PATRONAGE EN DIENSTVERLENING

HET NETWERK VAN THEODORUS JANSSONIUS VAN ALMELOVEEN (1657-1712) IN DE REPUBLIEK DER LETTEREN

2

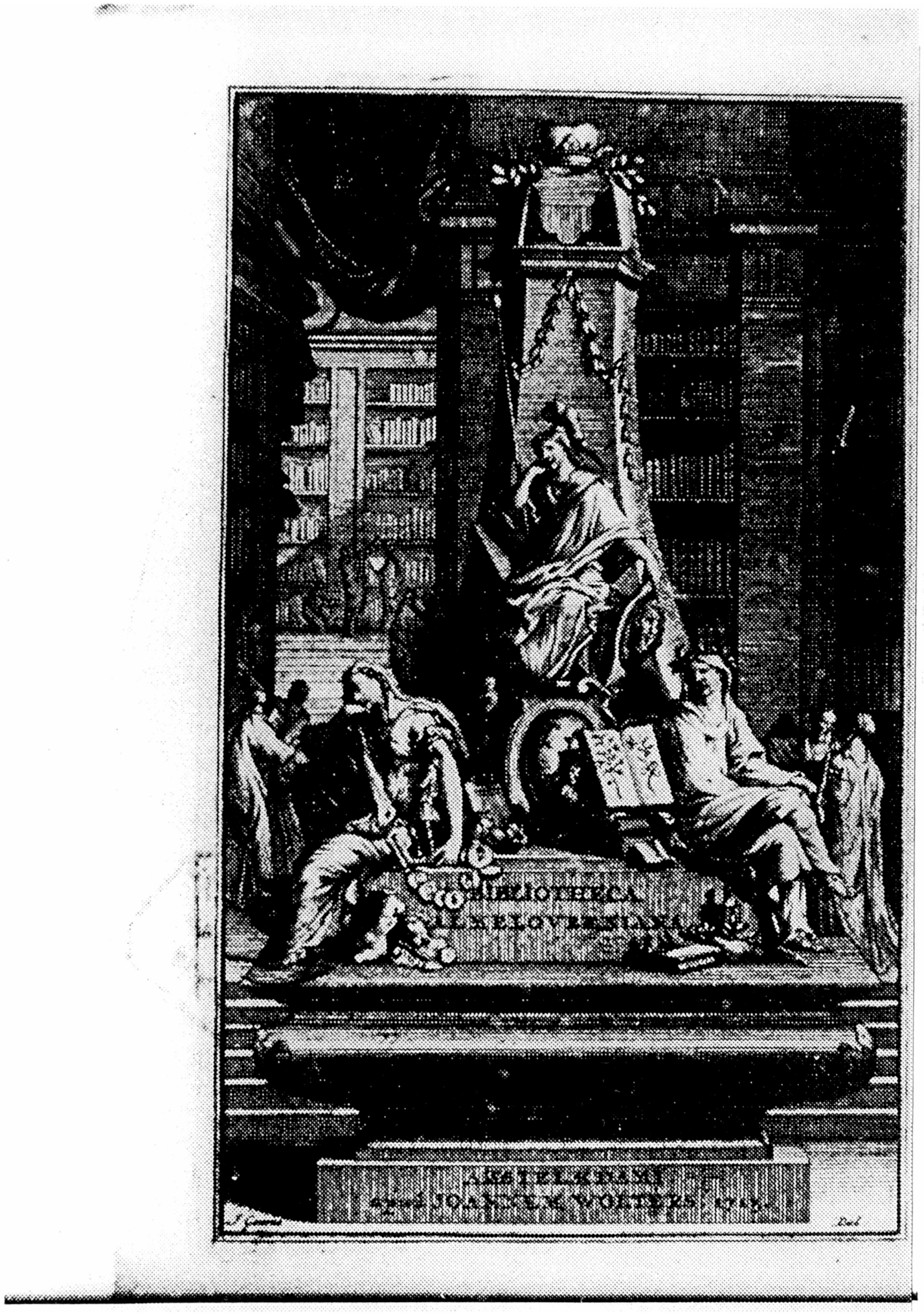
SASKIA STEGEMAN

hwk 3.7-32

PATRONAGE EN DIENSTVERLENING

HET NETWERK VAN THEODORUS JANSSONIUS VAN ALMELOVEEN (1657-1712) IN DE REPUBLIEK DER LETTEREN

Gekocht bij de auteur voor
f 45,-, gearriveerd 22 dec. 1997
(±)

Titelplaat van de veilingcatalogus van de bibliotheek van Van Almeloveen (1713)

PATRONAGE EN DIENSTVERLENING

Het netwerk van Theodorus Janssonius van Almeloveen (1657-1712) in de Republiek der Letteren

Een wetenschappelijke proeve op het gebied van de Letteren

Proefschrift
ter verkrijging van de graad van doctor
aan de Katholieke Universiteit Nijmegen,
volgens besluit van het College van Decanen
in het openbaar te verdedigen op woensdag 5 februari 1997
des namiddags om 3.30 uur precies

door

Saskia Stegeman
geboren op 28 augustus 1968
te Meppel

Nijmegen 1996

Promotor:	prof. dr. J.A.H.G.M. Bots
Copromotor:	dr. J.J.V.M. de Vet
Manuscriptcommissie:	prof.dr. J.H. Brouwers
	prof.dr. G.C.A.M. van Gemert
	prof.dr. C.L. Heesakkers, Rijksuniversiteit Leiden

Deze onderzoekingen werden gesteund door de Stichting voor Historische Wetenschappen, die wordt gesubsidieerd door de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO)

(c) S. Stegeman, 1996
ISBN 90-9010025-3

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij digitaal, elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op welke andere manier dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur.

voor mijn ouders

Inhoud

Afkortingen x
Voorwoord xi

Inleiding 1

Hoofdstuk 1. Leven en werk van Theodorus Janssonius van Almeloveen 8
1. Inleiding 8
1. Een schets van het leven van Theodorus Janssonius van Almeloveen 9
    2.1. Jeugd en jaren van vorming (1657-1687) 9
    2.2. De eerste fase van een wetenschappelijke carrière (1687-1697) 16
    2.3. Van Almeloveen als hoogleraar (1697-1712) 22
        2.3.1. De letteren 22
        2.3.2. Geneeskunde 26
        2.3.3. De hoogleraar aan het werk 27
    2.4. Levenseinde 29
3. Van Almeloveen als auteur en polyhistor 31
    3.1. Inleiding 31
    3.2. Geneeskundige publicaties 32
    3.3. Bibliografische uitgaven 33
    3.4. Filologische publicaties 35
    3.5. Geschied- en oudheidkundige publicaties 36
    3.6. De polyhistor Van Almeloveen: een traditionele wetenschapsbeoefenaar 38
4. Slotbeschouwing 40

Hoofdstuk 2. Van Almeloveens correspondentienetwerk 41
1. Inleiding 41
2. De correspondentie materieel beschouwd 41
    2.1. Het aantal brieven en correspondenten 41
    2.2. Vindplaatsen van de onuitgegeven brieven 43
    2.3. Omvang van de bewaard gebleven correspondentie 44
    2.4. Een vergelijking met andere correspondenties 45
3. Het correspondentienetwerk van Van Almeloveen 48
    3.1. Inleiding 48
    3.2. De basis voor het epistolaire netwerk 49
        3.2.1. Familiecorrespondentie 49
        3.2.2. Correspondentie met medestudenten 51
        3.2.3. Correspondentie met zijn leermeesters 55
    3.3. Uitbreiding van het epistolaire netwerk in de Republiek 56
        3.3.1. Correspondentie met de Utrechtse kennissenkring 56
        3.3.2. Amsterdamse correspondenten 58
            3.3.2.1. Dichters 58
            3.3.2.2. Geneesheren 60
        3.3.3. De Haarlemse correspondenten 61
            3.3.3.1. Van Dale en zijn kring 62
            3.3.3.2. Een Rotterdams lid van de Haarlemse kring: Pieter Rabus 66
        3.3.4. Rotterdamse correspondenten: P. Bayle, J. Basnage en enige anderen 67
        3.3.5. Hugenoten, journalisten en uitgevers 69
        3.3.6. Twee bibliofielen 70
        3.3.7. De kring in Zutphen 71

3.3.8. Antiquaren en oudheidkundigen 72
3.3.9. Correspondentie met predikanten naar aanleiding van een gemeenschappelijke belangstelling: de bijbelse oudheidkunde 74
3.3.10.Hoogleraren 76
3.4. De correspondentie met buitenlandse geletterden 78
3.4.1. Het contact met Franse geleerden en de rol van Graevius 78
3.4.2. De Duitse landen 80
3.4.2.1. Correspondenten via Tollius 80
3.4.2.2. Epistolaire relaties via Thomasius: de kring in Leipzig 81
3.4.2.3. Correspondentie met medici 85
3.4.3. Engeland 88
3.5. Uitbreiding van de correspondentie na 1696: de Harderwijkse periode 92
3.5.1. Gelderse curatoren en hun kring 92
3.5.2. Harderwijkse studenten, hun ouders en tutors 94
3.5.3. Nieuwe contacten in Gelderland 96
3.5.4. De dichterskring van Hesselius en Van Arckel 98
3.5.5. Medische correspondenties 99
3.5.6. Nieuwe Duitse contacten 100
4. Evaluatie en slotbeschouwing 102
4.1. Een analyse van de opbouw en ontwikkeling van Van Almeloveens epistolaire netwerk 102
4.2. De kwaliteit van Van Almeloveens correspondenten 105
4.2.1. De maatschappelijke waarde van het netwerk 106
4.2.2. Plaatsbepaling van het netwerk in de Republiek der Letteren 107
4.2.3. Een vergelijking met andere correspondenties 109

Hoofdstuk 3. Patronage en dienstverlening in de Republiek der Letteren 113
1. Algemene opvattingen over patronage en dienstverlening in de Republiek der Letteren 113
1.1. 'Communicatio' als regulerend principe 113
1.2. De 'bona officia' binnen de vriendschap (amicitia) 115
1.3. Utilitaire vriendschap en patronage 116
1.4. De vriendschapscultus onder geleerden 118
2. 'Communicatio', vriendschap en patronage bij Van Almeloveen 121
2.1. 'Niets is nuttiger voor de Republiek der Letteren': Van Almeloveen over 'communicatio' 121
2.2. Het samengaan van vriendschap en utiliteit 128
2.3. De noodzaak van patronage: het vinden van goede kruiwagens 131
2.4. Slotbeschouwing 134

Hoofdstuk 4. De media van de Republiek der Letteren 136
1. De belangrijkste mogelijkheden tot uitwisseling 136
1.1. Persoonlijke ontmoetingen 136
1.1.1. Kabinetten en academies 136
1.1.2. Peregrinationes en geleerde reizen 138
1.2. 'Sermo mutuus amicorum absentium': correspondentie 139
1.2.1. De functie van brieven 140
1.2.2. De postvoorzieningen rond 1700 144
1.3. Tijdschriften 148
2. Van Almeloveen in het geleerde verkeer van zijn tijd 149
2.1. Reizen en persoonlijke ontmoetingen van Van Almeloveen 150
2.2. Van Almeloveens epistolaire uitwisselingen: zijn epistolae familiares 158
2.2.1. 'Utile dulci': de dubbele functie van Van Almeloveens correspondentie 160

2.2.2. Van Almeloveen en de postvoorzieningen 162
2.2.2.1. Post in de Republiek 163
2.2.2.2. Postdiensten naar het buitenland 165
2.2.2.3. Alternatieve verzendmogelijkheden 166
2.3. Van Almeloveen en de geleerdentijdschriften 174
2.4. Slotbeschouwing 181

Hoofdstuk 5. De toegang tot de Republiek der Letteren 182
1. De etiquette van de Republiek der Letteren 182
1.1. Inleiding 182
1.2. Introductie door middel van recommandatie 183
1.3. 'Captatio benevolentiae': het aanbieden van boeken en geschenken 185
1.4. Het verwerven van steun door middel van dedicaties 187
1.5. Briefetiquette 194
1.5.1. 'Ars epistolatoria' 194
1.5.2. Humanistische vernieuwingen 196
1.5.3. Erasmus en zijn brieventractaat 197
1.5.4. Brieven en handboeken in de moderne talen 200
1.5.5. Het handboek voor de Latijnse brief in de 16e en 17e eeuw 201
1.5.6. Typologie van de geleerdenbrief rond 1700 203
1.5.6.1. Indeling en opbouw 203
1.5.6.2. Taal en stijl 204
1.5.6.3. Retoricale elementen 206
1.5.7. Een nadere typering 209
2. De door Van Almeloveen gehanteerde etiquette 210
2.1. Zijn opvattingen over de recommandatie in het geleerde verkeer 210
2.2. De functie van boeken en geschenken 213
2.3. Dedicaties als betaalmiddel 219
2.4. Van Almeloveen en de briefetiquette 222
2.4.1. Zijn 'exempla' 222
2.4.2. De geleerdenbrief van Van Almeloveen 224
2.4.3. Retoricale conventies gebaseerd op vriendschap 227
2.4.3.1. Het introductie-ritueel 229
2.4.3.2. Vaste formuleringen voor het onderhouden van een briefwisseling 232
2.4.3.3. Topoi bij het herstellen van verbroken epistolaire contacten 234
2.5. Slotbeschouwing 236

Hoofdstuk 6. Van beschermeling tot beschermheer 237
1. Van Almeloveen als beschermeling (cliens) 237
1.1. De strategische opbouw van een netwerk 238
1.2. Dedicaties als tastbaar bewijs van cliëntschap 242
1.4. Van Almeloveen als strateeg: exemplarisch gedrag voor een lid van de Republiek der Letteren 247
2. De vriendendiensten ten gunste van Van Almeloveen 248
2.1. De hulp bij de samenstelling van een eigen bibliotheek 248
2.2. Steun bij de voorbereiding van uitgaven: de Casaubon-biografie als voorbeeld 253
2.3. Van Almeloveen schatplichtig: zijn dankbetuigingen voor bewezen diensten 256
3. Van Almeloveens 'officia amicitiae' 259
3.1. Geleerd dienstbetoon 259
3.1.1. De levering van boeken en tijdschriften via familierelaties 259
3.1.2. De roem van Van Almeloveens bibliotheek 262
3.1.3. Zijn hulp bij allerlei uitgaven; het vinden van een uitgever 266

3.1.3.1. Engelse uitgaven in Nederland 268
3.1.3.2. De idealen van de Republiek der Letteren en de commerciële boekenmarkt: een wankel evenwicht 271
3.1.4. Intermediair tussen auteurs en uitgevers 273
3.1.5. In dienst van uitgevers en drukkers 275
3.1.6. Andere vormen van geleerde dienstverlening 278
3.1.7. Uitingen van dank voor Van Almeloveens 'bona officia': dedicaties en naamsvermeldingen 281
3.2. Publiciteit en nieuwsvoorziening in de Republiek der Letteren 288
3.3. Epistolaire introducties 292
3.4. Doktersadviezen 294
3.5. Evaluatie van de vriendendiensten 297
4. Van Almeloveen als beschermheer (patronus) 298
4.1. Recommandaties voor rondtrekkende studenten en andere reizigers 298
4.2. Bemiddeling voor predikanten 302
4.2.1. Op zoek naar een betere standplaats voor Sypestein 306
4.2.2. Strategische adviezen aan Gargon 310
4.2.3. Bemiddeling voor een eerste beroep als predikant voor De Haes 315
4.3. Professor en patronus 317
4.3.1. Aanbevelingen voor de benoeming tot hoogleraar 317
4.3.2. Bemiddelingen voor leraren aan de Latijnse school 320
4.3.3. Zijn optreden als patroon voor studenten 322
4.3.4. Hulp en advies aan promovendi in de geneeskunde 328
4.4. Dedicaties aan Van Almeloveen; een bewijs van zijn status als patroon? 335
4.5. Slotbeschouwing 339

7. Nawoord 340

Summary 346

Appendix 351
I. Cijfermatige gegevens over de correspondentie 351
II. Biografische gegevens van de voornaamste correspondenten 356
III. Inventaris van de correspondentie 363

Bibliografie 388

Register 405

Curriculum vitae 413

Afkortingen

Signaturen van brieven:

* Alle signaturen met een cijfer-letter-cijfercombinatie zijn van handschriften uit de Universiteitsbibliotheek Utrecht

BL	Londen, British Library
BSB	München, Bayerische Staatsbibliothek, MS Camerarius 34/Clm 10384
Flor.	Florence, Bibliotheca Medicea Laurenziana
GO	Gotha, Forschungs- und Landesbibliothek
HB	Hamburg, Staats- und Universitätsbibliothek Carl von Ossietzky
HN	Hannover, Niedersächsische Landesbibliothek
Kass.	Kassel, Gesamthochschul-Bibliothek
KB	Koninklijke Bibliotheek Den Haag
KH	Kopenhagen, Det Kongelige Bibliotek
Leid.	Universiteitsbibliotheek Leiden
Lister2	Oxford, Bodleian Library, MS Lister2
Nrnb.	Neurenberg, Germanisches Nationalmuseum
Smith46	Oxford, Bodleian Library, MS Smith46
Smith55	Oxford, Bodleian Library, MS Smith55
UVA	Universiteitsbibliotheek Amsterdam
1127	Provinciale Bibliotheek Leeuwarden, MS 1127

Naslagwerken:

Van der Aa	A.J. van der Aa, *Biographisch Woordenboek der Nederlanden [...]*. Amsterdam 1969 (reprint van Haarlem 1852-1878).
ADB	*Allgemeine Deutsche Biographie*. Leipzig 1875-1900.
de Bie en Loosjes	J.P. de Bie en J. Loosjes, *Biographisch woordenboek van protestantsche godgeleerden in Nederland*. Den Haag 1903-1949.
DNB	*Dictionary of National Biography*. London 1908-1909.
DBF	*Dictionnaire de Biographie Française*. Paris 1933-...
Eloy	Eloy, N.F.J., *Dictionnaire historique de la médecine ancienne et moderne*. Bruxelles 1973 (reprint van Mons 1778).
Glasius	Glasius, B., *Biographisch Woordenboek van Nederlandsche Godgeleerden*. Den Bosch 1851
Haag	Haag, E. et E., *La France protestante*. Paris 1846-1859.
Jöcher	Jöcher, C.G., *Allgemeines Gelehrten-Lexikon*. Hildesheim 1960 (reprint van Leipzig 1750).
NNBW	Molhuysen, P.C. en P.J. Blok, *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*. Leiden 1911-1937.
NDB	*Neue Deutsche Biographie*. Berlin 1953-...
NBG	*Nouvelle Biographie Générale depuis les Temps les plus reculés jusqu'à 1850-1860*. Copenhague 1963 (reprint van Paris 1857-1866).
Regt	Regt, W.M.C., *Naamlijst hervormde predikanten*. 's-Gravenhage. Centraal Bureau voor voor genealogie [s.a.].
Sommervogel	Sommervogel, Ch., *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*. Bruxelles 1891-1932.
Zedler	Zedler, J.H., *Grosses vollständiges Universal-Lexikon*. Graz 1961-1964, reprint van Halle/Leipzig 1732-1750.

Voorwoord

Graag wil ik op deze plaats enkele personen bedanken, die mij bijzonder hebben geholpen bij de totstandkoming van dit boek. Allereerst betuig ik mijn erkentelijkheid aan mevr.dr. L. van Lieshout en dr. R. van de Schoor, die mij dikwijls van deskundig advies hebben gediend. Tevens gaat mijn dank uit naar dr. L. Kooymans met wie ik enige bijzonder nuttige gesprekken heb gevoerd en naar mevr.dr. F. Waquet die mij enkele keren in Parijs heeft ontvangen en die mij enige zeer nuttige adviezen heeft gegeven. Dr. K. van der Horst, conservator van de handschriften en oude drukken van de universiteitsbibliotheek Utrecht en mevr. E. Kempers ben ik dank verschuldigd voor hun hulp bij het vinden, raadplegen en kopieren van de Almeloveen-manuscripten. Ook prof.dr. J. Brouwers, prof.dr. G. van Gemert en dr. M. van der Poel dank ik voor hun adviezen, in het bijzonder voor hun hulp bij het lezen en/of vertalen van enkele lastige handschriften. Tenslotte had dit werk niet tot stand kunnen komen zonder de welwillende hulp en medewerking van tal van bibliothecarissen en collega's. Hen allen wil ik hierbij hartelijk bedanken.

Nijmegen, december 1996

Inleiding

In 1703 werd door het Duitse geleerdentijdschrift *Acta Eruditorum* de dood van de Utrechtse hoogleraar Johannes Georgius Graevius gemeld. Volgens de redactie was zijn overlijden niet alleen een verlies voor de Utrechtse universiteit, maar voor de gehele geleerdenwereld. Geen wonder dat in een ander internationaal tijdschrift, het Franse *Journal des Savans*, een zelfde bericht verspreid werd, met daarbij enkele grafschriften waarin de geleerde zelfs 'princeps orbis literati', vorst van de geleerdenwereld werd genoemd.[1] Deze loftuitingen waren niet uitzonderlijk. Bij het overlijden van een vermaard geleerde werd alom publiekelijk getreurd. Het nieuws verspreidde zich van mond tot mond, via correspondenties tussen geleerden en via de tijdschriften. Het heengaan van een groot geleerde werd beschouwd als een zware slag voor de Republiek der Letteren. In lijkredes, geleerdenbiografieën en verschillende contemporaine biografische teksten gaf men in die gevallen hoog op van de verdiensten van de overledene jegens de internationale geleerdengemeenschap. In 1695 stond bijvoorbeeld in de *Acta Eruditorum* een korte mededeling over het overlijden van Christiaan Huygens; de 'hogere letteren' konden geen groter verlies lijden dan juist door dit sterfgeval, aldus de auteur van het bericht.[2]

Dezelfde *Acta Eruditorum* schreven in hun bespreking van de in druk verschenen lijkrede van de jurist Ulrich Huber in 1700, dat deze een voortreffelijk leven had geleid en veel had gedaan voor de maatschappij en de Republiek der Letteren.[3] In 1713 stond in het *Journal des Scavans* weer een klein berichtje uit de Nederlanden. Twee beroemde geleerden waren de letteren ontvallen, de hoogleraren Jacob Rhenferd uit Franeker en Jamson d'Almeloween (sic) uit Harderwijk. Van de laatste wist het tijdschrift slechts te melden dat hij goede boeken had gepubliceerd.[4] Een jaar eerder had Gisbert Cuper al geschreven dat de dood van Van Almeloveen een groot verlies betekende voor de Republiek der Letteren.[5]

Het is voor de moderne lezer van dergelijke teksten maar gedeeltelijk mogelijk de waarde van deze lofprijzingen vast te stellen. Toch maken ze minstens nieuwsgierig: wat hield dat voorbeeldige gedrag van de overledene in en naar welke maatstaven werd het gemeten? Getuige zijn onverkwikkelijke ruzie met zijn collega Jacob Perizonius, was de in het tijdschrift geprezen Huber tijdens zijn leven niet altijd even beminnelijk en toegankelijk geweest. Het is bovendien opvallend dat beroemdheden als Graevius en Huygens en minder

---

[1] *Acta Eruditorum*, 1703, 187: 'Jacturam insignem non illustris solum Academia Ultrajectina, sed & Orbis Literatus universus, per obitum celeberrimi Viri, Joannis Georgii Graevii, Politices, Historiarum ac Eloquentiae Professoris Publici, passus est'. waarop een elogium van twee bladzijden volgt. Het *Journal des Savans* van februari 1703 merkt op blz. 235 op: 'L'Université d'Utrecht vient de perdre le fameux Mr. Graevius, un des plus judicieux & des plus savans Critiques de ce siecle'. De grafschriften zijn gepubliceerd in het maartnummer van dat jaar.

[2] *Acta Eruditorum* augustus 1695, 371: 'Dum haec scribo, tristem nuntium mortis Viri incomparabilis, Christiani Hugenii accipio. Non poterant majorem jacturam pati literae illae sublimiores, quae humanae menti aditum faciunt in arcana naturae'.

[3] *Acta Eruditorum* april 1700, 168-169: 'Quam bene autem Huberus vitam hanc exegerit, de re publica et literaria meruit, ac tandem mortales deposuerit exuvias, id doctissima oratione funebri [...] exposuit Camp. Vitringa'.

[4] 1713 XII 5 juni, 'nouvelles de litterature', 368: 'Nous avons perdu depuis peu deux hommes celèbres dans la Littérature; l'un est M. Rhenferd, Professeur des Langues Orientales à Franequer, si connu par ses recherches sur les Langues Phénicienne & Palmyrienne. L'autre est M. Jamson d'Almeloween, Professeur de l'Université de Harderwich, de qui nous avons plusieurs de bons ouvrages'.

[5] In J.G. Schelhorn, *Amoenitates historiae ecclesiasticae & literariae*. Frankfurt/Leipzig 1737 vol.2, 999. Brief aan Johann Jacob Scheuchzer van 8 augustus 1712: 'Quin etiam Almeloveenius in florenti aetate mortuus est, doleoque ambas illas clades vehementer. Hic multa molitus fuit in Rep. Literaria, uti editi libri testantur'.

vooraanstaande of betrekkelijk onbekende geleerden als Huber en Van Almeloveen in bijna dezelfde bewoordingen worden besproken.

Sinds jaar en dag wordt door onderzoekers veel aandacht besteed aan het leven van de 'vorsten' van de Republiek der Letteren, wier overlijden door de gehele geleerdengemeenschap werd betreurd. Dat is interessant, omdat dergelijke onderzoeken veel kunnen bijdragen tot de kennis over leven, werk en opvattingen van deze beroemde geleerden. Dikwijls is een overvloedige hoeveelheid bronnenmateriaal aanwezig: men denke aan briefwisselingen, edities en vitae. Noodzakelijkerwijs heeft het onderzoek zoals het tot nu toe is uitgevoerd echter meer gegevens opgeleverd over het uitzonderlijke gedrag van geleerden, dan over de conventies en regels die geleerden in acht namen ten opzichte van elkaar en hun werk.

Om de kennis van deze normen en gewoonten is het in deze studie begonnen. Getracht wordt het dagelijks leven in de Republiek der Letteren bloot te leggen en de werkwijzen en omgangsvormen te analyseren die iedere geleerde uit die gemeenschap moest hanteren. Dan is het beter juist een persoon als uitgangspunt te nemen die relatief onbekend is. Het beeld wordt in dat geval bepaald door de conventies zelf en de gewone gebeurtenissen die deel uitmaakten van het leven van iedere geleerde; het wordt niet vertroebeld door allerlei uitzonderlijke omstandigheden. De gemiddelde geleerde was als lid van de Republiek der Letteren veeleer een 'dienaar' dan een 'vorst'. Om die reden is zo'n geleerde een exponent van zijn groep.

Theodorus Janssonius van Almeloveen als voorbeeld

Theodorus Janssonius van Almeloveen, die als tamelijk onbekende geleerde slechts af en toe op het internationale toneel verscheen, vormt een interessant uitgangspunt voor een dergelijk onderzoek. De eerste reden hiervoor werd al enigszins aangeduid: hij verkeerde aan de periferie van de geleerdenwereld. Van Almeloveen was professor in Harderwijk, een universiteitsstad die in de rangorde van de Nederlandse universiteiten niet hoog stond aangeschreven. Hij kan gezien worden als een doorsneegeleerde, die wel zijn contacten had, maar toch maar een bescheiden plaatsje kon veroveren in de geschiedenis van de grote Europese geleerdengemeenschap. Hij is daarmee een goed vertegenwoordiger van zijn sociale en intellectuele stand.

Ook zijn persoonlijke kwaliteiten en zijn karakter maken Van Almeloveen tot een geschikt onderzoeksobject. Van Almeloveen was een van de laatste *polyhistors*. Hij had zich al vroeg ontwikkeld tot een veelzijdig geleerde, die thuis was op wat men thans zeer uiteenlopende vakgebieden zou noemen, zoals de geneeskunde, de geschiedenis en de filologie, waarover hij ook tal van boeken liet verschijnen. Deze veelzijdigheid bezorgde hem later twee leeropdrachten als hoogleraar aan de universiteit van Harderwijk, eerst in het Grieks, de geschiedenis en de welsprekendheid en later ook in de geneeskunde. Hij zocht en vond al vroeg de gelegenheid met vakgenoten in deze verschillende disciplines in contact te treden. Voor anderen, vakgenoten en studenten, waren ze een aanleiding hem om raad en advies te vragen. Zijn open en hulpvaardig karakter is een bijkomende reden om hem in dit onderzoek centraal te stellen: Van Almeloveen was geen kamergeleerde, maar onderhield met iedereen relaties, ongeacht diens maatschappelijke positie. Zijn contacten bleven niet beperkt tot de Nederlanden; hij correspondeerde ook met geleerden in Engeland en de Duitse landen. Zijn relaties met de uitgeverswereld — hij was nauw verwant met enkele Amsterdamse uitgevers en onderhield goede contacten met andere personen uit de boekenwereld — maken een onderzoek naar Van Almeloveen extra interessant; een analyse

van deze contacten kan immers nieuwe gegevens opleveren over het boekenverkeer onder geleerden, de praktijk van de uitgeverij en de contacten tussen auteur en drukker.

Het belangrijkste argument om Van Almeloveen als hoofdpersoon van deze studie te kiezen is echter zijn omvangrijke correspondentie, waarvan relatief veel bewaard is gebleven. De ongeveer 3000 brieven van en aan Van Almeloveen vormen een uitstekende bron voor de kennis van zijn leven en werk. Bovendien laat de briefwisseling zien hoe Van Almeloveen gebruik maakte van de vaste briefconventies om zijn doel te bereiken: een carrière in de Republiek der Letteren.

De Republiek der Letteren als onderzoeksthema

Geleerden uit de vroeg-moderne tijd maakten naar hun eigen oordeel deel uit van een aparte gemeenschap: de Republiek der Letteren. Hoewel deze 'staat', afgezien van academies en tijdschriften, geen of weinig organen bezat, bestond zij wel degelijk. In ieder geval, zoals uit alle geschriften uit die tijd blijkt, in de gedachtenwereld van de geleerden en geletterden zelf. Maar juist omdat zij tastbare instellingen ontbeerde, valt moeilijk vast te stellen wat precies vorm en inhoud waren van die Republiek der Letteren. Wie waren haar bewoners en wat waren binnen die gemeenschap de normen en waarden?

Vóór de publicatie van Annie Barnes' boek over Jean Le Clerc in 1938, waarin zij een uitvoerige beschrijving gaf van de Republiek der Letteren,[6] werd de term als zodanig in onderzoek dat in feite de Republiek der Letteren tot object had, niet eens genoemd.[7] Sindsdien is dit thema bij historici steeds populairder geworden. Franse en Duitse onderzoekers zijn bij deze 'ontdekking' van de Republiek der Letteren het meest actief geweest. In eerste instantie kwamen zij vooral vanuit een interesse voor geleerdengeschiedenis tot onderzoek naar dit thema: individuele geleerden werden nader beschouwd, briefwisselingen uitgegeven en tijdschriften onderzocht. Dit type onderzoek heeft veel bijgedragen tot de geschiedschrijving over de Republiek der Letteren en haar burgers en tot de beschrijving van hun gedrag.[8] Het onderzoek leidde ook tot algemene conclusies over vorm en reikwijdte van de Republiek der Letteren.

Een tweede element in de bestudering van de vroege geleerdengemeenschap was het onderzoek naar de geschiedenis van de betekenis van de term 'Republiek der Letteren', hetgeen een afbakening en verdere aanscherping van dit begrip tot gevolg heeft gehad. Op basis van de historische teksten waarin deze term voorkomt — de vroegste tekst dateert uit de vijftiende eeuw — is een adequate omschrijving van de Republiek der Letteren tot stand gekomen. Tot het type onderzoek dat hiertoe geleid heeft, reken ik ook min of meer

---

[6] Annie Barnes, *Jean Le Clerc et la République des Lettres*. Parijs 1938.

[7] Marc Fumaroli, 'The Republic of Letters', *Diogenes* 143 (1988) 129-152, 129-134 geeft een overzicht van de geschiedenis van het onderzoek.

[8] Tot dit type onderzoek reken ik Paul Dibon en zijn 'school': B. Neuveu, H. Bots, P. Leroy, F. Waquet e.a. Zie P. Dibon, 'L'université de Leyde et la République des Lettres au 17e siècle', *Quaerendo* 6 (1975) 4-38 en H. Bots, *De Republiek der Letteren. Ideaal en Werkelijkheid.* (inaugurele rede) Amsterdam 1977. Eind 1996 verschijnt een nieuwe studie over de Republiek der Letteren van de hand van H. Bots en F. Waquet. Onafhankelijk van deze Frans georiënteerde school is ook in Duitsland sinds de jaren zeventig het onderzoek naar de 'Gelehrtenrepublik' sterk toegenomen. Zie bijvoorbeeld de bundel van S. Neumeister und C. Wiedemann (eds), *Res Publica litteraria. Die Institutionen der Gelehrsamkeit in der frühen Neuzeit*. Wiesbaden 1987 en Christine Treml, *Humanistische Gemeinschaftsbildung. Sozio-kulturelle Untersuchung zur Entstehung eines neuen Gelehrtenstandes in der frühen Neuzeit*. Hildesheim/Zürich/New York 1989. Binnen de Germanistiek zijn ook vanuit de Verenigde Staten nieuwe initiatieven op gang gekomen: zie C.A. Staswick, *Joachim Camerarius and the Republic of Letters in the Age of the Reformation*. Berkeley 1992.

filosofische beschouwingen over de oorsprong, definitie en interpretatie van de term door tijdgenoten en latere onderzoekers, en retorisch onderzoek.[9]

De Republiek der Letteren is een bekend historisch begrip geworden. Oorsprong, geschiedenis en inhoud van de term zijn nu in grote lijnen duidelijk. Algemeen is het idee aanvaard dat geleerden, die zichzelf sinds de Renaissance in toenemende mate als een aparte maatschappelijke stand gingen beschouwen, door deze emancipatie het begrip 'Republiek der Letteren' creëerden. Volgens de idealen van de bewoners van deze gemeenschap was het een eigen wereld, afgezonderd van de rest van de maatschappij, met eigen maatstaven. Normen en waarden die in de maatschappij belangrijk waren, hadden hier geen of minder invloed.

In de Republiek der Letteren was iedereen gelijk. Religie, sekse en nationaliteit waren in principe geen criteria voor deelname aan het internationale geleerdendebat dat in deze wereld werd gevoerd. De voertaal was Latijn, de internationale geleerdentaal tot ver in de tweede helft van de zeventiende eeuw, toen het Frans die functie overnam. Als burgers werden diegenen beschouwd die zich bezighielden met wetenschap en letteren in vrij ruime zin. Vooral de ontwikkelde burgerij — hoogleraren, predikanten, advocaten, artsen — werd tot de geleerdenstand gerekend. Volgens de idealen was het echter niet de maatschappelijke status, maar het sociale gedrag, zich uitend in een liefde voor de letteren, dat iemand tot een waar burger van de Republiek der Letteren maakte.

Het begrip 'Republiek der Letteren' bevatte de ideale gedragscodes voor iedere burger. *Respublica* of republiek betekent letterlijk gemeenschappelijke, openbare zaak.[10] De Republiek der Letteren was een gemeenschap waarin het belang van elke ingezetene gediend werd, hetgeen openheid en samenwerking vergde van iedereen. *Communicatio*, communicatie, was daarbij van het grootste belang. Vriendelijkheid, openheid en mededeelzaamheid werden daarom gezien als de belangrijkste deugden van een lid van de geleerdengemeenschap. Het idee van de Republiek der Letteren als een gemeenschap waarin de dagelijkse twisten en meningsverschillen over geloof en politiek werden overstegen, was een goede steun om het ideaal van de open uitwisseling tussen geleerden te verwezenlijken. Samenwerking tussen geleerden, dikwijls via correspondentie, deed netwerken ontstaan die de Republiek der Letteren tastbaar maakten.[11]

De laatste jaren krijgt een nieuw facet van het onderzoek naar de Republiek steeds meer belangstelling. Nu de grenzen van de Republiek zijn vastgesteld en de bewoners zijn beschreven, is er behoefte aan nader onderzoek naar de minder tastbare elementen van deze gemeenschap. Onder invloed van actuele inzichten in aangrenzende vakgebieden zoals de sociologie, antropologie en wetenschapsgeschiedenis (als afzonderlijk vakgebied naast geleerdengeschiedenis), worden ook het gedrag van en de sociale verhoudingen tussen

---

[9] F. Schalk, 'Erasmus und die res publica literaria', *Actes du congres Erasme* Amsterdam/London 1971, 14-28 en 'Von Erasmus' Respublica literaria zur Gelehrtenrepublik der Aufklärung,' *Studien zur französischen Aufklärung* Frankfurt am Main 1977, 143-163; M. Fumaroli, 'The Republic of Letters'; idem, 'La République des Lettres, I', *Annuaire du Collège de France* 88 (1987-1988) 417-434; F. Waquet, 'Qu'est-ce que la République des Lettres? Essai de sémantique historique', *Bibliothèque de l'Ecole des Chartes* 147 (1989) 473-502; Herbert Jaumann, 'Ratio clausa. Die Trennung von Erkenntnis und Kommunikation in gelehrten Abhandlungen zur *respublica literaria* um 1700 und der europäische Kontext', in: S. Neumeister und C. Wiedemann, *Res Publica litteraria*. 409-430. James Philip Carroll, *From Erasmus to Klopstock: Fame in the Republic of Letters*. Washington 1991.

[10] F. Waquet, 'Qu'est-ce que la République des Lettres?', 483.

[11] Paul Dibon, 'Communication in the Respublica Literaria of the Seventeenth Century', *Respublica Literarum. Studies in the Classical Tradition*. I 1978, 43-50 zet de principes van de communicatie in de Republiek der Letteren uiteen. Maarten Ultee, 'The Republic of Letters: Learned Correspondence 1680-1720', *The Seventeenth Century* 2 (1987) 95-112 betoogt dat correspondentie voor geleerden het uitverkoren communicatiemiddel was.

geleerden bestudeerd. Daarvoor is, onafhankelijk van de bestaande onderzoekstraditie betreffende de Republiek der Letteren,[12] in de Angelsaksische landen een heel programma gestart met onderzoek naar vorm- en gedragscodes onder geleerden.[13]

Zoals in het voorgaande reeds werd uiteengezet, had het onderzoek naar de Republiek der Letteren een omschrijving opgeleverd van de ethiek en ideale gedragscodes, maar hoewel onderzoekers al wel gewezen hebben op de beperkingen die de werkelijkheid aan deze idealen stelde, liet verder onderzoek naar de praktische werking van die codes en conventies nog op zich wachten.[14] Het boek van Anne Goldgar laat zien hoe een dergelijk onderzoek kan worden uitgevoerd.[15] Haar nauwkeurige studie naar de momenten in de geleerdengeschiedenis waarop geleerden zich juist niet hielden aan de ongeschreven codes en conventies van de Republiek der Letteren en daarom door hun collega's werden gecorrigeerd, leverde gegevens op waarmee een soort etiquetteboek voor de geleerde kon worden vastgesteld.

In werkelijkheid was de Republiek der Letteren, ondanks het gelijkheidsprincipe en andere idealen, wel degelijk hiërarchisch opgebouwd, zo luidde de uitkomst van dit onderzoek. Wel golden voor deze hiërarchie andere normen dan in de maatschappij; prestaties in de letteren en de wetenschap behoorden hier gewicht in de schaal te leggen, niet rijkdom of enigerlei vorm van macht. Toch stond de Republiek der Letteren niet los van de maatschappij; haar leden waren stevig geworteld in de werkelijkheid omdat zij voor hun levensonderhoud aangewezen waren op heel 'aardse' functies. Ideaal gesproken had dat geen invloed op hun optreden in de Republiek der Letteren, maar de werkelijkheid was anders.

Golgar heeft met haar onderzoek van allerlei voorbeelden uit de praktijk getracht de achterliggende ideale normen en waarden voor de communicatie tussen geleerden te achterhalen. Maar hoe was het om als gemiddelde geleerde te werken in een tijd waarin men voor de beoefening van de wetenschap afhankelijk was van anderen? Hoe maakten geleerden in de praktijk gebruik van die codes en conventies? In wat voor systeem zijn dergelijke codes en conventies onder te brengen? In het genoemde Angelsaksische onderzoek is voor het eerst de koppeling gemaakt tussen onderzoek naar de sociale verhoudingen tussen geleerden en dat naar algemene sociale mechanismen als patronage en dienstverlening. Terwijl bij eerder onderzoek naar de Republiek der Letteren vooral werd gekeken naar wat geleerden zelf als de ideale normen en waarden van hun gemeenschap zagen, introduceer-

---

[12] Veel van deze 'nieuwe' onderzoekers kennen bijvoorbeeld de publikaties over de Republiek der Letteren van Franse en Duitse onderzoekers niet, maar wekken de indruk alsof zij voor het eerst dit thema onderzoeken. Zie bijvoorbeeld R.J. Schoeck, 'Sir Thomas Browne and the Republic of Letters: Introduction', *English Language Notes* 19 (1982) 299-312; Patrick J. Lambe, 'Critics and Sceptics in the Seventeenth-century Republic of Letters', *Harvard Theological Review* 81 (1988) 271-296, 273; Adrian Marino, 'Literature and Ideology in the Republic of Letters', in: Jost and Friedman (eds), *Aesthetics and the literature of ideas. Essays in honor of A. Owen Aldridge*. Newark 1990, 214-224 en Lorraine Daston, 'The Ideal and Reality of the Republic of Letters in the Enlightenment', *Science in Context* 4, 2 (1991) 367-386.

[13] Met name het werk van Norbert Elias heeft veel onderzoekers geïnspireerd, die Elias' ideeën hebben toegepast op de wetenschapsgeschiedenis. Vooral Steven Shapin en Mario Biagioli hebben de afgelopen jaren zeer veel over 'civilité' en sociaal gedrag in de wetenschap ('science', in de Engelstalige publikaties opgevat als exacte wetenschappen) gepubliceerd. Zie voor een overzicht Anne Goldgar, *Impolite Learning. Conduct and Communitiy in the Republic of Letters, 1680-1750* New Haven/Londen 1995, 6-8.

[14] Cf. H. Bots, *De Republiek der Letteren. Ideaal en Werkelijkheid.*en Lorraine Daston, 'The Ideal and Reality of the Republic of Letters in the Enlightenment'. Er is al wel eerder enig onderzoek naar status en sociale verhoudingen van geleerden gedaan, maar dat bleven geïsoleerde initiatieven. cf. M. Beetz, 'Der anständige Gelehrte', in: *Res Publica litteraria* 153-173 en E. Bonfatti, 'Vir aulicus, vir eruditus', ibid. 175-191.

[15] Anne Goldgar, *Impolite Learning*.

den deze onderzoekers het idee dat desondanks dezelfde principes die in de maatschappij het sociale leven beheersten, ook in de geleerdenwereld werkzaam waren.

In de praktijk werd het ideaal van samenwerking en open communicatie door de leden van de Republiek der Letteren ingevuld met behulp van vanouds bekende systemen van patronage en vriendschappelijke dienstverlening. De Republiek der Letteren was immers stevig verankerd in de maatschappij, ook al trachtten haar bewoners zich aan de daar heersende normen en waarden te onttrekken. Voor onderzoek naar de praktijk van het geleerdenleven ligt het daarom voor de hand gebruik te maken van recente publicaties over wetenschapspatronage. Daarin wordt de term Republiek der Letteren in de meeste gevallen wel niet genoemd, maar de uitkomsten van het onderzoek leveren desalniettemin heel wat nieuwe gegevens op over deze gemeenschap. Dankzij de andere invalshoek kunnen deze nieuwe onderzoeken ons veel informatie bieden over zowel het normen- en waardensysteem dat geldig was in de Republiek der Letteren als over het functioneren ervan in de praktijk.[16]

Hoewel dit door weinig onderzoekers van deze laatste stroming werd en wordt ingezien, heeft Paul Dibon, een van de eersten die in de 'Republiek der Letteren' een vruchtbaar onderzoeksobject zag, steeds gehamerd op het belang van correspondenties voor dergelijk onderzoek.[17] Behalve dat een correspondentie een goede indruk geeft van het leven, handelen en denken van een geleerde, en daarmee van zijn sociale normen en waarden, kan uit een brief, een van de belangrijkste communicatiemiddelen van de Republiek der Letteren, ook duidelijk worden hoe een geleerde met de specifieke codes en formuleringen die hij tot zijn beschikking had, sociale contacten soepel kon laten verlopen. Geleerden ontwikkelden als aparte stand namelijk ook een eigen 'groepstaal', waarin impliciet allerlei normen en waarden werden overgedragen. Niet voor niets is communicatie binnen de Republiek der Letteren steeds als het vormende element beschouwd: zonder onderling contact was immers van een gemeenschap geen sprake geweest. Dit aspect is bij het onderzoek naar codes en conventies in de Republiek der Letteren lang onderbelicht gebleven.[18]

Op basis van zijn correspondentie en zijn andere geschriften en edities wordt Van Almeloveen hier gepresenteerd als de gemiddelde geleerde die zijn groep, zijn stand, voortreffelijk vertegenwoordigt. Het gaat dus zeer beslist niet om een biografie van Van Almeloveen. Zijn brieven en andere teksten zijn hier slechts als bronnen gebruikt voor een beter inzicht in de methoden en technieken die door geleerden werden gehanteerd om hun werk te doen. Deze praktische gegevens zijn wel getoetst aan informatie die onderzoek naar andere geleerden en naar mechanismen binnen de Republiek der Letteren al had opgeleverd, evenals aan de idealen die rond 1700 leefden onder geleerden.

---

[16] Enkele belangrijke publikaties waarin onderzoek naar geleerdengeschiedenis en patronaat gecombineerd wordt, zijn: M. Biagioli, 'Galileo's System of Patronage', *History of Science* 28 (1990) 1-62; B.T. Moran (ed.), *Patronage and Institutions. Science, Technology and Medicine at the European Court 1500-1750.* Rochester 1991; J. Thornton Tolbert, *A Case Study of a Seventeenth-Century Gatekeeper: the Role of Nicolas-Claude Fabri de Peiresc in the Dissemination of Science through Correspondence Networks.* Diss. Florida 1992; L.T. Sarasohn, 'Nicolas-Claude Fabri de Peiresc and the Patronage of New Science in the Seventeenth Century', *Isis* 84 (1993) 70-90.

[17] P. Dibon, 'Les échanges épistolaires dans l'Europe savante du XVIIIe siècle', *Revue de Synthèse* IIe série nos 81-82 (1976) 31-50, 43.

[18] M. Fumaroli heeft als een van de eersten systematisch aandacht besteed aan de regels voor de communicatie in de Republiek der Letteren. Zie de bundel van H. Bots en F. Waquet, *Commercium litterarium. La communication dans la République des Lettres 1600-1750 / Forms of Communication in the Republic of Letters.* Amsterdam/Maarssen 1994.

In de vroeg-moderne tijd waren geleerden genoodzaakt het grootste deel van hun tijd te besteden aan alledaagse werkzaamheden. Deze hielden soms wel verband met wetenschap, maar in de meeste gevallen bleef er maar weinig tijd over voor de letteren. Dag en nacht bewust bezig met de bevordering van de idealen van de Republiek der Letteren waren zij dan ook zeker niet. Slechts omwille van de duidelijkheid krijgen in dit boek de ideële aspecten van de geleerdengemeenschap extra veel aandacht. Hierdoor kan de indruk ontstaan dat de leden van de Republiek der Letteren in hun denken en handelen voortdurend expliciet rekening zouden hebben gehouden met het lidmaatschap van deze utopische gemeenschap en het daarin vigerende stelsel van normen en waarden. Maar alleen door deze achterliggende, vaak onbewust gehanteerde, systemen wat meer op de voorgrond te plaatsen is het mogelijk de vraag naar het functioneren van de mechanismen 'patronage' en 'dienstverlening' in het leven van zeventiende-eeuwse geleerden adequaat te beantwoorden.

Na een globaal overzicht van Van Almeloveens leven en werk in hoofdstuk 1, volgt in hoofdstuk 2 een overzicht van het netwerk dat hij door middel van zijn correspondentie wist op te bouwen. De drie daarop volgende hoofdstukken bestaan steeds uit twee lagen. Verschillende facetten van de communicatie in de Republiek der Letteren komen hierin aan de orde. Nadat beschreven is wat toen de algemene visie was op het verschijnsel en hoe geleerden hieraan rond 1700 gestalte gaven, wordt ook Van Almeloveens oordeel gepresenteerd. In hoofdstuk 3 wordt de theorie rond de communicatieplicht in de Republiek der Letteren besproken, waarbij patronage en vriendschap belangrijke elementen zijn. Vervolgens wordt in hoofdstuk 4 een overzicht gegeven van alle communicatiemiddelen die een geleerde tot zijn beschikking had, waarbij de bespreking van correspondentie als communicatiemiddel een belangrijke plaats inneemt. In dit hoofdstuk is daarom ook veel plaats ingeruimd voor de praktische kant van een briefwisseling: de postvoorzieningen in de zeventiende eeuw. In hoofdstuk 5 wordt ingegaan op de 'etiquette' van de communicatie onder geleerden en op de conventies die men hanteerde bij het schrijven van brieven. In hoofdstuk 6 tenslotte komt de praktijk van het geleerdenleven aan de orde. Hierin wordt beschreven met welke middelen en strategieën Van Almeloveen zijn carrière en die van anderen vorm gaf door met collega's, vrienden en kennissen te communiceren. Behalve zijn brieven zijn hier ook dedicaties van en aan Van Almeloveen gebruikt als bron voor gegevens over respectievelijk zijn cliënt- en patroonschap. Een belangrijke vraag hierbij is of Van Almeloveen zich aan de 'technieken' en de etiquette hield, die in de voorgaande drie hoofdstukken besproken zijn.

Van Almeloveen was geen beroemd geleerde, hij was geen autoriteit. Veeleer was hij een geleerde van het tweede plan, die een belangrijk deel van zijn tijd moest wijden aan gewone, alledaagse beslommeringen om in zijn levensonderhoud te kunnen voorzien. In deze studie gaat de aandacht — het zij nog eens gezegd — niet uit naar biografische details, maar naar de wijze waarop Van Almeloveen zich een plaats heeft weten te verwerven in de Republiek der Letteren. Daarbij worden vooral de codes en conventies bestudeerd die in geleerde kringen heersten. In het bijzonder is daarbij plaats ingeruimd voor de rol die vriendschap en patronage binnen het geletterde verkeer van deze gemeenschap hebben gespeeld en voor de wijze waarop door de leden van de Republiek der Letteren gestalte is gegeven aan 'communicatio': de bestaansreden van hun gemeenschap en daarmee hun belangrijkste plicht.

Hoofdstuk 1
Leven en werk van Van Almeloveen

1. Inleiding

'Eyndelijk moet ik u mynen Leezer zeggen dat op verzoek van [...] de Heer Professor Almeloveen, te Amsterdam gekoomen, [...] om zyn Ed. [...] in een heete en geduurige Koors te bezoeken [...], is zoo, niet alleen tot myner, maar ook veeler Vrienden en Liefhebberen der geleerdheyd leetweezen, naa een Bedlegeringe van tien dagen, tusschen den 29 en 30 July, 's nagts dezes Jaars 1712. deezer wereld overleden'.[1] Aldus moest Henricus Buysen het overlijden van Theodorus Janssonius van Almeloveen, zijn goede vriend, in het voorwoord van een door hen beiden geplande uitgave met leedwezen aankondigen. Maar niet alleen door Buysen werd de dood van Van Almeloveen betreurd. Algemeen bestond de indruk dat de Republiek der Letteren met Van Almeloveen een steunpilaar verloren had. Zo schreef Gisbert Cuper aan Johann Jacob Scheuchzer dat de dood van Van Almeloveen, die in de bloei van zijn leven was heengegaan, een gevoelig verlies betekende voor de geleerdenwereld. De talrijke geschriften van zijn hand die werden uitgegeven getuigden immers van het vele werk dat de overledene had verzet. Had hij maar langer tijd van leven gehad, dan was de reeks boeken ongetwijfeld nog langer geweest.[2]

Van Almeloveen was een geleerde die zich bezighield met zeer verschillende onderwerpen, van geneeskunde tot oudheidkunde, van filologie tot theologie, en hij kan dan ook met recht een polyhistor genoemd worden, zoals er in zijn tijd nog maar weinig waren. Op 55-jarige leeftijd had hij als hoogleraar geneeskunde, geschiedenis, Grieks en welsprekendheid - een combinatie van functies die zijn veelzijdigheid goed illustreert - ca. 20 werken gepubliceerd, al dan niet in samenwerking met anderen, over de meest uiteenlopende onderwerpen en ook postuum zou er nog werk van hem worden uitgegeven. Daarnaast had hij zijn medewerking verleend aan vele projecten van anderen, in de vorm van tekstbijdragen, hulp bij het vinden van een uitgever, of alleen maar door het lenen van boeken of het leggen van de juiste contacten. Sporen van zijn medewerking zijn te vinden in enkele werken van anderen, zoals in het werk van Buysen dat hierboven reeds werd geciteerd.

De positie die Van Almeloveen aan het eind van zijn leven innam, als een steun en toeverlaat van velen, mag wel exemplarisch genoemd worden voor de rol die vele andere geleerden in de Republiek speelden. Ook al was hij niet direct een kopstuk in de internationale geleerdengemeenschap, hij droeg op zijn eigen bescheiden wijze bij tot de groei en bloei van de wetenschap, in samenwerking met vele anderen. In dit hoofstuk worden in chronologische volgorde de verschillende fasen uit het leven van Van Almeloveen besproken, waarbij ook de nodige aandacht zal worden besteed aan zijn ideeën en opvattingen. Tenslotte worden ook zijn gepubliceerde werken kort en thematisch behandeld.

---

[1] Uit de voorreden van H. Buysen, *Practyk der medicine, ofte oeffenende geneeskunde. Aanmerkingen over het menschelyke bloed en wateren, en geneeskundige aanmerkingen, door Henricus Buyzen, Med. Doct. en Practizyn te Haarlem.* tweede vermeerderde druk Haarlem 1712.

[2] In J.G. Schelhorn, *Amoenitates historiae ecclesiasticae & literariae* vol.2 999: 'Quin etiam Almeloveenius in florenti aetate mortuus est, doleoque ambas illas clades vehementer. Hic multa molitus fuit in Rep. Literaria, uti editi libri testantur, nec dubito, quin varios vel absolverit alios, vel multum in iis profligaverit; erat enim diligentiae indefessae, eruditionis floridae atque praeclarae'.

2. Een schets van het leven van Theodorus Janssonius van Almeloveen

2.1. Jeugd en jaren van vorming (1657-1687)

Theodorus Janssonius van Almeloveen werd op 24 juli 1657 geboren te Mijdrecht, als zoon van de predikant Joannes van Almeloveen en Maria Janssonius. Deze laatste was de dochter van de Amsterdamse boekverkoper Joannes Janssonius, wiens achternaam werd toegevoegd aan de naam van zijn kleinzoon. Zelf had Janssonius immers geen zonen die zijn geslacht konden voortzetten.[3] Van vaderszijde stamde Theodorus uit een deftig Utrechts regentengeslacht; zijn grootvader Cornelius was sinds 1637 lid van de Utrechtse vroedschap. Verschillende opmerkingen van Theodorus in zijn brieven wijzen erop dat het gezin Van Almeloveen nog een zoon telde: Theodorus spreekt regelmatig van een broer, die kunstenaar was, waarschijnlijk Joannes van Almeloveen (ca. 1652 tot na 1683), kunstschilder te Utrecht.[4] Dit is waarschijnlijk ook de broer, die in 1680 als kunstenaar een 'grand tour' ondernam naar de Duitse landen en wiens dood in juni 1684 door vrienden van Theodorus wordt betreurd.[5] Uit de correspondentie van Joannes van Almeloveen senior, waarvan eveneens een gedeelte in Utrecht wordt bewaard, blijkt echter dat er nog een andere broer geweest is: Cornelius, die rond 1668 in Parijs en Saumur rechten studeerde. Deze jongen doet in zijn brieven steeds de hartelijke groeten aan zijn broers én zuster.[6] Voorzover valt na te gaan, zijn ook Cornelius en de niet met name genoemde zuster al jong overleden; Van Almeloveen spreekt in zijn brieven steeds over zijn 'enige broer', waarmee hij altijd Joannes bedoelt.

Van moederszijde was de geleerde verwant met verschillende uitgeversfamilies, onder welke de familie Van Waesberge. Zijn oom Joannes van Waesberge had het bedrijf van zijn schoonvader, Theodorus' grootvader, onder de naam Janssonius van Waesberge voortgezet en diens zonen Joannes en Aegidius namen het bedrijf na 1681 over. Joannes Wolters, een andere Amsterdamse uitgever, was met Theodorus verwant door zijn huwelijk met Suzanna van Waesberge, een nicht van Theodorus. Van Almeloveen heeft deze familierelaties, voornamelijk die met zijn neef Joannes van Waesberge en met zijn aangetrouwde neef Wolters, steeds goed benut voor zijn wetenschappelijke werkzaamheden. Veel van zijn werk is bij Wolters of bij de firma Janssonius van Waesberge gedrukt. Bovendien maakte hij gebruik van de diensten van deze boekhandelaren bij het versturen en ontvangen

---

[3] Zie C. Burman, *Trajectum Eruditum*, Utrecht 1750, 1-10; NNBW VI 31-32; V/d Aa I 186-189; H.Bouman, *Geschiedenis van de voormalige Geldersche hoogeschool en hare hoogleeraren*. Utrecht 1844-1847 II 35-45; J.P. de Bie en J. Loosjes, *Biographisch woordenboek van protestantsche godgeleerden in Nederland*. Den Haag 1920, deel 1, 91-94.

[4] NNBW I 80.

[5] Zie bijna alle brieven van en aan Mastrigt en Borghesius wat betreft deze reis. Het overlijden van Joannes wordt vermeld in 6k4 f.42r-43v 12 september 1684 van Van Beughem: 'Over het afsterven uwes seer geliefden Broeders afgeleit ...'. Uit andere brieven, waarin Van Almeloveen werk van hem opstuurt aan zijn correspondenten, kan worden opgemaakt dat deze broer kunstenaar geweest moet zijn. 6k12 f.358r-v 6 september 1694 aan Carpzov: 'Adjeci, si sculptoriam artem ames, tabulam unam aut alteram, defuncti mei unici fratris, cui in ipso aetatis vere vitae filum occavit ἄτροπος crudelis'. 6k13 f.121r 18 december 1695 aan Martin Lister: 'Adjeci [...] exemplar unum aut alterum ex reliquis unici fratris quondam mei dilectissimi, quem eandem exercentem artem (sc. de schilderkunst) juvenem valde iniquiores Parcae nobis eripuerunt'.

[6] 6k11, f.56 aan Cornelius van Almeloveen, Docteur en Droicts, Parijs. Zie ook o.a. f.58 22 juli 1669 Parijs van Cornelius van Almeloveen: 'Mes baisemains a Madame ma Mere et ma seure et Messieurs mes freres', en f.88 5 oktober 1668: 'Myne hertelijcke Groetenisse aan UEd ende myn Beminde Moeder suster en Broeders als oock alle vrienden'.

van post uit binnen- en buitenland. Werknemers van de firma Janssonius van Waesberge reisde immers regelmatig naar Leipzig en Frankfurt voor de jaarlijkse boekenmarkten, zodat Van Almeloveen daarheen post mee kon sturen. Bovendien bezaten de Van Waesberges een filiaal in Danzig, waar Van Almeloveens neef Aegidius (Gilles) aan het hoofd stond.[7]

Na een voorbereidende opleiding te Utrecht, waarover verder niets bekend is, volgde Theodorus in Gouda het onderwijs aan de Latijnse School onder leiding van Jacob Tollius.[8] Zoals later nog zal blijken heeft het voorbeeld van Tollius een herkenbaar stempel gedrukt op het werk van zijn leerling. Deze zal later nog met veel genoegen en bewondering terugdenken aan de lessen van zijn leermeester en vriend.[9] Nadat Tollius in Gouda was afgezet als rector wegens te vrijzinnige opvattingen, volgde Theodorus hem zelfs naar Noordwijk, om zijn onderwijs te kunnen blijven volgen.[10] De hechte vriendschap die in die jaren is ontstaan tussen beide mannen blijkt tevens uit de dedicatie van een van Theodorus' eerste uitgaven, zijn tekstuitgave van *Rutilius Numatianus* in 1687.[11]

In 1676 vertrok Van Almeloveen naar Utrecht om letteren en theologie te gaan studeren op wens van zijn vader.[12] Hij volgde het onderwijs van Joannes Leusden,[13] Joannes Georgius Graevius en Gerard de Vries, maar het vooruitzicht van het predikambt trok hem niet erg aan. In 1678, enkele weken voor de dood van zijn vader, besloot hij dan ook te stoppen met de theologische opleiding, en zich te wijden aan de geneeskunde. Als voornaamste argument om van studie te veranderen voerde hij aan dat de voortdurende onderlinge twisten, een ware plaag bij de theologen, hem tegenstonden. Bovendien beschouwde hij het als een nadeel dat het ambt van predikant alleen in de Republiek kon worden uitgeoefend, daar in de omringende landen het katholicisme steeds verder oprukte. Een arts had echter een internationaal werkterrein, werd niet gehinderd door geloofseisen en daarbij verdiende een geneesheer ook nog aardig, zo had Van Almeloveen begrepen.[14]

---

[7] I.H. van Eeghen, *De Amsterdamse boekhandel 1680-1725*. Amsterdam 1960-1967, IV 153-167 (fam. Van Waesberge) en 185-188 (Wolters); A.M. Ledeboer, *Het geslacht van Waesberghe. Eene bijdrage tot de geschiedenis der boekdrukkunst en van den boekhandel in Nederland*. 's-Gravenhage/Utrecht 1869[2].

[8] Burman, 7: 'A parentibus Trajectum, deinde Goudam missus est, ubi scholas eo tempore moderabatur Jacobus Tollius, quem Noortvicum prope Leidam, ubi lares transtulerat, secutus ...'. Zie ook H. Bouman, *Geschiedenis van de voormalige Geldersche hoogeschool* II 36. In een brief (6k3, f.1r-2v) aan Van Almeloveens vader uit 1673 brengt Tollius verslag uit van de vorderingen van zijn jonge leerling op zijn school in Noordwijk.

[9] Zie bijvoorbeeld 6k13 f.679r-680r 19 december 1701 aan Henning en 6k14 f.89v-90v 17 oktober 1703 aan Offenberg. Voor beiden geeft hij een beschrijving van het onderwijs dat Tollius hem had gegeven: 'Lubens tamen aperiar indicaboque, quam viam mihi olim praescripsit doctissimus et hac in parte felicissimus omnino Jacobus Tollius Gymnasiarcha Gaudanus'.

[10] Zie NNBW V 951 en de adressering van 6k11 f.66, van Joannes van Almeloveen: 'Jacob Tollius, Med.dr. voor Th. Almeloveen tot Noortwijck'. Deze brief is helaas niet gedateerd.

[11] *Claudii Rutilii Numatiani Galli Itinerarium, integris Simleri, Castalionis, Pithoei, Sitzmanni, Barthii, Graevii aliorumque animadversionibus illustratum. Ex musaeo Theodori Janssonii ab Almeloveen*. Amsterdam, 1687.

[12] J.L. Beijers en J. van Boekhoven, *Album studiosorum Academiae Rheno-Traiectinae, MDCXXXVI-MDCCCLXXXVI. accedunt nomina curatorum et professorum per eadem secula*. Utrecht 1886, 69: 'Theodorus Almeloveen Trajecto-Batavus'. (zonder datum van inschrijving) De biografieën geven overigens 1676 als jaar van inschrijving. 5k10 f.51r-52r, Van Almeloveen aan Bongard: 'πανσοφιαν me amare (quod nullo modo mirum, e patre enim innatum habeo) certus es; sed cum non omnia possimus omnes, uni facultati me dedisse olim scisti, quae erat literarum humanarum proprie dictarum cognitio, sed mutato patris persuasu consilio animum ad Theologiam patristicam, applicui ...'.

[13] Zie voor biografische gegevens van de hier genoemde personen appendix II.

[14] 7A22, ongefolieerd, 31 augustus 1678 aan Joannes van Almeloveen: 'restant ergo duae, Theologiae & Medicinae, ex quibus alterutra est eligenda facultas, quarum prima quid sub se contineat inenarrabile fere est, tot enim scrupuli, tot sectae tot, venia sit verbo, haereses occurrunt quot capita. Deinde animarum cura, onus gravissimum pastoris incumbit humeris, & quae eius fori sunt plura, quibus adhuc me possem accommodare, sed ultimum ac maximum restat gravamen,

Daarom studeerde Van Almeloveen dus vanaf 1678 geneeskunde onder leiding van Joannes Munniks, wiens advies hij ook had gevraagd bij zijn studiekeuze, en van Jacobus Vallan. In 1680 gaf hij een eerste proeve van zijn kunnen met de oefendisputatie *De Semine* onder begeleiding van Vallan.[15] Het jaar daarop promoveerde hij met de dissertatie *De Asthmate*, bij diezelfde hoogleraar.[16]

Na voltooiing van zijn studie vestigde Van Almeloveen zich in 1681 te Amsterdam om daar een praktijk als arts te gaan uitoefenen.[17] Hij woonde daar op verschillende adressen. De eerste jaren woonde hij op het Singel, vlakbij de nieuwe Lutherse kerk. Dit huis bevond zich vlakbij de 'Korsjesbrug', in de buurt van de Jan Roodenpoorts Toren en de Stromarkt. Later werden brieven aan hem gestuurd naar de Nieuwezijds Achterburgwal (de huidige Spuistraat) 'naast de blauwe helm, tegenover de stadspaardestal'. Achter deze woning was het stadhuis, terwijl ertegenover het huis van de professor en vroedmeester Fredericus Ruysch stond. In 1686 vestigde hij zich nog korte tijd in Utrecht. Hier woonde hij op hetzelfde adres als tijdens zijn studietijd: in de Minnebroersstraat. Maar al in het voorjaar van 1688 verhuisde hij naar Gouda, vanwege zijn huwelijk met een Goudse. Hij vestigde daar een praktijk. In 1687 was Van Almeloveen door zijn huwelijk met de twintigjarige dochter van de Goudse burgemeester Van Immerzeel, Aletta Catharina, een stapje hoger geklommen op de sociale ladder. Dit huwelijk met een telg uit een vooraanstaande Goudse familie, die zeker niet onbemiddeld was, gaf hem een goede uitgangspositie voor de uitoefening van een praktijk in Gouda.[18] Vanaf het voorjaar van 1688 woonde hij daar als arts en leefde gelukkig bij zijn schoonfamilie,[19] totdat de dood van zijn vrouw in het kraambed, gevolgd door de dood van hun pasgeboren dochtertje Maria, in oktober 1689 dit geluk verstoorde.[20]

---

si (quod Deus avertat) incendio nostrae consumentur opes, vel ab hostibus, patria essemus expulsi vel alio quo modo ad paupertatem redacti hic tantum (sc. in Hollandia) possem eius studii exercere praxin, non vero in aliis regionibus extraneis, propter grassantem in iis papatum. Medicinae vero operam si navavero, ubique terrarum victum atque amictum mihi possem quaeritare non tantum, sed si verum est, ut est, dat Galenus opes ingentem aut saltem modicum quaestum facere [...] Sed earum nos spem & curam abjicimus [...] studio medico adiuncta est summa voluptas ac felicitas in cognitione causarum omnium rerum, est & conversatio magnatum & plura quae studii sunt commoda'.

[15] *Disputatio physiologico-medica de semine, quam [...] publice defendet Theodorus Janssonii ab Almeloveen.* Utrecht 1680. G.A. Lindeboom is van mening dat *De Semine* niet in het openbaar verdedigd werd door Van Almeloveen en dat deze dissertatie niet zou zijn gedrukt (G.A. Lindeboom, *Dutch medical biography*. Amsterdam 1984, 20-22).

[16] F. Ketner, *Album promotorum qui inde ab anno MDCXXXVIo usque ad annum MDCCCXVum in Academia Rheno-Trajectina gradum doctoratus adepti sunt [...]* Utrecht 1936: '[1680] jun.23: Theodorus Janssonius ab Amsteloveen (sic) Ultraj. Med. publ. de Asthmate, Vallan'.

[17] Zie 'Naamlijst van de doktoren te Amsterdam sinds 1641' in *Algemeen Nederlands Familieblad* I (1883) no.17. Zie ook, behalve verschillende adresseringen van brieven aan Van Almeloveen, 6k14 f.205r-v 4 december 1706 aan P.S. Stosch waarin hij vertelt over zijn levensloop tot aan dat jaar en tevens zijn woonplaatsen opsomt.

[18] 5k9 f.50r-52v 12 juli 1687 aan Tollius: 'Filia illa, [...] unica est annorum XX, habetur ditissima, et quae summa mihi semper virtus visa fuit, bona indolis'. cf. ibid. f.57r-57v 3 februari 1688 aan dezelfde: 'A.C. Immerzeel, filia Ioannis Immerzelii, qui anno MDCLXXIV senator urbis Goudae creatus est, unica, vigesimum secundum annum agente'.

[19] 6k3 f.172r-173v 5 juli 1688 van Henning: 'Ten huyse van de Hr [...] Immerzeel, Gouda'.; 6k12, f.31r-32r 7 oktober 1687 aan Coorn: 'dego jam Goudae, praxin exercens medicam & habitans iuxta forum piscatorium'.

[20] 5k9 f.101r-102v 4 december 1689 aan J. Feller: 'Quod ad [..] literas paulo serius [...] respondeam causa est [...] subitanea et plane inopinata nedum insperata carissimae ac dulcissimae meae uxoris Alettae Catharinae Immerzeliae non modo sed et filiolae nuper ab ea enixae mors, qua ita perturbatus atque contristatus est animus ut ubi haec repullulant mentis vix sum compos'.

Enkele malen heeft Van Almeloveen een nieuw huwelijk overwogen, al was het maar om zijn moeder, familie en vrienden tevreden te stellen, maar twijfel weerhield hem telkens.[21] In 1693 en 1694 had hij verschillende kandidates uit Haarlem, uit de kennissenkring van zijn goede vriend Antonius van Dale en van Eduard van Zurck, op het oog, maar het liep allemaal op niets uit. Meestal was de hebzucht van de familie, die alleen genoegen wenste te nemen met een rijke huwelijkskandidaat voor het meisje, het struikelblok. Van Almeloveen legde zich er snel bij neer; te moeten soebatten om de gunst van een vrouw was naar zijn oordeel geen waardig tijdverdrijf voor een geleerde.[22] In 1694 bemiddelde Van Dale nog eens voor zijn vriend bij de Haarlemse drukkersfamilie Casteleyns, die nog een huwbare dochter had, niet in de laatste plaats omdat zij een rijke buit zou zijn voor Van Almeloveen.[23] Maar een jaar later trouwde zij met een ander, zo moest Van Dale melden.[24]

Vrienden hebben later nog wel aangedrongen op een huwelijk en zelfs kandidates voor hem gezocht. In 1702 prees Van Vechoven de dochter van de Tielse burgemeester Lidt de Jeude nog aan bij zijn verwant.[25] De drukker François Halma greep zelfs Van Almeloveens aanstelling als hoogleraar te Harderwijk aan om hem in een gelegenheidsgedicht te adviseren, nu Van Almeloveen eenmaal professor was, zowel Pallas Athene als Venus te eren en dus niet alleen voor geestelijke kinderen, maar ook voor levende nakomelingen te zorgen, die zijn naam konden voortzetten.[26] Van Almeloveen is echter nooit meer serieus op deze suggesties ingegaan. Hij voelde zich reeds op 37-jarige leeftijd te oud

---

[21] 6k12 f.226r-227v 17 april 1693 aan Sypestein: 'Non prospicio me brevi initurum, quod Tu et multi alii amici mei et prae primis mea parens ex imo optant pectore, matrimonium'.; ibid. f.230r-231v 28 april 1693 aan Henning: 'Viduas transigo noctes, uti tu celibes, an aliquando de secundis nuptiis cogitabo, incertus hactenus haereo'.

[22] 6k12 f.295r-v 10 maart 1694 aan Van Zurck: 'Animum ad virginem adjicere, seque die noctuque torquere ac id in vanum, quis parum prudentior probarit, praecipue vero in homine cui cum Musis est negotium. Multas auriparas in cohorte vestra reperiri, nullus nisi qui Harlemenses Buysias ignorat, poterit negare. Sed illas reportare aut domum ducere nemo, me saltem judice, quam cui Crassi Croesique sint divitiae, erit potis. Didicere namque parentes, imo ipsae puellae nummos matrimonii primariam esse causam, hosce debere esse in promptu iis optime coli lares; virtute aut probitate, quae laudatae algent, non esse opus. Quid stemma, quid studium, quid ex iis meritissima gloria juvant; obsunt potius quam prosunt. Dein obtinet inter illos proverbium amatorem librorum esse osorem liberorum'.

[23] 1127 f.226r-v 17 juli 1694 van Van Dale: 'De uxore ducenda Te omnia praecepisse atque animo tecum omnia peregisse minime dubito [...] De P[...] in fossa habitantibus quasi per occasionem aliquid moveram, prioris ambitus enim jam antea ipsi aliquid per me innotuerat quas a te ibi acta fuere laudaverat [...] addidi tuum fuisse scopum ut sororem videres ipsius nec multo superaddidi, [...] Iam meo judicio nil melius facere poteris si perstet ista voluntas quam ipsum adire Castellanum atque ista occasione ipsam alloqui sororem. Non dubitabis ipsam possidere circiter 50.000 florenos'. Dit meisje was vermoedelijk een zuster van Gerard Casteleyn (1665-1702) over wie Van Dale wel vaker berichten doorgaf.

[24] 1127 f.303r-304v 15 september 1695 van Van Dale: 'De sorore Castellani, an fando aliquid si forte tuas pervenit ad aures deque ipsius ad sponsum fuga, praesentes longe commodius confabulabimur. Ita est sane, optime amicorum ...'.

[25] G.D.J. Schotel, *Kerkelijk Dordrecht, eene bijdrage tot de geschiedenis der vaderlandsche hervormde kerk sedert het jaar 1572*. Utrecht 1845, deel 2, 258-260, 6 januari 1702 van Van Vechoven: 'Mihi quidem nunc commode incidit, quod vir ille Consularis filiam habeat eximiam, animi corporisque dotibus instructissimam, in qua nihil desideres, modo tuus in connubium non desit animus'.

[26] F. Halma, *Lauwerkrans gevlogten om 't hooft van den geleerden en vermaarden Heer, Theodoor Janssoon van Almeloveen [..] Als hij tot Hoogleraar in de Lands Opperschoole van Harderwijk, ter onderwijzing van de Taalgeleertheid en Geschichtkunde wierd ingewijd*. Utrecht 1697: 'O Almloveen, die zoo veel gunst eens hebt genoten/ Van Venus; smaad nu niet haar glansch en vuuraltaar;/ De kloeke Pallas, door geen minnenijd gedreven/ ziet met een volle vreugd' hoe haar gewijde Schaar/ de goude zaalen van de Mingodes opstreeven [...] Streef dan ter heyrbaan vry zoo veele helden na,/ die door de letterteelt hun' naamen doen herleeven;/ dat uw geleerdheidsroem eeuw in eeuw uit bestaa/ maar dat uw naam ook tot de starren word verheven/ door kloeken Naneef, die hem cierd tot nut van 't Land:/ leef eeuwig in uw kroost! Leef eeuwig door 't verstand!'

en ziekelijk om nog een gezin te onderhouden.[27] Men kon bovendien niet twee vrouwen dienen, een echtgenote en Minerva, de wetenschap. Van Almeloveen koos voor de rest van zijn leven voor de laatste meesteres.[28] De omstandigheid dat zijn moeder altijd bij hem inwoonde, tot zij in 1703 op 83-jarige leeftijd overleed, en dat deze hem ook vaak terzijde stond bij alle sociale contacten, zal zeker enigszins van invloed zijn geweest op die beslissing.[29]

Bijna tien jaren zou Van Almeloveen als arts werkzaam blijven, en zelfs na zijn aanvaarding van het hoogleraarschap in Harderwijk in 1697 bleef hij een praktijk uitoefenen. In de beginjaren viel het leven als arts hem niet mee; Van Almeloveen klaagde erover dat hij als beginneling onvoldoende patiënten kreeg, zodat hij niet veel te doen had. De meeste patiënten gingen naar de oudere artsen met een reeds gevestigde reputatie.[30] Opmerkelijk is overigens dat als er patiënten kwamen, hij er niet steeds zeker van was de juiste diagnose te stellen. Daarom achtte hij het veiliger af en toe de raad te vragen van zijn promotor Vallan.

Als een van de laatste vertegenwoordigers van de richting der oude geneeskunde heeft Van Almeloveen niet veel bijgedragen tot de praktische geneeskunde, zo luidt althans het oordeel van G.A. Lindeboom.[31] Desalniettemin heeft hij jarenlang een praktijk uitgeoefend, al was het dan niet altijd van harte. Het hinderlijkst van zijn beroep vond hij wel dat hij door zijn praktijk aan huis gebonden was. Hoewel deze klaagzangen misschien niet altijd even serieus genomen dienen te worden — het was immers, met name in de correspondentie tussen collega's, een topos geworden om denigrerend te spreken over het medisch beroep — zal er toch een kern van waarheid in hebben gezeten.[32] Voor een veelzijdig man als Van Almeloveen, die zich het liefst met verschillende projekten tegelijkertijd bezig hield, was de artsenpraktijk weinig bevredigend. Zijn beroep weerhield hem ervan zich aan die studies te wijden die hem na aan het hart lagen en ontnam hem veel bewegingsvrijheid. Aan de andere kant moest hij wel erkennen dat het vak van arts zijn echte werk was, de bestudering van de letteren was iets voor de vrije uurtjes die overschoten.[33] Zijn aanstelling tot professor in de letteren zou hem, zoals opgemerkt, niet van dit door hem soms verafschuwde ambt ontheffen, maar zijn door jarenlange uitoefening van een praktijk opgebouwde ervaring resulteerde uiteindelijk wel in een bijdrage aan het werk van Henricus Buysen, *Practyk der Medicinen*.

Van Almeloveen was een typische arts van zijn tijd, die zijn kennis uit de boeken haalde, met name uit de klassieke auteurs, en zich niet baseerde op de gegevens uit mo

---

[27] 6k13 f.119r-v 16 december 1695 aan Matthaeus Gargon: 'Si me summus rerum arbiter restitutorque infirmae valetudinis ad pristinam reduceret sanitatem omnino toto animo cogitarem de ducenda uxore, exhortatus animatusque satis et matris meae et amicorum persuasionibus'.

[28] 6k13 f.365r 14 maart 1696 aan Gargon: 'Aliter visus summo rerum arbitro, qui hoc tempore voluit me inire conjugium cum Minerva'.

[29] J.P. de Bie en J. Loosjes, *Biographisch woordenboek* 91.

[30] 6k12 f.8v-9r (ongedateerd, vermoedelijk uit 1681) aan Johannes Mey: 'Verum pauci aegri hoc tempore in maxima nostra urbe reperiuntur [...] ita si quid praxeos supersit, omne medicis senioribus, famigeratissimisque offertur. Attamen, plane praxi non sum destitutus'.

[31] G.A. Lindeboom, *Dutch Medical Biography* 21: 'In fact, he was more devoted to philological and historical medicine than to medical practice'. Zie ook NNBW VI 32: 'Tot de practische geneeskunde heeft hij weinig bijgedragen en de ontleedkunde schijnt hij niet te hebben beoefend'.

[32] Vooral zijn vriend en vakgenoot Henning was een dankbare klaagmuur. Henning zat immers in hetzelfde schuitje als arts in Tiel, en kon op zijn beurt zijn hart luchten bij Van Almeloveen.

[33] Thott 1258 4° 35, 16 maart 1684 aan Kuhnius: 'Studium hoc litteratorum mihi parergon est, ergon autem medica professio'.

THEODORI JANSSONII
ab ALMELOVEEN

INVENTA NOV-ANTIQUA.

Id est brevis Enarratio Ortus & Progressus Artis Medicæ; ac præcipue de Inventis vulgo novis, aut nuperrime in ea repertis.

Subjicitur ejusdem

RERUM INVENTARUM
ONOMASTICON.

Ad Virum Clarissimum
IACOBUM VALLAN

AMSTELÆDAMI,
Apud JANSSONIO-WAESBERGIOS.
M. D. C. LXXXIV.

Titelpagina van de *Inventa Nov-Antiqua*

dern empirisch onderzoek. Steeds weer hamerde hij erop dat vakgenoten zich niet moesten 'laten verblinden door de meer veldwinnende verleidelijke leeringen, die alleen in beschouwing, niet in vruchtbare kennis bestonden'. Hoewel modern onderzoek op het gebied van de anatomie en de chemie natuurlijk veel nieuwe gegevens had opgeleverd, kon Van Almeloveen het niet verdragen dat daarom de door hem vereerde antieke medici werden geminacht. Als men hun teksten maar wat beter las, zou men ontdekken dat zij al van veel meer

zaken op de hoogte waren, dan men nu wel meende.[34] Daarmee stond Van Almeloveen volledig in de traditie van zijn vroegere docent Jacob Vallan. Vallan stimuleerde bij zijn studenten vooral de studie van de klassieke medische schrijvers en was van mening dat veel uitvindingen die als nieuw gepresenteerd werden, in de Oudheid al bekend moesten zijn geweest.[35]

Zoals op grond van zijn opleiding te verwachten viel, verzorgde Van Almeloveen diverse tekstuitgaven van antieke medische auteurs, door middel waarvan hij ook aansluiting zocht bij gelijkgestemde geleerden. Zo droeg hij zijn Celsus-editie op aan de Franse arts en geleerde Pierre Petit en aan Matthias Sladus, van wie bekend was dat zij de antieke geneeskunde en auteurs gunstig gezind waren.[36] In de dedicatie zette Van Almeloveen nog eens duidelijk zijn standpunt uiteen: de kennis van de antieke medische auteurs dreigde in zijn tijd genegeerd te worden, men bespotte en beschimpte die zelfs. Dat had een groot auteur als Celsus toch niet verdiend. Van Almeloveen achtte daarom de tijd gekomen een nieuwe editie te verzorgen.[37] Dergelijke uitgaven, waarin hij zijn mening over de antieke geneeskunde niet onder stoelen of banken stak, wierven ook sympathisanten. De arts Johann Conrad Peyer schreef in 1687 vol waardering: 'Uw verlangen om de Oudheid te verdedigen, bevalt ons zeer, en we danken u daarom dan ook hartelijk, omdat u de eer en ervaring van de vaders van de geneeskunde verkondigt en manmoedig verdedigt tegen vele kwaadsprekers'.[38] Van Almeloveens bezorgdheid over de teloorgang van de studie van de antieke geneeskunde kwam veelvuldig tot uitdrukking in zijn correspondentie met enige artsen in Europa die zijn afkeer ten aanzien van de moderne geneeskunde deelden. Henricus Meibom was een van de eersten tegenover wie hij af en toe zijn hart kon luchten; ook met Henricus Christianus Henning, een andere leerling uit de school van Vallan, onderhield Van Almeloveen nog lang een uitgebreide correspondentie, waarin dit thema aan bod kwam. Vanaf 1694 correspondeerde hij met zijn grote voorbeeld, de Engelse medicus Martin Lister; in samenwerking met deze Engelsman trachtte hij de moderne geneesheren nog enig respect bij te brengen voor de klassieke schrijvers.[39]

---

[34] J. Banga, *Geschiedenis van de geneeskunde en van hare beoefenaren in Nederland, voor en na de stichting der hoogeschool te Leiden tot aan den dood van Boerhaave*. Leeuwarden 1868, 713; vgl. 6k14 f.279r-280r 9 augustus 1708 aan Michael Burger, medisch student te Leiden: 'Velim enim mihi quempiam ex neotericis vel proximis scriptoribus indicari qui cum Aretaeo, Coelio Aureliano hac certe in doctrina queat comparari. Concedo, idque sane lubens in re Anatomica Chemicaque plurima detegi quotidie nova et incognita priscis; [...] verum ea propter negligi antiquos vix fero, quorum laboribus industriis et, prout illa ferebant tempora satis accuratis, plurima imo methodum ipsam debemus. Laudo nostri temporis medicos, sed colo etiam veteres, quos si, de practicis loquor, nocturna diurnaque versarent manu, profecto deprehenderent in iis quae nunc priscis incognita falso sibi persuadent et immerito calumniantur'.

[35] G.A. Lindeboom, *Dutch Medical Biography* 20-22.

[36] Matthias Sladus (1628-1687) Amsterdams geneesheer en gasthuisdokter. Goed kenner van het Grieks, publiceerde over teksten van Galenus en Hippokrates (Van der Aa 17 II 715-716).

[37] Aulus Cornelius Celsus, *De medicina libri octo* [...] Amsterdam 1687. Uit de dedicatie: 'Antiquioris Medicinae parentes nobilissimos licet, atque ob eleganter fidelissimeque tradita praecepta summopere necessarios, a plurimis nostri seculi hominibus non modo negligi & contemni, verum etiam acerrimis proscindi dicteriis, usque adeo percrebuit, Viri Praestantissimi, ut hospes in literis, in arte quoque nostra plane peregrinus sit oporteat, qui tam nota atque vulgaria se nescire fateatur. Nec tantum illi, verum etiam (en quo tandem pigrities desidiaque homines perduxit?) illorum cultores vel maximo odio, imo ludibrio habentur'.

[38] BSB f.140r-141v 1 november 1687 van Peyer: 'Caeterum perplacet tuum antiquitatis vindicandae desiderium, tibique vel eo nomine gratias ingentes agimus, quod medicinae parentum honorem atque peritiam depraedices et mascule tuearis adversus detractores plurimos'.

[39] 6k12 f.355v 1 september 1694 aan Lister: 'Te praeter in Anglia novi namque neminem, in Gallia nullum, in Germania paucissimos, quare nolim stationem deseras, quin potius quantus sis senior, tanto alacrior prudentior nobis praeeas sequentibus dux'; 6k13 f.103r-104v 21 oktober 1695 aan dezelfde: 'Sed hoc saeculi nostri vitium est solis meditationibus ac speculationibus indulgere, libros negligere, veteres contemnere eorumque aestimatores calumniari, cum tamen vel tacite iis utantur'.

2.2. De eerste fase van een wetenschappelijke carrière (1687-1697)

In het decennium na zijn huwelijk trachtte Van Almeloveen, die nu wel een succesvolle praktijk had, zijn carrière toch een wat andere richting te geven. Op allerlei manieren probeerde hij zijn maatschappelijke positie te verstevigen en op te waarderen. Een eerste stap in die richting was natuurlijk al zijn huwelijk met een burgemeestersdochter. In 1693 verwierf hij ook door zijn aanstelling als bibliothecaris (van de Goudse librije?) meer aanzien, terwijl hij in kerkzaken enige invloed kreeg door zijn benoeming als ouderling van de Waalse kerk te Gouda in dat zelfde jaar.[40] Dat deze kerkelijke functie hem veel tijd zou gaan kosten, was iets wat hij zich op voorhand misschien niet zo goed had gerealiseerd en hij was dan ook blij hiervan na twee jaar verlost te worden.[41]

Met zijn uitgaven op allerlei gebied probeerde hij naam te maken in binnen- en buitenland, niet zonder succes: zij werden in diverse internationale geleerdentijdschriften besproken.[42] Misschien was het hierom dat hij in aanmerking kwam voor het lidmaatschap van het internationale medische genootschap de *Academia Leopoldina Naturae Curiosorum*. Maar Van Almeloveen had zijn lidmaatschap niet slechts te danken aan zijn klinkende reputatie. Een belangrijke aanbeveling vormde zijn vriendschap met Gottfried Thomasius, die trouwde met de dochter van de toenmalige voorzitter van het internationale genootschap, Johann Georg Volckamer.[43] Thomasius droeg Van Almeloveen in 1691 voor als lid van de *Academia*, onder de naam Celsus II, aangezien hij enige jaren eerder een tekstuitgave had bezorgd van deze Romeinse medicus.[44] Sommige biografen doen het voorkomen alsof het hier gaat om een erenaam, die alleen aan Van Almeloveen werd gegeven, terwijl het in feite gaat om een gewoonte van het Collegium, om ieder een schuilnaam te geven.[45] De naam Celsus was bij Van Almeloveens aanmelding al in gebruik bij Lucas Schroeck (1646-1730), die Volckamer als voorzitter van de Academie was opgevolgd en redacteur was van de *Ephemerides*, het mededelingenblad van de Academie. Om die reden moest Van Almeloveen genoegen nemen met een volgnummer.[46] Overigens zou het tot 1694 duren voordat Van Almeloveen de bevestiging van zijn lidmaatschap, gedateerd op 15 mei 1692, ontving.[47]

---

[40] 6k12 f.206r-207v 16 februari 1693 aan Gargon: 'Ipse sum creatus bibliothecarius, dein electus ecclesiae Gallo-Belgicae senior, quae omnia vindicarunt sibi solemnia atque tempora'.

[41] UVA I Al 14, 16 mei 1695 aan Sypestein: 'Ecclesiastica (sc.vincula en andere taken), quibus proximis Kalendis Januarii deo volente sim liberandus'. In 1695 was Van Almeloveen, behalve met de vertegenwoordiging als afgevaardigde voor diverse synodes, ook mede belast met de lastige taak Pierre Jurieu en Henri Basnage de Beauval door bemiddeling van een commissie, afgevaardigd door de Waalse kerk, met elkaar te verzoenen.

[42] Zie voor een overzicht hiervan hoofdstuk 4, paragraaf 2.3. noot 225.

[43] Zie Zedler XLIII 1601-1602.

[44] 6k12 f.37r-42v 19 september 1691 aan Thomasius: 'Accedit, quam vobis debeo, summa gratiarum actio, quod me in societatem Academiae Naturae Curiosorum recipere adeo benigno prolixoque offeratis animo, qui nescio an quidem meo merito inter alicujus nominis viros sim inter numerandus. Grata est fateor mihi illa oblatio'.

[45] Van der Aa spreekt van een 'eernaam', in de Bie en Loosjes wordt het een bijnaam genoemd, waarmee men Van Almeloveen 'vereerde'.

[46] zie over Schroeck N.F.J. Eloy, *Dictionnaire historique de la médecine ancienne et moderne*. Bruxelles 1973 (reprint van Mons 1778) Tome 4, 224-225.

[47] 6k12 f.317v 14 mei 1694 aan Harder: 'Accepi hac ipsa septimana a summo meo amico G. Thomasio magni Volckameri genero diploma a.d. XV Mai MDCXCII datum, quo me membrum vestrae societatis atque Collegii Academiae Caesareo Leopoldinae Naturae Curiosorum esse voluit, deditque uti video cognomen Celsi II, quo equidem honore me non dignor, quamquam quoque non renuam'.

Hoewel Van Almeloveen niet meeging met de mode van het moment, en weinig belangstelling had voor de studie van de chemie en de moderne geneeskunde, die door vele leden van de Academie werd beoefend, breidde zijn kennissenkring zich desalniettemin door het lidmaatschap van dit genootschap uit. Hij kon door zijn lidmaatschap een beroep doen op de hulpvaardigheid van andere leden en werd zelf ook meerdere malen aangeschreven door medici, die van zijn bestaan op de hoogte waren gekomen via de mededelingen van de Academie. 'Het schijnt me toe dat ik enigzins afwijk van uw reglementen, aangezien ik genoegen schep in verschillende soorten studies, terwijl u zich beperkt tot medische en filosofische observaties en experimenten. Vandaar dat ik nauwelijks iets verwachtte te kunnen bijdragen. De filologische studies boeien me meer', bekende hij in 1695 aan de arts Johann Ludwig Hannemann, die eveneens lid was van de *Academia* en hem op grond daarvan had aangeschreven.[48]

Langzamerhand bouwde Van Almeloveen zo een uitgebreide correspondentie op met vele beroemdheden uit geheel Europa, maar ook in eigen land wist hij met vele geleerden in contact te komen. Het werkje *Convivium Eruditorum* van Muhlius laat de lezer getuige zijn van een bijeenkomst van een internationaal gezelschap ten huize van Van Almeloveen in 1692 en geeft hoog op van de eruditie van de aanwezigen én van de wel uitgenodigde maar niet verschenen kennissen van de gastheer.[49] Het laat zien hoe breed de kennissenkring van Van Almeloveen inmiddels was geworden. Door het dichtwerk van Muhlius kregen Van Almeloveens naam en eruditie eveneens grotere bekendheid, zo blijkt uit de opmerkingen van H.L. Benthem, een Duitse reiziger die omstreeks 1695 de Republiek bezocht: 'Wenn ich an Goude dencke, überfällt mich allezeit eine Betrübnis, weil ich den fürtrefflichen Herrn Theodoor Joanszoon Almeloqeen (sic) nicht habe sprechen können, der sich daselbst aufhält. Unser berühmte Herr H. Muhlius kan ein Lied davon singen, dass nicht nur die Gastfreyheit dieses gelehrten Medici den Leib seiner Besucher speisen, sondern auch seine schmackhafften Reden derselben Gemüther erquicken können. Wir wollen uns unterdessen an seinen, mit sonderbaren Anmerckungen angefülleten, Schrifften genügen lassen'.[50] Vervolgens werden vanzelfsprekend alle titels opgesomd die Van Almeloveen tot dan toe had laten verschijnen, als bewijs van zijn geleerdheid.

Was Van Almeloveen dus redelijk succesvol in zijn wetenschappelijk carrière, steeds vaker kwam hij tot de ontdekking dat het uitoefenen van een praktijk hem daar meer dan eens bij in de weg stond. 'Niet alleen verdragen de zieken het nauwelijks, als ik eens een nachtje weg ben, sommigen, die wat brutaler zijn, spreken er nog bijna kwaad van ook. Wanneer ik hen hun zin geef, haal ik me de vijandschap van mijn vrienden op de hals, en breng ik soms ook zelfs schade toe aan mijn studie, waarvan sommigen, en dat is nog wel het ergste, niet eens willen dat ik me ermee bezig houd', zo verklaarde Van Almeloveen aan Kerkraed de impasse waarin hij zich in de jaren negentig bevond.[51] In 1694 klaagde

---

[48] 6k13 f.44r-v 19 mei 1695 aan Hannemann: 'Deviare me quadantenus a vestris legibus mihi videor quippe qui vario studiorum delecter utarque genere, cum vos medicis, philosophicis observationibus experimentisque sitis adstricti. Unde vix spicam conferre me posse dudum credidi. Philologica me capiunt magis ...'.

[49] H. Muhlius, *Convivium eruditum Gaudae apud Batavos, in aedibus Almelovenianis, a.d. XVIII julii 1692 celebratum*. Kiel 1693[3].

[50] H.L. Benthem, *Holländischer Kirch- und Schulen-Staat*. Frankfurt 1698, deel II 444.

[51] 6k12 f.158v 16 september 1692 aan J. Basnage: 'At hac studiis severioribus iniqua praxis mihi uti et multa alia invidit'; ibid. f.270r-271v 5 februari 1694 aan Van Zurck: 'Ut dudum soleo, intentione rei familiaris obeundae crebris excursionibus sic avocor ut diurna nocturnaque cubicula atque museum me non tantum raro inter se per vices partiantur atque possideant, sed videant certe quam rarissime quo justissime unus ex multis audio'; KH Thott 1258 24 februari 1694 aan Graevius: 'speraram me tantum potuisse temporis e molestissimo meo, quod instar canis ostiari me alligat posti, munere surripere'; 6k13 f.8v januari 1695 aan Kerkraed: 'Nam vel unam abesse noctem aegri aegerrime ferunt non

hij hier uitgebreid over bij zijn boezemvriend Henricus Sypestein. Vele bezigheden voerden hem overal heen; nu eens riepen zaken in Amsterdam en in Mijdrecht hem van huis, dan weer vrienden van buiten of huisgenoten. Soms namen drukkers hem in beslag, vaak hield de correspondentie met geleerden uit zowel Engeland als Duitsland hem uit de slaap. Daar kwam dan als meest tijdrovende taak de verzorging van de zieken, het lastigste soort mensen dat hij kende, nog bij. Soms had hij spijt dat hij de taak van hun verzorging op zich had genomen. Weliswaar had Van Almeloveen een winstgevende praktijk, maar het grootste voordeel was zijns inziens toch aan de zijde van de patiënten die geneeskundige hulp kregen. De meeste burgers bezaten echter weinig middelen om die hulp ook te betalen. Van Almeloveen hoopte daarom op korte termijn een andere manier te vinden om in zijn levensonderhoud te kunnen voorzien.[52]

Daarbij kwam dat hij zich ondanks zijn internationale correspondentie in Gouda geïsoleerd voelde; hij had het idee dat hij daar niet burger van de Republiek der Letteren was samen met andere geleerden, maar in een uithoek van de wereld woonde, waar berichten over belangrijke wetenschappelijke gebeurtenissen maar langzaam doordrongen.[53] Hoewel hij met de geneeskunde een goede boterham kon verdienen, lag zijn hart eigenlijk meer bij de wetenschap, en dan niet slechts de medische. Hij zou er dan ook heel wat voor over hebben zich geheel en al te kunnen inzetten voor wetenschappelijk onderzoek. Een aanstelling als professor aan een Nederlandse universiteit moest hem derhalve aanlokkelijk voorkomen. In eerste instantie zette hij zijn zinnen op een aanstelling als hoogleraar geneeskunde; de weg naar de vervulling van dat ideaal bleek evenwel niet eenvoudig.[54]

Bij het eerste gerucht over een vacature in Harderwijk in oktober 1688, haastte Van Almeloveen zich om nadere informatie in te winnen. Volgens de berichten was de hoogleraar geneeskunde Van Zijll overleden en zocht men nu een opvolger. Op advies van Vallan en De Vries, zijn vroegere hoogleraren, die het gerucht inmiddels bevestigd hadden, besloot Van Almeloveen de gok te wagen.[55] Hij schreef daarom iedereen uit zijn kennissenkring aan, die op een of andere wijze een connectie zou kunnen hebben met de Harderwijkse hogeschool.

De lang verwachte vergadering der curatoren in november 1688 bracht echter geen beslissing. De Harderwijkse universiteit maakte in deze jaren een moeilijke tijd door en was nog steeds niet geheel hersteld van de schade die de Franse bezetting van 1672 had aangericht. Hoewel men vanaf 1688 serieuze pogingen deed de academie in de oude luister te herstellen, waren de financiële middelen vooralsnog niet toereikend, omdat twee van de

---

tantum, sed, quibus paullo liberius os fere calumniantur. His dum gero morem, amicorum contraho inimicitiam, et nonnumquam in studiis meis damnum, quae quod durissimum, ne exponi quidem volunt'.

[52] 6k12 f.324r-v mei 1694 aan Sypestein: 'Sed nosti meae innumerabiles occupationes quae me in diversum trahunt, modo me Amstelaedamensia modo Mydracena domo avocant negotia, modo amici exteri, modo domestici. Aliquando me occupant typographi, saepissime literarum cum viris doctis tam in Anglia quam Germania commorantibus, commercium, horas bene multas somno suffurari cogit. Quid dicam de aegris, molestissimum genus hominum quorum curam et curandorum artem addidicisse me poenitet. Lucrosa, dices illa praxis est, vera narras, at is quaestus ex populo major est auctore Celso, verum nosti divitias Gaudanas, nosti civium plurimorum tenues facultates, quae hisce gravissimis difficillimisque temporibus haud parum diminuantur. Spero me brevi aliam ingressurum vivendi viam atque methodum, nisi me spe, quod plus semel accidit, iterum homines lactitent inani'.

[53] 6k12 f.276r-v 15 februari 1694 aan Vallan: 'At, qui in obscuro et devio inane vivo loco, rara aut non video [sc.bibliopolas], aut raro percurro, veteribus nescio qui inhaerens pene totus'.

[54] 6k12 f.284r-v 19 februari 1694 aan Harder: 'Voluisse me olim Aesculapii, Apollinis Minervaeque templa intrare, ingenue fateor, verum vel mei ingenii tarditas, vel malevolorum invidorum artes atque livor me prohibuerunt, sic ut pene nuntium studiis remiseram'.

[55] 6k12, f.33r-34r 8 oktober 1688 aan Vallan; 5k9 f.77v-78v 1 november 1688 aan Vallan; ibid. f.78v november 1688 aan De Vries; 6k4 f.83r 12 oktober 1688 van Vallan.

drie kwartieren, Zutphen en Nijmegen, hun betalingen hadden opgeschort, zodat nieuwe benoemingen vaak op de lange baan werden geschoven.[56]

Toch bleef Van Almeloveen met enige onderbrekingen pogingen in het werk stellen de begeerde aanstelling te krijgen. Regelmatig benaderde hij al zijn kennissen, met de vraag om toch vooral zijn belangen in het oog te houden bij hun contacten met de Harderwijkse hogeschool en de curatoren. Van Almeloveen had namelijk in 1690 vernomen dat binnen één maand zowel de hoogleraar filosofie Wijnen was aangesteld als Feith, die de leerstoel rechten zou hebben gekregen. De snelle opvulling van deze plaatsen zou kunnen betekenen, dat er ook snel een beslissing genomen zou kunnen worden over de leerstoel geneeskunde.[57]

Alle inspanningen ten spijt wilde het toch niet vlotten en het is dan ook niet verwonderlijk dat Van Almeloveen ook eens bij vrienden in Franeker, Jacob Perizonius en Jacob Rhenferd, informeerde of er aan de medische faculteit aldaar misschien nog plaats was voor een lector of professor extraordinarius. Na de dood van Philippus Matthaeus (jr.) was er immers een plaats vrij.[58] Maar net als in Leiden, waar men tot Van Almeloveens grote verontwaardiging een Schot had benoemd wiens Latijn onverstaanbaar was, gaf men in Franeker blijkbaar de voorkeur aan een andere, en in de ogen van Van Almeloveen natuurlijk veel minder geschikte kandidaat, zoals hij in 1694 nog mokkend zou vermelden.[59]

Ook het gehele jaar 1692 bleef nog in het teken staan van Van Almeloveens sollicitatie in Harderwijk. Door middel van al zijn relaties trachtte hij voortdurend in een goed blaadje te komen bij de curatoren. Uiteindelijk zou dan op 25 oktober de beslissing worden genomen. De kandidaten waren De Graeff uit Duisburg, De Moor, Braun en Van Almeloveen. Van Almeloveen had nog eens al zijn vrienden aangeschreven, in een laatste poging hun steun te verwerven. Met redelijk veel zelfvertrouwen zag hij de uitslag tegemoet; velen steunden hem immers. Maar tegelijkertijd klonken er minder gunstige berichten: de curatoren waren onderling sterk verdeeld over de beste kandidaat.[60] Uiteindelijk kozen zij voor De Graeff.[61]

De afwijzing uit Harderwijk trof Van Almeloveen pijnlijk. Hoezeer hij het ook deed voorkomen alsof het allemaal niet zo belangrijk was, op onverwachte momenten bleek hij het mislukken van zijn sollicitatie bijna op één lijn te stellen met het overlijden van zijn echtgenote.[62] Hoewel hij in binnen- en buitenland al naam had gemaakt met door hem

---

[56] H. Bouman, *Geschiedenis der Geldersche Hoogeschool* I, 307 II 28-29; 6k5, f.77r-v 19 februari 1689 van Pitiscus. Pitiscus geeft aan Van Almeloveen het oordeel van Lomeyer door: 'Academiae [...] miseram me docuit fortunam, subdubitans an, rebus hisce miseris, in illorum, qui ad plures abierunt, locum alii vocandi sint'. Pitiscus vindt eigenlijk dat Van Almeloveen zijn kansen met een sollicitatie naar een zo onzekere baan heeft vergooid.

[57] 5k9 f.133r-v 13 november 1690 aan Van Loon: 'Fama [...] in aurem susurravit, nuperrime duos in Academia Harderovicana, alterum Juris d. Feytium, alterum Philosophiae d. Wijnen creatos esse professores, hocque ipso mense Nobilissimos Amplissimosque Curatores de novo [...] fortean sanandae medicinae, dudum jam agonizantis, nisi fere mortuae causa, congregaturos'.

[58] 5k9 f.154r-155r 13 augustus 1691 aan Perizonius; 6k12 f.59r-60r 23 november 1691 aan dezelfde; ibid. f.61r-62v zelfde datum, aan Rhenferd. cf. J.W. Napjus en G.A. Lindeboom, *De hoogleraren in de geneeskunde aan de Hogeschool en het Atheneum te Franeker*. Amsterdam 1985, 83-96.

[59] 6k12 f.69r-70r 18 december 1691 aan Meibom; ibid. f.76r-v 7 januari 1692 aan Behrens; ibid. f.316r-317r 14 mei 1694 aan J.W. Marktrenker: 'nuper mirantibus omnibus doctis indoctisque ad professionem medicam Franequerae admissus homo latina rudis, Anatomes expers, fuit Lugduni vocatus, verum ob dissidia curatorum denuo rejectus'.

[60] 6k12 f.186r-v 2 november 1692 aan Meyer.

[61] H. Bouman, *Geschiedenis van de voormalige Geldersche Hoogeschool*. II 28.

[62] 6k12 f.259a r-v 6 september 1693 aan Smetius: 'Studia mea ob corpusculi imbecillitatem lentius longe voto meo prorepunt. Molior tamen aliquid, ne immatura uxoris quondam meae morte, aut nuperrima in vocando professore praeteritione, nulli non amicorum meorum inopinatissima, animum dicar videarve amisisse. Res, uti ipse noris optime,

uitgegeven werken, zoals onder meer blijkt uit de reisgids avant-la-lettre van H.L. Benthem die hem na zijn bezoek in 1695 een Goudse bezienswaardigheid noemt, was hij voor Harderwijk te licht bevonden.[63] De teleurstelling was des te groter, omdat Van Almeloveen zijn drukke praktijk zo graag aan de kant had gezet. Zijn patiënten beschouwde hij als dictators, die al zijn tijd in beslag namen, zodat er nauwelijks gelegenheid was voor een normale maaltijd.[64]

Ondanks alles liet Van Almeloveen zich niet uit het veld slaan. In de volgende jaren bleef hij zich op de hoogte houden van alle ontwikkelingen in de universitaire wereld, in de hoop ergens een aanstelling als hoogleraar te kunnen veroveren. In 1694 kwam hem het gerucht ter ore dat er een professoraat in Leiden vacant was.[65] Op advies van zijn vrienden en na raadpleging van Vallan informeerde hij bij zijn kennissen Jacob Perizonius, die inmiddels in Leiden was benoemd, en Joannes van Marck naar de kandidaten en de stand van zaken. Hij deed dat echter vooral ten behoeve van de Zwitserse arts Joannes Harder, die een goede kans leek te maken op een aanstelling en met wie hij, via J.W. Marktrenker, correspondeerde.[66] Toch koesterde Van Almeloveen zelf ook enige hoop: hij was, zo vertelde hij zijn vriend Sypestein, door de hoogleraren Gronovius, Perizonius, Van Marck, Trigland en Spanheim bij de Leidse curatoren aanbevolen.[67] Maar in november berichtte Perizonius hem dat men Decker had benoemd, terwijl een andere kandidaat, Broun, lector was geworden.[68]

Hoewel hij nog steeds hoopte op een tweede kans, zag Van Almeloveen voorlopig af van een nieuwe sollicitatie in Leiden. Via Petrus Hotton en Joannes van Marck won hij vervolgens informatie in over de namen van de Groningse curatoren, want ook daar wilde hij een poging wagen, door middel van aanbevelingen van beide geleerden.[69] Na het overlijden van Henricus Eyssonius bestond de medische faculteit van Groningen immers nog slechts uit de persoon van Gerardus Lammers. In 1694 deed men een poging om de krachten van de faculteit weer op peil te brengen, maar de ene na de andere kandidaat bedankte voor de eer, onder wie ook Hotton, die de voorkeur had gegeven aan een benoeming in Leiden. Zodoende duurde het tot 1695 voor er drie nieuwe hoogleraren werden benoemd. Van Almeloveen was daar echter niet bij.[70]

---

tanti non est nomen tantummodo splendens, quod si ex munere non vero ex laboribus peti debeat, negligendum et viro generoso turpissimum putavi semper. [...] Quin imo pene puer didici: principibus placuisse non ultima laus est'.

[63] H.L. Benthem, *Holländischer Kirch- und Schulen-Staat*. deel II, 444.

[64] 6k13 f.173r-174r 12 maart 1696 aan Van Dale: 'Eodem, sane licet, laboramus uterque morbo, aegrorum nempe, qui haud immerito imperatores olim vocabantur, molestissimis curis, usque adeo saepe frequentibus, ut prandio vix sit locus tempusve'.

[65] M. Siegenbeek, *Geschiedenis der Leidsche Hoogeschool, van hare oprigting in den jare 1575, tot het jaar 1825*. Leiden, 1829, Deel I. 248. Zie ook 5k9 f.85r-86r aan Vallan, ongedateerd.

[66] 6k12, f.309r-v 24 maart 1694 aan Perizonius: vrienden van Van Almeloveen willen weten wie de kandidaten zijn. ibid. f.310r zelfde datum aan Joannes Van Marck: gaat men iemand aanstellen, wie zijn de kandidaten?; ibid. f.313r-v 1 april 1694 aan J.W. Marktrenker: men heeft nog niets besloten, maar Harder is een van de kandidaten. Van Almeloveen is bang dat het salaris voor Harder niet voldoende zal zijn; ibid. f.314r-v dezelfde datum aan Harder: er zijn veel kandidaten; ibid. f.316r-317r 14 mei 1694 aan Marktrenker: informatie over het salaris, er zijn 10 kandidaten en er is nog niets besloten; ibid. f.317v dezelfde datum aan Harder: er is nog niets besloten, er zijn veel kandidaten.

[67] 6k12 f.324r-v mei 1694 aan Sypestein.

[68] 6k12 f.381r-v 16 november 1694 aan Perizonius; 6k13 f.5r-v 14 januari 1695 aan dezelfde.

[69] 6k13 f.17r-v 3 maart 1695 aan Hotton; 6k4 f.121r-v 19 maart van Hotton; 6k13 f.22v 24 maart aan Hotton; ibid. f.28r 11 april 1695 aan Van Marck.

[70] *Academia Groningana MDCXIV - MCMXIV: gedenkboek ter gelegenheid van het derde eeuwfeest der Universiteit te Groningen uitgegeven in opdracht van den Academische Senaat*. Is. van Dijk et. al. (ed) Groningen 1914, 274.

Ondertussen verwierf de Goudse geleerde door zijn activiteiten steeds meer naam. Met de publicatie van de *Amoenitates* in 1694 toonde hij weer eens zijn ware eruditie op allerlei gebied. Zijn correspondentienetwerk strekte zich inmiddels uit over Engeland, de Duitse landen en zelfs tot in Denemarken. Hij was als lid opgenomen in de *Academia Caesarea Leopoldina Naturae Curiosorum* waardoor hij ook in medische kringen internationaal bekend was geworden. Zo langzamerhand had Van Almeloveen zich dus de nodige bekendheid verworven in het openbare en wetenschappelijke leven. Zou dat nu eindelijk voldoende zijn om het ambt van professor waardig te worden geacht?

In december 1696 kwam, onverwacht, de suggestie van een familielid, een student theologie uit Harderwijk, Rochus de Haes, of de Goudse arts niet naar Harderwijk kon komen ter vervanging van Nuber, de pas overleden hoogleraar Grieks, geschiedenis en welsprekendheid. Van Almeloveen werd overrompeld door de vraag, maar het vooruitzicht van een professorale leerstoel was wel erg verleidelijk. Hij had het immers al zo vaak geprobeerd. Bij zijn vorige sollicitatieprocedures ging het echter steeds om een medische leerstoel. Het was maar de vraag of hij wel in staat was als arts de humaniora te doceren. Het grootste struikelblok vormde wel de taak het onderwijs in de welsprekendheid te verzorgen. Medici stonden immers bekend om hun slechte beheersing van de Latijnse taal en Van Almeloveen vroeg zich dan ook af hoe hij ooit aan anderen het vak zou kunnen leren. Weliswaar bezat Van Almeloveen een grote belangstelling voor de Oudheid en de filologie, getuige ook zijn vele werken op dat gebied, maar slechts als 'amateur'. Bovendien vreesde Van Almeloveen dat hij betrokken zou raken bij de onderlinge twisten, die de geletterde wereld in deze jaren regelmatig teisterden. Ondanks deze bezwaren wees hij het voorstel van zijn jonge verwant niet onmiddellijk van de hand. Wanneer de curatoren van de Harderwijkse hogeschool hem zouden voordragen en verkiezen, zou hij zijn uiterste best doen die uitverkiezing waard te zijn.[71]

In de winter van 1697 mobiliseerde Van Almeloveen al de kennissen die hem ook bij zijn eerdere Harderwijkse sollicitaties hadden gesteund, om aanbevelingen te doen bij de hun bekende curatoren van de universiteit. De lange jaren van mislukte sollicitatiepogingen waren niet voor niets geweest, Van Almeloveen kon nu de vruchten plukken van de moeite die hij zich voordien had getroost om een goed correspondentienetwerk op te bouwen, waarvan ieder lid wel betrekkingen onderhield met een curator van de Harderwijkse hogeschool. De maand februari werd, zo lijkt het, grotendeels doorgebracht achter de schrijftafel. Via al zijn correspondenten trachtte Van Almeloveen op de hoogte te blijven van de laatste ontwikkelingen in Harderwijk. Tot het laatste moment werd alles in het werk gesteld om steun voor de Goudse geleerde te verwerven. Maar dit keer waren de voortekenen zeer gunstig en vele kennissen van Van Almeloveen meenden al zeker te weten dat de meerderheid van de curatoren op zijn hand was.[72] Ondertussen zaten dezen niet stil en informeerden op hun beurt naar Van Almeloveens reputatie.[73] Deze reisde nog eens naar Arnhem, waar enkele curatoren een gesprek met hem verlangden.[74]

---

[71] 6k13 f.300r-302v 9 december 1696 aan De Haes: 'Sed vereor ut vos omnes [...] velitis me in illud perducere fastigium, e quo icario plane casu mox praeceps decidam; imo concedere mihi talem provinciam, quam recte riteque tueri non possunt nisi in literis exercitatissimi'.

[72] 6k3 f.232r-233v 14 februari 1697 van Kerkraed; ibid. f.237r-238v 24 februari 1697 van Menthen.

[73] 6k13 f.349r-v 21 februari 1697 aan D'Outrein: de curator Van Wijnbergen heeft via een ander inlichtingen ingewonnen.

[74] 6k13 f.332v 16 januari 1697 aan Van Dale: Van Almeloveen is op uitnodiging van 3 curatoren naar Arnhem gereisd. Hij had er de indruk gekregen dat men hem gunstig gezind was; ibid. f.333r 24 januari 1697 aan Van Loon: Van Almeloveen is bij Van Loon te gast geweest en heeft de curator Noyen gesproken.

Op 26 februari werd de beslissing genomen. De curator Noyen stuurde het officiële bericht: 'Gistren hebben de heeren curatoren van de Provinciale Academie in Gelderlant geresolveert en vast gestelt u Ed te beroepen tot Professor ordinarius Historiarum, eloquentiae en linguae grecae, 't welke ick hope en vertrouwe dat u Ed aengenaem sal wesen'. Om te voorkomen dat Van Almeloveen zich te zeer zou verheugen op zijn nieuwe betrekking voelde Noyen zich nog wel verplicht een waarschuwing te geven: 'onse tractementen of stipendia van de professores sijn niet seer groot, maer sullen sekerlijck verbetert worden, soo haest de vrede sal getroffen wesen, als wanneer de twe quartieren van Nimwegen en Zutphen ook belooft hebben weeder te sullen contribueren als tot nu toe 't sedert het jaer 1672 niet geschiet is'.[75]

Na ontvangst van de officiële acte van benoeming en informatie over de regels en gebruiken bij de inauguratie ging Van Almeloveen samen met Perizonius snel aan het werk om een verantwoorde inaugurele rede te schrijven.[76] Er zaten maar vijf weken tussen benoeming en inauguratie, een periode die voor een arts die naar eigen zeggen slecht Latijn sprak zeer kort was om een vloeiende rede vol retoricale hoogstandjes te produceren, waarmee hij de leerstoel welsprekendheid met goed fatsoen kon aanvaarden.[77] Uiteindelijk aanvaardde Van Almeloveen met de redevoering *De causis corruptae philologiae* tijdens een plechtige bijeenkomst op 12 april 1697, onder grote belangstelling van curatoren, professoren en vrienden zijn ambt als hoogleraar in de letteren.[78]

2.3. Van Almeloveen als hoogleraar (1697-1712)

2.3.1. De letteren

Na zijn inauguratie verhuisde Van Almeloveen, nadat hij een korte tijd zijn intrek had genomen bij de predikant Robertus Altius te Harderwijk, op 20 mei naar de academiestad.[79] Zijn eerste oordeel over de stad was redelijk positief: zij vertoonde nog wel steeds de tekenen van het harde optreden van de Franse bezetters, maar de omgeving was zeer lieflijk.[80] Meteen na zijn verhuizing ging de nieuwe hoogleraar ijverig aan het werk om bij zijn eerste optreden een goede indruk te maken. Na een goede voorbereiding gaf hij op 3 juni om 9 uur 's morgens, in aanwezigheid van al zijn collega's, zijn eerste openbare college.

---

[75] 6k3 f.234r-235v 9 maart 1697 van Noyen.

[76] 6k3 f.241r 15 maart 1697: Noyen stuurt de akte van benoeming aan Van Almeloveen.

[77] Deze rede, waarover de biografieën niets anders meedelen dan dat zij de filologie behandelde, bevindt zich in een aantal versies in 6k14 ff.532r-573v, met daarbij vermoedelijk aantekeningen in margine van de hand van Perizonius. In HS 881 (UB Utrecht) bevinden zich in manuscript alle redevoeringen die Van Almeloveen tijdens zijn hoogleraarschap heeft gehouden, inclusief de laudationes bij promoties van studenten geneeskunde.

[78] Ter gelegenheid van Van Almeloveens benoeming hebben verschillende van zijn vrienden gedichten geschreven, die bewaard zijn gebleven in de UB Utrecht, HS 1347 (7A22). Er is ook een bundel van uitgegeven, getiteld *Amicorum plausus dati viro clarissimo Theodoro Janssonio ab Almeloveen, M.D. cum in alma Academia Gelro-Zutphanica Eloquentiae, Historiarum, et Graecae Linguae Professionem auspicaretur*. Harderwijk 1697. Daarin staan gedichten van Elisabeth Koolaart, Janus Broukhusius, Theodorus van Abbesteech en Matthaeus Gargon. In handschrift zijn nog meer van dergelijke gedichten bewaard gebleven, onder andere van Richardus Ketel en Van Almeloveens nicht Susanna Pauwelszen. Het gedicht van Francois Halma voor deze gelegenheid is apart uitgegeven (cf. noot 26).

[79] 6k3 f.245r-246v 14 april 1697 van Menthen: 'Desen af te leggen ten huise van Ew. Heer Rob. Altius, weerdig predikant tot Harderwijk'.

[80] 6k13 f.389v 3 juni 1697 aan Van Dale: 'Utut devastata a Gallis est haec civitas, placet equidem vel eo, quod aer sit satis jucundus, amoeni conspiciant circumjacentes agri, et gratum mare'.

Vanaf het begin vatte Van Almeloveen zijn onderwijstaak zeer serieus op. Nu hij eenmaal was aangesteld, moest hij er immers voor zorgen die aanstelling waard te zijn en te blijven, dus besteedde hij veel tijd aan de voorbereiding van zijn colleges.[81] Hij had bovendien een naam hoog te houden en als het mogelijk was, wilde hij met zijn verdiensten aan de universiteit zijn roem nog vergroten.[82] De keerzijde van dit hooggestemde ideaal was natuurlijk dat het hem veel werk opleverde, en Van Almeloveen verzuchtte in de volgende jaren vaak dat hij het zo druk had, en dat hij erg uitkeek naar de komende vakanties.

Het onderwijs van Van Almeloveen was, voor zover dat valt na te gaan, traditioneel van opzet. Aan huis, in de privé-colleges doceerde hij 's morgens uit Suetonius, in de middaguren was tijd ingeruimd voor de *Historia Universalis* van Horatius Tursellinus. De openbare colleges, die in het begin van de week plaatsvonden, werden gebruikt om allerlei verschijnselen uit de Latijnse taal te bespreken, in 1700 waren dat bezweringsformules. Dit college was sterk oudheidkundig getint en toont zeker aan waar de belangstelling van de docent lag, zoals nog zal blijken bij de bespreking van zijn gedrukte werken. De laatste dagen van de week behandelde Van Almeloveen Florus, voor de jongere studenten. De weinige tijd die dan nog over bleef, besteedde hij aan eigen studie.[83] Blijkens gegevens uit Van Almeloveens correspondentie veranderde het onderwijsprogramma in de loop der jaren maar weinig, zodat het bovenvermelde curriculum wel als vast kan worden beschouwd.[84]

Van Almeloveen hield uit eigen keuze vast aan een traditionele opzet van het studieprogramma. Waarschijnlijk vormde een dergelijk traditioneel programma overigens al jaren het vaste curriculum in Harderwijk. Zoals Gerretzen al opmerkt in zijn bespreking van het filologisch onderwijs in de zeventiende eeuw: 'In de querelle des anciens et des modernes had [Van Almeloveen] zich reeds als student een volbloed 'ancien' getoond'.[85] Hoewel deze opmerking in eerste instantie betrekking heeft op de houding van Van Almeloveen ten aanzien van de geneeskunde, gaat zij evenzeer op voor zijn visie op de letterkunde en filologie. In alles stond voor de Harderwijkse hoogleraar de autoriteit van de klassieke auteurs onomstotelijk vast.[86]

Ongetwijfeld heeft zijn vroegere leermeester Jacob Tollius, van wie Van Almeloveen zijn eerste onderwijs in de Latijnse en Griekse letterkunde ontving, en die door hem op handen werd gedragen, veel invloed gehad op diens houding ten opzichte van de klassieken. De vroegste brieven van Tollius aan zijn leerling, die dan net begonnen is met zijn letterenstudie in Utrecht, spreken in ieder geval duidelijke taal. Met het motto 'ad fontes' spoort Tollius de jonge student aan toch vooral de klassieke auteurs als studiemateriaal te prefereren boven modernere stof. Alleen door de Ouden grondig te bestuderen kon men

---

[81] 6k13 f.381r-v 8 mei 1697 aan Van Dale: 'Ut ille qui uxorem ducit ea facere debet quae uxoris sunt, sic, qui Spartam in se recepit, curare cum primis quae illi ornandae sunt idonea. Scis me professorem pronuntiatum et inauguratum, adeoque cogitandum serio de illis muneris officiis'; ibid. f.385r-386r 26 mei 1697 aan D'Outrein: 'occupatissimus iis quae lectionibus qua privatis qua publicis parare cogor'.

[82] 6k13 f.404r-v januari 1698 aan Sypestein: 'Annitor enim pro virili dispersam quaqua vorsam et circulatam meam famam sustinere non modo sed novis, iisque melioribus factis extendere'.

[83] 6k13 f.548v-549v 6 februari 1700 aan Van Vechoven; zie voor het onderwijsprogramma ook UvA I Al 36, 19 september 1698 aan Sypestein; 6k13 f.531r-532v 9 september 1699 aan Van Dale; f.533v-534r 20 september 1699 aan Sypestein; f.545v 27 januari 1700 aan dezelfde en f.608r-609r 31 januari 1701 aan Van Vechoven.

[84] Er zijn helaas geen dictaten bewaard gebleven van Van Almeloveens colleges.

[85] J.G. Gerretzen, *Schola Hemsterhusiana. De herleving der Grieksche studiën aan de Nederlandsche universiteiten in de achttiende eeuw van Perizonius tot en met Valckenaer*. Nijmegen/Utrecht 1940, 35.

[86] NNBW VI 31.

verzekerd zijn van een goede Latijnse schrijfstijl.[87] Van Almeloveen nam deze raad ter harte en gaf later, toen hij zelf door bezorgde ouders om studieadviezen voor hun kroost werd gevraagd, dikwijls dezelfde raad.[88]

Ook de hoogleraar Graevius heeft van Almeloveen sterk beïnvloed. Hij heeft zijn liefde voor de oudheidkunde, met name die voor antieke inscripties, evenals zijn belangstelling voor de oude geschiedenis aan hem overgedragen.[89] Als leerling moet Van Almeloveen ook sterk beïnvloed zijn door Graevius' werkwijze, zij het minder op taalkundig terrein. Terwijl Graevius met behulp van enkele van zijn leerlingen ijverde voor een nieuwe uitspraak van het Grieks, blijkt noch uit de werken, noch uit de correspondentie van Van Almeloveen dat dit thema voor hem actueel was.[90] Graevius was voor zijn leerling zeker een belangrijke intermediair voor het leggen van (buitenlandse) contacten en beide geleerden verkeerden vaak in dezelfde kringen, waartoe vele oud-leerlingen van Graevius behoorden.[91]

Van Almeloveen trachtte zoveel mogelijk te voldoen aan de eisen van de studenten en stond ook open voor suggesties van hun kant.[92] Doelstelling was steeds te zorgen dat studenten door de bestudering van de letteren beter in staat waren het vervolgonderwijs in de theologie en de rechten te voltooien. De artes vormden zo in zijn opvatting een echte propedeuse, een voorportaal tot één van de hogere faculteiten. Vaak zocht Van Almeloveen voor zijn colleges stof uit die voor aanstaande theologen of juristen echt bruikbaar kon zijn.[93] Want zonder een grondige kennis van de Latijnse taal- en letterkunde kon toch geen theoloog een goede preek houden, of een jurist een goed betoog? Deze werkwijze was echter uit nood geboren: als hij niet enigszins toegaf aan de wensen van zijn studenten, sloegen zij maar al te graag de letteren als propedeuse helemaal over, een praktijk die Van Almeloveen natuurlijk sterk afkeurde.[94]

Hoezeer hij ook zijn best deed, dikwijls overschatte hij de ijver en interesse van zijn studenten en werd hij gedwongen de stof iets langzamer of minder diepgaand te behandelen. Al zeer snel leerde hij dat zijn inspanningen aan veel studenten niet besteed waren, omdat het hun ofwel niet interesseerde, of omdat het voor hen eenvoudigweg te hoog

---

[87] 6k3 f.11r-12v 10 september 1677 van Tollius: 'Verum heus tu, bone adolescens: haud percepisse videris mentem meam: Ego de stilo, ejusque imitatione dixi, monuique, ne quem recentiorum in eo effingendo, excolendoque aemuleris, ut plerique omnes faciunt, judicio destituti. suasique ut ad fontes, non ad inde deductos rivulos, vosmet conferretis, ex quibus facundiam ornatam, puram, ac boni succi colorisque hauriretis'. zie ook ibid. f.397r-398v 16 september [1677] van Tollius.

[88] 6k13 f.575r-v 14 mei 1700 aan Van Vechoven; 6k14 f.448r-v 27 januari 1711 aan Lonisius.

[89] Zie de gepubliceerde werken van Van Almeloveen. Van Almeloveen heeft bijvoorbeeld ook meegewerkt aan de postuum verschenen editie van het *Corpus Inscriptionum Gruteri* uit 1707.

[90] J.G. Gerretzen, *Schola Hemsterhusiana*, 21-22.

[91] Gerretzen stelt in zijn *Schola Hemsterhusiana*, 37-38: 'Van Almeloveen moet dus geheel tot den kring rond Graevius gerekend worden...', maar geeft hiervoor geen argumenten. Zie over de relatie met Graevius en zijn leerlingen hoofdstuk 2.

[92] UvA I Al 36, 19 september 1698 aan Sypestein: 'Novitii hisce diebus appulsi postulant Flori interpretationem, alii collegium ut vocant styli seu epistolicum, ad epistolas Ciceronis familiares, idque tanto ardore ut exstinguendo non sum'; 6k13 f.533v-534r 20 september 1699 aan Sypestein: 'abreptus et immersus historiae universalis collegio, in quod toto pectore incumbo, cum quod videam studiosos iis delectari, tum quod colligam quae labores eos celebres reddere queant'.

[93] 6k14 f.451r-455r maart 1711 aan Heeser: 'Quoniam ego omnem meam operam dirigo vel in usum Theologorum, qui paucissima nunc sunt membra, vel Juris consultorum, ut eo instructiores ad iuris professionem perveniant'.

[94] 6k13 f.575r-v 14 mei 1700 aan Van Vechoven: 'Si quando filius tuus apud nos vacabit studiis literarum quibus sine praestans nullus est Theologus, licet meos inter esse audio discipulos qui sibi persuadent humaniora studia ubi pro concione verba sint facturi, nihil prorsus emolumenti allatura. Quam malesanam et detestandam opinionem Tu et [alii] [...] merito exsecramini'.

gegrepen was.[95] Van Almeloveen moest tot zijn spijt constateren dat de meeste studenten steeds minder kennis bezaten op het gebied van de Latijnse taal, terwijl ze bovendien ook steeds minder gemotiveerd waren en als het kon het liefst meteen aan de studie van hun keuze wilden beginnen.[96] Dit was echter een eeuwenoude frustratie van letterendocenten.[97] De geleerde besloot dan ook regelmatig het collegeprogramma aan te passen aan de capaciteiten van de studenten, hetgeen tot gevolg had dat het lesgeven hem steeds minder aanlokte.[98]

Daarnaast werd hij geconfronteerd met een tanende belangstelling voor de letterenstudie in het algemeen. Dit bleek nog wel het meest uit de afnemende studentenaantallen. De tijden waren voor de Harderwijkse hogeschool in het algemeen al niet gunstig: steeds minder studenten werden aangetrokken door het vooruitzicht in Harderwijk hun studententijd door te brengen. Maar de letterenfaculteit leed wel onevenredig zwaar onder de verminderde belangstelling. In 1701 meldde Van Almeloveen voor het eerst dat het aantal studenten te wensen over liet. Toch zou hij zijn best blijven doen; hij was immers van zijn studenten afhankelijk, aangezien zijn salaris gedeeltelijk per student werd berekend. Bovendien kon hij met zijn privécolleges nog wat bijverdienen, mits er voldoende belangstelling voor was.[99] De salarissen van de hoogleraren waren namelijk opgebouwd uit een vast jaargeld, met daar bovenop nog de betalingen van studenten voor private en openbare colleges. Het bedrag hiervoor varieerde naar vak en aantal uren. Ook voor het bekleden van een aantal functies, zoals het rectoraat, en voor promoties ontving men extra gelden.

Vanaf 1710 klaagde Van Almeloveen er steeds vaker over dat men de letteren met de nek aankeek. Steeds minder studenten verschenen op zijn colleges, waardoor hij geen zin meer had zijn beste krachten te geven aan de voorbereiding van lessen waarvoor geen interesse was.[100] Er waren zelfs steeds meer studenten die de letterenstudie helemaal oversloegen, zoals hij al jaren eerder, in 1699, had opgemerkt, en meteen met rechten begonnen.[101] Want vooral de juristen zagen het nut van de humaniora niet meer in.[102]

---

[95] 6k13 f.467r-v 6 december 1698 aan D'Outrein: 'Disco jam ipso experimento uti sapienti, quoniam cetera novit, aut sua sponte inquirit, ita et neglegenti, illud in collegiis notare nimiae molestiae est, dictum sat esse'. 6k13 f.479r-v 25 januari 1699 aan D'Outrein: 'Quod intra annum non absolverim Tranquillum partim debetur tarditati studiosorum lentissime adrepentium, partim vitio ingeniorum id est ruditati linguae latinae quae bis, terve cogit idem explicare repetere ac cramben bis coctam reponere'.

[96] Ibid.: 'Quis umquam Suetonium credidit auctorem juvenibus nimis difficilem Academicis, nisi illis, qui cruda et austera studia quemadmodum hodie plerorumque sunt, in forum propellunt, magisque annorum numero, aut corporis erectiore statura, quam cognitione merentur haberi Academici [...] neminem juris studio recte meram dare posse, qui literaturam molli tractavit brachio'.

[97] Zie J. Roelevink, *Gedicteerd verleden: het onderwijs in de algemene geschiedenis aan de Universiteit te Utrecht 1735-1839*. Amsterdam 1986, 27- 33, 47.

[98] 6k13 f.553r-554r 13 februari 1700 aan Gargon: 'Nunc me accomodare oportet ad captum adolescentulorum adeo fere rudium, ut ad Academiam promoti se putent in aliam orbem delatos'.; ibid. f. 650r 15 september 1701 aan Van Dale: 'Nunc jugum [...] collo iterum injectum alligatumque sentimus, grave satis ac molestum, eoque molestius, quod quae formemus meliora nobis desint ingenia, aut si qua exstent vel corrumpantur vel temporum angustiis haud aliter ac flagello ad metam compellantur'.

[99] 6k13 f.649v 7 september 1701 aan Sypestein: 'Quosnam labores sim hoc semestri subiturus publicos privatosque necdum constitui; dependeo fere totus ex studiosorum placitis, quibus, quandoquidem admodum parvus eorum grex, si non obtemperaris, mox ad unum usque abeunt avolantque, adeo tristia et dura nobis nunc temproa, quae haud parvum pariunt taedium'.

[100] 6k14 f.337r-338v 5 maart 1710 aan Alstorph: 'At tanta est nostri studii i.e. philologiae negligentia, tantus contemtus ut vix duo vel tres paulo serius animum ad eam applicent, quo taedium fere subit meum animum, aliquid majoris momenti cum discipulis communicandi'.

[101] 6k14 f.358r-v 18 september 1710 aan Alstorph.

[102] 6k14 f.458r-v 9 maart 1711 aan Cornelius van Dam: 'Omnes Juris studiosi inutilia si non damnosa sibi haec esse studia aperte pronuntiant, et ad metam sine eorum adjumento pervenire posse gloriantur. Itaque ego mihi et Musis cano'.

Tegenover enkele oud-studenten deed Van Almeloveen zijn beklag, en zij treurden met hem mee, maar niets kon het feit verhullen dat er in 1710 en 1711 slechts enkele letterenstudenten over waren.[103]

Lijkt Van Almeloveen als hoogleraar letteren dus weinig succesvol te zijn geweest, er zijn niettemin enkele tastbare bewijzen van zijn letterkundige aktiviteiten aan de Harderwijkse hogeschool. Een belangrijk element in de vorming van de studenten was in Van Almeloveens ogen het houden van oefendisputaties in de letteren, waarbij de studenten konden oefenen in het Latijn spreken.[104] Twee studenten, Jeremias Frescarode en Joannes Alstorphius, hebben zich ertoe laten overhalen en hielden beiden twee disputaties die deels filologisch, deels oudheidkundig van inhoud waren. Alstorphius hield in 1700 een betoog over antieke draagstoelen en in 1701 een over antieke bedden. Frescarode disputeerde in 1701 over antieke tafels, en kort daarna over antieke drinkbekers.[105] Alstorphius ging na zijn studie de advocatuur in, maar Van Almeloveen bleef hem door middel van een drukke briefwisseling aansporen nog een werk op oudheidkundig en filologisch gebied uit te geven. Uiteindelijk zou dit werk, *De Hastis*, verschijnen, doch postuum.[106]

2.3.2. Geneeskunde

Als Van Almeloveen al even gehoopt heeft met zijn aanstelling als hoogleraar letteren te Harderwijk voorgoed van het uitoefenen van een artsenpraktijk, met alle bijbehorende nadelen, verlost te zijn, dan kwam hij bedrogen uit. Vanaf zijn aanstelling in 1697 vervulde hij tevens het ambt van stadsarts in zijn nieuwe woonplaats, zij het met duidelijke tegenzin.[107] Al snel deed zich echter nog een gelegenheid voor om de geneeskunde op een hoger niveau te beoefenen. In het najaar van 1701 overleed De Graeff, die in 1692 was aangesteld na een langdurige sollicitatieprocedure, waarbij Van Almeloveen nog een van De Graeffs mededingers was geweest. Van Almeloveen was als medicus van origine de aangewezen persoon om zo lang in te vallen, tot de curatoren een opvolger hadden gevonden.[108] Tegelijkertijd bedacht hij dat hij zelf misschien ook wel capabel was de functie permanent op zich te nemen.[109] Hij besloot te solliciteren, maar wilde zijn aanstelling als

---

[103] Zie W.Th.M. Frijhoff, *La société néerlandaise et ses gradués, 1575-1814*. Amsterdam/Maarssen 1981, 40-42 voor de ontwikkeling van de letterenfaculteiten in het algemeen, met cijfers over Harderwijk.

[104] 6k13 f.612v-613r 15 februari 1701 aan D.G. Moller: 'Non deseram tamen stationem, sed tanto alacrius invigilabo commodis studiosorum, nostra opera utentium, quos dies noctesque adhortari et impellere non desisto, [...] allegans ut etiam in philologicis conscribant disputationes et exercitia haud parum utilitatis atque honoris conferentia'.

[105] Jeremias Frescarode, *Dissertatio philologica de poculis veterum [...]* Harderwijk 1701 en *Dissertatio philologica de mensis veterum [...]* Harderwijk 1701. Joannes Alstorphius, *Dissertatio philologica de lecticis veterum [...]* Harderwijk 1700 en *Dissertatio philologica de lectis veterum [...]* Harderwijk 1701.

[106] *Joh. Alstorphii Icti de Hastis veterum opus posthumum [...]* Amsterdam/Leipzig 1757.

[107] Volgens H. Bouman, *Geschiedenis van de voormalige Geldersche hoogeschool*. II 40, en in navolging van hem ook de andere biografen, was Van Almeloveen vanaf 1697 stadsarts. In D.G. van Epen, *Album studiosorum Academiae Gelro-Zutphanicae MDCXLVIII-MDCCCXVIII [...]* Den Haag 1904, wordt Van Almeloveen pas in 1701 als archiater genoemd. Een opmerking van Van Almeloveen in een brief aan Dolaeus van 10 februari 1698 (6k13 f.408r-v) leert ons dat Bouman gelijk had: 'Vocatus enim a Nobb. Harderovicenae i.e. Gelro-Zutphanicae Academiae Curatoribus Harderovici doceo literas humaniores, quibus ab ineunte aetate summopere fui delectatus, adeo ut praxis, quam enim invitus exercere cogor, non ita sit fortis ac frequens quam quidem Gaudanam cum incolerem urbem'.

[108] 6k13 f.651r-v 19 september 1701 aan D'Outrein: 'Hesterno die placide fato perfunctus est Gravius noster, medicus se ipsum curare nescius. Vacat jam cathedra medica vacat munus quod nos usque dum certi quid decreverint Nob.Curatores pro virili parte etiam conabimur sustinere ac tueri'. Zie H. Bouman, *Geschiedenis van de voormalige Geldersche hoogeschool*. II 40.

[109] 6k13 f.652v-654r 7 oktober 1701 aan D'Outrein: 'Cathedram medicam tueri atque ornare solum non est aut scopus aut animus, sed rogatum ibo. Nob. Curatores velint me istius muneris titulo ac jure sine stipendio donare, quo exigente necessitate, aut rogantibus amicis liceat ejus quoque artis jacere fundamenta'.

hoogleraar in de humaniora niet verliezen. Daarom stelde hij voor een tweede hoogleraar geneeskunde aan te stellen, die met hem het onderwijs in de geneeskunde zou gaan verzorgen. Voor dit tweede hoogleraarschap had Van Almeloveen zelfs al een kandidaat, die hij van harte bij de curatoren kon aanbevelen: de broer van de hoogleraar rechten, Westenberg. Dit tweede hoogleraarschap hoefde de medische faculteit niet meer te kosten; Van Almeloveen was bereid af te zien van een salaris.[110]

Op 1 november viel de beslissing: Van Almeloveen werd inderdaad benoemd tot hoogleraar geneeskunde samen met Ernst Wilhelm Westenberg, dank zij de steun van zijn vele trouwe vrienden. Zoals Van Almeloveen zelf had voorgesteld, was het een onbezoldigde functie, hij ontving slechts een extra eretitel en meer te vervullen taken. Een prettige bijkomstigheid was echter toch wel dat hij tevens het *jus promovendi* in de medische faculteit kreeg, hetgeen nu wel financiële voordelen opleverde.[111] Want hoewel Van Almeloveen voordien al het promotierecht in de letteren bezat, kwam het nog maar zelden voor dat een student ook in de letteren promoveerde, daar men de artes beschouwde als een vooropleiding voor de hogere faculteiten.[112]

Van Almeloveen bleek duidelijk een toegevoegd docent te zijn. Westenberg gaf onderwijs in anatomie, botanie, chemie en medische theorie en praktijk, waarmee hij dus alle taken van een hoogleraar geneeskunde beoefende. Van Almeloveen doceerde naar eigen zeggen slechts de medische theorie en praktijk, hetgeen vermoedelijk zal zijn neergekomen op de bestudering van de medische literatuur.[113] Op 10 april 1702 aanvaardde hij met een redevoering zijn tweede aanstelling als hoogleraar aan de Harderwijkse hogeschool.[114]

2.3.3. De hoogleraar aan het werk

Ondanks zijn dubbele hoogleraarschap en ondanks het feit dat Van Almeloveen ook nog een artsenpraktijk had, was hij ambitieus genoeg om ook telkens weer te 'lobbyen' voor het rectoraat, welke taak ook verplichtingen met zich meebracht. In 1698, 1703 en 1708 vervulde Van Almeloveen het ambt van rector magnificus, maar als het aan hem had gelegen, had hij ook in 1701 deze taak wel op zich willen nemen.[115] Want behalve dat het rectoraat een grote eer betekende voor degene die dit ambt vervulde, ontving de rector magnificus ook aardig wat financiële extraatjes, zodat het zeer aantrekkelijk was naar een dergelijke functie te solliciteren. Van Almeloveen keek dan ook met argusogen of iemand niet te vaak aan de beurt kwam, en schroomde niet om zijn, naar eigen zeggen, armzalige financiële situatie als argument te gebruiken.[116] Maar soms was hij ook bereid een ander

---

[110] 6k13 f.655r-v [oktober] 1701 aan curator Van Els. Het officiële verzoekschrift van Van Almeloveen aan de curatoren bevindt zich in 6k13 f.662r-v, 23 oktober 1701.

[111] 6k13 f.677r 11 december 1701 aan Sypestein.

[112] W.Th.M. Frijhoff, *La Société néerlandaise et ses gradués*. 40-43.

[113] 6k14 f.205r-v 4 december 1706 aan Stosch: 'Provinciam Medicam etiam mihi demandarunt illustr. curatores, creato vocatoque juxta me alio medico viro clarissimo Ernesto Wilhelmo Westenbergio, qui, cum nemo vel unus omnibus sufficiat, tradit Anatomiam, Botanicam, Chemiam, ac una mecum theoriam et praxin'.

[114] Deze redevoering is bewaard in de UB Utrecht, HS 881 (ongepagineerd) onder de titel: *Oratio, recitata X Aprilis MDCCII medicam professionem ordinariam suscepturus.*

[115] 6k13 f.608r-609r 31 januari 1701 aan Van Vechoven: 'Proximo mense aprili, si quidem novus creandus erit Academiae nostrae rector, velim Ampl. Litium roges habeat mei rationem ut, si ad nos, proximo solstitio, excurras, etiam istis ornamentis honoris laeteris'.

[116] 6k14 f.2r 5 januari 1702 aan D'Outrein: 'Proxime enim fuit Westenbergius, cum maxime est Wijnius, itaque competitorem non habeo nisi Meyerum, cujus si gratuitam pensionem seu domum et salarium meo longe lautius considerent amplissimi curatores non erit quo minus istum honorem in me conferant'.

voor het ambt aan te bevelen, zoals in 1699, toen hij de jurist Westenberg als zijn opvolger wilde hebben.[117] Bij zijn jacht op betaalde baantjes solliciteerde Van Almeloveen zelfs nog eens voorzichtig naar de functie van secretaris, in 1703, maar dat liep op niets uit.[118] Omdat hij in 1700 ook ouderling van de Waalse kerk was geworden, waren zijn dagen zeker toch al vol genoeg.[119]

Vanaf het begin ondervond de pas aangestelde hoogleraar dat zijn academische functie vele verplichtingen met zich meebrachten. Tijdens zijn rectoraat vertegenwoordigde Van Almeloveen zijn universiteit, maar ook wanneer zijn collega's gedurende vakanties op reis gingen, werd aan hem vaak gevraagd in Harderwijk te blijven als vertegenwoordiger.[120] Daarnaast was hij blijkbaar, als hoogleraar *eloquentiae*, verantwoordelijk voor het opstellen van allerlei officiële brieven, zoals bijvoorbeeld felicitatiebrieven aan pas aangestelde curatoren.[121] Als Harderwijkse hoogleraar was Van Almeloveen, soms tegen wil en dank, een openbare figuur en een vraagbaak voor iedereen, student, collega of vriend, en natuurlijk hielden de bezoeken en vragen niet op in de vakantie. Aan een oude studievriend beschreef hij hoe het hem in Harderwijk verging: zelfs in de vakantieperiode kon Van Almeloveen nauwelijks een dag van huis gaan, zonder het risico te lopen dat vrienden, familie of studenten vergeefs aan de deur zouden komen.[122]

Vooral in de jaren dat Van Almeloveen het rectoraat bekleedde, maar ook als dat niet het geval was, werd hij aangeschreven door kennissen die voor hun zoons of leerlingen een studieadvies wilden hebben. Nu eens vroegen zij adviezen over de juiste hulpmiddelen bij de bestudering van de Latijnse literatuur, dan weer inlichtingen over een goede hospes in Harderwijk, wanneer hun kroost of pupillen gingen studeren aan de Harderwijkse universiteit of Latijnse school. Vaak ook beval men de aankomende studenten aan bij Van Almeloveen en zijn collega's. Hij gaf altijd bereidwillig en uitvoerig antwoord, zelfs als hem gevraagd werd inlichtingen te verstrekken over andere universiteiten. Een aparte categorie vormden de buitenlandse studenten, die zich tot de rector of de medische faculteit richtten met de vraag of zij, eventueel in afwezigheid, snel aan de Harderwijkse universiteit konden promoveren. Van Almeloveens antwoord luidde steeds, dat promoveren in afwezigheid helaas niet mogelijk was, maar dat de kandidaat, mits hij al zijn zaken tevoren goed had geregeld en voldoende geld bij zich had, wel in één dag kon promoveren in Harderwijk. Dit was, hoewel Harderwijk er in het bijzonder een slechte naam door kreeg, ook aan andere universiteiten niet ongebruikelijk.[123]

---

[117] 6k13 f.479r-v 25 januari 1699 aan D'Outrein; f.496r-v 14 maart 1699 aan dezelfde.

[118] 6k14 f.76v 2 juni 1703 aan curator Van Wijnbergen: 'Quid inaudieris de petitoribus muneris scribae scire desidero, increscit enim eorum ut audio, numerus, increscit rogandi fervor, et studium. ecquid spei nobis supersit, si nosti, me doce, quem habes amicum, medicum et clientem'.

[119] 6k13 f.562r-563r 25 februari 1700 aan Kool: 'Seniorem enim me ecclesiae Gallobelgicae esse jusserunt seu potius invitum coegerunt'.

[120] 6k13, f.186r-187v 18 augustus 1706 aan Beukelaer: 'Reditum ad vos [...] meditantem ac molientem me retrahunt atque impediunt aegri, et cura Academiae nobis binis medicis demandata, peregrinantibus et sese recreantibus reliquis nostris collegis'.

[121] Zie bijvoorbeeld 6k13 f.559r-v 24 februari 1700, geschreven uit naam van de rector en senatores van de universiteit aan Van Essen, pas aangesteld als curator. 6k14 f.49r-v uit naam van de universitaire gemeenschap aan de curator Capelle, 27 december 1702.

[122] 6k13 f.643r-v juni 1701 aan Daniel Bongard: 'Sed nosti Academicorum vitam et genus. Nam vel ipsis feriis sine damno, sine calumniis per diem unum aut alterum domo absumus, frustra quaesiti modo ab his modo ab illis, cum studiosis tum amicis necessariisve qui ad nos visendi hoc commodissimum occupant tempus'.

[123] Zie hierover mijn artikel 'Eendagspromoties aan de Gelderse universiteit. Adviezen van een Harderwijkse hoogleraar', *Bijdragen en mededelingen Gelre* LXXXVI (1995) 35-48 en hoofdstuk 6.

Vanaf 1701 kon hij als hoogleraar geneeskunde vele malen als promotor optreden en het album promotorum van Harderwijk laat zien dat elk jaar wel enkele studenten, gemiddeld ongeveer 4, bij hem promoveerden. Opmerkelijk is het aantal buitenlandse studenten dat hem als promotor koos, en meestal een aantal stellingen verdedigde. Onder die buitenlandse studenten bevinden zich ook diegenen die Van Almeloveen eerder hadden aangeschreven met de vraag of het mogelijk was snel, eventueel in afwezigheid, te promoveren. Vergelijking met de datum van inschrijving in het album studiosorum en de datum van promoveren leert ons dat de meeste promovendi alleen waren gekomen om te promoveren, zonder tevoren onderwijs van Van Almeloveen te hebben gevolgd.[124]

Overigens vond Van Almeloveen deze promoties niet bijzonder belangrijk, dit in tegenstelling tot de oefendisputaties die hij zijn letterenstudenten liet houden, en waarvoor hij zelfs zijn vrienden uitnodigde. Terwijl hij met zijn studenten geneeskunde, voor zover valt na te gaan, geen briefcontact onderhield, en er ook elders in de correspondentie van Van Almeloveen geen enkele opmerking over deze studenten en hun promoties te vinden is, bestond er een intensieve en hartelijke correspondentie tussen enkele letterenstudenten en hun docent, ook toen de studenten in kwestie allang hun studie hadden afgerond. Op grond van deze gegevens zou men kunnen stellen dat, hoewel de functie van hoogleraar geneeskunde belangrijker was dan die van professor aan de artesfaculteit - men promoveerde immers niet vaak meer in de letteren - Van Almeloveen zijn hart meer had verpand aan zijn taak in de humaniora.

Alle academische werkzaamheden en verplichtingen leidden er echter wel toe dat er minder tijd overbleef voor eigen studie, of die nu medisch of letterkundig van aard was, zoals Van Almeloveen dikwijls verzuchtte.[125] Desondanks trachtte hij in de uurtjes tussendoor, naast alle andere taken, nieuwe uitgaven voor te bereiden, en van andere boeken heruitgaven te verzorgen. Sommige projekten zouden echter nooit voltooid worden en andere uitgaven liepen grote vertragingen op, omdat hij te veel tegelijk moest doen. Dag en nacht was hij bezig, hetzij met de voorbereiding van zijn colleges, hetzij met zijn patiënten, en er bleef dan ook steeds minder tijd over voor het onderhouden van zijn correspondentienetwerk. Het is opmerkelijk dat het aantal correspondenten en de frequentie waarmee Van Almeloveen schrijft na zijn aanstelling in Harderwijk sterk terugloopt. Of dit alleen het gevolg is van zijn drukke werkzaamheden en van een verminderde belangstelling voor alles wat zich afspeelde in de Republiek der Letteren, of van selectie door Van Almeloveen zelf, is een vraag die elders nog beantwoord zal worden.[126]

2.4. Levenseinde

Langzaam maar zeker begon het harde werken toch zijn tol te eisen van de hoogleraar. Hoewel hij al jaren wist dat hij fysiek niet goed bestand was tegen de leefwijze waartoe hij vanwege zijn aanstelling als professor en arts gedwongen was, kwam hij er niet toe het wat kalmer aan te doen, wanneer dat nodig was. Van Almeloveen had zich nooit in een sterke

---

[124] Zie O. Schutte, *Het album promotorum van de academie te Harderwijk*. Zutphen 1980. In totaal promoveerden 40 studenten bij Van Almeloveen, van wie er 25 niet uit de Republiek afkomstig waren. Slechts zes van hen zijn langer dan enkele dagen in Harderwijk geweest, onder wie twee langer dan een jaar.

[125] 6k13 f.607r-v 15 december 1700 aan Van Dale: 'Steriles enim hactenus et taciturnae sunt meae Musae, non tamen otiosae. Plurimum imo omne tempus sibi vindicant labores Academici, quibus cathedram et stationem ornare tuerique annitor'.

[126] Zie hoofdstuk 2.

gezondheid mogen verheugen. Al in 1686 was hij eens een maand door een ziekte geveld, waarvan zijn vrienden vermoedden dat die veroorzaakt was door een te grote studie-ijver.[127] In 1695 moest hij zelfs vier maanden het bed houden vanwege een zware ziekte. Zelf schreef hij deze ziekteaanval eveneens toe aan zijn vele bezigheden, waardoor hij te hard moest werken. In juni van dat jaar kreeg hij klachten die op nierstenen zouden kunnen wijzen: een typische geleerdenkwaal, zoals hij als arts kon weten.[128] Maar de klachten werden nog ernstiger, Van Almeloveen gaf bloed op, had ademhalingsmoeilijkheden en een zware koorts, zodat het na vele aderlatingen vier maanden zou duren voor hij weer hersteld was.[129]

Het was nauwelijks verwonderlijk dat, toen hij in 1701 twee professoraten bekleedde en stadsarts was, de klachten in alle hevigheid terugkeerden. Vanaf 1702 klaagde Van Almeloveen met enige regelmaat over pijnaanvallen in de nieren en algemene zwakte. Hij voelde zich steeds minder opgewassen tegen alle taken.[130] Hij besefte zeer goed dat zijn krachten aan het afnemen waren, of dat nu kwam doordat hij veel te hard had gewerkt, of doordat zijn lichaam en geest eenvoudigweg versleten waren. In een brief uit 1706 aan Van Vechoven betwijfelde hij dan ook of hij nog wel in staat zou zijn al zijn projekten te voltooien. Van Almeloveen had zoveel taken te vervullen en zijn toch al zwakke lichaam was niet meer in staat zo hard te werken als hij vroeger gewoon was geweest. Hij vreesde dan ook dat hij veel zaken onafgemaakt zou moeten laten, hoezeer hij ook had gehoopt met vele uitgaven het bewijs te leveren dat hij zijn leven niet in ledigheid had doorgebracht.[131]

Ondertussen waren er in zijn privé-leven enkele veranderingen opgetreden. In 1703 was zijn moeder, die zijn gehele leven bij hem had ingewoond, op 83-jarige leeftijd overleden, haar zoon in tamelijk reddeloze staat achterlatend.[132] Hij was nu het laatste nog levende lid van het gezin van Joannes van Almeloveen.[133] Een jaar eerder had hij al zijn schoonvader, de Goudse burgemeester Van Immerzeel, ten grave moeten dragen, maar de grootste slag, na de dood van zijn moeder, was wel het overlijden van zijn trouwe

---

[127] 6k3 f.100r 5 oktober 1686 van Tollius: 'Scio te e labore nimio morbum contraxisse, & sanguinem spuisse'; 5k9 f.8r-9r 3 oktober 1686 aan Tollius: 'Severiora studia multum huic infirmitati contulisse optime sane divinasti, si certa proferre divinare est'.

[128] 6k13 f.50r-v 9 juni 1695 aan Pitiscus: 'Prohibent praeter haec dolores in regione lumbari nuper demum exorti acerbiores, nihil quantum auguror boni annuntiantes. Scis enim mecum maximam eruditorum [...] partem doloribus nephriticis fuisse obnoxiam'.

[129] 6k13 f.96r 3 oktober 1695 aan Van Dale: 'Sed maxima ex sanguinis sputo vehementiore ac insequuta venesectione exorta debilitas me in Parnassum meum ascendere vetat. [...] deo vires dante scribam brevi uberius, nunc difficilis [...] remanet respiratio ac tussis molesta vela contrahere jubent'.

[130] 6k14 f.23r-v 28 oktober 1702 aan Van Dale: 'A me, ut verum fatear quamdiu Strabo me habuerit, non est quod quicquam exspectes. Nam quae molior inopinatis negotiis, amicorum interpellantibus literis, aegrorum medelis dificillimis, corporis debilitate summa usque adeo reprimuntur ac tardantur ut eorum fere taedium ingens jubeat animum'. Zie ook ibid. f.113r-v 19 augustus 1704 aan dezelfde: 'Modo debilis et nephritidi obnoxium corpus ferendo labori est'. en ibid. f.116r-v 1 september 1704 aan Gargon: 'Ita sim obsitus laboribus ut vix sustineam, maxime nephritidi saepissime infestato debili corpore'.

[131] 6k14 f.198r-199r 17 oktober 1706 aan Van Vechoven: 'Accessere cumulati alii super alios labores cum publici tum privati, et, quae sane haud ultima causa, virium languor minusque vegeta corporis valetudo, quam numquam habui firmam aut robustam, idque nimiis laboribus vigiliisque an corporis machina solutiore ignoro. Certe experior me tanta diligentia, tanto studio non posse incumbere libris, quam quidem olim, quo multa, hactenus vel rudi delineata Minerva, vel leviter adumbrata, video me relicturum imperfecta, quae speraram testatura olim me vitam neque silentio, neque otio ignaro ac supra transegisse'.

[132] 6k14 f.72r-73r 6 mei 1703 aan Van Wijnbergen: 'Quod immersus, imo fere submersus gravissimis doloribus, quos indulgentissimae matris, brevi LXXXIII annum inchoaturae, mors, ob vegetam senectam, animum constantem, vires pro aetate majore satis integras, inopina ac insperata mihi incogitanti attulit'.

[133] 6k14 f.88r-89r 16 september 1703 aan Offenberg.

dienstbode Elsa, die de familie Van Almeloveen meer dan 35 jaar trouw had gediend. Zelf had hij van het huishouden geen verstand en het zou moeilijk worden een goede vervangster te vinden.[134]

In 1710 nam de ernst van de klachten toe. Van Almeloveen kreeg last van ademhalingsmoeilijkheden en koorts, hetgeen de Harderwijkse arts deed vermoeden dat hij toch aan tuberculose leed.[135] Uiteindelijk stelde hij zelf de trieste diagnose in een brief aan Cuper, van 2 mei 1712. Hoewel hij al twee maal voor een medisch consult naar Holland gereisd was, had hij geen remedie voor zijn kwaal gevonden en hij vreesde daarom dat hij nooit meer zou herstellen. De ziekte had zijn longen diep aangetast en Van Almeloveen voorzag dat hij langzaam zou wegteren: eerst zou de ademhaling moeilijker worden, en als hij daarbij nog zou moeten hoesten, zou hij er zeker aan bezwijken. Desondanks hoopte Van Almeloveen dat het zachtere klimaat van het komende jaargetijde verlichting zou brengen, evenals de vakantie, doorgebracht bij vrienden.[136] In de zomer van 1712 zou Van Almeloveen inderdaad naar Holland gaan, om in Amsterdam zijn vakantie door te brengen en wat op krachten te komen, maar het mocht niet baten. In de nacht van 28 op 29 juli overleed hij, kort na zijn vijfenvijftigste verjaardag, na een kortstondig ziekbed van tien dagen. Op zijn eigen wens werd hij te Utrecht op 4 augustus begraven.[137]

3. Van Almeloveen als auteur en polyhistor.

3.1. Inleiding

In 1710 trok een Duitse reiziger, Conrad von Uffenbach, vanuit zijn vaderland op weg naar Engeland, door de Republiek en bezocht tijdens zijn verblijf alhier verschillende geleerden, onder wie Van Almeloveen. Naderhand zou hij een reisverslag publiceren, waardoor ons een blik wordt gegund in de werkkamer van de vlijtige professor. Men leest er de volgende passage:

---

[134] 6k14 f.105r-v 7 februari 1704 aan Sypestein: Elsa is ernstig ziek, wat moet Van Almeloveen zonder haar? Hij is niet gewend voor het huishouden te zorgen. ibid. f.107r-v 5 mei 1704 aan Van Dale: 'Accessit rei familiaris molesta cura, quam matrem meam, i.e. heram suam sequuta intra annum fidelissima ancilla, Elsula nostra, mihi plane insuetam, (administravit enim nostram domum 37 annos) reliquit obeundam'.

[135] 6k14 f.363r-v 15 oktober 1710 aan Molitor: 'Ego a diebus aliquot proximis tanta premor pectoris angustia, capitis pectorisque dolore, ut pedem vix cubiculo, nedum domo extulerim'; ibid. f.490r-492v 16 december 1711 aan Cuper: 'Ni me ab aliquot mensibus hactenus insuperabilis languor, qui, nisi brevi cedat, quae indies diligenter adhibeo medicaminibus tabem videtur inducturus, occupasset atque oppressisset'.

[136] 6k14 f.513r-514v 2 mei 1712 aan Cuper: 'Sed vereor ut umquam pristina sit reditura salus. Nam licet jam bis Hollandiam petierim consulturus, qui venienti occurrem morbo, tamen, quod desidero, necdum deprehendere potui justum validumque remedium. Altas enim in pulmonibus videtur egisse radices, sic ut lenta tabes, molestaque difficilior respiratio exinde sit oritura cui si tussis supervenerit sustinendis laboribus, certe majoribus, non ero. Spero tamen meliora instante clementiore celo aereque molli ac miti; quae, ubi feriarum dies illuxerint, me ad relaxandum apud amicos animum invitabunt ac deducent'.

[137] Zijn neef en executeur testamentair Joannes Wolters formuleerde het in een briefje van 30 juli van dat jaar aan Gisbert Cuper als volgt: 'Met bedroeft hart kunnen wij niet anders dan met weinige woorden seggen, Datt het God behaagt heeft, onse seer waarde Neef Theodorus Janssonius ab Almeloveen [...] (alhier in Amsterdam sijnde) naar een siekte van tien dagen uit dit tranendal na sig te neemen, tusschen den 28 en 29 deser maand julii des nachts ten half twee uuren. [...] de vriende sullen naar des overleedenen begeerte, de lijkstatie in Utregt houden, op den 4 augusti' (KB 72 G 29).

'Nachmittags besuchten wir den Herrn Theod. Janssonium ab Ameloveen (sic), welcher ein gar höflicher Mann ist und von etlich und vierzig Jahren. Er zeigte uns seine Bibliotheck, die er in zweyen mittelmässigen Zimmern hat. Sie bestehet aus etwa drey tausend Voluminibus, davon die meisten und besten Critici, Litteratores und Antiquitatum Scriptores sind, darunter gewiss treffliche Werke und schöne Editiones vorkommen. Das merkwürdigste aber, so er uns wiese, waren folgende Autores, dabey er sehr viel angemerket hatte, als das Lexicon Fabri in zwey Voluminibus mit Papier durchschossen, dabey sehr viel geschrieben war. Der Brissonius de Verborum signific. ex Editione Itteri dessgleichen, darinnen er insonderheit die viele falsche Allegata sehr fleissig corrigirt. Das Corpus Juris Civilis, dazu er sehr viel ex antiquitatibus bemerket, und es fleissiger als manche Juristen gelesen. Seine Edition von Celso, so er vor einiger Zeit heraus gegeben, hat er mit vielen neuen Anmerkungen vermehrt, und ist diesen Autorem wieder zu publizieren Willens. Er zeigte uns die erste Edition des Celsi von 1488 in klein Folio, die er erst kürzlich vor zwölf holländische Gulden bekommen, und in seinem Elencho variarum Editionum, den er diesem Autori voran gesetzet, noch nicht bemerket. Ich sahe, dass er, wie ich selbst thue, grossen Fleiss anwendet, die alten und ersten Editionen von den Autoribus Romanis und Graecis zu sammlen, wie er dann versicherte, von Quintiliano allein vierzigerley Editionen zu haben. Sein Werkgen de vitis Stephanorum wird er mir ehestem viel vermehrter als das so kürzlich in Engelland gedruckt worden, wiederum heraus geben. In einem besondern Cabinet hatte er den Atlas und Theatrum urbium von Janssonio, der sein avus maternus gewesen, und den er gerissen an dem Fenster hangen hatte. Auf einem Camin stunden viele, aber gemeine Urnen, so im Clevischen gefunden worden'.[138]

Deze beschrijving van de werkkamer en bibliotheek van de Harderwijkse hoogleraar toont al aan, hoe breed de belangstelling van de Harderwijkse geleerde was.[139] Hij had altijd vele projecten lopen, boeken die hij ooit nog eens hoopte uit te geven of heruitgaven van eerder verschenen werk. In totaal zijn er van zijn hand dertien werken verschenen, aan acht andere heeft hij in meer of mindere mate meegewerkt. Daarnaast worden in verschillende bibliotheken in Nederland nog allerlei geschriften van zijn hand bewaard, zogenaamde *Adversaria* of *Collectanea*, die aantekeningen bevatten over verschillende onderwerpen, waarover Van Almeloveen, zoals uit zijn correspondentie blijkt, ooit nog eens wilde publiceren.[140] Zijn in druk verschenen werken kunnen grofweg in vier of vijf categorieën worden ingedeeld: ten eerste zijn er de medische uitgaven, vervolgens de bibliografische, boekhistorische werken. Onder de derde categorie vallen tekstuitgaven van klassieke auteurs en filologische werken. De laatste categorie bevat oudheidkundige uitgaven. Daarnaast speelt ook de theologie in enkele uitgaven een rol.

3.2. Geneeskundige publicaties

Aanvankelijk ging Van Almeloveens belangstelling vooral uit naar de geneeskunde. Onder invloed van zijn leermeester Vallan, voor wie de autoriteit van de antieke medische auteurs onaantastbaar was, schreef hij behalve zijn eerste disputatie *De semine*, als vervolg op zijn

---

[138] Conrad von Uffenbach, *Merkwürdige Reisen durch Niedersachsen, Holland und Engelland*. s.l. 1753 dl.2 396-397.

[139] Van deze bibliotheek bestaat een veilingcatalogus onder de titel *Bibliotheca Almeloveeniana, sive catalogus elegantissimus librorum quos magno studio et sumptu dum viveret collegit et usus est [...] Theodorus Janssonius ab Almeloveen*. Amsterdam (Joannes Wolters) 1713. Wolters was executeur testamentair. (Zie I.H. van Eeghen, *De Amsterdamse boekhandel*. IV 186) Van Almeloveen liet zijn manuscripten na aan zijn beste vriend Henricus Sypestein. De door Von Uffenbach genoemde Quintilanus-verzameling liet hij na aan de Utrechtse Stadsbibliotheek. Zie over deze Quintilianus-verzameling ook de praefatio van Burmans Quintilianus-editie uit 1720 en B. de Graaf, 'Theodorus Janssonius ab Almeloveen (1657-1712): Life, Writings, bibliographical activities', in: T. Croiset van Uchelen e.a. (eds), *Theatrum Orbis Librorum. Liber Amicorum presented to Nico Israel*. Utrecht 1989, 179-192, 180.

[140] Zie voor een overzicht van de uitgegeven werken en de handschriften van Van Almeloveen de bibliografie IV.

dissertatie *De Asthmate* de *Inventa Nov-antiqua*, waarin de stelling wordt verdedigd dat veel zaken die als nieuwe medische uitvindingen worden gepresenteerd in de zeventiende eeuw, tijdens de Oudheid al bekend waren.[141] Het sprak vanzelf dat dit werk aan Vallan werd opgedragen, daar hij toch de aanzet had gegeven tot deze studie.[142] Gezien zijn opleiding was het eveneens logisch dat Van Almeloveen veel tijd besteedde aan de tekstuitgave van de door hem bewonderde klassieke medische auteurs Hippocrates en Celsus.[143] In 1709 verleende hij ook nog zijn medewerking aan de editie van het werk van Coelius Aurelianus, *De morbis acutis et chronicis*.[144] Ook de plant- en kruidkunde had zijn belangstelling, zoals blijkt uit zijn medewerking aan deel VI van de *Hortus Indicus Malabaricus*,[145] een beschrijvend werk, in 1686, terwijl ook de ontleedkunde hem niet onbekend was. Van Almeloveen verzorgde voor zijn verwant Antonius De Heide de Nederlandse vertaling van zijn *Anatome Mytuli*.[146] Tenslotte gaf hij in het werk van Buysen, *Practyk der Medicine*, ook nog blijk van zijn kennis op het gebied van de praktische geneeskunde.

3.3. Bibliografische uitgaven

Uit Van Almeloveens eerste edities blijkt al duidelijk zijn veelzijdige belangstelling: meteen na zijn dissertatie *De Asthmate* verscheen *De Vitis Stephanorum*, een biografie en bibliografie van de beroemde drukkersfamilie Estienne.[147] Voor zover bekend is Van Almeloveen de eerste geweest die heeft getracht de totale produktie van een drukkersfamilie te catalogiseren.[148] De studie van de diverse Europese drukkersfamilies bleef een grote hobby van Van Almeloveen. Hij verzorgde nog enkele heruitgaven en koesterde samen met Cornelius van Beughem het idee de biografie van de familie Plantijn te schrijven, terwijl

---

[141] *Inventa Nov-antiqua id est brevis enarratio ortus et progressus artis medicae; ac praecipue de Inventis vulgo novis, aut nuperrime in ea repertis. Subjicitur ejusdem rerum inventarum onomasticon.* Amsterdam 1684.

[142] Dedicatie: 'Quum animum Philosophiae ac praecipue literarum studio deditum, ad Medicinam primitus applicarem, Tu me, Vir Doctissime, multis admonitibus non tanquam Praeceptor, verum plurimis exhortationibus, ut cetera taceam, perinde ac Parens, ad veterum medicorum scripta perscrutanda, saepissime incitasti, imo accendisti; ut non solidam tantum ex iis addiscerem medicinam, sed & internoscere studerem quaenam vere antiqua, quaeque falso novae inventionis nomine, bique circumferrentur'. De andere gegevens over het ontstaan van dit werk zijn eveneens uit deze tekst afkomstig.

[143] *Hippocratis Aphorismi Variorum auctorum maxime Hippocratis & Celsi locis Parallelis Illustrati. Subjiciuntur Celsi Sententiae. studio & cura Theodori Janssonii ab Almeloveen M.D.* Amsterdam 1685; *Auli Cornelii Celsi de medicina libri octo, brevioribus Rob.Constantini, Is.Casauboni aliorumque scholiis ac locis parallelis illustrati, cura & studio Th. J. ab Almeloveen, M.D.* Amsterdam 1687.

[144] Caelius Aurelianus, *de morbis acutis et chronicis libri VIII. Jo.Conr. Amman recensuit. Accedunt Theodori Janssonii ab Almeloveen notae et animadversiones.* Amsterdam 1709.

[145] *Horti Indici Malabarici pars sexta, [...] adornata per Nobilissimum ac Generosissimum D.D. Henricum van Rhede tot Draakestein, [...] et Theodorum Janson. ab Almeloveen, M.D. Notis adauxit, & Commentariis illustravit Joannes Commelinus.* Amsterdam 1686.

[146] *Ontledinge des mossels, en ontleed- genees- en heelkundige waarnemingen, beide met koperen Platen versien, Uit het Latyn vertaalt door Theod. Jansson. van Almeloveen, M.D. Nog des selfs Nieu Ligt der Apothekers, Of noodige Aanmerkinge omtrent de misslagen in 't bereiden der Artzenye, en de bedrieglijkheitder Pis kykerye.* Amsterdam 1684.

[147] *De Vitis Stephanorum, celebrium Typographorum dissertatio epistolica, in qua de Stephanorum stirpe, indefessis laboribus, varia fortuna atque libris, quos orbi erudito eorundem officinae emendatissime impressos unquam exhibuerunt, subjecto illorum Indice accuratius agitur: atque obiter multa scitu jucunda adsperguntur. Subjecta est H. Stephani Querimonia Artis Typographicae, Ejusdem Epistola de statu suae Typographiae.* Amsterdam 1683.

[148] B. de Graaf, 'Theodorus Janssonius ab Almeloveen', 185.

ook de grote humanistische drukker Aldus Manutius zijn belangstelling had.[149] De editie van *De vitis Stephanorum* was bovendien de oorspronkelijke aanleiding tot wat wel het levenswerk van Van Almeloveen genoemd kan worden, de biografie en brievenuitgave van Isaac en Meric Casaubon.

Boekhistorische werken nemen derhalve in het oeuvre van Van Almeloveen een grote plaats in. Zoals vele anderen in die tijd was ook Van Almeloveen zeer geïnteresseerd in de fenomenen plagiaat, pseudoniemen etc. De eerste aanzet tot een uitwerking van deze thema's vormde de editie van de *Plagiariorum syllabus* in 1686, opgenomen in de *Opuscula*. Het werk bevat een lijst van 88 gevallen van plagiaat, geordend naar de namen van de plagiaristen, van de vijftiende tot en met de zeventiende eeuw. Voorts wordt de herkomst van het 'geleende' stuk gegeven, en de tekst waar het plagiaat voorkomt. Acht jaar later verscheen een uitgebreide editie, met nu in totaal 250 gevallen, toegevoegd aan de *Amoenitates*.

Niet alleen auteurs die andermans werk uitgaven onder eigen naam wekten Van Almeloveens belangstelling en ergernis, maar ook geleerden die uitgaven hadden beloofd die nog steeds niet waren verschenen. In de *Bibliotheca promissa et latens* uit 1692 geeft hij een lijst in alfabetische volgorde van auteurs die zich schuldig hadden gemaakt aan deze praktijken. Dit werk had overigens primair tot doel ervoor te zorgen dat deze werken alsnog zouden verschijnen, eventueel postuum, en schrijvers in het algemeen aan te sporen hun werk in het licht te geven. Zelf werkte Van Almeloveen in ieder geval ijverig mee aan de publicatie van onuitgegeven werken, zoals bijvoorbeeld blijkt uit zijn uitgave van brieven van Isaac Casaubon. Ook andere geleerden spoorde hij in brieven voortdurend tot grotere produktie aan, want het idee dat overal in kasten en op bureaus voortreffelijke geschriften lagen te verstoffen was hem een gruwel. Zijn ijver ging zelfs zover dat hij geleerden van wie hij het levenseinde zag naderen, aanschreef met het verzoek, als zij nog onuitgegeven geschriften hadden liggen, deze toch vooral niet ongebruikt aan onwetende erfgenamen na te laten, maar ze liever aan een eerzaam geletterde als Van Almeloveen te sturen, die de zorg voor uitgave wel op zich wilde nemen.[150] Tenslotte moet in dit verband ook nog de medewerking van Van Almeloveen genoemd worden aan het werk van Johann Deckherr, *De scriptis adespotis, pseudoepigraphis, et supposititiis conjecturae* [...] Amsterdam 1686.

De reeds genoemde brievenverzameling en biografie van Isaac Casaubon verdient een aparte vermelding.[151] Het werk is niet volledig onder te brengen bij de bibliografische geschriften, maar staat wel in verband met zijn boek over de familie Estienne en hun edities. Isaac Casaubon was immers de schoonzoon van Henri Estienne. Bij het beschrijven van het leven van Estienne was Van Almeloveen al geïnteresseerd geraakt in diens schoonzoon, zo verklaarde hij in het voorwoord van de editie. Vanaf 1683 verzamelde hij vervolgens allerlei informatie over Casaubon, en geleidelijk trachtte hij ook zoveel mogelijk nog onuitgegeven brieven van en aan deze geleerde te vergaren. Een belangrijk motief voor deze verzamelwoede is ook hier weer de vrees dat onbekende meesterwerken verborgen zouden blijven voor de geletterde wereld zonder de ijver van mensen als Van Almeloveen.

---

[149] Zie hierover de brieven van Van Beughem uit 1683 en een brief van Joannes Leusden uit 1699, waarin deze terugkomt op de plannen van Van Almeloveen (6k4 f.36r-37v, 38r-v, 39r-40r van Van Beughem en ibid. f.171r 17 januari 1699 van Leusden).

[150] Zie hierover ook hoofdstuk 3, deel 2.

[151] *Isaaci Casauboni Epistolae, insertis ad easdem responsionibus, quotquot hactenus reperiri potuerint, secundum seriem temporis accurate digestae [...]* Rotterdam, 1709.

Dank zij de medewerking van geleerden in heel Europa, en vooral van Engelsen als Thomas Smith, Edward Bernard en John Battely, verschijnt in 1709 dan eindelijk een editie waarover Van Almeloveen tevreden kan zijn. In deze uitgave zijn niet alleen meer dan 300 nooit eerder uitgegeven brieven van en aan Isaac Casaubon opgenomen, met een biografie, maar ook fragmenten uit diens werk en dat van zijn zoon Meric. De zoektocht naar steeds meer onuitgegeven brieven en werken van Isaac Casaubon en naar informatie over diens leven loopt als een rode draad door de correspondentie van Van Almeloveen. Hij knoopt vooral nieuwe connecties aan met mensen die hem verder kunnen helpen met dit grote project. De meeste relaties van Van Almeloveen in Engeland zijn ontstaan naar aanleiding van deze onderneming.

3.4. Filologische publicaties

De uitgebreide verzameling klassieke auteurs in de bibliotheek van Van Almeloveen duidt al op diens grote interesse voor de schrijvers en gebeurtenissen uit de Oudheid. De filologische werken van Van Almeloveen zijn allereerst enkele tekstuitgaven van antieke auteurs, zoals Celsus en Hippocrates, die reeds bij de medische werken vermeld zijn. Daarnaast bezorgde hij samen met Henning een editie van Juvenalis[152] en een heruitgave van Listers editie van Coelius Apicius' kookboek.[153] Eigen tekstuitgaven zijn een editie van *Itinerarium* van Claudius Rutilius Namatianus,[154] van de *Rerum geographicarum libri XVII* van Strabo.[155] Een uitgave waar Van Almeloveen ook zijn hele leven mee bezig was, en waarvan zijn correspondentie voortdurend getuigt, is het werk van Quintilianus. Vanaf het begin van de jaren tachtig verzamelde hij alle edities die hij kon vinden van *De institutione oratoria*, om daarvan dan uiteindelijk een verantwoorde kritische uitgave te maken. In 1710 omvatte zijn verzameling volgens Conrad von Uffenbach al 40 edities. Vlak voor zijn dood heeft Van Almeloveen nog een lijst van alle hem bekende edities laten drukken, maar aan de eigenlijke tekstuitgave is hij niet meer toegekomen. Het door hem verzamelde materiaal is in 1720 door Burman gebruikt voor zijn editie.[156] Burman kon putten uit de verzameling van Van Almeloveen, omdat deze alle Quintilianus-uitgaven uit zijn bezit had nagelaten aan de Utrechtse Stadsbibliotheek.[157]

Het belang dat Van Almeloveen hechtte aan het beschikbaar komen van zoveel mogelijk antieke teksten en (Latijnse) werken uit recenter tijd, is al enige malen onderstreept. Van deze preoccupatie getuigen ook nog twee verzamelingen van (fragmenten van)

---

[152] Juvenalis, *Satirae [...] Recensuit, concinnavit et sua illis spicilegia subjecit Henricus Christianus Henninius.* Utrecht 1685 bevat een apart gedeelte - met apart titelblad en een eigen dedicatie - met de opmerkingen van Van Almeloveen.

[153] Coelius Apicius, *De opsoniis et condimentis sive arte coquinaria libri X. Cum annotationibus Martini Lister [...] et notis selectioribus variisque lectionibus integris [...]* Amsterdam 1709. Dit was een heruitgave van de editie die Martin Lister in 1705 in een zeer beperkte oplage had laten verschijnen.

[154] Amsterdam 1687.

[155] Amsterdam 1707.

[156] Marcus Fabius Quintilianus, *De institutione oratoria libri XII, cum notis et animadversionibus virorum doctorum summa cura recogniti et emendati per Petrum Burmannum.* Leiden 1720 2 vols.

[157] Zie de praefatio van de editie van Burman: '... publica Bibliotheca, cui omnia, quae possidebat typis excusa Quinctiliani volumina, legaverat Almelovenius.'; P.N.G. Pesch, 'Collectie prof.dr.T.J. van Almeloveen', *Handschriften en oude drukken van de Utrechtse Universiteitsbibliotheek, Catalogus bij de tentoonstelling in het Centraal Museum te Utrecht ter gelegenheid van het 400-jarig bestaan van de bibliotheek der rijksuniversiteit, 1584-1984.* Utrecht 1984, 298-300. H. Bouman, *Geschiedenis van de Geldersche hoogeschool* deel 2, 44; Van der Aa, 189; Burman, 8.

antieke poëzie, uit 1686 en 1694, respectievelijk toegevoegd aan de *Opuscula* en de *Amoenitates*.[158] In de dedicatie van de laatste uitgave noemt Van Almeloveen nog eens expliciet het belang van een dergelijke tekstuitgave. Tenslotte heeft hij zijn medewerking verleend aan het *Lexicon philologicum* van Matthias Martinius. De bijdrage van Van Almeloveen bestond uit een apart bijgevoegd *Auctarium et Collectanea in Glossarium Isidori*, als toevoeging bij het Glossarium dat Graevius had verzorgd.[159]

3.5. Geschied- en oudheidkundige publicaties

In de vierde categorie komen Van Almeloveens historische werken aan bod. Dat de geleerde ruime belangstelling had voor vooral de klassieke Oudheid, blijkt al uit de bovenvermelde beschrijving van zijn studeerkamer, waarin ook oudheidkundige voorwerpen niet ontbreken. Van Almeloveen deed bovendien steeds een beroep op zijn kennis van de antieke zeden en gewoonten bij het emenderen van klassieke teksten. Veel gedeelten van *Adversaria* zijn geschreven met de doelstelling de zeden en gewoonten van de Ouden te verklaren, maar zijn per saldo niet meer geworden dan een verzameling van aantekeningen die Van Almeloveen al grasduinend door de literatuur maakte, per onderwerp geordend. De onderwerpen varieerden van badgebruiken tot antieke straffen. In veel brieven aan vrienden en bekenden behandelde Van Almeloveen oudheidkundige vraagstukken, met de bedoeling zo meer informatie te krijgen voor een eventuele publicatie. Zelfs eigentijdse gebruiken en benamingen als paaseieren en pinksterbloemen trachtte Van Almeloveen nog te herleiden tot de klassieke Oudheid. Met dezelfde instelling benaderde hij ook de geneeskunde: in de klassieke Oudheid was alles al bekend. Op dit vakgebied was het echter niet Vallan, maar zijn oude leermeester Tollius die hem in deze opvatting had gesterkt.[160]

Het merendeel van Van Almeloveens oudheidkundige werk beweegt zich op de grens van historisch en filologisch onderzoek. Uitgangspunt bij het werk is meestal een woord of een uitdrukking waarover Van Almeloveen een serie aantekeningen verzamelt, waardoor soms een nieuw boek ontstaat, maar meestal blijft een dergelijke verzameling als onuitgegeven manuscript bewaard.[161] Deze werkwijze heeft hij getracht over te brengen op een aantal studenten, die onder zijn leiding een (oefen)disputatie hebben gehouden in de letteren. Daarnaast steunde Van Almeloveen ook rechtenstudenten die wel geïnteresseerd waren in filologisch onderzoek bij het opstellen van hun dissertaties. Zo hielp hij Augustinus Besier bij zijn dissertatie *De Ignominiis*, waarop deze in 1710 promoveerde. In Van Almeloveens eigen aantekeningen wordt een verzameling notities met dezelfde titel aangetroffen.[162] Ook Cornelis van Dam werd door de Harderwijkse professor geholpen met het

---

[158] *Opuscula sive antiquitatum e sacris, profanarum specimen, conjectanea, veterum poetarum fragmenta, & plagiariorum syllabus.* Amsterdam 1686 en *Amoenitates Theologico-philologicae, [..] subjiciuntur Epigrammata & poemata vetera, ut et Plagiariorum syllabus [...]* Amsterdam 1694. Van dit laatste werk is bekend dat de delen ook los van elkaar verkocht werden. Zij bezitten ook in de gezamelijke editie een apart titelblad.

[159] *Matthiae Martinii Lexicon philologicum, in quo Latinae & a Latinis auctoribus usurpatae cum purae tum barbarae voces ex originibus declarantur, [...] Auctarium et Collectanea subjecit Theod. Janssonius ab Almeloveen.*Utrecht 1698[3].

[160] 6k3 f.397r-398v 16 september 1677 van Tollius: 'Multa enim recens inventa sunt, quae ipsi ignorarunt: ceterum in scientiis, quae ab illis ad nos manarunt, ab iisque perfectae sunt: aut in antiquitatibus, recentioribus locus non est, ut ad illos illustrandos hi citari possint, tamquam meliores auctores: uti [N.N.] Horatio inferior est. Tanta enim hujus non est auctoritas, ut si idem dicat, citari debeat, quod veterum exactissime eruditioni, & antiquitati conceditur. Sic neque sententiae ex modernis nostris scriptoribus citandae sunt, nisi cum aemulati sunt, vel ex alia lingua'.

[161] Vgl. de *Adversaria* en andere in Nederlandse bibliotheken bewaarde handschriften.

[162] 6k14 f.584r-593v: 'de ignominia'.

opstellen van *De Testibus*. Deze promotie vond plaats in 1711. Van Almeloveens adviezen voor de laatste twee dissertaties betroffen voornamelijk filologische kwesties.

Met de *Opuscula sive antiquitatum e sacris, profanarum specimen* uit 1686 gaf Van Almeloveen zijn eerste oudheidkundige werk uit.[163] De auteur tracht hierin vele gewoonten en gebruiken uit de klassieke Oudheid te herleiden tot bijbelteksten en ze vervolgens te verklaren.[164] Hierbij wordt ook gebruik gemaakt van archeologische vondsten, waarvan afbeeldingen worden gegeven. Daarbij worden ook de door Uffenbach genoemde 'gemeine Urnen, so im Clevischen gefunden' genoemd en wordt verhaald hoe Van Almeloveen aan deze vazen is gekomen.[165] Aan deze uitgave zijn onder meer de *Conjectanea* toegevoegd, zoals de titel al aangeeft, een werk dat bestaat uit allerlei losse opmerkingen, zowel over inscripties en antiquiteiten als over filologische kwesties. Zij hebben toch voornamelijk betrekking op de oudheidkunde, hetgeen ook de dedicatie aan Gisbert Cuper aannemelijk maakt.[166] Naar aanleiding van dit werkje ontstond een correspondentie tussen beide geleerden, die vele jaren duurde en ook voornamelijk de oudheidkunde tot onderwerp had.

Net als de *Opuscula* is ook de *Amoenitates* een werk dat behalve theologisch ook oudheidkundig genoemd kan worden. In een raamvertelling komen allerlei thema's aan de orde, waaronder veel oudheidkundige en filologische vraagstukken, maar ook onderwerpen uit de recentere geschiedenis en thema's uit de bijbelse geschiedenis. Beide boeken zijn de enige werken van Van Almeloveen die ook een theologisch karakter hebben. Dat hij inderdaad een ruime belangstelling voor bijbelse aangelegenheden bezat, met name voor de zeden en gewoonten uit de christelijke oudheid, blijkt ook in het bijzonder uit zijn uitgebreide correspondentie met de predikanten en theologen Joannes D'Outrein (1662-1722) en Joannes van Vechoven (1657-1727).

Het laatste werk dat in de categorie geschiedenis en oudheidkunde thuishoort, is *Fastorum Romanorum consularium libri II*, uit 1705.[167] Deze editie is eigenlijk voortgevloeid uit Van Almeloveens taak als docent. Hij was immers belast met het onderwijs in de geschiedenis, dat in die dagen vooral de oude geschiedenis betrof. Voor de datering gebruikte men toen de lijsten van consuls, maar die lijsten waren in de zeventiende eeuw nog verre van compleet en volmaakt. In een poging om een soort handboek samen te stellen, zowel voor studenten als geleerden, heeft Van Almeloveen twee lijsten opgesteld, een alfabetische en een chronologische, zodat het dateren van bepaalde gebeurtenissen die in antieke teksten vermeld worden, gemakkelijker zou gaan. Het boek was zowel voor letteren- als voor rechtenstudenten een welkome aanvulling. Na de eerste uitgave was Van Almeloveen nog lang niet tevreden en studeerde hij ijverig verder om een tweede verbeterde editie te kunnen maken, die echter pas in 1740 is verschenen. Al voor de eerste editie onstond over dit projekt een drukke correspondentie met Gisbert Cuper, die telkens weer

---

[163] *Opuscula sive antiquitatum e sacris, profanarum specimen, [...]* Amsterdam 1686. Opgedragen aan Van Almeloveens docenten uit de tijd dat hij nog theologie studeerde, Joannes Leusden en Gerardus de Vries.

[164] *Journal des Scavans* 1686, V, 49-52: 'Il s'agit dans cet ouvrage de faire voir le fondement que les Antiquitez prophanes peuvent avoir dans l'Ecriture'.

[165] *Opuscula*, 133. Zie 6k4 f.51r-52v 15 juli 1685 van Van Beughem, een begeleidende brief bij de antiquiteiten die Van Almeloveen kocht toen hij bij Van Beughem was.

[166] *Conjectanea*, Amsterdam 1685. Opdracht aan Cuper: 'Quum inter Antiquariorum nostri temporis Principes, praestantissime CUPERE, jam dudum extulisti caput, quantum lenta solent inter viburna cupressi. Nullus miror Belgii non tantum nostri, sed totius orbis eruditos Te Apollinis ad instar in rebus dubiis consulere. Quorum animatus & incitatus exemplo, conjectanea haecce mea Tibi, Vir Amplissime, [...] inscribere [...] volui'.

[167] *Fastorum romanorum consularium libri duo, quorum prior juxta seriem annorum, posterior secundum ordinem Alphabeticum digestus, continet plurimas veterum scriptorum, maxime Historicorum, Legum, atque Inscriptionum emendationes. Accedunt praefecti urbis Romae et Constantinopolis.* Amsterdam 1705.

nieuwe, onbekende teksten uit inscripties aandroeg, waarin een nieuwe naam van een consul werd genoemd, die gedateerd moest worden.[168] In de eerste editie krijgt Cuper dan ook gepaste aandacht en dank voor al zijn bereidwillige bijdragen en wordt één van diens brieven integraal afgedrukt.

De enige werken die enigszins theologisch genoemd kunnen worden zijn al onder de noemer oudheidkundige werken besproken. Dit lag gezien de inhoud het meest voor de hand. Het ging Van Almeloveen namelijk niet om theologie, om leerstellige kwesties, maar net als bij zijn andere geschiedkundige werk om onderzoek naar oude zeden en gewoonten, met de filologie als instrument.[169] Aan het eind van zijn leven was hij nog van plan een verhandeling het licht te doen zien over een uitdrukking in Joannes, Apocalyps II 17, 'albus calculus' en hield hij zich bezig met de onderling verschillende opsommingen van de stammen Israels in de Bijbel. Van beide projekten had hij al een 'specimen' laten drukken, dat hij vrienden toestuurde om advies te vragen, maar tot een uitgave is het nooit gekomen.

3.6. De polyhistor Van Almeloveen: een traditionele wetenschapsbeoefenaar

'Ick hebbe UE meer, dan eens geschreven en bedanckt, wegens Uw toegesonden schriften en Observatien, meest Theologische, verthoont hebbende, dat gy dit alles zyt, theologant, medicyn, en philosooph', schreef de in New York verblijvende predikant Selijns in 1696 aan Van Almeloveen, de enig overgebleven zoon van zijn goede vriend Joannes van Almeloveen.[170] Selijns had het bij het rechte eind, maar had nog wel meer kwalificaties aan zijn opsomming toe kunnen voegen: geletterde, filoloog, kortom polyhistor. Van Almeloveen kon zich immers eenvoudigweg niet tot één vakgebied beperken, hoewel hij ook weer niet alles bestudeerde. En anders dan Selijns meende, ging zijn voorkeur niet zozeer uit naar de theologie, als wel naar de letteren in de breedste zin van het woord. Van Almeloveens belangstelling was dan ook meer in de breedte dan in de diepte gericht: vernieuwende publicaties hoefde men van hem niet te verwachten. Zijn bijdrage aan de wetenschap bestond vooral uit degelijke, maar soms dodelijk saaie verzamelingen, catalogi en filologische edities.

Het ging hem er meestal in eerste instantie niet om, de wetenschap te vernieuwen, maar om die op alle mogelijke manieren voor zichzelf en anderen zo goed mogelijk in kaart te brengen. De 32 dikke bundels met *Adversaria*, die tegenwoordig - in illustratief stoffige staat - in de universiteitsbibliotheek van Amsterdam bewaard worden, zijn exemplarisch voor zijn houding. Vergeefs zal men daarin zoeken naar een oorspronkelijke gedachte of een leesbaar tractaat. Het is een naar thema en op alfabet geordende kaart

---

[168] 6k14, f.369r-434v bevat een verzameling van de correspondentie over dit onderwerp met zowel de brieven van Van Almeloveen als de antwoorden van Cuper, die Van Almeloveen hier heeft overgeschreven, zoals blijkt uit diens opmerking op f.369r: 'Viri illustris Gisberti Cuperi Animadversiones ad meos Fastos consulares'. Het gaat hier om opmerkingen per bladzijde van de editie van Van Almeloveen, van 9 november 1710 tot 16 december 1711. Zie verder de brieven van Van Almeloveen aan Cuper over dit onderwerp in HS 995 V (6k14). In de Koninklijke bibliotheek bevindt zich een bundel met daarin de gehele correspondentie tussen Cuper en Van Almeloveen in HS 72 G 29.

[169] 6k14 f.322r-v 15 oktober 1709 aan Thomas Smith: 'Nolim enim Tibi persuadeas me ab illo studiorum genere ad alienum, qui in philologia sacra qua Judaica, qua Graeca fere sum totus, quippe qui in privatis publicisque scholis oblata vel levissima occasione interpretor continuo ex antiquis moribus ritibusque varia sacrae scripturae loca, hactenus aut intacta aut non [...] recte exposita'.

[170] 6k4 f.133r 30 oktober 1696 van Selijns.

geworden, een studie- of leesgeschiedenis van Van Almeloveen. Hij noteerde zeer diverse (Latijnse) citaten, met de gedachte dat hij over een van die thema's ooit nog eens een nieuw boek zou kunnen compileren - geheel in overeenstemming met de voorschriften van Morhof in zijn *Polyhistor literarius*.[171] Het waren vooral studenten die voordeel hadden van de ijver van hun hoogleraar.

Functionele veelzijdigheid, een sterke voorliefde voor de Oudheid en politiek conservatisme worden wel beschouwd als de belangrijkste karaktertrekken van de polyhistor.[172] Van Almeloveen voldeed in ruime mate aan de eerste twee kenmerken. Dergelijke eigenschappen zijn gemakkelijk tot een karikatuur te maken, zoals in de achttiende eeuw ook zeer dikwijls is gebeurd.[173] De negatieve karakterschets die de polyhistor in de achttiende-eeuwse literatuur ten deel viel heeft voor een groot deel ons oordeel over de laat zeventiende-eeuwse geleerde bepaald. Het is maar al te gemakkelijk om de werken die Van Almeloveen en zijn tijdgenoten publiceerden af te doen als stoffige, onoriginele verzamelbanden. Deze geleerden waren echter wel de laatsten die werkelijk in staat waren uiteenlopende wetenschappen, zoals bijvoorbeeld geneeskunde en letteren, op een heel redelijk niveau te beoefenen. Daarbij moet overigens wel de kanttekening worden gemaakt dat dit mogelijk was, zolang men de literatuur uit de Oudheid bleef beschouwen als de bron en basis voor alle wetenschappen. Van Almeloveen verdedigde dit standpunt te vuur en te zwaard, als oprechte 'ancien', maar hij was in zijn dagen wel een van de laatsten geworden.

We doen onrecht aan de prestaties van Van Almeloveen en zijn collega's wanneer we al hun edities afdoen met kwalificaties als: typische produkten van polyhistors, in de zin van kritiekloos samengestelde werken vol nutteloze feiten, geput uit de klassieke Oudheid. Het was waar dat de Oudheid, en een grondige belezenheid in het algemeen, het uitgangspunt vormde voor hun geleerdheid en hun werkwijze, maar niet zonder dat zij bij de bestudering van de literatuur een kritische houding aannamen. In de kritische ver- en bewerking van voornamelijk klassieke teksten en in de nauwkeurige bestudering van de (oude) geschiedenis ligt dan ook de verdienste van de laat-zeventiende-eeuwse polyhistors. Deze kwaliteit komt in het werk van Van Almeloveen nog het best aan het licht bij de editie van de *Fasti*, een werk dat in eerste instantie toch weinig bewondering uitlokt. Van Almeloveens geduldige speurwerk bracht echter wel veel verbeteringen aan in de chronologie van de lijst. Een ander, vooral Duits, kenmerk van de polyhistorische wetenschap was de interesse voor bibliografisch onderzoek. Ook hiermee had men het idee de wetenschap te dienen: door een goed overzicht samen te stellen van alles wat er in de wetenschap gepubliceerd was, en vooral door ook een handleiding te bieden hoe de beste literatuur over een bepaald onderwerp te vinden, kon de moderne wetenschapper zijn weg blijven vinden in de overstelpende hoeveelheid publicaties. Van Almeloveens bibliografische uitgaven zijn vanuit deze motivatie gepubliceerd, zoals hij zelf ook uitdrukkelijk stelde in

---

[171] D.G. Morhof, *Polyhistor literarius, philosophicus et practicus. Cum accessionibus a Johanne Frick et Johanne Moller. Editio quarta [...]* Lubecae 1747 (reprint Aalen 1970) I, lib. III, cap.1: 'De excerpendi ratione', 22: 'Utilissimum est, non tantum sub Locis Excerpta dirigere, sed et Adversaria quaedam conficere, in quibus congeramus, quicquid unquam cogitatum a nobis est, in lectione Autorum, aut in quotidiana meditatione: deinde quicquid vel vidimus, aut ab aliis nobis narratum est. Non credat quis, quot ex illo fructus redundare possint'.

[172] J. Roelevink, *Gedicteerd verleden*. 'kritische polyhistorie en Verlichting', 220-229, 222.

[173] Zie Conrad Wiedemann, 'Polyhistors Glück und Ende. Von Daniel Georg Morhof zum jungen Lessing', in H.O. Burger und K. von See (eds), *Festschrift Gottfried Weber* Berlin/Zürich 1967 215-235; Anthony Grafton, 'The World of the Polyhistors: Humanism and Encyclopedism', *Central European History* XVIII (1985) 37-43; Herbert Jaumann, 'Was ist ein Polyhistor? Gehversuche auf einem verlassenen Terrain', *Studia Leibnitiana* XXII/1 (1990) 76-89.

zijn *Bibliotheca promissa et latens*. Al die verzamelde geleerdheid moest immers wel zin hebben, en wel voor een zo groot mogelijke kring. Door zijn opleiding zo gevormd, betoonde Van Almeloveen zich in al zijn publicaties een echte polyhistor, terwijl hij als hoogleraar dit ideaal van een grote maar nuttige eruditie trachtte door te geven. Hij kon echter steeds moeilijker geestverwanten vinden en vertegenwoordigde langzamerhand een uitstervend type geleerde: een der laatste universele geleerden, volledig gericht op en doorkneed in de Oudheid.

4. Slotbeschouwing

De hoogleraar die in 1712 overleed, was een geleerde zonder veel dromen of idealen. Toen hij in 1697 had gekregen waar hij tien jaar lang naar had gestreefd, een hoogleraarschap aan een universiteit in de Republiek, was hij, naar het scheen, tevreden. Of had hij het te druk om nog grotere ambities te koesteren? Van Almeloveen zelf zweeg erover. Maar terwijl hij in het decennium voorafgaand aan zijn benoeming nog volop meedeed aan de internationale wetenschappelijke debatten op het gebied van de geneeskunde en de letteren, en ook ten behoeve van zijn vele projecten steeds op zoek was naar nieuwe correspondenten, lijkt het erop alsof zijn wereldbeeld na 1697 steeds beperkter werd. Hoewel hij als vanouds druk bezig was met verschillende edities tegelijk, waren dat in de laatste jaren van zijn leven steeds vaker heruitgaven van boeken die hijzelf of kennissen al eerder hadden gepubliceerd. Niet langer streefde hij naar nieuwe internationale contacten, ook al wees hij jonge geleerden die uit eigen beweging aan zijn deur klopten nooit af en bleef hij zijn oude vrienden steunen en stimuleren bij hun werk. Het werk aan de universiteit slokte echter veel tijd en vooral energie op. Aan nieuwe contacten had hij minder behoefte, oude vrienden en bekenden kwamen te overlijden en Van Almeloveen leefde tevreden, genietend van alle eer en aanzien, zoals die een eerzame, maar niet al te bekende professor in Harderwijk toekwamen.

Hoofdstuk 2
Van Almeloveens correspondentienetwerk

1. Inleiding

In 1694 beklaagde Van Almeloveen zich er bij Matthaeus Gargon over dat zijn briefwisseling met geleerden zoveel tijd in beslag nam: dagelijks groeide het aantal geleerde vrienden, tot wie Van Almeloveen zich kon richten als hij hulp bij zijn werk nodig had. Bovendien moest hij hen vervolgens vaak aansporen en tenslotte nog bedanken voor hun diensten. Al zijn vrije tijd ging eraan op.[1] Deze klacht zou Van Almeloveen nog wel een aantal keren herhalen, maar niet zonder heimelijke trots. Een uitgebreide correspondentie met vele geleerden uit heel Europa, onder wie zelfs enkele beroemdheden die Van Almeloveen niet naliet te noemen als het hem te pas kwam, was immers het bewijs dat hij een plaats had veroverd in de geleerdenwereld. Daarnaast was een correspondentie, zoals Van Almeloveen laat zien in dit brieffragment, het voor de hand liggende medium om steun en advies te vragen voor eigen werk. Vandaar dat elke geleerde en dus ook Van Almeloveen, ondanks zijn klachten, bereid was veel tijd te besteden aan het onderhouden van zijn correspondentie.

In dit hoofdstuk zal de correspondentie van Van Almeloveen beschreven worden. Na een bespreking van de briefwisseling zoals die nu nog bewaard wordt in verschillende bibliotheken, zal op grond van opmerkingen in de brieven en andere aanwijzingen getracht worden een schatting te maken van de oorspronkelijke omvang van het corpus. Tevens zal de correspondentie van Van Almeloveen wat betreft omvang worden vergeleken met andere geleerdencorrespondenties. Het grootste deel van dit hoofdstuk is gewijd aan de wijze waarop Van Almeloveen zijn netwerk van correspondenten opbouwde. Daarbij zal een overzicht worden gegeven van de belangrijkste correspondenten in dat netwerk en de thema's die in de briefwisseling met hen aan de orde komen. Tenslotte zal bekeken worden wat de waarde was van Van Almeloveens correspondentienetwerk, vergeleken met dat van anderen uit zijn tijd.

2. De correspondentie materieel beschouwd

2.1. Het aantal brieven en correspondenten

In totaal zijn 3092 brieven van en aan Van Almeloveen bewaard gebleven in origineel, minuut, kopie of gedrukte versie uit de jaren 1672 tot en met 1712.[2] Dit getal is na het aftrekken van doublures, wanneer bijvoorbeeld van een brief zowel origineel als minuut bewaard zijn gebleven of er van een brief twee kladversies bestaan, te reduceren tot 2678 vermoedelijk verstuurde brieven. Van veel brieven van Van Almeloveen zijn alleen de minuten bewaard gebleven, terwijl van die van zijn correspondenten meestal alleen de

---

[1] 6k12 f.382r-v 2 december 1694 aan Gargon: 'Multiplices occupationes quae in dies certe accrescunt quum me putem iis finem jam imposuisse, dices qui ita! eo quod quotidie increscat numerus amicorum, doctorumque, quos, ut me in laboribus meis juvent maxime, rogavi sedulo, alios, quod symbolam contulerunt debitas oportet referre grates, alios, ut suam velint adhuc conferre vellendae sunt aures, adeo ut fere omne, quod respondendis familiarioribus impenderem tempus, iis consumitur'.

[2] Zie voor een volledig overzicht van de zakelijke gegevens van de correspondentie appendix I.

originelen over zijn. Bij minuten van Van Almeloveen waarvan geen origineel meer bewaard is gebleven, is ervan uitgegaan dat deze tekst daadwerkelijk is verzonden, hetgeen meestal ook blijkt uit de reacties van de geadresseerden. Een vergelijking tussen minuten en originelen van Van Almeloveen die wel over waren, leerde overigens dat er ook maar weinig verschillen waren in de tekst. In het geval van de correspondentie met Gisbert Cuper zijn dikwijls origineel, minuut en een afschrift van de hand van Van Almeloveen bewaard gebleven. Uit Van Almeloveens correspondentie zijn 1552 brieven van zijn hand, 1126 brieven van zijn correspondenten. Daarvan zijn 34 brieven of fragmenten uitgegeven, zowel in achttiende-eeuwse als in moderne uitgaven. Een enkele brief is al in contemporaine uitgaven gepubliceerd.[3]

De overgrote meerderheid van de bewaarde brieven is in het Latijn gesteld. Van Almeloveen schreef slechts bij hoge uitzondering Nederlands.[4] Ook wanneer hij van anderen brieven in het Nederlands of Frans ontving, schreef hij, voor zover bekend is, liefst terug in het Latijn. In totaal zijn ongeveer 100 brieven aan Van Almeloveen in het Nederlands of Frans geredigeerd, één brief is in het Duits.[5]

Van Almeloveen correspondeerde met 263 tijdgenoten. Bij 77 correspondenten betreft het maar één brief van of aan hen, zodat daarbij geen sprake is van een geregelde correspondentie, 100 correspondenten wisselden 2 tot 5 brieven met Van Almeloveen, 33 personen 6 tot 10 brieven, 42 schreven er 11 tot 50. Elf correspondenten schreven en ontvingen meer dan 50 brieven. Het hoogste aantal, 239, komt voor rekening van Antonius van Dale, die 133 brieven aan Van Almeloveen schreef. Van Almeloveen richtte 106 brieven aan Van Dale. Omdat van zijn beste vriend, Henricus Sypestein, slechts drie brieven bewaard zijn, en Van Almeloveen er 142 aan hem schreef, komt hij met 145 brieven op de tweede plaats. Thomas Smith is de derde op de ranglijst met 106 brieven. Andere correspondenten die meer dan 50 brieven wisselden met Van Almeloveen zijn in volgorde van het aantal brieven dat zij schreven: Pierre Bayle, Gisbert Cuper, Christiaan Henning, Jacob Perizonius, Jacob Tollius, Fredericus Benedictus Carpzov, Elisabeth Koolaart en Johannes D'Outrein.

Ruim tweederde van Van Almeloveens correspondenten was woonachtig in de Republiek; Van Almeloveen correspondeerde met relatief weinig geleerden buiten de Nederlanden. Ongeveer 23 % was afkomstig uit de Duitse Landen en maar ruim 5 % uit Engeland. Franse geleerden maken slechts 3 % van de totale groep uit. Wanneer gekeken wordt naar de omvang van de briefwisseling met elke correspondent, gerekend in het aantal brieven, dan neemt de correspondentie met Nederlandse geleerden zelfs 72% van het totaal in beslag. Duitse correspondenten zijn verantwoordelijk voor 17,8% van de brieven en Engelsen voor 9%. De Franse bijdrage aan de totale omvang van de correspondentie is met 0,9 % te verwaarlozen. Er is een groot verschil in intensiviteit tussen de Franse en de Engelse correspondentie: de Engelsen zijn met slechts 14 correspondenten verantwoordelijk voor 240 brieven, 9 % van het totaal, terwijl de acht Fransen met wie Van Almeloveen trachtte te corresponderen maar 24 brieven, 0,9 % van het totaal schreven.[6]

---

[3] Zie hiervoor de bibliografie onder A. Bronnen.

[4] Zijn brieven aan uitgevers als François Halma en Reinier Leers zijn in het Nederlands. Ook is een enkele Nederlandse brief aan Sypestein bewaard gebleven.

[5] De brieven van Antonius van Dale zijn een uitzondering: zij zijn soms half in het Nederlands, half in het Latijn geschreven.

[6] Zie appendix I.

2.2. Vindplaatsen van de onuitgegeven brieven

Het grootste gedeelte van de correspondentie bevindt zich tegenwoordig in de Universiteitsbibliotheek te Utrecht, grotendeels in de vorm van een minutenverzameling van Van Almeloveen. Daarnaast wordt daar een aanzienlijke verzameling van brieven aan hem bewaard met enkele andere handschriften van Van Almeloveen. Al deze manuscripten zijn vermoedelijk in de Utrechtse bibliotheek terecht gekomen via de nalatenschap van een erfgenaam van Hendrik van Sypestein, Van Almeloveens vriend, aan wie alle persoonlijke geschriften waren nagelaten.[7] Een ander deel van zijn overige manuscripten bevindt zich onder de titel *Adversaria* in de UB Amsterdam en is via dezelfde Sypestein op een openbare verkoping in 1785 door de bibliotheek aangekocht.[8] Vermoedelijk is daarbij ook een kleine verzameling van 46 autografen van Van Almeloveen aan Sypestein aan deze bibliotheek toegevallen, met enkele andere brieven. Ook Leiden bezit enkele manuscripten van Van Almeloveen met enige brieven. In de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag liggen behalve enkele losse brieven van verschillende correspondenten aan Van Almeloveen de banden met de correspondentie van Gisbert Cuper, waarvan de brieven van en aan Van Almeloveen een belangrijk deel uitmaken. De provinciale Bibliotheek Leeuwarden bezit tenslotte een complete verzameling brieven van Antonius van Dale aan Van Almeloveen.[9]

De meeste brieven van Van Almeloveen bevinden zich dus in Nederland. Dat kan niet gezegd worden van de brieven van zijn correspondenten. De verzameling die in Utrecht bewaard wordt, bevat vooral brieven van Nederlandse correspondenten, maar brieven van geleerden uit het buitenland die met Van Almeloveen correspondeerden ontbreken bijna geheel. Een beperkt onderzoek naar de verzamelingen van buitenlandse bibliotheken leverde een belangrijke aanvulling op. De grootste buitenlandse collectie 'Almeloveniana' bevindt zich in de Bayerische Staatsbibliothek in München, in de zogeheten Camerarius-Sammlung. Deze bevat zeer veel brieven van Van Almeloveens belangrijkste Duitse en Engelse correspondenten. Elders in Duitse bibliotheken worden nog enkele brieven van en aan Van Almeloveen bewaard, maar zij zijn niet erg talrijk. In Engeland bevinden zich veel minuten van brieven van Engelse correspondenten en van brieven aan hen van Van Almeloveen. Zo bezit de Bodleian Library in Oxford de originelen van brieven aan Martin Lister en Thomas Smith, waarvan de minuten in Utrecht zijn en minuten van de brieven van Smith, waarvan de originelen zich in München bevinden. In de Koninklijke Bibliotheek te Kopenhagen worden tenslotte originelen van Van Almeloveen aan verschillende correspondenten bewaard, waarvan de minuten zich over het algemeen ook in Utrecht bevinden.

---

[7] Zie Petrus Burman in het voorwoord van zijn Quintilianus-editie uit 1720; Van der Aa, 189 en Bob de Graaf, 'Theodorus Janssonius ab Almeloveen', 180. Ook Franciscus Hesselius, die Van Almeloveen persoonlijk had gekend, spreekt in het voorwoord van zijn editie van de *Antiquae Inscriptiones [...]* Leeuwarden 1731, dit vermoeden uit, wanneer hij een gedeelte van een brief aan Van Almeloveen citeert: 'Reliqua pars deficit, ut vides; forsitan per Henricum a Sypesteyn curatorem sacrorum publicorum in paroecia Doornensis ecclesiae, virum bene litteratum, explenda, doctis chartis, quae sunt manu scriptae, ei legatis ex testamento Janssonii amicissimi sui. Mihi opus est istuc quamprimum exquisito'.

[8] M.B. Mendes da Costa, *Bibliotheek der Universiteit van Amsterdam, Catalogus der Handschriften II.* Amsterdam 1902, 150: Oudheidkunde en Geschiedenis, no.880. 'Deze verzameling werd door Van Almeloveen nagelaten aan H. Sypestein predikant te Doorn, en in 1785 op een verkooping voor de Bibliotheek aangekocht'.

[9] Alle signaturen van de hier opgesomde vindplaatsen zijn te vinden in de bronnenlijst.

2.3. Omvang van de bewaard gebleven correspondentie

Hoewel dus een aanzienlijk deel van de correspondentie van Van Almeloveen bewaard is gebleven, is deze verzameling zeker niet compleet. Dat geldt weliswaar voor de brieven van Van Almeloveen minder dan voor de brieven van zijn correspondenten, omdat hij zelf een minutenboek heeft aangelegd, maar ook zijn kant van de correspondentie is niet volledig, zoals blijkt uit een aantal gegevens. Ten eerste heeft Van Almeloveen niet steeds even nauwkeurig alle brieven die hij verstuurde afgeschreven in zijn minutenboek. De eerste brieven daarin dateren van ongeveer 1679, maar dat zijn er nog maar zeer weinig. Gezien de bewaard gebleven brieven van zijn correspondenten sinds 1676 (er is maar een brief bewaard gebleven uit 1672), moet Van Almeloveen alleen al in antwoord op die brieven veel meer geschreven hebben.[10] Pas vanaf 1692 kan met recht gesproken worden van een systematisch bijgehouden minutenboek. Dit is echter ook na 1692 niet volledig. Met name sinds zijn aanstelling in Harderwijk in 1697 moet Van Almeloveen een selectie gemaakt hebben bij het archiveren van zijn brieven. Het lijkt erop dat zijn nieuwe functie hem minder tijd gunde om de administratie van zijn correspondentie goed bij te houden.

Alleen die brieven die hij zelf echt belangrijk vond, heeft hij in zijn minutenboek opgenomen. Op welke gronden hij deze brieven selecteerde, is niet bekend, maar er lijkt zich een onderscheid af te tekenen tussen 'geleerden' en 'kennissen'. De brieven aan deze laatsten vond hij blijkbaar niet de moeite waard om nog eens over te schrijven. Een voorbeeld kan dit verduidelijken: de Goudse predikant Jean Frescarode schreef in de periode 1692 tot 1706 36 brieven aan Van Almeloveen, met wie hij vermoedelijk kennis had gemaakt in Gouda. Van Almeloveen heeft maar twee van zijn brieven aan Frescarode bewaard, hoewel duidelijk blijkt uit de brieven van de predikant dat deze vaker antwoord kreeg van Van Almeloveen.[11] Ook opmerkingen in Van Almeloveens eigen brieven tonen soms aan dat hij meer brieven heeft geschreven dan hij in zijn minutenboek bewaarde. Zo schreef hij bijvoorbeeld in 1709 aan D.G. Moller dat hij enkele jaren eerder brieven en geschenken had gestuurd, die, zo had hij net vernomen, niet waren aangekomen bij Moller.[12] Niet alleen waren ze niet aangekomen, deze brieven zijn ook niet in de minuten opgenomen. Het is mogelijk dat Van Almeloveen ze ook inderdaad niet heeft geschreven, maar vooral zijn bezorgdheid over de meegestuurde boeken duidt erop dat hij wel degelijk brieven en geschenken verstuurd had. Een andere aanwijzing voor brieven die wel geschreven en verstuurd zijn, maar verloren zijn gegaan, is de gewoonte van zowel Van Almeloveen als zijn correspondenten om in hun schrijven aan te geven, op welke brief van de ander zij reageren, vaak met exacte datering. Niet altijd zijn die brieven bewaard gebleven. Ten slotte tonen ook nog toevallig bewaard gebleven originelen, zoals de brieven aan Sypestein die zich in de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam bevinden, aan dat Van Almeloveen niet van elke brief een afschrift maakte. Bij deze correspondentie zijn dat vooral de kortere briefjes die niet in de minutenverzameling zijn opgenomen.

---

[10] Zie voor een overzicht van het aantal brieven per jaar appendix I.

[11] 6k5 f.176r-177v 5 april 1698 van Jean Frescarode: 'Votre lettre me fut rendue en son tems'; ibid.f.188r-189v 23 maart 1699: 'Je commence à soupirer apres une de vos lettres puis qu'outre que ce sont des gages precieux d'une amitié que j'estime infiniment, j'espere d'y trouver quelque témoignage favorable de votre approbation ...'.

[12] 6k14 f.311r 16 juni 1709 aan D.G. Moller: 'Literas tuas peramanter scriptas lubens legi, non tamen sine admiratione atque stomacho, quod ex iis cognoscerem nihil ad te allatum cum literarum mearum quas saepius misi, tum etiam opusculorum quae se recte curaturos promiserant quorum fidem iis commisi. Inter ea erant fasti mei consulares ante biennium editi de quibus tuum flagitaram iudicium, cui multum soleo tribuere'.

Veel vaker komt het voor dat wel de brieven van Van Almeloveen bewaard zijn gebleven, maar niet de antwoorden daarop van zijn correspondenten. Dit levert soms zeer scheve verhoudingen op. Zo schreef Van Almeloveen 51 brieven aan de predikant Johannes D'Outrein, maar zijn er geen brieven van D'Outrein overgeleverd. Ook van belangrijke correspondenten als Johannes van Vechoven, Martin Lister, Petrus Verduyn en de reeds genoemde D.G. Moller zijn geen brieven bewaard, hoewel op grond van het aantal brieven dat Van Almeloveen aan hen heeft gericht en opmerkingen daarin mag worden geconcludeerd dat zij hem wel hebben teruggeschreven.

Bij de hier gepresenteerde inventarisatie van Van Almeloveens correspondentie blijft de verhouding tussen de brieven die hij heeft geschreven en de brieven die hij heeft ontvangen ongelijk; wegens de bewaard gebleven minutenboeken zijn er veel meer brieven van dan aan hem over. Zowel voor de brieven aan als van hem geldt echter, dat de verzameling voor de periode 1690-1700 het meest volledig mag worden geacht.

Het zou interessant zijn, indien op basis van interne gegevens uit de correspondentie de totale omvang ervan zou kunnen worden berekend. Helaas heeft Van Almeloveen zelf nooit iets meegedeeld over het aantal brieven dat hij schreef, afgezien van enige algemene opmerkingen over de tijd die hij in zijn correspondentie moest investeren. Daarom is het niet mogelijk, zoals Worp deed met de correspondentie van Constantijn Huygens, met een eenvoudig rekensommetje de totale omvang van de correspondentie vast te stellen.[13] De berekening van Worp blijkt trouwens dermate speculatief dat het weinig zin heeft hem hierin na te volgen.

Op grond van de aannemelijke veronderstelling van dezelfde Worp, dat Huygens ongeveer evenveel brieven moet hebben ontvangen als hij zelf schreef, kan voor de correspondentie van Van Almeloveen wel een globale berekening gemaakt worden. Wanneer telkens per correspondent het aantal brieven gelijk wordt getrokken, dat wil zeggen dat het aantal brieven van Van Almeloveen en van zijn correspondent verondersteld wordt even groot te zijn geweest, met als uitgangspunt telkens het hoogste aantal brieven van een van de twee, komen er al ongeveer 1000 brieven bij. De vermoedelijke omvang van de correspondentie zou op deze wijze berekend minimaal 3700 brieven zijn.

2.4. Een vergelijking met andere correspondenties

Een andere vraag die zich bij dit overzicht van de correspondentie van Van Almeloveen opdringt, is natuurlijk of zijn correspondentie normaal van omvang was in vergelijking met die van andere geleerden uit de zeventiende eeuw. Een dergelijke vergelijking kan alleen gemaakt worden op grond van de nu nog bewaard gebleven brieven van andere geleerden. Deze gevonden aantallen zijn echter erg afhankelijk van de toevallige omstandigheden die ervoor hebben gezorgd dat brieven bewaard zijn. Dat kan van auteur tot auteur verschillen. Vergelijkingen tussen brievenverzamelingen zijn daarom altijd riskant en weinig betrouwbaar.

Bovendien, welke geleerde dient voor een vergelijking met Van Almeloveen te worden uitgekozen? En dienen de gegevens betreffende een andere correspondentie niet minstens even betrouwbaar te zijn als die van Van Almeloveens briefwisseling? Gelukkig

---

[13] J.A. Worp, *De briefwisseling van Constantijn Huygens 1608-1687.* (RGP 15) 's-Gravenhage 1911-1917 (6 delen) deel 1, inleiding XVI.

zijn er van enkele geleerdencorrespondenties inventarissen beschikbaar, die het benodigde cijfermateriaal kunnen leveren.[14] Nadeel is wel dat dit inventarissen zijn van briefwisselingen van zeer vooraanstaande geleerden als André Rivet, Johannes Fredericus Gronovius, Gerardus Joannes Vossius en Caspar Barlaeus. Deze vier geleerden leefden bovendien in de eerste helft van de zeventiende eeuw, onder omstandigheden die weinig vergelijkbaar zijn met de situatie waarin Van Almeloveen zich bevond. Dat alles maakt een vergelijking met Van Almeloveens briefwisseling minder toepasselijk. De gegevens die beschikbaar zijn van correspondenties van tijdgenoten van Van Almeloveen, zoals Jean Le Clerc en Pierre des Maizeaux hebben weer een ander nadeel.[15] Deze beide geletterden onderhielden vooral een correspondentie in hun hoedanigheid als journalisten.

Ondanks deze bezwaren zal hieronder toch een korte impressie gegeven worden van de gegevens die aan deze inventarissen ontleend kunnen worden. Van André Rivet zijn ruim 4000 brieven bewaard gebleven, geschreven aan ongeveer 400 verschillende correspondenten. Dat is meer dan van Van Almeloveens correspondentie bewaard is, maar Rivet had ook ruim 20 jaar langer de tijd om zijn brieven te schrijven. De briefwisseling van de predikant en theoloog Rivet heeft ook een wat ander karakter dan die van Van Almeloveen. Zij bestaat enerzijds uit brieven aan goede vrienden, van wie Claude Sarrau de belangrijkste was, met wie hij allerlei nieuws uitwisselde en disputeerde over de theologie, en anderzijds uit zakelijke epistels; voor Rivet was een briefwisseling immers in veel mindere mate dan voor Van Almeloveen een middel om een loopbaan vorm te geven.

Ook de correspondentie van J.F. Gronovius overtreft in omvang ruimschoots Van Almeloveens brievenverzameling. Er zijn 5150 brieven over: 1831 van de hand van Gronovius, 3317 aan hem. Zowel in de verschillende periodes die in de inventaris worden onderscheiden als in de totale correspondentie blijkt dat Gronovius een derde van de brieven zelf schreef terwijl twee derde van de overgebleven brieven van de hand van andere correspondenten is. In vergelijking met Van Almeloveen lijkt Gronovius minder brieven te schrijven dan te ontvangen. In totaal zijn er echter van de correspondentie van Gronovius bijna dubbel zoveel brieven over als van die van Van Almeloveen. Het opmerkelijke verschil tussen beide geleerden is niet anders te verklaren dan door toevallige omstandigheden, die ervoor gezorgd hebben dat bijvoorbeeld Van Almeloveens minuten verhoudingsgewijs goed bewaard zijn gebleven, door het verschil in status van beide geleerden binnen de Republiek der Letteren en de mogelijkheden voor het opbouwen van relaties.

De derde geleerdencorrespondentie waarvan een moderne inventaris bestaat is die van Caspar Barlaeus. Barlaeus was in vergelijking met Rivet en Gronovius minder internationaal georiënteerd, hetgeen een vergelijking met Van Almeloveen ten goede kan komen. Hij leefde ook ongeveer even veel jaren als Van Almeloveen, hoewel een halve eeuw eerder. In totaal zijn 1257 brieven bewaard gebleven, 760 van Barlaeus en 467 aan hem, verdeeld over 160 correspondenten. In de correspondentie van Barlaeus worden geen periodes

---

[14] Paul Dibon, *Inventaire de la correspondance d'André Rivet (1595-1650).* Den Haag 1971 ; P. Dibon, H. Bots et E. Bots-Estourgie, *Inventaire de la correspondance de Johannes Fredericus Gronovius (1631-1671).* Den Haag 1974 ; K. van der Horst, *Inventaire de la correspondance de Caspar Barlaeus (1602-1648).* Assen 1978; G.A.C. van der Lem, C.S.M. Rademaker, *Inventory of the Correspondence of Gerardus Joannes Vossius (1577-1649).* Assen/Maastricht 1993.

[15] A.N.M. Wijngaards, *De "Bibliothèque Choisie" van Jean Le Clerc: een Amsterdams geleerdentijdschrift uit de jaren 1703 tot 1713.* Amsterdam 1986, bijlage II 237-283, 'De correspondentie'. J. Almagor, *Pierre des Maizeaux (1673-1745). Journalist and English Correspondent for Franco-Dutch Periodicals 1700-1720.* Amsterdam/Maarssen 1988, deel 3, 'The Inventory of Pierre des Maizeaux's Correspondence and Papers', 157-237, 'Alphabetical catalogue of Pierre des Maizeaux's correspondents,' 241-265, met tabellen. Dit is geen inventaris van de gehele correspondentie van Des Maizeaux, maar alleen een overzicht van de brieven van zijn correspondenten die in de British Library worden bewaard.

onderscheiden. Gemiddeld schreef Barlaeus per jaar 33 brieven, terwijl hij er 19 ontving, dus totaal 53 per jaar. Deze aantallen steken schril af tegen de produktie van Van Almeloveen. Zijn ook hier bewaaromstandigheden de oorzaak of voerde Barlaeus werkelijk een veel beperktere correspondentie? Naar de oorzaken is het moeilijk raden.

De briefwisseling van Gerardus Johannes Vossius tenslotte beslaat in totaal 3388 brieven. Daarvan zijn er 1296 van de hand van Vossius, 2092 zijn er aan hem gericht. Evenals bij de correspondentie van Gronovius bestond die van Vossius voor tweederde uit brieven die aan hem gericht waren. Zelf schreef Vossius een derde van de bewaard gebleven brieven. Het totale aantal brieven komt redelijk overeen met de omvang van Van Almeloveens correspondentie. Vossius' correspondentie liep echter van 1596 tot 1649: hij had dus ruim twintig jaar langer de tijd om deze briefwisseling te voeren. Vermoed kan worden dat er van deze correspondentie zeer veel brieven verloren zijn gegaan. Vossius schreef in deze periode met ruim 600 correspondenten, onder wie een groot aantal vorsten, hoogwaardigheidsbekleders en vertegenwoordigers van allerlei instanties, maar ook veel beroemde geleerden. Wat betreft het aantal correspondenten verschilt Vossius dus nog het meest met Van Almeloveen. Dit verschil mag dan deels worden verklaard door de twintig jaar extra die Vossius had om zijn netwerk uit te breiden, dan nog is 600 een formidabel aantal. De vooraanstaande positie en klinkende naam van veel van Vossius correspondenten (en die van Vossius zelf) en de woelige politieke en theologische omstandigheden die Vossius noodzaakten extra veel contacten te onderhouden per brief, maken dat een vergelijking tussen de twee netwerken bijna onmogelijk wordt.

Deze inventarissen zijn behalve om de hierboven per persoon opgenoemde argumenten ook vanwege de andere status van de geleerden en de andere periode waarin zij leefden niet goed te vergelijken met de gegevens over de correspondentie van Van Almeloveen. Dat geldt echter ook voor tijdgenoten van Van Almeloveen als Le Clerc en Des Maizeaux. Van de eerste zijn 768 brieven bewaard gebleven, 298 van Le Clerc en 470 aan hem, voor de periode 1679 tot 1732. Gezien de lange periode en de functie van Le Clerc als redacteur van verschillende geleerdentijdschriften lijkt dit zeer weinig. Le Clerc correspondeerde met 188 tijdgenoten, hetgeen eveneens weinig lijkt, ook in verhouding met de correspondentie van Van Almeloveen. Maar opnieuw valt slechts vast te stellen dat er niet genoeg bekend is over de omstandigheden die voor het verlies of juist de behoud van deze briefwisseling verantwoordelijk zijn geweest.

Voor de correspondentie van Des Maizeaux is dit laatste niet vast te stellen, omdat de inventaris van Almagor alleen de verzameling uit de British Library bevat. Dit maakt een vergelijking met andere correspondenties al haast onmogelijk. In totaal bevinden zich in Londen ongeveer 1350 brieven uit de periode tussen 1698 tot 1744, waarvan bijna honderd van de hand van Des Maizeaux. De brieven die hij ontving zijn wel van aanzienlijk meer verschillende correspondenten afkomstig dan bij Le Clerc het geval was: 227. Toch is ook dit aantal nog altijd minder dan dat van Van Almeloveen. Een echte conclusie valt uit deze cijfers echter niet te trekken.

Uit het voorgaande blijkt wel heel duidelijk dat er aan inventarissen van geleerdencorrespondenties weinig 'harde cijfers' ontleend kunnen worden. Een goed en definitief oordeel over de omvang van Van Almeloveens brievenverzameling kan er zeker niet uit worden afgeleid. De omstandigheden die meewerkten aan het wel of niet bewaard blijven van brieven spelen een zodanig grote rol dat voor geen enkele correspondentie meer exact te bepalen valt hoe groot de oorspronkelijke omvang geweest kan zijn. Alleen met behulp van algemene overwegingen, zoals bijvoorbeeld dat de correspondentie van een beroemd geleerde waarschijnlijk omvangrijker en internationaler geweest zal zijn dan die van een

schoolmeester uit een provinciestad, kunnen uitspraken gedaan worden over de correspondentie van Van Almeloveen.

Was een omvangrijke correspondentie overigens het bewijs van hoog aanzien in de Republiek der Letteren? Een opmerking van Van Almeloveen tegenover Cuper lijkt daarop te wijzen. Van Almeloveen noemt daarin Cupers frequente correspondentie met tal van geleerden, die hem als het orakel van Delphi om raad vroegen, als een van de aanwijzingen voor diens hoge status in de Republiek der Letteren.[16] Aan de andere kant kan evengoed beweerd worden dat een omvangrijk correspondentienetwerk juist de behoefte van een geleerde aan steun van anderen aantoont. Echt beroemde geleerden zouden zich dan wel laten aanschrijven, maar zelf veel minder moeite (hoeven) doen hun contacten te onderhouden. De briefwisselingen van Gronovius en Barlaeus, die beiden veel meer brieven ontvingen dan schreven, zouden daar dan een goed voorbeeld van zijn. Dan nog geldt dat hoe meer brieven iemand ontving, des te belangrijker hij was. De verhouding tussen het aantal geschreven brieven en het aantal brieven dat een geleerde ontving, zou dan een aanwijzing kunnen zijn voor zijn positie in de geleerdenwereld. In verhouding tot zijn niet erg prominente positie in de Republiek der Letteren voerde Van Almeloveen in ieder geval een behoorlijk omvangrijke correspondentie met relatief veel verschillende correspondenten.

3. Het correspondentienetwerk van Van Almeloveen

3.1. Inleiding

Tot dusver is alleen in algemene termen gesproken over het correspondentienetwerk van Van Almeloveen, waarbij vooral de kwantitatieve kant aan de orde is gekomen. In deze paragraaf zal onder meer dieper worden ingegaan op het netwerk zelf, door middel van een presentatie van Van Almeloveens belangrijkste correspondenten. Wie behoorden er tot zijn netwerk? Welke status hadden zij in de Republiek der Letteren? In het vervolg zal de ontstaansgeschiedenis van het correspondentienetwerk uiteengezet worden, waarbij getracht zal worden enige structuur aan te brengen in de ogenschijnlijk zo chaotische brievenverzameling. Zijn er bijvoorbeeld bepaalde groepen te onderscheiden onder de correspondenten? Tevens zal er aandacht besteed worden aan de doeleinden die Van Almeloveen nastreefde met zijn correspondentie. Hoe bracht hij het contact met bepaalde personen tot stand en welke motieven had hij daarvoor? Een analyse van het verloop van de correspondentie, gezien in de context van Van Almeloveens levensgeschiedenis en zijn (voorgenomen) publicaties, kan hiervoor soms verhelderend zijn. Natuurlijk zal ook het verloop van de correspondentie als geheel, de uitbreiding en inkrimping zowel wat betreft de getalsmatige omvang als de geografische uitgestrektheid ervan, besproken worden. Het bleek niet zinvol het geheel van de correspondentie hierbij ook nog in verschillende periodes te onderscheiden, hoewel dat gezien de indeling van Van Almeloveens leven in drie fasen, zoals gegeven in hoofdstuk 1, misschien wel voor de hand zou liggen. Bij een nadere analyse van de

---

[16] KB 72 G 29, f.83 16 december 1711 aan Cuper: 'Quando perspicio et experior quae Tui, vir Amplissime, quem merito literatus suspicit orbis, sit magnitudo. Hoc, [...] docet [...] vel solum cum viris doctissimis literarum commercium frequentissimum. Quis enim ex eruditorum sive celebres sint scriptis, sive intra privatos parietes latere malint, te non indies, haud aliter ac delphicum consulit oraculum ...'.

correspondentie en de afzonderlijke correspondenten is zo'n fasering niet consequent vol te houden.

Niet alle 263 correspondenten kunnen hier even veel aandacht krijgen. In principe zullen daarom alleen de correspondenten behandeld worden die 5 brieven of meer met Van Almeloveen hebben gewisseld; dat zijn er bijna 100. Daarnaast is er ruimte voor andere correspondenten die in het 'netwerk' van Van Almeloveen een dusdanig belangrijke rol hebben gespeeld dat zij toch een vermelding verdienen. Desondanks is de beschrijving van een correspondentienetwerk met honderd personen nog steeds geen gemakkelijke opgave. Daarom wil ik hier niet zozeer de gehele correspondentie van Van Almeloveen met elke afzonderlijke correspondent beschrijven; dat zou gemakkelijk kunnen ontaarden in een alfabetische opsomming van correspondenten. In plaats daarvan zal getracht worden een soort 'spoorboekje' te geven, waarin de lijnen waarlangs het correspondentienetwerk groeide en veranderde in de loop des tijds, worden geaccentueerd. Daarbij maak ik gebruik van verschillende criteria om correspondenten in groepjes in te delen, waardoor de structuur van het netwerk duidelijker wordt.

Met ongelijke criteria eenzelfde eenheid van gegevens indelen, lijkt een vrij willekeurig werkwijze. In dit geval is het toch niet zo vreemd. Bij de analyse van de correspondentie van Van Almeloveen bleek keer op keer dat deze zich om verschillende redenen en door uiteenlopende oorzaken uitbreidde. Het contact met nieuwe correspondenten kwam bijvoorbeeld tot stand op grond van een gedeelde belangstelling, zoals voor antieke geneeskunde of oudheidkunde. Ook gebeurde het dat Van Almeloveens correspondentienetwerk zich sterk uitbreidde door vestiging in een bepaalde stad, hetgeen vooral duidelijk te zien is na zijn verhuizing naar Gouda vanuit Amsterdam. Iets anders is dat in andere steden kringen van vrienden en bekenden te onderscheiden zijn, van wie de correspondentie een grote onderlinge samenhang vertoont. Beroepsgroepen als hoogleraren en predikanten vormen op dezelfde wijze aparte categorieën met veel onderlinge banden. Deze onderlinge samenhang kon een enkele keer eveneens worden aangetoond door middel van de gelegenheidsgedichten die de leden van zo'n groep aan elkaar schreven. Ten slotte zijn ook de verschillende uitgaven van Van Almeloveen, en dan met name zijn langlopend Casaubon-project, dikwijls een drijfveer geweest om nieuwe correspondenten te zoeken. Dit zijn allemaal slechts voorbeelden van de manier waarop in het vervolg groepen in de correspondentie van Van Almeloveen zullen worden onderscheiden. Met nadruk stel ik vast dat hier niet diep zal worden ingegaan op de inhoud van de correspondentie. Deze komt in hoofdstuk 6, waarin patronaat en dienstverlening van Van Almeloveen besproken worden, uitgebreid aan de orde. Hier zal worden volstaan met een korte karakterisering van de briefwisseling per correspondent of per groep correspondenten.[17]

3.2. De basis voor het epistolaire netwerk

3.2.1. Familiecorrespondentie

De eerste kringen waarin Van Almeloveen zich bewoog, werden vanzelfsprekend gevormd door zijn familie en later ook door vertegenwoordigers uit school en universiteit. Deze kringen vormden een solide basis. Vanaf deze basis kon Van Almeloveen zijn kennissenkring en correspondentienetwerk uitbreiden. De vroegste brieven in de correspondentie die

[17] Zie voor biografische gegevens van de in dit hoofdstuk besproken correspondenten appendix II.

afkomstig zijn van familieleden van Van Almeloveen, zijn 14 brieven van Van Almeloveen senior. Deze brieven uit 1677 en 1678 zijn allemaal echt 'vaderlijke' brieven. Van Almeloveen senior gaf zijn zoon hierin adviezen over de studie, de juiste studieboeken die hij diende aan te schaffen en colleges die hij moest volgen. Er is slechts één brief van Van Almeloveen junior aan zijn vader bewaard gebleven. Dit was wel een belangrijke brief, waarin hij zijn vader tracht uit te leggen wat hem heeft doen besluiten in plaats van theologie toch liever geneeskunde te gaan studeren.[18] Veel persoonlijke onderwerpen werden in deze briefwisseling echter niet aangesneden.

De correspondentie met Philippus Mastrigt behoort ook tot de categorie 'familiecorrespondentie'. Overigens had men in de zeventiende eeuw een vrij ruime opvatting van 'familie'. Het komt vele malen voor dat Van Almeloveen in zijn brieven en publicaties melding maakt van een 'familielid', van wie de exacte graad van verwantschap niet kan worden vastgesteld. Philippus Mastrigt is hiervan een voorbeeld, maar zo zijn er veel meer te noemen.[19] De oorzaak van de vele onduidelijke verwantschappen is enerzijds gelegen in de gewoonte van de zeventiende-eeuwers om ook goede vrienden als 'familie' te beschouwen. Deze vrienden hadden zich door steun en vertrouwen een zodanig goede positie verworven, dat zij het waard waren in de familie te worden opgenomen.[20] Een ander deel van de verklaring is te vinden in het profijtbeginsel dat bij alle relaties een rol speelde. Het was altijd gunstig om in de familie enkele leden op vooraanstaande posities te hebben. Vandaar dat een invloedrijk man altijd opvallend veel 'neven' had, die hem om gunsten vroegen. Via een achterachterachternicht kon altijd wel een verwantschap worden aangetoond, op grond waarvan diensten als het ware konden worden opgeeist.[21]

Philippus Mastrigt was (verre) familie van Van Almeloveen en hoewel nog redelijk jong een echte 'patroon' voor hem.[22] Dat blijkt vooral uit Van Almeloveens verzoek om aanbevelingsbrieven voor zijn oudere broer Joannes, die een studiereis naar Duitsland zou maken. In de loop van 1680 kunnen in deze correspondentie de voorbereidingen voor deze reis en de reis zelf, die eerst naar Hamburg voerde, gevolgd worden. Via Mastrigt leerde Van Almeloveen Rudolf Borghesius kennen, die als secretaris van de Nederlandse resident in Hamburg zijn broer goed ontving en begeleidde. Trouw deed hij in zijn brieven aan Van Almeloveen verslag van de ervaringen en aktiviteiten van Joannes. Daarnaast ontdekten zij enige gemeenschappelijke interessen, waarvan Quintilianus de belangrijkste was. Van Almeloveen kon Borghesius overhalen hem zijn aantekeningen bij die auteur te sturen voor een eventuele uitgave. In eerste instantie leek Van Almeloveen zijn eigen plannen hiervoor op te geven, toen hij vernam dat Borghesius er al mee bezig was. Voor beide briefwisselingen,

---

[18] in 7A22 (ongefolieerd).

[19] Zie bijvoorbeeld ook de dedicatie van zijn dissertatie *De Asthmate* uit 1681 aan 'Joanni Commelyn, [...] cognato suo' en zijn brieven aan Taco Hajo van den Honert die ook als verwant wordt begroet. Zie bijvoorbeeld 5k9 f.89r-90r: 'Amor in nos omnes tuus profecto singularis atque summus, quin et beneficia [...] ut consanguineitatis silentio praeteream vinculum, eruditissime cognate (zijn aanleiding om Van den Honert te feliciteren met zijn nieuwe standplaats als predikant)'.

[20] Zie Van Almeloveens opmerking tegenover Sypestein in 6k12 f.350r-v, 19 augustus 1694, die door Van Almeloveen als een 'broer' werd beschouwd: 'Scis ne cum parentibus quidem, saltem cum socero socruque, adeo aperte me loqui et vitae statum examinare ac soleam tecum, qui a primo amicitiae nostrae principio non nisi animitus mihi bene voluisti, quo ita me occupas amore inveterato ac dulci, ut germani fratris locum apud me teneas firmissime'.

[21] Luuc Kooijmans, 'Vriendschap, een 18e-eeuwse familiegeschiedenis', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 18 (1992), 48-65

[22] Van Almeloveen droeg zijn eerste disputatie, *De Semine*, in 1680 mede aan Mastrigt op met de woorden: 'Consultissimo ac ingenuis artibus instructissimo Viro juveni, D. Philippo Mastrigt, J.U.D. cognato meo percharo, obque plurima in me collata, et etiam nunc indies conferenti beneficia, plurimum mihi observando, honorando, amando'. Van Almeloveen laat hier duidelijk zien dat hij met Mastrigt een patroon-cliënt-verhouding had.

met Borghesius en met Mastrigt, geldt dat deze werden afgebroken na 1684, toen Joannes weer terug was in de Nederlanden en daar was overleden. De voornaamste aanleiding voor de briefwisseling was hiermee weggevallen.

Hoewel er (bijna) geen correspondentie van Van Almeloveen met zijn andere familieleden bewaard is gebleven, hebben zij vanaf het begin een belangrijke rol gespeeld in diens briefwisseling. Met name zijn neven, de gebroeders Van Waesberge, en Joannes Wolters brachten de jonge Van Almeloveen dikwijls met nieuwe mensen in contact. Via de Van Waesberges kwam Van Almeloveen vermoedelijk in contact met Cornelis van Beughem, die in de jaren tachtig van de zeventiende eeuw werkzaam was bij deze uitgeversfirma. Al vroeg moeten beiden hun gemeenschappelijke belangstelling, de bibliografie, ontdekt hebben, want hun eerste brieven handelen daar reeds uitgebreid over. Over en weer bewezen ze elkaar diensten: Van Beughem zocht allerlei zaken uit die Van Almeloveen kon gebruiken bij de voorbereiding van zijn uitgaven en deze ondersteunde Van Beughem bij zijn werk met tips en boeken.[23] Gedurende de jaren tachtig bleef Van Beughem zeer trouw in de correspondentie. Of Van Almeloveen hem ook steeds terugschreef, is niet bekend: uit deze periode zijn weinig van zijn brieven bewaard gebleven. Van Beughems brieven laten vermoeden van wel. Beide bibliografen gaven elkaar advies voor nieuwe uitgaven en zorgden voor publiciteit over elkaars werk. Antiquiteiten gingen ook het onderwerp vormen van de briefwisseling; het was een nieuwe gezamenlijke hobby. Na 1692 is de briefwisseling niet meer bewaard gebleven, afgezien van een brief van Van Beughem uit 1696. Van Beughem figureert echter nog wel in de brieven tussen Van Almeloveen en Bayle als goede kennis die boeken uitleent.[24] Hij kan dus nog steeds geplaatst worden in de kringen van bibliografen, waarin Van Almeloveen bleef verkeren. Het laatste contact dat misschien via drukkers, wellicht via de Van Waesberges, ontstond was zeer zakelijk: zij bezorgden hem de opdracht om een nieuwe editie van Joannes Deckherrs *De scriptis adespotis* (Amsterdam 1686) te verzorgen.[25] Dit contact werd beëindigd toen de uitgave was voltooid. Het boek verscheen overigens niet bij Van Waesberge, maar bij Isbrand Haring.

3.2.2. Correspondentie met medestudenten

In de tweede categorie van correspondenten van het eerste uur, de studenten, zijn een paar personen van groot belang geweest, ook voor de verdere groei van de correspondentie van Van Almeloveen, of hebben daar langdurig een grote rol in gespeeld. Onder hen moeten vooral Henricus Sypestein, Henricus Christianus Henning en Gottfried Thomasius worden genoemd.

De zeer omvangrijke correspondentie met Sypestein wordt vanaf het begin gekenmerkt door geleerdheid. Van Almeloveen zette zijn brieven vol met geleerde zinswendingen, waarin de *amicitia* een hoofdrol speelde. Hij besprak met zijn vriend de boeken die hij gelezen en bestudeerd had en zijn nieuwe plannen. Datzelfde geldt, zij het in mindere mate, voor de correspondentie met Henning en andere studiegenoten, met wie de vriendschap blijkbaar toch iets minder hecht en persoonlijk was. In alle brieven van en aan Van Alme-

---

[23] 5k10 f.63v (ongedateerd, waarschijnlijk 1680). Van Almeloveen geeft hierin advies over een passage van Juvenalis en vraagt aan Van Beughem een overzicht van alle werken die bij de drukkersfamilie Estienne zijn verschenen en andere informatie over deze uitgevers.

[24] Bijvoorbeeld in 6k5 f.298r-299v 22 juni 1693 van Bayle en 6k13 f.45r-v 20 mei 1695 aan Bayle.

[25] Dit is de enige van hem bekende publikatie, die later werd herdrukt in Vincent Placcius' *Theatrum Anonymorum et Pseudonymorum*. Hamburg 1708, postuum uitgegeven door J.A. Fabricius, eveneens een correspondent van Van Almeloveen.

loveens medestudenten nam het boekenverkeer een belangrijke plaats in, terwijl ook de studie veel stof tot schrijven opleverde. Veel brieven aan Van Almeloveens medestudenten ademen een studentikoze sfeer van overdreven hoffelijkheid, terwijl er verder weinig concreets in wordt meegedeeld.[26] Uit dergelijke brieven blijkt wel dat de studenten elkaar dagelijks zagen bij colleges, maar ook bij diners en promoties, zodat brieven niet vaak nodig waren.

De uitgaven van Van Almeloveen vormen na zijn studietijd de rode draad in zijn correspondentie met oud-studiegenoten. Hoe omvangrijk de correspondentie met Sypestein ook is, in de brieven die Van Almeloveen aan zijn vriend schreef, staat weinig dat voor inzicht in de opbouw van zijn correspondentie als geheel van belang is. De meeste ruimte in de brieven wordt besteed aan discussies over tekstemendaties en andere geleerde vraagstukken waarmee beide vrienden zich amuseerden. Van Almeloveen wilde dan nog wel eens uitweiden over zijn eigen uitgaven, terwijl hij van Sypestein advies verwachtte. Soms werkte Sypestein daadwerkelijk mee aan een uitgave, bijvoorbeeld door de correctie van drukproeven. Van Almeloveen op zijn beurt trachtte Sypestein te stimuleren eens een boek uit te geven, maar daar is hij, voor zover bekend, niet in geslaagd. De enige publicatie van de hand van Sypestein is de brief *De plagiariis* die opgenomen is in de *Plagiariorum Syllabus* van 1694. Ook Van Almeloveens pogingen om Sypestein te bewegen naar een andere standplaats als predikant te solliciteren, hadden weinig resultaat. Sypestein bleef zijn gehele leven predikant te Doorn.

Van Almeloveen beschouwde Sypestein als zijn beste vriend, hoewel ook Antonius van Dale voor die titel in aanmerking komt. Zeer vaak vroeg hij Sypestein op bezoek te komen, omdat hij wilde overleggen over min of meer persoonlijke zaken, zoals het sluiten van een tweede huwelijk of een sollicitatie.[27] Van Almeloveen was steeds beledigd wanneer zijn vriend niet aanwezig kon zijn bij belangrijke gebeurtenissen in zijn leven, zoals bijvoorbeeld bij zijn inaugurele rede in 1697.[28] Voor Van Almeloveens correspondentienetwerk als geheel zijn deze brieven echter van weinig belang.

De correspondentie met Van Almeloveens studievriend Gottfried Thomasius kwam pas in 1684 echt op gang, omdat Thomasius in Utrecht bleef wonen, terwijl Van Almeloveen toen naar Amsterdam was vertrokken. Hij leverde materiaal voor Van Almeloveens eerste editie van de *Syllabus plagiariorum* uit 1686 en corrigeerde de drukproeven van de Celsus-uitgave van 1687, terwijl Van Almeloveen op zijn beurt boeken en tijdschriften kocht voor zijn vriend. Beiden hielden elkaar op de hoogte van al het geleerdennieuws. In 1687 was Thomasius als boezemvriend druk bezig met het op handen zijnde huwelijk van Van Almeloveen. Hij droeg daarom ook zorg voor de uitgave van enkele gedichten van vrienden ter gelegenheid van dit huwelijk.

Thomasius' vertrek in datzelfde jaar naar zijn vaderland had voor Van Almeloveens correspondentie gunstige gevolgen, hoewel de briefwisseling steeds onregelmatiger werd. Thomasius verhuisde in korte tijd enkele malen, waarop Van Almeloveen dan weer diens nieuwe adres moest zien te bemachtigen via kennissen. Bovendien kwam de post niet altijd aan, twee factoren die de briefwisseling tussen beiden danig in de war brachten. Na wat

---

[26] Vooral de brieven aan Florentius Pittenius en Jacob Broedelet lijden aan dit euvel.

[27] 6k12 f.367r 29 september 1694 aan Van Rhenen: 'Familiarissimum meum Sypestenium, quocum a primo tempore idem fere cucurri stadium, quicum (sic) omnia soleo mea communicare consilia'.

[28] 6k13 f.353r 27 februari 1697 aan Sypestein: 'En quartam et ultimam, qua te amice adhuc compellabo ut ad me accedere quam maxime festines epistolam. Hac si flectere ac permovere non potero omnem abjiciam animum et spem in hunc usque diem me sustentantes. [...] Hoc unum adjiciam si nec illa explanata, nec promissa Te possint commovere me eam descensurum in opinionem vel ullam nostri curam Te non amplius tangere'.

pogingen in de jaren negentig gaf Van Almeloveen het op om nog contact te zoeken met zijn oude vriend en hij schreef aan anderen zeer verbitterd over Thomasius, die zo laks was in het vervullen van zijn correspondentieplichten.[29] Toen hij plotseling in 1712 weer een hartelijke brief van Thomasius ontving, was hij zeer verheugd en schreef onmiddelijk terug, hoewel nog in een verwijtende toonzetting.[30] Helaas kwam Van Almeloveen kort daarna te overlijden, zodat hij niet meer kon genieten van het herstelde contact met Thomasius.

Behalve de bovengenoemde vrienden waren ook andere vroegere studiegenoten Van Almeloveen hem later nog van nut. Voor zijn werk aan *De Vitis Stephanis* schreef hij vele malen aan de predikant Coorn, die een studiegenoot moet zijn geweest in de tijd dat Van Almeloveen nog theologie studeerde.[31] Daarnaast raadpleegde Van Almeloveen Coorn over zijn Quintilianus-project en andere plannen en besprak hij regelmatig conjecturen voor andere teksten die Coorns belangstelling hadden. Het contact met Coorn verflauwde echter al snel en na 1687 werd er niet meer geregeld gecorrespondeerd. Een laatste brief van Van Almeloveen uit 1696, waarin hij Coorns medewerking voor een heruitgave van zijn *De Vitis Stephanorum* wilde vragen, moet als een vergeefse poging beschouwd worden.

Met de predikant Daniel Bongard verliep de correspondentie op vergelijkbare wijze. Na afronding van de studie gingen de wegen van beide studiegenoten uiteen. Bongard werd beroepen als predikant in Zeeland en Van Almeloveen begon een praktijk in Amsterdam. Er werden nog wel brieven gewisseld, maar de correspondentie was onregelmatig en vertoonde grote lacunes. Aanvankelijk probeerde Bongard nog vol enthousiasme te helpen bij de voorbereiding van werken van Van Almeloveen, zoals *De Vitis Stephanorum*, maar de grote afstand die de postbezorging bemoeilijkte en ook persoonlijke ontmoetingen in de weg stond, deed het contact verkillen. Bongard van zijn kant was wel bereid om naar Van Almeloveen en andere studievrienden te komen, maar de herhaalde verzoeken -met reisbeschrijvingen- van Bongard konden Van Almeloveen nooit verleiden tot een reis naar Zeeland. Uit de periodes 1687-1690 en 1690-1696 zijn geen brieven bewaard. Zijn weigering om ook eens naar Zeeland te reizen deed de relatie in 1696 opnieuw geen goed.[32] Het laatste contact in 1700 ontstond toen Bongard zich voornam zijn zoon bij Van Almeloveen in Harderwijk te laten studeren. Kort daarna overleed hij.

De correspondentie met Henricus Christiaan Henning was in de jaren tachtig het meest frequent. Van Almeloveen bereidde samen met hem een editie van Juvenalis (Utrecht 1685) voor, waarvoor regelmatig contact noodzakelijk was. Henning gaf Van Almeloveen advies bij diens eigen uitgaven, zoals voor *de Vitis Stephanorum*, zijn voorgenomen Quintilianus-uitgave en de *Opuscula*, maar ook voor verschillende nooit uitgevoerde projecten als de *Balnea veterum*. Daarnaast wisselden zij ervaringen uit over hun artsenpraktijk. Samen hielden zij door middel van catalogi en door bezoeken aan veilingen en boekhandels de laatste ontwikkelingen op de boekenmarkt in de gaten. Van Almeloveen was, omdat hij toen in Amsterdam woonde, voor Henning een geschikte tussenpersoon, zowel voor de

---

[29] 6k13 f.418r-419r 19 maart 1698 aan Schroeck: 'Unum nominasse suffecerit Godofredus Thomasius Vir clarissimus cujus triennale silentium et detestanda in respondendo negligentia non possum satis lugere atque damnare. Is si velit locuples erit testis, quem velim desidiae indormientem et veterno sepultum literis tuis excites atque ad rescriptionem adhortere'. 6k14 f.6r-v 12 maart 1702 aan Meelführer: 'Si Thomasium, olim meum offendas objurga ejus negligentiam, qua me multis annis immerentem despicit. Scriberem ei, si responso dignaretur, quod ad nonnullas meas frustra toto quinquennio exspecto'.

[30] 6k14 f.517r-518v 1 juni 1712 aan Thomasius, in antwoord op BSB f.123r-126r, 1 mei 1712 van Thomasius.

[31] Alb. stud. Utrecht 71: 1677 Tobias Coorn Zirizaeo-Zelandus.

[32] 6k13 f.277r-v 13 oktober 1696 aan Bongard: Van Almeloveen bedankt voor de uitnodiging maar hij kon ook dit jaar niet weg van huis. Hij wilde wel komen, maar de wind moet gunstig staan en over zee is het altijd lastig reizen. Ook het jaargetijde zit niet mee, dus misschien komt Van Almeloveen volgende zomer.

aanschaf van boeken en tijdschriften als bij het verkrijgen van publiciteit voor zijn eigen werken in de diverse tijdschriften. Gedichten van de hand van Henning in Van Almeloveens uitgaven uit deze periode geven eveneens blijk van hun hechte vriendschap op dat moment.[33]

Henning legde in deze periode voor Van Almeloveen ook contact met andere geleerden, zoals Samuel Pitiscus en Joannes Lomeyer, over wie verderop meer. De relatie met Henning verliep in de jaren negentig minder voorspoedig, na diens vertrek in 1689 naar Duisburg, waar hij hoogleraar in de letteren werd. De correspondentie werd minder frequent en ook van samenwerking op het gebied van uitgaven was veel minder sprake. Van Almeloveen was nog wel zo vriendelijk om Henning te helpen bij zijn Latijnse vertaling van het werk van Nic. Bergier, *Histoire des Grans Chemins de l'Empire Romain.* Via Pierre Bayle leverde hij Henning een aantal van Bergiers manuscripten die in Parijs bewaard werden.[34] Ook verleende hij zijn medewerking aan de uitgave van Tollius' zogenaamde reisbrieven, waarvoor Henning Van Almeloveen als oud-leerling van Tollius biografische gegevens vroeg.[35] De aanstelling van Van Almeloveen als hoogleraar te Harderwijk, een vacature waarvoor Henning zelf ook was voorgedragen, zal niet tot een betere verstandhouding hebben bijgedragen.[36] Desondanks zond Henning wel een felicitatiegedicht.[37] Er werden evenwel nog maar enkele brieven tussen beide studiegenoten gewisseld tot Hennings dood in 1704. Toen bleek ook dat Van Almeloveen Henning niet altijd in vertrouwen had moeten nemen. Zijn studievriend had achter zijn rug om in een brief aan Tollius Van Almeloveens werk de grond ingeboord. Deze nam onmiddellijk wraak en deed ook over het karakter en gedrag van Henning een boekje open.[38] Al veel eerder hadden vrienden van Van Almeloveen vastgesteld dat er wel eens wrijving was tussen hem en Henning,[39] terwijl Van Almeloveen ook al eerder de zwakke kanten van zijn correspondent doorhad. Hij had vooral moeite met de, volgens hem, typische Duitse eigenschappen van Henning zoals eerzucht, inhaligheid, zijn neiging tot arrogantie en het verlangen naar de ogen gekeken te worden. Hoewel hij Hennings eruditie bleef bewonderen, had Van Almeloveen toch moeite met zijn levenswijze. Voor hem was Henning een moeilijke persoonlijkheid om mee samen te werken en te corresponderen.[40]

---

[33] Zie het gedicht in de dissertatie *De Asthmate* (1681), twee gedichten in *De Vitis Stephanorum* (1683) en een gedicht in de *Hortus Malabaricus* deel 6 (1686). Dit laatste gedicht is ook bewaard in manuscript in HS 7 A 22. Later schreef Henning geen drempeldichten meer voor werken van Van Almeloveen. Wel zijn er gedichten van zijn hand bewaard gebleven die hij schreef ter gelegenheid van Van Almeloveens huwelijk en diens aanstelling als hoogleraar letteren te Harderwijk.

[34] Dit werk is opgenomen in Graevius' *Thesaurus Antiquitatum Romanarum X.* (1699), kol. 1-610, met aantekeningen van Henning (kol. 638-814).

[35] *Jacobi Tollii Epistolae Itinerariae: ex auctoris schedibus postumis recensitae, suppletae, digestae; annotationibus, observationibus et figuris adornatae, cura et studio Henrici Christiani Henninii.* Amsterdam 1700.

[36] H. Bouman, *Geschiedenis van de voormalige Geldersche Hoogeschool* [...], II 38.

[37] Bewaard gebleven in HS 7A22.

[38] Zie de briefwisseling met Franciscus Hesselius. 6k3 f.288r 20 februari 1706 van Hesselius: Hesselius kreeg een brief van Henning aan Tollius in handen, waarin Henning Van Almeloveens werk erg afkraakt. Van Almeloveen reageert (6k14 f.181r-v) op 31 maart van dat jaar met een roddelverhaal over Hennings slechte karakter.

[39] BSB f.156r-157v september 1687 van Thomasius: 'Quoi-qu'il ait (sic) peut-etre encore quelque petite haine entre vous ...'.

[40] 6k13 f.537r 29 november 1699 aan Van Dale: 'De Teutoburgensi (sc. Henning) quid dicam, vellem Te novisse illius mores et perspexisse penitius paullo hominem promissis divitem, cujus ego eruditionem semper feci pluris quam vivendi modum. Colui in hunc usque diem cum eo amicitiam, verum plane ac tecum aliam, expertus Germanorum, admodum perpaucis exceptis, naturam ac genium maxima laudis praedicatione, adoratione, cultu, liberalitate, capi, pasci, servari'.

3.2.3. Correspondentie met zijn leermeesters

Hoogleraren en andere docenten vormen de derde groep die invloed had op de vorming van Van Almeloveens corespondentienetwerk. Van Almeloveens docent van de Latijnse school Jacob Tollius neemt in de correspondentie vanaf het begin een belangrijke plaats in. In eerste instantie stonden de brieven van Tollius vol goedbedoelde adviezen voor de jonge student, terwijl Van Almeloveen zelf tegenover zijn oude leermeester rekenschap aflegde van zijn studie in Utrecht. Over en weer werden vragen gesteld, boeken geleend en ideeën besproken. Drie jaar na zijn aanstelling als hoogleraar in Duisburg in 1684 was Tollius door de Duitse Landen en later Italië gaan reizen en had hij Van Almeloveen min of meer als zijn zaakwaarnemer in de Nederlanden aangewezen. De correspondentie uit die tijd staat vol goede raad voor de achterblijvers.[41] Tollius belastte zijn leerling met de zorg voor zijn familie, het versturen van manuscripten en andere zaken, het geld en vooral ook de verzorging van verschillende uitgaven, onder andere bij Van Waesberge.[42] Maar daarnaast hield hij ook de belangen van de jonge arts in het oog. Hij keek in de verschillende Europese bibliotheken of er iets van Van Almeloveens gading lag en probeerde nuttige relaties aan te knopen met bibliothecarissen en andere geleerden. Zo legde hij in Wolfenbüttel contact met Joannes Reiske, die voor Van Almeloveen Quintilianus-manuscripten uit de bibliotheek collationeerde.

Veel opzienbarende geruchten over Tollius' activiteiten in den vreemde drongen via Henning door tot Van Almeloveen. Hij zou katholiek geworden zijn tijdens zijn verblijf in Wenen of althans die stap overwegen.[43] Veel later bleek dat Tollius in Florence een slechte naam had gekregen, die ook voor andere Nederlandse reizigers nadelige gevolgen had. Hij zou een manuscript hebben ontvreemd uit een van de bibliotheken.[44] Na veel omzwervingen door Europa, keerde Tollius in 1694 berooid en in slechte gezondheid terug naar de Nederlanden. Zijn familie had een groot deel van zijn bibliotheek verkocht, waaronder ook boeken die Tollius voor zijn oud-leerling bestemd had. In 1696 in vrij erbarmelijke omstandigheden, nadat hij nog de medische hulp van Van Almeloveen had ingeroepen. Die was echter vergeefs.

Aan zijn Utrechtse leermeesters Leydecker, De Vries — later Graevius — en de medicus Vallan schreef Van Almeloveen in zijn studententijd en kort daarna vooral over zijn studie en zijn plannen voor mogelijke uitgaven of over andere problemen, waarvoor hij het advies van deze hoogleraren wilde inwinnen. Tegenover al deze docenten was Van Almeloveens houding in de jaren tachtig nog die van een ondergeschikte, een leerling.[45] Met de theoloog Leydecker had Van Almeloveen later niet meer zulke nauwe banden, maar de hulp van De Vries riep hij graag in bij zijn sollicitatie naar hoogleraarsvacatures in

---

[41] Van Almeloveen typeert zelf de ontwikkeling in de vriendschap met Tollius in 6k12 f.365v 28 september 1694 aan Tollius: 'Hisce si adiungam gloriari posse me quondam Te usum magistro fideli, postea amico familiari; qui ego non debeam te publice privatimque, quod semper feci sedulo, contra maledicos pro virili tueri atque defendere'.

[42] Bijvoorbeeld *Jacobi Tollii Fortuita [...]*. Amsterdam 1687

[43] 6k3 f.184r-185v 10 november 1690 van Henning: 'Tollius Viennae haeret et cum uxore, et quod apud te maneat, Vienna huc scriptum est, illum pronum esse ad sacra Romanensium'.

[44] 6k10 f.60 13 december 1698 van Kool: '(Kool werd niet toegelaten in de bibliotheek) quod Tollium ex ea Codicem furatum dicant, quod ego tamen vix crediderim et minime credit Magliabechius ...' Waarschijnlijk had Magliabechi wel gelijk.

[45] Zie aanspreektitels als 'pater', 'patronus' en 'parens', vooral bij Vallan. Bijvoorbeeld 6k12 f.33r-34r 8 oktober 1688 aan Vallan, 'parenti optimo'. Over Tollius 6k12 f.365r september 1694 aan Tollius: '[Te] timui ut magistrum, colui [...] ut amicum, veneratus sum semper religiose ut mentis parentem'. Over Graevius UvA I Al 12, 8 oktober van hetzelfde jaar aan Sypestein: 'Tu saltem [...] liberrimum habeas [...] aditum ad nostrum communem ingenii parentem Graevium'. Van Almeloveen kent zijn docenten vooral het vaderschap toe van zijn intellectuele vermogens.

Harderwijk in de jaren tachtig en negentig en later voor sollicitaties van bevriende predikanten. Op zijn beurt bracht hij De Vries in 1694 in contact met zijn correspondent Christian Gryphius, die De Vries op een reis een bezoek ging brengen.

Wat voor De Vries is opgemerkt, geldt, weliswaar op een ander vakgebied, ook voor Vallan. Met deze hoogleraar correspondeerde Van Almeloveen vooral over zijn vak als arts. In de eerste jaren van zijn artsenbestaan legde hij zijn vroegere hoogleraar dikwijls moeilijke gevallen uit zijn praktijk voor en werden in de briefwisseling ook algemene medische kwesties aan de orde gesteld. Daarnaast riep Van Almeloveen bij zijn sollicitaties ook de steun van Vallan in. Na 1694 correspondeerden beide artsen echter nog maar onregelmatig met elkaar, terwijl in hun brieven ook niet veel belangrijke zaken aan de orde kwamen. Van Almeloveen hield vermoedelijk uit eerbied en vriendschap het contact met Vallan in stand, en ging geregeld bij de oudere man op bezoek of stuurde kleine geschenkjes.

Voor de correspondentie van Van Almeloveen heeft Joannes Georgius Graevius van de Utrechtse hoogleraren de meeste betekenis gehad. Behalve dat de hoogleraar Van Almeloveen vaak terzijde stond bij voornamelijk filologische en bibliografische publicaties die zijn belangstelling hadden, kon hij zijn vroegere leerling ook ondersteunen bij zijn sollicitaties. Bovendien gaf hij hem, zo blijkt wel uit Van Almeloveens eigen correspondentienetwerk, de gelegenheid om te profiteren van zijn uitgebreide internationale kennissenkring. Van Almeloveen verleende aan de andere kant allerlei hand- en spandiensten aan Graevius, zoals het kopen van boeken en het inschakelen van anderen bij werken die deze op stapel had staan. Ook zelf werkte hij een enkele keer mee aan een publicatie van Graevius.[46] Op de buitenlandse contacten die Van Almeloveen aan Graevius te danken had, zal worden ingegaan in een andere paragraaf.

3.3. Uitbreiding van het epistolaire netwerk in de Republiek

3.3.1. Correspondentie met de Utrechtse kennissenkring

Nauw verbonden met Van Almeloveens Utrechtse kennissenkring van hoogleraren was de jurist Abraham van Kerkraed. Waarschijnlijk heeft Van Almeloveen hem tijdens zijn studie of toen hij daarna korte tijd een praktijk uitoefende in Utrecht leren kennen. De correspondentie begint pas in 1694, maar is tot en met 1697 zeer regelmatig. Kerkraed fungeerde voor Van Almeloveen vooral als tussenpersoon en bron van nieuwtjes over en van Utrechtse hoogleraren en andere kennissen. Kerkraed was bijvoorbeeld degene die in 1694 de voorgenomen bijeenkomst van Graevius, Perizonius en Van Almeloveen trachtte te regelen, samen met Sypestein. Kerkraed hield voor hem ook de vinger aan de pols bij de drukker Halma, die de uitgave verzorgde van de *Septem Asiae ecclesiarum notitia* van Van Almeloveens correspondent Thomas Smith en kocht voor Van Almeloveen op diverse Utrechtse veilingen boeken, als aanvulling op zijn bibliotheek. Zoals gebruikelijk wisselden beiden ook allerlei boeken uit, vooral ten behoeve van de uitgave van Kerkraeds juridische tractaat, dat uiteindelijk onder de titel *De jure patrio* zou verschijnen in 1708.[47] Van Alme-

---

[46] Bijvoorbeeld Matthiae Martini *Lexicon philologicum [...]*. Utrecht 1697. Graevius leverde hiervoor een verbeterde versie van het *Glossarium Isidori* en Van Almeloveen voegde er een *Auctarium* en *Collectanea* aan toe.

[47] In de correspondentie is steeds sprake van een boek met de titel *De patria potestate*, hetgeen waarschijnlijk op hetzelfde neerkomt.

loveen ontving als dank voor zijn steun enkele exemplaren.[48] Naast deze geleerde zaken kwamen ook veel persoonlijke aangelegenheden aan bod in de correspondentie. Van Almeloveen kwam geregeld op bezoek bij Kerkraed en zijn gezin, waarin gedurende vele jaren kinderen werden geboren, van wie de meesten echter het eerste levensjaar niet haalden. Een enkele keer werd dan ook de raad van Van Almeloveen in zijn hoedanigheid als arts ingeroepen. Intussen verwaterde het contact, althans per brief, na 1700 wel enigszins. In de sporadische brieven (slechts vijf) die bewaard zijn uit de periode na 1700 blijkt vooral Kerkraed het moeilijk te hebben met Van Almeloveens stilzwijgen. Herhaaldelijk trachtte hij zijn vriend aan te sporen eens terug te schrijven of langs te komen.[49] Deze smeekbede had, voorzover af te lezen valt aan de briefwisseling tussen beiden, geen resultaat.

Een tweede Utrechtse kennis, eveneens jurist, was Joannes Kool. De briefwisseling met hem begon in 1697, toen Kool Van Almeloveen uitnodigde zijn promotie bij te wonen. Van Almeloveen kende Kool al langer, waarschijnlijk eveneens via de bekende Utrechtse hoogleraren als Graevius en De Vries. Dit laatste wordt nog eens bevestigd door enkele brieven uit 1703, waaruit blijkt dat Kool zijn medewerking verleende aan de heruitgave van *Antiquae inscriptiones*, ooit verzameld door Gudius en Gruter, waartoe Graevius de eerste aanzetten had gegeven.[50] Na zijn promotie vertrok Kool op een *peregrinatio academica* naar Italië, via Parijs. Voor van Almeloveen was dit een goede gelegenheid om collaties van manuscripten uit beroemde bibliotheken in Parijs en Florence te verkrijgen. Kool was hem daarin zeer ter wille. Van Almeloveen verlangde van hem vooral een collatie van manuscripten van Florus, een auteur die hij in zijn colleges uitgebreid wilde behandelen, materiaal van Quintilianus en natuurlijk alle mogelijke teksten van en over de Casauboni. Kool maakte niet alleen de gevraagde collatie, maar legde voor zijn correspondent ook nog contacten met andere, buitenlandse geleerden die hem mogelijk verder konden helpen. De belangrijkste onder hen was ongetwijfeld Antonio Magliabechi, aan wie Van Almeloveen enkele jaren eerder vergeefs een brief had gericht.[51] Magliabechi gaf Kool uit eigen beweging zijn tekst over geleerde vrouwen mee, toen hij vernam dat Van Almeloveen daarover een uitgave voorbereidde. De inspanningen van Kool leidden echter niet tot nieuwe briefcontacten. Op zijn reis schafte Kool tenslotte nog enkele boeken aan voor Van Almeloveen.

Na terugkeer van Kool in Utrecht, in 1699, werden de rollen min of meer omgekeerd. Nu was het Van Almeloveen die zijn jonge vriend ondersteunde bij zijn plannen om uitgaven te realiseren, waar overigens weinig van terechtkwam. Kool richtte zijn aandacht op zijn loopbaan bij de overheid in Amersfoort. Van Almeloveen bracht hem nog wel in contact met zijn vriend Van Dale, maar de correspondentie stokte. In 1703 werd de draad weer opgenomen, toen Kool Van Almeloveen berichtte over zijn werk aan de inscripties, in opdracht van de inmiddels overleden Graevius. Inhoudelijk stelde hun correspondentie echter niet veel meer voor. In 1705 stuurde Van Almeloveen zijn vriend uit beleefdheid

---

[48] De veilingcatalogus van Van Almeloveens bibliotheek noemt er twee.

[49] 6k3 f.339r s.d. (voor januari 1710) van Kerkraed: 'Tandem ad te meae litterae, ut e longo silentio te expergefacerem; rationem diutius quaesivi, invenire tamen non potui, et quod ab aliquo tempore me tui cepit desiderium, spes inanis me destituit. Feriae jam hyemales spero suppeditabunt occasionem, et liberioris colloquii tempus. Ad nos quaeso curras, et tui copiam nobis, qui sincere te amant, facias, et totos tuos nos invenies'.

[50] De uiteindelijke uitgave zou worden verzorgd door Franciscus Hesselius, die in zijn voorwoord een brief van Kool aan Van Almeloveen citeert. Daarin beschrijft Kool hoe Graevius het plan tot uitgave van deze inscripties opvatte en Halma en Kool inschakelde voor de uitvoering. *Antiquae Inscriptiones quum Graecae, tum latinae, olim a Marquardo Gudio collectae, nuper a Joanne Koolio digestae hortatu consilioque Joannis Georgii Graevii; nunc a Francisco Hesselio editae cum adnotationibus eorum.* Leeuwarden, 1731.

[51] 6k13 f.92r-93r, 27 augustus 1695 aan Magliabechi.

nog zijn zojuist verschenen *Fasti consulares*, maar Kool kwam in financiële problemen, raakte zijn positie in het bestuur van Amersfoort kwijt en daarmee waarschijnlijk ook het contact met Van Almeloveen.

3.3.2. Amsterdamse correspondenten

Toen Van Almeloveen in 1681 zijn studie had voltooid, vestigde hij zich in Amsterdam om daar een artsenpraktijk te gaan uitoefenen. Daar had hij alle gelegenheid om nieuwe geleerden en literatoren te leren kennen in de stad zelf en de nabije omgeving, met wie hij pas later, na zijn verhuizing naar Gouda, zou gaan corresponderen. Vaak zijn pas uit een latere periode sporen van correspondentie met Amsterdammers terug te vinden. Dat ligt deels aan de voor deze periode onvolledig bewaard gebleven correspondentie, deels aan het feit dat Van Almeloveen veel mensen in deze jaren persoonlijk kon ontmoeten.

3.3.2.1. Dichters

De contacten met de dichter Janus Broukhusius, de hoogleraar en dichter Petrus Francius en de chirurgijn Petrus Verduyn stammen uit Van Almeloveens 'Amsterdamse periode'. Weliswaar zijn er uit die tijd geen brieven van hen bewaard gebleven, maar drempeldichten van Francius en Broukhusius in *Inventa Nov-Antiqua* uit 1684 laten zien dat er toen al een vriendschappelijke relatie met Van Almeloveen bestond.[52] Van Almeloveen stelde veel prijs op een gedicht van zijn vrienden dat hij in zijn werk kon laten afdrukken. Een drempeldicht toonde volgens Van Almeloveen de vriendschap van de dichter voor de auteur van het werk. De wervende kracht die uitging van een drempeldicht van een bekend dichter was in de praktijk echter veel belangrijker, ook al werd dat nooit hardop gezegd. Om deze redenen vroeg Van Almeloveen in 1694 Broukhusius ook om een gedicht voor zijn *Amoenitates*, waaraan deze overigens ook had meegewerkt.[53] Dit keer was zijn verzoek tevergeefs.

Met Broukhusius was de briefwisseling tot april 1697 vrij regelmatig. Van Almeloveen correspondeerde met hem voornamelijk over het onderwerp waarover hij een grote deskundigheid bezat: de dichtkunst. Het was ook Broukhusius die in 1691 de eerste aanzet gaf voor een project dat uiteindelijk in 1694 de uitgave van de *Epigrammata et Poemata vetera* tot resultaat zou hebben. Uit dank droeg Van Almeloveen dit werk op aan de Amsterdamse dichter. In dit geval was de medewerking van Broukhusius wel heel groot, maar ook voor andere uitgaven en plannen van Van Almeloveen gaf hij graag advies. Hij suggereerde bovendien soms nieuwe onderwerpen, zoals in 1694 een uitgave van Servius en leverde ook materiaal aan voor andere uitgaves. Zo trachtte hij in 1691 van de Amsterdamse verzamelaar Joannes Brant brieven van beroemde geleerden voor Van Almeloveen te krijgen. Tenslotte was hij ook bereid anderen via Van Almeloveen van advies te dienen. Van Almeloveen zelf besprak met Broukhusius de laatste nieuwtjes uit de geleerdenwereld en kocht af en toe eens boeken voor hem. Zijn eigen boeken stuurde hij vanzelfsprekend op.

Al in 1695 klaagde Van Almeloveen dat hij niets meer hoorde uit Amsterdam. Toch was er toen nog sprake van ontmoetingen en Broukhusius was ook nog steeds bereid een

---

[52] Deze gedichten zijn in manuscript bewaard in UB Utrecht MS 7A22 (ongenummerd).

[53] 6k12 f.298r-v 7 maart 1694 aan Broukhusius: 'Imo feceris satis si vel tetrastichon a cultissima tua Musa profectum, quod, ut vera dicam, exspectaram, transmiseris. Illa me hercle vel tribus verbis nostram Pyladeam describet amicitiam'.

gedicht te schrijven voor bijzondere gelegenheden.[54] Ook voor het befaamde *Convivium* schreef hij, min of meer als vergoeding voor het feit dat hij niet zelf aanwezig kon zijn, een kort gedichtje. Na het vertrek van Van Almeloveen naar Harderwijk hield de correspondentie echter in feite op. Broukhusius stuurde in 1702 nog een exemplaar van zijn laatste editie van Propertius, met een felicitatie voor Van Almeloveens aanstelling als hoogleraar geneeskunde, maar dat was de laatste brief. Dat het contact met Broukhusius tot aan diens overlijden toch aangehouden moet zijn, zou opgemaakt kunnen worden uit de teleurstelling van Van Almeloveen bij het bekend worden van Broukhusius testament. Broukhusius had hem niets bijzonders nagelaten, terwijl Van Almeloveen minstens een kostbaar boek had verwacht.[55]

In de briefwisseling van Van Almeloveen wordt de hoogleraar en dichter Francius meestal in één adem genoemd met Broukhusius. Deze twee adviseerden Van Almeloveen dikwijls na onderling overleg, zoals bijvoorbeeld het geval was bij het idee om een nieuwe editie te verzorgen van Servius. Van Almeloveen van zijn kant stuurde hun ook vaak tegelijk een brief of een exemplaar van eigen werk. Vermoedelijk had Francius al eerder Van Almeloveen bij een poëzie-publicatie geholpen, blijkens de dedicatie van *Fragmenta veterum poetarum* die hem in 1686 ten deel was gevallen, maar daarover is geen correspondentie bewaard gebleven. De paar brieven aan Francius dateren alle uit de periode tussen 1691 en 1697. Het is opvallend dat, hoewel de thematiek in de brieven vrijwel dezelfde is als die in de briefwisseling met Broukhusius, de toonzetting veel eerbiediger is. Van Almeloveen vroeg de hoogleraar vooral adviezen en kritiek op zijn gepubliceerd werk, waarvan hij trouw presentexemplaren stuurde. Met name werd Francius' hulp ingeschakeld bij het zoeken van materiaal voor *Epigrammata et poemata vetera*. Bovendien vroeg Van Almeloveen hem en Broukhusius advies en kritische opmerkingen voor het werk van andere auteurs, zoals Pitiscus.

Net als bij Broukhusius rezen er in de correspondentie met Francius vanaf 1696 problemen: Francius schreef niet zo vaak als Van Almeloveen wilde. Een complicerende factor in de verhouding met Francius was bovendien diens strijdbare houding, die hem ook in conflict bracht met Perizonius, eveneens een vriend van Van Almeloveen. Uit diens brieven aan Perizonius valt op te maken dat hij ruziemaken weliswaar verafschuwde en beide partijen maande vrede te sluiten, maar dat hij zich toch meer schaarde aan de kant van Perizonius.[56] Francius moet dat gevoeld hebben, hetgeen tot een verkoeling van de

---

[54] Broukhusius schreef gedichten ter gelegenheid van het huwelijk van Van Almeloveen (in manuscript 7A22 en gedrukt in de bundel *Hymenaeo sacrum cum vir clarissimus ac doctissimus Theodorus Jansonius ab Almeloveen [...] Virginem castissimam Alettam Catharinam ab Immerzeel domum duceret [...]* Gouda 1687), bij zijn professoraat (in manuscript in 7A22 en gedrukt in *Amicorum plausus [...]* en achterin de editie van het *Convivium eruditum*. Daarnaast schreef hij een drempeldicht in de *Inventa Nov-antiqua*.

[55] UvA B 4 e, 21 april 1708 aan Hesselius: 'Eexspectasse me in hunc usque diem, quo me honorare dignatus est, mei semper amantissimus cl. Broukhusius, in quo respublica literaria multum, ego vero plurimum amisi, legatum, quod tenue licet, maximi tamen facio, quippe qui non donum sed donantis exosculer animum. Legavit autem mihi *Aeneae Sylvii opera* excusa in officina Henric. Petrina 1571 in folio, quae quidem sunt jucunda et grata, sed communia tamen; mallem longe legasset libellum, manu ac studio suo illustratum emendatumque, qualia, licet nullus invideo plurima legavit Hoogstratano'. Dit boek bleef in de bibliotheek van Van Almeloveen. Zie veilingcatalogus Libri Miscellanei in folio nr.294.

[56] 6k13 f.130v 8 januari 1696 aan Perizonius: 'At vereor ut exortum recens hoc Te inter ac Francium bellum omnem occupaturum sit horam, si non et tuam mentem, adeo ut ne serio quidem de Suetonio ac Aeliano intra aliquot menses sis cogitaturus. (van Broukhusius en Francius heeft Van Almeloveen er niets over gehoord) Miror eorum silentium, at persuadebunt sibi me dudum e Te rescivisse, si non potius me plurimum Tibi favere, quod ingenue uti debeo fateri desinam numquam'. Een dag later schreef Van Almeloveen aan Francius (6k13 f.131r) met het voorstel Graevius of Broukhusius tussen de kemphanen te laten bemiddelen. Dit had echter geen resultaat. Zie over deze strijd Th.J. Meyer,

verhoudingen zal hebben bijgedragen. De verhuizing naar Harderwijk blijkt ook hier het eindpunt van de briefwisseling te zijn. De naam Francius bleef nog wel lang in de correspondentie van Van Almeloveen figureren, vooral bij het nieuws over de talrijke *bella literaria* van die tijd, waarin Francius een prominente rol speelde.[57]

3.3.2.2. Geneesheren

Van een heel ander karakter was de briefwisseling met Petrus Adriaanszoon Verduyn, met wie de vriendschap eveneens in Amsterdam was ontstaan. Verduyns naam komt in 1686 al voor in de correspondentie van Van Almeloveen, maar de eerste brieven aan Verduyn (van hem zijn geen brieven bewaard) zijn pas uit 1692.[58] De twee medici correspondeerden, zoals te verwachten was, vooral over hun eigen vakgebied. Daarbij had elk zijn eigen rol: Verduyn was als chirurgijn de man van de praktijk. Bij hem kon Van Almeloveen steeds terecht met vragen over ziektes die hij in zijn praktijk tegenkwam en waarvoor hij geen goede geneeswijze kende. Van Almeloveen daarentegen was deskundiger op het gebied van de vakliteratuur, en met name het uitgeven daarvan. Daarom vroeg Verduyn hem herhaaldelijk om advies bij zijn uitgaven en met name voor de werken die hij in het Latijn wilde schrijven. Hij had blijkbaar pas op latere leeftijd Latijn geleerd en was nog erg onzeker over zijn beheersing van die taal. Het bekendste werk van Verduyn is een tractaat over een nieuwe methode om ledematen af te zetten.[59] Op advies van Van Almeloveen verscheen daarvan in 1697 ook een Nederlandse vertaling.

Van Almeloveen ondersteunde zijn vriend niet alleen bij het publicatieproces, maar zorgde ook voor de verspreiding van diens werk en het bekend worden van diens naam onder collega-medici in binnen- en buitenland. Hij stuurde aan bekende artsen als Martin Lister in Engeland en David Graebner in Breslau de tractaten van Verduyn en bracht hem ook met enkele van zijn eigen correspondenten in contact. In 1698 beval hij Verduyn, die toen op reis ging naar Kopenhagen omdat hij als arts door de Deense koning Christiaan V ontboden was, aan bij zijn correspondenten Fabricius en de arts Franck de Frankenau, die hem ook hebben ontvangen. De beste dienst bewees Van Almeloveen zijn vriend echter met de aanbeveling van Verduyn bij de arts Dolaeus uit Speyer. Door zijn bemiddeling ontstond een correspondentie, waarvan hij zelf ook mee kon profiteren. Dolaeus was zelfs bereid om aan Verduyn nieuwe recepten voor medicijnen bekend te maken, waarvan zijn correspondent zich vervolgens dankbaar bediende.

Hoewel er niet zo heel veel brieven aan Verduyn bewaard zijn gebleven en er wat lacunes zitten in de correspondentie, moet de band met de chirurgijn bijzonder hecht zijn geweest. Er was dikwijls sprake van bezoeken over en weer en in de briefwisseling kwamen ook veel privé-zaken aan de orde. Toen in 1696 een zoon van Verduyn overleed, droeg Van Almeloveen zorg voor diens weduwe en zoon. In de jaren daarna deed hij van tijd tot tijd verslag van hun doen en laten, en vooral van de vorderingen op school van Verduyns kleinzoon. Uiteindelijk kwam deze in Harderwijk bij Van Almeloveens buren te wonen, omdat hij daar de Latijnse school bezocht.

Kritiek als herwaardering. Het levenswerk van Jacob Perizonius (1651-1715). Leiden 1971, 99-107.

[57] Zie bijvoorbeeld 6k13 f.153r-154r 14 februari 1696 aan Kerkraed; ibid.f.159r-v 27 februari aan Edward Bernard; ibid. f.252r-v, 13 september aan Carpzov. Ook andere correspondenten van Van Almeloveen raakten in conflict met Francius, zoals bijvoorbeeld Henning. Zie 6k3 f.223r-224v, 27 juli 1696 van Henning. Ook hier trachtte Graevius te bemiddelen.

[58] Zie 6k11 f.127, 16 augustus 1686 van Joannes Mey aan Van Almeloveen: de groeten van Verduyn. Mey was ook een Amsterdamse arts.

[59] *Dissertatio epistolica de nova artuum decurtandorum ratione.* Amsterdam 1696.

Naast Verduyn moet ook de arts Fredericus Ruysch al sinds hij in Amsterdam woonde een bekende van Van Almeloveen zijn geweest, al was het maar omdat Van Almeloveen een tijd tegenover de professor woonde.[60] Toch is er tussen hen weinig gecorrespondeerd; er is maar één brief van Van Almeloveen aan Ruysch over. De zinsnede in deze brief dat Van Almeloveen de arts al meer dan 27 jaar kende, dus sinds 1681, wijst toch op een regelmatiger contact.[61]

In dit verband kan ook het beste gesproken worden over de correspondentie met de Bredase arts Christophorus van Campen. Over de wijze waarop Van Almeloveen met hem heeft kennisgemaakt, is niets bekend. De praktische geneeskunde en (door Van Campen in zijn boeken beschreven) geneeswijzen en -middelen zijn de belangrijkste gespreksonderwerpen in deze correspondentie. Toch kwamen er wel eens andere thema's ter sprake, vooral naar aanleiding van publicaties van Van Almeloveen. Zo stuurde Van Campen in 1692 vol enthousiasme kritiek en aanvullingen op de net ontvangen *Bibliotheca promissa et latens* en voor de *Plagiariorum Syllabus*, waarvan in 1694 nog een verbeterde uitgave verscheen. De meeste aandacht in de briefwisseling bleef echter gericht op de medische uitgaven van Van Almeloveen en van Van Campen. Hiervoor leende Van Almeloveen graag boeken uit zijn bibliotheek aan zijn correspondent. Met Van Campen deelde Van Almeloveen een voorliefde voor de antieke medische auteurs. Deze gezamenlijke interesse stimuleerde Van Almeloveen om het werk van Van Campen in 1695 ook maar eens op te sturen naar een andere liefhebber van de klassieke geneeskunde, de Engelsman Martin Lister. Deze was natuurlijk zeer verrukt van hetgeen Van Campen te bieden had.[62] Eind 1695 eindigde de correspondentie met Van Campen, die in 1696 kwam te overlijden.[63]

3.3.3. De Haarlemse correspondenten

Vanuit Amsterdam was het maar een korte reis naar Haarlem, waar eveneens vele vrienden van Van Almeloveen woonden, met wie hij later correspondeerde, onder wie de predikant Jacob Gallaeus en zijn vader. Toen Gallaeus junior in 1685 een aanstelling kreeg in Parijs, bleek hij voor Van Almeloveen een nuttige tussenpersoon voor nieuwe contacten met Franse geleerden. Vandaar dat de correspondentie tussen beiden voornamelijk ging over Van Almeloveens eigen werken, Franse reacties daarop en de kansen en pogingen om daarvoor hulp van Franse geleerden te krijgen. Ten behoeve van het aanknopen van deze nieuwe relaties werden ook steeds presentexemplaren van Van Almeloveens uitgaven aan Gallaeus gestuurd.

Na 1688, toen Gallaeus weer terug was uit Frankrijk en in Kampen predikant was geworden, brak de correspondentie echter af. Pas uit 1704 zijn er weer brieven van en aan Gallaeus overgeleverd. Niets wijst erop dat het contact echt verbroken was, maar van correspondentie uit de tussenliggende periode is geen sprake. Het lijkt erop dat Gisbert

---

[60] Zie bijvoorbeeld de adressering van 6k3 f.48r-v 2 februari 1685 van Henning: 'A Monsieur Monsieur Van Almeloveen, Medecin et Praticien Tegen over de Heer Professor Ruysch a Amsterdam'.

[61] 6k14 f.272r-v 31 mei 1708 aan Ruysch: 'Ego, nominis tui cultor ab hinc annis XXVII diligentissimus ...'.

[62] 6k13 f.100r-v, 20 oktober 1695 aan Van Campen: 'Miseram haud ita pridem Collectanea tua clar. Martino Listero, medico Londinensi, qui mihi rescripsit hisce verbis: "Van Campen olim evolvi non sine voluptate, eumque magni facio; etenim is veterum mentem in re medica feliciter exhibuisse videtur." quod certe verissimum testimonium tuae notitiae neutiquam subtrahere volui, verum e contrario tecum communicare ut calcar forte tibi addat plura in lucem edendi'. Het betreft hier Van Campens *Collectanea therapeutica* [...] Breda 1691.

[63] Het is niet duidelijk of Van Campen werkelijk reeds in 1696 overleed. In brieven van en aan Van Dale komt de naam 'Van Campen' ook nog in 1698 voor. Hij wordt daarin genoemd als correspondent van zowel Van Dale als Van Almeloveen. Het is echter niet vast te stellen of het hier om dezelfde persoon gaat, aangezien ook verdere correspondentie met Christophorus van Campen ontbreekt.

Cuper hen weer opnieuw met elkaar in contact heeft gebracht, hoewel ze elkaar volgens de eerste brief van Gallaeus na de periode van stilzwijgen dan onlangs in Amsterdam hebben ontmoet.[64] Het enige thema in de briefwisseling is de voorgenomen editie van het werk van Lactantius door Gallaeus, waarvoor hij zoveel mogelijk vergelijkingsmateriaal zocht, via Cuper en Van Almeloveen. Aanvankelijk leek Van Almeloveen niet zoveel zin te hebben om de predikant van dienst te zijn. Hij deed net of hij een brief van Gallaeus niet had ontvangen, terwijl bijvoorbeeld op die bewuste brief toch wel aantekeningen van zijn hand te vinden zijn.[65] Wanneer hij antwoordde, was dat ook erg traag. Pas in 1706 was er sprake van daadwerkelijke hulp van Van Almeloveen, in de vorm van boeken uit diens bibliotheek. Dit gebeurde echter pas nadat Gallaeus een Kampense student had ingeschakeld om het postverkeer te regelen. Dat er ook Kampenaren in Harderwijk studeerden, was handig voor het versturen van kostbare zaken als oude boeken en geld. Sindsdien ging Van Almeloveen ook zelf wel eens naar Kampen. Het project van Gallaeus werd helaas nooit voltooid; hij overleed in 1708.

3.3.3.1. Van Dale en zijn kring

De belangrijkste Haarlemse correspondent was zonder twijfel de arts Antonius van Dale. Hoe beide artsen elkaar precies hebben leren kennen, en wanneer de correspondentie is begonnen is onbekend. De eerste brief die is bewaard, is van Van Dale uit 1685. Daarin wordt al uitgebreid Van Almeloveens hulp bij de correctie van de *De Oraculis veterum ethnicorum* besproken.[66] Het contact kan niet gelegd zijn via de Waesberges, want dit boek werd uitgegeven bij de Amsterdamse drukker Boom. Vermoedelijk heeft Van Almeloveen Van Dale in zijn woonplaats Haarlem leren kennen. Vanaf het begin vormt Van Almeloveens hulp en correctie voor werken van Van Dale een belangrijk element in de correspondentie. Van Dale had namelijk nogal wat aanmoediging nodig om werkelijk zijn geschriften te publiceren. Van Almeloveen sterkte hem steeds in zijn plannen en gaf nuttige adviezen. Daarnaast kon Van Dale naar hartelust putten uit Van Almeloveens bibliotheek, en gaandeweg ook uit die van diens vrienden, zoals Cuper en D'Outrein. Van Almeloveen stond zijn vriend ook bij de praktische kant van zijn uitgaven ter zijde. Hij corrigeerde drukproeven van diens *Idololatria* en maakte er een index op. Van Dale hield hem ook bij andere uitgaven nauwkeurig op de hoogte van de voortgang van het drukproces. Een enkele keer schakelde hij Van Almeloveen eveneens in om te bemiddelen bij de drukker, bijvoorbeeld bij Wolters. Van Almeloveen hield zijn correspondent natuurlijk ook op de hoogte van zijn eigen werken, maar de meeste aandacht werd toch besteed aan de wederwaardigheden van Van Dales boeken tijdens het drukken.

Van Dale had veel van zijn contacten met andere geleerden aan zijn vriend te danken. Voor zijn uitgave *Dissertationes IX* over de Griekse en Romeinse godsdienst en de gebruiken van de Oudheid uit 1702 legde Van Almeloveen het contact met Gisbert Cuper en J.G. Graevius, die de Haarlemse arts uit hun inscriptieverzamelingen veel adviezen konden geven. Van andere kennissen leende Van Almeloveen ook boeken ten behoeve van Van

---

[64] 6k3 f.276r-277v 17 maart 1704 van Gallaeus.

[65] 6k14 f.117r-v, 2 september 1704 aan Gallaeus: Van Almeloveen heeft de brief van Gallaeus van enkele maanden terug (van 17 maart) niet ontvangen, het is maar goed dat Gallaeus zijn verzoek in een nieuwe brief herhaald heeft (namelijk op 21 juli). Op de brief van Gallaeus van 17 maart staat echter wel in het handschrift van Van Almeloveen: 'rec(epi) april'.

[66] *De oraculis ethnicorum dissertationesduae*. Amsterdam, 1683. De Nederlandse vertaling luidt *Verhandeling van de oude orakelen der heydenen*. Amsterdam, 1687. Zie M. Evers, 'Die "Orakel" von Antonius van Dale (1636-1708): eine Streitschrift'. *Lias* 8 (1981) 225-267.

Dale. De gedeelde belangstelling voor de zeden en gewoonten in de Oudheid, en andere oudheidkundige zaken, die aan het eind van de jaren negentig bij de voorbereiding van *Dissertationes IX* aan het licht kwam, zorgde ervoor dat er via de bemiddeling van Van Almeloveen tussen Van Dale en Cuper een regelmatige briefwisseling ontstond over dit thema.[67] Ook werd Van Dale door anderen, zoals Joannes D'Outrein, via Van Almeloveen om advies gevraagd in dergelijke aangelegenheden. Dat Van Dale deels tot de groep van de 'antiquarii' gerekend kan worden, blijkt tenslotte ook uit de bezoeken die hij volgens zijn brieven bracht aan de beroemde munten- en antiquiteitenverzamelingen, en niet te vergeten aan de bibliotheken van verzamelaars als De Wilde en De Bary in Amsterdam. Toch bleef Van Dale enigszins buiten deze gemeenschap staan, niet in de laatste plaats door zijn doopsgezinde geloofsovertuiging, waarover hij in 1704 nog enkele tractaatjes publiceerde. Veel van zijn kennissen verkeerden in dezelfde kringen van doopsgezinden. Ook zijn eerste publicaties over de waarde van orakels en ander bijgeloof scheidden hem van het kleine, zeer specialistische milieu van de antiquaren, waarin Van Almeloveen zich zo thuisvoelde. Vreemd genoeg correspondeerden de twee artsen bijna nooit over het vak dat zij beiden uitoefenden, de geneeskunde. Van Dale heeft daarover ook nooit iets gepubliceerd.

De verhouding tussen beide correspondenten was zeer hartelijk. Regelmatig schreven ze elkaar aan als zeer goede vrienden, een aanspreekvorm die gezien de frequentie en omvang van de briefwisseling zeker gerechtvaardigd is. Hun goede verstandhouding wordt nog eens bevestigd door de vele opmerkingen in de brieven over bezoeken die bij elkaar werden afgelegd, logeerpartijen van de kinderen van Van Dale bij Van Almeloveen en de betuigingen van medeleven bij trieste gebeurtenissen in het familieleven van beide vrienden. Van Dale zocht in het midden van de jaren negentig met veel ijver naar een nieuwe huwelijkskandidate voor Van Almeloveen in Haarlem, maar zonder resultaat. De ernstigste verandering in het leven van Van Dale, het overlijden van zijn vrouw in 1701, veranderde de correspondentie met Van Almeloveen sterk. Van Dale werd neerslachtig, had geen zin meer om zijn publicaties te voltooien en had meer dan ooit tevoren de aanmoedigingen van zijn vriend nodig. Deze had het zelf echter ook zeer druk en verkeerde vaak niet in een goede gezondheid. Dan was Van Almeloveen ook niet in staat zijn vriend op te monteren of te bezoeken. Na de laatste publicaties van Van Dale in 1704 ging het snel bergafwaarts met hem. Voortdurend schreef hij over zijn naderend einde, met als triest hoogtepunt in 1707 de aankondiging van de veiling van zijn bibliotheek. Pas in 1708 zou hij werkelijk overlijden.

Tijdens zijn bezoeken aan Van Dale, die vooral in de jaren negentig zeer regelmatig waren, ontmoette Van Almeloveen ook andere kennissen uit Haarlem, met wie hij soms eveneens ging corresponderen. De eerste van hen was de conrector Eduard van Zurck. In de eerste bewaard gebleven brief van Van Almeloveen van 17 juli 1692 is sprake van een ontmoeting die waarschijnlijk in Haarlem bij Van Dale had plaatsgevonden. Toch moet de kennismaking niet van zo lang geleden hebben gedateerd, want Van Zurck schreef in antwoord hierop dat hij al lange tijd vriendschap met Van Almeloveen had willen sluiten.[68] Meteen in deze eerste brief vroeg Van Zurck Van Almeloveen al om advies voor een tekstemendatie op Lactantius. Korte tijd later reeds bleek dat Van Zurck een lichtgeraakt man was, want in de volgende brief kwam Van Almeloveen vol excuses terug op het feit dat hij nog niet snel gereageerd had op Van Zurcks vragen. De korte correspondentie

---

[67] Zie voor deze correspondentie *Lettres de critique, de littérature, d'histoire, etc. Ecrites à divers savans de l'Europe, par feu Monsieur Gisbert Cuper*. Amsterdam 1755.

[68] 6k5 f.14r-15v, 23 juli 1692 van Van Zurck.

werd desondanks voortgezet, waarbij Van Zurck zijn correspondent vooral raadpleegde over teksten van auteurs waarvan hij een kritische uitgave wilde verzorgen. Van Almeloveen zorgde er ook voor dat hij boeken van hemzelf of van de Rotterdamse arts Lufneu hiervoor kon lenen. De tekstuitgaven van Van Zurck werden overigens in de geleerdenwereld niet erg positief ontvangen.

De vermeende slechte kwaliteit van Van Zurcks publicaties was ook de aanleiding tot het conflict dat een einde maakte aan Van Almeloveens correspondentie met hem. Het verloop van deze ruzie is beter uit de correspondentie met Van Dale op te maken dan uit de brieven van en aan Van Zurck zelf. De problemen begonnen bij Van Zurcks editie van het werk van Horatius in 1696.[69] Voor deze editie had Van Zurck al zijn kennissen om een lofdicht gevraagd, dat hij vóór in het werk wilde laten afdrukken. Van Almeloveen en Van Dale, die al langer niet meer op goede voet stond met zijn plaatsgenoot, hadden hiervoor bedankt. De beide vrienden waren het eens in hun oordeel dat in de lofdichten die Van Zurck wel verzameld had, het werk te zeer in de hoogte werd gestoken. Van Zurck was hierdoor zeer beledigd. Hij bleef beiden lastigvallen over zijn nieuwste uitgave en vroeg blijkbaar vooral nadrukkelijk om een oordeel. Van Dale spoorde zijn correspondent aan zijn oordeel alleen maar mondeling aan de auteur door te geven. Schriftelijke mededelingen zouden door hem misbruikt kunnen worden. Eind 1696 stond Van Zurck boos op de stoep bij Van Almeloveen met het verwijt dat deze een (schimp)dicht dat al snel op het werk van Van Zurck gemaakt was, wel aan anderen, maar niet aan hemzelf had getoond. Van Almeloveen trachtte de man te bedaren en het bericht te ontzenuwen. Toen hij openlijk zijn mening gaf over het boek — hij was van mening dat Van Zurck zijn ijver beter aan een andere auteur had kunnen besteden en vond het onzin dat Van Zurck pas na publicatie van het werk om advies vroeg — ontstak zijn bezoeker zo mogelijk in nog grotere woede en rende weg.[70]

Het is niet duidelijk of het betreffende gedicht werkelijk door Van Almeloveen is geschreven. Van Dale en Van Almeloveen probeerden hun Haarlemse kennissen snel van de in hun ogen juiste versie van het verhaal te overtuigen en ze bemoeiden zich niet meer met Van Zurck. Van Almeloveen werd op zijn verzoek door Van Dale op de hoogte gehouden van alle bezigheden van Van Zurck, met name van zijn publicaties. Met leedvermaak stelden zij bijvoorbeeld in 1698 vast dat in een gedicht van Van Zurck een grote fout zat, en dat de dichteres Elisabeth Koolaart-Hoofman gelukkig geen gelegenheidsgedicht wilde schrijven voor Van Zurck, terwijl zij er Van Almeloveen bij de aanvaarding van zijn hoogleraarschap wel een waardig had geacht.[71] Na 1698 klinkt de naam van Van Zurck nog maar af en toe op de achtergrond in de correspondentie met Van Dale.

Uit dit incident blijkt, hoeveel waarde er soms door zeventiende-eeuwse geleerden en geletterden gehecht werd aan dergelijke gelegenheidsgedichten, hoewel er tegelijkertijd geheel andere geluiden klonken. Dichters van gelegenheidswerk werden even zo vaak uitgemaakt voor baantjesjagers of broodrijmelaars. De opmerkingen van Van Dale en zijn vriend over de gedichten van E. Koolaart laten echter zien dat een drempeldicht voor hen grote waarde had. Een gedicht was een tastbaar bewijs van vriendschap en steun, dat niet

---

[69] *Q.Horatii Flacci Operum Pars prima [...]*. Haarlem s.a. voorwoord gedateerd juli 1694.

[70] 6k13 f.325r-v 30 december 1696 aan Van Dale. Zie ook 1127 f.368r-369r 17 januari 1697 van Van Dale; 6k13 f.339r-340r 27 januari aan Van Dale; f.350r-v, 22 februari aan dezelfde; f.353v-354r 27 februari aan dezelfde.

[71] 1127 f.414r-417r 18 februari 1698 van Van Dale. Van Dale stuurt Van Almeloveen een gedicht van Van Zurck, waar een fout in zit. 6k13 f.381r-v 8 mei 1697 aan Van Dale: 'Quid de Z. resciveris noli me celare, horum valde appetentem. Aegre feret sine ulla dubitatione Kolartiam me dignum censuisse quem egregio carmine condecoraret, cum Horatium suum vacuum inexorata remisit'.

lichtvaardig werd afgegeven. Dit moet in ieder geval meestal hebben gegolden in de particuliere sfeer.[72] Aangezien Van Zurck zoveel ophef maakte over deze drempeldichten, was voor hen de keuze voor het al dan niet schrijven ervan aanleiding tot ernstige overwegingen. De weigering om een drempeldicht te schrijven, gevoegd bij het gedicht dat Van Zurcks werk in een kwaad daglicht stelde, was voor Van Zurck in ieder geval voldoende aanleiding de vriendschap met Van Almeloveen en Van Dale te verbreken, ook al was het niet duidelijk wie de auteur was geweest.

Veel hartelijker was de verstandhouding met de Haarlemse familie Koolaart, vooral met de dichteres Elisabeth Koolaart, geboren Hoofman. Zij is de enige vrouw geweest met wie Van Almeloveen regelmatig correspondeerde. De eerste brief van Van Almeloveen aan Elisabeth Koolaart dateert uit 1695, maar het contact tussen beiden was al veel eerder gelegd door Van Dale, van wie de Koolaarts huisvrienden waren. De correspondentie met Koolaart zou duren tot eind 1705; een oorzaak voor de beëindiging van de briefwisseling is niet bekend. Hoewel hij Elisabeth Koolaart als een 'geleerde vrouw' beschouwde, schreef Van Almeloveen aan haar slechts zelden over geleerde onderwerpen. Uit hun brieven spreekt wel een goede vriendschapsband. Zeer dikwijls werd door een van beiden nog eens teruggekomen op kort tevoren afgelegde bezoeken, logeerpartijen of ontmoetingen bij hun wederzijdse kennis Van Dale. De gezondheid van familieleden kwam uitgebreid aan bod en ook gezinsuitbreiding bij de Koolaarts verdiende steeds een hartelijk briefje. Ter versteviging van de vriendschap stuurden beide vrienden ook goederen, vooral levensmiddelen.

Het belangrijkste thema van de briefwisseling, naast al deze huiselijkheden, werd gevormd door gebeurtenissen in de Haarlemse kennissenkring, met name de bovengenoemde capriolen van Van Zurck, en door Elisabeths dichtkunst. Vooral toen Van Almeloveen in 1695-1696 het plan had opgevat een uitgave te maken, met daarin een opsomming van allerlei bekende 'geleerde vrouwen' en hun werk, waardeerde hij de correspondentie met Elisabeth Koolaart zeer. Voortdurend bedelde hij bij haar om een nieuw gedicht dat hij in zijn verzameling kon opnemen. Elisabeth bleef er hardnekkig bescheiden onder. Zij schreef af en toe wel eens een gelegenheidsgedicht voor Van Almeloveen, maar zei er steeds bij dat het niet ter verdere publicatie was bedoeld.[73] Van uitgave wilde zij niets weten, ook niet toen Van Almeloveen haar het aanbod deed, het boek aan haar op te zullen dragen. Dat een vriend van Van Almeloveen haar werk in beperkte kring had voorgedragen, ging al te ver.[74] Hoezeer Van Almeloveen haar ook trachtte te stimuleren, door haar

---

[72] M.A. Schenkeveld van der Dussen gaat in 'Poëzie als gebruiksartikel: gelegenheidsgedichten in de zeventiende eeuw', in: M. Spies (red.), *Historische letterkunde. Facetten van vakbeoefening*. Groningen 1984, 75-92 op blz. 80-82 kort in op de sociale context van dergelijke gedichten, die in letterkundige (en historische) beschouwingen van het genre tot nu toe te weinig is meegewogen. Daarin maakt zij een onderscheid tussen 'particuliere' en 'publieke' gelegenheidsgedichten. Wat hier gezegd wordt over gelegenheidswerk kan m.i. overigens ook gelden voor de dedicaties door geleerden uit deze periode, die eveneens een onderscheid gemaakt lijken te hebben tussen publieke en persoonlijke opdrachten.

[73] In 7A22 bevinden zich veel gedichten van Elisabeth Koolaart: Een *Ode in expeditionem suscipiendam ductu ac auspiciis regis Guilielmi III caeterorumque illustrissimorum Principum*, een *Querela Abietis in villa excisae*, een gedicht getiteld *Lac Iselae*, een felicitatiegedicht op het herstel van ziekte van Van Almeloveen uit 1696 en een felicitatiegedicht op Van Almeloveens aanstelling in Harderwijk uit 1697. Van deze laatste twee zijn ook gedrukte versies bekend.

[74] 6k5 f.134r-135r 2 februari 1696 van Koolaart: ze stuurt een gedicht op het herstel van Van Almeloveen, maar weigert toestemming om het te publiceren; Ondertussen hoorde Van Almeloveen van Gargon dat deze het gedicht in gezelschap had voorgelezen (6k13 f.164r 8 maart aan Gargon); Op diezelfde dag schreef Van Almeloveen Koolaart over deze publiciteit. Hij betreurde Koolaarts weigering (ibid. f.166r-167r); 6k5 f.136r-137v 24 maart 1696: Herhaling van de weigering. Het felicitatiegedicht bij gelegenheid van Van Almeloveens hoogleraarschap was een tweede struikelblok: 6k5 f.154r 22 april 1697 van Koolaart: hierbij een gedicht ter felicitatie voor het hoogleraarschap. Van Almeloveen mag het niet laten drukken, het is niet goed genoeg. ibid. f.155r-156v 15 juli van dezelfde: Van Almeloveen heeft het toch laten drukken, dat was niet de bedoeling, Elisabeth wil niet in de openbaarheid treden. Ook in andere brieven blijkt haar

gedichten van anderen toe te sturen, en dan vooral van de enige andere 'dichteres' met wie hij correspondeerde, Sibylla Wagenseil uit Altorf, Elisabeth bleef bij haar standpunt. Gelukkig voor haar kwam van de hele uitgave uiteindelijk niets terecht.

De correspondentie bleef intussen bestaan. Van Almeloveen stuurde zijn nieuwe publicaties, nog vaak met de vraag om een passend gedicht dat erin kon worden opgenomen, maar daarnaast bleef de briefwisseling vrij oppervlakkig. Pas in 1700 komen er in de correspondentie thema's ter sprake die in een briefwisseling tussen geleerden passen. Elisabeth was zich blijkbaar gaan interesseren voor boeken en hun verschijningsvorm in de Oudheid. Van Almeloveen leverde haar hierover veel informatie. Het jaar daarop vroeg hij haar ook eens om advies, voor de verklaring van een antieke tekst. Dit soort 'geleerde' elementen bleven echter uitzonderingen in de lange periode dat Van Almeloveen met Elisabeth Koolaart correspondeerde.

3.3.3.2. Een Rotterdams lid van de Haarlemse kring: Pieter Rabus

Hoewel hij niet in Haarlem woonde, behoorde ook de Rotterdamse leraar en journalist Pieter Rabus tot de 'Haarlemse' kennissenkring van Van Almeloveen. Samen met Van Dale vormden de drie korte tijd een vriendenclub.[75] De eerste brief — van Rabus — dateert uit 1693,[76] maar de twee hadden vermoedelijk al eerder kennisgemaakt, misschien wel ten huize van Van Dale. Rabus had al wel in 1692 in zijn *Boekzaal van Europe* aandacht besteed aan Van Almeloveens *Bibliotheca promissa et latens*, maar het is niet zeker of zij elkaar toen al persoonlijk kenden. Rabus stelde er ten zeerste prijs op, kennis te maken met personen uit de academische wereld, waarin zich toch een deel van zijn lezerspubliek bevond. Hij was dan ook zeer blij met zijn briefwisseling met Van Almeloveen, waarvan hij niet naliet trots melding te maken in zijn *Boekzaal*.[77] Misschien hoopte hij via Van Almeloveen op meer kennissen in dat milieu. Uit de correspondentie met Rabus blijkt daar echter weinig van; alleen de naam van Van Dale keert regelmatig terug. Toch was Van Almeloveen een waardevolle correspondent voor Rabus. Hij stuurde natuurlijk zijn eigen werk en voorproefjes daarvan aan Rabus voor bespreking in de *Boekzaal*, maar daarnaast leverde hij ook boeken van anderen aan die volgens hem een bespreking in het tijdschrift waard waren. Bovendien kon Van Almeloveen boekennieuws uit Engeland en de Duitse Landen dat hij van zijn correspondenten aldaar had gekregen, doorspelen aan Rabus voor diens tijdschrift. Rabus van zijn kant bedankte zijn correspondent door eigen werk en enkele gedichtjes te sturen.[78]

De laatste brief van deze correspondentie is wederom van Rabus, van 3 september 1694. In de correspondentie met Van Dale komt de naam Rabus nog wel vaker voor, maar er is een merkbare verkoeling opgetreden in de relatie met hem.[79] Eerst werd er geklaagd dat Rabus niet meer terugschreef. Van Dale opperde dat zij beiden misschien niet genoeg

---

aversie tegen publikatie van haar werk.

[75] Zie P. Rietbergen, 'Pieter Rabus en de Boekzaal van Europe', in H. Bots (ed.), *Pieter Rabus en de Boekzaal van Europe (1692-1702)*. Amsterdam 1974, 1-109, 51 en J.J.V.M. de Vet, *Pieter Rabus (1660-1702) een wegbereider van de Noordnederlandse Verlichting*. Amsterdam/Maarssen 1980, 27.

[76] 17 maart 1693, gedrukt in H. Bots (ed.), *Pieter Rabus en de Boekzaal van Europe 1692-1702*. 113.

[77] *Boekzaal* november/december 1693, 17e hoofddeel, bespreking van het *Convivium eruditum* door Muhlius (Kiel 1693), waarbij Rabus opmerkt: '...de zeer geleerde Geneesheer Theodoor Janssoon van Almeloveen, binnen Gouda woonagtig (met wien ik d'eere hebbe van een wenschelijke vrindschap t'onderhouden)'.

[78] 7 A 22, twee brieven in dichtvorm van 20 december 1693, afgedrukt in de *Boekzaal*, januari/februari 1694, p.99 en van juni 1694.

[79] M. Evers, 'Die "Orakel" von Antonius van Dale', 245-246.

lof over hadden voor Rabus' *Boekzaal* en ook Van Almeloveen vermoedde dat de verkoeling te wijten was aan het feit dat zij Rabus niet zoveel en zo vaak vleiden als anderen deden.[80] Ook hier lijkt (overdreven) ijdelheid van een auteur de oorzaak van de breuk te zijn. Rabus liet in ieder geval door het verwaarlozen van afspraken blijken dat hij geen prijs meer stelde op het contact met de beide vrienden.[81] Toen in 1695 Van Dales *Idololatria* verscheen met een dedicatie aan Van Almeloveen, ging het gerucht dat Rabus daar eigenlijk voor in aanmerking had willen komen. Van Almeloveen schreef Van Dale meteen dat Rabus' kansen daarop verkeken waren, zodra hij de vriendschap met hen beiden was begonnen te verwaarlozen.[82] Sinds die tijd wordt in de correspondentie tussen Van Dale en Van Almeloveen Rabus niet meer als vriend beschouwd.[83] Wel is er tot 1698 van tijd tot tijd nog nieuws over hem te melden, omdat Rabus toen in conflict was geraakt met het Haarlemse Collegium medico-pharmaceuticum over de waarde van de wisselroedepraktijken van Rabus' vrouw.[84] Van Dale had in deze kwestie een moeilijke positie: hij was lid van het college en bevriend met Rabus. In zijn huis en bij de familie Koolaart werden enkele proeven gehouden, maar Van Dale trachtte neutraal te blijven. Dat werd hem door Rabus waarschijnlijk niet in dank afgenomen.[85]

3.3.4. Rotterdamse correspondenten: P. Bayle, J. Basnage en enige anderen

Van Almeloveen had nog meer correspondenten in Rotterdam, met wie het contact langer in stand bleef dan de kortstondige briefwisseling met Rabus. Het beginpunt van de correspondentie met een van Van Almeloveens belangrijkste correspondenten, Pierre Bayle, is echter in nevelen gehuld. De eerste brief van Bayle uit 1684 rept alleen van een bespreking in zijn tijdschrift van een boek van Van Almeloveen, maar een aanleiding voor de correspondentie kan dit moeilijk geweest zijn. Waarschijnlijker is het, dat het contact dit keer via de boekhandel gelegd is. Bayle moet Van Almeloveen, met zijn vele connecties in die wereld, een aantrekkelijk correspondent gevonden hebben. Dit blijkt duidelijk uit het vervolg van de correspondentie, die meestal gaat over het lenen van nieuw verschenen of juist zeer moeilijk verkrijgbare boeken ten behoeve van het werk van Bayle.[86] Op enkele

---

[80] 1127 f.321r-322v 15 maart 1695 van Van Dale: 'Quid Rabus fecerit per transennam quasi videre contigit [...] Gratias per epistolam egi, etc. at nihil ab ipso postea accepi. Quid sit in causa aeque ac tu, Almeloveni optime, ignoro. Forte non amplius digni simus ipsius familiaritate aut minus alacriter *Bibliothecae* ipsius applausimus; certe ***aliquis latet error***'. 6k13 f.23r 23 maart 1695 aan Van Dale: (de oorzaak van Rabus' zwijgen is vast) 'Quod non aliorum exemplo multum demus illius auribus'.

[81] 6k13 f.23r-v, 23 maart 1695 aan Van Dale: Van Almeloveen ging Rabus opzoeken en kwam hem al op straat tegen. Rabus had al een andere afspraak en kon hem niet ontvangen. Ze maakten een afspraak voor de volgende dag, maar toen Van Almeloveen aankwam, was zijn gastheer dineren bij een vriend.

[82] 6k13 f.118v, 16 december 1695 aan Van Dale: 'Ajebat is (sc. de zoon van Van Dale) se observasse Rabum maluisse eum, quo me decorasti, honorem in se collatum, quem licet ei non invideam, putem tamen non meritum cum singulis bimestribus potuisset praeivisse, ut sileam neglectam prorsus amicitiam, saltem quam ille mecum coluit a longo tempore est mortua, numquam quantum auguror, resurrectura'.

[83] 1127 f.317r-318r 1 april 1695 van Van Dale: 'Roterodamensis ille R... si valet, bene est, valeo. Video nos, Almeloveni, nimis simplices ac rusticos minimeque nos huic mundo posse accommodare vel a facie jactare manus laudare paratos, si bene ructarit si rectum minxit amicus. Quo magis interim ipsius animus a nobis alienetur, sane eo impensius nos mutuam nostram excolemus amicitiam, ac prout licet, familiaritatem'.

[84] 6k13 f.354v-354r 27 februari 1697 aan Van Dale: 'Plane ignoro bellum quod Rabo est cum vestro Collegio physico, quod si non exponet in ephemeridibus suis, oportet paucis mihi enarres'.

[85] Zie J.J.V.M. de Vet, *Pieter Rabus*, 207-208.

[86] E. Labrousse, *Inventaire critique de la correspondance de Pierre Bayle*. Paris 1961, 330: 'Tant qu'il vécut à proximité de Bayle, à Gouda, il le fit généreusement profiter de sa bibliothèque bien fournie'. Zie ook E. Labrousse, *Pierre Bayle*. La Haye 1963 (2 delen) deel 1, 243: 'Notons cependant que, selon le genereux usage de l'époque, ses amis lui prêtèrent libéralement leurs livres: citons parmi d'autres, les Hollandais Almeloveen, Cuper et De Witt'.

plaatsen in zijn *Dictionaire* vermeldt Bayle expliciet de medewerking van Van Almeloveen.[87] Wanneer deze de gevraagde boeken niet zelf in zijn bibliotheek had staan, was hij steeds bereid de boeken van vrienden en bekenden te lenen voor Bayle. Het enige probleem daarbij was, dat Bayle de boeken soms wel erg lang in zijn bezit hield, en soms leek te vergeten dat ze niet van hemzelf waren.[88] Van Almeloveen leverde ook materiaal aan dat in de *Nouvelles de la Republique des Lettres* besproken kon worden en gaf nieuwtjes door. Met name op de nieuwsberichten die zijn correspondent uit de Duitse Landen kon overbrengen, was Bayle zeer gespitst.[89] Bayle was steeds bereid werken van Van Almeloveen te bespreken, was behulpzaam bij nieuwe uitgaven van zijn correspondent door hem boeken te lenen en vooral door frequent naar boeken te verwijzen, waarin hij wat nuttigs voor Van Almeloveen had zien staan. Hij had vooral veel interesse voor Van Almeloveens min of meer bibliografische studies, zoals die over plagiaat, de *Bibliotheca promissa et latens* en zijn werk over de drukkersfamilie Estienne. Was Van Almeloveen voor berichten uit de Duitse Landen een goede bron, Bayle kon hem gemakkelijk nieuws uit Engeland leveren en bovendien de post naar dat land verzorgen.

Het vertrek van Van Almeloveen uit Gouda betekende een kentering in de correspondentie, die in 1696 met 31 brieven op haar hoogtepunt was. Was het eerder in de jaren negentig al moeilijk Bayle over te halen zijn studeerkamer te verlaten en deel te nemen aan het sociale verkeer, toen Van Almeloveen verder weg ging wonen, was een ontmoeting bijna geheel uitgesloten. De correspondentie werd daardoor ook veel minder intensief. Beide geleerden betuigden steeds hun spijt dat de afstand zo groot was geworden, maar drukke werkzaamheden weerhielden hen er vaak van te schrijven. Na nog maar enkele brieven, die veel oppervlakkiger waren dan in de jaren voor 1697, stokte de correspondentie in 1704, enkele jaren voor de dood van Bayle.

Via Bayle leerde Van Almeloveen langzamerhand meer hugenoten kennen, die in Rotterdam waren neergestreken. De eerste van wie brieven bewaard zijn, is Jacques Basnage, die in 1689 Van Almeloveen condoleerde met het verlies van zijn vrouw.[90] Ze kenden elkaar toen al langer en troffen elkaar regelmatig. Waarschijnlijk is dat de reden waarom de correspondentie met Basnage niet erg frequent en omvangrijk is. Van Almeloveen leende met enige regelmaat boeken van Basnage of liet deze bij de Rotterdamse boekhandelaar van der Slaart zaken uitzoeken, vooral voor zijn Casaubon-uitgave. Bovendien zocht hij via Basnage contact met andere Fransen. Hij liet de Rotterdamse predikant het contact verzorgen met Antoine Teissier in Bern, van wie hij het adres kwijt was geraakt en vroeg via hem de Franse geleerde Huet om materiaal over de Casauboni. Tevens ging hij na of Basnage misschien ook in Engeland kennissen had die meer over dit thema wisten. Dit had echter, in tegenstelling tot de inspanningen van Basnage voor Franse correspondenten, weinig concreet resultaat.[91]

Andere Rotterdammers met wie Van Almeloveen via Bayle in contact kwam, of die in ieder geval tot diens kring behoorden zijn de arts Herman Lufneu, die ook een functie

---

[87] H.H.M. van Lieshout somt deze passages op in haar proefschrift *Van boek tot bibliotheek. De wordingsgeschiedenis van de Dictionaire Historique et critique van Pierre Bayle (1689-1706)*. Grave 1992, appendix II: Bijdragen van informanten, 243.

[88] Zie meer over Van Almeloveens vriendendiensten aan Bayle in hoofdstuk 6.

[89] E. Labrousse, *Pierre Bayle* merkt op blz. 53, deel twee in noot 53 op: 'Par son ami Almeloveen, Bayle avait accès aux *Acta Eruditorum*'.

[90] 6k5 f.51r, 15 oktober 1689.

[91] 6k13 f.14r-v 27 februari 1695 aan J. Basnage: Als Basnage correspondeert met Jean Graverol uit Londen, wil hij dan vragen waarom deze niet antwoordde op Van Almeloveens brief?

bekleedde in de Waalse kerk aldaar, en Willem de Mey, jurist en zoon van de Goudse predikant Georgius de Mey. Met hen was het briefcontact weliswaar niet zo frequent, maar uit de brieven die bewaard zijn gebleven, blijkt wel dat zij elkaar regelmatig ontmoetten. Zeker is dat Basnage en Lufneu samen met Bayle aanzaten aan het roemruchte *convivium eruditum* in 1692 ten huize van Van Almeloveen. Uit het gedicht van Muhlius blijkt het niet overduidelijk, maar waarschijnlijk waren ook vader en zoon De Mey van de partij.[92] Van Almeloveen ontmoette De Mey natuurlijk veelvuldig bij zijn vader in Gouda. Met Lufneu schreef Van Almeloveen meestal over medische aangelegenheden. De aanstelling in Harderwijk deed Van Almeloveens relatie met zijn Rotterdamse kennissen weinig goed. Ook met Basnage, Lufneu en De Mey raakte hij het contact kwijt. De laatste brief uit deze kring is van Basnage uit 1710. Deze is vrij afstandelijk en in feite niet meer dan een aanbevelingsbrief voor een student.

3.3.5. Hugenoten, journalisten en uitgevers

In 1694 en 1695 correspondeerde Van Almeloveen ook nog met twee andere Fransen, journalisten die behoorden tot de kring van Bayle: Henri Basnage de Beauval, de broer van Jacques Basnage, en Jacques Bernard. Van Almeloveen had Basnage de Beauval waarschijnlijk al eens bij zijn broer ontmoet, terwijl hij Bernard, die toen nog steeds preekte in Gouda, regelmatig moet zijn tegengekomen. Van Almeloveen richtte een brief tot hen, omdat hij wenste dat zij zijn pas verschenen boek, de *Amoenitates*, in hun tijdschriften zouden bespreken. Henri Basnage schreef meteen terug dat hij het werk in het februarinummer van de *Histoire des Ouvrages des Savans* had besproken,[93] maar Bernard berichtte dat het laatste nummer van de *Bibliotheque universelle* al was gedrukt en het tijdschrift waarschijnlijk niet meer zou verschijnen.[94]

Het vervolg van de correspondentie in 1695 is van geheel andere aard. Beide hugenoten schreven toen aan Van Almeloveen, omdat deze in zijn hoedanigheid van ouderling van de Waalse kerk verzocht was te bemiddelen in de hoogopgelopen ruzie tussen Basnage de Beauval en Pierre Jurieu.[95] Bayle had zijn vriend toen al van de belangrijkste zaken op de hoogte gebracht. Basnage legde de kwestie ook nog eens uit; Jurieu stond bepaald niet te trappelen om de zitting bij te wonen.[96] Ook Bernard was er bang voor dat Jurieu zou trachten weg te blijven, bijvoorbeeld door een ziekte te simuleren. Van Almeloveen moest daar als arts maar een stokje voor steken.[97] Over de afloop van deze zaak blijkt uit de correspondentie niets. Beide journalisten werden in juli 1695 nog geraadpleegd over twee thema's die dan Van Almeloveens aandacht hadden, namelijk plagiaat en geleerde vrou-

---

[92] H. Muhlius, *Convivium eruditum* 15: 'Hic Tu BASNAGI, nomen venerabile BAELI, [...] Heic IMMERSELIUS socer, ABBESTEGUS [...] Hic SEIPENSTEINIUS, FABRUS, MAJIQUE locati, LEFNEUS, meritis nomina nota suis'.

[93] *Histoire des Ouvrages des Savans* februari 1694, article 13.

[94] 6k5 f.55r 15 februari 1694 van Bernard: 'Jam publici juris est factum meum ultimum *Bibliothecae Universalis* Volumen et vereor ne, demortuo ante aliquot hebdomades Wolfgango Bibliopola meo, illud opus quiescat per aliquot saltem menses, vel forsan etiam in aeternum'.

[95] Zie over deze kwestie Hans Bots & Lenie van Lieshout, *Contribution à la connaissance des réseaux d'information au début du XVIIIe siècle* [...]. Amsterdam/Maarssen 1984, inl.XX, 77-78, bijz.n.6.

[96] Hans Bots en Lenie van Lieshout, *Contribution à la connaissance [...]*. III, 77-78, lettre 38, 10 juni 1695 van Basnage de Beauval: 'Je ne doute point pourtant qu'il ne mette toutes sortes de chicanes en usage pour ne point comparoistre. Car il ne pretend être iugé de personne. Au pis aller une maladie viendra au secours'.

[97] 6k5 f.57r-v 11 juni 1695 van Bernard: 'On dit qu'il (sc. Jurieu) est déja malade par avance: mais je m'imagine que Mess. les Commissaires, vous députeront à Rotterdam, pour lui tâter le poulx, et voir si ce n'est point une maladie de commande. Vous seriez bien surpris, Messieurs les Commissaires, si M. Jurieu esquivoit vôtre jurisdiction par une prompte mort'.

wen, waarover hij blijkbaar al persoonlijk met beiden had gesproken, samen met Bayle. Daarna is er geen spoor meer van brieven van of aan deze twee correspondenten.

Volgens de biograaf van Jacques Basnage, zijn vroegere vriend Charles le Vier, bestond er in Rotterdam een gezelschap dat op regelmatige bijeenkomsten discussieerde over allerlei geleerde zaken.[98] Le Vier noemt behalve Basnage ook diens broer Henri, Bayle, Herman Lufneu, Adriaen Paets en Reinier Leers als deelnemers. De meeste leden waren ook lid van de Waalse kerk. Er is verder maar weinig bekend over dit illustere gezelschap en de regels en gewoonten die hun bijeenkomsten kenmerkten. Als vriendenkring, waartoe ook andere leden van de Waalse kerk — zoals Van Almeloveen — behoorden, heeft zij een lang bestaan gehad.[99] Het is welhaast zeker dat Van Almeloveen via een lid van deze groep, of dat nu Bayle was of niet, ook de andere deelnemers aan de bijeenkomsten heeft leren kennen. Waarschijnlijk is wederom Bayle, als 'vaste klant' in de winkel van Leers, de tussenpersoon geweest voor het contact met Leers. Vanaf 1692 komt de naam van Leers regelmatig voor in de correspondentie met Bayle, maar vooral ook in brieven aan Engelse correspondenten. Van Almeloveen had snel in de gaten dat hij voor het postverkeer naar de Britse eilanden goed kon profiteren van de handelscontacten van Leers met Londense boekhandelaren als Samuel Smith. Voordeel van deze wijze van verzenden was, dat hij aan zijn brieven ook nu en dan een pakje kon toevoegen. Bij een grote zending boeken viel eentje meer niet zo snel op. Van Almeloveen gebruikte Leers niet alleen als postadres. Hij bestelde ook boeken voor zichzelf en anderen bij de Rotterdamse boekhandel, en tenslotte liet hij in 1709 zijn levenswerk, de uitgave van de correspondentie van Isaac Casaubon, bij Leers verschijnen. De brieven van Van Almeloveen aan Leers die bewaard zijn, gaan alle over dit project, dat al in een vroeg stadium aan Leers was toegezegd.[100]

3.3.6. Twee bibliofielen

Zoals Van Almeloveen voor Bayle een waardevol contact was vanwege zijn bibliotheek, zo was Van Almeloveens familielid, de Dordtse bibliofiel Johan de Witt voor Van Almeloveen vaak een toevluchtsoord. De korte briefwisseling met De Witt, die slechts bestaat uit zeven brieven van Van Almeloveen van 1692 tot 1694, gaat voornamelijk over de hulp die de bibliotheek van De Witt Van Almeloveen kon bieden bij diens uitgaven, met name *Epigrammata et poemata vetera* en natuurlijk het Casaubon-project. Daarnaast was Van Almeloveen er zeer op gespitst zijn toch redelijk vermaarde familielid aan tafel te krijgen bij zijn *Convivium*, hetgeen hem uiteindelijk ook lukte. Meer nog dan uit de brieven aan De Witt blijkt uit Van Almeloveens correspondentie met andere geleerden hoeveel profijt hij kon hebben van zijn relatie met de Witt.[101] In de jaren negentig stuurde Van Almeloveen verschillende correspondenten, zoals Samuel Pitiscus en Edward Bernard, boeken die afkomstig waren uit het bezit van De Witt.

---

[98] Charles Le Vier, 'Préface du libraire contenant l'éloge historique de M.Basnage, et l'histoire de ses ouvrages', in: Jacques Basnage, *Annales des Provinces Unies*, La Haye 1726, II, p.IV.

[99] G. Cerny, *Theology, Politics and Letters at the Crossroads of European Civilization. Jacques Basnage and the Baylean Huguenot Refugees in the Dutch Republic.* Dordrecht/Boston/Lancaster 1987, 87-89. Zie ook H.H.M. van Lieshout, *Van boek tot bibliotheek*, 147.

[100] In KB 121 E 2, 18 juli 1695 aan Leers blijkt voor het eerst dat Leers de uitgever zal zijn. 'By aldien uEd aan de Hr Richard Bentling custos Bibliothecae regiae in Aedibus Jacobaeis wistet kennis te bekomen tsoude misschien onse Casauboni veel voordeels geven, waarnae uEd kont onderstaen'.

[101] 6k13 f.57r-58v 1 juli 1695 aan Edward Bernard: 'Verum adfuit nuper mihi Nobilissimus Janus Wittius senatui dordraceno a secretis, cui tam augusta est Bibliotheca ut parem in Hollandia non noverim'.

Een enkele keer riep Van Almeloveen voor zichzelf of anderen ook de bibliotheek van de Rotterdamse bibliofiel Petrus Deinoot te hulp. Van Almeloveen had Deinoot leren kennen via zijn andere Rotterdamse kennissen. De Mey trad op als tussenpersoon bij de korte briefwisseling tussen beide geleerden.[102] Van Almeloveen zelf kreeg uit de verzameling van de bibliofiel enkele brieven die dienden voor een biografie van de drukker Plantijn. Deinoot was bovendien graag bereid met Van Almeloveen over zijn werk te corresponderen of, wat vaker moet zijn voorgekomen, persoonlijk te overleggen. Voor zijn correspondent Pitiscus leverde Van Almeloveen ook enkele boeken uit de bibliotheek van Deinoot.

3.3.7. De kring in Zutphen.

In 1684 had Henning Van Almeloveen uit eigen beweging in contact gebracht met Samuel Pitiscus. De filoloog adviseerde Van Almeloveen in zijn brieven over *De Vitis Stephanorum* en Quintilianus, vroeg raad aan zijn jonge correspondent en leende boeken voor zijn eigen projecten. Van Henning moet Pitiscus reeds vernomen hebben hoe behulpzaam Van Almeloveen op het gebied van boeken kon zijn, want ook voor het uitbreiden van zijn bibliotheek riep hij steeds diens hulp in. Uit de correspondentie, die tot 1696 goed te volgen is, blijkt dat beide geleerden elkaar graag bezochten. Veel aandacht werd besteed aan de tekstuitgaven die Pitiscus in die periode verzorgde. Van Almeloveen leende hem daarvoor boeken uit zijn eigen goed voorziene bibliotheek, of uit die van anderen, zoals De Witt en Deinoot. Het is duidelijk dat Pitiscus vooral omwille van de bibliotheek graag bij Van Almeloveen op bezoek ging, maar hij maakte ook gebruik van diens diensten om boeken aan te schaffen. Van Almeloveen stelde zich in deze correspondentie vooral dienstbaar op; zelf vroeg hij maar weinig van zijn vriend. Voor het afbreken van de briefwisseling in 1696 is geen oorzaak bekend. Pitiscus wordt in andere brieven ook niet meer genoemd. Des te opvallender is het dat in 1711 Pitiscus opeens weer een brief schrijft aan Van Almeloveen, waarin geen melding gemaakt wordt van een onderbreking in de correspondentie, maar juist hartelijk wordt gesproken over een bezoek van Van Almeloveen. Het is niet uit te maken of beide geleerden in de tussenliggende periode niet hebben gecorrespondeerd of dat hun brieven niet bewaard zijn gebleven. Waarschijnlijk zijn de onderlinge bezoeken gewoon voortgezet.

Van Pitiscus te Zutphen was het een logische stap naar een andere filoloog en bibliograaf aldaar: Joannes Lomeyer. Volgens Lomeyer hadden Van Almeloveen en hij elkaar leren kennen via Antonius Borremans.[103] Deze Hoornse predikant schreef in 1683 enkele brieven aan Van Almeloveen, vol goede adviezen voor zijn uitgave over de drukkersfamilie Etienne. Helaas is niet bekend hoe Van Almeloveen Borremans had leren kennen. Evenmin zijn er brieven van Van Almeloveen aan de predikant bewaard gebleven. In juni 1683 berichtte Borremans wel dat Lomeyer, nadat Borremans daar op verzoek van Van Almeloveen om gevraagd had, bereid was een vriendschap aan te gaan.[104] Borremans zelf overleed nog datzelfde jaar. De zo onstane correspondentie met Lomeyer had ongeveer hetzelfde karakter als die met Pitiscus. Over en weer werden boeken gestuurd, waarop vervolgens kritiek werd gegeven. Beide geleerden droegen een boek aan elkaar op. Een

---

[102] 6k3 f.205r-v 16 maart 1694 van Deinoot: De Mey gaf Deinoot een brief van Van Almeloveen vergezeld van diens *Amoenitates*.

[103] Johannes Lomeyer, *Dierum genialium sive Dissertationum philologicarum Decas I.* Deventer 1694, in de dedicatie: 'Tu autem, Clariss. Almeloveeni, proxeneta Rev. & Clar. Borremansio, mihi innotuisti, vel ego potius tibi'.

[104] 6k4 f.44r 19 juni 1683 van Borremans.

enkele keer kwamen als geleerd tijdverdrijf ook discussies over algemenere vraagstukken aan de orde. Lomeyer had in Zutphen een bijzonder goed contact met curatoren van de Harderwijkse hogeschool, Van Hekeren en Ripperda. Daarom werd hij in 1692 en 1696 gevraagd om bij zijn kennissen een goed woordje te doen voor Van Almeloveen. Lomeyer deed inderdaad zijn best en de sollicitatie in 1696 had succes; de bibliograaf liet niet na zijn correspondent met een gelegenheidsgedicht te fêteren.[105] De hartelijke correspondentie met Lomeyer bleef in stand tot diens overlijden in 1699.

Gelegenheidsgedichten vormden een belangrijk element in de omgangsvormen tussen veel Nederlandse geleerden. Zij geven vaak ook de sfeer weer, waarin men elkaar ontmoette. Lomeyer deed niets uitzonderlijks, wanneer hij net als andere kennissen van Van Almeloveen dergelijke gedichten schreef. De uitgegeven werken van Lomeyer, Pitiscus en andere kennissen laten zien dat dit in hun kring de gewoonte was; in het voorwerk staan steeds gedichten van dezelfde auteurs. Deze zogenaamde kring bestond behalve uit Lomeyer, Pitiscus en Henning ook nog uit onder anderen Antonius Borremans, de hoogleraar Jacob Perizonius, de Zutphense rector Joannes Flenderus, de jurist en bestuurder Bernard Pleger uit die plaats en de predikant Arnold Moonen uit Deventer.[106] Dat steeds dezelfde namen in het voorwerk van 'Zutphense' uitgaven opduiken, wil overigens niet zeggen dat zij een hechte dichterskring vormden. Wel kan worden verondersteld, en soms op grond van opmerkingen in de briefwisseling van Van Almeloveen worden vastgesteld dat de auteurs elkaar goed kenden. Dat was niet zo verwonderlijk; velen van hen woonden dicht bij elkaar in Zutphen of Deventer.

Van Almeloveen had met de andere bovengenoemde Zutphenaren maar weinig briefcontact. Misschien dat hij ze tijdens een bezoek aan Lomeyer of Pitiscus wel eens ontmoette, maar hij correspondeerde niet regelmatig met hen. De paar brieven die hij in 1706 aan Pleger richtte, gaan steeds over vacatures voor predikanten in Zutphen, waar hij zo graag Sypestein wilde laten aanstellen, met behulp van Lomeyer en Pleger. Ook met Moonen bleef het contact beperkt tot kerkzaken in Deventer. Met Flenderus correspondeerde Van Almeloveen in 1698 en 1700 kort over enkele handschriften die hij wilde lenen. Uit deze brieven wordt overigens duidelijk dat hij Flenderus via Lomeyer had leren kennen en reeds vaker had ontmoet.

3.3.8. Antiquaren en oudheidkundigen

Al vrij snel trachtte Van Almeloveen kennis te maken met geleerden die een grotere faam genoten dan de hiervoor genoemde Zutphenaren. Zo schreef hij in 1684, naar eigen zeggen uit bewondering voor het boek van Joannes Smetius, de Nijmeegse antiquaar aan om een briefwisseling te beginnen. Hij zei er om het contact te vergemakkelijken bij dat zijn vroegere studiegenoot Engelbert van Engelen een eventuele brief van Smetius wel weer bij Van Almeloveen wilde bezorgen. Vanzelfsprekend vormden antiquiteiten het hoofdthema van deze niet erg regelmatige briefwisseling. Van Almeloveen moet in ieder geval een keer op bezoek zijn geweest bij Smetius om diens beroemde antiquiteitenverzameling te bekij-

---

[105] Zie *Amicorum plausus [...]*. Harderwijk 1697. Lomeyer schreef ook een gedicht ter gelegenheid van Van Almeloveens herstel van zijn ziekte in 1695, dat zowel in manuscript als in gedrukte versie bewaard wordt in 7A22.

[106] Zie bijvoorbeeld Lomeyers *Dierum genialium [...] Decas I*, waarin Flenderus en Pleger een gedicht plaatsten en diens *Epimenides sive de veterum Gentilium lustrationibus syntagma* (Zutphen 1700, tweede vermeerderde uitgave), met gedichten en brieven van Moonen, Borremans, Perizonius, Flenderus, Pleger en Pitiscus. In de uitgave van de werken van Quintus Curtius (Utrecht 1685) en Suetonius (Utrecht 1690) door Pitiscus staan bijdragen van Lomeyer, Flenderus en Henning. In Perizonius' weerlegging van Huber, de *Disquisitio de Praetorio* (Franeker 1690), staat een gedicht van Lomeyer.

ken.[107] Twee maal, in 1693 en 1702, probeerde Van Almeloveen de correspondentie weer op te pakken, waarbij hij bekende dat hij zelf nalatig was geweest. Tegelijkertijd klaagde hij tegenover anderen ook wel eens over het gebrek aan enthousiasme van de kant van Smetius. In 1702 was de echte aanleiding om te schrijven overigens wederom een sollicitatie van Sypestein, dit keer in Nijmegen.

Voor het contact met Cuper maakte Van Almeloveen gebruik van de namen van Borremans, Smetius, Lomeyer en Van Beughem als intermediairs, terwijl hij voor de zekerheid ook nog zijn *Opuscula*, gewijd aan oudheden, aan Cuper opdroeg. De correspondentie die na deze degelijke voorbereiding op gang kwam, was aanvankelijk niet erg intensief. Van Almeloveen stuurde telkens beleefd exemplaren van zijn nieuwe publicaties, hetgeen Cuper dan beantwoordde met hetzelfde gebaar. Daarnaast gaf Cuper wat adviezen voor geplande uitgaven van Van Almeloveen. In 1688 beval hij Van Almeloveen bovendien aan bij de Harderwijkse curator Wijnbergen, helaas toen nog zonder succes.

Pas vanaf 1697, na Van Almeloveens verhuizing naar Harderwijk werd de correspondentie met Cuper echt regelmatig en intensief.[108] Tot aan zijn dood wisselde Van Almeloveen jaarlijks vijf à zes brieven met de Deventer geleerde. Het belangrijkste thema was natuurlijk de oudheidkunde, waarbij beide geleerden zich dikwijls verloren in lange uitweidingen over de juiste lezing van een inscriptie. Dat was vooral het geval vanaf 1703, toen Van Almeloveen zich bezig ging houden met een uitgave van de *Fasti Consulares*. Vanaf die tijd, ook na de verschijning van het werk in 1705, werd de correspondentie bepaald door inscripties die konden dienen ter verbetering van het boek. Ook inscripties die door anderen waren uitgegeven, zoals bijvoorbeeld de Palmyrese inscripties die in 1698 door Thomas Smith en Edward Bernard via bemiddeling van Van Almeloveen bij Halma waren gepubliceerd, hadden de belangstelling van Cuper en zijn correspondent.[109] Tussendoor vonden ze ook nog tijd om andere oudheidkundige vraagstukken aan de orde te stellen, waarbij meer dan eens ook de oudheidkundige werken van Antonius van Dale ter sprake kwamen. Van Dale correspondeerde in die tijd met Cuper, nadat Van Almeloveen tussen beide oudheidkundigen had bemiddeld. De politieke functies, waarom Cuper minstens zo bekend staat, zijn in deze briefwisseling totaal niet van belang. Voor Van Almeloveen telde alleen de grote oudheidkundige reputatie van de Deventer geleerde en diens goedgevulde boekenkasten.

In dit verband moet ook nog gewezen worden op de korte briefwisseling die Van Almeloveen voerde met de boekhandelaar, drukker en kabinetbezitter Nicolas Chevalier. Alleen vier brieven van Chevalier zijn bewaard gebleven, waarin hij Van Almeloveen om advies vraagt voor zijn boek *Chronologische tafelen van Keysers, koningen etc.* (Amsterdam 1710), die ook lijsten bevatte van professoren van de Nederlandse universiteiten. In deze brieven komt het kabinet van Chevalier overigens niet ter sprake, hoewel Van Almeloveen daaraan zeker een bezoek heeft gebracht.[110]

---

[107] In 5k9 f.88r-v s.a. (1688) aan Van Loon is sprake van een bezoek aan Smetius.

[108] Voor 1697 wisselden beide geleerden 12 brieven uit; vanaf dat jaar tot 1712 waren dat er 79.

[109] *Inscriptiones Graecae Palmyrenorum, cum Scholiis & Annotationibus Edwardi Bernardi et Thomae Smithi.* Utrecht 1698.

[110] Zie het gastenboek van Chevalier, *Description de la Chambre des Raretez de Nicolas Chevalier avec les noms des amateurs qui m'ont honnoré de leur presence qui ont souscrit chaqu'nt un dictont ou devise à la gloire de la curiositez* (sic) Amsterdam 1694 (inscripties van gasten uit de periode 1692-1706). Het boek is niet chronologisch geordend, maar Van Almeloveens inscriptie (op f.50r) dateert waarschijnlijk uit juli 1694.

3.3.9. Correspondentie met predikanten naar aanleiding van een gemeenschappelijke belangstelling: de bijbelse oudheidkunde

De belangstelling voor de oudheidkunde, en dan met name de bijbelse oudheden, bracht Van Almeloveen niet alleen in contact met Smetius, maar vormde ook het bindende element tussen Van Almeloveen en heel wat andere Nederlandse predikanten. Sinds zijn studietijd, die hij begonnen was met een studie theologie, kende Van Almeloveen veel predikanten. Van huis uit was hij ook al bekend met dit milieu: zijn vader was zijn gehele leven predikant geweest in Mijdrecht. Toen Van Almeloveen zich in Gouda vestigde en in 1693 ouderling van de Waalse kerk werd, kreeg hij nog meer banden met leden van zowel de Nederduitse als de Waalse kerk.

Dit gaat zeker op voor Matthaeus Gargon. Het contact met deze predikant is vermoedelijk reeds in Haarlem ontstaan, waar Gargon in het begin van de jaren tachtig verbleef, toen hij nog geen standplaats had gevonden.[111] Omdat een familielid van Gargon in Gouda woonde, kon het contact gemakkelijk onderhouden worden. De eerste brief die bewaard is gebleven uit 1692 is een brief uit een dan al lopende correspondentie. Deze is voor het grootste gedeelte aan oudheidkundige zaken gewijd, zoals bijvoorbeeld enkele lange brieven uit 1692 over antieke deuren. Bovendien bespraken beide geleerden graag allerlei bijbelteksten, waarvan zij de strekking niet begrepen of de tekst wilden emenderen. Daarnaast deelden zij een belangstelling voor allerlei religie-gebonden volksgebruiken en hun benamingen, zoals het eten van paaseieren met Pasen — die zij graag op een 'wetenschappelijk' manier wilden verklaren — en voor andere oudheidkundige thema's. Uit de paar brieven die van Gargon bewaard zijn gebleven, blijkt dat zij beiden ook graag op 'jacht' gingen naar manuscripten en vooral brieven van geleerden, die nog in privé-collecties bewaard werden.

Van Gargon zijn wel nog enkele gedichten overgeleverd. Zoals menig vakgenoot had Gargon er plezier in zijn gedachten in dichtvorm op papier te zetten.[112] Zo is er van hem een brief in dichtvorm bewaard gebleven en heeft hij een bijdrage geleverd aan de bundel ter gelegenheid van het herstel van Van Almeloveen in 1695 en schreef hij een felicitatiegedicht bij van Almeloveens benoeming in Harderwijk.[113] Bovendien is het merendeel van de uitgaven die hij heeft verzorgd in poëzie.

Een ander element uit deze briefwisseling, dat steeds meer nadruk zou krijgen, waren de pogingen van Gargon om een andere standplaats als predikant te verwerven. Van Almeloveen deed daarvoor in zijn hoedanigheid van ouderling graag zijn best. Tot 1700 ondernam Van Almeloveen verschillende keren aktie om Gargon in een naburige gemeente een baan te bezorgen. Dat liep echter op niets uit en in 1702 vertrok Gargon naar Zeeland. De correspondentie werd toen meteen veel minder intensief. Van Almeloveen verweet Gargon enkele malen dat die in plaats van naar Zeeland verhuisd te zijn net zo goed op de maan had kunnen zitten; zo weinig liet hij nog van zich horen.[114] Een andere kennis van Van Almeloveen in Zeeland, de arts Simon du Buisson, moest eraan te pas komen om het

---

[111] *Livre synodal [...] 1563-1686*. La Haye 1896 I, 816, 825, 828, 831, 842: 'Afin que les Eglises sachent ou trouver les Ministres sans emploi au milieu de nous, elles sont adverties que [...] Matthieu Gargon à Haarlem'.

[112] Zie 7A22 (ongefolieerd) 16 september 1693 van Gargon, waarin hij twee gelegenheidsgedichten van zijn hand meestuurt.

[113] In 6k13 f.276r, 13 oktober 1696 aan Gargon is sprake van het gedicht op Van Almeloveens herstel na diens ziekte in 1695. Het gedicht ter gelegenheid van zijn professoraat is bewaard in manuscript (7A22) en in de gedrukte gelegenheidsbundel.

[114] 6k14 f.116r-v 1 september 1704 aan Gargon: 'Non ad Zelandos, seu Mattiacos, vocantur enim *Maatzeeuw*, sed ad Indos et ultra solis Lunaeque vias degentes populos videris profectus, ex quo Nieulandiam reliquisti'.

briefcontact te herstellen. In 1710 schreef Van Almeloveen zijn laatste brief, grotendeels identiek aan twee eerdere brieven waarop Gargon blijkbaar niet had gereageerd.

Ondertussen was Van Almeloveen in 1694 ook gaan schrijven met zijn neef Joannes Van Vechoven die predikant was in Tiel. Uit deze correspondentie blijkt dat het vooral Van Almeloveen was, die bovengenoemde vraagstukken over paaseieren en pinksterbloemen aan de orde stelde. Door Van Almeloveen werd Gargon ook met Van Vechoven in contact gebracht, terwijl Sypestein bij dergelijke discussies eveneens steeds om zijn mening werd gevraagd, die op zijn beurt soms nieuwe vragen te berde bracht. De briefwisseling tussen de neven staat vol van dergelijke vraagstukken. De verklaring van bijbelteksten, bijbelse uitdrukkingen en bijbelse geschiedenis blijft tot en met de laatste brief uit 1711 het hoofdthema. Het was in deze kringen een aangenaam gezelschapsspel om elkaar vraagstukken op te geven, die in de vrije tijd konden worden opgelost.

Van Almeloveen vroeg daarnaast nog af en toe een ander soort gunst van Van Vechoven. Toen deze nog in Tiel woonde, was hij namelijk redelijk goed bevriend met een van de curatoren van de Harderwijkse universiteit, Lidt de Jeude. Van Almeloveen moet de Tielse burgemeester wel eens bezocht hebben. Van Vechoven zorgde er met een krachtige aanbeveling voor dat zijn neef benoemd werd en later ook een tweede hoogleraarschap en een rectoraat verwierf. Van Vechovens vooraanstaande positie in de kerk was voor Van Almeloveen aanleiding verschillende kandidaat-predikanten in de aandacht van zijn neef aan te bevelen. Op zijn bescheiden wijze bood Van Almeloveen ook wel eens aan voor Van Vechoven te bemiddelen, maar deze verwierf op eigen kracht eerst een aanstelling als predikant in Delfshaven en uiteindelijk in 1709 een professoraat geschiedenis en 'philologia sacra' in Dordrecht.

De derde predikant die in deze groep thuishoort is Joannes D'Outrein. Van Almeloveen werd bij de vooraanstaande Arnhemse predikant aanbevolen door Jacob Perizonius, die de theoloog al in Franeker had leren kennen. Van Almeloveen had in Arnhem al enige kennissen (onder andere een tak van de familie, De Haes), maar een relatie met een vooraanstaand persoon als D'Outrein was erg gewild; daarvoor was een goede introductie noodzakelijk. Perizonius veronderstelde terecht dat D'Outrein Van Almeloveen zou kunnen ondersteunen bij zijn sollicitatie te Harderwijk. Mede dank zij D'Outreins hulp werd Van Almeloveen benoemd. Vanaf die tijd ontspon zich een correspondentie tussen beide geleerden, die tot 1704 redelijk frequent zou blijven. Bovendien brachten ze elkaar dikwijls een bezoek, bijvoorbeeld wanneer een van hen bij gelegenheid van een kerkelijke synode op reis was.

Behalve vanwege zijn kwaliteiten als patroon — D'Outrein steunde Van Almeloveen ook bij zijn sollicitaties naar het professoraat in de medicijnen en rectoraten en bemiddelde desgevraagd voor kandidaat-predikanten — werd hij door Van Almeloveen meestal aangeschreven over theologische en oudheidkundige kwesties, waarmee zij hun tijd aangenaam doorbrachten. Vaak betrof het vraagstukken waarover ook al de mening van Van Vechoven gevraagd was, een goede bekende van D'Outrein. Van Almeloveen had steeds veel interesse in de tractaten die zijn correspondent publiceerde en schreef telkens in reactie een lange brief met op- en aanmerkingen. Bij gelegenheid werkte hij ook mee aan de totstandkoming van een nieuw werk. Zo leende hij van Van Dale enkele boeken die D'Outrein goed kon gebruiken en vroeg hij al zijn correspondenten om advies over een beeldje dat in het bezit van de predikant was en dat deze graag in een publicatie wilde beschrijven.

Net als de briefwisseling met Van Vechoven lijkt ook het contact met D'Outrein te zijn verwaterd toen deze een andere aanstelling kreeg. Na 1703, het jaar waarin D'Outrein docent filosofie en bijbelse oudheidkunde aan de Illustere school te Dordrecht werd, is er

nog maar een brief bekend. Wellicht zijn andere brieven verloren gegaan, want in Van Almeloveens brief uit 1707 wordt niet van enige onderbreking gerept.

In dit rijtje predikanten hoort eigenlijk ook Van Almeloveens familielid Rochus de Haes thuis, hoewel de briefwisseling met hem toch een ander karakter heeft dan die met de andere predikanten. Met De Haes schreef Van Almeloveen, nadat hij in 1697 door hem attent was gemaakt op een aanstelling in Harderwijk, vrijwel uitsluitend over vacatures die voor zijn correspondent interessant konden zijn. Opmerkelijk is het verschil in positie die de bovengenoemde predikanten in Van Almeloveens correspondentie innamen en de thematiek van de respectievelijke briefwisselingen. Van Vechoven en D'Outrein traden daarin meestal op als de initiatiefnemers van — en autoriteiten in — een geleerde gedachtenwisseling. Sypestein en Gargon werden dikwijls uitgenodigd zich te mengen in deze filosofische en filologische discussies, maar De Haes nam in het geheel geen deel aan dit geleerde tijdverdrijf. Van Almeloveen wierp zich voor de laatstgenoemde drie predikanten vaak op als beschermheer en patroon bij sollicitaties — waarvoor hij vaak de hulp van D'Outrein inriep — maar dit thema nam verhoudingsgewijs in de correspondentie met De Haes de meeste ruimte in beslag.

3.3.10. Hoogleraren

Reeds lang voor zijn aanstelling in Harderwijk was Van Almeloveen goed bekend met het academische milieu. Utrechtse hoogleraren kende hij al vanaf zijn studietijd en de Amsterdamse hoogleraar Francius had hij in zijn toenmalige woonplaats leren kennen. Zo langzamerhand kwam hij ook met professoren van andere universiteiten in contact. Een van de eersten was Jacob Perizonius, een leeftijdgenoot van Van Almeloveen, met wie hij sinds 1686 correspondeerde. Via Rhenferd, een andere hoogleraar uit Franeker met wie hij reeds in contact stond, leerde hij Perizonius kennen, vermoedelijk tijdens een bezoek aan Franeker. Over de redenen van dit bezoek en de aanleiding van het contact met Rhenferd is verder niets bekend. Met Perizonius zou de briefwisseling, in tegenstelling tot die met Rhenferd, vanaf 1690 zeer frequent en langdurig zijn.

Nadat Van Almeloveen in 1686 spontaan zijn hulp had aangeboden voor Perizonius' uitgave van Valerius Maximus, een uitgave die pas postuum door een leerling van Perizonius verzorgd zou worden, ontspon zich tussen beiden een uitgebreide correspondentie. Daarin speelden de uitgaven die Perizonius op stapel had staan de hoofdrol. Van Almeloveen gaf advies en leende boeken uit. Soms schakelde hij ook de hulp van anderen in, zoals in 1692, toen hij van Joachim Fredericus Feller een collatie van Valerius Maximus-manuscripten kreeg voor Perizonius. Deze stuurde als dank voor alle trouwe hulp steeds alle teksten van zijn hand die in druk verschenen waren.

In de eerste brieven van Van Almeloveen klinkt een groot ontzag voor Perizonius door, een eerbied die verklaart waarom Van Almeloveen zich zo dienstbaar opstelde. De bekentenissen van deze ongelijke verhouding zwakten langzamerhand iets af, maar vermoedelijk heeft Van Almeloveen zich, ook toen hij zelf hoogleraar was geworden, nooit de gelijke van Perizonius durven voelen.[115] Langzamerhand waagde Van Almeloveen het echter ook zelf eens advies te vragen. Hij stuurde steeds zijn nieuwste publicaties, waarover

---

[115] Dit blijkt bijvoorbeeld uit zijn — zeer breedsprakige en lofrijke — opmerkingen over Perizonius als zijn voorbeeld in de welsprekendheid. 6k13 f.433r-v 8 juli 1698: '(Perizonius' oratio de pace) quibus ego ita sum captus delectatusque, ut plus simplice vice ad eas redierim regustaturus summam illam copiam, facultatemque dicendi, singularem quam natura tibi elargita est. Ita me deus amet, aut ego prorsus fallor, aut Tu tanta arte ac solertia, tanto studio atque artificio eas conscripsisti, ut omnes alias, ante abs te confectas, multis parasangis superent. [...] Mihi certe perfectae orationis normae habentur exempla, quae si vel ex parte potero assequi aut exprimere sane profuero'.

hij Perizonius'oordeel en waarop hij eventuele aanvullingen vroeg. Perizonius was ook zijn vraagbaak bij kwesties die door zijn correspondenten aan de orde werden gesteld. Het belangrijkste onderwerp waarvoor Van Almeloveen steeds de hulp van Perizonius inriep, was echter zijn ambitie om zelf hoogleraar te worden. Al in 1691 informeerde hij bij Perizonius of er misschien in Franeker een plaats vacant was voor een hoogleraar geneeskunde. Perizonius gaf hem steeds eerlijke en nauwkeurige adviezen, ook toen hij in Leiden was gaan wonen, en bracht hem met andere hoogleraren ter plaatse in contact. De verschillende sollicitaties die Van Almeloveen met de hulp van Perizonius in de jaren negentig te Leiden en Groningen ondernam, mislukten echter allemaal. Toch had Van Almeloveen uiteindelijk zijn hoogleraarschap ten dele aan zijn vriend te danken. Toen hij in 1697 in Harderwijk solliciteerde, bracht Perizonius hem in contact met Joannes D'Outrein, die hem weer introduceerde bij enkele curatoren. Belangrijker nog was de hulp die Perizonius hem gaf bij het schrijven en vervolmaken van zijn inaugurele rede. In het vroege voorjaar van 1697 kwamen de twee vrienden regelmatig bijeen om de tekst te bespreken, nadat via de post verschillende versies van de tekst waren uitgewisseld. De goede adviezen van Perizonius zorgden ervoor dat Van Almeloveen zijn rede in april vlekkeloos uit het hoofd kon uitspreken.

Een ander thema dat regelmatig aan de orde kwam in de correspondentie met Perizonius, waren de vele 'lettertwisten' waarin Perizonius verwikkeld was. Dat begon al met zijn ruzie met Ulrich Huber in Franeker 1691, en zette zich voort in Leiden, waar Perizonius het niet kon laten te reageren op uitlatingen van andere collega's zoals Francius en Gronovius, of van de journalist Jean Le Clerc. Van Almeloveen had tegenover deze onaangename hebbelijkheid van Perizonius een ambivalente houding. Enerzijds maande hij zijn vriend tot kalmte, omdat ruzies niet bevorderlijk waren voor de prestaties van een geleerde,[116] maar anderzijds had hij grote belangstelling voor elk polemisch geschrift dat Perizonius produceerde en dat deze hem ook steeds toestuurde. In zijn bibliotheek had hij dan ook heel wat pamfletten van de hand van Perizonius en van diens tegenstanders.[117]

Vanaf het begin van hun correspondentie ontmoetten de twee geleerden elkaar geregeld. Vaak kostte het regelen van zo'n bezoek heel wat moeite, omdat de Leidse professor maar weinig tijd had om even de stad uit te gaan. Vandaar dat hij, ondanks het verzoek van Van Almeloveen, ook niet bij het *convivium* aanwezig kon zijn. Toen Van Almeloveen eenmaal in Harderwijk woonde, was een ontmoeting veel zeldzamer. De correspondentie werd ook minder regelmatig. Van Almeloveen vroeg zijn vriend nog eens om advies voor een voorgenomen uitgave en vroeg hulp voor andere correspondenten, die hij ook met Perizonius in contact bracht, bijvoorbeeld Christophorus Cellarius. Maar langzamerhand hield een brief niet meer in dan een begeleidende tekst bij een boek dat gestuurd werd, met wat nieuwtjes over collega's en kennissen. De laatste brief van Van Almeloveen uit 1710 is er zo een.

Perizonius was Van Almeloveens introductie in het Leidse academische milieu. Via hem leerde hij in 1695 de botanicus Petrus Hotton kennen, hoewel niet valt uit te sluiten dat hij al eerder in Amsterdam met hem had kennisgemaakt. Er zijn maar weinig brieven

---

[116] 6k13 f.130v 8 januari 1696: 'At vereor ut exortum recens hoc Te inter ac Francium bellum omnem occupaturum sit horam, si non et tuam mentem, adeo ut ne serio quidem de Suetonio ac Aeliano intra aliquot menses sis cogitaturus'.

[117] Leiden BPL 337, 13 december 1695 aan Perizonius: 'Rumor [...] esse nempe bellum literarum Te inter et Francium exortum haud exiguum, imo nos brevi visuros indicia quae constanter hoc satis affirmabunt quod nollem utique factum'. Van Almeloveen bezat volgens de veilingcatalogus van zijn bibliotheek in ieder geval *De praetorio* (Franeker 1690), een werk tegen Huber gericht, dat Perizonius hem op 11 december 1690 stuurde. Perizonius stuurde ook teksten tegen Francius (30 maart 1696) en Gronovius (16 maart 1703) aan zijn correspondent.

over van de correspondentie met Hotton, die in 1695 vooral gaat over Van Almeloveens pogingen een hoogleraarsplaats, waar dan ook, in de wacht te slepen. Hotton had in dat jaar twee betrekkingen aangeboden gekregen, in Groningen en in Leiden, en voor de laatste gekozen. Blijkbaar had hij vervolgens Van Almeloveen aanbevolen bij de Groningse curatoren. De volgende brieven van Hotton uit 1703 en 1707 gaan alleen maar over de geneeskunde: Hotton gaf advies voor Van Almeloveens voorgenomen heruitgave van Coelius Aurelianus en vroeg bijzondere planten voor de Leidse hortus. De brieven die Van Almeloveen in die jaren aan Hotton moet hebben gericht, zijn verloren gegaan.
Tenslotte correspondeerde Van Almeloveen in dezelfde periode (rond 1695) met Joannes van Marck, Leids theoloog en vermoedelijk familie van Van Almeloveen, althans, zo wordt hij door hem aangesproken. Van Marck was in Franeker ook al een collega van Perizonius geweest. Opnieuw waren Van Almeloveens sollicitaties in Leiden en Groningen het thema. Een latere brief uit 1700 besprak alleen een nieuw verschenen boek van Van Marck.

3.4. De correspondentie met buitenlandse geletterden

Het jaar 1687 was voor de correspondentie van Van Almeloveen een overgangsjaar. Op grotere schaal dan voorheen nam hij het initiatief om zijn correspondentienetwerk uit te breiden met geleerden uit geheel Europa. In eerste instantie richtte hij zich vooral op een uitbreiding in de Duitse Landen en in Frankrijk, waar hij snel succes had door de bemiddeling van in het ene gebied Tollius en Thomasius en in het andere land Graevius en Gallaeus. Deze bemiddeling zorgde voor een sneeuwbaleffect: de correspondenten met wie Van Almeloveen via de bovengenoemde intermediairs in contact kwam, brachten op hun beurt nieuwe relaties met zich mee, die na enige tijd ook in de correspondentie werden opgenomen.

3.4.1. Het contact met Franse geleerden en de rol van Graevius

Voor de Franse contacten was het vooral zijn oude leermeester Graevius die Van Almeloveen de gelegenheid gaf zijn correspondentienetwerk uit te breiden. Hoewel dat misschien niet altijd zo duidelijk blijkt uit de correspondentie tussen beiden — belangrijke onderwerpen bespraken zij immers niet per brief maar in persoonlijke gesprekken — moet Van Almeloveen meer in het algemeen bij de uitbreiding van zijn netwerk sterk op Graevius hebben geleund. Reeds in 1684 erkende hij in een brief aan Graevius, hoeveel zijn vroegere hoogleraar voor hem betekende voor de opbouw van zijn correspondentienetwerk.[118] Zijn kennissenkring in de jaren negentig vertoont sterke overeenkomsten met die van Graevius, zeker voor zover het gaat om de correspondenten in de Duitse Landen. Een vergelijking met het correspondentienetwerk van Graevius leert dat hij 33 van zijn ruim 150 correspondenten deelde met Van Almeloveen. Onder hen zijn juist de meest vooraanstaande geleerden met wie Van Almeloveen correspondeerde of trachtte te corresponderen:

[118] Thott 1258, f.12, 28 november 1684 aan Graevius: 'Numquam magis Tua in me clarissime Graevi experior merita, meam vero negligentiam, quam ubi ad eruditos literae mihi sunt exarandae. Quippe si occasionem respiciam vel ipse vel nomen Tuum percelebre eam mihi parare solet, ut aliquoties deprehendi, et praesens testis est'.

Edward Bernard, Carpzov, Cuper, Franck de Frankenau, Gale, Huet, Magliabechi, Ménage, Petit en Smith.[119]

De enige personen met wie hij Van Almeloveen het contact aantoonbaar aan de Utrechtse filoloog te danken had, woonden echter niet in de Duitse Landen, maar in Frankrijk. In 1684 probeerde Van Almeloveen op aanraden van Graevius met Gilles Ménage in contact te komen, die hem ook eventueel bij zijn werk zou kunnen helpen.[120] Graevius had zijn Franse correspondent het laatste werk van zijn pupil toegestuurd, *De Vitis Stephanorum*, waarop Ménage te kennen had gegeven dat hij wel over aanvullingen beschikte.[121] Graevius spoorde daarop zijn leerling aan om nu zelf Ménage te schrijven, wat Van Almeloveen pas durfde na zijn brief aan Graevius te hebben voorgelegd. In deze brief vroeg hij behalve om de aanvullingen ook om gegevens over Isaac Casaubon. Een en ander had succes. Ménage stuurde vriendelijke brieven met allerlei geschenkjes terug, en met de beloofde aanvullingen. Er is overigens geen spoor van contact met Ménage na 1687.[122]

De snelle reactie van Ménage had Van Almeloveen niet alleen te danken aan Graevius. Jacob Gallaeus, die toen als predikant in Parijs werkzaam was, trad in deze jaren op als tussenpersoon voor zowel Graevius als Van Almeloveen bij Ménage, Huet, Petit en andere beroemde Franse geleerden. Het welslagen van een introductie bij Petit trachtte Van Almeloveen bovendien nog te bevorderen met de dedicatie van *Celsus* aan de Franse medicus. Van Almeloveen wenste van Petit, behalve een regelmatige briefwisseling over hun eigen vakgebied, ook informatie over andere Parijzenaars en hun werk. Petit reageerde daarop met een dedicatie aan Van Almeloveen.[123] Het overlijden van Petit snel daarna verhinderde echter dat Van Almeloveen veel profijt van deze relatie heeft kunnen hebben.

Graevius was ook de verbindende schakel met Pierre Daniel Huet en Jean Hardouin. Hoewel Van Almeloveen beiden al sinds 1686 via Gallaeus allerlei geschenken toezond, had hij pas in 1692, na de bemiddeling van Jacques Basnage, succes bij Huet.[124] Met hem correspondeerde hij vooral over de brieven van beroemde geleerden die hij met de hulp van Huet wilde verzamelen, ten behoeve van zijn Casaubon-uitgave. In 1694 werd voor dit werk ook Hardouin ingeschakeld, die Van Almeloveen al in 1688 had aangeschreven na bemiddeling van Graevius en Gallaeus.[125] Hardouin leverde behalve de gevraagde brieven ook nog informatie uit manuscripten van Celsus, Coelius Aurelianus en Quintilianus uit zijn eigen bibliotheek en die van anderen.

Tenslotte deed Van Almeloveen voor het Casaubon-project een poging om in contact te komen met de — uit Frankrijk afkomstige — geleerde Antoine Teissier, die in die

---

[119] Zie A.H. Laeven, *The 'Acta Eruditorum' under the Editorship of Otto Mencke (1644-1707. The History of an International Learned Journal between 1682 and 1707.* Amsterdam 1990, voor enkele gegevens over Graevius' hechte connecties met Duitse geleerden.

[120] Zie voor de connecties van Ménage met Graevius R. Maber, 'La correspondance de Gilles Menage', *Etudes littéraires de la littérature française au XVIIe siècle* 41 (1988) 27-34.

[121] Thott 1258, 12, 28 november 1684 aan Graevius: Hierbij stuurt Van Almeloveen zijn brief aan Ménage, wil Graevius de tekst nakijken? Als Van Almeloveen met geleerden moet corresponderen, heeft hij veel aan Graevius te danken. 6k10 f.47 20 november 1684 van Graevius: Graevius heeft de brief van Van Almeloveen aan Ménage gelezen en goedgekeurd. 6k12 f.30a r, eind 1684 aan Ménage: Ménage bood Van Almeloveen via Graevius aanvullingen op *De Vitis Stephanorum* en Graevius spoorde tot schrijven aan.

[122] Behalve dit geval zijn er geen concrete aanbevelingen door Graevius bij geleerden uit zijn kennissenkring ten behoeve van Van Almeloveen gevonden.

[123] *Petri Petiti Philosophi et Doctoris Medici de Natura et Moribus Anthropophagorum dissertatio.* Utrecht 1688.

[124] 6k10 f.53 2 april 1692 van Huet: al eerder kreeg Huet boeken van Van Almeloveen, maar nu ook brieven.

[125] 6k10 f.61b 29 januari 1688 van Hardouin: Graevius heeft Van Almeloveen al tegenover Hardouin geprezen en nu heeft Van Almeloveen ook nog een boek ten geschenke gestuurd. Nu wil Hardouin iets terug doen.

periode in Bern werkte. Graevius had Van Almeloveen gesuggereerd dat zich in Bern de geschriften van Bongars bevonden, die een goede vriend was geweest van Isaac Casaubon. Mogelijk lagen er ook brieven van of aan de laatste in de Bongars-collectie.[126] Behalve dat Teissier, hoe bereidwillig hij ook was om Van Almeloveen van dienst te zijn, te Bern weinig concreets kon ontdekken, raakte Van Almeloveen door de verschillende verhuizingen van Teissier al snel diens spoor bijster. Ondanks pogingen het contact via onder anderen Jacques Basnage en enkele Duitse kennissen te herstellen, brak de correspondentie af.[127]

Geen van Van Almeloveens contacten in Frankrijk bleek van lange duur te zijn. Afgezien van het feit, dat Van Almeloveen weinig geluk had met de gezondheid van zijn Franse correspondenten — Petit en Ménage kwamen snel te overlijden — bleek ook de aan- of afwezigheid van Gallaeus als 'steunpunt' van wezenlijk belang. Na diens vertrek uit Parijs in 1688 breidden de Franse contacten zich niet meer uit en de bestaande hielden langzamerhand op. In 1695 was ook het laatste contact met een Franse geleerde verbroken.

3.4.2. De Duitse Landen

3.4.2.1. Correspondenten via Tollius

De rondgang van Jacob Tollius langs Duitse centra van geleerdheid had ook positieve gevolgen voor Van Almeloveens correspondentienetwerk. Joannes Reiske, rector in Wolfenbüttel, was in 1687 de eerste geleerde met wie Van Almeloveen via Tollius' tussenkomst kennismaakte. Tollius had zich hiervoor ingespannen, omdat hij vermoedde dat Van Almeloveen wel profijt van dit contact zou kunnen hebben.[128] Reiske kon in de bibliotheek van Wolfenbüttel gemakkelijk een collatie maken van enkele Quintilianushandschriften voor de voorgenomen uitgave van zijn leerling. Die editie was aanvankelijk ook het belangrijkste thema in de briefwisseling. Daarnaast kwamen ook af en toe uitgaven van Reiske zelf ter sprake. Zo lang Reiske nog bezig was met de collatie, stuurde Van Almeloveen regelmatig presentexemplaren van zijn pas verschenen werken. Maar toen Reiske de collatie voltooid had in 1688, nam ook de frequentie van de correspondentie af. Er werden nog wel boeken over en weer gestuurd, maar het was duidelijk dat de noodzaak om te blijven schrijven verdwenen was. In 1694 werd het contact verbroken. In 1697 durfde Van Almeloveen Reiske niet meer te schrijven, omdat Reiske een van degenen was, die al lang niets meer van zich hadden laten horen.[129]

In Wenen ging Tollius vervolgens met nog meer ambitie te werk: hij probeerde voor Van Almeloveen een correspondentie op gang te brengen met de lijfarts van de keizer, Beckers, die zijn pupil misschien in de gunst van de keizer kon aanbevelen. Later bleek dat Tollius daarbij zelfs een adelbrief voor Van Almeloveen op het oog had, waaraan de laatste echter niet veel behoefte gevoelde.[130] De correspondentie tussen Beckers en Van Almeloveen, twee mannen die weinig meer gemeen hadden dan hun vak, vooral de antieke geneeskunde, verliep vrij stroef en oppervlakkig. Van Almeloveen poogde via Beckers wat

---

[126] 5k9 f.96r-97v 1 september 1689 aan Teissier.

[127] 6k12 f.221v-222v 10 april 1693 aan Ludolf.

[128] 6k3 f.156r-157v 1 februari 1687 van Tollius.

[129] 6k13 f.345r-346v 16 februari 1697 aan Lobetanz: 'Silet, quod valde doleo, etiam Reiskius [...] Tacet Muhlius imo alii, quos evocare non audeo amplius'.

[130] 6k3 f.136r-137v 6 juli 1687 van Tollius; 5k9 f.50r-52v 12 juli aan Tollius: 'Neque leve sit aut minoris momenti, centum et plures persolvere ducatos, et ita non meritis, sed pecunia parare nobilitatem. Is vere nobilis, non qui genere aut prosapia, sed qui studio et literis nobilis est'; ibid. f.48r-49r 15 juli 1687 aan Beckers: 'Intellegi Te omnem quam possis adhibere diligentiam ut Nobilium adscribar numero, quo honore neutiquam me digner'.

materiaal uit de keizerlijke bibliotheek voor zijn voorgenomen studie over antieke baden en een nieuwe editie van Celsus te krijgen, maar waarschijnlijk is dat nooit gelukt, omdat Beckers al snel liet weten dat hij het te druk had met belangrijker bezigheden.[131] Toen Tollius weer uit Wenen was vertrokken, hield ook de correspondentie met Beckers op.

Tollius was op zijn rondreis ook bij de beroemde *polyhistor* Daniel Georg Morhof op bezoek geweest. Toen deze in 1689 een brief van Van Almeloveen ontving, kon hij zich Tollius waarschijnlijk nog wel herinneren, maar het duurde in ieder geval tot het volgende jaar voor Van Almeloveen een eerste antwoord ontving.[132] Van Almeloveen vroeg Morhof of deze nog vindplaatsen kende van onuitgegeven brieven van beroemde geleerden, met name in verband met de Casaubon-uitgave. Morhof stelde daarnaast veel belangstelling in Van Almeloveens voorgenomen uitgave van de *Bibliotheca promissa et latens*, maar hij zou het eindresultaat niet meer onder ogen krijgen; hij overleed in 1691.

Morhof had zijn correspondent nog wel de weg kunnen wijzen naar mensen die mogelijk meer wisten van brieven van Casaubon die in Kiel en omgeving bewaard zouden kunnen zijn. Zo kwam Van Almeloveen in contact met Joannes Moller en enkele andere geleerden, die echter niet erg toeschietelijk waren met materiaal en informatie. Van Almeloveen deed zijn verzoek om hulp aan Moller pas in 1694, met als ondersteuning voor zijn verzoek een passage uit de *Polyhistor* van Morhof, waarin hun 'gemeenschappelijke vriend' had geschreven dat Moller ook enkele brieven zou bezitten.[133] Moller deed zijn best; hij stuurde alles wat hij zelf bezat en schakelde anderen in, maar dat leverde niets concreets op. Veel later zou Van Almeloveen ook nog via J.A. Fabricius een poging wagen.[134] Mogelijk is Van Almeloveen via Morhof in 1690 ook in contact gekomen met Vincent Placcius, aan wiens werk over plagiaat en aanverwante zaken hij later in samenwerking met Bayle en Deckherr een bijdrage zou leveren.

3.4.2.2. Epistolaire relaties via Thomasius: de kring in Leipzig

De terugkeer van Van Almeloveens studievriend Gottfried Thomasius naar zijn vaderstad Leipzig eind 1687 bood, hoewel beide vrienden het afscheid zeer betreurden, eveneens grote voordelen. Zodra hij weer thuis was, na een reis waarbij hij eveneens een goed woordje voor Van Almeloveen deed bij verschillende geleerden,[135] trachtte hij familie en bekenden te interesseren voor een briefwisseling met Van Almeloveen. Hiervoor was deze hem zeer dankbaar.[136] Thomasius, door het huwelijk van zijn zuster verwant aan de geleerde Joachim Feller en via zijn zwager ook een kennis van diens mederedactielid van de *Acta Eruditorum*, F.B. Carpzov, slaagde er na enig aandringen en het veelvuldig overbrengen van de groeten van zijn vriend in hen te interesseren voor contacten met Van Almeloveen: in 1689 schreef deze rechtstreeks aan Feller. Feller schreef een vriendelijke brief terug, waarin hij vertelde dat hij Van Almeloveens *De Vitis Stephanorum* in de *Acta* had gerecenseerd.[137] Het was juist omwille van hun journalistieke activiteiten dat Van

---

[131] 6k4 f.64r-65v 14 november 1686 van Beckers.

[132] BSB f.31r-32v 16 november 1690 van Morhof.

[133] 6k12 f.311r-v 29 maart 1694 aan J. Moller.

[134] 6k13 f.660r 21 oktober 1701 aan Fabricius: 'Si Morhofio in Polyhistore stare liceat, uti nullus dubito, apud Mothium Danum latent nonnullae quas frustra petii; si nosti viam aut aditum quo liberes e carceribus magnam apud me inibis gratiam'.

[135] Thomasius deed onderweg ook Frankfurt aan, waar hij op bezoek ging bij Job Ludolf. Thomasius sprak met de geleerde ook over Van Almeloveen en diens werk. BSB (signatuur onbekend) 7 december 1687 van Thomasius.

[136] 5k9 f.55r-56r 1 januari 1688 aan Thomasius: 'Gratias Tibi ago maximas quod viros cl. affines Tuos, Graevium et Carpzovium imprimis meo nomine salutas, quorum amicitias summopere dudum, uti scis, desidero'.

[137] *Acta eruditorum* 1684, 202-207.

Almeloveen met Feller en zijn collega Carpzov in contact had willen komen. Maar Feller kon Van Almeloveen nog met meer zaken van dienst zijn. Als bibliothecaris kon hij nagaan of er in bibliotheken in Leipzig en omgeving nog onuitgegeven brieven van Casaubon waren.[138]

De kennismaking met Feller verliep overigens niet alleen zo voorspoedig vanwege de bemiddeling van Thomasius. Ook Graevius bezat familiebanden in Leipzig en correspondeerde met vele geleerden in die contreien. De goede naam en faam van zijn vroegere hoogleraar zullen Van Almeloveen zeker geholpen hebben.[139] Jacob Tollius had bovendien op zijn reis naar Italië Leipzig aangedaan en vele bekende geleerden aldaar bezocht, onder wie ook Feller en Carpzov en de broer van Graevius.[140] In zijn brieven aan Van Almeloveen deed Tollius daar al verslag van.[141] Ongetwijfeld heeft hij tijdens zijn bezoek ook de naam van zijn vroegere leerling meermalen genoemd. Zo ontstond een hartelijke, maar kortstondige correspondentie. Als een echte vriend stuurde Feller nog een passend gedicht bij gelegenheid van het overlijden van Van Almeloveens vrouw en kind, maar door de onbetrouwbaarheid van de betreffende postverbinding kwam het gedicht nooit aan. Een jaar later kwam Feller door een val uit het raam te overlijden. Ondanks verschillende pogingen van Van Almeloveen om een ander exemplaar van Fellers gedicht te achterhalen via zijn Leipzigse kennissen, zou hij het nooit te zien krijgen.

Voor Van Almeloveen bleef slechts het contact met Fellers zoon, Joachim Fredericus, over, op wie Feller senior hem al eerder had geattendeerd. Joachim Fredericus zou mogelijk naar de Republiek komen, iets waar van Almeloveen zich zeer op verheugde.[142] Het kwam er echter niet van. Het contact met de jonge Feller bestond uit een zeer spaarzame, onregelmatige briefwisseling waarin brievenverzamelingen van 'viri illustres', een ware passie van beide correspondenten, de hoofdrol speelden. Feller zocht voor Van Almeloveen op zijn reizen langs bibliotheken naar onuitgegeven brieven van Casaubon en stuurde ze op. Maar ook Van Almeloveen had goede tips voor Feller, die op zijn beurt eveneens bezig was met de voorbereiding van een brievenuitgave.[143] Daarnaast greep Van Almeloveen het contact met Feller junior aan om informatie te krijgen over zijn andere Leipzigse kennissen, die evenmin steeds even trouwe correspondenten waren.

Veel belangrijker dan het contact met Feller was de briefwisseling met Carpzov, die iets later, in 1691, ontstond en die in totaal 53 brieven omvat. Als redacteur van de *Acta Eruditorum* was hij voor Van Almeloveen een onuitputtelijke bron van informatie over alles wat de Republiek der Letteren betrof. Daarnaast kon hij Van Almeloveen goed adviseren bij zijn projecten en was hij in staat hem als het ware 'vers' van de boekenmarkt nieuwe boeken te sturen. De verzending daarvan was in het boekencentrum Leipzig, waar de Van Waesberges ook regelmatig aanwezig waren, nooit een probleem. Carpzov had eveneens voordeel bij de correspondentie met Van Almeloveen. Deze informeerde hem

---

[138] 5k9 f.99r-100r 9 oktober 1689 aan Feller.

[139] Een enkele keer maakte Van Almeloveen in zijn brieven aan Leipzigers gebruik van Graevius' naam, hoewel niet bij het eerste contact. Zie 5k9 f.111r-112v 18 oktober 1690 aan Feller.

[140] Feller noemt Tollius' bezoek in BSB 230r-231v 22 oktober 1689, evenals Thomasius' bemiddeling.

[141] 6k3 f.115r-v 21 maart 1687 van Tollius: Feller en Carpzov hebben Tollius zeer vriendelijk ontvangen, evenals de broer van de Utrechtse hoogleraar Graevius.

[142] 5k9 f.159r-161v 22 augustus 1691 aan Feller jr: Fellers vader schreef al eens dat zijn zoon zou komen, hij is van harte welkom.

[143] 6k13 f.171r-172v 18 maart 1696 aan Feller: misschien kan J. Moller uit Flensburg Feller introduceren bij een zekere Mothius, die veel brieven bezit. Deze reageerde niet op een verzoek van Van Almeloveen, wellicht is hij wel bereid Feller te helpen.

uitstekend over het laatste nieuws uit de Nederlanden en stuurde vaak boeken van vrienden en collega's die eventueel voor bespreking in de *Acta* in aanmerking kwamen.

Omdat Carpzov zo goed op de hoogte was van alle actuele ontwikkelingen, kon hij Van Almeloveen ook in contact brengen met andere geleerden die deskundig waren op een terrein waarover hij wilde publiceren of die zelfs daarin zijn concurrenten waren. In 1692 ontstond zo een korte briefwisseling met Christian Gryphius uit Breslau, over wie Van Almeloveen van Carpzov te horen had gekregen dat hij eveneens bezig was met onuitgegeven boeken en plagiaat, een thema dat hij net in zijn *Bibliotheca promissa et latens* had behandeld.[144] Pas in 1694 kreeg Van Almeloveen antwoord, toen zijn vroegere hoogleraar De Vries bij Gryphius op bezoek ging. Deze had een brief van zijn oud-student voor Gryphius meegenomen en Van Almeloveen ook hartelijk bij zijn gastheer aanbevolen.[145] Toen eenmaal was vastgesteld dat Gryphius geen serieuze bedreiging vormde voor Van Almeloveen, correspondeerden ze voornamelijk over twee projecten van Van Almeloveen: brieven van beroemde geleerden (vooral van de Casauboni) en heruitgaves van zijn *De Vitis Stephanorum*. Van Almeloveen gebruikte Gryphius ook als tussenpersoon om het werk van zijn vriend Verduyn door te sturen aan een bekend arts uit Breslau, Graebner.[146] Na 1696 brak de briefwisseling af. In 1705 deed Van Almeloveen na al die jaren nog een poging het contact te herstellen door zijn nieuwste publicatie, de *Fasti*, te sturen. Dit had geen enkel resultaat, want Gryphius overleed het jaar daarop.[147]

Carpzov bracht Van Almeloveen in 1692 ook in contact met Christophorus Cellarius. Dit initatief van Carpzov vormde het begin van een zeer duurzame en hartelijke briefwisseling. Deze hartelijkheid blijkt onder meer uit de dedicatie aan Van Almeloveen van Cellarius' uitgave uit 1709 van Minucius Felix, waarin de Duitser lang uitweidde over hun vriendschap.[148] Aanvankelijk was de briefwisseling overigens nog niet erg regelmatig, te oordelen naar de opmerkingen in de brieven. In 1694 vroeg Van Almeloveen zijn correspondent dan ook wat vaker te schrijven, want hij waardeerde het contact met Cellarius zeer.[149] Ondanks de soms haperende postvoorziening werd de correspondentie allengs frequenter, om na 1697 een vaste regelmaat te krijgen. De briefwisseling behandelde voornamelijk de vele studies die ze beiden steeds onder handen hadden en waarvoor zij elkaars advies en boeken goed konden gebruiken. Daarnaast werd er nieuws uitgewisseld en stuurden zij elkaar steevast hun laatste publicatie ten geschenke, waarbij Carpzov in Leipzig zeer vaak als tussenpersoon voor de post fungeerde.

Van Almeloveen zelf trad voor Cellarius af en toe op als tussenpersoon. In 1699 kwam deze, wellicht via Van Almeloveen, ook met Gisbert Cuper in contact. Vandaar dat hij zijn brieven aan Van Almeloveen ook wel eens via Cuper verstuurde, nadat Carpzov als intermediair was weggevallen. Ook met de Nederlandse geleerden Perizonius, Meyer, die

---

[144] 6k12 f.122v 28 april 1692 aan Gryphius.

[145] Zie BSB 217r-v en 220r 2 juli 1694 van Gryphius, 6k12 f.359r-v 6 september 1694 aan Gryphius en ibid. f.360r 8 september 1694 aan De Vries.

[146] 6k13 f.246r-247r 10 september 1696 aan Gryphius.

[147] 6k14 f.163r-v 27 september 1705 aan Gryphius.

[148] *M. Minucii Felicis Octavius, et Caecilii Cypriani de vanitate idolorum liber; uterque recensitus et illustratus a Christophoro Cellario.* Halae, MDCXCIX: 'Id gestit nunc animus meus proferre, et tuam fidem atque constantiam, tuamque singularem doctrinam et humanitatem, quae fulcra aut praesidia sunt amicitiae nostrae, in publico praedicare, et eo testari genere officiorum, quod ingenio tuo tuoque amori non ingratum esse confido'.

[149] 6k12 f.200r-201r 19 januari 1693 aan Carpzov: Cellarius reageert niet op Van Almeloveens brieven, dat is jammer 'eoque magis quod Te proxeneta allaborarem me ipsius in favorem insinuare'. Ibid. f.300v-301v 15 maart 1694 aan Cellarius: 'utinam mihi liceret esse adeo beato ut vivam, [...], audirem tuam vocem, quod cum ne sperare quidem licet, acquiescam in regustandis tuis quotidie literis, quibus ita soleo affici ut Tecum mihi esse plane videar'.

overigens in 1705 ook een bezoek bracht aan Cellarius, en natuurlijk Graevius was Cellarius goed bekend; hun namen keren vaak terug in de briefwisseling. Van Almeloveen introduceerde zelf Adriaan Reeland bij de filoloog uit Halle.[150] In 1705 merkte Van Almeloveen ongerust op dat hij niets meer van zijn goede vriend hoorde.[151] Na herhaaldelijk aandringen schreef Cellarius terug dat het niet goed met hem ging: verdriet en later ziekte hadden hem verhinderd te schrijven.[152] Deze ziekte was vermoedelijk ook de oorzaak van Cellarius' overlijden in 1707.

Voor Van Almeloveen was Carpzov de spin in het web van zijn Duitse connecties.[153] Zeer vaak maakte hij gebruik van de diensten van Carpzov wanneer hij post naar andere Duitse correspondenten wilde versturen.[154] Als dank voor alle inspanningen stuurde Van Almeloveen behalve de gebruikelijke nieuwsberichten en presentexemplaren van zijn eigen werk ook kleine aardigheden. Het meest bijzonder was wel de verzending van een stel Goudse pijpen, maar ook Goudse kaas bleek gretig aftrek te vinden in Leipzig.[155] De briefwisseling met Carpzov was op zijn hoogtepunt tussen 1694 en 1696. Na 1696 verflauwde Van Almeloveens belangstelling voor zijn Duitse correspondenten, waarschijnlijk door de drukte die zijn aanstelling in Harderwijk meebracht. In 1699 moest hij Carpzov dan ook bekennen dat hij al twee jaar niet meer had geschreven vanwege zijn verplichtingen aan de universiteit.[156] Die poging om de correspondentie te hervatten was wat laat, want Carpzov overleed datzelfde jaar nog.

In de tijd dat Thomasius voor Van Almeloveen in Leipzig naar nieuwe correspondenten zocht, woonde daar nog een andere jonge Duitse geleerde, die belangstelling had voor wat hij van kennissen als Joachim Feller hoorde over Van Almeloveen, te weten Joannes Albertus Fabricius die geneeskunde en daarna theologie studeerde en net als Van Almeloveen erg geïnteresseerd was in allerlei bibliografische thema's. Toen deze vernam dat Van Almeloveen zijn belangstelling deelde, was dat voldoende aanleiding voor hem om een brief te schrijven, waar de Goudse geleerde vervolgens enthousiast op in ging.[157] Hun correspondentie, die tot 1709 werd voortgezet, stond in het teken van de vele bibliografische publicaties van Fabricius, en de projecten van Van Almeloveen. Ook na Fabricius' vertrek naar Hamburg, waar hij in de functie van bibliothecaris onder het gezag stond van J.F. Mayer, bleef de correspondentie zeer hartelijk. Deze Mayer bezocht in 1692 Van Almeloveen tijdens het roemruchte *Convivium eruditum*, waarvoor hij vermoedelijk ook zijn collega Muhlius had meegebracht. Een enkele keer hielp Fabricius ook bij de doorzending van post naar andere Duitse geleerden, terwijl Van Almeloveen Fabricius' werk op diens

---

[150] 6k14 f.82r-v 1 september 1703 aan Cellarius: Van Almeloveen stuurt Reelands *Analecta rabbinica* (Utrecht 1702) aan Cellarius. Op 19 augustus had Reeland Van Almeloveen gevraagd om hem met Cellarius in contact te brengen (6k10 f.95). Cellarius stuurde uiteindelijk antwoord aan Reeland via Burman (BSB f.114r-115v 7 november 1703, van Cellarius).

[151] 6k14 f.170r ongedateerd uit 1705 aan Cellarius.

[152] BSB f.113r-v 21 januari 1706 en f.102r 15 maart 1707 van Cellarius.

[153] Vandaar dat Van Almeloveens oordeel over Carpzov zeer positief was, vgl. 6k12 f.305r-v 18 maart 1694 aan Sagittarius: (Carpzov) 'Ut alter Varus, bonarum artium cultoru,m poetarum amicus et patronus non vulgaris'.

[154] Dit geldt in ieder geval voor de correspondentie met Gryphius, Cellarius, Reiske, Feller junior en Meibom.

[155] BSB 63r-64v 13 november 1692 van Carpzov: 'Fistularum nicotinianae fumo excipiendo et reddendo destinatarum, quae apud vos conflantur, magna laus: nos iis contenti sumus'. Van Almeloveen stuurde daarom op 19 januari 1693 opnieuw pijpen en Goudse kaas. (6k12 f.200r-201r) Ook hierover was Carpzov enthousiast. BSB f.67r-68v 27 juli 1693: 'Caseo, quae optimae notae praeterita hieme [...] mihi misisti, adhuc vescor et pridie modo [...] lauto hoc obsonio fruebar, tuae sanitatis inter conpotatiunculam haud immemor; crebram quoque facimus tui mentionem, quando per teretes apud vos conflatas fistulas fumo nicotinianae delectamur'.

[156] 6k13 f.497r-498v 17 maart aan Carpzov.

[157] BSB f.19r-v 14 oktober 1689 van Fabricius.

verzoek onder de aandacht bracht van bekende Nederlandse geleerden als Graevius, Perizonius en Cuper.[158] Met Graevius ontstond zo een briefwisseling.[159] Ook Petrus Verduyn werd door Van Almeloveen bij Fabricius aanbevolen, toen deze op reis ging naar Denemarken, maar uit dit contact is geen briefwisseling voortgekomen.[160]

Van 1696 tot 1698 was de briefwisseling met Fabricius het meest frequent en de toon het hartelijkst, maar sinds 1699 waren er regelmatig jaren waarin geen brieven werden geschreven, zodat Van Almeloveen in 1701 zelfs een tussenpersoon, Joannes Meel, moest inschakelen om het contact te vernieuwen.[161] De correspondentie werd weer voortgezet, maar was minder dan voorheen een dialoog. Beide correspondenten wisselden nog wel presentexemplaren uit en vertelden over hun eigen werk, maar ze reageerden nauwelijks op de inhoud van de ontvangen brieven. Na 1708 verslapte de briefwisseling nog verder; blijkbaar had geen van beiden nog behoefte er energie in te steken.

3.4.2.3. Correspondentie met medici

Thomasius bleef overigens niet lang in Leipzig. In 1691 verhuisde hij naar Wittenberg en vandaar korte tijd later naar Neurenberg, waar hij opnieuw mensen leerde kennen die hij ook graag met Van Almeloveen in contact bracht. Uit de briefwisseling met Thomasius in deze periode blijkt dat Van Almeloveen zijn lidmaatschap van het medische genootschap *Academia Naturae Curiosorum* in hoge mate te danken had aan zijn vriend, die toevallig de schoonzoon werd van de toenmalige voorzitter van het genootschap, Volckamer.[162] Van Almeloveen had ook een naam moeten kiezen, waaronder hij zijn lidmaatschap van het genootschap zou aanvaarden. In eerste instantie had hij voor Celsus gekozen, maar aangezien Volckamer deze erenaam al droeg, moest Van Almeloveen genoegen nemen met een volgnummer: hij werd voortaan Celsus II genoemd. Dit lidmaatschap hield meer in dan alleen een titel, zoals wel blijkt uit reacties van medici als Johann Ludwig Hanneman, die Van Almeloveen op grond van zijn titel Celsus II als vakgenoot erkende en aanschreef.[163] Hannemann ging daarbij zover dat hij zijn brieven slechts ondertekende met zijn eigen erenaam in de *Academia*: Nestor I. Deze briefwisseling bleef vrij oppervlakkig. Beide correspondenten kwamen niet verder dan berichten over eigen werken en plannen, terwijl de zorg om de post onevenredig veel aandacht opeiste.

Waarschijnlijk maakte Van Almeloveen via Thomasius ook kennis met D.G. Moller uit Altdorf. De eerste brief van deze correspondentie die bewaard is gebleven, is waarschijnlijk niet de eerste brief uit de correspondentie; daarom is het niet eenvoudig te reconstrueren hoe het contact ontstaan is. In 1693, het jaar waarin de eerste brief geschre-

---

[158] BSB f.20r-v 26 april 1696 van Fabricius: Fabricius stuurt proeven van zijn voorgenomen editie van Manetho. Wil Van Almeloveen die aan andere geleerden laten zien, met name aan Graevius, Tollius en Cuper, en aan verschillende tijdschriftredacteuren?

[159] 6k10 f.58 10 september 1696 van Graevius: Wil Van Almeloveen het adres van Fabricius sturen, Graevius wil hem rechtstreeks schrijven.

[160] 6k13 f.429r 24 juni 1698 aan Verduyn: Van Almeloveen stuurt de gevraagde aanbevelingsbrieven aan Verduyn.

[161] 6k13 f.660r-661r 21 oktober 1701 aan Fabricius: 'Querelam sane et dolorem in ejus (J.G. Meelii) effudi sinum, flagitans una vellet me Tibi reconciliare Teque mihi reddere et, siquid peccassem, quod tamen deum testor non memini benigna interpretatione lenire, aut potius tollere, sic ut restituta, quae olim inter nos floruit, fructus ferat jucundissimos arcta amicitia et familiaritas'.

[162] BSB f.173r-174v 19 maart 1694 van Thomasius: Thomasius stuurt het bewijs van lidmaatschap van de *Academia Leopoldina*.

[163] 6k4, f.118r, 29 november 1694 van Hannemann is de eerste brief, waaruit blijkt dat Van Almeloveens lidmaatschap van de *Academia Leopoldina* de aanleiding voor de brief is. Tevens wordt Pieter Rabus als gemeenschappelijke kennis genoemd.

ven is, verbleef in Utrecht een zekere Cramer, een student van Moller, die voor Van Almeloveen de post naar Altdorf verzorgde.[164] Later verzorgden ook andere studenten, hoewel niet altijd even zorgvuldig, de postverbindingen met Moller. De hoogleraar uit Altdorf moet Thomasius hebben gekend, die daar niet ver vandaan, in Neurenberg, zijn praktijk uitoefende. De nabijheid van Moller ten opzichte van de woonplaats van Thomasius was in ieder geval voor Van Almeloveen later nog aanleiding bij de hoogleraar te informeren naar Thomasius, die toen al jaren niets meer van zich had laten horen.[165]

Met Moller correspondeerde Van Almeloveen over diverse zaken, variërend van de geschiedenis van de geneeskunde tot brieven van geleerden, maar hij was eigenlijk veel meer geïnteresseerd in diens vrouw Sibylla, de dochter van de hoogleraar Wagenseil, in wie hij, zo liet hij niet na tegenover Moller op te merken, een 'geleerde vrouw' zag. In de brieven aan Moller wordt meerdere malen een smeekbede herhaald om een gedichtje van diens vrouw voor de verzameling die Van Almeloveen in het midden van de jaren negentig trachtte aan te leggen. In 1696 zwichtte Sibylla; zij stuurde een vierregelig versje. Van Almeloveen had op meer gehoopt, maar hij moest zich hiermee tevreden stellen.[166] Daarnaast liet Van Almeloveen Moller al het materiaal dat hij over geleerde vrouwen kon vinden, opkopen en zich toezenden.[167] Moller stuurde vriendelijk zijn laatste uitgaven op, evenals Van Almeloveen dat deed, maar verder bevatte de correspondentie niet veel substantieels. Moller zorgde er overigens ook voor dat Van Almeloveen aan andere Altdorfse beroemdheden als de dichter en hoogleraar Magnus Daniel Omeis, die ook over geleerde vrouwen had gepubliceerd, en de hoogleraar geneeskunde Jacob Pancratius Bruno een brief kon richten, zonder al te veel resultaat overigens.

Of andere medici uit de Duitse Landen zoals J.J. Harder en Georgius Franck de Frankenau ook door de roem van Van Almeloveen in de *Academia Leopoldina* werden aangespoord tot het starten van een correspondentie is niet erg waarschijnlijk. Hier was het toch Van Almeloveen die het initiatief tot een briefwisseling nam. Het contact met Harder kwam na een eerdere poging van Van Almeloveen in 1682 pas echt goed op gang toen een kennis, een zekere Marktrenker die toen in de Republiek was, maar bij Harder had gestudeerd, zorg kon dragen voor de verzending van brieven en andere zaken.[168] Harder zelf reageerde in 1694 trouw op de brieven omdat hij concrete zaken als zaden en microscopen wilde bestellen via Van Almeloveen. Toen alles naar wens was verlopen, betekende dat het einde van de correspondentie.

Was het contact met Harder tot stand gekomen op initiatief van Van Almeloveen zelf, voor de briefwisseling met Franck de Frankenau had Thomasius zijn vriend goede diensten bewezen. Thomasius had blijkbaar de naam van Van Almeloveen bij Franck genoemd, toen zowel Franck als hijzelf te Wittenberg woonden. Na enige aansporing schreef Franck een brief, die Thomasius persoonlijk naar Gouda stuurde. Francks zoon en een andere Duitse student, Behrens, studeerden bovendien in Leiden en konden ook nog

---

[164] zie 6k12 f.197v 11 januari 1693 aan Moller: Van Almeloveen hoorde van Cramer dat Moller pas is getrouwd. ibid. f.198r zelfde datum aan Cramer: het spijt Van Almeloveen dat hij lang niet heeft geschreven, ook niet aan D.G. Moller. Wil Cramer deze bijgevoegde brief aan Moller versturen?

[165] 6k13 f.162r-v 1 maart 1696 aan Moller.

[166] Bewaard in 7A22.

[167] zie bijvoorbeeld 6k13 f.61r-62v 1 juli 1695 aan Moller: Van Almeloveen wacht nog steeds op een brief van Sybilla Moller. Wil Moller verschillende tractaten over geleerde vrouwen zoeken en voor Van Almeloveen aanschaffen?

[168] 6k12 f.313r-v 1 april 1694 aan Marktrenker: 'Multum me obligas aperiendo viam ad amicitiam quam diu desideravi clarissimi Harderi'.

pakjes van Franck bij Van Almeloveen laten bezorgen.[169] Later zou ook Carpzov worden ingeschakeld bij de postbezorging. Tot 1698 bleef de correspondentie tussen beide medici voortduren, waarin voornamelijk de medische uitgaven van beide correspondenten ter sprake kwamen. De reis van Francks zoon in 1694 naar Italië gaf Van Almeloveen de mogelijkheid informatie uit beroemde Italiaanse bibliotheken over verschillende edities en manuscripten van het werk van Celsus te vragen. Voor zover bekend, heeft hij er echter nooit iets over ontvangen. Franck kon hem, na zijn verhuizing naar Kopenhagen, wel helpen bij zijn speurtocht naar onuitgegeven brieven van de Casauboni, die in Deense en Noordduitse verzamelingen werden bewaard. Bovendien kon hij zijn correspondent inlichtingen verstrekken over gemeenschappelijke kennissen als Thomasius.

Hoewel de arts Dolaeus geen duidelijke banden heeft met de voorgaande medici, moet hij hier toch worden genoemd. Van Almeloveen nam zelf in 1690 het initiatief voor een briefwisseling met hem, daar hij toch een zekere naam in de geneeskunde had. Evenals Harder werd ook Dolaeus aangesproken op zijn publicaties, die Van Almeloveen zeer bewonderde.[170] De eerste brief had niet veel resultaat, dus deed Van Almeloveen in 1696 een nieuwe poging, naar hij schreef toen niet zozeer ten behoeve van zichzelf als wel voor zijn vriend Verduyn.[171] In deze brief werd het thema van de eerste brief herhaald, namelijk de nieuwe geneesmiddelen die Dolaeus bedacht en die hij, naar de opvatting van Van Almeloveen, in zijn boeken diende te publiceren. Dit keer schreef Dolaeus wel terug. In de briefwisseling die zo tot stand kwam, mede door bemiddeling van Dolaeus' zoon, die ook al in de Nederlanden studeerde, bleven geneesmiddelen en geneeskunde het hoofdthema, tot 1699.

Door een bezoek van een andere Duitse student, die de post van en aan Joannes Reiske verzorgde, kwam Van Almeloveen op het idee om ook de arts Henricus Meibom aan te schrijven.[172] Deze student, Behrens, had bij Meibom gestudeerd en zette nu zijn studie medicijnen voort in Leiden. Van Almeloveen correspondeerde korte tijd met Behrens, voornamelijk over de brieven die hij via deze student naar zijn Duitse correspondenten kon sturen.[173] Meibom was net zo verheugd als Van Almeloveen om een geleerde te vinden die zijn interesse voor de letteren en de geneeskunde met hem deelde.[174] Van Almeloveen op zijn beurt kon tegen Meibom zijn hart luchten over zijn ontevredenheid met de medici en de geneeskunde van 'tegenwoordig' en zijn voorkeur voor de klassieke medische auteurs. In het belang van die interesse riep hij soms Meiboms hulp in, bijvoorbeeld toen hij vroeg of deze zijn zoon die naar Italië ging, een collatie van Celsus-manuscripten kon laten maken. Maar Meibom reageerde na 1692 niet meer zo vlot en ook diens zoon, die bij Van Almeloveen langs was geweest, kwam zijn beloften niet na. In 1696 ondernam Van Almeloveen via een andere student, Lobetanz uit Kiel, nog een laatste

---

[169] 6k12 f.87r-88v 21 maart 1692 aan Franck.

[170] 5k9 f.128r-130v 3 november 1690 aan Dolaeus.

[171] Kassel, ms.hist.lit. 14 december 1696 aan Dolaeus.

[172] Over de kennismaking met Meibom vertelde Van Almeloveen in 5k9 f.150v-152v 8 augustus 1691 aan Meibom: (Van Almeloveen had niet durven schrijven) 'Si non doctiss. Juvenis Theod. Brandan. Behrens mihi nuperrime omnem timorem abstersisset. Is namque cum pronuper ad me literas clar. Reiskii pertulisset, inter alios, quos de literatis et praecipue in Arte medica viris habeamus sermones, de Te, tuaque comitate et ineffabili humanitate ita apud me egit ...'.

[173] Behrens bezorgde de post naar onder andere Carpzov, Feller, Reiske, Franck en Meibom en gaf ook berichten over deze geleerde door aan Van Almeloveen.

[174] BSB f.27r-29v 1 september 1691 van Meibom: 'Testor equidem sancte, a longo tempore non esse mihi gratiores litteras redditas, quam quas a Te accepi, doctrinae non minus, quam humanitatis, et affectus erga me plenissimas. Quid enim amabilius potuit contingere, quam quod eum, quem de re Medica et Litteraria adeo praeclare meritum, indiesque merentem maximi dudum aestimavi, arctiori amicitiae vinculo et litterarum commercio mecum conjungi velle didici?'

poging het briefcontact te herstellen, maar tevergeefs. Het lijkt erop dat Van Almeloveen het verloren gaan van dit contact vooral betreurde vanwege het materiaal voor een uitgave van Celsus dat hij nog steeds niet had ontvangen.[175]

Er waren maar weinig geleerden in de Duitse Landen die na Van Almeloveens verhuizing naar Harderwijk de drukke werkzaamheden die hun correspondent in hun greep hielden konden overwinnen en nog aandacht kregen van de Harderwijkse hoogleraar. Zelf deed Van Almeloveen sindsdien nog maar weinig moeite om zijn buitenlandse contacten in die contreien te onderhouden. Met het overlijden van Carpzov viel een belangrijke schakel in zijn Duitse correspondentienetwerk weg, een functie die ook niet door een andere geleerde werd overgenomen. Na 1697 waren het vooral anderen die het initiatief namen tot een briefwisseling met Van Almeloveen. Diens drukke werkzaamheden verhinderden echter dat hij genoeg tijd in contacten kon investeren om er een langdurig succes van te maken.

3.4.3. Engeland

Het was vooral Van Almeloveens voornemen de brieven van Isaac Casaubon opnieuw uit te geven dat hem ertoe aanzette relaties op te bouwen met buitenlandse geleerden. Dat was duidelijk het geval geweest met de brieven die hij richtte aan Hardouin en Huet, en ook met de paar brieven aan Teissier. Tevens deed Van Almeloveen enkele pogingen om, via zijn relaties, met andere Engelsen en Fransen kennis te maken, die hem met dit project zouden kunnen helpen, zoals Hyde, Gale, Bouhereau en de gebroeders Graverol.[176] In al deze gevallen leverden de brieven echter weinig concreet resultaat op.

Heel anders was dat, toen Van Almeloveen in 1692 de predikant Thomas Smith benaderde voor hulp bij deze uitgave. Zijn verzoek viel dit keer in vruchtbare aarde. Smith reageerde enthousiast en toonde veel ijver bij het zoeken van manuscripten en boeken die op enigerlei wijze in verband stonden met de Casauboni, zowel in openbare bibliotheken als in privé-collecties. Niet alle vragen en opdrachten van Van Almeloveen kon Smith zelf oplossen, omdat niet al het materiaal zich in Londen bevond. Maar Smith wist dan wel waar de papieren bewaard werden.[177] Daarom legde hij vol ijver contact met geleerden in Oxford.[178] Hij raadde Van Almeloveen aan hetzelfde te doen via andere connecties, zoals Graevius, die een drukke briefwisseling onderhield met Bentley, en via Thomas Gale.[179] Hoewel Van Almeloveen via de laatste een poging deed, leverde het weinig op, zodat Smith zijn enige intermediair bleef in Engeland.[180]

In de correspondentie met Smith, die tot 1701 zeer frequent was, wordt de Casaubon-uitgave en alle moeite die ervoor gedaan werd, druk besproken. Smith stuurde allerlei informatie en materiaal, dat hij via anderen voor zijn correspondent bemachtigd had. De gebrekkige postverbindingen zorgden ervoor dat sommige brieven wel drie maal herhaald moesten worden, voordat de boodschap zijn bestemming bereikte. Er ging inderdaad wel eens materiaal verloren, een reden waarom in de brieven altijd veel zorg wordt uitgesproken over de verzending van brieven en pakjes. Van Almeloveen kon wel iets terugdoen voor de vele goede hulp van zijn correspondent; hij bemiddelde voor hem ten behoeve van

---

[175] 6k13 f.275r 12 oktober 1696 aan Meibom.

[176] Allemaal in 1693 en 1694.

[177] BSB f.392r-293v 29 juni 1692 van Smith.

[178] BSB f.397r-398v 15 november 1692 van Smith.

[179] Ibid.: schrijf Gale om informatie. BSB f.409r-410v 25 juni 1695 van Smith: vraag Graevius om informatie over Bentley.

[180] British Library 4277,4 14 oktober 1693 aan Gale, en 6k3 f.204r 6 juni 1694 van Gale.

twee uitgaven bij Nederlandse drukkers en kocht of leende boeken die zijn correspondent nodig had ter voorbereiding van deze uitgaven.[181] Daarnaast gaf hij advies voor andere uitgaven van Smith, waarvan deze dan proeven naar Gouda stuurde.

Na 1700 werd het contact met Smith tijdelijk geheel verbroken, hoewel Van Almeloveen al eerder klaagde dat zijn vriend niet vaak genoeg meer schreef. Hoe moest hij zo ooit zijn boek voltooien?[182] Waarschijnlijk was Van Almeloveen echter zelf debet geweest aan deze onderbreking. In 1706 nam hij de draad weer op, omdat hij toen weer de tijd had om aan het Casaubon-project te werken, wat ook de voornaamste reden was om het contact met de Engelsen aan te houden. Met verdubbelde energie ging hij te werk en hij schreef zijn correspondent alleen nog maar om hem aan te sporen ook andere Engelse kennissen zoals John Battely te activeren. Voor dit doel stuurde hij ook regelmatig presentexemplaren van eigen werk. Toen Van Almeloveen eindelijk al zijn materiaal ontvangen had, hield hij Smith nauwkeurig op de hoogte van het drukproces. Vlak voor zijn dood in 1710 kreeg deze nog het eindresultaat in handen.

De eerste Engelse geleerde die Smith inschakelde bij het verzamelen van materiaal was Edward Bernard. Deze Oxfordse hoogleraar hield in eerste instantie de boot af. Hij had het te druk om afschriften van brieven en ander biografische materiaal over de Casauboni te maken.[183] Na enig aandringen van Smith was hij toch bereid zijn medewerking te verlenen. In 1694 begon een korte, maar zeer frequente briefwisseling met Bernard. Na een beleefde brief van Van Almeloveen stuurde Bernard hem een kopie van portretten van vader en zoon Casaubon die zich in Oxford bevonden. Tevens stuurde hij een overzicht van al het in zijn woonplaats aanwezige materiaal over deze geleerden.

De taak om deze geschriften af te schrijven, liet hij echter over aan Richard Parker, die hij hiervoor in 1695 met Van Almeloveen in contact bracht. Parker trad alleen op als assistent van Bernard. Gewetensvol voerde hij alle wensen uit, nadat hij van Bernard de benodigde informatie had gekregen en van de bibliothecaris te Oxford toestemming om de manuscripten te bekijken. Reeds eind 1695 ontving Van Almeloveen een groot pakket met afschriften van brieven en andere manuscripten.[184] Daarmee was voor hem de zaak afgedaan en ook Parker liet niets meer van zich horen. Na enkele nietszeggende brieven schreef Van Almeloveen pas weer in 1707.[185] In deze laatste brief legde hij rekenschap af van zijn lange stilzwijgen en zette hij uiteen wat er uiteindelijk met het door Parker geleverde materiaal gebeuren zou in het werk. Parker reageerde echter niet meer.[186]

De correspondentie met Bernard was zeer geanimeerd en omvatte veel meer onderwerpen dan alleen de Casaubon-uitgave. De hoogleraar uit Oxford beschouwde Van Almeloveen als een nuttige informatiebron voor allerlei nieuws over Nederlandse geleerden en hun publicaties. Bovendien kon zijn correspondent als agent optreden bij het aanschaffen

---

[181] *Septem Asiae ecclesiarum et Constantinopoleos Notitia* [...]. Utrecht 1694 en *Inscriptiones Graecae Palmyrenorum, cum Scholiis et Annotationibus Edwardi Bernardi et Thomae Smithi*. Utrecht 1698. Vermoedelijk is ook de *Epistola de statu hodierno ecclesiae Graecae*. Utrecht 1698 met behulp van Van Almeloveen uitgegeven. Zie hoofdstuk 6.

[182] Smith46, f.125-126 13 februari 1700 aan Smith: 'Vereor ne quid [...] Tibi acciderit, aut me commisisse errorem, quo impudenter Te offenderim graviter, quod a tam longo tempore nihil prorsus ad me dederis literularum. [...] Atque hinc me denuo ad Te confero, cujus sine ope atque intermedia opera non obtinebo, quae tanto cum ardore tanto cum studio ac cupiditate petii ab amico nostro communi Batelio, cui jam bis terve, [...] velli aurem'.

[183] Dit was althans het bericht dat Smith aan Van Almeloveen doorgaf in 1693. BSB f.403r-404v 14 maart.

[184] 6k13 f.109r-v 1 november 1695 aan Parker: bedankt voor het pakket, Van Almeloveen zal Parker, Bernard en de bibliothecaris Charlett in het voorwoord van de editie noemen.

[185] 6k14 f.233r-v 11 november 1707 aan Parker.

[186] Zie over het belang en de omvang van het materiaal dat Van Almeloveen uit Engeland ontving voor deze uitgave hoofdstuk 6.

van boeken bij diverse Nederlandse boekhandelaren. Sommige opmerkingen in de briefwisseling wijzen er overigens op dat het eerste contact met Bernard niet uitsluitend via Smith, maar ook via de Rotterdamse boekhandelaar Reinier Leers tot stand is gekomen.[187] Bernard gaf eveneens ieder nieuwtje over de publicaties die bij Sheldon in Oxford van de persen kwamen graag door. Niet alle bestellingen liet hij echter aan zijn correspondent over. In oktober 1696 kwam de hoogleraar zelf naar Leiden om daar de veiling van de boeken van Golius bij te wonen.[188] Hij had toen ook de gelegenheid om geleerde vakgenoten als Graevius, Perizonius, Francius en Gronovius te bezoeken, terwijl hij in Leiden bij de laatste logeerde. Na veel uitstel lukte het uiteindelijk ook Van Almeloveen zijn beroemde correspondent te bezoeken. Zwaar onder de indruk van deze ontmoeting schreef Van Almeloveen nog een afscheidsbrief aan Bernard, die in Rotterdam op het punt van vertrekken stond.[189] Het was het definitieve afscheid. Begin 1697 overleed Bernard ten gevolge van een slepende ziekte.

In de herfst 1695 bereikte Van Almeloveen via Bernard het gerucht dat er ook in Engeland iemand bezig was op grond van het dagboek van Isaac Casaubon een biografie van de beroemde geleerde samen te stellen.[190] Thomas Gale had Van Almeloveen overigens al in 1694 gemeld dat Battely hem kon helpen bij het excerperen van het dagboek.[191] Smith en Bernard zochten meteen uit wie deze John Battely was. Het bleek een predikant te zijn uit Canterbury, waar het dagboek bewaard werd. Hevig geschrokken trachtte Van Almeloveen te achterhalen wat precies Battely's bedoelingen waren met het dagboek. Na een mislukte poging (Van Almeloveen had zijn brief naar Cambridge in plaats van naar Canterbury gestuurd) kreeg hij een geruststellend bericht: Battely excerpeerde het dagboek alleen, maar hij zou geen plannen hebben voor een uitgave.[192] In eerste instantie bood hij Van Almeloveen alleen informatie uit het dagboek voor diens uitgave. Maar deze vroeg al snel om andere details, waarbij hij Bernard en Smith inschakelde als adviseurs voor Battely. Daarnaast stuurde hij een Nederlandse predikant, een zekere Coorn, die in Engeland woonde, op Battely af om hem te helpen bij het transcriberen.[193]

Het wilde echter niet zo vlotten. In 1700 had Van Almeloveen nog steeds niet alle afschriften van het dagboek ontvangen.[194] Na wat aansporingen ontving Van Almeloveen in 1701 via Smith een eerste gedeelte, het jaar daarop pas volgde de rest.[195] Hoewel Battely duidelijk te kennen gaf dat hij met Van Almeloveen ook graag andere geleerde vraagstukken wilde bespreken, liet deze na ontvangst van de afschriften het contact verslappen. Pas in 1707 reageerde hij weer op een brief van Battely, die wilde weten wat er met de door hem verzamelde teksten zou gebeuren.[196] Van Almeloveen excuseerde zich

---

[187] BSB f.345r-v 7 oktober 1694 van Bernard: Bernard heeft al lang geen brief meer van Leers ontvangen. ibid. 347r-v 1 januari 1695: doe de groeten aan Leers en vraag of hij terugschrijft. enzovoort.

[188] Zie de *Catalogus insignium in omni facultate linguisque Arabica, Persica, Turcica, Chinensi [...] librorum mss. quos Jac.Golius collegit: quorum auctio habebitur 16. oct. Lugd.Bat. 1696* In deze catalogus staat vooral bij de mathematica bij verschillende boeken de naam van Bernard genoteerd, met de vermoedelijke prijs. Volgens de DNB was Bernard naar Leiden gegaan om voor de aartsbisschop van Dublin, Narcissus Marsh, enkele boeken aan te schaffen.

[189] 6k13 f.287r 25 oktober 1696.

[190] BSB f.338r 1 september 1695 van Bernard.

[191] 6k3 f.204r 6 april 1694 van Gale.

[192] BSB f.447r-448v 4 februari 1696 van Battely.

[193] Deze Coorn was samen met Bernard teruggekeerd naar Engeland. 6k13 f.287v 30 oktober 1696 aan Battely. Zie ook BSB f.427r-428v 13 november 1696 van Smith.

[194] 6k13 f.591r-v 30 juni 1700 aan Battely: de jaren 1608-1614 uit het dagboek ontbreken nog.

[195] 6k13 f.604v 7 december 1700 aan Battely; Smith46, f.133-134 12 december aan Smith; BSB f.449r-450v 30 januari 1701 van Battely; 6k13 f.620r-621r 2 maart 1701 aan Battely.

[196] BSB f.451r-452v 21 juli 1707 van Battely.

op vreemde wijze voor zijn stilzwijgen: hij had gedacht dat Battely dood was. (Ditzelfde excuus nam hij ook in de mond tegenover Smith en Lister, met wie hij eveneens het contact had laten verwateren.) Door allerlei omstandigheden, zoals zijn nieuwe aanstelling in Harderwijk en de vele publicaties die hij voorbereidde, was de uitgave van de brieven van de Casauboni steeds weer uitgesteld. Maar nu, zo liet hij weten, wilde hij toch echt de draad weer oppakken en zijn werk voltooien.[197] Inderdaad zette Van Almeloveen er nu vaart achter. Smith en Leers werden weer ingeschakeld om Battely te controleren en te adviseren en de post te regelen. Deze intensivering van het werk had tot gevolg dat Battely ook nog enkele onuitgegeven brieven van Casaubon wist op te sporen via een kennis, Thomas Fotherby. Van Almeloveen had graag ook een briefwisseling opgebouwd met deze geleerde, maar het overlijden van zijn tussenpersoon Battely in 1708 verhinderde dit.

Een laatste geleerde die Van Almeloveen via Smith leerde kennen, had niets met de brievenuitgave te maken. Met de Londense arts Martin Lister correspondeerde Van Almeloveen voornamelijk over de geneeskunde, en dan vooral over zijn voorliefde, de antieke geneeskunde. Vanaf het eerste begin van de briefwisseling drong Lister er bij Van Almeloveen op aan dat deze nog eens een heruitgave zou verzorgen van het werk van de klassieke medische auteur Coelius Aurelianus, dat al eens door Lister was gepubliceerd. Van Almeloveen had hier wel oren naar en trachtte sindsdien meerdere manuscripten en codices van deze auteurs te verzamelen, met behulp van Lister. In 1697 stuurde deze een manuscript van Coelius Aurelianus, maar Van Almeloveen deed er enige tijd niets mee. Behalve deze auteur, kwamen in de briefwisseling met Lister ook andere publicaties van de arts ter sprake. Van Almeloveen kreeg dikwijls de laatste werken toegestuurd, maar ook proeven van nog ongepubliceerde geschriften, waarvoor zijn correspondent zijn advies vroeg. Een enkele keer werd Van Almeloveens steun eveneens gevraagd bij het drukproces: deze zocht dan voor werken van Lister een uitgever in de Republiek.[198]

Na een onderbreking vanaf 1698 nam Van Almeloveen eind 1706 de correspondentie weer op. Hij wilde nu toch echt Coelius Aurelianus uitgeven en vroeg zijn correspondent in Engeland om aanvullingen of nieuwe aantekeningen. Tegelijkertijd bedacht hij dat ook de klassieke auteur Coelius Apicius, eveneens al eerder door Lister gepubliceerd, een heruitgave waard was. Het werk van beide auteurs werden snel achtereen met aantekeningen van Lister door Van Almeloveen gepubliceerd.[199] Ondertussen bleef hij zijn correspondent stimuleren meer eigen geschriften uit te geven. Mocht Lister er zelf geen energie meer voor hebben, dan wilde Van Almeloveen ze wel, eventueel postuum, publiceren.[200] In 1710 stuurde Lister inderdaad zijn manuscripten, met daarbij een begeleidende brief. De inhoud van deze brief, die niet is teruggevonden, moet, afgaande op de reactie van Van Almeloveen, een dramatisch karakter hebben gehad. Lister zou hebben meegedeeld dat hij

---

[197] 6k14 f.214r-215r 15 augustus 1707 aan Battely.

[198] Bedoeld was een uitgave van *Opuscula anatomica* te Amsterdam (Bodleian, Lister2 f.94r-v, 27 maart 1697 aan Lister) Voor zover bekend is daar niets van terecht gekomen. Een herdruk van *De humoribus* is in 1711 wel gepubliceerd bij Van Waesberge.

[199] *Apicii Coelii de opsoniis et condimentis, sive arte coquinaria, libri decem. Cum annotationibus Martini Lister [...].* editio secunda, Amsterdam 1709 en *Caelii Aureliani [...] De morbis acutis et chronicis libri VIII.* Jo. Conr. Amman recensuit. Accedunt Theodori Janssonii ab Almeloveen notae et animadversiones, Amsterdam 1709.

[200] 6k14 f.309r-v 3 juni 1709 aan Lister: 'Deinde si aut heredibus aut amicis destituare, quorum in manus ac gremium tuto posses tuas manu exaratas chartas deponere, curato ad me deferri, ego cimoelia illa sanctissime colam ac sedulo custodiam, digna [...] luce cum orbe eruditorum communicabo'.

zijn einde voelde naderen en niet meer met Van Almeloveen zou kunnen corresponderen.[201] In werkelijkheid zou hij pas in 1712 overlijden. Zijn correspondent voerde zijn wensen uit en publiceerde *De humoribus*, een van de toegestuurde manuscripten, in 1711. In Van Almeloveens bibliotheek bevonden zich nog meer onuitgegeven, maar persklare geschriften van Lister.[202]

In zijn correspondentie met deze Engelsen liet Van Almeloveen zich zeker niet van zijn beste kant zien: hij stelde zich op als een ware profiteur. Toen hij na zijn aanstelling in Harderwijk geen tijd meer had om te werken aan de brievenuitgave, stokte de correspondentie met alle Engelsen, ook met Lister. Edward Bernard was toen al overleden. In 1706 had hij weer meer tijd voor de Casaubon-uitgave, dus schreef hij aan bijna al zijn Engelse correspondenten dezelfde verontschuldiging: hij had gedacht dat ze niet meer leefden. Vervolgens zette hij veel haast achter de produktie van het boek. Maar nadat hij alle benodigde informatie had bemachtigd en het boek was voltooid, beëindigde hij de correspondentie met alle Engelsen in 1710.

3.5. Uitbreiding van de correspondentie na 1696: de Harderwijkse periode

3.5.1. Gelderse curatoren en hun kring

In het voorafgaande is al herhaaldelijk vermeld dat Van Almeloveen correspondenten had, die in contact stonden met invloedrijke personen aan de Harderwijkse universiteit. Hij schakelde vrienden als Lomeyer, Perizonius, D'Outrein en Van Vechoven en zijn vroegere hoogleraren Graevius, De Vries en Vallan in wanneer hij weer eens een poging ondernam om hoogleraar in Harderwijk te worden, op welk vakgebied dan ook. Behalve met deze personen correspondeerde Van Almeloveen met nog een aantal andere relaties, met wie hij, zo lijkt het, alleen maar contact onderhield vanwege hun goede connecties met invloedrijke personen aan die universiteit.

De eerste die in deze categorie thuishoort, is Willem van Loon. Van Almeloveen had hem in Utrecht leren kennen, maar Van Loon woonde meestal in Nijmegen of daar in de buurt.[203] Vanaf het eerste begin van de briefwisseling zette Van Loon zich in om de carrière van zijn correspondent te bevorderen. Zo bood hij hem in 1686 al de baan van *professor* en *inspector scholarum* (te Nijmegen) aan, met daarbij de vermelding dat hij alleen invloed op de beslissing kon uitoefenen als zijn oom Verbold voor hem kon bemiddelen.[204] Hoewel Van Loon als lid van de Nijmeegse vroedschap ook zelf een aardige positie bekleedde in stadsbesturen,[205] was Verbold een nog invloedrijker man bij de Gelderse overheid, vooral in onderwijszaken, zo blijkt uit de briefwisseling met Van Loon.[206]

---

[201] 6k14 f.445v 19 december 1710 aan Lister: 'Hocque solum rogare, ut vel per unum saltem tuorum amicorum vel per typographum Londinensem si quando Naturae legibus satisfeceris, fiam certior Te terras reliquisse. Nam quamdiu inter spem metumque fluctuabo, anxia mihi erit vita, et nunquam non enitar tecum per literas colloqui. [...] Vale, mei carum pectus et solutus terrenis curis para Tibi ad iter coeleste. Praeito laetus, nos sequemur ubi fata vocarint'.

[202] *De humoribus*, Amsterdam 1711. In de veilingcatalogus worden drie geschriften van Lister genoemd: *Tres exercitationesanatomicae*, lib.mss. Folio nr.226.

[203] De eerste brief van Van Loon vermeldt Utrechtse kennissen. Het NNBW vermeldt dat Van Loon zelfs zijn hele leven in Utrecht woonde. De adresseringen van de achttien brieven van en aan hem uit de correspondentie met Van Almeloveen spreken dit tegen (NNBW VIII 1072).

[204] 6k4 f.66r-v 13 december 1686 van Van Loon.

[205] Van Almeloveen schrijft hem in 5K9 f.133r-v op 13 november 1690 aan als 'senator' te Nijmegen. Twee jaar later moet Van Loon een zelfde soort functie hebben bekleed in het stadsbestuur van Grave en nog later in Arnhem.

[206] Over hem is helaas verder niets bekend.

Bij Van Almeloveens sollicitatieprocedures in Harderwijk fungeerde Verbold dan ook steeds als intermediair tussen de kandidaat en zijn neef enerzijds en de curatoren anderzijds. Ook een vriend van Van Loon en Van Almeloveen, de Nijmeegse bestuurder en latere burgemeester Willem Reinders, werkte mee bij de sollicitaties, terwijl ook de naam van Joannes Smetius in dit verband wel genoemd werd als gemeenschappelijke kennis.[207] Onnodig is het op te merken dat in de brieven aan Van Loon het enige thema Harderwijk is. Wanneer Van Almeloveen exemplaren van zijn nieuwste publicaties stuurde, was dat alleen om zijn dank tot uitdrukking te brengen voor de inspanningen van Van Loon en natuurlijk om in de toekomst ook van diens steun verzekerd te blijven.

Toen Van Almeloveen in 1690 vernam dat de Harderwijkse academie weer nieuwe hoogleraren kon aanstellen, schreef hij meteen zijn kennis J. Meyer, hoogleraar theologie, met het verzoek of deze hem eveneens bij zijn sollicitatie kon steunen. Ook de nieuwe professor in de filosofie G. Wijnen kreeg een dergelijke brief. Omdat Van Almeloveen in Arnhem geparenteerd was aan de familie de Haes, waartoe ook Rochus de Haes behoorde, kende hij al heel veel mensen in die streek. Voor alle 'Harderwijkse' kennissen gold hetzelfde: de briefwisseling met hen werd bepaald door de sollicitaties. Dit trad vooral duidelijk aan de dag in de briefwisseling met Willem Reinders. In 1697 schreef Van Almeloveen hem na lang stilzwijgen weer een brief. Naar eigen zeggen had hij zo lang gezwegen, omdat hij dacht dat zijn vriend was overleden, een zwak argument om de eigen nalatigheid te verdoezelen. Vervolgens kwamen weer uitsluitend Van Almeloveens kansen op een aanstelling aan de universiteit aan de orde, en werden er wat geschenken in het vooruitzicht gesteld.[208]

Zeker is dat door bemiddeling van deze correspondenten Van Almeloveen in 1697 enkele curatoren van de Harderwijkse universiteit beter leerde kennen. Met sommigen ontstond daarna ook een redelijk frequente correspondentie, zoals met Petrus Noyen, Caspar van Els en Sewart van Wijnbergen. Met alle drie correspondeerde Van Almeloveen voornamelijk over zijn aanstellingen en over de mogelijkheid om een jaar rector magnificus van de academie te worden. Naderhand schreef hij aan zijn patronen uitgebreide en zeer eerbiedige bedankbrieven, die echter inhoudelijk weinig voorstellen.[209] Het lijkt erop dat hij met Wijnbergen nog de hartelijkste verhouding onderhield, hetgeen onder meer blijkt uit zijn zorgen over de gezondheid van deze oudere man, die in 1703 kwam te overlijden. Bovendien is Wijnbergen de enige curator met wie Van Almeloveen ook nog wel eens over de letteren schreef.[210]

Toen hij eenmaal was aangesteld, ging Van Almeloveen zich zelf bezighouden met het aanstellingsbeleid van de universiteit. Een enkele keer schoof hij een kandidaat naar voren voor een vacature en beval deze aan bij de hem goedgezinde curatoren. Zo heeft hij invloed gehad op de aanstelling van Cornelis van Houten als hoogleraar filosofie in 1702. Van tevoren hield hij Van Houten, met wie hij vermoedelijk in Haarlem tijdens bezoeken aan Van Dale of Van Zurck in contact was gekomen, nauwkeurig op de hoogte van de voorwaarden voor zijn aanstelling. Een andere Harderwijkse collega met wie Van Almeloveen correspondeerde was Adrianus Reeland. Deze was in 1699 aangesteld als hoogleraar

---

[207] 5k9 88r-v en 133r-v (ongedateerd, uit 1688) aan Van Loon.

[208] 6k13 f.329r-v 5 januari 1697 aan Reinders.

[209] Van Almeloveen stelde zich in deze brieven steeds nadrukkelijk op als een cliënt van zijn patroon, de betreffende curator. Zie bijvoorbeeld 6k13 f.336r 25 januari 1697 aan Van Els: 'Nunc supplex dumtaxat rogo velis pergere, uti fecisti, amare ac tueri Nominis Swaneburgici cultorem et clientem observatissimum Almelovenium' of 6k14 f.76v 2 juni 1703 aan Van Wijnbergen: 'Ecquid spei nobis supersit, si nosti, me doce, quem habes amicum, medicum et clientem'.

[210] 6k13 f.602r 24 november 1700 aan Van Wijnbergen.

filosofie, maar vertrok in 1701 reeds naar Utrecht om daar oosterse talen te doceren. Van Houten werd toen zijn opvolger. Eenmaal in Utrecht hield hij contact met zijn vroegere collega Van Almeloveen, tot ongeveer 1710. Reeland was evenals Van Almeloveen geïnteresseerd in allerlei oudheden, maar dan natuurlijk met name de oosterse en mediterrane. Hierover schreef hij graag met Van Almeloveen, maar vooral over zijn eigen werk dat hij onder handen had. Daarnaast passeerden in de brieven veel nieuwtjes de revue over gemeenschappelijke kennissen, zoals Van Almeloveens collega Meyer, Van Dale, Hesselius en anderen, maar ook algemeen 'nieuws uit de Republiek der Letteren' werd niet vergeten. Herhaaldelijk vroeg Reeland Van Almeloveen om zijn correspondenten in te schakelen, wanneer hij zelf, of een kennis, een zeldzaam boek of moeilijk verkrijgbare gegevens nodig had. Van Almeloveen was steeds zeer geïnteresseerd in de aktiviteiten van Reeland en keek uit naar diens publicaties. In ruil daarvoor stuurde hij hem ook zijn eigen juist verschenen werken toe, waaraan Reeland overigens ook wel af en toe een bijdrage had geleverd.

3.5.2. Harderwijkse studenten, hun ouders en tutors

Van Almeloveens nieuwe baan bracht bepaalde verantwoordelijkheden met zich mee, waarop hij door bezorgde ouders graag werd gewezen. De eerste die Van Almeloveen aansprak op zijn functie als docent en promotor was de Goudse predikant Jean Frescarode. Van Almeloveen had de man in Gouda al goed leren kennen, maar een briefwisseling met hem kwam pas op gang toen hij naar Harderwijk was verhuisd. Frescarode schreef zijn vroegere stadgenoot zeer regelmatig; gemiddeld 6 brieven per jaar van 1698 tot 1706. Van Almeloveen schreef hem wel terug, maar zijn brieven zijn, op een enkele uitzondering na, niet bewaard gebleven. Frescarode gaf in zijn brieven graag de laatste nieuwtjes door over het leven en werk van Goudse kennissen, zijn familie en Van Almeloveens schoonouders, de Immerzeels. Het belangrijkste onderwerp in de correspondentie vormde echter de studie van Frescarodes zoon Jeremie. Deze zou in 1699 in Harderwijk komen studeren, onder leiding van Van Almeloveen, die immers de letteren doceerde, waarmee elke student zijn studie aanving. Nadat Van Almeloveen een onderkomen voor de jongen had geregeld en Jeremie in Harderwijk was begonnen, vroeg diens vader voortdurend om nieuws over zijn vorderingen. Zeker in de eerste jaren waren die niet altijd even goed; het bleek dat de jonge student meer interesse had voor andere aktiviteiten die hij met zijn vrienden kon uitvoeren dan voor de studie.[211] Aan Van Almeloveen was de taak zijn pupil weer op het juiste spoor te brengen. Dat lukte wonderwel, want in 1701 hield Jeremie twee disputaties onder zijn leiding.[212] Na een korte onderbreking in 1702, toen Jeremie even zijn geluk aan de Utrechtse universiteit beproefde, zette hij zijn studie voort in Harderwijk, waarvan Van Almeloveen bij zijn vader trouw verslag deed. In 1704 voltooide Jereremie zijn studie in de letteren in Harderwijk en begon met theologie. Van Almeloveen had hem nog willen overhalen ook in de letteren te promoveren, hetgeen niet gebruikelijk was, maar daarvan is niets terechtgekomen.[213] Daarna verwaterde de correspondentie met Jean Frescarode. Met Jeremie correspondeerde Van Almeloveen alleen in het jaar dat Jeremie niet in Harderwijk studeerde, voornamelijk over de studie en geleerde vraagstukken.

---

[211] 6k13 f.528v 31 juli 1699 aan Frescarode: Van Almeloveen heeft Jeremie in niet mis te verstane bewoordingen gewaarschuwd dat hij zijn tijd en geld beter diende te besteden en zich moest gedragen, want 'Nugis et curiositatibus anilibus, puerilibusque nimium capitur, si non abripiatur, cultu delectatur, et munditiis, quas feminarum virginumve sunt. Modestiam, gravitatem, virilem incessum oportet meditetur, facto exprimat. Negligendi homines plebei et humiles, quorum sordibus infici solet tenera aetas'.

[212] *De mensis veterum* en *De poculis veterum* uit 1701.

[213] 6k5 f.242r-243r 5 maart 1704 van Jean Frescarode.

Een andere student met wie Van Almeloveen correspondeerde, was Joannes Alstorphius. Deze studeerde evenals Jeremie Frescarode aan het begin van de achttiende eeuw letteren bij Van Almeloveen en disputeerde ook twee maal bij hem over filologische thema's.[214] Na afronding van zijn studie rechten keerde hij terug naar zijn vaderstad Groningen, waar hij een ambtelijke loopbaan volgde. De correspondentie met Van Almeloveen is vanaf 1705 enigszins regelmatig, met als hoogtepunt het jaar 1710. In deze brieven kwamen natuurlijk vaak nog de letteren ter sprake, die een liefde van Alstorph bleven. Van Almeloveen trachtte hem ook in de trant van zijn eerdere disputaties nog eens iets te laten publiceren en adviseerde hem daarover. Daarnaast vertelde Alstorphius hoe het hem in Groningen verging en gaf hij alle nieuws door over Groningse hoogleraren en andere kennissen. Van Almeloveen van zijn kant leverde Harderwijkse nieuwtjes over docenten, studenten en disputaties, maar ook over zijn eigen publicaties. Vanaf 1710 nodigde Alstorphius zijn vroegere docent keer op keer uit om eens naar Groningen te komen, al dan niet samen met de Harderwijkse hoogleraar rechten Westenberg, een oom van Alstorph, maar Van Almeloveen vond het te veel moeite. Pas na beider overlijden zou tenslotte het werk *De hastis* verschijnen, waarvoor Van Almeloveen de eerste basis had gelegd, zoals dan ook in het voorwoord werd vermeld.[215]

Met een andere ex-student, die bij Van Almeloveen letteren gestudeerd had maar was gepromoveerd in de rechten, Augustinus Besier, had Van Almeloveen een vergelijkbaar contact als met Alstorph. Pas na afronding van Besiers studie begon een redelijk intensieve briefwisseling tussen beiden. Daarin werd natuurlijk nog steeds geschreven over de letteren, vooral ook over Van Almeloveens eigen werk. Besier kocht af en toe boeken op een veiling of zocht bijzondere edities, vooral van Quintilianus, voor de uitgebreide verzameling van zijn leermeester. Ook Besiers carrière als advocaat in Zutphen en later in Deventer was dikwijls gespreksonderwerp. Van Almeloveen werd als een ware patroon aangezocht voor steun en recommandaties. Van Almeloveen trachtte zijn vroegere student telkens te bewegen diens juridische dissertatie, waaraan hij eerder al nuttige bijdragen had geleverd, opnieuw uit te geven, zonder succes. Tenslotte namen nieuwtjes over de universiteit, en dan met name de letteren en Van Almeloveens studenten, en gemeenschappelijke kennissen in de regio ook nog een groot gedeelte van de brieven in beslag. Met name de plannen voor een editie van Phaedrus door J. Slater, een familielid van Besier die Van Almeloveen via zijn oud-student had leren kennen, gaf dikwijls stof tot schrijven.

Een van de studenten van Van Almeloveen die de revue passeerden in de brieven aan Besier was Cornelius van Dam. Van Almeloveen correspondeerde in 1710 en 1711 korte tijd met zijn oud-student. Van Dam had eveneens bij hem letteren gestudeerd, maar was in 1710 naar Leiden vertrokken om zijn studie voort te zetten. Vanuit zijn nieuwe woonplaats hield hij Van Almeloveen van zijn vorderingen op de hoogte, evenals van alle nieuws over de Leidse hoogleraren en universiteit in het algemeen. Zoals Van Almeloveen Besier informeerde over het wel en wee van Van Dam, gaf hij ook aan de laatste alle nieuws over Besier en andere Harderwijkse kennissen door. In het voorjaar van 1711 keerde Van Dam weer terug naar Harderwijk, om daar in de rechten te promoveren. Van Almeloveen voorzag hem van nuttige tips voor zijn dissertatie. In juli promoveerde Van Dam, maar hij overleed enkele dagen later tot groot verdriet van Van Almeloveen en zijn medestudenten.

Het is opvallend dat deze drie studenten allen letteren en vervolgens rechten hebben gestudeerd en geen geneeskunde. Van Almeloveen correspondeerde voor zover bekend niet

---

[214] *De lectis* en *De lecticis veterum* uit 1701 en 1702, in 1704 gebundeld uitgegeven bij Wolters in Amsterdam.
[215] *Joh. Alstorphii Icti de Hastis Veterum opus posthumum [...]*. Amsterdam/Leipzig 1757.

met zijn eigen promoti in de geneeskunde, wanneer zij eenmaal uit Harderwijk waren vertrokken. De letteren lijken hem meer na aan het hart te hebben gelegen dan de geneeskunde, gezien ook de inhoud van de brieven aan bovengenoemde juristen. Steeds weer kwam Van Almeloveen terug op de letterliefde van zijn correspondenten en hij drong er op aan dat zij die liefde ook onderhielden, door publicaties en avondlijke studie. Dat Van Almeloveen ook door anderen met name werd gezien als een autoriteit op het gebied van de letteren, blijkt uit een aantal brieven van ouders en tutoren van aanstaande studenten. Een van hen was Joannes Lonisius, een Zeeuwse predikant die de zoon van Daniel Bongard, Van Almeloveens oude studiegenoot, als stiefvader onder zijn hoede had genomen. In 1711 begon Lonisius bij Van Almeloveen te informeren hoe hij zijn pupil het beste op een universitaire studie kon voorbereiden. Van Almeloveen was maar al te graag bereid aan dit verzoek om informatie te voldoen een schreef een heel programma voor, dat de jonge Fredericus Daniel Bongard diende te voltooien. Tijdens persoonlijke ontmoetingen en in een correspondentie met Fredericus bereidde Van Almeloveen de jongen voor op de universitaire studie, door adviezen, correcties, het lenen van boeken en veel aanmoedigingen. Voordat Fredericus echter daadwerkelijk zijn studie, in Harderwijk of elders, kon beginnen, was Van Almeloveen overleden.

3.5.3. Nieuwe contacten in Gelderland

Sinds zijn vestiging in Harderwijk had Van Almeloveen meer dan voorheen de gelegenheid zijn contacten met Gelderse kennissen te verstevigen en uit te breiden. Reeds voor die tijd had hij een uitgebreide kennissenkring in deze streek, met name in Zutphen, Deventer, Arnhem en Nijmegen, maar vooral door zijn studenten leerde hij nog meer mensen in dit gewest kennen. Zo had Augustinus Besier hem kennis laten maken met Joannes Jacobus Slater, familielid en stadgenoot van de familie Besier. Sinds 1709 was hij rector van de Latijnse school in Kampen. Slater wenste graag met Van Almeloveen in contact te komen, vooral omdat hij van de hoogleraar veel hulp verwachtte voor zijn voorgenomen Nederlandse uitgave van Phaedrus. Dit werk vormt dan ook het voornaamste thema in de briefwisseling die zo ontstond. Van Almeloveen moest overigens bij zijn adviezen aan Slater erg voorzichtig te werk gaan, omdat deze van anderen al veel negatieve kritiek had ontvangen. Zijn brieven aan Slater over dit onderwerp legde hij daarom eerst voor aan Besier, die als goede vriend van Slater wel kon inschatten hoe deze de aanmerkingen van Van Almeloveen zou opvatten.[216]

Dat Slater qua karakter niet een van de gemakkelijksten was, maar juist zeer rancuneus, bleek ook wel uit andere zaken. Slater nam zich in 1709 voor om Flenderus, die hem als collega in Zutphen steeds had dwarsgezeten, openbaar belachelijk te maken door een boek, dat deze had gepubliceerd (vermoedelijk diens editie van Phaedrus), opnieuw, maar dan met een kritische annotatie van alle fouten die erin stonden, uit te geven.[217] Wat Van Almeloveen van dit plan dacht, is niet bekend, maar blijkbaar voerde Slater het uit. In 1710 stuurde hij Van Almeloveen en zijn collega's enkele proeven met de opmerking dat zij vast hartelijk om zijn blijkbaar komisch verpakte maar venijnige kritiek zouden moeten lachen.[218] De rancuneuze instelling van Slater werd echter door Van Almeloveen in voor-

---

[216] 6k14 f.441r november 1710 aan Besier: Van Almeloveen stuurt hierbij zijn brief aan Slater; is hij voorzichtig genoeg in zijn oordeel? Dit moet wel de brief aan Slater van 23 november zijn (6k14 f.438-v) Besier keurde Van Almeloveens brief goed in 6k4 f.219r-220v 26 november 1710.

[217] 6k5 f.383r-v 29 juli 1709 van Slater.

[218] 6k5 f.386r 11 november 1710.

zichtige bewoordingen afgekeurd, toen hij de proeven van de uitgave van Slater onder ogen had gekregen. In het voorwoord had deze nog eens een overzicht gaf van alle twisten waarin hij verwikkeld was geweest.[219] Slater beloofde daarop beterschap, en het werk zou dan ook nooit verschijnen.[220]

Evenals Slater was ook Balduinus Offenberg, met wie Van Almeloveen sinds 1702 correspondeerde, een docent aan de Latijnse school, in Hasselt (Overijssel). Ook hier had een Harderwijkse student het contact gelegd. Offenberg wilde graag met Van Almeloveen corresponderen over de letteren[221] en dit verlangen voerde hij uit door zijn correspondent steeds weer nieuwe kwesties voor te leggen: tekstemendaties, maar ook oudheidkundige verklaringen van klassieke en bijbelse teksten werden maar een enkele keer afgewisseld door andere zaken zoals de publicaties van Van Almeloveen of de persoonlijke aangelegenheden van Offenberg. De vraagstukken die door Offenberg werden aangedragen, waren overigens ook in diezelfde tijd het hoofdthema in Van Almeloveens correspondentie met Cuper, en met onder anderen Van Vechoven en D'Outrein. Offenberg moet in ieder geval wel met Cuper in contact hebben gestaan; van een relatie met de andere twee is niets bekend.[222] Bijzonder is nog dat Offenberg Van Almeloveen om advies vroeg, toen hij een familielid van een lokale edelman onder zijn hoede kreeg, die hij diende voor te bereiden op een studie in Harderwijk. Van Almeloveen gaf hem een gedetailleerd overzicht van het lesprogramma dat hijzelf had gevolgd onder leiding van Tollius.[223] In 1706 maakte het overlijden van Offenberg een einde aan deze correspondentie.

Er waren nog meer provinciegenoten die graag elke gelegenheid aangrepen om met de hoogleraar in contact te treden. De Doesburgse predikant Joannes Heeser schreef Van Almeloveen in 1710, om hem adviezen te vragen voor zijn studie over de Hebreeuwse taal.[224] Hoewel Van Almeloveen onmiddellijk te kennen gaf dat zijn kennis en ervaring niet zozeer op dat gebied lagen, vond hij het toch interessant om het eens te proberen. Hij reageerde dan ook voornamelijk met lange uiteenzettingen over de historische, oudheidkundige betekenissen van verschillende termen op het verzoek van Heeser. Daarbij kwam, dat hij op dat moment zelf ook bezig was met een bijbels vraagstuk, namelijk een onderzoek naar de oorsprong en betekenis van een uitdrukking uit Joannes.[225] Hierover ontstond tussen hem en Heeser een uitvoerige zij het niet langdurige correspondentie. Heeser beval daarnaast een stadgenoot en zijn eigen zoon, die in Harderwijk gingen studeren, aan bij zijn correspondent. De twee studenten bleken weinig behoefte te hebben aan de supervisie van Van Almeloveen, want zij meldden zich niet.[226] Binnen een jaar brak de correspondentie met Heeser ook af.

Tenslotte moeten hier nog enkele geestelijken vermeld worden uit Gelderland, met wie Van Almeloveen vanaf zijn vestiging in Harderwijk correspondeerde: de Arnhemse predikant Godefridus Menthen, die Van Almeloveen via zijn familie aldaar of via D'Out-

---

[219] 6k14 f.438r-v, 23 november 1710.

[220] 6k5 f.387r-388r 14 maart 1711 van Slater.

[221] BSB f. 307r-308v 26 september 1702 van Offenberg: 'Nihil enim antiquius habeo, quam cum antiquitatis admiratoribus dies fallere, et cum eruditis atque adeo tecum agere de rebus rempublicam literariam spectantibus'.

[222] Zie 6k10 f.20 29 november 1704 van Cuper: Offenberg sprak met Cuper over enkele antieke teksten.

[223] 6k14 f.89v-90v 17 oktober 1703 aan Offenberg.

[224] De uitgave die Heeser voorbereidde was *Eben Haezer, id est Lapis adjutorii, sive lexici philologici hebraeo-chaldeo-sacri [...]*. Harderwijk 1716.

[225] 6k14 f.441v-444v december 1710 aan Heeser.

[226] 6k14 f.451r-455r 30 januari 1711 aan Heeser: de jongeman Bernard Smits heeft zich niet vertoond. Bovendien hoorde Van Almeloveen dat hij had gezegd geen advies nodig te hebben. Van Almeloveen keurt deze eigenwijsheid af. Heeser moet zijn zoon maar naar hen toesturen.

rein had leren kennen, en twee monniken uit Putten, Knipschild en Molitor, bij wie Van Almeloveens collega Meyer hem had geïntroduceerd.[227] Inhoudelijk stelden deze briefwisselingen niet veel voor, in feite gebruikten alle briefschrijvers Van Almeloveen als een tussenpersoon om in Amsterdam of elders boeken te bestellen.

3.5.4. De dichterskring van Hesselius en Van Arckel

In 1701 leerde Van Almeloveen, die toch geen onbekende was in Rotterdamse kringen, via een zekere Baldaeus en zijn voormalige collega Reeland de dichter Franciscus Hesselius kennen, tevens docent aan de Erasmiaanse school. Aanleiding voor de eerste brief was voor Hesselius de kans op een hoogleraarschap rechten te Harderwijk. Het gerucht ging namelijk dat men daar een tweede docent rechten wilde aanstellen, een gerucht dat Hesselius vermoedelijk had vernomen uit de mond van de Harderwijkse rector Scherpenzeel, een goede vriend van hem. Hij had wel oren naar een professoraat, maar zijn voorkeur ging uit naar een aanstelling als hoogleraar filosofie. De sollicitatie van Hesselius bleek geen succes, de correspondentie met Van Almeloveen wel. Zij deelden hun belangstelling voor klassieke auteurs, waarvan beiden in die tijd enkele uitgaven verzorgden. Over en weer gaven zij elkaar adviezen en zij leenden elkaar oude edities en manuscripten. Eenmaal uitgegeven was steeds een exemplaar voor de raadgever bestemd, waarin soms ook melding werd gemaakt van diens goede diensten.[228] Ook de gedichten die Hesselius bij verschillende gelegenheden schreef, vonden hun weg naar de boekenkast van Van Almeloveen.

Hesselius en Van Almeloveen deelden diverse gemeenschappelijke kennissen, die voornamelijk in Rotterdam woonden. Tijdens bezoeken aan Rotterdam ging Van Almeloveen dan ook bij hen even langs. Onder hen waren de arts Lufneu en de dichters Cornelius van Arckel en David van Hoogstraten. Zij vormden een kring van Neolatijnse dichters, waartoe overigens ook Broukhusius uit Amsterdam behoorde.[229] De drukker Reinier Leers was eveneens een goede bekende van Hesselius, zodat Van Almeloveen hem in 1709 de opdracht gaf toezicht te houden op het drukproces van zijn *Epistolae Casauboni*. Hesselius was op zijn beurt bevriend met de Harderwijkse rector Scherpenzeel, en combineerde een bezoek aan Van Almeloveen meestal met een bezoek aan andere kennissen aldaar.[230] Vermoedelijk bleef Van Almeloveen na de laatste bewaard gebleven brief uit 1710 met Hesselius corresponderen, maar het is ook mogelijk dat hij uit ontevredenheid over de diensten van zijn vriend voor het Casaubon-project het contact heeft verbroken.[231]

---

[227] Het gaat hier om Benedictijner monniken, die woonden te Putten op de Veluwe op een abdij met een boerderij. Dit was een van de Nederlandse bezittingen van het Duitse Benedictijnerabdij Abdinghof uit Paderborn. cf. NNBW IX, 531 en IX 118.

[228] Zie bijvoorbeeld *Q.Ennii Poetae vetustissimi Fragmenta quae supersunt [...] Nunc ad editionem Neapolitanam MDXC recusa accurante Francisco Hesselio I.C. & in Ill. Roterod. Athenaeo Hist. & Eloq. Prof. [...]*. Amsterdam 1707.

[229] Zie 6k10 f.114 27 oktober 1709 van Van Hoogstraten: Van Hoogstraten verzamelt het werk van Broukhusius voor een postume uitgave en vraagt daarom de hulp van diens goede vrienden. Zie voor meer informatie over deze dichterskring Heinz Hoffmann, 'Cornelius van Arckel und sein neulateinischer Freundeskreis im Holland des ausgehenden 17. und beginnenden 18. Jahrhunderts', *Humanistica Lovaniensa. Journal of Neo-Latin Studies* 35 (1986) 169-218.

[230] Zie het gedicht dat Hesselius omstreeks 1705 voor Van Almeloveen maakte, waarin verhaald wordt over een bezoek aan Scherpenzeel en Van Almeloveen. Wordt bewaard in 7A22 (ongenummerd).

[231] Zie 6k14 f.354r-v, 13 juli 1710 aan Sypestein: 'Placuisse Tibi Casaubonianorum exemplar gaudeo. Verum indignor imo irascor valde Rotterodamensibus, praecipue quidem Hesselio, V.C. qui in se receperat ultimum relegere atque emendare imprimendorum specimen, quod tot ac multa enormia reliquerit vitia, quae vel primae fere classis discipulus emendarit. Vix me persuaserit se vidisse, nedum legisse saltem cum cura'.

Hesselius bracht Van Almeloveen al snel met Cornelius van Arckel in contact, met wie hij goed bevriend was.[232] In 1708 en 1709 correspondeerde Van Almeloveen kort met Van Arckel, maar blijkbaar hadden zij meestal alleen persoonlijk contact. Het grootste deel van deze correspondentie is gewijd aan de voorbereiding van Van Arckels editie van Corippus, waarvoor Van Almeloveen allerlei boeken leende en adviezen gaf. In 1709 kon Van Arckel iets terugdoen voor de goede diensten van Van Almeloveen. Hij wist bij een kennis in Brielle, Texelius, een zeldzame oude uitgave van Quintilianus te vinden, die Van Almeloveen graag in zijn verzameling wilde hebben, waarvan hij toen net een lijst had laten drukken.[233] Naast deze twee hoofdthema's staan in de brieven ook nieuwtjes over wederzijdse kennissen, met name over Hesselius en G. de Mey, en opmerkingen over eigen publicaties. Ook oudere uitgaven werden vaak opgestuurd naar de ander, als dank voor bewezen diensten.

3.5.5. Medische correspondenties

Aan het begin van de achttiende eeuw correspondeerde Van Almeloveen korte tijd met twee Nederlandse artsen over zijn oorspronkelijke vakgebied, de geneeskunde. In 1701 ontving hij een brief van de arts Simon du Buisson uit Middelburg. Deze had in Harderwijk gestudeerd, maar oefende al vele jaren een praktijk uit in Zeeland, waar de predikant Daniel Bongard een gemeenschappelijke kennis was. Du Buisson stuurde zijn vroegere universiteit met enige regelmaat curiositeiten die hij uit verre oorden van zeelieden had gekregen, ter verfraaiing van het medische kabinet van de universiteit. Misschien hoopte hij zo voor zijn zoon, die hij eveneens in Harderwijk wilde laten studeren, een gunstig klimaat te scheppen.[234] Behalve de curiosa was ook de artsenpraktijk van Du Buisson een onderwerp in de briefwisseling. Hij ging daarbij vooral in op bijzondere gevallen en de daarbij toe te passen geneesmiddelen, zoals een middel tegen cholera dat hij onlangs in zijn praktijk had uitgeprobeerd. Ook was hij zeer geïnteresseerd in nieuwe remedies tegen koorts die Van Almeloveen eventueel zelf had ontdekt of van anderen had vernomen. Overigens zou Du Buissons zoon niet in Harderwijk gaan studeren.

Uit 1710 en 1711 zijn ook enkele brieven bewaard gebleven van de correspondentie met Henricus Buysen, die blijkens de adressering toen te Haarlem woonde. Het enige thema in deze korte briefwisseling is de voorgenomen tweede uitgave van Buysens boek, waarin verschillende medische recepten zouden worden gepubliceerd. Van Almeloveen stimuleerde dit zeer, want het was hem een gruwel dat veel artsen hun nieuwe recepten geheim hielden of dat auteurs juist allerlei onzin opschreven die niets met de geneeskunde van doen had.[235] Hoewel Van Almeloveen, ondanks zijn jarenlange ervaring met een artsenpraktijk, moest erkennen dat hij meer theoretisch dan praktisch onderlegd was in de geneeskunde, trachtte hij Buysen toch zo goed mogelijk te ondersteunen en te stimuleren. Hij wees op nieuwe literatuur en geneesmiddelen, bijvoorbeeld tegen blaas- en nierstenen, die Buysen dan maar eens moest uitproberen, maar gaf ook berichten over nieuwe geneesmiddelen door. Tevens adviseerde hij Buysen op grond van zijn eigen ervaringen over de juiste behandeling van keelpijn, storingen in de bloedsomloop, arthritis etc.[236]

---

[232] Dit blijkt onder meer uit enkele drempeldichten van de hand van Hesselius in een uitgave van Van Arckel. Zie H. Hofmann, 'Cornelius van Arckel'. In deze uitgave staan ook gedichten van een andere bekende, David van Hoogstraten.

[233] Bewaard in bundel brieven van en aan Cuper in KB 72 G 29 .

[234] 6k4 f.180r-181v 6 november 1701. Van Almeloveen noteerde op deze brief dat hij twee maal had geantwoord, in december 1701 en op 8 maart 1702. Deze brieven zijn echter niet bewaard gebleven.

[235] 6k14 f.437r-v 22 november 1710 aan Buysen.

[236] Zie *Practyk der medicine [...]*, voorreden.

3.5.6. Nieuwe Duitse contacten

Aan het slot van de bespreking van Van Almeloveens Duitse correspondentennetwerk was reeds geconcludeerd dat de Harderwijkse professor na 1697 nog maar weinig contacten in die regio overhield. In ieder geval spande hij zich nadien nauwelijks nog in, om de bestaande contacten te onderhouden, laat staan om nieuwe correspondenten te werven. Zijn functie als hoogleraar aan de Gelderse universiteit en zijn vele publicaties hadden hem blijkbaar een redelijke bekendheid gegeven, want nu schreven verschillende jonge Duitse geleerden hem aan, om een correspondentie te beginnen.

Van Almeloveens *Bibliotheca promissa et latens* uit 1692 had in 1699 een vervolg gekregen. De Neurenbergse oriëntalist Rudolphus Martinus Meelführer had de poging van Van Almeloveen om het onuitgegeven werk van beroemde geleerden aan de vergetelheid te ontrukken zo mooi gevonden, dat hij aanvullingen had gemaakt bij diens boek. Hij zond Van Almeloveen zijn voorstel, dat deze zeer kon toejuichen. In 1700 stuurde Meelführer zijn boek op en zijn voorganger was zeer tevreden over deze editie. Van Almeloveen bood daarop zijn eigen notities aan, die hij had gemaakt voor een mogelijke heruitgave. Omdat zijn correspondent in Neurenberg ook vele contacten had, informeerde hij bovendien naar zijn vriend Thomasius, met wie hij toen al geruime tijd geen brieven meer wisselde. Voor zover bekend leverde dit niets op; de briefwisseling met Meelführer brak in 1703 al weer af.

Een ex-student uit Altdorf, Aegidius Weis, kon Van Almeloveen in 1711 wel het een en ander meedelen over Thomasius. Weis was na zijn studie bij onder anderen D.G. Moller naar de Nederlanden gereisd en had ook Harderwijk aangedaan. Bij terugkeer in zijn vaderland, toen hij zich in Zweibrücken had gevestigd, stuurde hij de post door aan Moller en Thomasius en berichtte hij over deze twee kennissen van Van Almeloveen. Hij deed vooral uit de doeken hoe het kwam dat Van Almeloveen jaren niets van beiden had gehoord: de post was steeds door nalatigheid van studenten verloren gegaan.[237] Hoewel hij daartoe graag bereid was, kon hij Van Almeloveen niet helpen bij diens speurtocht naar oude edities en manuscripten van Quintilianus en Celsus.

Van Almeloveens uitgaven waren doorgedrongen tot de verste uithoeken van de Duitse Landen. In 1710 reageerde de Coburgse gymnasiumdocent Johann Konrad Schwartz op Van Almeloveens Strabo-editie uit 1705. Hij was al snel begonnen aanvullingen te maken voor deze editie en vroeg zich af of de drukker deze nog op een apart blad aan de uitgave wilde toevoegen. Daarnaast vroeg hij Van Almeloveen en diens kennissen om alle mogelijke adviezen voor zijn uitgave van klassieke schrijvers over de landbouw (*De re rustica*), een verzoek dat hij in 1710 nog eens herhaalde.[238] Van Almeloveen moest hem teleurstellen. Een aanvulling op Strabo was niet mogelijk, want de gehele oplage was uitverkocht. Hij schreef wel alles op wat hij wist ten behoeve van Schwartz' voorgenomen uitgave over de landbouw. Bovendien schakelde hij via Alstorph ook nog diens oom, de hoogleraar Abbering in, die eveneens een uitgave over dit onderwerp voorbereidde.[239] Er waren voor dit thema nog meer kapers op de kust, die van Van Almeloveen enige hulp verwachtten. Datzelfde jaar had ook Christian Schoettgen uit Leipzig een brief aan Van Almeloveen gestuurd met een verzoek om materiaal voor zijn uitgave van *Rei rusticae scriptores*. Bij de Harderwijkse hoogleraar kreeg hij nul op het rekest: Schwartz was hem

---

[237] BSB f.245r-246v 1 september 1711 van Weis.

[238] BSB f.202r-203v 27 september 1710 van Schwartz.

[239] 6k14 f.498r-v 28 februari 1712 aan Alstorph.

voor geweest, zoals Schoettgen al in de *Acta eruditorum* had kunnen lezen.[240] Op zijn beurt kreeg Schwartz het verzoek uit te kijken naar bijzondere edities van Quintilianus en Celsus, voor een uitgave door Van Almeloveen. Uit de laatste brief die Van Almeloveen aan Thomasius schreef, die hem in 1712 opnieuw attent had gemaakt op de Coburgse docent, blijkt echter dat deze niet meer reageerde.[241]

In 1710 vroeg de van oorsprong Franse geleerde Jean de Barbeyrac, die sinds 1697 docent was aan de Franse school te Berlijn, Van Almeloveen om raad voor een voorgenomen uitgave. Hij was van plan een verbeterde uitgave te maken van de werken van Lucretius, een plan dat hij ook al kenbaar had gemaakt in de *Bibliotheque Choisie* van Le Clerc. Van Van Almeloveen wenste hij vooral de aantekeningen van Tollius. Fabricius had Barbeyrac reeds kunnen helpen met adviezen, en had hem mogelijk ook attent gemaakt op Van Almeloveen, hoewel Barbeyrac daarover niets vermeldde. Als tegenprestatie bood Barbeyrac verbeteringen aan op de *Fasti Consulares* van de hand van zijn vriend Alphonse de Vignolles.[242] Dit aanbod was een schot in de roos, want Van Almeloveen schreef gretig terug. Hij wilde onmiddellijk Tollius' materiaal sturen en was zeer nieuwsgierig naar de aanvullingen van de Vignolles. Deze was echter niet meteen bereid te helpen. Eerst wenste hij meer informatie over de knelpunten, waarvoor Van Almeloveen zijn advies nodig had. Via Barbeyrac stuurde deze lange lijsten met problematische consuljaren en een lijst van zijn verzameling Quintilianus-edities, waarvoor hij altijd aanvullingen kon gebruiken.[243] Eind 1710 kreeg Barbeyrac plotseling het bericht dat hij in Lausanne benoemd was als hoogleraar in de rechten. Hij stuurde nog een oude Quintilianus-editie die Van Almeloveen nog niet bezat, maar van het beloofde advies van de Vignolles kwam niets meer terecht.[244]

Een jaar later ontving Van Almeloveen een brief met een medische dissertatie[245] en een voorproefje van ander werk van de jonge Duitse arts Johann Hermann Fürstenau, die in 1711 in de Republiek rondreisde. Fürstenau wilde hem dolgraag persoonlijk ontmoeten, maar door een misverstand was dat nog niet gelukt. Het meegestuurde werk wilde hij, met goedvinden van Van Almeloveen, aan de Harderwijkse hoogleraar opdragen.[246] Deze was wel tevreden over het werk van Fürstenau, en vond de aangeboden dedicatie een hele eer. Toch achtte hij het beter er nog eens onder vier ogen over te spreken. Fürstenau wilde zijn boek echter geen dag in de steek laten, tot het in Amsterdam ter perse was gegaan.[247] Hij stuurde het boek per post en keerde zelf terug naar zijn vaderland. Vanuit zijn woonplaats Herford trachtte hij vervolgens Van Almeloveen in te schakelen bij zijn pogingen om zijn *Desiderata anatomica*, waarvan hij al een proeve aan zijn correspondent had gestuurd, bij een Nederlandse drukker te laten uitgeven. Van Almeloveen was bereid te helpen als Fürstenau een volledig boek kon opsturen. Ondertussen stuurde hij zijn eigen uitgaven op medisch gebied, het boek van Henricus Buysen waaraan hij had meegewerkt, en vroeg hij

---

[240] 6k14 f.509r-v zonder datum aan Schoettgen, reactie op BSB f.251r-252v 22 maart 1712 van Schoettgen.

[241] 6k14 f.517r-518v 1 juni 1712.

[242] 6k3 f.341r-v 18 februari 1710 van Barbeyrac.

[243] 6k14 f.349r-351v 3 juni 1710 aan Barbeyrac.

[244] 6k3 f.357r-358v 1 oktober 1710 van Barbeyrac. Op 11 november van dat jaar schreef De Vignolles nog een brief, waarin hij Van Almeloveen nogmaals vroeg meer informatie over diens voorgenomen tweede editie van de Fasti. Pas als hij daarover meer wist, zou hij snel zijn aantekeningen sturen (BSB f.311r-312v).

[245] Johannes Hermannus Fürstenau, *Desiderata anatomico-physiologica*. diss. Halle 1709.

[246] BSB f.191r-v en 194r-v, 27 juli 1711 van Fürstenau.

[247] *Dissertatio epistolaris qua Desiderata circa morbos eorumque signa exponit [...]*. Amsterdam 1712.

aanvullingen voor zijn verbeterde Celsus-editie.[248] Fürstenau stuurde zijn boek niet op, het zou zelfs nooit gepubliceerd worden.

4. Evaluatie en slotbeschouwing

4.1. Een analyse van de opbouw en ontwikkeling van Van Almeloveens epistolaire netwerk

Op grond van het voorafgaande overzicht kunnen, ondanks het eerder gemaakte voorbehoud hierover, in Van Almeloveens correspondentie toch verschillende perioden worden onderscheiden, in ieder geval in de briefwisseling met geleerden buiten de Nederlanden. Tot 1687 is er van buitenlandse briefcontacten nauwelijks sprake, zij het dat voorzichtigheid hier op zijn plaats is, wegens de vele lacunes in de brievencollectie uit die periode. Het correspondentennetwerk van Van Almeloveen werd toen gevormd door een kleine kring goede bekenden, die geografisch niet ver uiteen woonden. Pas na 1687 richtte Van Almeloveen zich, zoveel kan ook uit de bewaard gebleven brieven wel vastgesteld worden, met enthousiasme op de uitbreiding van zijn netwerk in het buitenland. Al voor dat jaar had hij met behulp van Graevius getracht enkele Franse geleerden in zijn correspondentienetwerk op te nemen, maar met weinig resultaat. Ook de pogingen die hij na 1687 deed om met Fransen in contact te treden, leverden weinig op.

Vanaf het moment dat duidelijk werd, dat hij voor zijn werk aan de brievenpublicatie van de Casauboni — de voornaamste aanleiding om contacten te zoeken buiten de Republiek — in Frankrijk geen hulp zou vinden, richtte Van Almeloveen zijn blik op Engeland. Toch duurde het even, voordat hij op het idee kwam rechtstreeks een Engelsman aan te schrijven. Degene die hij in 1692 voor zijn doel uitkoos, was veel behulpzamer dan hij had kunnen denken: Thomas Smith werd de tussenpersoon voor alle Engelse contacten van Van Almeloveen. Met hen was de correspondentie in de jaren negentig van de zeventiende eeuw op zijn hoogtepunt. Na een lange onderbreking vanaf ongeveer 1700, stelde Van Almeloveen zich pas weer met hen in verbinding in 1706 toen hij zijn levenswerk eindelijk wilde publiceren. De publicatie van de *Isaaci Casauboni Epistolae* betekende het einde van de Engelse correspondentie.

De opbouw van een correspondentienetwerk in de Duitse Landen begon eveneens omstreeks 1687, waarbij vooral Jacob Tollius en Gottfried Thomasius zeer behulpzaam waren. Voor de verdere uitbreiding van dit netwerk waren de geleerden uit Leipzig, en dan met name Carpzov, van belang. Hoewel aanvankelijk de Casaubon-uitgave ook veelvuldig de aanleiding voor een briefcontact was, nam dit werk een veel minder prominente plaats in deze briefwisselingen in dan bij de Franse en Engelse correspondenten het geval was. Vanaf het begin van de jaren negentig was Van Almeloveen zeer aktief in het opzetten van nieuwe contacten in de Duitse Landen, terwijl de briefwisseling met veel correspondenten uit die streken toen ook het meest intensief was. Het overlijden van Carpzov in 1699 lijkt een algemene kentering aan te duiden in Van Almeloveens Duitse briefwisseling. Veel briefwisselingen met geleerden buiten de Republiek eindigden na 1700, terwijl er maar weinig nieuwe voor in de plaats kwamen, zeker niet op initiatief van Van Almeloveen.[249]

---

[248] 6k14 f.501r-v 4 april 1712 aan Fürstenau.

[249] In het tijdvak 1687-1697 werd meer dan de helft van de correspondentie ingenomen door buitenlandse contacten, in het tijdvak 1698-1707 was dat teruggelopen tot minder dan een vijfde.

Van Almeloveen was zich er wel van bewust dat hij sinds zijn aanstelling in Harderwijk zijn correspondentie verwaarloosde, en dan niet alleen met buitenlandse geleerden. In 1698 verontschuldigde hij zich tegenover D.G. Moller: 'U moet zich niet verbazen over mijn hardnekkig stilzwijgen. Sinds die tijd (sc. dat ik in Harderwijk ben aangesteld) ben ik overstelpt, of ga ik tenminste gebukt onder zoveel nieuwe taken en bezigheden, dat ik geen moment zelfs maar aan studie of vrienden kan denken. Nederlandse, Engelse en Duitse vrienden mogen erover klagen, maar ze moeten het me maar welwillend vergeven, terwijl ik mijn best zal doen om het een andere keer goed te maken.'[250] Twee jaar later was het echter nog niet veel beter gesteld met Van Almeloveens ijver of tijd. 'De briefwisseling met buitenlandse, ja ook met Nederlandse geleerden ligt enigszins stil', meldde hij aan Bayle, 'omdat de Harderwijkse Pallas mij geheel opeist. Als zij me ooit wat tijd gunt, zal ik mijn vrienden en vooral u weer tevreden stellen.'[251] Toch zag hij zijn eigen veranderde omstandigheden niet als de enige factor die de correspondentie bemoeilijkte. Ook zijn correspondenten in de Duitse Landen waren niet altijd even trouw in het onderhouden van de briefwisseling. In 1697 gaf hij reeds de stand van zaken weer in een brief aan de Duitse student Lobetanz, onder de verzuchting dat als alle oude correspondenten niet meer schreven, hij toch nog troost kon vinden in het nieuwe contact met Lobetanz. Want wie hadden het inmiddels al allemaal opgegeven? De arts Meibom schreef niet meer, ondanks brieven van Van Almeloveen. Reiske had allang niet meer gereageerd, evenmin als Muhlius en anderen. Hij had nu zelf de moed niet meer hen nogmaals aan te sporen.[252] Wie er ook voor verantwoordelijk was, Van Almeloveen, zijn correspondenten of iedereen, het is wel duidelijk dat er na ongeveer 1700 minder animo bestond om nog een regelmatige correspondentie te onderhouden, enkele uitzonderingen zoals Fabricius en Cellarius daargelaten.

Er is bij de onderwerpen die in de brieven behandeld worden een verschil op te merken tussen brieven aan geleerden in de Republiek en geleerden van elders. De correspondentie met buitenlandse kennissen werd in veel sterkere mate bepaald door studies waar Van Almeloveen aan werkte en was daarmee veel doelgerichter dan de briefwisseling met Nederlanders. Dit sluit echter niet uit dat ook met Nederlandse geleerden frequent over voorgenomen uitgaven werd gecorrespondeerd. Deze werken waren echter minder vaak de directe aanleiding voor een briefwisseling. Bibliografie, filologie en de belangstelling voor de nalatenschap van beroemde geleerden uit het verleden spelen in bijna alle brieven een grote rol. Een bijzondere categorie vormen de medici. Van Almeloveen sprak met name die artsen aan, van wie bekend was dat zij voorvechters waren van de antieke geneeskunde, zoals Henricus Meibom en Martin Lister. Deze belangstelling hing voor hem sterk samen met zijn liefde voor filologie, zoals ook blijkt uit zijn vele uitgaven van het werk van Celsus. Over de praktische geneeskunde had hij veel minder te melden, ook al correspondeerde hij hierover met enkele artsen. De oudheidkunde is een onderwerp dat vrijwel uitsluitend wordt behandeld in brieven aan Nederlandse geleerden, maar speelt daarin dan

---

[250] 6k13 f.415v 15 maart 1698 aan Moller: 'Non est quod miremini meum pertinacius silentium qui ab eo tempore tot tantisque novis fui si non obrutus, saltem pressus, negotiis laboribusque ut de studiis, de amicis, vix per momentum cogitare licuerit. Conquerantur id amici Batavi, Angli, Germani, verum summa qua in me est voluntate ignoscent altera tanta diligentia compensaturo homini'.

[251] 6k13 f.569r 25 april 1700 aan Bayle: 'Commercium literarum cum exteris, imo municipibus quodammodo friget propterea quod me totum vendicet Pallas Harderovicena, quae si remiserit aliquando curabo amicis et imprimis tibi fiat satis'.

[252] 6k13 f.345r-346v 16 februari 1697: 'Clar. Meibomio literas meas tradidisse te video, gratum est, at hactenus non rescripsit, sic ut videatur me non amplius aut responso aut amicitia sua dignari; quamquam hoc meritum nesciam. Silet quod valde doleo etiam Reiskius Guelferbutensis Gymnasiarcha doctissimus. Tacet Muhlius, imo alii, quos evocare non audeo amplius. Verum gratulor Te novum diligentemque adeptum honestum amicum'.

ook wel de hoofdrol. Vanzelfsprekend waren ook de sollicitaties naar het hoogleraarschap een binnenlandse aangelegenheid.

De correspondentie met Nederlandse geleerden had volgens Van Almeloveen eveneens te lijden onder zijn veranderde leefomstandigheden na 1697. Toch is dat aan zijn correspondentie zoals die nu is bewaard, niet goed af te lezen. Weliswaar was de briefwisseling met Nederlandse geleerden in de jaren negentig verreweg het omvangrijkst, in die zin dat Van Almeloveen toen het frequentst met een groot aantal verschillende correspondenten een briefwisseling onderhield, maar ook na 1700 kwamen er nog nieuwe kennissen bij, terwijl briefwisselingen die al eerder ontstaan waren, werden voortgezet. Wel bestaat de indruk dat Van Almeloveen minder initiatieven nam om nieuwe contacten te leggen of de oude te onderhouden, terwijl verschillende correspondenten wegvielen door hun overlijden. Voor de correspondentie met Nederlandse geleerden was voorts de afstand die zijn verhuizing naar Harderwijk had geschapen voor velen onder hen een complicerende factor. Hoewel afstand normaal gesproken juist de noodzaak tot corresponderen schept, verhinderde het veel Nederlandse kennissen Van Almeloveen eens op te zoeken. Deze persoonlijke ontmoetingen hadden er echter voordien juist voor gezorgd dat het contact werd onderhouden. In het geval van Pierre Bayle, maar ook voor andere geleerden uit Holland was deze afstand dan ook de oorzaak van het uiteindelijke afbreken van de correspondentie, hoewel ook Van Almeloveens drukke werkzaamheden als professor vaak roet in het eten gooiden. Hij was zelf immers ook niet meer zo vaak bereid om zijn woonplaats te verlaten.

Natuurlijk mag nooit worden uitgesloten dat Van Almeloveen na 1697 zijn brievenarchief niet zo goed meer bijhield. Er kunnen veel brieven verloren zijn gegaan die wel ooit zijn geschreven. De algemene indruk blijft echter, ook op grond van opmerkingen van Van Almeloveen zelf, dat hij sinds zijn aanstelling in Harderwijk in ieder geval veel minder tijd had om zijn correspondentienetwerk goed te onderhouden. Verontschuldigingen over Van Almeloveens lange stilzwijgen komen na 1700 veelvuldig voor in de brieven van zijn hand, terwijl zijn vroegere trouwe correspondenten dikwijls klagen dat zij maar niets horen van de hoogleraar. De lacunes in de correspondenties na 1697, die nu te constateren vallen, zijn daarom zeker niet steeds veroorzaakt door de gebrekkige overlevering. Opportunisme was Van Almeloveen niet vreemd; een deel van de verklaring voor het wegvallen van briefcontact is gelegen in het feit dat hij van mening was sommige correspondenten niet meer nodig te hebben. Deze personen liet hij als een baksteen vallen.

Zowel voor de binnenlandse als buitenlandse contacten tekende zich vanaf ongeveer 1706 weer een opleving af. Van Almeloveen had blijkbaar, na alle perikelen rond zijn twee benoemingen als hoogleraar en de werkzaamheden die zij met zich meebrachten, zijn draai gevonden in Harderwijk en kon weer meer tijd besteden aan zijn correspondentienetwerk en zijn uitgaven. Deze twee bezigheden hadden vooral een onderlinge samenhang voor de Engelse correspondenten, die Van Almeloveen sinds 1706 weer lastigviel voor zijn Casaubon-uitgave. Dit gold minder voor zijn andere contacten. Van Almeloveen nam nog maar zelden het initiatief om een nieuwe briefwisseling te beginnen, en de bestaande relaties onderhield hij eerder door het sturen van geschenken als presentexemplaren dan door lange epistels met geleerde vraagstukken. Bovendien is er in de binnenlandse contacten geografisch gezien een lichte verschuiving naar het oosten waarneembaar. Het is niet voor niets dat de correspondentie met Cuper, die al in 1686 was gestart, pas echt intensief wordt na 1700. De mogelijkheid om elkaar te ontmoeten was van grote invloed op de intensiteit van het contact. Nu waren de verhoudingen meestal omgedraaid: Van Almeloveen werd door jonge geleerden, studenten en hun ouders aangeschreven als de deskundige, die raad kon geven bij zeer uiteenlopende problemen. Mogelijk zou het correspondentienetwerk van Van

Almeloveen, had hij langer geleefd, sinds ca.1710 weer een grotere omvang hebben gekregen door deze aanwas van jonge correspondenten. Zijn vroegtijdig overlijden heeft een dergelijke tweede opbloei verhinderd.

4.2. De kwaliteit van Van Almeloveens correspondenten

Wat geldt voor de beoordeling van de kwantiteit van de correspondentie van Van Almeloveen, geldt in nog sterkere mate voor de kwaliteit van het netwerk dat hij wist op te bouwen. Uiteraard is ook de inhoud van een briefwisseling een aspect van de kwaliteit ervan. In verhouding tot de briefwisseling van geleerden als Leibniz, Locke of Newton trekt de correspondentie van Van Almeloveen minder de aandacht. De geschiedenis heeft zeker aan de brieven van de eerstgenoemde geleerden een veel belangrijker plaats toegekend dan aan die van Van Almeloveen en het merendeel van zijn correspondenten. Het polyhistorische karakter van Van Almeloveens wetenschappelijke activiteiten en daarmee ook van zijn briefwisseling plaatsten hem in de marge van de grote wetenschappelijke debatten, die zijn tijdperk kenmerkten en waarvan de resultaten een stempel drukten op het verlichte gedachtengoed. Van Almeloveen sloeg geen nieuwe wegen in en bleef trouw aan de antieke *auctoritates*; hij behoorde tot de traditionele wetenschapsbeoefenaren van zijn tijd voor wie filologie de basis vormde.

Desalniettemin had Van Almeloveen in de ogen van heel wat tijdgenoten een respectabel correspondentienetwerk weten op te bouwen; zij beoordeelden een briefwisseling immers gedeeltelijk op andere gronden. In het vervolg zal de kwaliteit van Van Almeloveens briefwisseling dan ook voornamelijk beoordeeld worden naar de normen die in de zeventiende eeuw daarvoor golden. Het object van onderzoek, de inhoud van de briefwisseling, speelt allereerst een rol van betekenis. Opgemerkt dient te worden dat Van Almeloveens correspondenten voornamelijk geestverwanten waren die in dezelfde traditionele filologische richting werkten. In het algemeen waren zij derhalve geïnteresseerd in het type onderzoek dat Van Almeloveen als polyhistor uitvoerde en waarvan zijn brieven getuigenis aflegden. Naast deze inhoudelijke norm zijn de 'functionaliteit' van een briefwisseling en de samenstelling van het netwerk van groot belang, en wel vanuit verschillende perspectieven. Zoals reeds is gebleken, maakte Van Almeloveen dikwijls op zeer instrumentele wijze gebruik van zijn correspondentie: het was voor hem een middel om carrière te maken in de maatschappij en de Republiek der Letteren. Een briefwisseling moest hem altijd in enig opzicht voordeel kunnen brengen, anders had schrijven geen zin. Hij selecteerde zijn correspondenten dan ook vrijwel altijd op hun bruikbaarheid, zowel op wetenschappelijk gebied als op het maatschappelijke vlak en die waarde werd bepaald door de positie die personen innamen in de sociale of wetenschappelijke hiërarchie: hun status. Hoewel er een verschil bestaat tussen de maatschappelijke positie die een geleerde innam en de waardering die hij kreeg voor zijn wetenschappelijke prestaties, zijn deze twee elementen meestal wel enigszins in elkaar verstrengeld. Wanneer in het vervolg over de status van een correspondent zal worden gesproken, zullen beide elementen in aanmerking worden genomen. Voor informatie over de wetenschappelijke status van geleerden zijn we grotendeels aangewezen op contemporaine getuigenissen, maar een moderne evaluatie zal niet achterwege kunnen blijven. Voor het maatschappelijk aanzien van zeventiende-eeuwers bestaan verschillende criteria. Te denken valt aan de heersende standenstructuur, maar ook aan het prestige dat tijdgenoten toekenden aan de verschillende beroepen. De sociale en wetenschappelijke status van de correspondenten, die ervoor zorgde dat zij een ander van dienst

konden zijn in hun maatschappelijke of wetenschappelijke loopbaan en die de reden was dat zij werden aangeschreven, bepaalde ook de doelmatigheid van het correspondentienetwerk.

4.2.1. De maatschappelijk waarde van het netwerk

Over de maatschappelijke status van geleerden, een relatief begrip, is niet altijd een goed oordeel te vormen. De beroepsgroep waartoe zij behoorden, kan soms een nadere aanduiding zijn voor de positie die zij innamen in de maatschappij, en daarmee toch ook in de ogen van hun collega-geleerden. Een beroepsgroep die uitzonderlijk goed vertegenwoordigd is in de briefwisseling van Van Almeloveen is die van de predikanten, of geestelijken in het algemeen. Zij maken bijna een kwart van het totaal uit (22,4%). Wanneer we kijken naar het aantal brieven waarvoor zij verantwoordelijk zijn, wordt dat zelfs 24,5%. Hoogleraren vertegenwoordigen ook een grote groep binnen de kennissenkring van Van Almeloveen (16,7%) en zij schreven ruim 20 % van de brieven. Bijna de helft van hen was overigens niet woonachtig in de Nederlanden. Studenten, zowel studiegenoten als leerlingen van Van Almeloveen, en artsen maken beide als categorie ongeveer 10 % van de totale groep correspondenten uit. De artsen zijn verantwoordelijk voor ruim 15 % van het totale aantal brieven. Docenten van Latijnse scholen en gymnasia vormen een groep van ruim 8 %. Andere groepen met wie Van Almeloveen veelvuldig correspondeerde, waren dichters en wat ik zou willen noemen 'overige geletterden', dus personen die van de letteren niet hun beroep hadden gemaakt, maar wel op dat vakgebied publiceerden. Hij mocht ook een beperkt aantal journalisten en uitgevers tot zijn correspondenten rekenen, terwijl juristen en regenten eveneens een klein segment van de totale groep vormden.[253] Ook zonder deze toch tamelijk willekeurig samengestelde cijfers, die het geheel slechts een schijnbare nauwkeurigheid verlenen, is wel duidelijk dat predikanten veruit de grootste beroepsgroep binnen het totale correspondentienetwerk vormen.

Groenhuis kwam in zijn dissertatie over de sociale positie van zeventiende-eeuwse predikanten op grond van een herziening van oudere indelingen van de maatschappij in klassen of standen tot een nieuwe, globale indeling die ook rekening hield met de contemporaine opvattingen en maatstaven, namelijk godsdienst, vermogen en inkomen, familierelaties en opleiding. Hij kwam hierdoor tot een sociale stratificatie in zes sociale groepen.[254] De predikanten plaatste hij, zowel op grond van de voornoemde criteria als op grond van het eigen oordeel van de predikanten in de middengroep (de derde groep), waartoe behalve de predikanten ook onder anderen stedelijke ambtenaren als stadsartsen, rectores en andere functionarissen, gegoede boeren, meesters in diverse ambachten met een behoorlijk bedrijf, en marine- en legerofficieren in de lagere rangen behoorden.[255]

Wanneer we de beroepsgroepen waartoe de correspondenten van Van Almeloveen gerekend kunnen worden als indicatie nemen voor hun sociale positie, op grond van Groenhuis' indeling, dan kan geconcludeerd worden dat Van Almeloveen zich stevig gevestigd had in de middenklasse van de Republiek. De talloze predikanten met wie hij correspondeerde, konden zich natuurlijk niet allen in dezelfde welstand of in hetzelfde

---

[253] Zie voor een overzicht van de hier genoemde getallen en percentages appendix I.

[254] G. Groenhuis, *De predikanten. De sociale positie van de gereformeerde predikanten in de Republiek der Verenigde Nederlanden voor ± 1700*. Groningen 1977, 65. Zie voor een overzicht van de pogingen van verschillende historici om tot een sociale stratificatie te komen en van de problemen die dat met zich meebrengt M. Prak, *Gezeten Burgers. De elite in een Hollandse stad Leiden 1700-1780*. Amsterdam 1985, 286-287.

[255] Groenhuis 65 en conclusie.

aanzien verheugen, maar zij zijn denkelijk representatief voor de kringen waarin Van Almeloveen zich bewoog. De meeste docenten en overige geletterden met wie hij correspondeerde, behoorden eveneens tot Groenhuis' 'derde groep'. Er zijn er onder Van Almeloveens correspondenten maar enkele, die mogelijk een tree hoger op de sociale ladder stonden. Daartoe behoren allereerst enkele regenten, zoals de curatoren van de universiteit van Harderwijk, maar ook een stadspredikant als D'Outrein kan mogelijk een hogere status hebben gehad. In doorsnee zijn Van Almeloveens correspondenten, met name de Nederlandse, goed te identificeren met de middengroep van de predikanten, die in de correspondentie talrijk aanwezig zijn.

4.2.2. Plaatsbepaling van het netwerk in de Republiek der Letteren

Ook in de Republiek der Letteren bestond er een hiërarchie, waren er verschillende 'rangen en standen' te onderscheiden. Om uit te maken tot welke 'klasse' Van Almeloveen en zijn correspondenten gerekend werden, kunnen we natuurlijk afgaan op het oordeel van hedendaagse historici. Maar evenals bij de maatschappelijke positie van geleerden uit de zeventiende eeuw, is het ook om een oordeel over hun wetenschappelijke aanzien veel aantrekkelijker om contemporaine visies daarop in de beschouwing te betrekken. Christophorus Augustus Heumann wijdde in zijn *Conspectus reipublicae literariae* een groot hoofdstuk aan de leden van de Republiek der Letteren sinds de Oudheid tot aan zijn eigen tijd, bedoeld om studenten van zijn tijd een goede indruk te geven van de wetenschap in heden en verleden.[256] Hij noemt bij elke discipline de — in zijn ogen — belangrijkste auteurs. De opsommingen van schrijvers uit de zeventiende en achttiende eeuw nemen hierbij de meeste ruimte in beslag. Dit boek, waarvan de eerste druk in 1718 verscheen en de zevende en laatste druk in 1763, geeft een goede indruk van het oordeel dat tijdgenoten of geleerden van een generatie later hadden over Europese geleerden uit de zeventiende en achttiende eeuw. Met name de selectie die Heumann maakte, is een indicatie voor de status van de genoemde geleerden.

Wat was nu de positie van Van Almeloveen en zijn correspondenten volgens Heuman? Onder de genoemde zeventiende-eeuwse auteurs zijn er maar weinig die met Van Almeloveen correspondeerden. Genoemd worden onder andere Morhof, Huet, Carpzov, Sagittarius, Tenzel, Perizonius, Gronovius, Bayle, Menage, Graevius, Van Dale en Cellarius, maar Van Almeloveen zelf komt in geen enkele discipline voor. Ook onder de achttiende-eeuwers bevinden zich maar weinig bekenden van Van Almeloveen: Heumann noemt Van Marck, Van Til, Van Limborch, Noodt, Ruysch, de gebroeders Basnage, Burman, Fabricius, Hardouin, Reeland, Rhenferd en Broukhusius. Vele van deze door Heumann als invloedrijk bestempelde geleerden voerden echter weer geen langdurige briefwisseling met Van Almeloveen.

Heumann voegt aan zijn bespreking van de achttiende-eeuwse geleerden nog een interessante aanvulling toe. Nadat hij de voornaamste vertegenwoordigers van elk vakgebied heeft opgesomd, bekent hij dat hij nog niet alle schrijvers heeft opgesomd. Daar heeft hij een reden voor: niet alle auteurs zijn het vermelden waard, want er zijn verschillende klassen te onderscheiden. Er bestaan volgens Heumann schrijvers van de eerste rang, maar ook zijn er tweede- of zelfs derderangs auteurs. Eersteklas schrijvers zijn origineel en brengen vernieuwende ideeën naar voren of verbeteren door hun eigen intellect andermans fouten. Tweederangs auteurs zijn meer ijverig dan oorspronkelijk en zij ontlenen dan ook

---

[256] Christophorus Augustus Heumann, *Conspectus reipublicae literariae sive via ad historiam literariam iuventuti studiosae aperta [...]* Ik bekeek de vierde en de zevende editie, beide verschenen in Hannover in resp. 1735 en 1763.

veel aan de werken die de eersteklas geleerden al hebben gepubliceerd. Wel blinken zij uit in een erudiete schrijfstijl en een geordende geest. In de werken van derderangs schrijvers is niets oorspronkelijks meer te vinden. Zij beschikken niet over voldoende onderscheidend vermogen, zijn niet intelligent of ijverig genoeg om de prestaties van tweedeklas auteurs te evenaren en hebben als doelgroep niet zozeer hun collega-geleerden als wel studenten en dilettanten. Heumann concludeert dan ook dat het meer overschrijvers dan schrijvers zijn.[257] Vervolgens geeft hij toch een lijst namen van geleerden die hij niet belangrijk genoeg vond voor het eerste overzicht van achttiende-eeuwse geleerden, maar die wel behoren tot de Republiek der Letteren. Een onderscheid in de drie klassen maakt hij niet. Die beslissing laat hij, zo zegt hij zelf, over aan de geschiedenis. Het is in deze (alfabetische) lijst, dat ook Van Almeloveens naam verschijnt. Ook enkele van zijn correspondenten worden hier zonder onderscheid opgesomd, zoals Feller jr, Hanneman, Van Hoogstraten, Omeis, D'Outrein, Reeland en Thomasius. Heumanns catalogus toont in ieder geval wel aan dat Van Almeloveen en de meesten van zijn correspondenten niet tot de toplaag van de geleerdengemeenschap gerekend werden. Tot welke subcategorie Van Almeloveen nu precies behoorde, liet Heumann aan de mening van toekomstige geleerden over. Hiervoor moeten we toch de moderne inzichten in de positie van geleerden te hulp roepen.

Hoewel hij daar misschien wel naar streefde, kon Van Almeloveen zich niet meten met de geleerdheid en de status van Perizonius en Gronovius, of met de eruditie en de scherpe pen van Bayle en een aantal coryfeeën uit diens kring. Van Almeloveen verkeerde vooral onder vertegenwoordigers uit het academische milieu van de tweede of derde garnituur. De hoogleraren met wie hij in de Republiek frequent correspondeerde, Graevius en Vallan, stonden nu juist internationaal niet hoog aangeschreven. Graevius mocht dan wel een uitgebreid correspondentienetwerk onderhouden, zijn uitgaven getuigden niet direct van intellectuele vernieuwingsdrang.[258] Vallan had zich, evenals Martin Lister, door zijn opvallende voorliefde voor de antieke geneeskunde ook enigszins buiten de kring van zijn vakgenoten geplaatst.[259] Door zijn relaties met deze twee hoogleraren en overigens ook met Gisbert Cuper, bepaalde Van Almeloveen ten dele zijn eigen aanzien en reputatie onder geleerden. Steeds minder geletterden deelden Van Almeloveens voorliefde voor de antieke geneeskunde en voor oudheden.[260] De overige academici met wie hij correspon-

---

[257] *Conspectus reipublicae literariae* (1735) 186: 'Nondum vero nominavi omnes saeculi nostri scriptores, ne, celebriores quidem et superioribus haud impares. Nec vero omnes nostri scriptores eiusdem sunt pretii, sed dividi possunt atque adeo debent in primanos, secundanos, ac tertianos. Primanos voco, qui ingenio iudicioque florentissimi ex sua ipsorum penu proferunt et novas magni momenti veritates et inveteratorum errorum detectiones. Secundani mihi sunt, qui magno, sed non maximo iudicio et ingenio praediti summa literas tractant industria; et ex primanorum fontibus hausta diserte et concinne ad alios derivant. Tertiani denique sunt, qui ne secundanos quidem iudicio et ingenio et industria aequantes, vulgares doctrinas propagant ac defendunt, tironibus, quam doctis, utiliores, ac descriptores verius vocandi, quam scriptores'.

[258] NNBW IV 669: 'Graevius, een vriendelijk, hulpvaardig man [...] genoot tijdens zijn leven een groote en welverdiende reputatie. Toch was hij geen geleerde van den eersten rang. [...] Hij placht in zijn commentaren op klassieke schrijvers de verklaringen en verhandelingen van vroegere geleerden meer op te stapelen dan te verwerken, een methode die door zijn leerlingen en navolgers (in de eerste plaats P.Burman) tot in haar uiterste consequenties is voortgezet'.

[259] A.G. Lindeboom, *Dutch Medical Biography*, 2022: 'Vallan was very engaged in the study of ancient medical writers and incited also his pupils to read and study them; he thought that much which was presented as new at the time, in fact was already known to the Ancients'.

[260] Zie het oordeel over Van Almeloveen in het NNBW VI 31: 'Hij behoorde tot die philologische medici, die er bij den overgang der 16e naar de 17e eeuw veel gevonden werden, maar wier richting in zijn dagen haar tijd had gehad'. Gerretzen concludeert in *Schola Hemsterhusiana*, 35 dat Van Almeloveen zich in de *querelle des anciens et modernes* een 'volbloed *ancien*' had betoond, in die zin dat hij overtuigd was van de voortreffelijkheid der antieken op alle gebieden, hetgeen hij ook in zijn dubbele hoogleraarschap tot uitdrukking bracht. Gerretzen plaatst Van Almeloveen ook in de 'school' van Graevius.

deerde, waren ofwel geen frequente correspondenten of stonden een klasse hoger dan hijzelf, zoals de Leidse hoogleraren Gronovius, Perizonius en Hotton. Anderen bevonden zich net als hij aan de rand van de universitaire wereld omdat zij, welbewust of niet, weinig van zich lieten horen in wetenschappelijk opzicht, zoals de Harderwijkse hoogleraren Meyer en Wynen. Van Almeloveen voelde zich thuis bij de zwaarwichtigheid en studievlijt van predikanten, waarvan zijn langdurige briefwisseling met Sypestein en Gargon, maar ook met geleerden van het kaliber van D'Outrein getuigenis aflegt. Zijn belangstelling voor de bijbelse en klassieke oudheidkunde, die in de loop der jaren steeds groter werd, heeft de banden met deze groep alleen maar versterkt. Het milieu der predikanten was toch de kring waar Van Almeloveen, ook wetenschappelijk gezien, het beste in paste.

4.2.3. Een vergelijking met andere correspondenties

Het meest geschikt voor een goede vergelijking is een correspondentie van een tijdgenoot van Van Almeloveen. Hoewel er over de eveneens geïnventariseerde correspondenties van Rivet, Barlaeus en Gronovius veel te vertellen is, levert een vergelijking tussen deze correspondenties en die van Van Almeloveen weinig zinvolle informatie op, daar tijd en personen verschillen. Wel kan op algemene gronden worden vastgesteld dat deze drie geleerden in hun eigen tijd goed waren ingevoerd in de hoogste wetenschappelijke en sociale kringen. Hun goede positie wordt in hun correspondenties weerspiegeld. Maar ook de goed gedocumenteerde correspondenties van Jean Le Clerc en Pierre des Maizeaux zijn, hoewel zij wel uit dezelfde periode stammen als de correspondentie van Van Almeloveen, niet geschikt voor een vergelijking. De briefwisselingen van deze geletterden waren in belangrijke mate gecentreerd rond de tijdschriften waarvoor zij werkten. Hun correspondenten stonden dus gedeeltelijk in functie van dat werk.

Er is een geleerde, die op veel punten wel goed met Van Almeloveen te vergelijken is. De Leidse hoogleraar Jacob Perizonius (1651-1715) was een tijdgenoot van Van Almeloveen. Hij was ongeveer even oud en leefde bijna even lang als Van Almeloveen. Bovendien verkeerde hij in dezelfde academische kringen, zij het dat Perizonius als hoogleraar in Leiden uiteindelijk toch een iets betere positie bekleedde dan Van Almeloveen. Van de briefwisseling van Perizonius is helaas geen inventaris beschikbaar, maar er is wel een biografie over hem verschenen, waarin ook zijn correspondentienetwerk is gedocumenteerd, hoewel niet met precieze aantallen. Bij nadere uitwerking van deze gegevens, met een voorzichtige schatting van het aantal brieven per correspondent, blijkt dat Perizonius met minstens 107 correspondenten in totaal circa 650 brieven uitwisselde. Meer is waarschijnlijk niet bewaard.[261]

De correspondentienetwerken van Van Almeloveen en Perizonius overlappen elkaar gedeeltelijk. Zij stonden dikwijls met dezelfde personen in briefwisseling. Dat was niet verwonderlijk, want beide geleerden verkeerden in hetzelfde academische milieu. Maar waar Perizonius nog met andere, minstens zo bekende geleerden correspondeerde, stonden de correspondenten aan wie Van Almeloveen schreef, vaak lager in aanzien. Zo correspondeerde Perizonius uitgebreid met de beroemde filologen Nicolaas Heinsius en Isaac Vossius, de hoogleraar Theodoor Rijcke en met de politicus Caspar Fagel. Ook met de Engelse

---

[261] Th.J. Meijer, *Kritiek als herwaardering*, 211: bibliografie, overzicht van correspondenten met vindplaatsen van de brieven. Deze gegevens zijn aangevuld en gecontroleerd met informatie uit bibliotheekcatalogi en het C.E.N. (Corpus Epistolarum Neerlandicarum). Deze catalogi waren ook de bronnen voor de aantallen van de brieven, hoewel die niet altijd vermeld stonden.

geleerden Richard Bentley, John Hudson en Henry Dodwell, de Franse geleerden Pierre-Daniel Huet, Claude Nicaise en Jean-Paul Bignon voerde hij een uitgebreide correspondentie. Daarentegen stelde Van Almeloveens correspondentie met Franse geleerden, hoe zeer hij ook zijn best deed met hen een geregeld contact op te bouwen, weinig voor. Ook de sociale status van zijn Engelse kennissen was, afgezien van Edward Bernard, niet echt hoog te noemen. Bij de Nederlandse correspondenten van Perizonius valt op dat zich daaronder veel bekende (toekomstige) hoogleraren bevinden als Adriaan Beverland, Pieter Burman, Cornelis van Eck, Petrus Francius, Joannes Georgius Graevius, Jacob Gronovius, Ulrich Huber, Adriaan Reeland, Jacob Rhenferd, Herman Alexander Roëll, Theodoor Rijcke, J.Th. Schalbruck en Ezechiel Spanheim. Van Almeloveen correspondeerde ten dele met dezelfde personen, maar niet met iedereen en vermoedelijk in een minder gelijkwaardige verhouding. Hoewel dus beide correspondenties elkaar gedeeltelijk overlappen, moet de briefwisseling van Perizonius als iets hoogwaardiger worden ingeschaald.

Mocht bij de vergelijking met de correspondentie van Perizonius slechts sprake zijn van een relatief klein verschil in 'kwaliteit', een vergelijking met de correspondenten van Joannes Georgius Graevius maakt duidelijk dat Van Almeloveen een weliswaar uitgebreid, maar niet echt hoogwaardig correspondentienetwerk wist op te bouwen. Van Almeloveen heeft als oud-leerling en correspondent van Graevius overigens dankbaar gebruik kunnen maken van diens contacten. Over de correspondentie van Graevius is tot op heden niets gepubliceerd, maar bibliotheekcatalogi kunnen toch heel wat gegevens over zijn briefwisseling aan het licht brengen.[262] Weliswaar zijn er geen exacte aantallen te geven, en het beeld dat hier van zijn correspondentie wordt gegeven, is waarschijnlijk verre van compleet, maar de gevonden gegevens leveren toch een aardige indruk van de correspondentie van een van de bekendste Nederlandse hoogleraren uit de periode 1650-1700.

Voor zover bekend correspondeerde Graevius met minstens 150 personen, maar dat moeten er veel meer geweest zijn. Onder deze correspondenten bevinden zich vele beroemde geleerden uit heel Europa, zoals Richard Bentley, Edward Bernard, J.B. Bossuet, Ismael Boulliau, Franciscus en Petrus Burman, Gilbert Burnet, F.B. Carpzov, Jean Chapelain, Henry Dodwell, Tanaquil Lefebvre, Thomas Gale, J.F. Gronovius en zijn zoon Jacob. Verder correspondeerde hij met Nicolaas Heinsius, Pierre-Daniel Huet, Constantijn Huygens, Lucas Langermann, Jean Le Clerc, Antonio Magliabechi, Gilles Ménage, Claude Nicaise, Renaudot, Ezechiel Spanheim, Jacob Spon en Isaac Vossius. Ook vorsten en adel ontbreken niet bij Graevius: de lijst van zijn correspondenten bevat verschillende vorsten, onder wie een vorst van Brandenburg[263], Christina van Zweden, Frederik van Hessen-Kassel, prins Karel van Denemarken, Cosimo de Medici en andere adellijke personen, en hoogwaardigheidsbekleders in hun dienst, zoals Everhard Danckelman. Deze beperkte opsomming toont een indrukwekkende lijst namen, die een inzicht geven in de status van Graevius binnen de Republiek der Letteren; hij was belangrijk genoeg om met alle grootheden van zijn tijd in contact te mogen treden. Een omvangrijke correspondentie zegt daarom niet alles over de status van een geleerde en zijn correspondentie. Het intellectuele prestige van de correspondenten is minstens zo belangrijk.

Onder de 263 correspondenten die het netwerk van Van Almeloveen rijk was, bevonden zich maar enkele echte 'beroemdheden', vergeleken met de correspondentienetwerken

---

[262] Bronnen: C.E.N. en buitenlandse bibliotheekcatalogi. Zie ook A.H. Laeven, *The 'Acta eruditorum'*, lijst van correspondenties.

[263] Het C.E.N. vermeldt een brief van Graevius aan 'Brandenburg' uit 1688. Misschien betreft het hier een felicitatiebrief aan Friedrich I, die in 1688 net aan de macht was gekomen.

van Van Almeloveens tijdgenoten en correspondenten Perizonius en Graevius. Er lijkt zich een kleine discrepantie voor te doen tussen Nederlandse en buitenlandse correspondenten. Het lijkt er soms op of de laatsten minder zicht hebben gehad op de precieze status van Van Almeloveen binnen de Republiek der Letteren. Desalniettemin is het aantal keren dat hij erin slaagde een frequente briefwisseling op te bouwen met een internationaal vermaarde geleerde op de vingers van één hand te tellen. Met andere woorden, Van Almeloveen richtte zich wel op geleerden die hoog aangeschreven stonden, maar ontving maar zelden positieve respons. In Frankrijk had hij in het geheel geen succes bij leden van de intellectuele elite als Ménage, die hij aanschreef toen de Franse geleerde al in zijn nadagen was en spoedig overleed. Datzelfde geldt ook voor Petit. Van de Engelse geleerden mag alleen Edward Bernard tot de kopstukken worden gerekend. Bernard lijkt overigens wel een onderscheid te hebben gemaakt tussen zijn Nederlandse kennissen. Toen hij in 1696 naar Leiden kwam, bezocht hij verschillende geleerden in de buurt, maar Van Almeloveen werd min of meer bij hem ontboden. Wat Carpzov en Cellarius, twee geleerden uit de Duitse Landen met een behoorlijke status die lange tijd met Van Almeloveen correspondeerden, van diens positie in de geleerdengemeenschap dachten, is niet bekend. Onder de correspondenten die afkomstig waren uit de Republiek bevonden zich evenmin veel geleerden van grote bekendheid.

Het is nu wel duidelijk dat Van Almeloveen weliswaar veel verschillende correspondenten in zijn netwerk had weten te verzamelen, maar dat het, een enkele uitzondering daargelaten, om personen ging die binnen de Republiek der Letteren niet van bijzondere betekenis waren. Dat geeft ook het relatief beperkte belang van Van Almeloveens correspondentie aan, hetgeen overigens ook al werd aangegeven door de geringe waardering voor de inhoud. Ook in omvang en in kwaliteit, gemeten aan de status van de correspondenten, valt deze correspondentie in het niet bij beroemde briefwisselingen als die van Constantijn Huygens of Marin Mersenne.

Blijft de vraag of Van Almeloveen in al die jaren dan helemaal niets bereikt had in de Republiek der Letteren. Er is al een omslag gesignaleerd rond 1697. Voor die tijd was het vooral Van Almeloveen die het initiatief nam tot een briefwisseling, terwijl hij na dat jaar zelf vaker het doelwit werd van jonge correspondenten. Dit zou erop kunnen duiden dat hij een zekere status had verworven op grond waarvan men bij hem kwam aankloppen voor hulp en advies. Of dit zo is, zal blijken in hoofdstuk zes, waarin zal worden ingegaan op het patronaat en de dienstverlening van Van Almeloveen. Nu reeds kan op grond van de correspondentie en de correspondenten voorzichtig worden vastgesteld dat Van Almeloveens wetenschappelijke bijdrage aan de Republiek der Letteren bescheiden maar degelijk was. In ongeveer 10 jaar tijd wist hij een relatief uitgebreid netwerk op te bouwen, dat hem kon ondersteunen bij zijn doelstellingen: vooruitgang boeken in de maatschappij, zijn werk publiceren en daardoor roem verwerven in de geleerdenwereld. Om deze doelen te bereiken was hij bereid ook anderen van dienst te zijn. Toen hij eindelijk hoogleraar was geworden, was hij grotendeels tevreden; een belangrijk deel van zijn correspondentie werd toen overbodig. Zijn reputatie in de Republiek der Letteren wenste hij verder vooral te vergroten door publicaties, hoewel ook hiervoor geldt dat hij de meest opzienbarende voor 1697 had doen verschijnen. Alleen de uitgave van de brieven van de Casauboni, zijn levenswerk, mag nog enigszins een publicatie van grensoverschrijdende betekenis genoemd worden.

Van Almeloveen bekeek de gebeurtenissen in de Republiek der Letteren min of meer vanaf de zijlijn: hij had er een uitstekend zicht op, maar nam zelf niet deel aan de filologische debatten over de plaats van de Oudheid en de geschiedenis die zijn grote tijdgenoten,

als Jacob Gronovius en Jacob Perizonius, bezighielden. Opmerkelijk is ook dat de natuurwetenschappelijke vooruitgang die in deze tijd werd geboekt, aan de arts Van Almeloveen geheel voorbij lijkt te zijn gegaan. Terwijl hij als polyhistor en verzamelaar van zoveel mogelijk feiten op de hoogte wilde blijven van alles wat er op geletterd gebied geschiedde, en daartoe door zijn vele relaties in de boekhandel- en tijdschriftenwereld ook uitstekend in staat was, trok hij zich schielijk terug wanneer hem om een mening of een oordeel gevraagd werd. Hij wilde geen stelling nemen. Liever trok hij zich met goede vrienden terug in zijn studeerkamer om daar antieke inscripties en manuscripten uit te pluizen, de juiste lezing van een tekst op te stellen, een liefhebberij die rond 1700 evenwel veel minder populair was dan aan het begin van de zeventiende eeuw.[264] Van Almeloveen leek zich er niet veel van aan te trekken; hij was gelukkig met zijn bescheiden hoogleraarschap in Harderwijk en kon nog overal voldoende geestverwanten vinden.

[264] Van Almeloveen hield zich nog steeds aan het aloude humanistische geleerdenideaal. K. van Berkel beschrijft in 'De Geleerde' uit H.M. Beliën, A.Th. van Deursen en G.J. van Setten (red.), *Gestalten van de Gouden Eeuw; Een Hollands groepsportret*. Amsterdam 1995, 185-217 de spanning tussen dit oude ideaal en de opkomst van de nieuwe, exacte wetenschap in de eerste helft van de zeventiende eeuw. Een halve eeuw later was die spanning alleen nog maar groter geworden. Zie daarover p. 205 en 206-209 uit dit artikel.

Hoofdstuk 3
Patronage en dienstverlening in de Republiek der Letteren

1. Algemene opvattingen over patronage en dienstverlening in de Republiek der Letteren

Een Duitse student die tegen het eind van de zeventiende eeuw een in het Latijn gestelde dissertatie verdedigde over de Republiek der Letteren had er geen enkele moeite mee deze geleerdengemeenschap beknopt te omschrijven: de Republiek der Letteren was niets anders dan een gemeenschap van geleerden, die zich bezig hield met het verbeteren en bevorderen van de letteren en de wetenschap in het algemeen.[1] Daarmee waren de hoofdaktiviteiten binnen de Republiek der Letteren goed gedefinieerd. De student zette echter niet uiteen hoe de dagelijkse praktijk in de gemeenschap was en met welke methoden die wetenschappelijke vooruitgang werd bereikt. Hoe werd een geleerde lid van de Republiek der Letteren en wat hoorde hij te doen of juist te laten om te profiteren van de voordelen die deze gemeenschap hem kon bieden? In dit hoofdstuk wordt een poging gedaan de principes en mechanismen te achterhalen, die in de Republiek der Letteren werkzaam waren en ervoor zorgden dat geleerden, afzonderlijk en gezamelijk, inderdaad een bijdrage konden leveren aan de vooruitgang van de wetenschap.

1.1. 'Communicatio' als regulerend principe

Correspondentie, artikelen in tijdschriften, boeken, kortom alle produkten van geleerden in de zeventiende eeuw kunnen beschouwd worden als de schriftelijke neerslag van de Republiek der Letteren; hierin wordt de Republiek der Letteren tastbaar. Door middel van deze media kon iedere geleerde zich presenteren en kennisnemen van de groeiende stroom van informatie door communicatie met zijn collega's. Dat betekende tevens dat wie niet communiceerde, niet meetelde. Zijn stem werd niet gehoord, zijn werk werd niet gelezen en hij kwam of bleef zelf ook niet op de hoogte van de jongste ontwikkelingen. Zonder onderlinge uitwisseling kon er van een samenhangende gemeenschap geen sprake zijn. Er wordt wel gezegd dat correspondenties de landkaart van de Republiek der Letteren uittekenen; communicatie in het algemeen vormt de essentie van de geleerdengemeenschap.[2]

Iedere geleerde was gebaat bij een communicatieve opstelling van zichzelf en zijn collega's. Alleen wanneer hij zelf zijn werk publiceerde, of in ieder geval zijn bevindingen aan anderen meedeelde, konden die er profijt van hebben. Zelf had hij eveneens baat bij de medewerking van collega's aan zijn eigen publicaties, in de vorm van het uitlenen van boeken, het geven van advies of het doorsturen van nieuwe gegevens. Juist vanwege het praktische belang dat iedereen bij openheid en mededeelzaamheid had, groeide het begrip *communicatio* uit tot een van de belangrijkste elementen van het normen- en waardensysteem van de Republiek der Letteren.

---

[1] Joannes Georgius Pritius (praes.) *Dissertatio academica de Republica Litteraria*. Karl Friedrich Romanus (resp.) Leipzig 1698, membrum septimum p.11-12: 'Quid sit respublica litteraria? [...] haud difficile erit amplius Reipublicae litterariae definitionem concinnare. Dicimus enim, eandem nihil esse aliud, quam illam virorum doctorum societatem, quae circa bonas artes & scientias expoliendas, promovendas, propagandasque est occupata'.

[2] M. Ultee, 'The Republic of Letters: Learned Correspondence 1680-1720', 100. Zie over het begrip *communicatio* de bundel *Commercium litterarium*, (Amsterdam/Maarssen 1994) van H. Bots en F. Waquet.

Communicatio betekende openheid in alle opzichten: mededeelzaamheid over alles wat de Republiek der Letteren betrof tegenover zowel collega's afzonderlijk als het 'publiek' in het algemeen. Men was het aan zijn lidmaatschap van de geleerdengemeen-schap verplicht zijn bevindingen bekend te maken, bijvoorbeeld door ze in een boek of een geleerdentijdschrift te publiceren of door ze door te geven per brief. Algemene hulp bij het publiceren zoals de verzending van boeken en collatie van manuscripten voor collega's maakte eveneens deel uit van de plicht tot communiceren, maar ook de verstrekking van nieuws en het bevorderen van onderlinge communicatie door middel van recommandatiebrieven waren belangrijk. Ieder deed zijn best deze plicht zo goed mogelijk na te komen, niet in de laatste plaats omdat een welwillende opstelling tegenover het werk van anderen ook wederdiensten voor eigen onderzoek kon opleveren.[3] Gisbert Cuper beschouwde het in een brief aan Bignon dan ook als een groot onrecht wanneer een geleerde zijn ontdekkingen aan de wetenschap onthield. 'C'est grand dommage, que Mr. l'abbé de Longue-Ruë ne puisse se resoudre à communiquer ses lumières aux autres; il fait tort sans doute à son érudition; à soi-même, à ses Amis, à tous les Sçavans, & même à moi, [...] Si ce sçavant abbé n'est pas d'humeur de publier ses belles découvertes par l'impression, est-ce qu'il ne les communiqueroit pas aux autres par lettres?'[4] Sarrau daarentegen was volgens Jacques Dupuy wel uit het juiste hout gesneden: 'Monsieur Sarrau [...] fait ce qu'il peut pour promouvoir les lettres en assistant ceux qui en font profession'.[5] Sarrau's steun was dan ook wel nodig voor de vooruitgang van de wetenschap: 'Mr Sarrau qui est tousiours assidu dans la conference des manuscripts et fait tout ce qu'il peut pour promouvoir la Republique Litteraire qui a bon besoin de support et d'appui ...'.[6]

Het is niet verwonderlijk dat deugden als *humanitas* en *benevolentia* bij geleerden hoog in het vaandel stonden. *Humanitas* stond zowel voor de zucht naar kennis en ontwikkeling als voor een welwillende, open houding ten opzichte van anderen; in deze laatste betekenis was het begrip ongeveer gelijk aan *benevolentia*. Beide eigenschappen waren voor elke burger van de Republiek der Letteren van evident belang: zij bevorderden de onderlinge intellectuele uitwisseling.[7] Als *virtutes* vormden zij evenals de plicht tot *communicatio* het fundament van het normen- en waardenstelsel van de vriendschap, die in de Republiek der Letteren een belangrijke plaats innam; er zijn immers maar weinig thema's die zo vaak en uitvoerig besproken worden onder geleerden, met name in hun correspondentie, als juist de vriendschap en de daarmee samenhangende rechten en plichten. De idee van de vriendschap met zijn sinds eeuwen bekende retorica en vaste ethiek, kan daarom wel beschouwd worden als een onontbeerlijk organiserend mechanisme in de geleerdenwereld. Dit gold overigens voor de gehele maatschappij van de vroeg-moderne tijd.

---

[3] Paul Dibon, 'Les échanges épistolaires dans l'Europe savante du XVIIe siècle'; idem, 'Communication in the Respublica Literaria of the 17th Century'; idem, 'Communication épistolaire et mouvement des idées au XVIIe siècle', *Regards sur la Hollande du siècle d'or*, Napels 1990, 171-190 (oorspronkelijk opgenomen in *Le edizioni dei testi filosofici e scientifici del '500 e del '600*, Milano 1896, 73-88).

[4] *Lettres de critique*, aan Bignon, lettre IX 219.

[5] H. Bots, *Correspondance de Jacques Dupuy et de Nicolas Heinsius (1646-1656)*. 's-Gravenhage 1971, 32, brief XII.

[6] Ibid. Dupuy aan Heinsius, brief V.

[7] H. Bots, 'André Rivet en zijn positie in de Republiek der Letteren', *Tijdschrift voor geschiedenis* 84 (1971) 24-35, 27.

1.2. De 'bona officia' binnen de vriendschap (amicitia)

Sinds de Oudheid was de ethiek van de vriendschap sterk ontwikkeld. De bijdragen van Aristoteles, Cicero en Seneca aan theorieën over dit begrip zijn overbekend — zij waren dat al in de zeventiende eeuw — mede dank zij het werk van humanisten sinds de Renaissance. Met name de brieven van Cicero *Ad Familiares* en zijn *Laelius* of *De Amicitia* hebben veel invloed gehad op de herontdekking van de zogenaamde vriendschapsretorica. Het lesprogramma van de Latijnse scholen, waarop Cicero's brieven steevast vermeld worden, heeft er vervolgens voor gezorgd dat vele generaties geleerden en geletterden opgroeiden met de klassieke idealen en de retorica van de vriendschap.

In de klassieke opvatting wordt een vriendschap over het algemeen gesloten uit gemeenschappelijke interesses of belangen (*idem velle idemque nolle*).[8] Een overeenkomst in karakter vormt daarbij de grootste aantrekkingskracht. Het wederzijdse dienstbetoon (*mutua officia*) speelt in een vriendschap een grote rol: door goede diensten (*bona officia*) uit te wisselen en door een algemene welwillendheid (*benevolentia*) ten opzichte van elkaar aan de dag te leggen onderhoudt men de vriendschap. Het nut dat men van een vriendschap kan hebben is ook een van de drijfveren om een vriendschap aan te gaan. Het is wel zaak de balans tussen geven en nemen in evenwicht te houden, zodat er niet een ongelijkheid of afhankelijkheid in de relatie kan ontstaan. Vriendschap is immers in essentie een relatie tussen gelijken. Vrienden delen alles met elkaar (*amicorum omnia communia*), helpen elkaar en corrigeren elkaar met goede raad en kritiek. De vriendschapsrelatie is ten slotte gebaat bij een regelmatig contact (*conversatio*), waarin de uitwisseling van *bona officia* kan plaatsvinden.[9]

De bovengenoemde kernelementen zouden in de loop van de tijd steeds in verschillende formuleringen herhaald worden, zodat zij langzamerhand tot een vast begrippencomplex verankerd werden in het collectieve geheugen van de geleerdengemeenschap. In diverse ethische tractaten van de zeventiende eeuw werd — in navolging van de klassieke auteurs — een onderscheid gemaakt tussen verschillende typen vriendschap.[10] Grofweg onderscheidde men twee soorten: de ideale, ware vrienschap en de utilitaire vriendschap. De ideale vriendschap, voor het eerst besproken door Aristoteles (die overigens nog een derde type vriendschap onderscheidde), was vooral gebaseerd op deugdzaamheid en had primair tot doel de hoogste graad in morele voortreffelijkheid te bereiken. Vrienden konden elkaar daarbij helpen met goede adviezen.[11] In de vroeg-christelijke tijd werd dit type vriendschap door veel auteurs beschreven als de ware christelijke, moreel hoogstaande

---

[8] In de volgende beschrijving worden slechts de meest voorkomende elementen gegeven. Het is ondoenlijk hier alle variaties en typen vriendschap die door auteurs worden onderscheiden te beschrijven en te vergelijken. Voor een 'basisidee' van de vriendschap is dat in dit bestek ook niet nodig.

[9] Zie voor een overzicht van de klassieke literatuur van de (ideale) vriendschap R. Hyatte, *The Arts of Friendship, the Idealization of Friendship in Medieval and Early Renaissance Literature*. Leiden/New York/Köln 1994, hoofdstuk I, 'The Pre-Christian Polemic about the Theory and Praxis of Friendship', 1-41 en Igor S. Kon, *Freundschaft. Geschichte und Sozialpsychologie der Freundschaft als soziale Institution und individuelle Beziehung*, Hamburg 1979, hoofdstuk 2, 'Antike Freundschaft', 28-44.

[10] M.F. Wendelin, *Philosophia moralis, praeceptis succinctis methodice comprehensa [...]*. Frankfurt 1647, 805-885 caput XXVI, 'De amicitia sociali'; Justus Georg Schottelius, *Ethica. Die Sittenkunst oder Wollebenskunst*. Jörg Jochen Berns (ed.) Bern/München 1980. Oorspronkelijke uitgave Wolfenbüttel 1669. Boek III, caput 20, 'Von der Freundschaft'; Christoph August Heumann, *Der politische Philosophus, das ist vernunftmässige Anweisung zur Klugheit im gemeinen Leben*. Franfurt a/M 1972, oorspr. druk Leipzig/Frankfurt 1724, 256-320 hoofdstuk 8, 'Von der Prudentia philemonica, oder von der Freundschafft, und was darbey vor Regeln zu beobachten'.

[11] Zie over de ideale vriendschap in Middeleeuwen en Renaissance R. Hyatte, *The Arts of Friendship*, hoofdstuk 2 en 3.

vriendschap. Alle auteurs moesten echter erkennen dat er maar weinig van dergelijke edele mensen bestonden. De ware vriendschap werd daarmee bestempeld als een bijna onbereikbaar ideaal.[12]

Hoewel in moreel opzicht ondergeschikt aan de ware vriendschap, kwam in de praktijk het type vriendschap dat wordt aangeduid als *amicitia utilis, socialis* of *politica* veel vaker voor. Deze vriendschap was gebaseerd op een gelijkgestemde belangstelling; men streefde eenzelfde doel na, dat niet noodzakelijk hoefde te bestaan in een moreel goed, maar ook van meer praktische aard kon zijn.[13] Wederzijdse dienstverlening was in deze relatie het belangrijkste element. Het was vaak zelfs de ontstaansreden van een vriendschap. Diensten werden verleend in de verwachting dat er ook een tegenprestatie werd geleverd, zoals het hoorde. Door dienstverlening verplichtte men de ander aan zich en bleef de vriendschap bestaan.[14] Regelmatig contact was voor de uitwisseling van diensten van levensbelang.[15] Hoewel men erkende dat dit type vriendschap veel leek op een relatie die werd aangegaan uit puur eigenbelang, benadrukte men dat dit een oprechte vriendschap niet uitsloot. Een goede vriendschap zou zowel in emotionele als zakelijke behoeften voorzien: vrienden droegen zorg voor elkaars belangen, met diensten en goede raad.[16]

1.3. Utilitaire vriendschap en patronage

Het hierboven geschetste beeld van de vriendschap, waarin utilitaire belangen meestal prevaleren boven een persoonlijke, emotionele band, komt volstrekt niet overeen met het moderne idee van vriendschap, namelijk een onvoorwaardelijke, vrijwillige, persoonlijke en emotionele relatie tussen twee personen in de privé-sfeer.[17] Bij een vriendschap in de zeventiende-eeuwse opvatting was juist sprake van een zakelijke relatie, waarbij voor beide

---

[12] Ferdinand von Blumenau, *Reale Staats- und Sittenschule [...]*. Leipzig 1707, 308-310: 'Die wahre Freundschafft ist eine Tugend, so fast unbekannt'. M.F. Wendelin, *Philosophia moralis*, 806: 'Perfecta amicitia in humano genere est rara. ratio est: quia tantum est inter bonos; bonorum autem virorum magna est raritas'.

[13] Henricus Schrader (praes.), *Dissertatio ethica de Amicitia utili [...]*. Bartoldus Botsaccus (resp.) Giessen 1670, 5: 'Amicitia utilis igitur erit favor mutuus non latens, ob bonum animo vel corpori nostro conveniens'; 6: 'Jungit igitur animos amicorum utilium lucrum quoddam, quod uterque facit'. 8: 'Amicitiae utilis mater non benevolentia sed necessitas est & indigentia'; M.F. Wendelin, *Philosophia moralis*, 805: 'Socialis amicitia est, qua duo vel plures, moribus, aetate & conditione aequales (vel certe non nimis inaequales) se mutuo amore, ob boni alicuius amorem, prosequuntur. Bonum [...] est vel honestum seu virtus moralis, quae amicitiam gignit iucundam, qua propter voluntates plures inter se coniunguntur amore vel utile, quod amicitiam gignit utilem, qua propter quaestum plures inter se amore coniunguntur'.

[14] J.G. Schottelius, *Ethica*, 597: 'Amicitia utilis nihil aliud est, quam mutua benevolentia inter aliquos non latens, propter commoda, mutuo sibi quae praestant, nota'. C.A. Heumann, *Der politische Philosophus*, 305: 'Vors andere, erweise deinem Freunde mit gutem Rath und in der That alle mögliche Dienste. Du darffst aber nicht gar zu genau ausrechnen, ob du mehr von ihm, oder er von dir zu geniessen habe. Ja es ist dein Vortheil, wenn du ihm mehr Wohlthaten erweisen kanst, als er dir. Denn also obligirestu ihn desto mehr gegen dich. [...] Und du wirst [...] lernen dass nicht die genossenen, sondern die noch zu hoffenden Wohlthaten und Dienste dir Freundschafft und Gegen-Dienste zuwege zu bringen vermögend sind'.

[15] M.F. Wendelin, *Philosophia moralis*, 807: 'Ad perfectam amicitiam requiritur crebra conversatio: [...] quia sine mutua conversatione non potest esse mutua officiorum compensatio'.

[16] C.A. Heumann, *Der politische Philosophus*, 280-281: Doch darff man nicht hieraus schliessen, als ob man bey der rechtschaffenen Freundschafft nicht auch sein Vergnügen und seinen Nutzen suche. [...] Denn redliche Freunde [...] suchen das beyderseitige Interesse. [...] non enim possumus omnia per nos agere. Idcirco amicitiae comparantur, ut commune commodum mutuis officiis gubernetur, wie Cicero schreibet in seiner Oration pro Sex. Roscio'.

[17] Zie over moderne opvattingen van de vriendschap Graham Allen, *Friendship, Developing a Sociological Perspective*. New York/ Londen 1989 en G.A. Kooy, *Over vriendschap. Verslag van een hypothesevormend sociologisch onderzoek naar een bijzondere betrekking tussen mensen*. (Mededelingen van de vakgroepen sociologie van de landbouwhogeschool no. 4) Wageningen 1982 en Igor S. Kon, *Freundschaft*.

deelnemers rechten en plichten golden waaraan zij zich moesten houden. Vriendschappen werden gecultiveerd uit eigenbelang. Desondanks sprak men over deze zakelijke relatie steevast in affectieve termen.

Deze schijnbare tegenstelling kan verklaard worden door de omstandigheden waarin de zeventiende-eeuwer leefde. Anders dan tegenwoordig was men onder het ancien régime, zoals in veel andere culturen, in het maatschappelijk bestaan volledig afhankelijk van de hulp van anderen. Bij gebrek aan officiële instanties die daarvoor konden zorgen, diende een netwerk van vrienden, familie en kennissen als bescherming en steun. Met andere woorden: door de structuur van de maatschappij werd men gedwongen utilitaire vriendschappen aan te gaan.[18] Netwerken van vrienden hadden dus vooral een strategische functie: alleen zo kon men een een begeerde functie verwerven of andere voorrechten verkrijgen.[19] Zo ontstonden vele persoonlijke relaties met een zakelijke achtergrond: verwanten, vrienden en kennissen traden voor elkaar op als patroon. Dat werd op grond van hun relatie van hen verwacht. Het contact met een patroon, of liever met iemand die een dienst kon verlenen, werd gelegd via verwantschap, in welke graad dan ook, of vriendschap. Soms was hiervoor zelfs de tussenkomst van een 'makelaar' noodzakelijk. De band tussen patroon en client was derhalve niet zozeer gebaseerd op genegenheid, ook al maakten zij vaak gebruik van affectieve terminologie, als wel op utiliteit. De relatie bleef intact zolang beide partijen er voordeel in zagen. Door het verlenen van diensten en het geven van geschenken werd de relatie onderhouden; men verplichtte de ander zo tot een tegenprestatie.[20]

Er is reeds veel historisch onderzoek verricht naar de relatievorm 'patronage', die zoveel invloed heeft gehad op het sociale leven in de vroeg-modere periode, vooral in de politieke geschiedenis. Patronage wordt daarin telkens gedefinieerd als een relatie tussen twee personen die in een ongelijke verhouding tot elkaar staan: de patroon heeft meer macht en middelen dan de cliënt, die daarom steun zoekt bij de patroon. De verhouding is langdurig, vrijwillig en informeel en bestaat uit het uitwisselen van diensten en wederdiensten die echter niet exact zijn omschreven.[21] Bij de begripsomschrijving van het fenomeen patrona-

---

[18] H. Schrader, *de amicitia utili*, 14: 'Ulterius adverti meretur, quod societas civium coeat ad explendam indigentiam, adeoque amicitiam utilem exercendam'.

[19] Luuc Kooijmans, 'Vriendschap, een 18e-eeuwse familiegeschiedenis' en 'Andries en Daniel; Vriendschap in de vroegmoderne Nederlanden'. *Groniek* 29 (1995) 9-25. In de sociologie en antropologie is de maatschappelijke functie van vriendschap al veel langer bekend en onderzocht. Zie hiervoor met name G.A. Allen, *Friendship*; Robert Paine, 'Anthropological Approaches to Friendship'. in: Elliott Leyton (ed) *The Compact, Selected Dimensions of Friendship*. New Foundland 1974, 1-14; Cora Du Bois, 'The Gratuitous Act: an Introduction to the Comparative Study of Friendship Patterns'. ibidem 15-32; S.N. Eisenstadt, 'Friendship and the Structure of Trust and Solidarity in Society'. ibidem 138-145; Igor S. Kon, *Freundschaft* en Eric R.Wolf, 'Kinship, Friendship and Patron-Client Relations in Complex Societies'. Michael Banton (ed), *The Social Anthropology of Complex Societies*, Londen 1966, 1-22.

[20] Zie voor sociologische/antropologische literatuur over patronaat de korte inleiding van V. Burkolter, *The Patronage System. Theoretical Remarks*. Basel 1976. Overzichten van literatuur zijn ook te vinden in H.H. Nolte (ed.) *Patronage und Klientel, Ergebnisse einer polnisch-deutschen Konferenz*. Köln 1989, in Nolte's inleiding 'Patronage und Klientel: Das Konzept in der Forschung' (1-25) en in S.N. Eisenstadt en Louis Roniger, 'Patron-Client Relations as a Model of Structuring Social Exchange'. *Comparative Studies in Society and History* 22 (1980) 42-77. Zie voor de onuitgesproken regel van wederkerigheid (reciprociteit) van dienstverlening Alvin W. Gouldner, 'The Norm of Reciprocity: a Preliminary Statement'. *American Sociological Review* 25 (1960) 161-178.

[21] Zie vooral Sharon Kettering, *Patrons, Brokers and Clients in 17th Century France*, Oxford 1986 over de situatie in Frankrijk en Linda Levy Peck, *Court Patronage and Corruption in Early Stuart England*. Londen 1990. Voor een kort overzicht J. Pollmann, 'Dienst en wederdienst. Aspecten van patronage in bestuur en samenleving'. in: L.H.M. Wessels e.a. (red.), *Het ancien régime 2: Europa in de vroeg-moderne tijd, 1450-1800*. Heerlen 1991. deel 2: aspecten van staat en bestuur, 50-75. Deze auteurs betrekken bij hun onderzoek ook sociologische en antropologische begrippen van patronage.

ge is echter niet iedereen het eens over welke verhouding tussen personen nog wel, en welke niet meer met het begrip patronage kunnen worden aangeduid. Kunnen familieleden ook optreden als patroon? Zijn vrienden nog wel vrienden wanneer de een voor bepaalde diensten van de ander afhankelijk is? De relatie tussen familieleden en vrienden behoorde immers gelijkheid als basis te hebben, terwijl een patronage-verhouding per definitie ongelijkheid impliceert.[22]

De oorzaak van de verwarring is de toenmalige gewoonte om alle sociale relaties die men had aan te duiden met vriendschap of verwantschap. Deze verwarring wordt weggenomen wanneer men vriendschap niet in de moderne zin opvat, maar als een meer zakelijke verhouding. De vroeg-moderne samenleving bestond uit een ingewikkeld systeem van sociale verhoudingen, waarin vriendschap en verwantschap een met patronage vergelijkbare rol speelden.[23] Alleen de mate van gelijkheid tussen de 'partners' in de relatie verschilde. Het is daarom wellicht beter om de scheidslijn tussen wat wel patronage genoemd mag worden en wat niet meer, niet zo scherp te trekken; in de praktijk was het immers niet zo eenvoudig te bepalen of een beschermer nu een vriend was of slechts een zakenrelatie. Soms kon een patroon beide zijn, soms zelfs op hetzelfde moment.[24]

Dat men ondanks de zakelijke opvatting van vriendschap wel steeds gebruik maakte van een affectieve terminologie had een heel functionele reden. Vriendschap schiep een soort gelijkheid, ook in zakelijke verhoudingen die voortkwamen uit patronage. Deze gelijkheid gold ook in moreel opzicht en zorgde ervoor dat men dezelfde normen en waarden respecteerde. De vriendschap was zo een soort moreel contract, waardoor men erop kon vertrouwen dat beiden zich aan hun beloften en plichten zouden houden. De vriendschapsretorica diende ertoe de instrumentele verhoudingen van een patronage-systeem wat te verzachten en te verdoezelen. Door een relatie vriendschap te noemen, kon enerzijds worden geprofiteerd van de duidelijk vastgelegde plichten en rechten die daarmee verbonden werden en kon anderzijds de afhankelijkheidsrelatie wat minder opvallend worden gemaakt.[25]

1.4. De vriendschapscultus onder geleerden

Voor geleerden had het klassieke vriendschapsideaal een grote aantrekkingskracht, niet in de laatste plaats vanwege het praktische nut. Door hun humanistische opvoeding waren geletterden tijdens het ancien régime al van jongs af vertrouwd met de retorica van de

---

[22] R. Mousnier heeft getracht een oplossing voor dit probleem te vinden door ook emotionaliteit in patronaatsverhoudingen een plaats te geven door middel van het begrip fidélité. Roland Mousnier, 'Les fidélités et les clientèles en France aux XVIe, XVIIe et XVIIIe siècles'. *Social History* 15, (1982) en Y. Durand, 'Clientèles et fidélités dans le temps et dans l'espace'. in: Y. Durand (ed), *Hommage à Roland Mousnier. Clientèles et fidélités en Europe à l'époque moderne.* Parijs 1981, 3-24. Meestal acht men Mousniers idee niet reëel: de betekenis van emotionaliteit in relaties in de vroeg-moderne tijd mag niet worden overschat. Zie S. Kettering, *Patrons, Brokers and Clients* 19-21.

[23] Zie S. Kettering, *Patrons, Brokers and Clients*, 22-23. E. Wolf laat in 'Kinship, Friendship' duidelijk de relatie zien tussen verwantschap, vriendschap en patronage, waarbij het persoonlijke karakter en de emotionaliteit binnen de relatie steeds verder afnemen, terwijl de ongelijkheid toeneemt.

[24] Lisa T. Sarasohn, 'Nicolas-Claude Fabri de Peiresc and the Patronage of the New Science in the Seventeenth Century,' 73 en M. Biagioli, 'Galileo's System of Patronage'.

[25] S.N. Eisenstadt en L. Roniger, *Patrons, Clients and Friends. Interpersonal Relations and the Structure of Trust in Society.* Cambridge 1984 benadrukken het belang van het vestigen van een morele gelijkheid en vertrouwen voor het functioneren van patronage en andere relaties, en de functie van rituelen daarbij. Zie ook het artikel van Eisenstadt in de geciteerde bundel van Leyton, *The compact.*

vriendschap, die zij op allerlei gebieden toepasten. Zo schreef men vriendschapspoëzie, vooral gelegenheidswerk, en legde men speciale albums aan waarin alle vrienden geacht werden te schrijven: de alba amicorum.[26] Terwijl zij de hooggestemde idealen van de ware — en onbaatzuchtige — vriendschap in brieven en tractaten beleden in de vorm van lofprijzingen en gedichten op de vriendschap en door de verheffing van hun vrienden en kennissen daarin tot model-vrienden, maakten zij in de praktijk handig gebruik van de regels en conventies van de vriendschapsethiek.[27]

Hoewel Heumann in zijn tractaat over de vriendschap vooraf nog opmerkt dat de gebruikelijke concurrentie tussen geleerden een hechte vriendschap in de weg kan staan, erkent ook hij dat vriendschap onder geleerden zeer goed mogelijk is. Vriendschap is volgens Heumann zelfs zeer nuttig voor hen, omdat zij dan tot een goede ideeënuitwisseling kunnen komen over hun vak, twijfelgevallen aan elkaar kunnen voorleggen en elkaar adviezen kunnen geven. Heumann doelt hier vooral op de vriendschapsplicht elkaar te corrigeren en te bekritiseren. Daarbij is het noodzakelijk frequent en in alle openheid met elkaar te communiceren.[28] Het oude idee dat alle bezit van vrienden gemeenschappelijk is, zou natuurlijk een extra stimulans voor geleerden moeten zijn om alles, zowel geestelijk als materieel bezit, met elkaar te delen. Het werd even vaak gebruikt om een ander, die dan als vriend werd aangesproken, met dit gezegde tot grotere openheid te verleiden.[29]

Er is door verschillende auteurs op gewezen dat de humanisten en hun opvolgers de vriendschap cultiveerden in een periode waarin voor geletterden veel zekerheden wegvielen. De maatschappij veranderde en de oude traditionele universiteiten boden geen mogelijkheden de wetenschap op vernieuwende wijze te beoefenen. Daarom zocht men nieuwe verbanden om ideeën te kunnen ventileren en steun te vinden. Vriendschap schiep de saamhorigheid en werd de band waardoor een nieuwe geleerdengemeenschap, los van de oude instellingen en instituten, kon ontstaan. Binnen deze gemeenschap was iedereen

---

[26] Zie over de literaire neerslag van de vriendschapsidee R. Seidel, 'Gelehrte Freundschaft — die Epistula ad Philippum Melanchtonem des Jacobs Micyllus'. *Daphnis* 19 (1990) 567-633; Wolfram Mauser, *Dichtung, Religion und Gesellschaft im 17. Jahrhundert. Die 'Sonnete' des Andreas Gryphius*. München 1976, 206-216 en Minna Skafte Jensen, 'Humanistic Friendship in 16th Century Denmark'. in: G.D. Caie, H. Norgaard (eds), *A Literary Miscellany Presented to Eric Jacobsen*. Copenhagen 1988, 185-201. Alba amicorum: Hans Bots et Giel van Gemert, *L'album amicorum de Cornelis de Glarges 1599-1683. Avec une introduction et des annotations de Hans Bots et Giel van Gemert*. Amsterdam 1975.

[27] Wilfried Barner, 'Gelehrte Freundschaft im 18. Jahrhundert. Zu ihren traditionalen Voraussetzungen', in W. Mauser en B. Becker-Cantarino (eds), *Frauenfreundschaft — Männerfreundschaft: literarische Diskurse im 18. Jahrhundert*. Tübingen 1991, 23-45 wijst erop dat ondanks alle retoriek utilitaire vriendschap onder geleerden zeer gebruikelijk was. Dat geldt ook voor de achttiende eeuw, waarin men meestal de opkomst van de persoonlijke emotionele vriendschap plaatst.

[28] C.A. Heumann, *Der politische Philosophus*, caput XLIV, 306-308: 'Zwar habe ich oben schon gedacht, dass die aemulation unter denen Gelehrten die Freundschafft hindere. Ferner lieben die Gelehrten die Schmeicheleyen so sehr als niemand. [...] Doch es giebet auch noch honnette Leute unter den Gelehrten [...] Diese können die Gelehrte Freundschafft am besten unterhalten, wenn sie ihre erfundene Meynungen mit einander communiciren, einer dem andern seine Dubia eröffnet, und also coniunctis viribus die feste Conclusion herausbringen. [...] Es wäre auch zu wünschen, dass gelehrte Freunde nach dem Exempel des Taciti und Plinii einander ihre Bücher in die Censur geben möchten, ehe sie dieselben drucken liessen. Hierher gehören die gelehrten Societäten'.

[29] Ioan. Gotthelf Rosa (praes.), *Dissertatio qua tritum illud Amicorum omnia communia nostrates dicunt: Guten Freunden ist alles gemein. explicatur [...]*. Christian Gottfried Pfeiffer (resp.) Jena 1717, geeft een uitgebreide verklaring van dit gezegde op pagina 16: 'Ea vero omnia amicis erunt communia, quae honeste, decenter, sine ingenti damno periculoque, commode & per rerum quas possidemus naturam, cum alterius usu atque auxilio, communia esse possunt, & quorum communicatio est in nostra potestate'.

gelijk; vriendschap wordt immers gesloten tussen mensen van gelijke stand en niveau. Vriendschap was zo het vormend element van de Republiek der Letteren.[30]

Binnen deze Republiek der Letteren waren geleerden voor hun loopbaan aangewezen op de mechanismen van patronage en onderlinge dienstverlening. De geleerdengemeenschap was immers juist ontstaan uit de behoefte van geleerden aan onderlinge solidariteit, bij gebrek aan andere steun in de maatschappij. Vriendschappen tussen geleerden werden dan ook even vaak gesloten omwille van praktische doeleinden als vanwege eenzelfde intellectuele belangstelling.[31] Khunius beschrijft in zijn dissertatie over de geleerdenvriendschap onomwonden het utilitaire doel van een dergelijke vriendschap: deze wordt vooral door en omwille van de studie gesloten en wordt het beste onderhouden door de uitwisseling van wetenschappelijke gegevens.[32] Toch kan men onder geleerden minder vaak spreken van patronage in de zin van een afhankelijkheidsrelatie. De vriendschapsretorica die juist onder geleerden zo zorgvuldig gecultiveerd werd, had hen doordrongen van het idee van gelijkheid in de Republiek der Letteren en de plicht tot onderlinge behulpzaamheid. Daar kwam natuurlijk bij dat geleerden een redelijk homogene groep vormden waarbinnen weinig echte standsverschillen voorkwamen.[33] Patronage tussen geleerden had dan ook veel meer het karakter van onderlinge dienstverlening tussen vrienden, een uitwisseling van diensten; zo werd het althans gepresenteerd.

Toch mag niet worden vergeten dat geleerden niet geïsoleerd waren van de maatschappij. Zij maakten er een wezenlijk deel van uit. Zoals het sociale systeem in het algemeen vooral op patronage berustte, verliep ook het dagelijks leven in de Republiek der Letteren volgens ditzelfde beginsel. De scheidslijnen tussen patronage en vriendschap in de geleerdenwereld zijn daarom niet scherp te trekken. Terwijl geleerden in de intellectuele gemeenschap vrienden en elkaars gelijken konden zijn, was van die gelijkheid soms weinig sprake in de traditionele standenmaatschappij waarin zij leefden. Vriendschaps- en patronageverhoudingen kan men daarom beter niet als losstaande verhoudingen beschouwen, maar als onderdelen van een heel systeem van relaties die zorgden voor een effectieve uitwisseling van diensten en goederen op allerlei gebied.[34]

Een aanstelling als hoogleraar werd bijvoorbeeld alleen verkregen door voorspraak van invloedrijke personen en ook voor het ambt van predikant had men aanbevelingen nodig; een geleerde was voor zijn levensonderhoud in welke vorm dan ook afhankelijk van de steun van anderen. Maar ook in wetenschappelijk opzicht waren patronage en onderlinge dienstverlening het beste systeem om vooruitgang te boeken. Degene die afhankelijk was van raadpleging van boeken en manuscripten in openbare bibliotheken, kon onmogelijk vruchtbaar wetenschappelijk werk verrichten zonder hulp van anderen: voor toegang tot grote bibliotheken waren recommandaties vaak noodzakelijk. Wanneer men zelf niet op reis kon gaan langs wetenschapscentra, bracht een uitgebreide kring van vrienden en beschermers uitkomst: zij konden de boeken en gegevens leveren die anders niet verkregen konden

---

[30] E. Trunz, 'Der deutsche Späthumanismus um 1600 als Standeskultur' in: R. Alewyn, *Deutsche Barockforschung* Köln 1970, 147-181, 166 heeft hier als eerste op gewezen. C. Treml, *Humanistische Gemeinschaftsbildung [...]*. 41-46, 82, 90-98, C.A. Staswick, *Joachim Camerarius and the Republic of Letters [...]* XXXVI-XXXVII en W. Mauser, *Dichtung, Religion und Gesellschaft*. 208-210 hebben dit idee verder uitgewerkt.

[31] Wilfried Barner, 'Gelehrte Freundschaft im 18.Jahrhundert'.

[32] Johannes Caspar Khunius (praes.) *dissertatio academica de amicitia eruditorum* [...] Johannes Schragius (resp.), Straatsburg 1696, 2: 'Principio quidem id satis intelligi credimus, per Amicitiam Eruditorum notari *Amicitiam inter Eruditos per studia maxime conciliatam, & studiorum communicatione potissimum excultam*'.

[33] Zie vooral E. Trunz, 'Standeskultur' en Wilfried Barner, 'Gelehrte Freundschaft'.

[34] M. Biagioli, 'Galileo's System of Patronage' en Lisa T. Sarasohn, 'Nicolas-Claude Fabri de Peiresc and the Patronage', 73-74.

worden en verzorgden contacten met uitgevers of geleerden. De opbouw van een dergelijk netwerk verliep eveneens door middel van patronage: men liet zich aanbevelen bij beroemde geleerden om zo met hen kennis te maken en informatie te krijgen of weer met andere bevriende relaties in contact te komen.

De voor iedereen uit de vroegmoderne tijd noodzakelijke mechanismen patronage en dienstverlening werden onder de noemer vriendschap op een elegante manier in een vanouds bekend normen- en waardenstelsel ondergebracht. De aan ieder bekende regels, de etiquette van de vriendschap, werden met name onder geleerden sterk gecultiveerd. Vriendschap waarborgde namelijk binnen de Republiek der Letteren de onderlinge communicatie. Doordat geleerden hun collega's volgens de conventies van de vriendschap met raad en daad behulpzaam dienden te zijn bij het onderzoek, kon de Republiek der Letteren als geheel vooruitgang boeken.[35] Onderlinge uitwisseling — *communicatio* — was voor de wetenschap een noodzakelijke voorwaarde en de meeste geleerden waren goed van dit besef doordrongen.

2. 'Communicatio', vriendschap en patronage bij Van Almeloveen

2.1. 'Niets is nuttiger voor de Republiek der Letteren': Van Almeloveen over communicatio'

In 1692 liet Van Almeloveen, naar eigen zeggen aangespoord door een opmerking van Morhof, een boek — of veeleer een catalogus — verschijnen waarin allerlei werken werden opgesomd die auteurs wel geschreven hadden of beloofd hadden te schrijven, maar om wat voor reden dan ook nooit hadden uitgegeven, de *Bibliotheca promissa et latens*.[36] In de dedicatie, die tegelijkertijd ook de inleiding van het werk vormt, beschreef Van Almeloveen vooral het nut van dit nieuwe boek. Volgens hem was het voor iedere geleerde van belang op de hoogte te blijven van alle boeken die jaarlijks verschenen. Hiervoor bestonden al catalogi van verschillende aard, opgesteld door beroemde geleerden, vaak met een instructie voor het gebruik en opmerkingen over de waarde van de verschillende werken. Van Almeloveen wilde met zijn nieuwe uitgave nog een stap verder gaan en ten behoeve van de geleerdenwereld een inventarisatie maken van alle boeken die in onvoltooide of onuitgegeven toestand een schemerbestaan leidden, maar voor geleerden toch de moeite van het lezen waard zouden kunnen zijn. Daarom was hij op zoek gegaan naar her en der verspreid liggende geschriften van beroemde mannen. Hij drong er bij de erfgenamen of anderen die de geschriften nu in hun bezit hadden op aan toch vooral zorgvuldig met dit materiaal om te gaan. Waar mogelijk trachtte hij geschriften aan de handen van de

---

[35] Joannes Georgius Pritius (praes.) *Dissertatio academica de Republica litteraria*, 29: 'Conservatur vero respublica litteraria vel per homines litteris addictos, vel per monumenta litteraria, vel per commercia litteraria'. Khunius, *De amicitia eruditorum* 30, §37, utilitas: 'Nec privata tantum amicorum ipsorum haec utilitas est (sc. door de erudita conversatio): Res quoque publica fructus non vulgares capit ex operibus mutua amicorum opera scriptis, examinatis, emendatis, publicatis'.

[36] *Bibliotheca promissa et latens*, Gouda 1692. Van Almeloveen voegde aan de inleiding een citaat van Morhof over dit thema toe. Dit citaat is afkomstig uit de *Polyhistor literarius, philosophicus et practicus [...]*. van D.G. Morhof, Lubeck 1688 (dat blijkens zijn veilingcatalogus bij Van Almeloveen in de kast stond: nr.1019, libri miscellanei in 4°), tomus I, boek I, cap.VII.

TH. J. ab ALMELOVEEN

BIBLIOTHECA

PROMISSA

ET

LATENS.

Huic ſubjunguntur

GEORGII HIERONYMI VELSCHII

De Scriptis ſuis ineditis Epiſtolæ.

GAUDÆ,

Apud JUSTUM ab HOEVE.

cIↃ IↃ cIIXc.

Titelpagina van de *Bibliotheca promissa et latens*.

ondeskundige bezitters te ontfutselen, om te voorkomen dat werk waar de geleerden zo lang op gezwoegd hadden, na hun dood alsnog verloren zou gaan.[37]

Met deze uitgave, maar ook in zijn brieven, getuigde Van Almeloveen van zijn opvattingen over de plicht van ieder lid van de Republiek der Letteren om over hun werk te communiceren. Zeer dikwijls spoorde hij zijn vrienden en collega's aan gereedgekomen werk snel uit te geven, om te voorkomen dat hun geschriften, net als die van de in de *Bibliotheca promissa et latens* genoemde auteurs, ten prooi zouden vallen aan mot, schim-

[37] *Bibliotheca promissa et latens*, dedicatie 2-4.

mel en boekenwormen.[38] Behalve dat meer geleerden op deze manier kennis konden nemen van nieuwe literatuur, had publicatie volgens Van Almeloveen het voordeel dat werd aangetoond dat de auteur zijn tijd niet in ledigheid had doorgebracht;[39] zo kreeg deze naam in de geleerdenwereld. Met dit argument trachtte Van Almeloveen in 1696 zijn vriend Sypestein over te halen toch eindelijk iets te laten drukken: dat was de enige manier om de naam 'Sypestein' bij geleerden in de gehele wereld bekend te maken.[40]

Van Almeloveen bestookte zijn correspondenten voortdurend met vragen om boeken, manuscripten en ander materiaal dat hij voor een van zijn vele projecten kon gebruiken. Het kwam hem goed uit, dat hij daarbij kon terugvallen op de etiquetteregels van de Republiek der Letteren, die voorschreven dat ieder zijn collega's met alle mogelijke middelen diende te helpen, om zo de communicatie te bevorderen. Van Almeloveen benutte de bekende retoriek ten volle om zijn doel te bereiken: het verwerven van een boek of manuscript of het uitlokken van diensten van een collega. In 1700 ging hij voor zijn Engelse correspondent Battely bijna letterlijk op de knieën om gedaan te krijgen dat deze de transcriptie van het dagboek van Isaac Casaubon nu eindelijk eens afmaakte. Als Battely zich niet voor Van Almeloveen wilde inspannen, dan moest hij het maar doen voor de geleerdengemeenschap, die vanzelfsprekend veel belangstelling had voor de Casauboni, of anders omwille van de goede naam van Casaubon zelf. Van Almeloveen liet natuurlijk niet na Battely roem en een passende beloning in het vooruitzicht te stellen.[41] Vooral het argument dat dienstverlening aan Van Almeloveen ook een dienst aan de Republiek der Letteren betekende, gebruikte hij heel vaak. De gevraagde boeken, manuscripten en onderzoeksresultaten zouden immers uiteindelijk in zijn boeken worden verwerkt en zo de gehele geleerdengemeenschap bereiken.[42]

In zijn ijverige naspeuringen naar werk dat nog onuitgegeven op de werktafels van vrienden en bekenden lag, maar ook in zijn zoektocht naar andere boeken waarin hij geïnteresseerd was, ging Van Almeloveen niet altijd even subtiel te werk. In 1710 schreef hij bijvoorbeeld aan Thomas Smith dat hij, voordat de oude man voorgoed de ogen sloot, graag nog een aandenken van hem wilde hebben, natuurlijk het liefst in de vorm van een boek.[43] Toen Smith inderdaad spoedig daarna overleed, klaagde Van Almeloveen tegenover Martin Lister dat Smith voor zijn dood helemaal niet meer aan hem had gedacht. Verontwaardigd merkte hij op dat er bij Smith, hoewel deze vrijgezel was geweest en in het bezit was geweest van een prachtige bibliotheek, blijkbaar geen handschrift of boek

---

[38] 6k12 f.37r-42v 19 september 1691 aan Thomasius: 'Ne cum blattis et tineis luctentur, aut ab iis deperdantur, et sic invitis autoribus pereant'.

[39] 6k13 f.205r-206v 1 juli 1696 aan Van Vechoven: 'Interim rogo urgeas opus, ut tandem eruditus orbis videat Te vitam neque silentio neque otio transegisse'.

[40] Ibid. f.257r-v 16 september aan Sypestein: 'Velim huic aequale a Te aliquid excudi: quo apud exteras, imo ultra lunae solisque vias positas nationes inclarescat nomen Sypensteinianum'.

[41] Ibid. f.591r, 30 juni aan Battely: 'Denuo ad Te, vir humanissime, accedo orator, [...] impetremque quod Tibi honori, voluptati erit omnibus doctis, nominumque Casaubonianorum aestimatoribus summis. [...] verum id manibus Te debere Casaubonorum, id reip.literariae, summus eruditorum consensus, unus idemque sermo est. Sinas itaque, rogo et obtestor Te [...] moveri, flecti, perduci, impensi temporis ac laboris justum, quod exegeris, constabit paratissimum Tibi pretium. [...] Debita laude, justo meritorum testimonio numquam Te fraudabo'.

[42] Bijvoorbeeld 6k12 f.25r-26r 10 november 1684 aan Colomies: 'Velim igitur Reip. Literariae causa tantum subeas laboris', of ibid. f.332v 18 juni 1694 aan Harder: 'Da hoc tantorum virorum Manibus, da hoc Reipublicae literariae'. Dezelfde formulering ook in 6k13 f.660r 21 oktober 1701 aan Fabricius. In 6k14 f.437r-v, 22 november 1710 aan Buysen spreekt Van Almeloveen zelfs van de *Respublica medica*, waaraan publikatie van Buysens werk ten goede zou komen.

[43] 6k14 f.344v 5 mei 1710 aan Smith: 'Quare priusquam discedas, obnixe peto, velis me testimonio tui erga me amoris ineffabilis dignari. Quod vel post mortem aere perennius queat perdurare'.

vanaf had gekund.[44] Welk boek of manuscript Van Almeloveen nu precies in gedachten had, is helaas niet bekend.

Nog ijveriger belaagde Van Almeloveen zijn correspondent Lister zelf. Herhaaldelijk vroeg hij de Engelse arts om onuitgegeven werk dat niet voor de medische wereld verloren mocht gaan.[45] In 1709 schreef hij Lister dat, als deze geen erfgenamen of vrienden had aan wie hij zijn manuscripten wilde toevertrouwen, hij ze maar aan Van Almeloveen moest sturen, bij wie ze in goede handen waren: hij zou ze zorgvuldig bewaren en als ze het waard waren publiceren.[46] Lister werd er door deze brief en Van Almeloveens klacht over het gedrag van Smith toe gebracht om beter te handelen dan zijn landgenoot en hij verklaarde zich even later al bereid een aandenken te sturen.[47] Inderdaad wordt in de veilingcatalogus van Van Almeloveen melding gemaakt van enkele manuscripten van Lister.[48] Van Almeloveen nam spoedig nadat hij een dergelijk aandenken had ontvangen in een brief afscheid van Lister, alsof deze elk moment zou kunnen overlijden.[49] Nadien schreef Van Almeloveen hem niet meer, hoewel Lister pas in 1712 overleed.

Zelf was Van Almeloveen, als we tenminste de vele opmerkingen in zijn brieven en die van anderen mogen geloven, altijd bereid om anderen van dienst te zijn, gegevens te publiceren en die met anderen te delen. 'Liever deel ik het mee aan de geleerdenwereld, dan dat het thuis ligt te beschimmelen', merkte hij over zijn losse aantekeningen in een brief aan Meibom op.[50] Niets was hem liever dan anderen van dienst te zijn bij het uitvoeren en voltooien van hun onderzoek, niet om er later prat op te gaan, maar uit pure behulpzaamheid.[51] In alles streefde Van Almeloveen er naar eigen zeggen naar, het welzijn van de Republiek der Letteren te bevorderen. Bleek dat niet direkt uit zijn daden, dan had hij in ieder geval de intentie de geleerdengemeenschap ter wille te zijn.[52] Door verschillende correspondenten werd Van Almeloveen inderdaad zeer geroemd om zijn hulpvaardigheid. Dergelijke roem viel hem weliswaar voornamelijk ten deel wanneer men iets van hem gedaan wenste te krijgen,[53] maar toen Van Almeloveen in 1710 een brief vol

---

[44] Lister2 f.103r-v 11 augustus 1710 aan Lister: 'Smithium nostrum abiisse nullo ad plures relicto mihi vel exiguo amicitiae testimonio miror, praesertim cum fuerit celebs. Magnum aut singulare aut opulentum nec expetii, nec desidero; neque etiam habeo opus. Certe vel in tam lauta suppellectile libraria quam possidebat unus exstiterat codex sive excusus typis vel manu exaratus'.

[45] Zie Lister2 f.123r-v 20 juli 1708 en ibid. f.107r-v 1 januari 1709 aan Lister.

[46] Ibid. f.109r-110v 3 juni 1709 aan Lister: 'Deinde si aut heredibus aut amicis destituare, quorum in manus ac gremium posses tuas manu exaratas chartas deponere, curato ad me deferri, ego cimoelia illa sanctissime colam ac sedulo custodiam. digna [...] luce cum orbe erudito communicabo'.

[47] 6k14 f.358v- 18 september 1710 aan Lister: 'Te munusculum aliquod, tui erga me amoris singularis monumentum futurum mihi velle mittere, lubens laetusque intelligo. [...] quod post Tua fata, quae serissima opto, aliquid possideam cujus vel aspectus mihi renovet tui memoriam'.

[48] *Bibliotheca Almeloveeniana*, 68. Libri medici & philosophici in folio, nr.226: *tres exercitationes anatomicae, in quibus omnium fere generum Conchyliorum Dissectiones comprehensae, atque figuris aere incisis illustratae sunt. lib.MSS.*

[49] 6k14 f.445v 19 december 1710 aan Lister: 'Vale, mei carum pectus et solutus terrenis curis para Te ad iter coeleste. praeito laetus, nos sequemur ubi fata vocarint'.

[50] 5k9 f.150r-151v 8 augustus 1691 aan Meibom: 'Ipse nonnumquam in meum usum quaedam notavi, quae [...] malim cum orbe erudito communicare, quam domi cum blattis et tineis luctari'.

[51] 6k12 f.342r-v 15 juli 1694 aan Rabus: 'Haec tecum communicanda credidi non ut gloriarer, sed ut ex iis usui tuo inservire posse autumes, scribe, erunt paratissima'. 6k14 f.216r 5 september 1707 aan Reeland: 'Nosti enim quam facilis sim in suppeditando viris doctis, quae vel minimum lucis aut splendoris queant auctoribus adferre'.

[52] 6k13 f.242r-v 3 september 1696 aan Coorn: 'Annitar modo ut respublica literaria videat me, ipso facto si nequeam, saltem animo velle ejus commodum promovere'.

[53] 6k3 f.363r-364v 11 maart 1712 van A. van Toll: 'Quippe quam maxime exploratum habeo, quanto studio literas, praesertim quae ab humanitate nomen ducunt, literarumque cultores prosequaris. Hac itaque mihi spe blandior, ut, qui aliis facilis & pacatus venire soles, mihi quoque duram non oppositurus sis aurem'.

'utilitaire' lofprijzingen van Barbeyrac ontving en zelf eens terugkeek op zijn leven, zag hij toch wel een kern van waarheid in de vleierij. Hij moest erkennen dat hij inderdaad altijd zijn best had gedaan de wetenschap van dienst te zijn, vooral diegenen die zich trachtten te onderscheiden op het gebied van de letteren. Helaas kon hij hun nooit helemaal datgene bieden wat zij zochten, maar aan de andere kant weigerde hij nooit af te staan wat hij toevallig in handen had, behalve wanneer het een onderwerp betrof waar hij zelf net mee bezig was.[54] Of aan deze opmerkingen enige waarde gehecht kan worden, zal nog worden vastgesteld bij de bespreking van de daadwerkelijke hulp die Van Almeloveen aan anderen bood.

Van Almeloveens inspanningen werden helaas niet altijd naar behoren met wederdiensten beloond. Slechts een enkele keer overlaadde Van Almeloveen zijn correspondenten met lofprijzingen omdat zij zich jegens hem bijzonder verdienstelijk hadden gemaakt. In 1691 bijvoorbeeld prees hij Etienne Morin om diens bereidwillige medewerking: Morin placht alles wat hij had met zijn vrienden te delen en hij misgunde dat ook het algemene publiek niet. Dit was volgens Van Almeloveen een grote deugd en in die tijd een zeer zeldzame. Waren er maar meer geleerden als Morin, verzuchtte Van Almeloveen, dan zouden niet zo veel waardevolle geschriften in de vergetelheid raken.[55] Om dezelfde reden werd Morhof dat jaar geprezen: waren er maar meer geleerden net als Morhof bereid alles uit te wisselen; dat zou de Republiek der Letteren zeer ten goede komen en voor alle geleerden in die gemeenschap voordelig zijn.[56] Tegenover de theoloog Van Limborch borduurde Van Almeloveen in hetzelfde jaar op dit thema voort: er waren nog maar weinig geleerden die het fatsoen hadden iedereen te laten delen in hun kennis en materiaal, maar Van Limborch was er één van. Werden anderen ook maar door het goede voorbeeld van deze geleerde aangezet de Republiek der Letteren te dienen door nog onbekende geschriften te publiceren.[57]

Dit was echter ijdele hoop en blijkbaar in strijd met het karakter van de meeste geleerden en bezitters van kostbaar wetenschappelijk materiaal. De marktwaarde van het materiaal bevorderde nu niet direkt de medewerking van de bezitter, zo bleek toen Van Almeloveen in 1695 op zoek was naar onuitgegeven brieven van Casaubon. Via zijn correspondent Moller in Flensburg had hij gehoord dat een familielid van de laatste, Mohtius (of Moth), een handschriftenverzameling bezat waarin zich ook brieven van Casaubon bevonden. Bemiddeling van Moller leverde echter weinig op. Mohtius had inmiddels in de gaten gekregen dat hij een kostbare verzameling bezat en stelde als voorwaarde dat alle materiaal uitgegeven zou worden. Van Almeloveen wenste echter slechts

---

[54] 6k14 f.340r-341v 13 april aan Barbeyrac: 'Fateor tamen me pro virili semper conatum inservire publico, et in primis illis, qui de literis bene mereri sunt enixi. ast ea fuit hactenus mea infelicitas quod quae qualiaque diligenter quaesierim optarimque, numquam ex voto potuerim investigare quamvis inficias ire non ausim etiam nonnulla, admodum pauca licet in manus meas incidisse, quae quoque quando prodesse posse intellegerem, numquam petentibus denegavi, modo non pertinerent ad ea quae ipsemet intra manus haberem'. Zie de brief van Barbeyrac van 18 januari 1710, 6k3 f.341r-v: 'Nemo non novit humanitatem tuam singularem, & studium Rempublicam juvandi indefessum'. Het gaat Barbeyrac om hulp bij een editie van Lucretius.

[55] 6k12 f.35r-v, 12 september aan Morin: 'Namque quae posssides ab aliis adepta, vel a te ipso elaborata [...] perlibenter soles amicis suppeditare neque publico, heu, quanta virtus et quam rara hodie! invidere, qua si ducerentur multi docti atque primores, in manibus versarentur qui nunc cimmeriis latitant in tenebris scriptores innumeri'.

[56] 5k9 f.142r-144r, 1 april aan Morhof: 'Vellem omnes viros doctos adeo in communicandis esse faciles, nihil reipub. literariae foret sane utilius, nihil doctis viris jucundius gratiusque'.

[57] 6k12 f.56r-v 22 november 1691 aan Van Limborch: 'Sed paucissimi eruditorum illum in comunicandis laboribus sive propriis sive aliorum innatum habent candorem, quem saepius (sc. bij Van Limborch) magno laudavi opere. [...] utinam tuo laudabili adeo exemplo incitarentur in commune bonum extrudere, quod non nisi cum summo doctorum dolore maxima indignatione, neque minore reip. literariae damno in tenebris cimmeriis cum blattis et tineis cogitur luctari'.

afschriften van enkele brieven. 'Zo gaat het', stelde Van Almeloveen vast, 'wanneer we hun bezittingen te zeer prijzen. De bezitters menen dat zij deze kostbaarheden alleen verworven hebben om te bewaken, terwijl ze het daarentegen als een eretaak zouden moeten beschouwen, deze zaken te delen met anderen, die ze hard nodig hebben. Maar dit is een bij veel geleerden als het ware aangeboren fout'.[58] Elders merkt Van Almeloveen in zijn briefwisseling nogmaals op dat veel geleerden als waakhonden de wacht houden over hun kostbaarheden, niet bereid te zwichten voor wat voor smeekbeden dan ook.[59]

Van Almeloveen stuitte zelfs op een afwijzende reactie bij de secretaris van de Royal Society, Hans Sloane, die toch als journalist en wetenschapper zou moeten weten hoe belangrijk onderlinge communicatie voor iedere geleerde was. Van Almeloveen had via de bemiddeling van de Leidse botanicus Hotton, die lid was van de Royal Society, getracht met Sloane in contact te komen. Deze bezat namelijk materiaal over de medische auteur Coelius Aurelianus, van wie Van Almeloveen samen met Lister een editie voorbereidde. Sloane was echter niet tot samenwerking bereid; hij was zelf bezig met een commentaar op die auteur.[60] Maar zoals Van Almeloveen later zelf zou opmerken, was dat ook voor hem soms in soortgelijke situaties een reden om geen medewerking te verlenen.[61]

Ook weigerde Van Almeloveen zijn hulp wel eens om andere redenen, zoals in 1696, toen hij een verzoek van Eduard van Zurck om een kritische controle van diens Horatius-editie van de hand wees.[62] Van Almeloveen beschouwde het verzoek van Van Zurck als mosterd na de maaltijd; als Van Zurck zo onzeker was, had hij alvorens het werk uit te geven nog maar eens goed moeten nadenken. Nu kwam elke hulp te laat. Bovendien vond Van Almeloveen dat hij voor een uitgebreid commentaar beter een andere auteur had kunnen nemen.[63] Hoewel Van Almeloveen nog wel wat vriendelijke woorden voor de dappere poging van Van Zurck over had, leek hij zijn afwijzing met weinig tact te hebben gebracht. Van Almeloveen bezorgde zichzelf in ieder geval, zo blijkt uit zijn correspondentie met Antonius van Dale, de hardnekkige woede en vijandschap van Van Zurck (die overigens tegenover iedereen zeer haatdragend was). Van Almeloveens optreden maakte meteen een einde aan hun correspondentie.[64]

Behalve de stroeve opstelling van te veel Europese geleerden, stonden nog veel andere hindernissen een soepele onderlinge communicatie in de weg. Klachten over de vele

---

[58] 6k13 f.87r-88r 23 augustus 1695 aan J. Moller: 'Graviter illa audio quae de cognato tuo V.C. Mohtio narras [...] Sed sic solet fieri si possessoribus sua extollimus [...] sibi soli custodiendum traditum arbitrantur, cum e contrario summae laudi ipsis ducere deberent, haec communicare cum aliis, qui istis carent aegerrime. Est hoc vitium pluribus doctis viris quasi innatum'. Cf. van BSB f.249r-250v, 31 juli 1695 van J. Moller.

[59] Ibid. f.242r-v 3 september 1696 aan Coorn: 'Verum illi (sc. de bezitters van manuscripten e.d.) instar gryphi atque avari aurum solent ista, ipsis habita cimelia, sibi reservare, neque ullis elargiri precibus'.

[60] 6k3 f.306r 29 augustus 1707 van Hotton: 'Teque commonefaciam certiorem me factum a cl. D. Sloane, viro isto erudito, qui in Coelium Aurelianum commentatur, deliberatum esse sua sibi servari'.; Lister2 f.117r-v 5 januari 1708 aan Lister: 'Neque publico tuam invideto quemadmodum vestras nobilissimus Shlone (sic), collegii societatis Londinensis scriba, quem frustra notas ac collationes rogavimus'.

[61] Cf. noot 54.

[62] *Q.Horatii Flacci Operum pars prima: continens Odarum, seu Carminum libros quinque. Quibus notas addidit Eduardus a Zurck* Haarlem z.j. (voorwoord uit juli 1696).

[63] 6k13 f.325r-v 30 december 1696 aan Van Dale: 'Multus & unicus sermo de ejus libro, quem a me examinari volebat exactius, indicarique ipsi ubi a vero auctoris sensu abiisset longius. Respondi id mei non esse, se ante quam edidisset hoc debuisse sollicite investigasse, me vero laudare ipsius diligentiam & industriam, malle tamen hunc laborem alii impensum scriptori, ad quod ita irascebatur ut saltem subiratus mihi visus sit discessisse, quamquam id nihil curem'.

[64] Samen met Van Dale vormde Van Almeloveen een gesloten front tegen Van Zurck. In hun briefwisseling wordt dan ook heel wat over de laatste geroddeld. Zie PB Leeuwarden HS 1127, f.348r-349v 20 juli 1696 van Van Dale: 'Peccavimus enim [...] nos jam nuperrime peccatum minime veniale, sed in spiritum Zurkianum, nec spes ulla aut possibilitas reconciliabilitatis nobis restat'. Verderop in de marge: 'Quae de Zu. scripsi, quaeso soli tibi scripta sunto'.

oorlogen die het handelsverkeer en dus ook de postbezorging verhinderden, zijn in Van Almeloveens brieven aan de orde van de dag. Daarnaast schiep een oorlog ook een ongunstig klimaat voor de letteren: het werd steeds moeilijker om iets uit te geven, te meer daar ook de prijs van het papier steeg.[65] Ondernemers en dus ook boekdrukkers hadden in deze moeilijke tijden bovendien minder belangstelling voor de letteren. In 1694 schreef Van Ameloveen aan zijn correspondent Reiske dat deze voor zijn Cluverius-editie veel profijt had kunnen hebben van de gegevens die Van Almeloveen in een tweede deel van zijn *Amoenitates* had willen publiceren.[66] Tegenwerking van de magistraten en de grote minachting die men tegenwoordig voor dergelijke studies had, hadden hem echter van uitvoering van dit plan weerhouden.[67] Vlak voor het einde van de Negenjarige Oorlog hoopte Van Almeloveen van harte dat de vrede een opleving van de boekenmarkt teweeg zou brengen.[68] De rust was echter niet van lange duur, want in 1701 verzuchtte Van Almeloveen alweer dat de oorlog, dit keer de Spaanse Successie-oorlog, geleerden van hun werk afhield en hem ook vertraging bezorgde bij zijn werk aan de Casaubon-editie.[69]

Nog veel meer tegenwerking ondervond Van Almeloveen naar eigen zeggen van de drukkers en uitgevers van zijn werk. Hun luiheid en gierigheid stonden een snelle voortgang van het drukproces voortdurend in de weg.[70] In deze kritiek volgde Van Almeloveen overigens een wijdverspreide opvatting: boekdrukkers waren alleen uit op gewin en gaven daarom meer om efemeer en gelegenheidswerk waarmee ze goed konden verdienen dan om de stevige kost die geleerden hun voorzetten.[71] Ze luisterden niet naar de aanwijzingen van geleerden, maar gingen hun eigen gang.[72] De opstelling van de drukkers en de oorlogen hadden volgens Van Almeloveen de Muzen geheel uit de Nederlanden verdreven; het betere werk kwam nu uit de Duitse Landen.[73] Uit die contreien klonk echter precies het tegenovergestelde: de Nederlanden waren juist het boekenparadijs van Europa.[74] Het gemopper van Van Almeloveen kan daarom het best beschouwd worden als een onder geleerden veel voorkomende irritatie die het gevolg is van hun besef afhankelijk te zijn van

---

[65] 6k12 f.31r-32v 7 oktober 1687 aan Coorn: Van Almeloveen wil graag zijn werk uitgeven maar 'bellum obest instans'. 5k9 f.149r-150r 3 augustus 1691 aan Reiske: 'Gaudeo apud vos adhucdum pace frui Musas, et pinguiori otio ali; hic devastanti bello abiguntur, si non potius in exilium mittuntur, tam parvus iis habetur honos'. 6k12 f.221r-22v 10 april 1693 aan Ludolf: papier is duur. Zie M. Ultee, 'Res publica litteraria and War, 1680-1715'. in S. Neumeister und C. Wiedemann (eds), *Res Publica Litteraria. Die Institutionen der Gelehrsamkeit in der frühen Neuzeit.* Wiesbaden 1987 Teil II, 535-548.

[66] *Philippi Cluverii Introductio in omnem geographiam veterem aeque ac novam [...] curante Johanne Reiskio.* Wolfenbüttelae 1694.

[67] 6k12 f.336r-337r 10 juli 1694 aan Reiske: 'Fortean in altero Amoenitatum mearum tomo enarranda nisi magistratus detestanda avaritia et studiorum incredibilis contemptus me deterreat'.

[68] Smith46 f.107r-110v 6 oktober 1697 aan Smith: 'Icta dei favore pace speramus mercatum librarium lautiorem, Typographiam facundiorem per R. universam Europam'.

[69] 6k13 f.620r-621r 2 maart aan Battely: 'Det modo deus O.M. otium et vires, quae exigit hoc opus. Imo det pacem, concedat tranquilla tempora, perennare jubeat regum concordiam, statam faciat temporum felicitatem, quae an possimus hoc tempore tristissimo nobis promittere ne ipsi quidem sapientes vates noverint'.

[70] 6k12 f.153r-v 24 augustus 1692 aan Carpzov: 'Eorum negligentiam et avaritiam, quae sola me a perficiendo Horto Malabarico removit'.

[71] Ibid. f.168r-v 27 september 1692 aan Fabricius: 'Sed nostri typographi non nisi novellis delectantur et capiuntur'.

[72] Ibid. f.232r-v 28 april 1693 aan Rabus: 'Sed ita fere est illud hominum genus suis moribus et non eruditorum consiliis et adhortationibus obtemperantium'.

[73] Ibid. f.168r-v 27 september 1692 aan Fabricius: 'A vestratibus omnia expectare nunc debemus meliora opera. Mars utique Musas nostras in exsilium abegit ex parte, ex parte vero sponte in solitaria loca sese abdiderunt'.

[74] Zie bijvoorbeeld BSB 99r-100v 10 oktober 1695 van Cellarius: 'Magna apud nos librorum penuria [...] est. Lipsia quidem habet, quo aliis Germaniae locis anteferatur: nec vero litterariae eius opes cum Belgicis sunt comparandae'. Ook uit Engeland klonken dergelijke geluiden: ibid. f.347r-v 1 januari 1695 van E. Bernard: 'Verum tamen a vobis adhuc meliora exspectamus. Bataviam enim video bonae omnis doctrinae & Graecae praesertim literaturae domicilium'.

commercieel ingestelde drukkers en uitgevers. Al in 1677 schreef Jacob Tollius zijn leerling Van Almeloveen dat uitgevers en boekdrukkers dan wel gierig en hebzuchtig mochten zijn, maar dat ze tegelijkertijd wel de 'patroni' van de geleerden waren.[75] Indirekt gaf Tollius hiermee aan dat geleerden uiteindelijk allemaal van de gunsten van de uitgevers afhankelijk waren.

Was er dan niemand die in de ogen van Van Almeloveen kon voldoen aan de hoge eisen die aan een lid van de Republiek der Letteren werden gesteld? Zeker wel. Enkele van zijn correspondenten zette hij zelfs regelmatig in het zonnetje om hun voorbeeldig gedrag. Met name F.B. Carpzov werd door Van Almeloveen zeer dikwijls geprezen: Carpzov kon niet genoeg lof krijgen; hij was een ware 'maecenas' voor alle geleerden.[76] Inderdaad vervulde Carpzov voor Van Almeloveen en vele van diens Duitse correspondenten een centrale rol als intermediair in de correspondentie en was hij een steun en toeverlaat bij het voorbereiden van publicaties.[77] Datzelfde gold ook voor de Engelse predikant Thomas Smith, die in zijn land voor Van Almeloveen een vergelijkbare functie had als Carpzov in de Duitse Landen. Al snel na de eerste kennismaking met Smith schreef Van Almeloveen aan Pierre Bayle dat hij zeer veel van de dienstverlening van de Engelse predikant verwachtte, op grond van diens zeer welwillende houding. Geen ander behartigde zo goed Van Almeloveens belangen, schreef hij later dankbaar aan Smith zelf. Ook tegenover anderen liet Van Almeloveen zich nog vele malen lovend uit over de diensten die Smith hem bewees.[78] Behalve deze twee correspondenten waren er nog wel meer geleerden die genade konden vinden in de ogen van Van Almeloveen. Vooral zijn vroegere hoogleraar Graevius en de Deventer geleerde Gisbert Cuper hadden zich zeer verdienstelijk gemaakt en hij voelde zich dan ook bijzonder aan hen verplicht.

2.2. Het samengaan van vriendschap en utiliteit

Van Almeloveen vereerde Carpzov in een hierboven geciteerde brief met de titel 'mecenas'. Dit was echter een uitzondering. Doorgaans duidde Van Almeloveen zijn correspondenten aan met 'vrienden' (*amici*), ook wanneer het slechts vage bekenden waren die hij nooit had ontmoet of wanneer zij in feite optraden als beschermheer en patroon. Van Almeloveen maakte als volleerd burger van de Republiek der Letteren uitvoerig gebruik van de vriendschapsretorica, om zo op effectieve wijze zijn doel, de medewerking van anderen, te bereiken.[79] Uit verschillende opmerkingen in zijn correspondentie, maar ook uit zijn houding tegenover enkele van zijn correspondenten, blijkt wel dat die vriendschap-

---

[75] 6k3 f.10r-12v 9 oktober 1677 van Tollius: 'Ecce jam aliud ab dominis bibliopolis (qui licet avarissimi, spe lucri majoris, nostri jam patroni sunt)'.

[76] 6k12 f.153r-v 24 augustus 1692 aan Carpzov: 'Utinam det aliquando summus rerum arbiter [...] quod me homuncionem voluerit Tibi [...] paullo familiarius innotescere, ut ita & publicis vestris numquam satis laudatis scriptis & privatis literis ad altiora erigar et erudiar'. Smith46, f.39-42 29 mei 1694 aan Smith over Carpzov: 'Eruditorum maecenas summus'. 6k13 f.345v-346v 16 februari 1697 aan Lobetanz: 'Quod ab Ampl. nunc petam Frid. Ben. Carpzovio, cujus in me liberalitatem et benevolentiam numquam satis laudare possum'.

[77] Heumann plaatst Carpzov in zijn *Conspectus reipublicae literariae*, 168 bij de vier 'egregios literatorum hominum patronos' waartoe ook Peiresc, Pinelli en Magliabechi behoren.

[78] 6k12 f.123r-124r 7 juni 1692 aan Bayle: '[Smith] cujus a favore atque benevolentia qua me complecti usus est summa, plurima me promitto'; Smith46 f.13-16 24 augustus 1692 aan Smith zelf: 'Te in promovendis nostris laboribus parem non reperire'.

[79] Zie hoofdstuk 5 deel twee.

pen voor Van Almeloveen van een bijzondere aard waren. Meestal is er sprake van een 'utilitaire' vriendschap, een enkele uitzondering daargelaten.

Vriendschappen sloot men om er profijt van te hebben, zo blijkt uit een brief van Flud van Giffen aan Van Almeloveen uit 1696. Flud van Giffen had zich al lang voorgenomen om met Van Almeloveen in contact te komen 'om van UEd[eles] vrientschap te profiteren'. Hij bekende dat hij vooral op zoek was naar manuscripten en brieven van beroemde geleerden.[80] Daar hij op de hoogte was van Van Almeloveens belangstelling hiervoor, stelde hij voor om materiaal uit te wisselen, wanneer de vriendschap eenmaal was gesloten. Ook in een brief van een jonge Duitse student, Matthias Lobetanz, komt het utilitaire doel van de vriendschap duidelijk naar voren. Deze vroeg Van Almeloveen in hetzelfde jaar om toch vooral hun vriendschap te koesteren: niets was immers voordeliger voor zijn studievoortgang.[81] Lobetanz stelde Van Almeloveen echter geen tegendienst in het vooruitzicht.

De kwaliteiten van een mogelijke kandidaat voor een vriendschap werden telkens zorgvuldig afgewogen, alvorens hij ook daadwerkelijk in de vriendenkring werd opgenomen. Advies van anderen was hierbij niet ongebruikelijk; zo gaf Van Almeloveen in 1707 Gisbert Cuper de raad, niet in zee te gaan met een zekere Nicolaas Bispontinius, die toen net een editie van Phaedrus had laten verschijnen, waarin hij Cuper uitvoerig had geprezen.[82] De man, een schoolmeester uit Amsterdam, was de vriendschap van Cuper niet waard. Van Almeloveen twijfelde allereerst aan zijn auteurschap, ook al omdat Bispontinius inmiddels ontslagen was. Hij was bovendien niet van onbesproken gedrag: hij was meer Bacchus dan de Muzen toegedaan en in teksten die onder zijn naam verschenen waren, werden beroemde geletterden als Francius aangevallen.[83] Cuper zou niets aan een dergelijke relatie hebben. Cuper zelf was daarentegen wel een zeer gewaardeerd lid van de Republiek der Letteren, die met zijn 'vriendschap' aankomende geleerden goed van dienst kon zijn. Van Almeloveen gaf zijn vroegere student Augustinus Besier, die zich na zijn vestiging in Deventer verder in de letteren trachtte te bekwamen, dan ook de raad snel met de beroemde burgemeester kennis te maken (*amicum parare*). Hij ging ervan uit dat deze Besier graag zou willen ontvangen en dat hij hem zou helpen bij zijn studie, zeker wanneer hij zou vernemen dat Besier in de letteren was geïnteresseerd en daar advies bij nodig had. De grote eruditie van Cuper en diens buitengewoon goed voorziene bibliotheek zouden Besier zeker behulpzaam kunnen zijn.[84]

---

[80] 6k4 f.146r-v 26 oktober van Flud van Giffen: 'Ick hadde al overlange by myselven voorgenomen, my d'eer te geven, om UEd te konnen sien, en met denselven nader kennis te maken, om van UEd vrientschap te profiteren. Te meer dewyl ick myn werk naest eenigen tijdt hebbe gemaekt, om Mss en brieven van doorlugte en geleerde mannen by een te vergaderen'.

[81] BSB f.237r-v en 240r-v, 23 november 1696 van Lobetanz: 'Tuum quaeso amorem integrum conserva, quo nihil in omni vita gratius accidet, nihil ad studiorum emolumenta opportunius, praesertim, si, ut coepisti, egoque Te pro Tuo amore in posterum facturum confido, quid in re literaria vel Tu observes, et moliaris ipsemet, vel alii apud vos, communicare mecum pergas'.

[82] Zie 6k10 f.28 20 februari 1707 van Cuper.

[83] KB 72 G 29 f.59, 9 oktober 1707 aan Cuper: 'Fuit hic secundae classis apud Amstelaedamenses praeceptor, Baccho magis quam Musis deditus, cujus opera, et nomine, velut larva sunt usi quidam nasutiores Amstelaedamenses docti, qui mutato nomine acrius in quosdam, puto cl. Francium ejusque asseclas & amicos defensoresque invehere sunt conati et per eius quasi latus mox nominatos petere. Quisquis sit ille saltem non est verus istarum observationum auctor, quippe qui iam ob, nescio quae, vitia, a munere est remotus, adeo ut non est quod labores illius tibi parare amicitiam'.

[84] 6k14 f.466r-v, 15 april 1711 aan Besier: 'An illustrem virum G. Cuperum tibi pararis amicum, quo nihil oportet agas prius. Nam et ille comiter te excipiet, non tantum, sed studia plurimum juvabit tua, quandoquidem mire capitur usu et familiaritate eorum qui se liberalibus artibus dediderunt. Hoc cum feceris probe, non est quod de felici eventu dubites. Inprimis si subjunxeris te amore literarum impulsum implorare ejus opem et auxilium. Erit autem illud permagnum,

Bij het opbouwen en onderhouden van zijn eigen vriendennetwerk ging Van Almeloveen ook zeer pragmatisch te werk. Dan bracht hij de regels in praktijk die hij anderen voorschreef. Bij elk nieuw plan voor een uitgave, en dat waren er heel wat, ging hij opnieuw na wie van zijn kennissen hem daarbij van dienst konden zijn. Wanneer zijn reeds opgebouwde kennissenkring niet in zijn nieuwe behoeften kon voorzien, was het zaak met diegenen in contact te komen die hem de benodigde informatie wel konden leveren.

Een fraai staaltje van dit utilitarisme leverde Van Almeloveen in 1707. Al sinds hij in 1683 het plan had opgevat een nieuwe editie van de brieven van Isaac Casaubon te verzorgen, probeerde hij in contact te komen met Engelse geleerden, die hem uit diverse Engelse bibliotheken manuscripten van Casaubon konden sturen. Door bemiddeling van Thomas Smith leerde hij meerdere personen kennen die voor hem naar manuscripten en edities zochten en deze zo nodig transcribeerden, zoals Edward Bernard, Thomas Battely en Richard Parker. Hoewel de toon van de overigens omvangrijke briefwisseling altijd zeer hartelijk was en er inmiddels een hechte epistolaire vriendschap was ontstaan tussen met name Van Almeloveen en Smith en Bernard, was het Casaubon-projekt het hoofdthema, waar de eerste steeds op bleef hameren. Het is dan ook veelzeggend dat de correspondentie in een periode dat Van Almeloveen geen tijd had om aan deze editie te werken, namelijk in de beginjaren van zijn dubbele hoogleraarschap sinds 1701, volledig stil kwam te liggen. Pas toen hij zich eind 1706 zijn plannen met de Casaubon-brieven weer herinnerde, trachtte hij de correspondentie met vooral Smith en Battely weer te hervatten, met het merkwaardige excuus (zoals al eerder werd opgemerkt) dat hij dacht dat beiden reeds waren overleden.[85] In werkelijkheid had Van Almeloveen van Battely nog een paar bladzijden uit het dagboek van Casaubon te goed en het contact met Battely verliep via Smith. Nu zette Van Almeloveen echt vaart achter zijn langlopende project, zodat de brieven uiteindelijk in 1709 in druk kon verschijnen.

Van Almeloveen zag in deze praktijk van het werven van vrienden voor puur zakelijke doeleinden, of dat nu was voor wetenschappelijk onderzoek of het bevorderen van de eigen maatschappelijke carrière, overigens volstrekt geen kwaad. Zo stak de maatschappij nu eenmaal in elkaar: om iets te bereiken had men de steun van vrienden en kennissen nodig. 'Natuurlijk mogen en moeten we zelfs om de gunst van een goede vriend vragen', schreef hij aan zijn vriend Matthaeus Gargon, die met behulp van Van Almeloveen en diens kennissenkring op zoek was naar een andere standplaats als predikant, 'mits dat niet op oneervolle wijze gebeurt of je goede naam schaadt. We moeten zoveel mogelijk ieder oneervol of laf gedrag vermijden en ik ben er zeker van dat in jouw geleerde borst een grootmoedig hart klopt, afkerig van alle kruiperij'.[86] Aan de andere kant was het natuurlijk ieders plicht, zijn vrienden belangeloos terzijde te staan. Vrienden konden dus altijd een beroep doen op de diensten van Van Almeloveen. In 1701 schreef Van Almeloveen aan zijn familielid Rochus de Haes dat hij zich op alle mogelijke manieren zou inzetten voor een fraaie carrière voor de jonge predikant. Daarbij was hij niet uit op eigen roem of

---

siquidem ipse instructus est ingenio doctrinaque singulari et bibliotheca haud vulgari'.

[85] Smith46 f.135-136 1 december 1706 aan Smith: 'Fateor tamen me a longo tempore nihil dedisse ad Te litterarum, verum causa fuit quod putarem te functum fato, ast cum pronuper ex Rotterodamensibus amicis intelligerem te superstitem ...'; 6k14 f.214r-215r 15 augustus 1707 aan Battely: 'Cum ego hesterno die vel ipsam literarum tuarum viderem inscriptionem, novi enim probe tuam manum, exultavi plane prae gaudio, factus certior te, vir humanissime, adhuc versari in terris, quem a multis annis nescio qua falsa ductus opinione, credidi beatorum adscriptum numero'.

[86] 6k13 f.227r-v 29 juli 1696 aan Gargon: 'Omnino in amici conjunctissimi gratiam & mendicare licet & oportet, modo non inhoneste hoc fiat aut cum famae detrimento. Curamus quantum possibile evitare ea quae viros honestos non sapiunt ac cordatos, certi te animum docto in pectore gestare generosum & ab omni submissione alienum'.

beloning; een ware vriend zette zich immers zonder veel vertoon en rumoer in voor de belangen van de ander.[87]

2.3. De noodzaak van patronage: het vinden van goede kruiwagens

Ideaal gesproken was het natuurlijk het beste wanneer geleerden vooruitgang boekten op grond van hun eigen kwaliteiten en prestaties. Daarom spoorde Van Almeloveen bevriende predikanten als Gargon, Sypestein en Van Vechoven regelmatig aan hun licht niet onder de korenmaat te plaatsen, maar met hun eruditie naar buiten te treden in de vorm van gastpreken in gemeentes waar een plaats vacant was voor een nieuwe predikant.[88] Daarnaast liet hij echter niet na bij vrienden die invloed hadden op de benoeming een goed woordje te doen voor de kandidaten. Want ook Van Almeloveen zag wel in dat goede prestaties niet meer de doorslag gaven. Niet alleen de kwaliteiten van de sollicitant golden hier, maar ook zijn vriendschap met hooggeplaatste, invloedrijke heren was een belangrijke factor geworden.

Deze wijsheid had Van Almeloveen reeds opgedaan bij zijn eigen sollicitaties naar het hoogleraarschap aan verschillende universiteiten. Na enkele vruchteloze pogingen om een professoraat te verwerven in Harderwijk zag Van Almeloveen de toekomst somber in. In 1692 schreef hij aan Graevius nog steeds te hopen met de steun en aanbevelingen van geleerde en hooggeplaatste personen ooit zover te komen, maar echt erin geloven deed hij niet meer.[89] In 1694 leek zijn ambitie, nadat hij ook getracht had in Leiden een professoraat te veroveren, zelfs al verleden tijd: 'ik wilde ooit de tempel van Aesculapius, Apollo en Minerva betreden, dat geef ik eerlijk toe, maar mijn eigen traagheid van geest of de slinkse trucs van slechte en afgunstige lieden hebben dat verhinderd, zodat ik bijna mijn studie eraan had gegeven'. Heel nobel merkte hij daarna op, dat hij zelf nog altijd bereid bleef anderen te helpen.[90]

In werkelijkheid lag het niet aan de tegenwerking van anderen, maar aan het simpele feit dat Van Almeloveen (nog) niet de juiste mensen kende die hem aan een benoeming konden helpen. Dat zijn poging om in Leiden een aanstelling te krijgen in 1694 mislukte, werd vooral veroorzaakt door het gebrek aan de juiste kennissen op de juiste plaats. Perizonius, wiens hulp Van Almeloveen had ingeroepen, schreef in maart van dat jaar dat hij hem waar mogelijk wilde aanbevelen. Perizonius was echter zelf pas in Leiden aangesteld en had dus nog geen kans gezien op goede voet te komen met curatoren of burgemeesters, van wie de beslissing over het vacante professoraat afhing. 'Zo is het tegenwoordig', klaagde Perizonius, 'degenen die, vertrouwend op eigen verdiensten, weigeren te lobbyen

---

[87] Ibid. f.642r-v, 22 juni 1701 aan De Haes: 'Certe si ad meas aures quid deferatur, omnem movebo lapidem ut scias, noctu dieque studebo, ut et ipse tu et tui sentiatis me Tibi omnia velle ac debere, non vero captare favorem, auram aut vanam gloriolam. [...] ille optimus meretur dici amicus, qui sine pompa, aut strepitu, multisque ambagibus commoda dignitatemque alterius curat'.

[88] Zie bijvoorbeeld 6k13 f.675r-676r 8 december 1701 aan Van Vechoven.

[89] KH Thott 1258 18 september 1692 aan Graevius: '... Quod licet numquam fore praevideam, spero tamen, ubi me divina gratia, Nobb. virorum favor, eruditissimorum, quorum tu caput es, Maxime Graevi, benevolentia atque commendatione, ad gradum ille, quem aspiramus, evexerit'.

[90] 6k12 f.184r-v 19 februari 1694 aan Harder: 'Voluisse me olim Aesculapii, Apollinis Minervaeque templa intrare, ingenue fateor, verum vel mei ingenii tarditas, vel malevolorum invidorumque artes atque livor me prohibuerint, sic ut pene nuntium studiis remiseram. remansit tamen alios juvandi studium'.

(*prensare*), worden genegeerd en ondertussen wordt alles overheerst door baantjesjagerij'.[91] Perizonius wees Van Almeloveen op diens familielid, de Leidse hoogleraar Joannes van Marck, maar dat mocht niet baten, Van Almeloveens kansen waren te klein. Reeds in 1692 had deze vol machteloze afgunst moeten toezien dat een buitenlander, de Schot Pitcairn, werd aangesteld als hoogleraar medicijnen te Leiden, een post waar hij zelf zo graag voor in aanmerking had willen komen.[92] In tegenstelling tot Van Almeloveen had deze Pitcairn wel machtige familierelaties: hij zou bijvoorbeeld familie zijn van de Engelse bisschop Gilbert Burnet.[93] Van Almeloveen kon het vervolgens uit jaloezie niet nalaten de Schot in een kwaad daglicht te plaatsen. Pitcairn sprak een onverstaanbaar Latijn, hij was niet goed in zijn vak en had de benoeming alleen aan zijn relaties te danken.[94] Toch moest Van Almeloveen constateren dat er weinig aan te doen was. Tegenwoordig bepaalde favoritisme het vergeven van functies, niet iemands verdiensten.[95]

Het draaide vaak om de gunst van machthebbers, wanneer een geleerde carrière wilde maken. 'Gelukkig is hij, die de steun van keurvorsten, graven en edelen heeft', merkt hij op wanneer hem ter ore komt dat zijn studievriend Gottfried Thomasius in 1693 al een professoraat aan de nieuwe universiteit te Halle heeft gekregen.[96] Toen dat bericht later niet waar bleek te zijn, gaf Van Almeloveen Thomasius via anderen toch de raad te proberen de gunst van vorsten en andere machthebbers te verwerven. Dat moest hij dan doen door iets te publiceren. Daarmee zou hij eerder bij hen in de smaak vallen en een hoogleraarschap verwerven dan met zijn nederige artsenpraktijk, aldus Van Almeloveen.[97] Thomasius' neef, Joachim Fredericus Feller, kreeg van hem hetzelfde advies: Feller moest in zijn eigen land maar iets publiceren (er was sprake van dat er in de Nederlanden iets van hem gedrukt zou worden), daarmee zou hij zijn belangen goed behartigen. Zo zou hij misschien de gelegenheid krijgen een patroon te vinden die hem bij zijn onderzoek kon ondersteunen (in financiële zin waarschijnlijk, als beloning voor een dedicatie).[98] Voor iemand die werkelijk de kost met zijn pennevruchten moest verdienen, was het verwerven van goede 'sponsors' echter een groot probleem. De bibliograaf Cornelis van Beughem beschreef aan Van Almeloveen dikwijls zijn rondgang langs vele patronen en mecenassen, waarbij hij niet zelden nul op het rekest kreeg, doordat er veel concurrentie was. 'Glyck UEdele weet ist met mijn wercken daer veel moiten en costen om moet en doen niet gelegen als met anderen haer lieder schrijfften, uyt oorsaack dat van myn arbeit my moet

---

[91] 6k10 f.73 30 maart 1694 van Perizonius: 'Sed nosti novum me hic esse hominem, & insuper ex morbo recentem, cui nulladum cum ullo curatorum aut consulum intercedit familiaritas aut amicitia [...] Ita nunc est seculum, qui meritis suis freti recusant prensare, negliguntur, & interim omnia intercipit ambitio'.

[92] M. Siegenbeek, *Geschiedenis der Leidsche Hoogeschool*, I 294 en II 160.

[93] Hierover is niets bekend. De enige overeenkomst tussen beide mannen is, dat zij beiden uit Schotland afkomstig waren.

[94] Eloy 3, 577-578 schrijft alleen dat zijn colleges voor de studenten moeilijk te volgen waren omdat Pitcairn als aanhanger van de mechanistische richting volledig opging in zijn mathematische berekeningen.

[95] 6k12 f.67r-68v 17 december 1691 aan Reiske: 'Sed quid dicam; favor, non doctrina aut merita commendant et ad gloriae fastigium evehunt hominem'. Ibid. f.76r-v 7 januari 1692 aan Behrens: 'Desino mirari, cum audieram eum esse cognatum Episcopi Burnet [...] omnia enim hodie favore magis quam meritis distribuuntur munera'.

[96] Ibid. f.215r-216v 6 april aan Behrens: 'Beatus autem erit ille, quem Electorum, ducum primorumque favor habuerit'.

[97] Ibid. f.219r-220v 9 april aan Franck: 'Principibus et Electoribus ut tandem ad cathedram evehatur (sc. Thomasius) forte eo laborum genere magis, quam servili praxi delectaretur'. Cf. brief van Behrens, BSB f.272r-278v, 17 februari 1693.

[98] 6k13 f.151r 18 maart 1696 aan J.F. Feller: 'Si itaque illas apud vos excudere malis per me licet, neque forte male Tibi es consulturus, quippe occasionem forte eo nacturus parandi patronum qui Te amplecti possit velitque, ac sustentare'.

sustenteeren, en daer by coulant zyn, daer dickwils met anderen haerer wercken moeten groot avontuur staen'.[99]

Van Almeloveen was niet van zijn publicaties afhankelijk voor zijn levensonderhoud — hij had altijd nog zijn artsenpraktijk — , maar voor zijn loopbaan was hij wel afhankelijk van de gunsten van regenten. Hij zag zich daarom toch genoodzaakt te dingen naar de steun en gunsten van deze personen, van wier betrouwbaarheid hij soms geen al te hoge dunk had. 'Je weet toch, ja, je hebt zelfs uit verschillende ervaringen geleerd dat er niet altijd te vertrouwen valt op de beloftes van hoge heren, hoewel ze ook niet altijd uitvoeren wat ze dreigen te doen', schrijft hij Rochus de Haes.[100] Van Almeloveen was naar eigen zeggen afkerig van alle vleierij en gelobby bij magistraten om zijn doel te bereiken. Hij vond dat hij er ook niet zo goed in was. In antwoord op een verzoek van zijn voormalige student Joannes Alstorph om steun, merkte hij cynisch op, dat het geen zin meer had te solliciteren. Alleen diegenen hadden nog invloed bij de regenten, die door vriendschaps- of bloedbanden nauw aan hen verbonden waren of die in staat waren de niet met name zo genoemde maar tegenwoordig wel vaak voorkomende en hechte contracten met hen te sluiten die Van Almeloveen treffend kenschetste met de term 'do-ut-des'.[101]
Hij gaf er daarmee blijk van dat hij zeer goed door had hoe het patronage-systeem werkte: de ene dienst was de andere waard. Toen Rochus de Haes Van Almeloveen in 1702 om een dienst had gevraagd, haastte de laatste zich om aan dit verzoek te voldoen. De Haes had immers in 1696 al de eerste aanzet gegeven voor Van Almeloveens sollicitatie in Harderwijk, die uiteindelijk succesvol was geweest. Uit dankbaarheid hiervoor moest Van Almeloveen zich wel bijzonder inzetten voor de belangen van De Haes. Zo ging het tegenwoordig, merkte Van Almeloveen op, vooral door te gehoorzamen en dienstbaar te zijn, werden nu vrienden geworven. Daarom ging hijzelf ook maar zo te werk, om ooit het gewenste doel te kunnen bereiken.[102]

Wanneer het hem erom ging bij magistraten in een goed blaadje te komen, verloochende Van Almeloveen wel eens zijn eigen principe dat men toch in ieder geval zijn waardigheid diende te behouden wanneer men de hulp van anderen inriep en kruiperij diende te vermijden. Een citaat uit de brieven van Horatius (die zelf als een van de eersten ervaring had opgedaan met het fenomeen mecenaat in de persoon van Maecenas) 'principibus placuisse viris non ultima laus est' (bij hooggeplaatste personen in de smaak vallen is geen geringe lof) werd door Van Almeloveen zelfs min of meer tot motto verheven.[103] Vooral in zijn brieven aan de Harderwijkse curatoren spande Van Almeloveen zich tot het uiterste in om met overvloedige gebruikmaking van retorische topoi een goede indruk te

---

[99] 6k4 f.67r-68v 5 januari 1687 van Van Beughem.

[100] 6k13 f.642r-v 22 juni 1701 aan De Haes: 'Ast nosti, quin et experimentis variis didicisti non semper standum promissis primorum, quamquam et illi non semper feriunt quod minantur'.

[101] Ibid. f.680v, 23 december 1701 aan Alstorph: 'Sed nosti quam alienus et ineptus sim conciliandis et expugnandis primoribus, apud quos ii demum valent qui vel familiaritate, vel sanguinis nexu proximo sunt conjuncti, aut certe sint ineundis faciundisque contractibus, quos, si non validissimos, saltem frequentissimos, saltem hoc tempore vocare soleo, innominatis *do ut des* &c'.

[102] 6k14 f.25v 4 november 1702 aan De Haes: 'Ecce quam sim facilis ac promtus in exsequendo quod mihi sedulo commendasti, ut constet non me segniorem in tua esse causa, quam fuisti olim in agenda mea. Sic gratia gratiam parit. [...] Sed scis tempora, nosti mores. Obsequendo et colendo, observando hodie parantur ac devinciuntur maxime amici, quare hanc ingreditor viam, si non in praesentia, saltem olim optatam metam consecuturus'.

[103] Zie 6k13 f.79r-80v, 17 augustus 1695 aan Sypestein: Van Halen (hoogleraar Utrecht) heeft werk van Van Almeloveen zeer geprezen ten overstaan van Sypestein. Van Almeloveen reageert met zijn motto. Zie ook 6k13 f.368 17 maart 1697 aan de Harderwijkse curator Noyen, die Van Almeloveen voor zijn benoeming heeft gesteund. Het citaat is afkomstig uit Horatius, *Epistolae* 1, 17.35.

wekken. Wanneer hij een bijzondere gunst van hen ontvangen had, schreef hij lange brieven vol dankbetuigingen en veel omhaal van woorden waaruit een onderdanige houding blijkt.[104] De curatoren werden dan aangesproken met 'patronus' of 'maecenas', terwijl Van Almeloveen ondertekende met 'cliens'.[105]

In brieven aan zeer beroemde geleerden sluipen soms eveneens vele (cliché-matige) loftuitingen binnen, die een zeker hiërarchisch standsverschil aanduiden, maar ook getuigen van een onderdanigheid die Van Almeloveen volgens zijn eigen principes beter had kunnen vermijden.[106] Ook in andere teksten, zoals in dedicaties, maakte Van Almeloveen, in weerwil van zijn eigen principes, gewoon gebruik van dergelijke lofprijzingen. De dedicatie van de *Opuscula* uit 1685 aan Leusden en De Vries, waarin Van Almeloveen erkent dat vleierij er vooral toe dient bij iemand in de gunst te komen, is een typisch voorbeeld van zijn dubbelhartige houding. Hij wil liever afzien van te veel lof, om geen slechte indruk te wekken, maar vervolgt zijn tekst juist wel met lofprijzingen op de beide hoogleraren.[107] Voor zijn houding ten opzichte van beroemde geleerden gold namelijk hetzelfde als voor magistraten, zo schreef hij Lister in een variatie op het citaat van Horatius. Hij vond het altijd belangrijk zijn best te doen om bij vooraanstaande vakgenoten in de smaak te vallen.[108] Op niets was hij dan ook meer bedacht dan op zaken die voor belangrijke geleerden van belang zouden kunnen zijn en hij zocht steeds naar materiaal waarmee hij hun onderzoek kon ondersteunen.[109]

2.4. Slotbeschouwing

In zijn brieven en uitgaven toonde Van Almeloveen zich een oprecht verdediger van de idealen van de Republiek der Letteren, die gebaat was bij een open en welwillende houding van ieder lid van die gemeenschap. Tegelijkertijd greep hij deze communicatieplicht ook wel eens handig aan om er zelf zijn voordeel mee te doen. Hij was zich er namelijk terdege van bewust dat in werkelijkheid zowel zijn maatschappelijke als wetenschappelijke carrière afhankelijk was van de gunst van regenten en beroemde geleerden, die zich niet altijd even gemakkelijk lieten overhalen ook werkelijk de helpende hand te bieden. Dan

---

[104] Zie bijvoorbeeld 6k14 f.29r 18 november 1702, aan de curator Wijnbergen, waarin alle 'patronage-retorica' gebruikt wordt, waaruit duidelijk de dienstbaarheid en onderdanigheid van Van Almeloveen blijkt. Opvallend is ook hoe vaak synoniemen naast elkaar gebruikt worden, om de tekst te verfraaien: 'Ne audeam ingratus beneficiorumque tuorum ex singulari erga nos voluntate prorumpentium immemor, accipe quaeso, Vir Illustrissime, pro transmisso nuperrime sapidissimo munusculo haec paucula in grati cum parentis meae, tum mei ipsius animi testimonium. [...] At mirifica Tua humanitas ac maximum quosvis Tibi demerendi studium, non exigunt redhostimentum, non reflagitant antidorum, sed suis maxime contenta, unice laborant aliis satisfacere, alios sibi devincire. Cum itaque penes me, quod tuis in nos permultis meritis respondeat reperiam nihil, rogo et obnixe precor velis Tibi persuadere me nullo non tempore invigilaturum tuis commodis, et ante omnia corporis prosperrimae valetudini, quam ut Deus T.O.M. Tibi concedat Nestoream, vovemus omnes Tui nominis praeclari studiosissimi. Vale decus patriae Academiaeque, et cura valetudinem diligenter, cui si quid desit fac sciam, advolabo vel mediis tenebris'.

[105] Bijvoorbeeld 6k13 f.654v 8 oktober 1701 aan Wijnbergen: 'Benevolum clementemque patrem ac patronum Te confirmaturus'. ibid. f.666v 31 oktober 1701 aan Van Els: 'Vale decus et amor patriae, Athenaei noster Maecenas'.

[106] Zie bijvoorbeeld 6k12 f.25r-26r 10 november 1684 aan Paul Colomies.

[107] 'Quod ea [...] Vobis potius quam aliis, viri celeberrimi, inscribam, rationes & copiosae & graves sunt, quas recensere, adulari, & favorem emendicare Vestrum, magis quam debitas ferre grates, cum videretur, silentio malui eas involvere ...'.

[108] 6k12 f.346r-v 8 augustus 1694 aan Lister: 'Pincipibus enim et summe in arte nostra versatis viris placuisse non ultimam semper duxi laudem, quam venari quidem pro virili semper sum conatus, verum assequi numquam factus potis'.

[109] Ibid. f.221v-222v, 10 april 1693 aan Ludolf: 'Nihil tamen aeque prius meditor quam quae viris doctissimis video placere maxime perficere, et eorum laboribus, si modo id possim, aliquatenus succurrere'.

was het goed wanneer hij een beroep kon doen op de collectieve mores van de geleerdengemeenschap, maar ook op de meer alledaagse, minder verheven middelen die hij tot zijn beschikking had. Want hoewel hij zich trachtte te presenteren als een zeer eervol en waardig geleerde die vleierijen beneden zijn waardigheid achtte, maakte hij in de praktijk van alledag wel degelijk van dit instrument gebruik, zij het dan naar eigen zeggen minder rechtstreeks en berekenend dan anderen. Van Almeloveens correspondentie laat duidelijk zien hoe pragmatisch hij te werk ging om met behulp van de ongeschreven normen en waarden en de in de praktijk gebruikelijke methoden een functioneel netwerk van vrienden en kennissen op te bouwen dat hem de benodigde hulp en ondersteuning kon bezorgen. Zijn gedrag valt echter niet uit de toon en sluit aan bij de algemene conventies in de Republiek der Letteren.

Hoofdstuk 4
De communicatiemiddelen van de Republiek der Letteren

1. De belangrijkste mogelijkheden tot uitwisseling

De Republiek der Letteren mocht dan, zoals uit het vorige hoofdstuk is gebleken, een prachtig uitgekristalliseerd normen- en waardenstelsel bezitten, voor een buitenstaander bleef het toch een tamelijk schimmig instituut. Het bezat geen tastbare grenzen of hoofdstad, geen staatshoofd of een andere duidelijke regeringsvorm: het was een rijk dat alleen bestond in de geest van zijn 'burgers'. Niet voor niets vergeleken sommige auteurs de geleerdengemeenschap met die van de kerk, waarbij de kerk dan nog het voordeel van een duidelijke organisatie had. Het enige tastbare onderdeel van de geleerdengemeenschap waren haar inwoners of leden. Hun lidmaatschap konden zij slechts tonen door onderling te communiceren — hun heilige plicht. Rond 1700 hadden geleerden al een scala aan mogelijkheden om met elkaar in contact te treden, variërend van zeer persoonlijk en informeel tot openbaar en formeel.

1.1. Persoonlijke ontmoetingen

1.1.1. Kabinetten en academies

De meest direkte vorm van geleerde samenwerking bestond in persoonlijke ontmoetingen. Morhof beschouwt daarom in zijn handboek voor de laat-zeventiende-eeuwse geleerde *conversatio* tussen geleerden als onontbeerlijk: kabinetten en genootschappen worden opgericht om door middel van onderlinge conversatie tussen geleerden de letteren te bevorderen. Daarvoor had er volgens Morhof een conversatiesysteem moeten komen dat zoals in elke gemeenschap ook in de Republiek der Letteren alles regelt, en dat, zoals het in burgerzaken gebreken verhelpt, in de wetenschap onwetendheid wegneemt.[1] Morhof presenteert hier een zekere regulering van de geleerde conversatie als compensatiemiddel voor de onvolkomenheden en lacunes in het natuurlijk vermogen van de individuele geleerde om te communiceren. Deze regulering was zijns inziens de beste methode om de letteren vooruit te helpen. Academies en genootschappen dienden als de gremia waarbinnen de hervorming van de conversatie in goede banen kon worden geleid.[2]

De oprichting van allerlei academies en genootschappen ter bevordering van de wetenschap was geen nieuw verschijnsel ten tijde van Morhof. Reeds in de Oudheid bestonden er gezelschappen die op informele wijze bij elkaar kwamen om over van alles te filosoferen in een aangename omgeving of tijdens het nuttigen van een drankje.[3] Men denke aan de filosofische scholen, zoals de kring rond Socrates, beschreven door Plato in

---

[1] D.G. Morhof, *Polyhistor literarius* Lib. I, Cap. XV: 'De conversatione erudita': 'Musea & collegia, [...] eam ob causam institui solent, ut ex conversatione eruditorum mutua res literaria augmentum capiat. Conversandi ergo ratio quaedam habenda est, quae ut in omni hominum societate, ita & in literatorum illa, omnia moderatur, & ut in rebus civilibus indigentiam, ita in doctrinis ignorantiam nostram solatur'.

[2] M. Fumaroli, 'La conversation savante'. in: H. Bots en F.Waquet (eds), *Commercium litterarium 1600-1750.* Amsterdam/Maarssen 1994, 67-80 wijst ook op de bestaande conversatie-etiquette.

[3] Zie J.C. Khunius (praes.), *Dissertatio academica de amicitia eruditorum*, 29: 'Jucunditas amicitiae eruditae, loca amoena en convivia'.

diens *Symposion*. In de vroege vijftiende eeuw ontstonden op dezelfde wijze informele gezelschappen van geleerden, die zich met regelmaat verzamelden om te discussiëren, te filosoferen en nieuws uit te wisselen. In Italië was de Academie van Marsilio Ficino, naar het voorbeeld van Plato, een van de eerste.[4]

Oorspronkelijk waren deze gezelschappen vooral opgezet als bijeenkomsten waarop vakgenoten geleerde, maar vrijblijvende discussies konden voeren, speciaal over filosofie. Maar gaandeweg kregen deze kabinetten, *sodalitates* en *collegia* een belangrijker functie als trefpunt van vooruitstrevende geleerden, met name op het gebied van de zich ontwikkelende natuurwetenschappen. Geleerden zochten in de vijftiende en zestiende eeuw steun bij elkaar, daar zij in hun maatschappelijke functies — en vooral aan de oude, verstarde universiteiten — geen mogelijkheden hadden vernieuwend onderzoek te verrichten. In genootschappen en andere *sodalitates* vonden zij een nieuwe omgeving waarbinnnen zij zonder restricties van kerk en overheid in alle openheid met collega's kritisch over hun werk konden discussiëren.

Deze 'cellen' van de Republiek der Letteren,[5] gecentreerd rond een bibliotheek, een 'museum' of werkkamer van een beroemd geleerde, hadden vooral in het begin nog een zeer informeel en ongedwongen karakter. Het was immers juist de bedoeling te ontsnappen aan het keurslijf waarin de wetenschap aan de universiteiten werd gedwongen. Veel van deze genootschappen hadden dan ook meer het karakter van een 'school' rond een 'meester' dan van een instituut waar gemeenschappelijk onderzoek werd verricht. Wanneer de centrale figuur van zo'n genootschap wegviel, was het vaak snel afgelopen met de bijeenkomsten die onder zijn auspiciën hadden plaatsgevonden. In de loop van de zestiende eeuw veranderde dat echter. Verschillende academies specialiseerden zich op een bepaald vakgebied en er kwamen reglementen en statuten die de wetenschapsbeoefening een meer geïnstitutionaliseerd karakter gaven. De specialisatie betrof vooral de natuurwetenschappen, waarvoor aan de universiteiten meestal niet voldoende geld en aandacht waren. De oprichting van veel academies en genootschappen in de tweede helft van de zeventiende eeuw, zoals de Royal Society in Londen, was dan ook vaak met name gemotiveerd door de groeiende belangstelling voor de natuurwetenschappen.

Hoewel de kleine, informele genootschappen, gecentreerd rond een plaatselijke beroemdheid, ook in de zeventiende eeuw bleven bestaan, was er toch een tendens in de richting van grote, vaak door de staat gefinancierde onderzoeksinstituten, die een nationale uitstraling hadden. Engeland had zo de Royal Society, Frankrijk de Académie des Sciences. Het voordeel van dergelijke nationale academies was vooral financieel: de staat — of liever de vorst — bood ruime middelen om allerlei experimenteel onderzoek te bekostigen. Toezicht van de overheid voorkwam bovendien dat het onderzoek te sterk door de kwaliteiten van één man bepaald zou worden. De communicatie onder geleerden werd zo weer in een groter kader opgenomen, nadat zij eerder juist wegen had gezocht om aan de dwang van instituties te ontkomen.

De Nederlanden vormen in dit opzicht een uitzondering. In tegenstelling tot de omringende landen zou het in de Republiek tot de tweede helft van de achttiende eeuw

---

[4] H. Bots, *Van universitaire gemeenschap tot academische kring. Enige aspecten met betrekking tot de opkomst en ontwikkeling van geleerde academies en genootschappen in West-Europa*. Amsterdam 1976; W.Th.M. Frijhoff, 'Geleerd genootschap en universiteit: solidair of complementair in wetenschapsontwikkeling?' *Nieuwe verhandelingen van het Bataafsch genootschap der proefondervindelijkewijsbegeerte te Rotterdam*. 3e reeks, vijfde deel 1990 6-19; M. Fumaroli, 'La République des Lettres (II). L'émergence des Académies aux XVe et XVIe siècles', *Annuaire du Collège de France. Résumé des cours et travaux*. 89 (1988-1989) 383-400.

[5] H. Bots, *Van universitaire gemeenschap tot academische kring*, 4.

duren voordat er sprake was van geleerde genootschappen.[6] Dit kwam vooral door de eigen ontwikkeling van de wetenschap in de Republiek, onder invloed van de politieke omstandigheden. De relatief jonge universiteiten lieten de hoogleraren veel vrijheid in het bepalen van het onderwijsprogramma. Die vrijheid werd mede veroorzaakt door het summiere overheidstoezicht dat de gewesten konden of wilden uitoefenen. De universiteiten en hun docenten stonden daardoor veel meer dan hun collega's in het buitenland open voor nieuwe ideeën zoals bijvoorbeeld de filosofie van Descartes, die in de Nederlanden vrij snel in de collegezalen gedoceerd werd en een hevige academische polemiek veroorzaakte. De Nederlandse universiteiten genoten juist vanwege die wetenschappelijke openheid veel faam bij geleerden en studenten, die van heinde en verre kwamen om van die vrijheid te genieten.[7] Zodoende was er aan de universiteiten zelf al voldoende vernieuwende interactie tussen geleerden en was er aan aparte academies ter bevordering van de wetenschap in de Republiek geen behoefte. De ontwikkeling van de wetenschap bleef hier tot ver in de achttiende eeuw een zaak van universiteiten en hoogleraren.[8]

1.1.2. Peregrinationes en geleerde reizen

In een brief aan Nicolaas Heinsius prijst Maresius de gewoonte van veel Nederlanders en Duitsers om, voordat zij zich ergens vestigen, eerst een tijdje door Europa te trekken en zo op de hoogte te raken van vreemde landen en talen. Deze jonge reizigers deden volgens Maresius bovendien nog op een andere wijze hun voordeel met hun tocht: door andere geleerden te leren kennen en met hen gesprekken te voeren leerden zij veel meer dan door het lezen van boeken.[9] Nicolaas Heinsius zelf maakte de reislustige reputatie van de Nederlanders helemaal waar. Zijn belangstelling voor de wetenschap dreef hem naar Frankrijk en Italië, waar hij veelvuldig contacten legde met collega's die zijn interesses deelden. In Parijs kwam hij bijvoorbeeld in contact met de gebroeders Dupuy van het gelijknamige 'cabinet', waar vele Parijse geleerden regelmatig samen kwamen om nieuws uit te wisselen. Maar Maresius moest al onderkennen dat het daar Heinsius en zijn collega's meestal niet alleen om te doen was. Kennismaking en conversatie met geleerden in den vreemde was weliswaar aangenaam, maar vooral was hun welwillendheid nodig voor het eigenlijke doel van de reis: het doorzoeken van bibliotheken op steeds weer andere boeken en manuscripten.[10] Daarbij kon een bevriend geleerde de helpende hand bieden. Met aanbevelingen van plaatselijke grootheden bij bibliothecarissen en andere 'bewakers' van geleerde schatten werd het contact aanmerkelijk sneller gelegd en zo kon de zoektocht eerder succes hebben.

Nu was Nicolaas Heinsius tijdens zijn reizen door Italië al een vermaard geleerde die vaak geen introductie meer nodig had. Meestal werd een reis in den vreemde echter juist

---

[6] Het eerste genootschap van belang was de *Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen*, opgericht in Haarlem in 1752. Zie W.W. Mijnhardt, *Tot heil van 't Menschdom. Culturele genootschappen in Nederland 1750-1815*. Amsterdam 1987.

[7] P. Dibon, 'L'université de Leyde et la République des Lettres au 17e siècle', *Quaerendo* 6 (1975) 4-38, 15.

[8] W.Th.M. Frijhoff, 'Geleerd genootschap en universiteit', 13; zie ook H. Bots, 'De la transmission du savoir à la communication entre les hommes de lettres: universités et académies en Europe du XVIe au XVIIe siècle', in: H. Bots en F. Waquet (eds), *Commercium litterarium*, 101-118.

[9] Geciteerd bij Morhof, *Polyhistor litterarius*, I, XV 54, Maresius aan Heinsius 43: 'Nam praeter externarum linguarum notitiam, & prudentiam, quae ex illo per varias provincias discursu acquiruntur, aliud etiam commodum vos φιλομαθεῖς consequimini: doctos nimirum viros, qui ubicunque degunt, salutando, cum illis amicitiam contrahendo, eorumque consuetudine & colloquio fruendo, ex quo nonnumquam plus utilitatis hauritur, quam ex librorum lectione'.

[10] Ibid.: 'Sed quicquid est apud nos hominum eruditorum, dum in Italiam is redisque, videre, alloqui, quin & eorum benevolentiam conciliare, cura tibi fuit non postrema. Cui commodo aliud addendum est, vobis quodam modo peculiare, scilicet Bibliothecarum excussio, librorum rariorum, praesertim vero manuscriptorum sedula conquisitio'.

aangegrepen als startpunt voor een carrière in de geleerdenwereld. Studenten en andere jonge geleerden trokken in een *peregrinatio academica* door Europa langs belangrijke centra van geleerdheid zoals universiteiten, bibliotheken en geleerdengenootschappen. Met vele aanbevelingsbrieven van bekende geleerden van thuis op zak, trachtten zij met zoveel mogelijk beroemdheden in contact te komen en zo zelf ook meer bekendheid te verwerven. Deze aanbevelingsbrieven functioneerden als een soort paspoort voor de geleerdenwereld; wie ze bezat was het zelf ook waard opgenomen te worden.[11] Deze reizigers hielden vaak een *album amicorum* bij. Geleerden met wie zij kennismaakten, vroegen zij in het algemeen iets in het album te schrijven of een handtekening te plaatsen. Soms ontaardde deze gewoonte in een ware handtekeningenjacht op beroemde geleerden. De aanwezigheid van grote namen in het album vormde namelijk op zich weer een aanbeveling van de bezitter ervan. Bij thuiskomst fungeerden deze *alba* als een soort staalkaart van geleerden met wie de reiziger in contact was gekomen en die hij nu kon beschouwen als zijn vrienden. Zo had de jonge geleerde zijn opwachting gemaakt in de geleerdenwereld. Vervolgens hoopte hij op vruchtbare wijze contact te houden met zijn nieuwe vrienden.[12]

1.2. 'Sermo mutuus amicorum absentium': correspondentie

Het contact met de op deze wijze verworven vrienden werd na thuiskomst vooral onderhouden door middel van correspondentie. Maar ook voor diegenen die niet in staat waren geweest verre reizen te maken, was een briefwisseling het beste middel om met collega's in contact te komen en zo nieuws en andere gegevens voor hun onderzoek uit te wisselen. Het was immers niet altijd nodig om voor onderzoek op reis te gaan, men kon ook een bevriend geleerde aanschrijven en vragen of hij een boek wilde excerperen of een handschrift collationeren dat de briefschrijver zelf niet kon raadplegen. In brieven werden nieuwtjes uitgewisseld, adviezen gegeven en discussies over allerlei onderwerpen gevoerd, die voor het leven in de Republiek der Letteren van belang waren.

Een brief is eigenlijk een gesprek op afstand met een goede vriend, een *absentium amicorum quasi mutuus sermo*, zoals Erasmus het omschreef[13]. Deze zeer beknopte definitie van de brief wordt al vanaf de Oudheid gegeven door zowel theoretici als door de briefschrijvers zelf.[14] Daarmee wordt een brief overigens tegelijkertijd gekwalificeerd als een uiting van vriendschap. Overal waar directe communicatie niet mogelijk is, kan men zich van de brief bedienen als overbrenger van een boodschap. In de etymologie van het Latijnse *epistola*, afkomstig van het Griekse ἐπιστολη, dat op zijn beurt weer is afgeleid van het

---

[11] A. Frank van Westrienen, *De Groote Tour. Tekening van de educatiereis der Nederlanders in de zeventiende eeuw*. Amsterdam 1983 en P. Dibon en F. Waquet, *Joannes Fredericus Gronovius pélerin de la République des Lettres. Recherches sur le voyage savant au XVIIe siècle*. Genève 1984.

[12] H. Bots en G. van Gemert, *L'album amicorum de Cornelis de Glarges 1599-1683* introduction.

[13] Erasmus, *Opera Omnia* I 2, *Opus de conscribendis epistolis* 225, r.7-10: 'Est enim [...] epistola absentium amicorum quasi mutuus sermo, quem neque agrestem, aut asperum, neque fucatum esse oportet, neque una de re, neque ad fastidium usque multum'.

[14] Zie voor een overzicht van definities en brieftopoi uit de Oudheid K. Thraede, *Grundzüge griechisch-römischer Brieftopik*. München 1970.

werkwoord *ἐπιστελλειν*, dat sturen of overbrengen betekent, zit deze functie al besloten.[15] Een briefwisseling vormt eigenlijk een geschreven dialoog; een brief is de helft van een dialoog tussen twee personen die zich te ver van elkaar bevinden om een mondeling gesprek te kunnen voeren. Omdat men echter niet direct op elkaar kan reageren, zoals in een gesprek mogelijk is, dient een brief wel aan een wat strakkere ordening te beantwoorden dan het gesprek. Het vraag- en antwoordspel van de dialoog speelt zich in de brief als het ware vertraagd af, waarbij streng de hand gehouden wordt aan de volgorde van de sprekers. Voordeel is wel dat beide gesprekspartners elkaar niet kunnen onderbreken en langer de tijd hebben hun gedachten af te wegen alvorens die aan het papier toe te vertrouwen.[16]

Idealiter behoort een brief het karakter van de afzender te weerspiegelen. Hij vormt als het ware de spiegel van de ziel.[17] Daarom kan een brief als een persoonlijk document worden beschouwd, slechts bedoeld om gelezen te worden door de adressaat, in tegenstelling tot een literair werk dat wordt geschreven voor een groot publiek. Een brief wordt bovendien werkelijk verstuurd en vervult een praktische functie. Hoewel niet kan worden ontkend dat brieven soms literaire trekken vertonen en ook zo nu en dan werden geschreven met het oogmerk deze te laten verspreiden onder een groter publiek, wordt de brief hier opgevat als een privé-communicatiemiddel tussen vrienden; het gaat om de *epistola familiaris*, waarbij de vraag of de brief ook een literair genre is buiten beschouwing wordt gelaten.[18]

1.2.1. De functie van brieven

Aan het einde van de zeventiende eeuw had de bovengenoemde definitie nog niets aan kracht verloren. Morhof stelde in zijn hoofdstuk over de *conversatio erudita* dat voor geleerden de brief, na het persoonlijk gesprek, het beste conversatiemiddel was; in een brief komt pas echt het karakter van de schrijver tot uitdrukking.[19] Morhof onderstreepte bovendien het nut van de geleerdenbrieven als bron voor de kennis van de geschiedenis

---

[15] Peter Bürgel, 'Der Privatbrief. Entwurf eines heuristischen Modells', *Deutsche Vierteljahrsschriftfür Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte*50 (1976), 281-297; Irmtraud Schmidt, 'Was ist ein Brief? Zur Begriffsbestimmung des Terminus "Brief" als Bezeichnung einer quellenkundlichen Gattung', in: W. Woestler (ed.), *Editio. Internationales Jahrbuch für Editionswissenschaft*2 (1988) 1-7.

[16] Peter Bürgel, 'Der Privatbrief', 285-286.

[17] Wolfgang Müller, 'Der Brief als Spiegel der Seele. Zur Geschichte eines Topos der Epistolartheorie von der Antike bis zu Samuel Richardson', *Antike und Abendland* 26 (1980) 138-157 toont aan dat deze topos, met uitzondering van de middeleeuwse periode, tot in de achttiende eeuw populair bleef. Zie verder G. Haroche-Bouzinac, 'Quelques métaphores de la lettre dans la théorie épistolaire au XVIIe siècle; flèche, miroir, conversation'. *XVIIe Siècle* 43 (1991) 243-257; K. Thraede, *Grundzüge*.

[18] Zie over het moeilijk te maken onderscheid tussen 'echte' brieven en literaire brieven Bernard Beugnot, 'De l'invention épistolaire à la manière du soi', Mireille Bossis (ed), *L'Epistolarité à travers les siècles. Geste de communication et/ou d'écriture*. Centre culturel international de Cerisy la Salle, France. Stuttgart 1990. 27-38, vooral 28-30 en Mireille Bossis, 'Methodological Journeys Through Correspondences', *Yale French Studies* 71 (1986) 63-75. B. Bray verdedigt in zijn inleiding op de brieven van Jean Chapelain (Den Haag 1966), de aanvechtbare stelling dat brieven wel behoren tot een literair genre.

[19] Morhof, *Polyhistor literarius*, I, XV, 57: 'Cum absentibus conversamur per epistolas. Illa homines conversatio sola ingenii similitudine conjungit, cum se nunquam viderint, quo affectus saepe plus, quam praesentium conversatione incendi solet'. Ibid. XXIII, 2: 'In epistolis vero sui characterem ipse Autor depingit. Quod si enim e colloquiis eruditorum proficimus, etiam ex epistolis, quae colloquia absentium sunt, magni ad nos fructus redundabunt; praesertim cum secretiora in illis tractari soleant'.

van politiek en wetenschap.[20] Omdat brieven als het ware de neerslag vormden van de gesprekken die geleerden met elkaar voeren, kwamen daarin ook alle onderwerpen aan de orde die op een bepaald moment in de wetenschap actueel waren. In tal van brievenuitgaven uit de zestiende en zeventiende eeuw wordt dan ook telkens weer dit argument aangevoerd voor het belang van het verzamelen en publiceren van geleerdencorrespondentie.[21] Het hoeft geen verbazing te wekken dat brieven zo'n belangrijke informatiebron vormen: het onderhouden van een correspondentie was een van de belangrijkste bezigheden van een geleerde uit die periode. De omvang van de briefwisselingen van bijvoorbeeld Peiresc, Huygens of Grotius toont aan dat een groot deel van het leven van een geleerde aan de schrijftafel werd doorgebracht.[22] Gezien deze talrijke, zeer omvangrijke correspondenties van geleerden uit de zeventiende eeuw karakteriseert Dibon dit tijdperk als de 'Siècle d'or des correspondances'.[23]

De omvang van dergelijke correspondenties wordt verklaard door de grote belangen die bij het voeren van een correspondentie in het geding waren.[24] De geleerdenbrief had in het algemeen een zeer praktische functie: men zocht contact met elkaar ten behoeve van de eigen publicaties. Voor eigen onderzoek had een geleerde vaak allerlei gegevens, met name manuscripten en boeken, nodig die hij niet allemaal in zijn eigen bibliotheek had staan, al was het maar omdat de hoge kosten die daaraan verbonden waren hem van aanschaf weerhielden. Bij gebrek aan goed toegankelijke openbare wetenschappelijke bibliotheken en wegens de geringe verspreiding van veel wetenschappelijk werk was hij daarom wel genoodzaakt zelf op reis te gaan om de manuscripten of boeken ter plekke te raadplegen. Maar dat zelfs persoonlijke aanwezigheid succes niet altijd garandeerde, blijkt wel uit de brieven van de Nederlandse filologen J.F. Gronovius en Nicolaas Heinsius over hun ervaringen in de beroemde Italiaanse bibliotheken.[25]

Voor velen was bovendien een reis door Europa te kostbaar. Zij waren daarom voor de voortzetting van hun wetenschappelijk werk aangewezen op de hulp en het advies van collega's in den vreemde door middel van een briefwisseling, het enige middel waarmee men de onderlinge afstand kon overbruggen.[26] Een Leipzigse student benadrukte in zijn dissertatie uit 1698 over de Republiek der Letteren nog eens het belang van onderlinge dienstverlening via een briefwisseling. Geleerden die op grote afstand van elkaar woonden, verspreid over heel Europa, waren zo toch in staat elkaars gedachten te delen. Over en weer kon men zo boeken uitwisselen, gegevens vergelijken en adviezen vragen en geven.

---

[20] Ibid. XXIII, 3: 'Historia vel civilis vel literaria praeteritorum temporum nobis jucunda erit, quam ex epistolis virorum illustrium nobis eo plenius ob oculos ponere possumus, quo evidentior est in illis typus rerum & personarum practicus, unde perspicaci aliqua solertia multa eruent, qui Historiae illorum temporum non sunt omnino ignari'.

[21] Zie bijvoorbeeld het voorwoord in *Hugonis Grotii Reginae, Regnique Sueciae Consiliarii, & apud Regem Christianissimum Legati, &c Epistolae quotquot reperiri potuerunt [...]* Amsterdam 1687. 'Hic tanta est rerum varietas, ut vel hoc solo, si reliqua abessent, sine dubio placiturae essent hae epistolae. Verum ut Theologica, Philologica, & quae ad Historiam Ecclesiasticam, ac Jurisprudentiam pertinent missa faciamus, non pauca hinc hauriri poterunt ad illustrationem historiae hujus nostri saeculi mire conducentia'. Zie over contemporaine brievenedities en de motieven daarvoor F. Waquet, 'Les éditions de correspondances savantes', *XVIIe siècle* 45 (1993) 99-118.

[22] J.A. Worp, *Briefwisseling van Constantijn Huygens 1608-1687.* inleiding XVI.

[23] P. Dibon, 'Echanges épistolaires au XVIIe siècle', 43 en 'Communication épistolaire et mouvement des ideés au XVIIe siècle', 73-88.

[24] H.J.M. Nellen, 'La correspondance savante au XVIIe siècle', *XVIIe siècle* 45 (1993) 87-98 geeft een goed overzicht van alle functies die een geleerdenbrief vervulde.

[25] P. Dibon & F. Waquet, *Joannes Fredericus Gronovius pélerin de la République des Lettres.* 147-148, 167 en passim. H. Bots, *Correspondance de Jacques Dupuy et de Nicolas Heinsius (1646-1656)*, inleiding XLI; F.F. Blok, *Nicolaas Heinsius. In dienst van Christina van Zweden.* Delft 1949.

[26] M. Ultee, 'The Republic of Letters: Learned Correspondence'.

Alleen hierdoor was het mogelijk de wetenschap vooruit te helpen.[27] Wanneer de aangeschreven persoon de gevraagde informatie niet kon leveren, vroeg deze dikwijls vol ijver derden om advies. Zo ontspon zich een soort openbare wetenschappelijke discussie, die uiteindelijk bijdroeg aan de voortgang van het onderzoek. Extra belangrijk was correspondentie voor diegenen die zich bezighielden met de wis- en natuurkunde en vooral de astronomie. Door middel van correspondentienetwerken die heel Europa omvatten, was men in staat metingen en waarnemingen te coördineren en verifiëren, waardoor men exactere gegevens verkreeg. Peiresc zette met dit doel in 1635 een heel correspondentienetwerk op, om zo vanuit verschillende observatiepunten gegevens te verzamelen over de maansverduistering van 28 augustus van dat jaar.[28]

Regelmatig contact met vakgenoten was tevens noodzakelijk om op de hoogte te blijven van wat zich allemaal afspeelde in de Republiek der Letteren. Ondanks de opkomst in het laatste kwart van de zeventiende eeuw van de diverse geleerdentijdschriften, bleef men voor het laatste nieuws over pas verschenen boeken, recent onderzoek en vooral voor informatie over de activiteiten van collega's vertrouwen op de accurate nieuwsvoorziening van een correspondentienetwerk.[29] Politiek nieuws werd eveneens op uitgebreide schaal verzameld en verspreid via correspondentienetwerken. Ismael Boulliau bijvoorbeeld was tijdens zijn verblijf in Venetië evenzeer gespitst op informatie over de politieke toestand in de Levant en de verhoudingen tussen het Turkse rijk en de Venetiaanse Republiek als op nieuwe boeken die hij eventueel zou kunnen aanschaffen als inkoper voor de bibliotheek van Jacques Dupuy. Boulliau's nieuwsbrieven waren soms zo omvangrijk dat hij het politieke nieuws in een aparte brief zette, een 'foglietto'.[30] Daarmee werden het bijna journalistieke persberichten. Daar de politieke periodieke pers op veel plaatsen sterk aan banden was gelegd, bleef er een grote behoefte bestaan aan actuele en ongecensureerde nieuwsberichten, die men via 'agenten' als Boulliau uitstekend kon vergaren.

Al vanaf het begin was correspondentie in het leven van een geleerde onontbeerlijk. Wie naam wilde maken in de Republiek der Letteren, moest ervoor zorgen dat hij een goed netwerk opbouwde, waardoor hij het materiaal voor zijn publicaties kon verzamelen. Tegelijkertijd kon hij in zijn brieven meer bekendheid geven aan eigen onderzoek en publicaties. Brieven waren om te beginnen al het beste middel om in contact komen met reeds vermaarde geleerden, die advies konden geven en een jong geleerde verder konden helpen. Het was niet altijd gemakkelijk vooraanstaande geleerden rechtstreeks te benaderen. Vaak bekleedden zij hoge functies in kerk en maatschappij en waren zij door hun sociale status onbenaderbaar voor de beginnende geleerde uit de periferie. Dergelijke sleutelfiguren in de Republiek der Letteren hadden hun centrale positie vaak te danken aan een uitgebreid correspondentienetwerk of hadden die status bereikt omdat zij zich in de nabijheid van een belangrijk informatiecentrum als een universiteit, bibliotheek of tijdschriftredactie bevonden. Uiteraard waren zij nu zeer begerenswaardige correspondenten voor diegenen die hun

---

[27] J. Georg. Pritius, *Dissertatio Academica de Republica Litteraria* 32-33, membrum 21: 'Superest conservandae rei litterariae modus, commercia illa litteraria, quae moris a viris doctis invicem exerceri. Plurimum & illa conducunt ad studiorum incrementum; cum saepe contingat viros omni scientiarum copia adfluenter instructos longa locorum intercapedine disiungi a se, ut cogitationes atque consilia sociare non possint, nisi in subsidium adhibeatur haec litterarum commoditas, ac qui absentes a se sunt corpore, saltim animo per epistolas sibi invicem sistantur'.

[28] Jane Thornton Tolbert, *A Case Study of a Seventeenth-Century Gatekeeper [...]*; J.L. Pearl, 'The Role of Personal Correspondence in the Exchange of Scientific Information in Early Modern France'. *Renaissance and Reformation* NS 8 (1984) 106-113; R. Taton, 'Le role et l'importance des correspondances scientifiques aux XVIIe et XVIIIe siècles', *Revue de Synthèse* 81-82 3eS. (1976) 7-22.

[29] M. Ultee, 'The Republic of Letters: Learned Correspondence' 104.

[30] H.J.M.Nellen, *Ismael Boulliau (1605-1694), nieuwsjager en correspondent*. Nijmegen 1980.

geleerdencarrière net waren begonnen. Het leggen van contacten met deze kopstukken werd dikwijls versoepeld door aanbevelingsbrieven van derden; vaak zorgde de jonge geleerde ervoor dat hij zichzelf op een andere wijze bij de door hem bewonderde persoon introduceerde.[31] De eerste brief die hij zelf aan zo iemand schreef, was bijzonder belangrijk. Vandaar dat aan een 'introductiebrief' veel aandacht werd besteed. Door fraaie zinswendingen en beleefde formuleringen liet de schrijver zien dat hij de regels en conventies kende van de Republiek der Letteren en bewees hij het waard te zijn zelf ook te worden opgenomen in die gemeenschap.

Wanneer het briefcontact eenmaal, volgens de regelen der kunst, was gelegd, kon een geleerde volop genieten van de voordelen die zijn correspondentienetwerk hem bood. De brief was het instrument bij uitstek voor de beantwoording van allerhande vragen over een te publiceren onderwerp. In een brief kon hij geleerde betogen kwijt waarop de reactie en de kritiek van anderen werd verlangd. Per brief stuurde men bereidwillig inlichtingen, aanvullingen en commentaar op verkregen informatie en nieuws, maar ook ging het uitlenen of schenken van boeken vaak van een brief vergezeld. Daarnaast vormde een correspondentie soms het strijdperk waarbinnen geleerdendisputen konden plaatsvinden[32], terwijl men naast droog wetenschappelijk nieuws ook graag roddel over collega's overbriefde. De 'poetenoorlog' tussen Jacob Perizonius en Petrus Francius speelde zich bijvoorbeeld voor een groot deel af in briefwisselingen tussen beide opponenten en tussen de aanhangers van beide kampen. De beide kemphanen maakten daarbij gebruik van alle vrijheden die de openbare brief onder pseudoniem hun bood.[33]

Bij dit alles stond het belang van vrije uitwisseling van informatie — de welbekende communicatieplicht van de Republiek der Letteren — voorop. Wilde de wetenschap vorderingen maken, dan waren een goede beschikbaarheid en verspreiding van nieuws en informatie noodzakelijk. Aangezien de brief het belangrijkste communicatiemiddel was, vormde correspondentie een van de hoofdtaken van een lid van de Republiek der Letteren. Men sprak wel van het *officium literarum*, de plicht om brieven te schrijven. Zoveel mogelijk geleerden dienden mee te profiteren van alle informatie die via brieven werd verstuurd. Daarom was het niet ongebruikelijk brieven te laten circuleren in een vriendenkring. Het met elkaar in contact brengen van geleerden uit diverse uithoeken van Europa werd eveneens gezien als een zowel nuttige als eervolle taak. Dankzij de bereidwilligheid (*benevolentia*) van vele geleerden die zich als vanzelfsprekend inzetten voor de *communicatio* van allerlei geleerdennieuws en daarom fungeerden als tussenpersonen in epistolaire contacten, konden zo netwerken ontstaan die heel Europa omvatten. Grote geleerden vormden daarvan het centrum.[34] In een grafschrift op Nicaise, meestal toegeschreven aan La Monnaye, wordt de beroemde geleerde zelfs de 'postbode van de Parnassus' genoemd, aan wie de Franse posterijen bij zijn leven zeer veel te danken hebben gehad. Het grafschrift laat het

---

[31] Zie over de start van een correspondentie M. Ultee, 'The Place of the Dutch Republic in the Republic of Letters of the Late Seventeenth Century', *Dutch Crossing: a Journal of Low Countries Studies* 31 (1987) 54-78, 62ff; H.J.M. Nellen, 'La correspondance savante au XVIIe siècle', 92; M. Ammermann, 'Gelehrten-Briefe des 17. und frühen 18. Jahrhunderts', *Wolfenbütteler Schriften zur Geschichte des Buchwesens* 9 (1983) 81-96, 83. Zie ook mijn artikel in *Lias* 20 (1993) 'How to Set Up a Scholarly Correspondence. Theodorus Janssonius van Almeloveen (1657-1712) Aspires to Membership of the Republic of Letters', *Lias* 20 (1993) 227-244. Zie verder hoofdstuk 5.

[32] M. Ultee, 'The Place of the Dutch Republic', 59.

[33] Th. Meyer, *Kritiek als herwaardering*. 99-107.

[34] Zie over *communicato* als plicht binnen de Republiek der Letteren de artikelen van P. Dibon, 'Les échanges épistolaires', 'Communication in the Respublica Literaria' en 'Communication épistolaire' en de bundel *Commercium litterarium* van H. Bots en F. Waquet.

brede scala aan taken zien, dat een lid van de Republiek der Letteren vol ijver op zich nam en die allemaal door middel van een briefwisseling konden worden volbracht.[35]

C. Treml laat in haar onderzoek zien dat briefwisselingen dikwijls een cruciale rol vervullen bij het ontstaan van nieuwe groeperingen in, of liever gezegd, naast de traditionele maatschappij. Zij neemt als voorwerp van onderzoek de *sodalitates* van de vroege humanisten in de Duitse Landen. Hoewel laatstgenoemden van status en beroepsgroep verschilden, konden zij door middel van hun briefwisselingen een nauw contact onderhouden. Geleerden die zich niet meer thuisvoelden in de traditionele werkomgeving, zoals sommige hoogleraren aan de vaak nog zeer middeleeuws gebleven oudere universiteiten, konden hun nieuwe ideeën kwijt in een zich steeds uitbreidende kring van correspondenten die dezelfde interesse en belangstelling deelden. Zo ontstonden er her en der groeperingen die eenzelfde doel nastreefden en daardoor met elkaar verbonden waren, maar geen officiële statuten en reglementen bezaten. Deze zelfde ontwikkeling valt ook te traceren bij de vorming en instandhouding van de laat-zeventiende-eeuwse Republiek der Letteren. Correspondentie was derhalve een belangrijk 'organisatiemiddel' om nieuwe inzichten te verspreiden en tevens de geleerdenwereld te vormen op basis van persoonlijke betrekkingen tussen vertegenwoordigers van die informele gemeenschap.[36]

1.2.2. De postvoorzieningen rond 1700

Zoveel zorg als er besteed werd aan het schrijven van een brief, zoveel zorgen baarde vervolgens het versturen van het geschrevene. Opmerkingen over het postvervoer, met name over het falen daarvan, zijn regelmatig terugkerende elementen in elke briefwisseling tussen geleerden. De burgers van de Republiek der Letteren waren voor hun onderlinge contacten nu eenmaal in belangrijke mate aangewezen op het briefverkeer. Een snelle en vooral betrouwbare postbezorging was van vitaal belang voor een vruchtbare beoefening van de wetenschap. Ondanks de verschillende geregelde postdiensten was het echter niet altijd gemakkelijk een brief of een pakket te versturen, vooral niet wanneer deze post de landsgrenzen zou overschrijden. Daarom zocht men noodgedwongen naar andere oplossingen om het contact te onderhouden, met wisselend succes. In het kort wordt hier uiteengezet hoe het postverkeer in de zeventiende eeuw in de Republiek was geregeld en welke postverbindingen er waren tussen de Republiek en andere Europese landen.

Vanaf de tweede helft van de zeventiende eeuw, toen de vrede van Munster ervoor had gezorgd dat de handel weer doorgang kon hebben, waardoor ook de correspondentie

---

[35] Het grafschrift verscheen in *Nouvelles de la République des Lettres* april 1702, 472: 'Ci-git l'illustre abbé Nicaise, Qui la plume en main, dans sa chaise/ Mettoit lui seul en mouvement, Toscan, François, Belge, Allemand;/ Non par discordes mutuelles, Mais par lettres continuelles,/ La plupart d'érudition, A des gens de réputation./ De tous côtés à son adresse, Avis, journaux, venoient sans cesse,/ Gazettes, livres frais éclos, Soit en paquets, soit en ballots,/ Lui, toujours en nouvelles riche, De sa part n'étoit pas chiche./ Falloit-il écrire au bureau, Sur un phénomène nouveau;/ Annoncer l'heureuse trouvaille D'un manuscrit, d'une medaille;/ S'ériger en solliciteur De louanges pour un auteur;/ D'Arnould mort avertir la Trappe; Féliciter un nouveau pape?/ L'habile et fidèle écrivain n'avoit pas la goutte à la main./ C'étoit le facteur du Parnasse. Or git-il, et cette disgrâce/ Fait perdre aux Huet, aux Noris; Aux Toinard, Cupers, et Leibniz;/ A Basnage le journaliste, a Bayle le vocabuliste,/ Aux commentateurs Graevius, Kuhnius, Perizonius,/ Mainte curieuse riposte: Mais nul n'y perd tant que la poste'.

[36] C. Treml, *Humanistische Gemeinschaftsbildung*. Pierre Mesnard trekt in zijn artikel 'Le commerce épistolaire comme expression sociale de l'individualisme humaniste' in *Individu et société à la Renaissance. Colloque tenue en avril 1965*. Bruxelles/Paris 1967, 17-31, dezelfde conclusie over de functie van briefwisselingen tussen de humanisten. R. Mandrou, *Histoire de la pensée européenne: III: Des humanistes aux hommes de science (XVIe et XVIIe siècles)* Paris 1973, 144, trekt de vergelijking door naar de zeventiende-eeuwse geleerdengemeenschap. Zie ook B. Bray, 'L'enquête des Correspondances', *Le XVIIe siècle et la recherche: actes du 6ème colloque de Marseille*. Marseille 1976, 65-78.

toenam, ontwikkelde zich in de Republiek een uitgebreid net met vaste postroutes, waarover het postverkeer kon reizen. Zoals dat met veel organisaties in de Republiek het geval was, had ook hier het particularisme gezegevierd: er bestond geen 'nationaal' georganiseerde postdienst, maar het postvervoer had zich ontwikkeld vanuit de bodediensten die verschillende steden hadden georganiseerd en die later onder toezicht van het stadsbestuur werden samengevoegd met de organisaties van de schipperspost en de koopmansboden.[37] Dat de stad Amsterdam als belangrijkste handelsstad in deze ontwikkeling voorop liep en ook de meest complete en dominante dienst bezat, spreekt vanzelf.

De postvoorziening was, zeker in de grotere steden, verdeeld over een aantal postkantoren, die zich richtten op een of meer vaste routes. Aan het hoofd van het kantoor stond een postmeester die bodes in dienst had. Deze bodes legden eerst te voet, maar vanaf ca. 1650 steeds vaker te paard als postiljon een deel van de route af, waarna de post gewisseld werd, bijvoorbeeld met een koerier uit de plaats van bestemming, die weer kerende post aanleverde, of met een koerier die het volgende stuk van de route zou afleggen ter verdere bezorging. Overigens bleven naast deze postdiensten, die vooral waren georganiseerd voor de grotere routes, tal van andere bodes en schippers post vervoeren.

De betaling van de portokosten geschiedde door de ontvanger van de brief. Wanneer de post over een grotere afstand werd vervoerd, in een 'estafette' met meerdere bodes, hadden de kantoren contracten met elkaar gesloten voor de verdeling van de opbrengst. Deze grote kantoren van verschillende steden deelden dan een route, waarbij bijvoorbeeld halverwege de post werd overgedragen. Het was niet de gewoonte dat de bodes de post ook bezorgden. Brieven konden meestal afgehaald worden op een vast punt, het kantoor van de postmeester of een havenkantoor, maar sommige steden hadden zelf bestellers in dienst. Schippers en loopbodes bestelden in het algemeen wel.

Post binnen de Republiek werd verstuurd per loopbode of schipperspost. Vooral in Holland was het netwerk van schippersdiensten, de beurtveren, zeer uitgebreid en regulier.[38] Daarnaast werden brieven en andere documenten vaak vervoerd met de rijdende post. Verschillende steden in Holland hadden ook contracten afgesloten met elkaar voor een gecombineerde 'rijdende schipperspost', hetgeen inhield dat overdag de post met de schippers meeging, maar dat post die na een bepaald tijdstip in de middag werd aangeboden met nachtritten per postiljon werd vervoerd. De verschillende postkantoren werkten over het algemeen onderling goed samen om postdiensten in stand te houden, door contracten af te sluiten waarin precies bepaald werd hoe de opbrengsten van de porti verdeeld moesten worden bij het gezamelijk onderhouden van een postroute. Voor post die naar plaatsen ging, gelegen in de periferie van de Republiek, maakte men vaak gebruik van grensoverschrijdende postdiensten, waarbij op verre Nederlandse tussenstations ook nog post afgege-

---

[37] Over de geschiedenis van het postwezen bestaat niet veel literatuur. Zie voor een algemene inleiding: E.A.B.J. ten Brink, *De geschiedenis van het postvervoer* Bussum 1969 en H. Brugmans, *De post in Nederland in de zeventiende eeuw.* in de reeks *Uit onzen Bloeitijd. Schetsen van het leven onzer vaderen in de XVIIe eeuw.* serie I nr.5 Baarn 1909. Gedetailleerder maar onoverzichtelijker zijn J.C.W. Le Jeune, *Het brieven-postwezen in de Republiek der Vereenigde Nederlanden.* Utrecht 1851. en J.C. Overvoorde, *Geschiedenis van het postwezen in Nederland voor 1795.* Leiden 1902.

[38] Zie J.M. Fuchs, *Beurt- en wagenveren.* Den Haag 1946 en J. de Vries, *Barges and Capitalism. Passenger Transportation in the Dutch Economy (1632-1839).* Utrecht 1981.

ven kon worden. Zelfs werd voor sommige trajecten een beroep gedaan op de medewerking van buitenlandse ondernemingen, zoals de postdienst van Thurn und Taxis.[39]

Het versturen van pakketten verliep enigszins anders. Voor de rijdende post was het ondoenlijk om ook pakjes te vervoeren; deze werden door beurtschippers vervoerd. De schippers werden steeds meer van het gewone postvervoer uitgesloten, hoewel hun wel was toegestaan bij pakketten behorende brieven mee te nemen. Over grotere afstanden of wanneer het vervoer van pakketten spoed eiste, werd gebruik gemaakt van postwagendiensten of wagenveren, die eveneens af en toe pakketten met brieven te vervoeren kregen.[40]

De meeste steden hadden eigen postverbindingen met het buitenland, maar Amsterdam beheerde verreweg de grootste kantoren en had op sommige routes zelfs het monopolie. Brieven voor deze routes konden dan alleen maar via Amsterdam verstuurd worden. Bovendien bestonden de eigen verbindingen van de andere steden vaak uit een aansluiting op de routes die door Amsterdam waren opgezet of anders was de concurrentie van Amsterdam met parallelroutes zeer sterk. Het is daarom in dit bestek voldoende om kort de kantoren van Amsterdam met hun postroutes te beschrijven.

Het zogenaamde Antwerpse kantoor te Amsterdam verzorgde de post naar Antwerpen en verder naar de Zuidelijke Nederlanden, Frankrijk, Spanje en Portugal. De post werd door de Amsterdamse dienst tot Kuipersveer gebracht, daarna werd deze overgenomen door de postdienst van Antwerpen. Ook het postvervoer op Engeland viel onder dit kantoor: de post werd naar Hellevoetsluis gebracht waar de Engelse zeepost het overnam. Op deze laatste route had Amsterdam, ondanks herhaalde tegenwerking van Rotterdam, het monopolie. Het Hamburgse kantoor reed via Amersfoort en Zwolle zelf de post naar Lingen en bezorgde ook post op de tussenliggende plaatsen na Zwolle. In Lingen werd de post gewisseld. Daarnaast verzorgde dit kantoor de post naar Kleef. Deze post werd vreemd genoeg door een ander Amsterdamse kantoor, het Keulse, tot Utrecht bezorgd, waarna 'Hamburgse' postiljons de brieven verder brachten naar Nijmegen en Emmerich. Het Hamburgse kantoor was ook van groot belang voor het postvervoer tussen Engeland en het noorden van Europa. Het reeds genoemde Keulse kantoor tenslotte bezorgde post naar de Rijnstreek en verder naar het zuiden, naar Oostenrijk en Italië. Brieven voor Munster en Osnabrück en verder werden echter door het Hamburgse kantoor meegenomen.

De stedelijke postkantoren konden postverbindingen met het buitenland onderhouden door middel van contracten met buitenlandse postdiensten. Deze postdiensten bezaten soms zelfs eigen routes binnen de Republiek.[41] De belangrijkste buitenlandse postdienst voor de Republiek was de dienst van de 'postdynastie' Thurn und Taxis, die in de Duitse Landen evenals in de Zuidelijke Nederlanden als rijkspost fungeerde en een zeer uitgestrekt netwerk van postverbindingen beheerde. Na de Westfaalse vrede had Thurn und Taxis overi-

---

[39] Een uitgebreide bespreking van de binnenlandse verbindingen is te vinden in J.C. Overvoorde, *Geschiedenis van het postwezen*, 289-313 over de verbindingen van Holland, en verder bij de bespreking van de kantoren in Holland en de overige provincies, 314-520.

[40] J.C. Overvoorde, *Geschiedenis van het postwezen*, 83-84.

[41] Zie voor de geschiedenis van de postdiensten in andere Europese landen en hun hoofdroutes aldaar J.C. Overvoorde, *Geschiedenis van het postwezen* en Wolfgang Grallert, *Erdball ohne Grenzen. Ein Buch von der Post*. Leipzig/Jena/Berlin 1963², met name 31-64; Laurin Zilliacus, *From Pillar to Post. The Troubled History of the Mail*. London 1956. E.J.B. Allen, *Post and Courier Service in the Diplomacy of Early Modern Europe*. The Hague 1972 bespreekt weliswaar vooral de diplomatieke postvoorzieningen, maar geeft daarbij ook een overzicht van de geschiedenis van de Europese posterijen en van de voornaamste routes in de zestiende eeuw.

gens wel in toenemende mate concurrentie gekregen van landspostdiensten van verschillende Duitse vorstendommen. De Republiek had contact met de rijksdienst van Thurn und Taxis via Antwerpen, Keulen en Hamburg. Daarnaast verzorgde Thurn und Taxis een eigen postdienst tussen Roermond en Nijmegen.

De postdienst van het vorstendom Brandenburg had een rit op Kleef, waarna de post met Thurn und Taxis via Nijmegen verder naar Holland werd vervoerd. Vanaf 1687 werd ook een rit via Wesel, Emmerich en Arnhem onderhouden. De stad Hamburg had met Amsterdam een contract voor de grote route waarover alle post vanaf Engeland tot in de Noordeuropese landen werd vervoerd. Ook Hannover en Braunschweig maakten gebruik van de verbindingen die Hamburg bezat. Keulen tenslotte verzorgde voor de Republiek de post in de richting van Oostenrijk en Italië.

In zuidelijke richting bezaten de steden uit de Republiek ook contracten met Thurn und Taxis en met de Antwerpse postdienst, die de post verder vervoerden naar Engeland en het zuiden van Europa. De Antwerpse postdienst raakte overigens herhaaldelijk hierover in conflict met Thurn und Taxis, die graag de verbinding met Amsterdam in eigen hand wilde houden, en met de Franse postdienst. Uiteindelijk kwam er een regeling tot stand waarbij de Franse posterijen de post tot aan Kuipersveer vervoerden, waar de post werd gewisseld. Thurn und Taxis vervoerde de post binnen de Zuidelijke Nederlanden, meestal op basis van een contract met de Fransen, die voor het verdere vervoer in Frankrijk zorg droegen. De Franse postdienst hield overigens tot op het grondgebied van de Republiek de supervisie over al het postvervoer op dit traject. Naast deze hoofdroute bleven echter andere postroutes in het beheer van verschillende Hollandse steden op Antwerpen bestaan. De verschillende oorlogen gedurende de tweede helft van de zeventiende eeuw waaronder ook het postverkeer te lijden had, zorgde ervoor dat herhaaldelijk alternatieve routes gezocht moesten worden.

Met Engeland was door Amsterdam een exclusief contract gesloten dat inhield dat de Amsterdamse postdienst de post tot Hellevoetsluis bracht, waar de brieven met Engelse schepen naar Harwich vervoerd werden. Daar namen Engelse postbedrijven het vervoer over. Deze verbinding nam het postvervoer uit de Republiek naar Engeland geheel uit handen van Thurn und Taxis, die een postdienst via Oostende en Dover onderhield.[42] De Engelse verbinding had vaak te lijden van oorlogsomstandigheden. Hoewel in de derde Engelse Oorlog pakketboten vrijwel ongemoeid werden gelaten, vielen in de Negenjarige Oorlog en tijdens de Spaanse Successieoorlogen veel schepen in handen van de vijand of in die van de beruchte Duinkerker kapers. Bewapening van de schepen was dan noodzakelijk, hoewel men ook vaak koos voor snelle, wendbare schepen die een tegenstander konden ontlopen.[43] Toch was de route van Hellevoetsluis naar Harwich nog relatief veilig; deze won dan ook in de loop van de zeventiende eeuw aan populariteit.

H. Brugmans concludeerde aan het slot van zijn verhandeling over de post in de Republiek gedurende de zeventiende eeuw dat het postvervoer zeker wel aan de eisen van die tijd beantwoordde. Hij moest echter ook vaststellen dat door de overheersing van de stedelijke

---

[42] Over de vele problemen die de oprichting van een eigen postverbinding tussen de Republiek en Engeland met zich meebracht zie behalve Overvoorde ook J.R. Bruijn, 'Postvervoer en reizigersverkeer tussen de lage landen en Engeland ca.1650 - ca.1850', in: P.W. Klein en J.R. Bruijn (red.), *Honderd jaar Engelandvaart. Stoomvaart Maatschappij Zeeland. Koninklijke Nederlandsche Postvaart NV 1875-1975.* Bussum 1975, 19-52.

[43] Zie voor de uitrusting van post- en pakketschepen Violet Barbour, 'Dutch and English Merchant Shipping in the Seventeenth Century', in: E.M. Carus-Wilson (red.), *Essays in Economic History. Reprints edited for the Economic History Society.* London 1963 (reprint van 1954) vol. I, 227-253.

postkantoren het platteland te kort kwam. Maar ondanks de grote concurrentie en de anarchie op het gebied van de postvoorzieningen, veroorzaakt door het particularisme dat de Republiek eigen was, werd er niet veel geklaagd. De belangen van de handel, die toch vooral in de grote steden gevestigd was, werden goed gediend. Het is wel de vraag of de particuliere briefschrijver evenveel reden had tot tevredenheid.

Een belangrijk deel van het geleerdenleven speelde zich zo af in briefwisselingen tussen wetenschappers op allerlei vakgebieden. Wie een correspondentie onderhield met zijn vakgenoten, maakte deel uit van de Republiek der Letteren, want alleen op die manier was hij in staat op de hoogte te blijven van alle nieuwe ontwikkelingen, materiaal voor publicaties te verzamelen en zo bekendheid te verwerven; wie niet schreef, bleef geïsoleerd en telde niet mee. In de diverse correspondentienetwerken die uit bovengenoemde beweegredenen ontstonden, tekent zich als het ware de landkaart van de Republiek der Letteren af. Correspondenties vormden het hart van de internationale geleerdengemeenschap.[44]

1.3. Tijdschriften

De steeds maar groeiende stroom van nieuwe publicaties, onder meer mogelijk gemaakt door de verbeterde onderlinge communicatie, was eind zeventiende eeuw voor een geleerde nauwelijks meer te overzien. Het was zeker onmogelijk om van alles op de hoogte te blijven, ondanks het nog steeds heersende ideaal van de polyhistor, die op vele gebieden deskundig diende te zijn. Niet alleen werden er steeds meer boeken gepubliceerd, de inhoud werd ook steeds specialistischer en de ontwikkelingen in de wetenschap, met name de natuurwetenschappen volgden elkaar zo snel op dat informatie binnen de kortste keren verouderd was. Geleerden die niet in de gelegenheid waren de nieuwste boeken in bibliotheken of andere geleerdencentra te raadplegen waren op andere middelen aangewezen om op de hoogte te blijven, want het aanschaffen van alle werken was voor de meesten een onmogelijke opgave en ook correspondentie met vakgenoten bood niet meer voldoende soelaas. Het aanbod was eenvoudig te groot.

Vanaf de tweede helft van de zeventiende eeuw boden geleerdentijdschriften echter een goede oplossing, vooral voor de zo dringend gewenste bibliografische informatie. Sinds de verschijning van het *Journal des Sçavans* in 1665, op de voet gevolgd door vele andere periodieken, zorgden de redacteuren er door middel van boekbesprekingen, samenvattingen en ander nieuws over pas verschenen boeken voor dat hun lezers op een eenvoudige manier een redelijk goed en actueel beeld kregen van de laatste ontwikkelingen in de Republiek der Letteren. Het geleerde publiek kreeg bovendien een handleiding aangeboden voor de selectie van aan te schaffen literatuur. Naast het leveren van een bibliografisch overzicht zagen de meeste tijdschriftredacties het ook als hun taak nieuws door te geven over natuurwetenschappelijke uitvindingen en experimenten, leven en werk van beroemde geleerden, actuele wetenschappelijke (en vaak ook persoonlijk getinte) disputen en informatie over beslissingen van kerk en overheid die het geleerdenleven beïnvloedden.[45]

Hoewel de verschijning van diverse geleerdentijdschriften een belangrijke verandering en verbetering betekende van de informatievoorziening in de Republiek der Letteren, bleef

---

[44] M. Ultee, 'Learned Correspondence' 98 en 100.

[45] Zie voor deze ontwikkeling K. Pomian, 'De la lettre au périodique', *Organon* 10 (1974) 25-43; A.H. Laeven, *The 'Acta Eruditorum'*, 9-12 en H. Bots, 'Les Provinces-Unies centre de l'information européenne au XVIIe siècle', in: J. Adhémar e.a., *L'informazione in Francia nel Seicento*, Bari/Paris 1983, 283-306.

correspondentie daarvoor onontbeerlijk.[46] Sterker nog, correspondentie vormde vaak de basis voor een geleerdentijdschrift. Veel redacteuren waren voor hun eigen informatievoorziening namelijk afhankelijk van het nieuws dat hun via hun correspondentienetwerk werd toegespeeld en zij waren er dan ook zeer op gespitst hun briefwisseling met geleerden in heel Europa te onderhouden en waar mogelijk uit te breiden.[47] Veel tijdschriften hadden ook brievenrubrieken waarin lezers hun nieuwe vindingen uiteen konden zetten, vragen konden stellen en konden reageren op elkaar. Zeker wanneer het tijdschrift in eerste instantie zijn bestaan dankte aan de publicatie van de handelingen van een academie of geleerdengenootschap, zoals de *Philosophical Transactions* van de Royal Society, lag ondersteuning door de leden van zo'n gezelschap zeer voor de hand. Zo kreeg de Republiek der Letteren er met de geleerdentijdschriften nog een medium bij, waardoor het ideaal van de *communicatio* nog beter te realiseren was, zulks voor een groter publiek en zonder dat correspondenties overbodig werden gemaakt.

De plaats van het geleerdentijdschrift in de Noordnederlandse Republiek verdient tenslotte apart de aandacht. Dezelfde samenloop van omstandigheden die daar de bloei van de wetenschap aan de universiteiten zo gunstig had beïnvloed, zorgde ervoor dat het klimaat ook bijzonder geschikt was voor de uitgave van geleerdentijdschriften, waarvan er dan ook heel wat in de Republiek verschenen. Het tolerante overheidsbeleid, niet in de laatste plaats veroorzaakt door het gewestelijk particularisme, waardoor censuur gemakkelijk te ontwijken viel, zorgde voor een grotere vrijheid van drukpers dan elders. Juist om die tolerantie waren vele geleerden uit Europa, met name hugenoten, naar de Republiek gekomen, alwaar zij vervolgens hun werk voortzetten. De Verenigde Provinciën waren ook daardoor een centrum geworden in de Republiek der Letteren. Zo hadden de Noordelijke Nederlanden een bloeiend uitgeverscentrum, waardoor de verspreiding van nieuwe ideeën zeer werd vergemakkelijkt. Het was daarom geen toeval dat geleerden als Pierre Bayle, Jean Le Clerc en Henri Basnage de Beauval juist in de Republiek geleerdentijdschriften het licht deden zien die internationale bekendheid genoten.[48]

2. Van Almeloveen in het geleerde verkeer van zijn tijd

In 1681 schreef Van Almeloveen, die toen net zijn studie had voltooid, aan Rudolf Borghesius in Hamburg: 'op dit moment kan mij niets aangenamers gebeuren, dan een briefwisseling met u, ach, als ik maar de kracht en de eruditie had, om het te wagen geleerder mensen dan ikzelf te ontmoeten en met hen in het strijdperk te treden. Ik huiver er echter voor, mijn te weinig gepolijste werk naar buiten te brengen, hoewel ik niet wil ontkennen dat ik aardige vorderingen maak. Maar die verachtelijke bevreesdheid weerhoudt mij ervan en dwingt me mij thuis te verschuilen'.[49] Erg lang kon Van Almeloveen het toch niet

---

[46] F. Waquet, 'De la lettre érudite au périodique savant — les faux semblants d'une mutation intellectuelle', *XVIIe siècle* 35 (1983) 349-359. Pomian neemt in het eerder geciteerde artikel overigens een andere stelling in, die door Waquet wordt ontkracht.

[47] Zie A.H. Laeven, *The 'Acta Eruditorum'* over de correspondentie van O. Mencke, redacteur van het tijdschrift.

[48] H. Bots, 'L'esprit de la République des Lettres et la tolérance dans les trois premiers périodiques savants hollandais', *XVIIe siècle* 29 (1977), 43-57.

[49] 5k10 f.85r-v zonder datum aan Borghesius: 'Hoc tempore nihil gratius mihi eveniat, quam literarum tuarum commercium, o si vires mihi essent atque studia, ut cum doctioribus congredi, ac in aciem procedere iiscum auderem. Verum cruda illa mea studia timeo, in forum propellere, quamvis me ad vota properare nullus inficias ire volo. Sed

volhouden, zijn licht onder de korenmaat te plaatsen. Wilde hij ooit een carrière in de Republiek der Letteren opbouwen, dan moest hij zichzelf op zoveel mogelijk manieren bekend maken als lid van de internationale geleerdengemeenschap en zich daarna als zodanig blijven manifesteren. Hij moest juist doen waar hij naar eigen zeggen zo huiverig voor was: naar buiten treden, contact leggen met andere, reeds beroemde geleerden, zijn werk publiceren en zo een goede naam verwerven.

2.1. Reizen en persoonlijke ontmoetingen van Van Almeloveen

Het was dan ook slechts een pose, want in werkelijkheid genoot hij van het gezelschap van vrienden en collega's en was hij zeer geïnteresseerd in alle voorvallen — ook de regelmatig terugkerende haarkloverijen tussen geleerden — die de dagelijkse gang van zaken in de Nederlandse Republiek der Letteren bepaalden. Een leven tussen de boeken was wel mooi en rustig, maar daar kwam hij niet veel te weten over wat zijn kennissen echt bezighield of verdeelde, zo moest hij constateren.[50] Hoe vaak klaagde hij niet dat zijn woonplaats, of dat nu Gouda of Harderwijk was, te ver afgelegen was? Reizigers waren door de afstand en de slechte bereikbaarheid weinig geneigd op bezoek te komen, zodat nieuws en boeken Van Almeloveen naar zijn opvatting te traag bereikten.[51] Vooral in Gouda vond hij naar eigen idee weinig geschikt geleerd gezelschap. Wilde hij verkeren in geleerde kringen, dan moest hij daar dus zelf actief iets aan doen.[52] In dat opzicht was zijn verhuizing naar het bescheiden academisch milieu van Harderwijk — in de ogen van zijn vrienden — al een hele verbetering.[53]

Van Almeloveen was graag bereid zelf op reis te gaan en zijn vrienden te bezoeken, hopend dat zij ook hem dan eens met een bezoek wilden vereren. Zijn reizen beperkten zich echter tot de Republiek; een studiereis naar het buitenland heeft hij nooit ondernomen. Had hij er geen geld voor of is de gedachte eenvoudig niet bij hem opgekomen? Hij schreef wel eens aan zijn Engelse correspondenten dat hij graag eens de overtocht naar Engeland zou willen ondernemen, maar dat zijn oude moeder en zijn drukke werkzaamheden hem niet toestonden de reis te maken.[54] Ook sprak hij soms de wens uit zelf naar de Duitse Landen te kunnen reizen en zijn correspondenten aldaar persoonlijk te ontmoeten. Hij zou dan al het materiaal dat hij nodig had zelf kunnen inkijken, collationeren en

---

perversus ille [...] pudor me remoratur, ac domi latere cogit'.

[50] 6k13 f.180r-v 7 april 1696 aan Broukhusius: 'Ego instar britannorum toto orbe quasi divisus vivo dulci quidem in otio [...] ignarus fere omnium magnarum gravissimarumque exagitatarum litium, nam aut sero aut raro aut numquam illarum quid ad meas defertur manus. Si quid tamen adipiscor dolenti lego animo, seponoque mecum hisce sperans meliora'. Vervolgens somt Van Almeloveen alle twisten op waarover hij wél iets gelezen heeft.

[51] 5k9 f.132r-v 31 oktober 1690 aan Wynen: 'In ejusmodi enim habito locis quo & propter longinquitatem et propter itineris incommoditatem tardissimo omnia perferuntur'. 6k12 f.276r-v 15 februari 1694 aan Vallan: 'At, qui in obscuro et devio inane vivo loco, nova aut non video, aut raro percurro, veteribus nescio qui inhaerens pene totus'.

[52] 6k12 f.266r-267r 4 april 1694 aan Perizonius: 'Apud nos licet summa solitudo atque penuria eruditorum sit tamen vel unum aut alterum inveniemus aut ex vicinis urbibus literis evocabimus'.

[53] 6k5 f.114r 15 april 1697 van Jacques Basnage: 'Gratulor duplici nomine aegre ferebam enim tuas animi dotes, tantamque eruditionem summo labore comparatam in urbe Gaudana velut sepultas remanere'.

[54] 6k13 f.31v 14 april 1695 aan Edward Bernard: 'Cruciat me indies non posse ad vos excurrere pervoluturus omnia'; ibid. f.33v-34v 15 mei 1695 aan dezelfde: 'Majoris Casauboni reliquias hisce meis oculis evolvere septuagenariam longe majorem per matrem utinam mihi liceret; non enim eae solum me ad Te aliosque viros celeberrimos mox attraherent instar magnetis, verum tua in me benevolentia non sineret per horulae momentum diferre [...] noli vero cum videas mihi non licere esse adeo beato, illa denegare'.

eventueel meenemen, in plaats van afhankelijk te zijn van de onzekere postverbindingen.[55] Het bleef echter bij vage wensdromen.

Voor de contacten met zijn buitenlandse vrienden vertrouwde Van Almeloveen op de mogelijkheden die een regelmatige correspondentie hem kon bieden; tot persoonlijke ontmoetingen met hen is het, afgezien van een bezoek aan Edward Bernard toen deze in Leiden was, nooit gekomen. De Nederlandse geleerden met wie Van Almeloveen corresponderde, heeft hij daarentegen meestal ook wel eens persoonlijk ontmoet. Soms was zo'n ontmoeting aanleiding om te gaan schrijven, een andere keer was een hartelijke correspondentie de beweegreden om elkaar eens op te zoeken. Deze ontmoetingen versterkten de vriendschap, maar hebben ook voor lacunes gezorgd in de correspondentie, het enige bewijs van Van Almeloveens kennissenkring dat nu nog bewaard is gebleven. Zo kunnen de meest hechte vriendschappen zich voor de historicus van vandaag aan het gezicht onttrekken en onderbelicht blijven, omdat er tussen de twee vrienden weinig gecorresponderd werd, bijvoorbeeld omdat ze elkaar dagelijks zagen.[56]

De ontmoetingen die Van Almeloveen met andere geleerden had, stonden meestal in het teken van de studie. Wie bij Van Almeloveen op bezoek kwam, werd meteen meegetroond naar zijn studeerkamer, waar dan ijverig een moeilijke passage werd bestudeerd of werk aan een nieuwe editie werd verricht. Het kon er behoorlijk fel aan toe gaan, als de heren zich op een tekst hadden gestort. Christaan Henning was in 1683 een week bij Van Almeloveen te logeren geweest en beiden hadden blijkbaar hard gewerkt aan hun gezamelijke uitgave van Juvenalis en aan Van Almeloveens project over antieke baden. Gebogen over een tekst of een manuscript lijkt Henning zijn pruik als een last te hebben ervaren en deze zo lang in de vensterbank van Van Almeloveens studeerkamer te hebben gelegd. In ieder geval lag deze daar na zijn vertrek nog, zo vermoedde de eigenaar.[57]

Niet voor niets ontving Van Almeloveen zijn gasten in zijn bibliotheek. Zijn boekenbezit had een zekere faam onder geleerden, het was soms voor reizigers een speciale reden om eens bij Van Almeloveen op bezoek te gaan. Al in 1683 had Pitiscus bijvoorbeeld van een kennis gehoord, dat Van Almeloveen een fraaie bibliotheek bezat, die vooral op het gebied van de filologie bijzonder goed voorzien was.[58] Van Almeloveen gaf reizigers graag een rondleiding door zijn studeerkamer annex bibliotheek. De twee Duitse auteurs van reisverslagen, Conrad Uffenbach en Johann Burckhard Mencke, waren beiden tamelijk onder de indruk van hetgeen Van Almeloveen hun toonde, en wijdden een aanzienlijk deel van hun verslag aan een beschrijving van zijn bibliotheek.

Van Almeloveens boekenbezit en zijn kennis over boeken was voor een geleerde van zijn maatschappelijke positie werkelijk iets heel bijzonders. Uit de veilingcatalogus van zijn

---

[55] Ibid. f.49r-v 3 juni 1695 aan Edward Bernard: 'O, si in Angliam ad Te, ad Smithum, Listerum, Parkerum ut et alios, ut sileam ditissimum Oxoniense Gazophylacium, excurrere mihi contingeret, hominum me felicissimum ducerem. Si in Germaniam ad Carpzovium, Meibomium, Reiskium, Thomasium, ne plures enumerem, proficisci mihi permissum, quae ego inde non apportarem egregia a longo tempore nobis a clarissimis illis viris promissa, nunc fortasse, si mittuntur in vtis, si non in scriniis privatis publicisque peritura'.

[56] Dit geldt bijvoorbeeld de geringe correspondentie tussen Van Almeloveen en Graevius. Graevius was voor Van Almeloveen toch een zeer belangrijke relatie, maar beiden onderhielden blijkbaar het contact veeleer met bezoeken dan via de post.

[57] 6k3 f.30r-32v 4 januari 1683 van Henning: 'Apud vos prae nimia festinatione oblitus reliqui promissos illos capillos fictitios in galerum collectos, quos mei homines vocant 'een langhe parucque', jacet in angulo pone fenestram in tuo musaeo, ad dextram'.

[58] 6k5 f.75r-76v 25 mei 1683 van Pitiscus: 'Supellectilem enim tuam librariam nescio quibus laudavit verbis Vlack noster, et quidem a Philologorum, quibus abundat, copia'.

bibliotheek blijkt dat hij in 1712 ruim 3000 boeken bezat, een getal dat ook reeds door Uffenbach wordt genoemd. Over de wijze waarop hij deze omvangrijke collectie heeft kunnen opbouwen, kan slechts gespeculeerd worden. Natuurlijk had hij via zijn familie, de Van Waesberges en Wolters, directe contacten met de boekhandel, dus ook de gelegenheid om als eerste een nieuwe publicatie in handen te krijgen. Hij ontving van hen bovendien de berichten van de jaarlijkse boekenmarkten in Leipzig en Frankfurt en kon in het algemeen profiteren van hun handelscontacten. Ook met andere boekverkopers in Amsterdam, Rotterdam, Utrecht en Gouda stond hij op goede voet en zij leverden hem eveneens graag de nieuwste edities. Ten slotte was hij er als een van de eersten bij, wanneer de collectie van beroemde geleerden geveild werd en keek hij uit naar hun testament, waarin soms een legaat aan hem bleek te zijn vermaakt.[59] Dit alles zegt echter nog niets over de financiële middelen die hij ook in ruime mate moet hebben gehad om deze bibliotheek op peil te houden. Het was dan ook een combinatie van factoren, te weten goede relaties met de boekenwereld, een scherpe neus voor wetenschappelijke informatie en ruime financiële middelen, die er borg voor stonden dat hij op dit gebied een uitstekende reputatie had.[60]

De reeds genoemde reisverslagen geven een aardige indruk van de ontvangst waarop Van Almeloveen zijn bezoekers onthaalde. Johann Burchard Mencke en zijn metgezel, die overigens weinig onder de indruk waren van wat Harderwijk hun te bieden had, werden door hem in zijn werkkamer, die tegelijk bibliotheek was, ontvangen. Van Almeloveen barstte bij deze gelegenheid terstond los in een klaagzang over zijn dubbele hoogleraarschap, dat hem ervan weerhield nog veel aandacht te besteden aan zijn vele letterkundige projecten. Als bewijs hiervan toonde hij de twee jongelui veel 'werk in uitvoering', zoals zijn Quintilianus-commentaar, de brieven van de Casauboni, zijn plannen voor een heruitgave van *De vitis Stephanorum,* voor een werk over allerlei Europese drukkersfamilies en tenslotte zijn materiaalverzameling van geleerde vrouwen. In zijn enthousiasme wijdde hij waarschijnlijk uitvoerig uit over al deze plannen, nu eens over de oorzaken van de vertraging, dan weer over andere uitgaven op hetzelfde gebied. Vervolgens liet hij zijn gasten enkele bijzondere werken uit zijn bibliotheek zien, waarbij hij natuurlijk ook weer wat kritische kanttekeningen plaatste. Mencke kon aan het eind van zijn verslag niet nalaten fijntjes op te merken dat hij de Harderwijkse professor, ondanks diens grote collectie en pedanterie, toch nog iets nieuws had kunnen vertellen.[61]

De ontvangst van geleerde gasten in zijn werkkamer was blijkbaar de standaardprocedure. Franciscus Hesselius maakte toen hij eens door Van Almeloveen in zijn bibliotheek was ontvangen zelfs een gedicht, waarin alle projecten en uitgaven van zijn vriend worden opgesomd.[62] Ruim tien jaar na Mencke werd ook Uffenbach een kijkje gegund in Van Almeloveens collectie. Uffenbach had duidelijk iets beter rondgekeken dan Mencke; in zijn

---

[59] Zie bijvoorbeeld 6k13 f.568r-v 25 april 1700 aan D'Outrein: 'Praeterita hebdomade interfui distractioni Lomejeri Bibliothecae, quae sane ingenti vaenit pretio. Constitueram plures emere libros ast abstulerunt rariores ac meliores nescio qui helluones' en 6k14 f.138r 4 maart 1705 aan Reeland: 'Forte Amstelaedami feriis Paschalibus te conveniam, Francianae Bibliothecae distractione plurimos allicente ac convocante in unum quasi Musaeum'. Deze veiling was op 14 april 1705 te Amsterdam.

[60] 6k4 f.111r 25 februari 1693, Harder aan onbekende: 'Quod si Cl. Almelovenus ad vos veniret, Tibi plurimorum (sc.librorum) qui forte alibi in Hollandia reperiuntur, posset mentionem facere, est enim vir in omni scibili egregie versatus'.

[61] Johann Burckhard Mencke, *Das Holländische Journal*, Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz Berlijn, Ms. germ. oct. 82. f.33-35, verslag van 9 augustus 1698. Met dank aan dr. A.H. Laeven.

[62] UB Utrecht HS 7 A 22, ongepagineerd. 'Me cepit candor tuus, integritasque, fidesque/ [...] Ut juvit chartis involvi tempore multo,/ quas tua praecellens bibliotheca tenet!'. Hesselius somt eveneens alle werk op waar Van Almeloveen op dat moment, omstreeks 1705, mee bezig is en wat hij reeds heeft uitgegeven.

verslag beschreef hij ook de vertrekken waar hij werd rondgeleid en Van Almeloveen zelf. Uffenbach merkte op dat Van Almeloveen een echte boekenverzamelaar was, die vooral zocht naar zeer oude drukken van klassieke auteurs. De bibliotheek, die over twee vertrekken verdeeld was, bezat nog een apart kabinet met daarin de Atlas en het *Theatrum Urbium*, een uitgave van zijn grootvader Janssonius.[63] Deze laatste hing enigszins gehavend in de buurt van het raam. Op een kachel stond Van Almeloveens verzameling urnen uit Kleef.[64] Uffenbach had er geen hoge dunk van, maar het laat wel zien waar Van Almeloveens belangstelling naar uitging.[65] Deze komt in de korte tekst naar voren als een man die graag gasten ontving en met trots iedereen de mooiste en zeldzaamste exemplaren uit zijn fraaie bibliotheek wilde tonen om zijn gasten te imponeren. Hij liet de bezoeker graag zien wat hij op dat moment onder handen had. Vermoedelijk schepte hij er veel genoegen in om zijn gast zijn eruditie te tonen, terwijl hij er ook van hield zijn kennis aan die van anderen te meten in een discussie over een tekstemendatie of de juiste lezing van een manuscript. Te midden van zijn boeken was Van Almeloveen in zijn element.

Van Almeloveens bezoeken aan collega's en vrienden verliepen volgens hetzelfde stramien. In zijn *Opuscula* uit 1686 beschrijft hij meerdere bezoekjes die hij aan collega's in het bezit van een fraaie verzameling had gebracht. Hij ging samen met Cornelis van Beughem bij Joannes Smetius in Nijmegen op bezoek, die hen bereidwillig zijn oudheidkundige verzameling liet zien.[66] Oudheidkunde was een gezamelijke passie van Van Beughem en Van Almeloveen, zo blijkt uit dit verhaal, want tijdens logeerpartijen van Van Almeloveen bij Van Beughem in Emmerich gingen beiden dikwijls op pad op zoek naar antiek materiaal voor hun verzamelingen. Ze bezochten Kleef en zelfs Xanten, waar zij ook weer zeer vriendelijk ontvangen werden door de predikant Biesen die hen hulp bood bij de aankoop van antiek glaswerk.[67] Ook elders zijn sporen terug te vinden van Van Almeloveens belangstelling voor kabinetten. Hij tekende bijvoorbeeld in het gastenboek van Nicolas Chevalier, die in Amsterdam een bekend rariteitenkabinet had.[68] Deze kabinetten waren echte ontmoetingsplaatsen voor geleerden met gelijke belangstelling.[69]

Over het algemeen trok Van Almeloveens belangstelling voor boeken en antiquiteiten hem als een magneet naar de studeerkamers van vrienden en bekenden, zo moest hij bekennen.[70] Daar kon hij snuffelen in nieuwe aanwinsten, verzamelingen bewonderen en zeldzame exemplaren of moeilijke passages bespreken. Een enkele keer was hij van een collectie of bibliotheek zo onder de indruk, dat hij als een kind in een speelgoedwinkel

---

[63] Waarschijnlijk Veilingcatalogus misc. folio 399. Joannes Janssonius, *Atlas Major cum Tabulis illuminatis, XI vol.* Amsterdam 1675; 402. Joan. Janssonius, *Theatrum urbium Belgii*, Amsterdam 1657.

[64] Zie hoofdstuk 1. Deze urnen had hij gekregen van Van Beughem.

[65] Conrad von Uffenbach, *Merkwurdige Reisen* 396-397.

[66] Zie over het kabinet van Smetius H. Bots, 'Het kabinet Smetius, een illustere Nijmeegse bezienswaardigheid, ook tijdens het vredescongres'. Numaga 25 (1978), 170-184.

[67] *Opuscula* 133-134; cf. 6k4 f.51r-52v 15 juli van Van Beughem, begeleidende brief bij de aangekochte oudheden die Van Beughem na Van Almeloveens vertrek opstuurt.

[68] *Description de la Chambre des Raretez de Nicolas Chevalier [...]*. f.50r. Van Almleoveen tekende met een citaat uit zijn geliefde auteur Quintilianus, 'studendum semper et ubique'. Cf. Anne Goldgar, *Impolite Learning*, 189.

[69] Zie Ellinoor Bergvelt en Renée Kistemaker (red.), *De wereld binnen handbereik. Nederlandse kunst- en rariteitenverzamelingen, 1585-1735*. Zwolle 1992. Met name R. van Gelder, 'Liefhebbers en geleerde luiden. Nederlandse kabinetten en hun bezoekers', 259-292.

[70] 6k14 f.86r-87v 9 september 1703 aan Van Vechoven: 'Accedit, ut videas memorem me eorum quae apud vos vidi, jucunda recordatio eorum manuscriptorum, quorum spem mihi fecit vicinus tuus Schalken [...] Sane si qua valent me, magnetis ad instar, ad vos attrahere, haec utique sunt'.

bleef rondkijken, daarbij alles om zich heen vergetend.[71] Vaak ondernam hij een reis omdat hij enkele wetenschappelijke vraagstukken aan zijn vrienden wilde voorleggen. Dergelijke zaken konden zij veel beter onder vier ogen bespreken, met het manuscript of boek bij de hand, dan per brief.[72] Diezelfde belangstelling bracht hem veelvuldig naar boekwinkels en veilingen, waar hij eveneens veel van zijn vakgenoten ontmoette. Terwijl zij de nieuwe aanwinsten bekeken, een brief in ontvangst namen of een bestelling deden, was er alle tijd om ook ander nieuws uit te wisselen. Soms was de komst van een beroemd geleerde naar de Nederlanden eveneens aanleiding om bij anderen op bezoek te gaan. Het bezoek dat Edward Bernard in 1696 aan de Republiek bracht, veroorzaakte een ware toeloop ten huize van Perizonius, waar Bernard enige tijd verbleef. De Engelse geleerde was voor Van Almeloveen blijkens zijn verslag net zo'n bezienswaardigheid als de boeken en rariteiten die hij bij anderen bekeek.[73]

Een bijeenkomst met vrienden was echter nooit uitsluitend aan de wetenschap gewijd. Van Almeloveen had wel degelijk oog voor de aangename kanten van het leven. Dit staat buiten kijf wanneer hij familie of vrienden op bezoek had die enigszins buiten het academische, geleerde milieu stonden waar hij zelf zo graag in verkeerde. Zo worden de bezoeken van en aan de Haarlemse dichteres Elisabeth Koolaart in brieven nooit anders aangeduid dan als aangename ontmoetingen, waarbij vooral lekker gegeten en gedronken werd en waar men genoot van elkaars gezelschap. Appels en peren, die Elisabeth Koolaart werkelijk met manden tegelijk uit haar boomgaard naar Harderwijk stuurde, moeten daarbij vaker ter sprake zijn gekomen dan boeken en manuscripten.[74] Verspreid in de briefwisseling komen vaker berichten voor over Van Almeloveens sociale contacten, waarbij hij de geleerdheid even liet voor wat ze was. Zo nam hij enkele familieleden uit Amsterdam in 1696 mee op een tochtje naar het Loo en was de Goudse kermis elk jaar een goede gelegenheid om eens met vrienden en familie op stap te gaan.[75] Er werd gezamenlijk gejaagd, verjaardagen werden met uitgebreide maaltijden gevierd en iedere zomer ontving hij wel familieleden en vrienden of ging hij zelf uit logeren. Het is duidelijk dat Van Almeloveen de eenvoudige gezelligheid zeer op prijs stelde.

Dat neemt niet weg dat hij nog meer genoot van een bijeenkomst met zijn vrienden waarbij het nuttige met het aangename verenigd kon worden. Van Almeloveen arrangeerde graag diners en andere bijeenkomsten waar hij onder het genot van drank en spijs met zijn

---

[71] 6k12 f.246r 13 juni 1693 aan Bayle: Van Almeloveen zou nog even naar Bayle komen na een bezoek aan de bibliotheek van Johan de Witt (junior) maar 'Copia librariae atque antiquitatum supellectilis seductus, retentusque per totam septimanam cum ego ad summum mediam ei destinaram, coactus fui recta domum tendere'.

[72] 6k13 f.393r 14 augustus 1697 aan Cuper: 'Accedit diu apud animum me constituisse Daventriam excurrere atque Zutvaniam quo uberius possem Tecum vir Nobilissime, agere de tuis meisque rebus quas et respublica literaria jamdudum a Te exspectat avidissime, et ego decrevi aliquando perficere'.

[73] Smith46, 98-92 aan Smith 24 oktober 1696: 'Una cum familiari meo Sypesteinio [...] Leydam excurri, ubi decus illud utriusque literaturae in domo Perizoniana, officina verae eloquentiae, assidens Spanhemio, Gronovio, Markio, aliisque Leydensis Academiae luminibus fulgentissimis vidimus, salutavimus, imo sumus quam amantissime exosculati'.

[74] Dit gaat in ieder geval op voor de briefwisseling tussen beiden. Appels werden naar Harderwijk gestuurd, terwijl Van Almeloveen als dank weer bokkingen terugzond. Van Almeloveens houding ten opzichte van deze vrouw was zeer ambigu. Enerzijds was hij zeer gespitst op haar gedichten, die hij graag wilde toevoegen aan zijn verzameling van werken van wat hij 'geleerde vrouwen' noemt, maar anderzijds correspondeerde hij met haar zelden over werkelijk 'geleerde' aangelegenheden.

[75] 6k13 f.236r 29 augustus 1696 aan Van Dale: 'Sed ecce paucis abhinc diebus consanguinei Amstelaedamenses me non solum, verum septuagesimum septimum annum jam modo ingressam matrem secum Arnhemiam & ad regiam vere regiam domum 't Loo dictam abducunt unde nudius quartus sumus reversi'; UvA I Al 15, 22 juli 1695 aan Sypestein: 'Nostra encaenia quo tempore amici et consanguinei solent nos invisere'.

vrienden kon discussiëren over het vak, naar het voorbeeld van klassieke filosofen.[76] Regelmatig komt Van Almeloveen in zijn brieven terug op deze ontmoetingen met zijn vrienden, waarbij hij hen kon raadplegen over problemen die hij bij zijn werk ondervonden had en nieuws kon vernemen over anderen.[77] Aan derden schreef hij soms dat men het bij een dergelijke bijeenkomst over hen had gehad en op hun gezondheid een goed glas wijn had gedronken.[78] Het spreekt haast vanzelf dat dan naast de goede kwaliteiten ook de slechte kanten van niet aanwezige collega's over de tong moeten zijn gegaan. Deze ontmoetingen waren bij uitstek een gelegenheid om weer op de hoogte te komen van de laatste nieuwtjes uit de geleerdenwereld, zodat men weer opnieuw positie kon kiezen.

Het hoogtepunt vormde voor Van Almeloveen zeker het pretentieuze diner dat hij zelf 23 juli 1692 organiseerde voor een groot aantal geleerden en dat door H. Muhlius in zijn *Convivium Eruditum* beschreven is. Van Almeloveen had alle moeite gedaan om vooral vooraanstaande geleerden rond zijn dis te verenigen, iets waarmee hij bij zijn collega's zeker eer zou inleggen. Hij aarzelde niet om in zijn uitnodigingen de naam van een beroemde gast te gebruiken als middel om een ander over te halen ook te komen, op een moment dat de komst van geen van allen reeds vaststond. Muhlius somt in zijn gedicht alle namen op van de geleerden die waren uitgenodigd. Helaas schitterden zij allen door afwezigheid: De Volder, Gronovius, Vallan, Broukhusius en Francius uit Amsterdam, Rhenferd en Perizonius, Snabelius en Van Til, ze waren allemaal genood, maar zijn niet gekomen.[79] In het gedicht nemen ze in ieder geval nog een plaats in binnen de uitgebreide kennissenkring van Van Almeloveen.

Vergeleken met de afwezigen stak de kwaliteit en het aantal echte gasten schriel af, hoezeer Muhlius in zijn gedicht ook beweerde dat deze bijeenkomst zich kon meten met de gezelschappen die zich in het verleden verzamelden rond geleerden als de gebroeders Dupuy, Peiresc of Ménage.[80] Het waren voornamelijk plaatselijke grootheden die bij Van Almeloveen aan tafel zaten, maar ook de Dordtse geleerde Johan de Witt was gekomen, J.G. Graevius, Pierre Bayle en Jacques Basnage waren aanwezig en als enige buitenlandse gasten Mayer uit Kiel en Muhlius zelf.[81] Volgens Muhlius werd de avond zeer genoeglijk doorgebracht. In alle talen keuvelden de gasten over allerlei geleerde onderwerpen, er werden verzen geciteerd ter ere van de belangrijkste gasten en de gastheer zelf en ondertussen werd de inwendige mens gesterkt met spijs en drank. Hoe later het werd (en hoe

---

[76] 5k10 f.37v aan Bongard, ongedateerd (rond 1680): 'Tibi erudite adolescens, jam dudum nihil scripseram, quid novi in antiquitatibus reperirem. Nunc autem quoniam plurima congessi, quae & ad te pertinere scio, nolui intermittere quin te invitarem ad coenas hasce nostras philosophicas, seu deipnosophisticas accedas, ubi animum tuum variis eduliarum & bellariorum genere satiare poteris'.

[77] 6k14 f.184r-185v 16 augustus 1706 aan Sypestein: 'Hocce exaro literularum, gratissimum ac tui memorem animum testaturus pro omnibus, quibus me complexus es officiis beneficiisque. Utinam in Musaeo liceat mecum repetere quos tecum uti et cum aliis eruditis habui sermones, communia studia spectantes. Sane, si quid aliud, hoc vel unice meum recrearet defatigatum delassatumque animum, quem commotum et quasi pene alienatum deprehendo'. Hierop volgt een verslag van bezoeken die Van Almeloveen heeft afgelegd.

[78] 6k14 f.162r-v 26 september 1705 aan Cellarius: 'Salutant Te, mecum Amplissimus Cuperus et Meyerus noster qui heri apud me sunt pransi, quando libavimus poculum tuo Genio'.

[79] *Convivium* 11-12.

[80] *Convivium* 13: 'Almelovene fave, quantus nunc diceris Hospes! / Nunc poteris genio laude litare Tuo./ Ipsa Capellanum, Puteanos Gallia jactat,/ Queis fuit in pretio docta corona suo./ Haec Tua Peiresci quondam, Tua plena voluptas/ Menagi, o vatum Pieridumque decus!'

[81] Het gezelschap bestond verder uit Van Almeloveens schoonvader Immerzeel, Abbesteech, Fabre en een De Mey en Royus die vermoedelijk allen uit Gouda kwamen, de Rotterdamse arts Lufneu en Sypestein.

meer men dronk), hoe gezelliger het werd.[82] Het feest ging door tot diep in de nacht, pas de volgende ochtend vertrok ieder weer in zijn eigen wagen.

Over de motieven van de genodigden om af te zeggen of te komen, kan slechts gespeculeerd worden. Dat zoveel geleerden de uitnodiging afwezen, is echter waarschijnlijk niet alleen te wijten aan de niet zo hoge status van Van Almeloveen. Velen hadden andere verplichtingen of woonden te ver weg.[83] Van Almeloveen was immers vrij laat geweest met zijn uitnodiging of had de uitnodiging aan anderen overgelaten.[84] Dat de genodigden de status van hun gastheer in aanmerking namen bij hun afweging om te komen, wordt in ieder geval tegengesproken door sommige berichten in de correspondentie van Van Almeloveen. Francius en Broukhusius, Perizonius en anderen kwamen bij andere gelegenheden graag bij Van Almeloveen op bezoek; Graevius had Francius zelfs verwacht in Gouda te ontmoeten, schreef hij later.[85] Francius en Broukhusius leverden trouwens als pleister op de wonde een kort gedicht voor het werkje van Muhlius. De status van de gasten die wèl kwamen zou misschien iets kunnen zeggen over Van Almeloveens eigen positie in de geleerdenwereld. De Witt, een van de beroemdere disgenoten, was misschien gekomen omdat hij zich als ver familielid van Van Almeloveen daartoe verplicht voelde, maar nog waarschijnlijker is het dat hij gewoon graag kwam om enkele collega's te ontmoeten. Het moet een aangename avond zijn geweest, die ook Bayle heeft kunnen bekoren, zoals hij achteraf nog aan Van Almeloveen liet weten.[86]

Alle gasten vonden het diner achteraf een groot succes, evenals Van Almeloveen zelf, die meteen besloot om zoiets vaker te organiseren, maar dan met nog meer gasten en voor een langere duur.[87] Duidelijk geïnspireerd door het *convivium* deed hij in 1694 weer een poging om enkele bevriende geleerden bij elkaar te brengen, dit keer niet bij hem thuis maar in Bodegraven. Zelf nodigde Van Almeloveen Gronovius en Perizonius uit, maar hij liet het aan Sypestein over Graevius uit te nodigen. Sypestein was dit verzoek echter vergeten en Graevius bleek uiteindelijk ziek te zijn, zodat de hele ontmoeting geen doorgang kon vinden. Van Almeloveen moet zijn aspiraties om nog ooit een dergelijke samenkomst te organiseren toen definitief hebben laten varen.[88]

Hij bleef echter uitkijken naar iedere bezoeker en bereidde die dan een hartelijke ontvangst. Hoezeer hij vlaste op elk bezoek van een bevriend geleerde blijkt wel uit de brief waarmee hij Cuper in 1705 trachtte over te halen wat langer te blijven dan deze zich had voorgenomen. Niets deed Van Almeloveen liever dan Cuper ontvangen, terwijl ook zijn studie er baat bij zou hebben. Cuper kon vast wel een nacht blijven logeren, zo dringend waren zijn zaken toch niet? Het was zelfs beter, wanneer hij zijn lichaam even wat langer rust zou gunnen, na zo door elkaar geschud te zijn in het rijtuig, aldus Van Almeloveen. Als het echt niet anders kon, moest Cuper maar voor het middageten komen, dan

---

[82] *Convivium* 20: 'Crescit amor quantum calices & pocula crescunt'.

[83] Zie bijvoorbeeld 6k10 f.106 15 juli 1692 van Broukhusius; ibid. f.112 17 juli van Francius; 6k4 f.105r van Vallan, waarin zij zich verontschuldigen.

[84] Dit was het geval met Van Til en Snabelius, die hij door De Witt liet vragen.

[85] *Petri Francii Posthuma: quibus accedunt illustrium eruditorum ad eundem epistolae*. Amsterdam 1706 404-405 nr. 81, 25 augustus 1692 Graevius aan Francius: 'Sperabam quidem me nuperius te Goudae complexurum esse, sed haec spes me decepit'.

[86] 30 juli 1692; cf. H.M.M. van Lieshout, *Van Boek tot bibliotheek*, 146.

[87] 6k12 f.161r-v, 17 september 1692 aan De Witt; KH Thott 1258, 18 september 1692 aan Graevius: 'Utinam mihi liceret esse adeo beato, ut ejusmodi convivas paullo lautius atque per longius tempus possem agresti nostro atque inculto hospitio excipere'.

[88] Zie 6k12 f.361r-363v aan Gronovius, Kerkraed, Graevius en f.368r-371v aan Sypestein.

konden ze daar althans nog samen van genieten voordat Cuper weer verder moest.[89] Studenten die door zijn correspondenten werden aanbevolen, wilde Van Almeloveen eveneens graag ontvangen en van advies dienen. Wanneer zij niet verschenen, hetgeen nog al eens voorkwam, was hij steeds zeer teleurgesteld.[90] Vaak trachtte hij zijn kennissen te verleiden bij hem te komen, omdat hij zelf, zo schreef hij, vanwege zijn werkzaamheden onmogelijk of zeer moeilijk weg kon.[91]

De weersomstandigheden en de slechte wegen stonden reizen ook niet altijd toe. Een dappere poging van Van Almeloveen in 1696 om midden in de winter vanuit Arnhem zijn vriend Lomeyer in Zutphen te bereiken, eindigde bijna in een ongeluk. De wegen waren door aanhoudende regen veranderd in een grote modderpoel waardoor veel wagens reeds schade hadden opgelopen. Hoewel verschillende koetsiers het hem hadden afgeraden en ook een familielid al een ongeluk had gehad met een rijtuig, besloot Van Almeloveen toch op weg te gaan, maar toen ook zijn rijtuig bijna brokken had gemaakt, moest hij onverrichterzake terugkeren.[92]

Echt aan huis gebonden was Van Almeloveen toch niet, want de zomers werden vaak gekenmerkt door een lange aaneenschakeling van logeerpartijen en reizen naar vrienden en familie. 'Je moet weten dat ik behouden ben thuisgekomen, maar wel vermoeid en haast gebroken door de zomerse hitte, het voortdurende reizen, en het drinken en samenzijn met vrienden,' schreef Van Almeloveen in augustus 1701 aan Joannes D'Outrein.[93] Het moet dat jaar vooral de drank zijn geweest die Van Almeloveen zo had afgemat. In oktober trachtte hij zich tegenover D'Outrein nog vrij te pleiten van beschuldigingen van dronkenschap die hij van zijn mededrinkebroers kreeg toegeworpen. Het drinkgelag met enkele Nijmegenaren in die zomer was in werkelijkheid niet zo schandalig geweest als ze zelf beweerden, schreef Van Almeloveen, en bovendien waren zij nu eenmaal stevige drinkers, gewend aan een flink tempo, terwijl hij zelf al na een glaasje onderuit was gegaan. Van Almeloveen beloofde dominee D'Outrein op diens vaderlijke vermaningen in het vervolg maat te houden, zoals hij dat gewend was, naar studenten konden getuigen.[94]

---

[89] Zie bijvoorbeeld 6k14 f.160r-v 21 september 1705 aan Cuper: 'Ecquid mihi possit evenire gratius aut antiquius, quam Te, Vir Amplissime [...] excipere hospitio. Laetantur hoc nuntio meae Musae [...] ipsemet exulto, sperans ut vel unam noctem sis apud nos commoraturus, non enim ita credo, Te impellent negotia [...] ut delassato currus quassatione corpori justam requiem sis denegaturus. Ero domi, imo janitor, quo maturius Te videam. Verum, cum ita coarctaveris tempus, fac quaeso ante meridiem adsis, pransurus mecum non laute aut opipare, sed simpliciter ac hilariter'.

[90] 5k9 f.45r-46v 29 juni 1687 aan Reiske: 'Miratus sum profecto vehementer doctissimum Tuum discipulum d. Beerens illa (sc. scripta) de manu in manum non tradidisse. Ostendissem namque ei in quantum tenuis nostra permittit facultas, Tuam commendationem non modo multum apud me ponderis habere, sed me nihil non Tui causa velle'.

[91] Bijvoorbeeld 6k13 f.32r 22 april 1695 aan Sypestein: 'Cogar tam diu differre amplexus cum propter molestas aegrorum visitationes tum ob graviores curas ecclesiasticas [...]'; en passim in de correspondentie.

[92] 6k13 f.318r-v 21 december 1696 aan Lomeyer: 'Quod autem ad Te cum Arnhemia essemus non excurrimus, hoc uni & soli tribuito viae, longissimis gravissimisque imbribus corruptae, quam nihilominus fuissemus ingressi, si non ipsi vestrates aurigae id nobis dissuadissent, ipsique vidissemus fractos aliquos a vobis redeuntium Amstelaedamensium curris. Imo ne aliorum utar exemplum, ipse cognatus meus carrucam evertit, quamquam illaesis omnibus. Vin plura, passi sumus et ipse fere currifragium, sic ut lentissimo gradu Arnhemiam redire fuerimus coacti, ac tandem, elapsis feriarum concessarum diebus, domum'.

[93] Ibid. f.645r 1 augustus 1701 aan D'Outrein: 'Salvum ad meos rediisse scito, defatigatum et pene fractum aestivis caloribus, continuis itineribus, et amicorum poculis conviviisque'.

[94] Ibid. f.652v-654r 7 oktober 1701 aan D'Outrein: 'Quod Neomagenses de hiscum potatione disseminent cavere nequeo, qui strenui potatores importuna instantia hominem insuetum facile vel minimo fere poculo prosternunt; atque tum ex musca faciunt elephantem. Ingurgitatio non fuit tam magna, quam enarrantium auxesis nulli bono laudanda aut probanda. [...] Quae nostra sit, cum domi degimus, comitas et abstinentia testabuntur vestrates [...] qui apud nos studiis operam dederunt. [...] Tibi autem summas ago gratias quod me amice monueris quo in posterum me caveam, ab iis qui in foveam talem me inducentes postea gloriantur'.

Afgezien van deze misstap verliepen de ontmoetingen met Van Almeloveen gemoedelijk en rustig. De tijd werd gezamenlijk doorgebracht op nuttige en aangename wijze, waarbij drank een aangename aanvulling, maar niet het belangrijkste onderdeel van de bijeenkomst vormde. Het was vooral de bedoeling enig profijt te hebben van een ontmoeting met vrienden en vakgenoten. Kon hij in zijn studeerkamer de gesprekken met zijn vrienden over hun gemeenschappelijke interesses en studies nog maar eens herhalen, verzuchtte Van Almeloveen bij terugkeer van een rondreis. Dan zou hij gemakkelijker bij kunnen komen van alle ongemakken die hij door het reizen had ervaren.[95] Het was per slot van rekening vooral uit noodzaak dat Van Almeloveen zo veel op reis ging in de Nederlanden. Hij had als iedere geleerde behoefte aan regelmatig contact met vakgenoten voor het uitwisselen van nieuws en de raadpleging van boeken, maar velen waren niet bereid naar Gouda of Harderwijk te reizen, zodat hij zelf een tocht moest ondernemen. In zijn hart bleef Van Almeloveen echter een kamergeleerde, zeer gesteld op zijn gemak, zijn eigen bibliotheek en werkkamer. De relatief afgelegen woonplaatsen die hij uitkoos en ook wel zijn positie aan de periferie van de Republiek der Letteren stonden hem echter niet de luxe toe om voortdurend van zijn rust te genieten.

2.2. Van Almeloveens epistolaire uitwisselingen: zijn epistolae familiares

Gelukkig hoefde Van Almeloveen niet voor al zijn contacten op reis te gaan. Hij kon altijd nog terugvallen op de voordelen van de correspondentie. Het merendeel van zijn sociale contacten, vooral met zijn buitenlandse kennissen, onderhield hij door middel van een uitgebreide briefwisseling. Ook Van Almeloveen karakteriseerde de brief als een gesprek tussen afwezige vrienden.[96] De brief was het enige instrument dat de eenzaamheid kon doorbreken, wanneer de afstand tussen beide vrienden te groot was om elkaar persoonlijk te ontmoeten.[97] Het stond verder buiten kijf dat een briefwisseling een uiting van vriendschap was. Met elke brief werd de onderlinge vriendschap weer verder verstevigd; elke brief was een nieuwe schakel voor de vriendschapsband.[98] Maar zelfs aan brieven, gewisseld tussen zeer goede vrienden werden eisen gesteld; van echt persoonlijke brieven, in de moderne zin van het woord, was dan ook nauwelijks sprake. In het begin van de jaren tachtig vroeg Van Almeloveen Sypestein eens wat vaker te schrijven, want dat was hij aan hun vriendschap verplicht. Het mochten echter geen oppervlakkige brieven zijn, vol frivoliteiten, maar ze moesten overlopen van eruditie en wijsheid. Zo konden beiden nog iets

---

[95] 6k14 f.184r-185v 16 augustus 1706 aan Sypestein: 'Utinam in Museo liceat mecum repetere quos tecum uti et cum aliis eruditis habui sermones, communia studia spectantes. Sane, si quid aliud hoc vel amice meum recrearet defatigatum delassatumque animum, quem commotum et quasi pene alienatum deprehendo ita in varios fui distractus sermones, mores, et ingratum insuetumque vivendi genus, quod habere alias soleo quietum et circumscriptum'.

[96] 6k13 f.626r-v 11 april 1701 aan Van Dale: 'Videor utique tecum loqui absens, et per momentum tua frui jucunda admodum praesentia'. Ook Pierre Bayle kende de oude definitie: 6k5 f.273r-276v 24 december 1690 van Bayle: 'sic facile possemus levare epistolarum commercio frequenti absentiae taedium et incommodum; numquam mihi deero quin quandiu carendum erit viva voce doctissimisque tuis sermonibus id genus solatii quaeram quod tibi scribendo capere dabitur'.

[97] 6k13 f.105r-108v 24 oktober 1695 aan Janzonius: 'Jucundissimae nostrae consuetudinis ac ingenuae familiaritatis, absit ut officia aut pura vel ex parte violentur aut frigescant, cum, si non corpore, licet equidem non longe ab invicem dissiti, queamus esse praesentes, saltem lingua muta, id est epistolis animi sensa possumus exprimere'; 6k13 f.555r-v 13 februari 1700 aan Bayle: 'Locorum intervallum majus ac longius excitare nos ac impellere oportet ad frequentiores literas, ea propter enim, uti bene nosti, inventae sunt, ut absentis doceamus, quid apud nos geratur, rogemus, indicamusque, quidque velimus factum'.

[98] Smith46, 55-58 14 april 1695 aan Smith: 'Singulae enim literae amicitiae vincula sunt'.

leren van de briefwisseling.[99] Het praktische nut van een correspondentie voor de uitoefening van het beroep, of dat nu dat van predikant, arts of geleerde was, stond duidelijk voorop.

Het verdiende de voorkeur intieme persoonlijke zaken niet aan het papier toe te vertrouwen. Van Almeloveen wist bovendien dat zijn brieven niet altijd slechts door de geadresseerde werden gelezen, maar dat ook anderen er belangstelling voor hadden. Fabricius liet bijvoorbeeld weten dat hij Van Almeloveens brief aan Joachim Feller[100] had gelezen; hij gebruikte dat zelfs als aanleiding voor zijn eerste brief aan Van Almeloveen.[101] Thomas Smith kwam er eerlijk voor uit dat hij Van Almeloveens epistels ook aan Martin Lister liet lezen. Zo ontwikkelde zich soms een gesprek tussen drie personen in een brief, omdat Lister via Smith weer antwoord gaf op brieven van Van Almeloveen aan hem, of alvast een nieuwe brief aankondigde.[102] Van Almeloveen deed overigens niet anders met de brieven die hij zelf ontving.[103]

Ook vanwege de gebrekkige postvoorzieningen was het beter niet alles op papier te zetten; een briefschrijver kon er immers nooit zeker van zijn in wiens handen zijn ontboezemingen terecht zouden komen. Brieven konden zoek raken en door onbevoegde personen onderschept en geopend worden. Persoonlijke problemen konden daarom beter onder vier ogen besproken worden.[104] Dit gold overigens net zozeer voor persoonlijke aangelegenheden als voor politiek gevoelige onderwerpen. Vooral wanneer de afstand tussen beide correspondenten groot was, en dan met name wanneer de post over zee moest gaan, was het riskant te veel van de eigen gedachten bloot te geven. Thomas Smith maakte in 1708 enkele opmerkingen over de politieke problemen waarin hij terecht was gekomen omdat hij de eed aan de kerk, afgelegd voor de landing van Willem III, niet wilde afzweren, maar vroeg Van Almeloveen met klem deze brief zo snel mogelijk te vergeten en zeker niet aan derden te laten lezen.[105] Van Almeloveen had al veel eerder besloten de politiek buiten zijn correspondentie te laten. Het was veel beter alleen maar over de studie te spreken.[106] Dat was natuurlijk een veilig onderwerp dat de relatieve rust van de Republiek der Letteren niet op het spel zette. Ten slotte beperkten ook tijd en ruimte op papier de mogelijkheden.

---

[99] 5k10, f.48r-v aan Sypestein, ongedateerd: 'Necessitudo quae annos abhinc aliquos inter nos intercessit, me [...] monet, te ad scribendum ut invitem [...] mecum ut commutare literas, saepius te dedignere velis, quas non vanas, ineptiis plenas ac frivolis desidero, sed eruditione, antiquitate, doctrina, imo sapientia refertas volo, ut ego ex tuis gratissimis, tuque e contrario ex meis aliquid emolumenti ac fructus percipere possis. [...] ego neque de meo studio, neque de tuo, neque de utilitate quidquam scribendum esse arbitror, ne ostentare velle me videar hac tam severa adhortatione sola ad gloriam ducere'.

[100] Waarschijnlijk de brief van 9 oktober 1689, 5k9 f.99r-100r.

[101] BSB f.19r-v 14 oktober 1689 van Fabricius: 'Dissertationem tuam de vitis Casaubonorum, cujus in literis ad cl. Fellerum spem fecisti'.

[102] Ibid. f.384r-385v 16 februari 1697 van Smith: 'Listerus noster te resalutat, cui aedes nostras adeunti literas nudius tertius ostendi, responsumque tuum ad ipsius literas avide expectat'.

[103] 6k12 f.388r 11 december 1694 aan Gargon.

[104] 6k13 f.349r-v 21 februari 1697 aan D'Outrein: 'Quae vero liberalius tecum praesenti communicarem non audeo committere eiusmodi periculo, ut aut interire, aut aperiri, aut intercipi possint'.

[105] Smith55, f.105-106 4 juni 1708 van Smith: 'Toties an Inquisitoribus vexatus [...] hoc solo nomine quod [...] fidem tot solennibus sacramentis ante Principis Auriaci invasionem firmatam ejurare nollem. [...] Cave sis, ne hanc sive apologiam sive querelam in malam partem trahas [...]. arcanum hoc non per te resciscant alii, imo te ejusdem penitus oblivisci, nec me in literis tuis, siquando rescripseris, in memoriam revocare rogo, ne [...] aut prudentiae aut modestiae vultus infligeretur'.

[106] Smith46, f.27-29 14 april 1693 aan Smith: 'O quam vellem Tecum per horulam de rebus etiam politicis agere, sed hoc nobis invidet locorum distantia. quare de studiis garriamus dum licet per otium et per vires studiis nimium severis haud leviter fractas'. Ook kwaadsprekerij over anderen kon beter onder vier ogen plaatsvinden; zie 6k14 f.483r-484v 1 oktober 1711 aan Alstorph.

Een van de kwaliteiten van een goede brief mocht dan wel de beknoptheid zijn, maar vaak kwam Van Almeloveen tot de conclusie dat hij aan het eind van een brief nog stof te over had, waarvoor helaas geen plaats meer was. Dan was een persoonlijk gesprek nog steeds de beste oplossing.[107]

2.2.1. 'Utile dulci': de dubbele functie van Van Almeloveens correspondentie

Gezien zijn belangstelling voor briefwisselingen van geleerden uit vroeger tijden was het niet verwonderlijk dat Van Almeloveen het belang inzag van brievenverzamelingen voor de historici van de toekomst. In 1694 spoorde hij Joachim Fredericus Feller aan, een nieuwe verzameling geleerdenbrieven uit te geven. Dat zou zeer nuttig zijn, want in die brieven stond veel, dat zowel de politieke als literaire geschiedenis zou aanvullen en verhelderen, terwijl er natuurlijk ook allerlei andere bruikbare zaken in stonden.[108] Van Almeloveen was zelf ook een fervent brievenschrijver die indachtig Horatius' advies 'Utile dulci'[109] daarbij altijd het nuttige met het aangename wist te verenigen. 'Behalve dat niets mij aangenamer is dan een briefwisseling met mij welgezinde mensen, waaronder u terecht genoemd moet worden, is voor mij zeker ook niets nuttiger, aangezien ik daardoor zowel op de hoogte gebracht wordt van wat er bij anderen speelt, als van datgene wat betrekking heeft op mijn studie, die ooit, als dat mogelijk is, het algemeen belang zal dienen', schreef hij in 1696 aan Thomas Battely, die hem inderdaad voor de uitgave van de biografie van de Casauboni zeer veel diensten bewees via hun briefwisseling.[110] Met deze opmerking gaf Van Almeloveen kernachtig het drievoudige nut van een correspondentie aan. Het was heel prettig dat men er vriendschapsbanden mee kon onderhouden, maar vooral bleef een geleerde hierdoor op de hoogte van het nieuws uit de Republiek der Letteren en kreeg hij de benodigde informatie voor eigen publicaties.

Van Almeloveen was dikwijls aangewezen op hulp van anderen, vooral omdat hij zelf nooit naar het buitenland reisde. Niets vond hij daarom prettiger — en voordeliger — dan geleerden te leren kennen van wie hij hulp en advies kon krijgen.[111] Wanneer hij weer met een nieuw lid van de Republiek der Letteren in contact was getreden, met wie een persoonlijke ontmoeting hem onmogelijk voorkwam, kon hij gelukkig altijd nog terugvallen op een briefwisseling.[112] Vooral brieven van beroemde geleerden, zoals bijvoorbeeld van de hoogleraar Graevius, stelde Van Almeloveen zeer op prijs, daar zij vele nuttige adviezen

---

[107] UvA I Al 35, 30 september 1698 aan Sypestein: 'Coram agemus pluribus iis de rebus quae nec temporis angustiae, nec epistolii capiunt brevitas'.

[108] 6k12 f.356r-357v 5 september 1694 aan J.F. Feller: 'Quippe [...] antiquiusque nihil a te poterit proficisci umquam, siquidem multa in epistolis deteguntur, quae tam ad historiam politicam quam literariam plurimum lucis queant conferre, ut taceam de innumeris aliis utilitatibus, a multis scriptoribus plene satis expositis'.

[109] Horatius, *Ars Poetica*, 343: 'Omne tulit punctum, qui miscuit utile dulci'.

[110] 6k13 f.184 13 april 1696 aan Battely: 'Praeter quod nihil mihi jucundius est literarum commercio cum viris mei amantissimis, quos inter Te merito tuo numerare fas est, sic certe nihil utilius, quippe iis docear cum quid apud alios agatur rerum, tum quae mea spectent studia, publico bono, si quidem poterunt, olim inservitura'.

[111] KH Fabr.18 18 oktober 1690 aan Fabricius: 'Sed quum ita volueris, omnem, quam potero adhibebo operam, ut experiare nobis nihil tam gratum atque jucundum esse quam commercium literarum, et amicitiam colere cum iis quorum vel a literis doctior recedo'. 6k12 f.260r-261r oktober 1693 aan Thomas Gale: 'Nihil aeque quaesivi quam viris apud vos doctissimis innotescere hoc scopo ut quasdam ab iis auferrem suppetias'.

[112] 5k9 f.17r-v 26 november 1686 aan Anslaer: 'Vellem me plura posse praestare a quibus gratum erga Te meum perspiceres animum, ipse vero Te mihi devincirem, siquidem nihil mihi magis in votis est quam virorum frui consortio, quod si denegetur, literarum saltem commercio, quo si et Tu delecteris, nonnumquam ubi aut occasio feret aut difficultates meae exigent, ad Te literas dabo'.

en nieuwsberichten bevatten.[113] Toen er eens een brief van de arts Franck de Frankenau verloren was gegaan, toonde Van Almeloveen zich buitengewoon bedroefd. Hij had het zo'n bijzondere eer gevonden om met de arts te corresponderen, maar nu leek het net of hij dat niet waardeerde, omdat hij niet terugschreef. Hij moest nu bovendien een brief missen, die hem waarschijnlijk bijzonder goed had kunnen ondersteunen bij zijn studie.[114]

Elk nieuw contact was tevens welkom, omdat zo geletterd nieuws kon worden uitgewisseld. Begerig vroeg Van Almeloveen elke nieuwe correspondent naar het laatste nieuws. Natuurlijk kon hij zelf dan niet achterblijven, dus beloofde hij eveneens regelmatig de nieuwtjes door te geven.[115] Gisbert Cuper, die zich in een uitgebreide kring van correspondenten, verspreid over heel Europa, kon verheugen, schreef eens aan Van Almeloveen dat hij vooral daarom veel zorg aan het onderhoud van zijn netwerk besteedde. Het leverde hem bijzondere informatie op over de meest uiteenlopende onderwerpen.[116]

Een uitgebreide correspondentie toonde de status van een geleerde binnen de geleerdengemeenschap. Volgens Van Almeloveen keek de gehele geleerdenwereld op naar Cuper, wiens grootheid alleen al viel af te lezen aan de omvang van zijn briefwisseling. Dagelijks vroegen vele geleerden Cuper om advies, zoals de Deventer geleerde niet naliet aan Van Almeloveen te laten weten.[117] Uiteraard had Cuper zijn positie bereikt door zelf ook geduldig brieven te schrijven aan gerenommeerde geleerden, in de hoop dat zij hem zouden aanbevelen bij degenen die hem verder konden helpen, dat zij advies zouden geven en informatie verschaffen ten behoeve van publicaties waardoor hij een reputatie kon opbouwen in de geleerdenwereld. Zelf koketteerde Van Almeloveen wel eens met de omvang van zijn eigen correspondentienetwerk. In 1698 schreef hij bijna trots aan D.G. Moller dat hij het zo druk had met zijn werk, dat hij geen tijd had gehad zijn correspondentie te onderhouden. Vrienden uit heel Europa hadden erover geklaagd.[118] Natuurlijk hoopte hij hiermee bij Moller de indruk te wekken een gevierd man te zijn in de internationale geleerdenwereld. Maar er was behoorlijk wat verschil tussen de positie van Cuper en die van Van Almeloveen.

Een correspondentie schiep ook verplichtingen. Ieder lid van de Republiek der Letteren werd geacht anderen bereidwillig van advies te dienen en informatie te verschaffen. Deze plicht tot *communicatio,* het *officium literarum*, drukte soms zwaar op Van Almeloveen. Vele vrienden vroegen hem om advies, terwijl hij ook nog zijn dagelijkse

---

[113] Thott 1258 22 december 1684 aan Graevius: 'Utiliores Tuae, vir praeclarissime, an gratiores mihi sint literae haud facile dixerim; semper namque vel bonum studiis nostris exhibent consilium, vel nuntium laetissimum'.

[114] 6k13 f.207r-208r 2 juli 1696 aan Franck: 'Nihil mihi ducam potius, ac magis decorum quam cum viro ita laudato, docto, ac summis honoribus affecto, usque adeo familiariter exercere literarum commercium [...] quem autem hoc magno e damno concepi justum gravemque dolorem exprimere mehercule non possum; quippe qui destituor tuis officiosissimis literis, quovis cimelio carioribus, adminiculis studiorum haud exiguis, et quod praecipuum est, quod innocens abripior in suspicionem negligentiae'.

[115] 6k14 f.494r-v 20 februari 1712 aan Weis: 'Attamen, si qua sese obtulerit occasio, oro, ne sinas eam praetervolare, ego non committam ut me negligentiae queas accusare. Si quid apud vos in re literaria sit novi mihi perscribe, ego ex altera parte si quid occurrat memoratu dignum tuae notitiae non subtraham'.

[116] 6k10 f.39 30 april 1712 van Cuper: 'Facile tibi dem, neminem fere tam diligenter colere commercium literarum cum eruditis tota Europa dispersis; unde certe fit, ut multa raritatis eximiae mecum communicentur'.

[117] KB 72 G 29 f.83 16 december 1711 aan Cuper: 'Conscius enim probe sum quam exiguum sit quod in me est, ingenii, praesertim quando perspicio et experior quae Tui, vir amplissime, quem merito literatus suspicit orbis, sit magnitudo. Hoc, ne putes me quid auribus tuis dare, docet, ut alia sileam, vel solum cum viris doctissimis literarum commercium frequentissimum. Quis enim ex eruditorum sive celebres sint scriptis, sive intra privatos parietes latere malint, te non indies, haud aliter ac delphicum oraculum, quod ipsum probant tuae quibus me beare non dedignaris, singulae epistolae nuntiae modo hunc modo illum ex viris doctis ad Te scripsisse'.

[118] 6k13 f.415v 15 maart 1698 aan D.G. Moller: 'Tot tantisque novis (sum) si non obrutus, saltem prorsus negotiis [...] ut de studiis, de amicis vix per momentum cogitare licuerit. Conqueruntur id amici Batavi, Angli, Germani'.

werkzaamheden moest verrichten. Om die reden moest hij soms zelfs zijn nachtrust gedeeltelijk opofferen om zijn vrienden van dienst te kunnen zijn.[119] Een omvangrijk correspondentienetwerk mocht dan wel nuttig zijn voor de eigen studie, er kwamen vaak ook zoveel vragen en verzoeken op Van Almeloveen af dat hij niet de gelegenheid had of de tijd wilde vrijmaken om iedereen meteen te antwoorden.[120]

Maar veel erger dan een tijdrovende briefwisseling was nog altijd het ontbreken van briefcontact. Zowel in Gouda als in Harderwijk klaagde Van Almeloveen er regelmatig over dat hij zich geïsoleerd voelde in zijn woonplaats, en niet zo vaak met vrienden persoonlijk contact kon hebben als hij wel zou willen. Een briefwisseling was dan een welkom, zij het kortstondig surrogaat. Helaas ontbrak ook daarvoor vaak de gelegenheid, door gebrek aan tijd of vereiste aandacht of door de afwezigheid van goede en vooral betrouwbare verzendmogelijkheden.[121]

2.2.2. Van Almeloveen en de postvoorzieningen

Op tal van plaatsen geeft de briefwisseling van Van Almeloveen bijzonder gedetailleerde informatie over de dagelijkse ervaringen van een geleerde met de diverse postverbindingen. De oplossingen die van Almeloveen koos voor de verzending van zijn brieven laten zien hoe het in de praktijk met het postverkeer was gesteld en verklaren daarmee tevens waarom talloze geleerdenbrieven voor een zo groot gedeelte aan praktische, 'niet-geleerde' zaken zijn gewijd.

Wie een uitgebreide correspondentie voert, loopt vaker dan degene die slechts zo nu en dan een brief verstuurt, het risico dat brieven de plaats van bestemming niet bereiken. Van Almeloveen was zich goed bewust van de gevaren die zijn briefwisseling konden bedreigen. Maar naar hij zijn correspondent Fabricius liet weten, besefte hij ook zeer goed dat hij dat risico deelde met beroemde briefschrijvers, zoals de door hem bewonderde I. Casaubon, J.J. Scaliger, G.J. Vossius en vele anderen.[122] Correspondentie bleef een kwetsbare wijze van communiceren: de brengers van post waren vaak slordig en nalatig, zelfs de werknemers van de officiële postkantoren. Bovendien kon de post, vooral op langere afstanden, door anderen onderschept worden. Al deze — toch redelijk vaak voorkomende — praktijken waren zeer schadelijk voor een geregelde correspondentie.[123]

De grootste schade aan de handel en daarmee ook aan de postvoorzieningen werd wel toegebracht door de oorlogen die in het tijdvak waarin Van Almeloveen leefde bijna onafgebroken werden gevoerd en waarbij de Republiek bijna altijd betrokken was.[124]

---

[119] 6k12 f.211r-212v 19 maart 1693 aan Gargon: 'Quod scias me plurium amicorum quaesitis debere respondere et studiis etiam maxime necessariis incumbere, sic ut non ita prompte quam quidem deceret possim rescribere'; 6k13 f.294v 11 november 1696 aan Verduyn: 'In summis occupationibus familiariores amici soleant vel tantillum temporis detrahere nocti, vel ut ipsorum verbo utar, suffurari'.

[120] Ibid. f.210r-v 17 maart 1693 aan Van Dale: 'Sed nosti me distractum multis literarum commerciis, et paullo neglegentiorem'.

[121] 6k13 f.504r 29 april 1699 aan Van Dale: 'Sed haec mea iniqua fata sunt, quod tam amicis et doctis longe demovear a pectoribus. Fateor literarum commercium solatio esse quodammodo ac levamini, verum illud breve est neque ita solidum accedit quod non semper tempus suppetat, aut animus sit praesens, aut nautae ad manum, quamquam illi saepe imprudentem et imparatum subitanei instar imbris invadunt'.

[122] 5k9 f.113r-v 23 oktober 1690 aan Fabricius: 'At scripseris fortassis, verum, uti clarissimi Felleri, interierint in via, quod fatum literarum dolent viri summi Scaliger, Casaubonus, Vossius et innumeri alii, & porcul dubio et Tu, qui cum eruditis commercium literarum exercere soleas frequens'.

[123] 6k3 f.174r-175v 1 november 1688 van Henning: 'Non adeo commodam literarum ultro citro mittendarum patere viam, ita ut tabellariorum incuria propter ambages sint obnoxiae, aut facile ab invidis et infidis queant intercipi, qua nulla pestis capitalior commercia literarum turbavit'.

[124] Zie M. Ultee, 'Res publica litteraria and War'.

Zowel de postverbindingen met de Duitse Landen als die met Engeland hadden zwaar te lijden onder de oorlogstoestanden, waardoor het kon voorkomen dat brieven van geleerden in de ruwe handen van soldaten en ander rauw volk terechtkwamen en verloren gingen.[125] Vincent Placcius klaagde in 1691 al tegen Van Almeloveen dat bijna alle verkeer stil lag vanwege de oorlog, waarvan het einde nog lang niet in zicht was.[126] Thomas Smith hoopte op een snel einde van alle oorlogshandelingen, waardoor de post weer betrouwbaarder zou worden en allerlei voorzorgsmaatregelen niet meer nodig zouden zijn.[127] Op zee vormden kapers, vooral uit Duinkerken, nog een bijkomend gevaar voor de handel en de post, met name voor de pakketpost.[128]

Ten slotte was ook het weer vaak een storende factor voor het reizen in het algemeen en dus ook voor de post, zowel over land als over zee. Slecht weer maakte de wegen onbegaanbaar zodat de postiljons niet konden rijden en de wateren voor schippers onbevaarbaar waren.[129] In de winter hielden stormen schepen vaak wekenlang aan wal, waardoor correspondentie onmogelijk was of sterk werd vertraagd. Zo vertelde Smith in mei 1696 dat hij pas na drie maanden een geschenk van Van Almeloveen had ontvangen, omdat de zee door winterstormen en de gevaren van de oorlog eerder niet bevaarbaar was geweest voor de pakketboten.[130] Dat gold evenzeer voor post die over de Zuiderzee vervoerd moest worden, zoals de post van Harderwijk naar Holland. Ook daar kon de storm zo te keer gaan dat de schippers niet uit durfden te varen.[131]

2.2.2.1. Post in de Republiek

Voor zover dat valt na te gaan, maakte Van Almeloveen voor het postvervoer binnen de Republiek gebruik van de geregelde diensten van de postkantoren en de schipperspost. Deze laatste dienst had het voordeel dat ook pakjes, zoals boeken en geschriften, met de brieven meegestuurd konden worden. Zeker zo lang Van Almeloveen in Holland woonde, in Amsterdam of in Gouda, waren de schippersdiensten de beste postvoorzieningen. In Van Almeloveens correspondentie staat niet veel over deze postdiensten, afgezien van opmerkingen als 'De schipper bracht me je brief', 'De schipper staat al te wachten' of 'Deze brief overhandig ik zo snel mogelijk aan de schipper'.[132] Daarom zullen hier slechts en-

---

[125] 5k9 f.144r-146v 2 april 1691 aan Tollius: 'Dolendum namque foret summopere, si hisce bellicosis et minime tutis temporibus impii milites et indocti eruditos adeo in labores manus injicerent rapaces aut turpiter dilacerarent'.

[126] BSB f.235r-236v 6 januari 1691 van Placcius: 'Jacent nempe nunc nimis commercia nostra, bello, cujus proh dolor exitus necdum apparet, oppressa'.

[127] Ibid. f.395r-396v 7 juli 1693 van Smith: 'Quando autem licebit commercium literarum absque his ambagibus, absque periculo, quod subeunt mare infestum transpetituri, exercere? Hoc sane pro turbatissimo rerum statu in praesens magis sperandum quam exspectandum videtur. Indat misericors Deus bonam mentem Principibus et Rectoribus populorum, ut depositis odio ambitione reliquisque malesanis affectibus redintegrandae Christiani orbis paci tandem in commune consulant'.

[128] Lister2, f.78-79 30 april 1695 aan Lister: 'Rapacissimi piratae difficillimam reddunt occasionem mittendi ad Te ea quae velim'.

[129] 6k13 f.602v 26 november 1700 aan D'Outrein: 'Corrupto tempestatis hujusce saevae continuis imbribus itinere rarius ad vos eunt tabellarii'.

[130] BSB f.423r-424v 5 mei van Smith: 'Gratus non tam tempestatibus hybernis, naves in portu detinentibus, quam flagitiosis seculi moribus, qui funestissimum hoc bellum induxerunt, [...] interciso per mare infestum commercio, ut quovis tempore tuto navigare non liceat [...] munus tuum fere per tres menses [...] desideratum [...] accepi'.

[131] 6k13 f.463r 27 november 1698 aan E. Koolaart: 'Inopina eaque firmiore glacia vixdum liberatum, turbidus ac procellosus zephyrus adeo extulit [...] nostrum mare uti ei se committere non fuerint ausi nautae, quo evenit ut justo tempore evacuatum copiae cornu remittere non potuerimus'.

[132] 6k13 f.19r-v 12 maart 1695 aan Van Campen: 'Vix attulerat nauta tuum nomine meo inscriptum fasciculum.'; 1127, f.241r-242v 7 januari 1699 van Van Dale: 'Verum est, cur abrumpam, nunc nauta in limine exspectans'.

kele voorbeelden gegeven worden van de postverbindingen die door Van Almeloveen en zijn correspondenten werden gebruikt.

Een enkele keer gaf Van Almeloveen zelf aanwijzingen over het postverkeer naar zijn woonplaats. In 1692 gaf hij de Duitse student Behrens te Leiden het advies alle post maar aan de postbode, 'de post op der (sic) Goude', mee te geven, dan kwam het wel bij hem terecht. Van Almeloveen zou deze postbode, een schipper, in Leiden om post voor hem laten vragen.[133] Perizonius werd er in 1697 door Van Almeloveen nog op gewezen dat er twee diensten waren die vanuit Leiden Gouda aandeden: de schippers richting Utrecht voeren blijkbaar ook via Gouda.[134] De post tussen Gouda en Rotterdam werd ook meestal per schipperspost vervoerd. Pierre Bayle kreeg vaak instructies zijn brieven en boeken mee te geven aan de schippersdienst tussen Rotterdam en Gouda.[135]

Via Rotterdam kon ook post voor Zeeland verstuurd worden, hoewel er ook vanuit Amsterdam een dienst bestond, zo schreef Daniel Bongard uit Zeeland aan Van Almeloveen. Vanuit Rotterdam, waar ze hun ligplaats hadden bij de korenbeurs, gingen twee keer per week schepen naar Zeeland.[136] Op het centrale postkantoor van Middelburg werd de post dan verder verdeeld.[137] Beurzen waren vaker het verzamelpunt voor de postdiensten. Ook in Amsterdam kon de post naar Culemborg en omgeving daar worden afgegeven. Met deze wekelijkse postdienst kon Van Almeloveen corresponderen met Henning, die rond 1685 in Tiel woonde.[138] Post die 's zaterdags vanuit Utrecht verstuurd werd, kwam 's maandags aan in Tiel.[139]

Vanuit Harderwijk was het wat moeilijker om via geregelde postdiensten een briefwisseling te onderhouden. De universiteitsstad was van weinig belang voor de handel. Mede daardoor lag zij buiten bereik van de grote postroutes en was zij voor het contact met Holland vooral aangewezen op het vervoer over de Zuiderzee naar Amsterdam. In de winter kon contact vanwege de slechte weersomstandigheden dan ook wel eens weken achtereen onmogelijk zijn. Van Dale had in 1698 voor zijn correspondentie met Van Almeloveen een geschikte beurtschipper kunnen vinden: '[ik] vind [...] geen beter gelegentheid [...] als door de Bierschipper die ik geloof (als hem maar de moeyte lust hier komende my aan te spreken, of dat ik syn ordinare tyd circumcirca van komen en vertrekken weet) onse beste internuntius sal syn [tot het] bestellen van brieven; die doch onse onderlinge t' samenspraak sullen moeten syn'.[140] Deze schipper ging rechtstreeks van Haarlem naar Harderwijk, maar bij slecht weer was dit niet mogelijk en moest de post via Amsterdam verstuurd worden.[141] In de winter echter gingen ook bodes op Amsterdam niet vaker dan eenmaal per week omdat er dan ook minder handel was.[142]

---

[133] 6k12 f.76r-v, 7 januari 1692 aan Behrens.

[134] 6k13 f.372r 1 april aan Perizonius: 'Hunc [...] remittas per fidelem tabellarium, recta Goudam petentem, ne Trajectinis commissus nautis a recto tramite aberret inque manus injustas aut ignotas incidat'.

[135] 6k12 f.196r-v 10 januari 1693 aan Bayle: 'Tradas, ubi occasio per amicos non aderit, modo nautis, rogo ne diutius in itinere haereant'.

[136] 7A23 f.68r-69v 24 mei 1683 van D. Bongard.

[137] zie bijvoorbeeld ook 6k3 f.92r-v 24 juni 1686 van Coorn: post voor Coorn in Goes ging via Middelburg.

[138] 6k3 f.50r-v 23 mei 1685 van Henning.

[139] Ibid. f.45r-46v, 17 december 1685 van Henning; ibid. f.83r-v 18 februari 1686 van Henning.

[140] 1127 f.414r-417r 18 februari 1698 van Van Dale.

[141] 6k13 f.480r-v 7 februari 1699 aan Van Dale: 'Misi Amstelaedamo, defectu navium recta ad vos tendentium'.

[142] 6k14 f.104r-v 21 januari 1704 aan Verduyn: 'Praecipue tamen morae causa est raritas tabellariorum, hoc hyberno tempore vix semel tota in hebdomade ad Amstelaedamaeos excurrentium, defectu portandarum literarum seu potius mercium'.

Hoewel Van Almeloveen veelvuldig gebruik maakte van de diensten van de schippers, was hij er niet altijd zonder meer tevreden over. Het voornaamste bezwaar tegen de schipperspost was wel de traagheid waarmee het vervoer per schip gepaard ging, nog afgezien van de invloed van de weersgesteldheid. Bovendien behandelden de schippers de door geleerden verstuurde pakjes niet steeds met de vereiste zorgvuldigheid.[143] Er viel ook niet altijd even goed te rekenen op de komst van de schippers, zo blijkt uit een opmerking van Van Dale: 'Ik wenste wel dat het kon syn dat wij enige staat op de schippers haar komst of vertrek konden maken'.[144] Plotseling kon de schipper opduiken met de vraag of hij nog post mee kon nemen, maar het kon ook zijn dat hij op zijn komst liet wachten of dat hij te vroeg vertrok.[145]

2.2.2.2. Postdiensten naar het buitenland

Voor post naar correspondenten in de Duitse Landen maakte Van Almeloveen gewoonlijk eveneens gebruik van de vaste routes van de postdiensten. Zo meldde hij aan de student Behrens dat hij zijn brieven aan de arts en geleerde Meibom te Helmstedt al 'via de normale weg', dat wil zeggen met de post, had verstuurd voordat hij wist dat Behrens die ook wel mee had kunnen nemen.[146] De post voor Meibom werd waarschijnlijk door de postdienst op Hamburg verzorgd. In ieder geval diende hier de verzender tot Bremen de portokosten te betalen.[147]

Emmerich en Kleef waren naast Hamburg belangrijke wisselplaatsen voor de postdiensten. Van Almeloveen had daardoor een zeer goede verbinding met Van Beughem, die in Emmerich woonde; hij kon zijn post meteen meegeven aan de 'Coopmansbode' die reisde tussen Amsterdam en Emmerich.[148] Van Beughem stuurde echter ook wel eens brieven, meestal vergezeld door pakjes, met een beurtschipper mee, zoals in 1685, toen hij Van Almeloveen wat antiquiteiten opstuurde die deze na een bezoek niet zelf had kunnen meenemen.[149] Kleef en Emmerich waren tevens doorvoerplaatsen voor post die voor het oosten van de Duitse Landen en verderop gelegen streken bestemd was, terwijl de post naar Henning in Duisburg en Cellarius te Halle via Emmerich en Wesel vervoerd werd.[150] De postdiensten vroegen zowel van de verzender als de ontvanger een bijdrage in de portokosten, zo meldde Cellarius in 1703. Cellarius betaalde blijkbaar de post tot aan Wesel of Emmerich, waarna de post aan de postdiensten van de Republiek werd overgedragen. Deze vroegen bij aflevering van de post ook weer geld. Van Almeloveen diende omgekeerd zijn brieven tot Emmerich vooruit te frankeren.[151] De postdiensten scheidden

---

[143] 6k13 f.193v-194v 18 mei 1696 aan Gargon: 'Hesychium ubi ipse ad nos excurreris tibi tradam in manus, cum quod nautae diu haereant in via, tum quod saepius perdant aut male tractent curentque libros'.

[144] 1127 f.410r-411r april 1698 van Van Dale.

[145] 1127, f.247r-248v 5 mei 1699 van Van Dale: 'Plura addere voluissem sed sic ab inexspectato advenit nauta'; 6k12 f.155r-v 7 september 1692 aan Van Dale: 'Sed is fere tabellariorum mos, ut vel ante praefixum abeant tempus, vel fasciculos paullo negligenter curent, quod ipsis ob copiam saepe ignoscendum, dummodo postea bene'.

[146] 6k12 f.76r-v 7 januari 1692 aan Behrens: 'Ordinaria via, id est per postam ut vulgo dicitur'.

[147] BSB 27r-29v, 9 september 1691 van Meibom: 'Si ad me scribere volueris, cum subjecta inscriptione facere id poteris, sed non recte curabuntur, nisi Bremam usque portorium solveris'.

[148] 6k4 f.38r-v 21 juli 1683 van Van Beughem.

[149] Ibid. f.51r-52v, 15 juli 1685 van Van Beughem: 'Met de schipper brenger deeses wiens naam is Willem Floris en die op het Rokin omtrent de Beurs syn legplaets heeft en eerstdaegs wederom vertreckt geliefft te doen bestellen'.

[150] 6k3 f.198r-199v 24 februari 1693 van Henning: 'Nullam ego novi aliam viam, quam ut literas Clivos usque persoluto pretio curem. Sed qui inde ad Te Goudam veniant, non reperio'.

[151] BSB f.114r-115v 7 november van Cellarius: 'Litteras meas non possum longius immunes proferre quam Wesaliam vel Emmericum, ratione ita cursus publici exigente. Nec aliter agant qui cursibus apud vos profecti sunt. Tuis enim ultimis quibus *FR* adscripseras, aliena manu adnotatum erat *Franco Emmerick*. Hinc recta ad nos perferantur'.

blijkbaar zorgvuldig hun gebieden en daarmee ook de verdiensten. Vanaf Emmerich duurde het drie dagen voor de post in Halle arriveerde.[152] Het enige nadeel van deze verbinding bleef dat pakjes niet verstuurd konden worden.[153]

De verzending van brieven naar Engeland vertrouwde Van Almeloveen dikwijls toe aan vrienden in Rotterdam, die de brieven gemakkelijk bij het postkantoor dat de post op Engeland verzorgde konden afleveren. Via Pierre Bayle en hun gemeenschappelijke kennis Lufneu stuurde Van Almeloveen menig keer zijn brieven aan Thomas Smith en andere Engelse correspondenten. Bayle of Lufneu hoefden slechts te zorgen dat Van Almeloveens brieven voor het vertrek van de pakketboot op het postkantoor waren afgeleverd.[154] Ook deze postdienst had echter het nadeel dat pakjes niet goed verstuurd konden worden. Bovendien was de Engelse post zeer nauwgezet wat de portokosten betrof: wanneer de beambten maar vermoedden dat er bij een brief een andere ingesloten was, vroegen zij de dubbele portokosten.[155]

2.2.2.3. Alternatieve verzendmogelijkheden

Vooral omdat er met de meeste postdiensten geen pakjes meegestuurd konden worden, maar ook vanwege de (vermeende) onbetrouwbaarheid van de bodes en de door oorlogsgeweld en bandieterij onveilige wegen maakte Van Almeloveen voor de verzending van zijn post graag gebruik van de diensten van vrienden en kennissen. Met deze vriendendiensten spaarde hij hoge portokosten en kon hij er tegelijkertijd geruster op zijn dat zijn brieven zorgvuldig behandeld zouden worden; het was bovendien gemakkelijker om achteraf navraag te doen. Voor heel wat brieven met of zonder bijgevoegd pakket traden kennissen en studenten als postbode op.

Post binnen de Republiek gaf Van Almeloveen graag mee aan vrienden en bekenden die op reis waren voor privé-zaken of voor hun studie of werk en die hem een bezoek brachten. Toen zijn stadsgenoot Jean Frescarode in 1696 naar Rotterdam ging, kon hij hem dan ook gemakkelijk een brief meegeven voor Pierre Bayle. Frescarode was overigens wel vaker bereid om post of pakjes mee te nemen.[156] Familieleden van de adressaat waren dikwijls nog betrouwbaardere postbodes. Zo kon Van Almeloveen in 1701 een brief aan Van Vechoven afgeven bij diens oom in Utrecht en gaf hij de kleinzoon van de Amsterdamse chirurgijn Verduyn een brief voor diens grootvader mee.[157] Van Almeloveen vroeg

---

[152] Ibid. f.111r-v 28 januari 1703 van Cellarius: 'Si quid rescribere voles, cura Emmericum perferatur: inde triduo accipiam: & nos eo usque litteras mittimus in Bataviam ferendas, ultra portorium non accipit noster cursus publici magister'.

[153] 6k14 f.15r-v 14 september 1704 aan Cellarius: 'Hunc (sc.librum) si desideraris non differam quam maturrime ad Te mittere, modo tutum nanciscar iter, major enim est quam publico cursori possit committi'. Zie ook BSB f.84r-85v 15 juli 1696 van Carpzov.

[154] 6k13 f.61r 8 juli 1695 aan Bayle: 'Facio id nunc eo maturius, ut captem una occasionem tua cura hasce in Angliam ad Thomam Smithium mittendi. Non est tamen quod de iis sis sollicitus, suffecerit si per famulum vestrum ad Tabellarium publicum hac vespera discessurum jubeas deferri'. Zie ook ibid. f.29r 15 april 1695 aan Lufneu: 'Ni grave sit cures hanc epistolam ad Tabellarium Anglicum deferri'.

[155] Smith46, 51-52 17 december 1694 aan Smith: 'Non audeo toties te naulo et curandi molestia onerare. Dicunt enim mercatores nostri, tabellarios vestros, ubi odorarint epistolam unam alteri inclusam, duplex portorium exigere'. Zie ook 6k13 f.187r-188v 20 april 1696 aan Edward Bernard: 'Ferunt vos in Anglia literarum vectigal persolvere si quid literis inclusum animadvertant tabellarii'.

[156] Ibid. f.189v 1 mei aan Bayle: 'Rotteraedamum excurrenti amico d. Frescarode, cujus fidei nuper commiseram fasciculum, [...] non potui non hanc tibi tradendam dare'.

[157] Ibid. f.608r-609r 31 januari 1701 aan Van Vechoven: 'Ante mensem perpaucissimos dies apud patruum tuum [...] Ultrajecti commorans literas ad Te mittendas ei reliqui'. 6k14 f.216v 16 juli 1707 aan Verduyn: 'Ne prorsus vacuus a me discederet tuus nepotulus hocce epistolium Laconicum ei dedi'.

zijn correspondenten zelf ook regelmatig om hun brieven aan de zorgen van vrienden toe te vertrouwen.[158] Tenslotte kon Van Almeloveen, vooral sinds zijn aanstelling in Harderwijk, gebruik maken van de diensten van zijn studenten, die dikwijls heen en weer reisden tussen hun ouderlijk huis en de universiteitsstad. In 1701 kon hij daarom een brief aan de Friese bibliothecaris Guthberleth meegeven aan zijn student Alstorph, die op weg was naar zijn ouderlijk huis in Groningen.[159] Vele studenten brachten ook vanuit hun woonplaats brieven voor Van Almeloveen mee van stadsgenoten of konden die voor Van Almeloveen bezorgen, zoals in het geval van de predikant Jacob Gallaeus uit Kampen.[160]

Een veelvoorkomende procedure was ook de verzending van meerdere brieven tegelijk in een pakket. De adressaat diende dan voor de verdere verzending van de ingesloten brieven te zorgen, per postdienst of via anderen. Het briefcontact tussen Van Dale en Cuper werd steeds op deze wijze door Van Almeloveen verzorgd en ook aan anderen bewees hij dergelijke diensten.[161] Maar Van Almeloveen zelf ging ook vaak zo te werk. Zo zond hij in 1699 een brief aan Van Vechoven met zijn brief aan D'Outrein mee en stuurde hij aan Van Dale in 1703 een brief voor Perizonius.[162]

Voor pakketten van enige omvang, vooral met boeken, vertrouwde Van Almeloveen op de diensten van boekhandelaren, die vaak handelscontacten met diverse steden in Europa hadden. Vooral de Van Waesberges en zijn neef Joannes Wolters te Amsterdam en Reinier Leers in Rotterdam waren Van Almeloveen vaak van nut bij zijn correspondentie.[163] Hij liet zijn post ook vaak bij bekende boekhandelaren bezorgen, die deze dan naar hem doorstuurden, als hij hem tenminste zelf niet kwam afhalen.[164] Gedurende de periode dat hij in Gouda woonde liet hij zijn post bij de Goudse boekdrukker Justus van der Hoeve brengen[165], maar toen hij naar Harderwijk verhuisde, liet hij zijn post weer aankomen in Amsterdam.[166] Als het Engelse correspondenten betrof liet hij hen soms de post ook wel adresseren aan Leers in Rotterdam. De boekhandelaren stuurden de brieven door naar Harderwijk. Het was voor velen gewoon om post niet rechtstreeks aan een correspondent te sturen, maar aan een boekhandelaar ter plaatse, bij wie de post kon worden opgehaald. De post kon dan per postdienst verstuurd worden aan deze boekverkoper, of via de boekhandelaren uit de woonplaats van de afzender worden verzonden, die vaak handelscontacten met

---

[158] 6k13 f.250r-v 12 september 1696 aan Bongard: 'Quaeso committe amicorum Rotteraedamensium fidei ad me curandas tuas literas'.

[159] Ibid. f.644r-v 8 juli 1701 aan Guthberleth: 'Patriam Groningam petenti Alstorphio juveni studioso et erudito, cum vestras aedes transire deberet, lubens hasce ad Te perferendas commisi'.

[160] 6k14 f.228v 31 oktober 1707 aan Gallaeus: 'Redeuntibus domum vestris municipibus haec paucula, ne vacui discederent, tradidi'.

[161] Zie bijvoorbeeld 6k10 f.9 18 juni 1699 van Cuper: 'Litteras, quas vides, ad doctissimum virum Ant. van Dalen quaeso curare diligenter velis'. en KB 72 G 29, 28, 20 november 1702 aan Cuper: 'Misit ante pauculos dies ad me doctissimus van Dalen hasce ad TE probe curandas'.

[162] 6k13 f.514r 13 mei 1699 aan D'Outrein, 6k14 f.68r-v 17 maart 1703 aan Van Dale.

[163] Zie voor de rol van Leers bij de verzending en ontvangst van boeken en brieven O.S. Lankhorst, *Reinier Leers (1654-1714). Uitgever en boekverkoper te Rotterdam*, Amsterdam/Maarssen 1983, 125.

[164] 6k12 f.361r 8 september 1694 aan Van Dale: 'Literas itaque tuas deferri curato ad Waesbergium bibliopolam Amstelaedamensem, habitantem op twater by de koorn-beurs, quem ego crastino die hora undecima adibo'. 6k13 f.291r-v, 9 november 1696 aan Mayer: 'Significo me fideliter accepturum vestras, si ad Waesbergium vel Wolters, cognatos meos, Bibliopolas Amstelaedamos miseris. Etiam, si ad Boomium vel Wetstenium, nam et illi me norunt'.

[165] Zie bijvoorbeeld BSB f.129r-130r juni 1687 van Thomasius, geadresseerd aan : Justus van der Hoeve, boekdrukker wonende op de Peperstraat tot Gouda.

[166] Smith46, 103-106, 24 mei 1697 aan Smith: 'Litterarum inscriptio sit: à Monsieur Monsr. Joan Jansson a Waesberge Marchand libraire à Amsterdam pour faire tenir à Monsr. Monsr. d' Almeloveen à Hardwijk', en 6k14 f.214r-215r aan Battely: 'Ne iterum aberrent tuae literae inscribe à Monsr.Monsr. Jean Wolters Marchand libraire à Amsterdam pour faire tenir à Monr. d'Almeloveen à Harderwijk'.

boekdrukkers en uitgevers in verschillende steden hadden.[167] Van Almeloveen moest zijn correspondenten er soms op wijzen dat ook de adressering van de brief in duidelijk schrift genoteerd diende te worden. In 1696 merkt hij in een brief aan de Duitser Hannemann op dat deze zijn laatste brief zo haastig had geadresseerd dat alleen een ervaren Duitse lezer er nog iets uit zou kunnen opmaken.[168] Een opmerking in een brief van Van Almeloveen uit 1710 lijkt erop te wijzen dat de diensten van de boekhandelaren niet altijd gratis waren. Van Almeloveen had bij de Van Waesberges voor twee monniken uit Putten enkele boeken besteld en reeds ontvangen. In de brief aan deze twee schrijft hij dat bij de prijs voor de boeken nog vijf stuivers extra komen voor het vervoer van het pakket.[169]

Voor de postverbindingen met de Duitse Landen waren Van Almeloveens connecties met de uitgeverswereld, met name met de Van Waesberges, zeer belangrijk. De Van Waesberges hadden nog een filiaal in Gdansk, waar dus ook regelmatig handelswaar naar toe moest. Van Almeloveen kon zijn post en pakketten vaak meegeven aan een dergelijk handelskonvooi. Bovendien kon hij profiteren van de handelsreizen die jaarlijks werden gemaakt door de Hollandse boekhandelaren naar de boekenmarkten van Leipzig en Frankfurt, met name voor het versturen van pakjes.[170]

Op deze wijze kon Van Almeloveen ook contact onderhouden met F.B. Carpzov te Leipzig, die zeer belangrijk was voor zijn correspondentie met geleerden in de Duitse Landen. Gewoonlijk stuurde Van Almeloveen zijn brieven via Hollandse boekhandelaren aan Carpzov, soms met Leipzigse boekhandelaren als tussenpersonen. Carpzov, die als redactielid van het Leipzigse geleerdentijdschrift *Acta Eruditorum* zeer veel relaties en correspondenten had, zorgde er dan voor dat Van Almeloveens brieven op de plaats van bestemming kwamen, bijvoorbeeld bij Gryphius in het huidige Wrocław, of bij Cellarius in Halle.[171] Van Almeloveen was Carpzov dan ook zeer dankbaar en meende dat deze 'geboren was om de letteren te bevorderen' — natuurlijk met name vanwege zijn hulp bij de postvoorzieningen.[172] Na de dood van Carpzov verliep de correspondentie met Cellarius dan ook veel moeilijker.[173]

---

[167] Zie bijvoorbeeld de aanwijzing die Van Almeloveen aan Pitiscus geeft die post aan Petrus Deinoot wil sturen in 1696 (6k13 f.253r). Van Almeloveen geeft Deinoots adres maar zegt erbij: 'Autor Tibi essem ut exemplar illud committeres curae Van de Water aut Halmae qui commode possunt mittere ad d. Rabum, familiarem ejus amicum, aut typographum van der Slaart, quo securius novi nihil, nisi malis ad me, qui brevi ad ipsum sum invisurus'.

[168] 6k13 f.272r-v 12 oktober 1696 aan Hannemann: 'Fateor primis tuis aliam adjeceras ad mercatorem Amstelaedamemsem inscriptionem, verum illa festinanti adeo exarata erat calamo ut ne Germani Germanissimi potuerint eam sine haesitatione dilucide exponere'.

[169] 6k14 f.435r 15 november aan Molitor en Knipschild: 'En literas quas nudius tertius una cum librorum fasciculo, ad vos mittendas Amstelaedamo a cognatis Waesbergiis accepi. [...] Ubi Waesbergiis nummos solveritis, oportet pro naulo addatis quinque stuferos'.

[170] 6k13 f.176r-v 20 maart 1696 aan D.G. Moller: 'Francofurtenses nundinas petentibus bibliopolis cum occasio satis esset commoda, ad Te deferendum dedi fasciculum'.

[171] Ibid. f.76r, 25 juli 1695 aan De Vries: 'In mittendis meis Wratislaviam (aan Gryphius) usus sum opera Bibliopolarum, aut potius amici Carpzovii senatoris Lipsiensium, quam lubentes praestabunt cognati Waesbergius, Wolters aut Wetstenius Amstelaedamenses'; 6k13 f.90v 26 augustus 1695 aan Carpzov: 'Ad Cellarium itaque & ad Gryphium [...] deferri has rogo cures'. Zie voor Carpzovs rol in de contacten tussen geleerden uit de Republiek en de *Acta Eruditorum* A.H. Laeven, *The 'Acta Eruditorum'*, 150 en vooral 160 en verder.

[172] 6k13 f.79r 17 augustus 1695 aan Sypestein: 'Proxima hebdomada [...] mihi misit (sc. een boek) amplissimus ille Lipsiensis senator Carpzovius, juvandis unice, quantum indies experiuntur mecum omnes amici, uti & viri docti, literis natus'.

[173] Ibid. f.572r 4 mei 1700 aan Cellarius: 'Tuae politissimae literae, quibus [...] meas si reponere auderem, amisso maximo reip. literariae damno summo viro F.B. Carpzovio, amico communi, tabellariis uterer publicis, saltem opera bibliopolarum, quorum lenta, uti scis admodum sunt negotia'.

Behalve boekhandelaren namen ook andere kooplieden wel eens post en pakketten mee of zij lieten toe dat post aan hun handelswaar werd toegevoegd. Zo stelde Van Almeloveen aan Gottfried Thomasius voor om de post mee te sturen met de handelswaar van twee kooplui uit diens woonplaats Neurenberg, Werrenberger en Gyger, die toevallig zakenrelaties waren van de Amsterdamse koopman Block. Deze Block woonde weer in het huis van de familie Van Waesberge, zodat Van Almeloveen de post gemakkelijk in ontvangst kon nemen.[174] Net als van zakenrelaties werd ook van familierelaties dankbaar gebruik gemaakt: Van Almeloveen kon zijn post aan Harder in Basel meesturen met de post van de Amsterdamse drukker Wetstein, wiens broer hoogleraar was in Basel.[175]

Door veel van Van Almeloveens Duitse correspondenten werd de post echter meegegeven aan studenten op reis naar de Republiek. Van Almeloveen was daar niet onverdeeld gelukkig mee, want de studenten namen vaak de tijd voor hun reis, zodat het lang duurde voor hij de post ontving. Het kwam ook zeer vaak voor dat hij niets kreeg of dat brieven niet persoonlijk werden afgegeven, maar doorgestuurd.[176] Toen Van Almeloveen in 1700 weer eens merkte dat post die hem door D.G. Moller via enkele studenten was gestuurd niet was aangekomen, vroeg hij dan ook of de studenten, eenmaal aangekomen in de Republiek, de brieven maar gewoon per schipper wilden doorsturen. Liever betaalde hij de portokosten dan van de brieven van Moller verstoken te blijven.[177] Aan het eind van zijn leven raadde Van Almeloveen zijn correspondent Weis zelfs met klem af om nog ooit te vertrouwen op de diensten van studenten; hij zelf had te veel brieven van Duitse vrienden nooit ontvangen in zijn leven. Weis kon daarom maar beter zijn post via de boekhandelaren versturen die jaarlijks de boekenmarkten in Leipzig en Frankfurt kwamen bezoeken.[178] Al eerder had Van Almeloveen aan anderen het advies gegeven om de post maar liever aan de postdiensten mee te geven, hij zou met liefde de portokosten betalen.[179]

Zo had elk type postvervoer zijn voor- en nadelen. De postdiensten waren vooral voor het brievenvervoer zeer geschikt omdat ze regelmatige diensten verzorgden, maar dat was duur.[180] Post en met name pakjes met boeken konden veilig meegegeven worden aan boekhandelaren en andere kooplui, maar deze wijze van postvervoer was niet altijd even

---

[174] 6k12 f.320r-321v 25 mei 1694 aan Thomasius: 'Nunc igitur quaere Werrenberger aut Gyger, homines longe [...] notiores, et ex illis quaeritato num quaedam fabrilia habeant mittenda ad Adrianum Block mercatorem Amstelaedamensem, nostra in domo habitantem, et iis adde quae ad me parata habes'.

[175] Ibid. f 314r-v 1 april 1694 aan Harder: 'Per Wetstenium Amstelaedamum typographum [...] si quid velimus ad invicem mittere poterimus spero, quippe qui multoties ad fratrem suum, apud vos Prof. dignissimum, mittit fasciculos, atque ille in Bataviam'.

[176] 6k13 f.95r-v 1 oktober 1695 aan D.G. Moller: 'Gratulor nunc mihi ex tam multis discipulis, ac studiosis tuis unum fidelem Te nactum Evhardum Huberum, quamquam & ipsum non viderim hactenus nam Amstelaedamo ad me mitti curavit fasciculum'.

[177] Ibid. f.605r 9 december aan D.G. Moller: 'In ea (epistola) scribis Te per Hofmannum Wernerum et Sauerium juvenes doctissimos ad me dedisse literas, quibus juste conquereris nihil a me responsum. Fateor, sed scias velim me horum nullum, nec literas vidisse, quare velim culpam in eos transferes [...] sane si nos praesentia dignos non arbitrentur vellem literas nautis traderent curandas, lubens naulo eas redemerim'.

[178] 6k14 f.494r-v 20 februari 1712 aan Weis: 'Abominor, [...] eorum detestandam negligentiam, qui totiens mihi Germanorum amicorum, apud quos fui aliquo saltem in honore & pretio, subtraxerint missas amicitiae tesseras. [...] ut, si aliquando habeas mecum communicandum, non infidis, in hisce saltem committas studiosis, sed potius bibliopolis, et ante alios affinitate mihi junctis, Nundinas Francofurtenses, Lipsiensesque adeuntibus.'.

[179] 5k9 142r-144r 1 april 1691 aan Morhof: 'Neque de illo studioso neque literis vestris [...] ne verbum unquam quidem inaudivissem [...] Malim itaque, [...] persolvere portorium publico tabellario de post dicto, quam ut audiam videamque interire pretiosissimos illos Thesauros, nisi tutius putes per typographos bibliopolasve mittere'.

[180] 6k12 f.336r-337r 10 juli 1694 aan Reiske: 'Utamur itaque via et tabellario publicis, licet sumptuosioribus'.

snel.[181] Het enige voordeel van postvervoer door studenten was dat er geen kosten aan verbonden waren. De nadelen overvleugelden echter dit kleine voordeel, omdat studenten zeer onbetrouwbaar en laks waren, waar het de hun toevertrouwde brieven betrof.

Wanneer Van Almeloveen zijn brieven naar Engeland niet per gewone post verstuurde, maakte hij meestal gebruik van de diensten van met hem bevriende boekhandelaren en met name van Reinier Leers, die goede handelsconnecties in Londen bezat, onder andere met de boekverkoper Samuel Smith. Van Almeloveen bracht meestal zijn post bij Leers, die de brieven en pakjes dan weer met zijn overige waar meegaf aan een schipper, die zijn lading in Engeland loste en verder liet bezorgen aan de Londense boekhandelaar met wie Leers in contact stond. Van Almeloveens Engelse correspondenten konden omgekeerd hun post voor Van Almeloveen bij de Londense boekhandel bezorgen. Vooral voor het versturen van boeken en andere pakjes genoten de boekhandelaren en andere kooplieden de voorkeur boven de gewone postdienst, losse brieven kwamen echter veel sneller aan via de post.[182]

Van Almeloveen moest echter ervaren dat de schepen met de handelswaar van Leers net zomin als andere handelsschepen of de pakketboten van de postdienst waren gevrijwaard van de gevaren die de scheepvaart met zich meebracht. Op verzoek van Thomas Smith had hij in 1694 diens boek over de zeven kerken van Azië door Halma te Utrecht laten uitgeven.[183] Eind 1694 was het boek gereed en Van Almeloveen stuurde via Leers een paar exemplaren aan de auteur. Leers had de boeken aan een schipper meegegeven die ze bij een Londense boekhandel, Calloué, zou afgeven, waar Smith ze kon komen ophalen. Toen de boeken in het voorjaar van 1695 nog steeds niet waren gearriveerd, zette Smith Van Almeloveen ertoe aan toch eens navraag te doen bij Leers, wat er met de zending gebeurd was; hij had geruchten over kapers gehoord. Het gerucht bleek helaas bewaarheid, schreef Van Almeloveen op 8 juli 1695. Het konvooi waarbij het schip met de boeken van Leers hoorde, was eerst uitgevaren, maar was bij het zien van Duinkerker piraten weer teruggekeerd om een veiliger gelegenheid af te wachten. Toen zij echter voor de tweede maal uitvoeren, was er geen ontsnapping meer mogelijk geweest. Een deel van de lading had Leers aan een andere schipper meegegeven, die misschien wat meer geluk had gehad. Of ook de boeken van Smith daarbij waren, wist Leers echter niet aan Van Almeloveen te vertellen.[184]

Omdat Smith toch graag een exemplaar van zijn eigen boek wilde hebben, besloot Van Almeloveen geen risico te nemen en nog drie exemplaren te sturen, op drie verschillende manieren: één exemplaar gaf hij aan de Utrechtse boekhandelaar Van de Water, die vaak Engelsen op bezoek kreeg die post mee konden nemen naar hun vaderland, één

---

[181] 6k12 f.197v 11 januari 1693 aan D.G. Moller: 'Viam commercii literarum exercendi novi non aliam quam publicam vulgo de post, aut lentior et tardior per bibliopolas'.

[182] BSB f.401r-402v, 29 september 1694 van Smith: 'Commercium hoc literarum sequentius et facilius reciprocabitur, si quispiam mercator, [...] repertus esset, cujus opera in transmittendis fasciculis uti possemus; nam quid ad simplices literas spectat, nulla aut expeditior aut securior eas mittendi [...] per Postam, uti vocant, ratio ineunda est'.

[183] Thomas Smith, *Septem Asiae Ecclesiarum et Constantinopoleos Notitia*. Utrecht 1694.

[184] Zie de correspondentie tussen Van Almeloveen en Smith in 1694 en 1695, met name BSB f.412r-413v 32 april 1695 van Smith en Smith46, 61-64 8 juli 1695 aan Smith: 'Is (sc.Leers) super eo a me rogatus, respondit se prorsus nescire quid illi acciderit. Esse, si verum fateretur, ea in opinione, ut rapaces Galli piratae abstulerint atque Duynkerkam, unde repeti nequit, apportarint. Ajebat enim se intellexisse fascem aliquem majorem eo abductum, incertum vero se num illi meum adjecisset. Verum est quod scripsisti, antea nautam illum, visis piratis, in portum rediisse, ast postea cum de novo iter susciperet non potuit eorum manus [...] effugere. Altum petiit eodem tempore etiam alius navita cui quoque sarcinam dederat satis magnam'. Zie voor Leers' handelscontacten in Engeland O.S. Lankhorst, *Reinier Leers (1654-1714)*. 97vv.

stuurde hij naar Pierre Bayle, die ook vaak Engelse gasten had en wel vaker voor Van Almeloveen de post voor Engeland verzorgde,[185] en het laatste exemplaar gaf hij aan Leers die nog een poging wilde wagen een pakket naar Engeland te sturen.[186] Op 30 september kon Smith tenslotte melden dat hij twee exemplaren had ontvangen: één van een Schotse student uit Utrecht, die waarschijnlijk bij Van de Water was geweest, en één van de boekhandelaar Calloué, via Leers.[187]

In zijn brieven aan Engelsen moppert Van Almeloveen echter vaker over de boekhandelaren en schippers dan over de kapers. Hoewel de geleerden de grootste afnemers van boeken zijn, behandelen boekhandelaren hun post traag en slordig, omdat dat hun geen winst oplevert.[188] De ervaringen met de boeken van Smith en ook het verlies van waardevol materiaal over de Casauboni dat hem door Edward Bernard gestuurd was en onderweg verloren was gegaan, versterkten alleen nog maar zijn wantrouwen ten aanzien van deze wijze van postvervoer.[189] Daarom zocht Van Almeloveen ook voortdurend naar andere tussenpersonen die hem behulpzaam konden zijn bij zijn correspondentie met Engelse geleerden.

Smith en Van Almeloveen zochten voor hun correspondentie naar een koopman, Engels of Nederlands, die contacten had aan beide zijden van het Kanaal, zodat regelmatig vervoer van brieven en pakjes mogelijk was.[190] Na het fiasco met de boeken van Smith drong ook Van Almeloveen er nog eens extra op aan een betrouwbare schipper te zoeken, liefst een Engelsman, want in de Nederlandse schippers had hij niet veel vertrouwen.[191] Smith vond al gauw een schipper die op Rotterdam voer, James Wilson, zodat beide geleerden even hoopten een vaste verbinding te hebben. Helaas moet deze laatste maar korte tijd zijn diensten verleend hebben, waarschijnlijk omdat Van Almeloveen hem niet meer kon vinden in Rotterdam. Na 1695 staat in de correspondentie tussen Van Almeloveen en Smith niets meer over deze man vermeld.[192]

Behalve boekhandelaren waren eigenlijk alle kooplui met handelscontacten in Engeland potentiële postbezorgers. In 1710 wees Van Almeloveen zijn correspondent, de arts Martin Lister, op de verschillende mogelijkheden. Lister kon zijn post in Londen sturen aan de boekhandel van David Mortier, die handelde met de Van Waesberges, maar hij kon zijn brieven ook afgeven bij de Nederlandse garen-/lakenkooplui Insens en Slagregen of Permijn van Vliet die toevallig Antonius van Dales zoon Michael als handelspartner in Haarlem hadden.[193]

---

[185] Zie ook H.H.M. van Lieshout, *Van boek tot bibliotheek*. 143-144 en vooral 148.

[186] 6k13 f.74v 24 juli 1695 aan Smith; Smith46, 65 14 augustus aan dezelfde; ibid. 67-68 19 augustus aan dezelfde.

[187] BSB f.405r-406v 30 september 1695 van Smith.

[188] 6k13 f.31v 14 april 1695 aan Edward Bernard: 'Bibliopolae lentissimum hominum genus fere nostra solent negligere quia parum adferunt lucri. Male sit illis quod eruditos, a quibus suas merces solent emendicare, usque adeo vexent'.

[189] UvA I Al. f.15 22 juli 1695 aan Sypestein: 'Nuper Galli piratae abstulere, quantum colligere possum, aut saltem bibliopolarum incuria periere leipsana quaedam Isaaci Casauboni dono mihi missa a clar. Bernardo Oxoniensi'.

[190] BSB f.401r-402v, 29 september 1694 van Smith: 'Si quispiam mercator, aut Anglus aut Belga, in urbe [...] degens repertus esset, cujus opera in transmittendis fasciculis uti possemus'.

[191] Smith46 f.69-72 8 oktober 1695 aan Smith.

[192] 6k13 f.111r-v 4 november 1695 aan Smith: 'Si James Wilson, nauta ille fidelis prae multis saepius inter Angliam Bataviamque meat atque remeat, possumus certe, quantum sum expertus, tuto ei nostra committere'. Smith46, 173, 15 december aan dezelfde: 'Sancte Tibi affirmo, me Leersium non modo sed alios rogasse, ut vellent in ejus hospitium inquirere, ut eius curae potuissem alia committere, verum nullus id potuit deprehendere, quare vehementer Te rogo ut, si aliquando ad nos recurrat, illum ores velit domum atque plateam in qua degit Rotteraedami indicare ut sic ambo commoda illa ac certa via possimus uti'.

[193] 6k14 f.359r-v 18 september 1710 aan Lister.

Maar er waren nog andere mogelijkheden. Zowel Van Almeloveen als zijn Engelse correspondenten gaven dikwijls brieven mee aan reizigers die het Kanaal overstaken. Zo maakte Smith regelmatig gebruik van de diensten van jonge studenten die met hun gouverneur naar het vasteland gingen voor hun 'Grand Tour'.[194] Van Almeloveen kon eveneens profiteren van de reislust van studenten, zoals in 1695 toen hij het boek van Smith uiteindelijk via een Schotse student op thuisreis meegaf. In 1696 had hij de gelegenheid zijn post persoonlijk aan een student mee te geven. Gabriel Wagenseil, de broer van Sibylla Wagenseil, de vrouw van zijn correspondent D.G. Moller, was voor een studiereis naar Holland en Engeland vertrokken. Moller had Van Almeloveen, die immers zoveel kennissen in Engeland had, om aanbevelingen voor zijn zwager gevraagd. Van Almeloveen was van harte bereid die te geven, maar bedacht dat de jonge Gabriel ook wel een goede postbode zou zijn. Meer dan zijn eigen aanbevelingsbrieven nam de student echter niet mee, omdat hij plotseling haast had gekregen en ijlings was vertrokken.[195]

Tezelfdertijd waren er nog meer reizigers die op het punt stonden naar Engeland te vertrekken, zoals Edward Bernard, die enkele weken in de Republiek was geweest. Aan hem wilde Van Almeloveen graag brieven voor Smith en Richard Parker meegeven. Het was dus belangrijk te weten wanneer Bernard weer zou vertrekken.[196] Maar ook Cornelius van Coorn, een predikant van de Nederduitse kerk in Sandwich, was bij Van Almeloveen geweest en wilde wel wat brieven meenemen.[197] In dit geval was Coorn dus zelf bij Van Almeloveen langsgekomen, maar vaker kwam het voor dat Van Almeloveen zijn kennissen, en dan speciaal Bayle, vroeg of zij iemand kenden die voor hem brieven en pakjes kon meenemen naar Engeland. Met name Bayle wist vaak wel iemand te vinden; anders stuurde hij Van Almeloveens post door naar Leers of het postkantoor. Geen wonder dat Van Almeloveen veel van zijn Engelse post via hem stuurde.[198]

Tenslotte was het alweer Smith die nog een andere mogelijkheid vond: de hulp van diplomaten. Smith was overigens voor Van Almeloveen in Engeland net zo'n centrale figuur voor de postvoorzieningen als Carpzov dat was in de Duitse Landen. De meeste brieven aan zijn Engelse correspondenten stuurde Van Almeloveen via Smith. Het was in de meeste gevallen ook Smith die Van Almeloveen met de anderen in contact had gebracht. In 1697 kon Smith zijn brieven en een pakje meegeven aan enkele diplomaten, onder wie John Chamberlayn, die naar Holland zouden vertrekken voor de vredesonderhandelingen te Rijswijk.[199] Overigens bestond er ook een speciale 'valise diplomatique', maar voor zover bekend hebben Van Almeloveen en zijn correspondenten daar nooit gebruik van gemaakt. Blijkbaar was het gebruik van deze diplomatieke postdienst alleen

---

[194] BSB f.394r-v 10 november 1692 van Smith; ibid. f.f.436r-437v 5 maart 1694 van Smith.

[195] 6k13 f.287v 30 oktober 1696 aan Battely: 'Pararem nuper ad Te literas doct. Wagenseili curae committendas, verum is praeter opinionem maturiore discessu ad vos abiit, meas aut negligens, aut promissi prorsus immemor. Nunc alias conscribillare datur occasio'.

[196] KH, Ny Kgl. 1675, 21 oktober 1696 aan Edward Bernard: 'Ni grave molestumque sit nimium, communicato mecum quando sis Hollandiam relicturus, cum ut in tempore parem epistolam ad clar. Smithium, & rever. Parkerum, tum scribam d. Coorn, ministro Ecclesiae Belgicae in Sandwich, qui nihil aeque desiderat ac tuo ornatus consortio Angliam seu domesticos petere lares'. 6k13 f.287r 25 oktober 1696 aan E. Bernard: 'Fasciculos literasque rogo, nisi grave sit, bene cures & illorum quae Te rogavi coram redux aliquando recordere ut studia nostra tuis auxiliis resurgant meliora nitidioraque'.

[197] 6k13 f.287v 30 oktober 1696 aan Battely; KH Nykgl. 1675 21 oktober 1696 aan E. Bernard.

[198] 6k13 f.71r 18 juli 1695 aan Bayle: 'Gratias tibi ago maximas quod meae ad Smithium epistolae curam habueris, quaeso, simili in causa mea liberrime utere opera. Si auderem, rogarem velles mihi indicare ubi amicum Angliam prosequiturum inveneris per quem [...] possem libellum ad Smithium cujus omnia ejus libri exemplaria, uti & mea munuscula abstulere rapacissimi piratae [mittere]'.

[199] Smith46, f.103-106, 24 mei 1697 aan Smith; 6k13 f.391r 12 juni 1697 aan Chamberlayn.

weggelegd voor geleerden die hoger in de hiërarchie van de Republiek der Letteren stonden dan Van Almeloveen en daardoor ook meer connecties hadden in de wereld van de diplomatie.

Van Almeloveen heeft maar weinig correspondenten in Frankrijk gehad en hij wisselde met zijn Franse relaties ook maar weinig brieven. Vermoedelijk maakte Van Almeloveen de enkele keer dat hij een brief naar Frankrijk stuurde, gebruik van de postdienst op Antwerpen, maar daar vermeldt hij zelf in zijn brieven niets over. Wel worden regelmatig boekhandelaren genoemd als postadres of postbezorgers. Reinier Leers nam in 1694 zelfs brieven van Van Almeloveen mee op zijn handelsreis naar Parijs. Zo kon Van Almeloveen gemakkelijk corresponderen met Huet.[200] Wanneer Leers niet zelf op reis ging, kon Van Almeloveen wel diens handelscontacten gebruiken en post meesturen met boekenzendingen naar Leers' relatie in Parijs, de boekhandelaar Anisson. In 1693 stelde Van Almeloveen Huet voor om eveneens deze boekhandelaren te gebruiken voor hun correspondentie.[201]

Of Van Almeloveen ooit brieven meegaf aan reizigers, is niet bekend. Voor zijn correspondentie met Fransen maakte hij wel veelvuldig gebruik van intermediairs, die zijn brieven verder bezorgden in Frankrijk. De Nederlandse predikant Jacob Gallaeus, die gedurende een korte periode na de herroeping van het Edict van Nantes onder moeilijke omstandigheden in Parijs werkte, was Van Almeloveen wel bijzonder van dienst. Hij was het die voor Van Almeloveen het contact legde met grote geleerden als Ménage, Huet, Hardouin en Pierre Petit en brieven van en aan hen doorstuurde. In de correspondentie van Van Almeloveen worden bovendien nog de diensten vermeld van Madame Tilly. Zij was na de herroeping van het Edict van Nantes naar de Republiek gevlucht, maar stond nog steeds op goede voet met veel Franse geleerden, onder andere met Huet.[202] Via andere gevluchte hugenoten als Jacques Basnage en Jean Frescarode, was Van Almeloveen in contact gekomen met Madame Tilly, die voor hem vervolgens een goed woordje deed bij Huet en ook de post verzorgde.[203] Hoewel Pierre Bayle vaak als tussenpersoon optrad voor post van Nederlandse geleerden aan Franse collegas's, lijkt Van Almeloveen geen gebruik te hebben gemaakt van de diensten van de Rotterdamse filosoof.[204] De correspondentie van Van Almeloveen met Franse geleerden is echter bescheiden gebleven. Toen Jacob Gallaeus in 1692 eenmaal naar de Republiek was teruggekeerd, bleef van de Franse briefwisseling van Van Almeloveen, die toch al niet erg omvangrijk was, maar weinig over.

Ook voor de particuliere briefschrijver verliep het postvervoer in de zeventiende eeuw waarschijnlijk redelijk naar tevredenheid. Zeker over de postdiensten had Van Almeloveen weinig te klagen, behalve dan dat ook de postdienst op Engeland te kampen had met de risico's die elk handelsschip in oorlogstijd liep. De enkele keer dat Van Almeloveen in een brief zijn beklag doet over een postbezorger, betreft het vrijwel steeds een particuliere briefbezorger, die er teveel tijd voor had genomen om de post te brengen of deze geheel niet had overgebracht. De Duitse studenten komen er steeds het slechtst vanaf, terwijl ook

---

[200] Flor.4.762 22 juni 1694 aan Huet: 'Leersius namque noster bibliopola Rotterdamensis [...] Parisios adit, non possum ea non uti, Teque supplex rogare, velis [...] omnia haecce keimelia ipsius tutae fidei committere'.

[201] Flor.4, 761 29 maart 1693 aan Huet.

[202] Madame Tilly was geleerden vaker van dienst bij hun epistolaire contacten. Zie hiervoor R.H. Popkin, 'An unpublished letter of Pierre Bayle', *Nouvelles de la République des lettres* 2 (1981) 193-197.

[203] 6k12 f.73r-v 3 januari 1692 aan J. Basnage; Flor.4, 759 13 maart 1692 aan Huet.

[204] Zie H. Popkin, 'An unpublished letter of Pierre Bayle' 195.

onbekenden die door anderen zijn ingeschakeld bij het briefverkeer nog wel eens nalatig zijn. Vrienden en bekenden vervullen over het algemeen beter hun plichten. De uiteenlopende wijzen van postverzending zoals die hierboven zijn beschreven, variërend van openbare geregelde postdiensten tot incidentele diensten van reizigers, voldeden in de zeventiende eeuw waarschijnlijk heel goed aan de behoeften. Hoewel niet één van deze 'postdiensten' — postagentschappen, boekhandelaren of vrienden — in alle gevallen aan de wensen van de verzenders tegemoet kon komen, was het altijd mogelijk iets te versturen. Een uitgebreid netwerk van vrienden en kennissen was hiervoor wel een noodzakelijke voorwaarde. Voor Van Almeloveen was correspondentie het communicatiemiddel dat hij het meest gebruikte. Het was voor zijn doeleinden het meest geschikt, aangezien hij zonder zijn studeerkamer te verlaten toch met zeer veel vakgenoten in contact kon komen en via hen de informatie of het materiaal kon krijgen dat hij nodig had.

2.3. Van Almeloveen en de geleerdentijdschriften

De kennis die via de verschillende media was opgedaan, diende een geleerde vervolgens wel aan zijn collega's mee te delen. Dat was zijn plicht als lid van de Republiek der Letteren. Publiceren was wel de beste methode om roem en faam te verwerven in de geleerdengemeenschap. Niets was voor Van Almeloveen belangrijker, schreef hij in 1705, dan een goede naam, die gefundeerd was op zijn publicaties.[205] In 1689 ontving hij een brief van Johan Albert Fabricius, toen nog een onbekende jonge student, die hem schreef dat de *fama* van Van Almeloveens bijzondere geleerdheid, verworven door allerlei publicaties, die door Fabricius keurig werden opgesomd, snel tot in Leipzig was doorgedrongen.[206] Van Almeloveen antwoordde hem een jaar later dat hij verheugd was dat zijn eerste pogingen op het gebied van de letteren zo in de smaak waren gevallen bij vooraanstaande personen, want dat was nu precies waar hij zijn boeken voor schreef.[207] Met die vooraanstaand personen bedoelde hij niet Fabricius, die toen nog geen grote reputatie had, maar juist diens kennissenkring in Leipzig, waarin zich een aantal beroemde geleerden bevonden. Met zijn boeken trachtte Van Almeloveen, evenals met zijn andere activiteiten, bij hen in de smaak te vallen; zij hadden op zijn *fama*, zijn goede naam in de geleerdengemeenschap, de meeste invloed.

De goedkeuring of afkeuring van beroemde geleerden beïnvloedde Van Almeloveens uitgaven sterk, getuige zijn opmerking in een brief aan Morhof uit 1691: 'Dat u (het plan voor) de *Bibliotheca promissa et latens* goedkeurt, is geen kleine aansporing om de editie nog iets te verhaasten [...] nu zal ik zelfs alleen op uw aanraden, van u die onder de geleerden verreweg de belangrijkste bent, doorgaan, vertrouwend op het motto van Ovidius: hoog aangeschreven te staan bij grote mannen is geen geringe lof'.[208] Natuurlijk zou

---

[205] 6k14 f.140v-141r 19 april 1705 aan Sypestein: 'Quid utique mihi sanctius, quid prius, quid antiquius fama, quam bonam quot commaculare, laedere atque arrodere studeant, non ignoras. Hanc, cum dependeant etiam ex scriptis libris...'.

[206] BSB f.19r-v 14 oktober 1689 van Fabricius: 'Fama de non mediocri doctrina Tua, beneque de literis merendi studio, quam editione Celsi, [...] aliisque ingenii felicissimi monumentis Tibi comparasti, facile ad nostras quoque terras pervolavit'.

[207] KH Fabr.18, 18 oktober 1690 aan Fabricius: 'Levidensia specimina tenuiorum nostrorum in re literaria conatuum doctissimis et in summa honoris famaeque altitudine positis viris grata fuisse summopere, siquidem nihil aliud intendam, quam principibus placere viris, quae ultima laus non est, laetor'.

[208] 5k9 f.142r-144r 1 april 1691 aan Morhof: 'Quod Bibliothecam promissam et latentem probes non leve est incitamentum ut paullo magis maturem editionem [...] nunc vel solo tuo qui inter omnes doctos facile habearis princeps, consilio pergam fretus hoc Ovidiano: principibus placuisse viris non ultima laus est'.

goedkeuring van Morhof, bijvoorbeeld vermeld in het voorwoord van de editie, de ontvangst door de geleerdenwereld ook aanzienlijk vergemakkelijken.[209]

De achting van vooraanstaande geleerden in de Republiek der Letteren en het contact met hen, verkregen door middel van goede publicaties, kon gebruikt worden als extra steun bij de loopbaan, zowel in maatschappelijk als wetenschappelijk opzicht. Voor J.G. Graevius was de roem die Van Almeloveen had verworven met zijn publicaties een duidelijk bewijs van diens geschiktheid voor het hoogleraarsambt, zo blijkt uit de aanbevelingsbrief die hij aan de curatoren van de universiteit van Harderwijk schreef. Van Almeloveen had met zijn boeken aan de geleerdenwereld zijn eruditie getoond en bovendien hadden deze publicaties hem zoveel lof opgeleverd, dat beroemde geleerden in Engeland, Frankrijk en de Duitse Landen hem gunstig gezind waren en naar zijn vriendschap hadden gedongen. Zo had Van Almeloveen door middel van zijn edities een uitgebreid correspondentienetwerk opgebouwd, aldus Graevius.[210]

De drijfveer om te publiceren was voor een jonge geleerde die zijn eerste schreden zette op het pad dat, naar hij hoopte, naar roem en faam in de geleerdenwereld zou leiden, daarom bijzonder groot. Met een boek maakte hij zich bekend op het grote internationale 'platform', maar hij stelde zich daardoor ook meteen open voor kritiek van iedereen. Dat was voor Van Almeloveen, zoals hij schreef aan Rudolf Borghesius,[211] aan het begin van zijn carrière een argument om zijn werk nog maar niet te publiceren. Het lijkt erop dat hij aan het eind van zijn leven opnieuw terugdeinsde voor het risico met zijn boeken de kritiek van anderen uit te lokken. In 1711 schreef hij aan een jonge Duitse arts, die zijn eerste werk aan Van Almeloveen wilde opdragen: 'ik ben die eer, die u me hebt bewezen, niet waard. Ik leid een onbetekenend leven, ver van alle beroemde plaatsen in ik zou haast zeggen een verre uithoek. Ook al treed ik soms, zij het niet uit eigener beweging maar op aandrang van vrienden in de openbaarheid, liever zou ik dat niet doen, omdat ik dagelijks ervaar dat zelfs bescheiden, onschuldige werken venijnige critici niet kunnen bevredigen. Ik vrees dat u ooit hetzelfde overkomt. Daarom doen naar mijn oordeel degenen, die pen en hand van de schrijftafel afhouden en hun leven doorbrengen met een rustige artsenpraktijk, terwijl zij hun adviezen mondeling doorgeven, daar verstandig aan'.[212] Van Almeloveen kon zich overigens zijn pose van teruggetrokken levende kamergeleerde wel veroorloven. Hij wenste in 1711 geen carrière meer te maken.

Zo onbetekenend en onbekend was hij trouwens niet. Berichten uit alle hoeken van de wereld bevestigen dat Van Almeloveens naam zich met zijn boeken verspreidde. Henricus Selijns, een oude huisvriend van Van Almeloveens vader, schreef reeds in 1690 vanuit New York: 'Eyndelyk gezien hebb'ick, dat UE[deles] name begint vermaert te werden door de geheele weerelt, gevonden werdt se apud Joh. Deckherrum de scriptis adespotis, gevonden in Actis Eruditorum per illustrationem scholiorum Constantini et Casauboni. Ende in

---

[209] Inderdaad wordt Morhof in de editie van de *Bibliotheca promissa et latens* uitvoerig geciteerd.

[210] 6k11 f.130 29 december 1696 Graevius aan de curatoren van Harderwijk: 'Quae specimina (de zojuist opgesomde uitgaven van Van Almeloveen) prodierunt tantam ei laudem pepererunt, ut in Britannia, Gallia, Germania clarissimi quique viri faustis ominibus eum sint prosecuti, eiusque expetierint amicitiam, cum quibus etiam nunc litterarum commercium exercet'.

[211] Zie noot 49.

[212] 6k14 f.477r-478r 30 juli 1711 aan Fürstenau: 'Non me equidem, quo mactatum me ivisti, vir doctissime, tali dignor honore, qui remotus quodammodo a locis celebrioribus in avio fere dixeram angulo obscurus dego. Licet nonnumquam non tam mea sponte quam amicorum impulsu prodeam in publicum, quod nollem factum, cum quotidie experiar vel modestos labores et innocuos quibusdam mordacibus non satisfacere censoribus. vereor, ne idem aliquando tibi contingat. Hinc prudenter meo consilio faciunt, qui calamum et manum a tabula abstinendo vitam taciturna praxi, et consiliis viva voce tradendis transigunt'.

meer plaetsen en boecken, besonder per notas et observationes in Quintilianum, dat, mijns oordeels, geen sterffelijckheyt zal onderworpen zijn'.[213] Zoals Selijns schrijft, kon men niet alleen direct door de publicaties maar ook uit de diverse geleerdentijdschriften de activiteiten van Van Almeloveen volgen. Publiceren was nuttig, maar het was nog veel beter wanneer nieuwe werken ook in internationale tijdschriften besproken werden. Er was immers, met de stortvloed aan boeken over zeer uiteenliggende thema's die elk jaar de geleerdenwereld overspoelde, een gerede kans dat een nieuwe publicatie niet eens zou worden opgemerkt door het publiek. Van Almeloveen was dan ook niet zo schroomvallig als hij deed voorkomen; hij stelde alles in het werk om zijn boeken onder de aandacht te brengen van journalisten die ze mogelijk in hun tijdschriften konden bespreken. Hiervoor was het wel noodzakelijk op de juiste manier met hen in contact te treden.

De prachtige introductiebrief die Van Almeloveen bijvoorbeeld in 1683 aan La Roque, redacteur van het *Journal des Scavans* stuurde, nadat hij over de vorm en inhoud van deze brief uitgebreid met zijn correspondent Van Beughem had overlegd, was in wezen alleen bedoeld om zijn laatste editie van *De Vitis Stephanorum* bij deze journalist aan te bevelen.[214] Van Beughem had de brief van tevoren nagekeken en er nog wat wijzigingen in aangebracht; bovendien had hij Van Almeloveen gevraagd zijn eigen boek, *La France Scavante*, dat hij al aan La Roque had opgedragen, mee te sturen en te vragen om een recensie.[215] Erg veel haast had La Roque echter niet met de bespreking, ondanks de fraaie brief van Van Almeloveen en de dedicatie van Van Beughem. Pas in 1685 vond hij in zijn tijdschrift de ruimte om het boek van Van Almeloveen te bespreken.[216]

De bespreking van enkele publicaties in de *Nouvelles de la République des Lettres* door Pierre Bayle en in de *Boekzaal* van Pieter Rabus berustte in nog sterkere mate op persoonlijke contacten met de journalisten, terwijl Van Almeloveen zijn relatie met Bayle weer kon aanwenden om in contact te komen met Henri Basnage, redacteur van de *Histoire des Ouvrages des Scavans*, en met Jacques Bernard van de *Bibliothèque universelle et Historique*.[217] Een bijzonder goed voorbeeld van een boekbespreking die Van Almeloveen aan zijn persoonlijke contacten te danken had, is de aandacht die de *Acta Eruditorum* in 1688 besteedden aan respectievelijk de uitgave van *Celsus* en *Rutilius*.[218] Gottfried Thomasius, die weer naar Leipzig was teruggekeerd en daar in de kringen rond het vermaarde geleerdentijdschrift verkeerde, bewees hem goede diensten. In januari 1688 bood Thomasius uit eigen beweging aan eens na te gaan of deze beide werken uit 1687 al in de *Acta* besproken waren. Zo niet, dan zou hij er zelf graag voor zorgen.[219] Van Almeloveen schreef hem gedienstig terug dat hij nog niets over zijn werk had gelezen in de

---

[213] 7a23 f.72r-73v 2 oktober 1690 van Selijns.

[214] 6k12 f.23r-24r 15 juli 1683 aan La Roque. Hierin vraagt Van Almeloveen indirect om een recensie.

[215] 6k4 f.39r-40r 31 juli van Van Beughem: 'De ingeslootene aen de Heer Ant dela Roque hebbe geleesen en gevalt mij het project wel, alleen (volgt kritiek). Alsoo sich een goede gelegentheit voor UE opdoet om U werck aen dito Heer Abt te behandigen, t gheene hem lief sal zijn om alsoo syn Censur daer van in de Contenta in de journal des Scavans met den eerst in te brengen, soo soude my van die gelegentheit geerne neffens UE bedienen. Ick hebbe voor eenige maenden als UE weet uytgegeven het France Scavante en het selve neffens andere aen dito Hr. Abt gededicеert, omdaervan een goede Censure te geven'.

[216] *Journal des Savans*, 1685, 12 februari, art.V 63-64.

[217] Zie voor de wijze waarop Van Almeloveen met hen in contact kwam hoofdstuk 2.

[218] *Rutilius* werd al in 1687 besproken, op pagina 569-570 door J. Schmid. In 1688 werd *Celsus* door Thomasius zelf besproken op pagina 145-147. Gegevens over de auteurs van de recensies zijn ontleend aan A.H. Laeven, *The 'Acta Eruditorum'*, appendix 1a 'List of reviews and reviewers 1682-1706'.

[219] BSB f.163r-164v 21 januari van Thomasius: 'Rutilium Tuum et C. Celsum perquiram an jam in Eruditorum Acta sunt relati, quod si nondum factum fuerit ego id facturus sum lubentissime'.

afleveringen van 1687. Hij zou dan ook graag zien dat Thomasius die taak op zich zou nemen, mits hij zijn oude vriend niet te zeer zou prijzen.[220] Thomasius ging snel te werk, want in maart verscheen al een recensie van zijn hand. Overigens werd zijn bespreking niet zonder slag of stoot door de redactie aanvaard: men vond zijn lofprijzingen van Van Almeloveen te uitbundig en had flink in zijn tekst gesneden. Thomasius had Van Almeloveens lichte voorbehoud blijkbaar opgevat als een aansporing tot het tegendeel.[221] Inmiddels had Van Almeloveen zich wel verzekerd van de vriendschap met F.B. Carpzov, een van de redacteuren van het tijdschrift, aan wie hij vervolgens regelmatig boeken ter recensie opstuurde.

Van Almeloveen hield scherp in de gaten hóe zijn werk besproken werd.[222] Een recensie in een geleerdentijdschrift betekende weliswaar dat een schrijver publiekelijk bekend werd, maar de wijze waarop was niet onbelangrijk. De bespreking van de *Bibliotheca promissa et latens* in de *Acta Eruditorum*, die Carpzov op verzoek van Van Almeloveen had geschreven, bleek bijvoorbeeld nogal kritisch te zijn.[223] Volgens de *Acta* had Van Almeloveen verschillende werken op de lijst van onuitgegeven boeken gezet, die ondertussen toch al waren verschenen. Carpzov eindigde zijn kritiek echter met de vergoelijkende opmerking dat men bij dergelijke zaken al gauw iets over het hoofd ziet, omdat bijvoorbeeld nieuwe publicaties niet altijd reeds bekend hoeven te zijn bij de auteur.[224] Over het algemeen waren de recensies van Van Almeloveens publicaties echter vrij mild, variërend van neutraal tot ronduit lovend.[225]

Een positieve vermelding in een geleerdentijdschrift was goed voor de reputatie, maar schiep ook verplichtingen. 'Hoe staat het met je werk aan de Hortus Malabaricus,' informeerde Van Almeloveens studiegenoot Christiaan Henning, 'Is er iets mee gebeurd? Zijn

---

[220] 5k9 f.60r-61r, 26 februari 1688 aan Thomasius: 'In Actis Lipsiensibus praeteriti anni neque Horti Malabarici sextam partem neque Rutilium neque Celsum receptos reperio, de quibus si quid habeas dicendum scribendumve gratissimam mihi rem feceris, si in laudando amico modum ac terminum non excesseris'.

[221] BSB f.162r-v en 166r-v, 29 maart van Thomasius: 'Rutilius jam occupatus est in Actis nostris, Celsum ego retuli nuper mensi martio insertum. Paucula sphalmata irrepserint [...] quod vero addideram nomini tui elogiam cum vocarem inter medicos qui in Belgio hodie vivunt, eruditissimum, mutarunt isti satis frigide et inepte me inconsulto, et rem quum resciscerem gravius ferente, adeo ut posthac nulla re amplius istorum labores juvare firmiter constituerim'.

[222] In een brief aan Sypestein geeft van Almeloveen een overzicht van de tijdschriften die zijn *Fasti* besproken hebben of dat nog zullen doen (6k14 f.248r-v 9 januari 1708).

[223] *Acta Eruditorum* 1692, juli 299-301. Cf. BSB f.277r-278v 17 februari 1693 van Behrens: 'Bibliothecam Tuam ineditam et latentem Lipsienses in actis suis anni superioris recensuere, sed ita, ut plurima nominavit jam edita, a te inter exspectanda relata'.

[224] 'Sed facilis hujusmodi in rebus est memoriae lapsus, & dum non semper ea prompta est, accidere potuit, ut quae vulgata jam sunt, sed cum haec scriberentur non succurrebant, admiscerentur istis, quae promissa fuerunt, sed non edita.'

[225] Overzicht van de besprekingen van het werk van Van Almeloveen, verschenen in geleerdentijdschriften: *BOEKZAAL VAN EUROPE*: *Bibliotheca promissa et latens* in november/december 1692, p.498; *Convivium Eruditum* in november/december 1693, 523-525; *Amoenitates* in november/december 1693, 557 (aankondiging) en januari/februari 1694, 115-130. *ACTA ERUDITORUM*: *De Vitis Stephanorum* in 1684, 202-207; *Inventa Nov-antiqua* in december 1684, 556-558; *Juvenalis* in 1686, 407; *Opuscula* in 1686, 413-415; *Rutilius Numatianus* in 1687, 569-570; *Celsus* in 1688, 145-147; *Bibliotheca promissa et latens* in 1692, 299-301; *Amoenitates* in 1694, 339-343; *Fasti consulares* in 1706, 353-354; *Strabo* in 1707, 433-434; *Isaaci Casauboni Epistolae* in 1710, 183; *NOUVELLES DE LA RÉPUBLIQUE DES LETTRES*: *Inventa Nov-antiqua* in 1684, 332-340; *Opuscula* in 1686, 22-33, waarin ook *Juvenalis* wordt genoemd; *BIBLIOTHÈQUE UNIVERSELLE*: *Opuscula* in 1686; *Celsus* in 1687, aankondiging en bespreking; *Rutilius* in 1687, 227-249; *HISTOIRE DES OUVRAGES DES SAVANS*: *Amoenitates* in 1694; *BIBLIOTHÈQUE CHOISIE*: *Fasti Consulares* in 1705, 213-223; *Strabo* in 1707, 387-400; *Coelius Aurelianus* in 1709, 197-209; *Apicius* in 1709, 322-334; *Isaaci Casauboni Epistolae* in 1710, 207-239. *JOURNAL DES SAVANS*: *Inventa Nov-antiqua* in 1685, 63-64; *De Vitis Stephanorum* in 1685, 72-73; *Opuscula* in 1686, 49-52; *Celsus* in 1688, 135-136; *Rutilius* in 1688, 144; *Amoenitates* in 1697, 162-194; *Fasti Consulares* in 17076 775-781; *Coelius Aurelianus* in 1710, 278-283; *Isaaci Casauboni Epistolae* in 1711, 56-60. Deze opsomming is waarschijnlijk nog niet volledig.

de Balnea afgekoeld? Zorg dat je je beloftes aan het publiek houdt. Je weet, dat Bayle je openlijk heeft geprezen'.[226] Pierre Bayle had Van Almeloveen aan het eind van zijn recensie van de *Inventa-novantiqua* inderdaad zeer geprezen en hem een veelbelovende jongeman genoemd, van wie de Republiek der Letteren nog veel kon verwachten.[227] Henning maakte hieruit de logische gevolgtrekking dat Van Almeloveen zijn goede reputatie, die hij aan Bayle te danken had, waar diende te maken door nieuwe publicaties.

Niet alleen reeds uitgegeven werken werden in tijdschriften besproken, maar ook werd kond gedaan van nieuwe plannen en werd er melding gemaakt van 'werk in uitvoering'. De publicatie van voorgenomen edities schiep zo eveneens verplichtingen aan het publiek. Vanaf november 1692 hield Pieter Rabus zijn lezers op de hoogte van de vorderingen van Van Almeloveens *Amoenitates*, die hij eerst nog *Encaenia* noemde.[228] Hoewel het werk pas in 1694 verscheen, kon de Duitse student Behrens zodoende al in 1693 informeren bij Van Almeloveen hoe het met de werkzaamheden aan het boek gesteld was.[229] Van Almeloveen moet zich door deze publiciteit wel enigszins opgejaagd gevoeld hebben, want in antwoord op de brief van Behrens schreef hij dat Rabus wel gelijk had, maar dat de publicatie van het werk, met inmiddels veranderde titel, door omstandigheden nog even op zich liet wachten.[230] Soms kwam publiciteit over voorgenomen werken wel heel ongelegen. In 1697 vroeg Pierre Bayle aan Van Almeloveen, of het bericht dat in het *Nouveau Journal des Savants* had gestaan van de journalist Etienne Chauvin, Bayles opvolger aan de Illustere school te Rotterdam, wel klopte.[231] Daarin was aangekondigd dat Van Almeloveen een boek over geleerde vrouwen zou publiceren, in de vorm van een brieveneditie. Bayle had al vaak met Van Almeloveen over dit onderwerp gecorrespondeerd en meende dat dat toch niet de bedoeling was van zijn correspondent.[232] Had Bayle het bericht zelf foutief aan Chauvin doorgegeven? In ieder geval moest Van Almeloveen het publiek teleurstellen: hij had het in die periode veel te druk met zijn werk aan de universiteit en er is nooit een editie over geleerde vrouwen van hem verschenen.

Ondanks de nadelen die verschijning in een geleerdentijdschrift soms meebracht, kon Van Almeloveen redelijk tevreden zijn over de publiciteit die hij kreeg. In veel internatio-

---

[226] 6k3 f.63r-68v 19 januari 1686 van Henning: 'Quid agit tuus Hortus Malabaricus, an calamitas eum afflixit? Balnea an intepuerunt? Dato operam, ne datam publico fidem falles. Nosti, quod Tibi Baillius elogium tribuerit'.

[227] *Nouvelles de la Republique des Lettres* 1684, article II, 332-340: 'Celuy qui nous a donné cet Ouvrage, publia l'année passée la vie des Etiennes, ces sçavans, & celebres Imprimeurs dont le nom mourra jamais. Comme il est jeune, curieux, & laborieux, on doit attendre de luy plusieurs productions'.

[228] *Boekzaal* november-december 1692, 8, 498: 'Men verlangt zeer na het boek, 't welk de gemelde Heer Almeloveen onderhanden heeft, getitelt Encaenia Goudana, dat is, Goudse Kermis'; november-december 1693, 25, 557, IV: 'Ook is het werkje van den zeer geleerden geneesheer Theodorus Janssonius van Almeloveen, welkers titel zijn E. eerst Encaenia Goudana had ontworpen, bijna afgedrukt'.

[229] BSB f.277r-278v 17 februari 1693 van Behrens: 'Encoeniam Goudanam nuper a Te exspectandam promisit auctor Diarii illius Roterodamensis, quod in vernacula vestra ibidem prodit'.

[230] 6k12 f.215r-216v 6 april 1693 aan Behrens: 'Clar. Petrus Rabus [...] vera dixit de futura editione Encoeniorum Gaudanorum, sed an is liber sit hominum exspectationi satisfacturus tempus, veritatis mater, aperiet. Vellem tantum temporis suffurari de negotiis ac noctibus, ut colophonem iis imponerem, sed corpusculi mei tenuioris valetudo me volentem retrahit, uti et alia quae indies de novo oboriuntur et inopinato proderint impedimenta'.

[231] Zie over Chauvin en zijn tijdschrift J. Sgard, *Dictionnaire des Journalistes (1600-1789)*, Grenoble 1976, 91. Idem, *Dictionnaire des Journeaux 1600-1789*, Parijs 1991 deel II, 908-910. *Nouveau Journal des Sçavans, dressé à Berlin, Par Mr. C**** première année 1696, november/december article VII, 'Nouvelles Littéraires', 552: 'Hollande: Les libraires parlent d'entreprendre l'impression des Lettres des Femmes Sçavantes, que le célèbre et curieux Mr. Almeloween (sic) a recueillies'.

[232] 6k5 f.351r-352v 15 april 1697 van Bayle: 'Video in diario eruditorum quod Berolini a nostro Chauvin scribitur spem fieri tui operis de mulieribus doctis, sed ita ut opus illud futurum esse dicatur editio epistolarum doctarum mulierum. Vereor ut recte tradatur idea instituti Tui'.

nale tijdschriften werd aandacht besteed aan zijn nieuwe publicaties en werden zijn overige bezigheden vermeld, zodat hij kon veronderstellen dat men overal redelijk op de hoogte was van zijn doen en laten. Hij kon het zich daarom veroorloven zijn correspondenten voor recente informatie over zijn bezigheden te verwijzen naar tijdschriften, terwijl ook zijn kennissen te kennen gaven dat zij de berichten in de periodieken over Van Almeloveen volgden om op de hoogte te blijven.[233]

Dezelfde media die Van Almeloveen gebruikte om bekendheid te verwerven, stelden hem ook in staat op de hoogte te blijven van de activiteiten van anderen. Hij keek vaak reikhalzend uit naar de nieuwe aflevering van de *Acta* en schreef onmiddellijk naar Carpzov wanneer er vertraging was ontstaan. De berichten in dit tijdschrift over nieuwe boeken en de literaire nieuwtjes, waar hij anders nooit van zou horen, waren voor hem onontbeerlijk.[234] Hij kwam zo op de hoogte van de bezigheden van anderen en vernam of hij hen misschien ergens mee van dienst kon zijn.[235] Oplettendheid op grond van de informatie uit de tijdschriften kon ook voorkomen dat twee auteurs aan hetzelfde project zouden werken. In 1712 weigerde Van Almeloveen bijvoorbeeld Christian Schoettgen min of meer zijn medewerking aan een editie van klassieke auteurs over de landbouw. Schoettgen had eigenlijk in de *Acta* al kunnen lezen dat een ander, Schwartz, hem was voorgeweest.[236] Tevens was het een voordeel wanneer het werk van kennissen in de tijdschriften besproken was. Wanneer Van Almeloveen in een brief aan deze personen wilde refereren, volstond de opmerking dat deze al bekend waren uit deze of gene periodiek.[237] Door lezing van de geleerdentijdschriften hield een auteur dus op uitstekende wijze het contact met de internationale geleerdenwereld in stand, en bleef hij — minstens zo belangrijk — 'up to date'.

Van Almeloveen was waarschijnlijk dank zij zijn familiebanden met de uitgeverswereld bijzonder goed in staat een breed scala aan geleerdentijdschriften te lezen. Hij kon ze inzien in de winkel van de Van Waesberges of Wolters en incidenteel ook misschien bij Leers in Rotterdam. Veel van zijn vrienden vroegen hem — zeker toen hij in Amsterdam woonde — regelmatig of hij al een bespreking van hun werk in de tijdschriften had zien staan en of hij voor hen bij de lokale (Amsterdamse) boekhandels een exemplaar met de recensie wilde kopen.[238] Uit zijn correspondentie blijkt dat hij regelmatig de kans had de

---

[233] Cf. 6k12 f.320r-321v 25 mei 1694 aan Thomasius en 6k14 f.517r-518v 1 juni 1712 aan dezelfde; 6k3 f.198r-199v 24 februari van Henning: 'Tu quid agas, ex Belgicis illis Ephemeridibus (sc. Rabus' *Boekzaal*) didici'.

[234] 6k12 f.338r-339v 13 juli 1694 aan Carpzov: Van Almeloveen heeft de aflevering van april niet ontvangen. 'Moneo haec, [...] non ut ea de novo emendicem, sed ut resciscas me hisce jucundissimis novellis frustratum'; ibid. f.389r-v 16 december 1694 aan dezelfde: 'Nihil certe magis desidero, tum quod incognitos hactenus nos doceant libros, tum quod apportent quaedam nova numquam alias resciscenda'.

[235] 6k12 f.108r-109v 27 april 1692 aan J.F. Feller: Van Almeloveen las in de *Acta* over Fellers werkzaamheden en heeft gezocht naar aanvullingen. 6k14 f.340r-341v 13 april 1710 aan Barbeyrac: Van Almeloveen las in de *Bibliotheque Choisie* dat Barbeyrac een editie van Lucretius voorbereidde en biedt hulp aan.

[236] 6k14 f.509r-v z.d. aan Schoettgen: 'Non diffiteor me paucula in eos notasse, sed illa jam transmisi, aut potius indicavi ante aliquot menses V. clarissimo J.C. Schwartzio [...] Coburgensi, eundem lapidem tecum, uti ex Actis didici Lipsiensibus, volventi'.

[237] 6k14 f.359r-v 18 september 1710 aan Lister over de zoon van Van Dale: 'Est is filius viri celeberrimi Antonii van Dalen, medici Harlemensis, qui tot egregia reliquit eruditionis summae monumenta in Actis Lipsiensibus saepius recensita'.

[238] 6k3 f.40r-v 7 september 1684 van Henning; ibid.f.41r-v 25 oktober 1684 van dezelfde; ibid. f.45r-46v 17 december 1685 van dezelfde; ibid. f.56r-v 21 november 1685 van dezelfde; ibid. f.399r-400v 11 maart 1687 van Tollius; 5k9 f.27r-28v 15 maart 1687 aan Tollius.

in de Nederlanden uitgegeven Franstalige periodieken in te zien,[239] terwijl hij zeker gedurende de tijd dat hij met Rabus bevriend was, de afleveringen van de *Boekzaal* moet hebben ontvangen. In zijn veilingcatalogus staan alleen enkele losse deeltjes vermeld.[240] De *Acta Eruditorum* werden hem rechtstreeks toegestuurd vanuit Leipzig, hoewel niet altijd zonder problemen. Van Almeloveen had liever dat de drukker bij de exemplaren die hij aan Wetstein of andere Amsterdamse boekverkopers stuurde ook een exemplaar voor hemzelf voegde, dat dan zijn bestemming via de boekhandelaars wel zou vinden.[241] In zijn veilingcatalogus staat de complete serie van 1682 tot 1711 vermeld.[242] Daarin staan tenslotte ook enkele nummers van de *Bibliothèque Universelle* en van de *Nouvelles de la République des Lettres*.[243]

Voor een geleerde die naar eigen zeggen niet graag op de voorgrond trad en in een afgelegen uithoek verbleef, was Van Almeloveen er toch bijzonder goed in geslaagd door te dringen tot dichtbij het centrum van de geleerdenwereld. Enerzijds bezat hij voldoende handigheid om goede contacten te leggen waardoor hij publiciteit voor zijn werk kon krijgen in de verschillende geleerdentijdschriften, anderzijds had hij de gelegenheid om, voor iemand die in relatieve afzondering leefde, bijzonder veel tijdschriften in te zien. Want ook na 1697, toen hij in Harderwijk woonde, een stad die niet bepaald een centrum van de boekhandel genoemd kan worden, was hij in staat verschillende internationale periodieken in te zien, zo blijkt wel uit het overzicht dat hij in 1708 aan Sypestein gaf over de tijdschriften die zijn *Fasti* hadden gerecenseerd.[244] Dat dit mogelijk was, kwam in eerste instantie natuurlijk door zijn familiebanden met de Amsterdamse uitgeverswereld, maar ook door Van Almeloveens positie, die niet veel verschilde van die van andere geleerden aan de periferie van de Republiek der Letteren. Wilde hij een goede plaats veroveren in de hiërarchische geleerdenwereld, dan was het zaak goed op de hoogte te blijven van de actuele stand van zaken. Wie waren de *viri doctissimi* van het moment, wie waren de nieuwe sterren aan het firmament, wiens steun kon gevraagd worden en wie was er niet meer in tel? Op al deze vragen kon door nauwkeurige lezing van tijdschriften een antwoord worden gevonden. Evenals publiciteit voor eigen werk was zo ook informatie over anderen door middel van de tijdschriften voor de meest geleerden van cruciaal belang voor het bepalen en behouden van de eigen positie in de steeds wisselende gemeenschap van de Republiek der Letteren.

---

[239] Hij biedt bijvoorbeeld Lister aan het oordeel van de Franstalige tijdschriften in de Nederlanden over diens uitgave van Apicius' *De arte coquinaria* op te sturen. Lister2 111-112, 14 oktober 1709: 'qui placuerit recusus apud nos tuus Coelius Apicius, de quo omnes Galli honeste sentiunt ante alios omnes Bernartius cujus judicium de te atque editione dignum est ut legas', en 6k14 f.324r-v 19 november 1709 aan dezelfde: 'Si nondum legeris de Apicio [...] judicia Gallorum libros recens excusos recensentium, dabo operam ut ad Te deferantur'. Veilingcatalogus libri misc. in 12° 668: 'Republique des Lettres Mars 1684, jusque Xbre 1684, incl.II vol. Amst'.

[240] Veilingcatalogus: libri misc. in 8° 1632, Boekzaal van Rabus Jul. Aug. 92. Januari Febr. Maart April 93. Januar. Febr.94. Januar. Febr. 1701. en Novemb. December 1710, door de Ruyter VI deeltjes.

[241] 6k13 f.47r-48v 1 juni 1695 aan Carpzov.

[242] veilingcatalogus, misc.4° 492.

[243] Misc. 12° 389, *Bibliothèque Universelle* 1t/m 3 Amsterdam 1686; misc. 12° 668 *Nouvelles de la République des Lettres* maart t/m december 1684.

[244] 6k14 f.248r-v 9 januari 1708 aan Sypestein: 'In novis literariis seu bibliotheca selecta (sc. *Bibliotheque Choisie*) clar. Clericus nostrum scopum laboremque ita probavit laudavitque ut vellet eodem modo Athenaeum aliquando excudi. Lipsienses quibus Fasti placuerunt ut ex Actis (sc. *Acta eruditorum*) constat aliique quid sint dicturi valde desidero evolvere. Gallos in diario Eruditorum (sc. *Journal des Savants*) a. 1707 valde probare meos Fastos lubens legi'.

2.4. Slotbeschouwing

Aan het einde van de zeventiende eeuw was er een dicht netwerk van communicatiemiddelen ontstaan, waarin geleerden zich konden manifesteren als lid van de Republiek der Letteren. Hoewel niet iedere geleerde in gelijke mate van al deze media gebruik kon maken, had toch iedereen de kans om deel te nemen aan de uitwisseling van wetenschappelijke gegevens en geleerdennieuws. Aan de behoefte van geleerden om uit hun isolement te komen, goed te kunnen reageren op de lawine van wetenschappelijke informatie die hen overviel en samen te werken aan de vooruitgang van de wetenschap, kwamen de verschillende media op uitstekende wijze tegemoet. Het hing van de individuele geleerde af, in hoeverre hij ook werkelijk in staat was gebruik te maken van alle mogelijkheden die hij ter beschikking had.

Ondanks zijn eigen (door conventies ingegeven) bescheidenheid, die hem er zoals hij zei van weerhield met zijn werk naar buiten te treden en zo naam te maken in de Republiek der Letteren, is Van Almeloveen er goed in geslaagd zich te laten gelden in die verschillende media van zijn tijd. Zeker aan het begin van zijn loopbaan als geleerde wist hij uitstekend gebruik te maken van de verschillende communicatiemiddelen die hij tot zijn beschikking had om zijn naam te verspreiden. Dank zij goede connecties in de uitgeverswereld en met journalisten heeft hij, vooral met zijn publicaties van voor circa 1700, relatief veel aandacht gekregen in de geleerdentijdschriften. Deze ruim bemeten publiciteit alleen bewijst al dat hij er zeer bedreven in was, in persoonlijke ontmoetingen en vooral via brieven contacten te leggen met allerlei personen die hem van nut konden zijn. Zo schiep hij een uitgebreid netwerk, zijn 'sociaal en wetenschappelijk kapitaal' dat hem hulp kon bieden bij zijn werk en studie. Hij verliet zijn studeerkamer niet graag, zeker niet toen hij zich in Harderwijk had gevestigd, maar toch is hij verre van wereldvreemd te noemen. Bevriende geleerden en studieuze reizigers, die hem omwille van zijn uitgebreide bibliotheek, maar ook vanwege zijn aangename gezelschap graag een bezoek brachten, bleven hem immers op de hoogte houden van het leven in de Republiek der Letteren. Bovendien garandeerden zijn relaties met boekverkopers de constante aanvoer van geleerdentijdschriften, waaruit hij deze informatie nog eens precies kon nalezen. Van Almeloveen wist voor zijn beroepsuitoefening èn zijn sociale contacten de verschillende communicatiemiddelen uitstekend te benutten. Hij was daardoor in staat zijn werk te publiceren en hij kon zo als een geleerde uit de provincie toch het idee hebben dat hij volop deelnam aan de gebeurtenissen in de internationale geleerdengemeenschap. Dit is voor een man die toch niet kon bogen op een grote reputatie in de Republiek der Letteren een zeer behoorlijke prestatie.

Hoofdstuk 5
De toegang tot de Republiek der Letteren

1. De etiquette van de Republiek der Letteren

1.1. Inleiding

Aan het begin van de achttiende eeuw waarschuwden verschillende auteurs in dissertaties, inaugurele redes en tractaten over de Republiek der Letteren tegen de vele gevaren die de gemeenschap bedreigden: talloze personen ambieerden het lidmaatschap van de geleerdengemeenschap, maar zij wilden zich er te gemakkelijk van af maken. Op allerlei slinkse wijzen probeerden zij naam te maken als geleerde, wat natuurlijk volgens de schrijvers van dergelijke tractaten in werkelijkheid niets voorstelde. In geschriften met fraaie titels als 'Over het literair machiavellisme' of 'Over de huidige gevaren voor de letteren' somden zij de ene na de andere truc op, waarmee nietswaardige individuen de Republiek der Letteren wilden binnendringen.[1] De auteur van het werk over literair machiavellisme, Lilienthal, vond het noodzakelijk zijn uitgebreide exposé te verdedigen, opdat men niet zou denken dat hij kwaadwillende personen juist ideeën aan de hand zou doen. Een opsomming van alle verderfelijke praktijken kon juist nuttig zijn, om bedriegers eerder te ontmaskeren en te scheiden van de 'echte' geleerden.[2] Dat men de eigen kring met hand en tand wilde verdedigen tegen ongewenste indringers en het lidmaatschap van de Republiek der Letteren dus ook exclusief wilde houden, toont aan dat er rond 1700 duidelijke opvattingen bestonden over hoe men zich als aankomend lid van de geleerdengemeenschap behoorde te gedragen. In dit hoofdstuk wordt deze 'geleerdenetiquette' beschreven: de verschillende codes en conventies die een geleerde tot in de vingertoppen diende te beheersen om aanvaard te worden in de geleerdenwereld.

Ondanks alle retoriek over de gelijkheid en openheid die de Republiek der Letteren zo hoog in het vaandel had en als idealen koesterde, vormde zij in de praktijk een relatief

---

[1] Zie bijvoorbeeld Michael Lilienthal, *De Machiavellismo literario, sive de perversis quorundam in Republica literaria inclarescendi artibus Dissertatio historico-moralis.* Regiomonti et Lipsiae [...] 1713; Justus Christophorus Böhmer [...] *Prolusiones VII. Publicarum lectionum auspiciis in Academia Julia praemissae.* Helmstadii, 1707, Prolusio II, 8-16 'Quibus nonnulli artibus inclarescant in republica litteraria'.; J.A. Turrettini, *De saeculo erudito et hodiernis literarum periculis, oratio academica [...]* Genevae, 1704. Een overzicht wordt gegeven in Leonard Forster, '"Charlataneria eruditorum" zwischen Barock und Aufklärung in Deutschland'. in: S. Neumeister und C. Wiedemann, *Res Publica Litteraria. Die Institutionen der Gelehrsamkeit in der frühen Neuzeit.* 1987 Teil I 203-220. Ook Steven Shapin bespreekt in '"A Scholar and a Gentleman": the Problematic Identity of the Scientific Practitioner in Early Modern England', *History of Science* XXIX (1991) 279-327 de 'mores' van de geleerde, maar hij richt zich daarbij eenzijdig op wat men in Angelsaksisch onderzoek 'science' noemt en laat dus de met name in de Nederlanden en de Duitse landen veel voorkomende 'polyhistor' geheel buiten beschouwing.

[2] *De machiavellismo literario*, introductio: 'Ita hoc ad mei defensionem facere poterit, quod institutum meum sit, imposturas quorundam circa parandam sibi famam literarias et olim et hodiernum familiares in apricum producere, non eo consilio, ut eas approbem, multo minus ut commendem, sed ut serio detester; [...] Ad eundem finem proderit Machiavellismi literarii revelatio, ut nempe exinde subtiliores hominum in venanda nominis celebritate machinationes cognoscere, cognitas fugere, aera a lupinis, i.e. vere eruditos ab umbraticis et empiricis illis discernere, et denique nobis cavere, ne in judicando nos praecipitemus, discamus'.

kleine, besloten en hiërarchische gemeenschap.[3] Wilde men een geleerd bestaan leiden, dan was communicatie noodzakelijk, er moest een netwerk van vooral nuttige vrienden en kennissen worden opgebouwd. Maar de opbouw van een dergelijke 'nuttige' kennissenkring was nog niet zo eenvoudig. Geleerden waren langzamerhand in de maatschappij een aparte stand gaan vormen en beschouwden zichzelf als de *nobilitas literaria*, de adel van de geest.[4] De algemene tendens in de maatschappij om meer aandacht te besteden aan gedrag en omgangsvormen had ook zijn invloed op de geleerden. In navolging van de 'echte' adel ontwikkelden zij, ter onderscheiding van het 'onbeschaafde' deel van de bevolking, een etiquette voor taal en gedrag. Gedragscodes uit de hofcultuur, opgetekend in handboeken voor de hoveling en in opvoedkundige vorstenspiegels, werden door de zich emanciperende geleerdenstand overgenomen en toegepast op hun eigen omgangsvormen. Deze gedragsregels werden eveneens beschreven in allerlei opvoedkundige tractaten voor sociaal en moreel gedrag die een wijde verspreiding kenden.[5] In al zijn activiteiten diende een geleerde te streven naar *civilitas* en *humanitas*, deugden die een waardig gedrag garandeerden. Wie zich overeenkomstig dit ideaal gedroeg, werd een 'gentleman' of een 'honnête homme' genoemd en gold als een betrouwbaar lid van de gemeenschap.[6]

Zoals Anne Goldgar in haar boek laat zien, was de nadruk die door geleerden werd gelegd op de omgangsvormen, die soms de inhoudelijke kant van de zaak zeer op de achtergrond drong, niet alleen bedoeld als middel om het lidmaatschap van de Republiek der Letteren aan te tonen. De gedragsregels fungeerden ook enerzijds als afbakeningsmiddel ten opzichte van andere sociale groepen, anderzijds als methode om een eenheid, een hechte gemeenschap te vormen.[7] Een aspirantlid van de geleerdengemeenschap diende er dus wel voor te zorgen zich deze etiquette van de Republiek der Letteren zowel in gedrag als in taal eigen te maken; alleen zo kon hij het lidmaatschap en dus de vriendschap, steun en waardering van anderen verwerven.[8]

1.2. Introductie door middel van recommandatie

Wie kennis wilde maken met een geleerde, vooral wanneer deze in de Republiek der Letteren een grote reputatie had, diende zich goed voor te bereiden.[9] Of het nu ging om een advies of het lenen van boeken, een ontvangst in een geleerdenkabinet tijdens een *peregrinatio academica* of hulp bij een sollicitatie, plompverloren op bezoek gaan was

---

[3] M. Ultee, 'The Place of the Dutch Republic' en 'The Republic of Letters', benadrukt nog eens dat de Republiek der Letteren bestond uit een kleine groep geleerden, die bijna allemaal actief contacten met elkaar onderhielden.

[4] Erich Trunz, 'Der deutsche Späthumanismus um 1600 als Standeskultur', met name 150, 160 vv; Manfred Beetz, 'Der anständige Gelehrte'. in: S. Neumeister & C. Wiedemann (eds), *Res Publica Litteraria. Die Institutionen der Gelehrsamkeit in der frühen Neuzeit* Wiesbaden 1987 deel I, 153-173 gaat ook in op de normen en waarden, het decorum, van deze 'stand'.

[5] Zie bijvoorbeeld Camerarius' *Praecepta vitae puerilis*, besproken door C.A. Staswick in haar dissertatie *Joachim Camerarius and the Republic of Letters*, 147-152.

[6] C. Treml, *Humanistische Gemeinschaftsbildung*.Hoofdstuk III, 'Einübung von Normen-Erwerb von Kompetenzen', 99-140; Adrian Johns, 'The Ideal of Scientific Collaboration: the "Man of Science" and the Diffusion of Knowledge', in: Hans Bots en Françoise Waquet (eds), *Commercium Litterarium*. 9-11.

[7] Anne Goldgar, *Impolite Learning*. 7-8 en hoofdstuk 3: 'How to become an homme illustre'. 115-173. Goldgar legt erg de nadruk op juist het 'onbeschaafde' en onaangepaste gedrag van veel geleerden. Voor haar is dit een methode om gedragsnormen van de Republiek der Letteren op het spoor te komen. De titel van haar boek dekt echter niet de inhoud en wekt verkeerde verwachtingen.

[8] Adrian Johns, 'The Ideal of Scientific Communication', 9.

[9] Zie mijn artikel 'How to Set Up a Scholarly Correspondence'.

uitgesloten.[10] In de meeste gevallen werd van een beginnend geleerde verwacht dat hij enkele aanbevelingsbrieven kon overleggen waarin kennissen getuigden van zijn serieuze bedoelingen en onbesproken gedrag.[11] Zo'n aanbevelingsbrief was een in hoge mate geformaliseerde tekst.[12] Soms had een jonge geleerde ter voorbereiding al enkele malen zijn groeten laten overbrengen via dezelfde kennissen, zodat zijn naam niet meer onbekend was. Het spreekt overigens vanzelf dat naarmate het verschil in status tussen de aanbevolen student of geleerde en de ontvanger van dergelijke aanbevelingsbrieven groter was, er meer behoefte bestond aan recommandaties. Ook de keuze van degenen die een aanbevelingsbrief schreven, was belangrijk: door hun status konden zij het aanzien van de jonge geleerde verhogen. Op die manier kon hij tevens aantonen dat hij al was opgenomen in de gelederen van de geleerdengemeenschap.[13]

Behalve via brieven van anderen kon een geleerde zich ook zelf in een brief presenteren en vragen in de vriendenkring van de ander te worden opgenomen. Ook hierbij waren reeds aangeknoopte vriendschapsbanden en zelfs de relaties met vage kennissen een goede steun. De briefschrijver beriep zich op goede bekenden, vooral wanneer het ging om beroemde geleerden of intieme vrienden van de aangeschreven geleerde. Deze had zo een referentiekader: hij wist nu in welke kringen hij de schrijver moest plaatsen. Dat het door de schrijver gepresenteerde beeld van de kringen waarin hij verkeerde er vaak wat rooskleuriger uitzag dan de werkelijkheid, is begrijpelijk; hij wilde in zijn eerste brief immers zo gunstig mogelijk voor de dag komen. Deze vorm van 'name-dropping' was een wijdverspreide en zeer geliefde methode om zichzelf indirekt in een goed daglicht te plaatsen.[14]

Was een contact bij een bezoek tot stand gekomen dan werd er — vooral door rondreizende studenten — terstond gevraagd om een bijdrage voor het *album amicorum*. Dit *album* fungeerde als het schriftelijk bewijs van de vriendenkring die een geleerde had weten op te bouwen en kon voor hem de weg banen naar een nieuw contact, op grond van de daarin reeds aanwezige beroemdheden. De handtekeningen vormden zo eveneens onmisbare recommandaties voor de bezitter van het album.[15] Iedereen, met wie om wat voor reden dan ook was kennisgemaakt, kreeg een plaats in dit *album* en zou van dan af als vriend beschouwd kunnen worden. Maar ook wanneer er geen sprake was van een tastbaar vriendenboek, kon de nieuwe kennis er zeker van zijn dat hij voortaan beschouwd zou worden als een vriend, met alle bijbehorende rechten en plichten; daartoe behoorde ook het optreden als intermediair.[16]

Sommige geleerden namen in de Republiek der Letteren door hun functie als journalist/secretaris van een geleerdentijdschrift, zoals Henry Oldenburg van de *Philosophical Transactions* of als beschermheer van een academie, zoals Peiresc, een zo strategische

---

[10] Het leggen van nieuwe contacten was in alle gevallen, zelfs wanneer beide geleerden in dezelfde stad woonden, aan de schriftelijke vorm van de brief gebonden. Zie C. Treml, *Humanistische Gemeinschaftsbildung*, 78.

[11] Zie voor een korte bespreking van recommandaties en de plicht voor elke geleerde om op te treden als intermediair de artikelen van P. Dibon: 'Les échanges épistolaires'; 'Communication in the Respublica Literaria' en 'Communication épistolaire'.

[12] J. Smeets, 'Constantijn Huygens als recommandator', in: H. Bots (ed.), *Constantijn Huygens. Zijn plaats in geleerd Europa*. Amsterdam 1973, 184-187 geeft een korte analyse van de vaste elementen van een aanbevelingsbrief.

[13] Staswick, *Joachim Camerarius*, 176.

[14] Zie over het nut van het noemen van intermediairs en andere bekenden M. Ultee, 'The place of the Dutch Republic', 63.

[15] H. Bots en G. van Gemert, *L'album amicorum de Cornelis de Glarges*, XI en C.L. Heesakkers en K. Thomassen, 'Het album amicorum in de Nederlanden', in K. Thomassen (red.), *Alba Amicorum. Vijf eeuwen vriendschap op papier gezet: het album amicorum en het poëziealbum in de Nederlanden*. Maarssen/ 's-Gravenhage 1990, 9-19.

[16] P. Dibon, 'The Communication in the Respublica Literaria', 51; E. Trunz, 'Der deutsche Späthumanismus', 163.

positie in, dat vele geleerden hen aanzochten als vriend c.q. patroon. Zij bevonden zich immers door hun functie op belangrijke knooppunten van wetenschappelijke informatie, konden de communicatie tussen geleerden sturen en regelen en dus ook verschillende personen door bemiddeling met elkaar in contact brengen. Deze geleerden beheerden meestal ook omvangrijke correspondentienetwerken met talrijke vertakkingen.[17] Vanwege hun positie en uitgebreide kennissenkring werd door vele geleerden een beroep op hen gedaan, hetgeen hun machtspositie nog meer deed groeien. Door hun hulpvaardigheid als intermediair en patroon verplichtten zij vele geleerden aan zich, die deze vriendelijkheid op passende wijze dienden te belonen met andere diensten.

Niet iedereen liet zich echter aan de communicatieplicht even veel gelegen liggen. Er waren zeker geleerden die, hoewel ze zich een centrale positie verworven hadden als beroemdheid in de Republiek der Letteren — of juist daardoor — niet bereid waren hun kennis met anderen te delen en zich opstelden als ware tirannen. Claude Saumaise, die terecht een grote reputatie had in de geleerdenwereld van zijn tijd, is hiervan een goed voorbeeld: hoewel iedere geleerde hem naar de ogen keek, liet hij vaak geen middel onbeproefd om zich onmogelijk te maken. Hij was niet snel bereid met anderen samen te werken, maar ging juist een polemiek aan met ieder die een onderwerp behandelde waar hij zelf meer vanaf dacht te weten.[18] Natuurlijk kon een beroemd geleerde als Saumaise, juist omdat hij door iedereen zo bewonderd werd, licht in de verleiding komen om eens te zondigen tegen de gedragsregels, en niet iedereen die hem lastigviel zijn hulpvaardigheid te tonen. Het verlangen naar succes op persoonlijke titel is steeds een begrijpelijke, krachtige drijfveer geweest achter de egoïstische opstelling van veel geleerden en de oorzaak van de talrijke ruzies en woordenwisselingen die de Republiek der Letteren, naast harmonieuze samenwerking, eveneens kenmerkten.[19]

1.3. 'Captatio benevolentiae': het aanbieden van boeken en geschenken

Boeken en geschenken waren eveneens een geliefd middel om een goede eerste indruk te maken en ze waren concreter en tastbaarder dan andermans namen en reputaties. In eerste instantie functioneerden geschenken als een soort *captatio benevolentiae* bij de ontvanger: een geleerde stuurde vaak met zijn eerste brief een exemplaar van zijn eigen publicaties mee, op grond waarvan de ander een oordeel vellen kon over de kwaliteiten van de auteur. Deze beval zichzelf en zijn werk zo aan bij de ontvanger, terwijl in de begeleidende brief meestal gevraagd werd om een welwillend oordeel en advies voor verder onderzoek en daarmee dus om aanvaarding en opname in de vriendenkring. Met de schenking van een boek voldeed de auteur enerzijds aan de plicht van de *communicatio* — hij zorgde immers

---

[17] Een persoon die een dergelijke functie vervult in het beheer van informatie wordt in de communicatietheorie ook wel een 'gatekeeper' genoemd. Zie J. Thornton Tolbert, *A Case Study of a Seventeenth-Century Gatekeeper*. Zie verder over Peiresc als patroon L.T. Sarasohn, 'Nicolas-Claude Fabri de Peiresc and the Patronage of the New Science in the Seventeenth century'. Voor Oldenburg: Charles Bazerman, *Shaping Written Knowledge. The Genre and Activity of the Experimental Article in Science*. Madison Wisc. 1988, 128-142.

[18] H. Bots, *Republiek der Letteren. Ideaal en werkelijkheid*. 15-17; Pierre Leroy, *Le dernier voyage à Paris et en Bourgogne, 1640-1643, du réformé Claude Saumaise*. Amsterdam/Maarssen 1983 geeft een goede beschrijving van de nukken van Saumaise, met een mogelijke verklaring. Zie 70-72: 'Le style et l'homme', en 107-116.

[19] Lorraine Daston, 'The Ideal and Reality of the Republic of Letters in the Enlightenment'. 379-381; Anne Goldgar, *Impolite Learning*, passim.

dat zijn werk in bredere kring bekend werd — anderzijds vormde het gestuurde boek een extra stimulans voor een vriendschap.[20]

De onbaatzuchtigheid waarmee het geschenk leek te worden gegeven, was in werkelijkheid vaak berekening. De gever was er dikwijls zeker van dat hij met zijn geschenk een goede investering deed die ruimschoots kon worden terugverdiend; geschenken dwongen namelijk wederdiensten af.[21] Dat had alles te maken met de etiquette, de erecodes in de Republiek der Letteren, waarin het principe van 'do-ut-des' een gevleugelde uitdrukking was geworden; de etiquette van de geleerde vriendschap schreef immers *mutua officia*, wederzijdse dienstverlening voor. Wie een geschenk kreeg aangeboden en dat ook aannam, accepteerde daarmee ook de gevolgen, namelijk dat hij daardoor aan de gever een wederdienst verschuldigd was. Omdat deze tegengeschenken (*antidora*) nooit helemaal de waarde van de diensten en geschenken van de ander evenaarden, bleef de noodzaak om elkaar van dienst te zijn bestaan, zodat het evenwicht in de relatie blijvend werd nagestreefd en de betrekking zorgvuldig werd onderhouden.[22] Het geven van geschenken was dus meer dan een middel om met een geleerde in contact te komen; het was een uitstekende methode om een langdurige relatie aan te gaan.

In het taaleigen van de brieven die de geschenken begeleiden komt het nuttigheidsprincipe van de uitwisseling van geschenken ondanks de vormgeving en het gebruik van een retoriek van onbaatzuchtigheid goed tot uitdrukking. Steeds is er sprake van een 'schuld' die moet worden afbetaald, de gever heeft de ontvanger aan zich verplicht (*obligare*), er moeten tegengeschenken (*antidora*) gezocht worden. De ontvanger benadrukt daarbij steeds zijn onwaardigheid, een gewoonte die Staswick met een fraaie term 'epistolair blozen' heeft gedoopt.[23] Soms was de ontvanger echt niet in staat het geschenk op passende wijze met een gelijkwaardig geschenk terug te betalen. In dat geval beloofde hij zijn dank en verplichting aan de gever op een andere manier kenbaar te maken, bij voorkeur in het openbaar, of hij bood in plaats van tastbare geschenken zijn dienstbaarheid aan.[24] Ook dit kwam geleerden uitstekend van pas, want zo hadden zij een extra strategie in handen, waarmee zij zich konden verzekeren van de medewerking van anderen op wetenschappelijk gebied. De 'erecode' van de zogenaamde reciprociteit werkte ook andersom: wanneer men bij het verzoek om hulp en advies een passende beloning in het vooruitzicht stelde, waren collega's wellicht sneller geneigd hulp te bieden.

Uitwisseling van geschenken was zo een van de middelen waarmee een geleerde zijn kennissenkring kon uitbreiden en daardoor zijn carrière kon bevorderen. In feite verschilde de geleerdenwereld hierin niet van veel andere maatschappelijke sectoren, waarin het geven van geschenken een regulerende functie had. Marcel Mauss heeft dit mechanisme als eerste beschreven en hoewel hij zijn aandacht vooral richtte op primitieve samenlevingen hebben

---

[20] P. Dibon, 'The Comunication in the Respublica Literaria', 52-53; Nathalie Zemon Davis, 'Beyond the Market: Books as Gifts in Sixteenth-Century France', *Transactions of the Royal Historical Society* serie V 33 (1983) 69-88.

[21] Zemon Davis wijst er terecht op dat er natuurlijk ook persoonlijke en onbaatzuchtige motieven waren voor het schenken van boeken (81).

[22] Paula Findlen, 'The Economy of Scientific Exchange in Early Modern Italy', in: Bruce T. Moran (ed.), *Patronage and Institutions. Science, Technology and Medicine at the European Court 1500-1700.* Rochester 1991, 5-24. Mario Biagioli, 'Galileo's System of Patronage'. 18-25: 'Gift-Exchange as the Logic of Patronage'.

[23] C.A. Staswick, *Joachim Camerarius* 163: 'epistolary blushing'.

[24] C.A. Staswick, *Joachim Camerarius*, 185; 'The primary form of reciprocation was to declare gratitude and esteem, especially in the presence of others'.

vele onderzoekers reeds onderkend dat zijn onderzoeksresultaten ook op andere samenlevingen en dus ook op die van het ancien régime toepasbaar zijn.[25]

Overigens bood de uitwisseling van geschenken nog een bijkomend voordeel, namelijk voor de opbouw van eigen bibliotheken, musea en bijzondere collecties. Heel wat beroemde bibliotheken en verzamelingen zijn tot stand gekomen door wat toch niet anders omschreven kan worden dan ruilhandel. Verzamelaars schreven elkaar over hun belangstelling en maakten ook duidelijk wat er nog aan hun verzameling ontbrak. Een correspondent kon zijn goede gezindheid jegens zijn vrienden natuurlijk niet beter tonen dan juist door het sturen van het ontbrekende pronkstuk voor een verzameling, verworven na lang zoeken en rondvragen. Ook botanische tuinen van universiteiten en hogescholen hebben vaak veel aan waarde gewonnen doordat correspondenten uit heel Europa zaden en stekjes aan de beheerders verzonden. Verzamelingen etaleerden zo tegelijkertijd het sociale netwerk van de eigenaar, hetgeen natuurlijk vooral gold voor een collectie die portretten van de gevers bevatte.[26]

1.4. Het verwerven van steun door middel van dedicaties

Was het geven van boeken en andere geschenken meestal een zaak tussen de gever en ontvanger, met een dedicatie erbij werd de schenking formeel en werd zij tevens openbaar gemaakt.[27] De beweegredenen voor de opdracht, de sociale positie van de auteur en de relatie tussen gever en ontvanger werden in een dedicatie op schrift gesteld, terwijl bovendien de heersende normen en waarden, die bij dedicaties evenzeer golden als bij het uitwisselen van geschenken, in deze teksten weergegeven werden.[28] Daarmee vormen dedicaties een uitstekende bron voor dergelijke gegevens die, behalve dan in correspondenties, elders vaak moeilijk te vinden zijn.[29]

De term dedicatie is cultisch van oorsprong: zij werd in de Oudheid gebruikt in de context van tempelwijdingen aan de goden. Al snel kreeg het woord meer betekenis buiten de religie en werd het ook gebruikt voor de wijding van teksten aan personen. Net als een tempel in de *dedicatio* werd toevertrouwd aan de bescherming van de godheid, droeg men met een dedicatie het boek op aan een vriend of kennis, die het werk met zijn naam

---

[25] Marcel Mauss, *The Gift. Forms and Functions of Exchange in Archaic Societies*. Vertaling uit het Frans door Ian Cunnison. London 1974 (reprint van 1954). Zie voor toepassing op de maatschappij van het ancien régime Sharon Kettering, 'Gift-Giving and Patronage in Early Modern France', *French History* 2 (1988), 131-151.

[26] P. Findlen, 'The Economy of Scientific Exchange'. Voor portretverzamelingen als presentatie van een kennissenkring idem, 21-23. F. Waquet, 'L'espace de la République des Lettres'. in: H. Bots en F. Waquet (eds), *Commercium litterarium*. 175-189, 180 en 'Les savants face à leur portraits, XVIIe-XVIIIe siècle', *Nouvelles de l'estampe* 117 (1991) 22-28, 22.

[27] N. Zemon Davis, 'Beyond the Market', 78.

[28] S. Le Clech-Charton, 'Les epîtres dédicatoires et les secrétaires du roi (1515-1547), ou le portrait de l'honnête homme au siècle de la renaissance', *Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance* 51 (1989) 537-552; 538.

[29] M. Daniel Frider. Janus, *De fatis dedicationum librorum, sive von denen Zuschriften derer Gelehrten dissertatio historica et litteraria*. Wittenberg 1718, § VII: 'praeterea in dedicationibus haud raro circumstantiae de viris eruditis proferuntur, quas alibi frustra quaerimus [...] ut cetera taceamus, quod haud raro in dedicationibus causas conspiciamus, cur auctor huic vel illi librum inscripserit, quae conditionem scriptoris et genium aliaque nobis aperiunt'. Zie ook Petrus Tacke, *Commentatio historica et literaria de dedicationibus librorum [...]*. Wolfenbüttel 1733 § 1.

autoriteit en bescherming verleende.[30] Waren de beweegredenen oorspronkelijk vooral vriendschappelijk van aard, namelijk om een vriend te bedanken, waardering te uiten of een bewijs van echte vriendschap te leveren, naar aanleiding van het optreden van personen als Maecenas, de rijke beschermheer van de dichter Horatius, werd de dedicatie in toenemende mate gezien als een middel om een patroon te verwerven en dan vooral één die betaalde voor de opdracht en bescherming kon bieden.[31]

Aanvankelijk hield een dedicatie niet veel meer in dan het plaatsen van de naam van de begunstigde aan het begin van het werk of het opstellen van een begeleidende brief bij het manuscript, gericht aan de vriend of patroon. Deze bewaarde de brief samen met de tekst.[32] Pas met de uitvinding van de boekdrukkkunst begon de bloeiperiode van de dedicatie: er kwamen meer boeken in grotere edities op de markt en zij kenden een wijdere verspreiding. De dedicatie werd een populaire gewoonte, omdat de naam en daarmee de roem van een patroon nu in elk exemplaar van een editie vereeuwigd werd. Daarmee hadden de auteurs een nieuw middel in handen om patronen te verleiden tot financiering van hun uitgaven; de marktwaarde van dedicaties werd zo door de boekdrukkunst enorm vergroot.[33]

Een dedicatie werd steeds opgesteld in de vaste vorm van een brief, afgeleide van de losse brief die oorspronkelijk het ten geschenke gegeven boek begeleidde. Deze brief vormde binnen het epistolaire genre een aparte categorie en was een zeer geformaliseerde tekst.[34] Veel aandacht werd besteed aan de juiste titulatuur en adressering; het was van belang zo volledig mogelijk te zijn in de opsomming van titels en ambten van de aangesprokenen, omdat hun autoriteit het boek een meerwaarde verleende. Daarop volgde een *captatio benevolentiae* waarin de auteur zich verontschuldigde voor zijn onervarenheid en zich in alle opzichten nederig opstelde. In de dedicatiebrief werd ook ingegaan op de inhoud van het boek, waardoor de dedicatiebrief soms de vorm aannam van een voorwoord aan de lezer, met een verantwoording van de gebruikte methode of de gekozen bronnen.[35] Voorts werd gesproken over de betrekkingen tussen auteur en ontvanger en vooral de laatste werd hierbij zeer geprezen. De brief eindigde meestal wederom met een laatste nederige *captatio benevolentiae*, waarin de auteur de ontvanger alle goeds toewenste en

---

[30] Wolfgang Leiner, *Der Widmungsbrief in der französischen Literatur (1580-1715).* Heidelberg 1965, 15-27 over woordafleiding en oorsprong. Voorts Tacke, *De dedicationibus librorum* §1; Joannes Ruppert, *Quaestiones ad historiam dedicationis librorum pertinentes. Dissertatio inauguralis [...].* Leipzig 1911, §1.

[31] Ulrich Maché, 'Author and Patron: On the Functions of Dedications in Seventeenth-Century German Literature'. in: J.A. Parente jr., R.E. Schade and G.C. Schoolfield (eds), *Literary Culture in the Holy Roman Empire, 1555-1720.* Chapel Hill & London 1991, 195-205, 195-196. Leiner, *Der Widmungsbrief*, 18-20.

[32] M.D.F. Janus, *De fatis dedicationum librorum* § I: 'Veteres hoc in usu habebant ut, si quem librum composuerant, amicum aut patronum circumspicerent, cum quo de eo communicare solebant: quo facto, epistolam ad eum exarabant, eamque una cum libro transmittebant. Haec vero postea describebatur, in qua eae plerumque circumstantiae adferebantur, quae multum ad historiam libri faciebant.; P. Tacke, *De dedicationibus librorum* § 1; U. Maché, 'Author and patron', 195.

[33] N. Zemon Davis, 'Beyond the Market', 74; U. Maché, 'Author and Patron', 195-196.

[34] W. Leiner, *Der Widmungsbrief*, hoofdstuk 2, 'Der Widmungsbrief und seine Gesetzmäßigkeiten', 38-130, geeft een zeer uitgebreid overzicht van alle vaste elementen. Marianne Pade, 'The Dedicatory Letter as a Genre: the Prefaces of Guarino Veronese's Translations of Plutarch', in: A. Dalzell, Ch. Fantazzi & R.J. Schoeck (eds), *Acta conventus neo-latini torontonensis [...]* New York 1991, 559-568 gaat ook in op de formele aspecten van een dedicatie evenals S. Le Clech-Charton, 'Les epîtres dédicatoires'. P. Tacke, *De dedicationibus librorum* 45 noemt verschillende vaste elementen op: 'Caeterum olim ut nunc, qui dedicabant aliquid, eum observabant morem, ut [...] laudarent eos, quibus sua dedicabant, allegatis dedicationis aut conscripti libri causis, suam audaciam in dicando commissam aut ingenii inopiam excusarent, facerent omnia, quae hodie fieri cernimus in dedicationibus'.

[35] U. Maché, 'Author and Patron', 197.

vroeg om welwillende acceptatie van het aangeboden werk, waarbij de ontvanger maar niet al te kritisch moest zijn.

Het belangrijkste en meest onmisbare element was wel de lofzang op de ontvanger, die meestal volledig bestond uit bekende retorische topoi.[36] Deze uitgebreide loftuitingen hadden voornamelijk tot doel de ontvanger gunstig te stemmen, zodat hij de dedicatie zou aanvaarden en er een passende beloning voor zou geven. Een centraal thema was dat van de *humanitas* of *clementia* van de ontvanger. Logischerwijze werd hierop zeer vaak gezinspeeld, omdat deze eigenschap zou zorgen voor een welwillende ontvangst van het aangeboden werk. Daarnaast werd vaak om dezelfde redenen melding gemaakt van de *benevolentia, caritas* en *amor* van de ontvanger.[37] De dedicatiebrief vertoonde in het gebruik van deze topoi zeer veel overeenkomsten met de zogenaamde 'introductiebrief', waarmee een geleerde trachtte contact met een collega te leggen. Ook daarin namen lofprijzingen van de ideale deugden een belangrijke plaats in.[38]

Het streven naar perfectie in de dedicatie, tot stand gebracht door middel van een goede beheersing van de retorica, wijst op het belang dat gehecht werd aan een dedicatie. De dedicatiebrief had in de ogen van de auteurs een bepaalde marktwaarde: hij werd gebruikt ter bevordering van de verkoop, maar ook om verplichtingen in te lossen en tegengiften uit te lokken, zoals dat gebeurde met de uitwisseling van boeken en andere geschenken zonder dedicatiebrief. In een dedicatiebrief staan echter deze beweegredenen keurig opgenoemd, hoewel men zich kan afvragen of in een dergelijke formele tekst ook de werkelijke aanleidingen onthuld worden.[39]

In de contemporaine zeventiende- en achttiende-eeuwse literatuur wordt meestal een tweedeling gemaakt tussen dedicaties uit vriendschap en dedicaties omwille van patronage. Daarbij staat het eerste type moreel in hoger aanzien dan het tweede. Veel auteurs zijn bovendien van mening dat oorspronkelijk dedicaties alleen tussen vrienden gebruikelijk waren en dat pas later corrumperende praktijken zijn binnengeslopen.[40] De oudste aanleiding voor een dedicatie was wel dankbaarheid voor hulp en advies van een goede vriend. In de dedicatie werd dan vaak de voorgeschiedenis van het betreffende werk uiteengezet, waarbij de rol van vrienden uitgebreid aan bod kwam. Maar niet altijd was een dedicatie een beloning voor bewezen diensten; het opdragen van boeken werd ook beschouwd als een bewijs van ware vriendschap.[41] In dit soort dedicaties was de lofzang op vrienden een

---

[36] Vleierij was in ieder geval het meest herkenbare element van een dedicatie, blijkens titel en inhoud van Timothy J.McCann's artikel: '"The Known Style of a Dedication is Flattery": Anthony Browne, 2nd Viscount Montague of Cowdray and his Sussex Flatterers', *Recusant History* 19 (1989) 396-410.

[37] M. Pade, 'The Dedicatory Letter', 564 'The Themes'; S. Le Clech-Charton, 'Les épîtres dédicatoires', 542, 544-545.

[38] Zie het uitgebreide vertoog van Staswick in *Joachim Camerarius* over de functie van lof en nederigheid in een brief bij het leggen van contact: 149-171 en 186-195.

[39] W. Leiner, *Der Widmungsbrief* 90: 'Der Widmungsbrief, ein rhetorisches Kunstwerk', 131; N. Zemon Davis, 'Beyond the market', 79.

[40] Joh. Caspar Khunius, *Dissertatio academica de amicitia eruditorum*: 'Dedicationes ab initio praecipuum amicitiae inter eruditos signum, postea ad patrocinium scriptis & scriptori quaerendum, aut ad grati animi pignus adhiberi, frequenter tamen adulatione & mendicitate corrumpi coepit'.; P. Tacke, *De dedicationibus librorum* 41, § 21: 'Personae, quibus aliquid dedicatur, in triplici sunt differentia: quaedam enim sunt patroni, ut potentiores....quaedam sanguinis necessitudine nos contingunt, [...] quaedam [...] sunt familiares & amici'.

[41] *Christophori Cellarii Epistolae selectiores et Praefationes conlegit Io. Georgius Walchius qui et de Dedicationibus Librorum Veterum latinorum praemisit.* Leipzig 1715, cap.X: 'De fine veterum dedicationum librorum': [...] sunt quoque qui operam ingenii sui consecrant amicis, quos vel paritas studiorum, vel sanguinis vinculum, vel morum similitudo conciliavit: ut illis clariora signa benevolentiae suae tollant, & possint exponere, quam sancta sit sibi amicitia'. Zie ook

nog belangrijker element.[42] Toch moet de moderne lezer erop bedacht zijn dat een relatie die in een dedicatiebrief als vriendschap wordt aangemerkt, niet altijd zo hecht en persoonlijk was als wordt voorgesteld. De vriendschapsretorica maskeerde veel utilitaire motieven. Een dedicatie had altijd een functie in de onderlinge verhoudingen: een goede indruk maken voor een eerste contact, een dienst uitlokken, bedanken voor bewezen diensten of een wederdienst bewijzen.

Het ging de schrijver van een dedicatie er vaak om steun te verwerven voor zijn boek en zichzelf van een patroon te voorzien die met zijn naam critici het zwijgen op kon leggen. Bovendien was het de bedoeling een betere naamsbekendheid te verwerven en een beroemde naam voorin een boek zou daar zeker toe bijdragen.[43] Het was dus zaak de beschermheer zorgvuldig te kiezen; geleerden zochten daarom als patroon dikwijls een deskundige op hun vakgebied uit, die garant kon staan voor de kwaliteit van de inhoud, hoewel de naam van een vrijgevig vorst of edelman eveneens welkom was, ook als reclame. Daarnaast werd een dedicatie gebruikt om zichzelf te introduceren bij beroemdheden of bekenden van hooggeplaatste personen die de auteur mogelijk verder konden helpen met zijn carrière.[44] Het ging daarbij niet alleen om bescherming tegen kritiek met de goede naam die de patroon had, maar ook om meer concrete hulp in de vorm van ondersteuning bij de studie en hulp en financiering van uitgaven of algemene geldelijke steun.[45] De dedicatie werd zo meer en meer tot een bedelbrief, niet in de laatste plaats omdat ook de patronen zich vaak lieten verleiden door vleiende woorden en de belofte van onsterfelijke roem; daar hadden zij meestal wel een beloning voor over.[46] Een dedicatie fungeerde overigens ook achteraf als dankzegging voor reeds bewezen diensten van beschermheren en had daarmee dus dezelfde functie als een ander geschenk: een soort moreel 'betaalmiddel' in de Republiek der Letteren.[47]

Wie diende een auteur voor deze doelstellingen uit te kiezen? De Duitse auteur J.C. Nemeitz was er vast van overtuigd dat een geleerde zijn boeken het beste aan een collega kon opdragen omdat een dergelijke dedicatie zonder bijbedoelingen was. 'So halte ich diejenige Dedicationes vor die besten, und allerdesinteressirtesten, wann nemlich gelehrte Leute andern Gelehrten ihre Bücher zuschreiben. Denn gleichwie sie dadurch eine sonderbare Hochachtung und Liebe gegen dieselben an den Tag legen; Also können sie auch wohl keine eigennützige Absichten darunter haben, weil die meisten Gelehrten eben nicht son-

---

Johannes Breu, *De dedicationum literariarum moralitate [...]* Straatsburg 1718, onder de 'virtutes dedicantium', 17, § IX.

[42] W. Leiner, *Der Widmungsbrief*, 18.

[43] J. Breu, *De dedicationum literariarum moralitate* 20, § XI: 'Inter causas quas allegari a dedicantibus frequenter videmus haud postrema est, ut liber patrocinio muniatur & a procacibus malevolorum insultibus vindicetur. [...] Interim si non tam libro quam sibi patrocinium dedicatione scriptor quaerat [...] nil video quod reprehendendum [...] vel si libro etiam Maecenatis exoret gratiam, sed eo fine ut ad ejus lectionem alii etiam alliciantur [...] Sunt enim haec librorum etiam quorundam fata, ut, quemadmodum opinionibus mundus regitur, ad eorum lectionem multi non rationibus sed authoritate ducti accedant'. Zie verder Janus, *De fatis dedicationum librorum* 29-30 § XXXIX.

[44] J.G. Walchius, *De Dedicationibus Librorum Veterum latinorum* Cap.X: 'Alii praescribunt clarissima nomina & vindicant eis laborem suum, qui praeter singularem doctrinam, magnum honoris locum obtinent, & famam sunt adsecuti, se litterarum gravissimos esse patronos'. P. Tacke, *De dedicationibus librorum* 45: 'fines: magnatibus scilicet se insinuare'.

[45] M.D.F. Janus, *De fatis dedicationum librorum* 3-4: 'Alii denique acceptis verbis, loquendi formulis, laudum praeconiis eos extollunt, quibus dedicatio facta est, eisque aut donum aut munus ambiunt'.

[46] P. Tacke, *De Dedicationibus librorum* 47: 'Spurios sibi atque illegitimos fines in dedicandis libris eruditi propositos saepe habent. Quidam enim vano ambitionis thypho elati illis, quorum nomina suis praefigunt scriptis, immortalitatem nominis, qua nihil plerisque gratius est atque optabilius, conciliaturos putant, immo, quod mireris, dictitant'.

[47] Dit schaart Breu natuurlijk onder de 'virtutes dedicantium', *De dedicationum literariarum moralitate* 18.

derlich viel wegzuwerfen haben; [...] Andere Zuschriften aber an grosse Herren, vornehme Gönner und Patronen, haben gemeinlich was in Recessu, und sucht man sich dadurch entweder zu einer Beförderung zu recommandiren, oder aber durch eine gute Belohnung vor angewandte Mühe soulagirt zu werden'.[48] Enkele onderzoeken, waarvan die van W. Leiner voor het Franse taalgebied de meest omvattende is, hebben echter aangetoond dat de praktijk ver afstond van de idealen van Nemeitz. De meeste auteurs zochten voor hun boeken een rijke, meest adellijke beschermheer uit, die goed kon betalen voor het werk, hoewel E. Rice voor de vroege zestiende eeuw heeft aangetoond dat humanisten juist voornamelijk collega's en vrienden aanzochten als patroon. Rice laat evenwel ook zien, dat dit gebruik in Frankrijk slechts tijdelijk was. In de zeventiende eeuw zou het overheidspatronage steeds grotere vormen aannemen.[49]

Wat de status en kwaliteit van de patronen in de dedicaties aangaat, waren er in de zeventiende eeuw tussen de diverse Europese landen grote verschillen. In Frankrijk werd onder het absolutistische regime van Lodewijk XIV het patronage van de koning — en via hem van de staat, in de vorm van toelating tot academies en de toekenning van jaargelden — de belangrijkste vorm van bescherming. In het kielzog van de koning konden ook overheidsdienaren en hoffunctionarissen zich opwerpen als patronen van de letteren, terwijl de adel en hoge geestelijkheid zich eveneens beijverden om de koning te evenaren in vrijgevigheid. Dit alles waarborgde de populariteit van de dedicatie, die natuurlijk bol kwam te staan van vleierij en hoffelijke 'courtoisie'.[50] Ook in Engeland waren dedicaties bepaald winstgevend voor diegenen die de juiste patronen wisten te verwerven. Dat waren voornamelijk de adel en het koninklijk hof, dat allerlei jaargelden en andere sinecures had ingesteld voor dichters en kunstenaars die het hun hoogverheven beschermheren naar de zin maakten.[51] Hoewel voor de Duitse Landen nog geen uitgebreid onderzoek is verricht, kan toch reeds worden vastgesteld dat de dedicatiegewoonten aldaar niet veel moeten hebben afgeweken van die in Frankrijk en Engeland in dezelfde periode. Vorsten, prinsen, adel en overheidsdienaren waren het voornaamste doelwit van schrijvers, op zoek naar een goede beschermheer.[52]

In de Nederlanden was de rol van vorst en adel als beschermers van kunsten en wetenschappen veel minder dominant dan elders in Europa. Daarentegen vinden we in de

---

[48] Joachim Christophorus Nemeitz, *Vernünftige Gedancken über allerhand historische und moralische Materien, nebst verschiedenen dahin gehörigen Anmerckungen.* Frankfurt a/M 1739, Teil 2. 95, § XII, 'Von Dedicationen oder Zueignungsschriften', 103.

[49] W. Leiner, *Der Widmungsbrief*, 221. E. Rice, 'The Patrons of French Humanism, 1490-1520', in: A. Molho & J.A. Tedeschi (eds), *Renaissance Studies in Honor of Hans Baron.* Illinois 1971, 689-702. Jean Mesnard, 'Le mécénat scientifique avant l'académie des sciences', in: *L'Age d'or du Mécénat (1598-1661) Colloque international CNRS* Paris 1985, 107-117 merkt op dat voor de (exacte) wetenschap, althans vóór de oprichting van academies, nog in sterkere mate dan voor de letteren gold dat geleerden aangewezen waren op onderlinge steun, omdat de 'normale' patronen zich voor hun studies minder interesseerden.

[50] W. Leiner, *Der Widmungsbrief* 195-237, 'Die Buchpaten'; M. Bannister, 'The Crisis of Literary Patronage in France 1643-1655', *French Studies, a Quarterly Review* 39 (1985) 18-30 gaat vooral in op de opkomst van patronaat door overheidsdienaren, de *nouveau riche.*

[51] Zie voor de ontwikkeling van het Engelse mecenaat, algemeen aangeduid met 'literary patronage' M. Foss, *The Age of Patronage. The Arts in Society 1660-1750.* London 1971. Kortere teksten zijn Rüdiger Ahrens, 'Literaturtheorie in ihrem Verhältnis zum Mäzenatentum der Tudorzeit', in: A. Buck, G. Kauffmann, B.L. Spahr, C. Wiedemann (eds), *Europäische Hofkultur im 16. und 17. Jahrhundert.* Hamburg 1979, 171-178; Patricia Thomson, 'The Literature of Patronage, 1580-1630', *Essays in Criticism* 2 (1952) 267-284; Paul J.Korshin, 'Types of Eighteenth Century Literary Patronage', *Eighteenth-Century Studies* 7 (1973-74) 453-473. M.G. Brennan, *Literary Patronage in the English Renaissance, The Pembroke Family.* London/New York 1988 neemt één adelijke familie tot voorbeeld.

[52] U. Maché, 'Author and Patron'; Karl Schottenloher, *Die Widmungsvorrede im Buch des 16. Jahrhunderts.* Münster 1953 geeft wel een uitgebreid overzicht van de gebruiken in de zestiende eeuw, maar trekt geen algemene conclusies.

Republiek een overweldigende hoeveelheid opdrachten aan (leden van) stadsbesturen, Statenvergaderingen, curatorencolleges, kortom aan regenten in alle soorten en maten.[53] Dit verschil is eenvoudig te verklaren. De schrijver, dichter of kunstenaar die voor zijn levensonderhoud van de steun van anderen afhankelijk was, zocht die steun op de meest voor de hand liggende plaatsen, namelijk bij diegenen die de macht in handen hadden. In de burgerlijke samenleving van de Republiek lag de macht niet bij de stadhouder en de bestuurlijke rol van de adel was er na de opstand zeer beperkt; de werkelijke macht was in handen van de regenten. Van een centraal geleid staatspatronage, in de vorm van lidmaatschappen van academies en van jaarlijkse prijzen was in de Nederlanden geen sprake, daarvoor had de steun die door stadsbesturen en andere regenten gegeven werd een te willekeurig en verbrokkeld karakter.

Naar de aard van de beloningen voor dedicaties, of dat nu geld, toelagen, steun bij studie en onderzoek in de vorm van materiaalvoorziening en onderdak, financiering van uitgaven of het verzorgen van aanbevelingen betrof, is nog geen systematisch onderzoek verricht.[54] Voor dit soort 'financiële' gegevens ontbreken ook vaak de bronnen; behalve voor overheidsuitgaven zijn er vaak geen schriftelijke opgaven over bekend. Furetière maakt echter in zijn *Roman Bourgeois* op spottende wijze duidelijk dat er wel bepaalde tarieven werden aangehouden voor dedicaties en publiceert een 'prijslijst' voor alle typen geschriften.[55] Ook van de Engelse dedicaties tijdens het regime van Elisabeth wordt wel vermeld dat er een vaste prijs voor bestond.[56] Om te kunnen nagaan of de door verschillende auteurs genoemde wetmatigheden in de beloning van dedicaties werkelijk zo nadrukkelijk aanwezig waren is echter verder gedetailleerd onderzoek nodig.

Aan het einde van de zeventiende eeuw kreeg de dedicatie, hoe nuttig ook voor vele geleerden en kunstenaars, steeds meer kritiek te verduren van tijdgenoten. Breu somt in zijn dissertatie over de dedicatie enkele punten van kritiek op, die veelvuldig worden herhaald door zijn tijdgenoten en latere commentatoren.[57] Auteurs die een dedicatie opnemen in hun werk zijn ijdel volgens Breu, want zij zoeken slechts eigen roem door het prijzen van anderen. Zij liegen bovendien, wanneer zij pretenderen bevriend te zijn met de hooggeplaatste personen aan wie zij boeken opdragen; zij zoeken hun patronen alleen uit op kapitaalkrachtigheid en vrijgevigheid. Daarom zou men beter kunnen spreken van het verkopen van boeken dan van een schenking.[58] Als bewijs voor de laatste aanklacht wordt

---

[53] J.J.V.M. De Vet, 'Maecenaat in de pruikentijd'. *Handelingen van het 38e Nederlands-filologencongres 1984*. Amsterdam 1985, 149-175; P.J. Verkruysse, 'Het boekenmaecenaat in de 17e eeuw', *De zeventiende eeuw* 6 (1990) 137-143.

[54] Zie De Vet, 'Maecenaat in de pruikentijd', voor een globaal overzicht voor Nederland in de achttiende eeuw. Verkruysse, 'Het boekenmaecentaat', geeft aanzetten tot verder onderzoek. Leiner doet eveneens alleen algemene uitspraken.

[55] Antoine Furetière, *Le Roman Bourgeois. Ouvrage comique. Avec notice et notes par M. Pierre Jannet.* Paris 1867 (heruitgave van 1666) in twee delen. Deel 2, 117: 'Le juste prix de toute sorte de vers'.

[56] H.B. Wheatley, *The Dedication of Books to Patron and Friend. A Chapter in Literary History.* London 1887, 26: 'it appears that even in Elizabeth's reign a price was fixed upon dedications'.

[57] J. Breu, *De dedicationum literariarum moralitate* 7, §II, 'Vitia dedicationum' en III, 'Signa ex quibus cognoscitur (sc. de minderwaardigheid van auteurs die zich nog van dedicaties bedienen)'.

[58] J. Breu, *De dedicationum literariarum moralitate* 7: 'Videas hic ad coelum usque laudibus ab ipsis extolli alios, non aliam ob causam, quam ut ipsi rursus talibus ornentur encomiis. [...] similes, qui Viris claris, quos tamen nunquam oculis multo minus conversatione ipsi usurparunt, Philothecas suas per alios offerunt, ut sub specioso inscriptionis emendicatae praetextu, familiaritatem sibi cum iis fuisse mentiri queant'; 9: 'Et quamvis donare suos libellos Maecenatibus videantur tantum abest ut donent, ut immenso potius pretio vendant; chartaceis quippe munusculis aurea & argentea munera captantes. Haec ut obtineant, diligenter prius circumspiciunt, quibus grati maxime suis dedicationibus hospites sint

dikwijls verhaald van schrijvers die, wanneer een dedicatie niet de gewenste beloning heeft opgeleverd, de titel van hun werk veranderen en het boek zonder schaamte aan een ander opdragen.[59] Breu geeft aan hoe het wel zou moeten in zijn paragraaf over het deugdelijk dediceren van boeken: men zou een boek uit oprechte dankbaarheid aan iemand moeten opdragen, die weldaden heeft bewezen. Een schrijver, die niet veel andere middelen heeft kan zijn dank natuurlijk het beste tonen door een staaltje van eigen werk: een boek.[60]

Het voornaamste bezwaar dat alle schrijvers inbrengen tegen de dedicatie, zoals die rond 1700 werd geschreven, is de overmaat aan vleierij die nauwelijks de hebzucht van de auteur maskeert.[61] Vleierij past een geleerde eigenlijk niet, ieder fatsoenlijk man zou zich er verre van moeten houden. De lezer heeft gelijk, zegt Gundling, wanneer hij vindt dat dedicaties er slechts toe dienen om bij een eerlijk en oprecht lezer walging op te wekken. In de dedicaties worden mensen met zo onwaarschijnlijke lofprijzingen verheerlijkt, dat zij zichzelf ternauwernood nog in het beeld kunnen herkennen.[62] Dedicaties wekken zo ook de spotlust van anderen.[63] Alle vleierij dient immers slechts voor het gewin: 'the more pay the more praise', zo vat Wheatley het kernachtig samen.[64] Graag citeert men dan ook Furetière, die zou hebben gezegd dat de uitvinder van de dedicatie een bedelaar geweest moet zijn.[65] Doordat de auteurs zich zo in het stof wentelen voor hun nietswaardige patronen, ontstaat bovendien een verwerpelijke, op niets dan geld gebaseerde afhankelijkheidsrelatie, die niet in overeenstemming is met de kwaliteiten en de waardigheid van de auteur.[66]

Leiner constateerde in zijn onderzoek naar Franse dedicaties dat het gebruik na 1650 werkelijk minder populair werd. Hij schrijft deze afname toe aan de groeiende weerstand tegen de dedicatie, die in toenemende mate een instrument wordt voor vleierij en bedelarij. Zowel schrijvers als patronen wenden zich steeds meer af van de dedicatie en vooral de laatsten krijgen een afkeer van het gebedel aan hun adres.[67] In de Resoluties van de Staten

---

futuri, quosque officii sic praestiti, gratissimos habituri sint remuneratores, satis quippe gnari non eadem hic omnes liberalitate esse'. J.B. Mencke, *De charlataneria eruditorum declamationes duae, cum notis variorum*. Amsterdam 1716³, 34.

[59] J. Breu, *De dedicationum literariarum moralitate* 11; Janus, *De fatis dedicationum librorum* 14.

[60] J. Breu, *De dedicationum literariarum moralitate* 17-21, § IX 'Virtutes dedicantium': 'Cum enim literatorum opes in officioso fere animo & qualibuscunque ingenii monumentis maxima ex parte sitae sint, nemini videri mirum debet, eos qua per literas licet ratione superiores Maecenates venerari, beneficia ipsorum commemorando & publice depraedicando'.

[61] De afkeer van de overdadige vleierij deed ook de schertsdedicatie ontstaan. Bijvoorbeeld 'Aan mijn Westindische Rave, By den naam van Karel befaamt' in Weyermans 'Den Vrolijke Tuchtheer', Amsterdam 1730.

[62] Nicolaus Hieronymus Gundling, *Observationum Selectarum ad Rem Litterariam Spectantium* Halle 1737, deel II, Observatio V, 'De dedicationibus, libris praefigi solitis'. 93-123: 'Sunt enim illi (sc. geleerden die tegen dedicaties zijn) in ea opinione dudum confirmati, non convenire viris honestis immodice laudare eos, qui excelso aetate agunt, tum quod ex illis laudibus adulationis quaedam suspicio subnascatur; tum quod satius omnino sit ab omnibus panegyricis abstinere, quippe qui parum veritatis, multum autem mendacii ac vanitatis in se continere deprehenduntur. Iam vero iudicet aequus lector, an non pleraeque dedicationes ita conceptae sint, ut nauseam creare legentibus possint, quibus adhuc aliquid candoris est vel sinceritatis. [...] Meo iudicio avaritia, voluptas, ambitio, pari passu ambulant. [...] Igitur, si dicendum, quod res flagitat, laudare prope mentiri est'.

[63] J. Breu, *De dedicationum literariarum moralitate* 13-14: 'Digni profecto quos omnes rideant, imo digni quibus omnes indignentur, qui tam turpiter literas prostituunt, invidiamque universo ordini literario apud alios perversis moribus suis contrahunt'.

[64] H.B. Wheatley, *The Dedication of Books*, 1: 'Gradually a system grew up of praising men according to a scale of the more pay the more praise'.

[65] A. Furetière, *Roman Bourgeois*, II, 101.

[66] H.B. Wheatley, *The Dedication of Books*, 26: 'Patronage is not necessarily degrading to authorship, but the payment to an author for a string of praise in the form of a dedication must necessarily destroy all sense of truth and independence in those who adopt so debasing a method of raising money'.

[67] W. Leiner, *Der Widmungsbrief* 269.

Generaal wordt bijvoorbeeld al vroeg in de zeventiende eeuw besloten 'geen dedicatien, ofte praesentatien van Boecken aen te nemen'.[68] Dit besluit had echter weinig succes; herhaling van deze bepaling toont aan dat auteurs zich er niet door lieten weerhouden hun boeken aan deze instantie aan te bieden in de hoop op een beloning. Als tweede reden voor afname van de populariteit van de dedicatie wordt de groei in maatschappelijk aanzien van de auteurs genoemd. Zij kregen andere middelen om in hun levensonderhoud te voorzien, zodat zij niet meer afhankelijk waren van inkomsten die zij met het opdragen van boeken aan patronen konden verwerven. Vooral het uitgeven bij intekening zou ervoor gezorgd hebben dat een auteur niet meer afhankelijk was van de luimen van een patroon; hij vond nieuwe beschermheren bij het lezerspubliek.[69] Het bestaan van boeken die bij intekening waren uitgegeven en toch een dedicatie bevatten, ontkracht echter grotendeels de redenering dat uitgeven bij intekening de oorzaak zou zijn van de verdwijning van de dedicatie als financieringsmiddel.

Ook de heftigste critici van de dedicatie bleven gebruik maken van dit middel, want zoals vaak lag tussen denken en doen een wereld van verschil. Het was nu eenmaal gewoonte om een boek vergezeld te laten gaan van een dedicatie, ook al zetten steeds meer auteurs vraagtekens bij dit gebruik.[70] Veel belangrijker was echter, dat een dedicatie nog steeds gezien werd als het middel bij uitstek om bekendheid te verwerven in bredere kring. Zelfs Lilienthal moest in zijn boek over 'slinkse wijzen om beroemd te worden in de Republiek der Letteren' erkennen dat het een schrijver niet viel te verwijten wanneer hij met een dedicatie zijn carrière trachtte te bevorderen, mits alles er verder maar eervol aan toeging. Alleen was toch niemand in staat zich toegang te verschaffen tot roem, daar had men de hulp van anderen voor nodig.[71] Dedicaties behoorden daarom in het begin van de achttiende eeuw nog steeds tot de middelen die een beginnend geleerde kon inzetten ter vergroting van zijn bekendheid en ter bevordering van zijn carrière in de Republiek der Letteren.

1.5. Briefetiquette

1.5.1. 'Ars epistolatoria'

De meest gebruikelijke manier voor een jonge geleerde om zijn opwachting te maken in de Republiek der Letteren was door middel van brieven, waarmee hij voor zichzelf een aangenaam maar vooral nuttig correspondentienetwerk probeerde op te bouwen. In eerste instantie kon hij gebruik maken van aanbevelingsbrieven. Wanneer men elkaar niet persoonlijk kon ontmoeten, verliep de introductie bij vooraanstaande geleerden en belangrijke fuctionarissen als tijdschriftredacteuren en bibliotheekbeheerders vanzelfsprekend via

---

[68] Geciteerd bij P.J. Verkruysse, 'Het boekenmecenaat', 140. Uit de *Resolutien [...] van Hollandt ende West-Friesland 1573-1668*. 2e druk Amsterdam 1719, 289.

[69] U. Maché, 'Author and Patron', 201; P.J. Korshin, 'Eighteenth-Century Patronage', 459-463 noemt ook de steun van drukkers en uitgevers als belangrijke factor voor de veranderingen, evenals M. Foss in *The Age of Patronage*. H.B. Wheatley, *The Dedication of Books*, 46.

[70] J. Breu, *De dedicationum literariarum moralitate* 20, § XI: 'Libros sine Patronis prodeuntes non minus quam qui nomina auctorum dissimulant suspectos minusque graves haberi, existimantes (sc. de auteurs van dedicaties)'; P. Tacke, *De dedicationibus librorum* 6, par. 4: 'Hoc more, quia tot retro seculis veteribus usitatus & nostris, quae vivimus, temporibus maxime frequens'.

[71] Michael Lilienthal, *De Machiavellismo literario* 54: 'Institutum (sc. dedicaties etc.) penitus damnari non potest, modo caetera se bene haberent. Solus certe nemo aperuit sibi gloriae difficilem aditum; nec cuiquam tam clarum statim evadere concessum fuit, ut emergere prae aliis potuerit, nisi Fautor commendator exstitisset'.

correspondentie. Voor het beginnen van een briefwisseling met andere geleerden was het wel voordelig wanneer de weg al door kennissen, eventueel zelfs door middel van een aanbevelingsbrief, gebaand was. Daarna diende een zorgvuldig opgestelde introductiebrief het begin te markeren van een vruchtbaar briefcontact. Ook boeken en andere geschenken, bedoeld om het eerste contact te vergemakkelijken, gingen meestal vergezeld van een brief, terwijl de dedicatie van een boek zelfs geheel de vorm van een brief had aangenomen. Met andere woorden, de eerste schreden die een geleerde zette in de wetenschap, waren toch aan het schrift gebonden. Nergens kan de etiquette van de Republiek der Letteren dan ook zo goed aan worden afgelezen, als aan de zorgvuldig gestileerde briefwisselingen tussen geleerden uit de vroegmoderne tijd. Gezien de belangrijke functie van de brief als communicatiemiddel zal hier dan ook extra veel aandacht besteed worden aan de briefetiquette.

Elke brief waarin om informatie werd gevraagd, adviezen werden gegeven en betogen werden gehouden, was tegelijkertijd een voorbeeld van hoe men dat behoorde te doen. Behalve voor de uitwisseling van de noodzakelijke wetenschappelijke informatie vormde correspondentie het middel bij uitstek om uiting te geven aan een scala van normen, waarden en gedragscodes die de Republiek der Letteren omsmeedden tot een hechte gemeenschap van geleerden. In brieven werden de gedragsregels voor de betrekkingen tussen geleerden onderling verspreid.[72] Impliciet, door een stelsel van normen en waarden dat als het ware verscholen lag in elke brief, brachten zij ook een gemeenschappelijke geesteshouding tot stand, waardoor de bloei van de Republiek der Letteren werd bevorderd.[73]

Gezien het belang van correspondentie voor iedere geleerde afzonderlijk en in het algemeen voor de cohesie van de Republiek der Letteren, ligt het voor de hand dat de vorm en inhoud van een brief, en de wijze waarop een briefwisseling werd aangegaan en onderhouden, aan strenge regels gebonden waren. Wie de kunst van het briefschrijven beheerste, kon immers gemakkelijk in de Republiek der Letteren zijn weg vinden. De eisen die de toenmalige maatschappij stelde aan de brief, die als sterk 'instrumentele' vorm van schrijven een belangrijke functie vervulde in het maatschappelijk verkeer, vertaalden zich in de tekst door middel van allerlei retoricale elementen en topoi, die in een vast stramien werden gegoten, zodat iedereen in een oogopslag begreep met welk type tekst hij van doen had en welke functie deze vervulde.[74] Dat betekende wel dat er in de praktijk maar weinig ruimte overbleef voor de schrijver om zijn brief te maken tot een persoonlijk document. Hoewel briefschrijvers hun brieven bleven beschouwen als uitdrukkingsmiddel voor hun persoonlijkheid en de fictie van spontaniteit in stand hielden, was de brief in werkelijkheid gebonden aan retorische conventies en compositievoorschriften.[75] De topos 'brief als spiegel van de ziel' was zo weinig meer dan een van de vele beleefdheidsformules. Hij was zelf tot een verstard element in de retorisch opgebouwde brief geworden, hoe spontaan en ongekunsteld deze soms ook mag schijnen.[76]

Veel van de modellen, formules en topoi die in de brieven gebruikt worden, en die een sociaal communicatieritueel weerspiegelen,[77] behoren tot een traditie die teruggaat tot de Oudheid. Want net als alle andere vormen van literatuur, en dan met name die waarop

---

[72] K. Pomian, 'De la lettre au périodique'.

[73] P. Dibon, 'Les échanges épistolaires', 49-50.

[74] M. Bossis, 'Methodological Journeys Through Correspondences'. 72; P. Bürgel, 'Der Privatbrief', 19; I. Schmidt, 'Was ist ein Brief,' 7.

[75] B. Beugnot, 'De l'invention épistolaire à la manière de soi', 30vv.

[76] W. Müller, 'Der Brief als Spiegel der Seele', 143-144.

[77] B. Beugnot, 'De l'invention épistolaire à la manière de soi', 31-32.

de retorica invloed had, is ook de brief van oudsher in een theoretisch kader gezet en aan allerlei regels onderworpen. Zo ontstond een vaste canon aan gemeenplaatsen, uitdrukkingen en tournures waaruit de briefschrijver, met behulp van een goed getraind geheugen dat door middel van een gedegen opleiding was volgestopt met de gebruikelijke *copia verborum*, naar hartelust kon kiezen, naar gelang de gelegenheid dat vergde. Want de keuze van vorm en inhoud werd steeds grotendeels bepaald door het doel dat de brief moest dienen: het versoepelen van de contacten tussen leden van een bepaalde gemeenschap. Zowel de theoretische eisen aan de brief als de gewoontes in de praktijk zijn in de loop der eeuwen aan flink wat verandering onderhevig geweest. Alvorens de brieftheorie en praktijk rond 1700 te kunnen beschrijven, wordt hier eerst een summier overzicht gegeven van de theoretische bespiegelingen over de brief en van de briefpraktijk, meer in het bijzonder tijdens de 16e en 17e eeuw.

1.5.2. Humanistische vernieuwingen

Het waren de vroege humanisten, zoals Petrarca, die de middeleeuwse *ars dictaminis* vervingen door een brief die geïnspireerd was door Cicero en andere klassieke auteurs.[78] Hierdoor werd de taal in cicerioniaanse trant gezuiverd en werd de inhoud weer persoonlijker. Uitgebreide retoriek was in een humanistische brief niet op zijn plaats; de taal moest aansluiten bij de inhoud en bij de adressaat. Hierbij ging het dan niet om de sociale status van de ontvanger van de brief, maar om diens persoonlijkheid en karakter. Met Cicero achtte Petrarca de belangrijkste functie van een brief het overbrengen van informatie aan afwezigen. De topos van de brief als een gesprek tussen twee afwezige vrienden maakte na een lange veronachtzaming weer opgang. De brief werd weer gezien als onderdeel van een dialoog en niet als een op zich zelf staand retorisch kunststuk.[79]

Maar de brief functioneerde niet alleen als persoonlijk gesprek. Het medium werd ook gebruikt voor moraal-filosofische verhandelingen, het sturen van praktische informatie, voor geleerde disputen, ten behoeve van de beroepsuitoefening van humanisten, evenals voor felicitaties en voor lofprijzingen van regeringsfunctionarissen en vorsten, voor dedicaties en andere representatieve doeleinden.[80] De voornaamste vernieuwing die de humanistische briefpraktijk bracht, bestond in een grotere vrijheid van schrijven, die vooral een vrijheid was in de keuze van stijl en formulering, onafhankelijk van de traditionele voorbeelden, maar gericht op het praktische doel dat de brief moest dienen.[81] De herontdekking van de klassieke *epistola familiaris* gaf hieraan nog een persoonlijkere invulling,

---

[78] Zie voor een kort overzicht van de ontwikkelingen bij de humanisten Ch. Fantazzi (ed), *J.L. Vives, De conscribendis Epistolis. Critical Edition with Introduction, Translation and Annotation by Ch. Fantazzi*. Leiden/ New York/ Kobenhavn/ Köln 1989, 5-6 en K. Smolak, inleiding op Erasmus' *De conscribendis epistolis* in W.Welzig (ed.), *Erasmus von Rotterdam. Ausgewählte Schriften*. Darmstadt 1980. Zie verder J. Rice Henderson, 'Defining the genre of the letter. Juan Luis Vives' *De conscribendis epistolis*'. *Renaissance and Reformation* 7 (1983) 98-105.

[79] H. Harth, 'Poggio Bracciolini und die Brieftheorie des 15. Jahrhunderts. Zur Gattungsform des humanistischen Briefs', in: F.J. Worstbrock (ed), *Der Brief im Zeitalter der Renaissance* 1983, 81-99, 82, 87-88; J. Rice Henderson, 'On reading the rhetoric of the renaissance letter', in: F. Plett (ed), *Renaissance-Rhetorik/Renaissance Rhetoric*, Berlin/New York 1993, 143-162, 145 en 154.

[80] Vito R. Giustiniani, 'La communication érudite: les lettres des humanistes et l'article moderne de revue', *La correspondance d'Erasme et l'épistolographie humaniste. Colloque international tenu en novembre 1983* Bruxelles 1985, 109-133. C.H. Clough, 'The Cult of Antiquity: Letters and Letter Collections', in: C.H. Clough (ed.), *Cultural Aspects of the Italian Renaissance*. Manchester/New York 1976, 33-67, 46vv.

[81] H.H. Gray, 'Renaissance Humanism: the Pursuit of Eloquence', *Journal of the History of Ideas* XXIV (1963) 497-514, 505 en H. Harth, 'L'épistolographie humaniste entre professionnalisme et souci littéraire: l'exemple de Poggio Bracciolini', *La Correspondance d'Erasme et l'épistolographie humaniste. Colloque international tenu en novembre 1983*. Bruxelles 1985, 135-144.

terwijl de klassieke retorica eveneens meer steun gaf voor de opleiding in het briefschrijven.

1.5.3. Erasmus en zijn brieventractaat

In *De conscribendis epistolis* uit 1522 — de meest uitgebreide editie van dit tractaat[82] — verbond Erasmus als eerste humanist op een nieuwe wijze de twee tradities: de klassieke brieftheorie en die van de middeleeuwse *ars dictaminis*.[83] Erasmus begint zijn vertoog met de behandeling van het wezen van de brief en zijn voornaamste eigenschappen.[84] Hierbij gaat hij in op de verschillende *virtutes*, de eisen waaraan een goede brief zou moeten voldoen, zoals kortheid, eenvoud, duidelijkheid, elegantie en een geschikte stijl. Voor Erasmus geldt bij al deze karakteristieke eisen het principe van oneindige variëteit: hij wil niet te veel voorschrijven omdat er zoveel mogelijkheden zijn. Dit was nu juist waar de andere humanistische brieftheoretici over gestruikeld waren. De oplossing van Erasmus is even eenvoudig als elegant: in de dagelijkse praktijk zijn er oneindig veel onderwerpen mogelijk die in een brief beschreven kunnen worden. Hiervoor staat de schrijver ook een oneindige hoeveelheid vormen en stijlen ter beschikking, mits die maar passen bij het te behandelen onderwerp, zoals ook Quintilianus al had voorgeschreven. Hiermee geeft Erasmus de briefschrijver weer een grotere vrijheid van schrijven, minder gebonden aan de vaste voorschriften van de middeleeuwse handboeken en formuleverzamelingen.[85]

Dat wil niet zeggen dat Erasmus een ongebreidelde vrijheid van schrijven voorstond. Hij veronderstelde dat iedere briefschrijver op grond van zijn retorische scholing een verantwoorde keuze kon doen uit alle vorm- en stijlmiddelen die hij beheerste, passend bij het doel en de inhoud van de brief. De vrijheid die Erasmus propageerde, moet derhalve in de context worden geplaatst van een perfecte beheersing van de humaniora en de mogelijkheden van de taal. De retorica krijgt bij Erasmus zo een andere en vernieuwende, didactische functie: zij moet ervoor zorgen dat de juiste vaardigheden worden aangeleerd waarmee de briefschrijver een verantwoorde keuze kan maken voor de vorm en stijl van een brief. Erasmus geeft deze retorische 'opvoeding' in zijn werk vorm in twee etappes: voor de jeugd biedt hij voldoende materiaal aan voor vorming in cultuur en taal, terwijl hij volwassen schrijvers veel vrijheid biedt, omdat zij met behulp van hun geheugen (*memoria*) en de reeds aangeleerde technieken van de welsprekendheid beter in staat zijn een verantwoorde keuze te maken. De retorica blijft voor Erasmus dus de basis voor alles, maar het is wel

---

[82] Eerdere versies waren *Brevissima maximeque compendiaria conficiendarum epistolarum formula* uit 1520 en een niet geautoriseerde editie door Siberch uit 1521 *Libellus de conscribendis epistolis* getiteld.

[83] H. Harth, 'Poggio Bracciolini und die Brieftheorie des 15. Jahrhunderts', 90, 94-95; W. van den Berg, 'Briefreflectie en briefinstructie', *Documentatieblad werkgroep 18e eeuw* 38 (1978) 1-22, 6.

[84] Zie voor een overzicht van de inhoud K. Smolak, inleiding op Erasmus' werk en Ch.Fantazzi, inleiding op Vives. A. Gerlo, 'The *opus de conscribendis epistolis* of Erasmus and the Tradition of the *ars epistolica*', in: R.R. Bolgar (ed), *Classical Influences on European Culture: Proceedings of an International Conference held at King's College, Cambridge, april 1969*. Cambridge 1972, 103-114 geeft ook een kort historisch overzicht en bespreekt de eerdere versies van Erasmus' werk. J. Rice Henderson, 'Erasmus on the Art of Letter-Writing', in: J.J. Murphy (ed), *Renaissance Eloquence*, (1983) 331-355 zet Erasmus' werk af tegen de traditie van de *ars dictaminis* en de klassieke retorica enerzijds en de humanistische inzichten anderzijds.

[85] M. Fumaroli, 'Genèse de l'épistolographie classique: rhétorique humaniste de la lettre, de Pétrarque à Juste Lipse', *Revue d'Histoire littéraire de la France* 78 (1978) 886-905. Zie ook A. Viala, 'La genèse des formes épistolaires en français et leurs sources latines et européennes. Essai de chronologie distinctive (XVIe-XVIe s.)', *Revue de littérature comparée* 55 (1981) 168-183, die Fumaroli's bevindingen kort samenvat.

een retorica die een minder slaafse navolging vereist dan men in de middeleeuwen veronderstelde.[86]

Erasmus verzet zich in zijn boek tegen al te strakke regels voor de brief. Dat geldt evenzeer voor de regels die in de middeleeuwen waren vastgesteld en eindeloos herhaald als voor de humanisten van zijn tijd die Cicero als hun enige voorbeeld zagen.[87] Bij herhaling uit hij dan ook kritiek op zijn voorgangers en tijdgenoten, waarbij zijn kritiek zich vooral richt op hun achterhaalde onderwijsmethodes. Maar daarnaast noemt hij ook enkele auteurs die hij bewondert om hun brieven: Cicero en Plinius als vertegenwoordigers van de klassieke periode en Poliziano voor het humanisme. Voor goede voorbeelden put Erasmus vaak uit het werk van deze auteurs, maar niet uitsluitend. Ook hierin wil hij niet teveel bindende voorschriften geven; het Ciceronianisme, dat enige tijd opgang maakte, was hem dan ook veel te beperkt.[88]

Erasmus' verzet tegen de middeleeuwse voorschriften van stijl en vorm richt zich tevens op de indeling van de brief in 5 onderdelen. Hij prefereert een keuze voor indeling en thema die met gezond verstand gemaakt wordt boven een geforceerde indeling volgens de vastgelegde regels. Bij zijn kritiek op de vastgelegde *dispositio* van de brief moeten vooral de zeer uitgewerkte begroetingsformules het ontgelden. Erasmus pleit voor een eenvoudige aanhef waarin de adressaat in de tweede persoon enkelvoud wordt toegesproken, op basis van de antieke gewoonte. Voor moderne titulatuur verwijst hij naar Poliziano. Ook de afsluiting van een brief moet volgens Erasmus eenvoudig en passend, en niet overdadig geformuleerd zijn.

Voor de classificatie van de verschillende brieftypen gebruikte Erasmus de indeling van de drie antieke retorische *genera causarum*, te weten het *genus demonstrativum*, *deliberativum* en *judiciale*. Men deelde de stof in volgens het doel dat men met een tekst wilde bereiken bij de toehoorder, c.q. lezer: iets aantonen, aanraden of beoordelen. Hieruit blijkt al hoeveel invloed de herontdekte klassieke retorica had gekregen op de brieftheorie.[89] Bij de bespreking van de drie retorische briefgenres laat Erasmus zich er vaak toe verleiden een uitgebreide uiteenzetting te geven over allerlei retorische stijlmiddelen die niet zou misstaan in een verhandeling over het opzetten van een betoog. Dit is begrijpelijk, omdat volgens zijn indeling de meeste brieven geschreven worden met een retorisch doel, terwijl ook de heersende onderwijspraktijk, waarin de brief werd gebruikt als oefening in de retorica, invloed had op Erasmus' didactisch gerichte geest. Erasmus zet hiermee de middeleeuwse traditie voort waarin de brief een retorica-oefening was.[90]

Toch bevatte deze retorische driedeling niet alle soorten brieven die in Erasmus' tijd werden geschreven. Erasmus had bovendien niet alleen de klassieke retorica opnieuw geïntroduceerd, hij had ook, zoals vele andere humanisten, de klassieke briefdefinitie van de brief als een gesprek met afwezige vrienden gegeven.[91] Voor deze 'moderne' brieven,

---

[86] M. Fumaroli, 'Genèse de l'épistolographie classique'.

[87] Over de vraag tegen wie Erasmus zich afzette bestaat geen overeenstemming. C. H. Clough, 'The Cult of Antiquity', M. Fumaroli, 'Genèse de l'épistolographie classique' en A. Gerlo, 'The *Opus de conscribendis epistolis*' noemen de middeleeuwse handboeken en docenten, J. Rice Henderson meent echter in 'Erasmus on the Art of Letter-Writing' dat Erasmus reageerde op de neoclassicisten, of ciceronianen. Zie voor een bespreking van dit thema E. Rummel, 'Erasmus' Manual of Letter-Writing: Tradition and Innovation', *Renaissance and Reformation* XXV,3 (1989) 299-312.

[88] J. Rice Henderson, 'Erasmus on the Art of Letter-Writing', 331-332, M. Fumaroli, 'Genèse de l'épistolographie classique', 891.

[89] J. Rice Henderson, 'Defining the Genre of the Letter', 97. Zie voor de klassieke *genera causarum*, een indeling die al door Aristoteles werd gegeven H. Lausberg, *Handbuch der literarischen Rhetorik* 51-61, par.53-65.

[90] J. Rice Henderson, 'On Reading the Rhetoric', 150, 'Erasmus and the Art of Letter-Writing', 337vv.

[91] Opera Omnia (ASD) I 2, 225 r.7-10.

die niet onder de retorische genera te classificeren zijn, creëerde Erasmus een vierde type, het *genus familiare*.[92] Voor dit type acht hij een retorische verzorging van de brief minder noodzakelijk, het gaat hier om brieven waarin persoonlijke zaken worden uitgewisseld tussen vrienden. Opvallend genoeg merkt Erasmus hierbij meteen op dat dit type brief veel vaker voorkomt dan de drie eerder genoemde, die hij veel uitgebreider had besproken. Binnen dit brieftype bespreekt Erasmus nog als allerlaatste heel kort de geleerdenbrief, de *epistola disputatoria*.

Erasmus' handboek is niet echt systematisch opgezet en verschilt in opbouw duidelijk van andere handboeken uit die periode. Erasmus richt zich met zijn werk met nadruk tot de leraar, hetgeen onder andere blijkt uit zijn excursen over de vormgeving van het onderwijs en de bespreking van andere leermeesters in het briefschrijven. De structuur van het werk is los en Erasmus voegt vrijelijk uitweidingen en losse opmerkingen toe, of laat een tekst abrupt eindigen. Bij zijn behandeling van de verschillende brieftypen vlecht hij, met variaties, alle onderdelen ingenieus ineen, waarbij alles wel aan bod komt. Eerst geeft hij een beschrijving van het type brief, met een onderverdeling. Daarna volgen een of meerdere voorbeeldbrieven en materiaalverzamelingen waaruit geput kan worden voor het opstellen van een eigen brief. Erasmus combineert zo twee typen brievenboeken: een brieftheoretisch werk met voorschriften en regels en een brievenboek met slechts voorbeeldbrieven en formules.[93]

Het *Opus de conscribendis epistolis* vormt aldus een combinatie van twee epistolografische tradities: enerzijds geeft Erasmus nog het retorische dispositieschema en een onderverdeling in briefgenera volgens de retorica, met veel adviezen voor de argumentatie van de brief, anderzijds volgt hij de klassieke briefdefinitie en voegt hij het *genus familiare* als vierde belangrijke type toe.[94] Erasmus is hierin niet een echte vernieuwer, zoals E. Rummel betoogt; hij volgt immers de verschillende tradities van zowel Oudheid en middeleeuwen als die van het humanisme. Hij heeft weliswaar een sterk persoonlijke inbreng in de inhoud en de opbouw van zijn werk, maar de kritiek die hij op voorgangers en tijdgenoten heeft, is meestal al eens eerder geuit. De opzet van het werk als handboek voor een docent is daarentegen wel origineel.[95]

De verdienste van Erasmus bestaat er dan ook voornamelijk in dat hij een synthese trachtte te bereiken tussen de verschillende epistolaire tradities[96] en daarbij de briefschrijver een grotere vrijheid gaf, terwijl de retorica weer een didactische, vormende, maar niet dwingend voorschrijvende functie kreeg. Erasmus beschreef in zijn boek niet zozeer hoe een brief geschreven zou moeten worden, maar hoe de brief in zijn tijd door de meeste humanisten in de praktijk geschreven werd.[97] Hierbij moet worden aangetekend dat in zijn tractaat de officiële brief dus niet van het toneel verdween. Dit was niet meer dan logisch: hij werd nog geschreven in de dagelijkse beroepspraktijk van humanisten, dus had Erasmus reden om dit type te behandelen, hetgeen hij zeer uitgebreid deed.[98] Hoewel hij het *genus familiare* als extra type introduceerde, beschouwde hij dit zeker niet als het enige juiste

---

[92] Opera Omnia (ASD), I 2, 331 r.8-9.

[93] K. Smolak, inleiding XXXVIII-XLI.

[94] W. van den Berg, 'Briefreflectie en briefinstructie', 6.

[95] E. Rummel, 'Erasmus' Manual of Letter-Writing'.

[96] H. Harth, 'Poggio Bracciolini und die Brieftheorie des 15. Jahrhunderts' noemt de poging van Erasmus het best geslaagd. (84, 94-95). Zie ook J. Rice Henderson, 'On Reading the Rhetoric of the Renaissance', 150 en 'Erasmus on the Art of Letter-Writing', 355.

[97] J. Rice Henderson, 'Erasmus on the Art of Letter-Writing', 355.

[98] J. Rice Henderson, 'Erasmus on the Art of Letter-Writing', 332 noot 2.

type boven de andere. Zijn handboek kreeg door de praktische benadering een actualiteitswaarde die voor andere handboeken allang verloren was gegaan. Erasmus' werkwijze bleek zeer succesvol: zijn werk is veruit het populairste brievenboek geworden en gebleven, zoals reeds blijkt uit de vele herdrukken die het jaar op jaar heeft beleefd, tot in de zeventiende eeuw, en de invloed die het ook op latere brieftheorieën heeft uitgeoefend.[99]

1.5.4. Brieven en handboeken in de moderne talen

Gedurende de zestiende en zeventiende eeuw vond er een verschuiving plaats in de taal waarin de brieven en de brievenboeken gesteld waren ten gunste van de moderne talen. Deze tendens, die in Italië al zeer vroeg werd ingezet (in het handboek van Guido Faba uit de dertiende eeuw staan al voorbeelden in het Italiaans), verspreidde zich via Frankrijk ook over de rest van Europa.[100] De handboektraditie en de briefpraktijk ontwikkelden zich vervolgens in de verschillende landen op verschillende wijze, waarbij de maatschappijvorm van het desbetreffende land een belangrijke invloed had. Zo kreeg in Frankrijk onder het absolutistische regime van Lodewijk XIV de privé-brief weinig kans, maar ontwikkelde zich in de brief wel naar het voorbeeld van de hofcultuur een zeer geciviliseerde briefetiquette.[101] De publicatie van de brieven van Guez de Balzac in 1624 luidde dit tijdvak met een wel zeer aansprekend voorbeeld in. Via Frankrijk werden ook de Duitse schrijvers en de auteurs uit de Republiek hierdoor beïnvloed.[102] In Engeland daarentegen was in de brievenboeken al zeer vroeg aandacht voor briefschrijvers van eenvoudige komaf.[103]

Zoals Balzac in Frankrijk een grote invloed heeft gehad op de stijl van de Franstalige brieven, moet aan P.C. Hooft een belangrijke rol toegekend worden in de ontwikkeling van de stijl van de Nederlandse brief. Ook Hooft spande zich in om de Latijnse zwier en elegantie in het Nederlands te laten doorklinken. De aanhef van zijn brieven, de titulatuur, afscheidsformules en allerlei vernuftig geconstrueerde zinswendingen tonen aan dat ook de Nederlandse briefpraktijk onder invloed stond van de Latijnse retorica. Natuurlijk waren er ook velen die een minder 'barokke' schrijfstijl hadden dan Hooft, maar Hooft vertegenwoordigt wel een duidelijk ideaal in zijn periode.[104]

De inhoud van de brieftheorie in de handboeken in de moderne talen kan men veelal omschrijven als conservatief. Terwijl Erasmus al vroeg in de zestiende eeuw pleitte voor een vrije opvatting van briefvorm en inhoud, blijven de brievenboeken in de moderne talen lang vasthouden aan retorische indelingen in stijl en vorm en aan de klassificatie in brieftypen. Veel nadruk wordt gelegd op de juiste titulatuur voor de adressaat. Ook de vorm van de brievenboeken zelf blijft conservatief: een korte inleiding in de brieftheorie wordt vaak

---

[99] A. Gerlo, 'The *opus de conscribendis epistolis*', 112vv.

[100] Fritz Neubert, 'Einführung in die französische und italienische Epistolarliteratur der Renaissance und ihre Probleme', *Romanistisches Jahrbuch* XII (1961) 67-93

[101] J. Altman, 'Pour une histoire culturelle de la lettre: l'épistolier et l'état sous l'ancien régime', in: M. Bossis, *L'épistolarité à travers les siècles. Geste de communication et/ou d'écriture*. Centre culturel international de Cerisy la Salle, France. Stuttgart 1990, 106-115 bespreekt kort de ontwikkeling van de Franse briefboeken in relatie tot de politieke en maatschappelijke situatie van Frankrijk. Zie verder A. Viala, 'La genèse des formes épistolaires'; G. Gueudet, 'Archéologie d'un genre: les premiers manuels français d'art épistolaire', *Travaux d'humanisme et renaissance CCII. Mélanges sur la littérature de la Renaissance: à la mémoire de V.-L. Saulnier*. Genève 1984, 87-98.

[102] Zie voor de Duitse ontwikkelingen R.M.G. Nickisch, *Die Stilprinzipien in den deutschen Briefstellern des 17. und 18. Jahrhunderts. Mit einer Bibliographie zur Briefschreiblehre(1474-1800)*. Göttingen 1969. Voor Nederland het artikel van W. van den Berg, 'Briefreflectie en briefinstructie', 1-22.

[103] J. Altman, 'Pour une histoire culturelle de la lettre', 114-115.

[104] Zie het voorwoord van H.W. van Tricht in *De briefwisseling van Pieter Corneliszoon Hooft*, Deel I 1599-1630, Culemborg 1976.

gevolgd door een meer omvattend deel met vele briefmodellen. Dit conservatisme komt in belangrijke mate voort uit het eindeloos herdrukken van enkele populaire brievenboeken, die soms een eeuw lang vrijwel ongewijzigd in gebruik blijven. Pas in het begin van de achttiende eeuw dringt de klassieke opvatting van de brief als gesprek tussen twee personen, die door Erasmus c.s. al lang in de handboeken was opgenomen, ook door in de uitvoering van de 'moderne' brievenboeken.[105]

Dergelijke brievenboeken richtten zich meestal op de geletterde laag van de bevolking die voor de beroepsuitoefening de regels van het briefschrijven in een moderne taal diende te beheersen. Over het algemeen komen alle brieftypen erin aan bod, waardoor de gebruiker zich gemakkelijker in het sociale leven kon presenteren. De brief werd vooral beschouwd als een representatiemiddel. Wie de regels voor de correspondentie goed beheerste, kon daardoor zijn sociale positie versterken.[106] Er is daarom in de brievenboeken veel aandacht voor beleefdheidsfrasen en andere hoffelijkheden en galanterieën waarmee de briefschrijver een goede indruk kon wekken bij de adressaat.

Kenmerkend voor de meeste handboeken is echter niet de zakelijke inslag, maar juist de overweldigende aandacht voor vriendschaps- en liefdesbrieven. Over het algemeen worden de meeste adviezen en voorbeelden gericht op eenvoudige brieven die het contact tussen twee personen kunnen bevorderen. Voor de auteurs van de handboeken was de 'vriendschapsfunctie' blijkbaar de allesomvattende essentie van een brief, waaraan alle mogelijke andere onderwerpen ondergeschikt werden gemaakt.[107] Maar niet alle thema's kwamen in deze handboeken aan de orde. Zaken als politiek, godsdienst, geleerdheid en wetenschap werden door de handboekenschrijvers niet geschikt of noodzakelijk geacht om in een brief te behandelen; geleerden behoorden immers hier duidelijk niet tot de voornaamste doelgroep van de handboekenschrijvers, zij richtten zich juist op diegenen die wel een handleiding in het briefschrijven konden gebruiken omdat zij niet gewend waren zich duidelijk op schrift uit te drukken. Hieruit blijkt duidelijk dat de geleerdenbrief lange tijd uitsluitend in het Latijn geschreven werd.[108]

1.5.5. Het handboek voor de Latijnse brief in de zestiende en zeventiende eeuw

Het handboek voor de Latijnse brieven bleef ondertussen wel bestaan. Helaas is aan de brieftheorie voor Latijnse brieven uit de zestiende en zeventiende eeuw, in tegenstelling tot de brievenboeken uit de middeleeuwen, de Renaissance en het vroege humanisme, voor zover bekend, geen aandacht besteed in een moderne studie, uitgezonderd natuurlijk de tractaten van Juan Luis Vives (*De conscribendis epistolis*, 1534) en Justus Lipsius (*Epistolica Institutio*, 1591). De indruk bestaat dat de andere Latijnse brieftheorieën uit deze periode niet veel vernieuwing hebben gebracht. In navolging van Erasmus brengen zij vaak een mengeling van antieke en middeleeuwse theorieën te berde, gecombineerd met de indelingscriteria van de grote humanist in de drie retorische brieftypen.[109] Ondanks de 'moderne' briefdefinitie en opvattingen over de functie van de brief, die ontleend zijn aan Cicero, houden de auteurs van deze handboeken ook vast aan de oude retorische conven-

---

[105] W. van den Berg, 'Briefreflectie en briefinstructie', 17.

[106] M. Daumas, 'Manuels épistolaires et identité sociale (XVIe-XVIIIe siècles)', *Revue d'histoire moderne et contemporaine*. 40 (4) (1993) 529-556: 529.

[107] M. Daumas, 'Manuels épistolaires', 542.

[108] F. Neubert, 'Einführung', 70vv; M. Daumas, 'Manuels épistolaires', 541.

[109] Zie B. Bray, 'L'enquête des correspondances', 65. In dit opzicht heeft C.H. Clough gelijk met zijn bewering dat Erasmus met zijn Latijnse brieftheorie aan het einde van de humanistische tradite staat, en niet aan het begin. (C.H. Clough, 'The Cult of Antiquity', 34.)

ties, zoals de indeling van de brief in verschillende vaste onderdelen; dit gebeurde waarschijnlijk ten behoeve van het onderwijs in het briefschrijven, waarvoor de vaste regels van de retorica een gemakkelijkere leidraad boden dan de Erasmiaanse vrijheid.[110] Door de eeuwen heen nam de oefening in het briefschrijven in het onderwijs een belangrijke plaats in, zoals reeds herhaaldelijk is opgemerkt. Meestal werd de brief gebruikt als schriftelijke oefening voor de welsprekendheid, een redevoering op papier. Daarnaast erkenden zeker de humanisten het belang van een goed geschreven brief voor iedereen die in de maatschappij vooruit wilde komen.[111]

Uit de Hollandse 'Schoolordre' van 1625 blijkt dat de leerlingen vanaf het begin werden getraind in het briefschrijven, te beginnen met eenvoudige schrijfoefeningen.[112] In de hogere klassen werd het onderwijs in het briefschrijven steeds meer tot retorica-onderwijs, met als voornaamste doel het verbeteren en polijsten van de schrijfstijl van de leerlingen. Hiervoor was kennis en navolging van antieke auteurs het beste middel. Op het programma stonden steevast de brieven van Cicero, maar ook andere klassieke schrijvers als Terentius, Cato, Vergilius en Ovidius behoorden tot de vaste auteurscanon. De *Colloquia* van Erasmus vormden vaak de basis voor de kennis van formules en zinswendingen, maar ook andere formuleverzamelingen werden gebruikt om de leerlingen meer houvast te bieden bij het opstellen van een goede Latijnse brief.[113] Voor gevorderden was er dan nog altijd de *De conscribendis epistolis* of een daarvan afgeleid handboek.[114]

Iedere leerling werd zodoende geschoold in het schrijven van een 'klassieke', zij het ook retorisch opgezette brief. Wat de inhoud en de formuleringen betreft gold de klassieke literatuur, met name de brieven van Cicero en Plinius, als stijlvoorbeeld. Geen wonder dat brieven vol kwamen te staan met klassieke citaten en formules, waarbij een originele gedachte soms ver te zoeken was. Een volgzame leerling zou evenmin erg creatief te werk gaan bij de opbouw en indeling van de brief: het onderwijs leunde sterk op de oude retorische handboeken. Een brief die na deze opleiding werd geschreven, moet dan ook ver af hebben gestaan van het resultaat dat Erasmus voor ogen had.

Het voornaamste verschil tussen de geleerde brief enerzijds, en de niet-geleerde brief, in het Latijn of een moderne taal, anderzijds, lijkt wel te bestaan in de thema's die in de brieven aan bod komen. Waren niet-geleerde brieven vooral geschikt om sociale relaties mee te bevorderen, al dan niet gelardeerd met veel (standaard)galanterieeën en complimenten, in de geleerde brieven ging het om serieuzere zaken als wetenschap, geloof en politiek. Strikt persoonlijke zaken kwamen vrijwel niet aan bod. Dat neemt niet weg dat ook in geleerde brieven dikwijls veel aandacht werd besteed aan het onderhouden van sociale contacten, omdat de brief daar nu eenmaal een zeer geschikt middel voor is. Het zijn echter ook de toon, de stijl en het taalgebruik die verschillen. De geleerde brief werd als het ware geschreven door 'gevorderden', mensen die geen handboeken meer nodig hadden omdat zij de Erasmiaanse vrijheid in opbouw en stijl volkomen beheersten. De starheid en schools-

---

[110] Zie bijvoorbeeld *Thesaurus conscribendarum epistolarum ex variis optimisque auctoribus desumptus. Opera Joannis Buchleri a Gladbach*. Antwerpen 1699 (heruitgave).

[111] P.N.M. Bot, *Humanisme en onderwijs in Nederland*, Utrecht/Antwerpen 1955, 163.

[112] E.J. Kuiper, *De Hollandse 'Schoolordre' van 1625*. Groningen 1958.

[113] Kuiper geeft aan dat de invloed van de schoolordre in Holland en de andere provincies niet altijd even groot was. In de praktijk leek het opgestelde programma vooral te veel om in vijf of zes jaren af te ronden. De verschillende onderwijsprogramma's in de Republiek waren sinds het begin van de zeventiende eeuw veelal gelijk in opzet en doelstellingen, ondanks locale verschillen in inhoud, volgorde en gebruikte auteurs.

[114] Schoolordre, r.146 vv, uit Kuiper 16-17.

heid in formuleringen die vaak opvallen in de voorbeeldbrieven van de Latijnse handboeken zijn hier dan ook vrijwel afwezig.

1.5.6. Typologie van de geleerdenbrief rond 1700

Een zeventiende-eeuws geleerde die een gedegen opleiding genoten had en in wiens boekenkast het werk van Erasmus en zijn navolgers zelden ontbrak, trok zich in de praktijk van het briefschrijven niet veel aan van alle regels en voorschriften. Hieronder zal getracht worden een typering te geven van de geleerdenbrief, zoals die door velen in de zeventiende eeuw in het Latijn werd geschreven.

Ten eerste was een geleerdenbrief zeker geen privé-tekst. Privé-zaken werden juist meestal buiten de geleerdencorrespondentie gehouden.[115] Toch was een zekere vertrouwelijkheid wel een essentieel kenmerk van de geleerdenbrief; via een briefwisseling onderhield men een bepaalde vertrouwensrelatie met elkaar, namelijk die van de geleerde vriendschap, de *amicitia*. Men vertrouwde erop, dat de ontvanger van de brief verstandig met de gestuurde informatie zou omgaan, zodat die niet in verkeerde handen zou raken.[116] Het was overigens niet ongebruikelijk dat een geleerde er al bij het schrijven van de brief rekening mee hield dat hij schreef voor een groter publiek, omdat de brief zou circuleren in een kring rond de adressaat. Hij kon hiervoor zelf opdracht geven of hij ging er vanuit dat de ontvanger de brief zou laten rondgaan. Het nieuws of de onderzoeksresultaten die via een brief werden overgebracht, waren vaak te belangrijk om slechts in beperkte kring bekend te worden. Dit kon ertoe leiden dat brieven soms werden gesplitst in een privé-deel, alleen bestemd voor de adressaat, en een openbaar deel, voor een bredere kring, of dat geleerden hun brieven gingen coderen. Over het algemeen hield een geleerde van tevoren al rekening met zijn publiek en had hij derhalve maar een beperkte vrijheid bij het schrijven van een brief; er was immers vaak sprake van auto-censuur. Een 'gesprek' via een brief was dus veel minder vertrouwelijk dan een gesprek onder vier ogen.[117]

1.5.6.1. Indeling en opbouw

Aan de door de retorica nog steeds voorgeschreven indeling van een brief in vijf delen lieten geleerden zich niet veel gelegen liggen. In de opbouw van hun brieven benaderden zij veeleer het ideaal van Erasmus van een vrije, natuurlijke volgorde van de tekst. In de inhoud van hun brieven is dan ook geen vaste volgorde te ontdekken, verschillende thema's worden in een niet-logische volgorde, vaak zelfs associatief aan elkaar geregen. Er zijn echter wel enkele onderdelen die in elke geleerdenbrief thuishoren en die als het ware de basisvorm uitmaken waarop eindeloos gevarieerd kon worden.

De aanhef werd meestal eenvoudig gehouden, volgens de klassieke traditie. In de opening van de brief was plaats voor opmerkingen over het briefverkeer, zoals de ontvangstbevestiging van de brief waarop men antwoordde. Het was gebruikelijk zich in de openingszinnen ook lovend uit te laten over de schrijverskwaliteiten van de correspondent of hem anderszins te complimenteren. Daarop volgde meestal een verslag van eigen ervaringen, over gezondheid, werk en publicaties. Een groot deel van de brief was ingeruimd voor nieuws uit de Republiek der Letteren, waarbij ook ander nieuws uit politiek en

---

[115] B. Beugnot, 'De l'invention épistolaire'; P. Dibon, 'Les échanges épistolaires', 35, 41; H.J.M. Nellen, 'La correspondance savante', 88; idem, *Ismael Boulliau*, 285; M. Ammermann, 'Gelehrten-Briefe des 17. und frühen 18. Jahrhunderts', 83.

[116] H.J.M. Nellen, 'La correspondance savante', 89.

[117] H.J.M. Nellen, 'La correspondance savante', 94; K. Pomian, 'De la lettre au périodique', 27.

maatschappij niet vergeten werd. In de afsluiting van de brief, vol beleefdheidsformules, werden vaak de groeten gedaan aan wederzijdse kennissen.[118]

Het grootste deel van de geleerdenbrief werd in beslag genomen door geleerdennieuws van allerlei aard, zoals berichten over eigen publicaties, pas verschenen boeken, een opmerkelijke tekst, een bijzondere ontdekking etc. In zijn brieven reageerde een geleerde ook op stelllingen van anderen over allerlei onderwerpen, hetgeen kon uitmonden in een ware polemiek; hij beoordeelde en bekritiseerde het werk van de correspondent, gaf adviezen en vroeg om raad voor bepaalde problemen die hij bij eigen werk was tegengekomen. Bij deze verscheidenheid aan thema's is het moeilijk de geleerdenbrief volgens de bestaande theorieën nog in een bepaalde categorie onder te brengen.[119] Sommige moderne onderzoekers hebben ook binnen het type geleerdenbrief nog een onderverdeling willen aanbrengen in de informerende brief, de tractaat-brief en de 'lettre-gazette', met politieke nieuwtjes, maar deze ordening lijkt, gelet op de diversiteit aan onderwerpen die vaak in één brief behandeld konden worden, te kunstmatig.[120]

Afgezien van de brieven die voor bepaalde gelegenheden werden geschreven, zoals de troostbrief, de felicitatie- of condoléancebrief, die volgens een vast stramien en met een grotendeels vaststaande topiek werden geschreven, kan men de geleerdenbrief meestal niet nader definiëren dan met de Erasmiaanse termen *epistola familiaris* of *doctrinalis*.[121] Deze beide brieftypen konden elk mogelijk onderwerp bevatten, waarbij de *epistola familiaris* meer bedoeld was voor een vriendencorrespondentie, de *epistola doctrinalis* specifiek voor geleerden. De *epistola familiaris* was bij uitstek geschikt om ook het vriendschappelijk contact tussen geleerden, dat immers gekenmerkt diende te zijn door *amicitia* en ook als zodanig werd aangeduid, te onderhouden. Volgens de Erasmiaanse opvatting zouden in deze brieven allerlei onderwerpen kunnen worden aangesneden, maar meestal werd de term *epistola familiaris* door de geleerden zelf gebruikt voor brieven met een meer 'wetenschappelijk' karakter. In strikte zin is de typering *epistola doctrinalis* echter een accuratere aanduiding voor het type geleerdenbrief uit de zeventiende eeuw.[122] Meestal wordt hier echter gekozen voor de bredere definitie van *epistola familiaris*, die gezien de zeer diverse inhoud en de overvloedige 'vriendschapsretorica' de geleerdenbrief het beste karakteriseert.

1.5.6.2. Taal en stijl

De vorm, opbouw en inhoud van de geleerdenbrief lijken voornamelijk bepaald te zijn door de praktische functie die deze vervulde. De briefschrijver vroeg zich niet af hoe een brief volgens de briefleer geschreven diende te worden, maar paste vorm en stijl aan op de

---

[118] H.J.M. Nellen, *Ismael Boulliau*, 285.

[119] De meeste auteurs die de geleerdenbrief nader hebben bestudeerd, moesten met moeite erkennen dat een geleerdenbrief tegelijkertijd kon vallen in verschillende categorieën van brieftypen zoals die voorkwamen in de brieftheorie. Zie hiervoor B. Bray, 'L'enquête des correspondances', 64-5.

[120] Zie bijvoorbeeld K. Pomian, 'De la lettre au périodique', 26-27. F.F. Blok geeft in *Nicolaas Heinsius en Christina van Zweden* 16-18 eveneens een mogelijke indeling van geleerdenbrieven, in dit geval ingedeeld volgens de gradaties van vertrouwelijkheid van een brief.

[121] H.J.M. Nellen, 'La correspondance savante', 89; idem, *Ismael Boulliau*, 285; B. Bray, 'L'enquête des correspondances', 65; M. Ammermann, 'Gelehrten-Briefe', 89-91 maakt toch nog een onderscheid in typen, nl. de *epistola familiaris* voor de echte vriendschapsbrieven, en de *epistola docta* voor de geleerde tractaten.

[122] Opera omnia (ASD) I 2, 541, 12-17: 'Nunc ad reliquas epistolarum species veniemus, quae quanquam rhetorici artificii non ita multum desiderant, tamen frequentius fere incidunt quam illae superiores. Referetur igitur in primis ea species, qua significamus amico, si quid novae rei gestum sit apud nos, quod illius referat scire, aut quod illi voluptatem sit allaturum, sive privatum sit illud, sive publicum'. Ibid. 578, 19-21: 'Est epistolarum genus non infrequens inter eruditos, quo studiorum suorum inter se agunt commercia, quum aut sciscitantur de re quapiam, aut respondent sciscitanti, aut si qua de re parum convenit, disputant.'

concrete epistolaire situatie. In de geleerdenbrief werd derhalve vaak het Erasmiaanse ideaal benaderd, waarbij de vrijheid in vorm en inhoud van de brief hoog in het vaandel stond. Dat betekende niet dat opvoeding en onderwijs geen invloed hebben gehad op de geleerdenbrief. De eeuwenlange traditie van briefleer en retorica hadden misschien geen merkbare sporen nagelaten in de ordening van de brief, maar het taalgebruik van de geleerde was er geheel door gevormd.[123] Aan de schijnbaar teugelloze vrijheid die de geleerden gegeven was voor het schrijven van hun brieven, lag in werkelijkheid een degelijke scholing ten grondslag, op grond waarvan zij in staat waren uit de overvloed aan mogelijke stijlvormen en formuleringen de juiste te kiezen, geschikt voor een bepaalde situatie.

De meeste geleerden schreven hun brieven in het Latijn, de taal waarin zij hun onderwijs hadden genoten en waarin zij ook brieven hadden leren schrijven. Hoewel het Latijn als voertaal in de Republiek der Letteren steeds meer verdrongen werd door het Frans en andere moderne talen, aan het eind van de zeventiende eeuw, werd een geleerdencorrespondentie nog vaak in het Latijn gevoerd, zeker buiten Frankrijk. Isaac Vossius klaagde er in 1648 op een reis door de Zuidelijke Nederlanden echter al over tegen Saumaise, dat men daar de (in het Frans gestelde) brieven van Dupuy prefereerde boven de Latijnse brieven van Cicero, een klacht die hij in 1649 herhaalde over Denemarken en de Duitse Landen.[124] Het kwam ook steeds vaker voor dat correspondenties in verschillende talen werden gevoerd: ieder schreef in de taal die hem het beste lag. Zo schreef Jacques Dupuy in het Frans aan Nicolaas Heinsius, die op zijn beurt Dupuy in het Latijn, zijn specialiteit, terugschreef.[125]

Door middel van allerlei kunstgrepen wilde men de indruk wekken dat een brief spontaan uit de pen vloeide, zodra de schrijver aan zijn lessenaar plaats had genomen. In haast schreef een geleerde dan een briefje, terwijl degene die de brief op de plaats van bestemming zou bezorgen al vol ongeduld naast de schrijftafel stond te wachten, als tenminste geloof moet worden gehecht aan de slotopmerkingen die in vele brieven staan. Maar ook daarbij ging het meestal om conventie. In werkelijkheid kostte het heel wat inspanning een fraaie brief te schrijven die voldeed aan alle eisen en waarbij de indruk kon worden gewekt dat hij vlot was geschreven.[126] De belangrijke functie die de geleerdenbrief vervulde in de onderlinge communicatie in de Republiek der Letteren zorgde ervoor dat men een brief met veel zorg opstelde; er waren, zoals gezegd, te veel belangen mee gemoeid om een brief snel af te handelen.

Een brief was tevens het visitekaartje van een geleerde: een fraaie stijl en geleerde zinspelingen getuigden van zijn eruditie en taalvaardigheid. Velen verhieven het briefschrij-

---

[123] M. Ammermann, 'Gelehrten-Briefe', 89; B. Bray, 'L'enquête des correspondances', 65; H.J.M. Nellen, 'La correspondance savante', 89.

[124] D.J.H. ter Horst, *Isaac Vossius en Salmasius. Een episode uit de 17de-eeuwsche geleerdengeschiedenis*.Den Haag 1938, 20. Latijnse tekst p.53, B60: 'Vix dixerim quam profunda et crassa passim in his terris regnet inscitia, nequid pejus dicam, etiam inter illos qui multum se scire profitentur, quique jam aliquid scriptis claritatem sunt consecuti. Patine possis, vir Incomparabilis, Puteanum hic praeferri Ciceroni, imo unam epistolam ejus praeferri omnibus Ciceronianis'. 24 augustus 1648.

[125] H. Bots, *Correspondance de Jacques Dupuy et de Nicolas Heinsius (1646-1656)* IX-X. Hetzelfde is het geval in de briefwisseling tussen Heinsius en Jean Chapelain. Zie B. Bray (ed.), *Jean Chapelain; Soixante-dix-sept lettres inedites a Nicolas Heinsius (1649-1658)*.

[126] B. Beugnot, 'De l'invention épistolaire', 28-29; F. Akkerman, 'De Neolatijnse epistolografie — Rudolf Agricola', *Lampas* 18 (1985) 321-337, 330 noemt dit een van de elementen van de fictionaliteit van de humanistenbrief. Het was een conventie dat een brief een spontane indruk moest wekken. H.J.M. Nellen, 'La correspondance savante', 93; M. Ammermann, 'Gelehrten-Briefe', 83 benadrukt de stilering van de brief die elke spontaniteit uitsluit.

ven tot een ware kunst en hun literair aandoende brieven bezorgden hun zo een klinkende reputatie onder collega's.[127] Nicolaas Heinsius' brieven met onder meer reisverslagen uit Italië zijn hiervan een bekend voorbeeld. De tendens om dergelijke Latijnse kunststukjes te schrijven nam overigens in de loop van de zeventiende eeuw sterk af. De generatie van Heinsius stond eigenlijk aan het eind van een humanistische traditie die zich vooral uitte in het bewonderend navolgen en zo mogelijk overtreffen van haar klassieke voorbeelden, dus ook in de brief, die werd beschouwd als een uitstekende plaats om klassieke taalvaardigheid te tonen. De opvolgers in de tweede helft van de zeventiende eeuw bekommerden zich nog meer om het praktische doel dat de brief diende, namelijk de bevordering van eigen onderzoek en publicaties en dat van anderen, dan om de vorm waarin de teksten werden gepresenteerd. Overdreven tentoongestelde eruditie werd steeds vaker als pedanterie afgedaan.[128]

Dit zorgvuldig stileren en polijsten van de brief was er wel de oorzaak van dat de toon van de brief wat afstandelijker en onpersoonlijker werd. In plaats van een echte persoonlijke vriendschap was in geleerdenbrieven dan ook meestal sprake van een zorgvuldig gecultiveerde, maar vaak onpersoonlijke geleerden-*amicitia*, ingebed in een uitgebreide retoriek en topiek.[129] Het was niet eens nodig dat de twee correspondenten persoonlijk met elkaar hadden kennis gemaakt, om elkaar vervolgens in een brief te kunnen aanspreken met 'vriend'. Vaak kwam het voor dat een dergelijke 'vriendschap' jaren in stand bleef door middel van correspondentie zonder dat de twee vrienden elkaar ooit ontmoetten. Zo vertelt Morhof dat de beroemde geleerden Scaliger en Casaubon jarenlang een hartelijke briefwisseling onderhielden, maar dat het tot een persoonlijke ontmoeting nooit is gekomen.[130] Het onpersoonlijke karakter van dit type vriendschap hangt samen met de functie die de brief voor geleerden vervulde. Deze was voornamelijk praktisch van aard: men schreef naar iemand en knoopte contacten aan omdat men iets nodig had van die persoon. Het idee van zulk een 'utilitaire' *amicitia*, waaraan een uitgebreide ethiek verbonden is, vormde voor het versoepelen van de onderlinge contacten een belangrijk hulpmiddel.[131]

1.5.6.3. Retoricale elementen

Veel van de vaste elementen uit een briefwisseling zijn te herleiden tot de gedragscodes die golden voor het briefverkeer tussen geleerden. In de geleerde *amicitia* had men een vorm gevonden om alle normen en waarden, die het onderlinge contact tussen geleerden in goede banen leidden, tot een overzichtelijk geheel te maken. De herontdekking in de vroege Renaissance van de brieven van Cicero, die als grondlegger geldt van dit idee van een utilitaire vriendschap, en van Seneca's brieven aan Lucilius bracht de 'vriendschapsbrief' of de *epistola familiaris* onder de aandacht van Petrarca en de zijnen. Door hun bewerkin-

---

[127] H.J.M. Nellen, 'La correspondance savante', 93.

[128] Zie hierover de opmerking van Pierre Bayle in zijn Dictionnaire, article Méziriac, remarque C, en K. Pomian, 'De la lettre au périodique', 26: 'La correspondance des érudits se distingue des oeuvres épistolaires des humanistes et de leurs épigones en ce qu'elle est en générale dépourvu de caractère littéraire et n'obéit qu'aux préoccupations scientifiques de l'auteur'.

[129] M. Ammermann, 'Gelehrten-Briefe', 83-84; E. Trunz, 'Der deutsche Späthumanismus um 1600 als Standeskultur,' 166vv.

[130] D.G. Morhof, *Polyhistor* I, XV, 57: 'Fuit Scaligero & Casaubono, Heroibus literariis, frequentissimum literarum commercium, neque tamen unquam se viderunt. Narrat Patinus *Epist. 136.* Casaubonum saepius iter Batavum meditatum, jamque ducentos aureos huic itineri destinasse; verum semper impedimenta quaedam objecta fuisse. Scaliger illum saepe exspectavit, atque haec ad illum scribit: *Tui erit arbitrii in media hieme venire, quam loculento foco expugnabimus, qui nunquam deficiet in cubiculo, quod tibi adornabo: quod tamen nullum praeter te ornamentum habebit'*.

[131] C. Treml, *Humanistische Gemeinschaftsbildung*,77vv; P. Mesnard, 'Le commerce épistolaire', 25.

gen van dit genre in hun eigen briefwisselingen konden ook de retoricale elementen die de vriendschapsetiquette in brieven weergaven, zich weer in een toenemende populariteit verheugen.[132] In het vervolg zal kort worden ingegaan op vaste retoricale elementen, de wijze waarop de verschillende codes en conventies van de Republiek der Letteren in de geleerdenbrieven doorklinken.

Het gaat in de geleerdenbrieven steeds om een geritualiseerde vriendschap, waarvoor allerlei gedragscodes gelden die ook in brieven dienen te worden gevolgd. Deze codes maken ook de briefrelatie zelf tot een ritueel.[133] M. Daumas heeft voor een analyse van dergelijke epistolaire rituelen of codes in Franstalige brievenboeken, gebruik gemaakt van een studie van E. Goffmann over sociale rituelen, die zeer goed overeenkomen met de briefrituelen. Deze overeenkomst is logisch, gezien de sterk sociale functie die de brief vervulde. De indeling die Daumas overnam van Goffmann en verder heeft uitgewerkt voor de brievenboeken, is m.i. ook zeer goed toepasbaar op de 'etiquette' in de Neolatijnse geleerdenbrieven van de zeventiende eeuw. Daumas en Goffmann onderscheiden drie rituelen: het 'rituel d'accès', waarmee het begin van een briefwisseling wordt bedoeld, het 'rituel de confirmation', de bevestiging en bestendiging van een relatie, en het 'rituel de réparation', waardoor een verstoorde relatie hersteld wordt.[134] Aan de hand van deze indeling zullen hieronder dan ook de retoriek en de codes van de geleerdenbrief worden besproken.

Er waren veel belangen verbonden aan de wijze waarop men zich introduceerde. Het schrijven van een introductiebrief kostte dan ook veel hoofdbrekens, ook al bestonden er nog zo veel vaste elementen, die men erin behoorde op te nemen.[135] Ten eerste diende men de adressaat te prijzen om zijn verdiensten. Vaak gaat het bij de lofprijzingen niet eens zo zeer om bijzondere, persoonlijke eigenschappen van de correspondent maar wordt een vaste canon aan deugden bezongen, die eigenlijk meer als gedragsidealen voor alle geleerden moeten worden opgevat. Deze eigenschappen moeten daarom veeleer beschouwd worden als topoi in de geleerdencorrespondentie. Vaste termen zijn: *humanitas*, *benevolentia*, *familiaritas*, *observantia* etc., maar ook *eruditio* en *sapientia*.[136] Het prijzen van vooral de *humanitas* en de *benevolentia* van een geleerde had in de introductiebrieven een duidelijke functie. Iemand die geprezen werd om zijn welwillendheid en vriendelijkheid kon het zich, in het belang van zijn eigen reputatie, toch niet veroorloven de briefschrijver zonder meer af te wijzen. Door op deze wijze zijn correspondent te prijzen creëerde de briefschrijver al een gunstig klimaat; de lofprijzingen fungeerden zo tevens als *captatio*

---

[132] R. Sansen, *Doctrine de l'amitié chez Ciceron. Exposé-Source-Critique-Influence*. Lille 1985. Y. Charlier geeft in haar dissertatie aan dat Erasmus, als exponent van de Renaissance waarin de klassieke ideeën over de vriendschap weer herleven, veel van zijn opvattingen ontleend heeft aan Cicero en andere klassieke auteurs. *Érasme et l'amitié d'après sa correspondance*. Paris 1977, m.n. Chapitre I. Voor Seneca's opvattingen zie W. Brinckmann, *Der Begriff der Freundschaft in Senecas Briefen*. Köln 1963.

[133] C. Treml, *Humanistische Gemeinschaftsbildung*, 87.

[134] M. Daumas, 'Manuels épistolaires et identité sociale', 542-543. E. Goffman, *La mise en scène de la vie quotidienne*. Tome 2: *Les relations en public*. Paris 1973, hoofdstukken 3 en 4.

[135] Zie over de introductiebrief en de vaste elementen en codes daarin mijn artikel 'How to set up a scholarly correspondence'.

[136] Staswick gaat in haar dissertatie uitvoerig in op de functie van het prijzen van vrienden, met zowel emotionele als utilitaire motieven op de achtergrond en bespreekt de vaste elementen van een kennismakingsbrief. Zie ook Bernard Bray, 'La louange, exigence de civilité et pratique épistolaire au XVIIe siècle', *XVIIe siècle* 42 (1990) 135-153. C. Treml, *Humanistische Gemeinschaftsbildung*, 93-95 benadrukt dat deze lofprijzingen geen werkelijk aanwezige karaktertrekken beschrijven maar het groepskarakter van de geleerdenstand aanduiden.

benevolentiae. Dat de gewoonte elkaar uitgebreid te complimenteren een vast kenmerk was van de geleerdenbrief rond 1700 en eerder, blijkt overigens ook uit het feit dat J.B. Mencke er in het begin van de achttiende eeuw de spot mee dreef in zijn *De charlataneria eruditorum*.[137]

De briefschrijver stelde zichzelf meestal bescheiden op. Hij liet weliswaar niet na zijn eigen verdiensten op wetenschappelijk gebied te vermelden, maar verzekerde altijd dat die in het niet vielen bij de overweldigende prestaties van de adressaat. (Het 'epistolaire blozen'.) Ook van zijn eigen brieven ontkende hij dikwijls de kwaliteiten. De schrijver benadrukte dan ook vaak hoeveel moeite het hem kostte om zulk een groot geleerde te storen bij zijn werkzaamheden. Toch was het nodig de eigen activiteiten op het gebied van de wetenschap of de letteren te vermelden, om dan vervolgens, na een goed in elkaar stekende inleiding met de vraag te komen waar het de schrijver eigenlijk om ging: hulp voor eigen onderzoek. De geadresseerde, die al aangesproken was op zijn *humanitas* en *benevolentia* kon zo'n verzoek eigenlijk niet weigeren, maar de briefschrijver deed daarnaast meestal ook nog een beroep op de 'erecode', de plichten die de vriendschap tussen geleerden met zich meebracht: de *officia amicitiae*, waarbij opnieuw sprake was van het 'do-ut-des-principe'.[138]

Wanneer het contact eenmaal gevestigd was, bleven er vaste retoricale elementen in de geleerdenbrief, die voornamelijk werden gebruikt voor het onderhouden van een goed briefcontact. Het onderhouden van de vriendschap en dus van de correspondentie, was namelijk één van de zaken waartoe een vriend zich bij het aangaan van de vriendschap verplichtte.[139] Ook in dit opzicht was dus sprake van een *officium literarum*. Men had dan ook het recht om te klagen als de andere partij zich daar niet zo nauwkeurig aan hield en beschouwde nalatigheid in de briefwisseling doorgaans als een beschadiging van de vriendschap. Daarom verontschuldigde men zich ook uitgebreid wanneer een correspondent langer op antwoord had moeten wachten dan betamelijk was.[140] Aan de andere kant achtte men het ook nodig regelmatig de vriendschap te bevestigen. Het kwam wel voor dat een brief niet meer bevatte dan een uitgebreide betuiging van de vriendschappelijke gevoelens van de schrijver, waarbij de lofprijzing van de deugden van de adressaat een vast onderdeel vormde.[141] In moderne ogen lijken dergelijke brieven wel haast op liefdesbrieven, maar in feite betreft het hier steevast beleefdheidsfrasen die men volgens de briefetiquette diende te uiten.[142] Het was echter ook een van de *officia* een vriend op een aardige manier te corrigeren en milde kritiek te geven. In de praktijk kwam dit vaak neer op het

---

[137] J.B. Mencke, *De charlataneria eruditorum*, 40: 'At nihil, ut Erasmus meus loquitur (Enc. Mor. 91) omnium suavius, quam cum ipsi inter se eruditi mutua talione laudant, ac mirantur, vicissimque scabunt, cum mutuis epistolis, carminibus, encomiis sese extollunt, stulti stultos, indoctos indocti'.

[138] C. Treml, *Humanistische Gemeinschaftsbildung*82. Dit mechanisme wordt uitgebreider besproken door P. Findlen, 'The Economy of Scientific Exchange in Early Modern Italy'.

[139] C. Treml, *Humanistische Gemeinschaftsbildung*,92-93.

[140] *Lettres de critique*, 348-9, september 1604 (foutieve datering, dit moet zijn 1704). Le Clerc verontschuldigt zich zo bij Cuper: 'nescio qua fronte, Vir amplissime, nunc ad te aditurus sim, qui tot menses praeterlabi passus sum, ante quam Epistolae tuae responderem, aut qui culpam hanc meam, apud te, sim excusaturus. Attamen cum humanitatem tuam singularem reputo, malo ad eam fiducia, majori forte quam par est, confugere, & veniam abs te petere, quam quaesitis causis negligentiam meam frustra defendere'.

[141] C. Treml, *Humanistische Gemeinschaftsbildung*,93.

[142] Een goed voorbeeld is de volgende zinsnede uit een brief van Theodoor Ryckius aan Francius van 18 februari 1685 (in *Petri Francii Posthuma: quibus accedunt illustrium eruditorum ad eundem epistolae*. Amsterdam 1706, 376): 'Cum neminem habeam quem aut te plus amem aut amare possem, [...] non mirabere, si dixero vitam mihi sine te acerbam esse, certe minus dulcem'.

geven van wetenschappelijke adviezen en het leveren van kritiek op elkaars werken.[143] Tenslotte was het ook gewenst bij gelegenheden als verjaardagen en andere familieaangelegenheden, zoals het overlijden van een familielid of de geboorte van een kind en bij nieuwjaar als goede vriend van zich te laten horen om de vriendschap te onderhouden. Bij al dergelijke gelegenheden werden strikt de fatsoensnormen in acht gehouden.

Iedere correspondent had recht tot klagen wanneer hij niet op tijd antwoord kreeg, of iemand zijn plicht geheel verzuimde. Het kwam daarom ook regelmatig voor dat iemand zich uitgebreid verontschuldigde voor zijn lange stilzwijgen. Vaak namen dergelijke verontschuldigingsbrieven de vorm aan van een introductiebrief, waarin de schrijver opnieuw trachtte de adressaat voor zich te winnen. Steevast werd daarbij een beroep gedaan op de oude vriendschapsband die tussen beiden bestond, en werd de adressaat aangesproken op zijn *benevolentia* en *humanitas*.

1.5.7. Een nadere typering

Ondanks de zo populaire 'vriendschapsretorica' legden de geleerden uit de late zeventiende eeuw, in tegenstelling tot Petrarca en andere humanisten, in hun brieven minder nadruk op persoonlijke emoties en ervaringen. Monica Ammermann geeft een treffende typering van de zeventiende-eeuwse geleerdenbrief: de hartelijke toonzetting van de brieven contrasteert met de duidelijk te proeven distantie. Het karakter van de briefschrijver laat zich dan ook moeilijk aflezen in dergelijke brieven; net als de brieven zijn ook de personages van de auteurs gekunsteld.[144] Een brief was voor de meeste geleerden vooral een geschikt middel om schrijfvaardigheid en eruditie te tonen. In dit opzicht was de geleerdenbrief een goed produkt van de opvoeding die de schrijvers hadden genoten: met citaten, spreekwoorden en klassieke, soms gezochte formuleringen wilden ze hun belezenheid laten blijken, die meestal vooral berustte op boekenwijsheid, reeds opgedaan in de schoolbanken.[145] Het is dan ook niet verwonderlijk dat dergelijke geleerdenbrieven in de loop des tijds zijn gaan fungeren als ware 'Fundgruben' voor topoi en andere retorische stijlmiddelen.[146]

Juist met die retoriek en de vele stilistische verfraaiingen vervulde de Neolatijnse geleerdenbrief een functionele rol in het geleerdenleven rond 1700. Dikwijls bracht dit iets onpersoonlijks met zich mee, zeker ook omdat de geleerdenbrief vaak, zij het gedeeltelijk, een publiek karakter had. Ook al nam men van de klassieke theorieën de definitie over van de brief als een gesprek tussen twee vrienden en maakte men veelvuldig gebruik van de antieke vriendschapsretorica, in werkelijkheid waren de verhoudingen tussen geleerden onderling niet zo vertrouwelijk en persoonlijk. Achter de mooie woorden stak meestal een utiliteitsprincipe. Het briefcontact moest iets opleveren voor de briefschrijver en het aangaan van een briefcontact werd dan ook heel zakelijk bekeken. Dit neemt niet weg dat er in de loop van de correspondentie een hartelijker verhouding kon ontstaan, terwijl ook echt persoonlijke vriendschappen in een brief tot uiting konden komen. In feite was immers elk thema geschikt om in een brief te worden behandeld, afhankelijk van de aanleiding om de brief te schrijven en de adressaat. Een nadere typering van de geleerdenbrief is dan ook niet mogelijk.[147]

---

[143] P. Mesnard, 'Le commerce épistolaire', 29.

[144] M. Ammermann, 'Gelehrten-Briefe', 83.

[145] B. Beugnot, 'De l'invention épistolaire à la manière de soi', 30-33. M. Fumaroli, 'La genèse de l'épistolographie classique'.

[146] Ammermann, 'Gelehrten-Briefe', 88.

[147] H.J.M. Nellen, 'La communication savante', 98.

De Neolatijnse geleerdenbrief zoals die rond 1700 werd geschreven kwam overeen met het type brief dat door Erasmus werd aangeduid met *epistola familiaris* en *epistola doctrinalis*. De geleerden aan het eind van de zeventiende eeuw stonden hiermee echter aan het eind van de Erasmiaanse traditie. Steeds vaker werd het Frans gebruikt voor correspondentie en publicaties in plaats van het Latijn, dat toch eeuwenlang de *lingua franca* van de geleerdengemeenschap was geweest. In de geleerdencorrespondentie uit de late zeventiende eeuw en het begin van de achttiende eeuw werd de klassieke brieftraditie, doordrenkt van de Latijnse retorica en stijlmiddelen, voor het laatst op een, in de opvattingen van Erasmus, volwassen wijze in praktijk gebracht. Hoewel in de Republiek en de Duitse Landen deze briefpraktijk nog lang populair bleef in geleerdenkringen, zou in de loop van de achttiende eeuw geleidelijk een geheel andere wijze van briefschrijven de plaats van dit type geleerdenbrief innemen.

2. De door Van Almeloveen gehanteerde etiquette

Jacob Tollius, Van Almeloveens vroegere leermeester, formuleerde het kort en krachtig aldus: 'Als je beroemd wil worden, mijn beste Theodorus, ga dan ook met deze mensen (die ik in Leipzig ontmoet heb) een correspondentie aan en houd geleerden in ere. Door Ammann wat zeldzame planten te sturen, zul je heel Leipzig aan je verplichten. Schrijf maar, je zult merken dat ze allemaal zeer vriendelijk zijn'.[148] Inderdaad, een carrière in de geleerdenwereld begon met de kennismaking met zoveel mogelijk (beroemde) geleerden, maar niet zonder de tussenkomst van anderen en het gebruik van diverse introductiemiddelen. Van Almeloveen volgde het advies van Tollius graag op, maar wel op zijn eigen wijze, overeenkomstig zijn opvattingen van de etiquette in de Republiek der Letteren.

2.1. Zijn opvattingen over de recommandatie in het geleerde verkeer

Een tussenpersoon vergemakkelijkte veel zaken voor een geleerde. Van Almeloveen verzocht Tollius daarom later hem de gelegenheid te blijven geven met geleerden en geletterden in de gehele wereld (natuurlijk vooral uit die streken waar Tollius rondreisde) te corresponderen.[149] In 1688 moest hij echter constateren dat hij nog iemand te kort kwam. Tollius behartigde zijn zaken wel in Italië en de Duitse landen, Jacob Gallaeus kon op dat moment te Parijs als intermediair fungeren, maar in Engeland had Van Almeloveen nog geen kennis die hem met 'nuttige' geleerden in contact kon brengen.[150] Toen Van Almeloveen in 1695 daar een correspondent gevonden had, betuigde hij dan ook meteen uitgebreid zijn dank, waaruit tevens blijkt hoe belangrijk de tussenkomst van een intermediair voor een geleerde kon zijn. Van Almeloveen zou Edward Bernards bemiddeling bij

---

[148] 6k3 f.119r-120v 17 april 1687 van Tollius: 'Tu vero, si vis inclarescere, mi Theodore, cum his quoque ineas literarium foedus, & cole viros doctissimos. Et Ammanno quidem rariores plantas submittendo totam tibi Lipsiam obstrinxeris. Scribe modo, experiere omnes humanissimos'.

[149] 5k9 f.22r-v 1687, ongedateerd aan Tollius: 'Interim velim numquam intermittas eius generis plura notare (sc. wetenschappelijke gegevens in bibliotheken elders), mihique praebere occasionem cum viris doctis et literatis ubique terrarum commercium literarum exercendi'.

[150] Ibid. f.58r-59r 7 februari 1688 aan Reiske.

Richard Parker, die werk zou verrichten voor Van Almeloveens Casaubon-project, nooit vergeten. Zelfs de Casauboni zouden de hulp van Bernard zeer gewaardeerd hebben.[151]

De naam van een bekende deed het altijd goed in een introductiebrief. Zo kon de adressaat ook zien in welke kringen de briefschrijver verkeerde en of hij de juiste connecties had. En dat was precies de bedoeling van deze gewoonte van 'name-dropping'. Van Almeloveen maakte er regelmatig gebruik van in zijn introductiebrieven, zoals in zijn brief aan de beroemde Italiaanse geleerde Magliabechi. Na een gedicht op Magliabechi, een ode waarin vooral diens hoge positie in de Republiek der Letteren bezongen wordt, vroeg Van Almeloveen zeer nederig of de geleerde even wilde afdalen om vriendschap te sluiten met hem, die daar al zo lang op hoopte. Hiervoor riep hij meteen zijn vrienden tot getuigen, en dat waren niet de minsten: Graevius, Perizonius, Gronovius, De Witt jr. en 'vele anderen'.[152] Dat Van Almeloveen met deze introductie een gunstige indruk heeft willen maken op Magliabechi, is duidelijk. Maar ondanks het hoogdravende en lofrijke begin van de brief heeft Van Almeloveen er weinig succes mee gehad.[153]

Was eenmaal het contact via intermediairs voorbereid dan moest in de introductiebrief de naam van deze tussenpersoon wel genoemd worden. Carpzov wordt daarom in Van Almeloveens eerste brief aan Cellarius als stimulator genoemd.[154] Van Almeloveen noemt Smith in zijn brief aan Edward Bernard en Bernard weer in zijn brief aan Parker.[155] Voor deze introducties, waartoe een goed lid van de Republiek der Letteren verplicht was en die beschouwd werden als een uiting van zijn *benevolentia* diende de begunstigde ook in passende bewoordingen dank te zeggen.[156]

Of het nu ging om studie of carrière, veel kwam neer op een effectieve inzet van vrienden, die toevallig op de juiste plaats zaten. Zeer vaak gaf Van Almeloveen vrienden die een plaats als predikant ambieerden advies voor hun sollicitatieprocedure. Daarbij kwam steeds het nut van vrienden en kennissen voor een aanbeveling ter sprake. In 1696 gaf Van Almeloveen Matthaeus Gargon raad bij een sollicitatie in Stolwijk: als Gargon er al vrienden of familie had die hem konden helpen, moest hij ze nu daartoe aansporen.[157] Het was wel zaak de concurrentie voor te zijn, want dikwijls werden invloedrijke personen door meerdere kandidaten benaderd en ingeschakeld bij de sollicitatieprocedure.[158] Stilzit-

---

[151] 6k13 f.57r-58v 1 juli 1695 aan Edward Bernard: 'Divinum atque immortale, quod in me contulisti hoc tempore beneficium, Bernarde illustrissime, patefaciendo sc. mihi januam qua in amicitiam usque adeo officiosi viri potuerim ita facile tuo interventu venire, nulla delebit uti spero, oblivio, nulla vetustas. [...] Quid? Ipsi Casaubonorum manes tuam atque humanissimi ac doctissimi Parkeri in se pietatem nullo modo sinent interire incelebratam'.

[152] Dit is een van de weinige keren dat Van Almeloveen zich aan de dichtkunst heeft gewaagd, die hij overigens naar eigen oordeel niet goed beheerste.

[153] 6k13 f.92r-93r, 27 augustus 1695 aan Magliabechi.

[154] 6k12 f.300v-301v 15 maart 1694 aan Cellarius: 'Quo proxeneta ac impulsore adire pulsareque fores sum ausus'.

[155] Ibid. f.326r-327r 30 mei 1694 aan E. Bernard: 'Amici nostri communis magni Smithi adhortatione incitatus'. 6k13 f.59r-v 1 juli 1694 aan Parker: 'Expletum est quod a longo tempore tacito in sinu gestavi, tui cognoscendi ardens desiderium. Satisfecit meae liberiori petitioni Semo noster Bernardus, cui hocce beneficium, soli profitebor debere donec vitae supererit vel ultimum momentum'.

[156] Smith46, 39-42, 29 mei 1694 aan Smith: 'Multum, ita me dii ament, Vir Clar. Tibi debeo, quod me celebri adeo viro reddidisti notum (sc. Lister); quod semper grato animo agnoscam haud leve beneficium'. Ibid. 51-52, 17 december 1694 aan Smith: '[gratias ago] quod me tanti nominis [...] viro (Bernard) ita commendaris, ut me in numerum amicorum suorum recipere non fuerit dedignatus'.

[157] 6k13 f.193r 9 mei 1696 aan Gargon: 'Si quos jam habeas amicos, vel consanguineos, qui praesto esse poterunt, velim illos adhorteris, de meo in Te favore non est quod dubites'.

[158] Ibid. f.193v-194v 18 mei 1696 aan dezelfde: 'Laborabunt equidem pro te amici, quos si cominus consuleris prius quam ab aliis occupantur, arbitror haud parum allaturum commodi, rivalium praecipue jam valde accrescente numero'.

ten was voor een kandidaat uit den boze, er moest met alle middelen en onophoudelijk getracht worden het doel te bereiken.[159]

Van Almeloveen gaf zijn kennissen en pupillen steeds het advies niet alleen te vertrouwen op de diensten van anderen. Naast aanbevelingsbrieven was persoonlijk contact noodzakelijk. Zoals hij zijn vrienden adviseerde met een uitgave naar buiten te treden, stimuleerde Van Almeloveen ook iedereen vaardigheden en kwaliteiten te demonstreren ten overstaan van degenen die over hun toekomst zouden beslissen.[160] Hij was van mening dat daarin toch de sleutel tot succes lag. De toekomstige werkgevers, toehoorders of collega's konden dan bovendien eens zien wat voor vlees ze in de kuip hadden. Het was ook van belang dat de kandidaat persoonlijk nog eens zijn vrienden ter plaatse aansprak en om steun vroeg.[161] Als hij er nog geen vrienden had, moest hij ze zo snel mogelijk zien te verwerven. Van Almeloveen kon namelijk alleen maar helpen, wanneer hij wist wie hij kon benaderen en wanneer de kandidaat zelf ook zijn best deed.[162]

Met alle middelen en energie moest de steun van vrienden en kennissen gevraagd worden. Daar stonden wel fatsoensnormen tegenover, waar iedereen zich aan had te houden.[163] Van Almeloveen gaf zijn vriend Sypestein eens de tip dat er ergens een predikantsplaats vrij kwam. Hij gaf dit bericht zo snel mogelijk door, opdat Sypestein de tijd had mensen te raadplegen en te ontmoeten die hem konden helpen. Dit echter onder het voorbehoud dat Sypestein hierbij zijn eigen eer, de wetten van de kerk en zijn geweten niet zou schaden.[164] Daaronder werd onder meer verstaan dat de druk op vrienden en kennissen niet te groot mocht worden. In 1700 waarschuwde Van Almeloveen Gargon dat hij niet teveel van de invloedrijke predikant D'Outrein mocht vragen. Deze ging over het algemeen welwillend op zijn verzoeken in, maar nu had Van Almeloveen al twee of drie keer vergeefs zijn hulp in geroepen. Van Almeloveen besloot zich maar wat op de vlakte te houden totdat D'Outrein zelf hulp zou aanbieden of diens vrienden meer invloed zouden krijgen. Voorlopig kon hij voor Gargon dus niets doen.[165] Van Almeloveen realiseerde zich goed dat hij risico's liep wanneer hij zich inzette voor een ander. Wanneer hij iemand had

---

[159] Ibid. f.200r 25 mei 1696 aan De Haes: 'Esto itaque prudens in disponendis tuis negotiis & utere istis consultoribus mediisque quorum te numquam poeniteat'; ibid. f.553r-554r 13 februari 1700 aan Gargon: 'Verum quin tu non potius ad nos, quin ad alios excurris amicos, iis te tua eruditione, tuis moribus, tuo genio suavissimis commendaturus? Haec si olim altiorem desideras cathedram Tibi erunt subeunda, ac frequenter repetenda'.

[160] Ibid. f.417r-v 23 maart 1698 aan Verduyn over de predikant-kandidaat Bolkius: 'Meo consilio si vellet uti, crediderim e re sua magno fore opere, si ornatus onustusque literis commendatitiis, ipse Arnhemiam excurreret coramque illas traderet de manu in manum praesidis, Elstii ac aliorum, penes quos summum dicitur ejusmodi in rebus imperium, unaque adjiceret exempla speciminum hodie missorum, e quibus, uti et ex ejus vultu bona auguria possent capi. Accedit, proceres plerumque capi facilius, quum videant eo affici honore, tantique putari ut tamquam clientes accedant candidati, eos patronos tale munus petituri'.

[161] Ibid. f.148r-v 4 februari 1696 aan Gargon: 'Verum satius longe foret te nonnumquam sistere coram & amicis aures vellere, rusticis officia, eruditionem id est, si ita loqui liceat, aptitudinem ob oculos ponere'.

[162] Ibid. f.593v 6 augustus 1700 aan Gargon: 'Si quando occasio tulerit alia via tentabo, committe modo nostrae curae rem, attamen hac lege, ut etiam alios pares, et urgeas amicos'; ibid. f.163r-v 7 maart 1696 aan Sypestein: 'Si iam scirem quanta esset ac quibuscum tibi amicitia coniunctior atque familiaritas apud eos te juvarem sedulus etiam te inscio'.

[163] Soms werd dit echter bijna onmogelijk gemaakt, en kwam men sterk in de verleiding ongeoorloofde middelen in te zetten, getuige Van Almeloveens opmerking in 6k13 f.193v-194v 18 mei 1696 aan Gargon: 'De promotione tua, sinceris ac legitimis mediis instituenda pene videar debere dubitare'.

[164] Ibid. f.163r-v 7 maart 1696 aan Sypestein: 'Officii mei credidi haec tecum communicare, ut in tempore eos consulas, conveniasque homines quos salvo tuo honore, salvis ecclesiae divinae legibus, salva bona conscientia liceat in auxilium vocare'.

[165] Ibid. f.593v 6 augustus 1700 aan Gargon: 'Equidem quam vellem vera Te dicere, clar. D'Outreinium ita mihi favere ut petenti, saltem non nisi justa et amicis ipsi bene cupientibus, nihil denegaret. [...] Verum cum jam ego bis terque frustra eum rogarim, constitui in posterum me continere usque dum vel ipse offerat opem, vel provecti ad altiora conjunctiores fuerint ejus amici, quod velim ne feras aegre'.

aanbevolen, zette hij ook zijn eigen naam op het spel. Een mislukking betekende dus ook een persoonlijke nederlaag voor de recommandator. Om die reden waarschuwde Van Almeloveen in 1696 zijn verwant Rochus de Haes dat dit de laatste keer was dat hij hem zou helpen: hij wilde voorkomen dat hij weer met het schaamrood op de kaken de aftocht moest blazen.[166]

Ook bij zijn eigen pogingen hogerop te komen, hield Van Almeloveen bezorgd in het oog of hij niet te veel druk uitoefende op zijn kennissen. Daarom vroeg hij Van Loon, een kennis die goede contacten onderhield met enkele curatoren van de universiteit van Harderwijk, in 1697 om advies en bemiddeling. Als Van Loon van mening was dat Van Almeloveen teveel had aangedrongen bij de curator Noyen, moest hij Van Almeloveen maar excuseren en advies geven hoe hij nu verder diende te handelen. Want mocht te veel lobbyen nadelig zijn, er mocht ook geen middel over het hoofd worden gezien.[167]

Van Almeloveen volgde de algemene opvatting van zijn tijd dat de aanbeveling van vrienden een normale plicht was voor ieder lid van de Republiek der Letteren. Zo kon hij in 1690 zijn kennis, de Harderwijkse hoogleraar Wynen, aanspreken op hun al eerder gesloten vriendschap, die Wynen verplichtte zich in te zetten voor Van Almeloveen en hem aan te bevelen bij de Harderwijkse curatoren. Wynen was inmiddels hoog op de maatschappelijke ladder gestegen, maar dat betekende niet dat hij nu zijn vrienden kon verwaarlozen, aldus Van Almeloveen. Integendeel, hij diende anderen te helpen hetzelfde te bereiken, te beginnen met Van Almeloveen.[168] Een aanbeveling was binnen het conventiesysteem van de Republiek der Letteren onontbeerlijk.

2.2. De functie van boeken en geschenken

In 1691 had Cornelis van Beughem als een goede vriend aan Van Almeloveen het advies gegeven met een gedicht toenadering te zoeken tot de Amsterdamse burgemeester Nicolaas Witsen. Het gedicht ter ere van Witsens werk over de scheepvaart was niet meer dan een achtregelig vers waarin de kennis van Witsen zeer wordt geprezen, maar Van Beughem wist zeker dat het effect zou hebben, temeer daar hij zelf Van Almeloveen nog eens bij de burgemeester had aangeprezen.[169] En inderdaad, een maand later kon Van Beughem melden dat ze succes hadden gehad. 'De Heer Burgemeester Witsen heefft my voorleden weeck geschreven [...] onder andere schrijfft syn wel Edel Achtbare wegens dat Leerdicht by UE opgestelt en aan hem gesonden aldus. "Ick bedancke den Heer Doctor van Almeloveen voor de eer van syn vers en bidde dat myn groetenis en presentatie van dienst syn

---

[166] Ibid. f.240r 31 augustus 1696 aan De Haes: 'Hi sunt, dictum tolle memor, ultimi quos impendere possum conatus & cave ne latera vice rubore suffusus discedam'. Over eerdere bemiddelingspogingen van Van Almeloveen voor De Haes is uit zijn briefwisseling verder niets bekend.

[167] Ibid. f.333r 24 januari 1697 aan Van Loon: 'Si quidem nuper nimium calida prensatione apud Nob. Curatorem Noyen me credas usum, rogo me ei excuses, doceasque aperte, quid reare porro agendum; ne quando amici inveniant quod jure culpent a me neglectum'.

[168] 5k9 f.132r-v 31 januari 1690 aan Wynen: 'Ast quum tu jam ad altiora sis evectus nolim nos inferiores despicias, verum e contrario, eo juves modo, eam indices viam quam tu in hoc adeundo honore adeo felicissime calcasti. Forte nobis erit illic locus [...] quare obnixe quantum possim te rogo, Vir doctissime, ut, pro contracta olim nostra familiaritate [...] me ita optimatibus istis ac proceribus commendes, ut illi me [...] reminiscant'.

[169] 6k4 f.96r-97v 14 juli van Van Beughem: ' 't Puntdicht soo UE opt werck van de Hr. Witsen gemaeckt hebbe sijn Ed.Achtb. alsoo over seker subject te schrijven hadde overgesonden, en uwer roemlich mentie gemaekt, soo UE syne gunst t een of ander tijt mochte van noodet sijn, twijffele niet of sal UE te pas coomen'. Het gedicht is bewaard in UB 7A22, ongepagineerd, inc. 'So Witzen niet meer kend de scheepsbouw der Antijken'.

Ed moge aengemelt worden." Het staet nu aen UE selffs sich vorder in kennis van dit Heer te insinueeren, die voorwaar een Heer is die luyden van studie gelyck UE onder die met recht behoort, aestimeert, en by tyt en wylen met een goede recommandatie kan behulpsam syn, gelyck ten myn regaert in seerobligante termen sich verbint'.[170] Van Beughem bespreekt in deze twee fragmenten onomwonden de strategie die men het beste kon volgen bij de kennismaking met een patroon. Hij sprak uit ervaring, want zelf was hij voortdurend genoodzaakt voor zijn levensonderhoud nieuwe geldschieters te zoeken. Het schenken van een boek of het aanbieden van een gedicht was voor hem een beproefde wijze om het eerste contact te leggen.

Van Almeloveen was al snel overtuigd van het nut van deze methode om de gunst van een patroon te verwerven; hij merkte immers dat ze populair was. Toen hij in 1701 zag dat de predikant D'Outrein een gedicht van een kennis in zijn boek *God's Tabernakel* had opgenomen, omdat hij blijkbaar van dat soort poëzie hield, raadde hij zijn vriend Mattheus Gargon, een goed dichter, aan op dezelfde wijze te proberen de gunst van D'Outrein te verwerven. Van Almeloveen zou van zijn kant alle moeite doen om Gargon op andere manieren in de aandacht van D'Outrein aan te bevelen.[171] Want het kon natuurlijk nooit kwaad wanneer er door persoonlijke bemiddeling van een kennis wat meer gewicht aan de introductie werd gegeven. Maar met een boek of ander geschenk kon een geleerde meteen een goede indruk maken en dat vergemakkelijkte het eerste contact of zoals Van Almeloveen zelf steeds opmerkte: een boek opende deuren, het baande de weg.[172]

Geschenken werden overigens ook beschouwd als tastbare tekens van vriendschap, en uitsluitend als zodanig mochten ze ook worden geïnterpreteerd. In 1686 ontving Van Almeloveen bijvoorbeeld via de boekhandelaar Wetstein het laatste boek van Jacob Rhenferd.[173] Dit teken van vriendschap (*signum amoris tui*) had Van Almeloveen tijdens een ziekte erg opgemonterd, hoewel hij zich zorgen maakte hoe hij Rhenferds bewijs van *amor* en *humanitas* kon belonen. Zodra hij weer was hersteld, zou hij zorgen dat Rhenferd ook iets ontving waaruit Van Almeloveens vriendschap voor hem zou blijken (*amoris erga Te mei tekmeria*).[174] Dezelfde houding blijkt ook uit een brief aan Smith: Van Almeloveen stelde de geschenken die Smith hem had gestuurd zeer op prijs, niet alleen om hun zeldzaamheid, maar ook omdat ze van Smith afkomstig waren. Elk geschenk dat Smith stuurde, elk boek, ja zelfs elke brief was een blijk van diens vriendschap en welwillendheid jegens Van Almeloveen.[175]

---

[170] 6k4 f.98r-v 17 augustus 1691 van Van Beughem.

[171] 6k13 f.612r 2 februari 1701 aan Gargon: 'Huic cum videam praefixisse Bolkium carmen, credidi me idoneum ac honestum daturum consilium si Tibi suaderem, ut ejusmodi occasionem arriperes insinuandi Te in d'Outreinii favorem. Delectatur admodum antiquitatis poesi, et vernaculo stylo puriore, quae tria in te sita commentariolus [...] me docuit. Omnem movebo lapidem ut viam parem, aperiamque fenestram'.

[172] Passim, zie bijvoorbeeld 6k12 f.299r-300r 10 maart 1694 aan Carpzov: Van Almeloveen heeft via Carpzov een exemplaar van zijn *Bibiotheca promissa* aan Sagittarius gestuurd 'ut viam pararem'.

[173] Jacob Rhenferd, *Dissertationesphilologicae de decem otiosis synagogae [...]* Franeker 1686.

[174] 5k9 f.1r-3r, 1 oktober 1686 aan Rhenferd: 'Traditur mihi cura Wetsteniana gratissimus tuus de decem otiosis liber, cuius vel solo aspectu a morbo levari aliquatenus mihi videbar, utpote signum amoris tui erga me summi, quem utinam vel demereri possem, vel agnoscere. Sed summa tua atque incredibilis erga omnes qua sis, humanitas tantum mihi dabit, ut me colligam, & iustam occupem occasionem qua potero, quanti Te faciam, ostendere, et certissima amoris erga Te mea tekmeria offerre'.

[175] Smith46, 55-58 14 april 1695 aan Smith: 'Noli dubitare, [...] quin ego haec tua dona sim facturus plurimi cum quod per se sint ob raritatem dignissima, tum maxime quod a tali mihi muneri sint missa viro cujus in me benevolentiam atque favorem praedicant quotidie omnes tui dono missi libri, tum amoris plenissimae testes tuae literae quas vixdum solutas soleo pene exosculari'.

Daarom ontkende Van Almeloveen tegenover de ontvanger altijd categorisch dat hij een bijbedoeling had met het geven van boeken. Toen hij na een lange pauze Jean Hardouin weer eens schreef en zijn laatste uitgaven opstuurde, merkte hij als vanzelfsprekend op, dat hij door deze schenkingen niet bij hem in een goed blaadje wilde komen, maar dat hij alleen wilde laten zien dat hij de Parijse geleerde niet vergeten was. Meteen daarna vroeg hij Hardouin echter om hulp bij zijn Casaubon-project, hetgeen zijn onbaatzuchtigheid niet erg geloofwaardig maakt.[176] Ook tegenover Thomas Smith ontkende hij met zijn boekenschenkingen iets anders te willen uitdrukken dan dankbaarheid voor alle diensten die Smith hem bewees. Uit het vervolg van de brief wordt echter duidelijk dat de geschenken bedoeld zijn om Van Almeloveen ook in de toekomst van de behulpzaamheid van Smith, zijn vaste tussenpersoon voor alle zaken in Engeland, te verzekeren.[177] Deze expliciete verklaringen over onbaatzuchtigheid duiden er overigens ook op, dat logischerwijs bij de ontvanger het vermoeden opkwam dat er wel een addertje onder het gras zou kunnen zitten.

Eénmaal werd Van Almeloveen op grond van de geschenken die hij gaf en ontving zelfs van een poging tot omkoping beschuldigd. Zijn verwant, de drukker Johannes Wolters, vertelde hem in 1710 dat Johannes Alstorph, een voormalig student van Van Almeloveen, een vat Gronings bier had opgestuurd. Van Almeloveen had dit vat echter nooit ontvangen omdat het door argwanende kennissen in Harderwijk was onderschept. Zij meenden dat Alstorph de drank had gestuurd om daarmee, via Van Almeloveen, de Harderwijkse curatoren om te kopen en zo een aanstelling aan de universiteit te krijgen. Ten onrechte vermoedden zij dat Van Almeloveen in het bijzonder door de curator Noyen werd bevoordeeld. Nu Noyen was overleden, hoopten zij met de achterhouding van het bier alle verdere pogingen van Van Almeloveen en de zijnen om met dergelijke geschenken de steun van andere curatoren te verwerven in de kiem te smoren.[178]

Er was niets van waar, volgens Van Almeloveen. Het bier was door Alstorph gewoon als vriendengeschenk gestuurd en Van Almeloveen verzekerde zijn vroegere student dat als deze een baan zocht in Harderwijk, er nog altijd verschillende curatoren waren die Van Almeloveen gunstig gezind waren, wat kwade tongen ook mochten beweren. Hij verwierf zich de gunst van de curatoren alleen op een andere wijze dan die types die hun baan en titel niet waard waren, omdat zij slechts door middel van schandelijke vleierijen aan het adres van hun 'patroni' en door het beschuldigen van anderen probeerden de curatoren voor zich te winnen. Deze querulanten moesten maar openlijk naar buiten treden met hun verhaal en hun eigen prestaties, dan zou nog wel eens blijken wie het meeste krediet had bij de regenten.[179]

---

[176] 6k12 f.332v 18 juni aan Hardouin: 'Non ea tibi favorem Tuum captandi gratia aut laudem venandi offero studio, verum reddendi dumtaxat Te certiorem nomen tuum celeberrimum nostro in pectore adhuc vigere maxime'.

[177] Ibid. f.351r-v 23 augustus 1694 aan Smith: 'Non ut iis quaedam a te elicerem, quo maxime sum dotatus, verum ex parte singulari tuae in me munificentia satisfacerem'. Zie ook ibid. f.171r-v 3 oktober 1692 aan Carpzov, waarbij Van Almeloveen Goudse kaas stuurt: 'Non ut eo quid studeam demereri aut elicere, verum ut hoc quidammodo maxime tuis in me meritis ac beneficiis ex parte respondeam'.

[178] 6k14 f.344v 3 mei 1710 aan Alstorph: '[narravit Wolterus] misisse ad me, qua tuam biberem sanitatem, cerevisiam Groninganam adeo celebrem, Cluniam. Verum intellexisse quoque eam a falsis amicis interceptam eo nomine quod mortuo Noyenio, quem falso bibaculi illi putabant mihi favere, nullum possem tibi amplius praestare officium, neque vel minimam ad curatorum favorem aperire fenestellam'.

[179] Ibid.: 'quod a veritate tam longe abest quam quod longissimum [...] Non est, si tibi maneat mens aliquando apud nos in Academiae provincia munus aliquod ambire, quod dubites quin eodem amore, studio zeloque id sim enixurus, quo umquam ante. [...] aperte abundeque sentient illi delatores obrectatoresque me curatorum favore non plane destitui, licet non uti illi indigni munere ejusque titulo unum atque alterum patronum detestanda adulatione occupem, et alios criminando mihi vindicem. [...] dies posterior docebit, qua polleant isti sycophantae auctoritate, tum apud publicum [...] tum apud nostros principes ac Seviros Academiae constituendae, quaeque ego contra valeam gratia, quantique apud eos sim

Alstorph kon de zaak verklaren. Zijn oom Westenberg, hoogleraar rechten te Harderwijk, had het vat bier op eigen initatief aan de secretaris van de universiteit gegeven in plaats van aan Van Almeloveen. De reden die Westenberg zelf hiervoor had gegeven, vond Alstorph belachelijk. Blijkbaar had Westenberg gedacht dat zijn neef de gunst van de secretaris beter kon gebruiken dan die van Van Almeloveen, met wie Alstorph al op zeer goede voet stond. Deze had de secretaris overigens toevallig onlangs al ontmoet en hij vond hem een zeer onaangename persoonlijkheid.[180] Hij had niets gehoord van beschuldigingen van omkoperij, Wolters lijkt verkeerde informatie te hebben ontvangen. Voor zover valt na te gaan, berustte de beschuldiging van omkoping inderdaad op niets. Van Almeloveen wist dat uitwisseling van geschenken een beproefd middel was om mensen aan zich te binden en te verplichten, dus zorgde hij ervoor dat bij de Harderwijkse curatoren en andere belangrijke personen regelmatig een klein geschenkje werd bezorgd, waardoor de 'vriendschap' met hen gekoesterd werd. Bovendien sprak hij vaak in vleiende bewoordingen om anderen voor zich te winnen. Het gaat echter wat ver om deze strategie, die door bijna iedereen werd gehanteerd, omkoping te noemen.

Het aannemen van een geschenk schiep overigens wel degelijk verplichtingen. Verschrikt schreef Van Almeloveen aan Van Dale dat Joannes Lomeyer hem deel 2 van zijn *Genialium dierum decas* had beloofd, dat binnenkort zou uitkomen. Had hij dat maar niet gedaan, want nu was Van Almeloveen nog verplicht een exemplaar van zijn nieuwste publicatie aan te bieden als tegengeschenk![181] Overigens vormde de plicht om presentexemplaren rond te sturen dikwijls een aanzienlijke aanslag op de begroting, vooral wanneer het om omvangrijke delen ging. Zulke kostbare werken kon een auteur niet aan Jan en alleman schenken, vond ook Van Almeloveen.[182]

Werd van de ontvanger van een presentexemplaar meestal niet meer verwacht dan een (gunstig) oordeel over de inhoud van het boek en de kwaliteiten van de schrijver, soms vroeg een schenking om een concretere reactie. Toen in 1708 Gabriel Darroya aan Van Almeloveen in 1708 een editie van Quintilianus voor diens verzameling had gestuurd, voelde deze zich verplicht iets terug te doen. Darroya moest maar zeggen waar hij hem een plezier mee kon doen, maar hoe dan ook, hij zou zijn *antidooron* krijgen.[183] Een tegengeschenk hoefde immers niet eveneens een boek te zijn, maar kon ook bestaan uit diensten of kleine attenties. Daarom bood Van Almeloveen Van Vechoven, die hem een partij boeken had gestuurd maar daar geen betaling voor wilde ontvangen, aan diens zoon te helpen bij

---

momenti'.

[180] 6k3 f.258r-260v 10 mei 1710 van Alstorph: 'Cluniam quam Tibi destinaram propria auctoritate donasse illi qui vobis a secretis est, cognatum Westenbergium, valde mihi displicet, qua enim mentis conceptione illi hanc mitterem, Tui autem, cui innumeris modis me devinctum semper et ubique lubentissime fateor, viverem immemorem. [...] rationem, quare hoc ita fecerit Westenbergius quam in sua mihi dabat epistola, mihi non risu sed cachinno videbatur digna. Hagae Comitis inveniebam, secretarium vestrum van Heteren ingenue fateor, me summopere fuisse miratum arrogantissimi homuncionis os impudentissimum ...'.

[181] 6k13 f.221r-v 17 juli 1696 aan Van Dale: 'Promiserat novus ille commentator clar. Fabre Gymnasiarchae Goudano & mihi exemplar, quod malim sibi retineat ne obliger exemplum primi prodituri libri mei tanquam redhostimentum offerre'.

[182] Ibid. f.303r 9 december 1696 aan Bayle over diens *Dictionaire*: 'Molestum Tibi non cuivis amico, ut ut familiari, posse Lexici tui, quo fertur de novo imprimi, exemplar donare facile concedo, verum nullus, audito insano hoc pretio, nisi impudens aut avarus id exegerit'. 6k14 f.248r-v 9 januari 1708 aan Sypestein over zijn eigen editie van Strabo: 'Quid alii sentiant nondum rescivi, non enim possum tanti pretii librum cuivis offerre muneri'.

[183] 6k14 f.249r-v 4 februari aan Darroya: 'Quicquid sit de editione, tu saltem hoc munusculo me tibi devinxisti ita, ut vehementer te rogem, velis indicare qua in re tibi sim animum testaturus gratum. [...] curaboque ut aliquando habeas antidooron'.

zijn studie in Harderwijk, als tegenprestatie.[184] Van Almeloveen deelde voorts kwistig bokkingen uit, wanneer het daarvoor weer het seizoen was, om zijn relaties te onderhouden of vrienden ergens voor te bedanken.

Hoe nauw het kwam met de terugbetaling van de geschenken (of diensten), blijkt wel uit de beeldspraak die dikwijls gebruikt wordt en ontleend is aan het bankwezen. Aan Elisabeth Koolaart schreef Van Almeloveen bijvoorbeeld dat zij zijn geschenken niet met zulke grote geschenken had moeten belonen. Wat hij had gegeven, stelde niet veel voor en verdiende slechts een terugbetaling met een kleine *rente* op langere termijn.[185] Wanneer Van Almeloveen een geschenk aannam, was hij de gever iets verschuldigd, hij moest iets terugdoen dat dezelfde waarde had als het ontvangen geschenk. Vaak was hij daartoe echter niet in staat. De schenker moest zich dan tevreden stellen met een schuldbekentenis en de belofte dat in de toekomst de schuld zou worden vereffend.[186] Wanneer de terugbetaling in de ogen van de 'schuldenaar' niet waardevol genoeg was, werd deze ook met de grootste omzichtigheid en nederigheid aangeboden, met daarbij het aanbod later de gehele schuld terug te betalen.[187] Men hield namelijk nauwkeurig bij, voor hoeveel men bij elkaar in het krijt stond.[188]

Soms had Van Almeloveen wel eens reden deze ongeschreven regel van gelijkwaardige uitwisseling te betreuren. Toen de predikant Flud van Giffen bij hem op bezoek was geweest, die hem een prachtig manuscript cadeau had gedaan, had Van Almeloveen niet voor hem onder willen doen en hij had Flud van Giffen een paar brieven uit zijn verzameling aangeboden, onder andere één van Calvijn. Maar later moest hij aan zijn vriend Sypestein bekennen dat hij dit laatste kostbare document toch liever zelf had willen behouden. Flud van Giffen had echter zoveel *officia* en geschenken aangeboden dat Van Almeloveen niet achter kon blijven: voor wat hoort wat.[189]

Van Almeloveens strategie had ondanks het in ieders bewustzijn verankerde principe van 'do-ut-des' niet altijd succes. Toen hij met deze methode zeldzame edities van Quintilianus trachtte te verwerven, kreeg hij nul op het rekest. Ook al bood hij in ruil voor de begeerde edities andere aan of een goede prijs, de meeste bezitters wilden niet van hun boeken scheiden.[190] In dit geval was er overigens ook meer sprake van het direct kopen van voorwerpen dan van de indirecte ruilhandel met geschenken en diensten waar eerder

---

[184] 6k13 f.575r-v 14 mei 1700 aan Van Vechoven: 'Verum quoniam aliter tibi visum (nl. dat Van Almeloveen niet voor de boeken hoefde te betalen) huic munusculo justum parabo antidooron, quo quamprimum redhostire conabor, sin minus singulari cura studebo, si quando filius tuus apud nos vacabit studiis literarum'.

[185] Ibid. f.182r-v 11 april 1696 aan Elisabeth Koolaart: 'Tenuissima nostra xenia tantam non merentur remunerationem, quippe quae sunt exiguum ac longo tempore solvendum foenus'.

[186] Ibid. f.175r 19 maart 1696 aan Carpzov: 'Ecce nova hodie mihi a Te alia quoque tui in me singularis amoris testimonia, seu potius vincula quae me solvendo video fere numquam. Agnoscere itaque & laetissimo vultu ea accipere volo lubens, hac scilicet conditione ut dum illud Hesiodium praestare nequeam, quod eadem mensura reddere jubet, qua acceperis. Satisfactum Tibi ducas si dixero me animam Tibi debere'.

[187] Ibid. f.153v-154r 14 februari 1696 aan Kerkraed: 'Gaudeo oblatam occasionem solvendae usurae quam ut ut exiguam nolim despicias'; ibid. f.600r-601v 24 november 1700 aan Elisabeth Koolaart: 'Tandem quid pro singulari ac magno hoc amoris in nos testimonio dicam, quid reponam. Parens mea mecum rubore suffundimur, rogamusque obnixe velis hoc levidense antidorum benigna manu accipere, ac devinctissimorum devotissimorumque animorum sincerum habere signum, usque dum aliud, quod meritis vestris melius respondeat, summa diligentia venemur'.

[188] 6k10 f.47 20 november 1684 van Graevius: 'Meorum vicissim officiorum ratio tibi semper constabit'.

[189] UvA I Al 3, 9 mei 1697 aan Sypestein: 'At lege talionis cum eo mihi fuit agendum. Itaque ex Gaza mea Epistolari nonnullas selegit epistolas, quas inter una est celeberrimi Calvini. Fateor me multo maluisse eam servare, verum tot officia, muneraque offerenti adeo liberaliter non potui illi nec hanc nec alias denegare'.

[190] KB 72 G 29, 80 11 juni 1711 aan Cuper: 'Doleo unice, me in quosdam incidere homines, qui istius auctoris codices, mihi adeo cupitos, invideant, praecipue cum haud elegantia minorem ipsis offeram editionem aut justum pretium'.

over is gesproken. Maar dikwijls werd er door leners van boeken of door personen die op een andere wijze meewerkten aan de totstandkoming van een uitgave inderdaad een concrete beloning gevraagd voor hun medewerking, die kritisch werd afgewogen. De Haarlemse schoolbestuurders stelden bijvoorbeeld toen zij Van Almeloveen een Vergilius-manuscript uit hun bibliotheek hadden geleend als voorwaarde dat, als hij er voor zijn editie gebruik van zou maken, de Haarlemse bibliotheek in het voorwoord of elders in het boek vermeld diende te worden.[191]

In een edelmoedige bui beweerde Van Almeloveen eenmaal dat hij voor zijn diensten als arts geen beloning hoefde te hebben. Dat zou immers tegen de voorschriften van Hippocrates zijn. Uit het vervolg van zijn betoog bleek echter wel, dat hij liever op de een of andere manier voor zijn moeite beloond wilde worden.[192] In ieder geval moest de ontvanger er blijk van geven dat hij dankbaar was voor de geboden diensten of goederen. Het is om die reden dat Van Almeloveen zo vaak vooraf al beloofde dat dienstverlening in welke vorm dan ook beloond zou worden met een eervolle vermelding tegenover kennissen of in een boek of met een andere geschikte beloning. Daarom bood Van Almeloveen, toen hij Antoine Teissier om onuitgegeven brieven van Isaac Casaubon vroeg, als wederdienst wat aanvullingen aan voor diens catalogus.[193] Daarom ook beloofde hij in 1687 Johannes Reiske dat hij zijn laatste uitgaven, tekstedities van Celsus en Rutilius Numatianus, zou sturen, in de hoop dat Reiske dan snel de manuscripten van Quintilianus in de bibliotheek in Wolfenbüttel zou collationeren[194] en stuurde hij in 1691 met zijn eerste brief aan Caspar Sagittarius zijn pas uitgekomen *Bibliotheca promissa et latens* mee, om daarvoor van Sagittarius aanvullingen te krijgen.[195]

Van Almeloveen legitimeerde de plicht om diensten in gelijke mate terug te betalen met een uit de Oudheid afkomstig ethos en de daarbij behorende terminologie.[196] Dit valt te herkennen in zijn belofte dat vrienden er winst op zouden maken als zij Van Almeloveen aanvullingen voor diens werk wilden sturen.[197] Wanneer Van Almeloveen niet direkt iets bij de hand had waarmee hij de goede diensten van een ander kon belonen, deed hij in ieder geval de belofte in de toekomst nog een 'tegengeschenk' te zullen sturen.[198] Alleen al de belofte van een beloning kon diensten uitlokken, die anders uit zouden blijven.

---

[191] 1127 f.253r-254r 3 februari 1699 van Van Dale (die bemiddelde): 'Vellent libenter D D Scholarchae [...] ut si quid editio paranda adjumenti quod notari dignum foret, inde acquiret ut (sive in praefatione sive aliter) is honor nostrae haberetur bibliothecae publicae, ut illa memoratur'. Over deze editie van Van Almeloveen is verder niets bekend.

[192] 6k14 f.485r 30 oktober 1711 aan Waes: 'De premio seu remuneratione nihil certi possum respondere. Tu cui haec frequentius occurrunt melius determinabis. Est namque contra praeceptum divini senis Hippocratis si medicus exigat mercedem'.

[193] 5k9 f.96r-97v 1 september 1689 aan Teissier. Met deze catalogus wordt bedoeld de *Catalogus auctorum qui librorum catalogos, indices, bibliothecas, virorum litteratorum elogia, vitas aut orationes funebres scriptis consignarunt*, Geneva 1686.

[194] 5k9 f.23r-24r 8 februari 1687 aan Reiske.

[195] 6k12 f.71r 18 december 1691 aan Sagittarius.

[196] 6k14 f.154r 28 mei 1705 aan Gibson: 'Non fraudabo te debito honore siquidem semper probarim illud Plinianum ingenuum esse confiteri per quos profeceris'. Zie ook 6k3 f.33r-v 9 februari 1683 van Henning: 'Illud enim aequissimum puto et honestissimae ingenuitatis, fateri, per quos profeceris'.

[197] 6k13 f.250r-v 12 september 1696 aan D. Bongard: 'Si tu quod habeas, aut collegeris nomina, jube ad me advolare recepturus cum foenore'.

[198] 6k12 268r-269v 5 januari 1694 aan Thomas Hyde: 'Tu, vir amplissime, si vel haec vel alia plura mihi suppeditare non dedignaberis, literis tuis licet brevissimis exoptatissimis tamen me certiorem fac, dabo operam, ut ea quae vicissim a me exegeris, offero enim me meaque in tuum mancipium, quam exactissime maturrimeque ex voto Tuo perficiuntur'.

2.3. Dedicaties als betaalmiddel

Dankbetuigingen voor bewezen diensten hoorden vooral thuis in de boeken die met de hulp van anderen voltooid waren. Hoezeer dit een ongeschreven wet was, toont een brief van Van Almeloveen. In 1695 hadden hij en Gargon een kennis van de laatste geholpen bij een editie. Toen de voltooiing daarvan naderde, vroeg Van Almeloveen Gargon, die veel contact had met deze relatie, of zij wel in het voorwoord genoemd werden. Dat zou in de ogen van Van Almeloveen niet meer dan fatsoenlijk zijn. Natuurlijk mocht Gargon er niet echt op aandringen en kon men beter roem verwerven door zelf een goed boek te publiceren, haastte Van Almeloveen zich daarna te zeggen.[199] De boodschap was echter duidelijk: bewezen diensten behoorden genoemd en daarmee beloond te worden. Had Van Almeloveen in dit geval misschien zelfs een dedicatie verwacht? Zeer dikwijls beloofde hij zijn helpers een eervolle vermelding in het voorwoord van een uitgave, maar in bijzondere gevallen achtte hij de geboden hulp zelfs een dedicatie waard. Wie dat verdiende en wie niet, werd echter bepaald door meer en andere factoren dan alleen hulpvaardigheid.

Bij de dedicatie van een boek stonden namelijk nogal wat belangen op het spel. Zoals Van Almeloveen schreef aan Sypestein, was niets hem dierbaarder dan een goede naam. Deze was weer afhankelijk van publicaties, en dan vooral van het voorwerk, waarin de dedicatie en het voorwoord zorgvuldig moesten worden opgesteld om critici de mond te snoeren.[200] Daarom vroeg Van Almeloveen Sypestein om advies voor een goede tekst. Deze gaf aan dit verzoek helaas geen gehoor, maar het is duidelijk dat een opdracht een belangrijke functie had voor de reputatie en de carrière van een auteur. Het was dus zaak een dedicatie zorgvuldig op te stellen, iets waar Van Almeloveen zeer zijn best voor deed. Hij vroeg raad aan anderen voordat hij de tekst definitief op papier zette en gaf ook anderen graag advies over deze delicate aangelegenheid.[201] In 1699 waarschuwde hij bijvoorbeeld Antonius van Dale dat de wijze waarop deze zijn *De Oraculis Ethnicorum* aan de burgemeesters van Haarlem had opgedragen zijn goede naam in gevaar zou kunnen brengen.[202] Van Dale had namelijk, gedwongen door de trage gang van zaken bij de drukker, het boek alvast zonder de tekst van voorwoord en dedicatie aan de magistraten aangeboden. Dat kwam volgens Van Almeloveen niet te pas. Van Dale liep het risico zich belachelijk te maken bij de hele gemeenschap.[203] Want niet alleen met de tekst zelf, maar ook met de wijze van aanbieden diende men de juiste gedragscode, die blijkbaar aan iedereen bekend was, te volgen.

Van Almeloveen beschouwde een dedicatie als een noodzakelijk onderdeel van een uitgave. In 1697 schreef hij de Engelse arts Martin Lister dat hij zeer verbaasd was te zien

---

[199] 6k13 f.46r-v 20 mei 1695 aan Gargon: 'Si in praemittenda Botii animadversionibus praefatione sua utriusque nostrum aliquam fecerit mentionem certe videbitur mihi solummodo viri honesti functus officio, verum noli eum multis urgere, sequi enim non appeti, multo minus emendicari gloria. [...] Tu potius effice quod vere sit tuum atque etiam post fata mansurum, id est scribe librum quem serior aetas non poterit non probare'.

[200] 6k14 f.140v-141r 19 april 1705 aan Sypestein: 'Quid utque mihi sanctius, quid prius, quid antiquius fama, quam bonam quot commaculare, laedere atque arrodere studeant, non ignoras. Hanc, cum dependeat etiam ex scriptis libris, et maxime eorum frontibus, id est dedicatione et praefatione [...] tibi ornandam tuendamque commisissem'.

[201] Zie bijvoorbeeld het advies van Borremans voor de dedicatie van *De Vitis Stephanorum* aan Graevius, 6k5 f.40r-41v 31 maart 1683.

[202] Antonius van Dale, *De Oraculis Ethnicorum Dissertationes duae [...]*, Amsterdam 1700[2].

[203] 6k13 f.537r 27 november 1699 aan Van Dale: 'Vereor sane ne ludibrio Te exponas amplissimo senatui, ne et aliis, qui huic insolitum inaudierunt dedicandi seu offerendi modum'. Als reactie op 1127 f.237r-238r 25 november van Van Dale: Al drie maanden geleden heeft Van Dale zijn boek zonder voorwoord e.d. aan de burgemeesters overhandigd.

dat deze zijn laatste werk had gepubliceerd zonder dedicatie of voorwoord.[204] Lister had vast veel haast gehad met de editie, veronderstelde Van Almeloveen, en zo nodig was bescherming in de vorm van een dedicatie nu ook weer niet.[205] Maar hij had het blijkbaar toch als vast onderdeel gemist. Van Almeloveen zondigde zelf ook wel eens tegen deze ongeschreven regel. In 1707 verscheen zijn editie van Strabo zonder dedicatie, terwijl Van Almeloveens naam niet eens op het titelblad vermeld stond. Nu was het de beurt van Perizonius om Van Almeloveen zijn verbazing te tonen. Perizonius beschouwde het weglaten van de dedicatie en van de naam van de bezorger van de tekst weliswaar als een bewijs van de bescheidenheid van Van Almeloveen, maar voor hem stond vast dat normaal gesproken een dedicatie ook in een uitgave van klassieke auteurs niet had mogen ontbreken.[206]

Wanneer een dedicatie zo belangrijk was, was het ook zaak goed af te wegen aan wie men een boek opdroeg. Daarvoor kwamen niet zozeer diegenen in aanmerking die geholpen hadden bij de totstandkoming van het werk; er golden andere criteria. In 1686 gaf Van Almeloveen de Amsterdamse chirurgijn Verduyn het advies, zijn werk niet op te dragen aan een Engelse arts. Diens verdiensten jegens Verduyn mochten dan wel groot zijn, maar Verduyn mocht niet voorbijgaan aan anderen, die veel meer voor hem hadden gedaan en van wie verwacht mocht worden dat zij dat ook in de toekomst nog zouden doen.[207] Hier komt voor het eerst iets van opportunistisme bij dedicaties naar voren, dat in de achttiende eeuw zo bekritiseerd zou worden, namelijk het opdragen van een boek aan iemand in de hoop op toekomstig gewin. Het betreft hier echter geen geldelijk gewin maar voordeel in de vorm van adviezen en hulp bij de carrière.

Toch had Van Almeloveen zeker oog voor de meer commerciële kant van de dedicatie. Dat kwam alleen al door zijn contacten met auteurs die, anders dan hijzelf, van hun geschriften moesten leven, zoals zijn correspondent Cornelis van Beughem. Deze hield Van Almeloveen in de jaren tachtig goed op de hoogte van zijn zwerftochten langs diverse regenten en edelen.[208] Zonder hun financiële ondersteuning kon hij immers niet eens aan de uitgave van een boek beginnen.[209] De hevige concurrentie onder auteurs zorgde ervoor dat Van Beughem regelmatig van deur tot deur moest gaan om een vrijgevig patroon te vinden, waarbij hij regelmatig in spanning bleef zitten of de patroon zijn beloftes ook zou

---

[204] *Exercitationes medicinales*, Londen 1697.

[205] 6k13 f.391r 13 juni 1697 aan Lister: 'Itaque, si me audies, alteram primae addes observationum medicarum partem, cui patronum velim quaeras. Miror neque dedicationem neque praefationem huic editioni praemissam, quae an forte festinatione sunt omissae (vidi enim ex circumstantiis librum summa properatione missum) ignoro, ceterum galeatam illam non oportuerat'.

[206] 6k10 f.74, 5 juli 1707 van Perizonius: 'Non possum satis mirari singularem tuam modestiam, quod neque dedicationem operi praemiseris, neque nomen tuum praescripseris, quum utique etiam qui aliena opera edunt, satis diligenter nomina sua ostentare soleant, & indicibus librorum addere'. Inderdaad zette men meestal gewoon een dedicatie in dergelijke uitgaven. Van Almeloveen heeft alleen deze editie zonder dedicatie uitgegeven, maar heeft op Perizonius' brief geen antwoord gegeven.

[207] 6k13 f.185r-v 17 april 1696 aan Verduyn: 'Cujus (Engelse arts) licet in Te permulta sint beneficia atque merita, non putem tamen Te praeterire oportere quos haud leviora praestitisse, aut in posterum praestare posse ac velle certus sis'.

[208] Zie 6k4 f.67r-68v 5 januari 1687 van Van Beughem.

[209] 6k4 f.33r-v 25 maart 1683 van Van Beughem: 'Utinam vero mihi aliquis Maecenas in vestro Belgio innotesceret, cujus liberali praesidio, quae ad illustrationem Belgii eorumque scriptorum tam populari quam quavis alia lingua illustrium, [...] meditatus sum, elaborare ac tandem typis dare liceret'.

nakomen.[210] Zijn brieven geven een aardige indruk van alle moeite die hij moest doen. Voor zijn *Bibliotheca Belgica* schreef hij Valckenier en Cuper, die beiden afgevaardigd werden naar de vergadering van de Staten-Generaal, met de vraag of zij bij de andere afgevaardigden voor hem een goed woordje wilden doen. Cuper antwoordde echter namens Valckenier dat voor een dedicatie aan de Staten-Generaal toestemming van alle provincies nodig was. Het zou te veel tijd en moeite kosten om iedereen op één lijn te krijgen. Hoewel het thema van Van Beughems boek de beide heren geschikt leek, raadden zij hem toch aan het maar liever bij de keurvorst van Brandenburg te proberen. Valckenier bood zelfs aan bij een raadsheer van de vorst nog een goed woordje te doen, 'bij gelegenheid'.[211] Of deze editie er gekomen is met een dedicatie aan de keurvorst, is niet bekend. In dezelfde brief meldde Van Beughem wel dat de trage werkzaamheden aan zijn *Bibliotheca Mathematica* er de oorzaak van zouden kunnen zijn dat hij zijn patroon voor dat werk, eveneens het Brandenburgse hof, zou verliezen.[212] En inderdaad, uiteindelijk droeg hij dit werk op aan de Amsterdamse burgemeester Witsen.

Van Almeloveen had het geluk niet van zijn pennevruchten afhankelijk te zijn voor zijn levensonderhoud; hij had echter wel oog voor de voordelen die een dedicatie aan de juiste personen kon brengen. Daarom speet het hem in 1709 dat hij zijn editie van de brieven van Isaac Casaubon niet aan de Engelse koningin Anne had opgedragen, maar dat hij hiervoor al een Nederlandse mecenas had uitgekozen. In Engeland waren hoe dan ook meer patronen voor de letteren dan in de Republiek, verzuchtte Van Almeloveen, maar helaas had hij niet het genoegen er een persoonlijk te kennen.[213] Later zou hij nog opmerken dat hij een dedicatie aan de koningin niet had aangedurfd, omdat hij niet in staat zou zijn geweest haar wonderbaarlijke kwaliteiten naar behoren te loven in de dedicatie.[214] Deze opmerking is tevens een bewijs dat uitzonderlijke lof in een dedicatie een vast element was. Het is overigens wel duidelijk dat Van Almeloveen zijn nalatigheid vooral betreurde omdat hij nu een beloning was misgelopen.

Hij wist namelijk goed aan wie men met het meeste profijt een boek kon opdragen, zo bleek in 1711. Een jonge auteur, Fürstenau, had hem geschreven dat hij zijn eerste

---

[210] 6k4 f.47r-48v 24 maart 1683 van Van Beughem: 'Biographiam meam Historicam tandem praelum subiisse lubens percepi [...] Interim honorario, quo frui poteram, hactenus destituor, animumque Maecenatis non parum a me, hac praesertim mora, alienum sentio'.

[211] 6k4 f.67r-68v 5 januari 1687 van Van Beughem: 'Wegens eenige recommandatie tot opmaking van mijne Bibliotheca Belgica hebbe op den Hage aen de Heer Resident Valckenier en de Hr Cuiper selver geschreeven, die soo hij schrijfft sijn besten by Welgl. Heer gedaen, die daerop gerepliceert hadde dat hem leet deet dat my niet daer inne conde gedienstig sijn uyt oorsaack dat dit een werk was, waer toe alle provincien mosten 't haere contribueren, en die alle daer toe te brengen, lag geen cans, hoe wel 't Concept van 't werck syn Edele wel geviel, raede overdien dat mijn avancement by syn Ceurv. doorl. van Brandenburg diende te soecken, en dat soo occasie hadde met de Hr Fuchs te spreken of schrijven miner soude gedencken. Met den aanvanck deeses nieuwen jaars hebbe aen syn Ceurv. doorl. geschreeven en myn gelegentheit opt mogligst gerecommandeert, waer uyt wercken sal, moet de tyt leerden'.

[212] Ibid.: 'T doet my leet dat syn E (Wolters) soo lange daermeede tardeert, alsoo daer veel met vernaerdeelt worde, en Ick de affectie die aen 't Brandenburgse Hof hadde come te missen, als die belooft hadde dat daermede int corten soude vaerdig syn'.

[213] 6k14 f.309r-v 3 juni 1709 aan Lister: 'Si ante aliquot menses scivissem te habere commodam occasionem parandi mihi gratiam Serenissimae Reginae Annae, ego tua opera fuissem usus in explorando num Majestati grata fuisset inscriptio Epistolarum Isaaci Casauboni, qui adeo familiares sint Jacobo IV Britanniarum Magnae Regi. Sed iacta iam alea est. Alium enim elegi patronum Batavum. Sunt apud vos viri dignissimi summique literatorum Maecenates, sed mihi adeo felici esse non licuit ut ipsis innotuerim, alias vel exemplar mitterem'.

[214] 6k14 f.346r-v 16 mei 1710 aan Lister: 'Regina Vestra Anna, cui ex animo doleo non dedicasse mea Casauboniana. Nam tantae Junonis virtutes inenarrabiles merentur ab omnibus celebrari, maxime quascum pro meritis extollere mihi diffiderem, malui alium eligere patronum'.

medische werk aan Van Almeloveen wenste te dediceren.[215] Van Almeloveen antwoordde hierop dat hij zich weliswaar zeer vereerd voelde met dit aanbod, maar dat hij het vervolgens vriendelijk doch beslist van de hand moest wijzen. Hij was zelf niet belangrijk genoeg en kon daarom met zijn naam de jonge schrijver niet beschermen tegen kritiek of hem anderszins ondersteunen: 'U moet een regent of politicus uitkiezen, die een goede beloning geeft voor uw werk of anders een vooraanstaand persoon in de geneeskunde, zoals er in Leiden veel zijn'. Deze professoren zouden Fürstenau immers met een aanbeveling bij de curatoren vooruit kunnen helpen. In Harderwijk was er toch geen plaats voor nieuwe krachten, Van Almeloveen zou Fürstenau daarom ondanks diens dedicatie niet verder kunnen helpen.[216]

Een dedicatie was in Van Almeloveens ogen dus een belangrijk strategisch middel, waarmee een beginnend auteur carrière kon maken in de geleerdenwereld en in de maatschappij. Hij kende de hoogstaande principes aangaande dit instrument en wist dat het idealiter om een blijk van vriendschap behoorde te gaan zonder bijbedoelingen. Hij was echter realistisch genoeg om in te zien dat men met een dedicatie meer kon bereiken. Vandaar dat hij zoveel zorg besteedde aan zijn eigen teksten. Of deze enigszins tweeslachtige maar nuchtere houding ook blijkt uit zijn eigen dedicaties, wordt in hoofdstuk 6 behandeld.

2.4. Van Almeloveen en de briefetiquette

In hoofdstuk 2 is beschreven hoe Van Almeloveen er in slaagde een redelijk groot internationaal netwerk van vrienden en kennissen op te bouwen. Aangezien hij liever zijn studeerkamer niet wilde verlaten, ondernam hij zelden verre reizen, dus zeker niet naar het buitenland. Brieven vormden daarom ook voor hem het belangrijkste medium om nieuwe contacten te leggen. De omvang en uitgestrektheid van zijn correspondentienetwerk duiden erop dat hij de codes en conventies van het briefverkeer bijzonder goed moet hebben gekend, anders had hij niet tot zoveel geleerden door kunnen dringen. In de volgende paragraaf zal duidelijk worden, hoe Van Almeloveen zijn eigen brieven vorm gaf, welke voorbeelden hij bij het schrijven voor ogen had en welke etiquetteregels hij volgde.

2.4.1. Zijn 'exempla'

Niet alleen zijn briefdefinitie en zijn opvatting over correspondentie als uiting van geleerde *amicitia* had Van Almeloveen overgenomen uit de klassieke Oudheid,[217] ook voor de ontwikkeling van een goede Latijnse briefstijl waren Romeinse auteurs zijn voorbeelden. Van Almeloveen had bij Tollius op de Latijnse school een degelijke opleiding ontvangen waarvan het onderwijs in het briefschrijven zeker deel moet hebben uitgemaakt. Uit enkele

---

[215] BSB f.191r-194v 27 juli en 7 augustus 1711 van Fürstenau.

[216] 6k14 f.477r-478r 30 juli 1711 aan Fürstenau: 'Gratissimum mihi est, quod me, tibi ne de facie cognitum, elegeris prae aliis cui inscribas tuum commentarium, sed autor Tibi sum ut alio utaris patrono, cujus sub tutela tutius tua prodeant. Non quod despiciam singularem hunc honorem, absit, sed quod autoritas et juvandi potestas mihi desunt, quibus te contra momos defendere queam. Politicus eligendus magistratus est, qui digna laboribus rependat praemia, vel saltem alius in scientia medica princeps, quales Lugdunum in Batavis alit ac fovet, plurimos. Hi aliquando poterunt te provehere, amplissimis curatoribus de meliore nota commendando. Nostra Academia non usque adeo ampla et magnifica est, ut tot alat Heroas aut indigeat tot fulcris'.

[217] Zie 5k9 f.87r-v 1688 aan Reinders, waarin Van Almeloveen spreekt over *communicatio* als plicht van een echte vriend: 'Functurus ita officio non solum viri probi sed amici plane infucati, quale et ab Horatio Plinioque multotiens descriptum'.

brieven die Tollius schreef aan Van Almeloveen toen deze reeds voor zijn studie naar Utrecht was vertrokken, valt op te maken dat hij de gangbare onderwijspraktijk volgde: hij trachtte zijn leerlingen een goede schrijfstijl aan te leren door middel van het schrijven van brieven.[218] Hij stimuleerde zijn pupillen de grote auteurs uit de Oudheid tot stijlvoorbeeld te nemen; zijn devies luidde 'ad fontes'.[219] Het spreekt haast vanzelf dat Cicero een van de belangrijkste voorbeelden was.[220] Toch had de jonge Van Almeloveen nog af en toe een correctie nodig. De verleiding was soms groot om snel een briefje in het Nederlands te schrijven en niet in de universele geleerdentaal. Maar het was juist zaak zich zo veel en zo vaak mogelijk van het Latijn te bedienen, maande Tollius, want oefening baart kunst.[221]

Het onderwijs van Tollius had uiteindelijk wel het gewenste resultaat. Met uitzondering van een enkele brief in het Nederlands, schreef Van Almeloveen steeds in het Latijn. In zijn Latijnse brieven maakt hij ook handig gebruik van een grote hoeveelheid klassieke citaten en zinswendingen die hem op school al waren aangeleerd. Vooral in zijn studiejaren leidde de gewoonte om veel en vaak te citeren nog wel eens tot excessen, met name in zijn brieven aan Sypestein. Deze brieven bestaan soms alleen maar uit een lange aaneenschakeling van citaten over één thema, bijvoorbeeld over de vriendschap.[222] Eén brief uit deze periode is wel zeer opmerkelijk: na enkele inleidende zinnen komt Van Almeloveen tot de conclusie dat een brief van Plinius aan Tacitus zo van toepassing is op de vriendschap tussen hem en Sypestein dat hij zijn brief niet afmaakt. Wat hij verder wilde zeggen kon Sypestein wel bij Plinius lezen.[223]

Ook de veilingcatalogus van de bibliotheek van Van Almeloveen laat zien dat hij brieven van met name Cicero zeer waardeerde. De catalogus bevat veel verschillende uitgaven van de brieven van deze auteur, maar ook van die van Plinius.[224] Blijkens deze catalogus was Van Almeloveen een groot liefhebber van brievenverzamelingen van geleerden uit vroeger tijden. Zo bezat hij onder andere brievenedities van Poliziano, Bembo, Erasmus, Melanchton, Lipsius, Scaliger, Dousa, Grotius, G.J. Vossius, Reinesius, Saumaise, Conring, Daum, Busbequius, Gruter, Naudé, Baudius, Bongars, Camerarius en verzamelbanden met brieven van diverse geleerden. Hoewel Van Almeloveen in een brief aan een onbekende opmerkte dat hij aan de brieven van Lipsius een voorbeeld nam voor zijn

---

[218] 6k3 f.9r-10r 31 mei 1676 van Tollius: 'Tu vero assidue illa styli exercitatione, qui dicendi magister est optimus, eam tibi facilitatem consequere, ut perpaululum abfuturum sit, quin sponte fluant, et absque aliqua meditatione, scholasticae quaevis exercitationes, in quibus primum epistolis locum tribuo'.

[219] Ibid. f.11r-12v 10 september 1677 van Tollius: 'Verum heus tu, bone adolescens; haud percepisse videris mentem meam. Ego de stilo, ejusque imitatione dixi, monuique, ne quem recentiorum in eo effingendo, excolendoque aemuleris, ut plerique omnes faciunt, judicio destituti: suasique ut ad fontes, non ad inde deductos rivulos, vosmet conferretis: ex quibus facundiam ornatam, puram, ac boni succi coloris hauriretis'.

[220] Ibid. f.15r-16v 7 november 1677 van Tollius: 'Nam ubi diu Cicero non lectus, neque divina illa ubertate refectus animus est & elegantia & numerus me deficit. adeo facile assuetudine deteriorum scribendi ratio corrumpitur'. Zie ook 6k10 f.47 20 november 1684 van Graevius: lees brieven van Cicero en teksten van Terentius voor een goede stijl.

[221] 6k3 f.11r-12v 10 september 1677 van Tollius: 'Miratus equidem fui, cur Latinae non fuerint [sc.literae]; praesertim cum eo sermone ad me scribere solitus sis, isque satis tibi familiaris, magis tamen magisque usu assiduo & frequenti literarum missitatione velit excoli. Scribes igitur, si me amas, latine, siquid in posterum scribes: & quantum fieri poterit accuratissime'.

[222] Aan Sypestein 5k10 f.22r-24v 28 oktober 1679 en f.25r-27v, waarschijnlijk 1679.

[223] Ibid. f.28v, ongedateerd aan Sypestein: 'In evolvendis Plinii (quibus ut novisti valde delector) epistolis series me deduxit ad librum septimum quo & ipso pene absoluto incidi in epistolam XX Tacito inscriptam. quae ita me oblectavit ut prae gaudio vix quidquam perficere [...] potuerim, tanta enim mihi convenientia in ea apparuit, ut si epistolam tibi mittere vellem, nescirem meliorem, accuratiorem, nitidiorem. quare [...] melius ad ipsam te relegare duxerim'.

[224] Veilingcatalogus: 3 eds. Epistolae familiares in folio, Plinius 1 ed. in 4°, Cicero epistolae familiares 3 eds. 8°, 2 eds. Epistolae ad Atticum in 8°, 1 ed. ad Varronem in 8°, Plinius 7 eds. in 8°, Cicero brieven ad familiares 3 eds. in 12°, ad Atticum 2 eds. in 12°, Plinius 5 eds. in 12°.

briefwisseling met geleerden,[225] zag hij deze brieven over het algemeen niet als stijlvoorbeelden die navolging verdienden, maar veeleer als historische bronnen voor het geleerdenleven in vroeger tijden. Want in brieven stortten geleerden volgens Van Almeloveen hun hart uit bij vrienden, zodat de brievenverzamelingen latere onderzoekers een blik konden gunnen in de belevingswereld van hun voorgangers.[226] Al eerder werd een en ander opgemerkt over het weinig persoonlijke karakter van de geleerdenbrief; Van Almeloveens opmerking moet dan ook zeker in de context van de zeventiende-eeuwse familiare brief worden geplaatst. Wel staat vast dat dergelijke brievenverzamelingen ook gegevens opleverden over de politieke en sociale omstandigheden waarin geleerden vroeger hun werk deden.[227] Deze opvatting werd overigens ook verdedigd door de uitgevers van de brievenverzamelingen zelf en door Morhof.

Behalve brievenverzamelingen bezat Van Almeloveen ook spreuken- en citatenverzamelingen, zoals de *Adagia* van Erasmus,[228] veel woordenboeken en taalkundige werken en ook enkele handboeken voor het briefschrijven, waaronder twee edities van Erasmus' *De conscribendis epistolis*[229], het handboek van Johannes Buchler uit 1647, de *Thesaurus conscribendarum epistolarum*[230] en Verepaeus' *De epistolis latine conscribendis*.[231] Het lijkt er echter niet op dat Van Almeloveen zich aan de voorschriften van vooral de laatste twee handboeken, die zeer traditioneel van opzet waren, heeft gehouden. Hoewel in deze handboeken nog steeds een vaste indeling van de brieven en een uitgebreide klassificatie in verschillende brieftypen werd voorgeschreven, hebben de brieven van Van Almeloveen geen vast ordeningsprincipe en zijn ze, afgezien van enkele felicitatie-, condoleance- of recommandatiebrieven, evenmin onder te brengen in de klassificatie van de handboeken. In navolging van Cicero en Erasmus schreef Van Almeloveen *epistolae familiares*, waarin elk mogelijk onderwerp aan de orde kon komen.

2.4.2. De geleerdenbrief van Van Almeloveen

Van Almeloveens brieven hebben geen vaste indeling. De aanhef en afsluiting waren eenvoudig; correspondenten werden met hun naam aangesproken, met enkel de toevoeging 'clarissimus', 'eruditissimus' of 'doctissimus', waaraan soms nog een beroepsaanduiding werd toegevoegd. Dan volgde Van Almeloveens naam met de letters S (P) D (salutem plurimam dico). Een enkele keer gebruikte hij een uitgebreidere aanspreektitel, wanneer de etiquette dat vereiste en een eenvoudige klassieke formulering beledigend zou zijn. Dit was vooral het geval bij introductiebrieven aan hooggeplaatste personen zoals bijvoorbeeld de lijfarts van de keizer, Beckers, die wordt aangesproken met: 'illustrissimo ac generoso viro

---

[225] Ibid. f.49r-v, ongedateerd, zonder adressaat: 'Non praeter modum fore duxi literis si de ceteris te compellarem [...] quibus [...] includeremus omnium antiquitatum morum rituum quaestiones & disquisitiones, ut tandem imitaremus doctissimi Lipsii Epistolicas quaestiones, aut si mavis, quaesita per epistolas'.

[226] 6k12 f.228r-229v, 24 april 1693 aan Bouhereau: 'Ceterum continent epistolae plerumque etiam minutias quae historiam vitae ornare solent ac jucundam reddere. Consuerunt enim amicorum in sinus viri docti omnia effundere quae aut animum angunt, supprimunt, frangunt, aut e contra erigunt et exhilarant, res sive ea sint prosperae sive adversae'.

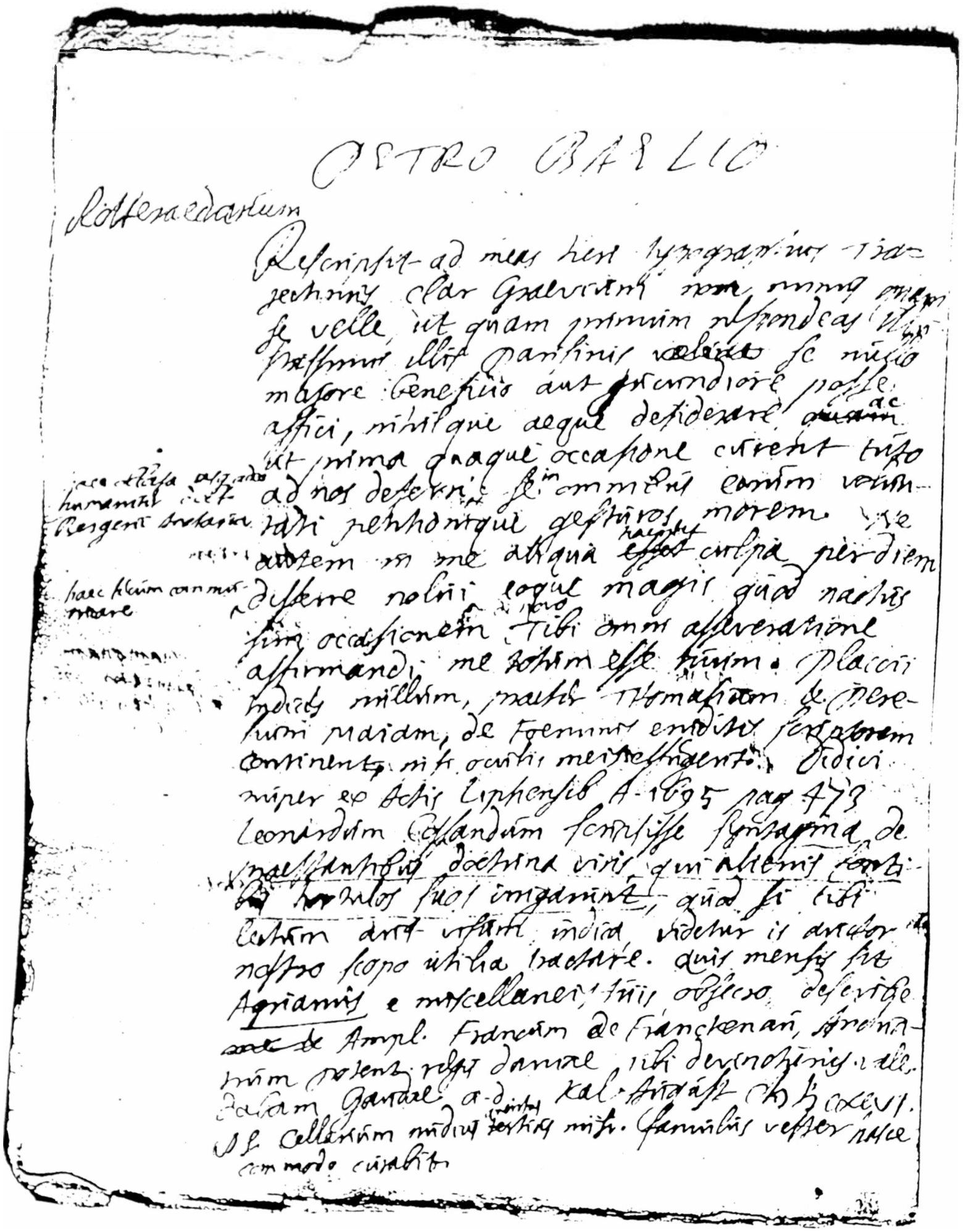
[227] Ibid. f.291r-v, 6 maart 1694 aan Feller jr: 'Epistolas [...] e quibus et mores et studia et praecipue rerum illius temporis status optime depromuntur'. Ibid. f.356r-357v 5 september 1694 aan dezelfde: 'Siquidem multa in epistolis deteguntur, quae tam ad historiam politicam quam litterariam plurimum lucis queant conferre, ut taceam de innumeris aliis utilitatibus, a multis scriptoribus plene satis expositis'.

[228] Nr.412 libri miscellanei in folio.

[229] Libri misc. in 8° 828, Parijs 1536 en 1203, Keulen 1569.

[230] Libri misc. in 8°, nr. 1153, Leipzig 1647.

[231] Libri misc. in 8° nr.1165, Keulen 1598

OSTRO BASILIO

Slotten eadem

Rescripsi ad meas heri typographicas Tra-
jectinas clar Graevium non minus ardenter
se velle ut quam primum ostendat Ill.
Praesumo illos Parisios valere se multo
magore beneficio aut grandiore posse
affici, nihilque aeque desiderare ac
ut prima quaque occasione certent tuto
ad nos deferri. Si omnes eorum veteres
tabi pethodosque destituos morem. Ego
autem in me aliqua culpa per diem
desiderare nolim, eoque magis quod nactus
sim occasionem tibi omni asseverazione
affirmandi me totum esse tuum. Placuit
hodie nullum, praeter Thomasium de Pere-
grini moribus de foeminis eruditis scriptorem
continenti. Vide ex actis Lipsiensib A-1695 pag 473
Leonardum Callandium scripsisse sententiam de
praedestinatione doctrina viris qui alienis sanc-
tis sensibus suos imponunt, quod si ita
certum dari visum inde videtur ei auctor
nostro scopo utilia tractare. Quis mensis sit
Agrianis e miscellaneis suis obsecro describe
ac de Ampl. Francken de Franckenau, strena-
tum patens reipe damae, ubi degenerosi ille.
Salam Gandae a-d[ie]tertia kal. Augusti CIↃ IↃ CXCVI.
Si Callerum mihi tertio mitti. Familiis vester nisce
commode cuiabit.

Van Almeloveen aan Bayle. 6k13 f.222v, juli 1696 (ongedateerd). Minuut.

Nicolao Guilielmo Beckers Baroni de Walhorn, Consil. & S. Caes. Mag. Archiatro'.[232] Dit is echter een uitzondering. Overigens kunnen over aanhef en titulatuur in de brieven van Van Almeloveen geen scherpe uitspraken worden gedaan, aangezien maar een zeer klein percentage van de bewaard gebleven brieven uit autografen bestaat. In de minuten, het grootste deel van de verzameling, liet Van Almeloveen vermoedelijk dikwijls de titulatuur achterwege.

Wanneer het om reeds bekende correspondenten ging, kreeg Van Almeloveen al snel het verzoek minder deftige aanspreekvormen te gebruiken. Van Almeloveen zelf stelde er ook geen prijs op met al te veel loffelijke titels te worden aangesproken, al was het maar omdat de briefetiquette bescheidenheid voorschreef. Hij gaf de voorkeur aan eenvoudig taalgebruik, dat gebezigd werd in een gesprek tussen goede vrienden, zo schreef hij aan de door hem zeer bewonderde Edward Bernard.[233] Het was dan ook logisch dat Van Almeloveen het tegenover anderen deed voorkomen alsof hij geen hoge dunk had van zijn eigen brieven en dat het geen groot verlies was als er eens een brief zoekraakte met de post.[234]

Na een korte inleiding, waarin enkele opmerkingen gemaakt worden over het postverkeer en over de vriendschappelijke verhoudingen tussen beide correspondenten, behandelde Van Almeloveen vervolgens allerlei onderwerpen in willekeurige volgorde. Soms wordt die volgorde nog enigszins bepaald door de brief van de ander waarop geantwoord wordt, in de volgorde van de gestelde vragen, maar meestal volgen nieuwtjes, geleerde verhandelingen en vragen elkaar associatief op. De meeste ruimte wordt in beslag genomen door onderwerpen uit de Republiek der Letteren: vragen en adviezen ten behoeve van uitgaven, nauwkeurig beargumenteerde tekstemendaties, de bespreking van een nieuw boek, uitgebreide kritiek en adviezen voor werk van anderen, maar ook nieuws over andere geleerden en gebeurtenissen binnen de geleerdenwereld. Persoonlijke zaken komen zelfs in brieven aan zeer goede vrienden zoals Sypestein en Van Dale maar zelden aan de orde. Meestal worden deze thema's in een gesprek onder vier ogen behandeld. Ter afsluiting worden vaak weer enkele opmerkingen over de verzending van de brieven en eventueel meegestuurde pakketten gemaakt en wederzijdse kennissen gegroet. Als afsluitingsformule volstaat meestal een 'vale, et me ut facis ama' of 'me amare pergito'[235] met daarna plaatsnaam en datering volgens de Romeinse kalender.

Het lijkt erop dat Van Almeloveen de adviezen van een bekend zeventiende-eeuws vers goed heeft opgevolgd: 'Let of uw brief wel in 't kopyboek is geschreven, of niets oningevuld of open is gebleven, of datum, plaats en naam in orde bovenstaan, en wat er in den brief moet ingesloten gaan, of hij getekend is. Vindt ge alles na den regel, sluit dan den brief, maar let op 't opschrift en op 't zegel'.[236] Gedurende een lange periode heeft Van Almeloveen inderdaad minuten bijgehouden van zijn brieven, waaraan goed is af te lezen hoeveel zorg Van Almeloveen besteedde aan zijn formuleringen en de stijl van zijn brieven. Dikwijls veranderde hij de woordvolgorde door cijfers boven de woorden te

---

[232] 5k9 f10r 4 oktober 1686 aan Beckers.

[233] Zie bijvoorbeeld 6k13 f.15r-16v 28 februari 1695 aan Edward Bernard: 'Peto [...] ut me in posterum tamquam familiarem tractes amicum aetate multum sed studiis atque disciplinis longe magis te inferiorem. Satis mihi est homuncioni, tanto bonarum artium Atlante esse a servitiis aut ad summum ad colloquium paullo familiarius admitti'.

[234] 6k12 f.297r-v, 12 maart 1694 aan D.G. Moller: 'At licet interciderint jactura perexigua est. Solent namque meae solummodo esse aut gratulatoriae aut emendicatoriae'.

[235] Beide formuleringen betekenen ongeveer hetzelfde: 'Gegroet, en blijf van me houden'. Deze liefde diende dan natuurlijk tot uitdrukking te komen in een nieuwe brief van de correspondent.

[236] Geciteerd in A.C.J. de Vrankrijker, *Mensen, leven en werken in de Gouden Eeuw*, 's-Gravenhage 1981, 37, zonder bronvermelding.

plaatsen. Zo hoopte hij zijn zinnen beter te laten lopen of het Latijn te verbeteren. In de verstuurde versies van deze brieven die soms eveneens bewaard zijn gebleven is steeds de aangepaste woordvolgorde opgenomen. Aan de formuleringen blijkt naderhand weinig veranderd te zijn. De zorg die Van Almeloveen aan zijn brieven besteedde, leidde er overigens niet toe dat hij op zijn brieven ook een persoonlijk stempel drukte. Het blijven onpersoonlijke teksten waarin veel topoi zijn verwerkt. Maar ook hierin verschilde Van Almeloveen weinig van zijn geleerde tijdgenoten.

Van Almeloveen was niet alleen zorgvuldig met zijn eigen correspondentie, maar bewaarde ook de brieven die hij ontving en noteerde daarop de datum van ontvangst.[237] Wanneer iemand in een brief terugkwam op eerder gestuurde brieven, kon hij deze weer opslaan en nalezen, terwijl hij ook kon nagaan of de post die hem volgens zijn correspondenten gestuurd was, hem wel had bereikt. Van Almeloveen had bijvoorbeeld uit een brief van J. Gallaeus begrepen dat deze al eerder een brief had gestuurd. Voor de zekerheid had Van Almeloveen zijn bewaarde correspondentie nog eens doorgenomen, want hij hechtte er zeer aan om brieven van zijn vrienden te bewaren, maar de laatste brief van Gallaeus zat er niet bij.[238] Over Van Almeloveens eigen bedoelingen met zijn verzamelde correspondentie is niets bekend, hij heeft er zelf nooit een opmerking over gemaakt in zijn brieven. Terwijl Van Dale hem herhaaldelijk waarschuwde dat postume publicatie van zijn brieven verhinderd diende te worden — Van Dale bewaarde daarom ook geen afschriften van zijn brieven — heeft Van Almeloveen zich over zijn eigen plannen met zijn correspondentie nooit uitgelaten.[239]

2.4.3. Retoricale conventies gebaseerd op vriendschap

Voor Van Almeloveen was een correspondentie het middel bij uitstek om een vriendschap vorm te geven en te onderhouden. Wanneer hij spreekt over zijn correspondentie is het altijd in termen van vriendschap, ook al kende hij veel correspondenten niet persoonlijk en zou hij die ook nooit ontmoeten. In zijn eerste brieven vroeg hij zelden rechtstreeks of hij een briefwisseling mocht beginnen, meestal kleedde hij zijn verzoek in met de vraag of de ander hem in zijn vriendenkring wilde opnemen.[240] Was de 'vriendschap' aldus gevestigd, dan was het zaak deze met wederzijds dienstbetoon (*mutua officia*) te onderhouden. Daarom nodigde Van Almeloveen bijvoorbeeld Thomas Smith in 1700 nog eens uit openhartig te schrijven wat hem bezighield. Zo kon hij beter bepalen waar hij Smith mee van

---

[237] Vanaf 1697 deed hij dit systematisch.

[238] 6k14 f.192r-v 18 september 1706 aan Gallaeus: 'Ex tuis gratissimis literis, [...] intelligo te mirari me ad eas literas, [...] non respondisse. Sane veram habuisti causam, nam numquam eas vidi, nedum recepi. quod ut certo scirem, diligenter evolvi omnes [...] acceptas a viris doctis literas, quas auro contra caras, adeoque diligenti custodia dignas existimo. Verum inter eas non comparent tuae unde tanto certius affirmarim me eas non accepisse'.

[239] Zie 1127, f.293r-294v 26 april 1703 van Van Dale: 'Quaeso, ne temere epistolas (praeterquam quod minime contineant quod luce publica dignum est) multis communices; sed supprimas, tibi enim scripta sunt, non aliis. Ibid. f.331r-332v 19 januari 1705 van dezelfde: 'Sed nulla mihi apographa reservavi quod mihi perpetuum vitium, aut si mavis infortunium est. Quare quam serio rogo ut mea omnia ad amicos scripta post mortem supprimantur'. Zie ook M. Evers, 'Die 'Orakel' von Antonius van Dale,' 228.

[240] 6k12 f.258r-v 27 augustus 1693 aan F. Graverol: 'Me amicorum tuorum albo inscribe' of 'Ignotum hactenus in familiarium numerum recipe'. Een enkele keer wijkt Van Almeloveen af van deze terminologie. In een brief aan Thomas Gale spreekt hij juist van de groep clienten van Gale waarin hij wil worden opgenomen. Deze formulering doet veel zakelijker aan. Br.L. 4277,4 14 oktober 1693: 'Concedes memet [...] in clientium tuorum numero sistere'.

dienst zou zijn, en konden ze door hun correspondentie en wederzijdse diensten hun vriendschap onderhouden.[241]

Een van de taken die iedereen als vriend op zich behoorde te nemen was het geven van oprechte kritiek op elkaars werk. Toen Van Almeloveen zijn correspondent Reinders in 1688 vroeg zijn laatste editie van Celsus kritisch door te nemen, fouten te noteren en deze zonder aarzelen door te geven, verwees hij daarbij als vanzelfsprekend naar klassieke auteurs als Horatius en Plinius, in wier werk deze vriendendienst veelvuldig wordt vermeld.[242] Vrienden onder elkaar hoefden geen blad voor de mond te nemen en Balduinus Offenberg voelde zich dan ook zeker genoeg om vrijuit te spreken toen hij door bemiddeling een correspondentie met Van Almeloveen was aangegaan, die door hem steeds wordt aangeduid met de term *amicitia*.[243] Een ongehinderde uitwisseling van adviezen en een welwillende kritiek — in brieven — bevorderden het ideaal van de Republiek der Letteren. Wanneer iedereen vrijuit aan zijn vrienden schreef, hoe hij het werk van de ander beoordeelde, en niet schroomde de verbeteringen door te geven waardoor het werk aan kwaliteit zou kunnen winnen, zou de wetenschap er alleen maar op vooruitgaan. Cuper dankte Van Almeloveen in 1711 dan ook hartelijk voor diens kritische, maar beargumenteerde opmerkingen over zijn tekstconjecturen. Dat was nu precies wat de Deventer geleerde verwachtte van vrienden, aan wie hij zijn werk toestuurde: verbeteringen en andere opmerkingen, die de kwaliteit van een beoogde publicatie ten goede kwamen en de kennis van de auteur vergrootten.[244]

Maar ondanks alle retorische vriendschapsuitingen waren de brieven die Van Almeloveen met geleerden wisselde meestal verre van persoonlijk. Dergelijke zinsneden werden veeleer gebezigd, omdat ze nu eenmaal hoorden bij het standaardpakket aan briefcodes en conventies, waarmee vaak slechts een illusie van vriendschap werd geboden, waardoor het contact tussen twee relatief onbekenden gemakkelijker verliep. Deze beperkingen van het persoonlijke karakter van een geleerdenbrief houden echter niet in dat Van Almeloveen geen echte vrienden zou hebben, met wie hij correspondeerde. Hoewel hij een groot deel van zijn correspondenten, vooral de buitenlandse, niet persoonlijk had ontmoet, ontwikkelde zich meestal een hartelijke briefwisseling, die de schrijvers zelf zeker beschouwd zullen hebben als vriendschappelijk. Niet alle opmerkingen over vriendschap mogen daarom worden bestempeld als zuiver retorisch. De onderwerpen die in Van Almeloveens correspondentie aan de orde komen, zijn echter op een enkele uitzondering na zakelijk en onpersoonlijk te noemen, waarschijnlijk om bovengenoemde redenen. Deze uitzonderingen betreffen met name de correspondentie met Sypestein en Van Dale, Van Almeloveens beste

---

[241] Smith46, 125-126 13 februari 1700 aan Smith: 'Quid de Te, Vir optime, habeamus sperare, ne celes mihi, scribe, et scribendo colamus amicitiam, mutuis officiis sancitam confirmatamque. In me si qua erunt sita, quae Tibi tuisque inservire erunt apta exige a devinctissimo ac tui cupientissimo Almelovenio'.

[242] 5k9 f.87r-v 1688 aan Reinders: 'Celsum, [...] quem ita velim pervolvas, excutias, vacuoque ac praesenti perlegas animo ut errores et maculas, quas aut incuria fudit aut humana parum cavit natura, non modo deprehendas ac annotes, verum etiam qui mos ac candor Tuus est laudatissimus, mecum communices, functurus ita officio non solum viri probi sed amici plane infucati, quale et ab Horatio Plinioque multotiens descriptum'.

[243] BSB f.309r-310v 30 december 1702 van B. Offenberg: 'Si commodo tuo fieri possit, velim ut quamprimum positis in literis meis quaestionibus aliquid reponas: liber enim ut bonos & amicos decet, mea tecum communicare, & amicitiam, quam praestantissimus & amicorum optimus van der Wijkius mihi conciliavit, literis fovere [...] in animum induxi meum'.

[244] KB 72 G 29, 78 9 april 1711 van Cuper: 'Multum igitur tibi debeo, quod examinaveris meas conjecturas, et non modo in bonam, verum in optimam partem accipio quod id feceris, et rationes miseris, quare illas omnes adprobare non potueris. Hoc enim illud est, quod ab amicis flagito, et ideo cum illis communico hallucinationes meas, ut eas corrigere, et ita me eruditiorem reddere velint'.

vrienden, met wie hij ook wel eens persoonlijke aangelegenheden besprak. Tekenend voor de hartelijke verhouding tussen Van Dale en Van Almeloveen is bovendien hun gewoonte elkaar aan te schrijven met de namen van een beroemd vriendenpaar uit de Oudheid: de oudere Van Dale werd Pylades genoemd, Van Almeloveen Orestes. Van Dale noemde Van Almeloveen ook zijn beste vriend, maar het lijkt erop dat Van Almeloveen zelf toch eerder Sypestein zo zag.[245]

Maar ook dergelijke, zeer persoonlijk getinte briefwisselingen blijken bol te staan van 'retoricale stoplappen', formuleringen die door onderwijs en ervaring zo waren ingesleten, dat zij vanzelfsprekend opduiken in elke brief. Van Almeloveen maakte net als zijn correspondenten overvloedig gebruik van de bekende vriendschapsretorica, waarvan hier een beknopt overzicht zal worden gegeven aan de hand van de drie door Daumas en Goffmann onderscheiden sociale rituelen.[246]

2.4.3.1. Het introductie-ritueel

Als aan zijn aarzelingen, waaraan hij in veel van zijn introductiebrieven uitdrukking geeft, enig geloof gehecht kan worden, kostte het Van Almeloveen dikwijls heel wat moeite een onbekende geleerde aan te schrijven, zeker wanneer deze reeds een hoge positie binnen de Republiek der Letteren bekleedde. Hoezeer Van Almeloveen de persoon in kwestie ook bewonderde om zijn werk en zijn prestaties in de geleerdenwereld, hij twijfelde vaak lang voordat hij een brief schreef, bevreesd als hij was dat zijn proza en zijn positie maar mager zouden afsteken bij het roemrijke werk van die gevierde tijdgenoot. Steeds spreekt Van Almeloveen weer van een angst of schaamte die overwonnen moet worden, zoals tijdens zijn studietijd tegenover studiegenoot Pittenius. Van Almeloveen zou Pittenius al lang geschreven hebben, zo schreef hij, ware het niet dat hij schroomde de pen ter hand te nemen. Uiteindelijk lukte het toch om zijn angst te overwinnen en een brief te schrijven.[247] De status van de ander kon zelfs zoveel indruk maken dat de moed om te schrijven haast verdween, zoals bijna gebeurd was ten opzichte van de Franse geleerde Ménage.[248]

Dat Van Almeloveen uiteindelijk zijn angst overwon, had, naar hij met enige nadruk opbiechtte, meerdere oorzaken. Natuurlijk bezat de aangeschreven persoon voldoende *humanitas* om een brief van een onbekende beginneling met voldoende welwillendheid te ontvangen. Meestal had Van Almeloveen dat al van anderen vernomen, of had de roem van de *humanitas* van de ander zich al over de gehele Republiek der Letteren verspreid. Dat was bijvoorbeeld het geval met Paul Colomies: hoe vaker Van Almeloveen diens werk las, des te meer bekroop hem het verlangen om hem eens in een brief hierover aan te spreken. Maar ook nu weer duurde het lange tijd voordat Van Almeloveen zijn vrees kon overwin-

---

[245] 1127 f.247r-248v, 5 mei 1699 van Van Dale: 'Non indignaberis certe me ut Orestem quendam tibi scribere ut Pyladi; quod isto nomine jam olim in literarum quadam ad me inscriptione (me cum Orestem nominaris) temet ipsum appellaveris. Certe Pylades mihi es, ut enim amicissimus, nullique amicorum comparandus, nedum posthabendus'. Van Almeloveen zag Sypestein meer als een broer, getuige zijn opmerking in 6k13 f.299v 27 november 1696 aan Sypestein: 'Te, quem a multis jam annis in germani fratris dilexi loco'.

[246] Zie paragraaf 1.5.6.3.

[247] 5k10 f.73r-74r, 21 januari 1681 aan Pittenius: 'Si non perversus ac certe rusticus quidam timor me hactenus retinuisset jam dudum [...] ad te dedissem literas; nunc autem, cum indies animus una cum studiis accrescat, eo deposito pudore, manum tabulae admovi ...'. Over Pittenius is niet veel bekend, maar het lijkt erop dat in deze brief gespot wordt met de introductieformules. Pittenius moet een studiegenoot van Van Almeloveen geweest zijn, of in ieder geval wel een goede bekende, tegenover wie dergelijke hoogdravende taal niet meer nodig was.

[248] 5k9 f.29r-30r 18 maart 1687 aan Ménage: 'Si famam atque gloriam, quam merito Tibi literatus orbis dudum tribuit [...], mecum repetam, evanescit omnis fere, quae me calamum suscipere incitavit cupido'.

nen. Colomies' vriendelijkheid sterkte Van Almeloveen in zijn vertrouwen dat deze het niet verkeerd zou opvatten wanneer hij bij zijn werkzaamheden gestoord werd door een brief.[249] Van Almeloveen vertrouwde erop dat deze *humanitas* of anders Colomies' *benevolentia* er ook voor zou zorgen dat zijn stoutmoedigheid om een beroemd geleerde zomaar aan te schrijven hem niet al te zeer zou worden aangerekend.[250]

Van Almeloveen had nog heel wat andere argumenten om zich voor het storen van de ander te verontschuldigen. Hij kon de schuld op anderen schuiven, die hem zo lang hadden aangespoord om te schrijven dat hij zijn schroom had overwonnen. Deze tussenpersonen hadden dan vaak zo vol lof over de *humanitas* en de *benevolentia* van de aan te schrijven geleerde gesproken, dat Van Almeloveen ervan overtuigd was geraakt dat hij van zijn brief alleen maar profijt kon hebben. Een gesprek met de student Behrens over Henricus Meibom, waarbij Behrens hoog had opgegeven van Meiboms vriendelijkheid, had Van Almeloveen bijvoorbeeld na lang aarzelen ertoe gebracht een brief aan Meibom te richten, om zelf die vriendelijkheid eens te ervaren. Mocht Meibom Van Almeloveens vrijpostigheid toch niet waarderen, dan was alles te wijten aan Behrens, die Van Almeloveen verkeerd had voorgelicht.[251] Ook toen Van Almeloveen in 1688 aan de Utrechtse regent Voet van Winssen steun vroeg voor zijn sollicitatie als hoogleraar, excuseerde hij zich bij voorbaat voor de vrijpostigheid die hij zich had veroorloofd om Voet te storen. Deze had vast veel meer en belangrijker zaken te doen, zo veronderstelde hij. Van Almeloveen schreef toch alleen maar omdat anderen het hem hadden aangeraden. Wanneer Van Almeloveen zijn boekje te buiten was gegaan, was het de schuld van zijn adviseurs.[252] In het geval van de redacteur van de *Journal des Savants*, La Roque,[253] moest eveneens een vriend, Van Beughem, erop aandringen dat Van Almeloveen zijn vrees overwon en La Roque met een brief vereerde. Van Beughem had natuurlijk verteld over alle deugden die de Parijse journalist bezat, met name over diens *clementia*, waardoor Van Almeloveen het aandurfde de drukbezette La Roque in 1683 te storen met een brief. Het zou Van Beughem aan te rekenen zijn, als de journalist zich ergerde aan de storing, hoewel ook de grote

---

[249] 6k12 f.25r-26r november 1684 aan Colomies: 'Quo frequentior Tua doctissima, vir Celeberrime, pervolvam opera, eo maior me invadit cupido, Te circa ea opuscula, de quibus saepius ab aliis excitatus una & inductus, serio cogitavi, per literas consulendi. Ast, qualem dicam nescio, retentus sum in hunc usque diem certe pudore, cui excutiendo diu multum allaboravi, atque iam demum subegi, fretus itaque summa Tua humanitate, a multis mihi pluribus verbis exposita, calamum arripio, tempora Tua severioribus studiis destinata parumper moraturus'.

[250] 5k10 f.21r-v 15 oktober 1679 aan Vlug: 'Rogo me excusatum habeas mihique meae liberioris scriptionis ignoscas, quod si feceris magno me beneficii vinculo tibi obligaris'. 5k9 f.91r-92v 1688 ongedateerd aan Morhof: 'Audaciam rogo boni consulas'.

[251] 5k9 f.150r-152v 8 augustus 1691 aan Meibom: 'Neque fortean adhuc manum admovissem operi (sc. deze brief schrijven) si non doctiss. juvenis Theod. Brandan Behrens mihi nuperrime omnem timorem ab[stinui]set. Is namque cum pronuper ad me literas clar. Reiskii pertulisset, inter alios, quid de literatis, et praecipue in arte medica viris habebamus sermones, de Te, Tuaque comitate et ineffabili humanitate ita apud me egit, ut mota primum saliva, ad ipsum gustum tuorum officiorum percipiendum perduxerit, quem si tua benevolentia aliquando gustaro, multum sane et maximum gaudium sum gavisurus. Dudum namque speravi & aucupavi ejusmodi occasionem, quamvis frustra conatus sum, quam nunc oblatam nolui dimittere. Ignosces itaque mihi et culpam in discipulum tuum derivato, si hisce meis quisquiliis, te gravem virum etiam suboffenderim'.

[252] Ibid. 80r-81r 1 november 1688 aan Voet van Winssen: 'Quamquam non adeo nupera quidem nostra sit notitia, & familiaritas plane ignota, vir amplissime, luctatus attamen aliquandiu cum pudore, aut verecundia vel potius metu sum meo, antequam impetrarim ut eo audaciae devenirem ut ad te, praecipue tumentibus adeo negotiis, distentissimum, literas, quibus auxilium, industriam & opem tuam implorem exararem. quod in bonam Te interpretaturum partem vehementer confido atque mirum in modum rogo, siquidem non nisi consilio & persuasione virorum longe doctissimorum id subire fuissem ausus, quapropter si quid alienum a Tua dignitate aut meo officio commiserim, velim in eos culpam transferas, mihique hanc nimiam ignoscas audaciam'.

[253] 6k12 f.23r-24r 15 juli 1683 aan La Roque. Deze brief is in zijn geheel een goed voorbeeld van een introductiebrief die volgens de regels is opgesteld. Zie mijn artikel 'How to Set Up a Scholarly Correspondence'.

achting die Van Almeloveen voor La Roque voelde hem tot het schrijven van een brief had gebracht.

De achting voor de reputatie en prestaties van een geleerde, meestal met *amor* aangeduid, waren wel de meest gebruikelijke drijfveren om een brief te schrijven volgens Van Almeloveen. Na kennis genomen te hebben van het werk van een geleerde of gehoord te hebben van diens roem in de Republiek der Letteren, brandde hij terstond van verlangen om zelf deze man te leren kennen. Als aanvullende argumenten werden dan vaak de gelijkgestemde belangstelling voor een vakgebied, die immers vrienden altijd tot elkaar aantrok, of het gemeenschappelijk verlangen de Republiek der Letteren op allerlei manieren te ondersteunen, aangedragen. In 1689 bijvoorbeeld had Van Almeloveen het werk van de bibliograaf Antoine Teissier nog niet geheel gelezen of hij stond al in vuur en vlam voor deze geleerde. Deze plotselinge liefde was volgens Van Almeloveen sindsdien alleen nog maar aangewakkerd, zodat hij een gelegenheid zocht om ook echt kennis te maken. Teissier zou het vast niet erg vinden dat Van Almeloveen hem schreef, omdat zijn brief een teken van en aanzet tot een hechte vriendschap vormde: zij deelden dezelfde belangstelling in de studie en streefden er beiden alleen maar naar de Republiek der Letteren vooruit te helpen.[254] Speciaal het gemeenschappelijke ideaal om de Republiek der Letteren te ondersteunen vormde een aanmoediging tot het schrijven van een brief. Wie de bevordering van de wetenschap hoog in het vaandel had staan, bezat logischerwijs ook veel *humanitas* jegens liefhebbers van de letteren. Om die reden durfde Van Almeloveen zelfs Perizonius adviezen en aanvullingen aan te bieden voor diens pas uitgegeven werk.[255]

Steeds weer waren het enkele deugden die Van Almeloveen prees in zijn correspondent en die hem aanleiding gaven een brief te schrijven. Naast goede eigenschappen als *humanitas* en *benevolentia* wordt ook de geleerdheid van de ander, die zich natuurlijk voornamelijk liet aflezen aan de werken die deze had gepubliceerd, zeer vaak geprezen. Ook de beroemde eruditie van Daniel Omeis vormde voor Van Almeloveen aanleiding een brief te schrijven. Hoewel Van Almeloveen daarin duidelijk stelde dat hij wars was van vleierij, was het duidelijk dat het juist de bedoeling was de ander met zo'n *captatio benevolentiae* voor zich in te nemen.[256] In een introductiebrief van Scherpenzeel aan Van

---

[254] 5k9 f.96r-97v 1 september 1689 aan Teissier: 'Nondum, ut jucundissima ita mihi saltem utilissima, legendo absolveram opera, Eruditissime Teisseri, quin nescio quo sane Te sim prosequutus honore simulac amore, qui in horas valde increscens multo magis me inflammavit, ut nullum praetermiserim tempus, nullum locum, quin innotescendi Tibi quaesierim occasionem, quam perdiu maximopere desideratam paucis abhinc diebus cum laetissimus offenderem, nolui eam negligenter dimittere, quod aegre te laturum nullus velim, praecipue quum verissimi atque infucati amoris signum ac fundamentum certissimum sit, si non animorum saltem studiorum similitudo, [...] quidni dico animorum cum utrique nil nisi reipublicae literariae pro virili prodesse sit cordi curaeque'.

[255] Ibid. f.4r-5v, september 1686 aan Perizonius: 'Quum ex scriptis tuis elaboratissimis, quos nuperrime literato orbi communes esse voluisti, ac praesertim ex amicorum relatu, ipsa denique praesenti congratulatione, summam non modo Tuam erga literarum cultores perspexissem humanitatem, verum etiam incredibile iuvandae Reipublicae Literariae studium, nescio qui ardenter non tantum Te deligere, sed quae desideratissimis tuis laboribus inservire possent, colligere atque offerre ceperim, quod aegre Te laturum neutiquam si spes me non fallit, confido. Est fateor satis magna audacia, ne dicam impudentia & temeritas tecum ita familiariter agere, est atque offerre forte ea quae aut tibi aliisve observata, aut per se nullius sint momenti. Ast adscribes vel meo in Te amori, vel meae, in quantum tenuitas permittit nostra, iuvandae Reip. Literariae voluntati, quae, quamvis vires deficiant, laudanda ab omnibus fertur'.

[256] 6k13 f.175r 19 maart 1696 aan Omeis: 'Blandiri plane nescio, praeclaram tuam eruditionem quam in ethica Pythagorica perspexerunt mecumque admirati sunt viri docti, dico, praecipue in causa esse quod Te nunc literis meis compello'.

Almeloveen werd zelfs onomwonden gezegd dat veel omhaal van (lofrijke) woorden gebruikelijk was in een introductiebrief onder geleerden.[257]

Behalve als *captatio benevolentiae* dienden al deze lofprijzingen om het gewenste gedrag van de ander uit te lokken. Vooral het hameren op de *humanitas* en de *benevolentia* van de geadresseerde had tot doel ervoor te zorgen dat de ander ook werkelijk zo vriendelijk zou zijn Van Almeloveen als correspondent op te nemen in zijn netwerk en eventueel hem van dienst te zijn als hij dat vroeg. Van Almeloveens introductiebrief aan Dolaeus is hiervan een goed voorbeeld. Van Almeloveen schreef hem aan om meer te weten te komen over nieuwe geneesmiddelen waarmee hij zijn voordeel kon doen in zijn eigen praktijk. Door nu Dolaeus' eruditie en publicaties te prijzen, en diens bereidheid te vermelden om nieuwe geneesmiddelen openbaar te maken, zorgde hij ervoor dat Dolaeus zonder zijn reputatie als goed arts te schaden haast niet kon weigeren iets over zijn vondsten los te laten.[258]

Tenslotte beloofde Van Almeloveen nog dat de verleende diensten beloond zouden worden, hetgeen een stimulans kon zijn voor de ander om niet te lang te wachten met het beantwoorden van de brief. Deze beloning kon bestaan in een openlijke dankbetuiging, bijvoorbeeld bij de publicatie van een boek waarvoor veel gegevens verkregen waren dankzij deze correspondent, of in meer materiële zaken.[259] Indien al deze beloftes en geschenken niet toereikend waren, kon Van Almeloveen tenslotte nog altijd een beroep doen op de 'mores' van de Republiek der Letteren, de *officia amicitiae*. Wilde iemand Van Almeloveen als persoon niet helpen, dan moest hij dat maar doen omwille van de gemeenschappelijke idealen. Want hulp aan Van Almeloveen was in het voordeel van de gehele Republiek der Letteren.[260]

2.4.3.2. Vaste formuleringen voor het onderhouden van een briefwisseling

Wanneer zulke formuleringen in Van Almeloveens introductiebrieven het gewenste succes hadden, ontstond er een briefwisseling, die vervolgens goed onderhouden diende te worden. Omdat ook Van Almeloveen eerder over vriendschap dan over correspondentie spreekt — de meeste vriendschappen tussen geleerden bestonden immers alleen in en dank zij onderling uitgewisselde brieven — zijn het de opmerkingen over de regels van de vriendschap waaraan kan worden afgelezen hoe hij dacht over de wijze waarop een briefwisseling in stand gehouden moest worden.

Een ware vriend droeg er zorg voor dat de vriendschap zorgvuldig werd gecultiveerd. Een brief aan Pierre Bayle in 1696 laat zien dat Van Almeloveen trouw en oprechtheid in de vriendschap van groot belang achtte. In een tijd waarin trouw en oprechtheid nog maar

---

[257] 6k5 f.30r-31v 30 januari 1697 van Scherpenzeel: 'Non longa utar officiosorum verborum circuitione, qua uti solent illi, qui doctissimorum virorum amicitias ambiunt'.

[258] 5k9 f.128r-130v 3 november 1690 aan Dolaeus: 'Ni summa tua eruditio [...] ni singulare studium ac labor profecto quem in colligendis perficiendisque, usque adeo eruditis adhibuisti libris operosus plane ac molestus, ni [...] aegrorum salus [...] ad scribendum me tardum aut potius languidum excitassent hominem, ac a Te dudum promissus candor, facilisque in communicandis, quae Te rogantur, remediis animus mihi apud Te veniam nimiae meae, qua utor, familiaritati procurassent ...'.

[259] 6k12 f.30ar, 1687 aan Ménage: 'Obnixe rogo ut mecum communicare velis, dabo operam ut omnes videant Te haec beneficia non in vanum aut ingratum collocasse'. Ibid. f.252r-256r 10 november 1684 aan Colomies: 'Dabo omnem quam potero, operam, ut intelligatis beneficia vestra nec in vanum aut ingratum collocasse'.

[260] 5k9 f.96r-97v 1 september 1689 aan Teissier: 'Prae manibus nobis est Isaaci ejusque filii Merici Casauboni vita cum ejus epistolis hactenus ineditis [...] quarum numerum si additamento haud vulgari queas adaugere, optime profecto de me, neque minus revera de republica literaria, merebere'; 6k12 f.25r-26r november 1684 aan Colomies: 'Velim igitur Reip. literariae causa tantum subeas laboris'.

door weinigen in ere werden gehouden, blonk Bayle uit in deze deugden, zo liet hij deze correspondent weten.[261] Oprechtheid was vooral noodzakelijk waar het de vriendschap zelf betrof. In hetzelfde jaar had Van Almeloveen zich er namelijk bij vrienden over beklaagd dat Francius hem te weinig schreef. Van Almeloveen beloofde Francius nu dergelijke kritiek achterwege te laten, indien Francius hem in het vervolg als een vriend zou behandelen, dat wil zeggen dat hij hem vaker op de hoogte zou houden van alles wat hen beiden aanging. *Communicatio* was immers wezenlijk voor een geleerdenvriendschap.[262]

Een steeds weer terugkerende formulering in de brieven van Van Almeloveen is dat vriendschap door *mutua officia* onderhouden moet worden. Natuurlijk leverden ook bezoeken over en weer een bijdrage aan de goede onderlinge verstandhouding, zoals Van Almeloveen opmerkte tegen Van Zurck, bij wie hij inderdaad wel eens langsging als hij toch in Haarlem was voor een bezoek aan Van Dale. Maar onderling dienstbetoon versterkte de band.[263] Dikwijls noemde Van Almeloveen deze wederzijdse diensten bewijzen van een langdurige, trouwe vriendschap.[264] Aan Borghesius legde Van Almeloveen in 1681 al uit waarom hij zo graag zijn vrienden een dienst bewees. Hij was gaan inzien hoe goed het was weldaden te ontvangen en te bewijzen; daarom liet hij geen gelegenheid voorbij gaan om vrienden, en vooral diegenen die hij al door *beneficia* verworven had, met nog meer goede daden aan zich te verplichten.[265] Het wederzijdse dienstbetoon onder vrienden was zo niet alleen nuttig om vrienden te maken, maar vooral ook om ze te behouden.

De *mutua officia* waren tevens nodig om aan te tonen dat men de vriendschap van de ander waard was. Toen Van Almeloveen in 1687 na zijn introductiebrief antwoord kreeg van Reiske, vroeg hij zich meteen bezorgd af hoe hij deze weldaad van Reiske, te weten een brief die overliep van *amor* voor hem, kon belonen. In ieder geval moest deze *amor* gelijkelijk beantwoord worden.[266] In een brief aan Johan de Witt formuleerde Van Almeloveen het nog duidelijker: hij beloofde De Witt die hem pas zeer vriendelijk had ontvangen, zich voortaan zo te gedragen dat die er geen spijt van zou krijgen dat hij Van Almeloveen in zijn vriendenkring had opgenomen.[267] Maar niet alleen met goed gedrag, ook met concrete zaken kon men de vriendschap 'verdienen'. In 1694 beloofde Van Alme-

---

[261] 6k13 f.218r-v 10 juli 1696 aan Bayle: 'Sartam tectam nostram amicitiam imo colis perquam diligenter Baeli amicissime. Hoc veri amici est & viri honesti, quas binas virtutes in Te dudum suspicio & exosculor, hocce praesertim tempore, quo Fides & Honestas exulare pene videantur'.

[262] Ibid. f.131r 9 januari 1696 aan Francius: 'Si Ovidio tuo dicenti amorem esse rem plenam sollicitudinis credas cl. Vir non aegre interpretabere me aliquando apud amicos nostros non modo verum Te ipsum conquestum Te nonnumquam mei oblitum. quod in posterum non amplius facturum lubens promitto, quamquam ea lege ut me amicum, si dignum amicitia duxeris, amice tractes, id est mecum communices, quae ad amicitiae culturam solent spectare'.

[263] 6k12 f.156r-v, 7 september 1692 aan Van Zurck: 'Alternis visitationibus, mutuisque officiis sarta tecta conservetur nostra amicitia quam tecum colere annitar dum spiritus hos reget artus'.

[264] 6k13 f.364r-v 25 september 1694 aan Verduyn: 'Amicitia nostra sanctior, et innumeris mutuis firmata a longo tempore officiis' en ibid. f.356, 2 maart 1697 aan dezelfde: 'Inveterata sane et mutuis officiis confirmata amicitia non nisi sera morte dissolvenda.'

[265] 5k10 f.75r-76r 21 januari 1681 aan Borghesius: 'Quum indies magis magisque videam quam sit egregium & mereri beneficia & dare, nullum tempus nullam occasionem praeterire permitto, quin omnibus contendam viribus, ut amicis, praesertim mihi pluribus meritis & beneficiis panctis (sic) magis mihi devinciam'.

[266] 5k9 f.37r-39r 10 april 1687 aan Reiske: 'Mensis admodum est quod literas Tuas ut inopinatas, ita pergratas acceperim, [...] quibus perlectis cognovi demum quanti me immerentem facias, quam vehementer me ames. doleo profecto quod nihil in me reperiam quo hunc tuum incredibilem in me amorem queam demereri, doleo nihil plane mihi superesse, quo huic affectui Tuo possim respondere'.

[267] 6k12 f.242r-243r 2 juni 1693 aan De Witt: 'Hoc itaque Tibi redhostimenti velim sit loco me semper ita gesturum memet, ut Tu Tuique omnes audiant, videant, sentiant, siquidem potero atque experiantur, Te non indignum vestram in amicitiam atque necessitudinem recepisse'.

loveen aan de arts Harder alles aan te dragen 'waarmee een vriendschap pleegt te worden verdiend en onderhouden'.[268] Harder had namelijk al geschriften aangeboden die Van Almeloveen eventueel zou kunnen gebruiken. Van Almeloveen stelde hem nu wat eigen werk in het vooruitzicht, ook al behandelde dat boek geen medische onderwerpen.

In het kader van deze vriendschapscultus spoorde Tollius zijn leerling aan eens wat vaker te schrijven aan zijn correspondent Mastrigt, zodat hun vriendschap niet in gevaar zou komen.[269] Nalatigheid of vertraging in het beantwoorden werd beschouwd als zondigen tegen de regels van de vriendschap, iets wat Van Almeloveen en zijn correspondenten dan ook tegen elke prijs wilden vermijden.[270] Steeds weer verkondigde hij tegen vrienden dat hij alleen al de verdenking van nalatigheid in de uitoefening van zijn plicht, namelijk het beantwoorden van brieven van vrienden, koste wat kost wilde voorkomen.[271] Maar aan de andere kant behoorden echte vrienden hun vriendschap niet af te meten aan de regelmaat van de correspondentie. Zeker was het niet passend in de gaten te houden wie aan de beurt was om te schrijven.[272]

2.4.3.3. Topoi bij het herstellen van verbroken epistolaire contacten

Een ware vriend liet epistolaire en andere contacten niet verslappen en zorgde ervoor dat zijn vrienden regelmatig wat van hem te horen kregen, ook al mocht vriendschap niet alleen aan de frequentie van de briefwisseling worden afgemeten; echte vriendschap werd immers niet gesloten en bewezen door een briefwisseling, een gezellige maaltijd of een ontmoeting, zij bewees zichzelf, door een grote gelijkgezindheid en een gemeenschappelijke belangstelling (*idem velle, idemque nolle*).[273] Maar natuurlijk ging het toch nog wel eens fout en kwamen brieven niet aan of werd er niet snel genoeg gereageerd. Dan was het zaak zo snel mogelijk een nieuwe poging te wagen, door middel van een goed opgestelde brief.[274] Toen Gargon in 1695 Van Almeloveen ervan had beschuldigd te hebben gezondigd tegen de regels van de vriendschap, kaatste Van Almeloveen de bal terug: hij was niet

---

[268] 6k12 f.314r-v 1 april aan Harder: 'Nunc mei erit illa conferre quibus et mereri et stabiliri debeat soleatque jucunda adeo amicitia'.

[269] 5k10 f.56v-57r aan Mastrigt: '(Tollius) rogavit [...] ut saltem literis verbosioribus & frequentioribus amicitiam vel potius necessitudinem, quae mihi tecum intercedit, colerem'. Zie ook 6k13 f.404r-v januari 1698 aan Sypestein: 'Interim quaeso frequenti scriptione lenias hanc molestiam, exstinguasque ingentem desiderii ardorem atque flammam literis ut mellitissimis sic elegantiori literatura refertissimis, ut sileam amorem atque benevolentiam'.

[270] Twee correspondenten van Van Almeloveen noemen ook letterlijk de 'regels' van de vriendschap in dit verband: B. Offenberg in BSB f.291r-292v, 18 december 1704: 'Quapropter [...] tamen peccare mihi viderer legemque amicitiae, quam semel statui, violare, si ad politas gratasque literas tuas respondendi vices longe protraherem' en J. Alstorph in 6k3 f.393r-394v, 7 mei 1712: 'Excusationibus multis crimen quod tam diuturno silentio, incurri, non tegam; peccavi fateor, peccavi in sanctam amicitiam nostram'.

[271] 5k10 f.50r-v aan Broedelet: 'Memoria neglecti officii, cujus suspicionis nomen, praesertim apud amicos, semper evitare volui'. Zie ook 6k13 f121v 20 december 1695 aan Smith: 'Quatuor tantum elapsi sunt dies quod scripserim ad Te prolixius excusarimque me Tibi de injusta quam conceperas, negligentiae in rescribendo suspicione, quam semper cane pejus & angue, pro virili effugere sum enixus, quamquam scio illam saepe non posse evitari'.

[272] 6k12 f. 210r-v 17 maart 1693 aan Van Dale: 'Puto enim me ultimum rescripsisse; quamquam sciam inter amicos ullum ordinem non esse usque adeo exacte observandum'.

[273] Ibid. f.262r-v 5 november 1693 aan Van Zurck: 'Licet inter molestias, quae indies solent occurrere haud leves, rarioresque, non ultima sane sit pertinax amicorum, quorum alias animi relaxandi ergo soleam regustare epistolas, silentium, vir doctissime, non equidem is sum qui ea propter velim veros amicos deserere. At quam pauci sunt qui veram colant amicitiam, me quod attinet, paucissimos novi. Non enim commercium literarum, non coena, non conventus amicitiam, verum ipsa amicitia jam enumeratos profert effectus. Scis qui antiqui definierint, idem velle idemque nolle eam demum firmam esse amicitiam'.

[274] 5k10 f.30v 21 januari 1680 aan Broedelet: 'Certiorem facerem antiquitatem & probitatem nostrae hactenus cultae amicitiae, quae cum mutua negligentia prostrata sit, literis opus est, ut eam restauremus, oportet me tibi confiteri meam & tibi tuam condonare culpam'.

nalatig, want hij had als laatste geschreven. Nu was juist Gargon aan de beurt om een brief te schrijven en daarmee het contact te herstellen, zoals het hoorde tussen vrienden.[275] Vrienden behoorden elkaar met brieven bij eventuele fouten te corrigeren en weer op het goede spoor te brengen, zeker wanneer de correspondentie tanende was.[276]
Wanneer het echt mis was gelopen, was het goed in een nieuwe brief te wijzen op de oude vriendschapsbanden die de twee correspondenten hadden en te benadrukken dat deze vriendschap nog niet vergeten was. De briefwisseling tussen Van Almeloveen en Thomasius werd gekenmerkt door de gebrekkige postvoorzieningen, waardoor veel brieven over en weer niet arriveerden. Voor beiden was dit aanleiding de ander van nalatigheid te beschuldigen en zichzelf tegen dezelfde beschuldigingen te verdedigen. Tegelijkertijd dwong het gebrekkige postverkeer hen ertoe weer nieuwe brieven te schrijven om te trachten het contact te herstellen. In 1688 schreef Van Almeloveen een lange brief, waarin hij Thomasius uitgebreid zijn vriendschap betuigde, na diens klacht dat Van Almeloveen zo weinig schreef dat hij was gaan twijfelen aan zijn vriendschap.[277] Van Almeloveen besloot met de opmerking dat beiden hun sinds lang gevestigde en met wederzijds dienstbetoon verstevigde vriendschap nu maar met een frequente briefwisseling moesten schragen.[278]

Vriendschapbetuigingen hielpen niet meer wanneer het contact helemaal was verbroken. In 1707 trachtte Van Almeloveen het contact met Richard Parker te herstellen, met wie hij sinds 1697 geen brief meer had gewisseld. Zijn schrijven had meer het karakter van een nieuwe introductie dan van een brief aan een bekende. Alle elementen waren aanwezig: hij deed een beroep op Parkers *humanitas* en *clementia*, prees Parker, verzocht om weer opgenomen te worden in Parkers vriendenkring en sprak zelfs van aanvankelijke aarzelingen voor hij het aandurfde deze brief te schrijven. Daarnaast legde hij een schuldbekentenis af en bood nederige excuses aan voor de *negligentia* en ondankbaarheid jegens de correspondent.[279] Zo'n hernieuwde introductie was wel het laatste wapen dat kon worden ingezet om de briefwisseling te redden. In dit geval achtte Van Almeloveen het blijkbaar de moeite en de vernedering waard, omdat hij van Parker nog hulp nodig had voor de publicatie van de brieven van de Casauboni.

---

[275] 6k13 f.115r-v 23 november 1695 aan Gargon: 'Putas me peccasse in leges amicitiae at ipsemet peccasti graviter, qui, si priora consuleris, deprehendes te meo esse in aere, id est postremas accepisse literas, neque tamen id me moleste ferre, quamquam tuis magnopere delecter, quid? si nimium diu sileam evoca me tuis & praebe argumentum scribendi, quod faciunt amici, licet non omnes alii'.

[276] Ibid. f.67r-v 14 juli 1695 aan Meibom: 'Quod (het feit dat Meibom lang niet heeft geschreven) doleo & fero aegre. Non enim memini me defecisse in pervolvendis amicitiae legibus aut officiis. Quod si sic rogo me doceas, in posterum enim emendare atque cavere animus est, magni quippe facio tuam eruditionem atque amicitiam quas nolim mihi denegas'. Zie ook ibid. f.367r-v 15 maart 1697 aan Thomasius: 'Verum sit ita, si curarint (de postbodes), peccasti quod non responderis, si neglexerint mea, tanto crebrius te scripsisse oportuerat ut me, negligentia si indormirem excitares, measque evocares.'

[277] 5k9 f.66r-67v 1 juni aan Thomasius: 'Literae vero ob hoc solum minus gratae quod in iis conquereris de nimis diuturno silentio, cum tamen immediate ad proximas responderim, [...] dein dubitare de vero atque infucato amore in Te meo videris quod nullus concoquere potuerim siquidem numquam habui neque unquam in posterum paraturus sum talem amicum'.

[278] Ibidem: 'Non addam plura nisi me sancte in quantum potero leges verae amicitiae observaturum, quod si et tum uti spero, pro virili feceris, impleveris olim data promissa, certissime praedico nostram amicitiam, tot nutuis ac diuturnis stabilitam munitamque officiis, numquam interituram, quam frequentissimis literis indies poteris firmiorem reddere'.

[279] 6k14 f.233r-v 11 november 1707 aan Parker, passim.

2.5. Slotbeschouwing

De geleerdengemeenschap, in de loop des tijds gegroeid tot een deftige en hechte *nobilitas literaria*, was als elke zichzelf respecterende 'stand' niet zonder meer bereid nieuwkomers op te nemen. Aspirant-leden werden kritisch bekeken en moesten eerst bewijzen een lidmaatschap waard te zijn. Dat konden zij slechts doen door te laten zien dat zij de *mores* van de 'stand' waartoe zij gerekend wilden worden, beheersten. Reeds in zijn eerste contacten met geleerden en in de wijze waarop hij die benaderde, kon een aankomend lid van de Republiek der Letteren tonen hoe zeer hij de codes en conventies van deze gemeenschap kende en wist toe te passen. Zijn brieven en andere geschriften waren hiervan de tastbare bewijzen; niet de geleerde zelf speelde immers in de Republiek der Letteren de hoofdrol, het ging om zijn pennevruchten waarin hij zijn eruditie liet zien: brieven, boeken en andere publicaties. De toegang tot de Republiek der Letteren was daarom afhankelijk van de mate waarin een geletterde in staat was zijn eruditie in geschrifte te doen blijken en de wijze waarop hij daarin de codes en conventies van deze gemeenschap wist te respecteren. Uiteindelijk ging het erom zo de vriendschap van de andere geletterden te winnen. Het taalgebruik van de geleerde *amicitia* vormde daarom een belangrijk onderdeel van de etiquette in de geleerdenwereld. Wie deze kunst eenmaal meester was en zich de vriendschapsretorica met de daar onderliggende mechanismen eigen had gemaakt, was in staat met de hulp van anderen zich een weg te banen in deze geletterde gemeenschap.

Van Almeloveens brieven, vol *loci communes* en retoriek, zijn verre van origineel te noemen. Dat was echter ook niet de bedoeling. Juist het gebruik en de correcte toepassing van deze gemeenplaatsen toonde aan dat de schrijver de spelregels van de Republiek der Letteren tot in de finesses beheerste. Van Almeloveens brieven laten zien dat hij zich de codes en conventies volledig eigen had gemaakt. Uit alles spreekt zijn ervaring. Hij kende de waarde en functie van geschenken en dedicaties, en vooral van de woorden die hij gebruikte in zijn brieven. Steeds is daarin sprake van de bekende tegenstelling tussen de hoogstaande idealen die worden geformuleerd en de achterliggende bedoeling: de steeds maar weer geprezen vriendschap diende een praktisch doel. Het schermen met mooie woorden, de vele lofprijzingen en de getuigenissen van eeuwige vriendschap, het was alles maar spel, maar dan wel een spel met een hoge mate van effectiviteit en een strategische waarde. Het gevolg van het strikt navolgen van deze etiquette is wel, dat van een persoonlijk getinte correspondentie geen sprake is. Van Almeloveen schreef geleerdenbrieven, *epistolae doctae* (*doctrinales*). Deze waren eenvormig in stijl en opbouw, vol clichés en droge geleerdheid, maar zij waren vooral functioneel.

Hoofdstuk 6
Van beschermeling tot beschermheer

Uit Van Almeloveens brieven bleek zijn tweeslachtige houding tegenover de verschijnselen patronage en dienstverlening: ideaal gesproken zou iedereen van nature de bereidheid moeten bezitten de ander zonder meer van dienst te zijn, maar in de praktijk overheerste de utiliteitsgedachte. Voor iedere dienst werd een tegenprestatie gevraagd. Hoe Van Almeloveen zich in de praktijk opstelde als 'gebruiker' van deze systemen, die hij goed kende, zal het onderwerp zijn van dit hoofdstuk. In de vorige hoofdstukken is reeds op verschillende wijzen aandacht besteed aan de manier waarop Van Almeloveen patronen wist te verwerven om zelf carrière te maken in de Republiek der Letteren. Na een korte bespreking van zijn opstelling als 'cliens' zal daarom vooral worden ingegaan op zijn optreden als 'amicus' en 'patronus'. De vraag is wat hij, nadat hij op zijn manier naam had gemaakt door middel van patronage en dienstverlening, voor anderen kon betekenen die hem om hulp en advies vroegen. Een analyse van status en positie van de personen door wie en de aard van de vraagstukken waarvoor Van Almeloveens steun en hulp werden ingeroepen, geeft ons tevens een betere kijk op de waarde van zijn patronage en dienstverlening binnen de Republiek der Letteren.

Van Almeloveen maakte zelf een onderscheid tussen patronage en vriendschappelijke dienstverlening. Bij zijn pogingen in maatschappelijk opzicht vooruit te komen of anderen daarbij te helpen, sprak hij in termen van patronage: als cliënt zocht men de steun van invloedrijke regenten, de patronen. De wetenschappelijke dienstverlening die hij van anderen ontving of aan anderen verleende, of dat nu de introductie bij beroemde vakgenoten betrof of het lenen van boeken, kreeg meestal het predikaat 'vriendschap'. Hoewel Van Almeloveen ook zelf deze terminologie niet altijd consequent gebruikte, zal in het onderstaande overzicht toch zoveel mogelijk onderscheid worden gemaakt tussen deze twee mechanismen: patronage zal worden gebruikt in de context van de maatschappij in het algemeen, vriendschappelijke dienstverlening voor 'patronage' binnen de Republiek der Letteren.

1. Van Almeloveen als beschermeling (cliens)

In 1698 gaf Van Almeloveen een jonge geleerde die een aanstelling als hoogleraar te Harderwijk ambieerde via zijn correspondent Verduyn het volgende advies: hij diende zich beladen met aanbevelingsbrieven bij de curatoren te vervoegen en hen deze brieven te overhandigen. Enkele specimina van zijn publicaties moest hij er maar bijvoegen, zodat men zich op grond van zijn geschriften en zijn presentatie een oordeel over hem kon vormen. Daar kwam nog bij dat de curatoren zich, volgens Van Almeloveen, zeker gevleid zouden voelen wanneer de jonge geleerde hen als patronen zou beschouwen en zich als een echte *cliens* zou gedragen.[1] De steun van vrienden, hier in de vorm van recommandaties,

[1] 6k13 f.417r-v 23 maart 1698 aan Verduyn: 'Meo itaque consilio si vellet uti, crediderim e re sua magno fore opere, si ornatus onustusque literis commendatitiis, ipse Arnhemiam excurreret coramque illas traderet de manu in manum praesidis Elstii ac aliorum, penes quos summum dicitur ejusmodi in rebus imperium, unaque adjiceret exempla specimi-num hodie missorum, e quibus, uti et ex ejus vultu bona auguria possent capi. Accedit, proceres plerumque capi facilius,

en aantoonbare wetenschappelijke prestaties vormden volgens Van Almeloveen twee basisvoorwaarden voor een carrière in de Republiek der Letteren. De meeste invloed bij de 'patronen' en regenten hadden echter diegenen, die door vriendschap of verwantschap aan hen waren verbonden en deze band door wederkerige dienstverlening — voor-wat-hoort-wat — verstevigd hadden. Het was dus zaak dergelijke nuttige personen te leren kennen. Van Almeloveen veinsde nog in 1701 dat hij van de techniek om via allerlei personen de steun van patronen te verwerven weinig kaas had gegeten, dat hij er zelfs afkerig van was.[2] Deze bescheidenheid werd hem echter vooral ingegeven door de conventies.

1.1. De strategische opbouw van een netwerk

Na afronding van zijn studie richtte Van Almeloveen zich met groot enthousiasme op het uitbreiden van zijn kennissenkring en de vorming van een netwerk van vrienden. Door middel van hun hulp en steun hoopte hij carrière te maken. In hoofdstuk twee is reeds beschreven via welke lijnen zijn correspondentienetwerk zich uitbreidde. Tevens is al eerder aandacht besteed aan de wijze waarop een kennismaking met vooraanstaande geleerden het beste tot stand kon komen. Van Almeloveen hield zich hierbij aan de regels van zijn tijd en milieu. Uitgangspunt vormden familie en vrienden. Vanuit deze intieme kring werden connecties aangeknoopt met andere vrienden, familieleden en kennissen, die op enigerlei wijze invloed konden uitoefenen op benoemingen of bij beroemde geleerden een goed woordje konden doen voor Van Almeloveen. Familiebanden met hooggeplaatste personen waren een groot voordeel en Van Almeloveen liet niet na er profijt van te trekken, wanneer hij daar de mogelijkheid toe zag. Vandaar dat hij in 1695 via zijn familielid en tevens hoogleraar te Leiden Joannes van Marck een poging deed om in deze stad een hoogleraarspost te veroveren. De familierelatie, waarop hij door een verwant expliciet werd aangesproken, verplichtte Van Marck zijn best te doen voor de jonge kandidaat.[3]

De eerste contacten werden op tamelijk informele wijze gelegd. Zo liet Henning weten dat Van Almeloveen, als hij prijs stelde op een briefwisseling met de Zutphense geleerden Lomeyer en Pitiscus, wel via hem een brief kon versturen.[4] Een bericht van Antonius Borremans, die eveneens met Lomeyer in contact stond, volstond om Lomeyer ertoe te bewegen een hartelijke brief aan Van Almeloveen te richten.[5] Het contact met Lomeyer zou zijn nut bewijzen voor Van Almeloveens loopbaan: de Zutphense geleerde had goede relaties met enkele curatoren van de Harderwijkse universiteit. Een fragment uit een brief van Henning uit 1684 wijst erop, dat men op voorhand al overwoog, wat een mogelijke nieuwe correspondent voor profijt kon opleveren. Henning had op Van Almeloveens verzoek aan Pitiscus groeten overgebracht, die deze goedgezind had ontvangen.

---

quum videant eo affici honore, tantique putari ut tamquam clientes accedant candidati, eos patronos tale munus petituri'.

[2] Ibid. f.680v 23 december 1701 aan Alstorph: 'Sed nosti quam alienus et ineptus sim conciliandis et expugnandis primoribus, apud quos ii demum valent, saltem hoc tempore, qui vel familiaritate, vel sanguinis nexu proximo sunt conjuncti, aut certe sint ineundis faciundisque contractibus, si non validissimos, saltem frequentissimos quos vocare soleo, innominatis do ut des &c'.

[3] Ibid. f.28r 11 april 1695 aan Van Marck: 'Tu, cognate optime, pro tui singulari in me amore lubens me apud eos quibuscum Tibi intercedit amicitia atque necessitudo familiarior, juvabis Ampl. Curatores [...] Agnoscam hoc Tuum in me beneficium nunc & olim lubentissime apertissimeque, det modo nos frui hisce maximis votis'.

[4] 6k3 f.33r-v 9 februari 1683 van Henning: 'Si cum Lomeiero vis commercium literarum, me parario utitor, itidem ad Pitiscum, qui mihi amicissimi. Literas ad me mittito illis curandas'.

[5] 6k5 f.44r 19 juni 1683 van Borremans: 'Scripsi, ut voluisti, literas ad D.Lomejerum, quas vides. Eas ut recte cures vehementer te rogo. Est iste vir ut doctus, ita etiam humanus, qui ultro tibi amicitiae fores pandet'.

Henning had Pitiscus daarop beloofd dat hij Van Almeloveen nu een brief zou laten schrijven. Aan zijn vriend deelde hij vertrouwelijk mee, dat deze er geen spijt van zou hebben. 'Ik verwacht voor aanstaande vrijdag je brief aan Samuel Pitiscus, Rector in Zutphen. Je kunt met hem over de letteren babbelen. Hij zal veel kunnen bijdragen aan jouw Quintilianus-editie'.[6] In dit geval wees Henning vooral op de wetenschappelijke voordelen die een nieuwe correspondent kon bieden. Zijn reactie op Van Almeloveens dedicatie van zijn *Conjectanea* aan Gisbert Cuper laat zien dat hij ook het maatschappelijk nut in het oog hield. De wijze waarop Cuper de dedicatie had aangenomen duidde er volgens Henning op dat Van Almeloveen in de toekomst in de Deventer geleerde een zeer waardevolle patroon zou vinden.[7]

Contacten met 'echte' patronen, onder wie personen verstaan worden die in de maatschappij een aanzienlijke positie bezaten zoals de bovengenoemde curatoren, kwamen op meer formele wijze tot stand. Een kennis die goede relaties had opgebouwd met deze regenten was niet voldoende, een officiële recommandatiebrief was noodzakelijk. Met grote hardnekkigheid schreef Van Almeloveen steeds zijn vrienden, van wie hij wist dat zij op goede voet stonden met curatoren van deze of gene universiteit, met de vraag of zij hem bij hun kennissen wilden aanbevelen.[8] Hij schaamde zich er niet voor om daarbij rechtstreeks een beroep te doen op vriendschaps- of familiebanden, hoe vaag of recent die relaties ook waren.[9] De soms irritante volharding die Van Almeloveen bij zijn sollicitaties aan de dag legde, had zijn reden, verklaarde hij: de steun van patronen was wispelturig, en diende steeds weer afgesmeekt te worden, net als een vuurtje steeds nieuw hout nodig heeft om te branden.[10]

Van Almeloveen vertrouwde niet alleen op de invloed die de recommandatiebrieven van zijn vrienden bij de curatoren konden hebben. In 1697 ging hij op verzoek van kennissen en enkele curatoren naar Arnhem om zich persoonlijk aan hen te presenteren, met gunstige gevolgen.[11] Hij ging er ook van uit dat zijn publicaties enig gewicht in de schaal legden. De curatoren van Harderwijk konden toch zeker daaruit wel opmaken, schreef hij eind 1696 aan Sypestein, dat hij beter geschikt was voor een hoogleraarschap in de letteren dan in de geneeskunde.[12] Niet alleen Van Almeloveen zag in publicaties een extra referentie. Al in 1688 verklaarde Willem van Loon dat zijn oom Van Almeloveen graag wilde

---

[6] 6k3 f.36r-37v 24 februari 1684 van Henning: 'Itaque ne datam fidem fallere debeam, exspectabo ante diem Veneris proximam tuas ad V. illum Cl. Samuelem Pitiscum Rectorem apud Zutphanienses literas; queis cum illo de rebus literariis fabulere (sic). Multum poterit attribuere aliquando Tuo Quintiliano'.

[7] Ibid. f.45r-46v 17 december 1685 van Henning: 'Maximo me affeceris gaudio, ubi certiorem me feceris qua ratione, quo animo Cuperus inscriptionem illam tulerit, quod si admisit humanitate non perfunctoria, sed vulgarem verborum honorem supergressa, poteris Tibi spondere Patronum non e vulgo'.

[8] Zie bijvoorbeeld 6k12 f.178v 22 oktober 1692 aan Graevius: (wil Graevius) 'Noyen [...] et Ripperdae, apud quos plurimum auctoritate valere Te putes atque gratia, scribere meque iis de novo ita commendare, ut intelligam brevi Tuam commendationem non vulgarem fuisse'.

[9] 5k9 f.132r-v 31 oktober 1690 aan Wynen, met wie Van Almeloveen maar zelden schreef en voorzover bekend ook geen nauwe betrekkingen onderhield: 'Obnixe quantum possum Te rogo, Vir doctissime, ut, pro contracta olim nostra familiaritate [...] me [...] commendes'.

[10] 6k12 f.179v 23 oktober 1692 aan Lomeyer: 'Primorum benevolentiam atque memoriam iteratis precibus atque exhortationibus esse excitandam, et quotidianis admonitionibus, velut olim ignis altaris vivus ligno, alendam'. Daarom moet Lomeyer Van Almeloveen maar weer aanbevelen bij enkele curatoren.

[11] 6k13 f.332v 16 januari 1697 aan Van Dale: 'Scias igitur me, tribus evocatum epistolis ponderosissimis, Arnhemiae convenisse non tantum verbi divini praecones mei studiosissimos, verum senatores, imo Academiae Harderovicenae Curatores ternos, ac tandem universae Gelriae qua Velavia dicitur Gubernatorem Nob. D. de Rosendael, quorum animi, nisi me omnia fallunt verisimillima ita in me videbantur propensi, ut nil nisi bonum eventum queam sperare'.

[12] UvA I Al 23, 12 december 1696 aan Sypestein: 'Omnes e scriptis meis, utinam elaboratioribus ac magis limatis, judicent me plus iis in literis, quam in ipsa medicina, licet quotidianam exerceam praxin, valere'.

aanbevelen; Van Almeloveens eruditie en ervaring waren al bekend geworden door zijn boeken.[13] Deze boeken hadden overigens ook bekendheid gekregen door de aandacht die verschillende geleerdentijdschriften eraan hadden besteed in recensies, die Van Almeloveen te danken had aan de goede contacten die hij met de verschillende redacteuren en journalisten had weten aan te knopen.

In 1695 meldde Hotton aan zijn correspondent dat hij een Groningse curator afgezien van een warme aanbeveling voor Van Almeloveen ook enkele van diens uitgaven had gestuurd en referenties had gegeven. Vallan en Graevius zouden, mocht dat nodig zijn, vast nog meer goeds kunnen vertellen over hun vroegere leerling.[14] Hiermee noemde Hotton meteen twee van Van Almeloveens belangrijkste patronen. Graevius en Vallan ondersteunden hem zowel bij zijn wetenschappelijke werk als bij zijn pogingen om hogerop te komen in de maatschappij. Soms gaven zij voor dit laatste zelfs de eerste aanzet, zoals toen zij in 1688 het bericht doorgaven dat door het overlijden van de hoogleraar geneeskunde Van Zijl een vacature in Harderwijk was ontstaan. Zowel Graevius als Vallan werden door Van Almeloveen in deze context dan ook dikwijls aangesproken als 'patronus' of 'parens'. Bij de benoeming van Van Almeloveen in 1697, zo erkende hij, was naast deze twee hoogleraren vooral Perizonius van invloed geweest.[15] Voor anderen die hem met aanbevelingen en goede raad steunden bij zijn sollicitaties, prefereerde hij echter meestal de term 'vrienden'.[16]

Wanneer Van Almeloveen zijn kennissen, en dan met name vooraanstaande personen als Graevius, om steun in dergelijk zaken wilde vragen, ging hij extra omzichtig te werk. 'Wie op dit moment de steun van Graevius kan verwerven weet wat te bereiken', schreef Van Almeloveen in 1696 aan Sypestein. Daarom vroeg hij zijn vriend om in zeer voorzichtige bewoordingen na te vragen aan wie de Utrechtse hoogleraar zijn steun had gegeven en of hij wist wie de andere kandidaten waren.[17] Een maand later durfde Van Almeloveen nog steeds niet rechtstreeks bij Graevius te informeren of hij zijn oud-leerling steunde, maar schakelde hij Vallan in, die zijn collega moest aansporen een recommandatiebrief te schrijven aan enkele curatoren.[18] Om van de diensten van deze tussenpersonen en patronen verzekerd te zijn, verrichte Van Almeloveen voor hen verschillende hand- en spandiensten, die zijn dankbaarheid konden tonen en welwillendheid moesten opwekken. Zo trad hij voor Tollius, die hem op zijn reis door Duitse Landen met verschillende geleerden in contact had gebracht, in de jaren tachtig op als zaakwaarnemer. Ook Graevius werd

---

[13] 6k4 f.89r-v 8 december 1688 van Van Loon: 'Petiique ut ille idem Curatoribus notae Academiae faceret, quod quin sit facturus nullus dubito, nam eruditionem et experientiam tuam satis testari libros a te in lucem editos ipse abunde novit'.

[14] Ibid. f.121r-v 19 maart 1695 van Hotton: 'De meliore nota te commendavi per litteras Curatorum Groningentium uni, [...] addidique praeter libros a te editos eruditionis tuae testes locupletissimos consuli de moribus doctrinaque tua posse clarissimos viros Vallan et Graevium praeceptores quondam tuos'.

[15] 6k13 f.399r-v 22 oktober 1697 aan Perizonius: 'Labores nostri cum publici tum privati ex voto satis superque procedunt, modo Te haberem comitem, praesidem, et, quem indies consulere possem, patronum atque consiliarium, quo inter amicos [...] non deprehendi integriorem, fideliorem aut commodis meis diligentius prospicientem'.

[16] Zie bijvoorbeeld 6k12 f.318v 16 november 1694 aan Perizonius: 'Illam (sc. de leerstoel geneeskunde in Leiden) omnes amici ac imprimis tu, quoniam tuis meritis eorum caput es, quam mihi demandatum iri speraverant'.

[17] UvA I AI 23, 12 december 1696 aan Sypestein: 'Si consultum ducas in antecessum explorare cl. Graevium, alto me dissimulato silentio, & in quantum pote, diligenter expiscari quosnam vel ille commendarit vel petitores esse novit, facies id pro lubitu ac congressus sermonisve circumstantiis. [...] Graevius, cujus favorem hoc tempore mereri qui novit is solus se tollit humo'.

[18] 6k13 f.332r 16 januari 1697 aan Vallan: 'Ad Te itaque literis accedo rogitans velis me [...] docere [...] num clarissimus Graevius [...] jammodo scripserit ad Nobb. et Ampll. Curatores D.D. Noyen et Els. [...] Quare tuum erga me oro ac obtestor amorem paternum velis illi aurem vellere et monere actum reddat factum'.

door Van Almeloveen op allerlei manieren ondersteund. Hij kocht boeken voor hem en verleende zijn medewerking aan verschillende publicaties van de Utrechtse hoogleraar. Niet altijd had Van Almeloveens dienstbare opstelling het gewenste resultaat. In 1695 kocht Van Almeloveen ten behoeve van de arts Harder microscopen en allerlei zaden in, terwijl hij hem ook via een tussenpersoon op de hoogte hield van zijn kansen op een aanstelling als hoogleraar geneeskunde te Leiden. Toen Harder zijn bestelling had ontvangen, en de hoogleraarspost naar een ander was gegaan, reageerde deze niet eens meer op de brieven van Van Almeloveen. Mocht deze verwachtingen hebben gekoesterd omtrent de steun die Harder hem als hoogleraar te Leiden zou hebben kunnen bieden uit dankbaarheid voor alle geboden hulp, dan zou hij toch bedrogen zijn uitgekomen.

Hetzelfde dienstbetoon bood Van Almeloveen ook aan, wanneer hij met hem onbekende, maar beroemde of invloedrijke personen in contact wenste te treden. Het contact met Perizonius, die later een zo waardevolle patroon zou blijken te zijn, was op deze wijze tot stand gekomen. Van Almeloveen had in een van zijn eerste brieven aan Jacob Perizonius materiaal aangeboden voor diens voorgenomen publicatie van Aelianus. Een andere keer wendde hij zijn vaardigheden als arts aan om de gunsten van een patroon te verwerven of verplichtte hij door een dedicatie een geleerde aan zich. Geschenken en diensten, of de belofte daarvan, werden niet alleen gebruikt om het contact te leggen, maar ook om een wederdienst te verkrijgen, de reden waarom Van Almeloveen meestal het initiatief tot de kennismaking had genomen. Niet voor niets stuurde Van Almeloveen zijn correspondent Willem van Loon herhaaldelijk presentexemplaren van zijn eigen werk, wanneer er weer een kans was op een leerstoel in Harderwijk. Dat hij in 1694 zijn verzoek aan Joannes van Marck om informatie over zijn kansen te Leiden vergezeld liet gaan van een exemplaar van de *Amoenitates* was eveneens uit strategische overwegingen.

Tegenover personen als Van Loon, maar ook nog ten opzichte van Graevius, had Van Almeloveen een enigszins ambivalente opstelling. Enerzijds beschouwde hij hen als 'vrienden', die op grond van deze vriendschap verplicht waren hem een dienst te bewijzen zoals hij dat ook voor hen deed, anderzijds zag hij hen als 'patronen' die in staat waren voor hem zaken te regelen, waarvoor hij niet de juiste status of positie bezat.[19] De verhoudingen tussen Van Almeloveen en de curatoren van de universiteiten waren wat dat betreft veel duidelijker. In de contacten met hen nam Van Almeloveen overduidelijk de rol van cliënt aan. Hij richtte zich in zijn brieven aan hen tot 'patroni' of 'maecenates', terwijl hij zichzelf in nederige bewoordingen aanduidde als beginneling, die alles te danken had aan de edelmoedigheid van zijn patronen. Deze rechtstreekse contacten met curatoren vonden pas plaats toen Van Almeloveen al een aanstelling in Harderwijk had veroverd. Sinds 1697 waagde hij het zijn patronen rechtstreeks aan te schrijven en hun een gunst te vragen. Waar hij aanvankelijk nog ondersteuning vroeg van zijn vrienden, die hem met deze curatoren in contact hadden gebracht, durfde hij toch gaandeweg steeds meer op zijn eigen krediet bij hen te vertrouwen. Het rectoraat van de universiteit dat hem in 1708 werd opgedragen, heeft hij dan ook geheel op eigen kracht kunnen verwerven.

---

[19] Zie bijvoorbeeld KB 72 G 29, 21, 22 mei 1701 aan Cuper: 'Vale vir illustris et me clientem tuum favore prosequi pergito'.

1.2. Dedicaties als tastbaar bewijs van cliëntschap

In de voorgaande hoofdstukken is reeds veel aandacht besteed aan de wijze waarop Van Almeloveen in zijn brieven aan vrienden en kennissen impliciet om patronage vroeg. Er is echter nog maar weinig gezegd over een van de meest concrete en expliciete uitingen van cliëntschap, de dedicatie. Over het algemeen zou de dedicatie in de zeventiende eeuw gebruikt zijn om een relatie op te bouwen met een patroon, deze in stand te houden of om de patroon te bedanken voor bewezen diensten, maar vooral om er een beloning aan over te houden. Heeft Van Almeloveen de dedicaties van zijn boeken op vergelijkbare wijze benut voor het verwerven of behouden van patronage?[20]

Van Almeloveen liet tijdens zijn leven 24 boeken en tractaten verschijnen, waarvan hij er 21 vergezeld deed gaan van een dedicatie. Deze boeken droeg hij op aan vrienden, collega's, vakgenoten en een enkele keer aan regenten. Gezien de gewoontes in die tijd is het opvallend dat Van Almeloveen maar zo weinig werk aan regenten heeft opgedragen. Slechts twee boeken, de *Fasti consulares* uit 1705 en de *Isaaci Casauboni Epistolae* uit 1710, zijn aan overheidsfunctionarissen opgedragen die hij niet persoonlijk kende, de andere bevatten een dedicatie aan vrienden, familie en vakgenoten, die bijna allemaal uit de geleerdenwereld afkomstig waren.[21] Op het eerste gezicht lijkt het er dus op dat Van Almeloveen met zijn dedicaties geen geldelijk gewin nastreefde — aangenomen dat geleerden inderdaad geen geld voor dergelijke zaken over hadden — maar handelde uit onbaatzuchtige motieven. Een overzicht van Van Almeloveens dedicaties met daarbij een poging om ook de motieven voor deze dedicaties te achterhalen, zal hierover duidelijkheid moeten brengen.

Het eerste boek dat Van Almeloveen opdroeg aan een familielid was zijn disputatie *De Semine* uit 1680. Zijn broer Joannes moest de eer echter delen met wel vijf anderen. De dissertatie werd behalve aan Joannes ook opgedragen aan een ander familielid, Philippus van Mastrigt, aan twee docenten van Van Almeloveen, Graevius en Vallan, en aan twee studiegenoten. Vrienden, familie en vakgenoten staan hier dus broederlijk naast elkaar. Het zou bij deze ene keer blijven, in het vervolg koos Van Almeloveen zorgvuldig een passende patroon voor zijn werken. De reden voor deze dedicatie aan zijn familieleden was simpelweg de familieband.[22] Ook dat zou veranderen. Zijn dissertatie *De Asthmate* uit 1681 droeg Van Almeloveen op aan zijn familielid Joannes Commelyn, die behalve deskundige op het gebied van de botanie ook een te Amsterdam woonachtig regent was, waar Van Almeloveen na zijn promotie een werkkring trachtte te vinden. Hoewel dat natuurlijk niet door hem vermeld kon worden, is het vermoedelijk de laatste functie van Commelijn die Van Almeloveen ertoe aanzette hem een dedicatie te gunnen.[23] Ook voor de opdracht van Van Almeloveens aanvullingen op Juvenalis uit 1685 aan de hoogleraar en zijn fami-

---

[20] Zie hierover mijn artikel 'De moralitate ac utilitate dedicationum. Dedications to and by Theodorus Janssonius van Almeloveen (1657-1712)', *Lias* 22/2 (1995) 175-196.

[21] *Fastorum romanorum consularium libri duo [...]*, Amsterdam, Joannes Wolters, MDCCV aan de curatoren van de Harderwijkse universiteit. *Isaaci Casauboni Epistolae, insertis ad easdem responsionibus, quotquot hactenus reperiri potuerint [...]* Roterodami, typis Casparis Fritsch et Michaelis Böhm, MDCCIX aan baron Van Arnhem, heer van Rosendael etc. die vele bestuursfuncties vervulde in Gelderland, hoewel in 1709 niet meer actief.

[22] *Disputatio physiologico-medica de Semine [...]*, Utrecht 1680, opgedragen aan Joannes van Almeloveen, Philippus Mastrigt (sic), J. G. Graevius en Jacob Vallan, Jacob Broedelet en Joannes van Rojestein.

[23] *Disputatio medica inauguralis de Asthmate [...]* Utrecht 1681, tekst van de dedicatie: 'Amplissimo [...] D. Joanni Commelyn, civitatis Amstelaedamensis Senatori, & in Curia assertionum causarum Cognitori Gravissimo, Botanices, & exoticarum stirpium plantarumque intelligentissimo, Cognato suo omni honore & officio perpetuum colendo. Disputationem hanc suam Inauguralem ea qua debet animi devotione [...] inscribit Th. J. ab Almeloveen'.

lielid Joannes van Marck kunnen dergelijke achterliggende motieven vermoed worden. Vanzelfsprekend wordt in de tekst alleen maar gezinspeeld op de hechte familiebanden tussen beiden.[24]

De boeken die aan vrienden werden opgedragen, werden dat nooit alleen maar omwille van de vriendschap. Deze 'vrienden' waren bovendien in werkelijkheid vaak geen intieme vrienden, maar bijvoorbeeld beroemde geleerden met wie Van Almeloveen na veel moeite een goede briefwisseling had opgebouwd of hoogleraren die op hetzelfde vakgebied werkzaam waren als Van Almeloveen. De ontvangers van dedicaties stonden in ieder geval meestal in maatschappelijk of wetenschappelijk opzicht hoger in aanzien dan Van Almeloveen zelf. Dit is al een aanwijzing voor mogelijke minder altruïstische bedoelingen die Van Almeloveen had met zijn dedicaties. Dat neemt niet weg dat hij een enkele keer echt geen andere bedoelingen had, wanneer hij zei een boek aan iemand op te dragen omwille van de vriendschap. Een goed voorbeeld hiervan is de opdracht van de *Plagiariorum syllabus*, een onderdeel van een band die ook de *Opuscula* bevat, aan Gottfried Thomasius.[25] Uit de briefwisseling tussen beiden over deze dedicatie bleek al dat vooral hechte vriendschap aanleiding moet zijn geweest voor de dedicatie.[26] Het zou daarom verkeerd zijn tot de conclusie te komen dat echt persoonlijke vriendschapsbanden in de zeventiende-eeuwse geleerdenwereld totaal afwezig waren.

Maar ook al werd door Van Almeloveen zeer dikwijls de vriendschap met de betreffende persoon aangevoerd als de aanleiding voor een dedicatie, in zijn teksten schemert meestal duidelijk het achterliggende motief door. Bij de overgrote meerderheid van de dedicaties is het thema dat in het boek behandeld wordt de aanleiding voor de keuze van een patroon. Zijn *Bibliotheca promissa et latens* uit 1692 droeg Van Almeloveen op aan drie bekende bibliografen, van wie hij er twee, Cornelis van Beughem en Joannes Lomeyer, goed kende, maar de derde, Antoine Teissier, helemaal niet. De *Inventa Nov-antiqua* uit 1684 werd opgedragen aan Van Almeloveens vroegere hoogleraar geneeskunde Vallan, die voor het in het boek besproken onderwerp, de voortreffelijkheid van de antieke geneeskunde, bijzonder veel belangstelling had en Van Almeloveen had geïnspireerd tot dit thema. Met zorg koos Van Almeloveen personen uit, die op het in zijn boek behandelde onderwerp bijzonder deskundig waren. Zo gaf hij met zijn dedicatie zijn boek extra waarde en bescherming. De meeste patronen van Van Almeloveen zijn om die reden uitgekozen.

Van Almeloveen bedankte met een dedicatie ook vaak personen die hem goede diensten hadden bewezen, bijvoorbeeld in dedicaties aan zijn vroegere hoogleraren. Zo koos hij voor de dedicatie van zijn boek over de uitgeversfamilie Estienne zijn leermeester Graevius als patroon.[27] Graevius wordt toegesproken als deskundige op het gebied van de

---

[24] Juvenalis, *Satirae* [...] Utrecht 1685, dedicatie: 'Hoc, quodcumque vides, libelli, cognate dilectissime, aneu prooimiou Tibi lubens meritoque dedico, idque summo jure. Sive enim tuum munus praeclarum, quod quam maxime exornas, spectem; [...] sive amicitiam aut necessitudinem, quae Tecum mihi propinquo nexu intercedit, advertam, ea sane magnopere flagitabat qualecunque meae erga Te venerationis testimonium'.

[25] *Plagiariorum Syllabus*, Amsterdam 1685: 'V.D. Gottfr. Thomasio, Jac. Fil. Philosopho ac medico optime de se merito ad memoriam perpetuae amicitiae posuit'.

[26] BSB f.177r-178v 21 oktober 1685 van Thomasius: 'Eximium hunc honorem, quem mihi exhibes, licet spe ac officiis meis [...] longe ampliorem, grato prorsus animo accipio, omnem in posterum daturus operam ut simili in argumento simile. (Thomasius wijst alle titulatuur in de dedicatie af) Igitur satis erit, si vel nulla nomini meo accessio, praeterquam amicitiae quae inter nos colitur, quam omnibus istis thrasonicis honorum compellationibus longe anteferendam statuo. [...] Illud etiam in amoris nostri commemoratione videtur supervacaneum'.

[27] *De Vitis Stephanorum* [...] Amsterdam 1683: 'Quae sola caussa fuit, quare quo tempore studiorum meorum cursum summa cum cura dirigeres, saepissime me monueris, ut nullorum Typographorum magis quam Aldinorum, Plantinianorum, & maxime Stephanorum fiderem editionibus [...] Hanc industriam, hunc laborem, Doctissime Vir, Tibi (cui eum

letteren, als docent maar ook als degene die Van Almeloveen heeft geholpen met adviezen bij de samenstelling van dit boek. Al eerder, in 1684, had Van Almeloveen met de dedicatie van zijn vertaling van Antonius de Heides *Anatome Mytuli [...]*, getiteld *Ontledinge des mossels [...]* drie Amsterdamse artsen bedankt voor hun steun en advies tijdens de beginjaren van zijn carrière als arts.[28] Motieven als vriendschap en eerbied, deskundigheid en dank voor bewezen diensten spelen bij dergelijke dedicaties tegelijkertijd een rol.

In de tekst van deze dedicaties gaat Van Almeloveen haast nooit op de aard van de dienstverlening in, maar spreekt hij vooral veel over de hechte vriendschap die beiden bindt. Informatie uit zijn briefwisseling leert echter dat er in deze dedicaties vaak sprake is van een ''beloning' van bewezen diensten, terwijl de vriendschap niet eens zo diepgaand hoeft te zijn. De dedicaties van de *Fragmenta veterum poetarum* uit 1685 aan Francius en van de *Epigrammata et poemata vetera* uit 1692 aan Broukhusius werden, behalve door de deskundigheid van beide geleerden op het gebied van de dichtkunst, ook ingegeven door de hulp die beiden voor deze werken hadden geboden. Zij hadden Van Almeloveen — meestal gezamenlijk — geadviseerd over het thema van de uitgaven en hem ook ondersteund door het sturen van manuscripten en oude edities van de gedichten.[29] De hernieuwde *Syllabus plagiariorum*, ingebonden bij de *Amoenitates* uit 1694, werd opgedragen aan zowel Pierre Bayle als Joannes Deckherr. Beiden hadden door hun publicaties en in hun briefwisseling met Van Almeloveen aangetoond veel belangstelling en deskundigheid te bezitten op dit gebied, maar zij hadden ook samen met Van Almeloveen aan dit onderwerp gewerkt.[30] Deckherr had bovendien in 1686 zijn boek met een gelijksoortig thema aan Van Almeloveen opgedragen, waarvoor de laatste door middel van de dedicatie van de *Syllabus* op passende wijze zijn dank kon betonen.

Van Almeloveen gebruikte zijn eigen dedicaties een enkele keer ook om met belangrijke geleerden of magistraten in contact te komen. Zo vormde de opdracht van zijn werk *Conjectanea* het begin van een vruchtbare briefwisseling met de Deventer geleerde en oudheidkundige Cuper. Ook zijn dedicatie van een editie van Celsus aan Pierre Petit in 1687 had de bedoeling in contact te komen met een beroemd geleerde. Meer dan de dedicatie van een ander werk van Petit leverde dit echter niet op, want Petit overleed datzelfde jaar nog. In beide gevallen zal het er Van Almeloveen vooral om zijn gegaan, te kunnen profiteren van de vakkennis en relaties van de geleerde. Van het zo gelegde contact met Cuper had hij in ieder geval nog jarenlang profijt.

In 1708 bedankte Van Almeloveen door de dedicatie van een nieuwe uitgave van Coelius Aurelianus, een antieke medische auteur, zijn correspondent Reinders voor diens

---

consecratum, & apud homines, tamquam monumentum pietatis in Te meae exstare volo) minime displicere spero'.

[28] Antonii de Heide M.D. *Ontledinge des mossels, en ontleed- genees- en heelkundige waarnemingen. [...] Uit het Latijn vertaalt door Theod. Jansson. van Almeloveen.* [...] Amsterdam 1694, dedicatie aan Fredericus Ruysch, Pieter Adriaansse en Andreas Boekelman: 'De veelvuldige teekenen van vriendschappen ende genegentheden, dewelke in den tijd dat ik de eer gehad hebbe, so van U.E.E. te kennen, als mede de Geneeskonst te oeffenen, my van U.E.E. zijn bewesen; hebben my al eenige tyd doen verlangen, en naar een bequame gelegentheid omsien, om U.E.E. een bewys van dankbaarheid, voor so veel weldaden, op te offeren'.

[29] Uit de dedicatie van de *Epigrammata* (1694): 'Praeter haec, ut sileam Te, ut qui artifex sis, optime de hisce Epigrammatibus posse judicare, quod tamen haud leve calcar est, vel ipse mihi, quod haec veterum Poetarum [...] tuo nomini [...] inscribam. Ipse dico viam praemonstrasti atque aperuisti cum illud idem conjunctissimo tuo Francio [...] religiose et unice hisce (sc. een tweeregelig vers van Broukhusius) commendasti'.

[30] Blijkens de heruitgave van Vincent Placcius' *Theatrum anonymorum et pseudonymorum [...]* Hamburg 1708, waarin het werk van Deckherr, *De scriptis adespotis* is bijgevoegd met daarachter een brief van Bayle met kritiek op dit werk.

inzet bij Van Almeloveens sollicitatie naar het hoogleraarsambt in Harderwijk.[31] Meer dan een oppervlakkige kennis was Reinders echter niet. Deze dedicatie was eigenlijk niet meer dan een billijke beloning voor Reinders' inspanningen. Een ander werk lijkt eveneens meer omwille van patronage dan vanwege vriendschap een dedicatie te hebben gekregen. Van Almeloveen droeg zijn *Amoenitates theologico-philologicae* op aan Carpzov, met wie hij pas na veel moeite in contact was gekomen. Carpzov werd in deze dedicatie onomwonden aangesproken als 'mecenas', terwijl Van Almeloveen erbij zei dat hij op het idee was gekomen door de werken die kennissen aan de geleerde uit Leipzig hadden opgedragen. Pierre Petit, Daniel Georg Morhof en last but not least Heinrich Muhlius waren hem voorgegaan. De laatste had de derde druk van zijn *Convivium eruditum* aan de invloedrijke geleerde opgedragen.[32] Deze dedicatie was duidelijk bedoeld om Van Almeloveens relatie met zijn verre 'patroon' te bestendigen. In een brief aan Carpzov, waarin hij nogmaals uitlegde wat zijn beweegredenen voor deze dedicatie waren geweest, noemde Van Almeloveen nog een ander motief. De aanvaarding van de opdracht door Carpzov had hem zeer verheugd, zo schreef hij, want diens naam zou het boek in commercieel opzicht tot een groot succes maken.[33]

Toen hij zijn editie van de *Fasti consulares* in 1705 aan de curatoren van de Harderwijkse academie opdroeg, moet hij naast het onderhouden van goede contacten ook een mogelijke geldelijke beloning in zijn achterhoofd hebben gehouden, hoewel hij daar natuurlijk in de tekst met geen woord over rept. Deze dedicatie zou hem vooral zijn ingegeven door de dankbaarheid voor de gunsten van de curatoren, die hem zijn dubbele hoogleraarschap hadden bezorgd.[34] Of hij er inderdaad op 'passende wijze' voor is beloond, is niet bekend. Ook met de dedicatie van zijn levenswerk, de *Isaaci Casauboni Epistolae* uit 1709, moet hij de consolidatie van een goede relatie met een invloedrijke patroon belangrijker hebben geacht dan het bedanken van degenen die aan het werk een wezenlijke bijdrage hadden geleverd, en dat waren er toch heel wat. In zijn dedicatie

---

[31] *In Caelium Aurelianum Notae & Animadversiones* Amsterdam 1709: 'Ecquid ego possum tibi gratius offerre? aut justiorem reddere otii mei rationem? quam ut, quas in Caelium Aurelianum [...] subcisivis horis collegerim, qualescunque Animadversiones, Tibi inscribam, ac in grati animi testimonium nomini tuo, celeberrimo consecrem. Tibi, inquam, cui haec debeo plurimas, easque gravissimas ob causas, Vir amplissime, ut qui me primus ante XX & quod excurrit annos, [...] ita arcte es complexus, ut nullum tempus, nullam occasionem praetermiseris, quibus non solum me ad publicam stationem provehere omni studueris modo, sed, cum Medicinae non vacaret, quae postea tamen accessit, Humaniorum Litterarum Provinciam mihi demandari ab Illustribus Curatoribus effeceris'.

[32] *Amoenitates theologico-philologicae* [...] Amsterdam 1694 dedicatie: 'Nobilissimo, amplissimoque viro Friderico Benedicto Carpzovio, Senatori Lipsiensi gravissimo & literatorum Mecenati maximo. [...] spero me [...] ceterorum rationes & exempla, [...] sequutus, apud Te aliosque extruso nunc recens in publicam lucem huic opusculo veniam impetraturum. Cum itaque, quos, dum in vivis essent, absens feci plurimi, diligenterque, quantum sivit ingenii mei modulus, per literas colui, [...] Morhofium Petitumque, hunc suos de Sybilla libros, illum de Auro pretiosissimam Orationem, ac tandem communem nostrum amicum Muhlium Convivium suum Eruditum (cujus utinam cum aliis absentibus praesens membrum!) videam Tibi, Illustrissime Carpzovi, utpote [...] Musarum praesidi, Mecenatique maximo obtulisse'. Cf. Rabus in de *Boekzaal* nov/dec 1693 17e hoofddeel: 'Henrik Mulius geleerd Gastmaal [...] De derde druk [...] met een voorreden aan den Ed. Agtbaren Heere Frederik Benediktus Karpzovius. Te Kiel [...]'.

[33] 6k12 f.302r-v 15 maart 1694 aan Carpzov: 'Gratam acceptamque Tibi esse nostram amicitiam atque inscriptionem scribis. Nihil poterat [...] amoenius mihi evenire, quippe Tuum celebre praescriptum libello nostro nomen trans mare currere faciet atque aera merere Sosiis (de Sosii waren beroemde boekverkopers in Rome ten tijde van Horatius). Tuum nomen reddet opusculum splendidum ...'

[34] 'Ex veterum laudabili profecto more, frequentissimo plurimorum seculorum confirmato usu, Fastorum Consularium meorum Commentarios dedicaturo non diu multumve circumspiciendum fuit, quosnam potissimum eligerem patronos, quum continuo ante oculos meos versarentur Vestra, Viri Perillustres, in me accumulata beneficia et favoris singularis testimonia permulta. (sc. de benoeming tot hoogleraar in de letteren en later in de geneeskunde) [...] Quae diu noctuque volvens memori animo, nihil plane duxi prius, nihil habui antiquius quam ut idoneum istis muneribus, dignum tot tantisque beneficiis me redderem'.

voerde Van Almeloveen als belangrijkste reden voor zijn opdracht aan de regent baron Van Arnhem aan, dat hij in navolging van de vorige uitgevers van Casaubons brieven, Graevius en Gronovius, een zowel roem- als invloedrijke patroon had gezocht, die met zijn naam het werk kon beschermen tegen critici. Hij liet maar zeer vaag doorschemeren dat de steun die hij eerder (bij zijn sollicitatie in 1697 in Harderwijk) van Van Arnhem mocht ontvangen, ook aanleiding was geweest voor deze dedicatie.[35] Uit brieven aan Lister blijkt overigens, dat de keus voor Van Arnhem niet zo voor de hand had gelegen als Van Almeloveen het deed voorkomen. Hij had vooral gezocht naar een echte 'mecenas', en dat mag best verstaan worden als iemand die een behoorlijke beloning kon bieden voor een dedicatie.[36] Het is mogelijk dat Van Arnhem de dedicatie van dit omvangrijke werk een beloning waard heeft geacht, maar wederom is hiervan geen tastbaar bewijs bewaard gebleven. Het belang dat Van Almeloveen hier hechtte aan het onderhouden van goede relaties met zijn patronen, zorgde ervoor dat degenen die werkelijk een relevante bijdrage geleverd hadden aan de totstandkoming van dit werk, en dan met name Thomas Smith, genoegen moesten nemen met een vermelding in het voorwoord, waarin de ontstaansgeschiedenis van het boek uitgebreid uit de doeken wordt gedaan.

Met zijn dedicaties ging Van Almeloveen op vergelijkbare wijze te werk als bij zijn overige aktiviteiten, waarmee hij de hulp en steun van anderen wilde verwerven. Dedicaties werden gebruikt om kennis te maken met beroemde geleerden en om vrienden te bedanken voor de hulp die zij hadden verleend voor de uitgave. Zij dienden om de steun van een patroon te verwerven in de toekomst of deze ervoor te bedanken, of in meer algemene zin, om met het boek en de patroon een betere naam te verwerven. Dedicaties werden door Van Almeloveen gebruikt zowel om patronage te verwerven voor zijn maatschappelijke carrière als om de steun en hulp van vooraanstaande geleerden te krijgen voor zijn publicaties. Deze twee doelstellingen gingen een enkele keer zelfs samen, omdat een geleerde — Graevius is hiervan het duidelijkste voorbeeld — wel vaker 'patroon' en vriend was. Maar ook Cuper, die door Henning al werd aangeduid als een mogelijk 'patroon' voor Van Almeloveen, verenigde beide functies in zich. Nadat Van Almeloveen door middel van zijn dedicatie met de Deventer geleerde had kennisgemaakt, spande Cuper zich zowel in voor de bevordering van zijn correspondent in de maatschappij als in de Republiek der Letteren.

De eersten die in aanmerking kwamen voor een dedicatie, waren personen uit de naaste omgeving van Van Almeloveen: zijn familie en vrienden en bekenden. Hoogleraren en andere geleerden met wie hij veel samenwerkte en die hem hadden ondersteund bij zijn carrière werden als eersten bedankt voor hun hulp en steun. Toen Van Almeloveens kennissenkring zich uitbreidde, ook op internationaal gebied, kwamen ook buitenlandse geleerden in aanmerking voor een dedicatie. De volgorde in de uitbreiding van het netwerk — eerst een poging om meer Fransen te leren kennen, dan pas waardevolle aanwinsten in de Duitse Landen — wordt opmerkelijk genoeg weerspiegeld in de dedicaties. Pas na 1700 droeg Van Almeloveen meer direct boeken op aan gezagsdragers met wie hij niet zo'n persoonlij-

---

[35] 'Duo, inquam, illi a Gronovio & Graevio delecti sunt, ut essent Casauboniana laudis fideles testes, & contra mordacia malevolorum convitia perpetui vindices. Tu nunc [...] mihi princeps videris inter patriae nostrae Patres, non solum aetate, sed experientia insignis, [...] Mihi profecto, ubi id meae res exegerint, tutissimum fuisti aliquando asylum, quod iterum nunc esse debes meo Casaubono tibi cum omnibus litterarum cultoribus notissimo'.

[36] 6k14 f.309r-v 3 juni 1709 aan Lister: Als Van Almeloveen eerder had geweten dat Lister hem in de gunst van de Engelse koningin Anne had kunnen aanbevelen, had hij aan haar dit werk opgedragen. Dat was ook toepasselijker geweest, gezien de lange tijd dat Casaubon in Engeland had gewoond. In Engeland zijn bovendien nog veel meer 'literatorum Maecenates'.

ke band had. Alleen bij deze dedicaties kan men, met enig voorbehoud, werkelijk spreken van dedicaties omwille van patronage in de enge betekenis van het woord.

Toch werden eigenlijk alle dedicaties, zij het vaak op zeer subtiele wijze, door Van Almeloveen op een of andere wijze gebruikt ten dienste van zijn eigen loopbaan in de Republiek der Letteren. Veelbetekenend in dit opzicht is dan ook dat al degenen die zich zijn patroon hebben betoond, Graevius, Tollius, Vallan, Cuper en Carpzov, door Van Almeloveen met een dedicatie bedacht zijn. Hij zocht zorgvuldig uit aan wie hij zijn boeken opdroeg: een geleerde aan wie hij veel te danken had, en dan niet alleen in wetenschappelijk opzicht, of iemand van wie hij aanzienlijke steun en diensten kon verwachten. Dat de utilitaire wijze waarop hij met zijn dedicaties omsprong pas na zorgvuldig lezen van de teksten en met kennis van de context waarin deze werken tot stand kwamen, te achterhalen is, pleit voor Van Almeloveens beheersing van de 'etiquette' van de Republiek der Letteren.

1.3. Van Almeloveen als strateeg: exemplarisch gedrag voor een lid van de Republiek der Letteren

De bescheiden opmerking in zijn brief aan Alstorph, aan het begin van deze paragraaf geciteerd, dat Van Almeloveen niet in staat was zich als een cliënt op te stellen en er zelfs een afkeer van had, was dus een zuiver retorische conventie. In werkelijkheid beheerste Van Almeloveen de vaardigheden die nodig waren om patronage en dienstverlening te verwerven tot in zijn vingertoppen; hij was uitstekend in staat om zich als *cliens* te gedragen. Een eerbiedige opstelling en de gebruikelijke retoriek moesten echter zijn utilitarisme en doelgerichtheid verhullen. Hij was niet afkerig of onervaren in het verwerven van steun en dienstverlening, hij was er een meester in.

Over het algemeen kan gezegd worden dat Van Almeloveen bij zijn zoektocht naar patronage zeer pragmatisch, ja zelfs opportunistisch te werk ging. Een klein voorbeeld kan dit duidelijk maken. Toen Van Almeloveen in 1697 opnieuw solliciteerde in Harderwijk, mobiliseerde hij iedere kennis, van wie hij wist dat deze banden had met curatoren van de Gelderse universiteit. Met sommigen had hij al een langdurige correspondentie onderhouden, anderen had hij maar een enkele keer gesproken of geschreven. Onder die laatsten behoorde ook de Nijmeegse jurist en lid van de magistraat Willem Reinders. Toen Van Almeloveen hem op 5 januari, na een onderbreking van minstens vijf jaar weer eens schreef, vroeg hij zonder blikken of blozen om Reinders' steun. Dat de Goudse arts zo lang niets van zich had laten horen, kwam gewoonweg doordat hij had gedacht dat de Nijmegenaar was overleden, een smoesje waarvan hij zich wel vaker en al te gemakzuchtig bediende.[37] Een verontschuldiging voor zijn nalatigheid en de belofte om zijn laatste editie, de *Amoenitates*, te sturen en later nog eens publiekelijk alle weldaden van Reinders te roemen, achtte Van Almeloveen blijkbaar voldoende om een recommandatie door Reinders bij de Harderwijkse curatoren in de wacht te slepen. De dank hiervoor kwam pas ruim tien jaar later met de dedicatie van Coelius Aurelianus aan de Nijmeegse magistraat. Het is eveneens veelzeggend dat veel contacten die door Van Almeloveen voor 1697 met zorg werden onderhouden, na zijn vestiging in Harderwijk verwaterden of geheel wegvielen. De beëindi-

---

[37] 6k13 f.329r-v 5 januari 1697 aan Reinders: 'O beatae literae quae [...] Reinerium, quem [...] nescio quo falso persuasus rumore, putabam mortuum, nuntiant non tantum vivere, sed mei recordari, imo [...] me [...] ita commendare Ampliss. & Nobiliss. [...] curatoribus, ut majore studio, ac diligentia, magisque ex animo commendare non posset.

ging van de correspondentie met Graevius, Van Almeloveens belangrijkste patroon voor deze benoeming, in 1697, is hiervan, onder het voorbehoud dat er mogelijk brieven van later datum verloren kunnen zijn gegaan, wel het meest sprekende voorbeeld. Ook de correspondentie met Vallan, Van Loon en Reinders, die zich eveneens zeer hadden ingespannen voor Van Almeloveen, liep na 1697 aanzienlijk terug.

Van Almeloveens loopbaan, met al zijn pogingen en mislukkingen om een hoogleraarspost in de wacht te slepen, is een goed voorbeeld van de wijze waarop een doorsnee geleerde carrière maakte. Uit zijn ervaringen blijkt duidelijk dat vrienden, familie en kennissen inderdaad het sociale kapitaal van iedereen uit de vroegmoderne tijd vormden. Pas toen Van Almeloveen zijn netwerk sterk en uitgebreid genoeg had kunnen maken, slaagde hij er daadwerkelijk in, een benoeming tot hoogleraar te verkrijgen. Sociabiliteit en publiciteit, het laatste een logisch uitvloeisel van het eerste, waren de pijlers waarop ieders carrière gebaseerd was.

2. De vriendendiensten ten gunste van Van Almeloveen

2.1. De hulp bij de samenstelling van een eigen bibliotheek

Van Almeloveen verwierf patronage voor zijn sollicitaties naar een hoogleraarspost deels op grond van de bekendheid die hij door middel van zijn publicaties had gekregen. Deze werken hadden echter nooit kunnen verschijnen zonder de steun en bemiddeling van anderen. Het schrijven en publiceren was een activiteit die zich afspeelde binnen de grenzen van de Republiek der Letteren. Maar, zodra men het domein van de Republiek der Letteren betrad, sprak men niet meer onomwonden van 'patronage' bij de steun die men van anderen ondervond. Men vroeg en verleende gunsten onder de noemer 'vriendschap'.

Voordat er hoe dan ook sprake kon zijn van een editie, had Van Almeloveen al de steun van vrienden nodig, om te kunnen functioneren als lid van de Republiek der Letteren. Hij diende op de hoogte te blijven van alle nieuwtjes en de laatste publicaties. Voor de nieuwtjes kon hij natuurlijk diverse tijdschriften raadplegen bij de Van Waesberges en Wolters te Amsterdam, of deze thuis laten bezorgen. Maar ook via zijn zorgvuldig opgebouwde correspondentienetwerk kwam hij veel te weten over het geleerdennieuws uit heel Europa. Een van zijn belangrijkste nieuwsleveranciers was Carpzov, die als redactielid van de *Acta eruditorum* het nieuws heet van de naald aan Van Almeloveen kon overbrengen. Zo werd Van Almeloveen sneller geïnformeerd dan wanneer hij moest wachten op de verschijning van de tijdschriften. Het laatste nieuws uit Engeland kreeg hij in de jaren negentig van Edward Bernard, die in ruil voor zijn berichten ook nieuws uit de Nederlanden van Van Almeloveen verwachtte. In de Republiek zelf vervulden velen voor hem de rol van nieuwsbrenger, maar journalisten als Bayle en Rabus hadden uit hoofde van hun functie natuurlijk eerder van nieuwe publicaties gehoord dan anderen. 'U kunt ons misschien meer nieuws vertellen, aangezien u een geregelde briefwisseling onderhoudt met geleerden,' schreef Van Almeloveen dan ook in 1694 aan Pieter Rabus.[38] Nieuws over de aktiviteiten van vakgenoten, waar Van Almeloveen des te meer behoefte aan had toen hij

[38] 6k12 f.353v 1 september 1694 aan Rabus: 'Tu fortassis nova nobiscum communicabis plura quippe qui frequens quaque cum doctis exerces literarum commercium'.

in de relatieve afzondering van Harderwijk terechtkwam, maakten vrijwel steeds deel uit van een briefwisseling met welke correspondent dan ook.

Ten tweede diende Van Almeloveen zijn eigen boekenbezit op peil te houden, zodat hij op de hoogte bleef van de jongste ontwikkelingen in de wetenschap en in zijn eigen publicaties deze actuele informatie kon verwerken. Reeds vele malen is opgemerkt dat Van Almeloveen aan het eind van zijn leven over een goed geoutilleerde bibliotheek beschikte, die meer dan 3000 titels bevatte. De veilingcatalogus van Van Almeloveens bibliotheek wekt, hoewel veilingcatalogi voor de beoordeling van een bibliotheek niet altijd een betrouwbare bron zijn — de boekhandelaren, belast met de verkoop, schoven er nog al eens winkeldochters tussen — een redelijk betrouwbare indruk. Het wemelt er van de titels die ook in Van Almeloveens correspondentie vaak terugkeren, terwijl deze boeken meestal onderwerpen behandelen die zeker de belangstelling van Van Almeloveen hadden. De afdeling *miscellanea*, waarin letteren, geschiedenis en oudheidkunde zijn ondergebracht, nemen de helft van de catalogus in beslag, zoals te verwachten was. Ook de medische werken zijn ruim vertegenwoordigd. Dat Van Almeloveen eveneens een aanzienlijke verzameling theologisch getinte werken bezat, is deels te verklaren door zijn afkomst en deels door zijn studie en belangstelling. Na de dood van Van Almeloveen senior, die predikant was, moeten grote delen van diens bezit overgegaan zijn in handen van zijn zoon. Deze bezat toen vermoedelijk al enkele theologische uitgaven ten behoeve van zijn studie. Omdat Van Almeloveen later, mede door zijn contacten met theologen van de snit van D'Outrein, meer belangstellling kreeg voor de bijbelse oudheidkunde, zal het geen verwondering wekken dat hij ook na zijn ommezwaai naar de studie van de geneeskunde nog dikwijls boeken op theologisch gebied heeft aangeschaft.

Het grootste gedeelte van de boeken die Van Almeloveen zelf kocht, moet hij betrokken hebben bij zijn verwanten Van Waesberge en Wolters, maar hij plaatste ook bestellingen bij andere boekhandelaren zoals Leers en Halma. Niet altijd ging de aanschaf van een boekwerk zonder slag of stoot. In 1703 kwamen er stevige onderhandelingen aan te pas, voordat Van Almeloveen accoord ging met de levering van de nieuwe delen van een thesaurus (Graevius' *Thesaurus antiquitatum romanarum*?). Van Almeloveen had de eerste drie delen ervan niet aangeschaft, maar alleen dat deel waarin, zo was hem verzekerd, al het werk van Meursius zou staan. Dat bleek niet het geval, er waren meer delen, maar deel voor deel uitgegeven was het werk veel duurder. Van Almeloveen was niet bereid die prijs te betalen en stelde Halma voor de keus: ofwel leverde deze hem voor ieder deel een ander boek, of hij zond Van Almeloveen de overige delen voor de intekenprijs, of hij nam alle delen terug en leverde Van Almeloveen andere boeken naar keus voor het reeds betaalde geld.[39]

Elk jaar keek Van Almeloveen weer reikhalzend uit naar de Buchmesse in Frankfurt en vooral Leipzig, waar ook de Van Waesberges steeds naar toe gingen, met vermoedelijk een heel lijstje met bestellingen van hun neef op zak. Maar ter plekke had Van Almeloveen ook contacten met geleerden, die de boekenmarkt in de gaten konden houden. De briefwisseling met Carpzov wemelt van de boektitels, die Carpzov voor zijn vriend had gesignaleerd of soms had aangeschaft en opstuurde. Voor de verzending van boeken maakte hij overigens regelmatig gebruik van de betrekkingen tussen Leipzigse en Amsterdamse boekhandelaren. Naast de boeken die hij aanschafte voor Van Almeloveen (op diens kosten) stuurde Carpzov nog veel vaker de laatste publicaties op van kennissen zoals

[39] Leiden PAP 15, januari 1703 aan Halma.

Cellarius, ook voordat deze rechtstreeks met de Goudse arts correspondeerde. In 1695 sprak Van Almeloveen dan ook vol dankbaarheid over de vele *beneficia* van Carpzov, waardoor zijn boekenkast en studeerkamer flink waren verrijkt.[40]

Natuurlijk waren er ook anderen, die bereid waren voor Van Almeloveen boeken te bestellen of te kopen en door deze diensten kwam hij bij hen behoorlijk in het krijt te staan. Het minste wat hij kon doen was de kosten zo snel mogelijk weer terugbetalen, al dan niet via zijn neven.[41] Het kwam regelmatig voor dat een vriend die zich toevallig op de juiste plaats bevond het verzoek kreeg bij een boekhandelaar te zoeken naar enkele exemplaren waar Van Almeloveen belangstelling voor had. Niet alleen moest het boek worden gekocht, de kennis diende ook goed te beoordelen of de aankoop de moeite waard zou zijn. In 1695 instrueerde Van Almeloveen zijn Utrechtse correspondent Kerkraed nauwkeurig voor diens gang naar een boekhandelaar. Hij wilde een boek aanschaffen, mits zijn correspondent na een blik in het werk van oordeel was dat zijn correspondent het kon gebruiken voor zijn voorgenomen heruitgave van de *Plagiariorum syllabus* van 1694. Autopsie via Kerkraed was noodzakelijk, verklaarde Van Almeloveen, omdat boekhandelaren nog al eens verschillende en eigenaardige titels aan boeken wilden geven, op grond waarvan niemand kon uitmaken waar de werken nu eigenlijk over gingen. Mocht het boek uitverkocht zijn, dan diende Kerkraed de naam van de drukker van het werk te noteren of het van iemand te lenen voor Van Almeloveen.[42]

Van Almeloveen maakte wel vaker dankbaar gebruik van de diensten van Kerkraed. In 1696 stuurde hij de Utrechtse jurist een heel lijstje met titels, veilingnummers en de prijs van boeken die Kerkraed bij een veiling diende te kopen.[43] Ook bij veilingen instrueerde Van Almeloveen zijn tussenpersonen heel precies. Ze mochten nooit boeken aanschaffen boven het bedrag dat hij van te voren had vastgesteld; hij wachtte dan liever tot zich een betere gelegenheid voordeed.[44] Zoals gebruikelijk, zocht hij van tevoren al op grond van de catalogus enkele werken uit, die hij wilde aanschaffen en noteerde er zijn opdrachten bij. Deze werden door de tussenpersonen echter niet steeds met evenveel zorg nagekomen. In 1703 klaagde Van Almeloveen tegenover J. Meel dat hij boeken uit Franeker had ontvangen voor een veel te hoge prijs. Hij stond versteld van de ongelooflijke domheid die sommigen ten toon spreidden bij het aankopen van boeken.[45]

---

[40] 6k13 f.47r-48v 1 juni 1695 aan Carpzov: 'Summam meam ad Te deferat (sc. epistola) gratiarum actionem pro tuo ineffabili non solum in me merentem favore verum pro omnibus illis, quibus me saepe saepius mactas prorsus beneficiis. Olim librariam ornasti atque adauxisti meam curtam supellectilem nunc etiam iconum [...] scrinia ditare nostra haud leviter voluisti'.

[41] 6k12 f.304r-v 17 maart 1694 aan Meibom: '(Van Almeloveen), qui dudum tuo in aere est, tam ratione eorum quae muneri misisti propria scripta, quam aliorum quae meo rogatu, meis coemisti sumptibus, quos refundam lubentissime, mox ubi rationem accepero'.

[42] 6k13 f.55r-56r 29 juni 1695 aan Kerkraed: 'Vellem si tuo commodo fieri possit hunc mihi compares maxime si videris ad historiam meam plagiariorum aliquid posse conferre, Tu mox inspecto libro observaris. Solent enim alias bibliopolae plane contrarios libris inscribere titulos quos ne barbarus remotior quidem multo excogitaret studio. Si autem fuerit jam modo distractus, aut typographi nomen describe, aut mutuum mihi, si dignum judicaris, roga'.

[43] Ibid. f.255r 15 september 1696 aan Kerkraed: 'Utar nunc, quam saepenumero soles offerre, tua opera, ni grave sit nimium atque molestum, huicce tempori plane inopportunum in coemendis tribus quatuorve libris, hisce diebus apud vos sub hasta vendendis. Plures mallem sed de ignotis pretium constituere absens possum nullum'.

[44] Ibid. f.259v 20 september 1696 aan Hondius: 'Si me amas ex proxima librorum auctione compara mihi hosce pauculos libros, qui si hoc pretio haberi nequeant commodiorem exspectabo occasionem'; ibid. f.260r 30 september aan dezelfde: 'Ad Te accurro rogitans velis de novo addictam mihi pollicitamque fidem praestare [...] annitere, obsecro, ut etiam hosce adipiscar, maxime cui transverso calamo signum apposui, Sanderum. [...] Si apposito pretio haberi nequeunt facile caremus, aut saltem in aliam rejicimus occasionem'.

[45] 6k14 f.93r 17 oktober 1703 aan Meel: 'Ecquid ex auctionibus Franequeranis? Ego binos dumtaxat accepi, male emptos. Miror quorundam plane stupendam in coemendis libris insaniam'.

Niet altijd was het nodig om boeken aan te schaffen. Van Almeloveen vulde een groot deel van zijn bibliotheek met de presentexemplaren die hij van zijn correspondenten ontving. Zoals reeds is opgemerkt, vonden bijna alle publicaties van Cellarius hun weg naar de planken van Van Almeloveens boekenkast via Carpzov, onder de vermelding dat het om een vriendschappelijk geschenk ging.[46] Maar ook de vele werken van Martin Lister die in de veilingcatalogus van Van Almeloveen staan genoemd, waren geschenken van de auteur, die voor de verzending ervan meestal de hulp van Thomas Smith inriep.[47] Over deze schenkingen is soms geen verdere informatie uit de briefwisseling te vinden, maar het vermoeden lijkt gerechtvaardigd dat de meeste werken van correspondenten, die Van Almeloveen in zijn bibliotheek verzameld had, door de auteurs waren geschonken. Behalve motieven als vriendschap speelden ook dankbaarheid voor bewezen diensten of juist het uitlokken van dienstverlening van Van Almeloveen of een poging tot kennismaking een grote rol bij de schenking van deze boeken. Daarnaast zullen ook zijn neven Van Waesberge en Wolters zo nu en dan wel eens een boek geschonken hebben, waarvan zij wisten dat Van Almeloveen er belangstelling voor had, of voor de totstandkoming waarvan hijzelf zijn medewerking had verleend.

Soms ontving Van Almeloveen van zijn vrienden geschenken waarvan de waarde in zijn ogen het betamelijke te boven ging. In 1700 kreeg hij van zijn neef Van Vechoven twee oude commentaren toegestuurd, waarvoor deze geen geld wenste te ontvangen. Van Almeloveen beloofde dan maar in de toekomst iets anders te sturen of een daad te stellen, waaruit zijn dankbaarheid zichtbaar kon worden.[48] Het kwam dikwijls voor dat Van Almeloveen op zoek was naar een bepaald boek dat in het bezit was van een kennis of een vage bekende. Via tussenpersonen of rechtstreeks probeerde hij dan het bewuste boek, door geld of andere zaken aan te bieden, in zijn bezit te krijgen. In 1709 had Cornelis van Arckel hem laten weten dat een bevriende predikant, Texelius te Brielle, in het bezit was van enkele oude Quintilianus-edities. Van Almeloveen was steeds op zoek naar edities, waarmee hij zijn verzameling kon uitbreiden en wenste dan ook graag in het bezit te komen van een van Texelius' boeken. Deze zou er gemakkelijk afstand van doen, schreef Van Arckel, mits Van Almeloveen hem er maar een andere, goede Quintilianus-uitgave of een ander goed boek voor in ruil stuurde.[49] Een jaar eerder had de Kampense predikant Darroya al goede diensten bewezen aan Van Almeloveen door hem een Quintilianus-editie te schenken. Vol dankbaarheid bood Van Almeloveen vervolgens een wederdienst aan, Darroya hoefde maar te zeggen waar hij hem een plezier mee kon doen.[50]

Boeken die Van Almeloveen wilde inzien voor zijn werk, had hij dikwijls maar voor korte tijd nodig; uiteraard kon hij ze in die gevallen vaak lenen van zijn correspondenten.

---

[46] Een vergelijking tussen de gegevens uit de veilingcatalogus van Van Almeloveen en die uit de briefwisseling tussen hem, Carpzov en Cellarius leert dat van de 24 publikaties van Cellarius die Van Almeloveen in de kast had staan, er door Cellarius zeker 18 geschonken waren.

[47] Zeker 6 van de 10 boeken van Lister stonden in Van Almeloveens bibliotheek.

[48] 6k13 f.575r-v 14 mei 1700 aan Vechoven: 'Ivisse Te donatum mihi antiquissimam commentariam Servii in Vergilium ac Donati in Terentium editionem valde placuit amicissime Vechovi, quamquam lubens expensos reddiderim nummos. Verum quoniam aliter Tibi visum huic munusculo justum parabo antidooron, quo quamprimum redhostire conabor'.

[49] 6k3 f.333r-334v 17 oktober 1709 van Van Arckel: 'Non difficilem admodum inveniebam nostrum Texelium, qui statim tradidit tuoque nomini inscripsit, ut videbis: ea tamen conditione (sic enim convenit inter nos) ut vel aliam Quinctiliani editionem, aliumve bonae notae librum doni hujus vice ipsi rependas'.

[50] 6k14 f.249r-v 4 februari 1708 aan Darroya: 'Quicquid sit de editione, tu saltem hoc munusculo me tibi devinxisti ita, ut vehementer te rogem, velis indicare qua in re tibi sim animum testaturus gratum [...] curabo ut aliquando habeas antidooron'.

Met dat doel voor ogen stelde Henning al in 1684 voor lijsten uit te wisselen waarop de inhoud van hun bibliotheken vermeld stond. Zo wisten zij wat ze van elkaar konden lenen.[51] De uitwisseling van boeken en manuscripten was voor Henning de normaalste zaak van de wereld; het behoorde immers tot de plicht der *communicatio*. Om doelgerichter te werk te kunnen gaan, was het dus zaak zo goed mogelijk geïnformeerd te raken over het bestaan van werken over een bepaald thema en hun aanwezigheid in verschillende bibliotheken. Vrienden wisten vaak wel, door catalogi uit te wisselen of door hun onderlinge bezoeken, wat er in elkaars boekenkasten te vinden was. Deze kennis over het boekenbezit van vrienden werd ook regelmatig gecontroleerd en vernieuwd. Toen Van Almeloveen in 1709 gehoord had dat zijn kennissen Van Arckel en Hesselius een goede slag hadden geslagen op een veiling, vroeg hij hun meteen te melden wat zij hadden gekocht. Dan wist hij tenminste wat hij van hen kon lenen.[52] Catalogi van beroemde bibliotheken in binnen- en buitenland, catalogi van uitgevers en boekverkopers, van de Buchmessen en veilingcatalogi van de bibliotheken van vermaarde geleerden vormden echter een uitstekende aanvulling op deze gegevens, nog afgezien van de informatie die de tijdschriften konden bieden. Catalogi waren voor een polyhistor net zo noodzakelijk als landkaarten voor een reiziger, meende Morhof.[53] Daaruit kon een geleerde niet alleen opmaken wat voor edities er bestonden, maar ook waar zij zich bevonden (behalve natuurlijk bij veilingcatalogi). Het mag daarom geen verwondering wekken dat in de veilingcatalogus van Van Almeloveen dergelijke catalogi in overvloed aanwezig zijn.[54]

Wanneer Van Almeloveen zich op grond van dergelijke informatie op de hoogte had gesteld van wat er allemaal bestond aan literatuur over het thema waarover hij een uitgave voorbereidde en waar zich deze boeken bevonden, vormden geleerden met een gerenommeerde bibliotheek, zoals bijvoorbeeld de Dordtse bibliofiel De Witt, en kennissen die in de nabijheid van internationaal vermaarde bibliotheken van vorsten en kerken verkeerden of zelf steeds goed voorzien werden van de laatste literatuur, zoals de journalisten Carpzov en Bayle, natuurlijk zijn eerste doelwit. Toen Van Almeloveen in 1689 de catalogus van de bibliotheca Paullina had ingezien, die was samengesteld door Joachim Feller,[55] en hij met de auteur ook in contact was gekomen, vroeg hij hem meteen om alle geschriften in deze bibliotheek te excerperen of af te schrijven, die op een of andere wijze betrekking hadden

---

[51] 6k3 f.36r-37v 24 februari 1684 van Henning: 'Pervelim scire, quos Auctores Criticos seu sacros, seu profanos habeas, ut utrimque sciamus, si quid in alterius usum excerpi possit, non esse longe petendum: Ego Tibi, nisi quid dissentis, vicissim transcribam catalogum omnium meorum Auctorum, qui ad Rem literariam pertinent; imo, si vis, omnium meorum librorum, ut, si quid e re tua sit, vel a me velis enotari hunc illumve locum, scias quid libraria supellex nostra habeat aut ignoret'.

[52] 6k14 f.326r-v 23 november 1709 aan Van Arckel: 'Quod in nuperrima librorum apud vos venditione, quae multa egregia continere prae se ferebat, Tu vel Hesselius noster, vel Hasius vobis comparastis adjice, ut, si opus sit, vel ego vel alius vestra scrinia consulere queamus'.

[53] Morhof, *Polyhistor* I 1,18,1: 'Post bibliothecarios scriptores veniunt Catalogorum scriptores, quorum accuratior notitia ita necessaria est Polyhistori, ut mapparum Geographicarum cognitio peregrinaturo'.

[54] Van Almeloveen bezat onder andere veilingcatalogi van bibliotheken van correspondenten zoals bijvoorbeeld van Carpzov (Leipzig 1700), Graevius, De Witt (Dordrecht 1701) en Henning (Rotterdam 1705), maar ook van beroemde geleerden van iets langer geleden zoals Heinsius (Leiden 1682) en De Thou (Parijs 1679). Daarnaast staan in de veilingcatalogus van zijn bibliotheek catalogi van openbare en universiteitsbibliotheken uit de Republiek (bijvoorbeeld de *catalogus bibliothecae publicae Amstelodamensis*, Amsterdam 1668).

[55] Joachim Feller, *Catalogus Codicum MSSCtorum Bibliothecae Paullinae*, Lipsiae 1686 (veilingcatalogus Van Almeloveen 12e nr.406)

op de Casauboni. Als Feller niet wist waar ze te vinden waren, wist niemand dat.[56] Daarnaast liet Van Almeloveen reizigers als Tollius en Kool in vermaarde bibliotheken in Wenen en Florence manuscripten opzoeken en collationeren, van het bestaan waarvan hij al eerder op de hoogte was. In Wenen kon hij bovendien dank zij de ijver van Tollius ook nog de bibliothecaris Nessel te hulp roepen. De bibliotheek van Johan de Witt had, zo moest Van Almeloveen zelf al bekennen, een bijzonder grote aantrekkingskracht op hem, zo groot dat hij zelfs eenmaal een bezoek aan Bayle liet schieten om wat langer tussen de boeken van De Witt te kunnen rondsnuffelen.[57] Voor veel publicaties van Van Almeloveen was de bibliotheek van De Witt een goudmijn, waarin hij naar hartelust kon graven. In 1691 vroeg Van Almeloveen dan ook of zijn verwant hem kon helpen bij zijn zoektocht naar nog onbekende epigrammen. Francius had hem tot spoed gemaand bij deze publicatie, maar Van Almeloveen had tegengeworpen dat hij daarvoor nog veel meer boeken zou moeten raadplegen, die hij zelf niet had. Op De Witts boekenkast had hij zijn hoop gevestigd.[58]

2.2. Steun bij de voorbereiding van uitgaven: de Casaubon-biografie als voorbeeld

Vaak werden vrienden en bekenden dus ingezet om boeken en manuscripten te kopen, te leen te vragen, te excerperen of af te schrijven. De voornaamste drijfveer voor Van Almeloveen om op de hoogte te blijven van het laatste nieuws en zijn bibliotheek op peil te houden, waren zijn publicaties, waarvan hij er altijd wel een op stapel had staan. Hiervoor schakelde hij iedereen in, met wie hij maar in contact kon komen. De publicatie van de brieven en de biografie van vader en zoon Casaubon, waaraan Van Almeloveen sinds de publicatie van *De Vitis Stephanorum* uit 1683 vrijwel constant had gewerkt, is hiervan wel het meest treffende voorbeeld. In 1694 schreef hij aan Thomas Hyde, met wie hij trachtte kennis te maken omwille van deze publicatie: 'de ongelooflijke, bijzondere en voortdurende liefde, waarmee ik reeds vele jaren onderzoek doe naar de Casauboni, zijn de reden dat ik tot nu toe alles heb onderzocht, alles ondersteboven heb gezet, alle bibliotheken doorgebladerd, iedere geleerde heb aangesproken, tot wie ik met moeite ofwel via iemand anders ofwel op eigen gelegenheid toegang had, om erachter te komen wat die, hetzij ter verfraaiing van de biografie, ofwel ter vergroting van hun (sc. van de Casauboni) roem, die ze zeker beiden verdiend hebben, konden bijdragen'.[59]

De typering die Van Almeloveen hier zelf geeft van zijn zoektocht naar steeds weer nieuw materiaal voor zijn biografie, is zeker niet overdreven. Men kan wel stellen dat deze uitgave de aanleiding is geweest voor het grootste gedeelte van Van Almeloveens corres-

---

[56] 5k9 f.99r-100r 9 oktober 1689 aan Feller (eerste brief!): 'Summum tuum atque laudabile de Republica Literaria bene merendi studium, quod si unquam eluxerit, et Tu aliquo specimine ostenderis est profecto in Catalogo Bibliothecae Paulinae, [...]' Van Almeloveen somt vervolgens zijn wensen op, met daarbij de bladzijden van de catalogus.

[57] 6k12 f.246r 13 juni 1693 aan Bayle.

[58] Ibid. f.43r-v 13 september 1691 aan De Witt: 'Negabam id festinanter posse fieri si quidem haec res foret multae lectionis et plurimorum librorum, quorum copia quum destituor ex voto res non ituras adeoque propemodum me desperare. Sed excitabat (sc. Francius) languentem et retractantem quum non modo tuae totius Belgicae instructissimae Bibliothecae verum etiam aliarum faceret spem [...] quod si praestiterit magnum suscepto attulerit levamentum'.

[59] Ibid. f.268r-269v 5 januari 1694 aan Hyde: 'Incredibilis amor, atque singulare perpetuumque, quibus multis annis in Casaubonis feror studium, in causa sunt quod nihil hactenus reliquerim imperscrutatum, nulla non moverim scamna, nullas non pervolutarim bibliothecas, nullos non convenerim eruditos, ad quos mihi vel difficilior sive per alium sive per memet ipsum patuerit aditus, resciscaturus quae vel ad historiam vitae exornandam, vel ad adaugendam famam, quam profecto meriti sunt ambo maxima ex parte dumtaxat, possent symbolam conferre'.

pondentie, in ieder geval met geleerden buiten de Noordelijke Nederlanden. Hij zocht uit waar zich brieven en ander materiaal over de Casauboni bevonden. Hij schreef vervolgens geleerden aan die hem daaraan konden helpen en deed veel moeite om op allerlei manieren met hen in contact te komen. Met Joachim Feller bijvoorbeeld, die blijkens zijn bibliotheekcatalogus wel van dienst kon zijn, werd contact gelegd via Gottfried Thomasius. Ook anderen maakten Van Almeloveen bereidwillig attent op geleerden die hem bij dit project konden helpen. Van Almeloveen had immers zijn plannen wijd en zijd bekend gemaakt in de hoop dat er een reactie op zou komen. Henning schreef in 1686 dat hij in een werk van Paul Colomies had gelezen dat deze reeds een editie had voorbereid over het leven van Isaac Casaubon. Hij spoorde zijn vriend aan zo snel mogelijk een correspondentie met Colomies te beginnen om zo uit te zoeken of deze hem van dienst kon zijn.[60]

Met alle middelen trachtte Van Almeloveen zijn doel te bereiken. Wanneer hij eenmaal wist wie hem mogelijk verder kon helpen, was het zaak op een goede manier met deze geleerde in contact te komen. De wijze waarop hij dit deed is al in voorgaande hoofdstukken uitgebreid aan de orde gekomen. Hier volstaan een paar voorbeelden uit de voorgeschiedenis van de Casaubon-uitgave. Vrienden zorgden bereidwillig voor een introductie. Van Almeloveen had, zoals voor bijna al zijn edities, veel te danken aan de steun van Graevius. Daarom koos hij in 1695 voor zijn introductie bij Thomas Bentley ook voor de gemakkelijkste weg: hij zou de geleerde, die met Graevius een hartelijke correspondentie onderhield, via zijn vroegere leermeester benaderen. Met de naam van Graevius meende hij meer te kunnen bereiken dan wanneer hij onder eigen vlag zou varen.[61]

Ondanks de klinkende naam van Graevius had deze poging, als hij al werd uitgevoerd, geen succes. Dat was wel het geval met enkele contacten die Graevius voor zijn oud-student in Frankrijk legde. Al in 1688 had Van Almeloveen, vermoedelijk op aanraden van Graevius, een brief aan Jean Hardouin gericht, met daarbij een exemplaar van zijn Celsus-editie. Uit Hardouins reactie hierop blijkt, dat Van Almeloveen hem volgens de regels van de etiquette in zijn brief zeer had geprezen. Graevius had ondertussen in zijn eigen brieven zeer de loftrompet over zijn oud-leerling gestoken, hetgeen een positieve reactie van Hardouin zal hebben gestimuleerd.[62] Hierdoor aangemoedigd schreef Van Almeloveen in 1694 een nieuwe brief, om Hardouins medewerking te vragen voor het Casaubonproject. Deze brief is een mooi staaltje van de technieken die Van Almeloveen ter beschikking stonden om iemand beleefd tot medewerking over te halen. Nu zijn Celsus-editie zo bij Hardouin in de smaak was gevallen, schreef Van Almeloveen, stuurde hij ook maar andere boeken, die hij sindsdien had uitgegeven. Niet om daarmee in de gunst te komen van Hardouin of omdat hij uit was op vleierijen, maar juist om te tonen hoe groot de eerbied was die hij voor de Parijse geleerde voelde. Met het vervolg van zijn brief logenstrafte hij deze uitspraak. Nu bleek duidelijk dat het juist de bedoeling was geweest om van Hardouin, nadat hij op deze wijze in de gunst van de jezuïet was gekomen, diensten te vragen. Van Almeloveen zette namelijk in het vervolg zijn plannen met de brieven

---

[60] 6k3 f.103r-104v 18 november 1686 van Henning: 'De Casauboni Epistolae ad Card. Perronium Tibi nonnulla suppeditabit Colomes. Bibl.Chois. p. 121.122. Cujus Colomesii haec verba forte jam nosti, quae habentur *dans ses remarques sur les Scaligerana: p.265. Je m'etens [il parle de soymesme] d'avantage sur ce sujet dans la vie de Casaubon, qui n'est pas encore imprimee*. Quare haec si vera sunt, literarum commercio poteris ab ipso Colomesio plura ad tuum institutum pertinentia expiscari'.

[61] Smith46, 67-68 19 augustus 1695 aan Smith: 'Ad clar. Bentleium scribam sub velamento Graeviano sic ut, si non meo, non Casaubonorum, saltem illius nomine mihi praestet rogata'.

[62] 6k10 f.61b, 29 januari 1688 van Hardouin. De introductiebrief van Van Almeloveen die hieraan vooraf moet zijn gegaan is niet bewaard gebleven.

van Isaac Casaubon uiteen, waarvoor hij Hardouins hulp ook inriep. Deze moest het daarbij natuurlijk niet doen voor Van Almeloveen, maar omwille van de Casauboni zelf en de Republiek der Letteren in het algemeen.[63] Deze tamelijk directe benadering bewees zijn kracht. Al in oktober stuurde Hardouin, misschien als reactie op de boeken, waaronder de *Amoenitates*, die bij hem erg in de smaak waren gevallen, aan zijn jonge correspondent zonder dralen enkele brieven van Erpenius aan Casaubon.[64]

Wanneer het contact eenmaal gelegd was, stelde Van Almeloveen alles in het werk om de gewenste informatie ook werkelijk in handen te krijgen. Wederom beloofde hij wederdiensten, stuurde hij geschenken en beloofde de *benevolentia* van zijn helper te zullen vermelden. Een enkele keer bleek het zo moeilijk iemand over te halen afstand te doen van manuscripten of boeken, dat betaling het laatste redmiddel was. Toen Van Almeloveen via J. Moller eindelijk in contact was gekomen met Mothius, op wie Morhof hem al attent had gemaakt, bleek dat deze de brieven van en aan Meursius, die hij bezat, al had willen verkopen. Als Van Almeloveen er kopieën van wenste te hebben, moest hij de kopiist betalen en Mothius eiste ook als dank enkele boeken van de uitgever.[65] Van Almeloveen wilde echter niet alle brieven hebben, maar alleen die van en aan Casaubon. Hij vroeg daarom in zijn brief aan Mothius of hij de autografen niet even mocht lenen. Anders mochten ze wel op zijn kosten worden overgeschreven. Over de gewenste boeken kon nog wel onderhandeld worden.[66] Mothius liet via zijn verwant J. Moller weten dat hij bezwaar had tegen uitgave van een selectie, nl. alleen de brieven van Casaubon. Eigenlijk wilde hij zijn bezit alleen uit handen geven voor een integrale editie. Moller zou zien wat hij nog bij zijn verwant voor Van Almeloveen kon bereiken.[67] De stroeve opstelling van Mothius hing waarschijnlijk samen met de populariteit van het thema. Het was volgens Van Almeloveen aan het einde van de zeventiende eeuw gemakkelijk om drukkers te vinden voor een brievenuitgave van beroemde geleerden, omdat dergelijke uitgaven erg gewild waren en dus ook voor uitgevers commercieel interessant.[68] Desalniettemin was het een tegenvaller voor Van Almeloveen wanneer geleerden de door hem als vanzelfsprekend veronderstelde houding niet bleken te bezitten en niet bereid waren tot *communicatio* over te gaan.[69]

Van Almeloveen kon erg hardnekkig zijn in zijn pogingen brieven en gegevens over de Casauboni in handen te krijgen. Dit treedt het meest naar voren in zijn contacten met de Engelse geleerden die door hem bij de uitgave betrokken werden. Al eerder werd vermeld dat Smith, Bernard en Battely Van Almeloveen zeer ijverig ten dienste stonden, maar dat

---

[63] 6k12 f.332v 18 juni 1694 aan Hardouin. Het is niet duidelijk waarom het antwoord van Van Almeloveen zo lang op zich liet wachten. 'Non ea Tibi favorem Tuum captandi gratia aut laudem venandi offero studio, verum reddendi dumtaxat Te certiorem nomen tuum celeberrimum nostro in pectore adhuc vigere maxime'. Van Almeloveen belooft zijn werk ook in de toekomst te sturen: 'Prae manibus mihi est biographia Casaubonorum, ut et nova locupletiorque epistolarum editio in quibus exornandis, si me juvare vel auctariolo poteris, da hoc tantorum virorum Manibus, da hoc Reipublicae Literariae'.

[64] 6k10 61a 9 oktober [1694] van Hardouin.

[65] BSB f.188r-192v 31 oktober 1694 van J. Moller.

[66] 6k13 f.37r-38r 13 mei 1695 aan Mothius.

[67] BSB f.249r-250v 32 juli 1695 van J. Moller.

[68] 6k12 f.384r-385r 28 november 1694 aan J. Moller: 'Typographum credo me facile, hoc tempore, quo eruditorum epistolae cupide flagitantur inventurum'. 6k13 f.246r-247r 10 september 1696 aan Gryphius: 'Quid si plura exempla latentium epistolarum hac via possent depromi, me hercle nihil foret publico antiquius aut magis proficuum, in primis hoc seculo quod multas jam modo exhibuit doctorum epistolas, pluresque longe fortassis adhuc praebiturum, si modo non desunt qui velint imprimere'.

[69] 6k13 f.87r-88r 23 augustus 1695 aan J. Moller: 'Graviter illa audio quae de cognato tuo V.C. Mothio narras, cujus a liberalitate atque in remp. literariam zelo nihil non mihi eram pollicitus. Sed sic solet fieri [...] e contrario [...] [deberet] haec communicare cum aliis, quibus istis carent aegerrime'.

de postvoorziening tussen Engeland en de Republiek nog wel eens problemen veroorzaakte. Daarbij komt dat Van Almeloveen zelf ook niet altijd even geduldig was. Terwijl hij later zonder gewetensbezwaren zes jaar lang niet naar het Casaubonproject omkeek, werd hij onmiddellijk zeer ongedurig toen Battely wegens ziekte in 1700 niet door kon gaan met het overschrijven en excerperen van het dagboek van Isaac Casaubon. In december van dat jaar schreef hij dan ook aan Smith: 'Je moet weten dat ik de laatste kopieën van de hand van Battely die je hebt opgestuurd ontvangen heb, waaraan de goede man een brief had toegevoegd, waarin hij beloofde dat hij zodra hij van de koorts hersteld was, de rest zou sturen. Om dat in handen te krijgen, heb ik hem het recept van een zeer beproefd medicijn gestuurd'.[70] Toen Battely in 1708 uiteindelijk bezweek aan een ziekte, was Van Almeloveens enige zorg dan ook hoe het nu verder moest met zijn editie. Waar was die 'rest' gebleven?[71]

2.3. Van Almeloveen schatplichtig: zijn dankbetuigingen voor bewezen diensten

Van Almeloveen verlangde heel veel van degenen die hij zijn 'vrienden' noemde. Maar wat had hij allemaal aan de medewerking van zijn correspondenten te danken, kreeg hij wel alles wat hij vroeg? Wat waren al die vriendendiensten die zo belangeloos (althans meestal) werden verleend? Aangezien Van Almeloveen zelf steeds een eervolle vermelding van alle weldaden in het vooruitzicht stelde wanneer hij een correspondent om hulp en advies vroeg, is het aannemelijk dat in de publicaties die zo werden gerealiseerd deze vrienden keurig worden opgesomd. Het was immers een aloude gewoonte, die al door Plinius vermeld werd, om netjes aan te geven van wiens hulp men had geprofiteerd.[72] Maar zo scheutig als hij was met de belofte van een eervolle vermelding voor degene die hem had geholpen, zo zuinig was hij in de praktijk met de ruimte die hij daarvoor in zijn boeken inruimde.

In het voorwoord van de *Isaaci Casauboni Epistolae* deed Van Almeloveen uit de doeken hoe hij tot de uitgave van dit werk gekomen was. Toen hij eenmaal het idee had opgevat om na zijn editie van *De Vitis Stephanorum* een nieuwe editie voor te bereiden van de brieven van Isaac Casaubon, met daarbij een uitgebreide biografie, legde hij zijn plannen voor aan Edward Bernard, toen deze in de Nederlanden was. Bernard reageerde enthousiast en toen hij weer thuis was, stuurde hij vanuit Oxford tal van afschriften van nog onuitgegeven brieven. Tot zover althans de lezing van Van Almeloveen. Deze heeft hier beslist geschiedvervalsing gepleegd, want uit zijn brieven blijkt overduidelijk dat de kennismaking met Bernard, die Van Almeloveen te danken had aan de ijverige bemiddeling van Thomas Smith, pas uit 1692 dateert.[73] Hoewel Bernard in 1683 in Leiden was om de veiling van de bibliotheek van Nicolaas Heinsius bij te wonen, is het dus onwaarschijnlijk

---

[70] Smith46, 133-134, 12 december 1700 aan Smith: 'Recte itaque scias ad me perlata quae proxime Batelii manu descripta ad me misisti quibus adjecit vir ille honestissimus epistolium in quo pollicetur se, mox ac febris eum reliquerit acuta, reliqua transmissurum. Quod ut obtineam misi ei formulam medicamenti, multis experimentis mihi probati'.

[71] Ibid. 157-160 26 juni 1709 aan Smith: 'Non sine summo dolore intellexi mortuum nostrum Battelium. O tristem nuntium, mihi et Casauboni amatoribus. Quorsum nunc et ad quem abibunt Casauboniana Cimelia?'

[72] 6k14 f.154r 28 mei 1705 aan Gibson: 'Non fraudabo te debito honore siquidem semper probarim illud Plinianum ingenuum esse confiteri per quos profeceris'. Cf. Plinius, Naturalis Historia, praefatio 21: 'est enim benignum [...] et plenum ingenui pudoris fateri per quos profeceris'.

[73] zie BSB 397r-398v 15 november 1692 van Smith, waarin Smith vertelt dat hij heeft geprobeerd Bernard in te schakelen en de vele passages waarin Van Almeloveen Smith bedankt voor diens bemiddeling bij Bernard. Bijvoorbeeld Smith46, 51-52 17 december 1694 aan Smith: (bedankt) 'Quod me tanti nominis [...] viro ita commendaris, ut me in numerum amicorum suorum recipere non fuerit dedignatus'.

dat Van Almeloveen toen de kans had om hem te ontmoeten en daarenboven vrijmoedig met de grote geleerde overlegde over zijn plannen.[74]

Toch klopt het relaas dat Van Almeloveen in zijn voorwoord geeft, in grote lijnen wel. Diegenen die een substantiële bijdrage leverden aan de uitbreiding van het aantal brieven in de editie, krijgen de eer die hun toekomt. Bernard, die met behulp van de hand van Richard Parker veel afschriften van brieven kon sturen, Thomas Smith, die her en der nog materiaal naar boven wist te halen en adviezen gaf, en vooral John Battely, die maar liefst 150 nooit eerder gepubliceerde brieven kon leveren, die een zekere Spinkes voor hem afschreef, en die eigenhandig het dagboek van Casaubon excerpeerde en overschreef.[75] Van Almeloveen kan echter niet nalaten spijtig op te merken dat hij van Battely het dagboek ook nog zelf had mogen bekijken, als deze niet voortijdig was gestorven. Jean Hardouin wordt in het voorwoord bedankt voor zijn bijdrage van de brieven van Erpenius, evenals Petrus Burman en 'vele anderen', die een enkele brief konden leveren. Merkwaardig is de opmerking dat ook John Hudson, sinds 1701 de bibliothecaris van de Bodleian, veel brieven heeft gestuurd. Voor zover bekend, correspondeerde Van Almeloveen niet rechtstreeks met Hudson en diens naam komt ook niet voor in andere brieven die de Casaubon-uitgave tot onderwerp hebben. Wel wordt gesproken over de toestemming van de bibliotheek die vereist was, voordat het daaruit afkomstige brievenmateriaal gepubliceerd mocht worden. Maar nadat Bernard in 1695 het door Parker overgeschreven materiaal had opgestuurd, was er volgens de laatste in Oxford geen materiaal meer dat de moeite van het uitgeven waard was.[76] Waarschijnlijk is de vermelding van Hudson dan ook een formeel gebaar van dank geweest aan de leiding van de Oxfordse bibliotheek.

De correspondentie van Van Almeloveen leert echter dat er wel meer personen waren die met enkele brieven of met de toezending van een boek van de hand van Casaubon een bijdrage hadden geleverd aan deze uitgave. Zij vallen echter allen onder de 'alii viri doctissimi' van wier belangeloze medewerking Van Almeloveen zo dankbaar gebruik maakte. Wie geen tastbare bijdrage had geleverd, kwam al helemaal niet voor een vermelding in aanmerking. Het optreden van Graevius als intermediair, de goede adviezen van vrienden als Henning, Sypestein, Van Beughem en Bayle, of zelfs het toezicht op het drukproces en de correctie van de drukproeven door Franciscus Hesselius waren voor Van Almeloveen vanzelfsprekende vriendendiensten, waaraan stilzwijgend voorbij kon worden gegaan. Bij voorkeur hield hij de teksten in zijn edities zo zakelijk mogelijk. Alleen wie concrete hulp had geboden, in de vorm van het lenen of schenken van boeken en manuscripten, of zelfs het leveren van annotaties, kon rekenen op een vermelding. In de andere uitgaven van Van Almeloveen duiken dan ook maar hoogst zelden formele dankbetuigingen op. Zo werden aan de editie van Rutilius Numatianus zonder verdere inleiding de aantekeningen van Graevius toegevoegd. In plaats van een inleiding is voorafgaand aan deze *Animadversiones* een briefje van Graevius afgedrukt, waarin hij zijn — op Van Alme-

---

[74] DNB II 378-380. Deze veiling vond plaats op 15 maart 1683.

[75] Deze afschriften zijn bewaard gebleven in UB Utrecht MS 834.

[76] BSB f.460r-461v 1 september 1695 van Parker: 'Scias autem velim editionem Graevianam tui gratia mihi impertivisse eximium d.d. Eduardum Bernardum; aditum autem ad Chartas Casauboni MSSas D.D. Arthurum Charlettum pro sua Auctoritate (quae est maxima) aperuisse. Quibus viris nihil haec videt Academia nostra, quod aut literas Patrocinio magis juvat aut exemplo impensius ornat. Hucusque de Casaubono, cujus chartas (quotquot apud nos sunt) tam diligenter evolvi, ut nihil jam restet dignum, quod vel in Sosiorum manus veniat, vel Lectoris iudicio satisfaciat'.

loveens verzoek samengestelde — bijdrage aanbiedt.[77] Sypestein, die de drukproeven van de *Amoenitates* geheel gecorrigeerd had, moest genoegen nemen met het feit dat het werk geschreven was als een brief aan hem. De correctie van de drukproeven van Celsus in 1687 door Henning en Thomasius werd overigens de lezers helemaal niet gemeld, hoewel Thomasius in het voorwoord weer wel een woord van dank krijgt voor het aanleveren van een handschrift.

Pas in de *Fasti Consulares* uit 1705 staat een vergelijkbare dankbetuiging als in de brievenuitgave van de Casaubons. Cuper wordt in het voorwoord vermeld als degene die de meeste hulp en het beste advies heeft gegeven. Vandaar ook dat Van Almeloveen na deze inleiding een lange brief van de Deventer geleerde over het thema afdrukt.[78] Ook in de twee tekstuitgaven die vooraf gingen aan de Casaubon-editie, Apicius en Coelius Aurelianus, noemt Van Almeloveen op correcte wijze zijn helpers. Voor Apicius was hulp geboden door J.A. Fabricius en door Martin Lister, door de laatste in de vorm van zijn eigen editie en enkele aanvullingen.[79] Martin Lister had als initiatiefnemer ook de meeste hulp geboden voor de editie van Coelius Aurelianus, maar ook Jacob Vallan, Petrus Hotton en J. C. Amman hadden hem gesteund.[80] De medewerking van Fabricius aan de Apicius-editie was wel zeer zakelijk tot stand gekomen. In Fabricius' laatste editie, de *Bibliotheca Latina*, had Van Almeloveen gelezen dat de auteur een editie van de Romeinse schrijver bezat, die was vergeleken met een oud manuscript.[81] Hoewel Van Almeloveen in dezelfde brief erkende dat de vriendschap met Fabricius erg was bekoeld, schaamde hij zich er niet voor zonder blikken of blozen diens bijdrage aan de editie te vragen, op grond van diens opmerking over dat oude handschrift.[82] Fabricius regelde de zaak en stuurde zijn aanvullingen. Van Almeloveen informeerde meteen wat de drukker Fabricius schuldig was voor het geleverde materiaal en voegde eraan toe dat hij hoopte dat zijn vriend tevreden zou zijn met de vermelding in het voorwoord. Hij had het maar niet al te lang gemaakt, want, zo

---

[77] *Cl. Rutilii Numatiani Galli Itinerarium* [...] Ex musaeo Th. J. ab Almeloveen, Amstelaedami, apud Joannem Wolters, 1687, 335-246: *Joannis Georgii Graevii in Rutilii Itinerarium Animadversiones*. 337, brief van Graevius: 'En tibi Symbolam, quam volebas a me conferri ad novam Rutilii editionem, a te instructam annotationibus omnium'.

[78] *Fastorum romanorum consularium libri duo [...]*, Amsterdam, Wolters, 1705: 'In reliquis imploravi virorum hisce in literis versatissimorum opem et auxilium. Quo in genere cum facile princeps sit Ampliss. et Nobiliss. Cuperus, non possum non subjicere ac tecum communicare, quae ad me nuper in erudita, qualia omnia ejus agnoscit et suspicit eruditus orbis, epistola summus ille vir perscripsit'.

[79] *Apicii Coelii de opsoniis et condimentis* [...] Amsterdam, Janssonius van Waesberge 1709: 'Tu mihi [...] mitteres APICIUM COELIUM de Opsoniis et Condimentis [...] novis tuis observationibus recens locupletatum, facta nobis, si Tryphon aliquis apud nos reperiretur, potestate recudendi. [...] (editionem Tibi consecro) adauctam variarum lectionum libello [...] Hunc [...] extemplo mecum communicavit Vir praestantissimus Joannes Albertus Fabricius Scholae Hamburgensis, imo Reipublicae literariae decus egregium'.

[80] *Caelii Aureliani [...] de morbis acutis et chronicis libri VIII [...]* Amsterdam, Wetstein, 1709. Vermelding van de hulp van anderen in de dedicatie van de eigen aantekeningen van Van Almeloveen, aan Reinders.

[81] Jo. Alberti Fabricii [...] *Bibliotheca latina [...]* Hamburg 1708, p.502 noot d: 'Inter MSS Marquardi Gudii editio Apicii Lugdunensis exstat collata cum antiquo codice [...] Easdem varias lectiones ex Gudii apographo in usum meum vel ejus qui nova editione Apicii de rep. litteraria bene promereri voluerit descriptas servo.'

[82] 6k14 f.290r-291v 13 december 1708 aan Fabricius: 'Hic dum excuditur ecce in manus meas incidit peropportune hisce diebus tua recusa Bibliotheca Latina in qua scribis non solum te habere Apicii exemplar cum antiquissimo codice a cl. Gudio collatum, sed benigna manu velle communicare eum eo qui recudere sustineret. [...] rogo vehementer velis libellum variarum lectionum conficere, nobisque quam primum per publicum tabellarium transmittere, initurus apud omnes eruditos, maxime vero typographum ac me ipsum haud exiguam gratiam'.

zei hij, Fabricius was toch wars van vleierij.[83] Dit is de enige keer dat er sporen zijn van een direkte betaling van verleende diensten.

Van Almeloveen was zuinig met zijn publieke dankbetuigingen, maar dat wil niet zeggen dat hij al de wezenlijke steun die correspondenten en kennissen hem boden bij zijn werk, over het hoofd zag. Zij werden op een andere wijze bedankt. Zoals reeds is aangetoond, kwamen sommigen van hen in aanmerking voor een dedicatie. Hoewel daarin meestal slechts vaag werd aangeduid dat de reden van de dedicatie gelegen was in de hulp die de patroon geboden had, was het voor deze waarschijnlijk wel duidelijk dat zijn diensten de aanleiding voor de opdracht waren geweest. Voor de dedicaties van Van Almeloveen geldt dat in ieder geval de opdracht van de Epigrammata Veterum uit 1694 aan Broukhusius als een dankbetuiging voor verleende diensten kan worden gezien. Veel vaker toonde Van Almeloveen zijn dankbaarheid door op zijn beurt ook 'werkjes' voor anderen op te knappen, zoals hij ook zijn diensten aanbood om in ruil daarvoor zelf geholpen te worden. Dit alles volgens de ethiek van de Republiek der Letteren: voor wat hoort wat, de ene dienst is de andere waard.

3. Van Almeloveens 'officia amicitiae'

Het belang van onbaatzuchtige dienstverlening was al vroeg tot Van Almeloveen doorgedrongen. De bekende regels van de geleerde *amicitia* greep hij steeds gretig aan, wanneer hij om advies en middelen verlegen zat. Was het niet zo dat onder vrienden alles gemeenschappelijk bezit was? Dan zou het ook niet meer dan billijk zijn alle kennis met elkaar te delen. Dank zij de bereidwillige hulp en steun van vrienden en kennissen was hij in staat zijn boeken samen te stellen en carrière te maken. Vandaar dat hij zich zelf ook dienstbaar opstelde voor anderen. Zelf zag hij het immers eveneens als een vanzelfsprekende plicht zijn vrienden te helpen met alles wat hij kon vinden.[84] Bijkomend voordeel was dat hij met deze hulpvaardigheid de hulp van anderen kon 'verdienen', volgens de regels van de reciprociteit. Of Van Almeloveen in werkelijkheid zo berekenend te werk ging, is de vraag. In het vervolg zal worden nagegaan hoe Van Almeloveen zich opstelde als *amicus* en wat de gevolgen van zijn dienstbaarheid waren.

3.1. Geleerd dienstbetoon

3.1.1. De levering van boeken en tijdschriften via familierelaties

Sinds zijn vestiging in Amsterdam in 1681 was Van Almeloveen een gemakkelijk aanspreekpunt voor vrienden en bekenden die op een minder centrale plaats woonden. Het was bekend dat Van Almeloveen goede connecties had met de wereld van boekhandel en uitgeverij aldaar en op grond van die relaties kon hij, zo meende men, gemakkelijk allerlei

---

[83] KH Fabr.34, 8 juli 1709 aan Fabricius: 'Spero gratum tamen publico fore nostrum laborem, tuumque quod attulisti ornamentum, Tibi vero quod apposui elogium. Addidissem plura, nisi fuissem veritus Te ea respuere, ac alios dicturos me tuis auribus aliquid voluisse dare. [...] quid typographus pro tuo auctario debeat ipsi indica, lubens soluturo quae justa judicaris'.

[84] 6k14 f.255r ongedateerd [1708] aan Van Vechoven: 'Cum haud ita dudum scripseris Te haud parum delectari nostris circa sacras literas laboribus, imo cupere Tecum lubens ut communicem quae in proprium quidem usum notaram, imo quoniam amicorum omnia sunt communia, etiam ratione nostrae interioris amicitiae.'

informatie verstrekken.[85] Zo vroegen Graevius en Vallan hun oud-student om lijstjes met pas verschenen boeken of nieuws van de Frankfurter Buchmesse.[86] Catalogi van boekhandelaren en boekenmarkten, maar ook van veilingen en beroemde bibliotheken waren erg gewild, maar moeilijk te krijgen buiten het boekencentrum Amsterdam. Vandaar dat Henning in 1684 zijn Amsterdamse vriend inschakelde. 'Stuur alsjeblieft de catalogus Hemmiana, ik kan hem hier (in Tiel) nergens te pakken krijgen', aldus Henning.[87] Ook voor informatie uit de vele geleerdentijdschriften klopten hij en vele anderen graag aan bij Van Almeloveen. Regelmatig bestelde Henning in de jaren tachtig zijn tijdschriften via zijn vriend, want, zo meende hij, van Amsterdamse boekhandelaren kreeg hij ze (via Van Almeloveen) sneller en goedkoper.[88] Soms hoefde Van Almeloveen de tijdschriften niet aan te schaffen voor zijn vriend, maar ze slechts in te kijken voor bruikbare informatie, bijvoorbeeld of er al een recensie in stond van een net gepubliceerd boek van Henning.[89]

Vanwege dezelfde goede connecties werd Van Almeloveen zeer vaak ingeschakeld voor het kopen van boeken. 'Ik denk erover om de boeken op dit lijstje aan te schaffen. Niemand van onze boekhandelaren weet goed waar hij ze vandaan kan halen. Maar u heeft me zelf verteld dat u dagelijks verschillende boekwinkels bezoekt en me zelfs uit eigen beweging aangeboden dat u, als u in dit opzicht iets voor mij zou kunnen doen, zodra een bericht mijnerzijds u bereikt zou hebben, zou laten weten dat u het had gekocht', schreef Pitiscus in 1685.[90] Van Almeloveens aanbod was oprecht gemeend, en Pitiscus maakte dan ook herhaaldelijk dankbaar gebruik van zijn diensten. Van Almeloveens dagelijkse bezoeken aan de boekhandel gaven hem ook de gelegenheid de boekenmarkt goed in de gaten te houden. Tollius, die in de jaren tachtig Van Almeloveen tot zijn zaakwaarnemer had benoemd, toen hij op reis was, bestelde via hem niet alleen boeken, maar liet hem ook de winkels langsgaan om boeken in te kijken.[91] Ook toen hij in Utrecht woonde, kon Van Almeloveen zijn vrienden goede diensten bewijzen door met boekhandelaren te onderhandelen over gekochte of nog aan te schaffen boeken. In 1687 moest hij bijvoorbeeld voor Henning nog eens navraag doen bij de Utrechtse drukker Halma, waar de boeken die hij al had betaald, toch bleven. Daarnaast wilde Henning ook nog graag de catalogus hebben van

---

[85] 6k4 f.112r-113v 31 januari 1694 van Vallan: 'Tu qui cum Typographis familiariter magis versaris, tua notitia et auxilio juva.'

[86] Ibid. f.29r 15 mei 1682 van Vallan: 'Quid novi Nundines francofurtenses attulerint per Te cognoscere aveo; 6k10 f.47 20 november 1684 van Graevius.

[87] Ibid. f.36r-37v 24 februari 1684 van Henning: 'Rem mihi pergratum feceris quoque, si *Catalogum bibliothecae Hemmianae* literis ad me tuis comitem junxeris, quandoquidem illum heic locorum nullus potuerim nancisci.'

[88] Ibid. f.45r-46v 17 december 1685 van Henning: 'Tryphones nostri Trajectini semper me tricis et taediosa expectatione macerant. Quare semper Amstelodamo petere constitui, cum precium portorii sit idem, et singuli menses asse minoris constent, et maturius habeam.'

[89] Ibid. f.56r-v 21 november 1685 van Henning: 'Maximo me devincies opere, si vel apud Cognatum tuum Waasbergium, vel ad Wetstenium inspicias Ephemeridas Lipsienses, mensem nimirum Septembrem et reliquos hujus anni, et attendas num aut de Swammerdamio aut Juvenale nostro exstet quicquam; id si fuerit, eum ipse mensem aere meo mihi velim comparari.' Zie ook 6k3 f.399r-400v 11 maart 1687 van Tollius: 'Quaeso te vero, mi Theodore, significa mihi, aut excerpe, nisi nimis longum sit, judicium Baylii & aliorum de Fortuitis meis.'

[90] 6k5 f.74r-v 19 februari 1685 van Pitiscus: 'Cogito, vir cl. hos, quos schedula exhibet haec, mihi parare libros. Illos nemo nostrorum bibliopolarum, unde petere debeat, satis novit. Vero Tu, te tabernas plures librarias quotidie frequentare, praesens praesenti narrasti, et, si quid unquam tua ars in illis mihi efficere posset, ubi a me attigisset nuntius, te impetratum mihi redditurum, etiam non rogatus obtulisti.'

[91] 6k3 f.71r-72v 12 februari 1686 van Tollius: Wil Van Almeloveen enkele boeken kopen en zo snel mogelijk opsturen naar Tollius; ibid. f.411r 15 oktober 1686 van Tollius: Wil Van Almeloveen bij Van Waesberge enkele edities van inscripties met elkaar vergelijken, zodat Tollius weet dat de inscripties die hij heeft nog niet uitgegeven zijn?

de Frankfurter Buchmesse van dat jaar. Als Halma die niet in zijn winkel had, moest Van Almeloveen hem maar elders kopen, het geld stuurde Henning dan later wel.[92]

Het bericht over het nut van Van Almeloveens connecties met de uitgeverswereld was ook verspreid geraakt tot buiten de grenzen van de Republiek. In 1693 prees de Zwitserse arts Harder Van Almeloveen bij een kennis al aan vanwege zijn buitengewone kennis op boekengebied.[93] Langzamerhand riepen ook buitenlandse geleerden bij hun zoektocht naar zeldzame werken zijn hulp in. Zo raadpleegde Ludolf hem in 1692 omdat hij, naar verluidde, zo veel vreemde boeken kende.[94] Ook Edward Bernard deed een beroep op zijn correspondent, toen hij op zoek was naar zeldzame bijbels. Van Almeloveen deed goed zijn best voor de Engelse geleerde, en zocht via connecties van de Van Waesberges, ja zelfs via Russische kooplieden die Amsterdam aandeden, naar de oosterse werken.[95] Ook Thomas Smith plaatste enkele bestellingen bij zijn correspondent, evenals Harder, die via een tussenpersoon niet zozeer boeken, maar wel microscopen en allerlei plantenzaden van de Nederlandse specialisten op dat gebied wilde aanschaffen.[96] Vooral bij de hulp die Van Almeloveen aan Bernard en Smith bood, is duidelijk dat hij zich zo inspande om iets terug te doen voor alle steun die hij zelf van de twee Engelsen had ontvangen voor zijn eigen uitgave.

Zelfs toen Van Almeloveen zich in Harderwijk had gevestigd, bleken zijn contacten met de Amsterdamse boekhandelaren nog zo bekend, dat op hem een beroep werd gedaan voor de aankoop van boeken. Ieder jaar reisde hij namelijk nog in de zomervakantie naar Amsterdam. Zodoende bleef hij toch goed op de hoogte van het boekennieuws.[97] Nadat hij in 1697 aan de Arnhemse predikant Menthen de catalogi van de Frankfurter Buchmesse had opgestuurd, zodat deze een keus kon maken uit het aanbod, verzorgde Van Almeloveen verder het contact met Wolters, die naar Frankfurt zou gaan en gemakkelijk de bestelling van Menthen mee kon nemen.[98] De boekhandelaar schreef na terugkeer aan Van Almeloveen dat hij in Frankfurt geen succes had gehad: geen van de boeken van het lijstje van Menthen had hij kunnen vinden. Nu zou hij het op de boekenmarkt in Leipzig proberen.[99]

---

[92] Ibid. f.132r-133v 15 april 1687 van Henning: 'Quaeso Halmam meo nomine moneas, ut libros, quos aere etiam misso petii, mittat; praecipue etiam Catalogum Frankfurtanum; quem si non habet, apud Zylium mihi emas, rogo. Aes proxime reddam.'

[93] 6k4 f.111r 25 februari 1693 van Harder aan een onbekende: 'Quod si Cl. Almelovenus ad vos veniret Tibi plurimorum (sc.librorum), qui forte alibi in Hollandia reperiuntur, posset mentionem facere, est enim vir in omni scibili egregie versatus.'

[94] BSB f.313r-314v 31 maart 1692 van Ludolf: 'Cum ergo videam, te abstrusorum librorum curiosissimum esse, quaeso indica vel apud amicos alios studiosos inquire an norint vel habeant talem librum.'

[95] 6k12 f.380r-v 9 november 1694 aan E. Bernard: 'Bibliopolia percurram atque excutiam instructissima, celeberrimosque conveniam bibliopolas'; ook KH. Nykgl. f.1675, 17 december 1694 en 6k13 f.33v-34v 15 mei 1695 aan dezelfde.

[96] Zie BSB f.440r-441v 26 maart 1694 van Smith: 'Frustra hic in officinis librariis quaesivi librum cui titulus *Acta Martyrum selecta et genuina* a Theodorico Ruinharto Monacho Benedictino ante biennium Parisiis editum quem si ad me prima occasione data miseris, rem gratissimam facies'. en verder. Zie ook bijvoorbeeld 7a23 f.81r-v 29 april 1694 van Marktrenker, de tussenpersoon van Harder: 'Si semina quaedam ad manus sunt una cum libello, transmitte'.

[97] 6k10 f. 34 16 oktober 1710 van Cuper: 'Doce me, quaeso, quid agant eruditi tui collegae, [...] quid in Batavis Clericus, Kusterus, Heemsterhusius, aliique. Nam cum singulis annis invisere eos soleas, persuasum omnino habeo, me docturum, si modo otio abundas, multa, quae pertinent ad Historiam Literariam, cujus cognitione etiam valde oblector'.

[98] 6k13 f.348v 20 februari 1697 aan Menthen: Van Almeloveen stuurt catalogi waaruit Menthen een keus kan maken: 'e quibus si quas enotaris laudabiliores disputationes fac earum quam primum habeam indiculum cognato meo, ejusve famulo, Frankfurtenses Nundinas adituro, porrigendum. De pretio quae putes statuendum, adjice', en 6k3 f.237r-238v 24 februari 1697 van Menthen: 'Enotavi ex iis, illas disputationes quas mihi usui fore putavi [...] quarum indiculum una mitto; quas omnes, aut saltem earum aliquas si per certos homines mihi vendicare poteris, gratissimum feceris. De pretio non valde laboro; id enim tui arbitrii est'.

[99] 6k13 f.388r 14 juni 1697 aan Menthen.

Pas in het begin van 1698 kreeg Van Almeloveen bericht van Wolters dat hij geslaagd was in Leipzig en dat hij een prijs kon doorgeven.[100]

In Van Almeloveen hadden zijn correspondenten ook een ervaren boekenkoper. Hij kende niet alleen veel boekhandelaren maar ook hun commerciële gewoontes en zijn bezoeken aan boekenveilingen hadden hem een kenner gemaakt. Over de boekenwereld kon men hem niet veel nieuws vertellen en zijn ervaringen deelde hij bereidwillig met zijn correspondenten. In 1696 gaf hij Bernard, die van plan was naar Leiden te reizen om de veiling van de manuscripten van Golius bij te wonen, enkele adviezen uit eigen ervaring. Hoewel het zijn gewoonte was, van tevoren uit een veilingcatalogus op te maken of er iets van zijn gading bij was, kon men daar niet altijd van op aan, zo merkte Van Almeloveen op. Maar al te vaak hadden vrienden van hem gemerkt dat ze bij een veiling heel andere boeken hadden gekocht dan de titels hadden beloofd. Ook zelf had Van Almeloveen onlangs weer wat gekocht, waarvan een deel in slechte staat was of waarvan de titel niet beantwoordde aan de inhoud, zodat het werk dus de prijs niet waard was geweest.[101]

Uit andere opmerkingen in zijn brieven blijkt eveneens dat Van Almeloveen er een uitgekiend aankoopbeleid op nahield. Hij kocht niet lukraak alle boeken die hij wilde hebben, maar bepaalde vooraf de hoogste prijs die hij ervoor wilde uitgeven. Soms had hij pech, wanneer anderen er juist op uit waren de boeken voor een zo hoog mogelijke prijs van eigenaar te laten verwisselen. Dit verwijt maakte hij, weliswaar op een goedmoedige toon, aan Joannes D'Outrein, die hij ervan verdacht in samenwerking met enkele kennissen bij de veiling van de bibliotheek van hun gemeenschappelijke vriend Lomeyer de prijzen te hebben opgedreven.[102] Een dergelijk ervaren man kon natuurlijk ook zijn vrienden van dienst zijn bij de aankoop van boeken op een veiling. Het waren ook niet de minsten die van Van Almeloveens diensten gebruik wilden maken, zo bleek ook al eerder. In 1695 bestelde de Amsterdamse dichter Janus Broukhusius bij Van Almeloveen een hele lijst boeken, die deze op de veiling van Bijleveld voor hem moest aanschaffen. De kosten zouden dan wel geregeld worden via de Van Waesberges of Wolters.[103] Van Almeloveen deed wat er van hem werd verlangd en kon een paar weken later berichten dat hij alle boeken voor een redelijke prijs had aangeschaft.[104]

3.1.2. De roem van Van Almeloveens bibliotheek

Van Almeloveen maakte met zijn bibliotheek al even snel naam als met zijn ervaring en kennis van de boekenwereld. Pitiscus had in 1685 al een plaatsgenoot loffelijke woorden horen spreken over Van Almeloveens boekenkast, die vooral rijk moest zijn aan filologische edities. Terstond barstte Pitiscus los in een klaagzang. Wat jammer dat hij zo ver van zijn vriend afwoonde en dus niet zo vaak die rijkelijk voorziene bibliotheek kon bezoeken en eruit kon lenen wat van zijn gading was! Toevalligerwijs herinnerde Pitiscus zich wel op dat moment dat Van Almeloveen hem enkele boeken te leen had aangeboden. Van dit

---

[100] 6k13 f.406r januari 1698 aan Menthen en ibid. f.407v 8 februari 1698 aan dezelfde.

[101] Ibid. f.243r-v 2 september 1696 aan E. Bernard: 'Codices, qui saepissime male constituti, aut specioso titulo non respondentes, aut mutili deprehendentur, adeoque indigni qui tollantur, nedum tanto coemantur pretio. Experti enim & nos plus semel sumus amicos plane contrarios in auctione emisse libros quam catalogorum tituli, qui plus saepe habent in fronte quam in recessu, mentiebantur'.

[102] 6k13 f.568r-v 25 april 1700 aan D'Outrein: 'Praeterita hebdomade interfui distractioni Lomejeri Bibliothecae, quae sane ingenti vaeniit pretio. Constitueram plures emere libros ast abstulerunt rariores ac meliores nescio qui helluones. Forte tu et alii, [...] aliorum opera voluistis increscere pretia, quod lubens ignoverim'.

[103] 6k10 f.108 30 juli 1695 van Broukhusius.

[104] 6k13 f.81r-v 18 augustus 1695 aan Broukhusius.

aanbod maakte hij nu graag gebruik, mits het boek werkelijk in de bibliotheek van zijn vriend aanwezig was. Zo niet, wilde Van Almeloveen dan in Amsterdam eens kijken of hij het kon aanschaffen?[105]

Dergelijke verzoeken bereikten Van Almeloveen van alle kanten. Dit had hij deels over zich zelf afgeroepen omdat hij ook aan iedereen verklaarde bereid te zijn hulp te bieden. 'Laat maar weten als mijn bibliotheek nog iets bevat, dat voor u of uw studie tot nut kan zijn, want ik sta niet toe dat ik u, die alles met mij heeft willen delen, in enig opzicht iets te kort doe'.[106] In dergelijke bewoordingen bood Van Almeloveen steeds zijn diensten aan. Het was Pierre Bayle die het gretigst op dit aanbod inging. Hij plunderde de boekenkasten van Van Almeloveen grondig en wanneer deze de door Bayle gewenste boeken niet zelf bezat, wist hij wel anderen die hulp konden bieden. Boeken die Van Almeloveen net zelf uit de Duitse Landen had ontvangen, meestal via Carpzov, werden meteen door Bayle te leen gevraagd, als hij ze al niet voor zichzelf had besteld met behulp van Van Almeloveen.[107] Ook boekenkasten van derden waren niet veilig voor Bayles intellectuele nieuwsgierigheid. In 1693 leende hij via de welwillende hulp van Van Almeloveen enkele boeken van Van Beughem en de Dordtse bibliofiel De Witt.[108]

Tussen Van Almeloveen en Bayle bestond een druk ruilverkeer. Zo bood Bayle in 1691 zijn vriend een boek te leen aan van Jacques Basnage. Basnage had hem gezegd dat Van Almeloveen het boek zo lang mocht houden als hij het nodig had. Terwijl hij zijn vriend dus een plezier deed met een boek uit andermans boekenkast, stuurde Bayle in dezelfde brief ook een lijst met opmerkingen over Van Almeloveens laatste editie, de *Bibliotheca promissa et latens*, en een serie titels van boeken die hij zelf van de Goudse arts wilde lenen.[109] Van Almeloveen bleek niet alle boeken te bezitten, zodat Bayle hem vroeg ook bij vrienden navraag te doen. De werken die Van Almeloveen had opgestuurd, kreeg hij echter niet zomaar terug. Vijf maanden later verzekerde Bayle hem weliswaar, dat hij er geen spijt van zou krijgen hem boeken te lenen, maar het geleende boek, *Gallia Orientalis* van Paul Colomiès, bleef in Rotterdam.[110]

Bayle bleef steeds hardnekkig aandringen bij Van Almeloveen om het op dat moment door hem gezochte boek te pakken te krijgen. In 1692 was hij wanhopig op zoek naar de

---

[105] 6k5 f.75r-76v 15 mei 1685 van Pitiscus: 'Supellectilem enim tuam librariam nescio quibus laudavit verbis Vlack noster, et quidem a Philologorum, quibus abundat, copia. [...] Me miserum! cui integrum non est, quia toto orbe a te sum divisus, ad bibliothecam tam largiter instructam saepius invisere, et in illa, quibus careo, quaerere libros. [...] Quae (sc. bibliotheca) si illum non capit, nihilominus gratiam a me inibis [...] magnam, si in libellis Amstelaedamensibus quaerere, et mihi emere [...] volueris'.

[106] 6k12 f.384r 25 november 1694 aan Van Rhenen: 'Si quid vero mea capiat Bibliotheca quod tuis commodis studiisve possit esse usui, vir Humanissime, fac sciam, non enim permittam Te, qui Tua mecum voluisti communia, mea quantulacumque desiderare'.

[107] 6k5 f.308r-309v 9 juni 1694 van Bayle: Bayle hoorde dat Van Almeloveen weer nieuwe boeken uit de Duitse Landen had ontvangen en wil er enkele graag inzien. Zie ook ibid. f. 339r-340v 15 augustus 1696 van Bayle: Wil Van Almeloveen de Duitse boeken doorsturen?

[108] Ibid. f.298r-299v 22 juni 1693 van Bayle.

[109] Ibid. f.273r-276v 24 december 1691 van Bayle: 'Ecce vicissim aliquot notulas in novissimum Tuum scriptum. Salutat Te plurimum Basnagius noster. Serves vitam Castellani, quamdiu volueris, non indiget ille suo illo libro. [...] Pergratum mihi feceris vir clarissime et charissime si mihi mittere velis in paucos dies Colomesii Galliam Orientalem, sique per otium et data occasione de aliquot libris in scheda hic apposita contentis (sc. 7 titels) mihi breviter inspiciendis procurandis cogites'.

[110] Ibid. f.279r-280v 16 januari 1692 van Bayle: kan hij de boeken van een ander lenen? Ibid. 281r-282v 28 mei 1692 van Bayle: 'Id velim probe attendas ne si forte librum quempiam e tua instructissima Bibliotheca utendum rogavero, pigeat te commodare mihi utpote quem suspiceris diu servare et nimium retinere. Credas velim me fore diligentiorem in reddendis talibus depositis'.

BIBLIOTHECA ALMELOVEENIANA

SIVE

CATALOGUS

ELEGANTISSIMUS

LIBRORUM.

In omni Studiorum genere Rariſſimorum,

(*inter quos eminent Atlas Janſſonianus Latine, & Atlas Blavianus Gallicé, ut & Copia editionum Stephanorum*)

Quos magno Studio & ſumptu dum viveret collegit & uſus eſt vir Celeberrimus

THEODORUS JANSSONIUS AB ALMELOVEEN,

M. D. ejuſdemque facultatis, Hiſtoriarum, Eloquentiæ & Græcæ Linguæ Profeſſor in Academia Gelro-Zutphanica, quæ eſt Harderovici.

Horum omnium fiet Auctio ad diem 25 Aprilis 1713. & ſeqq. in platea dicta **de Berndt-ſteeg**/ in æde Anglicana vulgo de Engelſche **Brouwniſte Kerk.** Hora octava ante & ſecunda poſt meridiem.

NB. *tribus ante venditionem diebus patebit Bibliotheca, nempe 21, 22. & 24. Aprilis.*

BIBLIOTHECA PALATINA
EX DONO
F. W. JUNIUS
GENEVENSIS

AMSTELÆDAMI,

Ex Officina JOANNIS WOLTERS 1713.

Titelpagina van de veilingcatalogus van de bibliotheek van Van Almeloveen (Amsterdam 1713)

Vitae Jurisconsultorum van F.J. Leickher[111] en hij liet geen middel onbenut om zijn vriend over te halen het boek aan hem te lenen. Deze had al toestemming gegeven, dus vroeg Bayle om het zo snel mogelijk per schipper te sturen, met de belofte dat hij het echt niet lang zou houden. Als beloning stelde Bayle zijn eigen bibliotheek open voor de wensen van Van Almeloveen.[112] Deze extra toezegging was wel nodig om Van Almeloveen tevreden te houden want ook dit boek keerde pas na vele niet ingeloste beloftes terug naar de rechtmatige eigenaar. Wederom vroeg Bayle zijn vriend zich niet te laten afschrikken door deze ervaringen en niet te twijfelen aan zijn zorgvuldigheid bij het terugzenden van boeken. Hij had dit keer alleen zo lang gewacht op een gunstige verzendgelegenheid, om kosten voor Van Almeloveen te vermijden.[113]

Van Almeloveen had echter alle reden om aan de woorden van zijn vriend te twijfelen. Hoewel hij steeds zijn bibliotheek openstelde voor Bayle, die hij regelmatig zelfs verzocht om persoonlijk een kijkje te komen nemen, moest hij nauwkeurig noteren welke boeken hij aan de Rotterdamse geleerde had geleend, wilde hij een overzicht behouden. Zo staat onderaan een afschrift van een brief uit 1696 aan Bayle, waarin een lijstje boeken voorkomt dat met de brief werd meegestuurd, een notitie van Van Almeloveen 'remisit omnes'.[114] Bayle was echter weinig precies. Toen hij in 1696 een dissertatie van Cellarius had geleend, die de auteur zelf aan Van Almeloveen had geschonken, vergat hij helemaal dat het niet zijn eigen bezit was. Hij stuurde het via Leers op naar Hardouin, de man tegen wie het werk van Cellarius gericht was.[115] Bayle bood zijn vriend wel aan op zijn kosten een nieuw exemplaar te bestellen, maar dat was niet zo gemakkelijk. Enkele jaren later moest Van Almeloveen bij Cellarius vragen om een nieuw exemplaar, nadat hij uit de doeken had gedaan hoe Bayle het geschenk aan zijn handen had ontfutseld.[116]

Ook Antonius van Dale maakte graag gebruik van Van Almeloveens bibliotheek en met hem wisten vele anderen hun weg naar de welvoorziene boekenkast van de Goudse geleerde te vinden. Dankbaar vroeg Van Dale in 1701 aan Van Almeloveen vooral door te gaan hem zulke nuttige boeken te verschaffen. Zelf leed hij erg onder het gebrek aan boeken.[117] Daarop antwoordde Van Almeloveen natuurlijk dat hij niets liever deed dan boeken verschaffen, maar het gevolg van deze bereidheid was wel dat zijn bibliotheek enigszins verminkt en verkleind was.[118] Van Almeloveen had het echter zelf over zich

---

[111] Fredericus Jacobus Leickher, *Vitae clarissimorum jurisconsultorum*, Leipzig 1686.

[112] Ibid. f.283r-284v 4 juli 1692 van Bayle: 'Et quandoquidem laetissimum nuncium mihi communicas, licere tibi utendas mihi dare (nec diu servabo) vitas Jurisconsultorum, collectore Leickero, et bibliothecam Romanam Mandosis, quaeso te vir illustrissime, ut quamprimum mihi mittere per navem vestram onerariam velis. Invicem Tibi offero quidquid in mea tenui supellectile libraria occurrit'.

[113] Ibid. f.289r-v 1 oktober 1692 van Bayle: 'Noli amabo Celeberrime amice optimeque, ex istis duabus experientiis nimirum libri Colomesiani de Gallia Orientali, et vitarum horumve Jurisconsultorum de mea in posterum in reddendis libris cura promptiori indicium ferre; scias velim me fore posthaec diligentiorem. Et certe citius [...] accepisses, si non expectanda fuisset occasio diversa a curro quotidiano quo [...] tibi fuisset aliquid solvendum'.

[114] 6k13 f.170v 12 maart 1696 aan Bayle.

[115] 6k5 f.341r-342v 2 oktober 1696 van Bayle: 'Dissertationem Cellarii quam mihi mutuam dedisti [...] ego transmisi in Galliam. Quid faciemus igitur. Cura si placet ut meis sumptibus alterum exemplar Tibi ex Germania mittatur vel expecta donec Leersius similem curam in se suscipiat'.

[116] 6k13 f.571v-472r 4 mei 1700 aan Cellarius: 'Verum desidero dissertationem in qua refellis Harduini disputationem de nummis Herodiadum, quam a cl. Carpzovio transmissam, ostendi cl. Baelio, professori Rotterodamensi, qui me inconsulto mox eam submisit ipsi Harduino, adeo ut jam destituar, neque apud bibliopolas venalis exstat'.

[117] 1127 f.455r-456v juli 1701 van Van Dale: 'Tu interim, doctissime vir, pergas, quaeso, in perutili nobis supellectile comparanda. Inopia librorum ego maxime laboro'.

[118] 6k13 f.646r-v 4 augustus 1701 aan Van Dale: 'Sane nihil facio lubentius quam commodare libros, sed nihil aeque obest meae bibliothecae quae hac facilitate mutilatur aut diminuitur'.

afgeroepen door steeds maar weer zijn hulp aan te bieden.[119] Dit wekte te hoge verwachtingen. In 1704 herinnerde ook Gallaeus zich het genereuze aanbod van Van Almeloveen, en na zijn plannen voor een editie van Lactantius, waar zijn vader al aan begonnen was, uiteen te hebben gezet concludeerde hij dat hij inderdaad wel wat hulp van zijn correspondent kon gebruiken. Gallaeus stelde zich veel voor van die hulp en betreurde het zeer dat hij zo ver van Van Almeloveens bibliotheek afwoonde.[120] Ook Slater moest in 1711 constateren dat het voor de hand lag om de Harderwijkse professor om hulp te vragen; hij had immers een veel grotere en beter voorziene bibliotheek dan wie ook.[121]

Hoezeer Van Almeloveen ook zijn vrienden in alle opzichten wilde bijstaan, het kwam herhaaldelijk voor dat ook zijn boekenkast niet het gewenste boek of manuscript bevatte. Dan nog kon hij hulp bieden, door te bemiddelen bij andere eigenaars van grote bibliotheken of bezitters van zeldzame werken. Al eerder zijn de diensten vermeld die Van Almeloveen Bayle verleende, om hem de kans te geven boeken uit de bibliotheek van De Witt en uit het bezit van Van Beughem in te zien. In 1693 gaf Van Almeloveen ook Pitiscus de raad hem in te schakelen om de bibliotheek van De Witt te raadplegen. Pitiscus nam dit advies graag aan en vroeg meteen om zijn bemiddeling bij de Dordtse geleerde.[122] In datzelfde jaar vroeg Pitiscus ook via hem boeken uit de voorraad van de Rotterdamse bibliofiel Petrus Deinoot, (die hem werden geleverd door een andere kennis, De Mey of Lufneu?). Een andere keer bood Van Almeloveen aan te bemiddelen in het boekenverkeer tussen D'Outrein en Van Dale.[123] Steeds wist hij wel iemand te vinden die inlichtingen kon verschaffen. Zo gaf hij Van Dale in 1700 het advies de Amersfoortse regent Joannes Kool, die op dat moment bezig was het werk van Gruter over inscripties opnieuw uit te geven, te raadplegen over inscripties. Van Almeloveen wilde wel als tussenpersoon optreden.[124]

3.1.3. Zijn hulp bij allerlei uitgaven; het vinden van een uitgever

De meeste geleerden kwamen met doelgerichte vragen bij Van Almeloveen. Zij wilden per se dat ene boek, dat ene manuscript inzien of lenen, om met behulp van gegevens daaruit een nieuwe editie te kunnen maken. Soms werd Van Almeloveen ook bij dit laatste proces betrokken, met name vanwege zijn familiebanden met uitgevers. In 1683 vroeg Henning aan Van Almeloveen of hij een vriend, de Duitse theoloog Abraham Hinckelmann, in

---

[119] Ibid. f.130v 8 januari 1696 aan Perizonius: 'Me meaque, utut exigua, omnia tuo parata usui velim credas firmissime, quodque experiere prima exigente occasione quam vellem modo natam: quid enim mihi foret antiquius ac inservire tuis commodis atque studiis quae sera laudatura est posteritas'.

[120] 6k3 f.280r-281v 21 juli 1704 van Gallaeus: 'Pour quoy faire Vous jugez bien, Monsieur, que j'ay besoin d'assistance comme je m'en promets beaucoup de Votre part, qui en avez les moyens comme je scay & la volonté que j'ay eprouvée desja. Il me fâche seulement d'être si eloigné de Vous, ou du moins d'avoir si peu de commodité de voiture pour entretenir le commerce necessaire, & sur tout pour recevoir facilement quelques livres dont je suis icy tout a fait depourvu'.

[121] 6k5 f.389r 25 mei 1711 van Slater: 'Vellem aliquid esset in mea, tametsi curta librorum supellectile, quo queam Tibi vicissim prodesse. Sed tantam tamque excellentem tute possides bibliothecam, ut ridiculus videri debeat quisquis in ista re commodare tibi quicquam posse putabit'.

[122] Ibid. f.88r-89v 7 juli 1693 van Pitiscus (reactie op 6k12 f.252r-253v 7 juli 1693 aan Pitiscus): 'Quaenam illa, quam crepas, et ad quam per te mihi aditum patere dicis, Belgii totius bibliotheca instructissima? Faxit Deus, ut vel ipsius, vel tuae etiam satis instructae catalogum videre aliquando mihi contingat. In illis me libros plurimos, quibus [...] careo, et quos tamen desidero, inventurum nullus dubito'. Ibid. f.93r-94v 10 maart 1694 van Pitiscus: 'Doce me, sed tuo commodo, an ad Ampliss. Wittium scripseris, et ex Belgii bibliotheca instructissima quod ornando Aurelio Victori facere possit, quid deprompseris'.

[123] 6k13 f.522r-523v 14 juni 1699 aan D'Outrein; ibid. f.602v 26 november 1700 aan dezelfde.

[124] Ibid. f.572r-573r 29 april 1700 aan Van Dale: 'Itaque si quid desideres a Colio, illo Amplissimo erit extorquendum, quem tuo nomine obnixe rogabo velit Tibi i.e. publico prodesse'.

Amsterdam wilde begeleiden bij de aankoop van enkele Arabische boeken. Met behulp van Van Almeloveen zou Hinckelmann ze wel voor een lagere prijs kunnen krijgen van de boekhandelaren, aldus Henning, die hierbij vertrouwde op Van Almeloveens ervaring en familiebanden. Hinckelmann wilde bovendien een vertaling van Maimonides van zijn hand in de Nederlanden laten drukken. Henning verzocht zijn vriend bij zijn verwanten te bemiddelen voor de Duitse theoloog, zelf zou hij in Utrecht een goed woordje doen bij Van Zijll.[125] Een reactie van Van Almeloveen op deze brief is niet bewaard gebleven maar van een uitgave is blijkbaar bij de Van Waesberges weinig terecht gekomen. Zij hadden dan ook al in 1680 een uitgave van teksten van Maimonides laten verschijnen.[126]

Het was voor veel geleerden aantrekkelijk hun werken uit te laten geven in het boekencentrum van Europa: de Republiek en dan met name in Amsterdam. De Nederlandse drukkers hadden een goede naam in heel Europa, zoals ook de populariteit van de Elzevier-uitgaven bewees. Vandaar dat men, zodra de connectie van Van Almeloveen met de Amsterdamse boekhandel bekend was geworden, graag zijn bemiddeling vroeg voor een editie bij Wolters of Van Waesberge. Toen Thomasius op zijn reis terug naar Leipzig in 1687 ook de Frankfurter geleerde Job Ludolf bezocht, trof hij bij hem behalve een fraaie bibliotheek ook een nog onuitgegeven manuscript aan, waarvoor Ludolf maar geen uitgever kon vinden. Niemand wilde de kosten van de uitgave van het blijkbaar lijvige werk op zich nemen. Thomasius maakte even melding van het feit dat Ludolf een goede bekende was van de Van Waesberges, om vervolgens Van Almeloveen te vragen of hij voor het manuscript in Amsterdam wel een uitgever kon vinden.[127] Blijkbaar was de relatie tussen Ludolf en Van Waesberge niet hecht genoeg om rechtstreeks te onderhandelen. Vereerd door de aandacht die hij van Ludolf had gekregen, beloofde Van Almeloveen na ontvangst van een voorbeeld zijn best te doen. In plaats van de Van Waesberge vroeg hij echter Wolters of deze interesse had. In februari maakte Van Almeloveen met Thomasius de afspraak dat Wolters met Ludolf tijdens een ontmoeting op de Frankfurter Buchmesse verder zou onderhandelen.[128] De bemoeienis van Van Almeloveen met de uitgave was daarmee afgelopen. Met Wolters verliepen de besprekingen blijkbaar niet naar wens, want uiteindelijk liet Ludolf het werk bij een drukker uit Frankfurt verschijnen.

Ook Pierre Bayle klopte in 1692 voor de uitgave van het werk van een vriend bij Van Almeloveen aan. 'Ik meende dat niemand zo geschikt is als u om een boekhandelaar over te halen dit boek te drukken', zo verklaarde Bayle zijn verzoek aan Van Almeloveen.[129] Het bleek te gaan om een vermeerderde heruitgave van een boek dat eerder bij Elzevier was uitgegeven. Bayle had het toegestuurd gekregen van zijn correspondent Minutoli uit Genève, die handelde in opdracht van de zoon van de auteur, Alexander

---

[125] 6k3 f.34r 28 juli 1683 van Henning: 'Gratissimum mihi erit, si illum omnibus officiis juveris, et cum apud Bibliopolas Arabes inquirat, si quid potes, ut viliori pretio nanciscatur ejusmodi libros, adjuvato. Habet nonnulla melioris notae ex Maimonidae libris a se versa, [...] e re tuorum erit, si bibliopolae tui cognati eum rogent, ut eorum typis, quorum nitore delectatur, suas versiones exscribi sinat. Crede mihi, quod in aurem dico, lucrosum erit; [...] Van Zijll expugnabitur a me propediem'.

[126] Ledeboer, *Het geslacht Van Waesberghe*, 156-157: 'Mosis Maimonidis theoremata de principiis juris divini [...] Cum interpr. lat. et notis G. Vorstii, Amsterdam apud Janssonio-Waesbergios 1680'.

[127] BSB (signatuur onbekend) 7 december 1687 van Thomasius: 'Perfecit jam notas et auctaria amplissima ad Historiam Habessinam, eorum summa capita tamquam in specimen curavit typis exprimi. Sed nemo est qui sumtus velit impendere operi praestantissimo. Si gratum tibi adfore intel[lexero] mittam ad Te istud specimen prima occasione ut videre possis num ex vestratibus aliquis laudabilem operam velit in se suscipere'.

[128] 5k9 60r-61v 26 februari 1688 aan Thomasius.

[129] 6k5 f.290r-291v 16 november 1692 van Bayle: 'Neminem credidi aeque idoneum ac te persuadere alicui Bibliopolae ut huncce librum praelo committat'.

Diodati.[130] Nadat Van Almeloveen (mondeling) zijn hulp had toegezegd, ontving hij pas in 1694 het beloofde medische tractaat, met de — gewijzigde — eisen van de auteur over auteursexemplaren. Van Van Almeloveen werd verwacht dat hij verder met een drukker onderhandelde.[131] Die zomer waren er verschillende brieven van Bayle nodig om Van Almeloveen aan zijn belofte te herinneren, want uit eigen beweging schreef deze niets over enige inspanningen voor de uitgave. Hoewel uit de brieven van Bayle aan Minutoli valt op te maken dat er al in 1692 afspraken met een drukker waren gemaakt, is van een uitgave van dit werk uiteindelijk geen spoor te vinden.[132]

3.1.3.1. Engelse uitgaven in Nederland

In 1694 had Van Almeloveen het overigens al druk genoeg met het toezicht op de heruitgave van Thomas Smiths tractaat over de zeven kerken van Azië.[133] Smith was al langer op zoek naar een drukker die het werk opnieuw wilde uitgeven, maar in Engeland was hem dat niet gelukt. Hij verwachtte dat het toch een goed te verkopen werk zou zijn, dus dat zou iedere boekhandelaar moeten aanspreken. Bovendien vroeg hij zelf alleen maar wat presentexemplaren.[134] Van Almeloveen was zeer verheugd met deze opdracht en beloofde alles prima in orde te brengen. Als Smith nog meer van dergelijk werk had liggen, moest hij het maar snel opsturen; hij had immers geen zonen en leefde in zwakke gezondheid ...[135] Dat was niet tegen dovemansoren gezegd. Als alles goed uitpakte, zo liet Smith weten, mocht Van Almeloveen ook nog wel wat andere werken van zijn hand bij dezelfde drukker uitgeven.[136] Hoewel Smith te kennen had gegeven een voorkeur voor een Utrechtse drukker te hebben, probeerde Van Almeloveen eerst Leers, die immers ook dikwijls de post van en naar Engeland verzorgde, te bewegen de zorg voor het boek op zich te nemen. Ondanks aandringen van Van Almeloveen en Bayle[137] was Leers echter niet te overreden, zodat het boek uiteindelijk toch in Utrecht, bij Halma, werd gedrukt.[138] Smith had gelijk gehad met zijn redenering dat een drukker snel gevonden zou zijn, omdat hij alleen maar wat presentexemplaren vroeg. Van Almeloveen voegde daar nog wel aan toe, dat hoe minder exemplaren hij vroeg, des te sneller hij een drukker zou vinden.[139] Halma ging snel aan het werk en kon eind augustus al een eerste blad aan Smith sturen. Van Almeloveen onderhandelde na ruggespraak met de auteur over de uitvoering van het boek, dat eind 1694 gereed was. De onveilige omstandigheden voor pakketpost overzee zorgden er echter voor dat het nog een jaar duurde voordat Smith zijn werk in handen had.[140]

---

[130] Zie de correspondentie met Minutoli in P. Bayle, *Oeuvres Diverses*, Hildesheim 1965-1982 (reprint van Den Haag 1727-1731) IV, 675-678, 696-697 en 707.

[131] 6k5 f.306r-307v 14 mei 1694 van Bayle: 'Ecce [...] Tractatum illum de re medica pro quo typis tradendo operam tuam tam officiose tamque humaniter operam obtulisti'.

[132] Cf. *Oeuvres Diverses* IV 697, 5 november 1693 Bayle aan Minutoli: 'Je ferai ressouvenir Mr. D'Almeloveen de parler au Libraire, qui a promis d'imprimer le Manuscrit de Mr. Deodati'.

[133] Thomas Smith, *Septem Asiae Ecclesiarum et Constantinopoleos Notitia. [...] Editio nova auctior et emendatior.* Trajecti ad Rhenum, ex officina Francisci Halma, Academiae Typographi, MDCXIV, oorspronkelijke druk Londen 1674.

[134] BSB f.438r-439v 8 april 1694 van Smith.

[135] Smith46, 39-42, 29 mei 1694 aan Smith.

[136] BSB f.399r-400v 10 juni 1694 van Smith.

[137] 6k12 f.330r-v 16 juni 1694 aan Bayle.

[138] Ibid. f.375r-v 26 oktober 1694 aan Smith: 'Leersius noster Rotterdamensis, cui valde faveo, aliis impeditus oblatum renuit, quapropter, ne diutius gratum adeo premeretur opusculum, obtuli Francisco Halma Academiae Ultrajectinae typographo, qui id VIII inclusit foliis, accurate & nitide quantum colligo, impressit'.

[139] Ibid. f.347r-v 8 augustus 1694 aan Smith.

[140] BSB f.405r-406v 30 september 1695 van Smith.

Hoewel Smith niet geheel tevreden was over de gang van zaken met Halma en de uitvoering van het boek, vond hij de service alles bij elkaar genomen goed genoeg om meteen nog een ander boek, *De statu hodierno ecclesiae Graecae*, in Utrecht te laten herdrukken.[141] Van Almeloveen schreef prompt naar Halma, die echter antwoordde dat hij het te druk had en pas over een jaar of twee met Smiths werk zou kunnen beginnen. Van Almeloveen suggereerde zijn correspondent om eerst maar zijn editie van de brieven van Ignatius van Antiochië te voltooien; daarvoor wilde hij eventueel ook wel een drukker zoeken,[142] maar Smith besloot dit plan uit te stellen, omdat er in Amsterdam toen net een andere editie van deze brieven onder de drukpers lag.[143] Hoewel Van Almeloveen protesteerde dat Smith te gemakkelijk opgaf, terwijl deze toch zoveel bijzonder materiaal had, liet hij hem na enig aandringen toch zijn eigen gang gaan.[144] Ze besloten blijkbaar te wachten tot Halma weer tijd had voor een editie van Smith.

Ondertussen waren er door het overlijden van Edward Bernard enkele manuscripten bekend geworden waarvan Smith een uitgave noodzakelijk achtte. Met name Bernards aantekeningen op Palmyreense inscripties, die op verzoek van de auteur al in de *Philosophical Transactions* van de *Royal Society* waren gepubliceerd, wilde Smith met zijn eigen opmerkingen erbij graag in de Republiek laten drukken. In Engeland was het namelijk erg moeilijk om een drukker te vinden. Ook andere nagelaten geschriften zouden dan voor editie in aanmerking komen. De vraag was of Van Almeloveen, of een ander, bereid was de zorg voor de uitgave op zich te nemen.[145] Van Almeloveen vond de opdracht geen enkel probleem. De manuscripten van Bernard en Smith werden met een Engelse diplomatieke missie naar de Nederlanden gestuurd, met daarbij het manuscript van *De statu hodierno ecclesiae Graecae*.[146] Hoewel Van Almeloveen het niet kon laten, toch nog eens te informeren naar de brieven van Ignatius, omdat hij aan deze uitgave blijkbaar de voorkeur gaf, hield Smith de boot af. Deze gaf zijn correspondent bij de uitgave van de twee andere teksten wel volledig de vrije hand.[147] Toch ontstond er nog enige verwarring. Van Almeloveen had vernomen dat er pas een Engelstalig boek was verschenen over deze inscripties en suggereerde dat dit in een Latijnse vertaling bij de nieuwe uitgave gevoegd moest worden. Smith was mordicus tegen. Het Engelse werk was slecht, de auteur had plagiaat gepleegd en hij wenste een uitgave van alleen Bernards en zijn eigen opmerkingen bij de inscripties. Anders zocht hij nog liever zelf een andere drukker in Engeland.[148] Pas een half jaar later kreeg Smith bericht: Halma drukte beide werken zoals gewenst, in hetzelfde lettertype als de vorige heruitgave, zodat ze misschien in één band zouden kunnen verschijnen. *De statu hodierno ecclesiae Graeciae* was al helemaal gedrukt, Van Almeloveen moest alleen nog de drukproeven corrigeren.[149]

Net toen Van Almeloveen dit bericht had weggestuurd, ontving hij een brief van Smith. Opnieuw vroeg deze zijn manuscripten terug, omdat hij niet wilde dat er werk van anderen aan de *Inscriptiones Palmyrenae* zou worden toegevoegd.[150] Van Almeloveen

---

[141] BSB f.405r-406v 30 september 1695 van Smith.
[142] 6k13 f.121v 20 december 1695 aan Smith.
[143] BSB f.419r-420v 31 december 1695 van Smith.
[144] Smith46, 73-76 en 77-80, 20 januari en 1 mei 1696 aan Smith.
[145] BSB f.384r-385v 16 februari 1697 van Smith.
[146] Ibid. f.394r-375v 11 mei 1697 van Smith.
[147] Ibid. f.372r-373v 1 juni 1697 van Smith.
[148] Smith46, 107-110, 6 oktober 1697 aan Smith; BSB f.358r-359v 15 november 1697 van Smith.
[149] 6k13 f.426r juni 1698 aan Smith.
[150] BSB f.430r-431v 17 juni 1698 van Smith, door Van Almeloveen op 1 juli ontvangen.

reageerde onmiddellijk: Smiths verzoek kwam te laat, want de drukker was al begonnen voor hij er erg in had gehad. Gelukkig was Van Almeloveen op tijd achter de plannen van Halma gekomen, die nog plaatwerken en de Engelse tekst aan de editie van de inscripties had willen toevoegen. In onderling overleg kwam Van Almeloveen met de drukker overeen dat deze niets extra's zou toevoegen zonder de toestemming van Smith.[151] Deze berustte in de situatie, nadat hij ook van Graevius had vernomen dat de boeken al gedrukt waren.[152] Eind 1698 ontving Smith exemplaren van beide uitgaven, waarover hij uiteindelijk redelijk tevreden was.[153] Er is een brief van Van Almeloveen aan Halma bewaard gebleven uit deze periode, waaraan duidelijk is af te lezen hoe Van Almeloveen drukkers van de kwaliteiten van de door hem aangeprezen auteur en diens boek trachtte te overtuigen en tegelijkertijd zo gunstig mogelijke voorwaarden probeerde te bedingen. In oktober had Van Almeloveen het bericht gekregen dat Halma bijna klaar was met het drukken van de *Inscriptiones*. Er waren echter enkele problemen geweest met het lettertype, waarvoor Halma extra onkosten had moeten maken. Troostend merkte Van Almeloveen op dat het boek vanwege het populaire thema vast heel goed zou verkopen, zodat Halma met de winst op de verkoop zijn onkosten er wel uit zou halen. Vervolgens trachtte hij de drukker te overreden in plaats van 16 wel 20 à 25 auteursexemplaren naar Smith te sturen, met het argument dat ook de roem van Halma zich zo in het buitenland zou verspreiden en dat Smith eerder geneigd zou zijn nogmaals van zijn diensten gebruik te maken.[154]

Via Smith had Van Almeloveen ook de arts Martin Lister leren kennen, die in Engeland de ene publicatie na de andere liet verschijnen. Maar ook deze vertrouwde voor heruitgaven van zijn werk blijkbaar liever op de diensten van Nederlandse drukkers, aan wie hij zijn manuscripten toestuurde via Smith en Van Almeloveen. Zo liet hij in 1696 via Smith weten dat hij enkele *exercitationes medicinales* wilde laten drukken in Amsterdam, waarbij Van Almeloveen dan toezicht kon houden op het drukproces.[155] Van Almeloveen onderhandelde hierover met Wolters, die toezegde, mits Lister de koperplaten voor de afbeeldingen gratis ter beschikking stelde.[156] Dat was blijkbaar niet naar de zin van Lister, en deze liet de editie toch in Engeland vervaardigen.[157] Een editie van Wolters is niet bekend, wel werd in 1698 door Gallet een heruitgave gemaakt.[158]

Na lang stilzwijgen werd de correspondentie met Lister in 1706 voortgezet. Behalve de edities van Apicius en Coelius Aurelianus, waarvoor Lister het initiatief had genomen, kwamen in de briefwisseling ook de eigen edities van de Engelse arts weer ter sprake. In 1709 bood Van Almeloveen aan niet alleen de verspreiding van Listers *De humoribus* in de Nederlanden te verzorgen, maar er ook een heruitgave van te laten vervaardigen, met de

---

[151] Smith46, 111-114, 1 juli 1698 aan Smith.

[152] BSB f.432r-433v 29 september 1698 van Smith.

[153] Ibid. f.368r-369v 19 december 1698 van Smith.

[154] Leiden PAP 15 17 oktober 1698 aan Halma: 'Ik [heb] leetwezen over alle die swarigheden welke in so menig getal daar in, so ten aansien van de letteren als onkosten UEd syn voorgekomen. Ik wil hoope dat de winste en loon die allen sullen doen vergeten en waarlyk, so in dese eeuw sodanig boek niet en sal aan den Kooper en man willen, moet ik bekennen niet te weten wat men een verlegger op trouw, immers voor ogen-schijn, soude konnen toeseggen. By aldien t uwe bekende edelmoedigheijd en mildheyd in het beloonen van die UEd wat goeds doen toeliet, tsoude myns oordeels Uwe eer buytenlands vergrooten, indien het getal van *16. exemplaren* wierde gebracht tot 20 of 25. Boven dat soude t vaak konnen gebeuren sodanig Heer syn dienst in andre voorvallen nodig te hebben, en dan konde sodanige beleeftheijd dubbeld werde betaald. Tsy egter van UEd believe de sake te doen so als die UEd het besten sullen schijnen te behooren'.

[155] BSB f.390r-391v 22 december 1696 van Smith.

[156] Lister2, f.94r-v 27 maart 1697 aan Lister.

[157] Ibid. f.96r-v 13 juni 1697 aan Lister: Van Almeloveen prijst het boek, waaraan hij overigens wel kan zien dat het haastig is uitgegeven.

[158] Martin Lister, *Octo exercitationes medicinales de quibusdam morbis chronicis*. Amsterdam G. Gallet 1698 8°.

aanvullingen die Lister er vast wel bij zou maken.[159] Het werd als snel duidelijk dat Van Waesberge belangstelling had voor het werk; deze ging in ieder geval voortvarend te werk. In januari 1710 berichtte Van Almeloveen dat zijn neef al bezig was de aantekeningen van Lister te laten overschrijven voor de zetter, waarop hij zelf het toezicht hield, zodat hij Lister kon verzekeren dat alles zo goed mogelijk gebeurde. Zodra Van Waesberge aan drukken toe zou komen, beloofde Van Almeloveen een specimen toe te sturen.[160] Van Almeloveens bemoeienis met de druk ging zover dat hij ook de herkomst van de klassieke citaten erbij zette en ze cursief liet drukken, hetgeen Lister in zijn manuscript zelf niet had aangegeven.[161] Op 18 september 1710 kwam het werk, waarvoor Van Almeloveen zelf maar een uitgebreidere titel had bedacht, onder de drukpers vandaan.[162] Kort daarna brak Lister welbewust de correspondentie af, hetgeen Van Almeloveen zeer betreurde.[163]

3.1.3.2. De idealen van de Republiek der Letteren en de commerciële boekenmarkt: een wankel evenwicht

Van Almeloveens overige bemiddelingspogingen tussen buitenlandse auteurs en Nederlandse drukkers waren veel minder succesvol. Dat lag niet altijd aan hemzelf of aan de drukkers, maar ook wel eens aan de auteur. In 1696 kreeg Van Almeloveen van zijn correspondent Fabricius het verzoek een drukker te vinden voor diens voorgenomen uitgave van zijn *Historia Lexicorum Graecorum*. Als beloning zou het werk aan Van Almeloveen worden opgedragen.[164] Al snel was er een drukker bereid gevonden het werk uit te geven, maar hij wenste het werk wel te zien voordat hij aan het werk ging.[165] Van Almeloveen moest zijn verzoek drie maal herhalen, voordat hij in 1698 het manuscript van Fabricius ontving.[166] Toen was de belangstelling van de drukkers blijkbaar verdwenen, want van de uitgave kwam niets terecht en de correspondentie met Fabricius brak tijdelijk af.

Het ontbrak Van Almeloveen toch niet helemaal aan inzicht in eigen capaciteiten en eigen kennis van de boekenmarkt. Toen hij in 1695 door Franck de Franckenau weer eens gevraagd werd om hulp bij een uitgave, waarschuwde hij: 'Ik zal zo snel mogelijk onderhandelen met de drukkers, die bij deze papierschaarste en in deze moeilijke tijden niet snel boeken onder de pers leggen, en nog veel minder geneigd zijn auteurs grote premies te geven'.[167] Het enthousiasme en de hoge verwachtingen van de meeste buitenlandse auteurs over de mogelijkheden hun boeken in de Nederlanden te laten uitgeven werden door

---

[159] Lister2 f.113r-v, 28 september 1709 aan Lister: 'Ubi quae ad me missurum scribis, accepero reliqua exemplaria agam cum bibliopola, ut quam ocyssime distrahantur, orbisque Medicus tua cognoscat merita [...] Agam insuper cum eo de nova editione, quod ubi constituerimus in tempore tecum communicabo, quare velim [...] pergas editis adjicere, suisque locis appingere quae posterior dies emendarit vel de novo eruerit. [...] Ego eandem, quam Apicianis adhibebo curam, ut eleganter nitide ac emendate prodeat opus'.

[160] Ibid. f.101r-102r 15 januari 1710 aan Lister: 'Nunc in eo est typographus ut accurate describi curet tuas notas, quo commodius typotheta queat legere, ipsemet vero ego possem suis locis inserere, et salvo autographo diligentius emendare. [...] Necdum prelo subjecit typographus pressus aliis mox prodituris libris. Promisit tamen intra hebdomadam unam aut alteram facturum. Mittam statim primi folii specimen ubi fuerit absolutum'.

[161] Ibid. f.98r 16 mei 1710 aan Lister.

[162] Het boek is gedateerd in 1711.

[163] Lister2 f.105r-106r, 9 november 1710 aan Lister. Het is overigens, vanwege het ontbreken van brieven van Lister, niet vast te stellen wat hem tot het verbreken van het contact bewoog.

[164] BSB f.20r-v 26 april 1696 van Fabricius.

[165] KH Fabr.21, 14 september 1696 aan Fabricius.

[166] BSB f.2r-3v 13 september 1698 van Fabricius.

[167] 6k13 f.101r-102v 20 oktober 1695 aan Franck de Frankenau: 'Quamprimum potero agam cum typographis qui hacce papyri penuria, et angustis temporibus difficulter libros praelo subjiciunt, longeque difficilius magna autoribus premia elargiuntur'.

dergelijke opmerkingen echter niet getemperd. Franck wenste in 1696 zowel een werk van een kennis van hem als de catalogus van zijn eigen werk, door zijn zoon opgesteld, in de Republiek te laten uitgeven. Pas in 1698 stuurde Franck de manuscripten, waarvoor Van Almeloveen verklaarde een drukker te zullen zoeken, met weer de waarschuwing dat het erg moeilijk zou worden.[168] Deze brief vormde de laatste in de correspondentie met Franck en van een uitgave van beide werken is nooit iets vernomen. Johann Hermann Fürstenau tenslotte, die Van Almeloveen in 1712 nog om raad vroeg voor een nieuwe editie, had eerder al op eigen kracht zijn weg naar de Amsterdamse uitgevers gevonden, en een medisch tractaat bij Van Waesberge laten uitgeven, met een opdracht aan Van Almeloveen.[169] Het advies dat deze vervolgens gaf, om het nieuwe manuscript samen met het eerdere tractaat opnieuw aan te bieden, omdat uitgevers niet geïnteresseerd zouden zijn in kleine werkjes, sloeg Fürstenau in de wind.[170] Hij stelde zijn publicatie nog jaren uit.[171]

Toen in 1687 bij Wolters Pierre Petits *De Amazonibus* was verschenen, waarvoor Van Almeloveen blijkbaar ook enige hand- en spandiensten had verricht, en Van Almeloveen door middel van zijn dedicatie van een Celsuseditie met deze auteur in contact was gekomen, bood hij de Parijse arts aan ook diens volgende editie bij Wolters te verzorgen.[172] Petit, die de aandacht van Van Almeloveen wel kon waarderen was zeer dankbaar voor diens goede zorgen en zou ook vast alle volgende werken bij Wolters willen laten verschijnen, ware het niet dat ook Graevius zijn hulp en bemiddeling bij een drukker al had aangeboden. Omdat Petit zich had voorgenomen zijn volgende werk aan de Utrechtse hoogleraar op te dragen kon hij dat aanbod natuurlijk niet weigeren.[173]

Hoewel Van Almeloveen vele malen zijn medewerking aanbood voor de uitgave van een boek van zijn correspondenten, had hij maar zelden succes. De auteurs krabbelden terug of er was geen drukker te vinden die zich voor de editie interesseerde. De vraag is dan ook, of Van Almeloveen werkelijk zo geschikt was als tussenpersoon voor auteurs en uitgevers als hij zelf, en ook anderen zoals Bayle, wel dachten. Met name zijn commerciële inzicht, dat hij zeker wel bezat, liet soms nogal te wensen over. Van Almeloveen liet zich als fanatiek antiquaar bij het aanbieden van zijn diensten dikwijls verleiden door zijn eigen interesses, die zijn scherpe neus voor de boekenmarkt tijdelijk uitschakelden. Daar zijn belangstelling niet echt spoorde met die van de Republiek der Letteren in het algemeen, kwam hij bij de uitgevers vaak aan met boeken die zij onverkoopbaar achtten. Een tweede obstakel was de omvang van de aangeboden werken. Drukkers zaten, vanwege de dikwijls hoge prijzen voor papier, niet te wachten op lijvige folianten met inscripties, of juist flinterdunne tractaatjes, waarvoor maar een enkeling belangstelling had. Van Almeloveens oprecht gemeend enthousiasme om zoveel mogelijk ongepubliceerde geschriften van

---

[168] Ibid. f.455r-v 13 oktober 1698 aan Franck de Frankenau: 'Matthaei Fabri librum, cujus biographiam misisti, qui imprimat, vereor hic difficulter me inventurum quemquam, tentabo attamen omni modo'.

[169] *Dissertatio epistolica desiderata circa morbos eorumque signa,* Amsterdam 1711.

[170] 6k14 f.501r-v 4 april 1712 aan Fürstenau: 'Quod scribas parata te habere prelo auctiora *desiderata* tua *Anatomica* quae exoptaram subjuncta *desideratis circa morbos eorumque signa*, meo nomini inscriptis. Ea commendabo de meliore nota nostris bibliopolis, iisque persuadere conabor ut juncta simul edant, in primis si intelligam Te in reliquis medicinae partibus idem praestitisse. Quod ubi potero promittere, putem eos Tryphone fore faciliores. Quandoquidem vehementer adversentur minora opuscula, praecipue vero ea quae sibi invicem sunt affinia, et non nisi levi de causa separantur'.

[171] BSB f.195r-196v 5 mei 1712 van Fürstenau.

[172] 5k9 f.31r-32v 1 april 1687 aan Petit.

[173] 6k10 f.66 7 mei 1687 van Petit: 'Sed et mihi gratissimum officium tuum de Joanne Wolters typographo cognato tuo: ad quas mea omnia anekdota, equidem perlibenter, tua inductus commendatione miserim. De ista autem dissertatione, quam nunc edo, de Nepenthe Homeri, cum hanc celeberrimo viro Jo. Georgio Graevio decreverim dedicare, illique per epistolam significaverim; ille mihi antea, se mihi inventurum typographum promiserit; cum ipso agas omnino oportet'.

geleerden in de openbaarheid te brengen, een activiteit waarvoor hij ook in zijn *Bibliotheca promissa et latens* al had geijverd, kende echter geen grenzen. Vandaar dat hij ondanks alle tegenslagen en mislukkingen onvermoeid en te weinig kritisch door bleef gaan met het vragen naar manuscripten uit de nalatenschap van geleerden of van de zolders van correspondenten en iedereen zelfs ongevraagd zijn hulp in dezen aanbood.

3.1.4. Intermediair tussen auteurs en uitgevers

De betekenis van Van Almeloveen als bemiddelaar voor auteurs mag dan niet groot geweest zijn, hij was voor velen van zijn vrienden in de Republiek nuttig als zaakwaarnemer, nadat zij zelf al een uitgever hadden gevonden. Van Almeloveen kon door zijn regelmatige bezoeken aan de Van Waesberges en Wolters toezicht houden op het drukproces van de boeken die zijn vrienden daar lieten drukken, en bovendien bemiddelen voor het geval er conflicten optraden tussen auteur en uitgever.

Zijn bemoeienissen voor Cornelis van Beughem illustreren dit duidelijk. Van Beughem, die vanwege zijn arbeidsverleden nog steeds connecties had met Van Waesberge, liet daar veel van zijn bibliografische werken verschijnen. Omdat hij zelf in 1685 al in Emmerich woonde, vroeg hij zijn correspondent van Almeloveen om toezicht te houden op de druk van zijn *Bibliographia historica*. Van Almeloveen gaf de vorderingen door en corrigeerde de drukproeven.[174] Ondertussen had Van Beughem alweer een nieuw boek op stapel staan, dat hij eveneens bij Van Waesberge wilde laten verschijnen. Aan Van Almeloveen was de taak, zijn neef ertoe over te halen.[175] Enkele jaren later zocht Van Beughem Wolters aan om zijn werk te publiceren, waarschijnlijk uit ontevredenheid over de diensten van Van Waesberge, die eindeloos talmde met de editie van de *Bibliographia Mathematica*. Omdat Wolters niet reageerde, werd Van Almeloveen ingeschakeld, die tevens over een zo gunstig mogelijke prijs diende te onderhandelen. Van Beughem was immers, zo lichtte hij zijn verzoek toe, voor zijn levensonderhoud mede afhankelijk van zijn boeken.[176]

Toen Jacob Tollius zich in 1686 in Duisburg had gevestigd, liet hij het aan zijn oudleerling over, zijn *Fortuita* aan te bieden aan Van Waesberge en het drukproces te begeleiden.[177] Van Almeloveen diende ook de tekst te corrigeren en te emenderen voordat deze aan de drukpers werd toevertrouwd. Maar na de eerste gunstige berichten ontstak Tollius in grote woede toen hij enkele drukproeven onder ogen kreeg. Hij had meteen spijt dat hij Van Waesberge had uitgekozen en verbaasde zich hogelijk over het feit dat de Amsterdamse drukkers nog zo'n goede naam hadden. In zijn drift verklaarde hij nooit meer iets te willen uitgeven. Aan een teruggestuurd folium kon Van Almeloveen wel zien hoe de

---

[174] 6k4 f.38r-v 21 juli 1683 van Van Beughem: 'En alsoo alsdan van meening ben aen haer lieden (sc. Van Waesberge) over te senden de resteerdende Copies van myne Bibliographia Historica, als versoecke dat UE tot weering der druckfouten sijn oog daer over gelieft te laten gaen soo de dedicatie of de prefatie gedruckt wort'.

[175] Ibid. f.51r-52v 15 juli 1685 van Van Beughem.

[176] Ibid. f.67r-68v 5 januari 1687 van Van Beughem: 'Ick hebbe oock minent wegen aen Jo. Wolters geschreeuen, of genegentheit hadde, om eenige van mijn onder handen hebbende wercken te verleggen [...] Edoch [...] soo wel opt een als ander geen antwoort becoomen, Versoecke dat UEd gelieve in den sijnen (sc. brief) aen hem te doen daer van te laeten influeren, opdat yets voordeligs voor my mochte resolveeren. Want glyck UEd weet ist met mijn wercken daer veel moiten en costen om moeten doen niet gelegen als met anderen haer lieder schrifften, uyt oorsaack dat van mijn arbeit mede my moet sustenteeren. [...] MR Waesbergen heefft tot noch toe geen aanvanck van myne Bibliographia Mathematica gemaekt te drucken, T doet my leet dat syn E soo lange daer meede tardeert, alsoo daer veel met vernaerdeelt worde'.

[177] 6k3 f.71r-72v 12 februari 1686 van Tollius.

drukker het boek had verknoeid.[178] De woede van Tollius betrof echter niet Van Almeloveen, maar vooral diens neef. In de volgende brieven mopperde Tollius nog wat na op de Amsterdamse drukker, maar bedankte zijn leerling desalniettemin voor de verleende diensten.[179] Later, toen Tollius zijn reis door Europa was begonnen, bleef hij op de diensten van Van Almeloveen vertrouwen bij zijn uitgaven. Ook voor de editie van Longinus hield Van Almeloveen toezicht op het drukproces.[180]

Van degenen, voor wie Van Almeloveen dergelijke hand- en spandiensten verrichtte, was Antonius van Dale verreweg de belangrijkste. Bij vrijwel al zijn uitgaven vertrouwde de Haarlemse arts op de ervaring en het deskundig oordeel van zijn vriend. Steeds leende Van Almeloveen hem boeken, hij zocht obscure passsages na of gaf advies over de opzet en indeling van het werk. Maar vanaf het begin van de correspondentie was Van Almeloveen ook betrokken bij de contacten met de verschillende uitgevers die Van Dale had aangezocht. Reeds in 1685 had Van Almeloveen voor zijn vriend diens *Dissertationes de oraculis* nagekeken en aangevuld, ten behoeve van de Nederlandse vertaling ervan.[181] Het meest intensief was Van Almeloveen betrokken bij de voorbereiding en uitgave van de *Dissertationes de Origine ac Progressu Idololatriae et Superstitionum* uit 1696. Nadat in de onderlinge correspondentie eindeloos de opzet en indeling en de diverse problemen waren besproken, kreeg Van Almeloveen de opdracht de drukproeven te corrigeren. Bovendien vervaardigde hij ook nog een index op het gehele werk. Dankbaar verklaarde Van Dale al in 1695 dat Van Almeloveen door al zijn steun een echte 'patroon' voor hem was; vandaar dat hij besloten had het boek ook aan hem op te dragen.[182]

Ook de plannen voor zijn latere werken legde Van Dale eerst aan zijn vriend voor, die steeds vol lof was en Van Dale aanspoorde zijn voornemens uit te voeren. In 1697 vroeg Van Dale Van Almeloveens hulp voor een nieuwe uitgave van zijn werk over orakels. Hoewel de drukker Boom de zaak enige tijd ophield, ontving Van Almeloveen tenslotte na een flinke vertraging de folia die hij ook nu weer op drukfouten zou corrigeren.[183] De afhandeling van dit werk liep naadloos over in de voorbereiding van alweer een nieuw werk van Van Dale, waarvoor deze opnieuw Van Almeloveens hulp inriep, voornamelijk voor inhoudelijke kwesties. Dit boek was nog niet verschenen of er diende zich alweer een werk aan, dat op uitgave wachtte. Van Dale had al lang aan het boek, *Dissertatio super Aristea*, zitten werken en zocht nu een uitgever voor het manuscript. Hij had hierover al contact opgenomen met Wolters.[184] Omdat deze onderhandelingen niet zo voorspoedig verliepen — Wolters wilde er geen omvangrijk werk van maken en was erg traag met drukken — riep Van Dale toch de hulp van Van Almeloveen in, die weer de

---

[178] Ibid. f.94r-95v 30 juli 1686 van Tollius: 'Gratae fuere tuae, mi Theodore, sed ingratissimae schedae [...] Pudet me cognati tui, pudet me mei, quod ei libellum meum edendum commiserim. Adeo larga seges in singulis paginis erratorum est, et sufficere credam omni famae diligentiae Amstelaedamensium typographicorum denigrandae prostituendaeque. Ego ipse, qui scripsi, composuique, interprete indigeo, & respicere scriptorum Graecorum loca cogor, ut intelligam, quid scripserim. [...] Di boni! quam ego infelix sum! Certe ad eam me desperationem alicujus incipiundi novi operis haec inemendabilis negligentia & incuria Waesbergii adduxit ut etiam Lucretium meum et Longinum in ignem conjecturus sim [...] Mitto unius folii exemplum: ex hoc de reliquis conjecturam facere poteris'.

[179] Ibid. f.98r-99v en f.107r-108v 13 september 1686 en 7 januari 1687 van Tollius.

[180] Tollius wilde eigenlijk een andere tekstuitgave, van Lucretius, laten drukken, maar daar is het nooit van gekomen.

[181] 1127 f.379r-372v 31 maart 1685 van Van Dale.

[182] Ibid. f.323r-v 11 februari 1695 van Van Dale: 'Tu interim, Celeberrime vir, atque optime amicorum conatibus meis fave, quod te Patrono uti velim, ea tamen lege istisque conditionibus, ut nullo modo inde graveris'.

[183] 6k13 f.441r-v 12 september 1698 aan Van Dale.

[184] 1127 f.429r-430v en f.427r-428r 16 oktober en 13 november 1702 van Van Dale.

correctie en de samenstelling van de index op zich had genomen.[185] Dit keer had deze eigenlijk geen tijd voor de hem opgedragen taak. Hij beloofde Wolters aan te sporen haast te maken met de druk, maar verzekerde zijn vriend dat het met de drukfouten wel mee zou vallen, Wolters had een goede naam wat dat aanging.[186] In 1705 verscheen het boek uiteindelijk. Daarna was de animo van Van Dale om te publiceren vrijwel verdwenen.

Een laatste voorbeeld van Van Almeloveens waarde als intermediair tussen boekhandelaar en auteur, is de medewerking die hij verleende aan de voorbereiding en publicatie van Hennings Latijnse vertaling van N. Bergiers *Histoire des Grands Chemins de l'Empire Romain* uit 1622. Na een bericht van Pierre Bayle, dat er in Parijs een exemplaar van de oude editie met aantekeningen van de auteur was gevonden, die de eigenaars graag aan Henning ter beschikking wilden stellen[187], bemiddelde Van Almeloveen tussen de Parijse geleerden, Bayle, Henning en de drukkers. Het werk zou namelijk worden opgenomen in deel X van Graevius' *Thesaurus Antiquitatum Romanarum* en Van Almeloveen moest ervoor zorgen dat de drukkers niet alleen rekening hielden met de wensen van de auteur, maar ook met die van de Parijse geleerden.[188] In 1699 zou het werk verschijnen.

3.1.5. In dienst van uitgevers en drukkers

Omgekeerd schakelden drukkers en boekhandelaren ook Van Almeloveen wel in als agent om veelbelovende auteurs op te sporen of raad te geven wanneer zij aan een uitgave wilden beginnen. In 1685 had een boekhandelaar, bij wie Van Almeloveen juist op bezoek was om te kijken naar de nieuwe aankopen van de voorjaarsmarkt in Duitsland, hem gevraagd of het zin had Deckherrs *De scriptis adespotis* opnieuw, eventueel met aanvullingen en verbeteringen uit te geven.[189] Van Almeloveen achtte het een zinvolle investering en gaf, hoewel hij de auteur niet kende, het voorstel meteen aan Deckherr door met het aanbod zelf een oogje in het zeil te houden.[190] Deze nam het aanbod graag aan. Hij stuurde een goed exemplaar van de eerste editie, met aanvullingen en liet de praktische gang van zaken aan Van Almeloveen over. Omdat ook Pierre Bayle in het thema geïnteresseerd was en er zelfs al een kritische beschouwing over had geschreven, zorgde Van Almeloveen ervoor dat diens tractaatje achterin de uitgave werd opgenomen. Al in februari 1686 was de editie zo goed als gereed.[191] Deckherr bedankte Van Almeloveen voor zijn inspanningen door middel van de dedicatie van deze heruitgave en beschouwde de correspondentie hiermee blijkbaar als voltooid.[192]

Toch bleef het thema plagiaat een rol spelen in de briefwisseling van Van Almeloveen. In 1687 schreef Van Beughem dat het hem een goed idee leek om allerlei geschriften over plagiaat en aanverwante verschijnselen, waarover Van Almeloveen inmiddels ook

---

[185] 1127 f.293r-294v 26 april 1703 van Van Dale.

[186] 6k14 f.106r-v 11 februari 704 aan Van Dale: 'Wolterum excitabo promoveat, urgeat diligentius tuum opus, sed nosti typographorum lentitudinem innatam, qua de conquesti sunt fere omnes docti [...] Vitia non erunt multa typographica cum Wolterus soleat curare, ut emendatius sua edantur'.

[187] 6k5 f.331r-332v 4 juli 1696 van Bayle.

[188] 6k3 f.225r-226v 11 oktober 1696 van Henning; 6k13 f.289r 7 november 1696 aan Bayle; 6k13 f.289r-290v 8 november 1696 aan Henning.

[189] Wie deze boekhandelaar was is niet bekend. De editie is verschenen bij Isbrand Haring, met wie Johannes Wolters in 1686 een samenwerkingsverband had. Ledeboer geeft in *Het geslacht van Waesberghe* op pagina 160 echter Van Waesberge als de drukker van het werk.

[190] 6k12 f.27r-v juli 1685 aan Deckherr.

[191] 6k4 f.56r 12 februari 1686 van Deckherr.

[192] Joh. Deckherr, *De scriptis adespotis, pseudoepigraphis, et suppositititis conjecturae cum additionibus Variorum*, editio tertia altera parte auctior. Amsterdam, Isbrand Haring, 1686.

al een tractaat had uitgegeven, te verzamelen en te bundelen. Van Beughem had blijkbaar over een dergelijke editie al contact opgenomen met Wolters, en voor hem bij Placcius in Hamburg gevraagd om het manuscript van diens *De scriptis et scriptoribus anonymis et pseudonymis*. Omdat Placcius er inmiddels heel veel aanvullingen bij had gemaakt, stelde deze de eis dat hij er 100 rijksdaalders voor zou krijgen met een exemplaar van de editie. Wolters gaf ondanks herhaaldelijk aandringen van de kant van Van Beughem echter geen uitsluitsel. Daarom schakelde deze Van Almeloveen in om Wolters goedkeuring voor het hele projekt te vragen.[193] Het bleef bij deze plannen, maar Van Almeloveen hield er wel het contact met Placcius aan over, die zelf ook weer bezig was met een nieuwe editie van zijn werk en eveneens het idee had om er teksten van anderen over vergelijkbare onderwerpen bij op te nemen. Van Almeloveen bood op diens oproep zijn eigen aantekeningen over plagiaat aan, met het werk van Deckherr vergezeld van de kritische opmerkingen van de hand van Bayle. Placcius aanvaardde dit aanbod en verzocht hem meteen een drukker te zoeken voor de hele band.[194] Dat bleek een groter probleem dan verwacht. Van Almeloveen zocht stad en land af naar drukkers die bereid waren het werk uit te geven, maar allen werden afgeschrikt door de prijs en de omvang van het boek. Placcius kreeg het advies om toch zijn eisen wat te verlagen en iets van de prijs af te doen, anders zou het boek nooit verschijnen. Geruststellend merkte Van Almeloveen op dat het boek ook wel voor iets minder geld fraai zou kunnen worden uitgegeven. De Nederlandse drukkers bedienden zich van mooie letters en goed papier, in tegenstelling tot de Duitse boekverkopers, die weliswaar goedkoper werkten, maar ook een mindere kwaliteit papier gebruikten. Placcius moest maar kiezen: kwaliteit of een lage prijs.[195] Placcius was hiertoe niet bereid en de onderhandelingen met Van Almeloveen en de Nederlandse drukkers liepen op niets uit. De bundel verscheen uiteindelijk pas na de dood van Placcius in 1708, door toedoen van J.A. Fabricius, diens opvolger als hoogleraar retorica en filosofie te Hamburg.

Het best gedocumenteerde voorbeeld van Van Almeloveens diensten aan uitgevers dateert uit 1688. In dat jaar had de uitgever Henricus Wetstein de jonge arts gevraagd om hem in contact te brengen met geleerden die mogelijk aanvullingen hadden voor de nieuwe editie van Diogenes Laërtius die hij onder handen had. Van Almeloveen kon op dat moment nog niet bogen op een uitgebreide kennissenkring van beroemde geleerden. Toch schreef hij Joannes Reiske, met wie hij toen pas had kennisgemaakt, een brief waarin hij zijn verzoek op de gebruikelijke beleefde manier inkleedde.[196] Tegelijkertijd had hij ook Wetstein ingelicht over het materiaal dat deze van Reiske tegemoet kon zien. De drukker werd wel ongedurig toen hij in december nog steeds niets had ontvangen, temeer daar hij

---

[193] 6k4 f.67r-68v 5 januari 1687 van Van Beughem.

[194] 5k9 f.135r-137v 10 december 1690 aan Placcius; BSB f.235r-236v 6 januari 1691 van Placcius: 'Quaeso [...] an editorem non illiteratum, et quod maximum est, intelligentem atque curiosum, cujus sumptibus quam correctissime olim hoc opus prodeat, in Batavis mihi suo tempore conciliare speres'.

[195] 6k12 f.65r-66v 17 december 1691 aan Placcius: 'Conveni satisfacturus petitioni Typographos Amstelaedamenses, Ultrajectinos, Hagenses, Batavorum Lugdunenses at omnes et remuneratione justa et mole libri absterrentur, sic ut verear ne umquam sit aspecturus lucem foetus tuus a viris doctissimis adeo expetitus, nisi de pretio aut penitus recesseris aut saltem honorarium petieris non adeo magnum; putant enim se satis expens[uros] si nitidissimis characteribus, pulcraque charta quam com[..]tissime jubeant excudi; addunt rationem, se neutiquam sc. cum Germanis Bibliopolis in Francofurtensibus nundinis posse permutare, qui suos libros et viliori papyro ac pretio solent imprimere, qui ipsis nolunt eorum impensos reddere. sic ut non nisi damnum exinde paterentur, quare Tibi alterutrum erit eligendum'.

[196] 5k9 f.72r-v 17 oktober 1688 aan Reiske: 'Ut autem opus suum in quantum posset (sc. Wetstein) exornaret me quod ad tuam symbolam, proxeneta uti voluit, quod ipsi quoque publici commodi causa petenti denegare nolui, neque etiam potui. Rogo itaque, mi Reiski, ut quodcunque habeas ad nos transmittas, Reique publicae literariae utilitati & honori tuo consulas quam maturime'.

toch al weinig vertrouwen had in de vlijt en ijver van Reiske: 'Ick hebbe all van tijdt tot tijdt verwaght, dat yets van d'Hr. Reiskius over Diogenes Laërcius komen soude, dann tot nogh toe vergeefs. Nu ick op het point ben om het boek voor de darde reijse te beginnen, hebbe ick ten overvloet U. Ed. daerover begroeten willen, wat daervan te hopen is. Dogh dient tot U. Ed. advertentie, dat ick van dese somer selfs eens aen d'Hr. Reiskius hebbe geschreeven, dan geen antwoort gekreghen: sulcx niet eens weete of ook mijn brief ontfangen heeft'.[197]

Pas eind december bleek hoe de vork in de steel zat. Van Almeloveens brief was erg lang onderweg geweest en de brief van Wetstein had Reiske helemaal nooit ontvangen. Bovendien had hij geen tijd om aan zijn aantekeningen over Diogenes Laërtius te werken en hij wilde ze zo niet uitgeven.[198] Negen jaar later werden er in Amsterdam door Wolters toch nog aantekeningen van Reiske uitgegeven, maar het is niet waarschijnlijk dat Van Almeloveen zijn medewerking daaraan verleend had. In 1697, toen de *Introductio in universam geographiam* van Ph. Cluverius verscheen, had Van Almeloveen al drie jaar geen contact meer met Reiske. Wolters had het werk al eerder uitgegeven en nu het boek aangevuld met de aantekeningen van o.a. Reiske, zoals die in 1694 in een Duitse editie waren uitgegeven.[199]

Deze jammerlijke mislukking weerhield Wetstein er niet van, bij gelegenheid toch weer de hulp van (onder anderen) Van Almeloveen in te roepen. In 1697 vroeg de pasbenoemde hoogleraar aan zijn Engelse correspondent Smith of deze ten behoeve van de editie van de *Descriptio [...] agri Batavi & Frisii* van Menso Alting een boek wilde laten overschrijven dat zich in de bibliotheca Cottoniana bevond. Smith had van deze bibliotheek een catalogus opgesteld en wist er dus alles vanaf.[200] De kosten zouden door de uitgever vergoed worden.[201] Smith antwoordde al gauw dat hij de informatie uit het bewuste boek (Gruber, *De origine Rheni*) niet de moeite waard vond. Toch was hij best bereid de passages over te laten schrijven.[202] Meteen met zijn volgende brief stuurde hij een collatie uit het boek, met aanvullende informatie over de auteur Gruber. Daar hij alles eigenhandig had overgeschreven behoefde hij geen betaling.[203] Toen Van Almeloveen het pakket met enige vertraging ontvangen had, moesten zowel hij als de auteur en Wetstein erkennen dat Smith gelijk had gehad met zijn kritiek. Hoewel sommige delen van het boek best aardig waren, stelde het in zijn geheel weinig voor. Namens de uitgever bedankte Van Almeloveen zijn correspondent voor alle moeite. De uitgave, zo schreef hij, zou nog even op zich doen wachten.[204]

Vanzelfsprekend deden ook Van Almeloveens neven Wolters en Van Waesberge vaak een beroep op hemzelf en zijn kennissenkring. In 1692 had Joannes Wolters zijn neef om advies gevraagd voor de nieuwe editie van een theologisch werk, de *Analecta sacra* van

---

[197] Brief van 11 december 1688, geciteerd in M.M. Kleerkooper en W.P. van Stockum jr, *De boekhandel te Amsterdam voornamelijk in de 17e eeuw. Biographische en geschiedkundige aanteekeningen.* 's-Gravenhage 1914-1916, 906, ingebonden in een exemplaar van Van Almeloveens *Bibliotheca promissa et latens*, dat zich nu bevindt in de Bibliotheek ter bevordering van de Belangen des Boekhandels te Amsterdam.

[198] BSB f.327r-v 13 december 1688 van Reiske.

[199] Zie I.H. van Eeghen, *De Amsterdamse boekhandel*, V. 187 s.v. Wolters.

[200] Menso Alting, *Descriptio, secundum antiquos, agri Batavi & Frisii una cum conterminis. Sive Notitia Germaniae inferioris, cis & ultra Rhenum: quae hodie est in dicione VII Foederatorum repraesentata tabulis geographicis V & commentario in loca omnia.* Amstelaedami apud Henricum Wetstenium 1697.

[201] Smith46, 97-100 en 101-102, 15 februari en 29 maart 1697 aan Smith.

[202] BSB f.384r-385v 16 februari 1697 van Smith.

[203] Ibid. f.360r-361v 1 april 1697 van Smith.

[204] Smith46, 107-110, 6 oktober 1697 aan Smith.

Dougtaeus, die hij wilde verzorgen.[205] Van Almeloveen voelde zich op dit terrein echter niet zo vertrouwd en raadpleegde zijn correspondent Bayle. In zijn brief deed Van Almeloveen allerlei voorstellen en suggesties die Bayle als deskundige op hun waarde moest beoordelen.[206] Bayle had echter geen aanvullingen, maar kon wel tips geven over boeken waarin mogelijk nog nieuw materiaal voor de uitgave stond. Tevens beloofde hij nog meer te sturen, wanneer hij op ideeën kwam.[207] Van Almeloveen deed na deze informatie verder geen pogingen meer om zijn neef te helpen.

Verwantschap met drukkers en boekhandelaren had ook een keerzijde. Niet alleen dacht iedereen dat Van Almeloveen bij zijn familie wel een potje kon breken als het om een goedkope uitgave van een boek ging, ook wanneer de diensten van de boekhandelaren te wensen overlieten, werd dat Van Almeloveen in de schoenen geschoven. In 1694 kreeg hij een klacht van Van Zurck over de service van Joannes Wolters. Wolters had Van Zurck overgehaald om een index te maken op de *Analecta Sacra* van Dougtaeus, en als dank een gebonden exemplaar van Gruters *Lampas* beloofd met nog drie andere exemplaren voor zijn vrienden.[208] Uiteindelijk had Wolters evenwel maar één ongebonden exemplaar gestuurd, dat Van Zurck linea recta had teruggezonden.[209] Van Almeloveen was verbaasd over het gedrag van Wolters, zoals dat door Van Zurck was geschetst en schreef terug dat hij misschien zijn neef binnenkort zou bezoeken.[210] Omdat hij vervolgens naar Haarlem reisde, is de zaak vermoedelijk mondeling afgedaan, hoewel het ook mogelijk is dat Van Almeloveen de klachten van zijn correspondent niet serieus nam, daar deze toch al bekend stond als querulant.

3.1.6. Andere vormen van geleerde dienstverlening

Behalve de bovengenoemde concrete vormen van dienstverlening voor de uitgaven van zijn vrienden zijn er in de briefwisseling van Van Almeloveen talloze passages aan te wijzen, waarin hij zijn hulp aanbiedt in de vorm van tips, adviezen, aantekeningen, conjecturen etc. Dit was zelfs de meest gebruikelijke wijze waarop Van Almeloveen zijn correspondenten te hulp schoot. Steeds weer bood hij zijn diensten aan met de woorden: 'Als ik verder nog iets heb waarmee ik u kan helpen, moet u het maar vragen'.[211] Maar ook ongevraagd schreef Van Almeloveen lange brieven vol met aanvullingen, punten van kritiek, vragen en opmerkingen die zijn correspondent konden helpen bij zijn publicaties. Zodra hij, uit tijdschriftartikelen of via anderen, had vernomen dat een geleerde een editie op stapel had staan of zojuist had uitgegeven, snelde hij naar zijn studeerkamer om daar in zijn aantekenschriftjes of boekenkasten te zoeken naar nuttige opmerkingen die hij ooit had genoteerd of gelezen. Deze gegevens stuurde hij vervolgens, geïnspireerd door de hoogverheven idealen van de Republiek der Letteren, aan zijn correspondenten.

In 1684 stuurde Van Almeloveen een enthousiaste brief naar Joachim Kühnius in Straatsburg. Hij had met interesse diens uitgave van Julius Pollux gelezen en veel respect gekregen voor de wijze waarop Kühnius het boek had uitgegeven. Omdat hun gedeelde interesse voor Pollux een band had geschapen, wilde Van Almeloveen meteen de helpende

---

[205] Joannes Dougtaeus, *Analecta sacra sive excursus philologici breves [...]* Amsterdam, J. Wolters, 1694.

[206] 6k12 f.79r-v 13 januari 1692 aan Bayle.

[207] 6k5 f.279r-280v 16 januari 1692 van Bayle.

[208] Van Zurck noemt als titel *Fax critica* hetgeen waarschijnlijk duidt op de *Lampas, sive Fax artium liberalium, hoc est Thesaurus criticus* [...] van Janus Gruter, Frankfurt 1602-1634 in zeven delen.

[209] 6k5 f.25r-v 29 mei 1694 van Van Zurck.

[210] 6k12 f.328r 4 juni 1694 aan Van Zurck.

[211] Ibid. f.9v-10r 1681 (z.d.) aan Van Engelen: 'Praeterea si quid habeam quibus tibi potero prodesse rogo petas'.

hand bieden; hij bood zijn eigen aantekeningen en door hem verzamelde opmerkingen van anderen aan. Als Kühnius belangstelling had, moest hij het maar laten weten. Natuurlijk presenteerde Van Almeloveen in het slot van zijn brief nogmaals zijn diensten.[212] Kühnius was zeer verheugd over Van Almeloveens aanbod en nam het graag aan.

Het mag duidelijk zijn dat naast oprecht enthousiasme ook de drang om vooruit te komen in de geleerdenwereld Van Almeloveen ertoe had aangezet een brief te richten aan de Straatsburgse hoogleraar. Toch werd de correspondentie hierna niet vervolgd. Dat was wel het geval met de briefwisselingen met veel andere geleerden, met wie Van Almeloveen op vergelijkbare wijze contact had gezocht. Ook dan bleven de edities van beide correspondenten vanzelfsprekend het hoofdthema van de brieven vormen. Van Almeloveen was steeds bereid informatie, boeken en manuscripten aan te dragen, waarmee de ander mogelijk geholpen kon zijn. De hechtste samenwerking op dit gebied was die met Antonius van Dale, voor wie Van Almeloveen voortdurend allerlei vraagstukken uitzocht en aan wie hij boeken beschikbaar stelde, desnoods met behulp van vrienden. Met name voor de vele onduidelijkheden die de samenstelling van de *Dissertationes IX* met zich meebracht, vroeg Van Dale via Van Almeloveen advies aan derden zoals Perizonius, Cuper en Graevius. Toen Joannes Verwey in 1689 zijn voornemen bekend had gemaakt om een editie van Hesychius te gaan verzorgen, bood Van Almeloveen meteen aan te kijken wat vrienden en bekenden aan materiaal in hun studeerkamer hadden liggen.[213] Joachim Feller, Thomasius, Fabricius, Reiske en zelfs Morhof kregen een brief van Van Almeloveen met de vraag om aanvullingen voor Verwey. De meesten gingen bereidwillig in op de vragen. Alle hulp ten spijt werd het boek door het overlijden van Verwey nooit gepubliceerd. Een laatste voorbeeld dateert uit 1687, toen Van Almeloveen op verzoek van Reiske een hele lijst met gegevens over auteurs die zich bezig hadden gehouden met orakels en sibyllen stuurde, waarover Reiske ook een boek voorbereidde.[214]

Vrienden raadpleegden Van Almeloveen als deskundige zowel voor en tijdens de productie van hun boeken als erna. Abraham Kerkraed legde vele versies van zijn boekwerk over vondelingen en de ouderlijke macht voor aan Van Almeloveen, voordat het werk uiteindelijk in 1708 zou verschijnen.[215] Ook Petrus Verduyn vertrouwde voor de supervisie van zijn tractaat op de deskundigheid van Van Almeloveen, in dit geval vooral vanwege diens betere kennis van het medische Latijn.[216] Johan Jacob Slater, die jaren bezig was met de voorbereiding van een vertaling van Phaedrus en daarbij niet over één nacht ijs ging, vroeg een aantal geleerden met een redelijke naam in de letteren, onder wie Van Almeloveen, om commentaar. Laatstgenoemde ging daar serieus op in en stuurde een brief vol met -voorzichtig geformuleerde- adviezen.[217] Het werk van Slater werd nooit uitgegeven. Maar in gevallen waarin het wel tot een uitgave kwam, weerhield dat Van Almeloveen er niet van, door te gaan met het sturen van aanvullingen, verbeteringen en verwijzingen die het boek bij een tweede editie nog fraaier en vollediger zouden kunnen maken, of de auteur nu een heruitgave wenste of niet. Na ontvangst van Lomeyers eerste deel van de *Dierum genialium*[218], dat nota bene aan Van Almeloveen was opgedragen, kon deze

---

[212] Thott 1258, 35 16 maart 1684 aan Kühnius.
[213] 6k12 f.36r-v 13 september 1691 aan Verwey.
[214] 5k9 f.37r-39r 10 april 1687 aan Reiske, antwoord op BSB f.322r-323v 1 februari 1687 van Reiske.
[215] 6k13 f.78v 15 augustus 1695 aan Kerkraed; f.165r-v 8 maart 1696; f.186r 19 april 1696 etc.
[216] Ibid. f.185r-v en 196r 17 april en 18 mei 1696 aan Verduyn en vooral 6k14 f.104r-v 21 januari 1704 aan Verduyn.
[217] 6k14 f.438r-v 23 november 1710 aan Slater.
[218] *Dierum genialium sive dissertationum philologicarum decas I* [...], Deventer 1694.

het niet nalaten wat punten van kritiek op te noemen.[219] Lomeyer kon er echter zijn voordeel mee doen voor deel twee van het werk, dat in 1696 verscheen en waarvoor Van Almeloveen ook na dit tijdstip nog wel wat goede adviezen over had.[220] Deze waren overigens meestal niet onwelkom; vaak had de auteur er zelf rechtstreeks of in zijn publicatie om gevraagd, zoals dat gebruikelijk was. Zo stuurde Reiske in 1687 zijn pas verschenen *De Glossopetris Luneburgensibus* met het duidelijke verzoek om een oordeel en aanmerkingen.[221] Vreemd genoeg reageerde Van Almeloveen dit keer niet op de uitnodiging, waarschijnlijk omdat het onderwerp hem niet aansprak. Daarentegen greep hij de vraag om kritiek van Fabricius in 1690 met beide handen aan. In een brief van 13 foliozijden bekritiseerde Van Almeloveen Fabricius' *Decas decadum*, op het laatst door middel van een systematische lijst punten per paragraaf.[222]

Niet altijd was er een boek voor nodig om bladzijden vol conjecturen, stellingen en verwijzingen uit te lokken. Ook voor zijn genoegen en dat van zijn correspondenten stelde Van Almeloveen vaak vraagstukken aan de orde, of probeerde die van anderen op te lossen. De correspondentie met Sypestein en Gargon bestaat vrijwel geheel uit dit type 'geleerde brieven', waarin eindeloos wordt uiteengezet hoe een Romeinse deurknop er nu uitzag en welke term ervoor het meest gebruikelijk was, wat de juiste betekenis was van een minder belangrijk woord uit het evangelie van Lucas, etc. In sommige kringen, met name in die van predikanten en schoolmeesters, was deze vorm van elkaar raadsels en vraagstukken opgeven een echt geliefd tijdverdrijf geworden. Na de vraag van de medicus Georgius Franck de Frankenau over de betekenis van het woord *mensis agrianus* ging Van Almeloveen zeer consciëntieus te werk.[223] Nog jaren nadat Franck de vraag gesteld had, herinnerde Van Almeloveen zijn vrienden aan het vraagstuk, waarop hij graag een degelijk onderbouwd antwoord wilde hebben.

Dikwijls trachtte Van Almeloveen zijn vrienden te stimuleren dergelijke verhandelingen ook nog uit te geven. Henricus Sypestein moet door het voortdurend aandringen van zijn vriend echter juist een afkeer van publiceren gekregen hebben, want behalve een tekstuitgave van Brissonius' *De spectaculis* uit 1697 is van hem geen editie bekend. Sypestein en vele anderen kregen het advies meer te doen met de diverse aantekeningen die ze hadden liggen en de schrandere uiteenzettingen die ze Van Almeloveen in hun brieven presenteerden. 'Als je naar me wilt luisteren', schreef Van Almeloveen in 1701 aan Sypestein, 'richt je je binnenkort op dat materiaal, en je zult de kans verwerven om veel roem te oogsten. Als je genoegen schept in eerzame en eeuwige roem, maak dan af wat je al lang onder handen hebt aan *collectanea* of *conjectanea*, of als je wilt *prata doornensia*'.[224] Een gerucht over waardevol materiaal dat door iemand verzameld was, was voldoende om Van Almeloveen in aktie te laten komen. Toen hij in 1696 van Edward Bernard had vernomen dat Parker een editie van Sophokles overwoog, schreef hij meteen een brief waarin hij met de gebruikelijke argumenten zijn vriend tot uitgave probeerde over te halen. Parker zou er naam door krijgen en daar ging het toch ieder redelijk en fatsoenlijk man

---

[219] 6k12 f.292r-293r 6 maart 1694 aan Lomeyer.

[220] 6k13 f.78r 15 augustus 1695 aan Lomeyer.

[221] BSB f.326r-v 3 april 1687 van Reiske.

[222] KH Fabr.18, 18 oktober 1690 aan Fabricius, reactie op BSB f.19r-v 14 oktober 1689 van Fabricius.

[223] BSB f.206r-208v 11 februari 1696 van Franck.

[224] 6k13 f.635r-636r 24 mei 1701 aan Sypestein: 'Me audire si non dedignaberis brevi te trades iis, ac magnam famae fenestram aperies, qua si delecteris honesta ac perenni, perfice quae intra manus habuisti a longo tempore *collectanea* seu *conjectanea*, vel si mavis *prata doornensia*'.

om.[225] Vanzelfsprekend stimuleerde Van Almeloveen vooral de uitgave van werken, waar hij zelf veel belangstelling voor had, zoals een geschiedenis van antieke geneesheren, die Henricus Meibom jr., naar hij aannam, in de pen had zitten.[226] Helaas voor Van Almeloveen bleef het in dit geval bij plannen, hoe vaak hij er in zijn brieven aan Meibom ook op terugkwam.

Het plezier van het verzamelen van informatie over om het even welk onderwerp of welke auteur stond toch meestal voorop. Wanneer Van Almeloveen hoorde van een voorgenomen editie door een bevriende geleerde, ging hij gericht zoeken naar gegevens; deze had hij echter vaak al zonder meer verzameld in een van zijn vele aantekenschriften. 'Dit is wat ik als oefening genoteerd heb over hoofdstuk 4 van Censorinus,' schreef Van Almeloveen in 1693 aan zijn vriend Sypestein, 'Volgende keer zal ik verder gaan met de rest, zodat ons altijd stof tot schrijven blijft. Als jij dat wil vergroten en uitbreiden met je eigen schatten, zal het ons zeker nooit aan stof of gelegenheid ontbreken'.[227] Het was een sport om zoveel mogelijk over allerlei onderwerpen te verzamelen, en deze gegevens in correspondentie en bij ontmoetingen onderling uit te wisselen om zo de 'verzamelingen' compleet te maken. Voor geleerden die op een dergelijke wijze met de letteren omgingen, was het dan ook een kleine moeite om met materiaal uit hun verzamelingen anderen van dienst te zijn.

3.1.7. Uitingen van dank voor Van Almeloveens 'bona officia': dedicaties en naamsvermeldingen

Dat nam niet weg dat ook Van Almeloveen het op prijs stelde, wanneer zijn diensten op een of andere manier publiekelijk werden vermeld, zoals dat ook door degenen die van zijn hulp geprofiteerd hadden dikwijls werd beloofd. Bij dergelijke beloften toonde Van Almeloveen altijd de door de etiquette vereiste bescheidenheid, maar ondertussen kon hij het zeer waarderen wanneer zijn naam in een dedicatie of voorwoord vermeld stond. In 1698 schreef hij aan Henning, die via hem enkele waardevolle aantekeningen voor zijn Latijnse vertaling van het werk van Bergier had ontvangen, dat hij bij geruchte vernomen had dat hij in het voorwoord met een eervolle vermelding vereerd was. Natuurlijk had hij geen geloof aan het gerucht gehecht, hoezeer hij ook wist dat Henning hem gunstig gezind was. Van Almeloveen was alleen bang, dat zijn vriend zich te zeer had laten meeslepen door liefde en affectie, maar, zo hoopte hij, de lezer zou dat vast wel in gedachten houden en Henning de overdrijvingen vergeven.[228] Soms hengelde Van Almeloveen zelfs onbeschaamd naar een dedicatie, althans dat is de indruk die gewekt wordt in een brief aan Abraham Kerkraed uit 1696. Deze had hem zijn werk ter beoordeling toegestuurd, waarop Van Almeloveen hem het werk begeleid door een brief met op- en aanmerkingen terugzond. Aan het slot van deze brief merkte hij op dat als Kerkraed niemand anders kon

---

[225] 6k13 f.285r-286r 24 oktober 1696 aan Parker: 'Sophoclem, quem hortatore magno nostro Bernardo, velim a Te edi, quo latius tuum celebre extendatur colaturque nomen, quod juxta pietatem solum intendere hominis est probi ac sapientis'.

[226] 5k9 f.150v-152v 8 augustus 1691 aan Meibom.

[227] UvA I Al 2, 30 april 1693 aan Sypestein: 'Haec sunt quae exercitii causa in Censorini notavi capite quarto. proxime ad sequentia procedam, ut ita nobis relicta sit scribenda materies, quam si Tu adaugere atque extendere Tuis thesauris velis, numquam certe nobis deerit materia, numquam occasio'.

[228] 6k13 f.444r-445v 19 september 1698 aan Henning: 'De honorifica mei mentione in tuis doctissimis ad Bergierium animadversionibus, olim sed obscure admodum, aliquid indicavit rumor, qui, cum soleat fallere, nullam fidem adhibui, ut ut certus de sincero tuo in me favore. Lubens evolverim tua testimonia quae vereor ne modum sint excessura, si quidem amoris benevolentiaeque affectu saepius abripiare, at animadverterint ignoverintque hoc libenter benevoli prudentesque lectores'.

vinden, hij zelf graag de verdediging van het boek, als patroon, op zich zou willen nemen...[229] Dit verzoek bleef echter zonder resultaat.

Hoe waardeerden de vrienden van Van Almeloveen diens 'vriendendiensten' voor hun uitgaven en welke hulp achtten zij geen vermelding waard? Voor zover viel na te gaan, wordt de naam van Van Almeloveen in 36 verschillende werken genoemd, waarvan 13 maal in een dedicatie. Omdat ook dedicaties, zoals in het voorgaande al werd geconstateerd, wel eens werden gebruikt om een ander te belonen voor bewezen diensten, zal ik ook deze teksten in de bespreking betrekken, wanneer daar aanleiding voor is. In de meeste boeken wordt Van Almeloveen, met grote dankbaarheid of terloops, aangewezen als een van degenen die boeken of — in veel mindere mate — adviezen hebben aangedragen. In andere werken wordt Van Almeloveen genoemd, niet vanwege zijn verdiensten voor die speciale editie, maar omdat hij al eerder over een soortgelijk thema had gepubliceerd of omdat hij met de auteur bevriend was dan wel docent van de schrijver was geweest. Daarnaast komt het voor dat gelegenheidsgedichten aan hem in een verzamelbundel van de dichter zijn opgenomen.

De meeste auteurs meenden Van Almeloveens naam te moeten noemen, omdat zij gebruik hadden kunnen maken van boeken en manuscripten uit diens bibliotheek of die van zijn vrienden. Zo merkte Cornelis van Beughem in het slotwoord van zijn *Apparatus ad historiam literariam novissimam* uit 1689 op, dat zijn goede vriend Van Almeloveen hem vlak nadat hij het werk had voltooid nog een boek had opgestuurd dat hij kon gebruiken. Helaas kon het bewuste boek niet meer in de *Apparatus* worden verwerkt, maar de auteur had het wel de moeite waard gevonden om te vermelden.[230] Het kwam wel vaker voor dat Van Almeloveen spontaan zijn hulp aanbood. Eind 1691 bedankte Etienne Morin hem in hartelijke bewoordingen, omdat hij brieven van Bochart had opgestuurd voor Morins editie van de complete werken van Bochart. De Amsterdamse geleerde had de brieven meteen naar de drukker gezonden, en ervoor gezorgd dat Van Almeloveen in het boek een eervolle vermelding kreeg.[231] Naar eigen zeggen had Van Almeloveen Morin op de hoogte gesteld van het bestaan van deze brieven, omdat deze zelf ook altijd anderen van dienst wilde zijn, in tegenstelling tot vele anderen. Daarom had hij ook de moeite genomen om de brieven die in het Frans gesteld waren door een hugenoot, een predikant uit Gouda, te laten afschrijven.[232] De belofte van Morin bleek echter niet veel waard te zijn. Als hij de bron van zijn informatie al vermeldde, dan gebeurde dat in een van de ontelbare voetnoten, waar Van Almeloveens naam niet opviel.[233]

Van Almeloveens diensten werden maar zelden exclusief vermeld. In de editie van Cicero's redevoeringen door Graevius uit 1689 figureert zijn naam tussen die van vele andere en veel befaamder geleerden als Fredericus Benedictus Carpzov, Edward Bernard, Jacob Gronovius en Jacob Perizonius, die allen aan Graevius manuscripten hadden gezon-

---

[229] 6k13 f.183r-v 12 april 1696 aan Kerkraed: 'Si alium invenire nequeas, me offeram ei patronum, promittamque meam, si qua est, tutelam'.

[230] p.497: 'Praesentem pensum absolveram cum Dn. Theodorus J. ab Almeloveen tam illustris Medicus quam philologus, mihique inter paucos charus Ultrajecto submisit Dn. Colomesii Bibliothecam selectam quam is Gallice conscripsit & edi curavit [...] ut si forte mihi posset esse usui, ea uterer; attamen absoluto opere, ut supra innui, commode fieri non potuit, quare Syllabum solummodo summarium hic sistam, si non Apparatui saltem ejus primae Continuationi suis locis inserendum'.

[231] 6k3 f.192r-193v 22 november 1691 van Morin: 'Itaque et pro benevolentia quam totae spirant literae tuae, et pro exemplis epistolarum Bocharti gratias ago Tibi quantum possum maximas. Haec pauca alicuius momenti exhibent, misi tamen ad typographum, ne hoc tuum in auctorem studium effectu careat et curavi ut honorifica tui fiat mentio'.

[232] 6k12 f.35r-v 12 september 1691 aan Morin.

[233] Samuel Bochart, *Opera omnia [...]* Leiden 1692[3].

den.[234] In Tollius' editie van Dionysius Longinus wordt Van Almeloveens hulp, dit keer met bijzonder lovende epitheta, genoemd naast die van Graevius en Isaac Vossius.[235] Franciscus Hesselius noemt Van Almeloveen kortweg als degene die hem een oude editie van Ennius had geleend waarin een onbekende geleerde aantekeningen had gemaakt.[236] Ook Christophorus Cellarius kon Van Almeloveen met een manuscript van dienst zijn. In het voorwoord van zijn uitgave van Sedulius uit 1704 vermeldt Cellarius naast onder anderen Otto Mencken de bijdrage van Van Almeloveen.[237] Petrus Burman bedankte hem en Franciscus Hesselius voor de edities die zij hem konden lenen voor zijn uitgave van Petronius' *Satyricon* in 1709.[238] Samuel Pitiscus tenslotte bedankte zijn correspondent voor het sturen van een nog onuitgegeven brief van Andreas Schottus uit het bezit van de Rotterdamse bibliofiel Petrus Deinoot, die hij had toegevoegd aan zijn editie van Aurelius Victors *Historiae Romanae breviarium*.[239]

Zoals vermeld trad Van Almeloveen ook op als intermediair tussen Henning en enkele Parijse geleerden. Van erg veel uitbundigheid was in het dankwoord van Hennings uitgave geen sprake, in tegendeel, in verhouding tot de inspanningen die Van Almeloveen en Pierre Bayle hadden geleverd voor de totstandkoming van het boek, kregen zij maar een karige beloning. Pas aan het slot van Hennings voorwoord bij zijn eigen aantekeningen merkt de auteur op: 'Tenslotte lachte Fortuna ons via de zeer vermaarde heren Almeloveen en Bayle toe, en zij gunde ons behalve de postume 'toevoegingen en verbeteringen' van Bergier zelf ook nog de zeer erudiete opmerkingen van de zeer vermaarde Du Bos op deze boeken van Bergier. Maar ik wil hier niet herhalen wat ik eerder in de proloog heb gezegd'.[240] In die bewuste proloog vermeldt Henning echter niets over de diensten van zijn vrienden.

Dat de bibliotheek van Van Almeloveen voor velen openstond, blijkt behalve uit de opmerkingen van auteurs die boeken en manuscripten van hem konden lenen expliciet uit

---

[234] *M. Tullii Ciceronis Orationes ex recensione Joannis Georgii Graevii cum ejusdem animadversionibus et notis integris [...]* Tom.I pars I Amstelodami, ex Typographia Blaeu, 1689, voorwoord.

[235] *Dionysii Longini de sublimitate commentarius [...] Jacob Tollius [...] emendavit.* Utrecht 1694, voorwoord: 'Gratias potius agam Viris illis clarissimis, qui prolixissime, quantum in ipsis fuit, conatus meos adjuvere [...] Langbaenii editionem THEODORI ALMELOVENII, Medici literarum nostrarum gloria florentis, suppeditavit Bibliotheca'.

[236] *Q. Ennii Poetae vetustissimi Fragmenta quae supersunt* [...] *Nunc ad editionem Neapolitanam MDCXC recusa accurante Francisco Hesselio [...]* Amstelaedami 1707: 'illuc accedunt doctorum virorum correctiones, quae apud Ennii, eorumque auctorum, unde Enniana collecta sunt, interpretes non ita erant obviae, Emendationes, quas nescio quis homo eruditus collectaneis veterum Tragicorum a Petro Scriverio in lucem editis sua manu allevit, acceptas refer humanitati celeberrimi viri T. Janssonii ab Almeloveen'.

[237] *Coelii Sedulii [...] mirabilium divinorum libri, Paschale carmen dicti, et hymni duo Christophorus Cellarius ex mansucriptis codicibus recensuit, et adnotationibus illustravit.* Halle 1704, voorwoord: 'Tandem vir clarissimus mihique amicissimus THEODORUS IANSONIUS ab ALMELOVEEN membranas optimae notae, quamquam mutilas, (deest enim pars media) per longam viam submisit, quae magno mihi adiumento fuerunt'.

[238] *Titi Petronii Arbitri Satyricon quae supersunt cum integris Doctorum virorum commentariis [...] accedunt Jani Dousae Praecidanea [...] Curante Petro Burmanno.* Utrecht 1709. 'Celeberrimi etiam viri, Theod. Janss. ab Almeloveen & Franciscus Hesselius, editionis Dousanae quisque unum exemplar concessit, cujus margini quaedam ignota mihi manu erant adscripta, quae pleraque cum publico communicavi'.

[239] *Sexti Aurelii Victoris Historiae Romanae breviarium, illustrium trium Virorum Celeberrimorum, Andreae Schotti, Dominici Machanei, Jani Gruteri, [...] Commentariis integris [...] Contextum recensuit [...] Samuel Pitiscus.* Utrecht 1696, praefatio: 'Andreae quoque Schotti Epistolam, hactenus ineditam, Justo Lipsio inscriptam, quam opera Theodori Janssonii ab Almeloveen, Viri Literatissimi & mihi amicissimi mecum communicavit Vir Clarissimus Petrus Deinhotus, superioribus subnexui'.

[240] In deel X van de *Thesaurus Antiquitatum Romanarum* door Graevius, Utrecht/Leiden 1699, 1-814 *Nicolai Bergierii de publicis & militaribus Imperii Romani Viis libri V*, 634: 'Tandem per CLL.VV.ALMELOVENIUM & BAELIUM nos benignior Fortuna respexit, & praeter *Addenda & Emendanda* postuma ipsius BERGIERII indulsit etiam doctissimas CL.V.DU BOS Animadversiones ad hosce BERGIERII libros. Sed nolo ea, quae supra dixi in prologis, hic repetere'.

het voorwoord van een van de vier filologische disputaties die onder Van Almeloveens auspiciën tot stand zijn gekomen. Joannes Alstorph gaf na twee jaar in 1704 een nieuwe, verbeterde editie uit van zijn twee tractaten over antieke bedden en aanverwant meubilair. Daarin vermeldde hij uitdrukkelijk dat hij niet alleen profijt had gehad van de aansporingen en begeleiding van de hoogleraar, maar dat hij ook de volledige vrijheid had gekregen om zo vaak hij maar wilde in diens bibliotheek, die van Alstorph veel lof krijgt, rond te snuffelen naar alles wat van zijn gading kon zijn.[241] Pierre Bayle, een 'grootgebruiker' van Van Almeloveens bibliotheek, onthield zijn vriend evenmin de vermelding die hem rechtens toekwam. In zijn levenswerk de *Dictionaire Historique et Critique* vermeldde hij, weliswaar slechts in een noot bij een 'remarque' dat Van Almeloveen, 'qui prête si obligamment ses Livres', hem ook voor zijn artikel over Josse Badius een boek had geleend.[242]

De vele adviezen en verwijzingen die Van Almeloveen zijn vrienden steeds bereidwillig deed toekomen, bleven evenmin onopgemerkt voor een groter publiek. Alstorph vermeldde al de stimulans die hij ondervond van zijn hoogleraar, maar zoals bekend, spoorde Van Almeloveen iedereen — al dan niet met gunstig gevolg — aan zijn geschriften te publiceren. Cornelis van Beughem vond de goede raad van Van Almeloveen zelfs een dedicatie waard. In 1688 droeg hij zijn *Incunabula typographiae* aan zijn vriend op, omdat een wenk van hem tot het ontstaan van deze studie had geleid.[243] Pierre Bayle vermeldde in hetzelfde artikel waarin hij ook de bibliotheekdiensten van zijn vriend noemde de goede raad die hij van Van Almeloveen ontving.[244] De eervolle vermelding van de aanmoedigingen die Samuel Pitiscus van hem ontving, kon Van Almeloveen helaas zelf niet meer lezen. Pitiscus citeerde in zijn voorwoord vele geleerden, die hem aanspoorden zijn *Lexicon Antiquitatum Romanarum* uit te geven. Perizonius, Graevius en Broukhusius gingen Van Almeloveen voor.[245] Al eerder had Pitiscus echter Van Almeloveen met een vermelding vereerd, namelijk voor de aanmerkingen die hij had gestuurd over Suetonius. 'Alles, waarmee u in uw commentaar Suetonius verheldert, heb ik onder eervolle vermelding van uw naam ijverig opgenomen,' berichtte Pitiscus toen hij zijn vriend de door hem

---

[241] *Joannis Alstorphii J.U.D. Dissertatio Philologica De Lectis subjicitur ejusdem de Lecticis Veterum Diatribe.* Amsterdam 1704, voorwoord: 'Hhae disputationes quibus alia addenda, additaque cum reliquis per modum libelli edenda, consuluit Clarissimus Almelovenius [...] quod cum propter curtam librorum supellectilem [...] fieri posse negarem, statim obstaculum hoc removit Celeb. Almelovenius, concedens mihi libertatem toties adeundi instructissimam & copiosissimam suam bibliothecam, quoties voluissem, & necesse haberem, indeque mecum auferendi libros, quos opusculo huic expoliendo fore necessarios judicabam [...] nec spes fefellit: occurrebant enim adhuc quaedam notatu dignissima, sparsim ab autoribus observata, quibus & ego illa quae antea collegeram exornavi, sicque tandem natus & a me genitus hicce libellus'.

[242] P. Bayle, *Dictionaire Historique et Critique*, Tome I, 417-419, Badius remarque K, noot 28, zie ook Puteanus remarque F: 'Mr Almeloveen me prêta ce Livre (sc.Isaac Casaubon, *Corona Regia*) l'an 1693'.

[243] *Incunabula typographiae sive catalogus librorum scriptorumque proximis ab inventione Typographiae annis, usque ad Annum Christi MD inclusive, in quavis lingua editorum [...] accurante Cornelio a Beughem Embric.* Amsterdam, Wolters 1688. dedicatie: 'Cumque haecce mea prima in Artis Typographiae Incunabula, quae te praesertim Authore & Suasore quondam coepi praelum subeunt, convenit ut qui hisce Cimeliis delectantur, sciant quid Tibi quid Mihi debeant'.

[244] *Dictionaire Historique et Critique*, Tome I, 417-419 Badius remarque k: Van Almeloveen heeft uitleg gegeven over de juiste lezing van een fragment uit de *Querimonia* van de drukker Henri Etienne.

[245] *Lexicon Antiquitatum Romanarum in quo Ritus et Antiquitates cum Graecis cum Romanis communes, tum Romanis peculiares, Sacrae et Profanae, Publicae et Privatae, Civiles ac Militares exponuntur. [...] Auctore Samuele Pitisco.* Leeuwarden 1713. In het voorwoord wordt een brief van Van Almeloveen geciteerd: Theodorus Janssonius ab Almeloveen a.d. IV Kal. Majas MDCCXI "Quae misisti folia utriusque operis, me capiunt mirifice. Ast qui capient, ubi ipsa opera videro perfecta, & absoluta."'Deze brief is bewaard gebleven in minuut in 6k14 f.468r-v.

verzorgde editie stuurde.[246] In het voorwoord wordt echter van geen van de contribuanten aan deze uitgave 'cum notis variorum' gerept.[247]

Aan enkele uitgaven leverde Van Almeloveen substantiëlere bijdragen. Soms vulden zij een aparte katern onder zijn eigen naam, zoals het geval was bij de uitgave van Juvenalis samen met Henning, die overigens in zijn inleiding met geen woord rept over de bijdrage van Van Almeloveen. Voor de grote editie van Romeinse inscripties, die door Graevius op grond van de verzamelingen van Gudius en Gruter bijeengebracht waren en postuum door Petrus Burman in 1707 waren uitgegeven, had Van Almeloveen veel werk verricht. Hij had, zo vermeldde Burman kort, nog veel extra inscripties verzameld die de predikant Holthen samen met de bijdrage van andere geleerden in een aparte appendix had geplaatst.[248] In de editie van Coelius Aurelianus uit 1709 vroeg Amman in zijn voorwoord tot de lezer wat uitgebreider de aandacht voor Van Almeloveens aparte notities en het door hem vervaardigde lexicon.[249] Voor het medische boek van Hendrik Buysen werkte Van Almeloveen even nauw met de auteur samen als met Henning voor de Juvenalis-editie.[250] Buysen voegde Van Almeloveens aantekeningen en adviezen aan zijn boek toe en gunde zijn 'medeauteur' -helaas postuum- behalve een (gedeelde) dedicatie ook een ruime vermelding in zijn voorwoord. In de dedicatie lichtte Buysen in bloemrijke taal toe, hoe hun samenwerking en vriendschap tot stand waren gekomen en hoezeer Van Almeloveen zich voor hem en zijn werk had ingespannen. Buysen meende zijn dank niet anders te kunnen tonen dan door een opdracht.[251] Postume erkenning kreeg Van Almeloveen tenslotte ook voor zijn verzameling van en notities bij Quintilianus-edities, waarvan Petrus Burman dankbaar gebruik maakte voor zijn uitgave van 1720, nadat hij daarvoor na een

---

[246] 6k5 f.82r 12 juni 1690 van Pitiscus: 'Omnia enim, quibus in commentis tuis Suetonium illustras, in illum sub honorifica nominis tui memoria sedulus transtuli'.

[247] *Gaii Suetonii Tranquilli Opera, et in illa Commentarius, Samuelis Pitisci [...]* Utrecht, Halma, 1690 in twee delen. Achterin deel twee staan verschillende indices, waaronder een *index auctorum laudatorum* waarin ook Van Almeloveen genoemd wordt, jammer genoeg zonder paginaverwijzing. Het is, vanwege het ontbreken van brieven van Van Almeloveen aan Pitiscus uit dit jaar, helaas ondoenlijk om na te gaan wat voor bijdrage hij aan deze uitgave leverde, en in hoeverre Pitiscus zijn belofte gestand heeft gedaan.

[248] *Inscriptiones antiquae totius orbis Romani in absolutissimum corpus redactae olim auspiciis Josephi Scaligeri et Marci Velseri industria autem et diligentia Jani Gruteri nunc curis secundis ejusdem Gruteri et notis Marquardi Gudii emendatae et tabulis aeneis a Boissardo confectis illustratae; denuo cura viri summi Joannis Georgii Graevii recensitae. accedunt Adnotationum appendix et indices [...]* Amstelaedami, Halma, MDCCVII voorwoord: 'A Viro Reverendo Holtheno [...], qui & propria industria, & collatis a Celeberrimis Almelovenio, Massonio & aliis symbolis, plurima in appendicem conjecit'.

[249] *Caelii Aureliani [...] De morbis acutis et chronicis libri VIII [...] Jo. Conradus Amman M.D. recensuit, emaculavit, notulasque adjecit. Accedunt seorsim Theod. Janss. ab Almeloveen in Caelium Aurelium Notae & Animadversiones [...]* Amstelaedami MDCCIX.

[250] H. Buysen, *Practyk der medicine [...]* Haarlem 1712[2] voorwoord: 'Nademaal deeze Aanteekeningen door de Heer Professor voor deeze tyd, wyl het onder de drukker moeste geschieden, wat haastig zyn opgesteld, daar bynevens, dat de afstand onzer woonplaatze dikmaal de gelegenheyd heeft doen ontbreeken, omze naa genoegen tydlyk te krygen'.

[251] Dedicatie p.5-6: 'Keere ik my vervolgelyk uwaards, Myn Heer Theod. Jansson. van Almeloveen, hebbe ik reedenen my zoo wel te verheugen als verwonderen, dat UEd tot my, doen alswe van aanzigt elkanderen niet en kenden, geliefde te koomen, betuigende in myne geringe Geneeskundige Schriften, dat genogen te hebben genoomen, [...] ende daarom my UEd vriendschap aanbood [...] (deze editie) Welke ik nu zelve niet mag twijffelen, of zal de Leezer welgevallen, overmits UEd zig zelve willende verneederen, ter meerder volmaakinge, ende naa maate die het korte tydbestek van drukken het heeft konnen lyden, zommige uuren van U Ed. Professorale oeffeningen af te snipperen, om deeze met eenig uwer Aanteekeningen te vermeerderen. [...] alle welke dingen, alzoo van UEd zelve eerst aanvanglyk geweest zyn, ik nimmermeer met gelyke vergeldinge kan ter evenaar brengen, verzoeke daarom maar, wyl niet anders toebrengen kan, als dat U Ed deeze myne Opdragt ter herkentenis van een zuivere genegenheyd zig laate welgevallen'.

uitgebreide briefwisseling de toestemming had gekregen van Sypestein die de nalatenschap van Van Almeloveen beheerde.[252]

Soms waren de bijdragen van Van Almeloveen verspreid over een heel boekwerk aan te treffen. De auteur of samensteller van het gehele werk vermeldde dit dan trouw in de inleiding. Deel zes van het plantkundige werk *Hortus Indicus Malabaricus* uit 1686 was grotendeels tot stand gekomen met behulp van de inspanningen van Van Almeloveen, die op aanraden van zijn vroegere hoogleraar Munnicks, de eigenlijke samensteller van de serie, door de drukkers te hulp was geroepen.[253] Dit keer was het Van Almeloveen die in een voorwoord de gang van zaken uiteen zette. Hij lijkt ten behoeve van deze editie zorg te hebben gedragen voor de coördinatie en de redactie.

Toen hij voor Van Dales werk over bijgeloof uit 1696 zowel de correctie van de drukproeven als de samenstelling van een index op zich had genomen, werd Van Almeloveen daarvoor zelfs beloond met een dedicatie, hoewel de auteur dat in de tekst niet duidelijk laat merken. Van Dale spreekt in de dedicatie alleen dankbaar van hun beider vriendschap als aanleiding voor de opdracht. Impliciet was dit toch een erkenning van Van Almeloveens verdiensten; zij waren immers een uiting van vriendschap geweest.[254] Om enigszins vergelijkbare redenen droeg Henricus Sypestein de door hem verzorgde uitgave van Brissonius' *De spectaculis* in 1697 op aan zijn vriend.[255] Van Almeloveen had met de — Goudse — drukker onderhandeld en de drukproeven van het boek gecorrigeerd[256], maar dat laatste was blijkbaar niet al te best gelukt. Theodorus van Abbesteech, die voor zijn werk aan de index een exemplaar had ontvangen van de drukker, noteerde voorin dit geschenk vol misprijzen, dat het ondanks zijn inspanningen toch nog een waardeloos boek was geworden, met veel drukfouten en een onduidelijke typografie.[257] De vraag is dan ook of Van Almeloveen met de dedicatie van dit werk wel zo blij was. In ieder geval heeft hij er in zijn correspondentie weinig ophef van gemaakt.

Erkenning voor bewezen diensten bij het uitgeefproces kreeg Van Almeloveen eveneens impliciet met de dedicatie van Deckherrs *De scriptis adespotis* uit 1686. Deckherr

---

[252] *Marci Fabii Quintiliani de institutione oratoria libri duodecim, cum notis et animadversionibus virorum doctorum summa cura recogniti et emendati per Petrum Burmannum.* Leiden, 1720. 'Primum multum nos debere profitemur benevolentiae & prolixo erga studia elegantiora [...] animo Henrici Sypesteinii [...] qui cum artissimo olim cum celeberrimo Theodoro Janssonio ab Almeloveen amicitiae vinculo conjunctus vixisset, supremo ejus codicio scripta doctissimi viri manu omnia fuit consecutus. Hic nobis liberaliter & sponte obtulit exemplar Quinctiliani, in quod magnam congesserat silvam Vir Clarissimus [...] in compendium ejus notas contraximus [...] ' De briefwisseling tussen Burman en Sypestein over Van Almeloveens materiaal betreffende Quintilianus is gedeeltelijk bewaard gebleven in 6k10 f.117r-119v.

[253] *Horti Indici Malabarici pars sexta [...] per [...] Henricum van Rhede tot Draakestein [...] et Theodorum Janson ab Almeloveen, notis adauxit & commentariis illustravit Joannes Commelinus.* Amstelaedami MDCLXXXVI, voorwoord door Van Almeloveen: 'Nosti Benevole Lector ex praefatione Viri Clarissimi D. Joannis Munnicks M.D. Anatomes ac Botanices in Academia Ultrajectina Professoris, Praeceptoris quondam honorandi, ipsum ita obrui curis tam Academicis tam practicis, ut binis voluminibus per singulos annos absolvendis [par] non sit; propterea typographos hujusce morae pertaesos alium cui hoc mandarent negotium ex voluntate & suasu ejusdem Viri investigasse. Quid multa? adeunt ad me, & obnixe vellem iis auxilio esse rogant, quod primum renuo, deinde tamen maximis idem poscentibus viris in me suscipio'.

[254] *Dissertationesde origine ac progressu idololatriae et superstitionum [...]* Amsterdam, 1696.

[255] *Barnabae Brissonii IC et Consiliarii Regii, Commentarius de spectaculis et feriis [...]* Goudae ex officina Lucae Kloppenburg, 1697. In de dedicatie geeft Sypestein geen duidelijke argumenten voor de opdracht.

[256] Zie bijvoorbeeld UvA I Al 23, 12 december 1696 aan Sypestein: Van Almeloveen is druk bezig met het corrigeren van de drukproeven; 6k13 f.351r-v 22 februari 1697 aan dezelfde: hierbij stuurt Van Almeloveen enkele folia, zodat Sypestein kan zien hoe ver de drukker is.

[257] Dit exemplaar wordt bewaard in de UB Amsterdam. Op het schutblad vermeldde de eigenaar: 'Theod. van Abbesteeck, 1697. ex dono Impressoris pro inspectione Indicis, qui maxime vitiosus erat, sicut totus liber adhunc est pessime impressus et non claris litteris'.

liet daarin doorschemeren dat Van Almeloveen de heruitgave van zijn geesteskind had gestimuleerd en op aanvullingen had aangedrongen.[258] Alleen in de editie van de *Inscriptiones Graecae Palmyrenorum* van Smith en Bernard staat expliciet vermeld dat Van Almeloveen de uitgave had verzorgd. 'Dat zij (sc. de door Bernard en Smith verzamelde inscripties) nu samen verschijnen, is volledig, hoe veel of hoe weinig het ook voorstelt, te danken aan de vermaarde en zeer geleerde heer Theodorus Janssonius van Almeloveen, hoogleraar in de letteren te Harderwijk in Gelre, en ons beider vriend,' schreef Smith in zijn voorwoord, waarna hij bovendien nog verder uitweidde over Van Almeloveens goede diensten in het algemeen.[259] Zo werd zijn naam als steun en toeverlaat van auteurs in grotere kring verspreid, naar ook bleek uit de reactie van Cuper: 'In de nieuwste editie van Palmyreense inscripties zag ik, dat we aan u te danken hebben dat de notities van Bernard en Smith over dit onderwerp gezamenlijk zijn verschenen'.[260] Van Almeloveen was er de man niet naar om tegenover geïnteresseerde kennissen als Cuper bescheidenheid te veinzen. Vol enthousiasme schreef hij dan ook een brief terug, met allerlei wetenswaardigheden over de editie.

In het geval van Smith was die toevoeging van Van Almeloveens overige verdiensten voor geletterden wel het minste gebaar van dank dat hier verwacht mocht worden. Via Van Almeloveen had de Engelse geleerde immers ook twee andere werken opnieuw in de Nederlanden laten verschijnen, zonder dat hij van deze hulp in zijn werk melding had gemaakt. Wellicht dat de opmerking in het voorwoord van de *Inscriptiones* als goedmakertje moest dienen. De vermelding van Van Almeloveen als 'goede vriend' in dit voorwoord, maar ook bij Van Dale, kon voor de goede verstaander een toespeling zijn op de *bona officia* die men, wilde men als een ware vriend te boek staan, had te vervullen. Maar veel van Van Almeloveens goede diensten op het gebied van de uitgeverij gingen onvermeld de geschiedenis in. Tollius, Lister en Van Beughem lieten in hun werken die dank zij Van Almeloveens bemiddeling en correctie verschenen, diens naam onvermeld. Evenals Van Almeloveen zelf deed, hielden dus ook andere geleerden een rangorde aan in 'diensten' die beloond dienden te worden. Alleen zeer concreet hulpbetoon, zoals de hulp bij een uitgave en de aanlevering van manuscripten en nuttige boekwerken, kwam in aanmerking voor een eervolle vermelding, en soms dat niet eens. Niets wijst er echter op, dat Van Almeloveen teleurgesteld was in zijn vrienden. Hoewel hij het zeker kon waarderen als zij hem met een vriendelijk woord in de inleiding of zelfs met een dedicatie bedachten, beschouwde hij het vooral als zijn plicht anderen te helpen bij publicaties, het hoge ideaal van *communicatio* in de Republiek der Letteren indachtig.

---

[258] *De scriptis adespotis, pseudepigraphis, et suppositiiis conjecturae [...]* Amsterdam 1686 uit de dedicatie: 'Cur nihil prolixius subnotatum sit, ut singulari confidentia & humanitate desideraveras, facile, qui amicus est, conjiciet; addidi tamen [...] Hanc itaque degenerem filiolam meam [...] tertium vestitam Nobill. Dignationi Tuae, nescirem, an sub tectum [...] familiae alienae adsciscendam, nisi de adoptatoris in me meamque fide & affectu certus essem, honorifice commendo'.

[259] *Inscriptiones Graecae Palmyrenorum, cum scholiis et annotationibus Edwardi Bernardi et Thomae Smithi*, Trajecti ad Rhenum, apud Franciscum Halmam 1698, uit het voorwoord: 'Quod vero jam conjunctim prodeant, totum illud, quantum quantulumque est, Viro Clarissimo et Doctissimo Theodoro Janssonio ab Almeloveen, Literaturae politioris Harderovici in Gelria Professori, utriusque nostrum communi amico, acceptum referendumque est, et cui, post D. Bernardum τον πανυ, si quippiam unde animo tuo adlubescat, tuisve studiis inserviat prositque, merito debebuntur'.

[260] 6k10 f.3 1 december 1698 van Cuper: 'Ex nuperrima Inscriptionum palmyrenarum editione perspexi, tibi nos debere, quod Bernardi et Smithi pereruditae in eas notae conjunctim prodierunt'.

3.2. Publiciteit en nieuwsvoorziening in de Republiek der Letteren

Was het boek eenmaal — met of zonder hulp van Van Almeloveen — verschenen, dan diende de auteur er de nodige publiciteit aan te geven. Van Almeloveen bevond zich ook in dat opzicht vanwege zijn connecties met de wereld van de boekhandel en uitgeverij in een uitstekende positie. Zijn relaties met journalisten en redacteuren van enkele geleerdentijdschriften waren niet aan de aandacht van zijn kennissen ontsnapt; dikwijls probeerden zij er gebruik van te maken. Zo vroeg Henning in 1684 om de bemiddeling van zijn vriend. Hij wenste in contact te komen met Pierre Bayle, zodat hij de journalist in het vervolg zelf kon schrijven en hem zijn nieuwste boeken toe kon sturen voor een bespreking in de *Nouvelles de la Republique des Lettres*.[261] In 1687 werd Van Almeloveen opnieuw ingeschakeld als bemiddelaar. Het bericht van zijn connectie met Bayle was ook tot het buitenland doorgedrongen en Reiske, die dit nieuws ongetwijfeld van Tollius had gehoord, vroeg zijn pas verworven correspondent om, min of meer in ruil voor zijn collatie van enkele Quintilianus-manuscripten, bij de Rotterdamse journalist een goed woordje voor hem te doen en zo rechtstreeks contact te leggen. In 1685 had Bayle namelijk Reiskes *De imaginibus Jesu Christi* wat al te eigenzinnig naar de smaak van de auteur besproken,[262] en hij wenste nu toch dat een en ander recht gezet werd.[263] Enkele maanden later berichtte Van Almeloveen dat hij een brief van Reiske naar Bayle had doorgestuurd, vergezeld van een aanbeveling. Veel mocht Reiske er niet van verwachten, want Bayle had het erg druk, waarschuwde Van Almeloveen.[264]

Behalve om te bemiddelen ten behoeve van rechtstreeks contact met een journalist werd Van Almeloveen ook gevraagd om boeken door te sturen, die hij dan voor een recensie moest aanbevelen bij een redactie. 'Versoecke dat mijnen laesten brief neffens een Exemplaar van de Bibliographia Historica aen de Heer Bayle op Rotterdam geliefft te senden, en recomandeeren dat in de Nouvelles gebrocht wort insonderheit dat tot het opmaken van mijn Musaeum literati et artificiosi orbis in faveur van mij geliefft het selve de liefhebbers aen te prijsen'.[265] Cornelis van Beughem leunde in de jaren tachtig voor de publiciteit voor zijn boeken geheel op de diensten van Van Almeloveen, die dit vertrouwen niet beschaamde.[266] Deze bood journalisten immers wel vaker uitgaven ter recensie aan, zowel werk van eigen hand als van anderen. In datzelfde jaar had hij bijvoorbeeld zijn vertaling van Antonius de Heides *Anatome Mytuli* en zijn eigen *Aphorismi* van Hippokrates naar Bayle gestuurd. Het kwam allemaal wat ongelukkig uit, schreef Bayle terug. Hij had nog een stapel boeken liggen die eerder aan de beurt waren voor een recensie, en in het

---

[261] 6k3 f.40r-v 7 september 1684 van Henning: 'Pet. illi Baelio velim paulo magis innotescere, quare te parario usurus, [...] ad eum literas dabo'. Een bespreking van zijn werk over de uitspraak van het Grieks volgde in de *Nouvelles* in september 1684 article III 209-211 en november 1684 article II 348-359.

[262] *Nouvelles* september 1685 article V 979-993.

[263] BSB f.322r-323v 1 februari 1687 van Reiske: 'Sed ignosce quaeso, si tuam in his literis P. Baelio, Viro eruditissimo, commendandis fidem ac humanitatem rogavero. Causa scribendi fuit libellus meus [...] Hunc Baelius in suarum Novellarum Septembri mense 1685 recensuit, et ita suo quidem judicio indulsit, ut monitis meis propter lectorem candidum opus videretur. [...] Baelium autem mihi ut amicum concilies, [te omni] qua decet, ratione precor'.

[264] 5k9 f.37r-39r 10 april 1687 aan Reiske: 'Scias velim me literas Tuas ad D. Baelium curasse; cuius et responsorias indies frustra tamen hactenus, exspectavi, sed ignoscas oportet ei, qui quum jam patratur recidivam, nimis labore et diligentia contractam, quae quoque causa est quare ephemerides justo tempore non prodeant. commendavi, si quidem rogaras, Te illi majorem in modum'.

[265] 6k4 f.51r-52v 15 juli 1685 van Van Beughem.

[266] In de *Nouvelles* van oktober 1685, article III 1081-1087 werd Van Beughems *Bibliographia Historica* besproken.

laatste nummer was geen plaats meer.[267] Een maand later moest hij berichten dat de bespreking van De Heides boek helemaal niet doorging (hij had het boek reeds in de Latijnse versie besproken in 1684) en hij stuurde het werk retour. Van de *Aphorismi* repte hij niet, maar ook daaraan wijdde hij geen bespreking.[268]

Toen Bayle de zorg voor de *Nouvelles* aan anderen had overgelaten, verdween ook Van Almeloveens belangstelling voor en bemoeienis met het tijdschrift. Hij had inmiddels anderen leren kennen, die sterke banden onderhielden met geleerdentijdschriften, zoals Carpzov bij de *Acta Eruditorum*. In de jaren negentig van de zeventiende eeuw bood Van Almeloveen, behalve zijn eigen werken, ook enkele malen werk van anderen ter recensie aan. Toen hij in 1692 het werk van Christophorus van Campen had opgestuurd, moest Carpzov hem teleurstellen. Zoals Bayles tijdschrift, kwam ook de redactie van de *Acta* om in de boeken die nog een bespreking verdienden; het door Van Almeloveen aangeboden boek kwam pas volgende maand aan de beurt.[269] Uit de *Acta* is overigens niet op te maken dat Carpzov zich aan zijn woord heeft gehouden. Meteen daarop ontving de Leipzigse journalist van zijn correspondent weer fragmenten uit een nieuw boek, de tweede editie van Curtius, die door Pitiscus werd voorbereid. Zo kon hij, schreef Van Almeloveen, al in een vroeg stadium een indruk krijgen van de editie en die mogelijk al in zijn tijdschrift aankondigen.[270] Het fragment beviel Carpzov en zijn vrienden,[271] maar een bespreking volgde niet, waarschijnlijk omdat het om een heruitgave ging en de eerste editie al een bespreking had gekregen.[272]

Van Almeloveen had met het aanbieden van zijn eigen werken duidelijk meer succes dan bij de aanbeveling van de publicaties van anderen. Desondanks vertrouwde Fabricius in 1696 de verzorging van de publiciteit over zijn voorgenomen editie van Manetho in de in de Republiek verschijnende tijdschriften toe aan zijn Goudse correspondent.[273] Maar hoewel Van Almeloveen trouw alle reacties van geleerden als Graevius en Perizonius, aan wie hij enkele proeven had laten zien, aan zijn correspondent doorgaf, blijkt uit niets dat hij ook pogingen ondernomen heeft de aandacht van journalisten voor de onderneming te vragen.

---

[267] 6k5 f.260r-261v 13 augustus 1685 van Bayle: 'Nolite succensere quod libellum vere aureum Aphorismos dico Divini Senis, quos accurasti, mihique muneri misisti, quo nomine impensius tibi gratias ago non videris in opusculo meo superioris mensis. Culpa id accidit Typographi qui noluit licet rogatus bisque monitus minusculis uti typis in ultimis paginis, quod si fecisset tum locus extitisset vacuus tuo libello. Excusa me si placet Tuo amico, non suppetit tempus ipsi respondendi [...] Ita obruor libris et memoriis dudum missis ut ne hoc quidem mense valeam eius observationem publici facere iuris'.

[268] 6k5 f.262r 23 september 1685 van Bayle: 'Speraveram V.C. ut postquam ea quae dudum habebam parata edidissem, scriptum amici tui [...] in publicum in meis opusculis. Sed scis quam morosa sit Typographarum natio [...] Cum frustra tentaverim, cogor remittere Tibi opusculum Clarissimi Van Heide cui si meam salutem dicito plurimam meis verbis'.

[269] 6k12 f.110r-111v 28 april 1692 aan Carpzov; BSB 40r-41v 15 juli 1692 van Carpzov: 'Actorum nostrorum supplementa ad integrum volumen excreverunt [...] Iam ad alterum volumen congerendum progredimur; quod plurimi se offerunt libri qui conspectum nostrum effugerunt, cum Acta scriberemus; nec suo iam quemque anno licet reddere. Campii libellus quem misisti, in proximo mense recensitus comparebit'.

[270] 6k12 f.171r-v 3 oktober 1692 aan Carpzov: 'Qui Curtium de novo excudere jubeat Pitiscus rector Ultrajectinus ex hoc specimine videre poteris'.

[271] BSB f.63r-64v 13 november 1692 van Carpzov: 'Curtii, qui a Pitisco iterum adornatur, specimen quod misisti placet omnino'.

[272] *Acta* IV september 1685 452-453.

[273] BSB f.20r-v 26 april 1696 van Fabricius: 'Huius (sc. Manetho) ad te specimen mittere volui, rogans ut per te in notitiam Virorum in Belgio vestro Doctorum quos scio esse plurimos, Graevii praesertim, et Tollii et Cuperi, eorum qui Ephemerides literarias concinnant perveniat'.

Moet hieruit nu worden geconcludeerd dat de met Van Almeloveen bevriende journalisten niet echt zaten te springen om de boeken die hij aanbood? Het antwoord op die vraag is niet eenduidig. Aan de ene kant was Van Almeloveen natuurlijk veel eerder bereid langer aan te dringen wanneer het zijn eigen werk betrof dan dat van anderen, anderzijds hadden journalisten soms wel degelijk behoefte aan de informatie die Van Almeloveen hun te bieden had. Voor enkele journalisten was Van Almeloveen dan ook zeker een waardevolle kennis, omdat hij nieuwtjes kon doorgeven. Met name F. B. Carpzov kon de correspondentie met de Goudse arts wel waarderen vanwege de betrouwbare informatie die deze op korte termijn kon geven over de Nederlandse boekenmarkt. De briefwisseling tussen beiden bestaat dan ook hoofdzakelijk uit berichten over pas verschenen boeken, nieuwe projecten van vermaarde geleerden en natuurlijk de vele 'lettertwisten' die ook de Nederlandse geleerdenwereld teisterden.[274] Helemaal gelijk oversteken was het niet; Carpzov kon Van Almeloveen, vanwege zijn connecties met de *Acta*, toch veel meer nieuws berichten dan omgekeerd.

Anders was dit met Pieter Rabus, met wie Van Almeloveen een korte correspondentie voerde. Rabus vroeg zelf regelmatig op de hoogte te worden gehouden van nieuws dat hij in zijn tijdschrift kon brengen.[275] Dat verzoek was niet tot dovemansoren gericht; Van Almeloveen stuurde zowel nieuwtjes uit binnen- en buitenland als boeken naar Rabus. In 1694 vroeg hij of de journalist zijn lezers wilde berichten over de vorderingen van zijn eigen *Amoenitates*. Bovendien beval hij een boek van J. de Laet aan, waarvoor hij eveneens publiciteit wilde hebben in de *Boekzaal*,[276] maar hierin slaagde hij niet. Steeds weer werden auteurs aangetrokken door het bericht over de vriendschap tussen Van Almeloveen en een tijdschriftredacteur. Zo kwam Abraham Boddens er ook toe in 1696 publiciteit voor de Nederlandse vertaling van zijn *Apologie de l'ecriture sainte* te vragen via Van Almeloveen.[277] Boddens wilde zelf anoniem blijven, opdat Rabus het werk onbevooroordeeld zou kunnen bekijken. Om die reden bracht hij zijn werk ook liever via een tussenpersoon onder de aandacht van de journalist. Van Almeloveens aanbeveling had echter in beide gevallen weinig succes bij Rabus.

Dat Carpzov en Rabus op zo verschillende wijzen het contact met Van Almeloveen waardeerden, werd vooral veroorzaakt door het verschil in maatschappelijke en wetenschappelijke positie van beide journalisten. Rabus, schoolmeester en notaris, vertoefde in een geheel andere wereld dan Carpzov, die door velen als een vooraanstaand en invloedrijk geleerde werd erkend. Voor Rabus was het daarom juist van veel groter belang met academici in contact te treden ten behoeve van de nieuwsvoorziening van zijn tijdschrift, dat immers ook universitair geschoolden tot zijn doelgroep wilde rekenen. Om dit doel te bereiken, moest hij wel veel meer inspanning leveren.

---

[274] Zie bijvoorbeeld BSB f.52r-53v 13 november 1696 van Carpzov: 'Litem Perizonii et Francii ccompositam esse gaudeo: quod si plures [...] prodierint, istarum ut compos reddar, quaeso effice, ut adglutinare eas prioribus possim libellis'.

[275] 6k5 f.3r-4v 13 april 1693 van Rabus: 'Denk om ons, bijaldien uE iets nieuws voor de Boekzaal mocht hebben'. ibid. f.6r 25 april 1693 van dezelfde: 'si quid habes, quo acta nostra possint ornari, quaeso ad me perferri cura'.

[276] 6k12 f.272r-273v 8 februari 1694 aan Rabus: 'Tria tibi postrema libelli nostri missa heri folia, in tempore adhucdum advenisse spero. nimium festinatus sum oblitus addere, ut velis tuis in excerptis de meliore nota commendare non modo commentaria J. de Laet in Epistolam Pauli ad Titum, verum subjicere atque promittere nos cetera quae reperiri poterunt, ubi lectoribus gratissima intellexerimus, quam brevissime in lucem publicam extrusuros'.

[277] 6k4 f.136r 30 juli 1696 van Boddens: 'Comme aussi d'envoyer un de ces exemplaires a Mons. Rabus votre bon ami et de le prier d'en faire l'extrait, sans que vous lui parliez de l'auteur, faites lui aussi tenir un des exemplaires francois qui sont joint ici, afin qu'il juge de l'un et de l'autre'.

De hierboven beschreven connecties met boekhandelaren, uitgevers en journalisten zorgden er in ieder geval voor dat Van Almeloveen redelijk goed geïnformeerd was over alle nieuws uit de Republiek der Letteren. Dat maakte hem niet alleen interessant voor diegenen die beroepsmatig in nieuws geïnteresseerd waren, maar ook voor met hem bevriende geleerden, die behalve via de tijdschriften graag op iedere mogelijke manier van nieuws voorzien werden. Vooral voor diegenen die buiten de centra van geleerdheid en handel woonden, was het van belang contacten te onderhouden met collega's die hun dit nieuws konden leveren. Bij enkele correspondenten bestond de briefwisseling dan ook hoofdzakelijk uit 'nieuwsbrieven' of maakten nieuwsberichten een belangrijk deel uit van iedere brief.

De correspondentie met Edward Bernard is hiervan wel het beste voorbeeld. Van Almeloveen was voor de Engelse geleerde een nuttige aanwinst, aangezien Bernard via hem het geleerdennieuws vernam uit de rest van Europa, maar vooral uit de Republiek. In ruil daarvoor gaf hij aan zijn correspondent door welke publicaties er in zijn woonplaats Oxford waren verschenen. John Battely wilde eveneens graag nieuws vanuit de Republiek der Letteren vernemen van Van Almeloveen, in wie hij een waardevolle correspondent meende te hebben gevonden. Hij was vooral geïnteresseerd in oudheidkundige publicaties en wilde graag in contact komen met gelijkgestemde geleerden. Battely's verwachtingen waren te hoog gespannen. Op zijn enthousiaste brieven, die normaal gesproken aanleiding genoeg zouden zijn voor lange uitweidingen over de literatuur over dat thema, ging Van Almeloveen maar mondjesmaat in. Hij gaf accuraat antwoord op Battely's vragen, maar daarmee hield het op. Voor hem was het contact met Battely alleen belangrijk voor zijn uitgave van de Casaubonbrieven, verder wenste hij er weinig aandacht of moeite aan te besteden.

Zelfs geleerden die niet te klagen hadden over nieuwsvoorziening, zoals Pierre Bayle, hadden altijd wel enkele lacunes in hun kennis. Bayle mocht dan door middel van zijn uitgebreid correspondentienetwerk in Frankrijk uitstekend op de hoogte zijn van de Franse geleerdenwereld, over wat Duitse geleerden publiceerden kwam hij, behalve uit de *Acta Eruditorum*, maar weinig te weten. Van Almeloveen was een van de weinigen die hem daarover meer konden vertellen. In ruil daarvoor gaf Bayle dan het Franse nieuws door, want ook over de Nederlandse publicaties kon Bayle aan Van Almeloveen niets nieuws vertellen.[278]

Het waren voornamelijk correspondenten uit het buitenland die geïnteresseerd waren in nieuws uit de Republiek, het boekencentrum van Europa, waarvan Van Almeloveen via de Van Waesberges en Wolters zo goed op de hoogte was. Maar het sprak vanzelf dat algemeen 'nieuws uit de Republiek der Letteren' ook in briefwisselingen met Nederlandse geleerden een vast onderdeel was. Met zijn correspondenten wisselde Van Almeloveen het laatste nieuws uit, dat — afhankelijk van de belangstelling van de correspondent — soms een bepaald wetenschapsgebied omvatte. Het nieuws over twisten en ruzies en de meest onverkwikkelijke details daaruit trokken overigens vaak meer de aandacht dan allerlei geleerde boekwerken die de strijdende partijen lieten verschijnen. Pamfletten en strijdschriften vonden gretig aftrek en ieder deed zijn best de laatste replieken uit zo'n 'serie' in handen te krijgen.

Van Almeloveen was weinig politiek geïnteresseerd. Behalve klaagzangen over de verschillende oorlogen die het handelsverkeer en daarmee ook de boekhandel stillegden, is

---

[278] 6k5 f.355r-356v 23 februari 1698 van Bayle: 'Si quid novi ex Germanis habeas de re literaria [...]. Haud scribam quae in Hollandia extant id generis, quippe nil ejusmodi te fugit aut latere valet. In Gallia multa quidem vulgantur [...].

er in zijn brieven geen spoor van politiek engagement te vinden. Dit was een gebruikelijke opstelling van geleerden in deze periode; bovendien was men waarschijnlijk de mening toegedaan dat Van Almeloveen er niet veel over te melden had, want zijn correspondenten vroegen er hem niet naar. Alleen toen na de dood van stadhouder Willem III plooierijen ook Gelderland politiek op zijn kop hadden gezet, vroeg een enkeling in Holland Van Almeloveen naar meer informatie over de ontwikkelingen in zijn gewest.[279] Uit zijn gedetailleerde verslag valt op te maken dat de Harderwijkse professor in ieder geval wel over de kanalen beschikte om het laatste nieuws hierover te verzamelen.[280]

3.3. Epistolaire introducties

In 1694 pochte Van Almeloveen tegenover zijn vriend Sypestein over het correspondentienetwerk dat hij had weten op te bouwen. Sypesteins naam, zo schreef hij, figureerde nu (in zijn briefwisseling) tussen wereldberoemde geleerden als Carpzov, Graevius, Cuper, De Vries, Bayle, Broukhusius en vele anderen. Als Sypestein dat wilde, kon Van Almeloveen voor hem wel de vriendschap van deze beroemdheden verwerven.[281] Grootspraak of niet, Van Almeloveen had zelf dus al spoedig de indruk dat hij voor anderen wat kon betekenen als intermediair. Hij presenteerde steeds vaker zijn diensten als tussenpersoon. Studenten die voor Reiske de post verzorgden, bood hij als vriendendienst jegens Reiske aan aanbevelingsbrieven te schrijven aan geleerden in Engeland en elders, waar zij ook maar heen wilden gaan.[282] In de enige brief die hij aan de Duitse geleerde Tenzel richtte, beloofde hij contact te leggen met de Rotterdamse arts Lufneu en andere Nederlandse geneesheren.[283] Regelmatig liet hij zo tussen de regels door, of juist zeer nadrukkelijk, weten hoe uitgebreid zijn correspondentienetwerk was geworden in binnen- en buitenland.[284]

Sypestein en Tenzel hadden echter weinig behoefte aan de diensten van Van Almeloveen. De meesten beschouwden het aanbod voor wat het waard was, en zochten belangrijker personen aan, om voor hen als intermediair op te treden. De enige die werkelijk veel profijt heeft gehad van Van Almeloveens netwerk, was Antonius van Dale. In 1698 kwam deze in korte tijd via Van Almeloveen in contact met enkelen van diens correspondenten.

---

[279] 6k10 f.75, 23 februari 1703 van Perizonius: 'Vestrine cives an etiam ut Arenacenses etc. moliuntur res novas? si quid habeas de ea re, de Zutphaniensibus Arenacensibus, etc. mecum ut communices rogo'.

[280] In 6k14 f.66r-v van 16 maart 1703 geeft Van Almeloveen een overzicht van de gebeurtenissen in Gelderland. Achtereenvolgens komt de situatie in de steden Nijmegen, Arnhem, Zutphen, Hattem en in enkele dorpen, in Harderwijk en Deventer aan de orde, dikwijls met de namen van de hoofdrolspelers in het tumult. Zie A.H. Wertheim - Gijse Weenink, *Democratische bewegingen in Gelderland, 1672-1795*. Amsterdam 1973. Ouder maar gedetailleerder is S.P. Haak, 'De plooierijen, in het bijzonder in het kwartier van Veluwe', *Bijdragen en Mededelingen Gelre* XI (1908) 69-208.

[281] UvA I Al 8, 19 maart 1694 aan Sypestein: 'Splendet nunc in armentario meo tuum [...] nomen inter mundi clarissima illa lumina Carpzovii scilicet, Graevii, Cuperi, Vrisii, Baelii, Broukhusii aliorumque, quorum amicitiam hoc modo si Tibi parare fuero potis parum videbor mihi profecisse'.

[282] 6k12 f.336r-337r 10 juli 1694 aan Reiske: 'Siquidem nonnumquam eos possem juvare commendatitiis sive in Anglia sive aliis in locis regionibusque, quas adire ipsis animus est'.

[283] GO.Chart.B200, 15 mei 1700 aan Tenzel: 'Roterodami commoratur excellens medicus, Herm. Lufneu [...] eum, si quando isthuc excurrero, tuo nomine salutabo, exploraturus quid instructissimo suo exstet in Musaeo. Idem data occasione faciam apud alios, quo constet me confirmandae amicitiae nihil non velle'.

[284] 6k13 f.588r-v 27 juni 1700 aan Meelführer: 'Nec studia mea in summos viros, Wagenseilium, G.Thomasium, alterum olim me, nunc nescio quo infortunio avulsum et alienatum Muhlium, Fabrum, aliosque vestra in Germania nutricula eruditorum [...] tanta sunt, neque merita in rempublicam literariam ulla quod usque adeo extollere possis. [...] colere coepi, ut debui, praesentes Graevios, Frisios, Vallanos, praeceptores optimos, Cuperos, Perizonius, Van Dalios &c. absentes dum superessent Carpzovios, Sagittarios, hodie Cellarius, Molleros multosque praeter supra memoratos, qui me suis amicitiis condecorarunt'.

De eerste was Henning, die even in de Republiek verbleef en op aanraden van Van Almeloveen een bezoek bracht aan Van Dale. Na Hennings vertrek trachtte Van Almeloveen ook een briefwisseling tussen zijn beide vrienden op gang te brengen, helaas met weinig succes.[285] Na de eerste euforie van het ontdekken van een nieuwe vriend kwam Van Dale er snel achter dat Henning geen trouwe briefschrijver was.[286] Aangestoken door het enthousiasme dat Van Dale oorspronkelijk ten toon spreidde, wilde Van Almeloveen ook bemiddelen bij andere geleerden.[287] Van Dale liet zo de groeten overbrengen aan D'Outrein, die overigens Van Dales hulp al eerder had ingeroepen via Van Almeloveen, Van Vechoven en Sypestein. Na enige aarzeling waagde hij het ook een brief tot Perizonius en Graevius te richten, gesteund door de aanmoedigingen en tussenkomst van Van Almeloveen.[288] Over het welslagen van Van Almeloveens bemiddelingspogingen bij Graevius en Perizonius is niet veel bekend, hoewel Van Dale hem er meteen vriendelijk voor dankte.[289] Brieven die gewisseld zijn tussen Van Dale en respectievelijk Perizonius en Graevius zijn niet bewaard gebleven.

Een jaar later tenslotte waagde Van Dale het om bemiddeling bij Gisbert Cuper te vragen. De warme aanbevelingsbrief die Van Almeloveen aan Cuper schreef was een groot succes, waaraan de door beide correspondenten gedeelde belangstelling voor de oudheidkunde zeker zal hebben bijgedragen.[290] Al snel ontwikkelde zich een hartelijke correspondentie tussen de twee, waarin Van Almeloveen als trait-d'union fungeerde. Zowel Cuper als Van Dale stuurden dikwijls met hun brieven aan hun tussenpersoon brieven aan elkaar mee, die Van Almeloveen dan diende door te sturen. Onderaan de brieven staat zijn naam dan ook bijna altijd vermeld.[291] Een jaar later zou Van Almeloveen op vrijwel dezelfde wijze ook de briefwisseling tussen Van Dale en Joannes Kool tot stand brengen.[292] De enige andere geslaagde bemiddeling door Van Almeloveen, zo blijkt uit een bedankbrief hiervoor, was die tussen Fabricius en Graevius, op verzoek van de eerste.[293]

---

[285] Ibid. f.449v 3 oktober 1698 aan Van Dale: 'Gratulatus sum nuper nostro Henninio tuam infucatam perspectamque plurimis mihi singulariter a multis annis amicitiam, qua poterit, si velit, juste gloriari. Laboro indies Tibi, plures parare amicos aut potius te aliis, quorum numerus accrescit'.

[286] 1127 f.384r-385v en ibid. f.378r-379v 19 oktober en 8 december 1698 van Van Dale: 'De Henninio nostro valeatne ac vescatur aura aetherea, si aliquid intellexeris, quaeso, scribas mihi'.

[287] Ibid. f.384r-385v 19 oktober 1698 van Van Dale: 'At non simplici obligatione me devincis, dum et Amicos, ac quidem optimos viros, undecumque mihi concilias. [...] O utinam versari liceret inter tantos viros, te tamen conciliatore semper praesente!'

[288] Ibid. f.380r-381v 5 november 1698 van Van Dale: 'Ad Perizonium non scribere ausus fui, nunc tamen, te auctore, id faciam'; ibid. f.378r-379v 8 december 1708 van dezelfde: 'Te quoque parario vellem me commode familiaritatem aliquam acquirere cum cl. Perizonio: cum alias difficulter occasionem reperiam, vel scribere ad ipsum audeam: sive is perversus aliquis pudor sit, seu potius tenuitatis meae, atque inopiae circa studia humaniora conscius animus. Haec certe in causa sunt quo minus quoque ad Graevium accedere ausim'.

[289] Ibid. f.376r-377v 11 december 1698 van Van Dale: 'Gratiae triplices tibi agendae [...] 2. quod Perizonium pro me consulueris responsumque eruditissimi istius viri elicueris'.

[290] KB 72 G 29,13, 14 mei 1699 aan Cuper: 'Antonius van Dalen [...] obnixe me rogavit, vellem ei Tuam ad amicitiam aperire ostium, quo in posterum recta te posset adire, consulturus vestram Amplitudinem haud aliter atque olim veteres sapientium domos, atque divina oracula Apollinea [...] Nihil aeque in votis habuit, quam me proxeneta, Te per literas adire, compellare ac consulere, quod si in bonam partem accipere fueris dignatus, ambos nos habebis Tibi devinctissimos'.

[291] Zie de uitgegeven correspondentie tussen Van Dale en Cuper in *Lettres de critique, de littérature, d'histoire &c. Ecrites à divers Savans de l'Europe, par feu Monsieur Gisbert Cuper*. Amsterdam 1755.

[292] 6k13 f.574r-v 14 mei 1700 aan Kool: 'Ecce Tibi inscriptas mox misit (sc. Van Dale) literas, quarum argumentum vehementer Tibi commendo, inituro hocce singularem apud virum illum doctum gratiam, et summum apud eruditos honorem'.

[293] 6k10 f.58 10 september 1696 van Graevius: 'Tibi quoque plurimum ego debeo, qui virum tam doctum (sc. Fabricius) mihi conciliasti'.

3.4. Doktersadviezen

Als besluit van dit onderdeel moeten bij de bespreking van de vriendendiensten ook enkele woorden gewijd worden aan Van Almeloveens competentie als arts. Hij was — hoewel hij daar niet altijd even trots op was — in eerste instantie geneesheer van beroep, een vak waarmee hij bij uitstek zijn medemensen kon dienen. Toch kwam het maar een enkele keer voor dat hij door zijn correspondenten op zijn vaardigheden als arts werd aangesproken, of dat hij deze uit eigen beweging aanbood. Bovendien zal het ook dikwijls zijn voorgekomen dat zijn hulp niet per brief, maar mondeling werd ingeroepen. De korte briefwisseling met de predikant Soreau in 1691 en 1692 is daarmee een zeldzaam en tegelijk zeer uitvoerig voorbeeld van een 'consult per brief'. Soreau beschreef steeds uitgebreid de kwalen waaraan hij leed, zodat Van Almeloveen zich er in Gouda een beeld van kon vormen en een remedie kon bedenken. Overigens baatte het allemaal niet veel; in 1693 kwam de predikant toch te overlijden.

Van Almeloveen bood niet snel uit eigen beweging zijn hulp aan bij ziekte, enkele uitzonderingen daargelaten. Omdat het bij deze uitzonderingen vrijwel steeds ging om beroemde en vooraanstaande geleerden of hun familieleden die iets onder de leden hadden en met wie Van Almeloveen een kennismaking of briefwisseling zeer op prijs stelde, is het de moeite waard enkele patiënten eens wat uitgebreider te behandelen. In 1690 had Van Almeloveen vernomen, dat Vincent Placcius aanvullingen wilde verzamelen over plagiaat, het thema waarover hij wilde publiceren. Het trok de jonge Goudse arts wel aan om met de beroemde Placcius te corresponderen en daar hij eveneens vernomen had dat deze aan jicht leed, begon hij zijn eerste brief met een uiteenzetting over de beste behandelwijze, over huismiddeltjes en de resultaten daarvan. Pas nadat hij zo de gunst van Placcius had trachten te verwerven ging hij in zijn brief verder met het eigenlijke onderwerp waar de geleerde om had gevraagd.[294] De brief viel bij Placcius erg in de smaak, ook al wilde de door Van Almeloveen voorgestelde behandeling niet echt helpen. De Hamburgse geleerde nam hem hierdoor wel dankbaar op in zijn vriendenkring en wenste ook in de toekomst met hem te corresponderen, hoewel daar niet veel van terechtkwam.[295]

Aan het begin van zijn carrière als arts en geleerde bood Van Almeloveen wel vaker zijn diensten aan. Zelfs de grote Morhof beloofde hij enkele geneesmiddelen toe te sturen. Dit keer had de geleerde daar echter wel zelf om gevraagd.[296] In 1691 kreeg Perizonius ongevraagd advies, hoewel Van Almeloveen zelf al moest toegeven dat zijn correspondent vast wel betere artsen in de buurt had. Maar, zo verklaarde hij, Perizonius' ziekte deed hem vrezen voor het welzijn van de gehele Republiek der Letteren, die immers voor een groot deel op de hoogleraar uit Franeker steunde. Als Perizonius wilde, zou hij hem graag van advies dienen. Aan het slot van de brief kwam de aap uit de mouw: Perizonius moest

---

[294] 5k9 f.135r-137v 10 december 1690 aan Placcius: 'Postquam [...] tuam invitatoriam nuper legi epistolam (sc. een publieke oproep van Placcius) duo me ad exarandas ad Te hasce literas paulo frequentius impulerunt, alteram quod videam te tristissimo morbo affligi et permolesto'.

[295] BSB f.235r-236v 6 januari 1691 van Placcius: 'Pergratae mihi fuere litterae tuae, propter auxilia quae copiis Anonymorum atque Pseudonymorum meorum offers. Nam quod ad Podagrae opponenda pertinet, est quod gratuler mih serio, me rectissime jam ictis carere'.

[296] Ibid. f.31r-32v 16 november 1690 van Morhof; reactie van Van Almeloveen in 5k9 f.142r-144r 1 april 1691 aan Morhof.

terugschrijven over zijn eigen toestand, maar vooral over die van de faculteit der geneeskunde. Als daar een vacature was, wenste Van Almeloveen die wel te vervullen![297]

De diensten die Van Almeloveen als arts in bovenstaande gevallen aanbood, waren uitgesproken functioneel voor zijn eigen loopbaan. De zorg die hij besteedde aan de gezondheid van de Harderwijkse curator Van Wijnbergen was deels op dezelfde motieven gegrondvest. Van Almeloveen had veel aan de curator te danken, en toen deze sinds 1700 in een slechte gezondheid verkeerde, achtte hij het zijn plicht zijn vakkennis in te zetten en zo door dienstbetoon zijn dank te tonen. 'Aangezien niets juister en billijker is dan voor een man, die zo goed zorgt voor onze eer en ons aanzien, leven en welzijn te verzorgen, zie ik niet in wat me meer kan aanzetten om u, vermaarde heer, zo snel mogelijk te hulp te komen,'[298] zo motiveerde Van Almeloveen zijn dienstbetoon, toen hij eind 1700 enkele geneesmiddelen opstuurde. Al snel werd duidelijk dat Van Almeloveens bezorgdheid, behalve door oprechte vriendschap, vooral ook werd ingegeven door de angst dat hij door ziekte een belangrijk patroon kon verliezen.[299] Zijn verhouding tot Van Wijnbergen omschreef hij in 1703 dan ook als drieledig: hij was diens vriend, arts en cliënt.[300] De eerbiedige behandeling door Van Almeloveen kon niet verhinderen dat Van Wijnbergen in datzelfde jaar aan zijn kwaal (ouderdom) overleed.

Degenen die bij Van Almeloveen om geneeskundige hulp kwamen vragen, waren meestal personen van het kaliber van Soreau, hoewel ook geleerden als Van Almeloveens vroegere hoogleraar De Vries, Jacob Tollius en de deftige predikant D'Outrein wel eens een beroep op hem deden. De meesten zagen Van Almeloveen aan voor niet meer dan hij aanvankelijk was: een huisdokter. Met name de predikant Jean Frescarode, die Van Almeloveen in Gouda, toen hij werkelijk niet meer was dan een dokter, had leren kennen, raadpleegde hem na zijn Goudse periode nog steeds alsof hij zijn lijfarts was. Of Frescarode nu zelf iets onder de leden had, of zijn vrouw of kinderen, steeds kon Van Almeloveen een brief verwachten. De docent Balduinus Offenberg bewandelde de omgekeerde weg: waar hij aanvankelijk Van Almeloveen vooral zag als een erudiete gesprekspartner over de letteren, raadpleegde hij hem uiteindelijk ook over ziekteverschijnselen die hem de studie beletten. Dit was een patroon dat veel vaker voorkwam. De geleerden die eerst graag gebruik maakten van Van Almeloveens boekenkast, kennis en ervaring, ontdekten wanneer het hun slecht ging dat hun correspondent ook nog andere vaardigheden bezat waarvan zij

---

[297] 6k12 f.59r-60r 23 november 1691 aan Perizonius: 'Ab eo tempore, quo febri te laborare certiorem me fecit Munkerus noster [...] duplici eoque sane gravi effectus sum dolore atque anxietate. Timebam primum namque Reipublicae literariae, quam qui hisce pessimis temporibus sustineas una cum paucis [...] Deinde jusstissime etiam mihi timere visus sum, quod intellexerim amicum adeo bene mihi cupientem non modo cruciari atque affligi morbo, verum etiam graviter decumbere, unde statim amore quo te prosequor debito [...] nescio quid mali sum auguratus, quod equidem deus T.O.M. quam maturrime avertat ex animo precor. Vellem me Tibi in dies posse esse a servitio [...] si quid habere me tibi persuadeas, [...] vel tribus ut aiunt pete verbis [...] sed quid ego junior mihi praesumo? quum Matthaeos habeas apud vos adeo celebres et usu longiori me exercitatissimos [...] Quid [...] de morbo tuo fiet, fac sciam quam primum, ut et, si a te petere audeam, qui sese facultas medica apud vos habeat, suppletusne sit locus morte cl. Matthaei vacuus'.

[298] 6k13 f.602r 24 november 1700 aan Van Wijnbergen: 'justius ac aequius cum sit nihil quam illius, cui noster honor et gloria cordi, curaeque, diligenter curare vitam ac valetudinem, quid magis me queat, ut Tuae, Vir illustris, succurram quam maturrime, impellere video nihil'.

[299] 6k14 f.1v 2 januari 1702 aan Van Wijnbergen: 'Non potui non [...] precari Tibi annos, quo possis divinae gloriae, patriae saluti, amicorum fortunis prosperis commodissime inservire. Fecisti id sedulo testibus innumeris clientibus a primis annis [...] Expertus sum ego per omne tempus, quo me tuo favore singulari sis dignatus. Hoc de die in diem increscente fretus, ad Te accedo supplex, rogaturus velis primo me liberare sollicitudine, quae de vitae saluteque tuae statu me angit haud leviter, summa, deinde mei rationem habere ubi proximo illustr. Curatorum conventu agetur de baculo Academico [...]'.

[300] Ibid. f.76v 2 juni 1703 aan Van Wijnbergen: 'Me, quem habes amicum, medicum et clientem'.

gebruik konden maken. Nadat Van Almeloveen in 1710 kennis had gemaakt met twee Puttense monniken, bestelden zij via hem een groot aantal boeken. Toen deze transactie was afgewikkeld, schakelde een van de twee hem terstond in als behandelend arts voor zijn ziekte, waarvan hij een uitgebreide beschrijving gaf.[301] Van Almeloveen reageerde weliswaar prompt met een diagnose en suggesties voor een medicijn, maar veel hulp had hij op dat moment niet te bieden: hij was zelf ziek.[302] Kort daarop zond hij toch de gebruiksaanwijzing voor het al eerder gestuurde medicijn.[303] De predikant Jacob Gallaeus uit Kampen had in 1707 al enkele malen gebruik gemaakt van Van Almeloveens genereuze aanbod uit zijn bibliotheek boeken en manuscripten te lenen voor de editie van Lactantius die hij voorbereidde. Toen Van Almeloveen in 1708 vernam dat zijn vriend ernstig ziek was, bood hij hem ook zijn geneeskundige hulp aan, helaas tevergeefs.[304]

Een geval verdient tenslotte nog speciale aandacht. Aan John Battely suggereerde Van Almeloveen wel heel snel dat hij geneeskundige hulp kon bieden. Deze snelheid was niet alleen verdacht, maar toont zelfs een zeer onaangename kant van Van Almeloveens karakter in de omgang met zijn Engelse correspondenten. Nadat beide mannen elkaar ruim 5 jaar niet hadden geschreven, reageerde Van Almeloveen in 1707 al zeer onverschillig op Battely's vriendelijke brief, door op te merken dat hij Battely niet meer geschreven had omdat hij meende dat die was overleden.[305] Met gezwinde spoed pakte hij vervolgens de draad van de correspondentie weer op, die overigens in zijn ogen alleen tot doel had met behulp van Battely zoveel mogelijk gegevens over de Casauboni te verzamelen voor zijn uitgave. Battely reageerde echter allereerst met het verzoek of Van Almeloveen hem kon helpen bij de bestrijding van zijn ouderdomskwalen.[306] De correspondentie tussen beiden wordt eind 1707 en begin 1708 voor een groot deel in beslag genomen door de ziektebeschrijvingen van Battely en Van Almeloveens uitgebreide adviezen hiervoor. Met nadruk liet Van Almeloveen steeds weten zeer bezorgd te zijn om de predikant, en zijn best te zullen doen om diens klachten wat te verlichten. Tegelijkertijd spoorde hij zijn correspondent echter aan, extra haast te maken met de levering van het Casaubon-materiaal. Tegenover zijn andere Engelse correspondent Smith had hij al eerder openlijk erkend dat hij zich vooral inzette voor de gezondheid van Battely, met het oog op zijn eigen boek.[307] De dood van Battely in 1708 werd daarom ook voornamelijk vanuit dat gezichtspunt als een verlies beschouwd.

De diensten die Van Almeloveen als arts aan zijn vrienden bewees, gingen meestal gepaard met oprecht vriendelijke gevoelens, hoewel nooit uit te sluiten viel dat hij hoopte

---

[301] 6k3 f.353r 15 oktober 1710 van Molitor.

[302] 6k14 f.363r-v 15 oktober 1710 aan Molitor: 'Ego a diebus aliquot [...] tanta premor pectoris angustia, capitis, pectorisque dolore, ut pedem vix cubiculo, nedum domo extulerim. remisit sed parum admodum vigor et vehementia puto, quod aer refrigidior transpirationem justam inhibeat, adeo ne non minore cura aut diligentia tuam curabo valetudinem ac meam'.

[303] Ibid. f.367r 20 oktober 1710 aan Molitor.

[304] Ibid. f.258r-v 1 maart 1708 aan Gallaeus.

[305] BSB f.451r-452v 21 juli 1707 van Battely: 'Ad vivum an ad mortuum scribam, prorsus nescio. Itaque tamen ventis atque fortunae bonae committo. Si etiamnum in vivis sis [...] obsecro ne me diutius atque anxio haerere sinas, sed de salute tua me certiorem facias; quo nuncio nihil mihi gratius advenire potest'; 6k14 f. 214r-215r 15 augustus 1707 aan Battely: 'Cum ego hesterno die vel ipsam literarum tuarum viderim inscriptionem exultavi plane prae gaudeo, factus certior te, vir humanissime, adhuc versari in terris, quem a multis annis nescio qua falsa ductus opinione, credidi beatorum adscriptum numero'.

[306] BSB f.457r-458v 21 augustus 1707 van Battely.

[307] Smith46, 133-134, 12 december 1700 aan Smith: 'Adjecit vir ille honestissimus (sc. Battely) epistolium in quo pollicetur se, mox ac febris eum relinquerit acuta, reliqua transmissurum (sc. van het dagboek). Quod ut obtineam, misi ei formulam medicamenti, multis experimentis mihi probati'.

met zijn dienstbetoon een voordeeltje te kunnen behalen. Zelf sloeg hij zijn kwaliteiten als arts waarschijnlijk minder hoog aan dan de kennis en ervaring die hij op het gebied van de letteren bezat en waarin hij veel meer plezier had. Dit zou te maken kunnen hebben met het verschil in waardering dat er bestond tussen het 'ambacht' van arts en de 'wetenschap'. Van Almeloveens dienstbetoon in de geneeskunde valt overigens ook kwantitatief in het niet bij de diensten die hij anderen op 'geleerd' gebied bewees.

3.5. Evaluatie van de vriendendiensten

Wanneer we de vriendendiensten van Van Almeloveen in ogenschouw nemen, valt er een frictie te constateren tussen wat hij zelf graag aanbood en wat anderen van hem vroegen. Hij was steeds maar al te graag bereid hulp te bieden voor allerlei vraagstukken en problemen op het gebied van de letteren, maar hoewel hij zelf van zijn competenties overtuigd was, zag niet iedereen hem als een expert op dat gebied. Dat gold met name voor de ervaring en vooral de relaties die hij meende te hebben binnen de uitgeverij en journalistiek. Inderdaad had hij behoorlijk wat connecties in die kringen, maar toch schatte hijzelf — en ook anderen die niet zo'n goed inzicht hadden in de werkelijke situatie — de invloed die hij had om zaken te regelen en auteurs aan een uitgever of publiciteit te helpen, iets te hoog in, vooral wanneer hij trachtte te bemiddelen tussen buitenlandse auteurs en Nederlandse uitgevers. Ter verdediging van Van Almeloveen moet gezegd worden dat zijn energiek aangeboden hulp meestal gemotiveerd was door oprecht enthousiasme voor de auteur en zijn werk, gedreven als hij was door het ideaal van een onbelemmerde *communicatio*. Maar daarnaast vormde het verlangen om door dienstverlening bij anderen in de gunst te komen, een drijfveer voor het aanbieden van dergelijke vriendendiensten. Anderzijds verplichtten eerder ontvangen weldaden van anderen hem er ook dikwijls toe, hulpvaardig te zijn.

Zijn invloed als tussenpersoon voor uitgevers en auteurs mag dan niet erg groot zijn geweest, de contacten die hij had in de wereld van de boekhandel, zijn ervaring met de in- en verkoop van boeken en vooral zijn goed geoutilleerde bibliotheek werden door vele correspondenten, en dan met name de geleerden in de Republiek, zeer op prijs gesteld. Van Almeloveen had zijn reputatie als steun en toeverlaat van de Republiek der Letteren had hij vooral verworven door de boeken die hij steeds weer voor zijn vrienden kocht, leende, naspeurde of excerpeerde. Tevens werd het 'letterennieuws' waarvan hij via zijn familie zo goed op de hoogte was, door vrienden in binnen- en buitenland zeer gewaardeerd. Deze activiteiten sprongen maar weinig in het oog — het gaat immers om een boek hier, een emendatie of nieuwsbericht daar — waardoor zijn verdiensten meestal niet roemrijk zijn vermeld; er was speurwerk in talloze brieven voor nodig om Van Almeloveens bijdrage aan de vele uitgaven van zijn vrienden te achterhalen. De dankbare woorden die menigeen in zijn dedicatie, voorwoord of ergens in brieven uitspreekt over de 'ware vriendschap' die zij van Van Almeloveen hebben ondervonden, mogen daarom zeker worden beschouwd als een erkenning van zijn vriendendiensten.

Concluderend kan men stellen dat zijn betekenis als 'amicus' in de Republiek der Letteren, dat wil zeggen als hulpvaardige collega voor andere geleerden, beperkt was. Hij had slechts geringe mogelijkheden om zijn beloftes waar te maken, terwijl er ook een beperking valt waar te nemen in geografisch opzicht. Hoewel Van Almeloveen in zijn dienstbetoon graag de grenzen overschreed, omdat hij hoopte zo beroemde geleerden aan zich te verplichten, lukte het hem dikwijls niet de door hem aan buitenlandse geleerden

gedane beloften in te lossen. Zijn vrienden uit de Noordelijke Nederlanden hadden daarentegen alle reden om hun vriendschap met Van Almeloveen te koesteren; voor hen kon hij in veel opzichten iets betekenen. In de dagelijkse omgang met zijn Nederlandse vrienden toonde hij zich een goed vriend en collega, die veel genoegen beleefde aan discussies over geleerde vraagstukken en daar zonder veel bijgedachten probeerde een bijdrage aan te leveren.

4. Van Almeloveen als beschermheer (patronus)

Antonius van Dale motiveerde de dedicatie van zijn *Dissertatio de origine ac progressu* aan Van Almeloveen met de opmerking dat deze steeds een 'echte patroon' voor hem was geweest. Dit patronage had zich geuit in de steun en praktische bijstand die hij hem bij zijn verschillende edities gegeven had en zou later nog blijken uit de contacten die Van Almeloveen voor Van Dale wist te leggen. In het voorafgaande is de hulp die Van Almeloveen anderen verleende bij hun uitgaven echter steeds aangeduid met 'vriendendiensten'. Dit verschil toont wel aan dat in de praktijk de scheidslijn tussen patronage en vriendschap niet zo scherp te trekken was. Met name bij Van Almeloveens optreden als tussenpersoon is het niet steeds duidelijk of hij deze functie vervulde als 'vriend' of als 'patroon'. Hier is gekozen voor een onderscheid op grond van de formele inkadering van de bemiddeling: wanneer er voor de bemiddeling (vaak door derden) om een officiële aanbeveling van Van Almeloveen werd gevraagd, worden zijn diensten beschouwd als patronage. Wanneer er op veel informelere wijze om zijn bemiddeling werd verzocht, kan dit beter een vriendendienst genoemd worden. Een aanvullend criterium is hierbij de status van degene voor wie de bemiddeling gevraagd wordt en diens verhouding tot Van Almeloveen. Ditzelfde 'standsverschil' zal hier ook als aanwijzing worden gebruikt voor andere gevallen, waarin Van Almeloveen als patroon optrad.

De eerste vorm van patronage, waar Van Almeloveen mee in aanraking kwam, waren aanbevelingsbrieven. Natuurlijk had hij ze zelf nodig, om er zijn loopbaan als arts en geleerde mee te beginnen, maar al vrij snel was het ook zijn taak voor anderen aanbevelingen te verwerven. Aanbevelingsbrieven van anderen, en dan met name de brieven die gebracht werden door de altijd rondtrekkende studenten, gaven hem ook het eerst de gelegenheid om zelf als patroon op te treden.

4.1. Recommandaties voor rondtrekkende studenten en andere reizigers

In 1680 bereidde Joannes van Almeloveen een studiereis voor door de Duitse Landen. Zijn broer Theodorus zocht toen ijverig naar patronen, die bruikbare aanbevelingsbrieven konden leveren. Omdat hij echter zelf nog maar net zijn studie had voltooid en nog niet in staat was met zijn naam veel deuren te openen, richtte hij zich tot hun beider verwant Mastrigt voor enkele aanbevelingsbrieven. Toen Joannes eenmaal vertrokken was, onderhield hij wel de betrekkingen met de gastheren van zijn broer en bleef hij hen vragen om toezicht en ondersteuning, maar het is duidelijk dat hijzelf weinig invloed kon uitoefenen op de bescherming die zijn broer in het buitenland ontving. Pas in 1687, toen hij voorzichtig aan begonnen was zijn eigen kennissenkring uit te breiden buiten de landsgrenzen, werd

voor het eerst door anderen een beroep op hem gedaan ten behoeve van studenten, die eens een periode in de Republiek wensten te studeren.

In april van dat jaar stuurde Joannes Reiske de student Behrens met een brief naar Van Almeloveen.[310] Deze brief bereikte Van Almeloveen wel, maar de brenger had zich niet persoonlijk aan hem vertoond. Dit betreurde hij zeer, want na Reiskes hartelijke aanbeveling had hij Behrens juist graag ontvangen.[311] Ook de student die Reiske in 1691 met een aanbevelingsbrief naar Van Almeloveen stuurde, had blijkbaar geen belangstelling voor hem. Daarom verzocht Van Almeloveen zijn correspondent voortaan voor de postbezorging niet meer op studenten te vertrouwen, want ook dit keer had de student de brief van Reiske — met veel vertraging — vanuit Amsterdam opgestuurd.[312] Dit verzoek was aan dovemansoren gericht, want meteen daarop deed Reiske hem weer een brief via een student — dezelfde Behrens — toekomen.[313] Eindelijk had de aanbeveling succes en Van Almeloveen reageerde enthousiast: Reiske had zijn post aan een betrouwbare jongen meegegeven en hij mocht vaker studenten bij hem aanbevelen, ze zouden bij hem goed onthaald worden.[314] De plotselinge ommekeer in Van Almeloveens houding tegenover Duitse studenten die Reiske hem stuurde, werd veroorzaakt door de diensten die de student in kwestie hem bewees. Behrens bracht hem namelijk ook in contact met de arts Henricus Meibom en verzorgde regelmatig de post tussen hem en zijn Duitse correspondenten.

Ook andere correspondenten van Van Almeloveen in de Duitse Landen maakten voor de verzending van hun brieven graag gebruik van rondtrekkende studenten, die zij dan ook in de aandacht van hun correspondent aanbevalen. Dit deed bijvoorbeeld Conrad Peyer in 1687.[315] Wederom kwam de aanbevolene echter niet bij Van Almeloveen op bezoek en de brief van Peyer werd door hem pas veel later naar de Goudse arts doorgestuurd. Desalniettemin ontstond er tussen Van Almeloveen en deze student J.J. Oswald toch een korte briefwisseling. Deze werd evenwel ook grotendeels gevuld met verontschuldigingen en spijtbetuigingen van Oswald, die er maar steeds niet in slaagde een bezoek aan Van Almeloveen persoonlijk te brengen. Wel lukte het Oswald tijdens Van Almeloveens afwezigheid een blik in diens bibliotheek te werpen.[316]

Degene die het meest van de diensten van studenten gebruik maakte was D.G. Moller, maar ook zijn studenten achtten een bezoek aan Van Almeloveen meestal niet de moeite waard. Toen Van Almeloveen in 1695 weer eens een brief van Moller veel te laat had ontvangen, omdat de student die de brief zou bezorgen maar meteen naar Amsterdam was doorgereisd, begon hij zich toch af te vragen hoe het kwam dat hij steeds genegeerd werd. Zou de studenten een bezoek aan hem worden ontraden omdat hij gezien werd als

---

[310] BSB f.326r-v 3 april 1687 van Reiske.

[311] 5k9 f.45r-46v 29 juni 1687 aan Reiske: 'Miratus sum profecto vehementer doctissimum Tuum discipulum d. Beerens illa de manu in manum non tradidisse. Ostendissem namque ei in quantum tenuis nostra permittit facultas, Tuam commendationem non modo, multum apud me ponderis habere, sed me nihil non Tui causa velle'.

[312] 6k3 f.188r-189v 10 janari 1691 van Reiske; 5k9 f.240r-141v 17 maart 1691 aan Reiske.

[313] BSB f.318r-v 5 mei 1691 van Reiske: 'Harum lator si Te adeat, fac tuo fruatur facili accessu'.

[314] 5k9 f.149r-150r 3 augustus 1691 aan Reiske: 'Quod facilem literarum tuarum latoribus aditum roges, optime facis, et valde opere ex meo voto, qui nihil aliud intendo quam extraneis, et praesertim iis, qui tantis ab amicis commendantur, illam exhibere humanitatem, quam ego commendatoribus debeam et maxime possim. Quare, si ad me denuo, uti est pollicitus, adcurrat, omnem adhibebo operam, ut sentiat commendationem tuam summum apud me pondus habuisse'.

[315] BSB f.140r-141v 1 november 1687 van Peyer: 'Imprimis autem candide abs te amari me cognoscam, si quem tibi commendo clarissimum doctissimumque virum Johannem Jacobum Osvaldum, civem et cognatum meum charissimum ac antea discipulum, experientiae majoris comparandae gratia nunc peregrinantem, favore tuo complecti, ejusque studia et conatum in praxi medica et chirurgica proficiendi ardentissimum, [...] juvare non dedigneris. Quicquid opis ei tuleris, tanquam mihi praestitum beneficii summi loco reputabo, et omni officiorum genere vicissim pensare studebo'.

[316] 6k4 f.77r-78v 19 december 1687; ibid. f.79r-80v 7 januari 1688 en f.81r 12 maart 1688 van Oswald.

een pleitbezorger van de oude geneeskunde? Hij zou toch iedereen die hem werd aanbevolen even goed ontvangen hebben.[317] Het maakte echter niet veel uit of de studenten nu geneeskunde kwamen studeren of een ander vak. Maar zelden vereerden zij de Goudse arts met een bezoekje, hoezeer hun dat ook door hun hoogleraren was aangeraden. De hoogdravende aanbevelingsbrief die Hannemann voor een student in 1696 schreef, sorteerde geen effect.[318] De student had wellicht profijt kunnen hebben van aanbevelingen van Van Almeloveen bij andere geleerden, maar hij gaf er blijkbaar de voorkeur aan op een andere manier zijn weg in de Republiek te vinden en stuurde de brief pas laat naar Van Almeloveen.[319] Een student van Omeis uit Altdorf voelde zich evenmin geroepen om persoonlijk een brief af te leveren.[320] Zelfs de zoon van Dolaeus, die in 1699 naar Van Almeloveen zou komen op aandringen van zijn vader, had geen tijd voor een reisje naar Harderwijk.[321] Gelaten merkte Van Almeloveen naar aanleiding van de laatste nalatigheid tegenover Verduyn op dat de jeugd van tegenwoordig anders in elkaar stak. Ze wilde niet meer luisteren naar goede raad van ouders en vrienden en besefte het genoegen (en nut) niet dat een ontmoeting met patronen en vrienden kon opleveren.[322]

Ook al wisten studenten maar zelden Gouda of Harderwijk te vinden, Van Almeloveen verklaarde zich tegenover zijn buitenlandse correspondenten steeds bereid hun pupillen op hun rondreis verder te helpen met aanbevelingen. Zelf had hij immers al vrij snel het idee dat hij ook werkelijk in staat was iets voor deze studenten te betekenen door middel van zijn uitgebreide correspondentienetwerk.[323] De kans om dit te bewijzen kreeg hij spoedig. In 1688 beval hij de jonge student (Petrus?) Burman aan bij Joannes Reiske, met name om voor de student de toegang tot de bibliotheek van Wolfenbüttel te vergemakkelijken. Een vriendelijke ontvangst door Reiske zou Van Almeloveen beschouwen als een weldaad hemzelf bewezen en hij beloofde dan ook meteen een wederdienst.[324] Reiske moest Van Almeloveen teleurstellen. Hoe Burman het voor elkaar had gekregen, wist hij niet, maar Van Almeloveens brief was in Wolfenbüttel gearriveerd zonder dat de brenger zelf was verschenen.[325]

---

[317] 6k13 f.95r-v 1 oktober 1695 aan D.G. Moller: 'Gratulor [...] unum fidelem Te nactum Evhardum Huberum, quamquam & ipsum non viderim hactenus nam Amstelaedamo ad me mitti curavit fasciculum gratissimum, una cum literis a.d. XI. Jul. st. Vet. hoc anno datis. Certe non deessem illi, neque aliis a Te mihi commendatis juvenibus doctis & probis, modo coram me convenirent, sed id aut raro aut accidit numquam, forte quod in via incidant homines qui me Antiquorum medicorum patronum & defensorem ipsis describant, adeoque indignum qui visatur'.

[318] 6k4 f.142r-143v 14 april 1696 van Hannemann.

[319] 6k13 f.272r-v 12 oktober 1696 aan Hannemann.

[320] BSB f.221r-222v 15 mei 1696 van Omeis; 6k13 f.273r-v 12 oktober 1696 aan Omeis.

[321] Ibid. f.280r-281v 9 januari 1699 van Dolaeus, 6k13 f.482r-v 8 februari 1699 aan Dolaeus.

[322] 6k13 f.483r-v 8 februari 1699 aan Verduyn: 'Miror adolescentis properationem. Verum sic vivitur hodie, juvenes cum ex ephebis excessere atque liberior vivendi data potestas est, neque parentum, neque amicorum parent monitis, suis ex consiliis gubernant quaeque, nescii quantum juvet quandoque fautores, amicosque convenisse'.

[323] 6k12 f.336r-337r 10 juli 1694 aan Reiske: 'Siquidem nonnumquam eos possem juvare commendatitiis sive in Anglia sive aliis in locis regionibusque, quas adire ipsis animus est'.

[324] 5k9 f.64r-65r 17 april 1688 aan Reiske: 'Non potui non Tibi mirum in modum commendare hunc vestras oras sequentem doctissimum juvenem [...] Burmannum [...] quem ex animo velim ita amplecteris, ac si vel sanguine mihi faceres proximum, ope, consilio in omnibus & apud omnes iuves, ad Bibliothecam vestram [...] aditum concedas, amicis denique Tuis ita quoque commendes, ut sentiat hanc meam commendationem magnum apud Te pondus habuisse. Quod si feceris, magno benefici[i] vinculo non modo ipsum juvenem, ipsiusque totam familiam, sed me quoque, qui omnia tui causa volo & in similibus casibus eadem me praestiturum spondeo, de novo Tibi es devincturus'.

[325] BSB f.327r-v 13 december 1688 van Reiske: 'Nescio sane, qui tuus Burmannus viam paravit, aut qui litteras tuas, quae mihi debebantur, secum pertulerit, aut perferendas ab aliis curavit. Juvenem quippe isthum suavissimum nec visum mihi [...] aegre fero'.

In 1696 kwam uit Altdorf, vanwaaruit zoveel studenten naar Van Almeloveen waren gestuurd die nooit waren verschenen, het verzoek om hulp voor Gabriel Wagenseil, de zwager van Van Almeloveens correspondent Moller. Aangezien het verzoek niet alleen van Moller afkomstig was, maar ook van diens vrouw, de door Van Almeloveen bewonderde Sibylla Wagenseil, kon hij niet weigeren.[326] Wagenseil zou na zijn bezoek aan de Nederlanden doorreizen naar Engeland en ook daar wilde hij enkele geleerden bezoeken. Van Almeloveen schreef meteen recommandatiebrieven aan alle Engelsen die hij kende. In een brief aan Wagenseil bood hij deze recommandaties aan, terwijl hij meteen ook informeerde naar de mogelijkheden die Wagenseil had om post te sturen naar zijn familie en andere kennissen van Van Almeloveen in Altdorf en omgeving. Bovendien kon hij Wagenseil berichten dat hij een metgezel voor de overtocht naar Engeland had ontmoet, die hij naar hem had doorgestuurd.[327] Aan Wagenseils zuster bracht hij vervolgens verslag uit van alle weldaden die hij had bewezen.[328] Wagenseil was echter zonder de recommandatiebrieven af te wachten al naar Engeland gereisd. Eind november schreef diens vriend J.J. Cramer, die nog in de Nederlanden verbleef, nog aan Van Almeloveen en vroeg in voorzichtige bewoordingen om de brieven, die Wagenseil immers in een persoonlijk gesprek beloofd waren. Hij zou wel zorgen dat ze bij de jonge reiziger terechtkwamen.[329] Van Almeloveen reageerde teleurgesteld. Als Wagenseil niet zo snel vertrokken was, had hij hem persoonlijk bij Edward Bernard kunnen introduceren, die toen juist in de Nederlanden verbleef. De andere brieven, behalve die aan John Battely, die hij zelf al had weggestuurd, wilde Van Almeloveen wel via Cramer sturen.[330] Het uiteindelijke resultaat van zijn inspanningen was maar mager: alleen Smith berichtte dat Wagenseil op bezoek was geweest en voegde er hoffelijk aan toe dat een aanbeveling natuurlijk niet nodig was geweest.[331] Battely daarentegen had nooit iets van Wagenseil gezien.[332]

Evenals Gabriel Wagenseil trok in 1709 ook een Duitse arts naar Londen, met op zak enkele aanbevelingsbrieven van Van Almeloveen voor Thomas Smith en Martin Lister. Aangezien de arts in Londen een praktijk wilde beginnen, zou hij vooral baat kunnen hebben bij de steun van Lister.[333] Weldra liet Smith weten dat de arts bij hem was geweest en de brief had overhandigd.[334] Bovendien had Lister de arts van advies gediend.[335] Al eerder had Van Almeloveen zijn goede vriend, de chirurgijn Verduyn, met aanbevelingen kunnen helpen bij een reis naar Denemarken, waar hij zou worden geconsulteerd door koning Christiaan V. Voor zijn vertrek had Verduyn zijn correspondent om

---

[326] 7a23 f.86r-v 24 juli 1696 van Sibylla Wagenseil.

[327] 6k13 f.264v 9 oktober 1696 aan Gabriel Wagenseil.

[328] Ibid. f.274 12 oktober 1696 aan Sibylla Wagenseil.

[329] BSB f.259r-v 21 november 1696 van Cramer: 'Causa quamobrem Te, vir clarissime, literis appellare audeo, est D. Wagenseilius, Molleri tui, Viri Cl. affinis, cujus memoriam, quoniam nuper ad Te visit, adhucdum, nisi fallor, servas. Is, postquam se Londini feliciter appulit, Te supplici prece ambit, ut literas commendatitias, quas ipsi benigne pollicitus es, sed nimium festinanti exhibere non potuisti, mihi committas, quam ocyssime ad ipsum in Angliam deferendas'.

[330] 6k13 f.297r-v 24 november 1696 aan Cramer.

[331] BSB f.390r-391v 22 december 1696 van Smith.

[332] Ibid. f.446r-v 4 februari 1697 van Battely.

[333] 6k14 f.321r-v 14 oktober 1709 aan Lister: 'Qui has tibi tradit vir est artis nostrae callentissimus, quique apud Londinenses praxin exercere constituit. Hic nostras transierit oras, me compellavit rogavitque num ipsum possem commendatitiis iuvare, quod merenti rogantique obnixe negare nec debui nec potui. Itaque si Tibi commoda est occasio, velim petoque eum ita tuis insinues ut sentiat meam commendationem apud Te aliquid ponderis habuisse'.

[334] BSB f.386r-v 3 december 1709 van Smith.

[335] 6k14 f.332r-v 16 januari 1710 aan Lister: 'Gratias ago summas quod Germanum quem Tibi commendaram consilio tuo iuveris'.

aanbevelingsbrieven gevraagd, die zijn reis zouden vergemakkelijken.[336] Van Almeloveen greep de gelegenheid aan om Verduyn meteen als postbode te gebruiken, en schreef brieven aan J.A. Fabricius te Hamburg, waar Verduyn toch langs kwam, en de arts Franck de Frankenau, die op dat moment al aan het Deense hof verbleef. Daarin vroeg hij hun tevens om brieven, die zij aan hem hadden geschreven eveneens met Verduyn mee te geven.[337] De aanbevelingen waren een groot succes want Verduyn had bij terugkeer woorden te kort gehad om de weldaden te beschrijven die hij van Fabricius en Franck had ontvangen.[338] Zij zelf schreven ook zeer enthousiast over hun bezoeker en met name Franck was vol lof over Verduyn, die helaas aan de ziekte van de koning weinig had kunnen doen.[339]

Van Almeloveen was overigens niet helemaal gespeend van zelfkennis, wat de invloed van zijn aanbevelingsbrieven betreft. In reactie op een aanbeveling van een zekere Barthius, die in Amsterdam zijn geluk ging beproeven, schreef hij in 1700 aan D.G. Moller dat hij Barthius graag met hulp of advies zou bijstaan. Hij stond echter zelf aan de zijlijn en had geen belangrijke patronen of machtige vrienden. Indien hij een goede gelegenheid zou krijgen, zou hij hem laten weten welke weg hij naar zijn mening moest bewandelen.[340] Voor studenten was Van Almeloveen inderdaad een weinig aantrekkelijk patroon. Hij woonde afgelegen en zijn correspondentienetwerk bevatte maar weinig Nederlandse hoogleraren van enig aanzien, vooral niet op medisch gebied. Leiden had voor de buitenlandse studenten de grootste aantrekkingskracht, maar dat was nu net een stad waar Van Almeloveen in het geheel niet thuis was. Het was geen wonder dat de meeste studenten ondanks de warme aanbevelingen van hun vroegere leermeesters, zoals Moller, meteen doorreisden naar Amsterdam of Leiden, en de brieven die aan hen waren toevertrouwd vandaaruit doorstuurden naar Gouda of Harderwijk. Met het gevolg dat Van Almeloveen ook over de bezorging van de brieven van diegenen die op de diensten van studenten wensten te vertrouwen weinig tevreden was. Alleen wanneer reizigers met een doelgerichte vraag bij Van Almeloveen aankwamen, kon hij werkelijk iets voor ze betekenen, mits hij natuurlijk de juiste personen kende.

4.2. Bemiddeling voor predikanten

Veel meer dan onder academici, verkeerde Van Almeloveen in kringen, waarin predikanten, artsen en schoolmeesters de boventoon voerden. Zijn correspondentienetwerk bestond voor een groot deel uit predikanten. Dit was niet verwonderlijk, aangezien hij in een predikantengezin was opgegroeid, enige tijd theologie had gestudeerd en daar een blijvende belangstelling voor theologie en vooral bijbelse oudheidkunde aan over had gehouden. Maar Van Almeloveen had evenzeer oog gekregen voor de meer wereldse aspecten van het milieu waarin hij verkeerde. Sinds hij in 1693 ouderling in de Waalse

---

[336] 6k13 f.429r 24 juni 1698 aan Verduyn.

[337] Ibid. f.427r-v en 428r-v aan Fabricius en Franck, 24 juni 1698.

[338] Ibid. f.450r-v en 455r-v 6oktober 1698 aan Fabricius en 13 oktober 1698 aan Franck.

[339] BSB f.215r-216v 4 september 1698 van Franck en f.2r-3v 13 september 1698 van Fabricius.

[340] 6k13 f.605r 9 december 1700 aan D.G. Moller: 'Alteram Kal. Aug. datam Amstelaedamo missam a tuo affine Barthio die XV Novembris accepi, ea mihi de meliore nota commendas Barthium tuum, quem si vel ope vel consilio possem juvare, fecerim libentius nihil. At ego peregrinus, destitutus sum omnibus patronis et amicis potentioribus, si tamen vel occasionem deprehenderim, vel ipse excurrerim Amstelaedamum eum invisam, indicaturus quam ipsi ineundam esse rear viam'.

kerk was geworden, hield Van Almeloveen zich met veel belangstelling bezig met bestuurlijke zaken die de kerk betroffen. Zo woonde hij verschillende gewestelijke synodes bij, zoals die in Leiden in 1695 waar hij ook nog als arts werd ingeschakeld om het geschil tussen Henri Basnage de Beauval en Pierre Jurieu te beslechten, door ervoor te zorgen dat Jurieu ook daadwerkelijk op de zitting zou verschijnen.[341] Hoewel hij daar natuurlijk al enigszins van op de hoogte was, leerde hij door zijn functie als ouderling ook precies hoe de voordracht en beroeping van nieuwe predikanten in hun werk gingen, zowel in de Waalse als in de gereformeerde kerk. Door zijn uitgebreide kennissenkring en het bijwonen van synodes kreeg hij inzicht in de hiërarchie binnen de verschillende gemeenten, het benoemingsbeleid (dat van plaats tot plaats kon verschillen), de gevoeligheden van kerkeraden en bestuurders en de juiste werkwijze om hen te beïnvloeden. Deze ervaring kwam hem uitstekend van pas, wanneer hij zelf trachtte bevriende predikanten aan een nieuwe, betere standplaats te helpen.

Want ook al hadden zij daarom niet gevraagd, Van Almeloveen bood tot vermoeiens toe zijn predikanten-vrienden zijn hulp en bemiddeling aan ter bevordering van hun carrière. Sypestein had onder de bereidwilligheid van zijn vriend het meest te lijden, ook al valt wegens het ontbreken van brieven van zijn hand niet vast te stellen in hoeverre hij zelf diens bemiddeling had gevraagd en verlangde naar een andere standplaats dan Doorn. Zowel zijn aandringen bij Sypestein om toch eindelijk iets te publiceren, als zijn aansporingen om te solliciteren naar een vacature elders wist Van Almeloveen te motiveren: de predikant moest zijn talenten in dienst stellen van anderen; dat was zijn plicht tot *communicatio*. Hij kon niet begrijpen waarom Sypestein steeds zijn advies om actie te ondernemen in de wind sloeg. Waarom liet hij zijn kansen onbenut voorbijgaan? Hij kon zelf zijn lot bepalen door iedere kans aan te grijpen. Later zou hij spijt hebben van zijn gemakzucht en laksheid. Als hij zich liever in een uithoek verstopte in plaats van in het gezelschap van geleerden te verkeren, aan wie hij zijn redenaarstalent kon tonen, moest hij dat maar eens duidelijk maken aan zijn vrienden, die tot nu toe zoveel moeite voor hem deden, zo verweet Van Almeloveen zijn vriend in 1699.[342] Het was echt te betreuren dat Sypestein zijn gaven onopgemerkt liet wegkwijnen, daar in Doorn. Van Almeloveen drong steeds sterk aan op het houden van gastpreken, opdat andere gemeentes ook de gave van Sypestein konden opmerken; onbekend maakt immers onbemind. Na het horen van Sypesteins preken zou men hem onmiddellijk naar waarde weten te schatten.[343]

De beroeping van een predikant was in de zeventiende eeuw in elk gewest, zelfs in elke gemeente weer anders geregeld.[344] Soms was er zelfs officieel niets geregeld, en

---

[341] Zie hoofdstuk 2.

[342] 6k13 f.499v-500v 18 maart 1699 aan Sypestein: 'Quare ipse faber tuae fortunae dimittis raram occasionem, quare appropinquantem et arridentem non tenes fortunam crinibus? o quam olim poenitebit istius desidiae, o quam saepe tecum, modo laeva non remanserit semper mens, deflebis tam amplam omisisse occasionem, speratam repudiasse, precationibus nactam oblatamque neglexisse. Sin in angulo latere malis, et delitescere sub umbris arborum montiumque et volutare in alto pulvere, quam in luce et oculis hominum versari doctorum, quotidie interesse praestantium consortio, ac digito monstrari Demosthenico, fac certiores amicos tuos tantum operae, prudentiae laboris impendentes'.

[343] Ibid. f.533v-534r 20 september 1699 aan Sypestein: 'Satis diu latuisti [...] ignorant te homines, et vera est Ovidii sententia "quod latet ignotum est, ignoti nulla cupido." Itaque prodi in scenam, vocabere, appellabere et erit inter togatos et tibi locus'.

[344] Zie hierover het oude maar nog steeds informatieve werk van G.D.J. Schotel, *De openbare eeredienst der Nederlandsch hervormde kerk in de zestiende, zeventiende en achttiende eeuw*. verzorgd door H.C. Rogge, Leiden s.a. 271-278; H.A. Enno van Gelder, *Getemperde vrijheid: een verhandeling over de verhouding van Kerk en Staat in de Republiek der Verenigde Nederlanden en de vrijheid van meningsuiting inzake godsdienst, drukpers en onderwijs, gedurende de 17e eeuw*. Groningen 1972, hoofdstuk I, ' De kerk in de staat', m.n. 19-30. Enno van Gelder legt wel een iets te sterke nadruk op de tegenstellingen tussen regenten en predikanten; A. van Ginkel, *De ouderling. Oorsprong en*

vertrouwde men op reeds lang gevestigde gewoontes die dikwijls dateerden van voor de Reformatie. Meestal maakte de kerkeraad een vacature bekend en stelde dan bijvoorbeeld één of meerdere predikanten of proponenten kandidaat. Vrijwel steeds was er echter ook als voorwaarde gesteld dat de overheid haar goedkeuring diende te verlenen aan de kandidaatstelling en de benoeming. Deze goedkeuring werd verkregen door in onderling overleg een predikant aan te stellen, al dan niet door middel van een commissie samengesteld uit leden van de kerkeraad en regenten of door vooraf om advies te vragen of door achteraf de keuze te laten goedkeuren. In sommige gemeentes, voornamelijk in Groningen en Gelderland, maar ook op het platteland van Holland had een plaatselijk heer (bijvoorbeeld de ambachtsheer) extra veel zeggingsmacht bij de benoeming van een predikant. Hij bezat dan het *jus patronatus* ofwel het collatierecht, hetgeen inhield dat de heer verregaande rechten had bij de beroeping van een predikant.[345] Zonder zijn goedkeuring kon een predikant niet beroepen worden, maar hij kon ook niet vertrekken als dat de collator niet zinde. Het spreekt vanzelf dat deze instelling nog wel eens tot conflicten leidde, vooral wanneer de patroon katholiek gebleven was. De *collator* had bovendien ook de plicht om de predikant van een redelijk tractement te voorzien. De predikanten werden steeds door de overheid betaald, die hierdoor ook meer invloed op de kerkelijke aangelegenheden had dan op het eerste gezicht lijkt. Daarbij komt nog dat de kerkeraden, samengesteld uit de predikant(en), ouderlingen en diakenen, dikwijls veel regenten in hun gelederen hadden. Leden van de plaatselijke magistraat kwamen immers vaak als eerste in aanmerking voor een verkiezing tot ouderling.[346] Wie een kandidaat voor een vacature wilde voordragen, diende er dus vooral voor te zorgen bij deze ouderlingen in een goed blaadje te komen staan.

Evenals bij andere beroepen, moest er ook bij een sollicitatie van een predikant hard gewerkt worden: nadat men had achterhaald wie het in de betreffende gemeente voor het zeggen had, diende er geïnvesteerd te worden in contacten met ouderlingen en magistraten door hier eens een aanbevelingsbrief te sturen, daar een geschenk. Geruchten van omkoping doken in dit verband wel eens op, maar daarvoor zijn weinig bewijzen te vinden.[347] Toch is het zeker dat er dikwijls sprake was van een heftige concurrentiestrijd tussen de verschillende kandidaten, waarbij niet veel middelen geschuwd werden om de overwinning te behalen. Met name was het van belang in een vroeg stadium in te kunnen schatten wie de mededingers waren voor een vacature en wat zij voor connecties hadden in die gemeente. Zoveel mogelijk kennissen dienden ingeschakeld te worden om te helpen met aanbevelingen, maar ook met subtielere handelingen zoals het 'toevallig' noemen van een naam tijdens een informeel gesprek. Vooral bij proponenten was het gebruikelijk om een kandidaat als het ware 'op zicht' te laten komen en hem een of meer keren een gastpreek te laten houden. Dit vergde ook van de kandidaat zelf veel energie. Tenslotte was ook de

---

ontwikkeling van het ambt van ouderling en de functie daarvan in de gereformeerde kerk der Nederlanden in de 16e en 17e eeuw. Amsterdam 1975, 243-249. Van Ginkel gaat uit van de regels die in verschillende kerkordes zijn vastgelegd voor beroepingsprocedures, niet van de praktijk; G. Groenhuis, *De predikanten*. 21-22. De Nijmeegse predikant Smetius zet in een brief aan Van Almeloveen precies uiteen hoe de Nijmeegse beroepingsprocedure was. (6k3 f.270r-271v 10 november 1702.) De kerk mocht een predikant beroepen, mits de magistraat zijn goedkeuring aan de kandidaat had gegeven. De Nijmeegse kerkeraad, bestaande uit vier predikanten en acht ouderlingen, van wie weer de helft uit regenten (viri consulares) en de helft uit 'gewone' gemeenteleden bestond, kozen uit een lijst van kandidaten de predikant, die dan door hen beroepen werd. Diakenen of vertegenwoordigers van de classis hadden volgens Smetius part noch deel aan beroepingen in Nijmegen.

[345] Een korte bespreking van dit verschijnsel met veel voorbeelden geadstrueerd is te vinden bij G. Braak Hekke, 'Jus approbandi', *Hoeksteen* 10 (1981) 173-177.

[346] H.A. Enno van Gelder, *Getemperde vrijheid*, 21 en Groenhuis, *De predikanten*, 24-26.

[347] Schotel, *De openbare eeredienst*, 277-278.

theologische 'kleur' van de gemeente van belang. De kandidaat moest immers passen bij de voorkeur van de gemeente.

Hoewel Van Almeloveen lidmaat was van de Waalse kerk, zoals is vast te stellen op grond van zijn ouderlingschap, was hij via zijn grote kennissenkring onder gereformeerde predikanten altijd uitstekend op de hoogte van vacatures in die kerk. Het eerste wat hij deed wanneer hij het bericht van een vacature had vernomen, was zijn vrienden, van wie hij vond dat zij een andere standplaats verdienden, ervan op de hoogte brengen, met daarbij zoveel mogelijk achtergrondinformatie die hij in korte tijd had weten te verzamelen. Zo tussen neus en lippen gaf hij in zijn brieven aan bevriende predikanten regelmatig de laatste nieuwsberichten door. Sypestein, Matthaeus Gargon en zijn verwant Rochus de Haes verkeerden in de bevoorrechte positie om door Van Almeloveen onmiddellijk te worden geïnformeerd.

In 1696 had Van Almeloveen van een kennis vernomen dat er in Wijk bij Duurstede een plaats vacant kwam, omdat de vorige predikant naar Den Bosch zou vertrekken. Was dat geen goede kans voor zijn vriend Sypestein? Hij had het zijn plicht geacht om het zo snel mogelijk aan zijn vriend door te geven, zodat deze op tijd — op eervolle wijze en zonder de kerkelijke regels te overtreden, zodat hij een rein geweten zou houden — zijn vrienden te hulp kon roepen. Zelf kon Van Almeloveen helaas niet helpen, want hij wist niet wie Sypestein in Wijk bij Duurstede kende. Misschien dat de vertrekkende predikant Sypestein nog van dienst kon zijn met een aanbeveling bij zijn vrienden?[348] De toevoeging dat Sypestein op een fatsoenlijke manier te werk moest gaan, was niet overbodig. Maar al te vaak moest Van Almeloveen signaleren dat er voor een vacature meerdere kapers op de kust waren die geen middel schuwden om de beroeping in de wacht te slepen. In 1698 waarschuwde Van Almeloveen dat er voor een vacature in Harderwijk met de dag meer concurrenten bijkwamen, wier vrienden en familieleden de regenten op allerlei wijzen trachtten voor zich te winnen. Zowel in persoonlijke gesprekken als per brief bevalen zij hun kandidaten aan, ze vleiden de bestuurders, verleenden hun gunsten en oefenden zo zware druk uit. Van Almeloveen probeerde er nu achter te komen wat ze precies in hun schild voerden.[349]

De activiteiten die door anderen werden ontplooid om een beroeping in de wacht te slepen, werden door Van Almeloveen dan wel in een ongunstig daglicht geplaatst, zelf deed hij het niet veel anders. Bij de meeste vacatures die hij aan zijn vrienden doorgaf, was de eerste vraag die hij stelde of zij niet vrienden of bekenden ter plekke hadden, die de beslissing konden beïnvloeden. Was dat niet het geval, dan konden zij een serieuze kandidaatstelling wel vergeten, hetgeen overigens ook gold wanneer de concurrentie over machtiger relaties beschikte. In het vervolg zal dieper worden ingegaan op enkele van Van Almeloveens pogingen om als patroon op te treden voor Henricus Sypestein, Matthaeus Gargon en Rochus de Haes.

---

[348] 6k13 f.163r-v 7 maart 1696 aan Sypestein: 'Officii mei credidi haec tecum communicare, ut in tempore eos consulas, conveniasque homines quos salvo tuo honore, salvis ecclesiae divinae legibus, salva bona conscientia liceat in auxilium vocare. Si jam scirem quanta esset ac quibuscum tibi amicitia coniunctior atque familiaritas apud eos te juvarem sedulus etiam te inscio. Ipse Steenwinckelius si sua commendatione quid posset apud suos, forte januam reperi eum adeundi rogandique ut Te de meliore nota commendet.'

[349] Ibid. f.458r-459r 22 oktober 1698 aan Sypestein: 'Plurimi ut audio undiquaque prodeunt competitores, indies absque dubio accrescendi, quorum amici, conjuncti, necessarii prensant, amplexantur, in manibus habent, fovent, osculantur consules et primores, magistratusque, quos non possunt viva voce, literis sollicitant. Ego remotior et occultior sagacissime laboro investigare et odorari quid existiment et quid agant, quid moliantur alii'.

4.2.1. Op zoek naar een betere standplaats voor Sypestein

Aan het einde van de zeventiende eeuw ontstonden er in Gelderland kort na elkaar verschillende kansen voor Sypestein om een betere standplaats te verwerven, althans in de optiek van Van Almeloveen.[350] In 1698 was in Deventer de predikant Antonius Bynaeus overleden. Kort daarna vertrok ook de vooraanstaande predikant Snabelius naar Bremen, waar hij tot hoogleraar was benoemd.[351] Meteen schreef Van Almeloveen enige kennissen in Deventer aan, van wie hij wist dat zij op de een of andere manier gelieerd waren aan het kerkbestuur. Zo richtte hij een aanbevelingsbrief aan de predikanten Arnold Moonen en Joannes Lomeyer.[352] Van de laatste had hij toch nog een dienst te goed, omdat Lomeyer kort daarvoor een jonge predikant bij Van Almeloveen had aanbevolen voor een vacature in Harderwijk.[353] Vanzelfsprekend ontving ook Gisbert Cuper een aanbevelingsbrief.[354] De concurrentie was echter sterker dan verwacht, zo bleek al gauw en Van Almeloveen vernam ook nog dat men in Deventer een voorkeur had voor een Coccejaans georiënteerde predikant.[355] Beide kwaliteiten waren verenigd in de naar zijn oordeel belangrijkste concurrent Van Vechoven. Verbaasd moest hij echter in een brief aan Vechovens collega D'Outrein vaststellen dat men Vechoven geheel over het hoofd zag in Deventer.[356] Dit alles was reden genoeg om er nog eens bij Lomeyer op aan te dringen bij het vastellen van de kandidaten eveneens aan Sypestein te denken en ook tegenover D'Outrein zijn naam te laten vallen. Maar de aanbeveling kwam te laat, want in februari bleek dat er voor beide vacatures een nieuwe predikant was beroepen.[357]

Van Almeloveen had gelukkig op meer paarden gewed; de kansen voor Sypestein waren nog niet verkeken. Tegelijkertijd was er namelijk ook in Zutphen een vacature onstaan, door het overlijden van de predikant Van der Meer.[358] Via studenten die uit Zutphen gemakkelijk brieven konden meenemen, bleef Van Almeloveen goed op de hoogte van de laatste ontwikkelingen en ongetwijfeld konden de studenten hem zelf ook nog aanvullende informatie leveren.[359] Snel werden al Van Almeloveens Zutphense kennissen aangeschreven; via de regent Bernardus Pleger vroeg hij om een aanbeveling van Sypestein bij de diaken Steenman, die overigens een schoonzoon van Lomeyer was.[360] De procedure in Zutphen was als volgt: er werd eerst een groslijst van 68 personen samengesteld, waaruit 14 kandidaten gekozen werden. Uit die veertien selecteerde de raad van ouderlingen er vervolgens 6, van wie Sypestein er een was. De kerkeraad zou de definitieve beslissing nemen.[361] In de tussentijd zette Van Almeloveen nog extra druk op de ketel,

---

[350] Zie over de geschiedenis van de kerk in Gelderland O.J. de Jong, 'Kerkgeschiedenis 1492-1795'. hoofdstuk VI uit J.J. Poelhekke e.a. (red.), *Geschiedenis van Gelderland 1492-1795*. Zutphen 1975 deel II, 331-384.

[351] W.M.C. Regt, *Naamlijst hervormde predikanten*. 's-Gravenhage. [Centraal Bureau voor genealogie] [s.a.], Overijssel, 80.

[352] 6k13 f.465r-v 28 november 1698 aan Moonen en ibid. f.472r-v 14 december 1698 aan Lomeyer.

[353] Ibid.: 'Verum lege talionis agam tecum, i.e. commendo seu obnixe rogo, oro, obsecro et obtestor, velis meam in gratiam, apud Tuos [...] amicum meum Sypensteinium ita juvare ut sentiat tuam commendationem aliquid ponderis habuisse'.

[354] KB 72 G 29 f.12 14 december 1698 aan Cuper.

[355] 6k13 f.484r-485r 14 februari 1699 aan Sypestein: 'De Daventriensibus, Cocceianis pene solis, ut audio, addictis partibus'.

[356] Ibid. f.479r-v 25 januari 1699 aan D'Outrein.

[357] Ibid. f.481r-v 7 februari 1699 aan Lomeyer en ibid. f.484r-485r 14 februari 1699 aan Sypestein.

[358] Regt, *Naamlijst hervormde predikanten*, Gelderland I 476 vv.

[359] 6k13 f.474r-v 4 januari 1699 aan Sypestein: 'De negotio Zutphaniensi procul dubio hac hebdomade, aut saltem sequenti, redituri studiosi literas apportabunt, in quibus si qua erunt tua notitia digna, extemplo scribam'.

[360] Ibid. f.478r-v 20 januari 1699 aan Pleger.

[361] Ibid. f.484r-485r 14 februari en ibid. f.485v 18 februari 1699 aan Sypestein.

door ook aanbevelingsbrieven te versturen naar Lomeyer, de aanstaande burgemeester van Zutphen Hasebroek, die naar verluidde veel invloed had op een regent, en baron Van Hekeren.[362] Ook de Harderwijkse predikant Van de Graaf had zijn steun toegezegd via zijn Zutphense collega Hoppenbrouwer, evenals de hoogleraar Westenberg, die burgemeester Opgelder had geschreven. Van Almeloveen liet het aan Sypestein zelf over om ook aanbevelingen van Graevius te vragen, de steun van De Vries had hij al.[363] Via Pleger, die Van Almeloveen ook het advies had gegeven steun te vragen aan Hasebroek en Van Hekeren, trachtte hij vervolgens de datum te achterhalen waarop de defintieve verkiezing zou plaatsvinden.[364] Deze reageerde per ommegaande: op 2 maart was Wilhelmus Vonck beroepen. Hij was door zoveel mensen aanbevolen, dat Pleger er niet tegenop had gekund, hoezeer hij zich ook voor Sypestein had ingespannen. Als tweede was Th. Becker beroepen, die als zoon van een andere Zutphense predikant al een streepje voor had gehad.[365] Aan Sypestein gaf Van Almeloveen het bericht iets anders door: Becker zou zijn beroepen vanwege de bovenmatige aandrang die was uitgeoefend, en wel zonder jaargeld. Sypestein begreep natuurlijk wel wat de echte reden was geweest. Desalniettemin verzekerde Van Almeloveen hem, dat hij niet bij voorbaat kansloos was geweest, daarvoor hadden te veel mensen hem aanbevolen.[366]

Nog waren de kansen op een andere standplaats voor Sypestein niet verkeken, want ook in Harderwijk zelf was een plaats vacant, na het overlijden van de predikant Robert Altius.[367] Meteen drong Van Almeloveen er bij zijn vriend op aan naar Harderwijk te komen. Zo kon Sypestein zich als kandidaat laten zien en beide vrienden konden dan ook meteen overleggen over de te volgen strategie.[368] Maar zijn vriend stond niet echt te springen van verlangen om naar Harderwijk te komen, laat staan om er te werken. In december sprak Van Almeloveen zelfs over Sypesteins 'afkeer' van Harderwijkers.[369] Toch was deze blijkbaar niet afkerig van een aanstelling in Harderwijk, want in januari 1699 deelde Van Almeloveen mee dat hij op Sypesteins verzoek zijn collega's en de Harderwijkse predikanten de groeten had overgebracht. Bovendien had hij met hen een ernstig gesprek over Sypesteins 'zaak' gehad. Meer actie zou hij pas ondernemen, wanneer de nieuwe ouderlingen en diakenen benoemd zouden zijn, maar hij had het idee dat velen van hen op de hand van Sypestein zouden zijn.[370]

Op 25 januari werd de nieuwe kerkeraad benoemd. Meteen vroeg Van Almeloveen voor zijn vriend de steun van D'Outrein.[371] En terwijl de procedures in Zutphen en Deventer nog in volle gang waren, rapporteerde hij ook steeds de gebeurtenissen uit zijn eigen

---

[362] Ibid. f.486r-v maart 1699 aan Lomeyer, ibid.f.487r-v aan Hasebroek (ongedateerd) en ibid. f.493v 7 maart 1699 aan Van Heekeren.

[363] Ibid. f.493r 27 februari 1699 aan Sypestein.

[364] Ibid. f.495r 8 maart 1699 aan Pleger.

[365] 6k4 f.172r-173v 9 maart 1699 van Pleger.

[366] 6k13 f.495v 12 maart en f.499v-500v 18 maart 1699 aan Sypestein.

[367] W.C.M. Regt, *Naamlijst hervormde predikanten*, Gelderland II 453 vv.

[368] 6k13 f.458r-459r 22 oktober 1698 aan Sypestein.

[369] Ibid. f.468r-v 6 december 1698 aan Sypestein: 'Mallem te adire, siquidem tu fastidias Harderovicenos, quamquam de studiis et meis laboribus longe plenius et uberius meo in Musaeo coram nostris musis ageremus'.

[370] 6k13 f.474r-v 4 januari 1699 aan Sypestein: 'Conjunctissimos collegas et verbi divini praecones tuo nomine salutavi perhumaniter, sumque de tuis rebus loquutus cum eis serio; acturus id pressius, ubi designati jam confirmati fuerint seniores et diaconi. Quantum hactenus ex iis percipere possum, videntur tibi favere, et summo studio, nisi specie, quod nullus credo, fallant, vocationem promoturi'.

[371] 6k13 f.479r-v 25 januari 1699 aan D'Outrein: 'Harderoviceni adhunc sunt incerti. Hodie senatores ecclesiastici sunt inaugurati. Nunc forte prensationes innotescent. Si quid juvare poteris, juva Zypensteinium, obligabis ipsum et me una opera'.

woonplaats aan Sypestein, die hij langzaam aan beter trachtte te motiveren. Sypestein had toch onlangs als vervanger in Den Haag een geweldige preek gehouden? Daarom moest hij de predikant, die hij vervangen had, vragen hem met veel waardering voor Sypesteins kwaliteiten bij een Harderwijkse gedeputeerde ter Staten-Generaal, Van Wijnbergen, aan te bevelen. Samen met Graevius en andere vrienden zette Van Almeloveen zich hiervoor al in.[372]

Toen in maart bleek dat ook in Zutphen de beslissing in het nadeel van Sypestein was genomen, was Harderwijk de laatste kans. Het zou echter een zware strijd worden, want de concurrentie was groot. Van Almeloveen beloofde zijn best te doen die zoveel mogelijk te verzwakken en uit te schakelen.[373] Maar daarvoor was het wel nodig dat Sypestein zich zelf in Harderwijk vertoonde, anders zou iedereen die zich nu voor hem inzette het uiteindelijk laten afweten. Sypestein liet zich niet zien, maar onverdroten trachtte Van Almeloveen alle mogelijke steun voor zijn vriend te regelen, hoewel hij een groot deel overliet aan Sypestein zelf. Deze moest zijn vrienden die de preek in Den Haag hadden geprezen aanbevelingsbrieven laten schrijven, hij diende De Vries om een recommandatie bij Van Wijnbergen te verzoeken en ook moest hij zelf maar om steun vragen bij Graevius. Dit alles moest bovendien snel gebeuren, want de concurrentie groeide met de dag. Aandringen was dus noodzakelijk. Van Almeloveen had daar echter zelf geen tijd voor, zo liet hij weten, omdat hij het druk had met het rectoraat van de universiteit.[374]

Eind mei kwam het bericht dat er een kandidatenlijst zou komen.[375] Daaruit zou een kleinere lijst worden samengesteld, waaruit dan drie personen gekozen werden. Uiteindelijk zou een van hen worden beroepen. Nu kwam het er echt op aan om in een laatste krachtsinspanning iedere relatie te activeren. De hoogleraren Graevius, De Vries en Leydecker, Van Halen en Meyer moest Sypestein om steun vragen evenals de Harderwijkse predikant De Graaf, eventueel familieleden in de magistraat en invloedrijke personen in Den Haag, en wel zo spoedig mogelijk. Ieder uitstel zou fataal zijn. Daarnaast moest Sypestein tijd over houden om zeer geleerde preken te maken; die zouden zijn beste aanbeveling vormen.[376] Sypestein had goed zijn best gedaan, want in juni kon Van Almeloveen hem meedelen dat hij op de kleine lijst van 12 kandidaten stond. Zij zouden in de komende veertien dagen door de kerkeraad nader beoordeeld worden. Nu begon het erom te spannen, aldus Van Almeloveen, die zijn vriend verzekerde dat hij alles zou doen wat in zijn vermogen lag om zijn vriend te helpen. De steun van Van Wijnbergen zou overigens meer invloed hebben. Van Almeloveen was ontgoocheld over het gedrag van de andere kandidaten en hun 'vrienden': 'ik kan niet zeggen op welke manieren, via welke wegen en paden men zich richt op en streeft naar een zaak die toch zo heilig is, hoeveel drukmiddelen en gelobby (*prensationes et ambitus*) worden toegepast'.[377] Sypestein werd niet als een van de drie kandidaten gekozen. Het gekrakeel dat vervolgens onder de ouderlingen

---

[372] Ibid. f.484r-485r 14 februari 1699 aan Sypestein.

[373] Ibid. f.495v 12 maart 1699 aan Sypestein.

[374] Ibid. f.499v-500v 18 maart 1699 aan Sypestein: 'Accrescit indies appropinquante tempore candidatorum numerus copiose et nullus non suos adhibet amicos. Itaque cum tua res agitur vigila, et tuos quoque urgeto' en ibid. f.503r 7 april 1699 aan Sypestein: 'Quid praestiterint Hagenses, Trajectini, quaeso resciscere annititor, si haesitarint distulerintque impellito. Omnia enim facienda sunt, nostra quae autumamus sita in potestate, cetera deo committenda'.

[375] Schotel, *De openbare eeredienst*, 273 zet uiteen hoe men in Harderwijk bij een beroeping te werk ging.

[376] 6k13 f.516r-v 31 mei 1699 aan Sypestein.

[377] Ibid. f.527r 21 juni 1699 aan Sypestein: 'Nunc fervere incipit opus, et unumquemque videas suos intendere nervos, proque suis singulos omnem movere lapidem amicos. [...] Dicere non possum quibus modis et viis, curriculisque intendatur agaturque res haec adeo sancta, quot adhibeantur prensationes et ambitus'.

ontstond over de keuze tussen de drie kandidaten, raakte hem niet meer; Van Almeloveen reisde naar Doorn om zijn vriend persoonlijk het slechte nieuws te vertellen.[378]

Het duurde echter niet lang voor zich weer een kans voordeed, nu in Deventer. Aangezien Van Almeloveen van mening was dat Sypesteins talent een beter publiek verdiende, had hij hem in 1700 tijdens een verblijf in de IJsselstad bij de predikant Moonen aanbevolen, toen hij had gehoord dat de predikant Smallius al twee maanden niet op de kansel had gestaan. Hij had ook nog het voornemen Cuper om steun te vragen, maar die was niet in de stad geweest. Nu zou Van Almeloveen dat per brief doen. Sypestein deed er goed aan via familie en vrienden ook aanbevelingen bij Cuper te regelen.[379] Van Almeloveen zou hetzelfde doen en informeerde bij velen of zij misschien vrienden in Deventer hadden die voor Sypestein konden opkomen.[380] Tevens schreef hij de beloofde brief aan Cuper, aan wie hij ook enkele referenties opgaf, en aan de predikant Moonen.[381] Eind juni schreef Cuper terug: hoewel hij zich zeer had ingespannen voor Sypestein, waren hun pogingen mislukt.[382]

Maar er waren voortdurend mutaties. Doordat de vacature in Deventer in 1700 werd opgevuld, kwam in Barneveld, waar de pas beroepen predikant Adam Persoon vandaan kwam, een plaats vrij. Van Almeloveen schreef ten behoeve van Sypestein een aanbevelingsbrief aan D'Outrein, zonder succes.[383] Persoon had echter een rusteloze natuur en vertrok alweer uit Deventer in 1706. Bij het eerste gerucht van een vacature trachtte Van Almeloveen via Cuper wederom Sypestein een plaats te bezorgen, maar ook dit keer slaagde hij er niet in.[384] Zo hield Van Almeloveen alle predikanten in Gelderland in de gaten. Toen hij eind 1702 had vernomen dat er in Nijmegen door het overlijden van de predikant Pothusius een vacature was ontstaan, greep hij meteen de pen om bij de Nijmeegse predikant Smetius te informeren. Het gerucht ging dat ook de predikant Hondius Puppius, een verwant van Van Almeloveen, zou vertrekken. Van Almeloveen kende wel een goede vervanger, Sypestein, die hij van harte aanbeval bij Smetius. Voor referenties verwees hij naar Graevius en andere vooraanstaande heren. Smetius moest hem inlichtingen verstrekken over wie er in Nijmegen bij de beroeping van predikanten de touwtjes in handen hadden.[385] Inderdaad wist Smetius alles van het Nijmeegse beroepingssysteem — dat hij ook nauwgezet beschreef — en hij berichtte dat de vacature van Pothusius nog open stond. De kansen voor Sypestein waren echter klein, aangezien een burgemeester en een ouderling al een andere kandidaat op het oog hadden. Eerlijk gezegd had deze kandidaat ook de voorkeur van Smetius. In een postscriptum voegde hij er echter aan toe, dat hij zojuist bericht had gekregen dat Hondius in Hoorn was beroepen. Wanneer de magistraat zijn vertrek goedkeurde, lag daar nog een mogelijkheid voor Sypestein.[386]

Daarop richtte Van Almeloveen zich in een brief rechtstreeks tot zijn verwant Hondius Puppius. Na een felicitatie met Hondius' benoeming in Hoorn verzocht hij hem bij vrienden en bij ouderlingen, diakenen en andere invloedrijke personen Sypestein als zijn opvolger aan te bevelen. Ook vroeg hij zijn verwant advies over hoe hij het beste te werk

---

[378] Ibid. f.528r 22 juli 1699 aan Gargon en ibid. f.533r-534r 20 september 1699 aan Sypestein.
[379] UvA I Al 40, 28 april 1700 aan Sypestein.
[380] 6k13 f.570r 26 april 1700 aan Kerkraed.
[381] KB 72 G 29 f.16 15 mei 1700 aan Cuper en 6k13 f.578v-579r 27 mei 1700 aan Moonen.
[382] Ibid. f.17 30 juni 1700 van Cuper.
[383] 6k13 f.594r-v 11 augustus 1700 aan D'Outrein.
[384] KB 72 G 29 f.57 22 maart 1706 aan Cuper.
[385] 6k14 f.24r-v4 november 1702 aan Smetius.
[386] 6k3 f.270r-271v 10 november 1702 van Smetius.

kon gaan en wie hij diende te benaderen in Nijmegen.[387] Ditzelfde verzoek herhaalde hij nog eens aan het adres van Smetius, na deze natuurlijk te hebben gecomplimenteerd met zijn goede keus bij de vervanging van Pothusius. Bovendien beloofde hij op eerlijke wijze te werk te gaan, als Smetius hem doorgaf wie er precies over de zaak zouden besluiten.[388] Of zij nu wel of niet hebben geantwoord, zeker is dat Van Almeloveen niet voldoende invloedrijke contacten in de Nijmeegse kerkeraad had, want Sypestein bleef in Doorn.

De ongedurigheid van sommige predikanten zorgde er echter voor dat er regelmatig nieuwe plaatsen vrij kwamen. De Zutphense predikant Vonck, die in 1699 was verkozen boven Sypestein, had in 1706 al weer genoeg van zijn standplaats en vertrok naar Enkhuizen. Nog eenmaal zette Van Almeloveen alle zeilen bij, om zijn vriend een betere standplaats te bezorgen. Tegenover Bernard Pleger, die inmiddels ouderling was geworden, herhaalde hij zijn aanbeveling van enkele jaren geleden, waarbij hij Utrechtse en Harderwijkse hoogleraren als De Vries en Meyer, en predikanten uit Harderwijk als referentie opgaf. Tevens informeerde hij naar de namen van leden van de kerkeraad en de magistraat.[389] Pas daarna lichtte hij Sypestein zelf in over de vacature. De Harderwijkse predikanten hadden al aan hun collega's in Zutphen geschreven om Sypestein aan te bevelen. De hoogleraren Meyer en Westenberg zouden ook hun kennissen om steun vragen. Vooral Westenbergs hulp kon wel wat opleveren, aangezien hij een vriend had wiens schoonvader burgemeester in Zutphen was.[390] Ondertussen had Pleger inderdaad enkele tips gegeven, waarop Van Almeloveen een aanbevelingsbrief schreef aan de Waalse predikant Samuel Basnage de Flottemanville, die volgens Pleger connecties had met de Zutphense magistraat.[391] Onnodig te zeggen dat ook deze poging mislukte, dit keer omdat Basnage de Flottemanville verbaasd terugschreef dat er geen sprake was van dergelijke connecties.[392] Sindsdien lijkt Van Almeloveen het definitief te hebben opgegeven om zich nog in te zetten voor Sypestein, die naar het schijnt ook niet erg dankbaar was voor de inspanningen van zijn vriend. Tot aan zijn dood in 1742 bleef hij in ieder geval rustig predikant in Doorn.

4.2.2. Strategische adviezen aan Gargon

Van Almeloveens hulp aan bevriende predikanten ging dikwijls niet verder dan het signaleren van vacatures. Vooral geruchten over sterfgevallen onder predikanten deden hem meteen opveren: dat zou immers een vacature voor een van zijn vrienden kunnen betekenen. Ook in brieven aan Matthaeus Gargon, predikant in kleine Brabantse dorpjes als Geffen en Nuland, somde hij in een soort nieuwsberichten of in een postscriptum de vacatures op. Toen er in 1698 door het vertrek van de predikant Van den Honert in Brielle een plaats vrijkwam, had Van Almeloveen voor hij de vacature doorgaf hem al bij de predikant Schalbruch aanbevolen.[393] Toen echter duidelijk werd dat vooraanstaande leden van de gemeente een andere kandidaat steunden, zag hij meteen af van verdere pogingen

---

[387] 6k14 f.52r-v 1 januari 1703 aan Hondius Puppius.

[388] Ibid. f.57v 10 januari 1703 aan Smetius: 'Quaeso enumera mihi quos penes noveris stare praecipue hoc negotium, ut perspiciam num qui inter eos reperiantur, quibuscum mihi aut meis intercedit notitia aut familiaritas. Nihil tamen, testor deum, moliar nisi honestissimis modis, nihil tentabo nisi legitimis rationibus, non incedam nisi viis rectis'.

[389] Ibid. f.172r-v 23 februari 1706 aan Pleger.

[390] Ibid. f.173r-v 28 februari 1706 aan Sypestein.

[391] Ibid. f.180r-v 1 april 1706 aan Basnage de Flottemanville.

[392] 6k5 f.112r 29 mei 1706 van Basnage de Flottemanville.

[393] Zie C. Veltenaar, *Het kerkelijk leven der gereformeerden in Den Briel tot 1816*. Amsterdam 1915, 241-242.

om Gargon te helpen. Het was beter te berusten, dan om een grote overmacht (en zulke machtige personen) te weerstreven, aldus Van Almeloveen.[394] Hij investeerde geen energie in aanbevelingen, wanneer hij daar weinig succes van verwachtte. In deze gevallen hield hij zijn vrienden slechts op de hoogte van de actuele stand van zaken.

De eerste vacature waarbij Van Almeloveen meer kansen voor Gargon zag, ontstond in Mijdrecht. Mijdrecht, de vroegere standplaats van zijn vader, verkeerde in 1694 al twee jaar in de problemen. De gemeente zat zonder predikant, omdat de plaatselijke machthebber, de gravin van Solms, op het uitoefenen van haar collatierecht stond en elke beroeping van een kandidaat van de kerkeraad tegenhield. Zij had namelijk een eigen tegenkandidaat. De bevolking verzette zich echter hevig tegen deze kandidaat die naar haar mening zeer ongeschikt was.[395] Van Almeloveen was al snel op de hoogte van deze impasse en betreurde het dat het patronaatsrecht nog bestond.[396] Hij bedacht een sluwe oplossing, in samenwerking met Gargon. Het was mogelijk de impasse te doorbreken door de favoriet van de gravin de standplaats van de voorkeurskandidaat van de gemeente aan te bieden, of te zorgen voor een andere standplaats. Van Almeloveen had in zijn geboorteplaats al gezorgd dat men Gargons naam kende.[397] Gargon was als ervaren predikant toch veel beter op zijn plaats in Mijdrecht en zijn oude standplaats was veel meer iets voor een beginner, zoals Van Eyndhoven, de keus van de gravin. Dat mocht wel zo zijn, maar de meeste ervaren predikanten hadden niet veel trek in een positie, waarbij zij overgeleverd zouden zijn aan de willekeur van een dergelijk patroon en lieten deze plaatsen juist het liefst over aan proponenten. Ook Gargon zag blijkbaar weinig in het drieste plan van Van Almeloveen. Deze bleef echter zijn vriend ook naderhand nog informeren over de Mijdrechtse zaak en spoorde hem zelfs aan wat meer actie te ondernemen, zoals het houden van een gastpreek ter plaatse, zodat men een indruk van Gargons eruditie kon krijgen.[398] Pas twee jaar later was er werkelijk nieuws te berichten: de gravin had haar zin doorgezet en toch de bewuste, ongeschikte predikant benoemd.[399]

Bij de vacature die in 1694 in Capelle aan de IJssel vrijkwam zag Van Almeloveen sneller in dat solliciteren voor Gargon geen zin had. Weliswaar berichtte hij plichtsgetrouw dat er een plaats vrij was, maar hij vertelde er meteen bij dat Gargon geen hoop behoefde te koesteren: twee burgemeesters hadden al verwanten aanbevolen voor de post, terwijl ook

---

[394] 6k13 f.440 27 augustus 1698 aan Gargon: 'Postquam intellexeram Burmannum unice Brilensibus a maximis viris commendari, satius duxi quiescere quam contraniti ac adversari tantis moliminibus'.

[395] J. Haitsma, *Hervormd Mijdrecht: in de loop van vier eeuwen van 1568-1973*. Mijdrecht 1982, 'Het conflict in de vacature Van Heycoop', 1692-1696, 35-55. Het is nooit duidelijk geworden waarom de betreffende kandidaat ongeschikt werd bevonden door de gemeenteleden.

[396] 6k13 f.277r-v 13 oktober 1696 aan D. Bongard: 'De statu ecclesiae Mydracenae quartum modo annum pastore viduatae [...] de novo enim illius aliarumque vicinarum ecclesiarum in cervicibus impositum juris patronatus jugum est, quod, quibus acerrimis legibus ante multos abhinc annos excussum, proscriptum nosti exploratius'.

[397] 6k12 f.372r-273r 9 oktober 1694 aan Gargon: 'Scito [...] Mydracum a biennio jam pastore destitutum, eo quod comes illa Solmensis ex praetenso iure patronatus rusticis voluerit injungere ministrum minus habilem atque aptum. Hunc strenue in hunc usque diem, jus atque libertatem ecclesiae tuentes agricolae illi, renuerint, ut equidem satisfieret tam comtissae voluntati atque simul colonorum desiderio eo rem [perdu]cere conantur ut ipsis liberum fiet eligere concionatorem quemcumque velint ea tamen conditione, ut is, quem illa tam pertinaciter commendat, vel vocato succedat, vel alium adipiscatur locum. Quod medium neque ruricolae proponere sunt ausi priusquam me autore resciverint quid spei ipsis, tibi efficaciae esset. Fateor satius longe foret ultro Te iri vocatum, verum id obtinere nullus potui ob dictam mox rationem'.

[398] 6k13 f.148r-v 4 februari 1696 aan Gargon: 'Satius longe foret te nonnumquam sistere coram et amicis aures vellere, rusticisque officia, eruditionem id est, si ita loqui liceat, aptitudinem ob oculos ponere'.

[399] Ibid. f.317r-v 17 december 1696 aan Gargon: 'Brachio regali munita comes Solmensis tandem Mydracenis rusticis imposuit ministrum, ineptissimum hominem, quem quinque annos removere strenue sunt annisi [...] Eindhovium'.

een andere predikant zijn zoon naar voren had geschoven.[400] Nu leek het er echter op dat Van Almeloveen te vroeg had opgegeven, want het gehele volgende jaar werd er niets beslist over de vacature. Pas in het voorjaar van 1696 kwam er schot in de zaak, toen Van Almeloveen ook namen van kandidaten kon noemen. Over hen ontstond echter ruzie tussen de regenten, zodat men pas in september een predikant kon beroepen. Deze ontving toen ook een keurige felicitatiebrief van Van Almeloveen.[401]

Onmiddellijk deed zich echter weer een andere kans voor in Stolwijk. De predikant Schermer vertrok in 1696 naar Goes en de ouderlingen en diakenen overlegden al over de kandidaten. Het was nu aan Gargon om zijn vrienden in te schakelen, want de concurrentie was fel. Als hij belangstelling had, was het bovendien raadzaam een goede preek voor te bereiden.[402] Gargon was echter van mening dat men al een ander had beroepen, hetgeen Van Almeloveen hogelijk verbaasde. Hij had samen met anderen zich al ijverig voor Gargons kandidatuur ingezet, dus Gargon moest maar eens contact met deze invloedrijke personen opnemen, voordat zijn concurrenten hun steun zouden krijgen. Van Almeloveen had enkele Goudse kennissen, onder wie een familielid van Gargon, die invloed hadden in Stolwijk ingeschakeld.[403] Zo had hij ook weten te achterhalen wie in Stolwijk dienden te worden aangesproken. Ter geruststelling kon hij melden dat het bericht van een beroeping een vergissing was geweest.[404] In juli had hij bovendien de Stolwijkers gevraagd of de kandidaten om beurten een preek mochten houden. Vanwege het grote aantal kandidaten zou Gargon niet zo snel een kans krijgen, maar gelukkig was een predikant uit het naburige Schoonhoven bereid op 14 oktober een beurt af te staan. Gargon diende een klinkende preek voor te bereiden en ondertussen ook eens in Gouda met De Mey en andere collega's te overleggen, om zijn rivalen voor te zijn en zo mogelijk uit te schakelen. Met name vreesde Van Almeloveen de kandidatuur van Van Vechoven.[405]

Inderdaad was er veel concurrentie. Eind juli kwam het bericht dat een van de andere kandidaten, Huberts, een klinkende preek had gehouden die met veel instemming was aanhoord. Gelukkig, zo schreef Van Almeloveen, was er vervolgens onder het publiek commotie ontstaan, dus de benoeming van Huberts, die familie had in de magistraat, zou wel niet zo gladjes verlopen als deze hadden verwacht. Ondertussen drong hij er wederom sterk op aan dat Gargon ook een keer zou preken, al had deze doorgegeven dat hij op de geplande dag naar de vergadering van de classis moest gaan. Naar Van Almeloveens oordeel kon hij ook wel een keer een collega laten waarnemen. Het zou beter zijn als

---

[400] 6k12 f.388r 11 december 1694 aan Gargon: 'De pago Capelle quem reliquit D. de Winter non est quod speres, siquidem bini sunt consules qui affines suos maximo commendant opere. Praeter quos Wachtendorpius noster nocte dieque non intermittit pro filio suo consulibus aures vellere'. Zie Regt, *Naamlijst hervormde predikanten*, Zuid Holland, classis Rotterdam, 272.

[401] 6k13 f.248r-v 11 september 1696 aan Van der Mey.

[402] Ibid. f.193r 9 mei 1696 aan Gargon: 'Scias velim dom. Schermerum abire Goezam, atque adeo concionatore destitui pagum proximum [...] Stolvicum, ubi libera fertur senioribus atque diaconiis electio, magistratui i.e. praetori [...] approbatio. Si quos jam habeas amicos, vel consanguineos, qui praesto esse poterunt, velim illos adhorteris, de meo in Te favore non est quod dubites. Rivales multi sunt, quos inter nomen si tu velis tuum profiteri, poteris forsitan et diem et vices concionibus habendi Tibi comparare'.

[403] Ibid. f.193v-194v 18 mei 1696 aan Gargon: 'Quae de Steenwinckelii vocatione enarras horrorem atque stuporem injiciunt, sic ut de promotione tua sinceris ac legitimis mediis instituenda pene videar debere dubitare, saltem spem pro tempore deponere. Laborabunt equidem pro te amici, quos si cominus consuleres prius, quam ab aliis occupantur, arbitror haud parum allaturum commodi, rivalium praecipue jam valde accrescente numero'.

[404] Ibid. f.200v 5 juni 1696 aan Gargon.

[405] Ibid. f.214v 6 juli 1696 aan Gargon: 'Scias velim nos vices concionem habendi ad populum Stolwicensem pene a concionatoribus emendicasse. Tanta enim candidatorum turba est ut majorem numquam se vidisse testentur aetate provectiores nostri ministri'.

Gargon eens naar Gouda kwam, zodat ze samen een koers konden uitzetten.[406] In een nieuwe brief, omdat de vorige Gargon niet had bereikt, stelde Van Almeloveen nog dringender dat het absoluut noodzakelijk was dat Gargon zijn kwaliteiten in een preek aan het kerkvolk van Stolwijk zou tonen. Zijn familielid had al geregeld dat hij op een zaterdag mocht preken, ook al zouden er, vanwege de grote concurrentie, dat weekeinde nog twee andere kandidaten op de kansel staan. Van Almeloveen gaf alvast wat adviezen voor het onderwerp dat Gargon het beste in zijn preek kon behandelen. Hij diende vooral rekening te houden met de doelgroep, die voornamelijk uit boeren bestond. Van Almeloveen beloofde intussen een ronde te maken langs de naburige predikanten, om hun mening te vragen en hen natuurlijk te beïnvloeden. Gargon moest in ieder geval naar Gouda komen.[407] Eind augustus was alle optimisme bij Van Almeloveen verdwenen. Hij had vernomen dat de ouderlingen over veertien dagen zouden vergaderen over de vacature. Nu achtte hij het opeens niet meer nodig dat Gargon zou preken, en waarschuwde zelfs dat deze niet teveel verwachtingen moest koesteren en alleen op tegenslag hoefde te rekenen. Vervolgens beklaagde hij zich over de trouweloosheid van sommige mensen en somde nog wat vacatures in andere plaatsen op.[408] De reden van deze plotselinge omslag is niet uit de briefwisseling op te maken. Waarschijnlijk baseerde Van Almeloveen zijn negatieve houding op wat hij van vrienden en kennissen had gehoord. Het is des te opmerkelijker dat de beroeping van een nieuwe predikant te Stolwijk nog op zich zou laten wachten tot 1699.[409]

Ondertussen had Gargon ook zelf wel in andere plaatsen gesolliciteerd, maar daarvoor kreeg hij niet de onvoorwaardelijke steun van Van Almeloveen. Uit enkele schaarse opmerkingen in brieven aan Gargon, blijkt namelijk dat deze net als Sypestein in 1699 belangstelling had getoond voor de vacature in Harderwijk. Van Almeloveen was wel bereid om Gargon wat informatie te leveren over de voortgang van de beroepingsprocedure, maar hij had zijn steun al aan Sypestein gegeven. Zo berichtte hij Gargon in juli 1699 de uitslag in Harderwijk: Gargon had nog tot de groep van 24 kandidaten behoord, maar was daarna afgevallen. Sypestein had ook de volgende selectie overleefd, maar was niet tot de laatste ronde doorgedrongen.[410] Een jaar later moest Van Almeloveen zijn vriend opnieuw teleurstellen. Gargon had wel laten weten belangstelling te hebben voor een vacature in Deventer, maar voordat er ook maar een brief kon worden geschreven was al bekend dat de kerkeraad een kandidaat had beroepen.[411]

Dit betekende niet dat Van Almeloveen niet meer van plan was de carrière van Gargon te bevorderen, maar het duidt wel aan dat de belangen van Sypestein hem meer ter harte gingen dan die van Gargon, wanneer zij zoals in dit voorbeeld rechtstreeks met elkaar concurreerden. Wanneer dat niet het geval was, verklaarde hij zich echter expliciet bereid voor Gargon een andere standplaats te zoeken, en/of te helpen veroveren.[412] Toen Gargon in augustus 1700 Van Almeloveen had gevraagd of hij zijn invloed hieromtrent wilde aanwenden bij D'Outrein, moest Van Almeloveen hem echter teleurstellen. D'Outrein was

---

[406] Ibid. f.227r-v 29 juli 1696 aan Gargon.

[407] Ibid. f.231r-v 2 augustus 1696 aan Gargon.

[408] Ibid. f.240v 31 augustus 1696 aan Gargon: 'Necesse non fuerit aut de ipsis orationibus, aut incommodo itinere te cogitare. Quam parum autem fidendum sit quorundam quos minime decet, verbis imo pollicitis vel hinc aperte constat. Nec est quare de iis non illud Ovidianum repetamus: "nomen inane fides"'.

[409] Regt, *Naamlijst hervormde predikanten*, Zuid Holland, classis Gouda 229.

[410] 6k13 f.528r 22 juli 1699 aan Gargon.

[411] Ibid. f.582r-v 15 juni 1700 aan Gargon.

[412] Ibid. f.582r-v 15 juni 1700 aan Gargon: 'Sedulo enitor Te omni modo ad vicinos nostros evocare, quo saepius simus una tractaturi quibus sacrarum humanarumque literarum cognitio illustretur atque inclarescat, modo quid tale a me queat proficisci'.

weliswaar meestal bereid Van Almeloveen ter wille te zijn, maar deze had de predikant het afgelopen jaar al vaker vergeefs om een dienst gevraagd. Het was daarom beter hem een tijd niet lastig te vallen, of in ieder geval te wachten tot hij zijn eigen vrienden aan een betere standplaats had geholpen, was het oordeel van Van Almeloveen. Hij wilde Gargon zelf natuurlijk graag helpen, mits deze ook andere vriendschappen zou sluiten die hem tot voordeel zouden zijn.[413] Een jaar later gaf hij bovendien nog het advies D'Outreins steun te verwerven door hem een gedicht aan te bieden. D'Outrein hield immers zeer veel van Nederlandse poezie en Gargon had net met een publicatie bewezen de dichtkunst te beheersen.[414] Ondertussen beloofde hij zelf ook zijn best te doen het contact tussen Gargon en D'Outrein te bevorderen. Als Gargon ditzelfde ook aan Van Vechoven zou vragen, kreeg hij misschien een standplaats dichter bij Van Almeloveen.[415]

Gargon moet de steun van D'Outrein in 1700 nodig hebben geacht vanwege een vacature in Gouda, ontstaan door het overlijden van de predikant Sebastiaan Borstius. Nadat Van Almeloveen hem het algemene advies had gegeven steun te vragen aan de Dordtse theoloog Van Til, een machtig maecenas die de weg naar een beroeping, toch al zwaar vanwege het gebruikelijke grote aantal kandidaten, beslist zou vergemakkelijken,[416] ging hij concreet op de Goudse situatie in. Er waren twee kandidaten met goede papieren: de predikant Van Heuven uit Warmond had de steun van zijn schoonvader, burgemeester Van Freynes die ook veel verwanten had in de magistraat en Van Almeloveens eigen verwant Van der Mey uit Capelle aan de IJssel die ook met burgemeester Van Immerzeel verwant was. Tegen zulke 'zware' kandidaten was het moeilijk vechten, en daarom besloot Van Almeloveen dat hij Gargon in dit geval niet kon steunen. Als Gargon echter in een andere plaats zijn steun nodig had, was hij bereid.[417] In deze vacature werd voorzien door de benoeming van Joannes van Heuven.[418] Door het overlijden van Wachtendorp werd er datzelfde jaar te Gouda toch weer een predikant gezocht. Ook al vermoedde Van Almeloveen dat men in Gouda al een andere kandidaat in gedachten had, hij moedigde Gargon dit keer wel aan te solliciteren. Het beste kon hij te rade gaan bij de Goudse predikant De Mey en anderen.[419] Maar of Gargon er nu werk van maakte of niet, Van Almeloveen ondernam geen actie en er werd datzelfde jaar nog een ander beroepen. Gargon verwierf in 1702 zonder hulp van Van Almeloveen een standplaats in Serooskerke.[420]

---

[413] Ibid. f.593v 6 augustus 1700 aan Gargon : 'Cum jam ego bis terque frustra eum rogarim, constitui in posterum me continere usque dum vel ipse offerat opem, vel provecti ad altiora conjunctiores fuerint ejus amici, quod velim ne feras aegre. Si quando occasio tulerit alia via tentabo, committe modo nostrae curae rem; attamen hac lege, ut etiam alios pares, et urgeas amicos'.

[414] Waarschijnlijk doelt Van Almeloveen op *Digt- en sang-matige uitbreiding van het tweede en derde boek der Psalmen [...]* Dordrecht 1699.

[415] 6k13 f.612r 2 februari 1701 aan Gargon: 'Credidi me idoneum ac honestum daturum consilium si Tibi suaderem, ut ejusmodi occasionem arriperes insinuandi Te in D'Outreinii favorem. Delectatur admodum antiquitate, poesi, et vernaculo stylo puriore, quae tria in te sita commentariolus [...] me docuit. Omnem movebo lapidem ut viam parem, aperiam fenestram. Idem rogato nostrum Vechovium, qui plurimum apud eum valet gratia'.

[416] Ibid. f.553r-554r 13 februari 1700 aan Gargon: 'Scribe Tilium, eumque (sic) praepotenti consectato cuipiam Maecenati forte non illicita erit via, quae hodie frequentia candidatorum ad suggestum sacrum est angustissima'.

[417] Ibid.: 'Van Heuven [...] vel avunculum meum vander Mey [...] quibus adversari ut vides, religio esset. Itaque in bonam partem accipies me tibi praesto esse non posse. Si quo alio in loco documentum meae erga Te prolixae voluntatis exhibere potero unquam, experiere amicum candidum ac cupientissimum Tui'.

[418] Regt, *Naamlijst hervormde predikanten*, Zuid-holland classis Gouda, 19.

[419] 6k13 f.493v 6 augustus 1700 aan Gargon .

[420] NNBW IV 631.

4.2.3. Bemiddeling voor een eerste beroep als predikant voor De Haes

Van Almeloveens bemoeienissen met de sollicitaties van zijn verwant Rochus de Haes hadden een ander karakter: De Haes was proponent en geen predikant met ervaring zoals Sypestein en Gargon. Hij was in 1688 theologie gaan studeren te Harderwijk, en had deze vermoedelijk na acht jaar voltooid.[421] Nu was het zaak de voorbereidende examens af te leggen en een goede standplaats te vinden. Voor dit laatste bood Van Almeloveen natuurlijk zijn hulp aan. In mei 1696 kondigde hij zijn verwant aan dat men in Waddinxveen vroeg of De Haes een gastpreek wilde houden. Van Almeloveen drong op een snelle beslissing aan, want als De Haes niet wilde, kon een ander een kans krijgen.[422] De Haes had echter al toezeggingen aan de kerkeraad van Voorthuizen gedaan, waar hij ook mocht komen preken. De ouderlingen in Waddinxveen bleken echter een voorkeur voor hem te hebben ontwikkeld en lieten via Van Almeloveen vragen of hij niet toch kon komen.[423] De Haes liet zich niet overhalen. In Waddinxveen was ondertussen wel een predikant uitgekozen, maar deze had nog niet de vereiste minimumleeftijd bereikt, dus was er misschien nog een kleine kans voor De Haes, meende Van Almeloveen.[424] Nu had deze wel belangstelling voor de vacature, hoewel ook hij nog net niet de vereiste leeftijd had bereikt.[425] Hij ging in september naar Waddinxveen om er een preek te houden, die naar het oordeel van Van Almeloveen, die als toehoorder was meegegaan, veel succes had.[426] In december drongen pas de eerste berichten over de beslissing van Waddinxveen tot Van Almeloveen door: een bevriende ouderling had van een regent vernomen dat een andere kandidaat beroepen zou worden. Van Almeloveen betreurde het dat hij De Haes dus niet had kunnen helpen, te meer daar deze ook een andere kans, die Van Almeloveen had gesignaleerd, links had laten liggen.[427]

Tussen de bedrijven door bleef Van Almeloveen de vacatures doorgeven waarvoor De Haes naar zijn mening in aanmerking zou kunnen komen. Maar zoals Gargon bij concurrentie moest wijken voor Sypestein, zo kwam De Haes op de tweede plaats wanneer Gargon ook solliciteerde. Vandaar dat Van Almeloveen in 1696 wel de vacature in Stolwijk doorgaf aan zijn verwant, maar zich alleen met aanbevelingsbrieven inspande voor Gargon.[428] Maar De Haes zorgde er ook zelf wel voor dat hij op de hoogte bleef van alle vacatures. Eind november van dat jaar had hij zelf aan zijn verwant gevraagd of deze ervoor kon zorgen dat hij een keer kon preken in het dorp Het Waal (Utrecht). De Haes ging er daarbij van uit dat Van Almeloveen enige invloed kon uitoefenen. Inderdaad schreef deze aan Sypestein om te informeren wanneer de eerstkomende vergadering van de

---

[421] Alb.stud. Harderwijk 10 september 1688 Rochus de Haes Arenaco-Gelrus Th; alb.stud.Leiden 25 september 1698 Rochus de Haes, Arenaco-Gelrus, 26 T Cand.

[422] 6k13 f.197r 19 mei 1696 aan De Haes: 'Senior Ecclesiae Waddinxvenensis [...] me rogasset vellem nomine istius senatus [...] Te petere ut die ascensus Domini 31 Maii vel ipso pentecostes die 10 junii velis ad populum Waddinxvenensem concionem habere unam aut alteram, quibus tam de donis i.c. actionibus quam studiis sunt judicaturi. [...] Sin vero te addixeris aliis, respondeto, vel hoc ipso die quo meas accipias et quando sis venturus, nam te abnuente alium oportet investigare'.

[423] Ibid. f.200r 25 mei 1696 aan De Haes.

[424] Ibid. f.235v 29 augustus 1696 aan De Haes.

[425] Ibid. f.241r 1 september 1696 aan De Haes.

[426] Ibid. f.245r-v 9 september 1696 aan Hondius Puppius.

[427] Ibid. f.300r-302v 9 december 1696 aan De Haes: 'Oblatam aliam illam occasionem minus tibi arridere doleo, nihil enim mihi ita est in votis ac ipso facto ostendere quanti Te faciam'.

[428] Ibid. f.200r 25 mei 1696 aan De Haes.

classis zou zijn, tijdens welke De Haes dan om de preekbeurt in Het Waal kon vragen.[429] Ook deze sollicitatie had echter geen succes en het lijkt erop dat De Haes enige jaren geen pogingen meer ondernam om ergens beroepen te worden, gezien ook zijn inschrijving in Leiden in 1698.

Pas in 1701 zijn er in Van Almeloveens briefwisseling opnieuw sporen te vinden van zijn — op dat moment niet erg grote — inspanningen om zijn verwant een standplaats te bezorgen. In maart van dat jaar vroeg hij zijn correspondent Van Vechoven om De Haes aan te bevelen bij de heer van Avesaat, Van Weelderen, en hij voegde er een aparte brief voor deze Van Weelderen bij. Van Almeloveens collega Meyer en enkele Leidse hoogleraren konden optreden als referenten.[430] Kort daarna schreef Van Almeloveen aan De Haes dat hij veel steun verwachtte van Van Vechoven, een verwachting die echter niet uitkwam.[431] Er waren dat jaar nog wel meer kansen voor De Haes, schreef Van Almeloveen, maar hij zag met geen mogelijkheid in hoe hij zijn verwant daarbij kon helpen.[432] Toen te Doorn een collega van Sypestein was overleden, suggereerde hij voorzichtig dat De Haes daar misschien een goede opvolger zou zijn, terwijl hij ook steeds de vacatures in de classis Gouda in de gaten hield, maar veel meer dan tips en aanmoedigingen geven deed hij niet voor De Haes.[433] Alleen in 1702 vroeg hij Joannes D'Outrein nog om een aanbeveling van De Haes bij Van Arnhem, een invloedrijke Gelderse regent, voor een beroeping te Loenen.[434] Deze brief stuurde hij aan De Haes, met het advies deze persoonlijk aan D'Outrein te overhandigen. Zo zou D'Outrein meteen ook een goede indruk van De Haes kunnen krijgen.[435] Ook deze laatste poging had echter geen succes. Het zou nog tot 1705 duren voordat De Haes een standplaats zou krijgen in Hoevelaken, waar hij tot zijn vroege dood in 1714 zou blijven.[436]

Vriendschapsbanden en familierelaties verplichtten Van Almeloveen zich in te zetten voor de bevordering van de carrière van de bovengenoemde predikanten, waarbij opvalt dat zijn vrienden voorrang kregen boven zijn familielid De Haes. Een bijkomend motief was nog zijn opvatting dat geen talent verspild mocht worden; intellectuele gaven dienden getoond te worden aan zo veel mogelijke (geleerde) toehoorders. Met dit 'geleerde' standpunt toonde Van Almeloveen zich een echte zeventiende-eeuwse geletterde, die als lid van de Republiek der Letteren zijn best deed waar hij maar kon de communicatie van eruditie en boekenwijsheid te bevorderen. Hoezeer deze nobele motieven hem echter ook dreven tot grote inspanningen, het resultaat was er niet naar.

---

[429] UvA I AI 21, 23 november 1696 aan Sypestein: 'Quando conventus vestri, qui classis dici solet, constitutus est dies et locus, an et ille variat, fac sciam, ut indicem cognato meo de Haes, ut si velit vices sibi postulet in vicino pago 't Wael, cujus rei omnis nostra spes in Te solo posita'. Zie Regt, *Naamlijst hervormde predikanten*, Utrecht en Limburg 361.

[430] 6k13 f.619r-v 2 maart 1701 aan Van Vechoven.

[431] Ibid. f.621v 13 maart 1701 aan De Haes.

[432] Ibid. f.652r 19 september 1701 aan De Haes: 'Ante praeter propter trimestre scripsi ad Te responsorias quae facile animum in te meum aperuerunt, confirmaruntque quantopere cupiam atque sperem, tuam ad majora provectionem, quam, si mea foret in potestate, ne per temporis brevissimum differrem momentum, at quorsum respicio, diligenterque inquiro, nusquam deprehendo, in qua quid valeam, occasionem, quam equidem nocte dieque non intermittam singulari sedulitate investigare'.

[433] Ibid. f.635r-636r 24 mei 1701 aan Sypestein; ibid. f. 642r-v 22 juni 1701 aan De Haes.

[434] 6k14 f.25r 2 november 1702 aan D'Outrein.

[435] Ibid. f.25v 4 november 1702 aan De Haes: 'Literas ad celeberrimum D'Outreinium tuae curae commissas, apertas reliqui quo videas non esse Bellerophonteas, signatas trade de manu in manum reverendo D'Outreinio quo spero nova fenestra ad ipsius amicitiam aperietur'.

[436] Regt, *Naamlijst hervormde predikanten*, Gelderland I 72.

Van Almeloveen was wel goed op de hoogte van de gang van zaken bij een kandidaatstelling van een predikant, maar in zijn ivoren toren van 'geleerde' werd hij toch keer op keer teleurgesteld door het gedrag van zijn medemensen, vooral wanneer zij andere kandidaten steunden dan hij. Ontgoocheld moest hij dan vaststellen dat het verwerven van een beroeping als predikant meer leek op een strategisch gevecht, vaak volgens bedenkelijke regels geleverd, dan op een keurig geregelde procedure. Volgens Van Almeloveen werd meer waarde gehecht aan geld dan aan moreel juist gedrag bij de toewijzing van het heilige spreekgestoelte in de gereformeerde Kerk.[437] Ondanks deze en andere aanklachten (zonder bewijs) over het schandelijke gedrag van concurrenten, beloften om zelf wel 'volgens de regels' te werk te gaan en zijn aandringen bij vrienden om fatsoenlijk te handelen, had Van Almeloveen waarschijnlijk ook niet altijd schone handen, getuige zijn advies aan Gargon om eens een boek te schenken aan D'Outrein, om zo diens steun te verwerven. Hoeveel van zijn opmerkingen waren nog oprecht gemeend?

Zijn kritiek, zijn afkeer van 'gelobby' (*ambitio* en *prensatio*) worden tegengesproken door het strategisch inzicht waarmee hij te werk ging. Maar inzicht in de juiste werkwijze garandeerde nog geen succes. Van Almeloveens klacht over de trouweloosheid van sommige mensen duidt een van de oorzaken van zijn falen aan. Op alle mogelijke manieren trachtte hij mensen voor zijn kandidaten te winnen, maar zijn banden met deze personen waren niet sterk genoeg, als hij er al in slaagde in een gemeente waar een predikantenplaats vacant was, contacten te leggen. Ook al had hij dikwijls zelf wel in de gaten wanneer een andere kandidaat betere papieren had dan zijn favoriet, toch zette hij zijn 'lobby' vaak voort, gemotiveerd als hij was door overdreven plichtsbesef ten opzichte van zijn vrienden of door zelfoverschatting. Van Almeloveen bezat een grote gedrevenheid bij zijn niet aflatende maar steeds weer tot mislukking gedoemde pogingen om zich als patroon in kerkzaken op te werpen.

4.3. Professor en patronus

4.3.1. Aanbevelingen voor de benoeming tot hoogleraar

Hoewel hij daartoe ook al veel eerder een poging had ondernomen, trad Van Almeloveen sinds zijn aanstelling als hoogleraar in Harderwijk ook op als patroon voor docenten en professoren of voor hen die een dergelijke functie ambieerden. Vermoedelijk zag men in hem, die er zelf immers in geslaagd was een aanstelling te verwerven, een succesvol voorbeeld en daarmee ook een persoon met de juiste connecties en vaardigheden om anderen te helpen.

Al kort na zijn eigen installatie stelde hij zijn correspondent Fabricius voor om naar Harderwijk te komen als hoogleraar filosofie. Weliswaar bezette Wijnen te Harderwijk deze leerstoel, maar men was van plan er een tweede voor natuurkunde in te stellen.[438] Van

---

[437] 6k13 f.46r-v 20 mei 1695 aan Gargon: 'Noli credere me Tui non memorem, istis praesertim in negotiis in quibus tuam gloriam meum oblectamentum dudum putavi esse sita. Meo ex voto atque arbitrio si haec penderent tantum frustra non fuisset insumptum laboris atque temporis. Verum tu juxta mecum scis aurea nunc vere esse tempora, auro non mori tribui honorem, ast eo, quod turpissime dictu, parari acquirique sanctam in Ecclesia Christiana Reformata, cathedram; quae si non brevi claudatur rescindaturque omnino via, nescio quo tandem simus delapsuri; quidve sperandum exspectandumque et doctis et probis'.

[438] Volgens Bouman omdat men per se Adrianus Reeland aan Harderwijk wilde binden. Cf. Bouman, *Geschiedenis van de voormalige Geldersche hoogeschool* II 51. Ook A.A.M. de Haan schrijft in *Het wijsgerig onderwijs*, 72, dat men de tweede leerstoel speciaal voor Reeland had gecreeërd.

Almeloveen wilde zich graag voor Fabricius' kandidatuur inzetten. Over het salaris, een niet onbelangrijk element, kon hij niet veel meedelen, behalve dat het tenminste 200 gulden op jaarbasis zou zijn. Als Fabricius belangstelling had, zou hij hem in contact brengen met de curatoren, zo niet zou hij zorgen dat hij elders een aanstelling kreeg.[439] Zo kort na zijn eigen aanstelling blaakte Van Almeloveen dus van het zelfvertrouwen over zijn mogelijkheden om ook voor anderen als patroon op te treden. Fabricius lijkt in zijn reactie hieraan niets vreemds te vinden. Hij ontving het aanbod onder grote dankzegging, maar moest het uiteindelijk toch van de hand wijzen: hij achtte zijn kennis van de filosofie niet groot genoeg om die meteen te gaan doceren. Er was nog een probleem: Fabricius zou omwille van deze aanstelling van zijn (vermoedelijk Lutherse) geloof naar het Nederlands hervormde geloof moeten overgaan, zo meende hij, en dat had hij er niet voor over.[440]

In 1698 was de vacature echter nog steeds niet vervuld en dit bracht de Amsterdamse chirurgijn Verduyn op het idee om een kennis, een zekere Bolkius, aan te bevelen voor die functie. Maar Van Almeloveen schreef een zorgelijke brief terug. De benoeming stond al voor de deur en hij wist niet wat er nu nog gedaan kon worden. Het beste was om de jongeman door zoveel mogelijk vooraanstaande kennissen te laten aanbevelen bij de curatoren, van wie hij er enkele noemde. Men zou echter wel bezwaar kunnen maken tegen deze kandidaat, omdat hij nog zo jong was. Er bestond voorkeur voor een wat meer ervaren man. Misschien dat de kandidaat hen kon overtuigen van zijn kwaliteiten met een schriftelijke proeve? Van Almeloveen zou zijn collega's ook raadplegen over het geval.[441] In zijn volgende brief gaf hij ook een overzicht van de eventuele mededingers voor de vacature: het zou kunnen dat ook Adrianus Reeland belangstelling had. Van Almeloveen ried Bolkius aan persoonlijk met aanbevelingsbrieven naar Arnhem te reizen en ze aan de curatoren, in de persoon van de voorzitter Van Els te overhandigen, het liefst met daarbij nog enkele geschriften. Een eerbiedige houding tegenover deze patronen zou veel goed doen. Opnieuw beloofde Van Almeloveen zijn collega's te raadplegen over het werk van Bolkius en zijn kansen. Ondertussen moest Verduyn zoveel mogelijk mensen Bolkius laten aanbevelen bij onder anderen Meyer, die binnenkort naar Amsterdam zou gaan.[442] Van Almeloveen verzond even later wat proeven van het werk van Bolkius aan Van Els met een aanbeveling. In deze brief kondigde hij ook vast de aanbevelingen van andere, vooraanstaande, personen ten behoeve van Bolkius aan.[443] Het mocht weinig baten, want Reeland had de voorkeur van de curatoren. In 1699 werd hij benoemd. Verduyn kon echter niet klagen over een verkeerde inschatting van Van Almeloveen, want deze had tegenover hem tevoren zijn twijfels geuit over de kwaliteiten van de kandidaat.

Reeland hield het in Harderwijk niet lang vol; reeds in 1701 vertrok hij naar Utrecht om daar de leerstoel Oosterse talen te aanvaarden. Van Almeloveen informeerde daarop meteen bij D'Outrein of deze al namen van kandidaten had vernomen.[444] Enige tijd leek er niet veel actie te worden ondernomen door de curatoren en Van Almeloveens eigen aandacht werd vervolgens afgeleid door het overlijden van de hoogleraar geneeskunde De Graaf, voor wiens opvolging hij zelf wel belangstelling had. Aangezien hij echter zijn

---

[439] 6k13 f.397r-v 7 oktober 1697 aan Fabricius.

[440] BSB f.21r-v 12 oktober 1697 van Fabricius: 'Philosophiae quidem et operam dedi [...] vix ausim tamen professionem in vestrati Academia ambire, quia tametsi jucundissimum foret tecum vivere [...] nolim mutata ante religionis professione externa quam necessarium fore perspicio vel extrinsecus videri divortium a nostris ecclesiis fecisse'.

[441] Ibid. f.416r-v 14 maart 1698 aan Verduyn.

[442] Ibid. f.417r-v 23 maart 1698 aan Verduyn.

[443] Ibid. f.421v 30 maart 1698 aan Van Els.

[444] Ibid. f.623r-624v 20 april 1701 aan D'Outrein.

huidige leerstoel geschiedenis, Grieks en retorica wilde behouden, zag hij wel in dat hij geen kandidaat van de eerste categorie zou zijn. Daarom stelde hij de curatoren voor om als vervanger van De Graaf de broer van de hoogleraar rechten Westenberg aan te stellen. Hij zelf zou dan — onbezoldigd — Westenberg kunnen ondersteunen.[445] Het zou de Harderwijkse universiteit immers alleen maar tot eer strekken wanneer zij twee hoogleraren in de geneeskunde zou hebben.[446] Tegelijkertijd bemoeide hij zich echter toch nog met de opvolging van Reeland, waarvoor de Haarlemse docent Cornelis van Houten bij hem was aanbevolen.[447] Hoewel Van Almeloveen op grond van uitspraken van bevriende curatoren vermoedde dat de beslissing al genomen was (ene Tilburgius, student van De Vries uit Utrecht zou een concurrent zijn[448]), beloofde hij zijn best te doen, met name via de hoogleraar Meyer en de curator Van Wijnbergen.[449] In december bleek, dat Van Houten wel eisen had, waaraan voldaan moest worden, wilde hij werkelijk naar Harderwijk komen. Van Almeloveen stelde een ontmoeting voor, waarbij ze vrijelijk konden overleggen over wat hun nu te doen stond. In ieder geval kon hij per brief al meedelen dat het salaris behoorlijk kon worden aangevuld, maar de hoogte van dit aanvullende inkomen hing af van het aantal studenten, meestal ruim twintig. Ongetwijfeld doelde Van Almeloveen hiermee op de extra inkomsten die een hoogleraar kon verdienen met zijn *privatissima*. Het lag aan de kwaliteit van Van Houtens colleges, of hij meer studenten zou kunnen aantrekken.[450] Van Almeloveen had ondertussen ook ruggespraak gehouden met enkele curatoren en berichtte Van Els en Van Wijnbergen dat Van Houten de voorwaarden vermoedelijk wel zou accepteren. Tegelijk bedankte hij de curatoren voor hun steun, want het was hem gelukt een tweede aanstelling als (onbezoldigd) hoogleraar geneeskunde in de wacht te slepen.[451] Van Houten nam de voorwaarden aan,[452] zodat Van Almeloveen in dat jaar een dubbel succes boekte met zijn aanbevelingen en in zijn eigen carrière.[453]

De grootmoedigheid waarmee Van Almeloveen de bezoldigde leerstoel geneeskunde aan de broer van zijn collega Westenberg overliet, tekent de goede verhoudingen onder de Harderwijkse hoogleraren. Van Almeloveen kon vooral goed opschieten met de theoloog Meyer en de beide Westenbergs, zoals ook wel blijkt uit zijn voordracht van de 'jurist' onder hen beiden voor het rectoraat van de academie in 1699 bij Joannes D'Outrein.[454]

---

[445] Ibid. f.655r-v september 1701 aan Van Els: '(Van Almeloveen vraagt Van Els ervoor te zorgen) ut mihi [...] clargiatur facultas docendi profitendique artem medicam, non tamen hac lege, ut quam nunc tueor deseram stationem, verum tamquam parergon demandata cura ipsaque provincia homini dignissimo, quem TIBI commendo Westenbergii, collegae mei optimi, fratrem, Medicum intelligentissimum [...]'.

[446] Ibid. f.668r-v oktober 1701 aan Reinders: 'Nullus dubito quin cedet in Academiae incrementum et gloriam, quae non potest non extendi si bini in medendi scientia, bini in philosophia exstant professores'.

[447] Zie over de kandidatuur en aanstelling van Van Houten H. Bouman, *Geschiedenis van de voormalige Geldersche hoogeschool*, II 56-61.

[448] Cf. 6k13 f.674v 5 december 1701 aan Van Els en ibid. f.665v 28 november 1701 aan D'Outrein; H. Bouman, *Geschiedenis van de voormalige Geldersche hoogeschool*, II 58.

[449] Ibid. f.657r 15 oktober 1701 aan Van Houten.

[450] Ibid. f.674r 5 december 1701 aan Van Houten: 'Ut autem tuae faciam satis petitioni scias promptissime nobis solvi stipendium, emolumenta pro numero candidatorum plura pauciorave esse, rarissime non superare vigesimum unde nummi non plane contemnendi. Collegia dependent ab ipsis studiosis quorum pro docentis humanitate ac comitate modo major, vel austeritate minor est copia. Solvunt et illi pro collegiis, quae si non prosint singula, multa juvant. Non putem Te poeniturum susceptae provinciae'.

[451] Ibid. f.674v 5 december 1701 aan Van Els en ibid. f.676v 10 december 1701 aan Van Wijnbergen.

[452] Ibid. f.677v 12 december 1701 aan Van Dale.

[453] Zie over Van Houtens aanstelling en onderwijs A.A.M. de Haan, *Het wijsgerig onderwijs*, 76-83.

[454] 6k13 f.496r-v en f.501r, 14 en 25 maart 1699 aan D'Outrein.

Deze aanbeveling had, naar het schijnt, succes.[455] Ook met een verwant van Westenberg, Joannes Alstorph, die in Harderwijk rechten had gestudeerd, ontstond een hartelijke verhouding, die nog lang in brieven werd voortgezet. Zelfs wenste Van Almeloveen in 1710 ook dit lid van de familie aan Harderwijk te binden. Een complicerende factor was echter wel, dat boze tongen tezelfdertijd beweerden dat Alstorph middels een vaatje bier de curatoren gunstig had willen stemmen.[456] Manmoedig verklaarde Van Almeloveen zich daar niets van aan te zullen trekken. Hij kon zelf nog steeds op de steun van verschillende curatoren rekenen en misschien zou er binnenkort nog een nieuwe curator bijkomen, die hij ook al lang kende, namelijk de burgemeester van Nijmegen Willem Reinders.[457] Het is echter onduidelijk wat voor functie Van Almeloveen voor zijn correspondent in gedachten had en er is dan ook niet veel van terechtgekomen.

4.3.2. Bemiddelingen voor leraren aan de Latijnse school

Niet alleen de Harderwijkse universiteit, maar ook de Latijnse school aldaar mocht zich verheugen in de zorgen en belangstelling van Van Almeloveen. In 1700 was de docent van de tweede klas, Cornelis Eibergius, overleden. Zijn taak werd nu zolang waargenomen door zijn broer Isaac. Nu was de weduwe van de overleden Eibergius een verwante van Van Almeloveen, die zich het geval daarom persoonlijk aantrok.[458] Het was uit bezorgdheid over haar en haar kinderen dat hij vervolgens een vriendelijke brief aan de curator Van Wijnbergen schreef, waarin hij deze verzocht de tijdelijke situatie definitief te maken en Isaac aan te stellen als de opvolger van zijn broer. Daarmee zou ook de weduwe met haar kinderen geholpen zijn.[459]

Aangezien Van Almeloveen allereerst hoogleraar in de *artes* was, en in die hoedanigheid als eerste de nieuwe studenten onder zijn hoede kreeg, verwachtten docenten van Latijnse scholen uit de regio van hem ook enige zorg voor de instellingen die met de vooropleiding van zijn toekomstige studenten belast waren. Bovendien waren zij van oordeel dat het woord van een hoogleraar behoorlijk zwaar telde bij de benoeming van een docent of zelfs rector van een school. Dergelijke verwachtingen waren wat de Harderwijkse school betreft zeker gerechtvaardigd, maar Van Almeloveens roem had een grotere uitstraling, blijkens het verzoek dat Balduinus Offenberg hem in 1704 deed. Offenberg, docent aan de Latijnse school in Hasselt, leed ieder jaar aan dezelfde kwaal, die naar zijn mening werd veroorzaakt door de jaarlijkse overstromingen aldaar. Mede vanwege zijn gezondheid keek hij daarom uit naar een andere standplaats.[460] In eerste instantie reageerde Van Al-

---

[455] Cf. H. Bouman, *Geschiedenis van de voormalige Geldersche hoogeschool*.. deel II 32: J.O. Westenberg hield onder andere in 1700 een rectorale rede. Het was in Harderwijk gebruikelijk een rede te houden bij de overdracht van het rectoraat aan de opvolger en niet bij de aanvaarding ervan. Dit betekent dat Westenberg inderdaad in het academisch jaar 1699 (van april tot april) rector is geweest.

[456] Zie hoofdstuk 5 paragraaf 2.2.

[457] 6k14 f.344v 3 mei 1710 aan Alstorph.

[458] 6k13 f.579v-580r juni 1700 aan Sypestein .

[459] Ibid. f.580v-581r 6 juni 1700 aan Van Wijnbergen: (Van Almeloveen heeft door Van Wijnbergens kwaliteiten de moed gekregen om) 'Ad Te adire ac pro tristissima atque afflictissima, sanguine mihi conjuncta, vidua intercedere, Tuamque praecipuam ac summam implorare et exposcere opem [...] non possum non Te quam obnixissime rogare, velis [...] rem ita dirigere ut munus hoc, morte mariti vacuum, in ejus fratrem Isaacum Eibergium, ante annum et quod excurrit vestris suffragiis ad Academiam promotum, conferatur'. Zie M. Evers en I. Pop-Verhey, 'Het gymnasium Velavicum te Harderwijk 1600-1815', in: R. Bastiaanse, H. Bots, M.Evers (red.), *'Tot meesten nut ende dienst van de jeught'. Een onderzoek naar zeventien Gelderse Latijnse scholen ca.1580-1815*. Zutphen 1985, 268-295. In de lijst van leerkrachten aan de Latijnse school wordt overigens niet Isaac, maar Gerardus als opvolger van Cornelis Eibergius genoemd, die niet de tweede, maar de zevende klas onder zijn hoede zou hebben gehad.

[460] BSB f.293r-294v 20 november 1704 van Offenberg.

meloveen echter primair als arts: hij adviseerde zijn correspondent over mogelijke medicijnen en stuurde enkele recepten.[461] Dat was niet de bedoeling geweest van Offenberg, dus kwam deze het jaar daarop met een concreter voorstel. In Almelo zocht men een nieuwe rector voor de Latijnse school en Offenberg had daar aanbevelingen voor nodig. Kon Van Almeloveen niet zorgden dat hij de steun van de curator Ripperda kreeg? [462] In de bewaarde correspondentie is een dergelijke aanbevelingsbrief van Van Almeloveen niet gevonden en het liep droevig af met Offenberg. Niet alleen moest hij begin 1706 berichten dat het rectoraat naar een ander was gegaan,[463] zelf bezweek hij slechts enkele maanden later aan de kwalen die hij juist had willen ontvluchten.[464]

Door het overlijden van rector Scherpenzeel ontstond er in 1707 in Harderwijk opnieuw een vacature.[465] Zodra dit bekend was geworden, hadden verschillende hoogleraren en hoogwaardigheidsbeklederes hun kandidaten naar voren geschoven. Adrianus Reeland en Petrus Burman hadden voor de post Guilielmus Best aanbevolen bij Van Almeloveen. Burman was enigszins radeloos, want zij hadden hun kandidaat al aanbevolen bij de curator Noyen en een ander lid van de senaat, maar door verschuivingen in de senaat was al dat werk voor niets geweest. Nu had Burman weer de steun van enkele anderen gevraagd, maar Van Almeloveens hulp was ook nodig.[466] Deze schreef echter openhartig aan de kandidaat Best zelf terug dat hij al een ander had aanbevolen die de curatoren ook zeker zouden benoemen.[467] Tegenover Sypestein deed hij nog verder uit de doeken hoe de zaak ervoor stond: de conrector Mylaeus zou waarschijnlijk Scherpezeel — over wie Van Almeloveen nu ineens zeer negatief schreef — opvolgen, waardoor andere docenten ook een plaatsje doorschoven. Voor de vierde klas zou een aanstaand predikant worden aangesteld.[468] Het was ook Mylaeus die Van Almeloveen steun had gekregen en deze werd in 1707 tot rector benoemd.

Een laatste spoor van Van Almeloveens patronage voor docenten vinden we terug in een brief van de Kampense burgemeester Tollius. Deze berichtte in januari 1709 dat de vroedschap van de stad had besloten J.J. Slater te benoemen tot rector van de school. De enige concurrent van Slater, te weten de conrector van de Latijnse school te Leeuwarden, N. Nicolaides, was zijn aanstelling maar net misgelopen; een aanbevelingsbrief van Van Almeloveen voor Slater had de doorslag gegeven.[469] Vreemd genoeg is in de correspondentie tussen Slater en Van Almeloveen, die al eerder tot stand was gekomen, niets te lezen over deze sollicitatie. Vermoedelijk is deze in persoonlijke gesprekken voorbereid, tijdens de bezoeken die ze bij elkaar aflegden. Misschien zijn er ook veel berichten over deze zaak doorgegeven via de Zutphense student Besier, die beiden met elkaar in contact had gebracht. Wegens gebrek aan bronnenmateriaal is het eveneens moeilijk na te gaan, hoe het kwam dat Van Almeloveen in de Kampense raad zoveel invloed had. Het staat wel vast dat hij al langere tijd op goede voet stond met enkele burgers, zoals de predikant Jacob Gallae-

---

[461] 6k14 f.131r-v 1 december 1704 aan Offenberg.

[462] BSB f.305r-306v 28 juni 1705 van Offenberg.

[463] Ibid. f.301r-302v 21 januari 1706 van Offenberg.

[464] 7a24 f.61r-62r 29 mei 1706 van Maximiliaan Offenberg, zijn broer.

[465] Zie M. Evers en I. Pop-Verhey, 'Het gymnasium Velavicum te Harderwijk 1600-1815'.

[466] 6k10 f.115 9 maart 1707 van Burman.

[467] 6k14 f.207r-v maart 1707 aan Best: 'Vehementer doleo quod non possum te ad nos pertrahere, causa est, cum quod jam alterum commendarim, tum quod nullus dubito quin Ampl. Curatores erud. Mylaeum in Scherpezelii locum sint suffecturi'.

[468] 6k14 f.208r-209v 31 maart 1707 aan Sypestein.

[469] 6k3 f.326r-327r januari 1709 van J.Tollius: 'Verum tanti fuit ponderis amicissima tua quam mihi per amicum misisti epistula, ut per eam Slateri tui causa triumphum reportaverit'.

us, met wie hij al vele jaren correspondeerde, en natuurlijk met diverse studenten die uit die plaats afkomstig waren.

4.3.3. Zijn optreden als patroon voor studenten

In de ogen van heel wat studenten (en hun ouders) was de hoogleraar Van Almeloveen eveneens een 'patroon'. De beste getuigenis hiervan legt de student Cotzhausen wel af in zijn eerbiedige brief, waarin hij zijn hoogleraar in prijzende bewoordingen zijn nieuwjaarsgroeten overbrengt: 'Aanvaard met dit bescheiden gebaar een wens van mijn dankbare ziel, zeer geleerde *Mecenas*, met gelijkmoedig gelaat, en vergeef me als mijn pen ergens gestruikeld is. Ondertussen gegroet, Zeer geleerde *Patroon*. Ik vraag u mij, die u zeer toegewijd ben, ook in de toekomst uw goedgunstige aanbeveling waardig te achten'.[470] Dit is weliswaar een niet erg betrouwbaar document als bewijs voor Van Almeloveens patronage voor studenten, gezien de overvloed aan retorische wendingen in de brief, maar ook andere studenten (en ouders, voogden en leraren) richtten zich tot de hoogleraar met de verwachting dat zij op het gebied van hun studie en carrière hulp van hem konden ontvangen. In alle gevallen stelde Van Almeloveen zich op als de deskundige, de man met genoeg ervaring en connecties om die hulp ook werkelijk te kunnen bieden. Ook om die reden worden de hierna te presenteren gebeurtenissen als uitingen van zijn patronage beschouwd.

Allereerst waren er velen, die van de hoogleraar inlichtingen wensten te krijgen over de juiste voorbereiding van een student voor een universitaire studie. Vooral oude kennissen van Van Almeloveen herinnerden zich plotseling hun vroegere vriendschap met hem, om zich daarop voor hun eigen kinderen te beroepen, nu hij hoogleraar was geworden. Van Almeloveen was zich bewust van zijn verantwoordelijkheden tegenover zijn vrienden en reageerde altijd trouw. Hij informeerde de aanstaande studenten en hun ouders over het studieprogramma te Harderwijk, maar gaf ook adviezen voor een gedegen voorbereiding op de studie. Deze inspanningen waren niet gespeend van eigenbelang: zo populair was de Harderwijkse academie niet bij studenten, dus iedere nieuwe student was welkom.

De eerste die in 1699 om dergelijke inlichtingen vroeg was de zoon van zijn vroegere studiegenoot David Doornick.[471] Van Almeloveen was zeer verheugd en stelde in een brief aan Joannes Doornick diens vader voor maar eens naar Harderwijk te komen; dan konden ze eens rustig overleggen over de studieplannen van Doornick junior.[472] Het overleg dat daarop gevolgd moet zijn, verliep alleszins bevredigend. In september werd Joannes ingeschreven te Harderwijk.[473] De zonen van Van Almeloveens correspondenten Van Vechoven en Bongard, die kort daarna ook inlichtingen inwonnen over een studie te Harderwijk, zouden daar echter nooit arriveren, ondanks Van Almeloveens belofte aan Van Vechoven en Bongard dat hij ook de verdere opvoeding van hun kinderen ter hand zou nemen, en enkele degelijke studieadviezen.[474]

Balduinus Offenberg had als docent natuurlijk ook veel scholieren onder zijn hoede die hij moest voorbereiden op een universitaire studie. In 1703 werd bovendien de zoon

---

[470] 7A23 f.96r-97v van Cotzhausen: 'Per exiguum ergo hunc doctissime Moecenas grati mei animi votum fronte serena accipito, et si quo calamo caespitationes inciderint, ignoscas. Interim vale Patrone Doctissime et me tibi obsequentissimum commendatione tua benevola porro dignari velis rogo'.

[471] Zie als bewijs voor de connectie het drempeldicht van David Doornick in *De Vitis Stephanorum*, Amsterdam 1683.

[472] 6k13 f.527v 22 juli 1699 aan Joannes Doornick.

[473] Album studiosorum p.54b 18-9-1699 Joannes Doornik Amstel-Bat. L.

[474] 6k13 f.569v 27 april 1700 aan D. Bongard: '[Filius tuus] quem paterno affectu amplectar, ducam consiliis, formabo studiis ac praeceptis, modo paternae sit indolis. [...] Omnino, si quid aliud, erit jucundum erudire eum, cujus parens existit amicus', en ibid. f.575r-v 14 mei 1700 aan Van Vechoven.

van de heer van Almelo, Van Rechteren, aan hem toevertrouwd, die hij moest klaarstomen voor de studie letteren te Harderwijk.[475] Terstond schreef Van Almeloveen een lange brief waarin hij verhaalde van het onderwijs dat hij zelf onder leiding van Tollius had genoten. Ook besprak hij de voor- en nadelen van verschillende klassieke auteurs voor het onderwijs en stuurde hij een lesprogramma.[476] Toen in 1705 de tijd voor Offenberg begon te dringen — hij had nog maar een half jaar voordat zijn pupil naar Harderwijk zou gaan — ging hij opnieuw bij Van Almeloveen te rade over de juiste auteurs die hij met zijn leerling diende te behandelen.[477]

Zelfs uit het buitenland kwamen wel eens verzoeken om advies over een universitaire studie in de Nederlanden. In 1706 reageerde Van Almeloveen op een brief van Philip Sigismund Stosch uit Küstrin, die samen met hem in Utrecht geneeskunde had gestudeerd. Nu stuurde hij zijn zonen voor hun studie naar de Nederlanden en vroeg hij Van Almeloveen om informatie over de Nederlandse universiteiten. Van Almeloveen kon zich Stosch' gezelschap weliswaar niet meer herinneren, maar weidde desondanks enthousiast uit over zijn wederwaardigheden sinds hij zijn studie had afgerond en over de toestand van de Utrechtse universiteit en de hoogleraren daar. Hij kon Stosch' zonen een studie in die stad nog steeds van harte aanbevelen.[478] Deze reactie bereikte Stosch naar alle waarschijnlijkheid niet, want in 1710 schreef deze opnieuw een brief die sterk moet hebben geleken op zijn vorige, die niet bewaard is gebleven.[479] Stosch trachtte Van Almeloveen in herinnering te brengen dat zij ooit samen hadden gestudeerd, door wat details te geven. Hij noemde zijn oude woonadres in Utrecht en vertelde dat hij bij Van Almeloveens disputaties *De Semine* en *De Asthmate* had geopponeerd. Zijn zonen waren inmiddels naar de Republiek vertrokken en respectievelijk in Amsterdam en Leiden aangekomen, maar hij had ze gevraagd ook zijn oude studievrienden een bezoek te brengen. Hij verzocht Van Almeloveen hen bij die gelegenheid te adviseren bij hun studie.[480] Waarschijnlijk hebben de zonen de oude studievriend van hun vader echter links laten liggen in hun haast om beroemde professoren te kunnen ontmoeten, iets waar Van Almeloveen al snel aan gewend raakte.

De zonen van studievrienden kwamen op allerlei manieren bij Van Almeloveen terecht voor goed advies ten behoeve van hun studie. De pleegvader van een zoon van Bongard, Joannes Lonisius richtte zich in 1711 tot Van Almeloveen, nadat hij uit diens brief aan zijn pleegzoon had kunnen opmaken dat de hoogleraar de opleiding van de jongen ter harte ging.[481] Nu wilde hij graag een keer met Van Almeloveen overleggen.[482] Het was de bedoeling dat de jongen in het voetspoor van zijn vader zou treden en theologie zou gaan studeren. Nu was hij echter nog erg jong, dus het kwam erop aan hem

---

[475] BSB f.303r-304v 4 oktober 1703 van Offenberg.

[476] 6k14 f.89r-90v 17 oktober 1703 aan Offenberg.

[477] BSB f.305r-306v 28 juni 1705 van Offenberg.

[478] 6k14 f.205r-v 4 december 1706 aan Stosch.

[479] In eerste instantie wekt de bewaard gebleven brief van Van Almeloveen de indruk als reactie te zijn geschreven op die van Stosch uit 1710. Dit is, ook gezien de inschrijvingsdata van de beide zonen Stosch in het album studiosorum in Leiden (5-9-1709 Ludovicus Stossius Gustrinus Neomagicus 23, M en 24-4-1711 Philippus Stoscchius Gustrinensis Neomarchicus 21, J) niet mogelijk. Geconcludeerd moet wel worden dat er brieven zijn zoekgeraakt.

[480] 6k5 f.53r-54v 15 februari 1710 van Stosch.

[481] 6k14 f.331r 13 januari 1710 aan F.D. Bongard.

[482] 6k4 f.221r-v 1 januari 1711 van Lonisius.

een zo goed mogelijke voorbereiding te geven.[483] In de correspondentie die vervolgens ontstond, gaf Van Almeloveen zo tussendoor goede adviezen, zowel aan Lonisius als aan diens pleegzoon, Fredericus Daniel. Bovendien hield hij tijdens persoonlijke ontmoetingen diens vorderingen in het oog en leende hij boeken uit. Fredericus was erg leergierig, maar toch adviseerde Van Almeloveen hem niet eerder dan in de zomer van 1712 zijn studie te beginnen, wanneer hij — volgens Van Almeloveen althans — achttien was geworden.[484]

In 1712 bood Van Almeloveen tenslotte uit eigen beweging zijn hulp aan. De zoon van een gemeenschappelijke kennis van hemzelf en Sypestein, de Woudenbergse predikant Theodorus van Toll, bereidde zich voor op een universitaire studie en de trotse vader had zojuist een proeve van zijn vorderingen opgestuurd. Na wat lovende woorden over de goede begeleiding die Van Toll aan zijn zoon gaf, bood Van Almeloveen aan tijdens de komende zomervakantie extra advies te geven.[485] Tegelijkertijd schreef hij ook een briefje aan de jonge Abraham Arnold van Toll, waarin hij diens vorderingen prees. Hij betreurde het, zo schreef hij, dat hij Abraham nog niet onder zijn studenten mocht zien.[486] Het scheelde maar weinig, maar hij zou het niet meer meemaken. Toen Abraham zich in september in Harderwijk inschreef, was Van Almeloveen al overleden.

Voor studenten en scholieren, van wie al vast stond dat zij naar Harderwijk zouden komen, werd Van Almeloveen ook ingeschakeld bij praktische zaken. In het najaar van 1706 kwam een kleinzoon van de Amsterdamse chirurgijn Verduyn naar Harderwijk om daar het onderwijs aan de Latijnse school te volgen.[487] Van Almeloveen regelde, als oude vriend van de familie, voor de jongen het onderdak bij zijn buurvrouw, zorgde voor de financiële zaken en hield toezicht op de vorderingen van de leerling, waarvan hij ook van tijd tot tijd verslag uitbracht aan de grootvader.[488] Ruim een jaar later vertrok de jongen echter weer naar Amsterdam om daar zijn school af te maken, hetgeen Van Almeloveen zeer betreurde.[489]

Veel kennissen stuurden studenten met een briefje naar Van Almeloveen, met het verzoek de betreffende jongeman te begeleiden en te adviseren. Bernard Pleger had zijn zoon Eustathius in februari 1706 naar Harderwijk gestuurd[490] en hem in het bijzonder aanbevolen bij Van Almeloveen. Ruimhartig beloofde Van Almeloveen daarop de student in alle opzichten te zullen helpen, onder de voorwaarde dat deze — voor zijn eigen bestwil — zou doen wat de hoogleraar hem voorschreef. Aangezien de jongen verstandig leek en

---

[483] 6k14 f.448r-v 27 januari 1711 aan Lonisius: 'Spero eum paterna vestigia pressurum quod ut probe aliquando praestet, moneto illum diligenter et doceto, uti facis sedulo, utramque linguam, ut bene instructus ad Lectiones Academicas accedat'.

[484] Ibid. f.485v 11 november 1711 aan Lonisius en ibid. f. 486r-v aan Bongard jr. en f.500r en f.500v 16 maart 1712 aan beiden. Bongard jr. werd in 1712 pas zeventien.

[485] Ibid. f.510r april 1712 aan Th. van Toll.

[486] Ibid. f.511r-v april 1712 aan A. van Toll: 'Speraram me aliquando fore ingenii tui altorem et rectorem, sed aliter visum parenti tuo optimo, eventus docuit. Neque invideo. Quamquam nihil mihi fuisset antiquius quam te formare ac fingere talem, qualem non modo tua domus ac familia, sed patria, sed ipsa respublica literaria te requirit'.

[487] Ibid. f.189v 26 augustus 1706 aan Verduyn: Verduyns schoondochter is met haar zoon bij van Almeloveen geweest en men heeft plannen gemaakt.

[488] Ibid. f.212r-v 2 juni 1707 aan Verduyn: hierbij stuurt Van Almeloveen wat werk en diploma's van Verduyns kleinzoon. Van Almeloveen betaalt hem zijn zakgeld; ibid. f.216v 16 september 1707 aan dezelfde: 'Persolvi enim vicinae meae Eybergen pro trium mensium convictu 35 nec non pro expensis nummis in res necessarias 4-15'.

[489] Ibid. f.228r 22 oktober 1707 aan Verduyn.

[490] Album studiosorum Harderwijk 59b: 5 januari 1706 Eustaguis (sic) Plegher, Zutph.-Gel. J.

goed luisterde, zou het allemaal wel goed komen.[491] De vader was verheugd over deze toezegging en sprak de hoop uit dat de jongen een degelijke basis zou leggen voor verdere studie.[492] De waarschuwing dat bij hem aanbevolen studenten wel naar hem moesten luisteren, was Van Almeloveen ingegeven door zijn ervaring met de eigenzinnigheid van sommige jongeren. Ook al werden zij door goedbedoelende ouders of kennissen rechtstreeks naar de hoogleraar gestuurd, de studenten zelf hadden meestal hele andere opvattingen over de beste studiemethode. Zo moest Van Almeloveen in 1710 berichten dat de aanbevelingsbrief die de oud-student Alstorph voor zijn stadgenoot Ter Borch schreef weinig effect had gehad.[493] De student wilde helemaal geen letteren studeren, maar was al begonnen met rechten. Misschien dat hij het volgende jaar nog bij Van Almeloveen college kwam lopen, maar de hoogleraar vond het maar een vreemde manier om een studie in te richten.[494] Ter Borch bewees zijn gelijk; hij sloeg, zoals overigens al sinds de zestiende eeuw regelmatig voorkwam, de voorbereidende letterenstudie geheel over en promoveerde reeds in 1712.[495] De zoon van de Doesburgse predikant Heeser en diens vriend werden in 1711 bij Van Almeloveen aanbevolen, die hen nog maar eens goed moest onderwijzen over de Oudheid, alvorens zij aan de studie rechten zouden beginnen.[496] De vriend van Heeser junior, Smits, was al even eigenwijs als Ter Borch.[497] Hij was niet bij Van Almeloveen langsgegaan en had op eigen houtje al Suetonius bestudeerd. De hoogleraar was het natuurlijk zeer oneens met deze eigenwijsheid. Heeser mocht zijn zoon natuurlijk altijd voor hulp naar hem toe sturen, maar Van Almeloveen twijfelde eraan of de jongen ooit uit eigen beweging zou komen.[498]

Gegevens over de feitelijke begeleiding die Van Almeloveen zijn studenten gaf, ontbreken meestal. Zijn persoonlijke ontmoetingen onttrekken zich aan onze waarneming. Gelukkig was er wel eens een bezorgde vader, die van tijd tot tijd een rapportje verwachtte

---

[491] 6k14 f.172r-v 23 februari 1706 aan Pleger: 'Non est quod dubites quin, [...] filium tuum curae meae commissum sim omni studio et favore prosequuturus quo Tibi tuisque constabit liquido non apud ingratum vos vestra collocasse beneficia, modo praestet faciatque (facit autem quam diligentissime) ea, quae in ipsius commodum praescripsero. Juvenis est bonae indolis, judicii satis acuti, sic ut dicta facile assequatur, adeo ut sperem eum aliquando fore, quem omnes exoptamus unice'.

[492] 6k4 f.188r-v 6 maart 1706 van Pleger: 'Faxit Deus fore aliquando eum, qualem Parentes et sanguine juncti ex intimo cordis affectu optarent, utque Patri Patriae et sibi ornamentum foret, faciam, ne neglectis elegantioribus disciplinis, nimis festine ad altiores disciplinas properet, haec enim verissima causa est, cur tam pauci ad bonam frugem perveniant, nam prima transilire solent, et nullo idoneo jacto fundamento aedificium aliquod exstruere properant, quod postea sponte sua corruit'.

[493] 6k3 f.351r-352v 4 september 1710 van Alstorph.

[494] 6k14 f.358r-v 18 september 1710 aan Alstorph: 'Ter Borchius, quem mihi commendasti, in praesentiarum (sic) nostra opera non videtur indigere, usurum enim proximo se anno respondit nostris laboribus, postquam Facultati juridicae aliquam dederit operam. De hoc perversa studendi methodo, quid exspectandum sit, probe perspicis'.

[495] Album studiosorum Harderwijk 64a 14 september 1710 Fredericus ter Borg, Groninganus J; 65b 7 januari 1712 Fredericus ter Borch, Groninganus. J. Cand.; album promotorum 16 januari 1712 Fredericus Ter Borgh, Groninganus, j. prom. Westenberg.

[496] 6k5 f.373r-374v 13 januari 1711 van Heeser.

[497] Album studiosorum Harderwijk 64b 16 januari 1711 Bernhardus Smits, Doesb.-Gelr.J. Heesers zoon was blijkbaar nog niet aan de universiteit begonnen. Diens inschrijving dateert van 12 september 1711 (Benjamin Heser, Otterloa-Gelrus Th., album studiosorum).

[498] 6k14 f.451r-455r 30 januari 1711 aan Heeser: 'Quem mihi de meliore nota commendasti juvenem Bernardum Smits vestratem, hactenus oculis non vidi, nedum conveni. Tantum abest ut studia ejus queam promovere. Intelligo ex aliis ipsum dicere se jam modo tractasse Suetonium, adeoque ejus interpretatione non egere. Sed bonus ille vir nescit vulgare diverbium, "duo cum faciunt idem non est idem". Quod in hac expositione praecipue verum est, quoniam ego omnem meam operam dirigo vel in usum Theologorum, [...] vel Jurisconsultorum, ut eo instructiores ad iuris professionem perveniant. Verum hodie juvenes ipsi quasi manumissi, et in alium orbem studiorum nempe, delati, vel sibi sapiunt, vel perversos adeunt consultores'.

over de vorderingen van zijn zoon, zoals de Goudse predikant Jean Frescarode. Sinds Van Almeloveen naar Harderwijk was verhuisd, hadden ze per brief contact gehouden zodat Frescarode in september 1698 zijn zoon met een gerust hart naar de universiteit aldaar kon sturen: zijn vriend kon er immers een oogje in het zeil houden. Jeremie zou eerst een jaar een voorbereidende opleiding aan de artesfaculteit volgen, voor hij aan de theologie begon.[499] Het kosthuis werd met behulp van Van Almeloveen gezocht.[500] Voortdurend vroeg de Goudse predikant advies bij beslissingen over de huisvesting, de kosten en het studieprogram van de jongen en dat werd alleen maar erger toen deze uiteindelijk in februari in Harderwijk was gearriveerd. Jeremie rapporteerde zelf wel over zijn voortgang, maar zijn vader wilde meer horen, en wel van Van Almeloveen, die echter naar de zin van Frescarode steeds te summiere informatie gaf.[501] De controle bleek zelfs averechts te werken, want in juli van dat jaar vernam Frescarode dat Jeremie helemaal niet wilde luisteren naar Van Almeloveen. Wat haalde de jongen precies uit?[502] Jeremie bleek zich vooral lastig en onverantwoordelijk te gedragen, hoewel op zijn studie-ijver weinig was aan te merken; Jeremie zou zelfs binnenkort een oefendisputatie houden onder zijn auspiciën. Van Almeloveen had hem een deel van een vermanende brief van Frescarode senior voorgelezen en de jongen streng toegesproken. Nu hoopte hij er maar het beste van.[503]

Jeremie hield zijn goede gedrag niet lang vol. Want al was zijn studievoortgang goed, hij kon het niet laten zijn eigen zin te doen en stiekem op reis te gaan. Zijn vader was woedend toen hij dit hoorde van Van Almeloveen en maakte zich op om zijn zoon eens goed de waarheid te zeggen. Wel hoopte hij dat Van Almeloveen zijn zoon nog de kans zou geven zijn fouten te herstellen en hem wilde blijven steunen.[504] De hoogleraar vergaf zijn student deze misstap en liet hem weer een oefendisputatie houden.[505] Ook moest hij vader Frescarode adviseren over de drukkosten, de gang van zaken bij de disputaties en allerlei bijkomende kleinigheden waarover deze zich druk maakte.[506] Zo vermoeiend als de vele vragen van Frescarode waren, zo langdradig en weinig fantasievol bleken ook diens dankbriefjes te zijn. Frescarode meende er goed aan te doen Van Almeloveen meerdere keren voor zijn inspanningen bij deze disputatie te bedanken, met als tastbaar bewijs een Goudse kaas.[507]

Vanaf augustus 1701 correspondeerde Jeremie ook zelf met zijn hoogleraar, voornamelijk over zijn op handen zijnde disputatie, waar Van Almeloveen hem graag bij adviseerde.[508] Hij oordeelde het nodig zijn pupil te adviseren, als hij dan niet in Harderwijk

---

[499] Jeremie schreef zich, hoewel uit de brieven duidelijk blijkt dat hij al eerder in Harderwijk Van Almeloveens colleges volgde, pas in september in Harderwijk in. Cf. alb.stud. 15 september 1699 Jeremias Frescarode, Aquitan.L.

[500] 6k5 f.180r-181v 15 oktober 1698 van Frescarode sr.

[501] Ibid. f.188r-189v 23 maart 1699 van Frescarode sr.

[502] Ibid. f.190r-191v 15 juli 1699 van Frescarode sr.

[503] 6k13 f.528v 31 juli 1699 aan Frescarode sr: 'Non male ex ambiguis Avunculi mei verbis elicuisti filium tuum ita non respondere voto nostro quam quidem velimus, ipsique esset honori, nobis voluptati'. Het wangedrag van Jeremie bestond eruit dat hij 'nugis et curiositatibus anilibus, puerilibusque nimium capitur, si non abripiatur, cultu delectatur et munditiis, quae feminarum virginumve sunt. Modestiam, gravitatem, virilem incessum oportet meditetur, facto exprimat. negligendi homines plebei et humiles, quorum sordibus infici solet tenera aetas'.

[504] 6k5 f.204r-205v 11 januari 1701 van Frescarode sr; de hierin genoemde brief van Van Almeloveen is niet bewaard gebleven.

[505] Jeremie had er ook al een gehouden op 27 april, getiteld *De mensis veterum* (Harderwijk 1701). Op 17 september volgde *De poculis veterum* (Harderwijk 1701).

[506] Ibid. f.2056r-207v maart 1701 van Frescarode sr.

[507] Ibid. f.208r-209v 21 april en ibid. f.210r-211v 8 mei 1701 van Frescarode sr.

[508] 6k5 f.212r-213v 7 augustus 1701 van Jeremie Frescarode.

DISSERTATIO PHILOLOGICA

DE

MENSIS VETERUM,

Quam,

Summo Adſpirante Numine,

SUB PRÆSIDIO

VIRI CLARISSIMI

D. THEODORI JANSONII AB ALMELOVEEN,
M. D. Hiſtoriarum, Eloquentiæ, & Græcæ Linguæ,
in illuſtri Ducatus GELRIÆ & Comitatus ZUTPHANIÆ Academia, quæ eſt HARDEROVICI,
Profeſſoris Ordinarii,

Publice defendendam ſuſcipit

JEREMIAS FRESCARODE, Aquitano Gallus.

AUCTOR.

A. D. XXVII. April, horis locoque ſolitis.

HARDEROVICI,

Apud Viduam & Filios SAS, Academiæ Ducatûs Gelriæ & Comitatûs Zutphaniæ Typogr. cIↃ IↃCCI.

Titelpagina van de eerste disputatie *De mensis veterum* door J. Frescarode.

zelf onder het toeziend oog van zijn docenten de disputatie wenste voor te bereiden, dan maar in de Goudse librije te gaan werken, waar hij niet zou worden afgeleid door vrienden en ander vermaak.[509] Kort daarna vertrok Jeremie naar Utrecht, waar hij een ander onderdeel van de artes, filosofie ging studeren. Van Almeloveen bleef op verzoek van zijn student met hem over de letteren corresponderen. Eind 1702 vond Frescarode senior het wel genoeg; hij wilde Jeremie nu serieus aan theologie laten beginnen, in Harderwijk.[510] Met een nieuwe aanbeveling stuurde hij hem het volgende jaar weer naar Van Almeloveen, die op Jeremies handel en wandel moest toezien.[511] Met name voor zijn huisvesting en zijn omgang met de juiste personen had hij volgens zijn vader wel wat toezicht nodig, terwijl de komst van een tweede zoon, Petrus, in september eveneens de nodige aandacht opeiste.[512] Het eerdere wangedrag van Jeremie dreigde echter roet in het eten te gooien. Hoewel zijn vader nu aandrong op een snelle afronding van de artesstudie, het liefst zelfs met een ongebruikelijke promotie, was de hoogleraar filosofie Wijnen niet zo vlot met zijn toestemming. Hoewel Van Almeloveen de weigering van Wijnen toeschreef aan Jeremies niet onbevlekte reputatie, werd die in werkelijkheid veroorzaakt door enkele stellingen van Jeremies filosofische disputatie, waar Wijnen en de senaat bezwaar tegen hadden.[513] Aan Van Almeloveen was in ieder geval de taak hem en zijn andere collega's te vermurwen.[514] Hoe de kwestie afliep, is niet in de brieven te volgen. Zeker is dat Jeremie vertrok uit Harderwijk en elders zijn opleiding tot predikant volgde. In 1713 zou hij in Harderwijk *honoris causa* wel promoveren in de letteren, onder Van Houten.[515]

4.3.4. Hulp en advies aan promovendi in de geneeskunde

Jacques Basnage trachtte door een aanbevelingsbrief in 1710 een student aan de persoonlijke zorgen van Van Almeloveen toe te vertrouwen. Hoewel zij elkaar jaren niet hadden geschreven, deed Basnage ten behoeve van de student Graisse toch een beroep op hun oude vriendschap.[516] Van Almeloveen was verheugd weer iets van Basnage te horen en wilde graag helpen, ook al moest hij de student doorverwijzen naar zijn collega Westenberg.

---

[509] 6k13 f.648r 16 augustus 1701 aan Jeremie Frescarode: 'Habes, quos consulere poteris, viros doctos, parentem ipsum et publicum Musaeum, pro urbis ratione satis bene instructum. Certus sim si diligenter iis es usus, relicta conversatione amicorum et jucunditate urbis, desertis ceteris officiis, Te ex voto tuoque capite elaborasse'.

[510] 6k5 f.228r-229v 21 november 1702 van Frescarode sr.

[511] Ibid. f.230r-231r 20 januari 1703 van Frescarode sr; Jeremie schreef zich op 5 maart weer in. Alb. stud. 57a: Jeremias Frescarode, Aquitano-Gallus. Th.

[512] Ibid. f.232r-233r 22 februari 1703 van Frescarode sr; alb. stud. 57b 5 september 1703 Petrus Frescarode, Aquitan. Gall. L; zie o.a. 6k5 f. 240r-241v 30 december 1703 van Frescarode sr.

[513] Zie A.A.M. de Haan, *Het wijsgerig onderwijs*, 80. De disputatie werd onder auspiciën van de hoogleraar Van Houten gehouden.

[514] 6k5 f.242r-243r 5 maart 1704 van Frescarode sr: 'Mon aisné m'a mandé que vous voulez luy faire l'honneur de le faire recevoir Doct. en phil. J'en auray de la consolation. Mais je ne suis nullement en état d'acheter ce grade d'honeur ayant bien de la peine à fournir aux besoins indespensables de ma grande famille.'. ibid. 246r-247v 9 november 1704 van Frescarode: 'Mon fils arriva le landemain et il m'aprit les démarches que l'injustice de m. Wynen luy fait l'avoir obligé de faire. Je suis tres faché de voir des opositions si tristes pour l'empecher de recevoir un titre dont on ne le juge pas indigne et qui ne peuvent que le rebuter et l'aigrir; Je n'aprouve point toutes ses manieres, mais des gens sages ne s'atachent pas à condamner les mouvemens d'une jeunesse impetueuse pour leur en faire des crimes. [...] Vous voyez, Monsieur, qu'on ne peut luy refuser sa promotion dans l'etat ou en sont venues les choses sans le fletrir et sans faire tort a votre Academie'.

[515] Alb.prom. Harderwijk 112-113, 4 juli 1713: 'Bartholomeus de Moor et Jeremias Frescarode, ecclesia[e] Gallicae Rotterodamensis pastor et designatus philosophiae professor, honoris causa in philosophia sunt promoti'. Cf. A.A.M. de Haan, *Het wijsgerig onderwijs*, 80 en 82.

[516] 6k5 f.47r-48v 21 februari 1710 van J. Basnage: 'Amicitiae quae a diuturno tempore inter nos intercessit plurimum confidens vir celeberrime tum fratris tum meo nomine tibi dominum Graisse medicinae studiosum commendaturus scribo'.

Graisse wilde namelijk binnenkort al promoveren in de medicijnen en Van Almeloveen verklaarde dat hij slechts letteren doceerde.[517] Het deed hem overigens wel deugd dat Basnage meende dat het onderwijs in Harderwijk niet onderdeed voor dat aan andere universiteiten.[518] Graisse promoveerde onder leiding van Westenberg op 26 juni.[519]

Voor de meeste studenten was Harderwijk vooral een plaats waar men snel kon promoveren; slechts een minderheid volgde er wat langer een studie. Dergelijke snelle promoties hadden de stad al snel een negatieve naam bezorgd, getuige het vaak geciteerde versje: 'Harderwijk is een stad van negotie, men verkoopt er bokking, blauwbessen en bullen van promotie'.[520] Hoewel er van directe verkoop van bullen feitelijk geen sprake was, bleek het gerucht over deze Harderwijkse handel na 1700 ook buiten de landsgrenzen te zijn doorgedrongen. In de zomer van 1704 ontving Van Almeloveen van de Hamburger Christian Falcke een in het Duits gestelde brief, gericht aan de medische faculteit van Harderwijk. Falcke informeerde, zogenaamd ten behoeve van een vriend, of het mogelijk was tegen betaling een doctorsbul opgestuurd te krijgen. Hij wist wel dat normaal gesproken de aanwezigheid van de promovendus vereist was — hij diende immers een disputatie te houden —maar vroeg in dit geval om clementie. De vriend kon onmogelijk van huis weg, omdat hij reeds een artsenpraktijk uitoefende, waarvoor hij nu nog een titel nodig had. Wel was hij bereid een bewijs te sturen waaruit bleek dat hij al met goed gevolg het examen in de geneeskunde aan een vooraanstaande universiteit had afgelegd. Als het echt niet anders kon, wilde hij desnoods wel zelf komen.[521]

Na rijp beraad zond Van Almeloveen als vertegenwoordiger van de medische faculteit op 8 juni zijn antwoord. Volgens de regels van de universiteit was het volstrekt niet toegestaan de doctorstitel toe te kennen aan iemand die niet ter plaatse aanwezig was; zo kon men immers onmogelijk de kennis en ervaring van de kandidaat op waarde beoordelen. Falckes vriend moest daarom zelf komen en het examen afleggen. De hele procedure hoefde echter niet langer dan een dag in beslag te nemen, zo stelde Van Almeloveen hem gerust, als de kandidaat tenminste al zijn zaken voor aankomst in Harderwijk geregeld zou hebben. Als hij zijn disputatie al had geschreven, kon deze snel gedrukt worden, mits de tekst niet langer was dan een foliovel. Stellingen konden nog gemakkelijker gedrukt worden. De kosten hoefden ook geen struikelblok te zijn: alles bijeen zou het niet meer dan 136 guldens kosten. Falckes vriend zou, mits hij de juiste medische kennis bezat, nog op

---

[517] 6k14 f.343r-v 15 april 1710 aan J. Basnage: 'Verum, quum ego solus tradam humaniora, utitur opera mei collegae Westenbergii, qui haud minore studio ipsum complectitur'. Dit is een merkwaardige opmerking, want in 1710 had Van Almeloveen al negen jaar het *jus promovendi* in de geneeskunde en waren er onder zijn leiding al velen gepromoveerd.

[518] Ibid. aan J. Basnage: 'Quem mihi de meliore nota commendasti [...] d. Graisse, cujus studia ita conabor promovere, ut sentiat tuam commendationem multum ponderis apud me habuisse. Verum, quum ego solus tradam humaniora utitur opera mei collegae Westenbergii ...'.

[519] Album studiosorum Harderwijk 63b 18 februari 1710 Stephanus Graisseus, Delphin.-Gall.M en 64a 23 juni 1710 Stephanus Gresseus, Diepensis M. Cand. album promotorum 26 juni 1710 Stephanus Gresseus, Diesensis.

[520] Zie mijn artikel 'Eendagspromoties aan de Gelderse universiteit. Adviezen van een Harderwijks hoogleraar'. *Bijdragen en Mededelingen Gelre* LXXXVI (1995) 35-48.

[521] 6k4 f.182r-183v 31 mei 1704 van Falcke: 'Wenn dann hochEdle herrn mirs nicht unwissend, dass des Mannes Gegenwardt umb die gewehnlige disputation abzulegen, erfordert werden möchte; Er aber wegen vieler unter händen habender Patienten und derer besorgender Versäumungen schwerl. abkom[m]en kann. So meinet Er ohnmassgebl. es möchte loco disputationis, dass, in copia vidimata bhekom[m]ende Attestat, dass Er von einer vornehmen Medicinischen Facultät, bereits examiniret, und vor Capabel erkant worden, sufficient, umb dahin zu reissen nicht nöthig seyn. Gelanget demnach an M[ein]e hochEdl. herrn das Gehorsamste bitten, Sie wollen den Gradum et insignia Doctoralia hochgeneiget i[n]feriren undt ein Diploma hierüber ausfertigen; oder aber dessen eigene Gegenwart determinieren, so es ausser das nicht mögl. Diese hohe Affection werde sowohl ich, alss der freundt mit schuldigsten Dank erkennen, das Honorarium, so ich ohne schweer zu melden bitte, gebührend erlegen'. Met dank aan prof.dr. G. van Gemert voor de transcriptie.

de dag van aankomst, of anders de volgende dag, als doctor weer kunnen vertrekken.[522] Met andere woorden: zo gedegen kon het examen ook weer niet zijn. De slechte reputatie van de Harderwijkse promoties is zeker voor een groot deel gebaseerd op deze weinig gedegen examinering.

Uit het antwoord van Falcke van 6 augustus bleek dat deze eigenlijk voor zichzelf naar de promotiemogelijkheden in Harderwijk had geïnformeerd. In zijn brief bedankte hij Van Almeloveen — nu in het Latijn — zeer uitvoerig voor zijn informatie en de getoonde bereidwilligheid om de promotie in zo kort mogelijke tijd te laten plaatsvinden en hij was blijkbaar niet al te teleurgesteld dat hij de bul niet toegestuurd kon krijgen. Hij wilde alles nu zo snel mogelijk achter de rug hebben en vroeg of hij tegen het eind van de zomervakantie, wanneer hij het niet zo druk had met zijn praktijk, kon komen promoveren.[523] Van Almeloveen had hem al enkele weken verwacht en wilde graag bij zijn promotie aanwezig zijn. Falcke moest daarom maar haast maken. Voor de zekerheid voegde hij er een reisbeschrijving naar Harderwijk aan toe, aangezien Falcke zijn laatste brief geadresseerd had aan 'Harderwijk in Friesland' en hij wilde voorkomen dat zijn kandidaat abusievelijk in Friesland verzeild raakte.[524] Op 11 september 1704 promoveerde Falcke, niet bij Van Almeloveen, maar bij diens collega Westenberg.[525]

Ook Joannes Sebizius uit Breslau, het huidige Wroclaw, meende zich er in 1706 gemakkelijk van af te kunnen maken. Evenals Falcke oefende ook hij zonder de doctorstitel reeds een artsenpraktijk uit, maar het stadsbestuur stelde zich op het standpunt dat alleen *doctores* als geneesheer mochten optreden in hun stad; Sebizius zat dus dringend om de titel verlegen. Het liefst had hij bij zijn broer Melchior, hoogleraar in Straatsburg, willen promoveren, maar die stad was door de oorlog voor hem onbereikbaar.[526] Tot zijn grote opluchting had hij echter vernomen dat een collega, Christophorus Duchrau, in afwezigheid was gepromoveerd in Harderwijk. Door te benadrukken hoe meelijwekkend hij zelf was wegens al het onrecht dat hem werd aangedaan door het stadsbestuur, trachtte Sebizius nu eveneens toestemming te krijgen om in afwezigheid te promoveren. Ter ondersteuning van zijn verzoek stuurde hij ook nog een aanbevelingsbrief van een collega-arts en stadgenoot, David Graebner mee, waaruit moest blijken dat hij een doctoraat in de medicijnen verdiende.[527] Het enige wat hij wenste was zo snel mogelijk informatie te ontvangen over de gang van zaken en de kosten die gemoeid zouden zijn met het behalen van de bul.[528]

---

[522] 6k14 f.111r-v 8 juni 1704 aan Falcke: 'Nostras leges non ferre imo plane cavere ut titulum doctoratus conferamus in absentem, quoniam de doctorandi studiis ac peritia non nisi praesentes et auriti testes queamus judicare, diplomati nomina subscripturi. Itaque necesse erit ut tuus amicus ad nos excurrat, paratus et instructus iis mediis quae ad eos honores adipiscendos necessario requirantur, quo poterimus vel uno die eum dimittere. Si disputationem habeat paratam in scriptis mox poterit excudi; modo [...] folium chartae non excedat prolixitate. sin minus, suffecerit vel positiones quasdam defendere, quae facili negotio typis mandantur. Sumtus ferendi non sunt adeo magni, Academici certe non excedunt 136. florenos Batavicos'.

[523] 6k4 f.184r-185v 6 augustus 1704 van Falcke.

[524] 6k14 f.112r-v 13 augustus aan Falcke.

[525] Album promotorum Harderwijk, 11 september, disp. 'de rheumatismo'.

[526] 6k4 f. 190r-191v 15 augustus 1706 van Sebizius; Eloy, 4, 240-241 noemt Melchior Sebisch als laatste van een roemrijk geslacht van medici in Straatsburg. Johann Georg wordt in geen enkele biografie vermeld, hoewel hij zelf ondertekent met 'J.G. Sebizius, Argent(oratis)'. Het is dan ook onduidelijk hoe hij in Breslau terecht is gekomen.

[527] Eloy 2, 383. Graebner (1655-1737) was een beroemd arts in Breslau en tevens hofarts van keizer Leopold. Van Almeloveen kende hem van zijn werk *Medicina vetus restituta* [...] Leipzig 1695, dat hij in zijn boekenkast had staan. Dat Graebner net als hij een fervent verdediger van de antieke geneeskunde was, schiep natuurlijk een band.

[528] 6k4 f.190r-191v 15 augustus van Sebizius: 'cum Dominum Christophorum Duchrau, hujus loci Practicum, a Facultate medica Vestra, absentem etiam, gradu isto Doctoris decoratum perceperim, similis, ut mihi fiat gratia, enixissime petendi [sc.mihi fuit]. Licet enim non ignorem, indistinctim hoc omnibus non concedi, dabit tamen Amplissima Facultas, hac in parte, aliquid generi a tot Professoribus ac Doctoribus Medicis producto, dabit tenui fortunae, injuria

Deze brief zorgde voor heel wat opschudding in de Harderwijkse senaat. Toen hij in Harderwijk arriveerde, waren de meeste collega's van Van Almeloveen afwezig vanwege de zomervakantie. Daar hij zelf geen beslissing durfde te nemen over een dergelijke riskante zaak, wachtte Van Almeloveen de terugkeer van zijn collega's af om er vervolgens over te vergaderen. Het getuigschrift van Graebner mocht dan wel enig gewicht in de schaal leggen ten gunste van Sebizius, alle hoogleraren ontkenden ten stelligste dat er ooit iemand in afwezigheid was gepromoveerd. Raadpleging van het *Album promotorum* leerde dat Christophorus Duchrau op 17 augustus 1695 was gepromoveerd; de toenmalige rector magnificus Wijnen kon zelfs het originele met de hand geschreven exemplaar van Duchrau's ter plekke verdedigde disputatie 'de phtisi' overleggen. Sebizius was door Duchrau voor de gek gehouden, zo concludeerde men.[529] Toch wilde men Sebizius een kans geven. Als hij zo om de titel verlegen zat, moest hij snel naar Harderwijk komen, waar hij, mits zijn disputatie al gereed was, binnen een dag of twee gepromoveerd kon zijn. De kosten bedroegen bij een dissertatie van één foliovel minder dan 140 gulden.[530] Dit bleek te veel moeite voor Sebizius; in het Harderwijkse *Album promotorum* wordt hij niet vermeld.

Van Almeloveen verleende dus van harte zijn medewerking aan deze snelle promoties, maar onder bepaalde voorwaarden. Zo verschafte hij in 1708 op verzoek van een docent uit Delft, Joannes Schoppius, die regelmatig studenten naar Harderwijk stuurde voor een promotie in de geneeskunde, nadere inlichtingen over de eisen die aan kandidaten gesteld werden. Voldoende uitdrukkingsvaardigheid in het Latijn was een eerste vereiste, ook al was het niet nodig dat de kandidaat zijn examen in Ciceroniaanse volzinnen aflegde. De kandidaat diende wat inhoudelijke kennis betreft goed op de hoogte te zijn van de pathologie en fysiologie, de rest kon de aanstaande arts wel opdoen uit een goed farmaceutisch handboek. De kosten voor het examen, de promotie en de disputatie bedroegen 131 gulden en 7 stuivers. Daarbij kwamen nog de drukkosten van de dissertatie; 6 gulden per gevouwen foliovel.[531] Schoppius stuurde Van Almeloveen drie kandidaten en vroeg in het bijzonder naar de examinator van de derde kandidaat. Deze had namelijk een voorkeur voor Van Almeloveen. Het was echter de beurt van Westenberg, die ook heel vriendelijk en goed was, zo verzekerde Van Almeloveen. Hij zou proberen het programma te verande-

---

Bellorum a Patria exclus[o], dabit itemque Saluti Aegrorum [...]. Idque forte eo facilius quo verius ex apposito Domini Doctoris Davidis de Graebner Medici Caesar. Aulii et Practic. hujus loci feliciss., quis Ego et genere et quomodo educatus sim, quibus hactenus incubuerim studiis, qua solertia Aegrotos curare soleam, abunde elucescit. Neque deerunt gratiosae huic Promotioni impendendi sumptus'.

[529] Album promotorum Harderwijk, 85: Christophorus Duckrouw, Colberga-Pomeranus. [...] disp. de phtisi. 6k14 f.193r-v aan Sebizius: 'Omnes (sc.collegae) uno ore pronuntiarunt d. Christophorum Duchrau te turpiter fefellisse, nam, ut transeam neminem umquam a nostris professoribus promotum absentem, quo docerent ipsum fuisse praesentem, non modo ex doctorum albo academico indicarunt diem 17. augusti 1695, sed vel ipsius disputationis de phtisi autographum protulit, qui eo anno fasces gesserat Academicos, collega noster philosophus d. Wynen, sic ut nullum ne dum hoc queas allegare exemplum'.

[530] Ibid: 'Voluit tamen amplissimus Senatus Tibi indicarem se omnia in Te praesentem praestiturum collaturumque quae posses desiderare officia. Itaque si tanti putaveris Teque urgeat, ut scribis, necessitas, committe Te itineri atque ad nos adcurre, intra paucos dies i.e. unum alterumve, modo parata fuerit habenda disputatio, diem, ornatum, munitumque Te honoris titulo dimittemus. Impendendi sumtus haud sunt magni, nam si dissertatio inauguralis plagulam non excesserit vix 140 florenis Batavicis totus actus constat'.

[531] Ibid. f.247r-v aan Schoppius: 'Nullus dubito quin noverit se satis commode latino sermone exprimere, maxime cum in medicis non exigamus stricte latinam Latinitatem. Modo noverit partes medicinae priores paullo accuratius, Physiologiam nempe et Pathologiam. Reliqua facile suppeditat ars pharmaceutica. Sumptus non sunt adeo magni, si paratus mox queat expediri, qui increscunt ubi quis cogitur per aliquot dies hic jacere, florenis 131-7- impendet pro examine, tentamine, ac promotione. Impensa typographi major vel minor est pro numero foliorum imprimendorum, quorum unumquodque constat ni fallor sex florenis'.

ren, maar hij verklaarde nadien zich aan die volgorde te willen houden, om geen slechte naam te krijgen, hoezeer hij ook gevleid was door de voorkeur van de kandidaat.[532]

Vooral aan de eis dat een medisch kandidaat de Latijnse taal diende te beheersen, hield Van Almeloveen streng de hand. Voor veel apothekers en chirurgijns, die in de praktijk dikwijls al optraden als arts, was dit echter een groot struikelblok om hun doctorstitel te behalen. Het kwam daarom nog wel eens voor dat men om ontheffing vroeg, zoals Godefridus Heinrici, predikant in Amsterdam, in 1708 had gedaan voor een bevriende apotheker. Van Almeloveen moest er echter niet aan denken de doctorstitel toe te kennen aan mensen die geen woord Latijn spraken en dus ook de medische literatuur, die geheel in het Latijn was gesteld, niet konden bestuderen. Hij moest Heinrici dus meedelen dat zijn vriend weliswaar geen perfect Latijn hoefde te kunnen spreken, maar dat kennis van die taal vereist was. Als de man per se een doctorstitel verlangde, diende hij naar Groningen te gaan. De hoogleraar rechten Pagenstecher had namelijk vol trots rondgebazuind dat daar reeds twee kandidaten geneeskunde in het Nederlands waren gepromoveerd.[533]

Ook hier zijn de enige gegevens over Van Almeloveens bemoeienissen met een promovendus in de medicijnen afkomstig uit een briefwisseling met een student die niet in Harderwijk studeerde. In 1708 had de Duitse student Michael Burger een bezoek gebracht aan Van Almeloveen, vermoedelijk toen hij op doorreis was naar Leiden. Aangezien Van Almeloveen hem tijdens deze ontmoeting had laten weten graag te willen helpen, vroeg Burger hem nu advies voor een medisch tractaat van zijn hand over de bloedsomloop.[534] Van Almeloveen bood in zijn reactie zelfs meer dan alleen advies op medisch gebied, want hij verklaarde zich ook bereid tips te geven voor de uitoefening van het beroep van arts en zelfs om Burger aan een praktijk te helpen, hoewel deze over dat laatste niet al te grote verwachtingen diende te koesteren. Het grootste gedeelte van de brief betrof echter het belang van de bestudering van klassieke medische auteurs voor een aanstaand medicus, terwijl hij geen aandacht besteedde aan de 'moderne' opvatting over de dubbele bloedsomloop van Harvey. Daarnaast gaf hij zijn correspondent adviezen voor het stellen van een juiste diagnose bij een patiënt en voor de keuze van de juiste geneesmiddelen.[535] Burger aanvaardde deze goede raad met passende dankbetuigingen. Hij was inmiddels naar Utrecht vertrokken om daar zijn studie voort te zetten en wenste de voor hem nuttige correspondentie met Van Almeloveen te blijven onderhouden of hem anders in een persoonlijk gesprek nog eens te consulteren.[536] Correspondentie tussen beiden is verder niet bewaard

---

[532] Ibid.: 'Rogas certiorem te faciam nostris ex medicis quisnam tuum tertium candidatum sit examinaturus. is erit collega meus Westenbergius, si ante constitutum praescriptumque a te tempus alius non interveniat doctorandus. quod tamen facillime posset accidere [...] sed quare is, meas mavult exspectare vices cum satis collega meus sese accomodat ad unius cujusque mores, genium, scientiam, profectus nisi Tu tuis persuadeas gratius Tibi fore meo ore mea voce eos doctores renunciari, quo favore me tibi obligas. Conabor, si accesseritis, efficere, ut voto tuo satisfiat, licet multo malim servari ordinem ac vices, ne alii hasce permutationes in malam partem detorqueant'.

[533] 6k14 f.276r-v 19 juli 1708 aan Heinrici: 'Peccarem [...] si [...] non responderem, me peccaturum erga rempublicam Medicam, et maxime erga eos qui diurna nocturnaque manu versarunt scriptores omnis generis medicos, si pilei jus concederem et elargirem praemia omnia illis qui Latinae linguae prorsus sunt expertes, atque adeo minus habiles ad ea perscrutanda, quae meliores auctores latinae linguae conscripsere. Velim itaque meo nomine pharmacopaeo significes moris apud nos non esse, ut conferamus titulos in linguae latinae prorsus ignaros, licet fateamur nos non Tullianam eloquentiam summum nitorem in medicis requirere. Velle quidem nos posse ipsi morem gerere, sed id penes nos non esse. Verum si velit eo ornari honore, eum posse adire Groninganam Academiam, ubi binos jam vernacula lingua promotos medicinae doctores gloriatur juris antecessor istic Pagenstecherus'. De brief van Heinrici is niet bewaard gebleven.

[534] 6k4 f.195r-196v 2 augustus 1708 van Burger.

[535] 6k14 f.279r-280r 9 augustus 1708 aan Burger.

[536] 6k4 f.200r-201v 7 oktober 1708 van Burger.

gebleven en Burger kwam nooit naar Harderwijk. In 1712 promoveerde hij in Leiden op een geheel ander onderwerp.[537]

Van Almeloveens belangstelling voor zijn studenten eindigde niet op het moment dat zij al dan niet gepromoveerd uit Harderwijk vertrokken. Met de studenten van buitenlandse herkomst, die maar heel kort in Harderwijk waren geweest om er te promoveren, had hij natuurlijk meestal geen contact meer, hoewel een enkele keer ook een brief aan zo'n promotus bewaard is gebleven.[538] Het waren echter toch vooral de Nederlandse promoti, voor wie Van Almeloveen nog wel eens als patroon wilde optreden, om hen te steunen bij het begin van hun loopbaan.

Met die bedoeling schreef hij op 17 december 1701 aan de Haagse arts Eugenius Eyben, de oom van Antonius van den Bossche die een dag eerder bij Van Almeloveen was gepromoveerd.[539] Van Almeloveen prees de deskundigheid van Eyben, opdat deze zich weer met zijn neef zou verzoenen en om hem te bewegen de jongen een voortgezette opleiding in de geneeskunde te geven.[540] De beide verwanten waren namelijk door een ruzie, die waarschijnlijk ontstaan was door het onbezonnen gedrag van de student, van elkaar verwijderd geraakt. Van Almeloveen had alle begrip voor het standpunt van Eyben, zo verklaarde hij, maar hij brak tegelijk een lans voor diens neef Antonius. Hij zou wel verstandiger worden met de jaren en hij had met zijn promotie al aangetoond wat hij waard was. Eyben was de beste als het erom ging de jonge arts een praktische scholing te geven, Van Almeloveen van zijn kant was dan wel bereid Antonius wat bij te spijkeren in het Latijn, waar nog wel het een en ander aan schortte.

Meer dan voor zijn eigen promovendi spande Van Almeloveen zich in voor enkele studenten die hij de letteren had onderwezen, een vak waar zijn hart werkelijk naar uitging, zoals ook blijkt uit de disputaties die hij enkele studenten liet houden. Een van hen was Joannes Alstorph, die vervolgens rechten studeerde en in 1701 deze studie in zijn vaderstad Groningen voortzette.[541] Daar viel hij blijkbaar zo op door zijn kennis en ijver, dat enkele Groningse relaties, onder wie de hoogleraar Braun, hem voorstelden professor in de rechten in Deventer te worden. Dit voorstel lokte Alstorph wel aan, maar hij had — zoals gebruikelijk — wel goede aanbevelingen nodig. Wederom op aanraden van Braun vroeg hij daarom Van Almeloveen, wiens contacten met Deventer magistraten bekend waren, om een aanbeveling bij Gisbert Cuper.[542] Hoewel Van Almeloveen in zijn reactie verklaarde niet in staat te zijn hoge heren te beïnvloeden — dat was alleen voorbehouden aan diegenen die verwanten of goede vrienden waren van dergelijke invloedrijke personen en bepaalde

---

[537] Album promotorum Leiden 18 februari 1712 Michael Burger, Memela-Prussus, de morbis ossium, priv.Med.

[538] Zie 6k14 f.150r 16 juni 1705 aan Joannes Christophorus Heyne, een Zweed die na zijn promotie bij Van Almeloveen op 11 september 1704 naar Frankrijk was gereisd om zich verder in het vak te bekwamen.

[539] Album promotorum Harderwijk 94, 16 december 1701 Antonius van den Bossche, Haga-Batavus.

[540] 6k13 f.678r-v 17 december 1701 aan Eyben: 'Itaque velim, seposita justa ira, placato stomacho eum in prostinum favorem imo potius amorem tuum recipias, et omni quo posses modo (potes autem plurimus) resipiscentem juves atque tueare. Posuimus et nos, uti speramus atque exitus probabit, modo pergat diligenter iis superstruere, egregium aedificium, non contemnenda Medicinae fundamenta quae rogo excutias, ut certus sis, quo animo [...] simus complexi [...] Tu praxim ipsum doce, elargire auxilia [...] adducito ad aegros, dirige ejus porro cursum, experiere (ni me omnia fallunt) aliquando non tua in hominem indignum aut ingratum collocasse'.

[541] Een maand eerder verontschuldigde Alstorph zich in een brief aan Van Almeloveen voor het feit dat hij ondanks zijn belofte niet in Harderwijk promoveerde. (6k3 f.261r-262r 26 november 1701 van Alstorph). Album promotorum Groningen 456, 26 oktober 1701: 'Joannes Alstorphius, Groningensis, De asylis publicis, Jur'. De disputatie werd al op 4 oktober gehouden.

[542] 6k3 f.267r-268r 20 december 1701 van Alstorph.

overeenkomsten konden sluiten — was hij wel bereid zijn best te doen voor zijn vroegere student, vooral omdat Braun er zulke hoge verwachtingen van had.[543] Meteen schreef hij ook een aanbevelingsbriefje aan Cuper, waarbij hij ook verwees naar de dissertaties die Alstorph onder zijn leiding had verdedigd en waarvan Cuper al een exemplaar in zijn bezit had.[544] Cuper kon echter, ondanks deze aanbeveling en een van Braun, niet veel voor Alstorph doen, aangezien de magistraat van Deventer inmiddels al aan een andere kandidaat de voorkeur had gegeven.[545]

Op dezelfde wijze trachtte Van Almeloveen enkele jaren later ook hulp te bieden aan Augustinus Besier, eveneens jurist, aan het begin van diens loopbaan als advocaat in Deventer. Besier had zich daar na zijn promotie, waarbij Van Almeloveen hem ook nog had geholpen, in het najaar van 1710 gevestigd. Er waren daar niet zoveel advocaten, dus meende hij er gemakkelijker carrière te kunnen maken.[546] Van Almeloveen vond het een goed idee en suggereerde zijn vroegere student meteen dat hij contact moest zien te leggen met Cuper, die immers lid van de magistraat was. Een opmerking over Besiers belangstelling voor de letteren zou het ijs wel breken en Cuper zou dan diens belangen willen behartigen.[547] Besier nam dit advies ter harte en kon al snel berichten dat hij had kennisgemaakt met de Deventer geletterde wereld. De steun van Cuper had hij echter nog niet durven vragen.[548] Van Almeloveen bleef zijn correspondent hiertoe steeds aanmoedigen,[549] maar deze maakte er weinig haast mee, hoezeer hij ook de steun van regenten kon gebruiken, gezien zijn klacht dat er in Deventer voor een advocaat niet veel te doen was. Van Almeloveen op zijn beurt ging niet zover dat hij voor Besier een aanbevelingsbrief schreef aan zijn correspondent Cuper.

In juni 1711 keerde Mordechaeus Nabarro uit Harderwijk terug naar zijn woonplaats Amsterdam, in het trotse bezit van de doctorsbul in de geneeskunde.[550] Hij nam ook een brief van zijn promotor Van Almeloveen mee voor Salomon Roicamora, een arts die Nabarro vermoedelijk had voorbereid op zijn academische studie en hem ook bij Van Almeloveen had aanbevolen. 'Ik hoop dat hij u zal vertellen wat ik ter wille van u voor hem heb gedaan, zodat u zult begrijpen hoeveel gewicht een aanbeveling door u voor mij heeft,' verklaarde de hoogleraar, die ook bereid was andere personen die Roicamora bij hem zou aanbevelen van dienst te zijn.[551] Van Almeloveen gaf hiermee tevens aan zijn optreden als promotor te beschouwen als patronage. Welbeschouwd is dit ook de enige vorm van patronage waarin hij redelijk succesvol was, niet in de laatste plaats omdat hij als hoogleraar te Harderwijk voor de taken die hij in deze brief met 'bona officia' aanduidt en

---

[543] 6k13 f.680v 23 december 1701 aan Alstorph.

[544] Ibid. f.681r-v 29 december 1701 aan Cuper.

[545] 6k10 f.10 1 februari 1702 van Cuper.

[546] 6k4 f.213r-214v 21 september 1710 van Besier.

[547] 6k14 f.364r-v oktober 1710 aan Besier.

[548] 6k4 f.217r-218v 12 november 1710 van Besier.

[549] 6k14 f.466r-v 15 april 1711 aan Besier: heeft Besier al kennisgemaakt met Cuper? Dat moet hij snel doen, want Cuper kan hem helpen bij zijn letterenstudie en zijn carrière. Ibid. f.487r-488r 12 november 1711 aan dezelfde: Besier moet nog eens bij Cuper op bezoek gaan, want die kan helpen met recommandaties.

[550] Album promotorum Harderwijk 11 juni 1711 Mordecheus Nabarro, Gispali Hispanus, med.doctor [...] promotore Almelovenio.

[551] 6k14 f.474r 11 juni 1711 aan Roicamora: 'Redit ad vos Mordechaeus Nabarro, pileo doctorali et iis ornatus titulis et privilegiis, quae in Apollinis filios soleant conferri. Spero eum Tibi relaturum quae tui causa ipse exhibui officia, sic ut intellegere poteris quantum commendatio ponderis apud me habuerit. Idem praestabo omnibus quos nobis commendare non fueris dedignatus'.

die waren uitgelokt door een aanbeveling, ook feitelijk was aangesteld. Het was, met andere woorden, niet meer dan normaal dat hij studenten opving, begeleidde en liet promoveren, want dat behoorde tot de taken van zijn beroep.

4.4. Dedicaties aan Van Almeloveen; een bewijs van zijn status als patroon?

In december 1693 berichtte Samuel Pitiscus aan zijn correspondent Van Almeloveen dat deze door zijn plaatsgenoot Lomeyer met een dedicatie vereerd was. Pitiscus achtte het gebaar van Lomeyer niet meer dan logisch; wie had Lomeyer beter als patroon voor zijn werk uit kunnen kiezen dan Van Almeloveen, een geleerd man die al lang beroemd was door zijn erudiete geschriften?[552] Van Almeloveen erkende onmiddellijk dat deze dedicatie een grote eer voor hem was. Het gebaar van Lomeyer was des te eervoller voor hem, omdat hij samen met de hoogleraar Jacob Perizonius werd genoemd.[553] Daarmee keerde hij de gebruikelijke visie op een dedicatie om. De patroon, Van Almeloveen zelf in dit geval, verleende niet zozeer een meerwaarde aan het boek dat aan hem was opgedragen, maar de dedicatie droeg vooral bij aan de roem van de patroon, wiens naam immers op deze wijze wijd en zijd verspreid raakte. Zijn opmerking was hier overigens alleszins gerechtvaardigd. Perizonius was in 1694 al enkele jaren hoogleraar en genoot al een goede reputatie als geleerde. Door met hem een dedicatie te delen kon Van Almeloveen wellicht ook enigszins profiteren van diens roem.

Dat wil niet zeggen dat alle dedicaties automatisch als eervol werden bestempeld voor de patroon. In 1694 droeg Caspar Sagittarius zijn *De januis veterum* op aan Van Almeloveen, zonder hem daar van tevoren van in kennis te hebben gesteld. In de dedicatie schreef Sagittarius dat zijn aandacht getrokken was door een opmerking van Van Almeloveen in diens *Conjectanea* uit 1685, waarin deze ook iets had geschreven over antieke deuren. Naar de mening van Sagittarius had Van Almeloveen hem daarbij onrecht aangedaan, want hij noemde enkele zaken die Sagittarius al in een eerdere uitgave had besproken. Bovendien schreef Van Almeloveen een andere editie van Sagittarius foutief toe aan een naamgenoot, een zekere Johannes Sagittarius. Venijnig merkte Sagittarius op dat Van Almeloveen enige aanvullingen op zijn geschrift over antieke deuren blijkbaar wel kon gebruiken en dat hij daarom besloten had ze te publiceren en aan Van Almeloveen op te dragen. Bovendien zou hij in dit werk ook nog maar iets over zijn familie vertellen, zodat een vergissing zoals Van Almeloveen die had gemaakt voortaan vermeden zou worden.[554]

---

[552] 6k5 f.91r-92v 27 december 1693 van Pitiscus: 'Et quem alium scriptorum suorum patronum elegisset quam te, virum doctissimum et scriptis doctissimis iamdudum ad sidera sublatum?'

[553] 6k12 f.267v 1 januari 1694 aan Lomeyer: (bedankt) 'Quod me collocasti non modo in libri tui eruditissimi fronte, idque tam honorifice, quam quod honoratissimum, tamque candide, ut non posses candidius, verum maxime quod mihi comitem dederis illum virum quem jam a multis annis fama superior a terra spatiosissimis tulit alis (sc. Perizonius)'.

[554] Caspar Sagittarius, *De januis veterum liber singularis cum dissertatione epistolica et analectis in eundem ad virum clarissimum Theodorum Janssonium Ab Almeloven*, Jena 1684: 'Cumque in iis (sc. Opuscula) & nomen meum & analecta quaedam in librum de Ianuis veterum, deprehenderem, sectionem hanc paulo curatius perlegi. Non ingratam mihi tuam fuisse industriam, quae & ex aliis scriptis, [...] pridem innotuerat, sancte habeo affirmare: miratus tamen, quod in illis de Januis antiquorum eclogis, nonnulla attuleris, quae jam habentur in scriptione mea; tum etiam mihi abjudicaveris Dissertationem de Nudipedalibus Veterum, ac Johanni cuidam Sagittario tribueris. Et vero quia supplementa mea ad de Januis jam citatum librum visus es desiderare, apud animum constitui, ea colligere, clarissimoque tuo nomini inscribere, ac simul nonnulla de familia praemittere; non ut Tibi has erratiunculas [...] exprobrarem; sed aliis potissimum errandi ansam praescinderem'.

Een reactie op dit agressieve voorwoord kon niet lang uitblijven. In februari van dat jaar stuurde Carpzov zijn vriend al een brief met enkele kritische kanttekeningen. Carpzov achtte de dedicatie en het boek zelf beneden de waardigheid van Van Almeloveen. Onomwonden verklaarde hij dat hij zich verbaasde dat de auteur het had gewaagd een dergelijk waardeloos boek te publiceren en te verspreiden. Wat moesten echte geleerden als Gronovius wel van de kwaliteit van de Duitse wetenschap denken bij het zien van dit soort boeken?[555] Carpzov ging ervan uit dat Van Almeloveen het boek reeds ontvangen had en op de hoogte was van de inhoud. Dat was echter niet het geval. Na de brief van Carpzov haastte Van Almeloveen zich ondanks de ontvangen negatieve berichten om een bedankbrief te sturen, met daarbij een exemplaar van zijn laatste editie, de *Amoenitates*.[556] Achteraf betreurde hij het dat hij zo haastig te werk was gegaan, want toen hij in juli eindelijk het boek van Sagittarius, weer via Carpzov, onder ogen kreeg, moest ook Van Almeloveen erkennen dat het niet veel voorstelde. Bovendien was Sagittarius zojuist overleden, dus kon Van Almeloveen eventuele verkeerde interpretaties niet meer rechtzetten.[557]

Hoewel Van Almeloveen natuurlijk vooral keek naar het voordeel dat een dedicatie hem kon brengen, kon hij niet zelf kiezen welke boeken aan hem werden opgedragen en de motieven daarvoor. Veel auteurs kozen hem echter als patroon voor hun werk in de veronderstelling dat het boek met Van Almeloveens naam voorin beter zou verkopen of een degelijker indruk zou maken. Henricus Sypestein wond er in ieder geval in zijn dedicatie van zijn nieuwe editie van *De spectaculis* van Barnabas Brissonius uit 1697 geen doekjes om. Hij verklaarde dat hij in de dedicatie alleen maar wat meer had uitgeweid over Brissonius en de waarde van diens werk, opdat Van Almeloveen, als hij het boek bij zijn studenten zou aanbevelen, hen eveneens voor meer informatie ernaar kon doorverwijzen.[558] De uitgebreide felicitatie met Van Almeloveens professoraat aan het begin van de tekst, was evenmin toevallig. Alles wijst erop dat Sypestein de uitgave als een studieboek heeft willen presenteren en daarbij Van Almeloveens naam als goede aanbeveling heeft gebruikt. De dedicatie van Philippus Cluverius' *Introductio in universam geographiam* uit hetzelfde jaar, door de drukker Joannes Wolters, welke eer Van Almeloveen overigens moest delen met vier andere arteshoogleraren, kwam vermoedelijk op grond van soortgelijke afwegingen tot stand[559] en ook Henricus Buysen betoonde zich in zijn dedicatie van de tweede druk van *Practyk der Medicine* zichtbaar vereerd met de vriendschap die Van Almeloveen — als hoogleraar in de geneeskunde immers een echte deskundige — hem had geschonken. Vol bewondering vermeldde Buysen dat de hoogleraar zich verwaardigd had enkele uurtjes van

---

[555] BSB f.48r-49v 13 februari 1694 van Carpzov: 'A Sagittario professore Jenensi libellum te accepisse arbitror, clarissimo nomini tuo dicatum, infra cuius tamen dignitatem eum existimo: ac proin miror, ad exteros missum librum, quem intra Vestae penetralia primosque penates contineri fuisset satius, quippe et argumento et tractationis modo se minus probat. Ut nesciam sane quid de nostrorum hominum eruditione arbitrari possit Gronovius aliquis, huiusmodi libellos conspiciens'.

[556] 6k12 f.305r-v, 18 maart 1694 aan Sagittarius.

[557] 6k12 f.338r-339v 13 juli 1694 aan Carpzov.

[558] *Barnabae Brissonii IC et Consiliarii Regii, commentarius in l.Dominico, De spectaculis, in C.Theod. &, l. Omnes dies, Cod. De feriis. Inde sumpta occasione, de priscis dierum apellationibus, ac praecipuis Christianorum festivitatibus, & spectaculorum abrogata licentia, judicialibusque praeterea feriis, multa scitu ac cognitione digna tractantur. editio nova* Goudae, ex officina Lucae Kloppenburg, 1697: 'Nec tibi haec scripta sunt quasi tot bonis consiliis, et vastae eruditionis praeceptis instructum pectus vellem erudire, sed ad te, ut juventuti tibi concreditae si forte Brissonium commendabis, cum hac qualicunque praefatione ejus indagationibus velles committere, et tandem omnis fructus studiorum juventutis ad te tanquam ad consiliorum patrem cum Laude et meritorum foenere poterit redire'.

[559] Philippus Cluverius, *Introductio in universam geographiam tam veterem quam novam [...]* Venduntur Amstelaedami Apud Joannem Wolters, Bibliopolam op 't Water MDCXCVII. Van Almeloveen deelde de dedicatie met J.G. Graevius uit Utrecht, Joannes Mensinga uit Groningen, Jacob Perizonius uit Leiden en J. Coetier uit Franeker.

zijn professorale bezigheden af te snoepen om hem bij de samenstelling van het boek te helpen. Bovendien had Van Almeloveen zich ook tegenover anderen vol lof uitgelaten over het boek van Buysen. Dit was wel een dedicatie waard.[560]

De bevordering van de verkoop van een boek, zoals door Buysen vermeld, was typisch een taak die een goede patronus op zich behoorde te nemen. Met zijn dedicatie maakte Buysen de relatie die tussen hem en Van Almeloveen was ontstaan alleen nog maar formeel, want in de praktijk had de hoogleraar zich dus al opgeworpen als beschermheer van de arts. Van Almeloveen besefte dan ook goed wat er van hem verwacht werd, wanneer hij de opdracht van een boek aannam. Hij was er echter niet steeds van overtuigd dat hij deze verwachtingen ook waar kon maken. Vandaar dat hij eerst, al was het maar voor de vorm, protesteerde toen hij vernam dat Van Dale zijn *Dissertationes* aan hem wilde opdragen. Want misschien betekende de opdracht voor hemzelf wel een eer, of een teken van vriendschap, Van Dale zou aan hem als patroon weinig hebben. Van Almeloveen was toen immers zelf nog genoodzaakt voor zijn werk patronen te zoeken![561] Van Dale bleef echter bij zijn besluit, en Van Almeloveen gaf toe. Toen het boek eenmaal was verschenen, met een dedicatie waarin Van Dale hun beider vriendschap geweldig ophemelde, dacht Van Almeloveen heel wat gunstiger over de opdracht. Aan al zijn vrienden schreef hij over de dedicatie en hoe vereerd hij zich wel voelde (ook al was hij het dan niet waard).[562]. Hij had de dedicatie ook eerlijk verdiend, verklaarde hij aan Van Dale, toen hem was gebleken dat Rabus jaloers was op de eer die Van Almeloveen was toegevallen. Rabus was nu eenmaal niet zo lang bevriend met Van Dale als hij.[563] Aan Van Vechoven legde hij het een jaar later nog eens precies uit. Door Van Dales dedicatie werd ook zijn naam in de hele wereld bekend; dat was nu het nut van welwillende en geleerde vrienden![564] Om dezelfde reden was Van Almeloveen dan ook buitensporig blij met de dedicatie van een tekstuitgave van Minucius Felix door Cellarius uit 1699, waarin eveneens de vriendschap tussen de twee geleerden in een lange tekst werd bejubeld.[565]

Dan pakte Cornelis van Beughem het met zijn opdracht van de *Syllabus recens exploratorum in re medicina* het heel wat soberder aan. Hoewel hij zijn dedicatie voornamelijk motiveerde met de vriendschap die tussen hem en Van Almeloveen bestond en die

---

[560] *Practyk der medicine,ofte oeffenende geneeskunde. [...]* Te Haarlem, By Wilhelmus van Kessel, 1712 dedicatie: 'Keere ik my vervolgelyk uwaards, Myn Heer Theod. Jansson. van Almeloveen, hebbe ik reedenen my zoo wel te verheugen als verwonderen, dat U Ed tot my, doen alswe van aanzigt elkanderen niet en kenden, geliefde te koomen, [...] mede daarom my U Ed. vriendschap aanbood [...] Welke (sc. dit boek) ik nu zelve niet mag twyffelen, of zal de Leezer welgevallen, overmits U Ed. zig zelve willende verneederen, ter meerder volmaakinge, ende naa maate die het korte tydbestek van drukken het heeft konnen lyden, zommige uuren van U. Ed. Professorale oeffeningen af te snipperen, om deeze met eenige uwer Aanteekeningen te vermeerderen. Waar by zelve als verzet staa, als uwe zoo openhartig ongeveynde betuigingen van vrindschap, en in U Ed. zaamensprekingen, ende in uwe dikmaal aam my gezondene Brieven mag zien, te meerder bekragtigd als het U Ed geliefde, om ook in andere Steden jaa zelve Academien, onder Lieden van aenzien en geleerdheyd, booven myne waarde, loffelyk van my te spreeken, alle welke dingen, alzoo van U Ed. zelve eerst aanvanglyk geweest zyn, ik nimmermeer met gelyke vergeldinge kan ter evenaar brengen, verzoeke daarom maar, wyl niet anders toebrengen kan, als dat U Ed my deeze myne Opdragt ter herkentenis van een zuivere genegenheyd zig laate welgevallen'.

[561] 6k13 f.11r-12v 12 februari 1695 aan Van Dale.

[562] Ibid. f.127r-v 23 december 1695 aan Sypestein.

[563] Ibid. f.118v 16 december 1695 aan Van Dale.

[564] Ibid. f.205r-206v 1 juli 1696 aan Van Vechoven: 'Magno me indignum honore affecit doctissimus et mehercule hisce in literis versatissimus Antonius a Dalen, quum meum nomen voluit praescribere elaborato adeo operi; quod me, quum vitio ingenii fere delitescam, ultra Garamantas et Indos reddat notissimum. Hinc disco quantum valeat habere amicos benevolos atque eruditos'.

[565] *Minucii Felici Octavii, et Caecilii Cypriani de vanitate idolorum liber: uterque rencensitus et illustratus a Christophoro Cellario.* Halle 1699.

hij zo wenste te vereeuwigen, was zijn keuze voor Van Almeloveen vooral door het thema bepaald. Men mocht Van Beughems boek beschouwen als een aanvulling op Van Almeloveens *Inventa Nov-antiqua*, dat een jaar geleden was verschenen en waarvoor Van Beughem veel lof had.[566] Hij hoopte zo te kunnen profiteren van de bekendheid die Van Almeloveen met zijn boek al had verworven. De gebroeders Van Waesberge hoopten in 1685 met hun dedicatie van de *Veterum Romanorum religio* door Du Choul, die net als Van Almeloveen arts en geleerde was, zoals zij ook in hun opdracht vertelden, aan hun neef Van Almeloveen hun boek eveneens een meerwaarde te geven. Overigens hadden de Van Waesberges ook nog andere, meer praktische motieven voor dit gebaar: de familieband, en vooral het feit dat Van Almeloveen enkele werken bij hen had laten drukken, vroeg nu eenmaal om een beloning.[567] Het zou kunnen dat Van Almeloveen deze opdracht 'verdiend' heeft door allerlei diensten, verleend aan de uitgeverij van zijn familieleden, maar daar correspondentie tussen hen ontbreekt en er ook verder uit het begin van de jaren tachtig weinig brieven bewaard zijn gebleven, is hiervoor geen aanwijzing te vinden.

Een van de belangrijkste functies van een patroon was het beschermen van een boek door er zijn naam aan te verbinden en het daarmee een bepaalde status te verlenen, zo werd algemeen erkend. De status van de auteur en de inhoud van het aangeboden werk vertelden echter ook wel iets over de status van de patroon. In het geval van Van Almeloveen bewijzen de aan hem opgedragen boeken nog eens, wat ook al duidelijk was geworden uit zijn briefwisseling: als patroon kon hij slechts een beperkte rol vervullen. Het waren immers vooral werken van minder bekende auteurs, die aan hem werden opgedragen en daarbij nog meestal tekstuitgaven en weinig oorspronkelijk werk. De auteurs konden zelden bogen op internationale faam als geleerde. Van Almeloveen had dan ook niet veel te bieden: hij zwaaide niet met geldelijke beloningen, en had niets te vergeven aan maatschappelijk relevante zaken, maar bezat alleen zijn eigen deskundigheid op het gebied van de geneeskunde en de letteren. De meeste auteurs voerden dan ook vooral die deskundigheid aan als motivatie voor hun dedicatie aan Van Almeloveen, want binnen de Republiek der Letteren had hij zich met zijn werk inderdaad wel een zekere roem verworven.

In maatschappelijk opzicht kon Van Almeloveen weinig doen voor personen die zich als 'cliënt' bij hem meldden. Dit was de meesten wel bekend, maar niet aan Johann Hermann Fürstenau. In 1712 trachtte deze jonge Duitse arts door middel van een dedicatie van een kort medisch tractaat het patronage van Van Almeloveen te verwerven. Hoewel Fürstenau in de tekst zelf verklaarde dat hij Van Almeloveen had uitgekozen, omdat hij het boek in de Nederlanden publiceerde en daarom een Nederlandse patroon wel passend vond, en omdat Van Almeloveen veel belangstelling en deskundigheid bezat op dit gebied, bleek uit

---

[566] Cornelis a Beughem, *Syllabus recens exploratorum in re medica physica et chemica prout in miscellaneis Medico-physicis Naturae Curiosorum Germaniae, Galliae, Daniae et Belgii sparsim extant.[...]* Amsterdam 1696 (moet zijn 1686). Dedicatie: 'Quamobrem hunc meum Syllabum [...] non tam tuis inventis nov-antiquis oppono, sed ut iis adjunctus, ex utrorumque inspectione et collatione sedulo inquirenti, magis magisque patescat, quid huic saeculo prae multis antecessis non tam invenerit quam ad majorem perfectionem perduxerit. Illum, Celeberrime Vir, etiam tuo nomini inscribo, ut non tam fidem meam liberem quam ut amicitiae nostrae, aeviternum quasi monumentum novum existat'.

[567] *Veterum Romanarum religio, castrametatio, disciplina militaris, ut et balnea ex antiquis numismatibus et lapidibus demonstrata. Auctore Guilielmo du Choul consil. regio etc. e gallico in latinum translata.* Amsterdam 1685. dedicatie: 'Non feres aegre, ut nobis persuasum habemus, si Tibi nostrae Officinae sumtuumque alumnum huncce offeramus. Idque eo magis nobis faciendum putabamus, cum politis tui ingenii foetibus, *Stephanorum Vitis* et *Inventis Novantiquis*, nostras praesertim operas volueris exerceri; exposcebat iste favor aliquid grati animi signum, [...] Verum enim vero, licet silent omnes, quas modo in medium produximus, rationes hujus libri Tibi dedicandi, tamen et cognominis ejusdem societas, et sanguinis propinquior nexus non hortari, sed plane impellere nos poterat, ne domesticum arbitrium alienae postponerem ambitioni'. Wellicht is dit boek voor Van Almeloveen aanleiding geweest een werk over antieke baden te overwegen.

Van Almeloveens reactie dat Fürstenau meer van hem verwachtte dan alleen een beschermheerschap van het boek.[568] Van Almeloveen moest hem in die verwachting teleurstellen: 'Ik acht mij de eer die U, zeer geleerde heer, mij toekent niet waard. Ik woon ver van de vermaarde plaatsen, onbetekenend, in een afgelegen hoekje, ook al treed ik soms, niet zozeer uit eigen beweging als wel op aandringen van vrienden, in de openbaarheid'. Niet alleen was hij het niet waard, hij kon ook niet daadwerkelijk optreden als patroon. 'Ik raad u aan een andere patroon te kiezen, onder wiens bescherming uw werken veiliger zullen uitkomen. Niet dat ik neerkijk op deze bijzondere eer, verre van dat, maar ik bezit geen autoriteit of macht om u te helpen en te beschermen tegen kritiek. U moet iemand uit de politiek, een magistraat kiezen, die een behoorlijke beloning betaalt voor uw werk, of een vooraanstaand medicus, zoals er in Leiden meerdere zijn. Zij zullen u ooit wel bij de curatoren kunnen aanbevelen'.[569] Van Almeloveen gaf er met deze opmerking aan het einde van zijn leven blijk van, in ieder geval zelf een heel realistisch beeld te hebben van wat hij als patroon voor anderen kon betekenen.

4.5. Slotbeschouwing

Van Almeloveen kreeg over het algemeen meer erkenning voor zijn activiteiten als geleerde en hoogleraar dan als patroon en beschermheer. Dit was niet meer dan logisch. Hij was immers geen regent, maar een geleerde en voldeed in dat opzicht uitstekend aan de verwachtingen die men op grond van zijn 'beroep' van hem had. Als geleerde was hij een uitstekend *amicus*, steeds bereid zijn bibliotheek open te stellen voor vrienden en studenten en hen met raad en daad bij te staan. Als het ging om de *communicatio*, die dure plicht van ieder lid van de Republiek der Letteren, kon niemand hem een verwijt maken, die plicht verzuimde hij nooit. Als vriend probeerde hij ook op te treden als patroon, omdat hij steeds iedereen wilde stimuleren zijn talenten zo goed mogelijk te besteden en naar buiten te brengen. Toch ontbrak het hem aan echte invloed, i.c. aan de positie en middelen, die voor een goed patronage nodig zijn. Zijn eigen loopbaan toont overigens wel aan dat hij zijn weg in de maatschappij wist te vinden, ook al leidde die weg voor hem dan niet verder dan Harderwijk, een standplaats die illustratief is voor de hiërarchische positie van Van Almeloveen in de Republiek der Letteren en in de maatschappij in het algemeen.

---

[568] *Jo. Hermanni Fürstenau (..) Dissertatio epistolaris qua desiderata circa morbos eorumque signa exponit Cl. Viro Theodoro Jansonio ab Almeloveen medico pariter ac polyhistori insigni.* Amsterdam 1712 dedicatie: '... Tuo autem Celeberrimo Nomini, Doctissime Vir, hoc, quidquid est laboris, sacrum esse volui, quod libellus in Belgio lucem videns, Belgicum etiam desideraret patronum; quod hosce in re medica defectus abs te dudum quoque animadversos esse, intelligerem; quod denique Te pro acri, quo polles, judicio ac prudentia plane singulari omnium optime docere posse existimarem, an et qua ratione hi defectus suppleri, vel desideratis quocunque demum modo satisfieri queat'.

[569] 6k14 f.477r-478r 30 juli 1711 aan Fürstenau: 'Non equidem, quo mactatum me ivisti, vir doctissime, tali dignor honore, qui remotus quodammodo a locis celebrioribus in avio fere dixeram angulo obscurus dego, licet nonnumquam non tam mea sponte quam amicorum impulsu prodeam in publicum [...] Sed autor tibi sum ut alio utaris patrono cujus sub tutela tutius tua prodeant, non quod despiciam singularem hunc honorem, absit, sed quod autoritas et juvandi potestas mihi desunt, quibus te contra momos defendere queam. Politicus eligendus magistratus est, qui digna laboribus rependat praemia, vel saltem alius in scientia medica princeps, quales Lugdunum in Batavis alit ac favet plurimos. Hi aliquando poterunt Te provehere, Amplissimis curatoribus de meliore nota commendando'.

Nawoord

Portret van een geleerde in zijn studeerkamer

Een stoffige studeerkamer, volgestouwd met rijen kasten gevuld met lijvige folianten, een globe en wat landkaarten. Ergens in dit door een walmende olielamp maar spaarzaam verlichte vertrek zit een bepruikte gedaante met gefronst voorhoofd en een ganzeveer in de hand te turen naar een manuscript dat voor hem op zijn schrijftafel ligt, die net als het gehele vertrek bezaaid is met boeken en manuscripten. Hier doemt het beeld op van een geleerde uit de vroegmoderne tijd, die tot in de late uren vellen vol schrijft met gortdroge 'geleerdheid' en zo vaak een aanslag pleegt op zijn gezondheid. Zelf hielden geleerden dit cliché-beeld maar al te graag in stand. Door op portretten juist zo te poseren, deden zij het voorkomen alsof de eenzame afzondering van de studeerkamer, hun ivoren toren, de beste omgeving was om geleerdheid tot bloei te laten komen.

Het is jammer dat van Theodorus Janssonius van Almeloveen geen portret bewaard is gebleven. Ongetwijfeld zou hij zich zelf ook op deze wijze hebben laten afbeelden. Trots als hij was op zijn bibliotheek en zijn verzameling antiquiteiten, had hij zich een gelegenheid om te pronken met zijn duidelijk zichtbare geleerdheid niet laten ontnemen. Het staat vast dat hij met zijn methode van werken zijn gezondheid meer dan eens in gevaar bracht; hij werd regelmatig ziek van het nachtenlang doorwerken aan zijn manuscripten. Evenmin valt te ontkennen dat er aan zijn eruditie een stoffigheid kleefde, die men van zijn portret ook zeker zou hebben kunnen aflezen. Vernieuwend, in de zin dat hij de laatste ontwikkelingen op het gebied van de natuurwetenschappen volgde en in praktijk bracht of aansluiting zocht bij recente ontwikkelingen in wijsbegeerte en theologie, was hij allerminst. Zijn geleerdheid was gebouwd op de aloude humanistische opvattingen, die in die tijd tot een *polyhistorisch* ideaal waren uitgegroeid: zo veel mogelijk informatie over alle vakgebieden verzamelen en catalogiseren, om een zo compleet mogelijk geleerde te zijn. Dat dit type 'wetenschap' meestal maar weinig met intellectuele vernieuwing te maken had, maar soms meer leek op een ongebreidelde verzamelwoede, was een verwijt dat ook Van Almeloveen zich wel enigszins mocht aantrekken.

Toch is dit slechts één kant van het geleerdenportret. Er waren ook minder plechtstatige en verheven aspecten die misschien daarom door geleerde collegae minder geschikt werden geacht voor een profiel. Die andere kanten van een geleerde lieten zich dan ook moeilijk afbeelden. Want hoe kon een schilder in één beeld alle activiteiten vangen die een geleerde moest ondernemen voor hij, uiteindelijk, in alle rust aan het werk kon gaan in zijn studeerkamer? Daarom werden in deze studie de dagelijkse kanten van het geleerdenleven geschilderd. De beschrijving van het leven van Van Almeloveen fungeerde daarbij als voorbeeld voor de gehele geleerdenstand, als een soort groepsbiografie van de *polyhistor*.

Bijstelling van het beeld

Er zouden maar weinig wetenschappelijke werken geschreven zijn, wanneer geleerden inderdaad in hun studeerkamer waren blijven zitten, wachtend op inspiratie. Het cliché-beeld van de eenzame, stuntelige geleerde berust beslist niet op een zeventiende-eeuwse praktijk. Juist een geleerde kon het zich niet veroorloven zich terug te trekken uit het sociale verkeer. Vrienden en kennissen vormden de basis voor alle maatschappelijke en wetenschappelijke prestaties. Zonder relaties kon een geleerde geen boeken verkrijgen, geen inlichtingen over manuscripten in verre bibliotheken, geen advies bij het schrijven van zijn werken, maar ook geen financier of drukker voor zijn publicaties en geen steun bij een

sollicitatie naar een leerstoel. Men kan wel zeggen dat degene die carrière wilde maken in de Republiek der Letteren meer baat had bij zijn kennissen dan bij zijn kennis.

Patronage en dienstverlening, alleen te verkrijgen respectievelijk te effectueren via relaties, waren de systemen waarvan iedereen in de vroeg-moderne tijd afhankelijk was bij de bevordering van zijn loopbaan. Maar deze sociale systemen waren binnen de geleerdenwereld duidelijker dan in de 'gewone' maatschappij te herkennen aan een samenhangend stelsel van ideeën en een daaraan gekoppeld retorisch taalgebruik: de uit de klassieke Oudheid overgeleverde theorie van de (geleerde) vriendschap vormde het belangrijkste principe van de ideeënwereld van de Republiek der Letteren. Het uit eerdere onderzoeken bekende geleerdenideaal van *communicatio*, de plicht tot communiceren, was weliswaar de 'motor' die de wetenschapsontwikkelingen aandreef, ze vormde slechts een onderdeel van de vele plichten van een 'echte vriend', de *officia amicitiae*. Deze hielden vooral in dat men elkaar van dienst moest zijn. Het principe van wederkerigheid, van simpel gezegd voor-wat-hoort-wat, maakte dit systeem voor iedereen aantrekkelijk. Een netwerk van vrienden, onderhouden door regelmatig contact, vormde zo de basis voor elk geleerd boekwerk dat uiteindelijk in de studeerkamer tot stand kwam.

Goede sociale vaardigheden waren daarom uiterst belangrijk voor het welslagen van geleerde activiteiten. Daar kwam nog bij dat geleerden, de leden van de Republiek der Letteren, zich steeds meer opstelden als de 'aristocratie van de geest' met de daarbij behorende 'etiquette'. Ondanks hun specifiek wetenschappelijke oriëntatie hechtten zij vaak meer aan de vorm dan aan de inhoud van een boodschap. De maar al te pragmatische doeleinden die werden nagestreefd met patronage en dienstverlening kon men ook maar beter camoufleren met een zeer hoffelijke opstelling en een beleefde, vriendschappelijke terminologie. In het taalgebruik van geleerden werden de verschillende soorten dienstverlening met hun uiteenlopende hiërarchische verhoudingen tot een onontwarbaar stelsel van 'vriendendiensten' gemaakt. Uit subtiele verschillen in de wijze van communicatie kon slechts een goed verstaander nog opmaken of er in een bepaald geval sprake was van een patronaatsverhouding of van vriendschap.

Dit alles geldt vooral voor het Latijnsprekende deel van de Republiek der Letteren, dat in dit onderzoek centraal heeft gestaan. Niet eerder is er op deze wijze onderzoek gedaan naar de in taal vastgelegde codes en conventies, terwijl juist de in het Latijn geschreven bronnen hier erg geschikt voor zijn. De codes en conventies van een gemeenschap, dus ook van de geleerdenwereld, worden nu eenmaal in taal uitgedrukt en doorgegeven en de klassieke retorica heeft die in het Latijn het duidelijkst kunnen vormen tot een vast systeem. Het Latijn was al eeuwen lang de geleerdentaal, waarin de normen en waarden van de gemeenschap die zich van die taal bediende, werden opgeslagen. In de moderne talen bediende men zich veel minder snel van topoi die in het Latijn zo gemakkelijk uit de pen vloeiden en het zo eenvoudig maakten om op de juiste wijze te communiceren en dus 'geleerdheid' ten toon te spreiden, als lid van de Republiek der Letteren.

De keuze voor Latijnse bronnen betekende tegelijk een concentratie op de Republiek en de Duitse landen, gebieden waar langer dan in Frankrijk werd vastgehouden aan Latijn als geleerde voertaal en die eenzelfde geleerdentype, dat van de *polyhistor*, kenden. Deze studie biedt daarmee een nieuwe, bredere blik op dit segment van de geleerdenwereld, aangezien de aandacht van het onderzoek naar de Republiek der Letteren zich tot op heden vooral gericht heeft op Franse en Franstalige geleerden, terwijl bovendien de geleerdengeschiedenis van de eerste helft van de zeventiende eeuw de voorkeur had. De Latijn sprekende en schrijvende *polyhistor* was hier te lande in de periode rond 1700 nog steeds het dominante geleerdentype. Hoewel er aan het begin van de achttiende eeuw wel voorzich-

tige geluiden van kritiek klonken op de 'stoffige' en ook wel pedante polyhistors, die alleen maar zouden verzamelen maar geen vernieuwende theorieën op die geweldige geleerdheid bouwden, was dit type geleerde in de genoemde gebieden nog overal aanwezig. Zeker in de lagere regionen van de geleerdenwereld, waartoe Van Almeloveen behoorde, bleef men nog lang vasthouden aan dit soort wetenschapsbeoefening.

Portret van de geleerde in het sociale verkeer

Van Almeloveen bracht inderdaad veel van zijn tijd alleen of met een vriend door in zijn studeerkamer, gebogen over boeken en manuscripten. Het portret is zo echter niet compleet. Ten behoeve van zijn werk reisde hij naar Amsterdam en andere steden om rond te snuffelen in boekhandels en op veilingen. Daar trof hij collega's met wie hij nieuws kon uitwisselen en hij onderhandelde er met drukkers over een nieuwe uitgave. Regelmatig reisde hij het hele land door in gammele wagens en muffe trekschuiten om rariteitenkabinetten te bekijken of kennissen op te zoeken die in het bezit waren van goedgevulde boekenkasten of een bijzondere verzameling. Ook verliet hij graag zijn studeerkamer voor een familiefeestje, een diner met vrienden of collega's, waarbij de geleerdheid niet vergeten werd, maar het gezellig samenzijn het belangrijkste was. Zijn kennissenkring telde veel predikanten, met wie hij zijn belangstelling voor bijbelse oudheidkunde deelde, maar hij zette zich ook - niet alleen als ouderling - actief in voor het kerkbestuur. Veel tijd kostte vooral het onderhouden van relaties met vooraanstaande lieden in de maatschappij. Met beleefde bezoeken, een briefwisseling en af en toe een geschenk onderhield hij dit soort relaties, in de hoop dat zij in ruil voor zijn inspanningen hem ooit een dienst zouden bewijzen. Zelfs wanneer hij alleen in zijn studeerkamer zat, ging een groot deel van zijn tijd op aan 'papieren gesprekken' met geleerden en andere kennissen uit heel Europa. Want zijn briefwisseling was een van de belangrijkste middelen om een 'nuttig' netwerk van vrienden op te bouwen. In de eenzaamheid van de studeerkamer bouwde hij als een spin aan een web van relaties, waarvan hij later profijt kon hebben.

Als cliënt wist hij vele nuttige contacten aan te knopen en vervolgens zijn kennissen naar zijn hand te zetten. Met als uitgangspunt zijn familie en naaste vrienden bouwde hij een zeer nuttig netwerk van kennissen op, die hij om diensten kon vragen wanneer hij die nodig had. Hij was zeer trefzeker in de keuze van zijn contacten zodat hij ondanks zijn weinig invloedrijke positie binnen de geleerdengemeenschap over het algemeen wist te bereiken wat hij wenste. Precies wist hij wie er via welke kennis het beste benaderd kon worden en op welke wijze. Bij de een was een presentexemplaar van een boek het beste middel om hem nog eens een goed woordje te laten doen, de ander kon een officiële aanbevelingsbrief meer waarderen. Toch duurde het wel even voordat zijn pogingen om maatschappelijke vooruitgang te boeken succes hadden. Zo invloedrijk waren de kennissen die hij zich in de periode 1687-1697 verwierf nu ook weer niet. Als cliënt van enkele locale patronen kende hij zijn plaats: na zijn aanstelling als hoogleraar te Harderwijk berustte hij in deze positie.

Dezelfde relaties werden ook aangewend ten behoeve van Van Almeloveens studie en publicaties. Met name zijn buitenlandse correspondentie kreeg binnen vrij korte tijd een bijzonder grote omvang. Door middel van relaties, aanbevelingen en geschenken, maar ook door het juiste taalgebruik in zijn eigen brieven slaagde Van Almeloveen erin de gewenste contacten op de juiste plaats te verwerven. In het bijzonder zinspeelde hij steeds wanneer hij van zijn buitenlandse correspondenten iets gedaan wilde krijgen op de codes en conventies van de Republiek der Letteren: correspondenten waren vrienden van elkaar, en vrienden dienden elkaar door dik en dun te helpen. Vandaar dat hij steeds verwachtte alle steun

te krijgen bij zijn verzoeken. Toch was hij vaak wel zo verstandig zijn brieven vergezeld te doen gaan van een aanbeveling door een kennis, een klein geschenk en vooral de belofte dat diensten beloond zouden worden. Van Almeloveen gebruikte dedicaties van zijn boeken regelmatig als middel om zijn dank te betuigen voor bewezen diensten, zowel voor zijn maatschappelijke carrière als voor zijn loopbaan als geleerde. Meestal hield hij de tekst van zo'n dedicatie met opzet vaag en sprak hij heel algemeen over de vriendschap die vanzelfsprekend dienstbetoon impliceerde.

Van Almeloveen vatte zijn taak als 'vriend', dus als lid van de Republiek der Letteren, zeer serieus op. Als het ging om vriendendiensten, was hij altijd bereid om die anderen te verlenen en dat niet slechts uit eigenbelang. Zijn hulpvaardigheid was oprecht gemeend, zoals zijn activiteiten en publicaties bewijzen. Vooral zijn *Bibliotheca promissa et latens* legt getuigenis af van zijn hoog verheven en onbaatzuchtige idealen als lid van de Republiek der Letteren, maar ook in zijn brieven zijn vele passages te vinden waarin hij oprecht lijkt te zijn in zijn dienstbetoon en hij zijn vrienden stimuleert hun plicht tot *communicatio* na te komen en hun werk uit te geven. Van Almeloveens dienstbetoon bestond voornamelijk uit 'geleerde dienstverlening.' Hij bood zijn vrienden - gevraagd en ongevraagd - hulp bij hun werk en wel op allerlei manieren. Hij gaf tips over nieuwe literatuur, tekstemendaties, kritiek op reeds geschreven teksten en leende boeken uit. Tevens bood hij zijn diensten aan voor het zoeken van en de bemiddeling bij een (met hem bevriende of verwante) uitgever en voor het toezicht op het drukproces. Een enkele keer werd hij ook door uitgevers ingeschakeld als tussenpersoon. Zijn diensten als arts en intermediair waren, hoewel hij die eveneens graag aanbood, veel minder populair.

Van Almeloveen was in vele opzichten een doorsneelid van de geleerdengemeenschap, maar zijn vriendendiensten mogen als enigszins uitzonderlijk worden beschouwd. Als neef van twee Amsterdamse uitgevershuizen had hij buitengewoon goede mogelijkheden om op de hoogte te blijven van het geleerdennieuws (uit de verschillende tijdschriften), boeken aan te schaffen en ze te publiceren. Terecht genoot hij zowel wegens zijn goed voorziene bibliotheek als wegens zijn ervaring met boekhandel en uitgeverij een zekere faam. Hij overschatte evenwel de mogelijkheden die hij had om ook anderen in het boekenbedrijf van dienst te zijn. Daarin was hij te idealistisch en had hij te weinig oog voor de zakelijke en commerciële kanten van het uitgeversvak, de enige criteria waarop uitgevers de hun aangeboden manuscripten beoordeelden.

Vanuit dezelfde ideële gezindheid als waarmee hij zijn vriendendiensten aanbood, had Van Almeloveen ook al vroeg aspiraties om voor anderen als patroon op te treden. Dit streven kan evenwel niet anders dan een mislukking genoemd worden. Van Almeloveen mocht dan wel het idee hebben dat het zijn plicht was andere leden van de geleerdengemeenschap in alle opzichten en dus ook in hun maatschappelijke carrière te helpen, het ontbrak hem daarbij aan voldoende zelfkennis. Tot vervelens toe stimuleerde hij vrienden en kennissen te solliciteren naar andere, betere functies, bood hij zichzelf aan als bemiddelaar, recommandator of patroon, maar slechts zelden werd zijn aanbod met graagte aanvaard. Reizende Duitse studenten gingen ondanks aanbevelingsbrieven van met Van Almeloveen bevriende geleerden gemakkelijk aan zijn woonplaats voorbij, in hun haast om te Leiden bij een werkelijk beroemde professor hun opwachting te maken. Er kan een kern van waarheid hebben gezeten in het door Van Almeloveen geuite vermoeden dat hij zich door zijn conservatieve opstelling in de wetenschap enigszins buiten had gesloten. Van zijn bemiddelingspogingen, die hij bevriende predikanten vaak tegen hun zin moet hebben opgedrongen met de bedoeling hun een andere standplaats te bezorgen, slaagde er geen. Alleen in zijn optreden als patroon voor studenten en docenten had hij redelijk succes. Dit

was echter geenszins verwonderlijk, want daarvoor was hij nu juist aangesteld aan de Harderwijkse academie. Zijn falen als patroon toont wederom zijn weinig invloedrijke positie binnen de Republiek der Letteren en de maatschappij.

Een Janusportret

Het portret van Van Almeloveen heeft in alles een dubbel karakter. Tegenstellingen bepalen het beeld: aan de ene kant zien we een teruggetrokken kamergeleerde, anderzijds een man van de wereld met goede manieren en dito taalgebruik. Nog sterker treft ons deze tegenstelling in zijn hantering van de codes en conventies bij patronage. Vaak wekt hij een zeer naïeve indruk met zijn benadrukken van de fatsoensregels die in acht dienden te worden genomen bij het verwerven van patronage. Zijn verontwaardiging over aanstellingen die in zijn ogen via vleierij, omkoping of nepotisme werden vergeven, doet wereldvreemd aan, maar lijkt vaak ook geveinsd. Want zijn adviezen, opmerkingen en zijn eigen handelwijze tonen zijn gewiekstheid in het 'regelen' van hulp en steun. Hij schaamde zich in het geheel niet op soortgelijke wijze te werk te gaan. Net als anderen gebruikte hij zijn kennissenkring om hooggeplaatste personen gunstig te stemmen of zelfs onder druk te zetten, stuurde hij geschenken en verleende hij diensten om in een goed blaadje te komen. In eigen ogen ging hij echter nooit zo ver dat zijn gedrag oneerbaar of onfatsoenlijk werd, ook al rekende hij steeds op het stevig in de maatschappij verankerde principe 'voor-wat-hoort-wat'; hij hield zich, zo zei hij, aan de (ongeschreven) fatsoensregels voor cliënten, vrienden en patronen.

Eenzelfde tegenstelling treffen we ook aan bij zijn ideeën over *communicatio*, de kurk waar de Republiek der Letteren op dreef. Zijn oprechte enthousiasme over iedereen die mee wilde werken aan zijn ideaal om alle geschriften die geleerden maar produceerden te publiceren en zijn schijnbaar spontane bereidwilligheid ook anderen van dienst te zijn, hadden eveneens hun keerzijde. Maar al te gemakkelijk ontaardde dit enthousiasme in koele berekening. Ondanks zijn ideële instelling maakte Van Almeloveen als ieder ander pragmatisch gebruik van de vriendschapsetiquette, die belangeloze medewerking aan vrienden voorschreef. Al was dit helemaal niet in strijd met de regels van de Republiek der Letteren, Van Almeloveen ging soms wel erg ver in het oprekken van de grenzen van het fatsoen. Zijn gedrag is vaak ronduit opportunistisch te noemen: hij gebruikte deze codes en conventies om op welke wijze dan ook hulp en materiaal voor zijn publicaties te verkrijgen, terwijl hij er, behalve wanneer hij anders zijn zin niet zou krijgen, maar weinig voor terugdeed. Vooral in zijn contacten met Engelse geleerden liet Van Almeloveen zich soms van zijn slechtste kant zien: hij correspondeerde alleen, of voornamelijk met hen, om zoveel mogelijk materiaal te verzamelen voor zijn biografie en brievenuitgave van Isaac en Meric Casaubon. Toen hij door zijn drukke werkzaamheden als hoogleraar enkele jaren geen tijd voor deze uitgave had, stokte ook de 'Engelse' correspondentie, maar zodra hij zijn werk daaraan weer opnam, zette hij alle middelen in, om zijn correspondenten tot spoed te manen. Van Almeloveen had deze relaties dan ook buitengewoon doelgericht aangeknoopt. Met zijn vrienden in de Republiek ging hij over het algemeen veel hartelijker, onbaatzuchtiger en minder zakelijk om.

Aanzetten voor verder onderzoek

Onderzoek naar de dedicaties van Van Almeloveen, een van de middelen om patronage te verwerven, leverde verrassende resultaten op. Anders dan verwacht op grond van eerdere onderzoeken, droeg hij zijn werk niet zozeer op aan regenten en andere hoogwaardigheidsbekleders, die de auteur konden belonen met geld of hulp bij zijn loopbaan, maar juist

aan collega's en vakgenoten. Van Almeloveen greep de dedicatie niet aan voor geldelijk gewin of maatschappelijke vooruitgang, maar juist ter versteviging of bevordering van zijn positie in de geleerdengemeenschap. Bovendien dook de vriendschapsretorica ook in dit type teksten veel vaker op dan verwacht; meestal mag worden verondersteld dat de in de dedicaties vermelde vriendschap wel degelijk bestond. Er is nader onderzoek nodig om vast te stellen of deze uitkomst slechts geldt voor Van Almeloveen, voor geleerden uit de Republiek of dat het een Europees verschijnsel was rond 1700. Dit onderzoek zou dan een groter corpus boeken tot onderzoeksobject dienen te hebben. Aanzetten hiervoor zijn al gegeven door Verkruysse, maar hij bestudeerde niet specifiek de dedicaties van de werken die geleerden publiceerden.[1] Eerder onderzoek naar dedicaties in Engeland en Frankrijk lijkt er overigens wel op te wijzen dat dit fenomeen zich alleen in de Noordnederlandse Republiek heeft voorgedaan en veroorzaakt werd door de bijzondere staatsstructuur. Voor deze uitzonderlijke positie die de Republiek ook in dit opzicht innam, is er eveneens tot nu toe weinig aandacht geweest.

Hoe graag hij ook wilde, Van Almeloveen was door de positie die hij bekleedde in de maatschappij en de geleerdenwereld niet goed in staat om zelf als patroon op te treden. Zijn vriendendiensten werden veel meer gewaardeerd en waren ook veel talrijker. Voor onderzoek naar 'echt' patronage binnen de Republiek der Letteren zou het aanbeveling verdienen de activiteiten van de Utrechtse hoogleraar J.G. Graevius of van de Leipzigse journalist F.B. Carpzov te onderzoeken, op grond van hun correspondentie en de dedicaties die zij ontvingen. Beiden worden door verschillende tijdgenoten in uiteenlopende teksten aangeduid als *maecenates* of *patroni* van de Republiek der Letteren. Voor Van Almeloveens carrière als geleerde zijn zij in ieder geval van grote invloed geweest.

Ideaal versus werkelijkheid

Van Almeloveen was zelf inderdaad geen vooraanstaand geleerde. Dat maakte hem voor collega's en vakgenoten tot een weinig aantrekkelijk beschermheer. Zijn dubbelhartige handelwijze als lid van de Republiek der Letteren toont aan hoezeer een geleerde van de tweede garnituur knel zat tussen de Scylla en Charybdis van idealen en werkelijkheid. Aan de ene kant kon hij het zich meestal niet veroorloven streng vast te houden aan de hooggestemde idealen van de geleerdengemeenschap, hoezeer hij ook van hun juistheid overtuigd was. De harde concurrentiestrijd van het dagelijks leven vergde nu eens wat hielenlikkerij, dan weer enkele slinkse onderhandelingen om het doel, zijn maatschappelijke en wetenschappelijke vooruitgang, te bereiken. De meeste principes werden slechts met de mond beleden, maar in de praktijk werd hun nog al eens geweld aangedaan. Aan de andere kant mocht een geleerde de grenzen van het fatsoen, vastgelegd in diezelfde ideale etiquetteregels van de geleerdengemeenschap, bij zijn pogingen om carrière te maken niet overschrijden; anders viel hij buiten die gemeenschap. Men diende in ieder geval de retorica te beheersen om het 'gevecht' om de gunst van invloedrijke personen op de enig toegestane wijze te kunnen leveren. Van Almeloveen bracht de hoogstaande idealen van de Republiek der Letteren zo veel mogelijk gewetensvol in praktijk binnen de grenzen van de harde dagelijkse praktijk, hetgeen inhield dat hij steeds weer moest schipperen tussen ideaal en werkelijkheid.

---

[1] P.J. Verkruysse, 'Het boekenmecenaat in de zeventiende eeuw.'

Summary

Based on the example of Theodorus Janssonius van Almeloveen, this work examines the mechanisms of patronage and service so important to seventeenth and eighteenth-century scholars and their chances of success in their chosen fields. In the past, research into the history of academic endeavour concentrated on prominent members of the Republic of Letters; this book chooses to highlight the life and writings of a relatively unimportant scholar, using his correspondence and published work to gain greater insight into the mechanisms of patronage and service in European literary circles.

Theodorus Janssonius van Almeloveen was born in 1657, the youngest son of a Mijdrecht clergyman. On his mother's side he was related to the Janssonius-van Waesberge family, well-known printers in Amsterdam. In 1676, after his training in the humanities, he embarked on the study of theology in Utrecht, but two years later he transferred his attention to medicine, in which he took his doctorate in 1681. He spent a number of years in practice in Amsterdam and Utrecht, but following his marriage to Aletta van Immerzeel, daughter of the burgomaster of Gouda, he moved to that city in 1687. Two years later Aletta died in childbirth, leaving a widower who buried himself in work and study to the detriment of his health. Between 1687 and 1697 he staked his all on an appointment to a chair in medicine at one of the Dutch universities. To this end he maintained contact with an extended network of acquaintances and published prolifically. In April 1697 his exertions bore fruit when he was appointed professor of letters at the university of Harderwijk. This was followed, four years later, by his appointment to the much more prestigious chair of medicine at the same university. He occupied both chairs until his death in 1712.

It is not so surprising that Van Almeloveen should first have accepted a post in the faculty of letters: although he had completed his studies in medicine, letters had always been his first love. His publications soon covered a wide range of subjects, reflecting his catholic interests: plagiarism and pseudonyms, works promised by scholars but not yet in print, and other bibliographical matters, including the lives and works of famous scholars. Indeed, what excited his scientific interest was not so much medical matters as philology and bibliography: even his medical works were highly philological in nature. In all of his works he shows himself to be a polyhistor, bent on becoming a universal scholar — an increasingly scarce species in the Netherlands of around 1700 — through the acquisition and cataloguing of knowledge in a wide variety of fields. Moreover, Van Almeloveen was a fervent champion of classical scholarship, which made him something of an outsider in the scholarly world.

From the early 1680s Van Almeloveen corresponded with scholars throughout Europe. Compared with the correspondences of his contemporaries, his contains a relatively large number of letters (approximately 3000) written by and to 263 different correspondents. The development of his network of correspondents can be divided into roughly three phases, corresponding with phases in the man's life: the first lasts until about 1687, a period during which his letter writing confined itself to a small circle of relatives, friends and teachers; the second covers the decade 1687-97, a period during which his circle enjoyed explosive growth as his correspondents pulled in people of their own acquaintance. Friends like Gottfried Thomasius and teachers like the Utrecht professor Graevius brought Van Almeloveen in contact with members of their own circles, particularly in foreign countries. Some of the people he got to know through intermediaries proved to be very useful to Van Almeloveen in expanding his network. The journalist F.B. Carpzov in Leipzig and Thomas Smith in

London were two such intermediaries. Van Almeloveen's appointment in Harderwijk in 1697 heralded the last phase of his correspondence. Lack of time prevented him from maintaining his contacts as meticulously as in the past. This led to the loss of correspondents, especially those abroad. From this period Van Almeloveen concentrated on his contacts in the Dutch world of letters.

The themes and composition of the correspondence studied in this book show clearly that Van Almeloveen's role in the social relations of his day and in the Republic of Letters was relatively modest. The contents of the correspondence are mainly polyhistoric in character. Many correspondents — especially, but not exclusively, scholars from the German States — shared Van Almeloveen's interest in (biblical) antiquity, philology and bibliography or the philology of medical texts. These were areas of particular interest to a large group of men of letters but not so popular with the trendsetters of scholarly Europe of the day. Indeed, there were few really prominent scholars among his correspondents. In social terms, Van Almeloveen is very much a middle-of-the-roader; he is to be placed among the ministers of religion who made up the bulk of his network of correspondents — although this must be seen in its proper context. However marginal Van Almeloveen's position may appear in relation to that of other scholars of his day, his network of correspondents satisfied all the conditions he imposed upon it; through his contacts he on the whole managed to achieve what he wanted quickly and efficiently.

Anyone wishing to make a career in the Republic of Letters had to communicate with others. This duty of *communicatio* was the motor behind scientific developments. Networks of friends and acquaintances formed the basis for all social and scholarly accomplishments. In the absence of all kinds of authorities that could function as a kind of social safety net, early modern man's chances of advancement depended on systems of patronage and service. These instruments did not come into effect or yield positive results unless one had influential connections. Unlike 'normal' society, these systems within the world of letters had recognisable and cohesive codes and conventions with their own rhetorical use of language. The foundation of the Republic of Letters was (scholarly) friendship, a cult borrowed from classical antiquity. The duty of *communicatio*, the exchange of knowledge with others, proceeded from this and was only one of the many obligations of a 'true friend', the *officia amicitiae*. Friends were there to help each other. The principle of reciprocity, of returning favours, made this system attractive to everyone. A network of 'useful' friends, maintained by regular contact, constituted the basis of every learned tome that ultimately came to fruition in a scholar's study.

In his letters and publications Van Almeloveen proved to be a champion of the ideals of open and friendly communication in the Republic of Letters. On occasion he even creates a naive impression by emphasising the rules of decorum to be observed when seeking patronage or asking for help and advice for publications. His indignation at people who, in his eyes, used improper means to achieve their aims, sometimes comes across as a little unworldly, sometimes as rather hypocritical. All the same, Van Almeloveen was just as capable as the next man of making practical use of the etiquette of friendship, which prescribed selfless cooperation in one's dealings with friends. Like others, he also had his acquaintances soften up or even pressurise the highly placed; he sent gifts and rendered services in order to curry favour. He was only too well aware that, in reality, both his social and his academic career relied on the beneficence of regents and famous scholars, men who were not always so easy to persuade to give any real help. He was content to appeal to the *mores* of the academic community, where the principle of reciprocity was very important, or

to make use of more everyday, less exalted means, such as flattery or gifts. Van Almeloveen's correspondence shows clearly how pragmatically he went about constructing a functional network of friends and acquaintances that would give him the help and support he needed by applying the unwritten norms, values and methods sanctioned by practice.

Communication was of the essence to seventeenth-century scholars, and they had several means of communication at their disposal. Although not everybody was in a position to make equal use of all these means, everybody did have the chance to engage in the exchange of scholarly news and information during personal meetings or via letters and periodicals. These were the media *par excellence* to help the scholar escape from his isolation, to cope with the avalanche of learned information which enveloped him, and to collaborate with others on furthering the advancement of knowledge.

As a recent member of the Republic of Letters, Van Almeloveen made good use of the various means of communication at his disposal to enhance his reputation. Thanks to good relations he had with publishers and journalists he was accorded quite a lot of attention in scholarly journals, and during personal meetings and particularly with his letters he was very adept at securing contacts that could be of use. The resulting network was extensive; it was his 'social and academic capital', which could help him in his work and studies. He was loath to leave his study, even less so after the move to Harderwijk, but this does not mean he can be described as unworldly. Friendly scholars and studious travellers visiting him not only for his well-appointed library, but also for his pleasant company, kept him abreast of life in the Republic of Letters. Moreover, his connections with booksellers guaranteed a constant supply of scholarly journals with which he could enlarge his knowledge. This enabled him to have many works published and — as a scholar in the provinces — to take full part in events in the international world of academics.

Good social skills were essential for communication and for the success of scholarly endeavours. Members of the Republic of Letters behaved more and more as sort of 'aristocracy of the spirit', for which they developed their own 'etiquette'. Prospective members were carefully vetted and had to prove they were worthy of membership. The only way to do this was to show that they understood the *mores* of the status to which they aspired, especially in their use of language. Their aim was to win the friendship and the patronage of other men of letters. The language that belonged to the cult of *amicitia* therefore formed an important part of the etiquette of the world of the learned. The — highly pragmatic — aims pursued by way of patronage and service were camouflaged by a very courteous attitude and by polite and friendly rhetoric. In the vernacular of the learned the various types of service became an inextricable system of 'friendly favours' in the context of divergent hierarchical relations. It was, for example, sometimes difficult to make out in a dedication — normally implying a patron-client relationship — whether it described a relation of patronage or of friendship.

Van Almeloveen's letters, full of *loci communes* and rhetoric, evince a complete command on his part of the codes and conventions of the Republic of Letters. He understood the value and function of gifts and dedications, and particularly the value of the words employed in correspondences. The high ideals formulated and the intentions behind them are often diametrically opposed to each other: friendship, always so highly extolled, nearly always served a practical purpose. The fair words, the eulogies and the testimonies of eternal friendship were elements in a game with a high degree of expediency and strategic content.

The expediency of Van Almeloveen's letters and conduct in general manifests itself in many ways. As a 'protégé' and recent member of the scholarly community, he managed to establish

many useful contacts and get them to do his bidding. Starting with his family and close friends he built up a useful network of acquaintances whom he could ask for favours whenever he needed them. He was extremely good at targeting the right people, so that — in spite of his relatively uninfluential position in the learned community — he generally succeeded in achieving his aims. He knew exactly who best to approach via whom and how: with gifts, a complimentary copy of his latest publication or a recommendation. His appointment as a professor in Harderwijk was for him, as a client of several local patrons, the best he could manage, but he was satisfied with it.

It was the same contacts that had ultimately got him his chair that he used in his studies and publications. Through his connections, letters of recommendation and gifts, but also by the correct turn of phrase in his letters, Van Almeloveen succeeded in recruiting the right contacts at the right moment in the right place. He was rather opportunistic on more than one occasion: he often exploited the codes and conventions of the Republic of Letters to obtain help and material for his own publications at any cost, while he did not always do anything in return. This was particularly so in the case of his correspondents abroad; frequently he had only established contact with them in order to promote his own interests. With his own countrymen he was more altruistic and less mercenary. He rarely forgot a service rendered, regularly thanking his correspondents by writing a dedication or mentioning in a preface the debt he owed them for both his social career and his career as a man of letters. The text of such dedications is usually intentionally vague, with generalised references to friendship, thus implying an act of service in itself.

Van Almeloveen regarded his task as 'friend', that is as a member of the Republic of Letters, very seriously. He was always prepared to help other members — and not only when it was in his own interest. He was genuinely pleased to be able to help. Whether they asked for help or not, he offered to support them in their work in all sorts of ways: he lent them his books, read and commented on their writings, and passed on news he had received from other men of letters. He helped to put them in touch with publishers he knew and offered his services to see the book through the press. In this respect his efforts on the part of his friends were rather out of the ordinary. His family relationship with two Amsterdam publishing houses enabled him to keep up with news of learned friends via various scholarly journals and to buy and publish many books. On occasion he was approached to act as an intermediary by publishers. His well-appointed library and his experience in the book trade and publishing gave him not a little fame. He had little insight in his capacity to help others publish their work, however: his idealism and lack of business and commercial experience stood in the way of success in this area. Although he was pleased to offer his services as a physician and intermediary, there was little demand for them.

It was the same idealism that prompted him to offer his services to others that caused Van Almeloveen to aspire to set himself up as a patron to others. This endeavour ended in what can only be described as failure, however. While Van Almeloveen believed it was his duty to help his friends in the world of learning in whatever way he could, including their journey up the social ladder, he lacked the self-knowledge required for success. He irritated his friends and acquaintances by for ever encouraging them to apply for better positions, of course offering his services as intermediary, referee or benefactor, but his offer was only seldom taken up gladly. Not one of his attempts to act as a go-between on behalf of his friends in the church (frequently against their will) succeeded. As a protector of students and teachers he was rather more successful, although this is hardly surprising, since it was his job at the academy in Harderwijk to do so. His failure as a benefactor again shows how little influence he had within the Republic of Letters or in society at large.

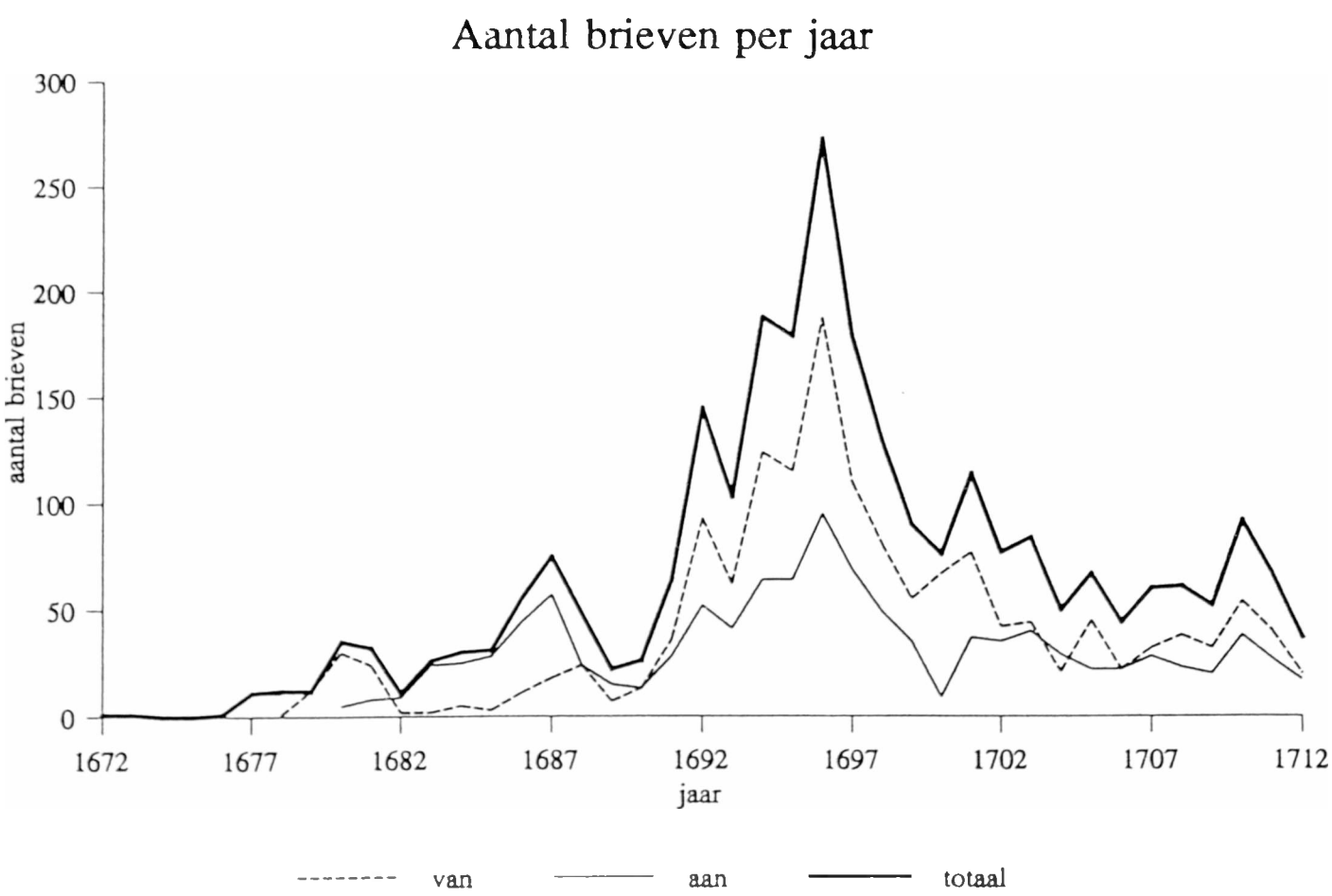
Van Almeloveen's life is a prime example of the way in which the average scholar of around 1700 gave shape to his career by his use of the systems of patronage and service to others and the codes and conventions these involved. He put the ideals of the Republic of Letters into practice as conscientiously as he could within the bounds of the harsh practice of everyday life. Time and again this meant he had to steer a wary course between ideal and reality.

APPENDIX

I. Cijfermatige gegevens over de correspondentie

1. Aantal brieven per jaar:

jaar	*van*	*aan*	*totaal*	*jaar*	*van*	*aan*	*totaal*
1672	-	1	1	1694	124	64	188
1676	-	1	1	1695	115	64	179
1677	-	11	11	1696	188	85	283
1678	1	11	12	1697	110	69	179
1679	12	-	12	1698	81	49	130
1680	30	5	35	1699	55	35	90
1681	24	8	32	1700	67	9	76
1682	2	9	11	1701	77	37	114
1683	2	24	26	1702	42	35	77
1684	5	25	30	1703	44	40	84
1685	3	28	31	1704	21	29	50
1686	11	44	55	1705	45	22	67
1687	18	57	75	1706	22	22	44
1688	24	24	48	1707	32	28	60
1689	7	15	22	1708	38	23	61
1690	13	13	26	1709	32	20	52
1691	36	28	64	1710	54	38	92
1692	93	52	145	1711	40	27	67
1693	62	41	103	1712	20	17	37

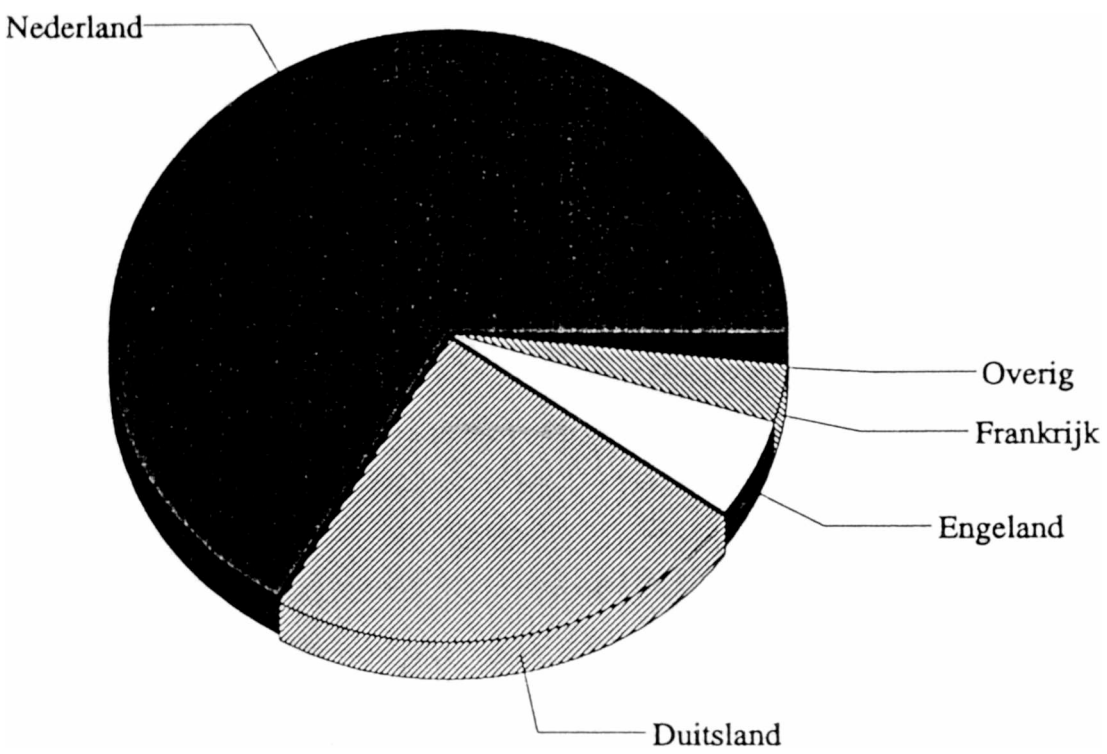

Afbeelding 1

2. Verdeling in land van herkomst:

2.a. (afbeelding 2)

land van herkomst	*correspondenten*	
	aantal	% van 263
Nederland:	176	67
Duitsland:	61	23,2
Engeland:	14	5,3
Frankrijk:	8	3
overig:	4	1,5

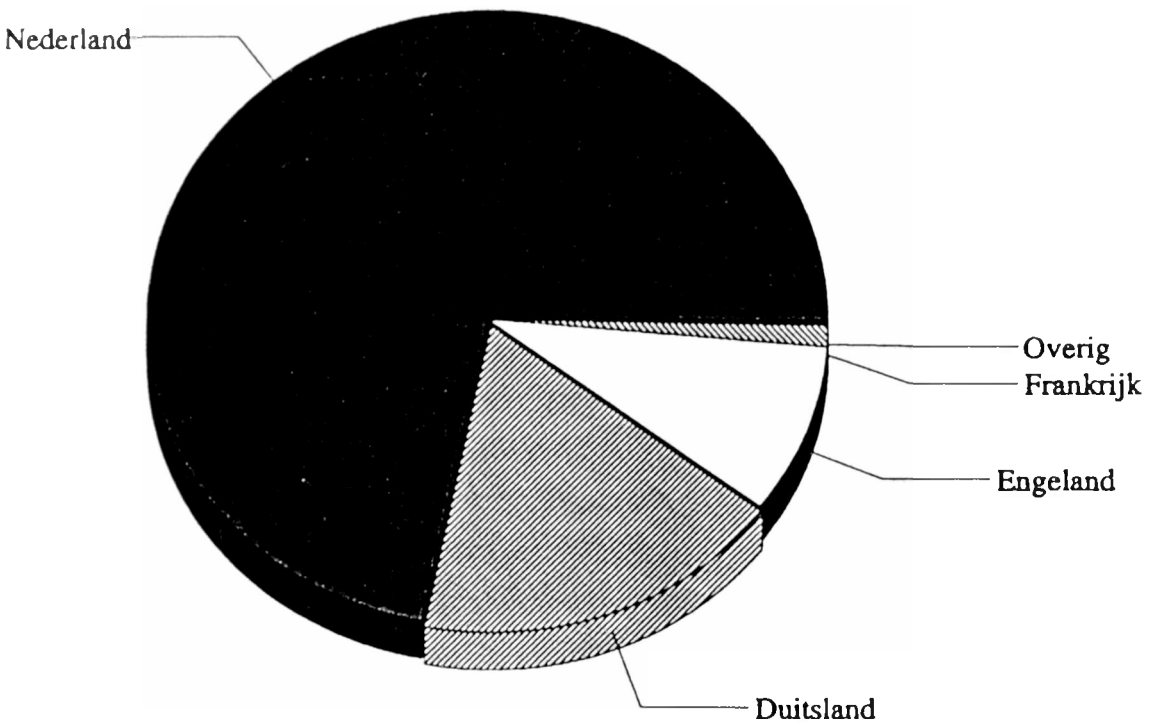

Afbeelding 2

2.b. (afbeelding 3)

land van herkomst	*brieven*	
	aantal	% van 2677
Nederland:	1929	72
Duitsland:	477	17,8
Engeland:	240	9
Frankrijk:	24	0,9
overig:	7	0,25

Brieven naar land van herkomst correspondent

Afbeelding 3

3. VINDPLAATSEN VAN DE BRIEVEN:

Nederland	UB Utrecht	2320
	PB Leeuwarden	133
	KB Den Haag	92
	UB Amsterdam	55
	UB Leiden	17
Duitsland	München	243
	Hannover	5
	Hamburg	3
	Neurenberg	2
	Kassel	1
	Gotha	1
Engeland	Bodleian Library Oxford	129
	British Library	1
Denemarken	Koninklijke Bibliotheek Kopenhagen	44
Italië	Bibliotheca Medicea Laurenziana Florence	7
	uitgegeven:	39
	totaal	3092

4. Aantal brieven per correspondent

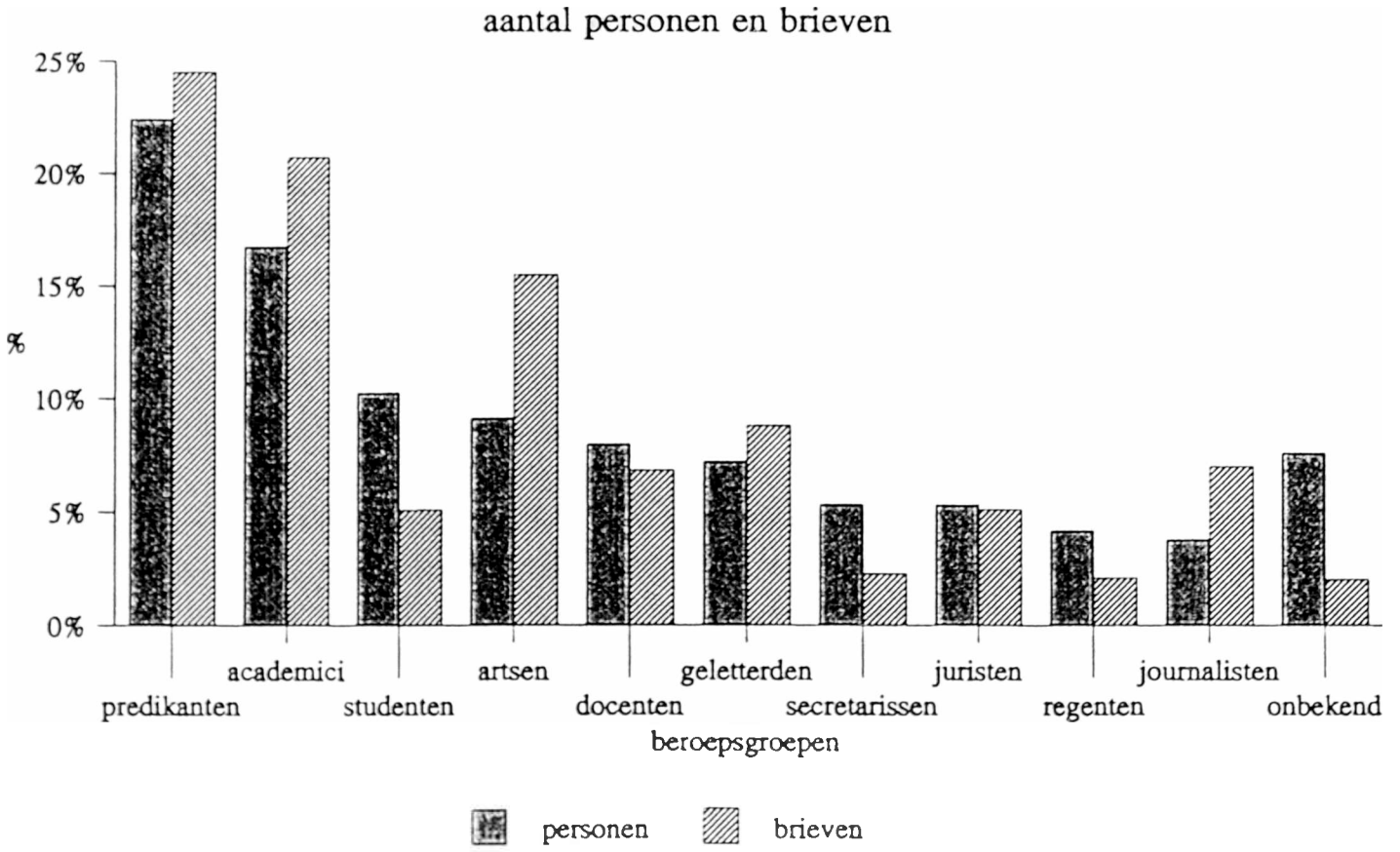
naam	*van*	*aan*	*totaal*	*van-tot*
Van Dale	133	106	239	1685-1709
Sypestein	3	142	145	1679-1712
Smith	50	56	106	1692-1710
Bayle	54	45	99	1684-1704
Cuper	47	44	91	1685-1712
Henning	60	15	75	1681-1703
Perizonius	29	41	70	1686-1710
Tollius	43	15	58	1676-1696
Carpzov	30	23	53	1691-1699
Koolaart	24	28	52	1695-1705
D'Outrein	0	51	51	1695-1712
Gargon	3	42	45	1692-1710
Thomasius	29	15	44	1684-1712
Cellarius	22	19	41	1692-1707
E. Bernard	15	23	38	1694-1696
Frescarode sr.	36	2	38	1692-1706
Lister	0	37	37	1694-1710
Battely	13	22	35	1696-1708
Kerkraed	14	21	35	1694-1710
Graevius	18	17	35	1683-1697
Pitiscus	24	10	34	1684-1711
Van Vechoven	3	29	32	1694-1711
Verduyn	0	32	32	1692-1710
Alstorph	17	13	30	1701-1712
Lomeyer	4	26	30	1684-1699
Broukhusius	14	15	29	1687-1702
Besier	15	13	28	1708-1711
Fabricius	9	29	28	1689-1709
Vallan	14	13	27	1681-1706
Gallaeus	10	14	24	1686-1708
Reiske	9	13	22	1687-1694
Van Beughem	17	4	21	1680-1696
Borghesius	12	8	20	1680-1684
Mastrigt	7	13	20	1680-1684
De Vries	11	9	20	1678-1699
Offenberg	11	8	19	1702-1706
Van Zurck	9	10	19	1692-1696
Van Loon	7	11	18	1686-1712
Van Wynbergen	0	18	18	1698-1703
Kool	6	12	18	1697-1706
Van Els	2	15	17	1697-1705
D. Bongard	7	10	17	1679-1701
Almeloveen sr.	16	1	17	1672-1678
Rabus	8	7	15	1693-1694
Franck	7	8	15	1692-1698
D.G. Moller	0	14	14	1693-1709
Molitor	4	10	14	1710-1711
Hesselius	7	7	14	1701-1710
Slater	8	5	13	1708-1711
De Haes	0	13	13	1696-1702
Van Dam	5	6	11	1710-1711
Meibom	2	9	11	1691-1696
J. Basnage	4	7	11	1689-1710
Reeland	4	6	10	1701-1710
Van Arckel	4	6	10	1708-1709
Meyer	4	6	10	1690-1697
Menthen	3	6	9	1697-1705
Smetius	5	4	9	1684-1703
Frescarode jr.	5	4	9	1701-1702
J.F. Feller	3	6	9	1691-1696
Campen	1	8	9	1688-1695
Parker	3	5	8	1694-1707
Pleger	5	3	8	1699-1706
Hanneman	5	3	8	1694-1698
Dolaeus	3	5	8	1690-1699
Soreau	1	7	8	1691-1692
Lonisius	2	5	7	1711-1712
Noyen	3	4	7	1697-1705
Mayer	2	5	7	1692-1698
Gryphius	2	5	7	1692-1705
De Witt	0	7	7	1691-1694
Huet	3	4	7	1692-1695
Cramer	5	2	7	1692-1697
Reinders	0	7	7	1688-1710
Fürstenau	4	2	6	1711-1712
H. Basnage	3	3	6	1694-1695
Marktrenker	3	3	6	1694-1694
Francius	2	4	6	1691-1697
J. Moller	2	4	6	1694-1695
J. Bernard	3	3	6	1694-1695
Morhof	2	4	6	1688-1691
Harder	1	5	6	1682-1695
Beckers	2	4	6	1686-1687
Deckherr	5	1	6	1685-1686
Coorn	4	2	6	1685-1696
Behrens	4	2	6	1691-1693
Chamberlayn	3	2	5	1697-1697
D.F. Bongard	1	4	5	1710-1712
G. de Mey	2	3	5	1697-1701
Barbeyrac	3	2	5	1710-1710
Heeser	3	2	5	1710-1711
J. Feller	2	3	5	1689-1690
Hotton	3	2	5	1695-1707
Borremans	5	0	5	1683-1683
Lufneu	0	5	5	1692-1697
Teissier	1	4	5	1689-1693
Chevalier	4	0	4	1706-1710
Du Buisson	4	0	4	1701-1703
S. Wagenseil	1	3	4	1696-1697
Buysen	0	4	4	1710-1711
Leers	0	4	4	1695-1707
Omeis	1	3	4	1696-1697
Lobetanz	2	2	4	1696-1697
Moonen	0	3	3	1698-1705
Schwartz	2	1	3	1710-1712
Meelführer	0	3	3	1700-1702
Weis	2	1	3	1711-1712
Flenderus	1	2	3	1698-1700

Van Houten	1	2	3	1698-1701	Ménage	0	2	2	1684-1687
Petit	2	1	3	1687-1687	Deinoot	1	1	2	1694-1695
Rhenferd	0	3	3	1686-1692	Ruysch	0	1	1	1708-1708
De Vignolles	1	1	2	1710-1710	Muhlius	0	1	1	1693-1693
Schoettgen	1	1	2	1712-1712	Wynen	0	1	1	1690-1690
Halma	0	2	2	1698-1703					
Leydecker	0	2	2	1680-1680					

5. VERDELING IN BEROEPSGROEPEN:

NB. De indeling van correspondenten bij een bepaalde beroepsgroep is soms tamelijk willekeurig, bijvoorbeeld in geval van een uitoefening van een artsenpraktijk naast een ambt als hoogleraar geneeskunde. Dit overzicht dient dan ook alleen te worden gezien als globale aanduiding, met deze cijfers wordt geen nauwkeurigheid nagestreefd.

beroepsgroep	*correspondenten*		*brieven*	
	aantal	% van 263	aantal	% van 2677
predikanten	59	22,4	656	24,5
academici/hoogleraren	44	16,7	555	20,7
studenten	27	10,2	136	5,08
artsen	24	9,1	415	15,5
docenten	21	8	183	6,8
dichters/geletterden	19	7,2	236	8,8
secretarissen etc	14	5,3	61	2,27
juristen	14	5,3	137	5,1
regenten	11	4,2	56	2,09
journalisten/boekhandel	10	3,8	188	7,02
onbekend	20	7,6	54	2

Afbeelding 4

II. Biografische gegevens van de belangrijkste correspondenten

NB: in deze lijst zijn ook enkele personen opgenomen, met wie Van Almeloveen maar weinig brieven wisselde, maar over wie enige biografische informatie bij sommige passages in dit boek van pas komt.
De spelling van de namen van de hier beschreven personen is meestal gebaseerd op de spelling die zij zelf of Van Almeloveen hanteerden in de correspondentie.

Almeloveen, Joannes van (1616- 1678): predikant te Zegveld, sinds 1651 tot zijn dood te Mijdrecht. Vader van Van Almeloveen. (Regt, Utrecht en Limburg 196 en 410).
Alstorphius, Johannes (?-?): studeerde sinds 1699 in Harderwijk en promoveerde in 1703 in de rechten. (alb.prom. Harderwijk 95) Daarna volgde hij een juridische en militaire loopbaan in Groningen.
Arckel, Cornelius van (1670-1724): predikant en oudheidkenner, woonde sinds 1703 in Rotterdam. (NNBW VI 40-50) Zie H. Hoffmann, 'Cornelius van Arckel und sein neulateinischer Freundeskreis im Holland des ausgehenden 17. und beginnenden 18. Jahrhunderts', *Humanistica Lovaniensa. Journal of Neo-Latin Studies* 35 (1986), 169-218.
Barbeyrac, Jean de (1674-1744): vluchtte in 1685 naar Zwitserland, waar hij rechten studeerde. In 1693 ging hij via Frankfurt a/d Oder naar Berlijn, waar hij tot 1711 docent was. Na wat reizen - hij was tijdelijk docent in Lausanne - belandde hij in 1717 in Groningen als hoogleraar rechten (DBF V 297-298; NNBW I, 235; Haag 1, 784-791).
Basnage de Beauval, Henri (1656-1710): advocaat en letterkundige, kwam in 1687 naar de Nederlanden. Hij vestigde zich eerst in Rotterdam, in 1690 te Den Haag. Van 1687 tot 1709 verzorgde hij de *Histoire des Ouvrages des Savants*, de opvolger van Bayles geleerdentijdschrift. Ook hij kreeg ruzie met Pierre Jurieu. Zie H. Bots (ed.), *Henri Basnage de Beauval en de Histoire des Ouvrages des Savans, 1687-1709. Verkenningen binnen de Republiek der Letteren aan de vooravond van de Verlichting*. Amsterdam 1976, 2 delen. Zie ook DBF V 734 en Haag II 14-16. Hij was ook een zwager van Lufneu.
Basnage, Jacques (1653-1722): predikant, sinds 1685 in de Waalse kerk te Rotterdam. Hoewel hij de zwager was van Pierre Jurieu, kwam hij toch in 1703 met hem in conflict. In 1709 werd Basnage predikant te Den Haag, alwaar hij ook een functie aanvaardde als adviseur van Heinsius in staatsaangelegenheden. Zie behalve DBF V 734-736 en Haag II 7-14 met name Gerald Cerny, *Technology, Politics and Letters at the Crossroads of European Civilization. Jacques Basnage and the Baylean Huguenot Refugees in the Dutch Republic.* Dordrecht/Boston/Lancaster 1987.
Battely, John (1647-1708): antiquaar en predikant te Canterbury (DNB I 1336-1337).
Bayle, Pierre (1647-1704): hugenoot, sinds 1681 in de Nederlanden, alwaar hij te Rotterdam een aanstelling kreeg als docent wijsbegeerte en geschiedenis aan de Illustere School. Sinds 1684 redacteur van het Franstalige geleerdentijdschrift *Nouvelles de la République des Lettres*. In 1693 werd hij door toedoen van zijn vroegere collega Pierre Jurieu als docent ontslagen. Hij legde zich nog meer dan voorheen toe op zijn andere publicitaire activiteiten, waarvan de *Dictionaire historique et critique* (1697) de belangrijkste was. Zie E. Labrousse, *Pierre Bayle*. La Haye 1963, in twee delen.
Beckers, Nicolaas Wilhelm (?-1704): lijfarts van keizer Leopold. Als beloning voor zijn diensten werd hij in de adelstand verheven (ADB 2, 236).
Behrens, Brandanus Theodorus (?-?): studeerde geneeskunde o.a. in Leiden. Vestigde zich later als arts in Braunschweig (album stud. Leiden 716: 6 juni 1691 Brandan Theodorus Beerentz, Brunsvicensis 23, M.).
Bernard, Edward (1638-1697): astronoom, filoloog en criticus. Was zeer deskundig op het gebied van de wiskunde en de oosterse talen. Hoogleraar astronomie in Oxford. Na zijn overlijden schreef Thomas Smith zijn *Vita* (DNB II 378-380).
Bernard, Jacques (1658-1718): predikant, vluchtte via Genève in 1685 naar de Republiek samen met zijn vader en werd predikant in de Waalse kerk in Gouda. In 1689 verhuisde hij naar Den Haag om daar filosofie en wiskunde te doceren, maar hij bleef ondertussen preken in Gouda. Sinds 1691 mederedacteur van de *Bibliothèque Universelle* van Le Clerc tot 1693. Van 1699 tot 1710 en 1716 tot 1718 zette hij de *Nouvelles* van Bayle voort. In 1705 werd hij predikant te Leiden en lector filosofie en wiskunde. Na de dood van De Volder werd Bernards functie omgezet in een ordinariaat. (DBF VI 59; Haag II 204-207).
Besier, Augustinus (?-?): zoon van de predikant Bernard Besier uit Zutphen. Sinds 1706 studeerde hij te Harderwijk, waar hij in 1710 promoveerde in de rechten (alb. prom. Harderwijk 105). Hij volgde een juridische loopbaan in Zutphen en Deventer.
Beughem, Cornelis van (?-?): in het begin van de jaren tachtig werkzaam voor de uitgevers Blaau en Van Waesberge. In deze periode begon hij ook met de publikatie van systematische boeklijsten per

wetenschapsgebied. Cf. A.C. Kruseman, *Aantekeningen betreffende den boekhandel van Noord-Nederland*. Amsterdam 1893, 37 n.1. Later was hij boekhandelaar te Emmerich (NBG 5,859). Zie ook Van Eeghen, *De Amsterdamse boekhandel*, 4, 162 en Ledeboer, *Het geslacht van Waesberghe*, 157.

Bongard, Daniel (1663-1705): predikant in Sommelsdijk (1681), Sluis (1692) en Middelburg (1701) (Regt, Zeeland I 518, II 216).

Borghesius, Rudolphus (1651-?): zoon van de Groningse hoogleraar wiskunde en welsprekendheid Joachim Borghesius. Van 1681 tot 1684 secretaris van de resident Kuysten te Hamburg (O. Schutte, *Repertorium der Nederlandse vertegenwoordigers, residerende in het buitenland, 1584-1810*. Den Haag 1976, 194).

Borremans, Antonius (?-1683): predikant te Gorinchem en sinds 1682 te Hoorn (Van der Aa 2-II 941-942).

Broukhusius, Janus of Joan van Broekhuizen (1649-1707): beroepsmilitair maar ook verdienstelijk Latijns dichter. In die hoedanigheid kwam hij in contact met veel geleerden en dichters van zijn tijd. Dit leidde soms ook tot zijn inmenging in geleerdenpolemieken (NNBW IV 309).

Buisson, Simon du (?-?): arts te Middelburg.

Buysen, Henricus (?-?): Was geneesheer te Haarlem en een collega van Van Dale (hoewel de biografische lexica over Rotterdam spreken als zijn woonplaats). Bekend door zijn werk *Praktijk der Medicijnen* (Van der Aa 2-III 1680; Lindeboom 293-294).

Campen, Christophorus van (1644-1696): sinds 1668 arts te Breda (A.G. Lindeboom, *Dutch Medical Biography*. Amsterdam 1984, 319-320).

Carpzov, Fredericus Benedictus (1649-1699): letterkundige en filoloog, was lid van de redactie van de *Acta Eruditorum*. Vervulde daarnaast verschillende functies in het stadsbestuur van Leipzig (NDB III 156-157).

Cellarius, Christophorus (1638-1707): sinds 1693 bibliothecaris en hoogleraar geschiedenis en retorica te Halle (ADB 4,80-81).

Chamberlayn, John (?-1724): Diplomaat, zoon van een Engels geleerde, studeerde in Oxford en werd lid van de Royal Society. Diende prins George van Denemarken (Chalmers, 9, 81-82).

Chevalier, Nicolas (1661-1720): Frans refugié, vestigde zich na 1685 in Amsterdam als boekhandelaar, drukker, kunstkoper en stempelsnijder. Bekend om zijn kunstkabinet. Vestigde zich na 1700 te Utrecht. Hij heeft zeer veel geschreven en gaf onder meer tussen 1710 en 1720 de 'Gazette d'Utrecht' uit (NNBW VI 296-297).

Coorn, Tobias (?-1704): predikant te Kattendijke sinds 1684 (Regt, Zeeland I 267, 406).

Cramer, Johannes Jacobus of Rudolphus (1678-1737): protestants Zwitsers theoloog, studeerde onder andere te Leiden sinds 1696. Werd in 1702 docent aan het gymnasium te Zürich (Jöcher I, 2170-2171).

Cuper, Gisbert (1644-1716): sinds 1668 docent Grieks, Latijn en geschiedenis in Deventer. In 1681 werd hij gecommiteerde in de Staten Generaal. Hij correspondeerde met talloze Europese geleerden en bezat een grote bibliotheek, die vooral op oudheidkundig gebied zeer goed voorzien was. Daarnaast bezat hij een muntenkabinet (NNBW IV 486).

Dale, Antonius van (1638-1708): Van Dale was sinds 1661 arts te Haarlem en werd bij de oprichting van het Collegium Medicopharmaceuticum in 1692 tot deken benoemd. Was een tijd lang leraar bij de doopsgezinden. Hij werd vooral bekend door zijn werk, waarin hij streed tegen allerlei vormen van bijgeloof en het doopsgezinde geloof verdedigde (NNBW VII 351). Zie M. Evers, 'Die "Orakel" von Antonius van Dale (1638-1708): eine Streitschrift', *Lias* 8 (1981), 225-267.

Dam, Cornelius van (?-1711): zoon van een lid van Heeren Zeventien te Amsterdam, Willem van Dam (NNBW I 683), studeerde sinds 1705 te Harderwijk (alb.stud.59b en 65a, 1705 en 1711). Hoewel bekend is dat hij in 1710 in Leiden studeerde is zijn inschrijving niet in de Leidse matrikels terug te vinden. Hij promoveerde te Harderwijk in de rechten in 1711 (alb.prom.Harderwijk 109).

Deckherr, Johannes (?-?): jurist te Speyer (Jöcher 2, 62 en NBG 13, 329). Bekend van zijn *De scriptis adespotis*. Amsterdam 1686[3].

Deinoot, Petrus (1659-1696?): Rotterdams koopman en geletterde. Bezat een bekende, goedvoorziene bibliotheek.

Dolaeus, Johannes (1651-1707): lijfarts van de graaf van Hessen-Kassel, lid van de *Academia Leopoldina* onder de naam Andromachus (Eloy 2,77).

Els, Caspar van (?-1720): heer tot den Swanenburg en van den Boelenham. Was raadsheer en later voorzitter in het hof van Gelderland. Sinds 1694 curator van de universiteit te Harderwijk (Van der Aa 5, 104-105, Bouman II 5-6).

Fabricius, Johannes Albertus (1668-1736): afkomstig uit Leipzig. Studeerde geneeskunde, maar zwaaide om naar theologie. Hij schijnt zeer beïnvloed te zijn geweest door Morhofs *Polyhistor*. In 1693 vertrok hij naar Hamburg, waar hij bibliothecaris van J.F. Mayer, zijn beschermheer, werd. In 1699 volgde hij Vincent

Placcius op als hoogleraar retorica en filosofie te Hamburg (ADB 6,518-521).
Feller, Joachim Fredericus (1673-1726): stelde na zijn studie filosofie te Zwickau een catalogus op van het boekenbezit van Christiam Daum. In 1693 begon hij een studie rechten te Leipzig en vanaf 1696 reisde hij rond, onder andere naar Wolfenbüttel om Leibniz te helpen en naar Frankfurt, waar hij Ludolf assisteerde. In 1701 was hij even bij Thomasius in Neurenberg. Hij vervulde meestal functies als secretaris, gouverneur of bibliothecaris (NBG 17, 305-306).
Feller, Joachim (1628-1691): hoogleraar poëzie te Leipzig en bibliothecaris van de Academie. Werkte enige jaren mee aan de *Acta*. Kreeg vele vijanden door zijn scherpe kritieken (NDB 5, 73; ADB 6,614-615).
Flenderus, Joannes (1653-?): docent aan de Latijnse school te Zutphen sinds 1685 (D.A. Wittop Koning, *Harderwijker boekdrukkers*. Nieuwkoop 1985, 95).
Francius, Petrus (1645-1704): sinds 1674 hoogleraar geschiedenis en retorica aan de Illustere School te Amsterdam. Vanaf 1686 doceerde hij ook Grieks. Hij was vooral vermaard om zijn welsprekendheid en zijn dichtkunst (Van der Aa 6, 182-185).
Franck de Frankenau, Georgius (1643-1704): arts en filoloog. Hoogleraar geneeskunde in Heidelberg (1672-1688), Wittenberg (1688-1694) en Kopenhagen (1694-1704). Lid van de *Academia Leopoldina* onder de naam Argus. In 1692 geadeld tot graaf van Frankenau. (Eloy 2, 264-265). Zie over hem ook Axel Bauer, 'Georg Franck de Frankenau. Repräsentant einer empirischen Heilkunde im Zeitalter des Barock.' in: Wilhelm Doerr (red.), *Semper apertus. Sechshundert Jahre Ruprecht-Karls-Universität Heidelberg 1386-1986*. Berlin/Heidelberg/New York/Tokyo 1986, Band I 440-462.
Frescarode, Jean (?-1715): hugenoot, sinds 1685 predikant te Gouda (NNBW VIII 570 en Haag, 6,715).
Frescarode, Jeremie (1683-1749): studeerde theologie in Utrecht en Harderwijk. In 1713 werd hij doctor honoris causa in de filosofie te Harderwijk (alb.prom. Harderwijk juli 1713 eredoctoraat; NNBW VIII 570 en A.A.M. de Haan, *Het wijsgerig onderwijs*. 80).
Fürstenau, Johann Hermann (1688-1756): was sinds 1709 arts te Herford. Hij maakte tussendoor reizen door de Duitse landen en de Republiek en legde daar vele contacten met geleerden. Publiceerde meest kleine academische geschriften en tijdschriftartikelen, die vooral de gebreken in de kennis binnen de geneeskunde bespraken in de vorm van 'desiderata' (ADB 8,216).
Gallaeus, Jacob (1662-1708): Waals predikant. Hij woonde van 1682 tot 1684 in Haarlem. Na enkele korte aanstellingen in Zeeland vertrok hij in oktober 1685 naar Parijs om daar de werken tot 1688. In 1690 werd hij predikant in Kampen, waar hij bleef tot zijn dood in 1708 (Schutte, *Nederlandse vertegenwoordigers* (...) 51-52, Regt Overijssel 203). Zie ook *Livre synodale contenant les articles résolus dans les synodes des Eglises wallonnes des Pays-Bas. Publié par la Commission de l'histoire des Eglises wallonnes.* Tome II La Haye 1904, Rotterdam avril 1686, 2.
Gargon, Matthaeus (1661-1728): stamde uit een Doornikse familie die vanwege de godsdienst was uitgeweken naar Nederland. Na zijn opleiding te Amsterdam en Leiden deden de slechte vooruitzichten op een beroeping in de Waalse kerk hem overgaan tot de Nederduitse kerk. In 1688 werd hij beroepen in Geffen en Nuland. In 1702 verruilde hij deze standplaats voor enkele Zeeuwse plaatsen. Hij heeft naam gekregen als psalmberijmer en door zijn *Walcherse Arcadia* (NNBW IV 631, Loosjes en De Bie 3, 183-184).
Graevius, Joannes Georgius (1632-1703): klassiek filoloog. Na een hoogleraarschap te Duisburg (1556-1658) en Deventer (1658-1661), als opvolger van J.F. Gronovius, werd hij hoogleraar politica, historia en eloquentia te Utrecht, een functie die hij tot zijn dood zou uitoefenen. Hij genoot tijdens zijn leven een goede reputatie, vooral als hulpvaardig man. Hij hield zich vooral bezig met Griekse en Romeinse antiquiteiten (NNBW IV 669).
Gryphius, Christian (1649-1706): sinds 1674 hoogleraar retorica te Breslau, sinds 1686 rector en sinds 1699 ook bibliothecaris. Kende veel talen en was een uitstekend redenaar, historicus en dichter. Werkte eveneens af en toe mee aan de *Acta* (ADB 10,81).
Haes, Rochus de (?-1714): Hij was afkomstig uit Arnhem en studeerde te Harderwijk. In 1705 werd hij als predikant beroepen te Hoevelaken waar hij bleef tot zijn dood in 1714 (Regt Gelderland I 72).
Halma, François (1635-1722): Sinds 1675 boekhandelaar te Utrecht, later ook academiedrukker. Verhuisde in 1699 naar Amsterdam. In 1710 verplaatste hij zijn werkzaamheden naar Leeuwarden, waar hij 'landschapsdrukker' van Friesland werd (NNBW VI 690).
Hanneman, Johann Ludwich (?-1724): was sinds 1675 hoogleraar geneeskunde te Kiel (Eloy 2, 446-448; Jöcher 2, 1352-1353).
Harder, Johannes Jacobus (1656-?): sinds 1685 hoogleraar in verschillende medische disciplines te Basel. Hij was sinds 1681 lid van de *Academia Leopoldina* onder de naam Paeon I (Eloy 2, 448-449; ADB X 591-592).
Hardouin, Jean (1646-1729): jezuiët en omstreden geleerde was op vele terreinen werkzaam. Hij was

theoloog, antiquaar, historicus, literator, filoloog, uitgever etc. De fantasie waarmee hij zijn werk schreef veroorzaakte veel kritiek en conflicten (DBF XVII 641-642; Sommervogel IV 84-111).
Heeser, Johannes (?-1716): studeerde theologie te Harderwijk. In 1690 werd hij predikant te Otterlo, in 1700 te Doesburg. Hij stond vooral bekend om zijn kennis van het Hebreeuws en het Grieks (NNBW VII 539).
Henning (of Henninius of de Hennin), Henricus Christianus (1658-1704): geboren te Hanau, studeerde in Utrecht, promoveerde in de geneeskunde (in Franeker, zie album prom. 14 april 1681), vestigde zich in 1685 als arts en rector van de Latijnse school in Tiel. In 1689 verruilde hij Tiel voor Duisburg, waar hij hoogleraar geschiedenis, Grieks en welsprekendheid werd. Hij bleef daar tot zijn dood. Zijn belangstelling ging vooral uit naar de filologie, met name de Griekse. Zie over hem behalve een lemma in Van der Aa, 8 I, 613-614 ook E. Hulshoff Pol, 'Analecta Henniniana. Iets over het leven en werk van H.Chr. Henninius (1658-1704)', in *Antidoron: aangeboden aan Professor Doctor Sophia Antoniadis ter gelegenheid van haar afscheid van Nederland door vrienden en leerlingen.* Leiden 1956, 84-98.
Hesselius, Franciscus (1680-1746): dichter en letterkundige, sinds 1702 docent welsprekendheid en geschiedenis aan de Erasmiaanse school. In 1708 werd hij kanunnik bij het kapittel in Utrecht. Was een goed Latijns dichter, zijn gedichten in het Nederlands achtte men minder geslaagd. (Van der Aa 8 I, 714-715) Mogelijk kan Van Almeloveen hem al voor 1701 bij Rabus ontmoet hebben, tot wiens kring Hesselius behoorde. Hesselius was voor 1702 nl. een collega van Rabus. Zie hierover J. de Vet, *Pieter Rabus* (..) 142.
Hotton, Petrus (1648-1709): oefende een artsenpraktijk uit in Amsterdam sinds 1672 en werd opzichter van de Hortus Medicus. In 1695 kreeg hij zowel uit Leiden als uit Groningen het aanbod om hoogleraar in de botanie te worden. Hij koos voor Leiden (Van der Aa 8 II, 1299).
Houten, Cornelis van (1662-1734): was oorspronkelijk theologisch geschoold, maar werd in 1690 rector te Haarlem. In 1701 volgde hij Reeland op als hoogleraar filosofie te Harderwijk. In 1723 werd hij na Wijnen hoogleraar wiskunde (A.A.M. de Haan, *Het wijsgerig onderwijs aan het Gymnasium Illustre en de Hogeschool van Harderwijk 1599-1811.* Harderwijk 1960 76-82 en passim en Van der Aa 8 II, 1319-1320).
Huet, Pierre Daniel (1630-1721): volgde een kerkelijke loopbaan en was sinds 1680 bisschop van Avranches tot 1699. In 1662 had hij de *Academie des Sciences* te Caen opgericht, waarvan hij de patroon bleef (DBF XVIII 1431-1433 en L. Tolmer, *Pierre-Daniël Huet (1630-1721). Humaniste-Physicien.* Bayeux 1949).
Kerkraed, Abraham (?-?): jurist te Utrecht, publiceerde in 1708 een juridisch tractaat *De jure patrio* (Jöcher 3 Erg.Band 239). Hij studeerde sinds 1681 rechten in Utrecht en promoveerde in 1688.
Kool, Johannes (?-?): promoveerde op 24 februari 1698 bij Van de Poll (alb.prom. Utrecht 73). Hij moet deel hebben uitgemaakt van de Amersfoortse magistraat, tot de plooierijen van 1702.
Koolaart- Hoofman, Elisabeth (?-1736): koopmansdochter uit Haarlem. Zij ontving een goede opvoeding, ook in de klassieke talen. Zij kreeg les in de klassieke talen van Jacob Storm, conrector aan de Latijnse School, en ontwikkelde zich tot dichteres, zowel in het Nederlands als het Latijn. In 1693 trouwde zij met Pieter Koolaart, eveneens koopman. Zijn verkwistende levenswijze zorgde ervoor dat Elisabeth vier jaar na zijn dood in armoede overleed (NNBW IV 857-858).
Leers, Reinier (1654-1714): boekhandelaar in Rotterdam. Zie O.S. Lankhorst, *Reinier Leers (1654-1714) Uitgever en boekverkoper te Rotterdam. Een Europees 'Libraire' en zijn fonds.* Amsterdam/Maarssen 1983.
Leusden, Johannes (1624-1699): hoogleraar Grieks en Hebreeuws te Utrecht (NNBW IX 601).
Leydecker, Melchior (1642-1721): Voetiaans hoogleraar theologie te Utrecht (NNBW IV 910).
Lister, Martin (1638-1712): vestigde zich na zijn studie geneeskunde te Oxford in York en in 1684 te Londen. Na in 1698 met de hertog van Portland een reis naar Frankrijk gemaakt te hebben werd hij in 1709 een van de artsen aan het hof van koningin Anne. Lister liet in zijn werk duidelijk merken dat hij vooral voorstander was van de antieke geneeskunde. Hij verwierf een grote reputatie door onderzoek op gebied van de natuurlijk historie en vergelijkende anatomie (DNB XI 1229-1230).
Lobetanz, Matthias (?-?): na een studie filosofie te Jena werd hij rond 1700 hoogleraar filosofie en letteren aldaar. Hij vervolgde zijn academische loopbaan in Greifswald en Kiel en publiceerde bibliografish werk (Jöcher 2,2482).
Lomeyer, Johannes (1636-1699): predikant en filoloog. Sinds 1670 rector te Zutphen en vanaf 1674 predikant. Bekend als classicus en oudheidkundige (Van der Aa 11, 580-581). Over diens boek *De bibliothecis* bestaat een publikatie van J. W. Montgomery, *A Seventeenth-Century View of European Libraries. Lomeier's De Bibliothecis, Chapter X.* Berkeley/Los Angeles 1962.
Lonisius, Johannes (?-1716): sinds 1703 predikant in St. Joostland (Regt, Zeeland II 17). Stiefvader van Fredericus Daniel Bongard.
Lufneu, Herman (1657-1744): oefende sinds 1694 een praktijk uit in Rotterdam. Was tevens deken in de Waalse kerk. Door een ongeautoriseerde publikatie van een brief van zijn hand raakte hij in een pennestrijd

verwikkeld met een kwakzalver (Lindeboom 1237-1238). Zie over hem ook C.L. Thijssen-Schoute, 'Hermanus Lufneu, medisch student te Leiden en Stadsarts te Rotterdam', in: C.L. Thijssen-Schoute, *Uit de Republiek der Letteren. Elf studiën op het Gebied der Ideeëngeschiedenis van de Gouden Eeuw.* Den Haag 1967, 140-172.

Marck, Johannes van of à (1656-1731): studeerde te Franeker en Leiden. In 1676 werd hij hoogleraar theologie in Franeker, in 1682 in Groningen als opvolger van Samuel Maresius. In 1689 vertrok hij naar Leiden (NNBW IV 648).

Mastrigt, Philippus (?-?): jurist en woonachtig in Den Haag; in de matrikels van de Nederlandse universiteiten komt zijn naam niet voor. Mogelijk was hij familie van de Utrechtse hoogleraar Petrus Mastricht.

Meelführer, Rudolphus Martinus (ca.1670-ca.1729): oriëntalist. Werd in 1712 katholiek en ontketende een publicitaire oorlog (Jöcher 3, 352). Zijn *Accessiones ad Almeloveenianam bibliothecam promissam et latentem.* Neurenberg 1699, brachten hem met Van Almeloveen in contact.

Meibom, Henricus (jr.) (1638-1700): historicus en medicus. Na een studiereis door Europa werd hij in 1664 hoogleraar geneeskunde in Helmstedt. In 1671 werden daaraan de leerstoelen poëzie en geschiedenis toegevoegd (NDB 16, 631; ADB 21, 187-188).

Ménage, Gilles (1613-1692): was het middelpunt van een van de vele geleerdenkringen te Parijs. Hij was geleerde en dichter en hield iedere woensdag de zogenaamde *Mercuriales* (NBG 34, 887-898 en D. Lux, *Royal Patronage and Seventeenth Century Science: l'academie de physique de Caen, 1662-1672.* Ann Arbor 1985).

Menthen, Godefridus (?-1714): predikant te Arnhem sinds 1689 (Regt Gelderland I 10, 49 II 5).

Mey, Willem de (?-1709): zoon van Georgius de Mey (1630-1712), die sinds 1680 predikant in Gouda was. Willem bekleedde diverse openbare functies in Rotterdam. Zie E.A. Engelbrecht, *De vroedschap van Rotterdam, 1572-1795.* Rotterdam 1973, 236-237.

Meyer, Johannes (1653-1725): hoogleraar theologie en oosterse talen in Harderwijk. Hij bezat een kostbare bibliotheek, met name goed gevuld met boeken over het rabbinisme. (zie H. Bouman, I 237-242).

Molitor, Liborius (?-?) en **Knipschildt**, Winimar (?-1732): Benediktijner monniken van de Benediktijnenabdij Abdinghof te Paderborn, in het eerste decennium van de achttiende eeuw kellenaars op een Nederlandse bezitting van de Paderborner abdij, een hof te Putten op de Veluwe. (NNBW IX 118 en 531-532).

Moller, Daniel Georg (1642-1714): sinds 1674 hoogleraar geschiedenis en metafysica te Altdorf (ADB 22, 127).

Moller, Johannes (1661-1725): had onder andere in Leipzig en Kiel gestudeerd. In 1685 werd hij aangesteld aan de Latijnse school in Flensburg, waar hij zich langzamerhand opwerkte tot hij in 1701 rector was (ADdB 22, 127).

Moonen, Arnold (1644-1711): sinds 1679 predikant te Deventer. Verwierf bekendheid als dichter. Zie J. Lindeboom, *Arnold Moonen 1644-1711.* Amsterdam 1958 en NNBW VIII 1172. G.R.W. Dibbets behandelt in 'Books in the Background. A Peep in the Library of the Reverend Arnold Moonen, 1713', in *Lias* 22 (1995) 196-240, Moonens bibliotheek.

Morhof, Daniel Georg (1639-1691): was sinds 1665 hoogleraar retorica en poëzie te Kiel. In 1670 maakte hij een reis door Holland en Engeland -zijn tweede- waarbij hij onder anderen Graevius en Gronovius ontmoette. Hij bleef hoogleraar te Kiel, waar hij sinds 1673 ook bibliothecaris was, tot zijn dood in 1691 (ADB 22, 236-242).

Muhlius, Heinrich (1666-1733): sinds 1690 hoogleraar Grieks, oosterse talen, poezie en retorica in Kiel, 1695 hoogleraar theologie aldaar. Volgde daarna een grillige loopbaan als onder meer predikant en hoffunctionaris. Bleef daarbij steeds honorair professor te Kiel (ADB 22, 481-482).

Noyen, Petrus (16?-1709): sinds 1684 curator voor de steden van de Veluwe. Werkte nauw samen met Van Wijnbergen (Bouman I 154, II 5, 649).

Offenberg, Balduinus (?-1706): docent aan de Latijnse school te Hasselt (Overijssel).

Omeis, Magnus Daniel (1646-1708): sinds 1674 hoogleraar letteren te Altorf. Bekend om zijn dichtkunst, maakte deel uit van het literair genootschap 'ordre des fleurs' (ADB 23, 347-349).

Outrein, Johannes d' (1662-1722): studeerde in Franeker, waar hij in 1687 ook predikant en bibliothecaris werd. In 1691 vertrok hij naar Arnhem. Hij bleef daar predikant tot hij in 1703 een aanstelling kreeg als hoogleraar filosofie en bijbelse oudheidkunde, als opvolger van Salomon van Til. In 1708 vertrok hij naar Amsterdam (NNBW II 1047, Glasius III 47-53).

Parker, Richard (?-?): had kennelijk een functie als secretaris o.i.d. te Oxford.

Perizonius, Jacob (1651-1715): studeerde te Deventer, Utrecht en Leiden. Na eerdere pogingen werd hij in 1681 hoogleraar welsprekendheid in Franeker, waar hij in conflict kwam met zijn collega Ulrich Huber. Sinds 1693 was hij hoogleraar Grieks, welsprekendheid en geschiedenis te Leiden. Zijn conflicten met verschillende collega-geleerden waren zeer bekend. Zie Th. J. Meijer, *Kritiek als herwaardering. Het levenswerk van Jacob Perizonius (1651-1715)*. Leiden 1971.
Petit, Pierre (1617-1687): medicus, heeft echter nooit een praktijk uitgeoefend maar bleef studeren op de (waarschijnlijk voornamelijk antieke) medische literatuur (NBG 39, 710-711).
Pitiscus, Samuel (1636-1727): van origine Duits filoloog, sinds 1685 rector te Zutphen. In 1689 kreeg hij een aanstelling in Utrecht (ADB 26, 205-206).
Placcius, Vincent (1642-1699): bibliograaf, sinds 1675 hoogleraar retorica te Hamburg (ADB 26, 220).
Pleger, Bernard (?-?): jurist en regent te Zutphen.
Rabus, Pieter (1660-1702): sinds 1680 docent aan de Latijnse School te Rotterdam. Daarnaast hield hij zich bezig met dichten en vertalen en sinds 1692 met de samenstelling van de Nederlandse periodiek *Boekzaal van Europe*, die na onenigheid met de drukker Van der Slaart in 1702 werd vervolgd als *Tweemaandelijkse Uittreksels*. Zie behalve NNBW IX 831 en De Vet, *Pieter Rabus* vooral H. Bots (ed.), *Pieter Rabus en de Boekzaal van Europe 1692-1702*. Amsterdam 1974.
Reeland, Adrianus (1676-1718): werd in 1699 hoogleraar filosofie te Harderwijk en maakte naam als Latijns dichter. In 1701 vertrok hij al weer uit Harderwijk om hoogleraar oosterse talen te Utrecht te worden (NNBW IX 851-852 en A.A.M. de Haan, *Het wijsgerig onderwijs*. 71-76).
Reinders, Willem (?-?): werd na een studie rechten te Leiden lid van de vroedschap van Nijmegen en vermoedelijk ook eenmaal burgemeester.
Reiske, Johannes (1641-1701) was sinds 1679 rector te Wolfenbüttel. Hij publiceerde op het gebied van de theologie, filologie, geschiedenis en pedagogie (ADB 28, 128-129).
Rhenferd, Jacob (1654-1712): sinds 1682 hoogleraar in de oosterse talen te Franeker (NNBW IX 861).
Ruysch, Fredericus (1628-1731): docent geneeskunde (anatomie en botanie) aan de Illustre School te Amsterdam, stadsvroedmeester (NNBW III 1108-1109).
Schoettgen, Johannes Christianus (1687-1751): werkte na zijn studie theologie voor boekhandelaren te Leipzig en bij de *Acta eruditorum*. Na zijn promotie in 1709 ging hij het onderwijs in (ADB 32, 413-417).
Schwartz, Johan Konrad (1677-1747): studie theologie en filosofie te Jena, Halle en Leipzig. Na een reis, waarbij hij ook de Nederlanden aandeed, werd hij in 1706 docent aan het gymnasium van zijn geboorteplaats Coburg (ADB 33,239).
Slater, Johannes Jacobus (?-1719): filoloog en rector van de Latijnse school in Kampen. Was een goed Nederlands dichter en wilde Phaedrus in het Nederlands uitgeven met eigen verklaringen. Publiceerde verschillende 'proeven' daarvan in de *Maendelijke Uittreksels* (Jöcher 4, 633).
Smetius, Johannes (1636-1704): predikant en antiquaar te Nijmegen. Nam het 'museum' van zijn vader over en publiceerde de door zijn vader begonnen catalogus als *Antiquitates Neomagenses sive notitia rarissimarum rerum antiquarum [...]* Nijmegen 1678 (NNBW V 756 en H. Bots, 'Het kabinet Smetius, een illustere Nijmeegse bezienswaardigheid, ook tijdens het vredescongres', *Numaga* 25 (1978) 270-284).
Smith, Thomas (1638-1710): had te Oxford oosterse talen gestudeerd en begeleidde vanwege zijn kennis in 1668 een ambassadeur naar Constantinopel. Volgde een kerkelijke loopbaan en kwam in 1688 in moeilijkheden omdat hij als 'non-juror' niet trouw wilde zweren aan Willem III. Sinds 1692 was hij in dienst van sir John Cotton (DNB XVIII 539-541).
Sypestein (of Sijpestijn), Henricus van (1661-1742): sinds 1686 predikant te Doorn. Hij bleef daar tot zijn emeritaat in 1741 (Regt Utrecht, 82 en 142).
Teissier, Antoine (1632-1715): wijdde zich na een studie theologie en rechten volledig aan de letteren. In 1685 vluchtte hij naar Zurich, om daar te doceren en verbleef ook een tijd in Bern, waar hij van plan was een tijdschrift op te richten. In 1692 kwam hij in dienst van de overheid in Berlijn als ambassaderaad en historiograaf (NBG 44, 957-958).
Thomasius, Gottfried (1660-?): de tweede zoon van de beroemde Duitse geleerde Jacob Thomasius en de broer van Christian Thomasius uit Leipzig. Hij begon tegelijk met Van Almeloveen aan zijn studie geneeskunde te Utrecht (alb.stud. Utrecht 69) maar promoveerde in Wittenberg in 1689 (alb.prom. Wittenberg 348). Hij vestigde zich als arts te Neurenberg waar hij uiteindelijk stadsarts werd. Hij was ook bekend om zijn filologische kwaliteiten, maar publiceerde niet veel (Zedler LXLIII 1601-1602).
Tollius, Jacob (1633-1696): studeerde letteren en geneeskunde in Harderwijk en werd vervolgens secretaris van Nicolaas Heinsius. Na korte tijd werd hij rector te Gouda, maar daar wekte hij snel ergernis wegens zijn vrijzinnige opvattingen. Daarom vestigde hij zich in Noordwijk als docent, werd vervolgens rector in Leiden

en in 1684 hoogleraar te Duisburg. Deze functie bevredigde hem slechts korte tijd. In 1687 begon hij aan zijn omzwervingen door de Duitse landen en Italië. Hij stierf berooid in Utrecht (NNBW V 951).

Vallan, Jacob (1637-1720): sinds 1675 hoogleraar praktische geneeskunde en anatomie te Utrecht. Hij was zeer geïnteresseerd in de antieke geneeskunde (A.G. Lindeboom, *Dutch Medical Biography*. Amsterdam 1984, 2202).

Vechoven, Johannes van (1657-1727): was na zijn studie te Utrecht sinds 1689 als predikant werkzaam in Tiel. In 1703 kreeg hij als standplaats Delfshaven, dat hij in 1706 verliet voor Dordrecht. In 1709 werd hij daar hoogleraar geschiedenis en 'philologia sacra'. Hij doceerde dit in de trant van Joannes d'Outrein (NNBW X 1075, Glasius III 476-477, G.D.J. Schotel, *Kerkelijk Dordrecht, eene bijdrage tot de geschiedenis der vaderlandsche hervormde kerk, sedert het jaar 1572*. Utrecht 1845).

Verduyn, Pieter Adriaanszoon (1625-1700): sinds 1653 chirurgijn te Amsterdam. Hij bekleedde herhaaldelijk het ambt van deken en overman van het gilde. Bij moeilijke gevallen werd hij vaak en soms ver van huis geconsulteerd, zelfs in 1698 door Christiaan V van Denemarken. Deze keer was Verduyn weinig succesvol, dus nam hij ontslag (NNBW III 1283 sq.).

Vignolles, Alphonse de (1649-1744): vluchtte in 1685 als hugenoot naar Berlijn, waar hij predikant in de Waalse kerk was. Oefende dit beroep ook uit in Halle. Werd in 1703 door de vorst naar Berlijn teruggeroepen, op verzoek van Leibniz. Publiceerde voornamelijk historisch werk, was gespecialiseerd in chronologie (NBG 46, 147-148).

Vries, Gerardus de (1648-1705): sinds 1674 hoogleraar wijsbegeerte te Utrecht, sinds 1685 ook in de theologie (NNBW X 1140, C.L. Thijssen-Schoute, *Nederlands Cartesianisme*, Amsterdam 1954. 226-228 en passim).

Wagenseil, Sibylla (?-?): dochter van de Altdorfse hoogleraar Wagenseil. Trouwde met Daniel Georgius Moller, hoogleraar geschiedenis en metafysica aldaar. Gold als geleerde vrouw.

Weis, Aegidius (?-?): studeerde in Altdorf en reisde naar de Nederlanden. Vestigde zich daarna te Zweibrücken (als docent?).

Wijnbergen, Sewart van (?-1703): heer van Oldenaller, was meestentijds gedeputeerde in de Staten van Gelderland voor de ridderschap van de Veluwe. Als burgemeester van Harderwijk werd hij curator van de Gelderse universiteit te Harderwijk (Van der Aa 20, 477-478; Bouman I 152 en II 3).

Wijnen, Geeraert (1648-1722): sinds 1693 hoogleraar wiskunde te Harderwijk (Van der Aa 20, 479-480 en Bouman, I 242-245).

Witt, Johan de (1662-1701): zoon van de vermoorde raadspensionaris. Sinds 1688 secretaris van Dordrecht, kreeg niet de kans een politieke rol van belang te spelen, gezien zijn familiegeschiedenis. Hij maakte naam als geleerde, vooral door zijn bibliotheek die hij had verzameld op zijn *peregrinatio academica* en daarna. Een deel ervan was al door zijn vader bijeengebracht (NNBW III 1468).

Zurck, Eduard van (?-1726): conrector in Haarlem. Hij is vooral bekend geworden door zijn publikaties, die niet de goedkeuring hadden van de meeste geleerden. Hij werd er veelvuldig om bespot (Van der Aa 21,71).

III. Inventaris van de correspondentie van Van Almeloveen

Vooraf:
Deze inventaris bevat alle brieven van en aan Van Almeloveen, zoals aangetroffen in handschriften én edities. Ook wanneer in de brieven een datering ontbreekt, of niet of slechts gedeeltelijk is te ontcijferen, is getracht de desbetreffende brief zo goed mogelijk te dateren. In ieder geval was het meestal mogelijk het jaar vast te stellen, waarin deze brief is geschreven en soms ook de maand of zelfs de dag. De datering wordt hier in een viercijferige code genoteerd: eerst 2 cijfers voor de maand, dan twee cijfers voor de dag. Wanneer maand en/of dag niet bekend zijn, wordt dit aangegeven met '00'. Met een letter is aangegeven of het gaat om een origineel of autograaf (a), om een minuut, kopie of afschrift (m) of om een gedrukte versie (d). De naam 'Van Almeloveen' is steeds afgekort met de letters VA.

Signaturen:
De vindplaatsen van de manuscripten zijn eveneens afgekort. Een uitgebreid overzicht staat in de bronnenlijst. De signaturen met een cijfer-letter-cijfer-combinatie (zoals 6k14) zijn alle van handschriften uit de Universiteitsbibliotheek Utrecht.

1127	Provinciale Bibliotheek Leeuwarden
BL	Londen, British Library
BSB	München, Bayerische Staatsbibliothek, Camerarius 34/Clm 10384
Flor.	Florence, Bibliotheca Medicea Laurenziana
GO	Gotha, Forschungs- und Landesbibliothek
HB	Hamburg, Staats- und Universitätsbibliothek Carl von Ossietzky
HN	Hannover, Niedersächsische Landesbibliothek
Kass.	Kassel, Gesamthochschul-Bibliothek
KB	Koninklijke Bibliotheek Den Haag
KH	Kopenhagen, Det Kongelige Bibliotek
Leid.	Universiteitsbibliotheek Leiden
Lister2	Oxford, Bodleian Library, MS Lister2
Nrnb.	Neurenberg, Germanisches Nationalmuseum
Smith46	Oxford, Bodleian Library, MS Smith46
Smith55	Oxford, Bodleian Library, MS Smith55
UVA	Universiteitsbibliotheek Amsterdam

gedrukte brieven:

BasnageIII:	H. Bots & L. van Lieshout, *Contribution à la connaissance des réseaux d'information au début du XVIIIe siècle. Henri Basnage de Beauval et sa correspondance à propos de l'"Histoire des Ouvrages des Savans" (1687-1709).* Amsterdam/Maarssen 1984
Bibl.BR:	*Bibliotheca Historico-philologico-theologica*, Bremen/Amsterdam 1718-1727
Deckherr:	Joannes Deckherr, *De scriptis Adespotis*, Amsterdam 1686[3]
Haase:	*Bulletin de la société de l'histoire du protestantisme français* 103 (1957:4), 277, een brief van Bayle gepubliceerd door E. Haase
Idololatriae:	Antonius Van Dale, *Dissertationes de origine ac progressu idololatriae et superstitionum [...]*, Haarlem 1696
Opera Omnia:	Johannes Dolaeus, *Opera omnia [...]* Frankfurt 1703
Rabus:	H. Bots (ed.), *Pieter Rabus en de boekzaal van Europe 1692-1702*, Amsterdam 1974
Schelhorn:	J.G. Schelhorn, *Amoenitates literariae, quibus variae observationes, scripta item quaedam anecdota & rariora opuscula exhibentur.* Frankfurt/Leipzig 1725-1731
Schotel:	G.D.J. Schotel, *Kerkelijk Dordrecht, eene bijdrage tot de Geschiedenis der Vaderlandsch Hervormde Kerk, sedert het jaar 1572.* Utrecht 1845
Worp:	J.A. Worp (ed.), *Jani Broukhusii epistolae selectae aliarumque epitomae et fragmenta.* Groningen 1889

Ongedateerde brieven:
Cam aan VA 6K3 f.407r-408v (a); Van Almeloveen sr. aan VA 6K11 f.66 (a); Henning aan VA 6K3 f.409r-409v (a); VA aan Graevius KH.Thott1258 (a); 0331 Vallan aan VA 6K4 f.3r (a); 1101 Tollius aan VA 6K3 f.401r (a); 1204 Zurck aan VA 6K5 f.26r-26v (a); VA aan onbekend 6K14 f.524r-524v (m); Westenberg aan VA 6K3 f.404r (a); 1030 S.Alstorph aan VA 6K3 f.405r-406v (a)

1672: 14 juni Van Almeloveen sr. aan VA 6K11 f.101 (a)

1676: 31 mei Tollius aan VA 6K3 f.9r-10r (a)

1677: 0500 Van Almeloveen sr. aan VA 6K11 f.67 (a); 0505 Van Almeloveen sr. aan VA 6K11 f.68 (a); 0816 Van Almeloveen sr. aan VA 6K11 f.100 (a); 0910 Tollius aan VA 6K3 f.11r-12v (a); 0916 Tollius aan VA 6K3 f.397r-398v (a); 0916 Van Almeloveen sr. aan VA 6K11 f.114 (a); 1018 Tollius aan VA 6K3 f.13r-14v (a); 1107 Tollius aan VA 6K3 f.15r-16v (a); 1116 Van Almeloveen sr. aan VA 6K11 f.72 (a); 1207 Van Almeloveen sr. aan VA 6K11 f.70 (a); 1214 Van Almeloveen sr. aan VA 6K11 f.69 (a).

1678: 0225 Van Almeloveen sr. aan VA 6K11 f.71 (a); 0303 Van Almeloveen sr. aan VA 6K11 f.74 (a); 0628 Van Almeloveen sr. aan VA 6K11 f.77 (a); 0831 VA aan Van Almeloveen sr. 7A22 (a); 0900 Van Almeloveen sr. aan VA 6K11 f.76 (a); 0902 Kircher aan VA 5K10 f.47r (m); 0906 Van Almeloveen sr. aan VA 6K11 f.86 (a); 0913 Van Almeloveen sr. aan VA 6K11 f.81 (a); 0915 Van Almeloveen sr. aan VA 6K11 f.75 (a); 1019 De Vries aan VA 6K4 f.23r-24v (a); 1031 Tollius aan VA 6K3 f.19r (a); 1101 Tollius aan VA 6K3 f.20r-21v (a).

1679: 0000 VA aan Grouwels 5K10 f.29r (m); 0000 VA aan Pyl 5K10 f.29v (m); 0000 VA aan Pyl 5K10 f.30r (m); 0000 VA aan Sypestein 5K10 f.28v (m); 0000 VA aan onbekend 5K10 f.19r (m); 0113 VA aan Sypestein 5K10 f.18v (m); 0115 VA aan Kircher 5K10 f.19v-20r (m); 0123 VA aan D. Bongard 5K10 f.18r (m); 1000 VA aan Grouwels 5K10 f.22r (m); 1015 VA aan Vlug 5K10 f.21r-21v (m); 1018 VA aan Grouwels 5K10 f.20v (m); 1028 VA aan Sypestein 5K10 f.22v-24v (m); 1031 VA aan Pyl 5K10 f.28r (m); 1100 VA aan Sypestein 5K10 f.25r-27v (m)

1680: 0000 VA aan Van Beughem 5K10 f.63v (m); 0000 VA aan Van Beughem 5K10 f.67r-67v (m); 0000 VA aan Borghesius 5K10 f.69r-70v (m); 0000 VA aan D.Bongard 5K10 f.37v (m); 0000 VA aan D.Bongard 5K10 f.38v (m); 0000 VA aan D.Bongard 5K10 f.51r-52r (m); 0000 VA aan Broedelet 5K10 f.50r-50v (m); 0000 VA aan Grouwels 5K10 f.54r-54v (m); 0000 VA aan Grouwels 5K10 f.55r-55v (m); 0000 VA aan De Heide 5K10 f.61v-62r (m); 0000 VA aan Leydecker en De Vries 5K10 f.36r-37r (m); 0000 VA aan Mastrigt 5K10 f.53r-53v (m); 0000 VA aan Mastrigt 5K10 f.56r (m); 0000 VA aan Mastrigt 5K10 f.56v-57r (m); 0000 VA aan Mastrigt 5K10 f.57v-59r (m); 0000 VA aan Mastrigt 5K10 f.59v (m); 0000 VA aan Mastrigt 5K10 f.60r (m); 0000 VA aan Mastrigt 5K10 f.60v (m); 0000 VA aan Mastrigt 5K10 f.61r (m); 0000 VA aan Mastrigt 5K10 f.62v (m); 0000 VA aan Mastrigt 5K10 f.64r-64v (m); 0000 VA aan Mastrigt 5K10 f.65r (m); 0000 VA aan Mastrigt 5K10 f.65v-66v (m); 0000 VA aan Mastrigt 5K10 f.68r-68v (m); 0000 VA aan Sypestein 5K10 f.38v (m); 0000 VA aan Sypestein 5K10 f.48r-38v (m); 0000 VA aan Sypestein 5K10 f.52v (m); 0000 VA aan De Vries 5K10 f.35r-35v (m); 0000 VA aan onbekend 5K10 f.49r-39v (m); 0100 VA aan Sypestein 5K10 f.32r-32v (m); 0100 VA aan Sypestein 5K10 f.33r-33v (m); 0121 VA aan Broedelet 5K10 f.30v (m); 0121 VA aan Broedelet 5K10 f.31r (m); 0121 VA aan Broedelet 5K10 f.31v (m); 0201 VA aan Leydecker 5K10 f.34r-34v (m); 0425 Mastrigt aan VA 7A23 f.18r-18v (a); 0625 Mastrigt aan VA 7A23 f.20r-20v (a); 1021 VA aan Mastrigt 5K10 f.63r (m); 1105 Mastrigt aan VA 7A23 f.23r-24v (a); 1114 Mastrigt aan VA 7A23 f.25r-26v (a); 1203 Borghesius aan VA 6K11 f.131 (a)

1681: 0000 Mastrigt aan VA 7A23 f.3r-v (a); 0000 VA aan Borghesius 5K10 f.80r-81r (m); 0000 VA aan Borghesius 5K10 f.81v-82v (m); 0000 VA aan Borghesius 5K10 f.83r-83v (m); 0000 VA aan Borghesius 5K10 f.85r-85v (m); 0000 VA aan Borghesius 5K10 f.86r (m); 0000 VA aan Borghesius 5K10 f.86v (m); 0000 VA aan Engelen,v 6K12 f.9v-10r (m); 0000 VA aan Henning 6K12 f.14r-15v (m); 0000 VA aan Henning 6K12 f.16r-17r (m); 0000 VA aan Mastrigt 5K10 f.84r (m); 0000 VA aan Mastrigt 5K10 f.84v (m); 0000 VA aan J.Mey 6K12 f.8v-9r (m); 0000 VA aan Pittenius 5K10 f.74v (m); 0000 VA aan Royesteyn

5K10 f.87r-88r (m); 0000 VA aan Royesteyn 5K10 f.88v-89v (m); 0000 VA aan Vallan 6K12 f.12r-13v (m); 0000 VA aan Verschuur 6K12 f.6r-v (m); 0000 VA aan Verschuur 6K12 f.7r-v (m); 0000 VA aan Verschuur 6K12 f.8r (m); 0000 VA aan Verschuur 6K12 f.10v (m); 0000 VA aan Verschuur 6K12 f.11r-11v (m); 0100 VA aan Van Beughem 5K10 f.78r-78v (m); 0114 VA aan Henning 5K10 f.72v-73r (m); 0121 VA aan Borghesius 5K10 f.75r-76r (m); 0121 VA aan Pittenius 5K10 f.73v-74r (m); 0128 Borghesius aan VA 7A23 f.27r-28r (a); 0204 VA aan Borghesius 5K10 f.76v-77v (m); 0207 VA aan Tollius 5K10 f.79r-79v (m); 0222 Borghesius aan VA 7A23 f.29r-30v (a); 0225 Borghesius aan VA 7A23 f.31r-32r (a); 0328 Borghesius aan VA 7A23 f.33r-34v (a); 0929 D.Bongard aan VA 7A23 f.35r-v (a); 1019 VA aan D.Bongard 6K12 f.4r-5r (m); 1114 Vallan aan VA 6K4 f.25r-26v (a); 1119 Henning aan VA 6K3 f.22r-23v (a)

1682: 0000 Henning aan VA 6K3 f.410r-410v (a); 0000 Sypestein VA 7A23 f.37r-v (a) ; 0000 VA aan Vallan 6K12 f.21r-22r (m); 0129 Vallan aan VA 6K4 f.30r (a) ; 0405 Henning aan VA 6K3 f.26r-27v (a) ; 0415 Vigani aan VA 7A23 f.38r-39v (a) ; 0515 Vallan aan VA 6K4 f.29r (a) ; 0617 VA aan Harder 6K12 f.18r-20r (m) ; 1120 Henning aan VA 6K3 f.28r-28v (a) ; 1128 Vallan aan VA 6K4 f.31r-32v (a) ; 1207 Henning aan VA 6K3 f.29r-29v (a)

1683: 0104 Henning aan VA 6K3 f.30r-32v (a); 0110 Borremans aan VA 6K5 f.37r (a); 0209 Henning aan VA 6K3 f.33r-33v (a); 0222 Borremans aan VA 6K5 f.38r-39v (a); 0226 Graevius aan VA 6K10 f.48 (a); 0305 VA aan Graevius KH.Thott1258 (a); 0310 Sypestein aan VA 7A23 f.40r-41v (a); 0325 Van Beughem aan VA 6K4 f.33r-33v (a); 0331 Borremans aan VA 6K5 f.40r-41v (a); 0411 G.Cocq sr. aan VA 7A22 (a); 0413 G.Cocq sr. aan VA 7A22 (a); 0427 Borremans aan VA 6K5 f.42r-43v (a); 0519 De Vries aan VA 6K4 f.34r-35v (a); 0524 D.Bongard aan VA 7A23 f.68r-69v (a); 0619 Borremans aan VA 6K5 f.44r (a); 0623 Van Beughem aan VA 6K4 f.36r-37v (a); 0706 Graevius aan VA 6K10 f.42a (a); 0715 VA aan De la Roque 6K12 f.23r-24r (m); 0721 Van Beughem aan VA 6K4 f.38r-38v (a); 0728 Henning aan VA 6K3 f.34r-34v (a); 0731 Van Beughem aan VA 6K4 f.39r-40r (a); 0816 Vallan aan VA 6K4 f.41r (a); 0914 Borghesius aan VA 7A23 f.44r-45v (a); 1100 Borghesius aan VA 7A23 f.46r-47v (a); 1100 Graevius aan VA 6K10 f.43 (a); 1121 Henning aan VA 6K3 f.35r-35v (a)

1684: 0000 Smetius aan VA 6K11 f.135 (a); 0000 VA aan Smetius 6K12 f.26ar-26av (m); 0202 Borghesius aan VA 7A23 f.48r-49v (a); 0224 Henning aan VA 6K3 f.178r-181v (a); 0224 Henning aan VA 6K3 f.36r-37v (a); 0307 Borghesius aan VA 7A23 f.50r-51v (a); 0307 Tollius aan VA 6K3 f.38r-39v (a); 0316 VA aan Kuhnius KH.Thott1258 (a); 0422 Pitiscus aan VA 6K5 f.70r-71v (a); 0516 Borghesius aan VA 7A23 f.52r-53v (a); 0526 Mastrigt aan VA 7A23 f.1r-2r (a); 0606 Borghesius aan VA 7A23 f.54r-55v (a); 0620 Borghesius aan VA 7A23 f.56r-57v (a); 0622 D.Bongard aan VA 7A23 f.59r-60v (a); 0715 Mastrigt aan VA 7A23 f.61r (a); 0806 Bayle aan VA 6K5 f.256r-257v (a); 0813 Kuhnius aan VA BSB f.223r-v (a); 0907 Henning aan VA 6K3 f.40r-40v (a); 0912 Van Beughem aan VA 6K4 f.42r-43v (a); 1007 Lomeyer aan VA 7A22 (a); 1018 Thomasius aan VA BSB f.171r-172v (a); 1024 A. van Waesberge aan VA 6K4 f.44r-45v (a); 1025 Henning aan VA 6K3 f.41r-41v (a); 1110 VA aan Colomies 6K12 f.25r-26r (m); 1120 Graevius aan VA 6K10 f.47 (a); 1128 VA aan Graevius KH.Thott1258 (a); 1200 Pitiscus aan VA 6K5 f.110r-111v (a); 1211 Graevius aan VA 6K10 f.45 (a); 1222 VA aan Graevius KH.Thott1258 (a); 1226 Pitiscus aan VA 6K5 f.72r-72v (a); 1229 Henning aan VA 6K3 f.44r-44v (a)

1685: 0101 Coorn aan VA 6K3 f.42r-43v (a); 0104 Henning aan VA 6K3 f.47r-47v (a); 0202 Henning aan VA 6K3 f.48r-48v (a); 0219 Pitiscus aan VA 6K5 f.74r-74v (a); 0220 De Vries aan VA 6K4 f.46r (a); 0324 Van Beughem aan VA 6K4 f.47r-48v (a); 0330 De Vries aan VA 6K4 f.49r (a); 0331 Van Dale aan VA 1127 f.370r-272vA ; 0400 VA aan Graevius KH.Thott1258 (a); 0429 Henning aan VA 6K3 f.49r-49v (a); 0515 Pitiscus aan VA 6K5 f.75r-76v (a); 0523 Henning aan VA 6K3 f.50r-50v (a); 0700 VA aan Deckherr 6K12 f.27r-27v (m); 0715 Van Beughem aan VA 6K4 f.51r-52v (a); 0731 Deckherr aan VA BSB f.253r-254v (a); 0810 Coorn aan VA 6K3 f.51r-51v (a); 0813 Bayle aan VA 6K5 f.260r-261v (a); 0923 Bayle aan VA 6K5 f.262r (a); 0924 Henning aan VA 6K3 f.52r-53v (a); 1002 Coorn aan VA 6K3 f.54r-55v (a); 1017 Deckherr aan VA BSB f.255rv258rvA ; 1021 Thomasius aan VA BSB f.177r-178v (a); 1024 De Vries aan VA 6K4 f.53r (a); 1121 Henning aan VA 6K3 f.56r-56v (a); 1122 Deckherr aan VA BSB f.256r-257v (a); 1204 VA aan Cuper KB 72 G 29,1 (a); 1210 Cuper aan VA KB 72 G 29,2 (m); 1210 VA aan Cuper 6K12 f.30r-30v (m); 1217 Henning aan VA 6K3 f.45r-46v (a); 1224 D.Bongard aan VA 7A23 f.62r-63v (a); 1224 D.Bongard aan VA 7A23 f.64r-65v (a); 1226 Deckherr aan VA 6K4 f.55r (a); 1229 Bayle aan VA 6K5 f.263r-264v (a)

1686: 0000 Cuper aan VA 6K10 f.4 (a); 0000 Sypestein aan VA 7A23 f.42r-43v (a); 0000 Thomasius aan VA BSB f.137r-v (a); 0000 Thomasius aan VA BSB f.138r-139v (a); 0105 Henning aan VA 6K3 f.57r-60v (a); 0119 Henning aan VA 6K3 f.63r-68v (a); 0125 De Heide aan VA Nrnb.V Aerzte (a); 0130 Smetius aan VA 6K3 f.61r-62v (a); 0204 Henning aan VA 6K3 f.69r-70v (a); 0210 Henning aan VA 6K3 f.75r-82r (a); 0211 Henning aan VA 6K3 f.73r-74v (a); 0212 Deckherr aan VA 6K4 f.56r (a); 0212 Tollius aan VA 6K3 f.71r-72v (a); 0214 Bayle aan VA 6K5 f.265r-266v (a); 0218 Henning aan VA 6K3 f.83r-83v (a); 0224 Bayle aan VA 6K5 f.270r-271v (a); 0303 Bayle aan VA 6K5 f.272r (a); 0307 Bayle aan VA 6K5 f.267r-268v (a); 0308 Bayle aan VA 6K5 f.269r-269v (a); 0313 Tollius aan VA 6K3 f.84r-85v (a); 0320 Van Loon aan VA 6K4 f.58r-59r (a); 0323 Henning aan VA 6K3 f.162r-165v (a); 0331 Henning aan VA 6K3 f.86r-87v (a); 0523 Henning aan VA 6K3 f.88r-88v (a); 0602 Van Dale aan VA 1127 f.364r-365v (a); 0603 Henning aan VA 6K3 f.90r-91v (a); 0616 Henning aan VA 6K3 f.89r-89v (a); 0623 Tollius aan VA 6K3 f.93r-93v (a); 0624 Coorn aan VA 6K3 f.92r-92v (a); 0708 J.Mey aan VA 6K11 f.128 (a); 0716 J.Mey aan VA 6K11 f.125 (a); 0730 Tollius aan VA 6K3 f.94r-95v (a); 0812 Beckers aan VA 6K4 f.60r-61v (a); 0813 VA aan Beckers 6K12 f.28r-29r (m); 0816 J.Mey aan VA 6K11 f.127 (a); 0830 Henning aan VA 6K3 f.97r-97v (a); 0902 Tollius aan VA 6K3 f.96r-96v (a); 0913 Tollius aan VA 6K3 f.98r-99v (a); 1001 VA aan Cuper 5K9 f.6r-7v (m); 1001 VA aan Perizonius 5K9 f.4r-5v (m); 1001 VA aan Rhenferd 5K9 f.1r-3r (m); 1005 Tollius aan VA 6K3 f.100r (a); 1005 VA aan Beckers 5K9 f.10r-12v (m); 1005 VA aan Tollius 5K9 f.8r-9r (m); 1015 Henning aan VA 6K3 f.102r-102v (a); 1025 Tollius aan VA 6K3 f.411r (a); 1026 VA aan Tollius 5K9 f.13r-14r (m); 1100 VA aan Menage 6K12 f.30ar (m); 1102 VA aan Lomeyer 5K9 f.15r-16r (m); 1103 Muys aan VA 6K4 f.62r (a); 1114 Beckers aan VA 6K4 f.64r-65v (a); 1118 Henning aan VA 6K3 f.103r-104v (a); 1126 VA aan Anslaer 5K9 f.17r-17v (m); 1204 VA aan J.Gallaeus 5K9 f.18r-19r (m); 1210 Henning aan VA 6K3 f.105r-105v (a); 1213 Van Loon aan VA 6K4 f.66r-66v (a).

1687: 0100 VA aan Tollius 5K9 f.22r-22v (m); 0105 Van Beughem aan VA 6K4 f.67r-68v (a); 0107 Perizonius aan VA 6K10 f.83 (a); 0107 Tollius aan VA 6K3 f.107r-108v (a); 0109 VA aan J.Gallaeus 5K9 f.20r-21r (m); 0110 J.Gallaeus aan VA 6K3 f.109r-110v (a); 0129 Thomasius aan VA BSB f.135r-136v (a); 0130 Henning aan VA 6K3 f.111r-112v (a); 0131 Van Loon aan VA 6K4 f.69r-70v (a); 0200 VA aan Beckers 5K9 f.25r-26r (m); 0201 Reiske aan VA BSB f.322r-323v (a); 0201 Tollius aan VA 6K3 f.156r-157v (a); 0208 VA aan Reiske 5K9 f.23r-24r (m); 0212 Thomasius aan VA BSB f.160r-161v (a); 0213 Graevius aan VA 6K10 f.42 (a); 0214 Smetius aan VA 6K3 f.113r-114v (a); 0224 Thomasius aan VA BSB f.158r-159v (a); 0301 Thomasius aan VA BSB f.186r-187v (a); 0307 J.Gallaeus aan VA 6K3 f.116r (a); 0307 Thomasius aan VA BSB f.179r-180v (a); 0311 Tollius aan VA 6K3 f.399r-400v (a); 0312 D.Bongard aan VA 7A23 f.66r-67v (a); 0315 Van Beughem aan VA 6K4 f.71r-72v (a); 0315 VA aan Tollius 5K9 f.27r-28v (m); 0318 VA aan Menage 5K9 f.29r-30r (m); 0321 Tollius aan VA 6K3 f.115r-115v (a); 0331 Thomasius aan VA BSB f.175r-176v (a); 0401 Henning aan VA 6K3 f.117r-118r (a); 0401 VA aan Petit 5K9 f.31r-32v (m); 0403 Henning aan VA 6K3 f.123r-123v (a); 0403 Reiske aan VA BSB f.326r-v (a); 0405 Cuper aan VA 6K10 f.5 (a); 0405 Cuper aan VA KB 72 G 29,3 (c); 0408 Henning aan VA 6K3 f.124r-125v (a); 0410 VA aan J.Gallaeus 5K9 f.35r-36v (m); 0410 VA aan S.Gallaeus 5K9 f.33r-34r (m); 0410 VA aan Reiske 5K9 f.37r-39r (m); 0415 Henning aan VA 6K3 f.132r-133v (a); 0417 Tollius aan VA 6K3 f.119r-120v (a); 0419 VA aan Tollius 5K9 f.40r-42v (m); 0426 Tollius aan VA 6K3 f.121r-122v (a); 0429 Henning aan VA 6K3 f.126rv131rv (a); 0507 Petit aan VA 6K10 f.66 (a); 0514 Tollius aan VA 6K3 f.128r-129v (a); 0516 VA aan Tollius 5K9 f.43r-44v (m); 0523 J.Gallaeus aan VA 6K3 f.134r-135v (a); 0600 Thomasius aan VA BSB f.129r-130v (a); 0627 VA aan Cuper 5K9 f.47r (m); 0627 VA aan Cuper KB 72 G 29,4 (a); 0629 VA aan Reiske 5K9 f.45r-46v (m); 0706 Tollius aan VA 6K3 f.136r-137v (a); 0712 VA aan Tollius 5K9 f.50r-52v (m); 0713 VA aan J.Gallaeus 5K9 f.53r-54r (m); 0715 VA aan Beckers 5K9 f.48r-49r (m); 0800 Thomasius aan VA BSB f.142r (a); 0810 Tollius aan VA 6K3 f.138r-139v (a); 0813 Van Beughem aan VA 6K4 f.73r-74v (a); 0910 Tollius aan VA 6K3 f.140r-141v (a); 0922 Thomasius aan VA BSB f.152r-153v (a); 0923 Henning aan VA 6K3 f.142r-143r (a); 0924 Thomasius aan VA BSB f.144r-145 (a); 0929 Broukhusius aan VA 6K10 f.100 (a); 1000 Thomasius aan VA BSB f.156r-157v (a); 1000 Thomasius aan VA BSB f.185r (a); 1003 Thomasius aan VA BSB f.146r-147v (a); 1007 Thomasius aan VA BSB f.154r-155v (a); 1007 VA aan Coorn 6K12 f.31r-32r (a); 1011 Van Beughem aan VA 6K4 f.75r-76v (a); 1022 Thomasius aan VA BSB f.148r-149v (a); 1023 Petit aan VA KB 121 D 9:7 (a); 1101 Peyer aan VA BSB f.140r-141v (a); 1104 Tollius aan VA 6K3 f.144r-144v (a); 1104 Tollius aan VA 6K3 f.145r-147r (a); 1112 Reiske aan VA BSB f.324r-325v (a); 1113 Henning aan VA 6K3 f.148r-149r (a); 1207 Thomasius aan VA BSB f.? (a); 1219 Osvaldus aan VA 6K4 f.77r-78v (a).

1688: 0000 VA aan Honert,vd 5K9 f.89r-90r (m); 0000 VA aan Van Loon 5K9 f.88r-88v (m); 0000 VA aan Morhof 5K9 f.91r-92v (m); 0000 VA aan Reinders 5K9 f.87r-87v (m); 0101 VA aan Thomasius 5K9 f.55r-56r (m); 0107 Osvaldus aan VA 6K4 f.79r-80v (a); 0121 Thomasius aan VA BSB f.163r-164v (a); 0129 Hardouin aan VA 6K10 f.61b (a); 0202 Henning aan VA 6K3 f.24r-25v (a); 0203 VA aan Tollius 5K9 f.57r-57v (m); 0205 Tollius aan VA 6K3 f.152r-153v (a); 0207 VA aan Reiske 5K9 f.58r-59r (m); 0223 Tollius aan VA 6K3 f.154r-155v (a); 0226 VA aan Thomasius 5K9 f.60r-61v (m); 0301 Henning aan VA 6K3 f.158r-159v (a); 0301 VA aan J.Gallaeus 5K9 f.62r-63r (m); 0312 Osvaldus aan VA 6K4 f.81r (a); 0316 Henning aan VA 6K3 f.160r-161v (a); 0329 Thomasius aan VA BSB f.162rv166rv (a); 0415 Tollius aan VA 6K3 f.166r-167v (a); 0417 VA aan Reiske 5K9 f.64r-65r (m); 0425 Tollius aan VA 6K3 f.168r-169v (a); 0504 Van Dale aan VA 1127 f.228r-231v (a); 0601 VA aan Thomasius 5K9 f.66r-67v (m); 0705 Henning aan VA 6K3 f.172r-173v (a); 0827 Thomasius aan VA BSB f.165r-v (a); 1008 VA aan Vallan 6K12 f.33r-34r (a); 1010 VA aan Cuper 5K9 f.71r-71v (m); 1010 VA aan Cuper KB 72 G 29,5 (a); 1012 Vallan aan VA 6K4 f.83r (a); 1017 VA aan Reiske 5K9 f.72r-72v (m); 1017 VA aan Thomasius 5K9 f.73r-75r (m); 1019 VA aan Van Campen 5K9 f.68r-70v (m); 1021 Cuper aan VA KB 72 G 29,6 (c); 1021 Cuper aan VA 6K10 f.5a (a); 1021 VA aan Bauldry 5K9 f.75v-76r (m); 1021 VA aan Vallan 5K9 f.76v-77r (m); 1021 Vallan aan VA 6K4 f.85r-86v (a); 1100 VA aan Cuper 5K9 f.79v (m); 1100 VA aan Vallan 5K9 f.85r-86r (m); 1100 VA aan De Vries 5K9 f.78v (m); 1101 Henning aan VA 6K3 f.174r-175v (a); 1101 VA aan Vallan 5K9 f.77v-78r (m); 1101 VA aan De Vries 5K9 f.79r (m); 1101 VA aan Voet van Winssen 5K9 f.80r-81r (m); 1107 VA aan Cuper 5K9 f.81v-82r (m); 1107 VA aan Cuper KB 72 G 29,7 (a); 1117 Van Loon aan VA 6K4 f.87r (a); 1120 Thomasius aan VA BSB f.167r-170V (a); 1129 VA aan J.Gallaeus 5K9 f.83v-84r (m); 1208 Van Loon aan VA 6K4 f.89r-89v (a); 1211 Van Dale aan VA 1127 f.219r-220r (a); 1213 Reiske VA aan BSB f.327r-v (a)

1689: 0130 Tollius aan VA 6K3 f.170r-171v (a); 0219 Pitiscus aan VA 6K5 f.77r-77v (a); 0430 Verwey aan VA 6K5 f.33r (a); 0507 Graevius aan VA 6K10 f.50 (a); 0518 Thomasius aan VA BSB f.127r-128v (a); 0519 VA aan Graevius KH.Thott1258,4 (a); 0901 Thomasius aan VA BSB f.121r-122v (a); 0901 VA aan Teissier 5K9 f.96r-97v (m); 0911 Pitiscus aan VA 6K5 f.78r (a); 1003 VA aan Thomasius 5K9 f.98r-98v (m); 1009 VA aan J.Feller 5K9 f.99r-100r (m); 1014 Fabricius aan VA BSB f.19r-v (a); 1015 J.Basnage aan VA 6K5 f.51r (a); 1019 Teissier aan VA BSB f.241r-242v (a); 1022 J.Feller aan VA BSB f.230r-231v (a); 1108 Henning aan VA 6K3 f.176r-177v (a); 1109 Pitiscus aan VA 6K5 f.80r-81v (a); 1114 Graevius aan VA 6K10 f.46 (a); 1204 VA aan J.Feller 5K9 f.101r-102v (m); 1204 VA aan Thomasius 5K9 f.103r-103v (m); 1209 Goeree aan VA Leid.BPL 885 (a); 1225 VA aan Fabricius KH.Fabr 17 (a)

1690: 0000 Bayle aan VA 6K5 f.360r-369v (a); 0113 D.Bongard aan VA 7A23 f.70r-71v (a); 0115 Van Beughem aan VA 6K4 f.129r-130v (a); 0211 Thomasius aan VA BSB f.131r-134v (a); 0605 J.Feller aan VA BSB f.234r-v (a); 0612 Pitiscus aan VA 6K5 f.82r (a); 1002 Selijns aan VA 7A23 f.72r-73v (a); 1018 VA aan Fabricius 5K9 f.104r-110r (m); 1018 VA aan Fabricius KH.Fabr 18 (a); 1018 VA aan J.Feller 5K9 f.111r-112v (m); 1018 VA aan Thomasius 5K9 f.114r-119r (m); 1018 VA aan Thomasius KH.Nykgl.F358 (a); 1020 VA aan Morhof 5K9 f.120r-120v (m); 1023 VA aan Fabricius 5K9 f.113r-113v (m); 1028 VA aan Saldenus 5K9 f.121r-124r (m); 1028 VA aan Teissier 5K9 f.125r-126r (m); 1029 VA aan Perizonius Leid.BPL 337 (a); 1031 VA aan Perizonius 5K9 f.127r-127v (m); 1103 VA aan Dolaeus 5K9 f.128r-130v (m); 1103 VA aan Dolaeus Opera omnia Do (d); 1104 Pitiscus aan VA 6K5 f.83r (a); 1105 Saldenus aan VA 6K3 f.186r-187r (a); 1110 Henning aan VA 6K3 f.184r-185v (a); 1112 VA aan Meyer 5K9 f.131r-131v (m); 1112 VA aan Wynen 5K9 f.132r-132v (m); 1113 VA aan Van Loon 5K9 f.133r-133v (m); 1116 Morhof aan VA BSB f.31r-32v (a); 1116 VA aan Lomeyer 5K9 f.134r-134v (m); 1210 VA aan Placcius 5K9 f.135r-137v (m); 1211 Perizonius aan VA 6K10 f.76 (a); 1223 Tollius aan VA 6K3 f.182r-183v (a)

1691: 0106 Placcius aan VA BSB f.235r-236v (a); 0106 Placcius aan VA HB.Supep.71200 (m); 0110 Reiske aan VA BSB f.320r-321v (a); 0118 VA aan Meibom 6K12 f.45r-46v (m); 0118 VA aan Tollius 5K9 f.138r-140r (m); 0214 Tollius aan VA 6K3 f.188r-189v (a); 0316 Van Beughem aan VA 6K4 f.92r-93v (a); 0320 VA aan Reiske 5K9 f.140v-141v (m); 0401 VA aan Morhof 5K9 f.142r-144r (m); 0402 VA aan Tollius 5K9 f.144v-146v (m); 0409 Broukhusius aan VA 6K10 f.101 (a); 0409 Broukhusius aan VA Worp 83(d); 0420 Tollius aan VA 6K3 f.190r-191v (a); 0503 Broukhusius aan VA 6K10 f.102 (a); 0503 Broukhusius aan VA Worp 84 (d); 0505 Reiske aan VA BSB f.318r-v (a); 0526 Morhof aan VA BSB f.30r-v (a); 0527 J.F.Feller aan VA BSB f.232r-233v (a); 0627 Pitiscus aan VA 6K5 f.84r (a); 0630 Vallan aan VA 6K4 f.94r-95v (a); 0700 VA aan Verloo 5K9 f.148r-148v (m); 0714 Van Beughem aan VA 6K4

f.96r-97v (a); 0719 VA aan Meyer 5K9 f.147r-147v (m); 0803 VA aan Reiske 5K9 f.149r-150r (m); 0808 VA aan Meibom 5K9 f.150v-152v (m); 0811 VA aan Morhof 5K9 f.153r-153v (m); 0813 VA aan Perizonius 5K9 f.154r-155r (m); 0817 Van Beughem aan VA 6K4 f.98r-98v (a); 0820 Behrens aan VA 7A23 f.74r-76v (a); 0822 VA aan Carpzov 5K9 f.158v-159r (m); 0822 VA aan J.F.Feller 5K9 f.159v-161v (m); 0822 VA aan Sypestein 5K9 f.155v-158r (m); 0830 Van Campen aan VA 6K4 f.99r (a); 0901 Meibom aan VA BSB f.27r-29r (a); 0903 Reiske aan VA BSB f.319r-v (a); 0911 VA aan Morin Leid.PAP 15 (a); 0913 VA aan Verwey 6K12 f.36r-36v (m); 0913 VA aan De Witt 6K12 f.43r-43v (m); 0919 Va aan Thomasius 6K12 f.37r-42v (m); 0921 VA aan Morin 6K12 f.35r-35v (m); 0922 Carpzov aan VA BSB f.50r-51v (a); 0930 Verwey aan VA 6K5 f.35r-36v (a); 1004 VA aan Pitiscus 6K12 f.44r-44v (m); 1006 Van Limborch aan VA UVA IIID17:113 (a); 1015 Carpzov aan VA BSB f.57r-58v (a); 1020 VA aan Soreau 6K12 f.47r-48r (m); 1025 Soreau aan VA 6K4 f.100r-101v (a); 1026 VA aan Soreau 6K12 f.49r-52v (m); 1101 Behrens aan VA BSB f.275r-v (a); 1109 VA aan Verloo 6K12 f.53r-53v (m); 1122 Morin aan VA 6K3 f.192r-193v (a); 1122 VA aan Van Beughem 6K12 f.57r-57v (m); 1122 VA aan J.Basnage 6K12 f.55r-55v (m); 1122 VA aan Van Dale 6K12 f.54r-54v (m); 1122 VA aan Van Limborch 6K12 f.56r-56v (m); 1122 VA aan Lomeyer 6K12 f.58r-58v (m); 1123 VA aan Perizonius 6K12 f.59r-60r (m); 1123 VA aan Rhenferd 6K12 f.60v (m); 1202 VA aan Carpzov HB.Supep4.39.8 (m); 1202 VA aan Carpzov 6K12 f.61r-62v (m); 1203 Perizonius aan VA 6K10 f.77 (a); 1206 VA aan Broukhusius 6K12 f.63r-63v (m); 1208 VA aan Francius 6K12 f.64r-64v (m); 1214 Broukhusius aan VA 6K10 f.103 (a); 1214 Broukhusius aan VA Worp 87-88 (d); 1217 VA aan Placcius 6K12 f.65r-66v (m); 1217 VA aan Reiske 6K12 f.67r-68v (m); 1218 VA aan Meibom 6K12 f.69r-70r (m); 1218 VA aan Sagittarius 6K12 f.71r-72v (m); 1224 Bayle aan VA 6K5 f.273r-276v (a)

1692: 0000 Van Dale aan VA 1127 f.302r (a); 0103 VA aan J.Basnage 6K12 f.73r-74v (m); 0103 VA aam J.Basnage 6K12 f.75r-v (m); 0105 Behrens aan VA BSB f.276279268 (a); 0107 VA aan Behrens 6K12 f.76r-76v (m); 0111 VA aan Soreau 6K12 f.77r-78v (m); 0113 Carpzov aan VA BSB f.42r-43v (a); 0113 VA aan Bayle 6K12 f.79r-79v (m); 0114 VA aan Broukhusius 6K12 f.80r-80v (m); 0115 Van Beughem aan VA 6K4 f.102r-103v (a); 0116 Bayle aan VA 6K5 f.279r-280v (a); 0124 Carpzov aan VA BSB f.61r-62v (a); 0201 J.F.Feller aan VA BSB f.226r-227v (a); 0217 VA aan Soreau 6K12 f.81r-81v (m); 0313 VA aan Huet 6K12 f.82r-83v (m); 0313 VA aan Huet Flor.4,759 (a); 0314 Tollius aan VA 6K3 f.194r-195v (a); 0314 Tollius aan VA 6K3 f.196r-197v (a); 0314 VA aan J.Gallaeus 6K12 f.84r-84v (m); 0317 VA aan Soreau 6K12 f.85r-86v (m); 0319 Cellarius aan VA BSB f.89r (a); 0321 VA aan Franck 6K12 f.87r-88v (m); 0321 VA aan Ludolf 6K12 f.89r-90r (m); 0328 VA aan Sypestein 6K12 f.91r-94v (m); 0330 VA aan Soreau 6K12 f.95r-96v (m); 0331 Ludolf aan VA BSB f.313r-314v (a); 0331 VA aan Tollius 6K12 f.97r-98r (m); 0402 Huet aan VA 6K10 f.53 (a); 0402 Huet aan VA Flor.14,2766 (m); 0402 VA aan Van Campen 6K12 f.98v (m); 0403 VA aan Van Loon 6K12 f.103r-103v (m); 0403 VA aan Thomasius 6K12 f.99r-102v (m); 0403 VA aan Volckamer 6K12 f.104r-104v (m); 0404 VA aan Smith 6K12 f.105r-107r (m); 0404 VA aan Smith Smith46,9-12 (a); 0427 VA aan J.F.Feller 6K12 f.108r-109v (m); 0428 VA aan Carpzov 6K12 f.110r-111v (m); 0428 VA aan Gryphius 6K12 f.112v (m); 0429 VA aan Cellarius 6K12 f.112r (m); 0501 Carpzov aan VA BSB f.38r-39v (a); 0508 VA aan Van Campen 6K12 f.113r-114v (m); 0511 Broukhusius aan VA 6K10 f.104 (a); 0511 Broukhusius aan VA Worp 92-93 (d); 0517 VA aan Soreau 6K12 f.115r-120r (m); 0519 Tollius aan VA 6K4 f.104r (a); 0528 Bayle aan VA 6K5 f.281r-282v (a); 0528 VA aan Thomasius 6K12 f.121r-122v (m); 0607 VA aan Bayle 6K12 f.123r-124r (m); 0622 VA aan Bayle 6K12 f.124v (m); 0626 VA aan Broukhusius 6K12 f.125r-125v (m); 0629 Broukhusius aan VA Worp 93-96 (d); 0629 Broukhusius aan VA 6K10 f.105 (a); 0629 Smith aan VA BSB f.392r-393v (a); 0629 Smith aan VA Smith55,3-5 (m); 0700 VA aan Gronovius 6K12 f.137r-137v (m); 0704 Bayle aan VA 6K5 f.283r-284v (a); 0704 VA aan Broukhusius Leid.PAP 15 (a); 0704 VA aan Broukhusius 6K12 f.126r-128v (m); 0705 VA aan Brandt 6K12 f.129r-129v (m); 0705 VA aan Broukhusius Worp 97 fragm (d); 0705 VA aan Montanus 6K12 f.130r-130v (m); 0706 VA aan Graevius 6K12 f.131r-131V (m); 0712 VA aan Graevius KH.Thott1258 (a); 0713 Van Dale aan VA 1127 f.301r-v (a); 0714 VA aan Broukhusius 6K12 f.135r-135v (m); 0714 VA aan Francius 6K12 f.136r-136v (m); 0714 VA aan Vallan 6K12 f.132r-132v (m); 0714 VA aan De Witt 6K12 f.133r-134r (m); 0715 Broukhusius aan VA 6K10 f.106 AFRB ; 0715 Broukhusius aan VA Worp 97-98 (d); 0715 Carpzov aan VA BSB f.40r-41v A ; 0715 Graevius aan VA 6K10 f.57 (a); 0715 Pitiscus aan VA 6K5 f.86r (a); 0717 Francius aan VA 6K10 f.112 (a); 0717 Vallan aan VA 6K4 f.105r (a); 0718 VA aan Bayle 6K12 f.138r-138v (m); 0719 VA aan Van Dale 6K12 f.140r-142v (m); 0719 VA aan Zurck 6K12 f.139r-139v (m); 0721 VA aan Meibom 6K12 f.143r-143v (m); 0721 VA aan Reiske 6K12 f.144r-144v (m); 0722 Van Dale aan VA 1127 f.423r-424r (a); 0722 Meyer aan VA BSB f.270r-v (a); 0723 Zurck aan VA 6K5 f.14r-15v (a); 0725 VA aan Zurck 6K12 f.145r-146v (m); 0726 VA aan Bayle 6K12 f.147r-148v (m);

0728 VA aan Lufneu 6K12 f.149r-149v (m); 0730 Bayle aan VA 6K5 f.285r-286v (a); 0730 Zurck aan VA 6K5 f.16r-17v (a); 0800 Broukhusius aan VA en Muhlius HB.Supep.91174 (a); 0821 Van Dale aan VA 1127 f.421r-422v (a); 0824 VA aan Carpzov 6K12 f.153r-153v (m); 0824 VA aan Smith 6K12 f.150r-151v (m); 0825 VA aan Smith Smith46,13-16 (a); 0825 VA aan Teissier 6K12 f.152r (m); 0828 VA aan Van Dale 6K12 f.154r-154v (m); 0829 Zurck aan VA 6K5 f.18r (a); 0900 VA aan Van Til 6K12 f.160r-160v (m); 0902 Van Dale aan VA 1127 f.418r (a); 0903 Zurck aan VA 6K5 f.20r-21v (a); 0907 VA aan Van Dale 6K12 f.155r-155v (m); 0907 VA aan Zurck 6K12 f.156r-156v (m); 0908 VA aan Van Loon 6K12 f.157r-158r (m); 0910 Van Dale aan VA 1127 f.419r-420v (a); 0916 VA aan Bayle 6K12 f.159v (m); 0916 VA aan J.Basnage 6K12 f.158v (m); 0916 VA aan Lufneu 6K12 f.159r (m); 0916 VA aan De Witt 6K12 f.161r-161v (m); 0917 Bayle aan VA 6K5 f.287r-288v (a); 0918 VA aan Van Dale 6K12 f.162r-162v (m); 0918 VA aan Graevius 6K12 f.163r (m); 0918 VA aan Vallan 6K12 f.163v (m); 0919 VA aan Graevius KH.Thott1258 (a); 0919 VA aan Van Loon 6K12 f.165r (m); 0919 VA aan Pitiscus 6K12 f.164r (m); 0919 VA aan Sypestein 6K12 f.164v (m); 0920 Frescarode sr. aan VA 7A22 (a); 0921 VA aan Broukhusius 6K12 f.165v (m); 0921 VA aan Meyer 6K12 f.166r-166v (m); 0927 VA aan Fabricius 6K12 f.168r-168v (m); 0927 VA aan Fabricius KH.Fabr 19 (a); 0927 VA aan J.F.Feller 6K12 f.167r-167v (m); 0928 VA aan Perizonius 6K12 f.169r-169v (m); 0930 Meibom aan VA BSB f.26r-27v (a); 1001 Bayle aan VA 6K5 f.289r-v (a); 1001 VA aan Lomeyer 6K12 f.170v (m); 1001 VA aan Rhenferd 6K12 f.170r (m); 1003 VA aan Carpzov 6K12 f.171r-171v (m); 1006 VA aan Brandt 6K12 f.172r (m); 1006 VA aan Brandt Leid.BPL 2899 (a); 1006 VA aan Van Limborch 6K12 f.172v (m); 1012 Graevius aan VA 6K10 f.62 (a); 1013 VA aan Snabelius 6K12 f.173r-173v (m); 1020 Meyer aan VA BSB f.271r-272v (a); 1020 VA aan Gargon 6K12 f.174r-177v (m); 1022 VA aan Graevius KH.Thott1258 (a); 1022 VA aan Graevius 6K12 f.178v (m); 1022 VA aan Meyer 6K12 f.179r (m); 1022 VA aan Vallan 6K12 f.178r (m); 1023 VA aan Lomeyer 6K12 f.179v (m); 1023 VA aan Sypestein UVA 1 AL 1 (a); 1027 Cramer aan VA BSB f.260r-v (a); 1027 VA aan Van Loon 6K12 f.181r-181v (m); 1027 VA aan Lomeyer 6K12 f.180r-180v (m); 1029 VA aan Verduyn 6K12 f.182r-182v (m); 1030 Graevius aan VA 6K10 f.56 (a); 1031 VA aan Huet 6K12 f.183r-183v (m); 1031 VA aan Huet Flor.4,760 (a); 1031 VA aan Smith Smith46,17-18 (a); 1031 VA aan Smith 6K12 f.184r-184v (m); 1102 VA aan Meibom HN.XLII 51-52 (a); 1102 VA aan Meibom 6K12 f.185r-185v (m); 1102 VA aan Meyer 6K12 f.186r-186v (m); 1110 Smith aan VA Smith55,7 (m); 1110 Smith aan VA BSB f.394r-v (a); 1110 Vallan aan VA 6K4 f.109r-110v (a); 1112 VA aan Graevius KH.Thott1258 (a); 1112 VA aan Graevius 6K12 f.187r-187v (m); 1112 Vallan aan VA 6K4 f.107r-108v (a); 1113 Carpzov aan VA BSB f.63r-64v (a); 1115 Smith aan VA BSB f.397r-398v (a); 1115 Smith aan VA Smith55,9-12 (m); 1116 Bayle aan VA 6K5 f.290r-291v (a); 1121 VA aan Van den Honert 6K12 f.188r-188v (m); 1121 VA aan Mayer 6K12 f.189r (m); 1122 VA aan Bayle 6K12 f.189v (m); 1126 VA aan Gronovius 6K12 f.190r (m); 1225 VA aan Smith 6K12 f.192r-194v (m); 1225 VA aan Smith Smith46,19-22 (a); 1230 Perizonius aan VA 6K10 f.79 (a)

1693: 0103 Franck aan VA BSB f.212rv+214r (a); 0107 J.Basnage aan VA 6K5 f.116r-117v (a); 0110 VA aan Bayle 6K12 f.196r-196v (m); 0110 VA aan J.Basnage 6K12 f.197r (m); 0111 VA aan Cramer 6K12 f.198r (m); 0111 VA aan D.G.Moller 6K12 f.197v (m); 0113 Cramer aan VA BSB f.262r-v (a); 0115 Bayle aan VA 6K5 f.294r-295v (a); 0118 Graevius aan VA 6K10 f.51 (a); 0118 Huet aan VA 6K10 f.52 (a); 0118 Huet aan VA Flor.13b,2549 (m); 0119 VA aan Carpzov 6K12 f.200r-201r (m); 0119 VA aan Meibom 6K12 f.198v-199v (m); 0119 VA aan Meibom HN.XLII 53-54 (a); 0119 VA aan Mayer 6K12 f.201v (m); 0119 VA aan Muhlius 6K12 f.202r-202v (m); 0120 Graevius aan VA 6K10 f.63 (a); 0121 Carpzov aan VA BSB f.73r-74v (a); 0121 VA aan Thomasius 6K12 f.203r-203v (m); 0130 VA aan Graevius KH.Thott1258 (a); 0130 VA aan Graevius 6K12 f.204r-204v (m); 0206 Cramer aan VA BSB f.261r-v (a); 0209 Gargon aan VA 7A22 (a); 0216 VA aan Gargon 6K12 f.206r-207v (m); 0217 Behrens aan VA BSB f.272r-278v (a); 0224 Henning aan VA 6K3 f.198r-199v (a); 0226 VA aan Carpzov 6K12 f.205r-205v (m); 0301 Reiske aan VA BSB f.329r-v (a); 0307 Carpzov aan VA BSB f.71r-72v (a); 0309 VA aan Smith Smith46,23-26 (a); 0312 VA aan Smith 6K12 f.208r-208v (m); 0314 Smith aan VA BSB f.403r-404v (a); 0314 Smith aan VA Smith55,13-14 (m); 0317 Rabus aan VA 6K5 f.1r-2v (a); 0317 Rabus aan VA Rabus 113 (d); 0317 VA aan Van Dale 6K12 f.210r-210v (m); 0318 VA aan Carpzov 6K12 f.209r-209v (m); 0319 VA aan Gargon 6K12 f.211r-212v (m); 0322 VA aan Bayle 6K12 f.213r (m); 0329 VA aan Bayle 6K12 f.214v (m); 0329 VA aan Huet Flor.4,761 (a); 0329 VA aan Huet 6K12 f.213v-214r (m); 0330 Zurck aan VA 6K5 f.27r (a); 0331 Bayle aan VA 6K5 f.292r (a); 0400 VA aan Rabus 6K12 f.224r-225v (m); 0406 VA aan Behrens 6K12 f.215r-216v (m); 0406 VA aan Van Dale 6K12 f.218v (m); 0406 VA aan Reiske 6K12 f.217r-218r (m); 0406 VA aan Zurck 6K12 f.221r (m); 0408 VA aan Moller,DG 6K12 f.223r-223v (m); 0409 VA aan Franck 6K12 f.219r-220v (m); 0410 VA aan Ludolf 6K12 f.221v-222v (m); 0413 Rabus aan VA 6K5 f.3r-4v (a);

0413 Rabus aan VA Rabus 114 (d); 0414 VA aan Smith Smith46,27-29 (a); 0415 Van Dale aan VA 1127 f.471r-472r (a); 0417 VA aan Sypestein 6K12 f.226r-227v (m); 0417 VA aan Sypestein KB 72 E 14 (a); 0420 Dale,v aan VA 1127 f.473r-v (a); 0420 Henning aan VA 6K3 f.200r-201v (a); 0424 VA aan Bouhereau 6K12 f.228r-229v (m); 0424 Zurck aan VA 6K5 f.22r (a); 0425 Rabus aan VA 6K5 f.6r (a); 0425 Rabus aan VA Rabus 116 (d); 0428 VA aan Henning 6K12 f.230r-231v (m); 0428 VA aan Rabus 6K12 f.232r-233v (m); 0429 VA aan Van Dale 6K12 f.233v (m); 0430 VA aan Van Dale 6K12 f.239r (m); 0430 VA aan Sypestein 6K12 f.236r-238v (m); 0430 VA aan Sypestein UVA 1 Al 2 (a); 0430 VA aan Zurck 6K12 f.234r-235v (m); 0506 VA aan Carpzov 6K12 f.239v-240v (m); 0508 VA aan Bayle 6K12 f.241v (m); 0508 VA aan Rabus 6K12 f.241r (m); 0510 Rabus aan VA 6K5 f.5r (a); 0510 Rabus aan VA Rabus 116-117 (d); 0516 Van Dale aan VA 1127 f.469r-470v (a); 0519 Bouhereau aan VA BSB f.377rv380rv (a); 0531 Carpzov aan VA BSB f.70r-v (a); 0602 VA aan De Witt 6K12 f.242r-243r (m); 0612 VA aan Sypestein 6K12 f.244r-245v (m); 0612 VA aan Sypestein UVA 1 AL 4 (a); 0613 VA aan Bayle 6K12 f.246r (m); 0613 VA aan Smith 6K12 f.246v-247v (m); 0613 VA aan Smith Smith46,31-34 (a); 0617 VA aan De Witt 6K12 f.248r-249r (m); 0619 Smith aan VA BSB f.376r7v,381 (a); 0619 Smith aan VA Smith55,15-17 (m); 0622 Bayle aan VA 6K5 f.298r-299v (a); 0624 Pitiscus aan VA 6K5 f.90r (a); 0624 VA aan Van Dale 6K12 f.249v (m); 0630 VA aan Henning 6K12 f.250r-250v (m); 0700 VA aan De Witt 6K12 f.254r (m); 0701 VA aan Sypestein 6K12 f.251r-251v (m); 0707 Pitiscus aan VA 6K5 f.88r-89v (a); 0707 Smith aan VA BSB f.395r-396v (a); 0707 Smith aan VA Smith55,19 (m); 0707 VA aan Pitiscus 6K12 f.252r-253v (m); 0709 VA aan Til,v 6K12 f.255v (m); 0709 VA aan De Witt 6K12 f.254v-255r (m); 0715 Carpzov aan VA BSB f.65r-66v (a); 0717 Bayle aan VA 6K5 f.296r-297v (a); 0717 VA aan Sypestein 6K12 f.256r-257v (m); 0717 VA aan Sypestein UVA 1 AL 6 (a); 0718 Van Dale aan VA 1127 f.221r-222r (a); 0727 Carpzov aan VA BSB f.67r-68v (a); 0800 VA aan Sypestein 6K12 f.259r-259v (m); 0814 VA aan Sypestein UVA 1 AL 5 (a); 0829 VA aan F.Graverol 6K12 f.258r-258v (m); 0902 VA aan Sypestein UVA 1 AL 7 (a); 0906 VA aan Smetius 6K12 f.259a r-v (m); 0916 Gargon aan VA 7A22 (a); 1000 VA aan Gale 6K12 f.260r-261r (m); 1014 VA aan J.Graverol 6K12 f.259b r-v (m); 1014 VA aan Gale BR.L.4277,4 (a); 1130 Smetius aan VA 6K3 f.202r-203v (a); 1200 VA aan Teissier 6K12 f.264r-264v (m); 1205 VA aan Zurck 6K12 f.262r-262v (m); 1223 VA aan Smith 6K12 f.263r-263v (m); 1223 VA aan Smith Smith46,35-38 (a); 1227 Pitiscus aan VA 6K5 f.91r-92v (a); 1231 Perizonius aan VA 6K10 f.81 (a); 1231 VA aan Pitiscus 6K12 f.265r-265v (m)

1694: 0000 VA aan Huet 6K12 f.407r-408v (m); 0000 VA aan Outrein 6K12 f.395r-406r (m); 0100 Van Dale aan VA 1127 f.324r-325r (a); 0104 VA aan Perizonius 6K12 f.266r-267r (m); 0105 VA aan Hyde 6K12 f.268r-269v (m); 0109 Mayer aan VA BSB f.269r-v (a); 0110 VA aan Lomeyer 6K12 f.267v (m); 0131 Vallan aan VA 6K4 f.112r-113v (a); 0205 VA aan Zurck 6K12 f.270v-271v (m); 0206 VA aan Rabus 6K12 f.270r (m); 0208 VA aan Rabus 6K12 f.272r-272v (m); 0210 Rabus aan VA 6K5 f.7r (a); 0210 Rabus aan VA Rabus 118 (d); 0212 VA aan Sypestein 6K12 f.273r-274r (m); 0213 Carpzov aan VA BSB f.48r-49v (a); 0213 VA aan J.Bernard 6K12 f.275r (m); 0213 VA aan H.Basnage 6K12 f.274v (m); 0213 VA aan Cuper 6K12 f.275v (m); 0213 VA aan Cuper KB 72 G 29,8 (a); 0215 J.Bernard aan VA 6K5 f.55r (a); 0215 VA aan Vallan 6K12 f.276r-276v (m); 0216 VA aan Broukhusius 6K12 f.278r-278v (m); 0216 VA aan Carpzov 6K12 f.279r-280r (m); 0216 VA aan Verduyn 6K12 f.277r-277v (m); 0217 Bayle aan VA 6K5 f.300r-301v (a); 0217 VA aan Bayle 6K12 f.280v (m); 0217 VA aan G.Cocq jr. 6K12 f.281v (m); 0217 VA aan Coster 6K12 f.281r (m); 0218 VA aan Pitiscus 6K12 f.282r-283v (m); 0218 VA aan De Vries 6K12 f.285r (m); 0219 VA aan Harder 6K12 f.284r-284v (m); 0220 Carpzov aan VA BSB f.54r-v (a); 0222 VA aan Bayle 6K12 f.285v (m); 0224 VA aan Graevius 6K12 f.287r-287v (m); 0224 VA aan Graevius KH.Thott1258 (a); 0224 VA aan De Witt 6K12 f.286r-286v (m); 0224 De Vries aan VA 6K4 f.114r-115v (a); 0225 VA aan Van Vechoven 6K12 f.288r-288v (m); 0226 Broukhusius aan VA KB 121 D 10,9 (a); 0226 Zurck aan VA 6K5 f.23r-24v (a); 0304 Graevius aan VA 6K10 f.49 (a); 0305 Smith aan VA Smith55,21-22 (m); 0305 Smith aan VA BSB f.436r-437v (a); 0305 VA aan Francius 6K12 f.289r-289v (m); 0306 VA aan Fabricius 6K12 f.290r-290v (m); 0306 VA aan J.F.Feller 6K12 f.291r-291v (m); 0306 VA aan Lomeyer 6K12 f.292r-293v (m); 0307 VA aan Broukhusius 6K12 f.298r-298v (m); 0310 Pitiscus aan VA 6K5 f.93r-94v (a); 0310 VA aan Carpzov 6K12 f.299r-300r (m); 0310 VA aan Van Dale 6K12 f.294r-294v (m); 0310 VA aan Zurck 6K12 f.295r-295v (m); 0311 VA aan Deinoot 6K12 f.296r-296v (m); 0312 VA aan D.G.Moller Altorf 6K12 f.297r-297v (m); 0313 Marktrenker aan VA 7A23 f.77r-78v (a); 0315 Bayle VA 6K5 f.302r-303v (a); 0315 H.Basnage aan VA 6K5 f.49r (a); 0315 H.Basnage aan VA BasnageIII,45 (d); 0315 VA aan Cellarius 6K12 f.300v-301v (m); 0315 VA aan Carpzov 6K12 f.302r-302v (m); 0316 Cuper aan VA 6K10 f.6 (a); 0316 Cuper aan VA KB 72 G 29,9 (m); 0316 Deinoot aan VA 6K3 f.205r-205v (a); 0316 Deinoot aan VA KB 120 D 1 (m); 0316 Deinoot aan VA KB 120 D 2 21 (m); 0316 VA aan Reiske

6K12 f.303r-303v (m); 0317 VA aan Meibom 6K12 f.304r-304v (m); 0317 VA aan Meibom .XLII 55-56 (a); 0318 VA aan Franck 6K12 f.306r-306v (m); 0318 VA aan Sagittarius 6K12 f.305r-305v (m); 0319 Thomasius aan VA BSB f.173r-174v (a); 0319 VA aan Sypestein 6K12 f.308r-308v (m); 0319 VA aan Sypestein UVA 1 AL 8 (a); 0321 Broukhusius aan VA 6K10 f.107 (a); 0321 Broukhusius aan VA Worp 119-121 (d); 0322 VA aan Bauldry 6K12 f.310v (m); 0322 VA aan Gargon 6K12 f.307r-307v (m); 0323 Van Dale aan VA 1127 f.223r-v (a); 0324 VA aan Van Marck 6K12 f.310r (m); 0324 VA aan Perizonius 6K12 f.309r-309v (m); 0326 Smith aan VA Smith55,25-26 (m); 0326 Smith aan VA BSB f.440r-441v (a); 0329 VA aan Held 6K12 f.312r-312v (m); 0329 VA aan J.Moller 6K12 f.311r-311v (m); 0330 Perizonius aan VA 6K10 f.73 (a); 0401 VA aan Harder 6K12 f.314r-314v (m); 0401 VA aan Marktrenker 6K12 f.313r-313v (m); 0405 Rabus aan VA 6K5 f.8r (a); 0405 Rabus aan VA Rabus 120-121 (d); 0406 Gale aan VA 6K3 f.204r (a); 0408 Smith aan VA BSB f.438r-439v (a); 0408 Smith aan VA Smith55,27 (m); 0417 Marktrenker aan VA 7A23 f.79r-80v (a); 0429 Marktrenker aan VA 7A23 f.81r-82v (a); 0500 VA aan Sypestein 6K12 f.324r-324v (m); 0505 Coster aan VA 7A23 f.83r-84v (a); 0505 Carpzov aan VA BSB f.45r-46v (a); 0506 VA aan Van Vechoven 6K12 f.315r-315v (m); 0507 Carpzov aan VA BSB f.44r-v+47rv (a); 0514 Bayle aan VA 6K5 f.306r-307v (a); 0514 VA aan Harder 6K12 f.317v (m); 0514 VA aan Marktrenker 6K12 f.316r-317r (m); 0515 Reiske aan VA BSB f.316r-317v (a); 0515 VA aan Gargon 6K12 f.318r-319v (m); 0524 Carpzov aan VA BSB f.56r-v (a); 0525 VA aan Thomasius 6K12 f.320r-321v (m); 0528 Cellarius aan VA BSB f.120r-v (a); 0529 VA aan Smith 6K12 f.322r-323v (m); 0529 VA aan Smith Smith46,39-42 (a); 0529 Zurck aan VA 6K5 f.25r-25v (a); 0530 VA aan E.Bernard 6K12 f.326r-327r (m); 0530 VA aan Gargon 6K12 f.325r-325v (m); 0600 VA aan D.G.Moller 6K12 f.328v-329v (m); 0604 Rabus aan VA 6K5 f.10r (a); 0604 Rabus aan VA Rabus 121 (d); 0604 VA aan Zurck 6K12 f.328r (m); 0609 Bayle aan VA 6K5 f.308r-309v (a); 0610 Smith aan VA BSB f.399r-400v (a); 0610 Smith aan VA Smith55,29-30 (m); 0612 Franck aan VA BSB f.211r-v (a); 0616 VA aan Bayle 6K12 f.330r-330v (m); 0616 VA aan Broukhusius 6K12 f.331r-331v (m); 0617 VA aan Forer 6K12 f.332r (m); 0618 VA aan Hardouin 6K12 f.332v (m); 0620 Pitiscus aan VA 6K5 f.95r (a); 0620 VA aan E.Bernard 6K12 f.333r-334r (m); 0622 Forer aan VA 7A23 f.85r-v (a); 0622 VA aan Huet Flor.4,762 (a); 0622 VA aan Huet 6k12 f.407r-v (m); 0626 VA aan Van Dale 6K12 f.335r-335v (m); 0702 Gryphius aan VA BSB f.217r-v (a); 0709 VA aan Sypestein 6K12 f.337v (m); 0709 VA aan Sypestein UVA 1 AL 9 (a); 0710 VA aan Reiske 6K12 f.336r-337r (m); 0713 VA aan Carpzov 6K12 f.338r-339v (m); 0715 VA aan Bayle 6K12 f.343r-343v (m); 0715 VA aan Rabus 6K12 f.342r-342v (m); 0715 VA aan Sypestein 6K12 f.340r-341v (m); 0715 VA aan Sypestein UVA 1 AL 10 (a); 0717 Bayle aan VA 6K5 f.310r (a); 0717 Van Dale aan VA 1127 f.226r-v (a); 0721 Carpzov aan VA BSB f.36r-37v (a); 0730 VA aan Gargon 6K12 f.344v (m); 0730 VA aan Marktrenker 6K12 f.344r (m); 0803 Rabus aan VA Rabus 121-122 (d); 0807 VA aan Kerkraed 6K12 f.345r (m); 0808 VA aan Lister 6K12 f.346r-346v (m); 0808 VA aan Smith 6K12 f.347r-347v (m); 0818 VA aan Coster 6K12 f.348r-348v (m); 0819 VA aan G.Cocq jr. 6K12 f.349r-349v (m); 0819 VA aan Sypestein 6K12 f.350r-350v (m); 0819 VA aan Sypestein UVA 1 AL 11 (a); 0822 De Vries aan VA 6K4 f.116r-117v (a); 0823 VA aan Lister 6K12 f.352r-353r (m); 0823 VA aan Smith 6K12 f.351r-351v (m); 0900 VA aan Tollius 6K12 f.365r (m); 0901 VA aan Lister 6K12 f.355v (m); 0901 VA aan Lister Lister2,77r (a); 0901 VA aan Rabus 6K12 f.353v (m); 0901 VA aan Smith 6K12 f.354r-355r (m); 0901 VA aan Smith Smith46,43-46 (a); 0903 Rabus aan VA 6K5 f.12r (a); 0905 VA aan J.F.Feller 6K12 f.356r-357v (m); 0906 VA aan Carpzov 6K12 f.358r-358v (m); 0906 VA aan Gryphius 6K12 f.359r-359v (m); 0908 VA aan Van Dale 6K12 f.361r (m); 0908 VA aan De Vries 6K12 f.360r (m); 0908 VA aan De Vries 6K12 f.360v (m); 0917 Graevius aan VA 6K10 f.59 (a); 0920 VA aan Gronovius 6K12 f.361v (m); 0924 VA aan Graevius 6K12 f.363r (m); 0924 VA aan Graevius KH.Thott1258 (a); 0924 VA aan Kerkraed 6K12 f.362r (m); 0925 VA aan Gronovius 6K12 f.363v (m); 0925 VA aan Verduyn 6K12 f.364r-364v (m); 0928 VA aan Tollius 6K12 f.365v (m); 0929 Smith aan VA Smith55,31-32 (m); 0929 Smith aan VA BSB f.401r-402v (a); 0929 VA aan Van Dale 6K12 f.367v (m); 0929 VA aan Gargon 6K12 f.366r-366v (m); 0929 VA aan Van Rhenen 6K12 f.367r (m); 1004 Van Dale aan VA 1127 f.224r-225v (a); 1007 E.Bernard aan VA BSB f.345r-v (a); 1008 VA aan Sypestein 6K12 f.368r-371v (m); 1008 VA aan Sypestein UVA 1 AL 12 (a); 1009 Hardouin aan VA 6K10 f.61a (a); 1009 VA aan Gargon 6K12 f.372r-373r (m); 1010 VA aan Kerkraed 6K12 f.373v (m); 1015 Carpzov aan VA BSB f.55r (a); 1015 Pitiscus aan VA 6K5 f.96r-97v (a); 1017 VA aan Pitiscus 6K12 f.374r-374v (m); 1026 VA aan Smith 6K12 f.375r-375v (m); 1027 Henning aan VA 6K3 f.206r-207v (a); 1028 VA aan Van Rhenen 6K12 f.378r (m); 1031 J.Moller aan VA BSB f.188r-192v (a); 1031 VA aan Henning 6K12 f.376r-377r (m); 1100 VA aan Perizonius 6K12 f.381r (m); 1109 VA aan E.Bernard 6K12 f.380r-380v (m); 1110 VA aan Van Campen 6K12 f.378v-379v (m); 1112 E.Bernard aan VA BSB f.344r-v (a); 1116 VA aan Perizonius 6K12 f.381v (m); 1125 VA aan Van Rhenen 6K12 f.384r (m); 1128 VA aan

J.Moller 6K12 f.384v-385r (m); 1129 Hanneman aan VA 6K4 f.118r (a); 1202 VA aan Gargon 6K12 f.382r-382v (m); 1211 VA aan Van Dale 6K12 f.385v (m); 1211 VA aan Van Dale 6K12 f.386r (m); 1211 VA aan Gargon 6K12 f.388r (m); 1215 Smith aan VA BSB f.417r-v (a); 1215 Smith aan VA Smith55,33 (m); 1215 VA aan Hardouin 6K12 f.388v (m); 1216 VA aan Carpzov 6K12 f.389r-389v (m); 1216 VA aan Sypestein 6K12 f.390r-390v (m); 1217 VA aan E.Bernard 6K12 f.392r-392v (m); 1217 VA aan E.Bernard KH.Nykgl.F1675 (a); 1217 VA aan Smith 6K12 f.391r-391v (m); 1217 VA aan Smith Smith46,51-52 (a); 1218 VA aan Mercklin 6K12 f.393r-393v (m); 1228 VA aan Smith 6K12 f.394r (m); 1228 VA aan Smith Smith46,53-54 (a); 1229 Bayle aan VA 6K5 f.258r-259v (a); 1229 Parker aan VA BSB f.462r-v (a)

1695: 0100 Kerkraed aan VA 6K3 f.209r (a); 0100 VA aan Kerkraed 6K13 f.8v (m); 0100 VA aan Lister 6K13 f.6r-6v (m); 0100 VA aan Perizonius 6K13 f.130r (m); 0101 E.Bernard aan VA BSB f.347r-v (a); 0104 Smith aan VA BSB f.414r-v (a); 0104 Smith aan VA Smith55,23 (m); 0106 VA aan Sypestein 6K13 f.1r-4v (m); 0106 VA aan Sypestein UVA 1 AL 13 (a); 0111 Smith aan VA Smith55,35 (m); 0111 Smith aan VA BSB f.411r-v (a); 0113 Carpzov aan VA BSB f.78r-79v (a); 0113 Perizonius aan VA 6K10 f.80 (a); 0114 VA aan Perizonius 6K13 f.5r-5v (m); 0125 VA aan Lister Lister2,80r-81 (a); 0128 VA aan E.Bernard 6K13 f.9r-10r (m); 0128 VA aan Smith 6K13 f.7r-8r (m); 0128 VA aan Smith Smith46,47-50 (a); 0203 E.Bernard aan VA BSB f.346r-v (a); 0208 Huet aan VA Flor.14,2756 (m); 0209 Huet aan VA 6K10 f.54 (a); 0211 Van Dale aan VA 1127 f.323r-v (a); 0212 VA aan Van Dale 6K13 f.11r-12v (m); 0225 Graevius aan VA 6K10 f.59a (a); 0227 VA aan J.Basnage 6K13 f.14r-14v (m); 0227 VA aan Lister 6K13 f.13r-13v (m); 0227 VA aan Lister Lister2,74r-v (a); 0228 VA aan E.Bernard 6K13 f.15r-16v (m); 0303 VA aan Hotton 6K13 f.17r-17v (m); 0304 VA aan Sypestein 6K13 f.18r-18v (m); 0312 VA aan Van Campen 6K13 f.19r-19v (m); 0313 VA aan Van Dale 6K13 f.20v (m); 0313 VA aan Van Veen 6K13 f.20r (m); 0315 Van Dale aan VA 1127 f.321r-322v (a); 0319 Hotton aan VA 6K4 f.121r-121v (a); 0322 VA aan Sypestein 6K13 f.21r (m); 0322 Wilhelmy aan VA 7A24 f.2r-v (a); 0323 VA aan Van Dale 6K13 f.23r-23v (m); 0324 VA aan Hotton 6K13 f.22v (m); 0324 VA aan Wilhelmy 6K13 f.24r-24v (m); 0325 VA aan Gargon 6K13 f.21v-22r (m); 0331 E.Bernard aan VA BSB f.348r-v (a); 0401 Van Dale aan VA 1127 f.317r-318r (a); 0401 VA aan Van Dale 6K13 f.25r-26v (m); 0401 VA aan Gargon 6K13 f.27r (m); 0410 Van Dale aan VA 1127 f.319r-320r (a); 0411 VA aan Van Dale 6K13 f.27v (m); 0411 VA aan Van Marck 6K13 f.28r (m); 0414 VA aan E.Bernard 6K13 f.31v (m); 0414 VA aan Lister 6K13 f.28v (m); 0414 VA aan Lister Lister2,76r-v (a); 0414 VA aan Smith Smith46,55-58 (a); 0415 VA aan Lufneu 6K13 f.29r-29v (m); 0418 VA aan Smith 6K13 f.30r-31r (m); 0422 E.Bernard aan VA BSB f.336r-337v (a); 0422 VA aan Sypestein 6K13 f.32r-33r (m); 0423 Smith aan VA BSB f.412r-413v (a); 0423 Smith aan VA Smith55,37-38 (m); 0424 Cellarius aan VA BSB f.95r-96v (a); 0430 VA aan Lister 6K13 f.35r-36v (a); 0430 VA aan Lister Lister2,78r-79 (a); 0501 Carpzov aan VA BSB f.75r (a); 0512 Bayle aan VA Haase 277 (d); 0513 Perizonius aan VA 6K10 f.87 (a); 0513 VA aan Mothius 6K13 f.37r-38r (m); 0513 VA aan Smith Smith46,59-60 (a); 0514 VA aan Van Dale 6K13 f.39r-40r (m); 0514 VA aan E.Koolaart 6K13 f.40v (m); 0515 E.Koolaart aan VA 6K5 f.130r-131v (a); 0515 VA aan E.Bernard 6K13 f.33v-34v (m); 0515 VA aan Smith 6K13 f.41r-41v (m); 0516 VA aan Sypestein 6K13 f.42r-42v (m); 0516 VA aan Sypestein UVA 1 AL 14 (a); 0518 VA aan Perizonius 6K13 f.43r-43v (m); 0519 VA aan Hanneman 6K13 f.44r-44v (m); 0520 VA aan Bayle 6K13 f.45r-45v (m); 0520 VA aan Gargon 6K13 f.46r-46v (m); 0522 Bayle aan VA 6K5 f.315r-316v (a); 0600 Kerkraed aan VA 6K3 f.212r (a); 0601 E.Bernard aan VA BSB f.335r-v (a); 0601 VA aan Carpzov 6K13 f.47r-48v (m); 0603 VA aan E.Bernard 6K13 f.49r-49v (m); 0605 Pitiscus aan VA 6K5 f.98r-98v (a); 0609 VA aan Pitiscus 6K13 f.50r-50v (m); 0610 H.Basnage aan VA 6K5 f.118r (a); 0610 H.Basnage aan VA BasnageIII,77 (d); 0610 VA aan Kerkraed 6K13 f.51r-51v (m); 0610 Van Veen aan VA 6K4 f.119r (a); 0611 J.Bernard aan VA 6K5 f.57r-57v (a); 0612 VA aan Van Dale 6K13 f.53r-53v (m); 0612 VA aan Van Dale 6K13 f.52r-52v (m); 0614 Van Dale aan VA 1127 f.315r-316v (a); 0620 Van Dale aan VA 1127 f.314r (a); 0625 Smith aan VA Smith55,39-40 (m); 0625 Smith aan VA BSB f.409r-410v (a); 0627 Hanneman aan VA 6K4 f.122r (a); 0629 VA aan Kerkraed 6K13 f.55r-56r (m); 0700 VA aan De Vries 6K13 f.74r (m); 0701 VA aan E.Bernard 6K13 f.57r-58v (m); 0701 VA aan D.G.Moller 6K13 f.61v-62v (m); 0701 VA aan Parker 6K13 f.59r-60v (m); 0704 H.Basnage aan VA 6K5 f.45r-46v (a); 0704 H.Basnage aan VA BasnageIII,81 (d); 0704 VA aan H.Basnage 6K13 f.63r (m); 0708 VA aan Bayle 6K13 f.61r (m); 0708 VA aan J.Bernard 6K13 f.65r (m); 0708 VA aan H.Basnage 6K13 f.64r-64v (m); 0708 VA aan Smith 6K13 f.65v-66v (m); 0708 VA aan Smith Smith46,61-64 (a); 0710 VA aan J.Bernard 6K13 f.63v (m); 0713 Bayle aan VA 6K5 f.311r (a); 0713 VA aan E.Koolaart 6K13 f.69v (m); 0713 De Vries aan VA 6K4 f.123r (a); 0714 VA aan Van Dale 6K13 f.69r (m); 0714 VA aan Meibom 6K13 f.68r-68v (m); 0714 VA aan Meibom .XLII 57-58 (a); 0714 VA aan J.Moller 6K13 f.67r-67v (m); 0715 Carpzov aan VA BSB f.76r-77v (a); 0717 VA aan Broukhusius 6K13

f.70v (m); 0717 VA aan Broukhusius Leid.PAP 15 (a); 0717 VA aan Broukhusius Worp 131 fragm (d); 0717 VA aan Lindenius 6K13 f.70r (m); 0718 VA aan Bayle 6K13 f.71r (m); 0718 VA aan Leers KB 121 E 2 (a); 0722 VA aan Sypestein 6K13 f.72r-73v (m); 0722 VA aan Sypestein UVA 1 AL 15 (a); 0724 VA aan Smith 6K13 f.74v (m); 0725 J.Bernard aan VA 6K5 f.59r-60v (a); 0725 VA aan De Vries 6K13 f.75r-75v (m); 0729 VA aan Sypestein 6K13 f.76r-76v (m); 0730 Broukhusius aan VA 6K10 f.108 (a); 0730 Broukhusius aan VA Worp 132-134 (d); 0730 Smith aan VA Smith55,41 (m); 0730 Smith aan VA BSB f.407r-408v (a); 0731 J.Moller aan VA BSB f.249r-250v (a); 0801 VA aan Bayle 6K13 f.77r (m); 0806 Bayle aan VA 6K5 f.313r-314v (a); 0806 Van Dale aan VA 1127 f.313r-v (a); 0807 Franck aan VA BSB f.209r-210v (a); 0814 VA aan Van Dale 6K13 f.77v (m); 0814 VA aan Smith 6K13 f.93v (m); 0814 VA aan Smith Smith46,65 (a); 0815 VA aan Kerkraed 6K13 f.78v (m); 0815 VA aan Lomeyer 6K13 f.78r (m); 0817 VA aan Sypestein 6K13 f.79r-80r (m); 0818 VA aan Broukhusius 6K13 f.81r-81v (m); 0818 VA aan Kerkraed 6K13 f.80v (m); 0818 VA aan Lister Lister2,72r-v (a); 0819 VA aan Lister 6K13 f.83r-83v (m); 0819 VA aan Smith 6K13 f.82r-82v (m); 0819 VA aan Smith Smith46,67-68 (a); 0821 VA aan Harder 6K13 f.84r-84v (m); 0822 VA aan Carpzov 6K13 f.85r-86v (m); 0823 VA aan Bayle 6K13 f.90r (m); 0823 VA aan Cellarius 6K13 f.89r-89v (m); 0823 VA aan Gryphius 6K13 f.88v (m); 0823 VA aan J.Moller 6K13 f.87r-88r (m); 0826 VA aan Carpzov 6K13 f.90v (m); 0826 VA aan Sypestein 6K13 f.91r-91v (m); 0827 VA aan Magliabechi 6K13 f.92r-93r (m); 0831 E.Koolaart aan VA 6K5 f.132r-133v (a); 0900 Harder aan VA BSB f.282r-283v (a); 0901 E.Bernard aan VA BSB f.338r (a); 0901 Parker aan VA BSB f.460r-461v (a); 0915 Van Dale aan VA 1127 f.303r-304v (a); 0918 Kerkraed aan VA 6K3 f.210r-210v (a); 0923 Smith aan VA BSB f.353r-354v (a); 0925 Smith aan VA Smith55,43-44 (m); 0930 Smith aan VA BSB f.405r-406v (a); 0930 Smith aan VA Smith55,45-46 (m); 0930 VA aan Lister 6K13 f.94r-94v (m); 1001 VA aan D.G.Moller 6K13 f.95r-95v (m); 1003 Pitiscus aan VA 6K5 f.100r (a); 1003 VA aan Van Dale 6K13 f.96r (m); 1005 Van Dale aan VA 1127 f.311r-312v (a); 1008 VA aan Smith 6K13 f.97r-98v (m); 1008 VA aan Smith Smith46,69-72 (a); 1010 Cellarius aan VA BSB f.99r-100v (a); 1019 VA aan Van Dale 6K13 f.99v (m); 1019 VA aan Pitiscus 6K13 f.99r (m); 1020 VA aan Van Campen 6K13 f.100r-v (m); 1020 VA aan Franck 6K13 f.101r-102v (m); 1021 VA aan Lister 6K13 f.103r-104v (m); 1021 VA aan Lister Lister2,70r-71 (a); 1022 Van Dale aan VA 1127 f.308r (a); 1024 VA aan Janzonius 6K13 f.105r-108v (m); 1024 VA aan D'Outrein Bibl.BR.5.989 (d); 1028 VA aan Sypestein UVA 1 AL 16 (a); 1101 VA aan E.Bernard 6K13 f.110r-110v (m); 1101 VA aan E.Bernard KH.Nykgl.F1675 (a); 1101 VA aan Parker 6K13 f.109r-109v (m); 1104 VA aan Smith 6K13 f.111r-111v (m); 1105 VA aan Van Campen 6K13 f.112r-112v (m); 1110 Van Dale aan VA 1127 f.309r-310v (a); 1112 VA aan Van Dale 6K13 f.113r-114r (m); 1115 Van Dale aan VA 1127 f.307r-v (a); 1121 Van Dale aan VA 1127 f.305r-306v (a); 1121 Van Dale aan VA Idololatriae (d); 1123 VA aan Gargon 6K13 f.115r-115v (m); 1128 Smith aan VA Smith55,47 (m); 1128 Smith aan VA BSB f.415r-416v (a); 1200 VA aan Van Dale 6K13 f.123r-v (m); 1200 VA aan Sypestein 6K13 f.125r-126v (m); 1213 VA aan Perizonius 6K13 f.116r-116v (m); 1213 VA aan Perizonius Leid.BPL 337 (a); 1214 VA aan Verduyn 6K13 f.117r (m); 1215 VA aan Smith 6K13 f.117v-118r (m); 1215 VA aan Smith Smith46,173 (a); 1216 Van Dale aan VA 1127 f.326r (a); 1216 VA aan Van Dale 6K13 f.118v (m); 1216 VA aan Gargon 6K13 f.119r-119v (m); 1217 VA aan Van Campen 6K13 f.120r-120v (m); 1218 VA aan Lister 6K13 f.121r (m); 1218 VA aan Lister Lister2,68r (a); 1220 VA aan Smith 6K13 f.121v (m); 1221 VA aan Van Dale 6K13 f.122r-122v (m); 1223 E.Bernard aan VA BSB f.332r-v (a); 1223 Perizonius aan VA 6K10 f.94 (a); 1223 VA aan Sypestein 6K13 f.127r-127v (m); 1230 Smith aan VA BSB f.419r-420v (a); 1231 Smith aan VA Smith55,49-52 (m)

1696: 0104 Tollius aan VA 6K3 f.213r-214v (a); 0105 VA aan Battely 6K13 f.129r-129v (m); 0107 Van Dale aan VA 1127 f.340r-341r (a); 0108 VA aan Perizonius 6K13 f.130v (m); 0109 VA aan Francius 6K13 f.131r-131v (m); 0110 VA aan E.Bernard 6K13 f.132r-132v (m); 0112 E.Bernard aan VA BSB f.333r-334v (a); 0112 VA aan E.Koolaart 6K13 f.133r-133v (m); 0113 Carpzov aan VA BSB f.82r-83v (a); 0113 Tollius aan VA 6K3 f.215r-216v (a); 0114 Bayle aan VA 6K5 f.317r-318v (a); 0115 VA aan Tollius 6K13 f.134r-136r (m); 0119 VA aan Bayle 6K13 f.137r-137v (m); 0120 J.F.Feller aan VA BSB f.228r-229v (a); 0120 VA aan Battely 6K13 f.140r-141v (m); 0120 VA aan Smith 6K13 f.138r-139v (m); 0120 VA aan Smith Smith46,73-76 (a); 0120 M. van Vechoven aan VA 7A24 f.49r-50v (a); 0124 Tollius aan VA 6K3 f.217r-218v (m); 0124 VA aan Tollius 6K13 f.142r-142v (m); 0125 Carpzov aan VA BSB f.69r-v (a); 0126 VA aan Verduyn 6K13 f.143r-143v (m); 0128 VA aan Sypestein 6K13 f.144r-145v (m); 0130 VA aan Van Dale 6K13 f.146r-146v (m); 0200 VA aan Sypestein 6K13 f.156r (m); 0202 E.Koolaart aan VA 6K5 f.134r-135v (a); 0204 Battely aan VA BSB f.447r-448v (a); 0204 Kerkraed aan VA 6K3 f.208r (a); 0204 VA aan Bayle 6K13 f.147r-147v (m); 0204 VA aan Gargon 6K13 f.148r-148v (m); 0204 VA aan Lomeyer 6K13

f.149v (m); 0204 VA aan Verduyn 6K13 f.149r (m); 0211 Franck aan VA BSB f.206r-208v (a); 0214 VA aan Kerkraed 6K13 f.153v-154r (m); 0215 VA aan Sypestein 6K13 f.151r-153r (m); 0217 VA aan Perizonius 6K13 f.154v (m); 0224 Gryphius aan VA BSB f.218r-219v (a); 0224 VA aan Gargon 6K13 f.155r-155v (m); 0227 VA aan Battely 6K13 f.157r-158v (m); 0227 VA aan E.Bernard 6K13 f.159r-159v (m); 0301 VA aan Van Dale 6K13 f.160r-160v (m); 0301 VA aan D.G.Moller 6K13 f.162r-162v (m); 0301 VA aan S.Wagenseil 6K13 f.161r-161v (m); 0301 VA aan S.Wagenseil Schelhorn 197 (d); 0305 Van Dale aan VA 1127 f.342r-343v (a); 0307 Lomeyer aan VA 7A22 (a); 0307 VA aan Sypestein 6K13 f.163r-163v (m); 0308 VA aan E.Koolaart 6K13 f.166r-167r (m); 0308 VA aan Gargon 6K13 f.164r (m); 0308 VA aan Kerkraed 6K13 f.165r-165v (m); 0309 VA aan Lomeyer 6K13 f.167v (m); 0310 VA aan Cellarius 6K13 f.168r-168v (m); 0310 VA aan Carpzov 6K13 f.169r-169v (m); 0312 VA aan Bayle 6K13 f.170v (m); 0312 VA aan J.Basnage 6K13 f.170r (m); 0312 VA aan Van Dale 6K13 f.173r-174r (m); 0318 VA aan J.F.Feller 6K13 f.171r-172v (m); 0319 VA aan Carpzov 6K13 f.174v (m); 0319 VA aan Omeis 6K13 f.175r (m); 0320 E.Bernard aan VA BSB f.350r-v (a); 0320 VA aan D.G.Moller 6K13 f.176r-176v (m); 0320 VA aan Thomasius 6K13 f.177r-178v (m); 0323 VA aan Lister 6K13 f.179r-179v (m); 0323 VA aan Lister Lister2,82r-v (a); 0324 E.Koolaart aan VA 6K5 f.136r-137v (a); 0330 Perizonius aan VA 6K10 f.93 (a); 0331 Carpzov aan VA BSB f.80r-81v (a); 0403 Kerkraed aan VA 6K3 f.219r (a); 0407 VA aan Broukhusius 6K13 f.180r-180v (m); 0408 VA aan Van Dale 6K13 f.181v (m); 0408 VA aan Perizonius 6K13 f.181r (m); 0411 Bayle aan VA 6K5 f.319r-320v (a); 0411 VA aan E.Koolaart 6K13 f.182r-182v (m); 0412 VA aan Kerkraed 6K13 f.183r-183v (m); 0413 VA aan Battely 6K13 f.184r-184v (m); 0414 Hanneman aan VA 6K4 f.142r-143v (a); 0417 VA aan Verduyn 6K13 f.185r-185v (m); 0419 Van Dale aan VA 1127 f.344r-345v (a); 0419 VA aan Kerkraed 6K13 f.186r (m); 0419 VA aan Perizonius 6K13 f.186v (m); 0420 VA aan E.Bernard 6K13 f.187r-188v (m); 0422 Perizonius aan VA 6K10 f.68 (a); 0423 VA aan Lomeyer 6K13 f.189r (m); 0424 Kerkraed aan VA 6K3 f.220r-221v (a); 0426 Fabricius aan VA BSB f.20r-v (a); 0427 Battely aan VA 7A25 (a); 0430 Bayle aan VA 6K5 f.321r (a); 0501 VA aan Bayle 6K13 f.189v (m); 0501 VA aan Smith 6K13 f.190r-190v (m); 0501 VA aan Smith Smith46,77-80 (a); 0503 E.Koolaart aan VA 6K5 f.138r-139v (a); 0505 A.van Houten aan VA 6K4 f.131r (a); 0505 Smith aan VA BSB f.423r-424v (a); 0505 Smith aan VA Smith55,53-54 (m); 0509 VA aan D.Bongard 6K13 f.192r-192v (m); 0509 VA aan Van Dale 6K13 f.191r-191v (m); 0509 VA aan Gargon 6K13 f.193r (m); 0515 Omeis aan VA BSB f.221r-222v (a); 0516 Franck aan VA BSB f.213r-v (a); 0518 VA aan Van Dale 6K13 f.195r-195v (m); 0518 VA aan Gargon 6K13 f.193v-194v (m); 0518 VA aan Verduyn 6K13 f.196r (m); 0519 VA aan H.Hondius 6K13 f.196v (m); 0519 VA aan R.de Haes 6K13 f.197r (m); 0520 Battely aan VA 7A25 (a); 0522 VA aan Battely 6K13 f.197v-198v (m); 0522 VA aan Kerkraed 6K13 f.199r (m); 0522 VA aan Perizonius 6K13 f.199v (m); 0523 Perizonius aan VA 6K10 f.88 (a); 0525 VA aan R.de Haes 6K13 f.200r (m); 0600 VA aan E.Bernard 6K13 f.201r-202v (m); 0602 Smith aan VA BSB f.421r-422v (a); 0602 Smith aan VA Smith55,55 (m); 0605 VA aan Gargon 6K13 f.200v (m); 0609 Battely aan VA 7A25 (a); 0615 VA aan Bayle 6K13 f.204r-204v (m); 0615 VA aan E.Bernard 6K13 f.203r-203v (m); 0621 Bayle aan VA 6K5 f.329r-330v (a); 0622 Van Dale aan VA 1127 f.346r-347v (a); 0622 VA aan Sypestein UVA 1 AL 20 (a); 0701 VA aan Vechoven 6K13 f.205r-206v (m); 0701 De Vries aan VA 6K4 f.134r-135v (a); 0702 VA aan Franck 6K13 f.207r-208r (m); 0703 VA aan Lufneu 6K13 f.210v (m); 0703 VA aan Smith 6K13 f.208v-210r (m); 0703 VA aan Smith Smith46,81-84 (a); 0704 Bayle aan VA 6K5 f.331r-332v (a); 0704 Kerkraed aan VA 6K3 f.222r (a); 0704 VA aan De Vries 6K13 f.211r-211v (m); 0705 VA aan Sypestein 6K13 f.212r-214r (m); 0706 VA aan Gargon 6K13 f.214v (m); 0708 VA aan Carpzov 6K13 f.215r-215v (m); 0709 VA aan Lister 6K13 f.217r-217v (m); 0709 VA aan Lister Lister2,84r-v (a); 0709 VA aan Smith 6K13 f.216r-216v (m); 0709 VA aan Smith Smith46,85-86 (a); 0710 VA aan Bayle 6K13 f.218r-218v (m); 0711 VA aan Henning 6K13 f.219r-219v (m); 0715 Bayle aan VA 6K5 f.326r-328v (a); 0715 Carpzov aan VA BSB f.84r-85v (a); 0716 VA aan Bayle 6K13 f.220r-220v (m); 0717 VA aan Van Dale 6K13 f.221r-221v (m); 0717 VA aan Lister Lister2,86r-v (a); 0718 Bayle aan VA 6K5 f.324r-325v (a); 0718 VA aan Bayle 6K13 f.222v (m); 0718 VA aan Kerkraed 6K13 f.222r (m); 0719 VA aan Lister 6K13 f.223r-223v (m); 0720 Carpzov aan VA BSB f.86r (a); 0720 Van Dale aan VA 1127 f.348r-349v (a); 0720 VA aan Vechoven 6K13 f.224r-226r (m); 0722 Bayle aan VA 6K5 f.333r-334v (a); 0724 S.Wagenseil aan VA 7A23 f.86r-v (a); 0727 E.Bernard aan VA BSB f.351r-v (a); 0727 Henning aan VA 6K3 f.223r-224v (a); 0729 VA aan Gargon 6K13 f.227r-227v (m); 0729 VA aan Verduyn 6K13 f.226v (m); 0730 Boddens aan VA 6K4 f.136r-136v (a); 0730 VA aan Bayle 6K13 f.229r-229v (m); 0730 VA aan E.Bernard 6K13 f.228r-228v (m); 0731 VA aan Lomeyer 6K13 f.230r (m); 0800 VA aan Zurck 6K13 f.234r (m); 0801 Bayle aan VA 6K5 f.335r-336v (a); 0801 VA aan Bayle 6K13 f.230v (m); 0802 VA aan Bayle 6K13 f.232r-232v (m); 0802 VA aan Gargon 6K13 f.231r-231v (m); 0810 VA aan Battely 6K13 f.233r-233v (m); 0811 E.Koolaart aan VA 6K5 f.140r-141r (a); 0813 E.Bernard

aan VA BSB f.340r-v (a); 0815 Bayle aan VA 6K5 f.339r-340v (a); 0824 E.Koolaart aan VA 6K5 f.142r-143v (a), 0825 VA aan Bayle 6K13 f.235r (m); 0827 De Vries aan VA 6K4 f.140r-141v (a); 0829 VA aan Van Dale 6K13 f.236r-236v (m); 0829 VA aan E.Koolaart 6K13 f.237r-237v (m); 0829 VA aan R.de Haes6K13 f.235v (m); 0830 VA aan Henning 6K13 f.238r-238v (m); 0830 VA aan Sypestein 6K13 f.239r (m); 0830 VA aan Sypestein UVA 1 AL 17 (a); 0830 VA aan De Vries 6K13 f.239v (m); 0831 Bayle aan VA 6K5 f.337r-338v (a); 0831 VA aan Gargon 6K13 f.240v (m); 0831 VA aan R.de Haes 6K13 f.240r (m); 0900 VA aan E.Bernard 6K13 f.257r-257v (m); 0901 Van Beughem aan VA 6K4 f.138r-139v (a); 0901 VA aan R.de Haes 6K13 f.241r (m); 0902 VA aan E.Bernard 6K13 f.243r-243v (m); 0903 VA aan Coorn 6K13 f.242r-242v (m); 0908 VA aan Bayle 6K13 f.244r-244v (m); 0909 VA aan Hondius Puppius 6K13 f.245r-245v (m); 0910 Graevius aan VA 6K10 f.58 (a); 0910 VA aan Gryphius 6K13 f.246r-247r (m); 0911 VA aan Van der Mey 6K13 f.248r-248v (m); 0911 VA aan Van der Mey 6K13 f.249r-249v (m); 0911 VA aan Verduyn 6K13 f.247v (m); 0912 VA aan D.Bongard 6K13 f.250r-250v (m); 0913 VA aan Cellarius 6K13 f.251r-251v (m); 0913 VA aan Carpzov 6K13 f.252r-252v (m); 0913 VA aan Pitiscus 6K13 f.253r (m); 0914 VA aan Fabricius 6K13 f.254r-254v (m); 0914 VA aan Fabricius KH.Fabr 21 (a); 0914 VA aan J.F.Feller 6K13 f.253v (m); 0915 VA aan Kerkraed 6K13 f.255r (m); 0916 VA aan Graevius 6K13 f.255v (m); 0916 VA aan Graevius KH.Thott1258 (a); 0916 VA aan Sypestein 6K13 f.256r-256v (m); 0917 VA aan Bayle 6K13 f.259r (m); 0917 VA aan Van Dale 6K13 f.258r-v (m); 0920 VA aan H.Hondius 6K13 f.259v (m); 0921 Smith aan VA BSB f.425r-426v (a); 0921 Smith aan VA Smith55,57-58 (m); 0922 Van Dale aan VA 1127 f.352r-353v (a); 0929 Van Dale aan VA 1127 f.350r-351v (a); 0929 H.Hondius aan VA 6K4 f.144r (a); 0930 VA aan H.Hondius 6K13 f.260r (m); 1000 VA aan E.Bernard 6K13 f.268r-268v (m); 1001 D.Bongard aan VA 7A23 f.87r-88v (a); 1001 VA aan Fabricius 6K13 f.260v (m); 1001 VA aan Fabricius KH.Fabr 20 (a); 1001 VA aan Mayer 6K13 f.261r-261v (m); 1002 Bayle aan VA 6K5 f.341r-342v (a); 1005 VA aan Henning 6K13 f.262r-262v (m); 1006 Mayer aan VA BSB f.263r-264v (a); 1008 Perizonius aan VA 6K10 f.72 (a); 1008 VA aan Van Dale 6K13 f.263r-263v (m); 1008 VA aan Perizonius 6K13 f.264r (m); 1009 Lobetanz aan VA BSB f.238r-239v (a); 1009 VA aan Lister Lister2,88r-v (a); 1009 VA aan Smith Smith46,87-88 (a); 1009 VA aan G.Wagenseil 6K13 f.264v (m); 1010 E.Bernard aan VA BSB f.341r-v (a); 1010 VA aan Battely 6K13 f.266v (m); 1010 VA aan Lister 6K13 f.265r-265v (m); 1010 VA aan Parker 6K13 f.267r-267v (m); 1010 VA aan Smith 6K13 f.266r (m); 1011 Henning aan VA 6K3 f.225r-226v (a); 1011 VA aan Sypestein 6K13 f.269r-270r (m); 1011 VA aan Sypestein UVA 1 AL 18 (a); 1012 VA aan Hanneman 6K13 f.272r-272v (m); 1012 VA aan Lobetanz 6K13 f.270v-271v (m); 1012 VA aan Meibom 6K13 f.275r (m); 1012 VA aan Meibom .XLII 59-60 (a); 1012 VA aan Omeis 6K13 f.273r-273v (m); 1012 VA aan S.Wagenseil 6K13 f.274r-274v (m); 1013 E.Bernard aan VA BSB f.331r-v (a); 1013 VA aan D.Bongard 6K13 f.277r-277v (m); 1013 VA aan Gargon 6K13 f.276r (m); 1014 VA aan E.Bernard 6K13 f.278r-278v (m); 1014 VA aan E.Bernard KH.Nykgl.F1675 (a); 1015 VA aan Van Dale 6K13 f.279r (m); 1015 VA aan Sypestein 6K13 f.279v-280r (m); 1015 VA aan Sypestein UVA 1 AL 19 (a); 1016 Cellarius aan VA BSB f.109r-110v (a); 1016 VA aan Bayle 6K13 f.280v (m); 1019 VA aan E.Bernard 6K13 f.281r (m); 1020 VA aan Graevius 6K13 f.282r-282v (m); 1020 VA aan Graevius KH.Thott1258 (a); 1021 VA aan E.Bernard 6K13 f.283r (m); 1021 VA aan E.Bernard KH.Nykgl.F1675 (a); 1024 Graevius aan VA 6K10 f.64 (a); 1024 VA aan Lister 6K13 f.286v (m); 1024 VA aan Lister Lister2,90r (a); 1024 VA aan Parker 6K13 f.285r-286r (m); 1024 VA aan Smith 6K13 f.283v-284v (m); 1024 VA aan Smith Smith46,89-92 (a); 1025 VA aan E.Bernard 6K13 f.287r (m); 1026 Bayle aan VA 6K5 f.343r-344v (a); 1026 Flud van Giffen aan VA 6K4 f.146r-146v (a); 1026 Smith aan VA BSB f.429r-429av (a); 1026 Smith aan VA Smith55,59-60 (m); 1030 Selijns aan VA 6K4 f.133r (a); 1030 VA aan Battely 6K13 f.287v (m); 1100 VA aan Graevius 6K13 f.299r (m); 1103 Van Dale aan VA 1127 f.354r-v (a); 1107 VA aan Bayle 6K13 f.289r (m); 1107 VA aan Van Dale 6K13 f.288r-288v (m); 1108 Bayle aan VA 6K5 f.345r-346v (a); 1108 VA aan Henning 6K13 f.289v-290v (m); 1109 VA aan Fabricius 6K13 f.292r-292v (m); 1109 VA aan Fabricius KH.Fabr 23 (a); 1109 VA aan Mayer 6K13 f.291r-291v (m); 1110 VA aan Smith 6K13 f.293r-294r (m); 1110 VA aan Smith Smith46,93-96 (a); 1111 VA aan Verduyn 6K13 f.294v (m); 1113 Carpzov aan VA BSB f.52r-53v (a); 1113 Smith aan VA BSB f.427r-428v (a); 1113 Smith aan VA Smith55,61-62 (m); 1116 E.Koolaart aan VA 6K5 f.144r-145v (a); 1117 Fabre aan VA 6K4 f.145r (a); 1121 Cramer aan VA BSB f.259r-v (a); 1122 VA aan E.Koolaart 6K13 f.295r-295v (m); 1123 Lobetanz aan VA BSB f.237rv240rv (a); 1123 VA aan Sypestein 6K13 f.296r-296v (m); 1123 VA aan Sypestein UVA 1 AL 21 (a); 1124 VA aan Cramer 6K13 f.297r-297v (m); 1127 VA aan Heringa 6K13 f.298r (m); 1127 VA aan Wynhusius 6K13 f.298v (m); 1128 VA aan Sypestein 6K13 f.299v (m); 1128 VA aan Sypestein UVA 1 AL 22 (a); 1129 VA aan Graevius KH.Thott1258 (a); 1209 VA aan Bayle 6K13 f.303r (m); 1209 VA aan R.de Haes 6K13 f.300r-302v (m); 1210 Bayle aan VA 6K5 f.347r-348v (a); 1212 VA aan Henning 6K13 f.314r (m); 1212 VA aan Sypestein

6K13 f.303v-307v (m); 1212 VA aan Sypestein 6K13 f.308r-312v (m); 1212 VA aan Sypestein UVA 1 AL 23 (a); 1213 E.Koolaart aan VA 6K5 f.146r-147v (a); 1213 VA aan Broukhusius 6K13 f.314v (m); 1214 Broukhusius aan VA 6K10 f.109 (a); 1214 Broukhusius aan VA Worp 135-136 (d); 1214 VA aan Dolaeus 6K13 f.315r-316v (m); 1214 VA aan Dolaeus Kass.ms.his.li (a); 1217 VA aan Gargon 6K13 f.317r-317v (m); 1221 VA aan Lomeyer 6K13 f.318r-318v (m); 1222 Smith aan VA Smith55,63-64 (m); 1222 Smith aan VA BSB f.390r-391v (a); 1222 VA aan R.de Haes 6K13 f.319r-320r (m); 1223 VA aan E.Koolaart 6K13 f.320v-321r (m); 1223 VA aan Perizonius 6K13 f.321v-322r (m); 1224 Wijnhusius aan VA 6K4 f.149r-150v (a); 1225 Perizonius aan VA 6K10 f.71 (a); 1226 VA aan Verduyn 6K13 f.322v-323r (m); 1230 VA aan Van Dale 6K13 f.325r-325v (m)

1697: 0000 VA aan Rosendael 6K14 f.521r-521v (m); 0100 Kerkraed aan VA 7A23 f.91r-v (a); 0103 VA aan Lister 6K13 f.327r-327v (m); 0103 VA aan Lister Lister2,92r-v (a); 0104 VA aan Van Dale 6K13 f.328r-328v (m); 0105 VA aan Reinders 6K13 f.329r-329v (m); 0108 Teller aan VA BSB f.224r-225v (a); 0113 VA aan Verduyn 6K13 f.330r-330v (m); 0115 VA aan Perizonius 6K13 f.331r (m); 0115 VA aan Perizonius 6K13 f.331v (m); 0116 Van Els aan VA 6K3 f.227r (a); 0116 VA aan Van Dale 6K13 f.332v (m); 0116 VA aan Vallan 6K13 f.332r (m); 0117 Van Dale aan VA 1127 f.368r-369r (a); 0124 VA aan Kerkraed 6K13 f.334v (m); 0124 VA aan Van Loon 6K13 f.333r (m); 0124 VA aan D'Outrein 6K13 f.333v-334r (m); 0125 VA aan Van Els 6K13 f.336r-336v (m); 0125 VA aan Graevius 6K13 f.335v (m); 0125 VA aan Graevius KH.Thott1258 (a); 0125 VA aan Sypestein 6K13 f.337r-337v (m); 0125 VA aan Vechoven 6K13 f.335r (m); 0130 Scherpezeel aan VA 6K5 f.30r-31v (a); 0130 VA aan Verduyn 6K13 f.338r-338v (m); 0131 Perizonius aan VA 6K10 f.86 (a); 0131 VA aan Van Dale 6K13 f.339r-340r (m); 0202 Scherpezeel aan VA 6K5 f.28r-29v (a); 0202 VA aan Perizonius 6K13 f.341r (m); 0204 Battely aan VA BSB f.446r-v (a); 0204 Henning aan VA 6K3 f.228r-229v (a); 0207 VA aan Fabricius 6K13 f.340v (m); 0207 VA aan Fabricius KH.Fabr 22 (a); 0208 VA aan Sypestein 6K13 f.341v-342r (m); 0211 VA aan Henning 6K13 f.342v-343r (m); 0213 Carpzov aan VA BSB f.59r-60v (a); 0214 VA aan Bayle 6K13 f.347r-347v (m); 0214 VA aan Scherpenzeel 6K13 f.343v (m); 0215 VA aan Smith 6K13 f.344r-345r (m); 0215 VA aan Smith Smith46,97-100 (a); 0216 Smith aan VA Smith55,65-66 (m); 0216 Smith aan VA BSB f.384r-385v (a); 0216 VA aan Lobetanz 6K13 f.345v-346v (m); 0218 Bayle aan VA 6K5 f.304r-305v (a); 0218 Kool aan VA 6K3 f.230r-231v (a); 0219 VA aan Sypestein 6K13 f.348r (m); 0220 VA aan Menthen 6K13 f.348v (m); 0221 VA aan D'Outrein 6K13 f.349r-349v (m); 0222 VA aan Van Dale 6K13 f.350r-350v (m); 0222 VA aan Sypestein 6K13 f.351r-351v (m); 0224 Menthen aan VA 6K3 f.237r-238v (a); 0226 Van Dale aan VA 1127 f.355v,3667 (a); 0226 E.Koolaart aan VA 6K5 f.148r-149v (a); 0226 VA aan Perizonius 6K13 f.352r-352v (m); 0227 Van Els aan VA 6K3 f.236r (a); 0227 Kerkraed aan VA 6K3 f.232r-233v (a); 0227 Noyen aan VA 6K3 f.234r-235v (a); 0227 VA aan Van Dale 6K13 f.353v-354r (m); 0227 VA aan Kerkraed 6K13 f.354v (m); 0227 VA aan Sypestein 6K13 f.353r (m); 0228 VA aan D'Outrein 6K13 f.355r-355v (m); 0300 G.de Mey aan VA 6K4 f.157r (a); 0301 VA aan E.Koolaart 6K13 f.357r-357v (m); 0302 Meyer aan VA 6K3 f.239r (a); 0302 Perizonius aan VA 6K10 f.92 (a); 0304 Lomeyer aan VA 7A23 f.92r-93v (a); 0311 Perizonius aan VA 6K10 f.91 (a); 0311 VA aan Van Els 6K13 f.358r (m); 0311 VA aan Noyen 6K13 f.358v (m); 0311 VA aan D'Outrein 6K13 f.359r (m); 0312 Lomeyer aan VA 7A23 f.94r-95v (a); 0313 Bayle aan VA 6K5 f.349r (a); 0313 E.Koolaart aan VA 6K5 f.150r (a); 0314 VA aan R.Altius 6K13 f.359v-360r (m); 0314 VA aan Bruno 6K13 f.361r-362v (m); 0314 VA aan Gargon 6K13 f.365r (m); 0314 VA aan Lufneu 6K13 f.363v (m); 0314 VA aan Meyer 6K13 f.364r (m); 0314 VA aan G.de Mey 6K13 f.363r (m); 0314 VA aan R.de Haes 6K13 f.360r (m); 0315 Noyen aan VA 6K3 f.241r (a); 0315 Parker aan VA BSB f.459r-460v (a); 0315 Pitiscus aan VA 6K5 f.102r (a); 0315 VA aan Broukhusius 6K13 f.364v (m); 0315 VA aan D.G.Moller 6K13 f.366r (m); 0315 VA aan Omeis 6K13 f.366v (m); 0315 VA aan Thomasius 6K13 f.367r-367v (m); 0315 VA aan S.Wagenseil 6K13 f.365v (m); 0317 Broukhusius aan VA 6K10 f.110 (a); 0317 VA aan Van Els 6K13 f.369r (m); 0317 VA aan Van Loon 6K13 f.369v (m); 0317 VA aan Noyen 6K13 f.368r-368v (m); 0318 Van Dale aan VA 1127 f.356r-357v (a); 0319 Meyer aan VA 6K3 f.242r (a); 0321 Cramer aan VA 6K4 f.151r-152v (a); 0323 Fabricius aan VA BSB f.22r-v (a); 0323 VA aan Perizonius 6K13 f.370r (m); 0327 VA aan Lister Lister2,94r-v (a); 0327 VA aan Perizonius 6K13 f.370r-371r (m); 0329 Van Dale aan VA 1127 f.358r-359v (a); 0329 VA aan Smith Smith46,101-2 (a); 0330 Smith aan VA Smith55,67 (m); 0330 VA aan Perizonius 6K13 f.371v (m); 0401 Perizonius aan VA 6K10 f.85 (a); 0401 Smith aan VA BSB f.360r-361v (a); 0401 VA aan E.Koolaart 6K13 f.372v (m); 0401 VA aan Perizonius 6K13 f.372r (m); 0403 Perizonius aan VA 6K10 f.84 (a); 0406 E.Koolaart aan VA 6K5 f.152r-153v (a); 0406 VA aan R.Altius 6K13 f.373v (m); 0406 VA aan Lomeyer 6K13 f.374r (m); 0410 Van Loon aan VA 6K4 f.153r (a); 0411 VA aan Curatoren 6K13 f.376r (m); 0411 VA aan Van Loon 6K13

f.375r (m); 0411 VA aan D'Outrein 6K13 f.374v (m); 0411 VA aan Reinders 6K13 f.375v (m); 0412 VA aan Perizonius 6K13 f.373r (m); 0413 VA aan Perizonius 6K13 f.377r (m); 0414 Abbesteech aan VA 7A22 (a); 0414 Menthen aan VA 6K3 f.245r-246v (a); 0415 Bayle aan VA 6K5 f.351r-352v (a); 0415 J.Basnage aan VA 6K5 f.114r (a); 0415 Perizonius aan VA 6K10 f.90 (a); 0419 VA aan Broukhusius Leid.PAP 15 (a); 0420 Abbesteech aan VA 6K4 f.155r-155v (a); 0422 E.Koolaart aan VA 6K5 f.154r (a); 0429 Kerkraed aan VA 6K3 f.244r (a); 0506 Bayle aan VA 6K5 f.353r-354v (a); 0506 VA aan Fabricius 6K13 f.378r-378v (m); 0506 VA aan Fabricius KH.Fabr 25 (a); 0506 VA aan Kerkraed 6K13 f.377v (m); 0507 VA aan R.Altius 6K13 f.380r (m); 0507 VA aan Bayle 6K13 f.379r-379v (m); 0507 VA aan R.de Haes 6K13 f.380v (m); 0508 VA aan Van Dale 6K13 f.381r-381v (m); 0508 VA aan E.Koolaart 6K13 f.382r-382v (m); 0509 VA aan Sypestein UVA 1 AL 3 (a); 0511 Van Dale aan VA 1127 f.360r-361v (a); 0511 Smith aan VA Smith55,69-70 (m); 0511 Smith aan VA BSB f.374r-375v (a); 0524 VA aan Smith 6K13 f.383v-384r (m); 0524 VA aan Smith Smith46,103-6 (a); 0524 VA aan Sypestein UVA 1 AL 24 (a); 0524 VA aan Verduyn 6K13 f.383r (m); 0526 VA aan D'Outrein 6K13 f.385r-386r (m); 0600 Van Dale aan VA 1127 f.362r-363v (a); 0601 Smith aan VA BSB f.372r-373v (a); 0601 Smith aan VA Smith55,71-72 (m); 0602 VA aan Chamberlayn 6K13 f.387r-387v (m); 0602 VA aan D'Outrein 6K13 f.386v (m); 0603 VA aan Van Dale 6K13 f.389v (m); 0603 VA aan Kerkraed 6K13 f.389r (m); 0603 VA aan Sypestein 6K13 f.388v (m); 0603 VA aan Sypestein UVA 1 AL 25 (a); 0612 VA aan Chamberlayn 6K13 f.391r (m); 0613 VA aan Lister 6K13 f.390v (m); 0613 VA aan Lister Lister2,96r-v (a); 0614 VA aan Menthen 6K13 f.388r (m); 0614 VA aan D'Outrein 6K13 f.390r (m); 0618 VA aan Lomeyer 6K13 f.391v (m); 0629 Chamberlayn aan VA 6K5 f.61r-61v (a); 0629 VA aan D'Outrein 6K13 f.392r (m); 0700 VA aan Lomeyer 6K13 f.392v (m); 0709 Chamberlayn aan VA 6K5 f.63r (a); 0715 E.Koolaart aan VA 6K5 f.155r-156v (a); 0814 VA aan Cuper 6K13 f.393r-393v (m); 0814 VA aan Cuper KB 72 G 29,10 (a); 0815 VA aan Sypestein 6K13 f.394r (m); 0815 VA aan Sypestein UVA 1 AL 26 (a); 0820 Cuper aan VA 6K10 f.7 (a); 0822 VA aan Sypestein UVA 1 AL 27 (a); 0828 Hanneman aan VA 6K4 f.156r (a); 0910 VA aan Sypestein UVA 1 AL 28 (a); 0918 Franck aan VA BSB f.204r-205v (a); 0920 Smith aan VA Smith55,73 (m); 0920 Smith aan VA BSB f.356r-357v (a); 0924 VA aan Sypestein UVA 1 AL 29 (a); 1000 VA aan Hanneman 6K13 f.400r (m); 1001 Francius aan VA 6K10 f.113 (a); 1003 VA aan Van Els 6K13 f.395r (m); 1006 VA aan Smith 6K13 f.395v-396v (m); 1006 VA aan Smith Smith46,107-10 (a); 1007 VA aan Fabricius 6K13 f.397r-397v (m); 1010 VA aan D.G.Moller 6K13 f.398r-398v (m); 1012 Fabricius aan VA BSB f.21r-v (a); 1013 Cellarius aan VA BSB f.119r-v (a); 1017 Chamberlayn aan VA 6K5 f.64r-64v (a); 1017 VA aan Fabricius KH.Fabr 28 (a); 1022 VA aan Perizonius 6K13 f.399r-399v (m); 1100 Schroeck aan VA 6K3 f.247r (a); 1101 VA aan Sypestein UVA 1 AL 30 (a); 1107 VA aan Franck 6K13 f.400v-401r (m); 1113 Carpzov aan VA BSB f.87r-88r (a); 1115 Smith aan VA BSB f.358r-359v (a); 1115 Smith aan VA Smith55,75-77 (m); 1125 Dolaeus aan VA 6K3 f.248r-249v (a); 1207 VA aan Lomeyer 6K13 f.402r-403v (m); 3020 VA aan Verduyn 6K13 f.356r-356v (m); ;

1698: 0100 G.de Mey aan VA 6K3 f.402r-403v (a); 0100 VA aan Van Loon 6K13 f.405r (m); 0100 VA aan Menthen 6K13 f.406r (m); 0100 VA aan D'Outrein 6K13 f.405v (m); 0100 VA aan Sypestein 6K13 f.404r-404v (m); 0102 VA aan Sypestein UVA 1 AL 31 (a); 0105 VA aan Sypestein UVA 1 AL 32 (a); 0115 C. van Houten aan VA 6K4 f.159r (a); 0208 VA aan Menthen 6K13 f.406v (m); 0209 VA aan G.de Mey 6K13 f.409r-409v (m); 0210 VA aan Dolaeus 6K13 f.408r-408v (m); 0210 VA aan Dolaeus Opera omnia (d); 0210 VA aan Verduyn 6K13 f.407r-407v (m); 0212 VA aan Vechoven 6K13 f.410r (m); 0218 Van Dale aan VA 1127 f.414r-417r (a); 0222 VA aan Kool 6K13 f.412r-413r (m); 0222 VA aan Lomeyer 6K13 f.410v (m); 0222 VA aan Reinders 6K13 f.411r-411v (m); 0223 Bayle aan VA 6K5 f.355r-356v (a); 0300 Menthen aan VA 6K4 f.161r-162v (a); 0306 VA aan Menthen 6K13 f.413v (m); 0306 VA aan D'Outrein 6K13 f.414r (m); 0306 VA aan Sypestein 6K13 f.414v (m); 0306 VA aan Sypestein UVA 1 AL 33 (a); 0314 VA aan Bayle 6K13 f.415r (m); 0314 VA aan Verduyn 6K13 f.416r-416v (m); 0315 VA aan D.G.Moller 6K13 f.415v (m); 0319 VA aan Schroeck 6K13 f.418r-419r (m); 0319 De Volder aan VA 6K4 f.163r (a); 0323 VA aan Verduyn 6K13 f.417r-417v (m); 0324 Kool aan VA 6K3 f.250r (a); 0326 VA aan Van Dale 6K13 f.420r-421r (m); 0330 VA aan Van Els 6K13 f.421v (m); 0330 VA aan Sypestein UVA 1 AL 34 (a); 0401 Van Dale aan VA 1127 f.412r-413v (a); 0405 Frescarode sr. aan VA 6K5 f.176r-177v (a); 0408 Vallan aan VA 6K4 f.90r (a); 0419 Hanneman aan VA 6K4 f.165r-165v (a); 0420 Van Dale aan VA 1127 f.407r-411r (a); 0430 VA aan Gargon 6K13 f.422r-423r (m); 0430 VA aan D'Outrein 6K13 f.423v (m); 0430 VA aan Sypestein 6K13 f.424r (m); 0500 Van Dale aan VA 1127 f.405r-406v (a); 0507 VA aan Van Dale 6K13 f.424v (m); 0520 Van Dale aan VA 1127 f.403r-404v (a); 0600 VA aan Smith 6K13 f.426r (m); 0602 Kool aan VA 6K3 f.252r-253v (a); 0604 Smith aan VA BSB f.362r-363v (a); 0605 Frescarode sr.

aan VA 6K5 f.178r-179r (a); 0608 VA aan Kool 6K13 f.425r-425v (m); 0617 Smith aan VA BSB f.430r-431v (a); 0617 Smith aan VA Smith55,79 (m); 0621 Leusden aan VA UVA 14 AP 1 (a); 0624 VA aan Fabricius 6K13 f.428r-428v (m); 0624 VA aan Fabricius KH.Fabr 24 (a); 0624 VA aan Franck 6K13 f.427r-427v (m); 0624 VA aan Verduyn 6K13 f.429r (m); 0625 VA aan Van Dale 6K13 f.429v (m); 0701 VA aan Smith 6K13 f.430r-431r (m); 0701 VA aan Smith Smith46,111-14 (a); 0703 VA aan Leusden 6K13 f.431v (m); 0707 Van Dale aan VA 1127 f.401r-402v (a); 0708 VA aan Perizonius 6K13 f.433r-433v (m); 0712 Gargon aan VA 6K4 f.166r (a); 0712 VA aan Van Dale 6K13 f.432r-432v (m); 0725 Van Dale aan VA 1127 f.399r-400v (a); 0801 VA aan D'Outrein 6K13 f.434r-435r (m); 0801 VA aan Vechoven 6K13 f.436r (m); 0802 VA aan Sypestein 6K13 f.435v (m); 0804 VA aan Kool 6K13 f.436v-437r (m); 0807 Schroeck aan VA BSB f.265r-266v (a); 0815 VA aan Van Dale 6K13 f.438r-438v (m); 0819 Van Dale aan VA 1127 f.398r-v (a); 0826 VA aan Van Dale 6K13 f.439r-439v (m); 0827 Van Dale aan VA 1127 f.394r-397r (a); 0827 VA aan Gargon 6K13 f.440r-440v (m); 0831 Van Dale aan VA 1127 f.392r-393v (a); 0901 Van Dale aan VA 1127 f.391r-v (a); 0901 Henning aan VA 6K3 f.254r-255v (a); 0902 Van Dale aan VA 1127 f.390r-v (a); 0904 Franck aan VA BSB f.215r-216v (a); 0912 VA aan Van Dale 6K13 f.441r-441v (m); 0913 Fabricius aan VA BSB f.2r-3v (a); 0915 Van Dale aan VA 1127 f.388r-389v (a); 0916 VA aan Flenderus 6K13 f.442r (m); 0919 VA aan Gargon 6K13 f.443r (m); 0919 VA aan Henning 6K13 f.444r-445v (m); 0919 VA aan D'Outrein 6K13 f.443v (m); 0919 VA aan Sypestein 6K13 f.442v (m); 0919 VA aan Sypestein UVA 1 AL 36 (a); 0924 Van Dale aan VA 1127 f.386r-387v (a); 0929 Smith aan VA BSB f.432r-433v (a); 0929 Smith aan VA Smith55,81-82 (m); 0930 Flenderus aan VA 6K4 f.167r (a); 0930 VA aan Lomeyer 6K13 f.448v (m); 0930 VA aan D'Outrein 6K13 f.446r-446v (m); 0930 VA aan Sypestein 6K13 f.449r (m); 0930 VA aan Sypestein UVA 1 AL 35 (a); 0930 VA aan Vechoven 6K13 f.447r-448r (m); 1000 VA aan Cuper 6K13 f.456v (m); 1003 VA aan Van Dale 6K13 f.449v (m); 1006 VA aan E.Koolaart 6K13 f.451v (m); 1006 VA aan Fabricius 6K13 f.450r-450v (m); 1006 VA aan Fabricius KH.Fabr 26 (a); 1006 VA aan Mayer 6K13 f.451r (m); 1007 VA aan E.Koolaart 6K13 f.452r-452v (m); 1007 VA aan Lomeyer 6K13 f.453r (m); 1012 Cellarius aan VA BSB f.93r-94v (a); 1013 VA aan Franck 6K13 f.455r-455v (m); 1013 VA aan Smith 6K13 f.454r-454v (m); 1013 VA aan Smith Smith46,115-18 (a); 1015 Frescarode sr. aan VA 6K5 f.180r-181v (a); 1017 VA aan Halma Leid.PAP 15 (a); 1019 Van Dale aan VA 1127 f.384r-385v (a); 1019 VA aan Wijnbergen 6K13 f.456r (m); 1022 VA aan Sypestein 6K13 f.458r-459r (m); 1022 VA aan De Volder 6K13 f.459v (m); 1022 VA aan De Volder 6K13 f.461v (m); 1023 VA aan Perizonius 6K13 f.460r-461r (m); 1030 Van Dale aan VA 1127 f.382r-383v (a); 1102 VA aan Sypestein 6K13 f.462r (m); 1102 VA aan Sypestein UVA 1 AL 37 (a); 1105 Van Dale aan VA 1127 f.380r-381v (a); 1114 VA aan Smith 6K13 f.462v (m); 1114 VA aan Smith Smith46,119-20 (a); 1118 E.Koolaart aan VA 6K5 f.157r-158v (a); 1120 Perizonius aan VA 6K10 f.70 (a); 1127 VA aan E.Koolaart 6K13 f.463r-463v (m); 1128 Smith aan VA Smith55,83 (m); 1128 Smith aan VA BSB f.434r-435v (a); 1128 VA aan Moonen 6K13 f.465r-465v (m); 1128 VA aan Perizonius 6K13 f.464r-464v (m); 1201 Cuper aan VA 6K10 f.3 (a); 1201 Cuper aan VA KB 72 G 29,11 (m); 1204 VA aan Curicke 6K13 f.466r-466v (m); 1206 VA aan D'Outrein 6K13 f.467r-467v (m); 1206 VA aan Sypestein 6K13 f.468r-468v (m); 1208 Van Dale aan VA 1127 f.378r-379v (a); 1209 VA aan Smith 6K13 f.469r-469v (m); 1209 VA aan Smith Smith46,121-24 (a); 1211 Van Dale aan VA 1127 f.376r-377v (a); 1213 Kool aan VA 6K10 f.60 (a); 1214 VA aan Cuper 6K13 f.470r-471v (m); 1214 VA aan Cuper KB 72 G 29,12 (a); 1214 VA aan Lomeyer 6K13 f.472r-472v (m); 1215 VA aan Gutberleth 6K13 f.473r-473v (m); 1218 Van Dale aan VA 1127 f.374r-375v (a); 1219 Smith aan VA Smith55,85-87 (m); 1219 Smith aan VA BSB f.368r-369v (a); 1230 Frescarode sr. aan VA 6K5 f.182r-183r (a)

1699: 0000 Frescarode sr. aan VA 6K5 f.254r-255v (a); 0104 Pleger aan VA 6K4 f.269r-169v (a); 0104 Pleger aan VA 6K4 f.169r-v (a); 0104 VA aan Sypestein 6K13 f.474r-474v (m); 0107 Van Dale aan VA 1127 f.241r-242v (a); 0109 Dolaeus aan VA BSB f.280r-281v (a); 0109 VA aan Kool 6K13 f.475r-475v (m); 0110 VA aan Van Dale 6K13 f.476r-477v (m); 0112 Frescarode sr. aan VA 6K5 f.184r-185r (a); 0117 Leusden aan VA 6K4 f.171r (a); 0120 VA aan Pleger 6K13 f.478r-478v (m); 0121 Perizonius aan VA 6K10 f.82 (a); 0125 VA aan D'Outrein 6K13 f.479r-479v (m); 0200 Van Dale aan VA 1127 f.256r-257v (a); 0200 VA aan Hekeren,v 6K13 f.492r-492v (m); 0203 Van Dale aan VA 1127 f.253r-254r (a); 0207 VA aan Van Dale 6K13 f.480r-480v (m); 0207 VA aan Lomeyer 6K13 f.481r-481v (m); 0208 VA aan Dolaeus 6K13 f.482r-482v (m); 0208 VA aan Verduyn 6K13 f.483r-483v (m); 0212 Van Dale aan VA 1127 f.258r-259r (a); 0214 VA aan Sypestein 6K13 f.484r-485r (m); 0218 VA aan Sypestein 6K13 f.485v (m); 0224 Frescarode sr. aan VA 6K5 f.186r-187r (a); 0227 VA aan Sypestein 6K13 f.493r (m); 0300 VA aan Hasebroek 6K13 f.487r-487v (m); 0300 VA aan Van Hekeren 6K13 f.493v (m); 0300 VA aan Lomeyer

6K13 f.486r-486v (m); 0301 Smith aan VA Smith55,89-90 (m); 0301 VA aan Gutberleth 6K13 f.489r-491r (m); 0305 Van Dale aan VA 1127 f.255r-v (a); 0306 VA aan Van Dale 6K13 f.494r-494v (m); 0307 VA aan Van Hekeren 6K13 f.493v (m); 0308 VA aan Pleger 6K13 f.495r (m); 0309 Pleger aan VA 6K4 f.172r-173v (a); 0312 VA aan Sypestein 6K13 f.495v (m); 0314 VA aan D'Outrein 6K13 f.496r-496v (m); 0317 VA aan Cellarius 6K13 f.499r (m); 0317 VA aan Carpzov 6K13 f.497r-498v (m); 0318 Van Dale aan VA 1127 f.251r-252v (a); 0318 VA aan Sypestein 6K13 f.499v-500v (m); 0323 Frescarode sr. aan VA 6K5 f.188r-189v (a); 0325 VA aan D'Outrein 6K13 f.501r (m); 0328 VA aan Lomeyer 6K13 f.501v (m); 0406 VA aan Van Dale 6K13 f.502r-502v (m); 0407 VA aan Sypestein 6K13 f.503r (m); 0409 Van Dale aan VA 1127 f.249r-249v (a); 0422 E.Koolaart aan VA 6K5 f.159r-160v (a); 0422 VA aan Van Dale 6K13 f.503v (m); 0429 VA aan Van Dale 6K13 f.504r-504v (m); 0501 Dolaeus aan VA 6K11 f.139 (a); 0505 Van Dale aan VA 1127 f.247r-248v (a); 0506 VA aan D'Outrein 6K13 f.505r-510r (m); 0507 VA aan Vechoven 6K13 f.511r-513v (m); 0513 VA aan D'Outrein 6K13 f.514r (m); 0514 Cellarius aan VA BSB f.108r-v (a); 0514 VA aan Cuper 6K13 f.515r-515v (m); 0514 VA aan Cuper KB 72 G 29,13 (a); 0521 Van Dale aan VA 1127 f.245r-246v (a); 0527 VA aan D'Outrein KH.Boll.U423-4 (a); 0531 VA aan Sypestein 6K13 f.516r-516v (m); 0601 VA aan Dolaeus 6K13 f.517r-517v (m); 0601 VA aan D'Outrein 6K13 f.518v-521v (m); 0601 VA aan Verduyn 6K13 f.518r (m); 0610 VA aan Van Dale 6K13 f.524r (m); 0614 VA aan D'Outrein 6K13 f.522r-523v (m); 0616 VA aan Lomeyer 6K13 f.526r-526v (m); 0618 Cuper aan VA 6K10 f.8 (a); 0618 Cuper aan VA KB 72 C 41 (m); 0621 VA aan Sypestein 6K13 f.527r (m); 0705 Van Dale aan VA 1127 f.243r-244v (a); 0715 Frescarode sr. aan VA 6K5 f.190r-191v (a); 0722 VA aan Doornick 6K13 f.527v (m); 0722 VA aan Gargon 6K13 f.528r (m); 0731 VA aan Frescarode 6K13 f.528v (m); 0814 Frescarode sr. aan VA 6K5 f.192r-193v (a); 0826 Van Dale aan VA 1127 f.239r-240v (a); 0830 aan VA aan Van Dale 6K13 f.529r-529v (m); 0830 aan VA aan Van Dale 6K13 f.530r-530v (a); 0900 Van Dale aan VA 1127 f.233r-234r (a); 0909 aan VA aan Van Dale 6K13 f.531r-532r (a); 0909 aan VA aan Van Dale 6K13 f.533r (m); 0920 aan VA aan Sypestein 6K13 f.533v-534r (m); 1003 Frescarode sr. aan VA 6K5 f.194r-195r (a); 1018 Frescarode sr. aan VA 6K5 f.196r-197r (a); 1100 aan VA aan Perizonius 6K13 f.540r (m); 1101 De Vries aan VA 6K4 f.178r (a); 1102 E.Koolaart aan VA 6K5 f.161r-161v (a); 1111 aan VA aan De Vries 6K13 f.535r-536r (m); 1125 Van Dale aan VA 1127 f.237r-238r (a); 1127 aan VA aan Van Dale 6K13 f.537r-537v (m); 1127 aan VA aan E.Koolaart 6K13 f.538r-538v (m); 1129 aan VA aan D'Outrein 6K13 f.536v (m); 1130 aan VA aan Vechoven 6K13 f.539r-539v (m); 1201 aan VA aan Perizonius 6K13 f.540v (m); 1211 Van Dale aan VA 1127 f.235r-236v (a); 1213 aan VA aan Meurer 6K13 f.541r-541v (m); 1231 aan VA aan Kool 6K13 f.542r-542v (m)

1700: 0121 VA aan D'Outrein 6K13 f.543r-544r (m); 0122 VA aan Kool 6K13 f.544v-545r (m); 0124 VA aan Sypestein UVA 1 AL 38 (a); 0127 VA aan Sypestein 6K13 f.545v (m); 0200 VA aan Flenderus 6K13 f.561r-561v (m); 0201 VA aan Van Dale 6K13 f.546r-546v (a); 0201 VA aan Van Dale 6K13 f.548r (m); 0206 VA aan Vechoven 6K13 f.548v-549v (m); 0207 VA aan Cellarius 6K13 f.550r-551v (m); 0210 VA aan Cuper 6K13 f.552r-552v (m); 0210 VA aan Cuper KB 72 G 29,14 (a); 0213 VA aan Bayle 6K13 f.555r-555v (m); 0213 VA aan Gargon 6K13 f.553r-554r (m); 0213 VA aan Marck,a 6K13 f.554v (m); 0213 VA aan Smith 6K13 f.556r-556v (m); 0213 VA aan Smith Smith46,125-26 (a); 0224 VA aan Selijns 6K13 f.557r-558v (m); 0224 VA aan Essen,v 6K13 f.559r-559v (m); 0225 VA aan Kool 6K13 f.562r-563r (m); 0305 VA aan D'Outrein 6K13 f.563v (m); 0309 VA aan Van Dale 6K13 f.564r-565r (a); 0309 VA aan Van Dale 6K13 f.566r-566v (m); 0315 VA aan Sypestein UVA 1 AL 39 (a); 0329 Cuper aan VA KB 72 G 29,15 (m); 0407 VA aan Smith 6K13 f.567r-567v (m); 0407 VA aan Smith Smith46,127-30 (a); 0424 VA aan Sypestein 6K13 f.570r-571r (m); 0425 VA aan Bayle 6K13 f.569r (m); 0425 VA aan D'Outrein 6K13 f.568r-568v (m); 0426 VA aan Kerkraed 6K13 f.570r (m); 0427 VA aan D.Bongard 6K13 f.569v (m); 0428 VA aan Sypestein UVA 1 AL 40 (a); 0429 VA aan Van Dale 6K13 f.572r-573r (m); 0504 VA aan Cellarius 6K13 f.571v-572r (m); 0514 VA aan Kool 6K13 f.574r-574v (m); 0514 VA aan Vechoven 6K13 f.575r-575v (m); 0515 VA aan Cuper 6K13 f.577r-578r (m); 0515 VA aan Cuper KB 72 G 29,16 (a); 0515 VA aan Tentzel 6K13 f.576r-576v (m); 0515 VA aan Tentzel GO.Chart.B200 (a); 0518 Smith aan VA Smith55,91-92 (m); 0527 VA aan Moonen 6K13 f.578v-579r (m); 0600 VA aan Reinders 6K13 f.584r (m); 0600 VA aan Sypestein 6K13 f.579v-580r (m); 0606 VA aan Wynbergen 6K13 f.580v-581r (m); 0614 VA aan Sypestein 6K13 f.581v (m); 0615 VA aan Gargon 6K13 f.582r-582v (m); 0616 VA aan Cuper 6K13 f.583r (m); 0616 VA aan Cuper KB 72 G 29,18 (a); 0617 VA aan Kool 6K13 f.583v (m); 0622 VA aan Van Dale 6K13 f.585v-586r (m); 0623 VA aan E.Koolaart 6K13 f.586v (m); 0623 VA aan Vechoven 6K13 f.584v-585r (m); 0625 VA aan Gutberleth 6K13 f.587r-587v (m); 0627 VA aan Meelfuhrer 6K13 f.588r-588v (m); 0628 VA aan Van Els 6K13 f.590r (m); 0628 VA aan Gargon 6K13 f.589r (m); 0628 VA

aan D'Outrein 6K13 f.589v (m); 0629 VA aan Wynbergen 6K13 f.590v (m); 0630 Cuper aan VA KB 72 G 29,17 (m); 0630 VA aan Battely 6K13 f.591r-591v (m); 0701 VA aan Smith 6K13 f.592r-592v (m); 0701 VA aan Smith Smith46,131-32 (a); 0723 Pauwels aan VA 7A22 (a); 0806 VA aan Gargon 6K13 f.593v (m); 0806 VA aan Menthen 6K13 f.593r (m); 0811 VA aan D'Outrein 6K13 f.594r-594v (m); 0811 VA aan D'Outrein KH.Boll.U423-4 (a); 0822 VA aan Battely 6K13 f.595r-595v (m); 0826 VA aan Immerzeel 6K13 f.596r (m); 0915 VA aan Van Dale 6K13 f.597r (m); 0915 VA aan Wynbergen 6K13 f.596v (m); 1002 VA aan Van Dale 6K13 f.598r (m); 1002 VA aan E.Koolaart 6K13 f.597v (m); 1102 VA aan D'Outrein 6K13 f.598v (m); 1108 VA aan D'Outrein 6K13 f.599r-599v (m); 1111 Smith aan VA Smith55,93-94 (m); 1124 VA aan E.Koolaart 6K13 f.600r-601v (m); 1124 VA aan Wynbergen 6K13 f.602r (m); 1126 VA aan D'Outrein 6K13 f.602v (m); 1206 VA aan Van Dale 6K13 f.603r-604r (m); 1207 VA aan Battely 6K13 f.604v (m); 1209 VA aan D.G.Moller 6K13 f.605r-605v (m); 1212 VA aan Smith 6K13 f.606r-606v (m); 1212 VA aan Smith Smith46,133-34 (a); 1215 VA aan Van Dale 6K13 f.607r-607v (m); 1228 Frescarode sr. aan VA 6K5 f.200r-201v (a); 1229 Frescarode sr. aan VA 6K5 f.198r-199v (a)

1701: 0000 VA aan Vechoven Schotel 256-8 (d); 0110 Frescarode sr. aan VA 6K5 f.202r-203v (a); 0111 Frescarode sr. aan VA 6K5 f.204r-205v (a); 0113 Van Dale aan VA 1127 f.467r-468r (a); 0130 Battely aan VA BSB f.449r-450v (a); 0131 VA aan Vechoven 6K13 f.608r-609r (m); 0201 VA aan D'Outrein 6K13 f.610r-611v (m); 0201 VA aan D'Outrein Bibl.BR.3.1085 (d); 0202 VA aan Gargon 6K13 f.612r (m); 0203 Bayle aan VA 6K5 f.277r-278v (a); 0204 VA aan Sypestein 6K13 f.609v (m); 0204 VA aan Sypestein UVA 1 AL 41 (a); 0210 Smith aan VA BSB f.352r-v (a); 0210 Smith aan VA Smith55,95-96 (m); 0214 Vechoven aan VA Schotel 262 (d); 0215 VA aan D.G.Moller 6K13 f.612v-613r (m); 0215 VA aan Meelfuhrer 6K13 f.613v (m); 0223 VA aan Sypestein 6K13 f.614r-615v (m); 0223 VA aan Sypestein UVA 1 AL 42 (a); 0224 VA aan Vechoven 6K13 f.616r-617r (m); 0227 Hesselius aan VA 6K3 f.256r-257v (a); 0227 VA aan Van Dale 6K13 f.617v (m); 0300 Frescarode sr. aan VA 6K5 f.206r-207v (a); 0300 Vechoven aan VA Schotel 261-2 (d); 0301 Cellarius aan VA BSB f.90r-v (a); 0301 Van Dale aan VA 1127 f.465r-466r (a); 0301 VA aan Selijns 6K13 f.618r-618v (m); 0302 VA aan Battely 6K13 f.620r-621r (m); 0302 VA aan Vechoven 6K13 f.619r-619v (m); 0304 VA aan Vechoven Schotel 254-5 (d); 0313 VA aan R.de Haes 6K13 f.621v (m); 0314 VA aan Van Els 6K13 f.622r-622v (m); 0315 E.Koolaart aan VA 6K5 f.164r-165v (a); 0327 Van Dale aan VA 1127 f.463r-464v (a); 0400 VA aan Vechoven 6K13 f.625r-625v (m); 0411 VA aan Van Dale 6K13 f.626r-626v (m); 0418 VA aan D'Outrein Bibl.BR.3.1088 (d); 0420 VA aan D'Outrein 6K13 f.623r-624v (m); 0421 Frescarode sr. aan VA 6K5 f.208r-209v (a); 0428 Van Dale aan VA 1127 f.461r-462v (a); 0430 VA aan Van Dale 6K13 f.627r-627v (m); 0430 VA aan D'Outrein 6K13 f.628v-629v (m); 0501 VA aan Van Els 6K13 f.628r (m); 0503 VA aan Henning 6K13 f.630r-630v (m); 0506 VA aan E.Koolaart 6K13 f.631r-631v (m); 0508 Frescarode sr. aan VA 6K5 f.210r-211v (a); 0510 Van Dale aan VA 1127 f.459r-460 (a); 0515 VA aan Perizonius 6K13 f.632v-633r (m); 0515 VA aan Sypestein 6K13 f.632r (m); 0516 E.Koolaart aan VA 6K5 f.162r-163v (a); 0522 VA aan Cuper 6K13 f.633v-634v (m); 0522 VA aan Cuper KB 72 G 29,21 (a); 0524 Van Dale aan VA 1127 f.457r-458v (a); 0524 VA aan Sypestein 6K13 f.635r-636r (m); 0600 VA aan D.Bongard 6K13 f.643r-643v (m); 0607 VA aan Van Dale 6K13 f.637r-638r (a); 0607 VA aan Van Dale 6K13 f.639r-640r (m); 0610 Cuper aan VA 6K10 f.9 (a); 0610 Cuper aan VA KB 72 G 29,19 (m); 0617 VA aan Van Dale 6K13 f.640v (m); 0622 VA aan D'Outrein 6K13 f.641r-641v (m); 0622 VA aan R.de Haes 6K13 f.642r-642v (m); 0624 VA aan Vechoven Schotel 252-4 (d); 0700 Van Dale aan VA 1127 f.455r-456v (a); 0708 VA aan Gutberleth 6K13 f.644r-644v (m); 0801 VA aan D'Outrein 6K13 f.645r (m); 0804 Frescarode sr. aan VA 6K5 f.214r-215v (a); 0804 VA aan Van Dale 6K13 f.646r-646v (m); 0807 Frescarode jr. aan VA 6K5 f.212r-213r (a); 0816 VA aan Frescarode sr. 6K13 f.649r (m); 0816 VA aan Frescarode jr. 6K13 f.648r-648v (m); 0816 VA aan D'Outrein 6K13 f.647r (m); 0816 VA aan Vechoven 6K13 f.647v (m); 0907 VA aan Sypestein 6K13 f.649v (m); 0915 VA aan Van Dale 6K13 f.650r-650v (m); 0917 Van Dale aan VA 1127 f.453r-454v (a); 0919 VA aan D'Outrein 6K13 f.651r-651v (m); 0919 VA aan R.de Haes 6K13 f.652r (m); 0926 VA aan Sypestein 6K13 f.656r (m); 1000 Van Dale aan VA 1127 f.451r-452v (a); 1000 VA aan Van Els 6K13 f.655r-655v (m); 1000 VA aan Sypestein 6K13 f.657v (m); 1007 VA aan D'Outrein 6K13 f.652v-654r (m); 1008 VA aan Wynbergen 6K13 f.654v (m); 1015 VA aan C.van Houten 6K13 f.657r (m); 1021 VA aan Fabricius 6K13 f.660r-661r (m); 1021 VA aan Fabricius KH.Fabr 29 (a); 1022 VA aan Van Dale 6K13 f.661v (m); 1023 VA aan Curatoren 6K13 f.662r-662v (m); 1024 VA aan Van Els 6K13 f.664r-664v (m); 1028 Reeland aan VA 6K10 f.97 (a); 1028 VA aan E.Koolaart 6K13 f.666r (m); 1028 VA aan D'Outrein 6K13 f.665v (m); 1028 VA aan Wynbergen 6K13 f.665r (m); 1029 Frescarode jr. aan VA 6K5 f.216r-217v (a); 1031 Van Dale aan VA 1127 f.450r-v (a); 1031 VA aan Cellarius 6K13 f.667r-667v (m); 1031 VA aan Van Els 6K13 f.666v (m); 1100 VA aan

E.Koolaart 6K13 f.672r (m); 1100 VA aan Reinders 6K13 f.668r-668v ; 1100 VA aan Sypestein 6K13 f.659r (m); 1100 VA aan Sypestein 6K13 f.659v (m); 1106 Du Buisson aan VA 6K4 f.180r-181v (a); 1114 VA aan Perizonius 6K13 f.670r-670v (m); 1114 VA aan Reinders 6K13 f.669r-669v (m); 1115 VA aan Bayle 6K13 f.671r-671v (m); 1116 VA aan Leers Leid.PAP 15 (a); 1117 VA aan G.de Mey 6K13 f.658r (m); 1121 VA aan E.Koolaart 6K13 f.658v (m); 1123 Frescarode sr. aan VA 6K5 f.218r-219v (a); 1125 E.Koolaart aan VA 6K5 f.166r-167v (a); 1126 Alstorph aan VA 6K3 f.261r-262r (a); 1126 VA aan E.Koolaart 6K13 f.672v-673r (m); 1202 VA aan Alstorph 6K13 f.673v (m); 1205 VA aan Van Els 6K13 f.674v (m); 1205 VA aan C.van Houten 6K13 f.674r (m); 1208 VA aan Vechoven 6K13 f.675r-676r (m); 1210 Alstorph aan VA 6K3 f.263r-264r (a); 1210 VA aan Wynbergen 6K13 f.676v (m); 1211 Henning aan VA 6K3 f.265r-266v (a); 1211 VA aan Sypestein 6K13 f.677r (m); 1212 VA aan Van Dale 6K13 f.677v (m); 1217 Van Dale aan VA 1127 f.448r-449v (a); 1217 VA aan Eyben 6K13 f.678r-678v (m); 1219 VA aan Henning 6K13 f.679r-680r (m); 1220 Alstorph aan VA 6K3 f.267r-268r (a); 1223 VA aan Alstorph 6K13 f.680v (m); 1229 VA aan Cuper 6K13 f.681r-681v (m); 1229 VA aan Cuper KB 72 G 29,22 (a)

1702: 0000 VA aan Beger 6K14 f.17v (m); 0000 VA aan Van Dale 6K14 f.17r (m); 0000 VA aan B.Offenberg 6K14 f.22r-22v (m); 0104 E.Koolaart aan VA 6K5 f.168r-169v (a); 0104 VA aan Wynbergen 6K14 f.1v (m); 0105 Bayle aan VA 6K5 f.357r,370rv (a); 0105 VA aan D'Outrein 6K14 f.2r-2v (m); 0106 Vechoven aan VA Schotel 258-60 (d); 0108 VA aan Curatoren 6K14 f.1r (m); 0109 VA aan Hesselius 6K14 f.3r-3v (m); 0109 VA aan Hesselius UVA B4 (a); 0111 Frescarode sr. aan VA 6K5 f.222r-223v (a); 0111 Frescarode jr. aan VA 6K5 f.220r-221r (a); 0112 VA aan Van Els 6K14 f.4r-4v (m); 0201 Cuper aan VA 6K10 f.10 (a); 0201 Cuper aan VA KB 72 G 29,23 (m); 0204 Broukhusius aan VA 6K10 f.111 (a); 0206 VA aan Van Dale 6K14 f.5r (m); 0215 Van Dale aan VA 1127 f.440r-v (a); 0225 Van Dale aan VA 1127 f.442r-443r (a); 0226 Cellarius aan VA BSB f.118r-v (a); 0300 Van Dale aan VA 1127 f.444r-445v (a); 0312 VA aan Crenius 6K14 f.12r (m); 0312 VA aan Meelfuhrer 6K14 f.6r-6v (m); 0320 Van Dale aan VA 1127 f.441r (a); 0327 VA aan Van Dale 6K14 f.7r-7v (a); 0327 VA aan Van Dale 6K14 f.9r-9v (m); 0403 Van Dale aan VA 1127 f.446r-447v (a); 0403 VA aan Sypestein 6K14 f.10r (m); 0406 VA aan Frescarode jr. 6K14 f.10v-11r (m); 0514 Frescarode jr. aan VA 6K5 f.224r-225r (a); 0521 Van Dale aan VA 1127 f.434r-435r (a); 0526 VA aan Van Dale 6K14 f.13r-13v (m); 0527 VA aan Frescarode jr. 6K14 f.12v (m); 0529 Van Dale aan VA 1127 f.436r-437v (a); 0711 Van Dale aan VA 1127 f.438r-439v (a); 0714 Cellarius aan VA BSB f.117r-v (a); 0803 Cuper aan VA 6K10 f.11 (a); 0803 Cuper aan VA KB 72 G 29,24 (m); 0810 VA aan D'Outrein 6K14 f.14r-14v (m); 0900 Van Dale aan VA 1127 f.432r-433v (a); 0913 Cellarius aan VA BSB f.116r-v (a); 0914 VA aan Cellarius 6K14 f.15r-15v (m); 0915 VA aan Fabre 6K14 f.16r (m); 0916 VA aan Cuper 6K14 f.18v (m); 0916 VA aan Cuper KB 72 G 29,25 (a); 0918 Van Dale aan VA 1127 f.431r-v (a); 0923 Perizonius aan VA 6K10 f.78 (a); 0926 B.Offenberg aan VA BSB f.307r-v (a); 1013 Cuper aan VA 6K10 f.12 (a); 1013 Cuper aan VA KB 72 G 29,26 (m); 1013 Frescarode jr. aan VA 6K5 f.226r-227v (a); 1013 VA aan E.Koolaart 6K14 f.20r (m); 1014 VA aan Sypestein 6K14 f.19r-19v (m); 1015 VA aan Vallan 6K14 f.20v (m); 1016 Van Dale aan VA 1127 f.429r-430v (a); 1020 VA aan D'Outrein 6K14 f.21r-v (m); 1028 VA aan Van Dale 6K14 f.23r-23v (m); 1102 VA aan D'Outrein 6K14 f.25r (m); 1104 VA aan Perizonius 6K14 f.27r-27v (m); 1104 VA aan R.de Haes 6K14 f.25v (m); 1104 VA aan Smetius 6K14 f.24r-24v (m); 1105 VA aan Frescarode jr. 6K14 f.26r (m); 1107 E.Koolaart aan VA 6K5 f.170r-171v (a); 1107 VA aan Sypestein 6K14 f.28r (m); 1110 Smetius aan VA 6K3 f.270r-271v (a); 1113 Van Dale aan VA 1127 f.427r-428r (a); 1115 VA aan E.Koolaart 6K14 f.28v (m); 1118 VA aan Wynbergen 6K14 f.29r (m); 1119 VA aan Vechoven 6K14 f.29v (m); 1120 VA aan Cuper 6K14 f.30r-30v (m); 1120 VA aan Cuper KB 72 G 29,28 (a); 1120 VA aan Sypestein 6K14 f.31r (m); 1121 Frescarode sr. aan VA 6K5 f.228r-229v (a); 1129 Cuper aan VA 6K10 f.13 (a); 1129 Cuper aan VA KB 72 G 29,27 (m); 1201 VA aan Cuper 6K14 f.32r-v (m); 1201 VA aan Cuper KB 72 G 29,29 (a); 1206 VA aan Sypestein 6K14 f.33r-34v (m); 1206 VA aan Sypestein Nrnb.V Aerzte (a); 1214 Cuper aan VA KB 72 G 29,30 (m); 1215 Cuper aan VA 6K10 f.14 (a); 1215 Van Dale aan VA 1127 f.425r-426v (a); 1220 VA aan Van Dale 6K14 f.37r-38v (a); 1220 VA aan Van Dale 6K14 f.35r-36v (m); 1222 VA aan Van Rhenen 6K14 f.39r (m); 1226 VA aan D'Outrein 6K14 f.41r-48v (m); 1226 VA aan D'Outrein Bibl.BR.3.230 (d); 1227 VA aan Capelle 6K14 f.49r-49v (m); 1227 VA aan Capelle 6K14 f.50r-50v (m); 1230 B.Offenberg aan VA BSB f.309r-310v (a)

1703:0000 VA aan Perizonius 6K14 f.94v (m); 0100 VA aan Halma Leid.PAP 15 (a); 0101 VA aan Hondius Puppius 6K14 f.52r-52v (m); 0105 VA aan Wynbergen 6K14 f.53r-57r (m); 0110 VA aan Smetius 6K14 f.57v (m); 0115 VA aan Wynbergen 6K14 f.58r (m); 0120 Frescarode sr. aan VA 6K5 f.230r-231r (a); 0128

Cellarius aan VA BSB f.111r-v (a); 0131 Van Dale aan VA 1127 f.297r-298v (a); 0206 VA aan Cellarius 6K14 f.59v (m); 0208 Burman aan VA 6K10 f.116 (a); 0209 VA aan B.Offenberg 6K14 f.58v-59r (m); 0222 Frescarode sr. aan VA 6K5 f.232r-233r (a); 0223 Perizonius aan VA 6K10 f.75 (a); 0301 VA aan Van Dale 6K14 f.60r-60v (m); 0303 VA aan Burman 6K14 f.61r (m); 0303 VA aan Wynbergen 6K14 f.61v (m); 0307 Van Dale aan VA 1127 f.295r-296v (a); 0309 VA aan Wynbergen 6K14 f.63v (a); 0312 VA aan Van Els 6K14 f.64r-64v (m); 0312 VA aan Noyen 6K14 f.65r-65v (m); 0314 Cellarius aan VA BSB f.103r-104v (a); 0316 VA aan Perizonius 6K14 f.66r-66v (m); 0317 Cellarius aan VA BSB f.105r-106v (a); 0317 VA aan Van Dale 6K14 f.76r-67v (m); 0317 VA aan Van Dale 6K14 f.68r-68v (a); 0321 Van Dale aan VA 1127 f.291r-292v (a); 0421 Du Buisson aan VA 7A24 f.44r-45v (a); 0423 Frescarode sr. aan VA 6K5 f.234r-235v (a); 0426 Van Dale aan VA 1127 f.293r-294v (a); 0502 Van Dale aan VA 1127 f.289r-290v (a); 0502 VA aan Van Dale 6K14 f.77v-78r (m); 0502 VA aan Van Dale 6K14 f.70r-71r (a); 0506 VA aan Wynbergen 6K14 f.72r-73r (a); 0514 VA aan Wynbergen 6K14 f.73v (m); 0516 VA aan Sypestein 6K14 f.74r (m); 0520 Du Buisson aan VA 6K4 f.125r-126v (a); 0601 VA aan Cuper 6K14 f.74v-76r (m); 0601 VA aan Cuper KB 72 G 29,31 (a); 0602 VA aan Wynbergen 6K14 f.76v (m); 0603 VA aan Brink 6K14 f.77r (m); 0609 Van Dale aan VA 1127 f.287r-288v (a); 0620 Cuper aan VA 6K10 f.15 (a); 0620 Cuper aan VA KB 72 G 29,32 (m); 0621 VA aan D'Outrein 6K14 f.78r-79r (m); 0626 Fabricius aan VA BSB f.17r-18v (a); 0704 VA aan Van Dale 6K14 f.80r (m); 0708 B.Offenberg aan VA BSB f.297r-300v (a); 0716 Cuper aan VA 6K10 f.16 (a); 0716 Cuper aan VA KB 72 G 29,33 (m); 0719 VA aan Cuper 6K14 f.80v-81v (m); 0719 VA aan Cuper KB 72 G 29,34 (a); 0723 B.Offenberg aan VA BSB f.295r-296v (a); 0806 Cuper aan VA 6K10 f.17 (a); 0806 Cuper aan VA KB 72 G 29,35 (m); 0808 Cellarius aan VA BSB f.112r-v (a); 0819 Reeland aan VA 6K1O f.95 (a); 0827 Henning aan VA 6K3 f.272r-273r (a); 0901 VA aan Cellarius 6K14 f.82r-82v (m); 0902 VA aan Fabricius 6K14 f.83r-83v (m); 0902 VA aan Fabricius KH.Fabr 27 (a); 0905 VA aan Sypestein 6K14 f.84r-85v (m); 0909 VA aan Vechoven 6K14 f.86r-87v (m); 0913 Hotton aan VA 6K4 f.127r-128v (a); 0916 VA aan B.Offenberg 6K14 f.88r-89r (m); 0922 Cellarius aan VA BSB f.107r-v (a); 1004 B.Offenberg aan VA BSB f.303r-304v (a); 1006 Du Buisson aan VA 7A24 f.43r (a); 1015 VA aan Gargon 6K14 f.92r (m); 1016 VA aan Cellarius 6K14 f.91r-91v (m); 1017KO VA aan Kool 6K14 f.94r (m); 1017MI VA aan Meel 6K14 f.93r (m); 1017 VA aan Offenberg 6K14 f.89v-90v (m); 1030 VA aan Vechoven 6K14 f.95r-95v (m); 1101 Van Dale aan VA 1127 f.285r-286v (a); 1107 Cellarius aan VA BSB f.114r-115v (a); 1109 Van Dale aan VA 1127 f.284r-v (a); 1113 Frescarode sr. aan VA 6K5 f.236r-237v (a); 1113 VA aan Wynbergen 6K14 f.96r-96v (m); 1119 VA aan Cuper 6K14 f.97r-98r (m); 1119 VA aan Cuper KB 72 G 29,36 (a); 1120KO Kool aan VA 6K3 f.274r-275v (a); 1122 Perizonius aan VA 6K10 f.69 (a); 1125 Frescarode sr. aan VA 6K5 f.238r-239v (a); 1127 VA aan Sypestein 6K14 f.98v-99r (m); 1201 VA aan D'Outrein 6K14 f.100r-100v (m); 1203 Cuper aan VA 6K10 f.18 (a); 1203 Cuper aan VA KB 72 G 29,37 (m); 1206 VA aan E.Koolaart 6K14 f.101r-101v (m); 1210 VA aan Perizonius 6K14 f.102r-102v (m); 1210 VA aan Perizonius Leid.BPL 337 (a); 1217 E.Koolaart aan VA 6K5 f.172r-173v (a); 1227 Van Dale aan VA 1127 f.333r-334v (a); 1230 Frescarode sr. aan VA 6K5 f.240r-241v (a); 3030 VA aan Cellarius 6K14 f.62r-63r (m)

1704: 0000 VA aan Cuper 6K14 f.127r-127v (m); 0101 B.Offenberg aan VA BSB f.286r-290v (a); 0121 VA aan Verduyn 6K14 f.104r-104v (m); 0207 Van Dale aan VA 1127 f.329r-330v (a); 0207 VA aan Sypestein 6K14 f.105r-105v (m); 0211 VA aan Van Dale 6K14 f.106r-106v (m); 0214 Perizonius aan VA 6K10 f.67 (a); 0215 Van Dale aan VA 1127 f.327r-328v (a); 0220 VA aan Cellarius 6K14 f.110r-110v (m); 0225 Cellarius aan VA BSB f.101r-v (a); 0305 Frescarode sr. aan VA 6K5 f.242r-243r (a); 0317 J.Gallaeus aan VA 6K3 f.276r-277v (a); 0404 Cuper aan VA 6K10 f.19 (a); 0404 Cuper aan VA KB 72 G 29,45 (m); 0505 VA aan Van Dale 6K14 f.107r-107v (m); 0505 VA aan Van Dale 6K14 f.108r-109v (a); 0531FH Falcke aan VA 6K4 f.182r-183v (a); 0608FH VA aan Falcke 6K14 f.111r-111v (m); 0610 Frescarode sr. aan VA 6K5 f.244r-245v (a); 0703 Cuper aan VA 6K10 f.24 (a); 0703 Cuper aan VA KB 72 G 29,49 (m); 0721 J.Gallaeus aan VA 6K3 f.280r-281v (a); 0808FH Falcke aan VA 6K4 f.184r-185v (a); 0813FH VA aan Falcke 6K14 f.112r-112v (m); 0819 VA aan Van Dale 6K14 f.113r-113v (m); 0819 VA aan Van Dale 6K14 f.114r-115r (a); 0900 Van Dale aan VA 1127 f.335r-v (a); 0900OR Orliczek aan VA 6K5 f.378r (a); 0901 VA aan Gargon 6K14 f.116r-116v (m); 0902 VA aan J.Gallaeus 6K14 f.117r-117v (m); 0904 B.Offenberg aan VA BSB f.284r-285v (a); 0920 Cellarius aan VA BSB f.97r-98v (a); 0927 Bayle aan VA 6K5 f.358r (a); 1019 VA aan Cellarius 6K14 f.118r-119r (m); 1029 VA aan Van Dale 6K14 f.122r-122v (m); 1029 VA aan Van Dale 6K14 f.120r-120v (a); 1029 VA aan E.Koolaart 6K14 f.123r-123v (m); 1030 VA aan Sypestein 6K14 f.124r-124v (m); 1100 Van Dale aan VA 1127 f.338r-v (a); 1103 Frescarode sr. aan VA 6K5 f.248r-249v (a); 1103 VA aan Bayle 6K14 f.126r-126v (m); 1103 VA aan B.Offenberg 6K14 f.125r-125v

(m); 1109 Frescarode sr. aan VA 6K5 f.246r-247v (a); 1117 Van Dale aan VA 1127 f.336r-337r (a); 1120 B.Offenberg aan VA BSB f.293r-294v (a); 1121 VA aan Cuper 6K14 f.128r-130r (m); 1121 VA aan Cuper KB 72 G 29,38 (a); 1123 Kerkraed aan VA 6K3 f.278r-279v (a); 1129 Cuper aan VA 6K10 f.20 (a); 1129 Cuper aan VA KB 72 G 29,39 (m); 1201 VA aan B.Offenberg 6K14 f.131r-131v (m); 1202 E.Koolaart aan VA 6K5 f.174r-175v (a); 1204 VA aan Kerkraed 6K14 f.132r (m); 1209 Cuper aan VA 6K10 f.21 (a); 1209 Cuper aan VA KB 72 G 29,40 (m); 1209RL VA aan Reeland 6K14 f.132v (m); 1210 VA aan Cuper 6K14 f.133r-133v (m); 1210 VA aan Cuper KB 72 G 29,41 (a); 1218 B.Offenberg aan VA BSB f.291r-292v (a); 1222 Van Dale aan VA 1127 f.339r (a)

1705: 0000 Hesselius aan VA 7A22 (a); 0000 VA aan Cellarius 6K14 f.170r (m); 0000 VA aan Kool 6K14 f.171r-171v (m); 0119 Van Dale aan VA 1127 f.332r-332v (a); 0124 Frescarode sr. aan VA 6K5 f.250r-251v (a); 0203 Cuper aan VA 6K10 f.22 (a); 0203 Cuper aan VA KB 72 G 29,42 (m); 0222 VA aan Sypestein 6K14 f.136v (a); 0301 VA aan Van Dale 6K14 f.134r-134v (m); 0303 VA aan Cuper 6K14 f.135r-136r (m); 0303 VA aan Cuper KB 72 G 29,44 (a); 0303 VA aan Sypestein 6K14 f.137r-137v (m); 0304 VA aan Reeland 6K14 f.138r (m); 0305 Van Dale aan VA 1127 f.278r-279r (a); 0317 VA aan Sypestein 6K14 f.138v (m); 0329 VA aan Cuper KB 72 G 29,43 (a); 0330 VA aan Cuper 6K14 f.139r-139v (m); 0331 VA aan Hesselius UVA B4 c (a); 0400 VA aan Sypestein 6K14 f.141v (m); 0415 VA aan Holthen 6K14 f.140r (m); 0419 VA aan Sypestein 6K14 f.140v-141r (m); 0508 Cuper aan VA 6K10 f.2 (a); 0508 Cuper aan VA KB 72 G 29,46 (a); 0509 VA aan Holthen 6K14 f.142r (m); 0513 VA aan Cuper 6K14 f.142v (m); 0513 VA aan Cuper KB 72 G 29,47 (a); 0514 VA aan B.Offenberg 6K14 f.144r (m); 0514 VA aan Sypestein 6K14 f.143r-143v (m); 0515 VA aan Kool 6K14 f.145v (m); 0520 Van Dale VA 1127 f.276r-277r (a); 0528 VA aan Van Els 6K14 f.146r-146v (m); 0528 VA aan Gibson 6K14 f.154r (m); 0528 VA aan Noyen 6K14 f.147r (m); 0531 VA aan Capelle 6K14 f.144v (m); 0531 VA aan Reeland 6K14 f.145r (m); 0601 VA aan Cellarius 6K14 f.149r-149v (m); 0601 VA aan Essen,v 6K14 f.148r-148v (m); 0602 VA aan Fabricius 6K14 f.153v (m); 0602 VA aan Fabricius KH.Fabr 30 (a); 0609 Noyen aan VA 6K3 f.282r-282v (a); 0612 VA aan Moonen 6K14 f.154v (m); 0616 Gibson aan VA BSB f.463r-464v (a); 0616 VA aan Heijne 6K14 f.150r (m); 0618 Cuper aan VA 6K10 f.23 (a); 0618 Cuper aan VA KB 72 G 29,48 (m); 0621 VA aan Van Dale 6K14 f.150v (m); 0621 VA aan Van Dale 6K14 f.151r-151v (a); 0621 VA aan E.Koolaart 6K14 f.153r (m); 0628 B.Offenberg aan VA BSB f.305r-306v (a); 0630 Van Dale aan VA 1127 f.274r-275v (a); 0702 Fabricius aan VA BSB f.23r-24v (a); 0704 VA aan Cuper 6K14 f.155r-155v (m); 0704 VA aan Cuper KB 72 G 29,50 (a); 0727 VA aan Van Loon 6K14 f.156r (m); 0727 VA aan Menthen 6K14 f.156v (m); 0812 Cuper aan VA 6K10 f.25 (a); 0812 Cuper aan VA KB 72 G 29,51 (m); 0901 Alstorph aan VA 6K3 f.284r-285r (a); 0914 J.Gallaeus aan VA 6K3 f.286r-287r (a); 0920 Cuper aan VA KB 72 G 29, 52 (m); 0921 VA aan Cuper 6K14 f.160r-160v (m); 0921 VA aan Cuper KB 72 G 29,53 (a); 0921 VA aan Van Dale 6K14 f.157r-157v (m); 0921 VA aan Van Dale 6K14 f.158r-158v (m); 0922 Cuper aan VA 6K10 f.26 (a); 0922 Cuper aan VA KB 72 G 29,54 (m); 0922 VA aan Alstorph 6K14 f.161r-161v (m); 0922 VA aan Sypestein 6K14 f.159r (m); 0926 VA aan Cellarius 6K14 f.162r-162v (m); 0927 VA aan Gryphius 6K14 f.163r-163v (m); 1010 VA aan E.Koolaart 6K14 f.164r (m); 1014 Van Dale aan VA 1127 f.272r-273v (a); 1025 VA aan Cuper 6K14 f.165r-166v (m); 1025 VA aan Cuper KB 72 G 29,55 (a); 1025 VA aan J.Gallaeus 6K14 f.167r-167v (m); 1105 VA aan Sypestein 6K14 f.168r-168v (m); 1119 Van Dale aan VA 1127 f.270r-271v (a); 1124 VA aan Fabricius 6K14 f.168Ar-v (m); 1124 VA aan Fabricius KH.Fabr 33 (a); 1126 Cuper aan VA 6K10 f.27 (a); 1126 Cuper aan VA KB 72 G 29,56 (m); 1200 Hesselius aan VA 6K3 f.412r (a); 1215 VA aan Hesselius 6K14 f.169r-169v (m); 1215 VA aan Hesselius UVA B4 b (a);

1706: 0000 Chevalier aan VA 6K5 f.69r-v (a); 0000 VA aan Noodt 6K14 f.190r-191r (m); 0000 VA aan Vechoven 6K14 f.196r-197r (m); 0029 Basnage Flottemanville aan VA 6K5 f.112r (a); 0121 Cellarius aan VA BSB f.113r-v (a); 0121 B.Offenberg aan VA BSB f.301r-302v (a); 0200 Pleger aan VA 6K4 f.186r-187v (a); 0214 Van Dale aan VA 1127 f.268r-269v (a); 0220 Hesselius aan VA 6K3 f.288r (a); 0223 VA aan Pleger 6K14 f.172r-172v (m); 0228 VA aan Sypestein 6K14 f.173r-173v (m); 0306 Pleger aan VA 6K4 f.188r-188v (a); 0315 Reeland aan VA 6K10 f.96 (a); 0316 VA aan B.Offenberg 6K14 f.174r-175v (m); 0322 VA aan Cuper 6K14 f.176r-179r (m); 0322 VA aan Cuper KB 72 G 29,57 (a); 0323 Holthen aan VA 6K3 f.290r (a); 0331 VA aan Hesselius 6K14 f.181r-181v (m); 0331 VA aan Hesselius 6K14 f.182r-183r (a); 0401 VA aan Basnage Flottemanville 6K14 f.180r-180v (m); 0428 Hesselius aan VA 6K3 f.291r (a); 0526 Van Dale aan VA 1127 f.266r-266v (a); 0529 M.Offenberg aan VA 7A24 f.61r-62v (a); 0616 Mylaeus aan VA 6K4 f.192r (a); 0700 Kool aan VA 6K3 f.293r-294r (a); 0811 Van Dale aan VA 1127 f.264r-265v (a); 0815 J.Gallaeus aan VA 6K3 f.295r-296v (a); 0815 Sebizius aan VA 6K4 f.190r-191v (a); 0816 VA aan Sypestein 6K14 f.184r-185v (m); 0817 VA aan Gargon 6K14 f.188r-189r (m); 0818 VA aan Beukelaar 6K14

f.186r-187v (m); 0826 VA aan Verduyn 6K14 f.189v (m); 0828 VA aan Noodt 6K14 f.191v (m); 0907 G.P.Muller aan VA BSB f.315r-v (a); 0918 VA aan J.Gallaeus 6K14 f.192r-192v (m); 0925 VA aan Sebizius 6K14 f.193r-193v (m); 0925 VA aan Verduyn 6K14 f.194r (m); 0927 VA aan Van Dale 6K14 f.194v-195r (m); 1005 Frescarode sr. aan VA 6K5 f.252r-253r (a); 1017 VA aan Verduyn 6K14 f.199v (m); 1017 VA aan Vechoven 6K14 f.198r-199r (m); 1030 VA aan Verduyn 6K14 f.200r-200v (m); 1102 Van Dale aan VA 1127 f.262r-263v (a); 1106 VA aan Verduyn 6K14 f.201r-201v (m); 1116 VA aan Vallan 6K14 f.202r (m); 1118 J.Gallaeus aan VA 6K3 f.297r-298v (a); 1201 VA aan Lister 6K14 f.204v (m); 1201 VA aan Lister Lister2,126r (a); 1201 VA aan Smith 6K14 f.204r (m); 1201 VA aan Smith Smith46,135-36 (a); 1204 VA aan Stosch 6K14 f.205r-205v (m)

1707: 0000 VA aan Best 6K14 f.207r-207v (m); 0124 VA aan Leers Leid.BPL 246 (a); 0211 Smith aan VA Smith55,97-98 (m); 0211 Smith VA BSB f.442r-443v (a); 0212 Van Dale aan VA 1127 f.282r-v (a); 0220 Cuper aan VA 6K10 f.28 (a); 0220 Cuper aan VA KB 72 G 29,58 (m); 0301 VA aan Van Dale 6K14 f.206r (m); 0304 VA aan Leers Leid.BPL 246 (a); 0305 Hesselius aan VA 6K3 f.302r (a); 0309 Burman aan VA 6K10 f.115 (a); 0309 Best aan VA 6K3 f.301r-301v (a); 0315 Cellarius aan VA BSB f.102r (a); 0331 VA aan Sypestein 6K14 f.208r-209v (m); 0401 VA aan Smith 6K14 f.210r-210v (m); 0401 VA aan Smith Smith46,137-40 (a); 0403 VA aan Hesselius 6K14 f.211r-211v (m); 0403 VA aan Hesselius UVA B4 d (a); 0505 Alstorph aan VA 6K3 f.304r-305v (a); 0511 Burman aan VA Leid.R Q 27 (a); 0524 Smith aan VA BSB f.444r-445v (a); 0524 Smith aan VA Smith55,99-100 (m); 0602 VA aan Verduyn 6K14 f.212r-212v (m); 0617 Van Dale aan VA 1127 f.280r-281r (a); 0701 VA aan J.Gallaeus 6K14 f.213r (m); 0702 VA aan Sypestein 6K14 f.213v (m); 0705 Perizonius aan VA 6K10 f.74 (a); 0713 Valckenier aan VA Leid.BPL 1886 (a); 0721 Battely aan VA BSB f.451r-452v (a); 0815 VA aan Battely 6K14 f.214r-215r (m); 0815 VA aan Smith 6K14 f.215v (m); 0815 VA aan Smith Smith46,141-42 (a); 0821 Battely aan VA BSB f.457r-458v (a); 0823 Bompard aan VA 6K4 f.197r-198v (a); 0829 Hotton aan VA 6K3 f.306r (a); 0905 VA aan Reeland 6K14 f.216r (m); 0914 J.Gallaeus aan VA 6K3 f.308r-309v (a); 0916 VA aan Verduyn 6K14 f.216v (m); 0917 Battely aan VA BSB f.455r-456v (a); 0917 VA aan Battely 6K14 f.217r-217v (m); 0921 Pauwels aan VA 7A22 (a); 1000 VA aan C.Thomasius 6K14 f.226r-226v (m); 1009 VA aan Cuper 6K14 f.218r-221r (m); 1009 VA aan Cuper KB 72 G 29,59 (a); 1011 VA aan Battely 6K14 f.222r-224v (m); 1012 VA aan Fabricius 6K14 f.225r-225v (m); 1012 VA aan Fabricius KH.Fabr 32 (a); 1013 Van Dale aan VA 1127 f.299r-300r (a); 1017 Kerkraed aan VA 6K3 f.310r (a); 1020 VA aan J.Gallaeus 6K14 f.227r-227v (m); 1022 VA aan Verduyn 6K14 f.228r (m); 1023 Battely aan VA 7A25 (a); 1031 VA aan J.Gallaeus 6K14 f.228v (m); 1100 VA aan Smith 6K14 f.230v (m); 1100 VA aan Sypestein 6K14 f.229r-229v (m); 1106 Hemsterhuis aan VA 6K3 f.299r-300v (a); 1106 VA aan Battely 6K14 f.230r (m); 1110 VA aan Battely 6K14 f.232r-232v (a); 1110 VA aan Battely 6K14 f.231r-231v (m); 1111 VA aan Parker 6K14 f.233r-233v (m); 1112 VA aan Smith 6K14 f.234r-234v (m); 1112 VA aan Smith Smith46,143-44 (a); 1114 VA aan Battely 6K14 f.235r-236v (m); 1115 Cuper aan VA 6K10 f.29 (a); 1115 Cuper aan VA KB 72 G 29,60 (m); 1118 J.Gallaeus aan VA 6K3 f.150r-151v (a); 1125 VA aan Van Dale 6K14 f.237r (m); 1130 Battely aan VA BSB f.453r-454v (a); 1201 VA aan D'Outrein 6K14 f.237v (m); 1206 VA aan Sypestein 6K14 f.238r-238v (m); 1211 Smith aan VA BSB f.370r-371v (a); 1211 Smith aan VA Smith55,101-2 (m); 1213 VA aan Cuper 6K14 f.239r-242v (m); 1213 VA aan Cuper KB 72 G 29,61 (a)

1708: 0000 VA aan Cuper 6K14 f.265r-266r (a); 0000 VA aan Lister 6K14 f.250r-250v (m); 0000 VA aan Vechoven 6K14 f.255r (m); 0105 VA aan Battely 6K14 f.244r-244v (m); 0105 VA aan Lister 6K14 f.243r-243v (m); 0105 VA aan Lister Lister2,117r-v (a); 0105 VA aan Smith 6K14 f.245r-245v (m); 0105 VA aan Smith Smith46,145-48 (a); 0106 VA aan Schoppius Delft 6K14 f.247r-247v (m); 0108 VA aan Van Nottelen 6K14 f.246r-246v (m); 0109 VA aan Sypestein 6K14 f.248r-248v (m); 0129 Cuper aan VA 6K10 f.30 (a); 0129 Cuper aan VA KB 72 G 29,63 (m); 0204 VA aan Darroya 6K14 f.249r-249v (m); 0212 VA aan Battely 6K14 f.252r-252v (m); 0212 VA aan Sypestein 6K14 f.251r-251v (m); 0213 Hesselius aan VA 6K3 f.312r-313r (a); 0213 Smith aan VA BSB f.364r-365v (a); 0213 Smith aan VA Smith55,103-4 (m); 0226 VA aan Vechoven 6K14 f.253r-254v (m); 0301 VA aan J.Gallaeus 6K14 f.258r-258v (m); 0301 VA aan Lister 6K14 f.257r-257v (m); 0301 VA aan Lister Lister2,119-20 (a); 0303 VA aan Sypestein 6K14 f.260v (m); 0304 Van Dale aan VA 1127 f.260r-v (a); 0308 VA aan Smith 6K14 f.259r-260r (m); 0308 VA aan Smith Smith46,149-52 (a); 0314 Perizonius aan VA 6K10 f.81a (a); 0316 VA aan Cuper 6K14 f.261r-264v (m); 0316 VA aan Cuper KB 72 G 29,64 (a); 0326CP VA aan Capelle 6K14 f.267r-267v (m); 0326CP VA aan Capelle 6K14 f.268r-269v (a); 0403 VA aan Hesselius UVA B4 e (a); 0407 Cuper aan VA 6K10 f.38 (a); 0407 Cuper aan VA KB 72 G 29,68 (m); 0421 VA aan Hesselius 6K14 f.270r-270v (m);

0503 A.Besier aan VA 6K4 f.193r-194r (a); 0517 Battely aan VA 7A25 (a); 0520 Alstorph aan VA 6K3 f.316r-317v (a); 0520 Kerkraed aan VA 6K3 f.314r (a); 0521 VA aan Sypestein 6K14 f.271r-271v (m); 0527 VA aan Sypestein UVA 1 AL 43 (a); 0531 VA aan Ruysch 6K14 f.272r-272v (m); 0600 VA aan Battely 6K14 f.273r-273v (m); 0601 Battely aan VA 7A25 (a); 0604 Smith aan VA Smith55,105-6 (m); 0604 VA aan Lister 6K14 f.274r-274v (m); 0604 VA aan Lister Lister2,121r-v (a); 0611 VA aan Sypestein 6K14 f.275r-275v (m); 0627 Alstorph aan VA 6K3 f.318r-319r (a); 0710 Fabricius aan VA BSB f.15r-16v (a); 0719 VA aan Henrici 6K14 f.276r (m); 0720 VA aan Lister 6K14 f.277r-277v (m); 0720 VA aan Lister Lister2,123r-v (a); 0729 VA aan Van Arckel 6K14 f.276v (m); 0729 VA aan Alstorph 6K14 f.278r-278v (m); 0800 VA aan Battely 6K14 f.281r (m); 0802 Burger aan VA 6K4 f.195r-196v (a); 0809 Best aan VA 6K3 f.320r (a); 0809 VA aan Burger 6K14 f.279r-280r (m); 0819 Alstorph aan VA 6K3 f.322r-323r (a); 0825 VA aan Battely 6K14 f.283r-283v (m); 0825 VA aan Smith 6K14 f.284r-284v (m); 0825 VA aan Smith Smith46,153-56 (a); 0904 VA aan Slater 6K14 f.280v (m); 0924 Slater aan VA 6K4 f.199r-199v (a); 0924 VA aan Lister 6K14 f.286r (m); 0924 VA aan Lister Lister2,125r-v (a); 0927 Smith aan VA Smith55,107-8 (m); 0927 Smith aan VA BSB f.366r-367v (a); 1007 Burger aan VA 6K4 f.200r-201v (a); 1024 VA aan Perizonius 6K14 f.285r (m); 1114 Van Arckel aan VA 6K3 f.324r-325v (a); 1129 Cuper aan VA 6K10 f.31 (a); 1129 Cuper aan VA KB 72 G 29,66 (m); 1200 VA aan Cuper 6K14 f.287r-287v (m); 1200 VA aan Fabricius 6K14 f.293r-294r (m); 1200 VA aan Fabricius 6K14 f.294v (m); 1206 VA aan Cuper 6K14 f.286v (m); 1206 VA aan Cuper KB 72 G 29,65 (a); 1210 VA aan Darroya 6K14 f.289r (m); 1213 VA aan Fabricius 6K14 f.290r-291v (m); 1213 VA aan Fabricius KH.Fabr 31 (a); 1214 Cuper aan VA 6K10 f.38a (a); 1214 Cuper aan VA KB 72 G 29,67 (m)

1709: 0000 Chevalier aan VA 6K5 f.68r-v (a); 0000 VA aan Hondius Puppius 6K14 f.327r (m); 0100 J.Tollius aan VA 6K3 f.326r-327r (a); 0101 VA aan Lister 6K14 f.295r-295v (m); 0101 VA aan Lister Lister2,107r-v (a); 0127 Fabricius aan VA BSB f.25r-v (a); 0204 Darroya aan VA 6K3 f.328r-329V (a); 0316 VA aan Sypestein 6K14 f.297r-298v (m); 0321 Perizonius aan VA 6K10 f.89 (a); 0326 VA aan H.Altius 6K14 f.299r (m); 0329 VA aan Sypestein 6K14 f.304r (m); 0330 VA aan Cuper 6K14 f.300r-302v (m); 0330 VA aan Cuper KB 72 G 29,69 (a); 0401 Slater aan VA 6K5 f.380r-381r (a); 0404 VA aan Vechoven 6K14 f.304v-305v (m); 0417 VA aan Sypestein 6K14 f.306r (m); 0422 Alstorph aan VA 6K3 f.330r-331r (a); 0422 VA aan Slater 6K14 f.306v (m); 0425 VA aan Sypestein 6K14 f.307r (m); 0430 Slater aan VA 6K5 f.382r (a); 0505 Smith aan VA Smith55,109 (m); 0505 Smith aan VA BSB f.355r-v (a); 0506 VA aan Sypestein 6K14 f.308r (m); 0524 Cuper aan VA 6K10 f.41 (a); 0603 VA aan Lister 6K14 f.309r-309v (m); 0603 VA aan Lister Lister2,109-10 (a); 0611 VA aan Alstorph 6K14 f.310r-310v (m); 0616 VA aan D.G.Moller 6K14 f.311r (m); 0624 VA aan Smith 6K14 f.311v-312v (m); 0626 VA aan Smith Smith46,157-60 (a); 0630 Cuper aan VA 6K10 f.32 (a); 0630 Cuper aan VA KB 72 G 29,70 (m); 0700 VA aan Van Arckel 6K14 f.317r (m); 0707 VA aan Hesselius 6K14 f.313r-313v (m); 0708 VA aan Fabricius 6K14 f.314r-314v (m); 0708 VA aan Fabricius KH.Fabr 34 (a); 0708 VA aan Hesselius UVA B4 f (a); 0717 VA aan Cuper 6K14 f.315r-316r (m); 0717 VA aan Cuper KB 72 G 29,71 (a); 0729 Slater aan VA 6K5 f.383r-v (a); 0816 VA aan Sypestein 6K14 f.316v (m); 0904 Van Arckel aan VA 6K3 f.332r-332v (a); 0912 VA aan W.van Dam 6K14 f.318r-318v (m); 0921 VA aan Van Arckel 6K14 f.319r-319v (m); 0921 VA aan Van Arckel 6K14 f.317v (m); 0924 Smith aan VA BSB f.382r-383v (a); 0924 Smith aan VA Smith55,111-13 (m); 0924 Smith aan VA BSB f.387r-389v (a); 0926 VA aan Lister 6K14 f.320r-320v (m); 0928 VA aan Lister Lister2,113r-v (a); 1011 VA aan Van Dale 6K14 f.221v (m); 1014 VA aan Lister 6K14 f.321r-321v (m); 1014 VA aan Lister Lister2,111-12 (a); 1015 VA aan Smith 6K14 f.322r-322v (m); 1015 VA aan Smith Smith46,161-64 (a); 1017 Van Arckel aan VA 6K3 f.333r-334v (a); 1020 Luijloffs aan VA 6K3 f.335r-336v (a); 1020 VA aan Van Arckel 6K14 f.323r-323v (m); 1027 Van Hoogstraten aan VA 6K10 f.114 (a); 1119 VA aan Lister 6K14 f.324r-324v (m); 1121 VA aan H.Altius 6K14 f.325r-325v (m); 1123 VA aan Van Arckel 6K14 f.326r-326v (m); 1123 VA aan Lister Lister2,115r-v (a); 1129 VA aan Hondius Puppius 6K14 f.328r (m); 1200 VA aan Boddens 6K14 f.330r (m); 1202 Chevalier aan VA 6K5 f.66r-v (a); 1202 VA aan Boddens 6K14 f.329r (m); 1203 Smith aan VA BSB f.386r-v (a); 1203 Smith aan VA Smith55,115-16 (m); 1227 Van Arckel aan VA 6K3 f.337r-338v (a)

1710: 0000 VA aan A.Besier 6K14 f.364r-364v (m); 0000 VA aan Heeser 6K14 f.441v-444v (m); 0000 VA aan Perizonius 6K14 f.366r (m); 0100 Kerkraed aan VA 6K3 f.339r (a); 0113 VA aan D.F.Bongard 6K14 f.331r (m); 0114 VA aan Sypestein 6K14 f.331v (m); 0115 VA aan Lister Lister2,101-2r (a); 0116 VA aan Lister 6K14 f.332r-332v (m); 0118 VA aan Slater 6K14 f.333r-333v (m); 0125 Slater aan VA 6K5 f.384r (a); 0202 VA aan Verduyn 6K14 f.334r (m); 0215 Stosch aan VA 6K5 f.53r-54v (a); 0218 Barbeyrac aan

VA 6K3 f.341r-341v (a); 0221 J.Basnage aan VA 6K5 f.47r-48v (a); 0224 B.Besier aan VA 6K4 f.202r-203v (a); 0224 A.Besier aan VA 6K4 f.204r-205v (a); 0301 VA aan A.Besier 6K14 f.334v-335r (m); 0301 VA aan B.Besier 6K14 f.335v (m); 0305 VA aan Alstorph 6K14 f.337r-338v (m); 0305 VA aan Reeland 6K14 f.336r-336v (m); 0324 A.Besier aan VA 6K4 f.206r-207v (a); 0331 VA aan Molitor f.KN 6K14 f.339r (m); 0409 VA aan A.Besier 6K14 f.339v (m); 0413 VA aan Barbeyrac 6K14 f.340r-341v (m); 0415 VA aan J.Basnage 6K14 f.343r-343v (m); 0416 VA aan Molitor f.KN 6K14 f.344r (m); 0416 VA aan Reinders 6K14 f.342r-342v (m); 0419 Molitor aan VA 6K3 f.343r-344v (a); 0428 A.Besier aan VA 6K4 f.209r-210v (a); 0502 Barbeyrac aan VA 6K3 f.345r-346v (a); 0503 VA aan Alstorph 6K14 f.344v (m); 0505 VA aan Hesselius 6K14 f.345v (m); 0505 VA aan Hesselius UVA B4 g (a); 0505 VA aan Smith 6K14 f.345r (m); 0508 Chevalier aan VA 6K5 f.67r-v (a); 0510 Alstorph aan VA 6K3 f.258r-260v (a); 0516 VA aan Lister 6K14 f.346r-346v (m); 0516 VA aan Lister Lister2,98r (a); 0527 VA aan A.Besier 6K14 f.347r-347v (m); 0603 VA aan Barbeyrac 6K14 f.349r-351v (m); 0605 VA aan Sypestein 6K14 f.352r (m); 0605 VA aan Sypestein UVA 1 AL 44 (a); 0610 A.Besier aan VA 6K4 f.211r-212v (a); 0611 Cuper aan VA 6K10 f.33 (a); 0611 Cuper aan VA KB 72 G 29,72 (m); 0630 VA aan Alstorph 6K14 f.352v-353v (m); 0713 VA aan Sypestein 6K14 f.354r-354v (m); 0801 Alstorph aan VA 6K3 f.347r-348r (a); 0811 VA aan Lister 6K14 f.355r (m); 0811 VA aan Lister Lister2,103r-v (a); 0814 VA aan Gargon 6K14 f.355v-356r (m); 0814 VA aan Vechoven 6K14 f.356v (m); 0815 VA aan Molitor f.KN 6K14 f.357r (m); 0823 Molitor aan VA 6K3 f.349r-350v (a); 0823 VA aan Molitor f.KN 6K14 f.357v (m); 0904 Alstorph aan VA 6K3 f.351r-352v (a); 0918 VA aan Alstorph 6K14 f.358r-358v (m); 0918 VA aan Lister 6K14 f.359r-359v (m); 0919 VA aan A.Besier 6K14 f.348r-348v (m); 0921 B.Besier aan VA 6K4 f.215r-216v (a); 0921 A.Besier aan VA 6K4 f.213r-214v (a); 0921 VA aan Sypestein 6K14 f.360r-360v (m); 0924 Reeland aan VA 6K10 f.98 (a); 0927 Schwartz aan VA BSB f.202r-203v (a); 0927 VA aan Reeland 6K14 f.361r (m); 1001 Barbeyrac aan VA 6K3 f.357r-358v (a); 1004 C.van Dam aan VA 6K5 f.120r-121v (a); 1010 VA aan C.van Dam 6K14 f.361v-362r (m); 1015 Molitor aan VA 6K3 f.353r (a); 1015 VA aan Molitor 6K14 f.363r-363v (m); 1016 Cuper aan VA 6K10 f.34 (a); 1016 Cuper aan VA KB 72 G 29,73 (m); 1016 C.van Dam aan VA 6K5 f.122r-123v (a); 1017 Molitor aan VA 6K3 f.355r-356v (a); 1019 VA aan Sypestein 6K14 f.365r (m); 1019 VA aan Sypestein UVA 1 AL 45 (a); 1020 VA aan Molitor 6K14 f.367r (m); 1022 VA aan Cuper 6K14 f.367v-368r (m); 1022 VA aan Cuper KB 72 G 29,74 (a); 1028 VA aan C.van Dam 6K14 f.365v (m); 1030 C.van Dam aan VA 6K5 f.124r-125v (a); 1100 VA aan A.Besier 6K14 f.441r (m); 1100 VA aan De Vignolles 6K14 f.439r-440v (m); 1105 C.van Dam aan VA 6K5 f.126r-127v (a); 1109 Cuper aan VA 6K10 f.1 (a); 1109 Cuper aan VA 6K14 f.369r-377r (m); 1109 Cuper aan VA KB 72 G 29,75 (m); 1109 VA aan Lister 6K14 f.368v (m); 1109 VA aan Lister Lister2,105-6r (a); 1111 Slater aan VA 6K5 f.386r (a); 1112 A.Besier aan VA 6K4 f.217r-218v (a); 1115 VA aan Molitor f.KN 6K14 f.435r (m); 1115 De Vignolles aan VA BSB f.311r-312v (a); 1116 VA aan Alstorph 6K14 f.435v (m); 1116 VA aan C.van Dam 6K14 f.436r (m); 1119 Heeser aan VA 6K5 f.371r-372v (a); 1122 C.van Dam aan VA 6K5 f.128r-129v (a); 1122 VA aan Buysen 6K14 f.437r-437v (m); 1126 A.Besier aan VA 6K4 f.219r-220v (a); 1210 VA aan Buysen 6K14 f.445r (m); 1216 VA aan Cuper 6K14 f.378r-385v (m); 1216 VA aan Cuper KB 72 G 29,76 (a); 1219 VA aan Lister 6K14 f.445v (m); 1231 Jens aan VA 6K5 f.32r (a); 2223 VA aan Slater 6K14 f.438r-438v (m)

1711: 0101 D.F.Bongard aan VA 6K4 f.221r-221v (a); 0101 Lonisius aan VA 6K3 f.359r-360v (a); 0113 Heeser aan VA 6K5 f.373r-374v (a); 0123 VA aan A.Besier 6K14 f.447r-447v (m); 0127 VA aan D.F.Bongard 6K14 f.449r (m); 0127 VA aan Lonisius 6K14 f.448r-448v (m); 0130 VA aan Alstorph 6K14 f.450r-450v (m); 0300 VA aan Heeser 6K14 f.451r-455r (m); 0300 VA aan Molitor f.KN 6K14 f.459r (m); 0304 VA aan Vechoven 6K14 f.457r-457v (m); 0306 VA aan Sypestein 6K14 f.455v-456r (m); 0306 VA aan Sypestein UVA 1 AL 46 (a); 0309 VA aan C.van Dam 6K14 f.458r-458v (m); 0313 A.Besier aan VA 6K3 f.361r-362v (a); 0314 Slater aan VA 6K5 f.387r-388r (a); 0322 VA aan Molitor f.KN 6K14 f.460r-460v (m); 0327 VA aan D'Outrein 6K14 f.461r-461v (m); 0331 Pitiscus aan VA 6K5 f.106r (a); 0400 VA aan Buysen 6K14 f.464r-465v (m); 0400 VA aan C.van Dam 6K14 f.467r (m); 0401 VA aan Buysen 6K14 f.463r-463v (m); 0409 Cuper aan VA 6K14 f.387r-398r (m); 0409 Cuper aan VA KB 72 G 29,77 (m); 0409 Cuper aan VA KB 72 G 29,78 (a); 0415 VA aan A.Besier 6K14 f.466r-466v (m); 0427 VA aan Slater 6K14 f.467v (m); 0428 VA aan Jens 6K14 f.470r (m); 0428 VA aan Jens Leid.BPL 2899 (a); 0428 VA aan Pitiscus 6K14 f.468r-468v (m); 0428 VA aan Vechoven 6K14 f.469r-469v (m); 0509 VA aan Molitor f.KN 6K14 f.470v (m); 0512 Pitiscus aan VA 6K5 f.104r-105v (a); 0516 VA aan Molitor f.KN 6K14 f.471r-471v (m); 0518 Hohenembs aan VA 6K3 f.365r-365v (a); 0525 Slater aan VA 6K5 f.389r (a); 0601 A.Besier aan VA 6K3 f.367r-368v (a); 0608 Cuper aan VA 6K10 f.35 (a); 0608 Cuper aan VA KB 72 G 29,81 (m); 0611 VA aan Cuper 6K14 f.473r-473v (a); 0611 VA aan Cuper KB 72 G 29,80 (a); 0611 VA aan Lonisius 6K14

f.474v (m); 0611 VA aan Roicomora 6K14 f.474r (m); 0612 VA aan A.Besier 6K14 f.475r-475v (m); 0624 VA aan C.van Dam 6K14 f.476r-476v (m); 0629 VA aan Cuper 6K14 f.399r-414v (m); 0629 VA aan Cuper KB 72 G 29,79 (a); 0705 A.Besier aan VA 6K3 f.369r-370v (a); 0727 Furstenau aan VA BSB f.191rv194rv (a); 0730 VA aan Furstenau 6K14 f.477r-478r (m); 0801 VA aan Lonisius 6K14 f.478v (m); 0807 Furstenau aan VA BSB f.192r-193v (a); 0808 Cuper aan VA 6K10 f.36 (a); 0808 Cuper aan VA 6K14 f.415r-426r (m); 0810 Alstorph aan VA 6K3 f.371r-372v (a); 0817 A.Besier aan VA 6K3 f.377r-378v (a); 0831 Pitiscus aan VA 6K5 f.108r (a); 0901 Alstorph aan VA 6K3 f.373r-374v (a); 0901 Weis aan VA BSB f.245r-246v (a); 0909 VA aan Besier 6K14 f.480r-480v (m); 0909 VA aan Waes 6K14 f.479r-479v (m); 0915 VA aan Waes 6K14 f.526r-528v (m); 0915 VA aan Waes 6K14 f.481r-481v (m); 1001 VA aan Alstorph 6K14 f.483r-484v (m); 1021 Heeser aan VA 6K5 f.375r-377v (a); 1030 VA aan Waes 6K14 f.485r (m); 1111 VA aan D.F.Bongard 6K14 f.486r-486v (m); 1111 VA aan Lonisius 6K14 f.485v (m); 1112 VA aan A.Besier 6K14 f.487r-488r (m); 1202 Cuper aan VA 6K10 f.37 (a); 1202 Cuper aan VA KB 72 G 29,82 (m); 1205 VA aan A.Besier 6K14 f.488v (m); 1206 A.Besier aan VA 6K3 f.381r-382v (a); 1210 A.Besier aan VA 6K3 f.383r-384v (a); 1212 VA aan A.Besier 6K14 f.489r (m); 1216 VA aan Cuper 6K14 f.490r-492v (m); 1216 VA aan Cuper 6K14 f.427r-434v (m); 1216 VA aan Cuper KB 72 G 29,83 (a); 1217 A.Besier aan VA 6K3 f.387r-388v (a); 1223 Alstorph aan VA 6K3 f.385r-386r (a)

1712: 0000 VA aan Schoetgen 6K14 f.509r-509v (m); 0102 Furstenau aan VA BSB f.197r (a); 0113 Schwartz aan VA BSB f.200r-201v (a); 0114 Kotzhausen aan VA 7A23 f.96r-97v (a); 0115 Claromont aan VA 7A22 (a); 0121 Claromont aan VA 6K3 f.389r-390v (a); 0211 Van Loon aan VA 6K3 f.391r-392v (a); 0213 VA aan Claromont 6K14 f.493r-493v (m); 0218 VA aan Sypestein 6K14 f.495r-495v (m); 0220 VA aan Weis 6K14 f.494r-494v (m); 0228 VA aan Alstorph 6K14 f.498r-498v (m); 0228 VA aan Schwartz 6K14 f.496r-497v (m); 0305 VA aan Kotzhausen 6K14 f.499r-499v (m); 0311 A. van Toll aan VA 6K3 f.363r-364v (a); 0316 VA aan D.F.Bongard 6K14 f.500v (m); 0316 VA aan Lonisius 6K14 f.500r (m); 0322 Schoettgen aan VA BSB f.251r-252V (a); 0400 VA aan A.van Toll 6K14 f.511r-511v (m); 0400 VA aan Th. van Toll 6K14 f.510r (m); 0402 Scheffer aan VA BSB f.198r-v (a); 0404 VA aan Furstenau 6K14 f.501r-501v (m); 0407 Weis aan VA BSB f.243r-244v (a); 0408 VA aan Cunningham 6K14 f.508v (m); 0415 VA aan Claromont 6K14 f.502r-502v (m); 0416 VA aan Ter Burg 6K14 f.503r-503v (m); 0416 VA aan Maaswijck 6K14 f.504r-508r (m); 0430 Cuper aan VA 6K10 f.39 (a); 0430 Cuper aan VA KB 72 G 29,84 (m); 0501 Thomasius aan VA BSB f.123r-126r (a); 0502 VA aan Cuper 6K14 f.513r-514v (m); 0502 VA aan Cuper KB 72 G 29,85 (a); 0505 Furstenau aan VA BSB f.195r-196v (a); 0507 Alstorph aan VA 6K3 f.393r-394v (a); 0513 Lonisius aan VA 7A23 f.89r-90v (a); 0524 Cuper aan VA 6K10 f.40 (a); 0524 Cuper aan VA KB 72 G 29,86 (m); 0526 VA aan Cuper 6K14 f.515r-515v (m); 0526 VA aan Cuper KB 72 G 29,87 (a); 0601 VA aan Thomasius 6K14 f.517r-518v (m); 0610 Alstorph aan VA 6K3 f.395r-396v (a); 0624 VA aan D'Outrein 6K14 f.519r-520r (m).

Bibliografie

A. Bronnen

I Brieven

N.B. tussen haakjes staat steeds het aantal brieven vermeld en (bij de handschriften uit Utrecht) een tweede signatuur.

Nederland:

Universiteitsbibliotheek Utrecht:

minuten van Van Almeloveen: 995 I (5k10) (68); 995 II (5k9) (83); 995 III (6k12) (326); 995 IV (6k13) (695); 995 V (6k14) (417). brieven aan Van Almeloveen: 996 I (6k3) (212); 996 II (6k4) (110); 996 III (6k5) (203); 1347 (7a22) (13); 997 (7a23) (43); 994 (7a24) (5); 834 (7a25) (6); 998 (6k10) (117); 1058 (6k11) (22)

Universiteitsbibliotheek Amsterdam:

I Al. 1-46 aan Sypestein (46); B 4 a-g aan Hesselius (7); 14 Ap I van Leusden (1); III D 17:113 van Van Limborch (1)

Universiteitsbibliotheek Leiden:

Bur Q 27 van Burman (1); BPL 885 van Goeree (1); BPL 1886 van Valckenier (1); Pap. 15 aan Broukhusius, Morin, Halma en Leers (7); BPL 246 aan Leers (2); BPL 337 aan Perizonius (3); 2899 aan Brandt en Jens (2)

Provinciale Bibliotheek Leeuwarden:

1127 van Van Dale (133)

Koninklijke Bibliotheek Den Haag:

121 E 2 aan Reinier Leers (1); 72 E 14 aan Sypestein (1); 72 C 41 van Cuper (1); 121 D 10,9 van Broukhusius (1); 120 D 1 van Deinoot (1); 120 D 2, nr.21 van Deinoot (1); 121 D 9 Petit (1); 72 G 29 'Epistulae Mutuae Gisb. Cuperi et Theod. Janssonii Ab Almeloveen LXXXV' (85)

Engeland:

Londen, British Library:

4277 f.4 aan Thomas Gale (1)

Oxford, Bodleian Library:

Lister2 aan Lister (31); Smith46 aan Smith (48); Smith55 van Smith (50)

Duitsland:

Hamburg, Staats- und Universitätsbibliothek Carl von Ossietzky:

Uffenbach-Wolfsche Briefsammlung, Suppellex epistolica: 91,174 van Broukhusius (1); 71,200 van Placcius (1); (4°) 39,8 aan Carpzov (1)

Hannover, Niedersächsische Landesbibliothek:

XLII, 1872 aan Meibom (5)

Neurenberg, Germanisches Nationalmuseum:

V Aerzte Holland aan Sypestein en van De Heide (2)

Kassel, Gesamthochschul-Bibliothek:

4° MS litt. hist. 1 [1 aan Dolaeus (1)

Gotha, Forschungs- und Landesbibliothek:

Chart. B 200, Bl. 1-2 aan Tenzel (1)

München, Bayerische Staatsbibliothek:

Camerarius 34= Clm 10384 van Duitse en Engelse correspondenten (243)

Denemarken:

Kopenhagen, Det Kongelige Bibliotek:

Fabr.104-123, 4° aan Fabricius (18); Ny kgl. Saml. Fol 1675 2° aan Edward Bernard (4); Ny kgl. Saml. Fol 358 2° aan Thomasius (1); Böll Brevs. U 4° nr 23-40 aan D'Outrein (2); Thott 1258 4° aan Graevius (17); Thott 1258 4° 35 aan Kuhnius (1)

Italië:

Florence, Bibliotheca Medicea Laurenziana:

Fondo Ashburnham, cass. 4 aan Huet (4); cass. 13b van Huet (1); cass. 14 van Huet (2)

II Uitgegeven brieven:

zeventiende- en achttiende-eeuwse uitgaven:

- Theodorus Janssonius van Almeloveen, *Amoenitates [...]*. Amsterdam 1694, 44-60 een brief van Bernard Coster, ongedateerd, vermoedelijk eind 1693, begin 1694 (niet in manuscript bewaard gebleven).
- Antonius Van Dale, *Dissertationes de origine ac progressu idololatriae et superstitionum [...]*. Haarlem 1696, 749-762 een brief van Van Dale van 20 november 1695.
- In *Jacobi Tollii Epistolae Itinerariae [...]*. Amsterdam 1700, uitgegeven door Chr. Henning komt ook een brief van Tollius aan Van Almeloveen voor. Deze heeft wel een precieze datering, 14 mei 1687, maar is in feite een verfraaide compilatie van verschillende brieven uit dat jaar.
- Johannes Dolaeus, *Opera omnia [...]*. Frankfurt 1703, 102, epistola LXXII Van Almeloveen aan Dolaeus, 3 november 1690 en 10 februari 1698.
- *Bibliotheca Historico-philologico-theologica*. Bremen/Amsterdam 1718-1727, classis III, 230-252, III, 1058, V, 989 (4 aan D'Outrein, waarvan een in werkelijkheid aan Johannes Janzonius, predikant te Moordrecht).
- J.G. Schelhorn, *Amoenitates literariae, quibus variae observationes, scripta item quaedam anecdota & rariora opuscula exhibentur*. Frankfurt/Leipzig 1725-1731, deel 5, 197: een brief aan Sibylla Wagenseil uit 1696.
- In het voorwoord van de editie van de *Antiquae Inscriptiones quum Graecae, tum Latinae [...]*. Leeuwarden 1730, citeert de uitgever Franciscus Hesselius uit een brief van Johannes Kool aan Van Almeloveen, echter zonder een datering te geven.
- *Oeuvres Diverses*. Pierre Bayle (reprint Den Haag 1727-1731) Hildesheim 1965-1982, deel IV 162-167, 7 maart 1686 van Bayle, ook opgenomen in Deckherrs *De scriptis Adespotis*. Amsterdam 1686[3].

Uitgaven van na 1800:

- G.D.J. Schotel, *Kerkelijk Dordrecht, eene bijdrage tot de Geschiedenis der Vaderlandsch Hervormde Kerk, sedert het jaar 1572*. Utrecht 1845, deel II 252-262 (3 van Van Vechoven en 3 aan hem).
- J.A. Worp (ed.), *Jani Broukhusii epistolae selectae aliarumque epitomae et fragmenta*. Groningen 1889, negen brieven van Broukhusius, twee aan Broukhusius (fragmenten).
- *Bulletin de la société de l'histoire du protestantisme français* 103 (1957:4), 277, een brief van Bayle gepubliceerd door E. Haase.
- H. Bots (ed.), *Pieter Rabus en de boekzaal van Europe 1692-1702*, Amsterdam 1974, 113-122 (8) van Rabus.
- H. Bots & L. van Lieshout, *Contribution à la connaissance des réseaux d'information au début du XVIIIe siècle. Henri Basnage de Beauval et sa correspondance à propos de l'"Histoire des Ouvrages des Savans" (1687-1709)*. Amsterdam/Maarssen 1984, drie brieven van Henri Basnage.

III. Overige handschriften van of betreffende Van Almeloveen:

1. Universiteitsbibliotheek Utrecht

834 (7a25): Transcriptie van het Diarium van Is. Casaubon (1597-1614) dat zich te Canterbury bevindt, van de hand van Joannes Battely, met begeleidende brieven (1696-1708) aan Van Almeloveen gestuurd. Deze heeft er enkele aantekeningen aan toegevoegd.

880 (Ih8): *Q. Horatius Flaccus, de arte poetica liber* met notities van Van Almeloveen.

881(5m6): Redevoeringen van Van Almeloveen, manuscripten. Daarbij Italiaanse en Spaanse gedichten van J. Tollius voor Van Almeloveen en enkele redevoeringen van anderen.

882 (Ij8): Van Almeloveens *Collectanea de poenis et tormentis apud veteres*.

883 (Ij11): Van Almeloveens *Collectanea de antiquorum lavandi ritibus et de balneis veterum. Cum imaginibus*. Compleet met hoofdstukken en afbeeldingen.

884 (5m8): Van Almeloveens *Annotationes de derivatione vocum quarundam Belgicarum, ordine alphabetico*. f.1-74. Tevens *Annotationes quaedam in Scriptores Graecos et Latinos*, f.75-143.

885 (6k8): *Adversaria philologica*. Daarin: 'Saturni fabula exposita', 'Serapis unde dictus', 'Derivatio vocum quarundam Belgicarum, sub titulo: "Der Hollandsche taals oorsprong"'. Citaten van enkele auteurs over

Proba Falconia. *Probae Falconiae Cento ex Virgilio cum scholiis Henr. Meibomii.* Aantekeningen op Griekse en Latijnse auteurs.

994 (7a24): Brieven en diverse teksten, door Van Almeloveen verzameld.

995 (6k14) f.532-573: Verschillende versies van de inaugurele rede uit 1697 met commentaar van Jacob Perizonius in margine. f.574-583, *De vario genere suppliciorum seu poenarum.* Losse aantekeningen op trefwoord; f.584-593, *De ignominia*, idem; f.594-599, *De insignibus*, idem.

998 (6k10): 4 brieven, gewisseld tussen Sypestein en P. Burman over de nagelaten manuscripten van Van Almeloveen (1714-1719).

1058 (6k11): Bevat behalve brieven aan Van Almeloveen ook brieven aan anderen, soms over hem, zoals de aanbeveling Van Almeloveen voor het hoogleeraarschap door J.G. Graevius (1697)

1347 (7a22): Gelegenheidsgedichten van en aan Van Almeloveen.

1499 (Ic16): *De poetica, Gr. et Lat. Dan. Heinsius recensuit, notas addidit.* Leiden 1643. Pag. 221-368 van Dan. Heinsius, *De tragoediae constitutione.* Met aantekeningen van Van Almeloveen.

1533 (Ia15): *Cyrilli, Philoxeni aliorumque veterum glossaria Latino-Graeca et Graeco-Latina, a. C. Labbaeo collecta [...] Praeterea veteres glossae verborum juris [...].* Parijs, 1679. Met aantekeningen van Van Almeloveen.

1544 (Ij7): *Rerum Romanarum ll. IV. Cum notis Joa. Is. Pontani. Accedunt variae lectiones Joa. Freinshemii.* Den Haag 1686. Gecollationeerd met manuscripten en oude edities door Van Almeloveen.

1547 (If25): *Martialis, Epigrammata cum notis Farnabii et variorum [...] Accurr. Corn. Schrevelio.* Leiden 1661. Met aantekeningen van Van Almeloveen.

1553 (Ib20): Quintilianus, *Institutionum oratoriarum ll. XII [...].* Parijs 1541. Met de tekst 'Collatus fuit hic liber cum Ms. membr. Biblioth. Colbertinae, qui codex fuerat olim Laur. Vallae, ab ipso propria manu correctus.' Uit het bezit van J. Gallaeus, Van Almeloveen noteerde er enkele opmerkingen bij.

1566 (7f4): Van Almeloveen, *Opuscula sive antiquitatum e sacris profanarum specimen, Conjectanea, Veterum poetarum fragmenta et Plagiariorum syllabus.* Amsterdam 1686. Met aantekeningen van de auteur.

1567 (7f4): Th. Bellus, *Roma restituta sive antiquitatum Romanarum compendium absolutum.* Amsterdam 1700. Met aantekeningen van Van Almeloveen.

2. Universiteitsbibliotheek Amsterdam:

880 I B 51-73, I D 71-79:

Theod.Janssonius van Almeloveen, *Adversaria.* Aantekeningen, geschreven op losse blaadjes, dikwijls per thema alfabetisch geordend. Samengevoegd in 32 banden. - 8°. Inhoud:
I-IX Antiquitates; X, XI Juridica; XII Bellica.; XIII-XVI Goden en godinnen; XVII Getallen; XVIII a) Kleuren, b) Gebouwen, c) Feesten en feestdagen; XIX a) Dichtkunst en muziek b) Prostituees en schandknapen, c) Geboorte in de oudheid; XX a) Prefecti urbis van Rome en Constantinopel, b) Steensoorten; XXI-XXIII Anatomia Litteraria. Termen van lichaam en geest; XXIV a) Inventa nov-antiqua. Alfabetische lijst. b) Geleerdenziekten en doodsoorzaken van geleerden; XXV a) Grammatica en andere zaken betreffende boeken; b) Grammatici; XXVI Oratores en Rhetores. Alfabetisch geordende namenlijst; XXVII-XXVIII Elogia virorum clarissimorum et doctorum. Alfabetische namenlijst met citaten over deze geleerden. XXIX-XXX Geleerde en beroemde vrouwen. Alfabetische namenlijst en enkele teksten van dichteressen. Daarbij: *Exempla illustr. foeminarum collecta ac scripta ab Jano Grutero.* Ook een boekje met handschrift: *Nomina Foeminarum, Doctrina, et Linguarum cognitione Praestantium. Collecta ex Variis omnigenae Scientiae et Linguae scriptoribus.* Het eerste gedeelte is niet in het handschrift van Van Almeloveen; XXXI Antiquitates Ecclesiasticae; XXXII Miscellanea et excerpta. Losse aantekeningen.

*Alle indelingen zijn al door Van Almeloveen zelf gemaakt.

3. Universiteitsbibliotheek Leiden:

BPL 574, Th.J. ab Almeloveen, Dissertatio de censoribus apud Romanos.

Periz. O 56: f.1-64 Notities van Van Almeloveen op Latijnse auteurs; f.1-2 De codicibus et editionibus Isidori; f.3 Ad Varronem, Festum, Nonium, Fulgentium; f.4-40 Ad Isidori Etymologiam; f.41-43 Ad differentiarum scriptores, Val. Probum, Petr. Diaconum; f.43-64 Ad Isidori glossarium.

4. Koninklijke Bibliotheek Den Haag:

69 B 8: N. Chevalier, *Description de la Chambre des Raretez de Nicolas Chevalier avec les noms des amateurs qui m'ont honnoré de leur presence qui ont souscrit chaqu'nt un dictont ou devise à la gloire de la curiositez.* Amsterdam 1694

5. Duitsland, Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz Berlin:

MS germ. oct. 82, Johann Burckhard Mencke, *Das Holländische Journal*, f.33-35, verslag van bezoek aan Van Almeloveen 9 augustus 1698.

IV Werken van Van Almeloveen

- *Disputatio physiologico-medica de Semine quam favente Deo Opt. Max. sub praesidio clarissimi experientissimi Viri D. Jacobi Vallan, M.D., Institutionum ac Medicinae Practicae in Illustri Academia Ultraject. Professor. Ordinarii Publice defendet Theodorus Janssonii ab Almeloveen Traject. A. & R. Ad diem 1 Decemb. hora locoque solitis.* Ultrajecti, Typis Appellariani, 1680.
- *Disputatio medica inauguralis, de Asthmate quam annuente dei gratia, ex auctoritae Magnifici D. Rectoris, D. Lucae van de Poll, J.U.D. Ejusdem Facultatis in Illustri Academia Ultrajectina Professoris Ordinarii, ut et Amplissimi Senatus Academici Consensu & Nobilissimae Facultatis Medicae Decreto, pro gradu doctoratus summisque in medicina honoribus & privilegiis rite, solenniter, ac more majorum consequendis. Publice ventilandam proponit. Th.J. ab Almeloveen, Utr. ad diem 21 juni, hora locoque solitis.* Ultrajecti, Ex Officina Frederici Strick, Bibliopolae anno 1681.
- *De Vitis Stephanorum, celebrium Typographorum dissertatio epistolica, in qua de Stephanorum stirpe, indefessis laboribus, varia fortuna atque libris, quos orbi erudito eorundem officinae emendatissime impressos unquam exhibuerunt, subjecto illorum INDICE accuratius agitur: atque obiter multa scitu jucunda adsperguntur. Subjecta est H. Stephani querimonia artis typographicae, ejusdem epistola de statu suae typographiae. ad Virum Clarissimum Joan. Georg. Graevium.* Amstelaedami, apud Janssonio- Waesbergios 1683.
- *Antonii de Heide M.D. Ontledinge des mossels, en ontleed- genees- en heelkundige waarnemingen, beide met koperen Platen versien, Uit het Latyn vertaalt door Theod. Jansson. van Almeloveen, M.D. Nog des selfs Nieu Ligt der Apothekers, Of noodige Aanmerkinge omtrent de misslagen in 't bereiden der Artzenye, en de bedrieglijkheit der Pis kykerye.* Amsteldam, by Johannes en Gilles Janssonius van Waesberge 1684.
- *Inventa nov-antiqua; id est brevis enarratio ortus & progressus artis medicae; ac praecipue de Inventis vulgo novis, aut nuperrime in ea repertis. Subjicitur ejusdem rerum inventarum onomasticon.* Amsterdam apud Janssonio-Waesbergios 1684.
- *Juvenalis, Satirae [...] Omnia sigillatim recensuit, concinnavit et sua illis spicilegia subjecit Henricus Christianus Henninius.* Utrecht 1685.
- *Hippocratis Aphorismi Graece et Latine, Variorum auctorum maxime Hippocratis & Celsi locis parallelis illustrati. Subjiciuntur Celsi sententiae, accurante Theodori Janssonii ab Almeloveen M.D.* Amstelaedami, apud Henricum Wetstenium 1685.
- *Opuscula sive antiquitatum e sacris profanarum specimen, conjectanea, veterum poetarum fragmenta et plagiariorum syllabus.* Amstelaedami apud Janssonio-Waesbergios 1686.
  De *Conjectanea ad virum amplissimum Gisbertum Cuperum.* Amsterdam apud Janssonio-Waesbergios 1685 is ook apart uitgegeven.
  Alle onderdelen hebben een apart titelblad.
- *Horti Indici Malabarici pars sexta, [...] adornata Per Nobilissimum ac Generosissimum D.D. Henricum van Rhede tot Draakestein, Toparcham in Mydrecht, quondam Malabarici Regni Gubernatorem supremi Consessus apud Indos Belgas Senatorem Extraordinarium, nunc vero Equestris Ordinis nomine Illustribus ac Praepotentibus Provinciae Ultrajectinae Proceribus adscriptum, Et Theodorum Janson. Ab Almeloveen, M.D. Notis adauxit, & Commentariis illustravit Joannes Commelinus.* Amstelaedami. Sumptibus Viduae Joannis van Someren, Haeredum Joannis van Dyck, Henrici & Viduae Theodori Boom, Anno 1686.
- *Auli Cornelii Celsi de medicina libri VIII, brevioribus Rob. Constantini, Is. Casauboni aliorumque scholiis ac locis parallelis illustrati. cura & studio Th.J. ab Almeloveen, M.D.* Amstelaedami, apud Joannem Wolters 1687.

- *Cl. Rutilii Numatiani Galli Itinerarium, integris Simleri, Castalionis, Pithoei, Sitzmanni, Barthii, Graevii aliorumque animadversionibus illustratum. Ex musaeo Th.J. ab Almeloveen.* Amstelaedami, apud Joannem Wolters, 1687.
- *Bibliotheca promissa et latens; huic subjunguntur Georgii Hieronymi Velschii de scriptis suis ineditis epistolae.* Gaudae apud Justum ab Hoeve, 1692.
- *Amoenitates theologico-philologicae, in quibus varia S. Scripturae loca; ritus prisci, & inedita quaedam Erasmi, Bocharti, Baudii, Scriverii, J. de Laet, &c eruuntur. Subjiciuntur Epigrammata & Poemata vetera, ut & Plagiariorum syllabus altero, tanto auctior.* Amstelaedami, apud Janssonio-Waesbergios 1694.

  De bijgebonden delen zijn ook apart verschenen:

  - *Epigrammata et poemata vetera recens, ad exemplum P. Pithaei e Reinesio, Sponio, aliisque auctoribus collecta, Studio & Opera Th.J. ab Almeloveen.* Amstelaedami, apud Janssonio-Waesbergios anno 1694.
  - *Syllabus Plagiariorum, hac iterata editione altera parte auctior accedit Henrici Sypesteinii de Plagiariis Epistola.* Amstelaedami ap. Janssonio-Waesbergios Anno 1694.
- *Matthiae Martinii Lexicon philologicum, in quo Latinae & a Latinis auctoribus usurpatae cum purae tum barbarae voces ex originibus declarantur, comparatione linguarum subinde illustrantur, multaeque in divinis & humanis literis difficultates ex fontibus, veterumque & recentium scriptorum auctoritate enodantur, nec pauca etiam in vulgatis dictionariis admissa errata emaculantur explicantur: accedit ejusdem Cadmus Graeco-Phoenix, in quo explicantur & ad suas orientales fontes reducuntur principes Graece voces, & eae, quae cum alibi tum maxime apud LXX interpretes & in Novo Testamento videntur obscuriores ac multae dictiones a Lexicographis praetermissae, & in Glossariis alibique latentes vertuntur atque illustrantur. Additur Glossarium Isidori; emendatum cura Joannis Georgii Graevii. Auctarium et Collectanea subjecit Theod. Jansonius ab Almeloveen; praefixa est operis Joannis Clerici Dissertatio etymologica. Editio tertia prioribus multo emendatior, & Auctoris vita auctior.* Trajecti ad Rhenum, apud Antonium Schouten, Bibliopol. 1698.
- *Fastorum romanorum consularium libri duo, quorum prior juxta seriem annorum, posterior secundum ordinem Alphabeticum digestus, continet plurimas veterum scriptorum, maxime Historicorum, Legum, atque Inscriptionum emendationes. Accedunt praefecti urbis Romae et Constantinopolis.* Amsterdam, Joannes Wolters, 1705.
- *Strabonis rerum Geographicarum libri XVII. Accedunt huic editioni, ad Casaubonianam III expressae, Notae Integrae O. Xylandri, Is. Casauboni, F. Morelli, Jac. Palmerii, Selectae vero ex scriptis P. Merulae, J. Meursii, Ph. Cluverii, L. Holstenii, Cl. Salmasii, S. Bocharti, Is. Vossii, E. Spanhemii, Chr. Cellarii aliorumque. Subjiciuntur Chrestomathiae Grae. & Lat.* Amstelaedami, apud Joannem Wolters 1707.
- *Apicii Coelii de opsoniis et condimentis, sive arte coquinaria, libri decem. Cum annotationibus Martini Lister, e Medicis domesticis Serenissimae Majestatis Reginae Annae, et Notis selectioribus, variisque lectionibus integris, Humelbergii, Barthii, Reinesii, A. van der Linden, & aliorum, ut & Variarum lectionum Libello.* Editio secunda Amsterdam apud Janssonio-Waesbergios 1709.
- *Caelii Aureliani, Siccensis, Medici Vetusti, Secta Methodici De morbis acutis et chronicis libri VIII Soli ex omnium Methodicorum Scriptis superstites. Jo. Conradus Amman M.D. recensuit, emaculavit, notulasque adjecit. Accedunt seorsim Theod. Janss. ab Almeloveen in Caelium Aurelianum Notae & Animadversiones tam propriae, quam quas ex Doctor. Viror. Lucubrationibus hinc inde collegit, ut & ejusdem Lexicon Caelianum. Cum Indicibus locupletissimis. Editio nova.* Amstelaedami ex officina Wetsteniana 1709.
- *Isaaci Casauboni Epistolae, insertis ad easdem responsionibus, quotquot hactenus reperiri potuerint, secundum seriem temporis accurate digestae. Accedunt huic tertiae editioni, praeter trecentas ineditas epistolas, Isaaci Casauboni vita [...] Item, Merici Casauboni [...] epistolae [...] Curante Theodoro Janson. ab Almeloveen.* Roterodami, Typis Casparis Fritsch et Michaelis Böhm, 1709.
- *Bibliotheca Almeloveeniana, sive catalogus elegantissimus librorum quos magno studio et sumptu dum viveret collegit et usus est vir Celeberrimus Theodorus Janssonius ab Almeloveen.* Amsterdam 1713.

V. Uitgegeven gelegenheidswerk voor Van Almeloveen

- *Hymenaeo sacrum cum vir clarissimus ac doctissimus Theodorus Janssonius ab Almeloveen [...] Virginem castissimam Alettam Catharinam ab Immerzeel domum duceret [...].* Gouda 1687.
- H. Muhlius, *Convivium eruditum Gaudae apud Batavos, in aedibus Almelovenianis, a.d. XVIII julii 1692 celebratum.* Kiel 1693[3].
- F. Halma, *Lauwerkrans gevlogten om 't hooft van den geleerden en vermaarden Heer, theodoor Janssoon van Almeloveen. [...] Als hij tot Hoogleraar in de Lands Opperschoole van Harderwijk, ter onderwijzing van de Taalgeleertheid en Geschichtkunde wierd ingewijd.* Utrecht 1697.
- *Amicorum plausus dati viro clarissimo Theodori Janssonio ab Almeloveen M.D. cum in alma Academia Gelro-Zutphanica Eloquentiae, Historiarum, et Graecae Linguae Professionem auspicaretur.* Harderwijk 1697.

J. Broukhusius, *Jani Broukhusii Poematum libri sedecim. Editore Davide Hoogstratano.* Amsterdam 1711.
Hendecasyllaborum liber nr. VII: gelegenheidsgedicht op huwelijk Van Almeloveen
Epigrammatum liber secundus, IV: drempeldicht voor *Inventa Novantiqua*
idem, liber tertius, XI: gedicht in *Convivium eruditum*
Silvarum liber primus, p.320: gelegenheidsgedicht voor inauguratie Van Almeloveen

A. Reeland, *Adriani Relandi Poemata, quae hactenus reperiri potuerunt, Curante Abrahamo Perrenot.* Utrecht 1748, 91: drempeldicht in de *Fasti.*

B. Secundaire literatuur

I. Literatuur voor 1800

Alstorph, J., *Dissertatio philologica de lecticis veterum [...].* Harderwijk 1700.

Alstorph, J., *Dissertatio philologica de lectis veterum [...].* Harderwijk 1701.

Alstorph, J., *Dissertatio Philologica De Lectis subjicitur ejusdem de lecticis veterum diatribe.* Amsterdam 1704.

Alstorph, J., *De Hastis Veterum opus posthumum nunc primum in lucem editum cum multis tabularum aenearum iconibus.* Amsterdam/Leipzig 1757.

Basnage, J., *Annales des Provinces Unies.* La Haye 1726.

Bayle, P., *Dictionaire Historique et Critique.* Amsterdam 1730[4].

Benthem, H.L., *Holländischer Kirch- und Schulen-Staat.* Frankfurt 1698.

Beughem, C. van, *Incunabula typographiae sive catalogus librorum scriptorumque proximis ab inventione Typographiae annis, usque ad Annum Christi MD inclusive, in quavis lingua editorum: opusculum saepius expetitum, notisque historicis, chronologicis, & criticis intermixtum accurante Cornelio a Beughem Embric.* Amsterdam 1688.

Beughem, C. van, *Syllabus recens exploratorum in re medica physica & chemica Prout in Miscellaneis Medico-Physicis Naturae Curiosorum Germaniae, Galliae, Daniae & Belgii sparsim extant. In ordinem redactus & juxta indicem harmonice adornatus.* Amsterdam 1696 (moet zijn 1686).

Blumenau, F. von, *Reale Staats- und Sittenschule [...].* Leipzig 1707.

Boehmer, J.Chr., [...] *Prolusiones VII. Publicarum lectionum auspiciis in Academia Julia praemissae.* Helmstedt 1707.

Breu, J., *De dedicationum literariarum moralitate [...].* Straatsburg 1718.

Buchler, J., *Thesaurus conscribendarum epistolarum ex variis optimisque auctoribus desumptus. Opera Joannis Buchleri a Gladbach.* Antwerpen 1699 (heruitgave).

Burman, C., *Trajectum eruditum.* Utrecht 1750.

Burman, P., *Titi Petronii Arbitri Satyricon quae supersunt cum integris Doctorum virorum commentariis [...] Curante Petro Burmanno.* Utrecht 1709.

Burman, P., *Marcus Fabius Quintilianus, De institutione oratoria libri duodecim, cum notis et animadversionibus virorum doctorum summa cura recogniti et emendati per Petrum Burmannum.* Leiden 1720.

Buysen, H., *Practyk der medicine, ofte oeffenende geneeskunde. Aanmerkingen over het menschelyke bloed en wateren, en geneeskundige aanmerkingen, door Henricus Buyzen, Med.Doct. en Practizyn te Haarlem. Deeze tweede druk van den schrijver zelve op het nieuw overgezien, ende wel de helft vermeerderd. Waar by gevoegd eenige aanteekeningen, Door den Heer Theodorus Jansonius van Almeloveen, Der Medicinen Doctor, ende der zelven Faculteyd, als mede der Griexe en Romeynsche Oudheden, Taalen, Gebeurtenissen en Welsprekendheyd, Professor in de Geldersche Academie te Harderwijk.* Tweede vermeerderde druk, Haarlem 1712.

Cellarius, Chr., *M. Minucii Felicis Octavius, et Caecilii Cypriani de vanitate idolorum liber: uterque recensitus et illustratus a Christophoro Cellario.* Halle 1699.

Cellarius, Chr., *Coelii Sedulii, Poetae inter Christianos veteres elegantissimi, mirabilium divinorum libri, Paschale carmen dicti, et hymni duo Christophorus Cellarius ex manuscriptis codicibus recensuit, & adnotationibus illustravit.* Halle 1704.

Dale, A. van, *Dissertationes de Origine ac Progressu Idololatriae et Superstitionum: de vera ac falsa Prophetia; uti et de Divinationibus idololatricis Judaeorum.* Amsterdam 1696.

Deckherr, J, *De scriptis adespotis, pseudoepigraphis, et supposititiis conjecturae cum additionibus Variorum. (editio tertia altera parte auctior).* Amsterdam 1686.

Dolaeus, J, *Opera omnia exhibentia non modo encyclopaediam medicam dogmaticam, in qua [...] & encyclopaediam chrirurgicam rationalem [...] Nec non praeter superiora in prioribus editionibus manca & vitiosa, in ultima hac Editione longe auctiora & correctiora reddita. Cum adjecta nova appendice, quae continet I. Tractatum de Theriaca coelesti, ejus usum viresque exhibentem. II. Observationes Authoris rariores & [...] III. Commercium ejus epistolare cum celeberrimo quondam Archiatro Hassiaco D.D. Jacobo Waldschmidio Philosophico-Medicum [...] Inserta & adjuncta centuria episto larum & observationum ab aliis Viris eruditis ad Authorem transmissarum; [...].* Frankfurt 1703.

Fabricius, J.A., *Decas Decadum sive Plagiariorum & pseudonymorum centuria, accessit Exercitatio de lexicis Graecis, eodem auctore.* Leipzig 1689.

Francius, P., *Petri Francii Posthuma: quibus accedunt illustrium eruditorum ad eundem epistolae.* Amsterdam 1706.

Frescarode, J., *Dissertatio philologica de poculis veterum [...].* Harderwijk 1701.

Frescarode, J., *Dissertatio philologica de mensis veterum [...].* Harderwijk 1701.

Furetière, A., *Le Roman Bourgeois. Ouvrage comique. Avec notice et notes par M. Pierre Jannet.* Paris 1867 (heruitgave van 1666) in twee delen.

Graevius, J.G., *M. Tullii Ciceronis Orationes Ex recensione Joannis Georgii Graevii Cum ejusdem animadversionibus et notis integris Francisci Hottomanni, Dionysii Lambini, Fulvii Ursini, Paulli Manutii ac selectis aliorum [...].* Tom.I. pars I Amsterdam 1699.

Graevius, J.G., *Thesaurus Antiquitatum Romanarum congestus a Joanne Georgio Graevio.* tomus X Utrecht/ Leiden 1699.

Graevius, J.G., *Inscriptiones antiquae totius orbis Romani in absolutissimum corpus redactae olim auspiciis Josephi Scaligeri et Marci Velseri industria autem et diligentia Jani Gruteri nunc curis secundis ejusdem Gruteri et notis Marquardi Gudii emendatae et tabulis aeneis a Boissardo confectis illustratae; denuo cura viri summi Joannis Georgii Graevii recensitae* [...]. Amsterdam 1707.

Groot, H. de, *Epistolae quotquot reperiri potuerunt [...].* Amsterdam 1687.

Gundling, N. H., *Observationum Selectarum ad Rem Litterariam Spectantium.* Halle 1737.

Hesselius, F., *Q. Ennii Poetae vetustissimi Fragmenta quae supersunt Ab Hieron. Columna conquisita disposita et explicata ad Joannem Filium. Nunc ad editionem Neapolitanam MDXC. recusa accurante Francisco Hesselio [...].* Amsterdam 1707.

Hesselius, F., *Antiquae Inscriptiones quum Graecae, tum latinae, olim a Marquardo Gudio collectae, nuper a Ioanne Koolio digestae hortatu consilioque Joannis Georgii Graevii; nunc a Francisco Hesselio editae cum adnotationibus eorum.* Leeuwarden 1731.

Heumann, Chr. A., *Conspectus reipublicae literariae sive via ad historiam literariam iuventuti studiosae aperta [...].* Hannover 1735 en 1763.

Heumann, Chr. A., *Der politische Philosophus, das ist vernunftmässige Anweisung zur Klugheit im gemeinen Leben.* Franfurt a/M 1972, oorspr.druk Leipzig/Frankfurt 1724.

Janus, M.D.F., *De fatis dedicationum librorum, sive von denen Zuschriften derer Gelehrten dissertatio historica et litteraria.* Wittenberg 1718.

Khunius, J.C. (praes.), *Dissertatio academica de amicitia eruditorum* [...]. Johannes Schragius (resp.), Straatsburg 1696.

Lilienthal, M., *De Machiavellismo literario, sive de perversis quorundam in Republica literaria inclarescendi artibus Dissertatio historico-moralis.* Königsberg/Leipzig 1713.

Lomeyer, J., *Dierum Genialium, sive Dissertationum philologicarum Decas I. Additus est rerum memorabilium index.* Deventer 1694.

Meelführer, R.M., *Accessiones ad Celeber. Viri Theodori Jansonii ab Almeloveen, med. et polyhistoris Hardervic. Bibliothecam Promissam et Latentem.* Neurenberg/Leipzig 1699.

Mencke, J.B., *De charlataneria eruditorum declamationes duae, cum notis variorum.* Amsterdam 1716[3].
Morhof, D.G., *Polyhistor literarius, philosophicus et practicus [...]. Cum accessionibus a Johanne Frick et Johanne Moller. Editio quarta. [...].* Lübeck 1747 (reprint Aalen 1970).
Nemeitz, J.Chr., *Vernünftige Gedancken über allerhand historische und moralische Materien, nebst verschiedenen dahin gehörigen Anmerckungen.* Frankfurt a/M 1739.
Petit, P., *De Natura & Moribus Anthropophagorum dissertatio.* Utrecht 1688.
Pitiscus, S., *Q. Curtius Rufus De Rebus Alexandri Magni, Cum Commentario perpetuo & Indice absolutissimo Samuelis Pitisci. [...].* Utrecht 1685.
Pitiscus, S., *Sextii Aurelii Victoris Historiae Romanae breviarium, illustratum trium Virorum Celeberrimorum, Andreae Schotti, Dominici Machanei, Jani Gruteri, Et Feminae praestantissimae, Annae Tanaquili Fabri Filiae Commentariis integris [...] Contextum recensuit, commentarios suis locis disposuit, & editionum, auctorum laudatorum, explicatorum, emendatorum, notatorum, antiquitatumque & rerum indices copiosissimos & certissimos adjecit Samuel Pitiscus.* Utrecht 1696.
Pitiscus, S., *Lexicon Antiquitatum Romanarum in quo Ritus et Antiquitates cum Graecis ac Romanis communes, tum Romanis peculiares, Sacrae et Profanae, Publicae et Privatae, Civiles ac Militares exponuntur. Accedit [...] Auctore Samuele Pitisco.* 2 delen Leeuwarden 1713.
Placcius, V., *Theatrum anonymorum et pseudonymorum, ex Symbolis & Collatione Virorum per Europeam Doctissimorum ac Celeberrimorum, post Syntagma dudum editum, Summa Beati Auctoris Cura reclusum, & Benignis Auspiciis Summe Reverendi ac Consultissimi Viri, Dn. Matthiae Dreyeri [...] cujus & Commentatio, de summa & Scopo hujus operis accedit, Luci publice redditum. Praemissa est praefatio & vita Auctoris, Scriptore Jo. Alberto Fabricio, [...] Cum indicibus necessariis.* Hamburg 1708.
Pritius, J.G. (praes.), *Dissertatio academica de Republica litteraria* [...]. Carolus Fridericus Romanus (def.) Leipzig 1698.
Reiske, J., *Philippi Cluverii Introductio in omnem geographiam veterem aeque ac novam [...] curante Johanne Reiskio.* Wolfenbüttel 1694.
Rosa, I.G.(praes.), *Dissertatio qua tritum illud Amicorum omnia communia nostrates dicunt: Guten Freunden ist alles gemein, explicatur. [...].* Christian Gottfried Pfeiffer (resp.) Jena 1717.
Sagittarius, C., *De Januis Veterum liber singularis cum dissertatione epistolica et analectis in eundem ad virum clarissimum Theodorum Janssonium Ab Almeloven, Medicum & Poyhistorem Batavum Florentissimum.* Jena 1694.
Schelhorn, J.G., *Amoenitates literariae, quibus variae observationes, scripta item quaedam anecdota & rariora opuscula exhibentur.* Frankfurt/Leipzig 1725-1731.
Schottelius, J.G., *Ethica. Die Sittenkunst oder Wollebenskunst.* Jörg Jochen Berns (ed) Bern/München 1980. Oorspronkelijke uitgave Wolfenbüttel 1669.
Schrader, H. (praes.), *Dissertatio ethica de Amicitia utili [...].* Bartoldus Botsaccus (resp.) Giessen 1670.
Smith, Th., *Septem Asiae Ecclesiarum et Constantinopoleos Notitia.* Utrecht 1694.
Smith, Th., *Inscriptiones Graecae Palmyrenorum, cum Scholiis & Annotationibus Edwardi Bernardi et Thomae Smithi.* Utrecht 1698.
Sypestein, H., *Barnabae Brissonii, IC et Consiliarii Regii commentarius in l. Dominico, De spectaculis, in C. Theod. &, l. Omnes dies, Cod. De feriis. Inde sumpta occasione, de priscis dierum apellationibus, ac praecipuis Christianorum festivitatibus, & spectaculorum abrogata licentia, judicialibusque praeterea feriis, multa scitu ac cognitione digna tractantur.* Editio nova, Gouda 1697.
Tacke, P., *Commentatio historica et literaria de dedicationibus librorum [...].* Wolfenbüttel 1733.
Tollius, J., *Jacobi Tollii Fortuita in quibus, praeter Critica nonnulla, tota Fabularis Historia Graeca, Phoenica, Aegyptiaca, ad Chemiam pertinere asseritur.* Amsterdam 1687.
Tollius, J. *Dionysii Longini de sublimitate commentarius [...] Jacob Tollius [...] emendavit.* Utrecht 1694.
Tollius, J., *Jacobi Tollii Epistolae Itinerariae ex Authoris Schedis Postumis recensitae, suppletae, digestae; annotationibus, observationibus & figuris adornatae, cura & studio Henrici Christiani Henninnii.* Amsterdam 1700.
Turrettini, J.A., *De saeculo erudito et hodiernis literarum periculis, oratio academica [...].* Genève, 1704.
Uffenbach, C. von, *Merkwurdige Reisen durch Niedersachsen, Holland und Engelland.* s.l. 1753.
Walchius, I.G., *Christophori Cellarii Epistolae selectiores et Praefationes conlegit Io. Georgius Walchius qui et de Dedicationibus Librorum Veterum latinorum praemisit.* Leipzig 1715.
Wendelin, M.F., *Philosophia moralis, praeceptis succinctis methodice comprehensa [...],* Frankfurt 1647.

Zurck, E. van, *Q. Horatii Flacci Operum pars prima: continens Odarum, seu Carminum libros quinque. Quibus notas addidit Eduardus a Zurck.* Haarlem z.j. (voorwoord uit juli 1696).

II. Literatuur na 1800

Naslagwerken:

Aa, A.J. van der, *Biographisch Woordenboek der Nederlanden [...].* Amsterdam 1969 (reprint van Haarlem 1852-1878).

Album studiosorum Academiae Groninganae. Uitgeven door het historisch genootschap te Groningen. Groningen 1915.

Allgemeine Deutsche Biographie. Leipzig 1875-1900.

Beijers, J.L. en Boekhoven, J. van, *Album studiosorum Academiae Rheno-Trajectinae, MDCXXXVI-MDCCCLXXXVI. accedunt nomina curatorum et professorum per eadem secula.* Utrecht 1886.

Bie, J.P. de en Loosjes, J., *Biographisch woordenboek van protestantsche godgeleerden in Nederland.* Den Haag 1903-1949.

Dictionary of National Biography. London 1908-1909.

Dictionnaire de Biographie Française. Paris 1933-...

Eloy, N.F.J., *Dictionnaire historique de la médecine ancienne et moderne.* Bruxelles 1973 (reprint van Mons 1778).

Engelbrecht, E.A., *De vroedschap van Rotterdam, 1572-1795.* Rotterdam 1973.

Epen, D.G. van, *Album studiosorum Academiae Gelro-Zutphanicae MDCXLVIII-MDCCCXVIII accedunt nomina curatorum et professorum per eadem secula.* Den Haag 1904.

Glasius, B., *Biographisch Woordenboek van Nederlandsche Godgeleerden.* Den Bosch 1851

Haag, E. et E., *La France protestante.* Paris 1846-1859.

Jöcher, C.G., *Allgemeines Gelehrten-Lexikon.* Hildesheim 1960 (reprint van Leipzig 1750).

Ketner, F., *Album promotorum, qui inde ab anno MDCXXXVIo usque ad annum MDCCXVum in Academia Rheno-Trajectina gradum doctoratus adepti sunt [...].* Utrecht 1936.

Lindeboom, G.A. *Dutch Medical Biography.* Amsterdam 1984.

Matrikel der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg. Halle 1960-, deel 1 1690-1730, 1994.

Molhuysen, P.C., *Bronnen tot de geschiedenis der Leidsche Universiteit.* Den Haag 1913-1924, (RGP) deel 4, 1682-1725 (1920), album promotorum.

Molhuysen, P.C. en P.J. Blok, *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek.* Leiden 1911-1937.

'Naamlijst van de doktoren te Amsterdam sinds 1641' in: *Algemeen Nederlandsch Familieblad* 1 (1883) no. 17.

Neue Deutsche Biographie. Berlin 1953-...

Nouvelle Biographie Générale depuis les Temps les plus reculés jusqu'à 1850-1860. Copenhague 1963 (reprint van Paris 1857-1866).

Regt, W.M.C., *Naamlijst hervormde predikanten.* 's-Gravenhage. Centraal Bureau voor genealogie [s.a.].

Rieu, G. du, *Album studiosorum Academiae Lugduno Batavae MDLXXC-MDCCCLXXV [...].* Den Haag 1875.

Schutte, O. *Het album promotorum van de academie te Harderwijk.* Zutphen 1980.

Schutte, O. *Repertorium der Nederlandse vertegenwoordigers, residerende in het buitenland, 1584-1810.* Den Haag 1976.

Sommervogel, Ch., *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus.* Bruxelles 1891-1932.

Zedler, J.H., *Grosses vollständiges Universal-Lexikon.* Graz 1961-1964, reprint van Halle/Leipzig 1732-1750.

Secundaire literatuur:

Ahrens, R., 'Literaturtheorie in ihrem Verhältnis zum Mäzenatentum der Tudorzeit', in: A. Buck, G. Kauffmann, B.L. Spahr, C. Wiedemann (eds), *Europäische Hofkultur im 16. und 17. Jahrhundert.* Hamburg 1979, 171-178.

Akkerman, F., 'De Neolatijnse epistolografie - Rudolf Agricola', *Lampas* 18 (1985) 321-337.

Allen, E.J.B., *Post and Courier Service in the Diplomacy of Early Modern Europe.* The Hague 1972.

Allen, G., *Friendship, Developing a Sociological Perspective.* New York/ Londen 1989.

Almagor, J., *Pierre des Maizeaux (1673-1745) Journalist and English Correspondent for Franco-Dutch Periodicals 1700-1720.* Amsterdam/Maarssen 1988.

Altman, J., 'Pour une histoire culturelle de la lettre: l'épistolier et l'état sous l'ancien régime', in: M. Bossis (ed.), *L'épistolarité à travers les siècles. Geste de communication et/ou d'écriture*. Stuttgart 1990, 106-115.

Ammermann, M., 'Gelehrten-Briefe des 17. und frühen 18. Jahrhunderts', *Wolfenbütteler Schriften zur Geschichte des Buchwesens* 9 (1983) 81-96.

Banga, J., *Geschiedenis van de geneeskunde en van hare beoefenaren in Nederland, voor en na de stichting der hoogeschool te Leiden tot aan den dood van Boerhaave*. Leeuwarden 1868.

Bannister, M., 'The Crisis of Literary Patronage in France 1643-1655', *French Studies, a Quarterly Review* 39 (1985) 18-30.

Barbour, V., 'Dutch and English Merchant Shipping in the Seventeenth Century', in: E.M. Carus-Wilson (red.), *Essays in Economic History. Reprints edited for the Economic History Society*. London 1963 (reprint van 1954) vol. I, 227-253.

Barner, W., 'Gelehrte Freundschaft im 18. Jahrhundert. Zu ihren traditionalen Voraussetzungen', in W. Mauser en B. Becker-Cantarino (eds), *Frauenfreundschaft - Männerfreundschaft: literarische Diskurse im 18. Jahrhundert*. Tübingen 1991, 23-45.

Barnes, A., *Jean Leclerc et la République des Lettres*. Parijs 1938.

Bauer, A., 'Georg Franck de Frankenau. Repräsentant einer empirischen Heilkunde im Zeitalter des Barock', in: W. Doerr (red.), *Semper apertus. Sechshundert Jahre Ruprecht-Karls-Universität Heidelberg 1386-1986*. Berlin/Heidelberg/New York/Tokyo 1986 Band I 440-462.

Bazerman, Ch., *Shaping Written Knowledge. The Genre and Activity of the Experimental Article in Science*. Madison Wisc. 1988. 128-142.

Beetz, M., 'Der anständige Gelehrte', in: S. Neumeister & C. Wiedemann (eds), *Res Publica Litteraria. Die Institutionen der Gelehrsamkeit in der frühen Neuzeit* Wiesbaden 1987 deel I, 153-173.

Berg, W. van den, 'Briefreflectie en briefinstructie', *Documentatieblad werkgroep 18e eeuw* 38 (1978) 1-22.

Berkel, K. van, 'De Geleerde' in: H.M. Beliën, A.Th. van Deursen en G.J. van Setten (red.), *Gestalten van de Gouden Eeuw: Een Hollands groepsportret*. Amsterdam 1995, 185-217.

Beugnot, B., 'De l'invention épistolaire à la manière du soi', Mireille Bossis (ed), *L'Epistolarité à travers les siècles. Geste de communication et/ou d'écriture*. Stuttgart 1990. 27-38.

Biagioli, M., 'Galileo's System of Patronage', *History of Science* 28 (1990) 1-62.

Blok, F.F., *Nicolaas Heinsius in dienst van Christina van Zweden*. Delft 1949.

Bolgar, R.R., *The Classical Heritage and its Beneficiaries*. Cambridge 1954.

Bonfatti, E., 'Vir aulicus, vir eruditus', in: S. Neumeister & C. Wiedemann (eds), *Res Publica Litteraria. Die Institutionen der Gelehrsamkeit in der frühen Neuzeit* Wiesbaden 1987 deel I 175-191.

Bossis, M., 'Methodological Journeys Through Correspondences', *Yale French Studies* 71 (1986) 63-75.

Bot, P.N.M., *Humanisme en onderwijs in Nederland*. Utrecht/Antwerpen 1955.

Bots, H., *Correspondance de Jacques Dupuy et de Nicolas Heinsius (1646-1656)*. Den Haag 1971.

Bots, H., 'André Rivet en zijn positie in de Republiek der Letteren', *Tijdschrift voor geschiedenis* 84 (1971) 24-35.

Bots, H. (ed.), *Pieter Rabus en de Boekzaal van Europe (1692-1702)*. Amsterdam 1974.

Bots, H. et G. van Gemert, *L'album amicorum de Cornelis de Glarges 1599-1683. Avec une introduction et des annotations de Hans Bots et Giel van Gemert*. Amsterdam 1975.

Bots, H., *Van universitaire gemeenschap tot academische kring. Enige aspecten met betrekking tot de opkomst en ontwikkeling van geleerde academies en genootschappen in West-Europa*. Amsterdam 1976.

Bots, H. (ed.), *Henri Basnage de Beauval en de Histoire des Ouvrages des Savans, 1687-1709. Verkenningen binnen de Republiek der Letteren aan de vooravond van de Verlichting*. Amsterdam 1976.

Bots, H., 'L'esprit de la République des Lettres et la tolérance dans les trois premiers périodiques savants hollandais', *XVIIe siècle* 29 (1977), 43-57.

Bots, H., *De Republiek der Letteren. Ideaal en Werkelijkheid*. (inaugurele rede) Amsterdam 1977.

Bots, H., 'Het kabinet Smetius, een illustere Nijmeegse bezienswaardigheid, ook tijdens het vredescongres', *Numaga* 25 (1978), 170-184.

Bots, H., 'Les Provinces-Unies centre de l'information européenne au XVIIe siècle', in J. Adhémar e.a., *L'informazione in Francia nel Seicento*, Bari/Paris 1983, 283-306.

Bots, H. et L. van Lieshout, *Contribution à la connaissance des réseaux d'information a début du XVIIIe siècle. Henri Basnage de Beauval et sa correspondance a propos de l' 'Histoire des ouvrages des savans' (1687-1709) Lettres et index*. Amsterdam/Maarssen 1984.

Bots, H. et F. Waquet, *Commercium litterarium. La communication dans la République des Lettres 1600-1750 / Forms of Communication in the Republic of Letters*. Amsterdam/Maarssen 1994.

Bots, H., 'De la transmission du savoir à la communication entre les hommes de lettres: universités et académies en Europe du XVIe au XVIIe siècle', in: H. Bots en F. Waquet (eds), *Commercium litterarium 1600-1750*. Amsterdam/Maarssen 1994, 101-118.

Bouman, H., *Geschiedenis van de voormalige Geldersche hoogeschool en hare hoogleeraren*. Utrecht 1844-1847 2 delen.

Braak Hekke, G., 'Jus approbandi', *Hoeksteen* 10 (1981) 173-177.

Bray, B. (ed.), *Jean Chapelain; Soixante-dix-sept lettres inedites a Nicolas Heinsius (1649-1658)*. Den Haag 1966.

Bray, B., 'L'enquête des Correspondances', *Le XVIIe siècle et la recherche: actes du 6ème colloque de Marseille* Marseille 1976, 65-78.

Bray, B., 'La louange, exigence de civilité et pratique épistolaire au XVIIe siècle', *XVIIe siècle* 42 (1990) 135-153.

Brennan, M.G., *Literary Patronage in the English Renaissance, The Pembroke Family*. London/New York 1988.

Brinckmann, W., *Der Begriff der Freundschaft in Senecas Briefen*. Köln 1963.

Brink, E.A.B.J. ten, *De geschiedenis van het postvervoer*. Bussum 1969.

Brugmans, H., *De post in Nederland in de zeventiende eeuw*. in de reeks *Uit onzen Bloeitijd. Schetsen van het leven onzer vaderen in de XVIIe eeuw*. serie I nr.5 Baarn 1909.

Bruijn, J.R., 'Postvervoer en reizigersverkeer tussen de lage landen en Engeland ca. 1650 - ca. 1850', in: P.W. Klein en J.R. Bruijn (red.), *Honderd jaar Engelandvaart. Stoomvaart Maatschappij Zeeland. Koninklijke Nederlandsche Postvaart NV 1875-1975*. Bussum 1975, 19-52.

Bürgel, P., 'Der Privatbrief. Entwurf eines heuristischen Modells', *Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte* 50 (1976), 281-297.

Burkolter, V., *The Patronage System. Theoretical Remarks*. Basel 1976.

Carroll, J.P., *From Erasmus to Klopstock: Fame in the Republic of Letters*. Washington 1991.

Cerny, G., *Technology, Politics and Letters at the Crossroads of European Civilization. Jacques Basnage and the Baylean Huguenot Refugees in the Dutch Republic*. Dordrecht/Boston/Lancaster 1987.

Charlier, Y., *Érasme et l'amitié d'après sa correspondance*. Paris 1977.

Clough, C.H., 'The Cult of Antiquity: Letters and Letter Collections', C.H. Clough (ed.), *Cultural Aspects of the Italian Renaissance*. Manchester/New York 1976, 33-67.

Daston, L., 'The Ideal and Reality of the Republic of Letters in the Enlightenment', *Science in context* 4 (1991) 367-386.

Daumas, M., 'Manuels épistolaires et identité sociale (XVIe - XVIIIe siècles)', *Revue d'histoire moderne et contemporaine* 40 (4) (1993) 529-556.

Dibbets, G.R.W., 'Books in the Background. A Peep in the Library of the Reverend Arnold Moonen, 1713', *Lias* 22 (1995:2) 196-240.

Dibon, P., *Inventaire de la correspondance d'André Rivet (1595-1650)*, Den Haag 1971.

Dibon, P., H. Bots et E. Bots-Estourgie, *Inventaire de la correspondance de Johannes Fredericus Gronovius (1631-1671)*. Den Haag 1974.

Dibon, P., 'L'université de Leyde et la République des Lettres au 17e siècle', *Quaerendo* 6 (1975) 4-38.

Dibon, P., 'Les échanges épistolaires dans l'Europe savante du XVIIe siècle', *Revue de synthèse* 81-82 (1976), 31-50.

Dibon, P., 'Communication in the Respublica Literaria of the 17th Century', *Res publica litterarum. Studies in the classical tradition*. I 1978, 43-50.

Dibon, P. en F. Waquet, *Johannes Fredericus Gronovius pélerin de la République des Lettres. Recherches sur le voyage savant au XVIIe siècle*. Genève 1984.

Dibon, P., 'Communication épistolaire et mouvement des idées au XVIIe siècle', *Regards sur la Hollande du siècle d'or*, Napels 1990, 171-190 (oorspronkelijk opgenomen in *Le edizioni dei testi filosofici e scientifici del '500 e del '600*. Milano 1986, 73-88).

Dijk, Is. van et.al. (ed.), *Academia Groningana MDCXIV-MCMXIV: gedenkboek ter gelegenheid van het derde eeuwfeest der Universiteit te Groningen uitgegeven in opdracht van den Academische Senaat*. Groningen 1914.

Du Bois, C., 'The Gratuitous Act: an Introduction to the Comparative Study of Friendship Patterns', in: Elliott Leyton (ed) *The Compact, Selected Dimensions of Friendship.* New Foundland 1974, 15-32.

Durand, Y., 'Clientèles et fidélités dans le temps et dans l'espace', in: Y.Durand (ed), *Hommage à Roland Mousnier. Clientèles et fidélités en Europe à l'époque moderne.* Parijs 1981, 3-24.

Eeghen, I.H. van, *De Amsterdamse boekhandel 1680-1725.* Amsterdam 1960-1967.

Eisenstadt, S.N., 'Friendship and the Structure of Trust and Solidarity in Society', in: Elliott Leyton (ed) *The Compact, Selected Dimensions of Friendship.* New Foundland 1974, 138-145.

Eisenstadt, S.N. en Louis Roniger, 'Patron-Client Relations as a Model of Structuring Social Exchange', *Comparative Studies in Society and History* 22 (1980) 42-77.

Eisenstadt, S.N. en L. Roniger, *Patrons, Clients and Friends. Interpersonal Relations and the Structure of Trust in Society.* Cambridge 1984.

Enno van Gelder, H.A., *Getemperde vrijheid: een verhandeling over de verhouding van Kerk en Staat in de Republiek der Verenigde Nederlanden en de vrijheid van meningsuiting inzake godsdienst, drukpers en onderwijs, gedurende de 17e eeuw.* Groningen 1972.

Evers, M., 'Die "Orakel" von Antonius van Dale (1636-1708): eine Streitschrift', *Lias* 8 (1981) 225-267.

Evers, M. en I. Pop-Verhey, 'Het gymnasium Velavicum te Harderwijk 1600-1815', in: R. Bastiaanse, H. Bots, M. Evers (red.), *'Tot meesten nut ende dienst van de jeught'. Een onderzoek naar zeventien Gelderse Latijnse scholen ca. 1580-1815.* Zutphen 1985, 268-295.

Fantazzi, Ch. (ed), *J.L. Vives, De conscribendis Epistolis. Critical Edition with Introduction, Translation and Annotation by Ch. Fantazzi.* Leiden/ New York/ Kobenhavn/ Köln 1989, 1-17.

Findlen, P., 'The Economy of Scientific Exchange in Early Modern Italy', in: Bruce T. Moran (ed.), *Patronage and Institutions. Science, Technology and Medicine at the European Court 1500-1700.* Rochester 1991, 5-24.

Forster, L., '"Charlataneria eruditorum" zwischen Barock und Aufklärung in Deutschland', in: S. Neumeister und C. Wiedemann, *Res Publica Litteraria. Die Institutionen der Gelehrsamkeit in der frühen Neuzeit.* 1987 Teil I 203-220.

Foss, M., *The Age of Patronage. The Arts in Society 1660-1750.* London 1971.

Frank van Westrienen, A., *De Groote Tour. Tekening van de educatiereis der Nederlanders in de zeventiende eeuw.* Amsterdam 1983.

Frijhoff, W.Th.M., *La société néerlandaise et ses gradués, 1575-1814.* Amsterdam/Maarssen 1981.

Frijhoff, W.Th.M., 'Geleerd genootschap en universiteit: solidair of complementair in wetenschapsontwikkeling?' *Nieuwe verhandelingen van het Bataafsch genootschap der proefondervindelijke wijsbegeerte te Rotterdam* 3e reeks, vijfde deel 1990 6-19.

Fuchs, J.M., *Beurt- en wagenveren.* Den Haag 1946.

Fumaroli, M., 'Genèse de l'épistolographie classique: rhétorique humaniste de la lettre, de Pétrarque à Juste Lipse', *Revue d'Histoire littéraire de la France* 78 (1978) 886-905.

Fumaroli, M., 'The Republic of Letters', *Diogenes* 143 (1988) 129-152.

Fumaroli, M., 'La République des Lettres (II). L'émergence des Académies aux XVe et XVIe siècles', *Annuaire du Collège de France. Résumé des cours et travaux.* 89 (1988-1989) 383-400.

Fumaroli, M., 'La conversation savante', in: H. Bots en F. Waquet (eds), *Commercium litterarium 1600-1750.* Amsterdam/Maarssen 1994, 67-80.

Gelder, R. van, 'Liefhebbers en geleerde luiden. Nederlandse kabinetten en hun bezoekers', in: Ellinoor Bergvelt en Renée Kistemaker (red.), *De wereld binnen handbereik. Nederlandse kunst- en rariteitenverzamelingen, 1585-1735.* Zwolle 1992, 259-292.

Gerlo, A., 'The *opus de conscribendis epistolis* of Erasmus and the Tradition of the *ars epistolica*', R.R. Bolgar (ed), *Classical Influences on European Culture: Proceedings of an International Conference held at King's College, Cambridge, april 1969*, Cambridge 1972, 103-114.

Gerretzen, J.G., *Schola Hemsterhusiana. De herleving der Grieksche studiën aan de Nederlandsche universiteiten in de achttiende eeuw van Perizonius tot en met Valckenaer.* Nijmegen/Utrecht 1940.

Ginkel, A. van, *De ouderling. Oorsprong en ontwikkeling van het ambt van ouderling en de functie daarvan in de gereformeerde kerk der Nederlanden in de 16e en 17e eeuw.* Amsterdam 1975.

Giustiniani, V.R., 'La communication érudite: les lettres des humanistes et l'article moderne de revue', *La correspondance d'Erasme et l'épistolographie humaniste. Colloque international tenu en novembre 1983* Bruxelles 1985, 109-133.

Goffman, E., *La mise en scène de la vie quotidienne.* Tome 2: *Les relations en public.* Paris 1973.

Goldgar, A., *Impolite Learning. Conduct and Community in the Republic of Letters, 1680-1750.* New Haven/London 1995.

Gouldner, A.W., 'The Norm of Reciprocity: a Preliminary Statement', *American Sociological Review* 25 (1960) 161-178.

Graaf, B. de, 'Theodorus Janssonius ab Almeloveen (1657-1712): Life, Writings, Bibliografical Activities', in: T. Croiset van Uchelen e.a. (eds), *Theatrum Orbis Librorum. Liber Amicorum presented to Nico Israel*, Utrecht 1989, 179-192.

Grafton, A., 'The world of the Polyhistors: Humanism and Encyclopedism', *Central European History* XVIII (1985) 37-43.

Grallert, W., *Erdball ohne Grenzen. Ein Buch von der Post.* Leipzig/Jena/Berlin 1963[2].

Gray, H.H., 'Renaissance Humanism: the Pursuit of Eloquence', *Journal of the History of Ideas* XXIV (1963) 497-514.

Groenhuis, G., *De predikanten. De sociale positie van de gereformeerde predikanten in de Republiek der Verenigde Nederlanden voor ± 1700.* Groningen 1977.

Gueudet, G., 'Archéologie d'un genre: les premiers manuels français d'art épistolaire', *Travaux d'humanisme et renaissance CCII. Mélanges sur la littérature de la Renaissance: à la mémoire de V.-L. Saulnier.* Genève 1984, 87-98.

Haak, S.P. 'De plooierijen, in het bijzonder in het kwartier van Veluwe', *Bijdragen en Mededelingen Gelre* XI (1908) 69-208.

Haan, A.A.M. de, *Het wijsgerig onderwijs aan het Gymnasium Illustre en de Hogeschool van Harderwijk 1599-1811*, Harderwijk 1960.

Haitsma, J., *Hervormd Mijdrecht: in de loop van vier eeuwen van 1568-1973.* Mijdrecht 1982.

Haroche-Bouzinac, G., 'Quelques métaphores de la lettre dans la théorie épistolaire au XVIIe siècle; flèche, miroir, conversation', *XVIIe Siècle* 43 (1991) 243-257.

Harth, H., 'Poggio Bracciolini und die Brieftheorie des 15. Jahrhunderts. Zur Gattungsform des humanistischen Briefs', F.J. Worstbrock (ed), *Der Brief im Zeitalter der Renaissance* 1983, 81-99.

Harth, H., 'L'épistolographie humaniste entre professionnalisme et souci littéraire: l'exemple de Poggio Bracciolini', *La Correspondance d'Erasme et l'épistolographie humaniste. Colloque international tenu en novembre 1983.* Bruxelles 1985, 135-144.

Heesakkers, C.L. en K. Thomassen, 'Het album amicorum in de Nederlanden', in K. Thomassen (red.), *Alba Amicorum. Vijf eeuwen vriendschap op papier gezet: het album amicorum en het poëziealbum in de Nederlanden.* Maarssen/ 's-Gravenhage 1990, 9-19.

Hoffmann, H., 'Cornelius van Arckel und sein neulateinischer Freundeskreis im Holland des ausgehenden 17. und beginnenden 18. Jahrhunderts', *Humanistica Lovaniensa. Journal of Neo-Latin Studies* 35 (1986) 169-218.

Horst, D.J.H. ter, *Isaac Vossius en Salmasius. Een episode uit de 17de-eeuwsche geleerdengeschiedenis.* Den Haag 1938.

Horst, K. van der, *Inventaire de la correspondance de Caspar Barlaeus (1602-1648).* Assen 1978.

Hulshoff Poll, E., 'Analecta Henniniana. Iets over het leven en werk van H. Chr. Henninius (1658-1704) in: *Antidoron: aangeboden aan Professor Doctor Sophia Antoniadis ter gelegenheid van haar afscheid van Nederland door vrienden en leerlingen.* Leiden 1956, 84-98.

Hyatte, R., *The Arts of Friendship, the Idealization of Friendship in Medieval and Early Renaissance Literature.* Leiden/New York/Köln 1994.

Jaumann, H., 'Ratio clausa. Die Trennung von Erkenntnis und Kommunikation in gelehrten Abhandlungen zur *respublica literaria* um 1700 und der europäische Kontext', in: S. Neumeister und C. Wiedemann, *Respublica litteraria. Die Institutionen der Gelehrsamkeit in der frühen Neuzeit.* Wiesbaden 1987. II 409-430.

Jaumann, H., 'Was ist ein Polyhistor? Gehversuche auf einem verlassenen Terrain', *Studia Leibnitiana* XXII/1 (1990) 76-89.

Jeune, J.C.W. Le, *Het brieven-postwezen in de Republiek der Vereenigde Nederlanden.* Utrecht 1851.

Johns, A., 'The Ideal of Scientific Collaboration: the "Man of Science" and the Diffusion of Knowledge', in: H. Bots et F. Waquet (eds), *Commercium Litterarium. La communication dans la République des Lettres 1600-1750.* Amsterdam/Maarssen 1994, 9-11.

Jong, O.J. de, 'Kerkgeschiedenis 1492-1795', hoofdstuk VI uit J.J. Poelhekke e.a. (red.), *Geschiedenis van Gelderland 1492-1795*, Zutphen 1975 deel II, 331-384.

Kettering, S., *Patrons, Brokers and Clients in 17th Century France.* Oxford 1986.

Kettering, S., 'Gift-Giving and Patronage in Early Modern France', *French History* 2 (1988), 131-151.
Kleerkooper, M.M. en W.P. van Stockum jr, *De boekhandel te Amsterdam voornamelijk in de 17e eeuw. Biographische en geschiedkundige aanteekeningen.* 's-Gravenhage 1914-1916.
Kon, I.S., *Freundschaft. Geschichte und Sozialpsychologie der Freundschaft als soziale Institution und individuelle Beziehung.* Hamburg 1979.
Kooijmans, L., 'Vriendschap, een 18e-eeuwse familiegeschiedenis', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 18 (1992) 48-65.
Kooijmans, L., 'Andries en Daniel; Vriendschap in de vroegmoderne Nederlanden', *Groniek* 29 (1995) 9-25.
Kooy, G.A., *Over vriendschap. Verslag van een hypothesevormend sociologisch onderzoek naar een bijzonder betrekking tussen mensen.* (Mededelingen van de vakgroepen sociologie van de landbouwhogeschool no. 4) Wageningen 1982.
Korshin, P.J., 'Types of Eighteenth Century Literary Patronage', *Eighteenth-Century Studies* 7 (1973-74) 453-473.
Kruseman, A.C., *Aantekeningen betreffende den boekhandel van Noord-Nederland.* Amsterdam 1893.
Kuiper, E.J., *De Hollanse 'Schoolordre' van 1625.* Groningen 1958.
Labrousse, E., *Pierre Bayle.* La Haye 1963 2 delen.
Labrousse, E., *Inventaire critique de la correspondance de Pierre Bayle.* Paris 1961.
Laeven, A.H., *The 'Acta Eruditorum' under the Editorship of Otto Mencke (1644-1707. The History of an International Learned Journal between 1682 and 1707.* Amsterdam 1990.
Lambe, P.J., 'Critics and Sceptics in the Seventeenth-century Republic of Letters', *Harvard Theological Review* 81 (1988) 271-296.
Lankhorst, O.S., *Reinier Leers (1654-1714). Uitgever en boekverkoper te Rotterdam. Een Europees 'Libraire' en zijn fonds.* Amsterdam/Maarssen 1983.
Lausberg, H., *Handbuch der literarischen Rhetorik. Eine Grundlegung der Literaturwissenschaft.* München 1960.
Le Clech-Charton, S., 'Les epîtres dédicatoires et les secrétaires du roi (1515-1547), ou le portrait de l'honnête homme au siècle de la renaissance', *Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance* 51 (1989) 537-552.
Ledeboer, A.M., *Het geslacht Van Waesberghe. Eene bijdrage tot de geschiedenis der boekdrukkunst en van den boekhandel in Nederland.* 's-Gravenhage/Utrecht 1869².
Leiner, W., *Der Widmungsbrief in der französischen Literatur (1580-1715).* Heidelberg 1965.
Lem, G.A.C. van der and C.S.M. Rademaker, *Inventory of the Correspondence of Gerardus Joannes Vossius (1577-1649).* Assen/Maastricht 1993.
Leroy, Pierre, *Le dernier voyage à Paris et en Bourgogne, 1640-1643, du réformé Claude Saumaise.* Amsterdam/Maarssen 1983.
Levy Peck, L., *Court Patronage and Corruption in Early Stuart England.* Londen 1990.
Lieshout, H.H.M. van, *Van boek tot bibliotheek. De wordingsgeschiedenis van de Dictionaire Historique et Critique van Pierre Bayle (1689-1706).* Grave 1992.
Lindeboom, J., *Arnold Moonen (1644-1711).* Amsterdam 1958.
Livre synodal contenant les articles résolus dans les synodes des Eglises wallonnes des Pays-Bas. Publié par la commission de l'histoire des Eglises wallonnes. Tome premier: 1563-1685. La Haye 1896. *Tome deuxième: 1686-1688.* La Haye 1904.
Lux, D., *Royal Patronage and Seventeenth Century Science: l'academie de physique de Caen, 1662-1672.* Ann Arbor 1985.
Maber, R., 'La correspondance de Gilles Menage', *Etudes littéraires de la littérature française au XVIIe siècle* 41 (1988) 27-34.
Maché, U., 'Author and Patron: On the Functions of Dedications in Seventeenth-Century German Literature', in: J.A.Parente jr., R.E.Schade and G.C. Schoolfield (eds), *Literary Culture in the Holy Roman Empire, 1555-1720.* Chapel Hill & London 1991, 195-205.
Mandrou, R., *Histoire de la pensée européenne: III: Des humanistes aux hommes de science (XVIe et XVIIe siècles).* Paris 1973.
Marino, A. 'Literature and Ideology in the Republic of Letters', in: Jost and Friedman (eds), *Aesthetics and the literature of ideas. Essays in honor of A. Owen Aldridge.* Newark 1990, 214-224.
Mauser, W., *Dichtung, Religion und Gesellschaft im 17. Jahrhundert. Die 'Sonnete' des Andreas Gryphius.* München 1976, 206-216.

Mauss, M., *The Gift. Forms and Functions of Exchange in Archaic Societies.* vertaling uit het Frans door Ian Cunnison. London 1974 (repr.1954).
McCann, T.J., '"The Known Style of a Dedication is Flattery": Anthony Browne, 2nd Viscount Montague of Cowdray and his Sussex Flatterers', *Recusant History* 19 (1989) 396-410.
Meijer, Th.J., *Kritiek als herwaardering. Het levenswerk van Jacob Perizonius (1651-1715).* Leiden 1971.
Mendes da Costa, M.B., *Bibliotheek der Universiteit van Amsterdam, Catalogus der Handschriften II.* Amsterdam 1902.
Mesnard, Pierre, 'Le commerce épistolaire comme expression sociale de l'individualisme humaniste', in *Individu et société à la Renaissance. Colloque tenue en avril 1965.* Bruxelles/Paris 1967, 17-31.
Mesnard, Jean, 'Le mécénat scientifique avant l'académie des sciences', in: *L'Age d'or du Mécénat (1598-1661) Colloque international CNRS.* Paris 1985, 107-117.
Mijnhardt, W.W., *Tot heil van 't Menschdom. Culturele genootschappen in Nederland 1750-1815.* Amsterdam 1987.
Montgomery, J.W., *A Seventeenth-Century View of European Libraries. Lomeier's De Bibliothecis, Chapter X.* Berkeley/Los Angeles 1962.
Mousnier, R., 'Les fidélités et les clientèles en France aux XVIe, XVIIe et XVIIIe siècles', *Social History* 15 (1982).
Müller, W., 'Der Brief als Spiegel der Seele. Zur Geschichte eines Topos der Epistolartheorie von der Antike bis zu Samuel Richardson', *Antike und Abendland* 26 (1980) 138-157.
Napjus, J.W. en Lindeboom, G.A., *De hoogleraren in de geneeskunde aan de Hogeschool en het Atheneum te Franeker*, Amsterdam 1985.
Nellen, H.J.M., *Ismael Boulliau (1605-1694), nieuwsjager en correspondent.* Nijmegen 1980.
Nellen, H.J.M., 'La correspondance savante au XVIIe siècle', *XVIIe siècle* 45 (1993) 87-98.
Neubert, F., 'Einführung in die französische und italienische Epistolarliteratur der Renaissance und ihre Probleme', *Romanistisches Jahrbuch* XII (1961) 67-93.
Nickisch, R.M.G., *Die Stilprinzipien in den deutschen Briefstellern des 17. und 18. Jahrhunderts. Mit einer Bibliographie zur Briefschreiblehre (1474-1800).* Göttingen 1969.
Nolte, H.H., 'Patronage und Klientel: Das Konzept in der Forschung' in: H.H. Nolte (ed.), *Patronage und Klientel, Ergebnisse einer polnisch-deutschen Konferenz.* Köln 1989, 1-25.
Overvoorde, J.C., *Geschiedenis van het postwezen in Nederland voor 1795.* Leiden 1902.
Pade, M., 'The Dedicatory Letter as a Genre: the Prefaces of Guarino Veronese's Translations of Plutarch', in: A. Dalzell, Ch. Fantazzi & R.J. Schoeck (eds), *Acta conventus neo-latini torontonensis [...]* New York 1991, 559-568.
Paine, R., 'Anthropological Approaches to Friendship', in: Elliott Leyton (ed) *The Compact, Selected Dimensions of Friendship.* New Foundland 1974, 1-14.
Pearl, J.L., 'The Role of Personal Correspondence in the Exchange of Scientific Information in Early Modern France', *Renaissance and Reformation* NS 8 (1984) 106-113.
Pesch, P.N.G., 'Collectie prof. dr. T.J. van Almeloveen', *Handschriften en oude drukken van de Utrechtse Universiteitsbibliotheek, Catalogus bij de tentoonstelling in het Centraal Museum te Utrecht ter gelegenheid van het 400-jarig bestaan van de bibliotheek der rijksuniversiteit, 1584-1984.* Utrecht 1984, 298-300.
Pollmann, J., 'Dienst en wederdienst. Aspecten van patronage in bestuur en samenleving', in: L.H.M. Wessels e.a. (red.), *Het ancien régime 2: Europa in de vroeg-moderne tijd, 1450-1800.* Heerlen 1991. deel 2: aspecten van staat en bestuur, 50-75.
Pomian, K., 'De la lettre au périodique', *Organon* 10 (1974) 25-43.
Popkin, R.H., 'An unpublished letter of Pierre Bayle', *Nouvelles de la République des lettres* 2 (1981) 193-197.
Prak, M., *Gezeten Burgers. De elite in een Hollandse stad Leiden 1700-1780.* Amsterdam 1985.
Rice, E., 'The Patrons of French Humanism, 1490-1520', in: A. Molho & J.A. Tedeschi (eds), *Renaissance Studies in Honor of Hans Baron.* Illinois 1971, 689-702.
Rice Henderson, J., 'Defining the genre of the letter. Juan Luis Vives' *De conscribendis epistolis*', *Renaissance and Reformation* 7 (1983) 98-105.
Rice Henderson, J., 'Erasmus on the Art of Letter-Writing', J.J. Murphy (ed), *Renaissance Eloquence* (1983) 331-355.

Rice Henderson, J., 'On reading the rhetoric of the renaissance letter', F. Plett (ed), *Renaissance-Rhetorik/ Renaissance Rhetoric*, Berlin/New York 1993, 143-162.
Roelevink, J., *Gedicteerd verleden: het onderwijs in de algemene geschiedenis aan de Universiteit te Utrecht 1735-1839*. Amsterdam 1986.
Rummel, E., 'Erasmus' Manual of Letter-Writing: Tradition and Innovation', *Renaissance and Reformation* XXV 3 (1989) 299-312.
Ruppert, J., *Quaestiones ad historiam dedicationis librorum pertinentes. Dissertatio inauguralis [...]*. Leipzig 1911.
Sansen, R., *Doctrine de l'amitié chez Ciceron. Exposé-Source-Critique-Influence*. Lille 1985.
Sarasohn, L.T., 'Nicolas-Claude Fabri de Peiresc and the Patronage of the New Science in the Seventeenth Century', *Isis* 84 (1993) 70-90.
Schalk, F. 'Erasmus und die res publica literaria', *Actes du congres Erasme* Amsterdam/London 1971.
Schalk, F., 'Von Erasmus' Respublica literaria zur Gelehrtenrepublik der Aufklärung', *Studien zur französischen Aufklärung*. Frankfurt am Main 1977, 143-163.
Schenkeveld van der Dussen, M.A., 'Poëzie als gebruiksartikel: gelegenheidsgedichten in de zeventiende eeuw', in: M. Spies (red.), *Historische letterkunde. Facetten van vakbeoefening*. Groningen 1984, 75-92.
Schmidt, I., 'Was ist ein Brief? Zur Begriffsbestimmung des Terminus "Brief" als Bezeichnung einer quellenkundlichen Gattung', in: W. Woestler (ed.), *Editio. Internationales Jahrbuch für Editionswissenschaft* 2 (1988) 1-7.
Schoeck, R.J., 'Sir Thomas Browne and the Republic of Letters: Introduction', *English Language Notes* 19 (1982) 299-312.
Schotel, G.D.J., *Kerkelijk Dordrecht, eene bijdrage tot de geschiedenis der vaderlandsche hervormde kerk, sedert het jaar 1572*. Utrecht 1845.
Schotel, G.D.J. *De openbare eeredienst der Nederlandsch hervormde kerk in de zestiende, zeventiende en achttiende eeuw*. verzorgd door H.C. Rogge, Leiden s.a. 271-278.
Schottenloher, K., *Die Widmungsvorrede im Buch des 16. Jahrhunderts*. Münster 1953.
Seidel, R., 'Gelehrte Freundschaft - die Epistula ad Philippum Melanchtonem des Jacobs Micyllus', *Daphnis* 19 (1990) 567-633.
Shapin, S., '"A Scholar and a Gentleman": the Problematic Identity of the Scientific Practitioner in Early Modern England', *History of Science* XXIX (1991) 279-327.
Siegenbeek, M., *Geschiedenis der Leidsche Hoogeschool, van hare oprigting in den jare 1575, tot het jaar 1825*. Leiden 1829.
Skafte Jensen, M., 'Humanistic Friendship in 16th Century Denmark', in: G.D. Caie, H. Norgaard (eds), *A Literary Miscellany Presented to Eric Jacobsen*. Copenhagen 1988, 185-201.
Smeets, J., 'Constantijn Huygens als recommandator', in: H. Bots (ed.), *Constantijn Huygens. Zijn plaats in geleerd Europa*. Amsterdam 1973, 184-187.
Smolak, K., *De conscribendis epistolis* van Erasmus in W.Welzig (ed.), *Erasmus von Rotterdam. Ausgewählte Schriften*. Darmstadt 1980, voorwoord.
Staswick, C.A., *Joachim Camerarius and the Republic of Letters in the Age of the Reformation*. Berkeley 1992 diss.
Stegeman, S., 'How to Set Up a Scholarly Correspondence. Theodorus Janssonius van Almeloveen (1657-1712) Aspires to Membership of the Republic of Letters', *Lias* 20 (1993) 227-244.
Stegeman, S. 'De moralitate ac utilitate dedicationum. Dedications to and by Theodorus Janssonius van Almeloveen (1657-1712)', *Lias* 22 (1995) 175-196.
Stegeman, S., 'Eendagspromoties aan de Gelderse universiteit. Adviezen van een Harderwijkse hoogleraar', *Bijdragen en mededelingen Gelre* LXXXVI (1995) 35-48.
Taton, R., 'Le rôle et l'importance des correspondances scientifiques aux XVIIe et XVIIIe siècles', *Revue de Synthèse* 81-82 3eS. (1976) 7-22.
Thijssen-Schoute, C.L., *Nederlands Cartesianisme*. Amsterdam 1954.
Thijssen-Schoute, C.L., 'Hermannus Lufneu, Stadarts te Rotterdam', in: idem, *Uit de Republiek der Letteren. Elf studiën op het Gebied der Ideeëngeschiedenis van de Gouden Eeuw*. Den Haag 1967, 140-172.
Thomson, P., 'The Literature of Patronage, 1580-1630', *Essays in Criticism* 2 (1952) 267-284.
Thornton Tolbert, J., *A Case Study of a Seventeenth-Century Gatekeeper: The Role of Nicolas-Claude Fabri de Peiresc in the Dissemination of Science through Correspondence Networks*. diss. Florida 1992.

Thraede, K., *Grundzüge griechisch-römischer Brieftopik*. München 1970.
Treml, C., *Humanistische Gemeinschaftsbildung. Sozio-kulturelle Untersuchung zur Entstehung eines neuen Gelehrtenstandes in der frühen Neuzeit*. Hildesheim/Zürich/ New York 1989.
Tricht, H.W. van, *De briefwisseling van Pieter Corneliszoon Hooft*. Deel I 1599-1630, Culemborg 1976.
Trunz, E., 'Der deutsche Späthumanismus um 1600 als Standeskultur', in: R. Alewyn, *Deutsche barockforschung* Köln 1970, 147-181.
Ultee, M., 'The Republic of Letters: Learned Correspondence 1680-1720', *The Seventeenth Century* 2(1) (1987) 95-112.
Ultee, M., 'The Place of the Dutch Republic in the Republic of Letters of the Late Seventeenth Century', *Dutch Crossing: a Journal of Low Countries Studies* 31 (1987) 54-78.
Ultee, M. 'Res publica litteraria and War, 1680-1715', in S. Neumeister und C. Wiedemann (eds), *Res Publica Litteraria. Die Institutionen der Gelehrsamkeit in der frühen Neuzeit*. Wiesbaden 1987 Teil II, 535 - 548.
Veltenaar, C., *Het kerkelijk leven der gereformeerden in Den Briel tot 1816*. Amsterdam 1915.
Verkruysse, P.J., 'Het boekenmaecenaat in de 17e eeuw', *De zeventiende eeuw* 6 (1990) 137-143.
Vet, J.J.V.M. de, *Pieter Rabus (1660-1702) een wegbereider van de Noordnederlandse Verlichting*. Amsterdam/Maarssen 1980.
Vet, J.J.V.M. de, 'Maecenaat in de pruikentijd', *Handelingen van het 38e Nederlands-filologencongres 1984*. Amsterdam 1985, 149-175.
Viala, A., 'La genèse des formes épistolaires en français et leurs sources latines et européennes. Essai de chronologie distinctive (XVIe-XVIe s.)', *Revue de littérature comparée* 55 (1981) 168-183.
Vrankrijker, A.C.J. de, *Mensen, leven en werken in de Gouden Eeuw*. 's-Gravenhage 1981.
Vries, J. de, *Barges and Capitalism. Passenger Transportation in the Dutch Economy (1632-1839)*. Utrecht 1981.
Waquet, F., 'De la lettre érudite au périodique savant - les faux semblants d'une mutation intellectuelle', *XVIIe siècle* 35 (1983) 349-359.
Waquet, F., 'Qu'est-ce que la République des Lettres? Essai de sémantique historique', *Bibliothèque de l'École des Chartes* 147 (1989) 473-502.
Waquet, F., 'Les savants face à leur portraits, XVIIe-XVIIIe siècle', *Nouvelles de l'estampe* 117 (1991) 22-28.
Waquet, F., 'Les éditions de correspondances savantes', *XVIIe siècle* 45 (1993) 99-118.
Waquet, F., 'L'espace de la République des Lettres', in: H. Bots et F. Waquet (eds), *Commercium litterarium. La communication dans la République des Lettres 1600-1750 / Forms of Communication in the Republic of Letters*. Amsterdam/Maarssen 1994, 175-189.
Wertheim - Gijse Weenink, A.H. *Democratische bewegingen in Gelderland, 1672-1795*. Amsterdam 1973.
Wheatley, H.B., *The Dedication of Books to Patron and Friend. A Chapter in Literary History*. London 1887.
Wiedemann, C., 'Polyhistors Glück und Ende. Von Daniel Georg Morhof zum jungen Lessing', in H.O. Burger und K. von See (eds), *Festschrift Gottfried Weber*. Berlin/Zürich 1967 215-235.
Wijngaards, A.N.M., *De 'Bibliothèque Choisie' van Jean Le Clerc: een Amsterdams geleerdentijdschrift uit de jaren 1703 tot 1713*. Amsterdam 1986.
Wittop Koning, D.A., *Harderwijker boekdrukkers*, Nieuwkoop 1985.
Wolf, Eric R., 'Kinship, Friendship and Patron-Client Relations in Complex Societies', Michael Banton (ed), *The Social Anthropology of Complex Societies*. Londen 1966, 1-22.
Worp, J.A. (ed.), *Jani Broukhusii epistolae selectae aliarumque epitomae et fragmenta*. Groningen 1889.
Worp, J.A., *De briefwisseling van Constantijn Huygens 1608-1687*. 's-Gravenhage 1911-1917 (6 delen)
Zemon Davis, N., 'Beyond the Market: Books as Gifts in Sixteenth-Century France', *Transactions of the Royal Historical Society* serie V 33 (1983) 69-88.
Zilliacus, L., *From Pillar to Post. The Troubled History of the Mail*. London 1956.

Register

Dit register bevat namen van personen uit de periode vóór 1800, voorkomend in tekst, noten en bibliografie. Namen uit de appendix zijn niet opgenomen, de naam Th.J. van Almeloveen evenmin. Wanneer een naam op een bepaalde pagina in de tekst en in de noten voorkomt, zijn eventuele verwijzingen naar de noten op die pagina weggelaten. Indien een naam slechts in een noot voorkomt, is dit aangegeven met een 'n' achter het paginanummer.

Abbering 101
Abbesteech, Th. van 22n, 69n, 155n, 286
Adriaansse, P. 244n
Aelianus 59n, 77n, 241
Agricola, R. 105n, 396
Almeloveen, J. van sr 9, 10n, 30, 38, 50, 249
Almeloveen, J. van jr 9, 50, 242, 298
Almeloveen, C. van jr. 9
Almeloveen, C. van sr. 9
Almeloveen, M. van jr 11
Alstorph, J. 25n, 26, 95, 100, 101n, 133, 159n, 167, 215, 216, 234n, 238n, 247, 284, 320, 325, 333-334, 393
Alting, M. 277
Altius, R. 22, 307
Amman, J.C. 33n, 210, 258, 285, 392
Anisson, J. 173
Anne, koningin 221, 246n, 392
Anslaer, W. 160n
Apicius, Coelius 35, 91, 177n, 180n, 258, 270, 271n, 392
Arckel, C. van 98-99, 251-252, 400
Aretaeus 15n
Aristoteles 115, 198n
Arnhem, J. van 239n, 242n, 246, 316
Arnould, D' 144n
Atticus 223n
Aurelius Victor 266n, 283, 395
Badius, J. 284
Baldaeus 98
Balzac, G. de 200
Barbeyrac, J. 101, 125, 179n
Barlaeus, C. 46-48, 109, 400
Barthius 302
Barthius, C. 392
Bary, J. de 63
Basnage de Beauval, H. 16n, 69-70, 107, 144n, 149, 176, 389, 397, 303
Basnage de Flottemanville, S. 310
Basnage, J. 17n, 67-70, 79-80, 107, 150n, 155, 173, 263, 328-329, 393, 398
Battely, J. 35, 89-91, 123, 127n, 130, 160, 167n, 172n, 255-257, 291, 296, 301, 389
Baudius, D. 223, 392
Bayle, P. 42, 51n, 54, 67-70, 81, 103-104, 107-108, 128, 144n, 149, 154n-156, 158n, 164, 166, 171-173, 176, 178, 206n, 216n, 232-233, 244, 248, 252-253, 257, 260n, 263, 265-268, 272, 275-276, 278, 283-284, 288-289, 291-292, 389, 393, 398, 401, 402
Becker, Th. 307
Beckers, N.W. 80-81, 226
Behrens, B.Th. 19n, 86-87, 132n, 157n, 164-165, 177n-178, 230, 299
Bellus, Th. 390
Bembo, P. 223
Benthem, H.L. 17, 20, 393
Bentley, R. 70n, 88, 110, 254, 254n
Bergier, N. 54, 275, 281, 283
Bernard, E. 35, 60n, 70, 73, 79, 89-90, 92, 110-111, 127n, 130, 150n-151, 154, 166n, 171-172, 210-211, 226, 248, 255-257, 261n-262, 269, 280, 281n, 282, 287, 291, 301, 388, 395
Bernard, J. 69, 176
Besier, A. 36, 95-96, 129, 321, 334
Best, W. 321n
Beughem, C. van 9n, 33, 34n, 37n, 51, 73, 132, 133n, 153, 165, 176, 213-214, 220-221, 230, 243, 257, 263, 266, 273, 275-276, 282, 284, 287, 288, 337-338, 393
Beukelaer, A. 28n
Beverland, A. 110
Biesen, van 153
Bignon, J.P. 110, 114
Bijleveld, C. van 262
Bispontinius, N. 129
Blaeu, J. 283n
Block, A. 169
Blumenau, F. von 116n, 393
Bochart, S. 282, 392
Boddens, A. 290
Boehmer, J.Chr. 182n, 393
Boekelman, A. 244n
Böhm, M. 242n, 392
Boissard, J.J. 285n, 394
Bolkius 212n, 214n, 318
Bongard, D. 10n, 28n, 53, 96, 99, 155n, 164, 167n, 218n, 311n, 322-323
Bongard, F.D. 96, 323n, 324
Bongars, J. 80, 223
Boom, H. 62, 167n, 274, 391
Borch, F. ter 325
Borghesius, R. 9n, 50, 51, 149, 233
Borremans, A. 71-73, 219n, 238
Borstius, S. 314
Bossche, A. van den 333

Bossuet, J.B. 110
Botius 219n
Botsaccus, B. 116n, 395
Bouhereau, E. 88, 224
Boulliau, I. 110, 142, 203n-204n, 402
Bracciolini, P. 196n-197n, 199n, 400
Brandenburg, keurvorst van 110, 221
Brant, J. 58, 388
Braun, J. 19, 333-334
Breu, J. 190n, 192n-194n, 393
Brissonius, B. 280, 286, 336, 395
Broedelet, J. 52n, 234n, 242n
Broukhusius, J. 22n, 58-59, 98, 107, 150n, 155-16, 244, 259, 262, 284, 292, 388-389, 393, 404
Broun, J. of Broen 20
Browne, Th. 5n, 403
Bruno, J.P. 86
Buchler, J. 202n, 224, 393
Buisson, S. du 74, 99
Burger, M. 15n, 332-333
Burman, F. 110
Burman, P. 32n, 35, 43n, 84n, 107-108n, 110, 257, 283, 285, 286n, 300, 311n, 321, 388, 390, 393
Burman, C. 393
Burnet, G. 110, 132
Busbequius, A.G. 223
Buysen, H. 8, 13, 33, 99, 102, 123n, 285, 336-337, 393
Bynaeus, A. 306
Calloué 170-171
Calvijn 217
Camerarius, J. 3n, 120n, 183n, 184n, 186n, 189n, 223, 388, 403
Campen, Chr. van 61, 164n, 289
Capelle, A. van der 28n
Carpzov, F.B. 9n, 42, 60n, 79, 81n-84, 87-88, 102, 107, 110-111, 127n-128, 151n, 166n, 168, 177, 179-180, 211, 214n, 215n, 217n, 245, 247-252, 263, 265n, 282, 289, 290, 292, 336, 345, 388
Casaubon, I. of Casauboni passim
Casaubon, M. 34-35, 232n, 344, 392
Castalione, S. 392
Casteleyns, G. 12
Castellanus 263n
Cato 202
Cellarius, Chr. 77, 83-84, 103, 107, 111, 127n, 155n, 165-166, 168, 169n, 189n, 211, 250-251, 265, 283, 292n, 337, 392, 394-395
Celsus 15, 18n, 32-33, 35, 52, 79, 81, 87-88, 100-102, 104, 176, 177n, 218, 228, 244, 254, 258, 272, 391
Censorinus 281
Chamberlayn, J. 172, 173n
Chapelain, J. 110, 140n, 155n, 205n, 398
Charlett, A. 257n
Chauvin, E. 178
Chevalier, N. 73, 153, 391
Choul, G. du 338
Christiaan V van Denemarken 60, 301
Christina van Zweden 110, 141n 204n, 397
Cicero 115, 116n, 196, 198, 201, 205-206, 207n, 223-224, 282, 283n, 394, 403
Cluverius, Ph. 127, 277, 336, 392, 395
Coelius Aurelianus 15n, 33, 78-79, 91, 126, 177n, 178n, 244, 245n, 247, 258, 270, 285, 392
Coetier, J. 336n
Colomies, P. 123n, 134n, 229-230, 232n, 254, 263, 265n, 282n
Columna, H. 394
Commelyn, J. 33n, 50n, 242, 286n, 391
Conring, H. 223
Constantinus 391
Coorn, C. van 172
Coorn, T. 11n, 53, 90, 124n, 126n, 127n, 164n
Coster, B. 389
Cotzhausen, A.W. 322
Cramer, J.J. 86, 301
Cuper, G. 1, 8, 31, 37-38, 42-43, 48, 62-63, 67n, 73, 79, 83, 85, 97, 99n, 105, 108, 114, 128-129, 144n, 154n-157, 161, 167, 208n, 217n, 221, 228, 239, 241n, 244, 246-247, 258, 261n, 279, 287n, 289n, 292-293, 306, 309, 333-334, 388, 391
Curtius, Q. 289, 395
Cyrillus 390
Dale, M. van 171
Dale, A. van 12, 20n-23n, 25n, 29n-31n, 42, 62-67, 73, 75, 93-94, 107, 126, 164n, 165, 167n, 171, 179n, 216, 218n, 219, 227n, 228-229, 233, 234n, 239n, 265-266, 274-275, 279, 286-287, 292-293, 298, 319n, 337, 388-389, 394, 399
Dam, C. van 25n, 37, 95,
Danckelmann, E. 110
Darroya, G. 216, 251n
Daum, Chr. 223
Decker, F. 20
Deckherr, J. 34, 51, 81, 175, 244, 275-276, 286, 389, 394
Deinoot, P. 71, 168n, 266, 283, 388
Diaconus, P. 390
Diodati, A. 267-268
Diogenes Laertius 276-277
Dodwell, H. 110
Dolaeus, J. 26n, 60, 87, 232, 300, 388-389, 394
Donatus 251n
Doornick, J. 322
Doornick, D. 322
Dougteus, J. 278
Dousa, J. 223, 283n
Dreyer, M. 395
Du Bos, J.B. 283
Duchrau, Chr. 330-331

Dupuy, J. 114, 141n, 142, 155, 205, 284n, 397
Dyck, J. van 391
Eck, C. van 110
Eibergius, C. 320
Eibergius, I. 320
Eibergius, G. 320n
Eibergius, wed. 24n
Elisabeth, koningin 192
Els, C. van 27n, 93, 134n, 212n, 237n, 240n, 318-319
Elsa 31
Elsevier, fa. 267
Engelen, E. van 72, 278n
Ennius, Q. 98, 283, 394
Erasmus, D. 4n, 139, 196n-203, 207n, 208n, 210, 223-224, 392, 398-400, 402-403
Erpenius, Th. 255, 257
Essen, J. van 28n
Estienne, H. 33n, 34, 284n
Estienne, fa. 33-34, 68, 71, 178n, 243
Eyben, E. 333
Eyndhoven, E. van 311
Eyssonius, H. 20
Faba, G. 200
Fabre, M. 272n
Fabre, A. 69n, 155n, 216n
Fabricius, J.A. 51n, 60, 81, 84-85, 101, 103, 107, 123n, 127n, 159-160n, 162, 174, 258-259, 271, 276, 279-280, 289, 292n, 293, 302, 317-318, 388, 394-395
Falcke, Chr. 329-330
Farnabus, Th. 390
Feith, A. 19
Feller, J. 11n, 81-82, 84, 87n, 159, 162n, 252-254, 279
Feller, J.F. 76, 82, 84n, 108, 132, 160, 179n, 224
Festus 390
Ficino, M. 137
Filius, J. 394
Flenderus, J.M. 72, 96
Florus 57
Flud van Giffen, D. 129, 217
Fotherby, Th. 91
Francius, P. 58-60, 76-77, 90, 110, 129, 143, 152n, 155-156, 156n, 208n, 233, 244, 253, 290n, 394
Franck de Frankenau, G. 60, 79, 86-87, 132n, 161, 271-272, 280, 302, 397
Frederik van Hessen-Kassel 110
Freinshemius, J. 390
Frescarode, J. jr 26, 326-328, 394
Frescarode, J. sr 44, 94-95, 166, 173, 295, 326, 328
Frescarode, P. 328
Freynes, van 314
Frick, J. 39n, 395
Fritsch, C. 242n, 392
Fuchs 221n
Fulgentius 390
Furetière, A. 192-193, 394
Fürstenau, J.H.101-102n, 175n, 221-222, 272, 338-339
Gale, Th. 79, 88, 90, 110, 160n, 227n
Galenus 25n
Galilei, G. 6n, 118n, 120n, 186n, 397
Gallaeus, J. 61-62, 78-80, 167, 173, 210, 227, 266, 296, 321, 390
Gallet, G. 270
Gargon, M. 13n, 16n, 22n, 25n, 30n, 41, 65n, 74-76, 130-131, 159n, 162n, 165n, 211n, 212, 214, 219, 234-235, 280, 305, 309n, 310-315, 317n
Gibson, A. 218n, 256n
Glarges, C. de 119n, 139n, 184n, 397
Goeree, W. 388
Golius, J. 90, 262
Graaf, J. van de 307-308
Graebner, D. de 60, 83, 330, 330n, 331
Graeff, Th. van de 19, 26, 318
Graevius, J.G. 1, 10, 17n, 24, 36, 54n-57, 59n, 60n, 62, 78-80, 81n, 82, 84-85, 88, 90, 92, 102, 107-108, 109n, 110-111, 128, 131, 144n, 151n, 155-156, 160, 161n, 175, 211, 217n, 219n, 223n, 239n, 240-243, 246-249, 252n, 254, 257-258, 260, 270, 272, 275, 279, 282-283-285, 289, 292, 293n, 307-308, 336n, 345, 388, 390-392, 394
Graisse, S. 328-329
Graverol, F. 227n
Graverol, gebr. 88
Graverol, J. 68n
Gronovius, J. 20, 77, 90, 107-110, 112, 154n, 155-156, 211, 282, 336
Gronovius, J.F. 46, 48, 109-110, 129n, 141, 246, 398
Groot, H. de 141, 223, 394
Gruber 277
Gruter, J. 57, 223, 266, 278, 283n, 285, 285n, 390, 394-395
Gryphius, A. 119n, 401
Gryphius, Chr. 56, 83, 84n, 168, 255n
Gudius, M. 57, 258n, 285, 394
Gundling, N. 193, 394
Guthberleth, T. jr 167
Gyger 169
Haes, fam. de 75, 93
Haes, R. de 21, 76, 93, 130, 131n, 133, 212, 213, 305, 315-316
Halen, H. van 133n, 308
Halma, F. 12, 22n, 42n, 56, 57n, 73, 168n, 170, 249, 260-261, 268-270, 287n, 388, 393
Hannemann, J.L. 17, 85, 108, 168, 300
Harder, J.J. 16n, 18n, 20, 86-87, 123n, 131n, 152n, 169, 234, 241, 261

Hardouin, J. 79, 88, 107, 173, 215, 254-255, 257, 265
Haring, I. 51, 275n
Harvey, Th. 332
Hasebroek 307
Hasius 252n
Heeser, B. 325n
Heeser, J. 24n, 97, 325
Heide, A. de 33, 244, 288-289, 388, 391
Heinrici, G. 332
Heinsius, D. 390
Heinsius, N. 110, 114n, 138-139, 141, 204n, 205-206, 252n, 256, 397-398
Hekeren, R. van 72, 307
Hemsterhuis, T. 261n
Henning, H.Chr. 10n, 11n, 12n, 13n, 15, 35, 42, 51, 53-55, 60n, 61n, 71-72, 151, 162n, 164-165, 177, 178n, 179n, 218n, 238-239, 246, 252, 254, 257-258, 260-261, 266-267, 275, 281, 283, 285, 288, 293, 389, 391, 395, 400
Hesselius, F. 43n, 54n, 57n, 59n, 94, 98-99, 152, 252, 257, 283, 388-389, 394
Hesychius 279
Heteren, L. van 216n
Heumann, Chr.A. 107-108, 115n, 116n, 119, 128n, 394
Heuven, J. van 314
Heycoop, J. van 311n
Heyne, J.Chr. 333n
Hinckelmann, A. 266-267
Hippocrates 15n, 33, 35, 218, 391
Hoeve, J. van der 167, 392
Hofmann 169n
Holstenius, L. 392
Holthen, E. 285
Homerus 272n
Hondius Puppius, G. 309, 310n, 315n
Hondius, H. 250n
Honert, T.H. van den 50n, 310
Hooft, P.C. 200, 404
Hoogstraten, D. van 59, 98-99, 108, 393
Hoppenbrouwer, A. 307
Horatius 36n, 64, 126, 133-134, 160, 188, 222n, 228, 245n, 389, 396
Hottoman, F. 394
Hotton, P. 20, 77-78, 109, 126, 240, 258
Houten, C. van 93-94, 319, 328
Huber, E. 169n, 300n
Huber, U. 1-2, 72n, 77, 110
Huberts 312
Hudson, J. 110, 257
Huet, P.D. 68, 79, 88, 107, 110, 144n, 173, 389
Humelbergius, G. 392
Huygens, C. 1, 45, 110-111, 141, 184n, 403
Hyde, Th. 88, 218n, 253
Ignatius van Antiochie 269
Immerzeel, A.C. van 11, 59n, 393
Immerzeel, fam. van 94
Immerzeel, J. van 11, 30, 69, 155n, 314
Insens 171
Isidorus 390, 392
Jacob IV 221n
Jannet, J. 394
Janssonius van Waesberge, fa. 9-10, 391, 392 (zie ook Waesberge, van)
Janssonius, M. 9
Janssonius J. 9, 32, 153
Janus, M.D.F. 187n, 188n, 190n, 394
Janzonius, J. 158n, 389
Jens, J. 388
Jurieu, P. 16n, 69, 303
Juvenalis 35, 51n, 53, 151, 177n, 242, 243n, 260n, 285, 391
Karel van Denemarken 110
Kerkraed, A. 17, 21n, 56-57, 60n, 156n, 217n, 250, 279, 281, 282n, 309n
Kessel, W. van 337n
Ketel, R. 22n
Khunius, J.C. 13n, 120, 121n, 136n, 144n, 189n, 278-279, 388, 394
Klopstock, F.G. 4n, 398
Knipschild, W. 98, 168n
Kool, J. 28n, 55n, 57-58, 253, 266, 293, 389, 394
Koolaart(-Hoofman), E. 22n, 42,64-65, 66n, 67, 154, 163n, 217
Kuster, L. 261n
La Roque, J.P. de 176, 230-231
Labbaeus, C. 390
Lactantius 62-63, 266, 296
Laet, J. de 290, 392
Lambinus, D. 394
Lammers, G. 20
Langbaenius 283n
Langermann, L. 110
Le Clerc, J. 3, 46-47, 77, 101, 109-110, 149, 180n, 208n, 261n, 392, 397, 404
Leers, R. 42n, 70, 90-91, 98, 167, 170-171, 173, 179, 249, 268, 388, 401
Lefebvre, A. 395
Lefebvre, T. 110
Leibniz, G.W. 105, 144n
Leickher, J. 265
Leopold, keizer 330n
Lessing, G.E. 39n, 404
Leusden, J. 10, 34n, 37n, 134
Leydecker, M. 55, 308
Lidt de Jeude, A. van 12, 27n, 75
Lilienthal, M. 182, 194n, 394
Limborch, Ph. van 107, 125, 388
Linden, A. van der 392
Lipsius, J. 197n, 201, 223, 283n, 399
Lister, M. 9n, 15, 35, 43, 45, 60-61, 91-92, 104,

108, 123-124, 126, 134, 151n, 159, 163n, 171, 179n, 180n, 211n, 219, 220n, 221n, 246, 251, 258, 270-271, 287, 301, 392
Lobetanz, M. 80n, 87, 103, 128n, 129
Locke, J. 105
Lodewijk XIV 200
Lomeyer, J. 19n, 54, 71-73, 92, 152n, 157, 216, 238, 239n, 243, 262, 279-280, 306-307n, 335, 394, 402
Longinus, D. 274, 283, 395
Longue-Ruë, abbé de 114
Lonisius, J. 24n, 96, 323-324
Loon, W. van 19n, 21n, 73n, 92-93, 213, 239, 240n, 241, 248
Lucilius 206
Lucretius 101, 125n, 179n, 274n
Ludolf, J. 80n, 81n, 127n, 134n, 261, 267
Lufneu, H. 64, 68-70, 98, 155n, 166, 266, 292, 403
Machaneus, D. 283n, 395
Maecenas 133, 188
Magliabechi, A. 55n, 57, 79, 110, 128n, 211
Maimonides, M. 267
Maizeaux, P. des 46-47, 109, 396
Manetho 85n, 289
Manutius, A. 34, 243n
Manutius, P. 394
Marck, J. van 20, 78, 107, 132, 154n, 238, 241, 243
Maresius, S. 138
Marktrenker, J.W. 19n, 20, 86, 261n
Marsh, N. 90n
Martialis 390
Martinius, M. 36, 56n, 392
Masson, J. 285n
Mastrigt, Ph. (van) 9n, 50, 51, 234, 242, 298
Matthaeus, Ph. 19, 295n
Mayer, J.F. 84, 155
Medici, C. de 110
Meel, J.W. van 85, 250
Meelführer, R.M. 53n, 100, 292n, 394
Meer, N. van der 306
Meibom, H. jr 15, 19n, 84n, 87, 88n, 103-104, 124, 151n, 165, 230, 235n, 250n, 281, 299, 388, 390
Melanchton, Ph. 119n, 223, 403
Ménage, G. 79-80, 107, 110-111, 155, 173, 229n, 232n, 401
Mencke, J.B. 151-152, 193n, 208, 391, 395
Mencke, O. 79n, 149n, 283, 401
Mensinga, J. 336n
Menthen, G. 21n, 22n, 98, 261, 262n
Mersenne, P. 111
Merula, P. 392
Meursius, J. 249, 255, 392
Mey, J. 13n, 60n
Mey, G. de 69, 99, 155n, 312, 314
Mey, W. de 71, 69, 266
Mey, H. van der 312n, 314
Meyer, J. 19n, 27n, 83, 93-94, 109, 155n, 308, 310, 316, 318-319
Micyllus, J. 119n, 403
Minucius Felix 83, 337, 394
Minutoli, V. 267-268
Molitor, L. 31n, 98, 168n, 296n
Moller, D.G. 26n, 44, 85-86, 100, 103, 161, 168n, 169-170, 172, 226, 292n, 299, 300n, 301-302
Moller, J. 39n, 81, 82n, 125, 126n, 255, 395
Monnaye, B. de la 143
Moonen, A. 72, 306, 309, 398, 401
Moor, B. de 19, 328n
Morellus, F. 392
Morhof, D.G. 39, 81, 107, 121n, 125, 136, 138, 140, 169n, 174-175, 206, 224, 230n, 245, 252, 255, 279, 294, 395, 404
Morin, E. 125, 282, 388
Mortier, D. 171
Mothius, J. 81n, 82n, 125, 126n, 255
Muhlius, H. 17, 66n, 69, 80n, 84, 103, 155-156, 245, 292n, 393
Munkerus, S. 295n
Munnicks, J. 11, 286
Mylaeus, W.B. 321
Nabarro, M. 334
Naudé, G. 223
Nemeitz, J.C. 190-191, 395
Nessel, D. 253
Newton, I. 105
Nicaise, C. 110, 143, 144n
Nicolaides, N. 321
Nonius 390
Noodt, G. 107
Noris, H. 144n
Noyen, P. 21n, 22, 93, 133n, 213, 215, 239n, 240n, 321
Nuber, J.C. 21
Offenberg, B. 10n, 30n, 97, 228, 234n, 295, 320-323
Offenberg, M. 321n
Oldenburg, H. 184, 185n
Omeis, M.D. 86, 108, 231, 300
Opgelder 307
Orestes 229
Oswald, J.J. 299
Outrein, J. d' 21n, 23n, 25n, 26n, 27n, 28n, 37, 42, 45, 62-63, 75-77, 92, 97-98, 107-109, 152n, 157, 159n, 163n, 167, 212, 214, 249, 262, 266, 293, 295, 306-307, 309, 313-314, 316-319, 388-389
Ovidius 174, 202, 303n, 313n
Paets, A. 70
Pagenstecher, A.A. 332

Palmerius, J. 392
Parker, R. 89, 130, 151n, 172, 211n, 235, 257, 280, 281n
Patin 206n
Pauwelszen, S. 22n
Peiresc, C. 6n, 118n, 120n, 128n, 140, 142, 155, 185n, 403
Pembroke, fam. 398
Perizonius, J. 1, 19-20, 22, 23n, 42, 56, 59, 60n, 72, 75-78, 83, 85, 90, 92, 107-112, 131-132, 143-144n, 150n, 154-156, 164, 167, 211, 220, 231, 240-241, 266n, 279, 282, 284, 289, 290n, 292n, 293-294, 335n, 336n, 388, 390, 399, 402
Permijn van Vliet 171
Perrenot, A. 393
Perronius, kard. 254n
Persoon, A. 309
Petit, P. 15, 79-80, 111, 173, 244-245, 272, 388, 395
Petrarca, F. 196, 197n, 206, 209, 399
Petrina, H. 59n
Petronius 283, 393
Peyer, J.C. 15, 299
Pfeiffer, Chr.G. 199n, 395
Phaedrus 95-96, 129, 279
Philoxenus 390
Pinellus, G. 128n
Pitcairn, A. 132
Pithoeus 392
Pitiscus, S. 19n, 30n, 54, 59, 70-72, 151, 168n, 238-239, 260, 262, 263n, 266, 283n, 284, 285n, 289, 335, 395
Pittenius, F. 52n, 229
Placcius, V. 51n, 81, 163, 63n, 244n, 276, 294, 388, 395
Plantijn, fa. 33, 71, 243n
Plato 136-137
Pleger, B. 72, 306-307, 310, 324, 325n
Pleger, E. 324n
Plinius 119n, 198, 202, 218n, 222n, 223, 228, 256
Poliziano, A. 198, 223
Poll, L. van de 391
Pollux 278
Pontanus, J.I. 390
Pothusius, Splinter van 309-310
Pritius, J.G. 113n, 121n, 142n, 395
Proba Falconia 390
Probus 390
Propertius 59
Pylades 229
Quintilianus 32, 35, 53, 55, 57, 79-80, 95, 99-101, 152, 153n, 176, 197, 216-218, 239n, 251, 285, 286n, 288, 390, 393
Rabus, P. 66-67, 85n, 124n, 127n, 168n, 176, 178-180, 245n, 248, 290, 337, 389, 397, 404
Rechteren, A.H. van 323
Reeland, A. 84, 94, 98, 107-108, 110, 124n, 152n, 317n, 318-319, 321, 393
Reinders, W. 93, 222n, 228, 244-245, 247-248, 258n, 319n, 320
Reinesius, Th. 223, 392
Reiske, J. 55, 80, 84n, 87, 103, 127, 132n, 151n, 157n, 170n, 210n, 211, 218, 230n, 233, 276-277, 279-280, 288, 292, 299, 300, 395
Renaudot, E. 110
Rhede, H. van 33n, 286n, 391
Rhenen, H. van 52n, 263n
Rhenferd, J. 1, 19, 76, 107, 110, 155, 214
Richardson, S. 402
Ripperda, G. 72, 239n, 321
Rivet, A. 46, 109, 114n, 397-398
Roell, H.A. 110
Roicamora, S. de 334
Rojestein, J. van 242n
Romanus, C.F. 113n, 395
Rosa, I.G. 119n, 395
Royus 155n
Ruinhart, Th. 261n
Rutilius Numatianus 35, 176, 178n, 218, 257, 258n, 392
Ruysch, F. 11, 61, 107, 244n
Ruyter 180n
Rycke, Th. 110, 208n
Sagittarius, C. 84n, 107, 214n, 218, 292n, 335-336, 395
Sanderus 250n
Sarrau, C. 46, 114
Sauer 169n
Saumaise, C. 185n, 205, 223, 392, 400-401
Scaliger, J.J. 162, 206, 223, 285n, 394
Schalbruch, J.Th. 110, 310
Schalken 153n
Schelhorn, J.G. 1n, 8n, 389, 395
Schermer, P. 312
Scherpenzeel, J. 98, 231-232, 321
Scheuchzer, J.J. 1n, 8
Schmid, J. 176n
Schoettgen, J.Chr. 101, 179
Schoppius, J. 331
Schottelius, J.G. 115n, 116n, 395
Schottus, A. 283, 395
Schouten, A. 392
Schrader, H. 116n, 117n, 395
Schragius, J. 120n, 394
Schrevelius, C. 390
Schroeck, L. 16, 53n
Schwartz, J.K. 100-101, 179
Scriverius, P. 283n, 392
Sebizius, J. 330-331
Sebizius, J.G.330n
Sebizius, M. 330
Sedulius 283, 394

Selijns, H. 38, 175, 176n
Seneca 115, 206, 207n, 398
Servius 58-59, 251n
Sheldon, fa. 90
Simler, J. 392
Sitzmannus, Th. 392
Slaart, P. van der 168n
Sladus, M. 15
Slagregen 171
Slater, J.J. 95-97, 266n, 279, 321
Sloane, H. 126
Smallius 309
Smetius, J. jr 19n, 72-74, 93, 153, 304n, 309-310, 397
Smith, S. 70, 170
Smith, Th. 35, 38n, 42-43, 56, 73, 79, 88-91, 102, 123-124, 127n, 128, 130, 151n, 154n, 158n, 159, 166, 167n, 170-172, 173n, 211, 214-215, 227, 228n, 234n, 246, 251, 254n, 255-257, 261, 268-270, 277, 287, 296, 301, 395
Smits, B. 97n, 325
Snabelius, H.W. 155, 156n, 306
Socrates 136
Solms, gravin van 311
Someren, J. van 391
Sophocles 280, 281n
Soreau, R. 294-295
Sosii 245n
Sosius 257n
Spanheim, E. 20, 110, 154n, 392
Spinkes 257
Spon, J. 110, 392
Steenman 306
Steenwinckel 312n
Stosch, Ph.S. 27n, 323
Strabo 35, 100, 177n, 216n, 220, 392
Strick, F. 391
Suetonius 25n, 59n, 77n, 284, 285n, 325
Swammerdam, J. 260n
Sylvius, Aeneas 59n
Sypestein, H. (van) 12n, 16n, 18, 20, 23n, 24n, 25n, 27n, 31n, 32n, 42-44, 50n, 51-52, 55n, 56, 69n, 72-73, 75-76, 99n, 109, 123, 131, 133n, 154n, 155n, 156, 157n, 158, 159n, 160n, 168n, 171n, 174n, 177n, 180, 212, 216n, 217, 219, 223, 228-229, 234n, 239-240, 257-258, 280-281, 286, 292-293, 303, 305-310, 313, 315-316, 320n, 321, 324, 336, 337n, 388, 390, 392, 395
Tacitus 119n, 223
Tacke, P. 187n, 188n, 189n, 190n, 194n, 395
Teissier, A. 68, 79-80, 88, 218, 231, 232n, 243
Tenzel, W.E. 107, 292, 388
Terentius 202, 223n, 251n
Texelius, J. 99, 251
Thomasius, G. 16, 51-53, 54n, 78, 81-82, 84-87, 100-102, 108, 123n, 132, 151n, 167n, 169, 176, 179n, 235, 243, 254, 258, 267, 279, 292n, 388
Thou, J.A. de 252n
Thurn und Taxis 146-147
Til, S. van 107, 155, 156n, 314, 314n
Tilburgius 319
Tilly, madame de 173
Toinard, N. 144n
Toll, A.A. van 124n, 324
Toll, Th. van 324
Tollius, J. burgemeester van Kampen 321
Tollius, J. 10, 11n, 23, 24n, 30n, 36, 42, 54-55, 78, 80, 82, 85n, 97, 101-102, 128, 163n, 179n, 210, 222-223, 234, 240, 247, 253, 260, 273-274, 283, 287-288, 289n, 295, 323, 389, 395
Trappe 144n
Trigland, J. 20
Turrettini, J.A. 182n, 395
Uffenbach, C. von 31, 32n, 35, 37, 151, 152-153, 395
Ursinus, F. 394
Valckenier, F. 221
Valckenier, P. 388
Valerius Maximus 76
Valla, L. 390
Vallan, J. 11, 13, 15, 18, 20, 32-33, 36, 55n, 56, 92, 108, 150n, 155, 156n, 240, 242, 247-248, 258, 260, 292n, 391
Varro 223n, 390
Vechoven, J. van 12, 23n, 24n, 27n, 30, 37, 45, 75-76, 92, 97, 123n, 131, 153n, 166-167, 216, 217n, 251, 259n, 293, 306, 312, 314, 316, 322, 337n, 389
Velschius, H. 392
Velser, M. 285n, 394
Verbold 92- 93
Verduyn, P.A. 45, 58, 60, 83, 85, 87, 162n, 165n, 166, 212n, 220, 233n, 237, 279, 300-302, 318, 324
Verepaeus, S. 224
Vergilius 202, 218, 251n
Veronese, G. 402
Verwey, J. 279
Vier, Ch. le 70
Vignolles, A. de 101
Vitringa, C. 1n
Vives, L. 196n, 197n, 201, 399, 402
Vlack, J. 151n, 263n
Vlug, J. 230n ,
Voet van Winssen, P. 230
Volckamer, J.G.16, 85
Volder, B. de 155
Vonck, W. 307, 310
Vorstius, G. 267n
Vossius, G.J. 46-47, 162, 223, 401
Vossius I. 110, 205, 283, 392, 400
Vries, G. de 10, 18, 37n, 55-57, 83, 92, 134,

168n, 292, 295, 307-308, 310, 319
Wachtendorp, C. 312n, 314
Waes, H.H. 218n
Waesberge, A. van 9-10
Waesberge, J. van jr 9
Waesberge, J. van sr 9
Waesberge, S. van 9
Waesberge, firma van 10n, 51, 55, 62, 82, 91n, 152, 167-169, 171, 179, 249, 258n, 260n, 261-262, 267, 271-273, 274n, 275n, 277, 291, 338, 401
Wagenseil, G. 172, 292n, 301
Wagenseil, S. 66, 86, 172, 301, 389
Walchius, I.G. 189n, 190n, 395
Waldschmidt, J. 394
Water, G. van de 168n, 170
Weelderen, D. van 316
Weis, A. 100, 161n, 169
Wendelin, M.F. 115n, 116n, 395
Werner 169n
Werrenberger 169
Westenberg, E.W. 27, 319, 328-331
Westenberg, J.O. 27-28, 95, 216, 307, 310, 319-320
Wetstein, H. 167n, 168n, 169, 180, 214, 258n, 260n, 276-277, 391-392
Weyerman, J.C. 193n
Wijkius, van der 228n
Wijnbergen, S. van 21n, 28n, 30n, 73, 93, 134n, 295, 308, 319-320
Wijnen, G. 19, 27n, 93, 109, 150, 213, 239n, 317, 328, 331, 150n
Wilde, J. de 63
Willem III 159, 292
Willem Floris 165n
Wilson, J. 171
Winter, H. 312n
Witsen, N. 213, 221
Witt, J. de jr 67n, 70-71, 154n, 155-156, 211, 233, 252-253, 263, 266
Wolfgang, A. 69n
Wolters, J. 9, 31n, 32n, 51, 62, 95n, 152, 167, 168n, 179, 215-216, 221n, 242n, 249, 258n, 261-262, 267, 270, 272-278, 284n, 291, 336, 391-392
Xylander 392
Zijll, R. van 18, 261n, 267
Zurck, E. van 12, 17n, 63-65, 93, 126, 233n, 234n, 278, 396

Curriculum vitae

Saskia Stegeman werd geboren te Meppel op 28 augustus 1968. Na haar eindexamen v.w.o. (gymnasium A), afgelegd aan het Eckart-college te Eindhoven, studeerde zij Griekse en Latijnse Taal en Cultuur (GLTC) aan de Katholieke Universiteit Nijmegen (van 1986 tot 1992), met als hoofdvak Latijnse Taalkunde en als bijvakken Oude Geschiedenis, Archeologie en Italiaanse Taal- en Letterkunde. Haar doctoraalexamen GLTC behaalde zij cum laude. In de zomer van 1992 verbleef zij twee maanden te Perugia om aldaar aan de Università per Stranieri Italiaans te studeren. Van 1993 tot 1997 was zij als onderzoeker in opleiding via de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO) verbonden aan de vakgroep Geschiedenis, meer in het bijzonder aan het Pierre Bayle-instituut van de Katholieke Universiteit Nijmegen.